CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ला.स. धनुमकरार्कैवृत्ते संस्थे च राहुर्थेटटशाफरत याम्ये दक्षिणे सैंहिकेयः वृषमिथुनकुलीरे पश्चिमे दिग्विभागे हरिध्रुव
१६ तितुलायां चोत्तरे भ्रमराहुः ३३ सोमदत्तः अग्रतो राहुवैधव्यं दक्षिणे सुतहा भवेत् पृष्ठे पुत्रवती प्रोक्ता वामे सौभाग्यभ
गिनी ३४ यथा भृगुर्दक्षिणसन्मुखस्थो मृगीदृष्टिर्नाम शुभो गमे सदा न चैव राहुः परिकल्पनीयो यो ह्यागेन कार्य्यं भृ
गुजादिलोमम् ३५ अथ यात्राप्रकरणमारभ्यते तत्ररामः न षष्ठी न च द्वादशी चाष्टमी नो सिता सा तिथिः पूर्णिमा
नैव रिक्ता हयादित्यमैत्रेंदुजीवान्त्यहस्तः श्रवो वासवैरेव यात्रा प्रशस्ता ३६ पूर्वभात्कालिकाद्ये पादे चन्द्रो व्यवस्थितः
तावच्चक्रं भवेद्रव्यः सन्मुखे गमने शुभः ३७ अथ सर्वाङ्गी तिथिवारश्च नक्षत्रं नामाक्षर समन्वितम् द्वि २ त्रि ३
चतुर्भिर्गुणितं सप्त ७ ष्ट ८ रसभाजितम् ३८ आदिशून्ये भवेद्धानिर्मध्यशून्ये रिपोर्भयम् अंत्यशून्ये भवेन्मृत्युः
सर्वाङ्को विजयी भवेत् ३९ श्रीपतिः मूर्तिः १ कोशो २ धन्विनो ३ वाहनानि ४ मंत्रः ५ शत्रुः ६ आयु ८ मार्ग ७ म
नश्च ९ व्यापार १० प्रवासाश्रि ११ रमाप्ति १२ रेवं लग्नात् भावा द्वादशैते विचिन्त्याः ४० अंतिक्रूराद्या यायिरव
र्योहि भावान्तव्यापारं निघ्नतः सूर्यभौमौ सौम्याः पुष्ट्यं त्येव हित्वारिभावं शुक्रश्चास्तं मृत्युमूर्तिस्तथेन्दुः ४१
श्यायाशिशुव यमारौ चेच्छक्तिभाजः शुभग्रहाः प्रयाणेन्नृपतेर्यस्य हस्तस्थाता तस्य मेदिनी ४२ गुरुर्लग्ने रविः षष्टे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्विषमाब्दमासेदिने ऽस्त ५ वधात्परतोपथेष्टम् २७ अथप्रवेशनक्षत्राणि ध्रुवाक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले
वधूप्रवेशः सन्नेष्टोरिक्ता ४।९।१४।१५ ऽर्के १२ बुधेपरैः अथद्विरागमः दैवज्ञचिन्तामणौ ज्येष्ठापुष्यपुनर्वसून्त्यरह
रिव्रत्यानुराधाश्विनीहस्तादित्रयपौष्णमूलमृगभेमेषालिकुंभेरवौकन्यानौलि ७ नृयुग्म ३ मीन १२ मकरे १० हात्रि
चयात्रातिथौ नारीणांशुभदोद्विरागमविधौजीवज्ञशुक्रे ऽहनि ११ शुक्लपक्षेकार्य्यमिति अथपुंनार्य्योःप्रथमसमा
गमे उत्तरात्रयरोहिण्यांपुष्येमैत्रेकरेमृगे चित्रास्वातीविशाखासुपुंनार्य्योःसंगमःशुभः २८ कन्या ६ वणिक ७
मीन १२ गो २ ऽलि ८ भवनेकेन्द्रस्थितेसद्ग्रहे पापोविक्रम ३ लाभ ११ वैरि ६ स्थितेद्यूने ७ शुभेवीक्षिते वारेसौम्य
दिनेषविष्टिकरणोपास्तेचरिक्ताष्टमे स्वकामारहितेतिथौशुभविधौदारोपभोगःस्मृतः २९ दैत्येज्याद्यभिमुखदक्षि
णेयदिस्यात्गच्छेत् पुनर्हिशिशुःगर्भिणीनवोढाः बालश्चेद्व्रजतिविपद्यतेनवोढाचेद्वन्ध्याभवतिचगर्भिणीत्वगा
र्भा ३० नगरप्रवेशविषयाद्युपद्रवेकरपीडनेविबुधतीर्थयात्रयोः नृपपीडनेनववधूप्रवेशनेप्रतिभार्गवोभवतिदो
षकृन्नहि ३१ पितृगृहेचेत्कुचपुष्पसंभवस्तदाननदोषःप्रतिशुक्रसंभवः भृगवङ्गिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रीणांभ
रद्वाजमुनेःकुलेतथा ३२ इतिलघुसंग्रहेविवाहद्विरागमनप्रकरणम्॥ अथदोलायात्रायांराहुविचारः अलि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निस्रुखे निधनान्यसक्ता धान्यानि संपत्करी सुखसंपदाप्तिर्मध्यादितः फलमुशंतिहसव्यमार्गे २१४ अथकर्त्ता
रीयोगः। तत्रवाराहः द्वयोः पापग्रहोर्मध्येचन्द्रलग्नो भविष्यतः तदामृत्युर्विजानीयात्संख्यादेनात्र संशयः २१५
सौम्ययोगात्कर्त्तरीयोगोनस्यात् वसिष्ठः एकार्गलोपग्रहपातललजामित्रकर्त्तरीदयासदोषानश्यन्ति चंद्रा
र्कबलोपपन्नेलग्नेयथार्कोभ्युदयेतुदोषा १६ उपग्रहर्क्षंकुहवाह्लिकेषुकालिङ्गवङ्गेषु
चपातितंभम् सौराष्ट्रशाल्वेषुचलातितंभंत्यजेत्तुविद्धांकलसर्वदेशे १७ मुहूर्त्तचिं
तामणौ० जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौनेष्टःकरग्रहः एकाधिपत्येराश्येशैमैत्रेवानैव

पकृत् १८ श्रीपतिः उदयगतनवांशेखेषाद्दृष्टोयुतोवानभवतिय
दिमृत्युःस्यात्तदानींवरस्य परिणयसमयेचेन्नेवास्तोदयेषुः।
स्वपतिसहितदृष्टोमृत्युकारीचवध्वा १९ विवाहपटलेभौमलग्न
१ कलत्र ७ नैधन ८ गतेमुक्तारि ६ सप्त ७ ९८ गेचन्द्रेरन्ध्र
घिलग्न १ षष्ठ ६ स्थितेलग्ना १ स्तगे ७ भास्करेतदुद्वानुमुने १७ गुरौनिधनगे ८ सौम्येश

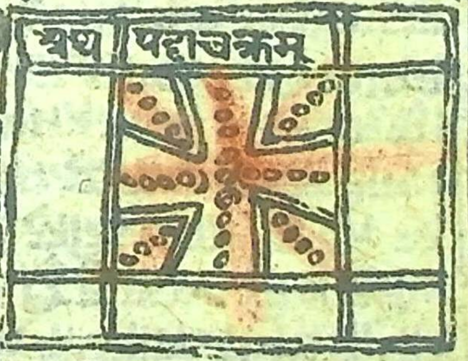

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मु ८ यामित्रगे ७ जायां ७ भोधि ४ विलग्न १ कर्म्म १० निरतेराहुर्नपाणिग्रहः २० रामः पा. वैन्मस्तम् कारकोरिपु
१५ गृहे नीचेस्तगो कर्त्तरीदोषो नैव सिते ः रिनीचगृहगतेनत्पष्ट ६ दोषोपि न भौमे ः सौरिनी घकानन्मभे वेङ्गोमोर
८ मो दोषकर्न्नीचनीचनवांशकेशशिनि रिष्फा १२ ष्टा ८ रिदोषोपि न २१ श्रीपतिः हिबुक ४ धर्म ९ सुतो ५
दय १ कर्म्म १० त्रिदशा राजगुणेय दिवा सितेयदशुभं शुभतां समुपैति न चन्द्रशुभक्षं लग्नितराम भिवदेत् २२
अब्दायनर्त्तुतिथिमासभपक्षदग्धास्तिथ्यन्धकाणवधिरांगमुखाश्च दोषाः नश्यन्ति श्रस्तनत्य तच्चिह केन्द्र
कोणे नष्ट त्व पाप विधु युक्त नवांशदोषाः २३ लग्नाधिपं विना चूनं सर्वे खगा नेष्टाः अथ मतमन्याह ॥ नास्या मृक्षं
न तिकरणं नैव लग्नस्य चिन्ता नो वा वारो न च लव विधिर्नो मुहूर्त्तस्य चिन्ता नो वा योगो न मृत्युभवन जामित्र
दोषा गोधूलिः सा मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता २४ ग्रन्थान्तरे । लग्नं यदा नास्ति विशुद्धिमन्यद्गोधूलिकं सा
धु तदा वदन्ति लग्ने विशुद्धे सति वीर्ययुक्ते गोधूलिकं नैव वदन्ति सन्तः २५ रामः अस्तं याते गुरुदिवसे सौरे सा
र्के लग्नान्मृत्यौ रिपुभवने चन्द्रे कन्यानाशः तनुमदनमृत्युस्थे भौमे वोढुर्नाशो लाभे १ धनसहजे ३ चन्द्रे
सौख्यम् २६ अथ वधूप्रवेशः । समाद्रिपञ्चाङ्क दिने विवाहाद्वधूप्रवेशोष्टि १६ दिनान्तराले शुभः पञ्चा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल॰सं॰ रणम् अथप्रश्नविचारः तत्र षट्पञ्चाशिकायाम् वृषसिंहवृश्चिकघटैर्द्विस्थाने गमागमौ न स्तः नष्टं न चापि
२० नष्टनरोगशांतिर्नेचाभिभवः ३०७ तद्विपरीतं तु चरैर्द्विशरीरैर्मिश्रितं फलं वाच्यम् लग्नेन्दोर्वर्गकं वा शुभदृष्या योभन
मतोऽन्यत् ८ अथलाभप्रश्नः॥ त्रि ३ पञ्च ५ लाभा ११ ल १ समयेषु सौम्या लाभप्रदा नेष्टफलाश्च पापाः तुलाथक
न्या मिथुनो घटश्च नृराशयस्ते शुभं वदन्ति ९ इन्दुर्द्विसप्तदशमायरिपुत्रिसंस्थः पश्येद्गुरुः शुभफलं प्रसमक्षकं तं।
स्मात् लग्नार्थधर्म्मासुतनैधनगाश्च पापाः कार्य्यार्थनाशभयदाः शुभदाः शुभाश्च १० महोत्पले॰ पापैर्लग्नोपगतैः
शरीरपीडां विनिर्द्दिशेत् कलहम् सुखसंस्थैः सुखनाशं गृहभेदं बंधुविग्रहं च वदेत् ११ अस्ते गमनविरोधः कर्म्मस्थै
चन्याविसेनाशश्च शुभदृष्टिसंयोगात्प्रस्तस्य चाच्छाद्वृद्देत्ति हिम् १२ दूरगतस्यागमनं सुतधनसहजस्थितैर्ग्रहैर्ल
ग्नात् सौम्यैर्नष्टः प्राप्तिलब्धागमनं गुरुसिताभ्याम् १३ द्वितीये केन्द्रतोऽभ्येति यदा खेटस्तदागमः आपिपास्तग्रह
दृष्ट्याभूयादितिप्रसंकितम् १४ पंचमेशोथ लग्नेशो विषमर्क्षगतो यदा पुत्रजन्मप्रदो ज्ञेयो कन्यानां समराशिगो
१५ सुताधिपो नृराशिस्थः पुराशिस्थो विलग्नयः वीक्ष्यतः पुत्रदः प्रोक्तो युग्मराशौ च कन्यका ३१६ लग्नाद्विषमायग
तः शनैश्चरः पुत्रजन्मदो भवति जीवरविलग्नचन्द्रमाद्विषमोपगतानरंकुर्युः ३१६ गर्भिणीनाम् प्रश्नकादितिथिभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बृ ८ याभित्रगे ७ जायां ७ भोधि ४ विलग्न १ कर्म्म १० निरतेराहुर्नपाणिग्रहः २२० रामः पा. वैन्मस्तम् कारकोरिपु
१५ गृहे नीचेस्तगो कर्त्तरीदोषो नैव सिते ऽरिनीचगृहगतेनत्यष्ट ६ दोषोपि न भौमे ऽस्ते रिनीचक्षेत्र ऽमभे वेङ्गो मोर
८ मोदोषकर्त्ता नीचेनीचनवांशकेशशिनिरिष्फा १२ ष्टा ८ रिदोषोपिन २१ श्रीपतिः हिबुक ४ धर्म ९ सुतोघ्र
य १ कर्म्म १० त्रिदश राजगुणेयदिवासिते यदशुभे ऽशुभतां समुपैति न चशुभपक्षेत्तनितराम भिवदेत् २२
अब्दायनर्त्तुतिथिमासभपक्षदग्धा स्तिथ्यन्धकाणवधिरांगमुखाश्च दोषाः नश्यन्तिश्र्लक्ष्मतत्य तत्विह केन्द्र
कोणेनहत्त्रपाप विधुशुक्रनवांशदोषाः २३ लग्नाधिपं विनाद्यूनसद्मखगानेष्टाः अथमतमन्माह ॥ नास्यामृक्षं
न तिकरणं नैव लग्नस्य चिन्ता नो वा वारो न च लव विधिर्नो मुहूर्तस्य चिन्ता नो वा योगो नाद्रू लमघन वापि ता मित्र
दोषा गोधूलिः सा मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता २४ ग्रन्थान्तरे ० लग्नं यदा नास्ति विशुद्धिमन्यद्गोधूलिकं सा
धुतदा वदन्ति लग्ने विशुद्धे सति वीर्ययुक्ते गोधूलिकं नैव वदन्ति सन्तः २५ रामः अस्तयांतगुरुदिवसे सौरेऽस्ता
र्के लग्नान्मृत्यौ रिपुभवने चन्द्रे कन्यानाशः तनुमदनमृत्युस्थे भौमे वोढुर्नाशो लाभे १ घन सहजे ३ चन्द्रे
गोरवम् २६ अथवधूप्रवेशः । समादिपञ्चाङ्कदिने विवाहाद्वधूप्रवेशोष्टि १६ दिनान्तराले शुभः पञ्चा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल.सं. रणम् अथप्रश्नविचारः तत्रषट्पञ्चाशिकायाम् वृषसिंहवृश्चिकघटैर्द्विस्थानेगमागमौनस्तः नमृतंनचापि
२० नष्टनरोगशांतिर्नेचाभिभवः ३०७ तद्विपरीतंतुचरैर्द्विशरीरैर्मिश्रितंफलंवाच्यम् लग्नेहोर्वेन्द्रव्यंशुभदृष्याद्रोभन
मतोऽन्यत् ८ अथलाभप्रश्नः॥ त्रि ३ पञ्च ५ लाभा ११ ल १ समयेशुसौम्यालाभप्रदानेष्टफलाश्चपापाः तुलाथक
न्यामिथुनोघटश्चनृराशयस्तेषुशुभंवदन्ति ९ इन्दुद्विसप्तदशमायरिपुत्रिसंस्थः पश्येद्गुरुःशुभफलंप्रमदाकृतं।
स्यात् लग्नार्थधर्म्मासुतनैधनगाश्चपापाः कार्य्यार्थनाशभयदाःशुभदाःशुभाश्च १० महोत्पले० पापैर्लग्नोपगतैः
शरीरपीड़ांविनिर्दिशेत् कलहम्सुखसंस्थैः सुखनाशंगृहभेदंबंधुविग्रहंचवदेत् ११ अस्तेगमनविरोधःकर्म्मस्थै
श्चन्यावित्तेनाशश्च शुभदृष्टिसंयोगात्प्रस्तस्थदाच्छ्राद्वदेत्सिद्धिम् १२ दूरगतस्यागमनंसुतधनसहजस्थितैग्रहैर्ल
ग्नात् सौम्येनष्टःप्राप्तिलब्धागमनंगुरुसिताभ्याम् १३ द्वितीयेकेन्द्रतोऽथवेनियदाखेटस्तदागमः आपिपास्तग्रहा
दृष्टाश्रूयादितिप्रसंकितम् १४ पंचमेशोऽथलग्नेशो विषमर्क्षगतोयदा पुत्रजन्मप्रदोज्ञेयोकन्यानास्तमर्क्षगौ
१५ सुताधिपोनृराशिस्थःपुंराशिस्थोविलग्नयः वीक्ष्यतःपुत्रदःप्रोक्तोयुग्मराशौचकन्यका ३१६ लग्नाद्विषमोपग
तः शनैश्चरःपुत्रजन्मदोभवति जीवरविलग्नचन्द्रमाद्विषमोपगतानरंकुर्युः ३१६ गर्भिणीनामप्रसुतादितिथिमि

२०

कल्पनीयं पादद्वये भं द्विनयं क्रमेण मुनिप्रवर्यैः फलमुक्तमत्र ९६ अल्पायुश्चरणस्थिते च गमनं देशान्तरं जानु
नि गुह्ये स्यात्परदारलंपटपटुर्नाभौ च सन्तुष्टये ऐश्वर्यं हृदि चौरकर्म करयोर्बाह्वोर्बलं स्कंधयोर्ईश्वत्वं वक्त्रगते च दृष्टम
शामं राज्यं शिरस्थोडुभिः ९७ कन्याजन्मनि डिंभचक्रं जपार्णवे मस्तके त्रीणि ऋक्षाणि सप्त भानि मुखे न्यसेत् स्तनद्वये
१ ऋक्षाणि हृदये त्रीणि भानि च ९८ नाभौ त्रीणि तथा गुह्ये त्रीणि हृद्यं स्तेनो न्यसेत् कन्याजन्मनि डिंभास्यं च न्मसु
स्तपं भुवा ९९ श्रीर्धे संतापयुक्ता स्यान्मुखे धान्यधनान्विता स्तनद्वये स्याभिप्रेमवृद्धिः कामसंस्था पुनः १०० हृदि से
स्वमुला गुह्ये नारी साद्यभिचारिणी असंतुष्टा स्वामिरता नाभौ स्याज्जन्मकालके १०१ अथ दशा०॥ त्रि ३ चतु ४ द्वि
२ चतु ४ श्चैव त्रि चतु ४ द्वि २ चतुः क्रमात् रचमबुशगुमुक्रकत्तिकादि दशां लिखेत् २ आदित्ये षड्वर्षाणि ६
सोमे पंचदशानि च १५ भौमे चाष्टवर्षाणि ८ बुधे सप्तदशानि च १७।१९।२ शनौ च दशवर्षाणि १० गुरौ एकोनविं
शतिः १९ राहौ द्वादशवर्षाणि १२ शुक्रस्याप्येकविंशतिः २०॥ १०२ क्रूरग्रहदशायां च बहुशो जायते क्षतिः शुभग्र
हदशां प्राप्य नराणां सुखमादिशेत् ४ लग्नाच्चतुर्थगः पापो यदि स्याद्बलवत्तरः तदा मातृवधं कुर्यात्तात्केन्द्रे चापरो यदि
१०५ द्वादशे रिपुभावे वा यदा पापग्रहो भवेत् तदा मातृवधं कुर्याद्दिवा शौ स्थिरो यदि १०६ इति लघुसंग्रहे जातकम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२० च्चसौम्यापनेजीवसितेचलाढ्येसितेचपक्षे शुभवासरे चवास्तवर्चनंभूतवलिंविधाय २६८ माघेऽर्थलाभः
प्रथमः प्रवेसः पुत्रार्थलाभः खलुफाल्गुणेच चैत्रेऽर्थहानिर्धनधान्यलाभोवैसाखमासेषुसुखपुत्रलाभः ॥
२६९ ॥ ज्येष्टेषुमासेषुपरेषुनूनंहानिः प्रदासत्तुभयप्रदश्चः जीर्णेगृहेग्न्यादिभयन्तवेपिमार्गोर्ज्जयोः ॥
श्रावणिकेपिसत्स्यात् २६९ ॥ वेसेऽम्बुपेज्योनिलवासवेषुनावस्यमत्स्यादिविवाहरणेत्र अथप्र
वेशनक्षत्राणिराजमानेराडः हस्तपुष्यपुनर्वसु शतभिषास्वातीतथारेवतीरोहिणीरापुजरभंत्रयंहरि
मृगोमूलधनिष्ठामघाकन्याकुम्भवृषालिसिंहमिथुनंस्वक्षस्वराश्युदगेवाराजोवसनिजसौम्यभृगुजा
वेशप्रवेसेशुभाः २७० तत्रभृगुः नन्दाभद्राजयाचैवपूर्णाश्चतिथयः शुभाः अमावास्याचरिक्ताचवर्ज्ज
नीयाप्रयत्नतः २७१ ॥ श्रीपतिः त्रिकोणकेन्द्रगैश्शुभैस्कराउका
मान्यगैः असद्ग्रहैः स्थिरोदयेगृहंविसेद्बलविधौ २७२ अथकुम्भचक्रम् रामोवक्रेभूः रविभानस
मयेकुम्भमिदाहः कृताः ४ प्राच्यामुदक्सनेकृता ४ पमगतालाभः कृता ४ पश्चिमेश्रीवेदाः ४ कलि
रन्तरेपुरामित्त ४ गर्भेविनासाग्रदेनामा ३ स्थैर्य्यमतः स्थिरत्वमलाः ३ कण्ठेभवेत्सवदा २७३ इतिल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२०
ल॰ घुसंग्रहेवाल्लप्रकरणम् अथजातकाध्यायः तत्रलघुजातकेषष्ठाष्टमेवाचन्द्रः सद्योमरणायपापसदृष्टः।
सं॰ अष्टाभिःशुभदृष्टोवर्षैर्मिश्रैस्तदर्द्धेन २७४ सुतमदननवान्त्यलग्नरन्ध्रेष्वशुभयुतोमरणायसीतरश्मिः
२० भृगुसुतशशिपुत्रदेवपूज्यैर्यदिबलिभिर्नयुतोऽवलोकितोवा २७५ एकोपिपापोष्टमगःशत्रुगृहेपाप।
विक्षिप्तोवर्षात्मारयतिननंजातसुधारसोपेनपीतोपि २७६ लग्नाधिपजन्मपतीषष्ठाष्टमरिःफगा१२
गोप्नस्सवकाले॰ अस्तमितौमरणकरौशशिप्रमितैर्वर्षैर्दुर्षम् २७७ जातकामरणेराराहुर्भवेजन्म।
निकेंद्रवतीक्रूरग्रहेश्चापिनिनीक्षमाणाः भवेत्तुवर्षैर्दशभिर्विनाशंवदन्तिवार्षोसमिश्चकेचित् २७८
अथशुभयोगः लघुजातकेपक्षेसितेभवतिजन्मयदिक्षपायांकृष्णेतथाहनिशुभाशुभदृश्यमानः
तंचंद्रमारिपुविनाशगतोपियत्नात्सयत्नुरक्षतिपितेवशिशुंनहन्ति २७९ ॥ एकोपियदिकेंद्रस्थो
मार्गवोज्ञोगिरांपतिः नवमेवासुतस्थानेसर्वारिष्टंनिवारयेत् २८० लग्नाधिपोवाजीवः शुक्रोवायदि राम
केंद्रगेः तस्यपूरुषस्यदीर्घायुस्सभवेद्राजपूजितः २८१ यदावीक्षतेयामिनीशोदिनेसंउस्थश्चापि २०
शीतांशुमुद्वीक्ष्यनेच तदाज्योतिषान्येनगण्यंनकिंस्यात्सजातोभवेदीश्वरोदीर्घजीवी २८२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व·स णयनविधिर्न्नक्षत्रेवापि शेख्यं विख्यातत्वार्थवेत्ता सुतधनसहितोभाग्ययुक्तो ऽधिकारी १६२ इति सूत्र पा।

११ अथाग्न्याधानम् यशोधरः रेवत्युत्तररोहिणीगुरुविधुज्येष्ठा
विशाखाग्निभे जीवेक्षीणकरेकुजे ऽप्यतरणौ केन्द्रे त्रिकोणे

र·	बु·	शु·	श·	चं·	मं·	गु·	रा·	के·	सू·	४ ॥ ७
३	३	३	३	३	३	३	३	३	०	८ ॥ ९

पवा १।४।७।१०।९।५ पापे चोपचयस्थिते ३।६।११।१० शुभतिथौ लग्ने विधौ शोभने कुर्यादग्निपरिग्र
हं तु रवौ पुष्ये शुभे वा त्रिपे १६३ रत्नः मैका तिथिर्वार युक्ताकृता ५ प्राणेभ्यो गुणे ३ भ्ये· भुवि वह्निवासः सौम्याय
होमे शशि १ युग्म २ शेषे प्राणार्थनाशौ दिवि भूतले स्थे १६४ सूर्यभात्त्रि ३ त्रिभे ३ चान्द्रे सूर्यो विचक्रे कुपङ्
ः चन्द्रादिग्यागशिखिवो नेष्टा होमाहुतिः खले १६५ अथ राज्याभिषेकः॥ रैवत चिन्तामणौ० राधोशो लग्ने
शाद्यशाधिनाथैः सुप्तोरुताराधपतिभिर्वलिष्ठैः समुद्गतैर्भार्गवजीवचन्द्रैर्विशोभिषेकः स महीपतीनाम् १६६
रेवत्युत्तरमैत्रपुष्यहरिभे ज्येष्ठाश्विनीरोहिणी चन्द्रादाय दिवाकरे शुभतिथौ केन्द्रत्रिकोणे शुभे १।४।७।१०।
५।९ क्रूरे चोपचये ३।६।१०।११ स्थिते स्थिरगृहे वारे बुधादित्रये चन्द्रे ऽर्के च महीभृतां मुनिवरैः प्रोक्तो ऽभिषेकः शु
भः १६७ अथ दीक्षाकालः अगस्त्यसंग्रहे चैत्रे वैशाखे श्रावणे चैत्रे आश्विने कार्त्तिके तथा मार्गशीर्षे तथा माघे फा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१४

अश्वयुजी शुक्ला नवमी द्वादशी कार्त्तिके मधौ तृतीया च भाद्रपदे पितृतीया श्रावणे मासि चामावास्या १५६ स्कार्दशी च पौषशुचि सितदशमी सप्तमी च माघे बहुलाष्टमी नभस्ये पाषाढी कार्त्तिकी च तद्वत् १५७ फाल्गुनसितपक्षे दर्शी चैव ज्येष्ठस्य पौर्णमासी च मन्वन्तरादयश्चमा स्मृतु दशोक्ताः बुधैः पुण्याः १५८ वटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायदिसप्तगं ५।९।११।२।७। श्रेष्ठो गुरुः ख १० षट् ६ त्र्याद्ये ३।१ पूजयान्यत्र निन्दिताः ४।८।१२।
४०२ स्वोच्चे स्वभे स्वमैत्रे वा स्वांशे वर्गोत्तमे गुरुः रिःफाष्टतूर्य्यगो १२।४।८ पीष्टो नीचारिस्थः शुभोप्यसत् १५
९। चैत्रे मासे भास्करे मीनसंस्थे कुर्यान्मौञ्जीबन्धनं ब्राह्मणानाम् शुक्रस्यास्तं वाक्पतेर्नीचलोकेने वग्राह्यश्च दगुर्वीश्च शुद्धिः १६० मीने स्थिते ऽर्के द्विजपुङ्गवानां व्रतस्य बन्धे खलु मासि चैत्रे न गर्ग्ग दोषो न विरुद्ध दो-

चै	ज्ये	आ	श्रा	भा	कु	का	अ	पौ	मा	फा	चै	मासा१२	चै	भा	का	मा	युगादि
०	१५	१०	८	३	९	१२	०	११	७	१५	३	मन्वादि	३	१३	९	३०	
शु कृ		१५	३०			१५ १५	शु कृ				१५	तिथिप क्षप.	शु	कृ	शु	कृ	पक्षशुक्ल
शु		शु	कृ	शु	शु	शु	[illegible]	शु	शु	शु	शु	कृ.					

षो गलग्रहानध्ययनादिदोषः १६१ मौनि गो र्वीणमन्त्रि रायष द्विवसकरे चन्द्रताराद्य शुद्धो चूडाकर्मोपनीतं व्रतमिह नियतं प्रो- ते गर्गमुख्यैः गर्भाद्वपोष्ट ८

श्रीशतो मासपक्ष मह ॥ साधकस्यान्तरं पूर्वं मंत्रस्याधिनं तं नरं ॥ यद्येक भूत दैवत्यं ज्ञानी पास्यकुलां हितं ॥ यो मस्य ग्राहतां मित्रं
प्राग्न य स्यादि मास हतम ॥ साहतं पार्थिवानां च श्री गेये ग्राभ सारि पुभा ॥ [redacted] तुम ।
दिव्याः गाहतामित्रं तेजस्तस्तरात्रुविधितुः इन्द्रुवहृतायथे:
तु मारुतः पथि वीर्थितः ॥ नाभसस वैराणीनां गुदवतां से
सज्जेत्शत्रुम ॥ । । । ॥ ।

३४	अग्निः	पृथ्वी	जलम	आकाशम
३।आ।प। ।वा।८ ना।पा।य वा३ ॥॥	३।३।पे ।घ। ठा।पा। वा।ल्या:	७।३।श्री गज५३ पत्नो:	स्त्री ग्रंभ४ भयसा:	सा. नमशाहाः

हतांमित्रं तेजस्तस्य शत्रुरीतः इन्द्रवहतायोश्श
हृतः पार्थिवार्नितः ॥ ॥ । । ॥

यत्र होमं ग्रामपतंगतानीयं गिवन्हितोः ॥ यद्भूत होतृताना
नहाना चक्रनामा च न्हे सर्वा रिंग होया गतावेत ॥ एकपंचनव
योधवा स्मृताः दैवबदेवहराम सो होबकाः ॥ वन्हिहृदमुन
यत्तु पोषकाः श्रष्टत्रु पिठवपातं का स्मृता ॥ इति तेषि श्रुविष
यम ॥ राज्याहोषष्ठा ठठ ग्राहराचजेनीया ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥८३१:॥ १८३५:४१ ॥२५१४
॥१२।१८।।८४॥५
३।४।५
॥१२।१८।४।५
१५।३०।८।१२।:२०।
॥१८३१:३२:३१०
॥१२।१०।१८।१५।८
॥२५।१८।२।२०।८।१२।८
५।१।१
॥२।३
॥६।८
१८।४८।२०।१७।१३।२८
॥ १२।१०।:२८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
श्री राम
१५

क्रियाप्यन्ते। ए ऐ प्रये। दीर्घः। हे वायो। हे वाभ्याम्। ए सि वहु
त्वे अकारस्य सं भवति सकारे भकारे च परे वहुत्वे सति।
हे वेभ्यः। पंचम्येकवचने हे वङसि इति स्थिते। ङसि इति
अकारात्परस्य ङसिर भवति। हे वात्। हे वाभ्याम्। हे वे
भ्यः। षष्ठ्येकवचने हे वङस इति स्थिते। ङसस्यः अ
कारात्परस्य ङसः स्य भवति। हे वस्य। ओसि। अकारस्य
त्वं भवति ओसि परे। एप्। हे वयोः। नडामः। समा

१५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीदेव्यै नमः ॥ ४

एकारान्तनपुंसके ... ॥ १

अकारात्स्वरस्य टाङ्ङो भवति । अड्डप । इत्येवं । अ
मिः १ अकार अभवति भकारेपरे । हेवाभ्यां । भ्यः ॥ १
अकारात्स्वरस्य भिसो भकारस्य अकारात् ऐसो भव
ति । अड्डप । देवऐ इति स्थिते । एऐऐ । वृद्धिविसर्गौ
देवैः । अकारस्य भिसि ... ङेस्य कारो वर्णः । दे
वैभिः । करौभिः । चतुर्थैकवचने देव ङे इति स्थि
ते ङकारो डित्स्कार्यार्थः । ङेरपे । अकारात्स्वरस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

१४

सा॰ ना॰

उभयेषु कृचिद्धन्तोऽथः। [illegible] ॥ इत्यासः व्रह्मणासः ॥ हि
तीयैकवचने इद् च भ्रम इति स्थिते । भ्रमथासो नम्यं समा
नाद्भुतरयोरमथासोरकारस्य लोपो भवति । इत्यम । इत्यौ । १४
बहुवचने इत्यमास इति स्थिते शकारः शासी इति विशेष
णार्थः । सोर्नः पुंसः । पुल्लिंगात्समानाद्धुत नस्य शासः स १४
कारस्य नकारादेशो भवति । शासी । शासी परे पूर्वस्य दीर्घो
भवति । इति ईन् । तौ ती वैकवचने इदं च इति स्थिते टेनः ।

[illegible]
नतु धर्मं मा [illegible] विधौ ।

श्रीराम
श्रीराम

:सा०

तत्राप्यर्थमात्रैकत्वविवक्षायां पृथमैकवचने देव सि
इति स्थिते ॥ इकार उच्चारणार्थः । सकारो विसर्गः । सकाररेफ
योर्विसर्जनीयः पदान्ते ॥ भवत्यधातोरसे पदान्ते च । देवः । द्वि
त्वविवक्षायां देव औ इति स्थिते । ओ औ औ । देवौ । ब
हुत्वविवक्षायां बहुवचने देव जस इति स्थिते । जका
रस्येत्संज्ञायां लोपः । प्रयोजनं जसीति विशेषणार्थः ।
देव जस इति स्थिते । दीर्घविसर्गौ । देवाः । अकाराज्जसो २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम
१२
१३

वर्णविकारनाशाभ्यां धातोस्तद्वर्णानिशायेनयोगः सउच्यते ते
प्राहे भिपूरभ्रमराद्धिः ॥१॥ ८० ॥ इतिविसर्गसंधिः ॥
अथ विभक्तिर्विभाव्यते ॥ स्वादिभ्याः स्यादिस्यादिश्च ॥ विभक्त्य
न्तं पदम् तत्र स्यादिविभक्तिर्नाम्नो वोच्यते । अविभक्तिनाम
विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते । कृत
द्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित् । तस्मात् । सि·
औ·जस·अम·औट्·शस्·टा·भ्यां·भिस·ङे·भ्यां·भ्यस·ङसि·भ्यां·भ्यस·ङ
ङस·ओस·आम·ङि·ओस·सुप· तस्मान्नाम्नः परा स्यादयः स्युः

सेनविधिस्तदंत [illegible] प्रत्यां तादृशा [illegible] सेज्ञास्यात· संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे ताना
सि ५

१३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
श्री राम
सा: भा:

इत्यादौ पादपूरणे। सध्यर्थी वोध्यः। पृदुनकौ लोकिकाएह
तद्धूद ॥ वहुलं मवेन। सेमां मू स्याद्दे सोखामि स्याहितामद्दु छ
ता। २। क्वचित्प्रवृत्तिः। क्वचिदप्रवृत्तिः। क्वचिद्विभाषा क्व
चिदन्यदेव। विधेविधानं वहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं
वाहुलकं वदन्ति। ३। वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ
वर्णविकारनाशौ धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्य
ते पञ्चविधं निरुक्तं। ४। वर्णागमो गवेन्द्रादौ सिंहे वर्णवि
पर्ययः षोडशादौ विकारः स्याद्वर्णनाशः पृषोदरे। ५।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१२

प्रातः अत्र । प्रातरत्र । अंतः गतः । अंतर्गतः । रि लो
पो दीर्घश्च । रेफस्य रेफपरे लोपो भवति पूर्वस्य च दी
र्घः । पुनः रमते । पुनारमते । शुक्तिः रूप्याभा न भा
ति । शुक्ती रूप्याभा न भाति । सैषाद्धसे । सशब्दादे
षशब्दात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपो भवति हसे परे
सः पठति । स पठति । एषः हसति । एष हसति । सैष
दिति संहितायां सैष हासं न ययौ रामः । सैष राजा पृथि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
नाम

खवेपरे। मोः पाहि। मोपाहि। मनोः नमस्ते। मनोनमस्ते

स्वधोः पाहि। स्वधोपाहि। नामिनोरः। नामिनः परस्य वि

सर्जनीयस्य रेफो भवति वे परे। अग्निः अत्र। अग्निरत्र

पटु यजते। पटुर्यजते। उषसो बुधे। उषस् शब्दस्य विस

र्जनीयस्य रेफो भवति बुधे परे। उषः बुधः। उषर्बुधः। रेफप्रकृ

तिकस्य स्वरे वर्गे वा। रेफप्रकृतिकस्य विसर्जनीयस्य रेफो

भवति स्वरे परे। गीः पतिः। गीर्पतिः। गीष्पतिः। धुः पतिः। धु

र्पतिः। धुष्पतिः। रः। रेफसंबंधिनो विसर्जनीयस्य रेफो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्त्रिनपन ४ पानासतः प न्जग ४ किं चित्यान्वम मं सवा वसनितं
श्लाघ्या महोयमद्या दे वोपल्येल्ह क्षिनराय कसि दैं न्या घिरा जोऽभ
वत्.१४ शनञ्चक्रप्रस न्ना स्यां कमलायतनु लोचनं. प्रन्हा इं मं हा न्हा इं स॰२
मे दुनं स स्वेयत्तम. ५ मन्त्रा यसनेमुलप ४ प्रोन्यु ४ धन्या यि बाधरिन्नोह
नुजकुलपते संपद्स्ते क्षता धीः पुरापा त्मा नस्यपुर्वे चिनत्तवम धुलाधा
मही व्यं मवेपु ४ धन्वंचै तत्कुलं ते सकलम पावि मे जन्मचे इ क्षतां व्यं
स॰नु भी ग्येकसिंधु ४ समजनि सहने कोपिकल्या रा मूर्त्ति ४ ६ सजगा
मकुले ढूमजन केन प्रतो हित ४ हराडें प्रक्षाह ४ वत्वा हा म्यु तुन्च्युतीप ६
गुणैते धं तो पप ४ पा वनं पस्या लं तस्त नान्यं रागा त्नि ग दितं प्रमापिजि

भीतिमपन्नातें कृष्णाग्रधीषरागाग्रणीः अथक दाचिदथ्यपनावसरे परमक न्याणाः परमात्मनः प्रतातिमवच चार.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११ श्रीराम

ते॰ यं जानाति न कोपि पश्चिमखीलं जानाति विप्रवाग्रपंतं हा न कचन्द वन्दितपदं वन्दे मुकुन्दं
मुहुर्न्मुहुः त्वां कुपितो गुरुः प्राह राजकुमारोसि नो चेत्ताडितस्स्यात्तः तर्हि हानिमुपही
शामि समध्यगायकसीव॰ हरिना नकिशोर मावहन्निह श्री पंमत मंगाहू घ्य॰ नत हीपञ्जी
शालापिश॰ ताद्भुत मुच्चारयमाफलाचल॰ ९ निपीपहालाहलकल्य नेत्रकूचः प्रकोपा
सरालोचनस्स॰ मुकुन्द विष्णो भगवन्मुरारे नारायणेति स्फुरनाम भाषे॰ १० ततोऽन्य
हः स्वकीयं हुत नेत हृपाहि छ मनाचरणापुत्याहि छ मा चरितितं हिराणी कुलकलंका
प मानमसन्नाधीश्वनस्तत्यतातश्चेरहास्यति त्वां हानिष्यति॰ शिछ४ मृगोपहियान्ति
पालु मेपरमानन्द मकुन्द चिन्तने भवतापकद्म्यभज्जु नेविरतं नैव कहापि मेः
सं॰ ११ मुच्चायसनैकश्चिद्धुन्दीकृतो हेवः प्राह॰ चतुनो सिजहान्न हान्यो सि जकमोनी वो
सिचारीर्नकुलेतनन्नजातोसि पत्रगोविन्दचिन्तनमम॰ १२ नचिन्तो प्रकृतिकुल
परंपनाधीनो कि तु परमेश्वरपुरा हानि वंधनेन॰ पापो छिंविलिधापपारो

॥१४॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरा
मराम
११

कः अर्थः को ऽर्थः । हवे । अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य
उकारो भवति हवे परे ॥ रामो गतो महावनम् । भक्तो याति
परं पदम् । मनः रथः मनोरथ ॥ आई वे ओ परश्च ॥ अवर्णा
त्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवति अवे परे । देवाः अत्र ।
देवा अत्र । याता याति ॥ याता याति । स्वरे यत्वं वा ॥ अवर्णा
त्परस्य विसर्जनीयस्य स्वरे परे यत्वं वा भवति देवाः अत्र देवा
यत्र । भोस । भोस भगो स अघो सइत्येतस्मात्परस्य वि

११

श्रीः

पञ्चम्हरोणानान्नुस्यम्भं तश्चिन्पातनास्ति कुम। अहस्पतिः।
हस्पतिः। तद्धहतोऽकरपस्त्वौ येरस्यैव तपैौ सुदृतत्योपस्थ।
तेन फरस्तस्फरः। अन्होरोऽरात्रिषु। अकोविसर्जनीय
स्य पद्मान्तेरो भवति। राज्यादि गणावर्जितेषु परतः। अ
हः पतिः अर्ध्वितिः। अहः गणः १ अहर्गणः। अरात्रिष्विति
विशेषणात् इह रात्रः अहोरूपम। अहोरथंतरम। अतोऽ
प्तुः। अकारात्परस्य विसर्जनीय उकारो भवति अतिपरे।

९२

श्रीरामः

श्रीगणेशाय नमः सरस्वत्यै नमः प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्ध
ये ॥ सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् १ इन्द्रादयोपि यस्यान्तं नय
युः शब्दवारिधेः प्रक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम् २ तत्र ताव
त्संज्ञासंव्यवहाराय संगृह्यते ॥ अइउऋऌ समानाः ॥ अनेन प्रत्याहारेण ग्रहणाय व
र्णाः परिगण्यन्ते तेषां समानसंज्ञा विधीयते ॥ नैतेषु सूत्रेषु संधिरनुसंधे
यो ३ अविवक्षितत्वात् ॥ विवक्षितस्तु संधिर्भवतीति नियमात् ॥ लौकिक
प्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रत्वात् ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः एते द्वौ ह
स्वदीर्घप्लुतभेदाः ॥ परस्परं सवर्णा भण्यन्ते ओ कारवस्यासि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

खो राघो खौ ॥ सं० खोगाघोस्स्वकारककारयो र्लोपो भवति धातोर्धसेपरे ना
म्न स्वरे सपरानेव ॥ ८

धिक्० कविर्हि साकरता ७ ति छ्० कृरोति० अकृ ज्योप्ता० अक्षो वानुप्रत्ययोऽ
छिवमघे० कृतोति० अकृति० अखाकिव्य० अजघ्र० अलिता० अछा० अखी
त० अखाछं० अकृ: ० तकृत्य कृ तकफरतो० तकृस्तु कफररोनुबीछि
घघे० तकृोति० तकृति० काछं० ततिकृघ० ततछ० अतकृीत० अतकि
छं० अताकृीत० अताछं० तक फरतोकिं० वाग्मि: संतकृति० भर्त्सी
यतीस्वर्ध:० रिाकृ चुंचले० प्ररिाकृति श्चे मेरेक धकृाये० संध्यकृारा
सां मा अनपि० अतोरापडै० अहृताघ्रातो: परोरापडो० अतोनपि०

अ२ अ
खोविहे अ
संखोगाकृवी
त्युत्यखोका
ता हेतु कृ ॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

श्रीगणेशाय नमः॥

॥१५॥

॥१५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...गतन:

सा॰ ना॰

अस्मदः स्व ऽ गागमो भवति इ पि चरता

श्रावतः स्त्रियामी ... भवत्स्यांश्चा सह्यो गामः॥ विष्णोरियं वैष्णवम्॥ गोरिदं
गव्यम्॥ कुलस्येदं कौलेयम्॥ तवेदम् त्वदीयम्॥ ममेदम् मदीयम्॥ चनरस्य
लोपः॥ चनरशब्दस्य चकारस्य लोपो भवति नियइ यो पनतः॥ ... तु लोपः॥
अन्यस्येदं अन्यदीयम्॥ वत् तुल्ये॥ तुल्ये सादृश्ये ऽर्थे वत् प्रत्ययो भवति॥
६० चन्द्रेन तुल्यं चन्द्रवत्॥ वटेन तुल्यं वटवत्॥ ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवत्॥ भा
वे त्वतलौ॥ शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावः॥ तस्मिन् भावे त्वतलौ प्रत्ययौ इत्येते ६०
प्रत्ययो भवति॥ तान्तं स्त्रीलिंगं॥ त्वान्तं नपुंसकम्॥ ब्राह्मणस्य भावो ब्रा
६३ ह्मणता॥ समाहारे ता च ग्रामश्च॥ ग्रेता ... जनता॥ ब्राह्मणत्वम्॥ ब्राह्मण्यम्

कुल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वीपः मातृष्वस्रीयः [redacted] ः लुग्बहुत्वे कश्चित् अपत्ये
ऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे सति कश्चित् अन्तःषविषये लुग् भवति गार्ग्याः
अत्रयः चिदहः देवतेः समर्थौ देवतार्थ इदमर्थे चो क्ताः प्रत्यया भवन्ति इन्द्रो
देवता यस्येति ऐन्द्रं हविः सौम्यम् देवदत्तार्थमिदं दैवदत्तम् वस्त्रम् कोपि वपोः
वापि पूर्वपदोत्तरपदयो वृद्धिर्भवति अग्निमारुतं कर्म सौहार्दम् सौभाग्यं
अत्र भावे ऽसत्व तव्यः शीतता वा क्ताः प्रत्यया विकल्पा तेन शीततो वा भव
ति अजो गौर्यस्य सोऽजगः शिवः तस्येदं धनुः आजगवं अजगवं वा कुम
दस्य गंधइव गंधो यस्येति कुमुदगंधिः तस्यापत्यं स्त्री चेत् कौमुदगंध्या वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

०१ श्रीगणेशाय नमः कामं बाधो घानां किं च श्रिशोभ्नं कम्भूषणां भवति निर्मलमुनहा
मासास्तकविता चातुरी वा चाम् १ कः कुलकमलदिनेशः सति गुणविभवे भवति
यो नम्रः कस्य वशे जगदेतद्धि तव वत्सा सत्यधर्म्म निरतस्य २ परधनहर
पहतां कास्तकविता वेशवनिता च कन्नस्य शान्तिविपदूड् इसहु यद्यो वर्त्ति
नंचन्तारम् ३ कस्नेस्य हृप्रतिकमलानि रलशकिताप नीतिपुनमाय
पजलतिकिं सहसा द्विजराहूहरिनिरकैवसासस्वाम् ४ किमगाधमं
मुधे रपिचस च तितं शाब्दिघाच कः सदिश्विधेयो चाचातः सज्जन
तिकदे ऽथ याकाश्याम ५ कः परिहार्य्यो देशः पिशुनयुतो ऽत्र भूपरत्वं कुल
केनाशोच्यः पुरुषः प्रातिक जत्रे त्ताधीर पुत्रेस्ता ६ इह भुवने कः शो ०१
च्यः सत्यपि विभवे न यो दाता किं लघुतापाः मार्तं तपहृत्येषु पापा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
चंद्र

३

इत्तिसंभावनम। आशिषिप्रेरणायोः लुप। तां। अस्तु। हि। तं। त। आवि
प। आव्व। आम्प। तां। आतां। अंतु। स्व। आ॰ धां। थं। पेप्तु। आ
वहेप। आमहेप। अप्राप्तप्राप्तव्रजाज्ञा। परस्मै आ॰ संस्मरं
वा। प्रेरणानुप्रवर्त्तितंतत्र तुवाच्यः। एषांसंज्ञालोट। तु ह्यो स्तात्तङा
शिषिवा। भवतु। भवतात्। भवतां। भवंतु। अतः अतः परस्मै हे र्लो
पः भव। भवतात्। भवतं। भवत। भवानि। भवाव। भवाम। अ
लोपनायोघते। भवतोंभ्य। आयुष्मान् भवतु। भवं। अनघतेवा २
ने। अतीते। हिप। तां। अन। सिप। तं। त। आमिप। व। म। तन। आ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११

पांता।युस।पाश।पतं।पात।पां।पव:।पाम।इत।ईयातां।ईरता इ
थास।ईयाथां ईध्वं।इय।ईवहि।ईमहि। विधिफलं व्या
सौपदेशः।संभाव:।अफल्यलमह:।तत्र पाठहप:।एषां संप्रा
प्तिं।पा।स्रुत:परोपार:स्यात।भवेत।भवेतां।भुआहुट स्नतं:।
पुरस्य पुरा इडागमो भवति।भवेयु:।भवे:।भवेत।यामिप।स्रुत:
परो या भियंस्यात।भवेप।भवेव।भवेम।शिष्यो गुरू रू शुष
को भवेत।इति विधिः।भवेश्रो वेदविदान याज्ञवत्वात।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
२६

नि२ नि२

वर्द्धि गुणो न द्विर्वचन हेतुकेऽसिस्मात् इति तासि गुणप्राप्तो
अक्ङिति गुणः अक्ङिति गुणो भवति भवतः अतो हेः अतो
लोपो भवत्यकारे एकारे च भवन्ति भवसि भवथः भवथ
वोरा वमयोः परयोः तस्मात् त्वं रूपात । भवामि भवावः भवामः
स भवति तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि । युवां भवथ । यूयं
भवथ । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः । युष्मत्पदा
पोपरः । स च त्वं च अहं च भवामः । विधिसंप्रावनयोः पति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुष्मदि मध्यमः अस्मद्युत्तमः कर्त्तरिपंच चोहृत भूसत्तायां
म वर्तमाने तिप तस अंति सिप थस थ मिप वस मस ते
आते अंते से आथे ध्वे ए वहे महे वर्तमाना पंचकर्त्तरि धातो
स्तिवाद्यः प्रत्ययाः स्युः इत्यासंज्ञा लट् अपंच कर्त्तरि कर्त्तर्येव
तिवादिषु वत्तुषु डिप्यपि त्सु परतो धातो रपस्यात गुणः ना
मंतस्य धातो गुणो भवति अपिता ई ङित पकारेतं नाहि पंच
विनान्यः प्रत्ययोङि धातस्यात क्रित्वयुक्ति किताङि तिचपरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सू ४ एतस्मिन्परे ३ अमप्रत्यान्तस्य परस्य

सत्वहसए फानस्य ई कानो भवति १ अमी १ अमुम् १ अमू

अमून् । टानाऽस्त्रियाम् १ अमुना १ भ्यामोहो अमीत्या

त्वम् १ परस्वाद्दुकानः । अमूभ्याम् १ अमीभिः १ अमुष्मै १

अमूभ्याम् १ अमीभ्यः १ अमुष्मात् । अमुष्य १ अमुयोः १ अमी

षाम् १ अमुष्मिन् अमुयोः १ अमीषु सामान्ये ऽदसः फः

स्यादिषु चैव । अमुकः १ अमकौ १ अमके । शेषं सर्ववत् १

७ ० इति हसान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥ ७ ४ अथ हसान्ताः स्त्री

लघ्वाद्ये ३ थे अथ हसशादस्य फः पूर्वपो भवति स्यादिपरे २

सू ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

नञ्जाइत्यत्र ई ऊ स्यात् १ न २।

तत्र हकारान्त उपानहशब्दः। नहो धः नहो हकारस्य धत्वं
भवति नसेपदान्ते च १ वावसाने १ दत्वं तत्वं च १ उपानत्। उपा
नत्। उपानहौ १ उपानहः हे उपानत्। उपानहम् १ उपानहौ १
उपानहः। भ्याम् इत्यादि १ वकारान्तो दिवशब्दः १ दिव औ १ दिवो
वकारस्य औकारादेशो भवति सौ परे १ द्यौः १ दिवौ १ दिवः दिव १
हे द्यौः १ दिवम् १ दिवौ वकारस्यात्वं भवति भ्यामिपरे १ द्याम १ दि
वम् १ दिवौ १ दिवः उ स्नसौ १ दिवशब्दस्य वकारस्य उकारो भ
वति नसेपरे १ द्युभ्याम १ द्युभिः १ भकारान्तस्य ककुभशब्दो स्त्यं

सा: ना:
४

५

श्रीराम

ङ्याग्मो भवति ५

सा॰ भा॰ श्रीपगुर्वीयस्य लोपः। इश्च अप्रचपनाम्मलोपो भवति स्वनेयका

रे च परे॥ ष्टृतः। षकार ढकार ङकार अकारानुबंधाद्योर्ङिन्

५ मामी प्रत्ययो भवति। नर्तकी। ढ। कुरुचरी। ङ। गोमती। खुष्प

येरो त्रित्वम्। अप्रत्ययपपूर्वस्य संबंधिनोऽवर्णस्य स्थाने

मितित्विकारेऽपि च परे॥ स॰ प॰ चांती। पचंती। नहहिः।

नहादेर्गणात् स्त्रियामीप्रत्ययो भवति। इन्द्राणी। भवानी।

मृडानी। रुद्राणी। सर्वाणी। उपसमासहार्थे गुरौ अष्टौ। ममहा

नदी। गौरी। गौतमी। मही। देवी। इन्द्रादेर्गणात्

इन्द्रादेर्गणात् स्त्रियामानीप्रत्ययो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन्वन्ते मे प्रीयं प्रीतिप्राये ऽ येति यत्न म ह्रस्व ... ह्रस्वे ते प्रत्ययो भवति ॥ ३ ॥

अपिधानम । पिधानम । अपिहितं । पिहितम । ह्रस्वो वा । स्त्रियां की

पिपवेतरा हि चपुर्वस्य ह्रस्वो वा भवति । खेलिका । वेली का । नहि

का । श्रेयसितरा ॥ श्रेयसीतरा ? श्रेयसितमा । श्रेयसीतमा ? गौका

होन भवति । वाग्रहणार्ह वा । निपुण ... केष्व थैष्वि

ति निपातना नाम ... कार्यत्वात् । ... नका रान्ताद् ह्रका रान्ता

द्राता च्चीतिन पनीप प्रत्ययो भवति ? हरिनी । हस्तिनी । क

निरती । ... रात्री ऽ ... पोवत्त ... रात्री । ... कर्त्री । हर्त्री ॥

यास्यात् पिक ... योपभव ... सम ... ॥ ४ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सनत्वैनमः

६

अधाहत्तः॥ अधाक्षुः॥ तत्वे॥ यकारे परे धूञो हकारस्य तकारो भवति
अधाक्षं॥ अधाहध्वः॥ विधिसंभावनयोः॥ धूयात॥ धूयातां॥ धूयुः॥ धूयाः॥
धूयातं॥ धूयात॥ धूयां॥ धूयाव॥ धूयाम॥ धूवीत॥ धुवीयातां॥
धुवीरन्॥ धुवीथाः॥ धुवीयाथां॥ धुवीध्वं॥ धुवीय॥ धुवीवहि॥ धुवी-
महि॥ इत्यादि धवीतु॥ धूतात्॥ धूतां॥ धुवंतु॥ धूहि॥ धूतात्॥ धूतं॥ धूत॥
धवानि॥ धवाव॥ धवाम॥ धूतां॥ धुवातां॥ धुवतां॥ धूष्व॥ धुवाथां॥ धूध्वं॥
धवै॥ धवावहै॥ धवामहै॥ अधवीत्॥ अधूतां॥ अधुवन्॥ अधवीः॥
अधूतं॥ अधूत॥ अधवं॥ अधूव॥ अधूम॥ इत्यादि अधूत॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सरस्वत्यै नमः

ब्रवीति ॥ ब्रूतः ॥ प्रोर्णोतोरिगुवौ स्वरे ॥ योवेसूनवर्त्तते ॥ न धातो ॥ १ ॥
विधाररा स्य नोर्णोतो भ्रूधरोः स्वराणपो रियुवौ भवतः स्वरे परे ॥ अ
नेकस्वरस्या संयोगपूर्वस्य तु यो भवतः ॥ नानयोर्वः ॥ अत्रापिवि
षये उकारस्य वत्वं न भवति ॥ ब्रुवंति ॥ ब्रवीषि ॥ ब्रूथः ॥ ब्रूथ ॥ ब्रवी
मि ॥ ब्रूवः ॥ ब्रूमः ॥ ब्रूते ॥ ब्रुवाते ॥ ब्रुवते ॥ ब्रूषे ॥ ब्रुवाथे ॥ ब्रूध्वे ॥
ब्रुवे ॥ ब्रूवहे ॥ ब्रूमहे ॥ इत्यात्मनेपदानि ॥ ब्रुवस्त्राचपंचानां ॥ ब्रुव
उत्तरेषां तिवादीनां पंचानां स्थाने णल् अतुस् उस् थल् अथुस् इत्येते पंचा
देशा भवंति ॥ ब्रुव आह आदेशो भवति स्थाकारोक्ते च ध्वर्थः ॥ आह ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सारस्वति
६

आतोतोऽदनतः।आत्मनेपदस्यांतस्य स्याद्भवति॥
अकाराद्उत्तरस्य न भवति॥शेते।शेयाते॥शेरते॥शेषे॥शेध्वे॥शेये॥शेव
हे।शेमहे॥शयीत।शयीयातां॥शयीरन्॥शयीथाः॥शयीया
थां॥शयीध्वं।शयीय॥शयीवहि॥शयीमहि॥शेतां॥शयातां॥
शेरतां॥शेष्व।शयाथां॥शेध्वं।शयै।शयावहै॥शयामहै॥अशेत॥
अशयातां॥अशेरत॥अशेथाः॥अशयाथां॥अशेध्वं॥अशयि।
अशेवहि॥अशेमहि॥ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि॥ञकार उभयपदार्थः॥
अब्राह्वधीप्यतिस्म॥ब्रुव ईड्अपसयो भवति॥तकारसकारम
फाराद्दीप्तितिप रेअथाईपि

६

श्रीराम १

मे १

अक्षनु: ॥ अक्ष्णाघ ॥ अक्ष्णो ॥ अक्षंनु ॥ भस्माद्धिर्हिः ॥ साइत्तरस्यहेद्वि
भवति ॥ अक्षि ॥ अक्ष्णोघ ॥ अक्षतं ॥ अक्षत्रे ॥ अक्षाणि ॥ अक्षीय ॥
अक्षम ॥ अक्षो हि स्पार ऽाग मो वक्तव्य: ॥ अक्षाहत ॥ अक्षा तौ ॥
अक्षाहन ॥ अक्ष दश्वक्ष नृ सिसिलौ पो यावक्तव्य: ॥ ह: ॥ धातो दि
धात्रस्य रो भवति पदान्ते च अक्षा: ॥ अक्षा ह: ॥ अक्षातं ॥ अक्षात्तु ॥ अक्षाहं ॥
अक्षाद्दु ॥ अक्षाघ ॥ शीऽस्य प्र ॥ ऽकारस्यात्मने पद्दल्ढः ॥ पूर्व
यहुर्गा दिः ॥ शीऽः ॥ सर्वत्र शीऽो गुरोो भवति ॥ शेते ॥ शयाते
शेरते ॥ शीऽौ तो रुट् ॥ शीऽ: परस्यात इत्यस्य रुडागमो भवति

धा १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीलोम १
ख्यात
५

धं घोकाधीध्यौं ॥ वकारे यकार उभय पदार्थः ॥ पूर्ववदेवादि प्रयोगः ॥ पचति ॥
पचतः ॥ पचंति ॥ पचेत ॥ पचेतां ॥ पचेयुः ॥ पचतु ॥ पचतात् ॥ पचतां ॥ पचंतु ॥
अपचत ॥ अपचतां ॥ अपचन ॥ अपचः ॥ इत्यादि ॥ परस्मैपदं ॥ आत्मनेपदे
पि ॥ पचते ॥ पचेते ॥ पचंते ॥ पचेत ॥ पचेयातां ॥ पचेरन ॥ पचतां ॥ पचेतां ॥
पचंतां ॥ अपचत ॥ अपचेतां ॥ अपचंत ॥ इत्यादि ॥ इति नीलकंठविकुररसादरा
गीराग्र कर्णी रितिधा दपस्वसारो गसाधरपिते ॥ अद्दैम दारौ । अप्रकार उच्चारी र्थः ॥
अहं देउं कृ ॥ अहं दे गराग इत्य नास्या योर्ध्वमधर्मति ॥ स्वसे चपा महसा
आति ॥ अत्तः ॥ अदंति ॥ आसि ॥ अत्थ ॥ अद्मि ॥ अद्वः ॥ अद्मः ॥ अघा ५
तं ॥ अघुः अघाः ॥ अघातं ॥ अघात ॥ अघां ॥ अघाव ॥ अघाम ॥ इत्यादि ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ए घे पातां॥ ए घे रन्॥ ए घे थाः॥ ए घे याथां॥ ए घे ध्वं॥ ए घेय। ए घे
वहि॥ ए घे महि॥ धर्मतः साधुरेधेत। आशीः प्रेरणायोः तामाद्यपः॥
ए धतां॥ ए घे ताम॥ ए धंतां॥ ए धस्व॥ ए घे थां॥ ए ध ध्वं॥ ए घै॥ ए धा
वहै॥ ए धामहै॥ स्वरादेः॥ स्वरादेर्द्धितोर्द्धितोपार ऽऽगमो भवति॥ द्वियादौ
परे॥ ऐधत। ऐधेतां॥ ऐधंत॥ ऐधथाः॥ ऐधेथां॥ ऐधध्वं॥ ऐधे॥
ऐधावहि। ऐधामहि॥ ॥ ईन्दो दर्शनार्थनयोः॥ ईन्दते॥ ईन्देते। ईन्दंते॥
ईन्देत॥ ईन्देयातां॥ ईन्देरन्। ईन्दतां। ईन्देतां॥ ईन्दंतां॥ ऐन्दत।
ऐन्देतां॥ ऐन्दंत॥ ऐन्दथाः॥ ऐन्देथां॥ ऐ[illegible]ध्वं॥ ऐन्दे॥ ऐन्दावहि।
ऐन्दामहि॥ उपसर्गपाक॥ उकारस्य पारा

श्री रामो विजयते

श्रीगणेश

ते बामिकार उच्चारस्तार्थः॥ ततो नकार इत्यात्तस्य कर्तरीति विशेषणार्थः॥
वाच्यमाने ति इकारस्य तकारः॥ दिवा हावेणु॥ दिया दोपरे धातोरङ्ग गमो भव
ति॥ अभवत्॥ अभवतां॥ अभवन्। अभवः॥ अभवतं। अभवत। अभवं॥
अभवाव। अभवाम॥ हो भवलस्य नः॥ इत्यादि॥ भूप्रापणायामनेपदी॥
भवते। भवेते। भवंते॥ भवसे॥ भे वे त्वे॥ इत्यादि॥ एधवृद्धौ॥ अया
रआत्मनेपदार्थः॥ ततः पराशा नववचनानि योज्यानि॥ पूर्ववित्
यादि प्रयोगः॥ एधते॥ आदाद्यन्तः॥ अकारात् परस्यात्मनेपद्य
वंघिन आकारस्य इकारादेशो भवति॥ एधेते॥ एधंते॥ एधसे॥
एधेथे॥ एधध्वे॥ एधे॥ एधावहे॥ एधामहे॥ धर्मादि धत्ते अ
होराज्यमित्यादि॥ विधिसंभावनयोः॥ इत्यादी॥ नववचनानि योज्यानि ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री रामो विजयते ९

स्या ते

तुप॥ तं॥ अंतु॥ पहि। तं। त॥ आनिप॥ आवप॥ आम व॥ हं॥ आतां॥ अंतां॥ स्व॥
आध्वं॥ ध्वम॥ ऐप॥ आव हैप। आम हैप॥ अप्रश्न प्रोर्थन मंत्री॥ प्रेरणा प्रवर्त्त
नं॥ तत्र तु या इपः प्रसायाभवंति॥ एषां पाशिपानौ संज्ञा लोट्॥ तुह्यो स्तात ङ्
शिषि याव न्तरव्यः॥ भवतु। भवतात्॥ भवतां॥ भवंतु॥ अंत॥ अकाराड् त्तरस्य हे
र्लुक् भवति॥ भव। भवतात्॥ भवतं। भवत॥ भवानि॥ भवाव॥ भवाम॥ आ पुष्प
न भवतु भवान्॥ अध्यपना यो घ तो भव सोम्य॥ अन घतने तीते काले दिप्॥ तं।
अन॥ सिप्। तं। त॥ आमिप॥ वा म। तन्। आतां। अंत॥ थास्॥ आथां॥ ध्वं॥ इ॥
वहि। महि॥ अतीता पाराः त्रै धा मध्या। कीकृ पाधरा गामि न्या प्रत्ययं पा मध्य पंसध्ये
द्यत नेतीते काले दिपाद
दि धस। सोऽ घतनस्तो ऽन्वो ऽ न घतनस्तस्मिन्न न घ तनेतीते काले दिपाद
प्रत्यया भवंति॥ एषां संज्ञा लङ्॥ दि सि मि इत्य

अङ्गुलिप ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

रः सः इकारस्यवा सकारो भवति। सिपि विभाषा स्त्राविसर्ग्ग
ररुणाः अरुणात अरुद्ध अरौद्ध अरौत्स्म धं अरौध्व अ
रुंध्म आत्मनेपद रुद्धे रुंधाते रुंधते रुंधीत रुंधी
याताां रुंधीरन् रुद्धां रुंधातां रुंधतां अरुंध अरुंधा
तां अरुंधत हिंसि हिंसायां इ इति नुम इहिंधातोः नु
मागमो भवति नमः नम उपधायाः परस्य नस्य लोपो भवति तो ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री रामो विजयते

१६८

हिनस्ति हिंस्तः हिंसन्ति हिंस्यात् हिंस्यातां हिंस्युः हिनस्तु हिंस्तात् हिंस्तां हिंसन्तु अहिनत् सञ्जो ऽनपि सकारस्य तकारो भवति अनपि विषये अहिंस्तां अहिंसन् अहिनत् अहिंसं अभ्यञ्ज् व्यक्ति म्रक्षण कान्ति गतिषु अनक्ति अंक्तः अञ्जन्ति अञ्ज्यात् अनक्तु अंक्तात् अंक्तां अञ्जन्तु आनक् आंक्तां आञ्जन् ॥ इति रुधादिगणः ॥

१६

श्रीराम १

ॐ तनु विस्तारे तनादेरुप्र० तनादि गिरााड प्रत्ययो भवति
चतुर्षु परेषु पकारः पित्कार्याणि नूपइतिसुराः तनोति
तनुतः तन्वन्ति तनोषि तनुथः तनुथ तनोमि तनुवः त
न्वः तनुमः तन्मः तनुपात् तनुपातां तनुपुः तनो
तु तनुं। तात् तनुतां तनन्वन्तु तनवानि तनवाव
तनवाम अ तनोत् अतनुतां अतन्वन तनुते तन्वाते
तन्वते तन्वीत तन्वीया[तां] तन्वीरन तनुतां तन्वातां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१५ तन्वंतां अतनुत अतन्वातां अतन्वत डुकृञ् करणे सकार
स्य गुणः कृञ इति करोति ङि तपरङित्वान्न गुणः सहुः करोते
रकारस्य उकारो भवति ङि ति परे कुरुतः कुर्वन्ति करोषि कुरु
थः कुरुथ करोमि कुर्वो नित्यं अमो रलोपः कुर्वः कुर्मः करो
तु पे भी म उतरस्यो कारस्य लोपो भवति यकारे परे कुर्यात् कु १५
र्यातां कुर्युः करोतु कुरुतात् कुरुतां कुर्वन्तु कुरु हि
कुरु कां अ करोत अकुरुतां अकुर्वन् अकरोः अकुरुतम् अकुर्व अ
कुर्म कुरुते कुर्वाते कुर्वते कुर्वीत कुर्वीयातां कुर्वीरन्

ऐफ रानां पुंयोगे स्त्रियामी प्रत्ययो भवति।१।

गुणेश्वंच· दृषी· नयी· पुंयोगे च। शूद्री। गणकी। जातेरयोपधात्।
जातिवाचिनो ऽयकारोपधात् स्त्रियामी प्रत्ययो भवति। महि
षी। शूकरी। हंसी। कुक्कुटी। ब्राह्मणी। अयकारोपधाग्रहणात्
क्षत्रिया। वैश्या। प्रथमवयोवाचिनो ऽतईपैवत्तं प्रः कुमारी।
किशोरी। कलभी। प्रथमवयोग्रहणात्। वृद्धा। स्थविरा। स्व
तग्रहणात्। त्रिशूः। स्वांगाद्वा। स्वांगवाचिनो ऽकारान्ताद्वा
स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति। सुमुखी। सुमुखा। सुजघनी। सुजघ

स्वस्थ स्वांगंस्मात् पद्यमानुयोग्यं ऽविम ऽविलितेवतेवेनतदुपमानम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ओ॰:

५१

अंगुली २

तन्वङ्गी। तन्वङ्गु। वाम्ब्रहस्मात्। पद्मवदना। कमलवपजा। ३
त्वाम्हो नभवति १ ऊर्द्धिकाराहस्तो तिपर्यावत्स्वः अंगुलिः। धुलि। धूली
क्ते रिति विश्रोचुरस्मात॥ क्रुतिः। भृतिः। ए चमन्या हेः। मन्याहेगी
स्मातस्त्रियामीप्रत्ययो भवति। इकाराहेग्राश्च। मजायी। च
काराम्मनोरौवा मनावी॥ मनुः सवा कपायी। पत्याहपः। ए पत्याहपः
तो निपात्यते। पत्नी। अन्तर्वत्नी। अई जरती। भ्रष्टास्यो। प्राची। शब्दा,
पती पी। डही ची। घनश्चाके नित्यं बहुवचनान्ता। पुल्लिङ्गः॥ ५१

त्यौ
पत्निध॰ कर्ण्ठफ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अजत्यत् तिपिसी ... सेप ३

श्रीरामः

सा॰को॰

५७ ङता न्बलिंगाव्ययपालि ११ ◎ ◎ अधुनालिंगविशेष
विजिज्ञापयिषया स्त्रीप्रत्ययाः प्रस्तूयन्ते १ आवतः स्त्रियाम् ॥
जया। मया। मेधा। अस्तु इत्यादि। अजा हेयश्चाधेतव्यः अजा
एडका। कोकिला। चटका। बाला। गालिका। कोऽपतः स्त्रियां कापि
इ५ पनेपूर्वस्या कानर्सका नो भवति कप्प का है भवति। कारिका। कापि॰ ६ ...तः ५
पाचिका। पाठिका। वद्धिमा गुरुनिष्ठो प्रमवाको रुपसर्गयोः। अत्रा ५७
पंचैवहस्ताग्यत्तानांयथावाचालिख्याहिंसा। अवतंसः। वतंसः।

एकटौ। धौतौ। प्रत्यौ एकषौ भवतः प्रजोएनाकौ। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ ५ न्यकादिष्वप्या पा ... शब्द ... स्वात्

वि. आङ्. नि. अधी. अपि. अति. सु. उत्. अभि. प्रति. परि. उप.
ये न. अव्यय. आदि. अयं गणः उपसर्गसंज्ञो भवति। प्राग्धा
तोः। उपसर्गाः धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः। तद्यथा। तद्धि वाहि
शब्दनुपमव्ययसंज्ञं भवति। स्वरादिर्निपातमव्ययम्॥ कृत्वा। कर्तुम्। अ
व्ययाद्विभक्तेर्लुक्। अव्ययात्परस्य विभक्तेर्लुग्भवति। तत्र
वलिहिस्रा। अव्ययानां नवलिंगादिनियमः सदृशं त्रिषु लिंगे
षु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम्॥

पाप. ३म

श्रीराम
सा०मा०
रामराम

४५

अध १ केचित् २

अथ धसस्तात् । पञ्चम्यास्मि त्रिभ्योऽति · पदे । आहि च द्वौ । द्वे
या च्चे आहि च प्रत्ययो भवति · दक्षिणाहि वसन्ति वा ताद्धताः ।
किमः क्वामो भविहाहि । कश्चित् · केचित् · कच्चन कश्चिन । नद्धीन का सिपो चाते
राजसात । भस्मसात । उष्णर ष्वि डुीकरणे ॥ उरी हूस्यः उरी री हूस्व । चिन्तनु
सघाहिः पालेनिपात्यते ॥ स च । अध । सपदि । अधुना । इदानीम् ।
झटिति । तूष्णीम् । आशु । शीघ्रम् ॥ संप्रत्यम ॥ पुनः । यदि । यर्हि । ४-
तर्हि । प्रादिरुपसर्गाः प्र । परा · अप · सम · अनु · अव · निर्दुर ·

नाज्ञोऽध्यधीर्वं ४ सर्वं म एम ॥ सा प्रत्ययवत्स छ · वं नेके निपा तीनीपाः ४।

विकारप्रत्ययान्ता या श्रेयाः वेयविशु प्रत्ययान्ता भवति ॥ ३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तयोर्विभिन्तित्रा तेष्विति त्वमयं स्मिन् निति कस्मिन्निति

अ मा वो ना · पुस्तिवे घ च व ने । ऽ षत · कि स · स्वलु · वै · आ ना त

स्सम · स्तास · सं · म · अभस · यत् · तत · स्वा स्व · अ · आ · इ · ई · उ

उए · ऐ · ओ · औ · इत्येव मादि गी सोनिपातसं ज्ञो भवति · तत्रादि

र्विभक्तचर्थे निपातय नो · तस्मिन्निति · तत्र · यत्र · कुत्र · कुह ·

क्व · तस्मिन्काले · तर्हि · यर्हि · कर्हि · अमुर्हि · कर्हि · तेनप्र

कारेण · तथा · यथा · कथम · इत्थम् · तस्मादिति ततः · यतः · कु

तः · कुतः · अतः सर्वविभक्तिकतसासितोवेकः । पुर्वस्मिन्

येनप्रकारेणाथकेनप्रकारेण · अनेनप्रकारेण · यस्मादिति · कस्मादिति · अस्मादिति · एत

सा वकम २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि रराय कासियोर्य वृ॰ःव्हेत्रा स॰ फ॰ कर्ईमाः॰ रणाः॥१॥ वाहिमि
नपियो त्रैभेते अहाहे त्वा भवाति॥ तब चायप्रभुर्विस्मु भेम
चायं तथैवच॥ वाहिमिभिपातेः वा हि गरिगोभिपत्तेस
तो भवति॥ व॰ या॰ हु॰ एव॰ एवम॰ प॰ थफ॰ विना॰ नोना॰ स्वाहि
अस्मि॰ होषा॰ नत्तम॥ मृषा॰ मिथ्या॰ मिस॰ अथ॰ अथस॰ ण५
अथो॰ ह्यीस॰ स्वस॰ उच्चैस॰ नीचैस॰ स्वर॰ अन्तर॰ पुनर॰
भयस॰ अहो॰ स्वित॰ उत॰ सह॰ सतेः अंतरा॰ अंतरेण॰ अलम॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पपरयामौ पश्पामोर्मः सुहृः रियजः ४। त्वांमामौ १ श्रामैस हितयो
पुष्यम्हस्मेह स्मामा इ हैं ताब्राहे श्रौ भवृत्तः १ पश्पामि स्वांहालीं म २
पुश्यमामहाभेफम्। औं ह्रौं पाहु हैवतेमा नपोर्युष्म हस्नहे
नैते श्राहेस्मा मयन्ति १ तवपे सात्रयो राजनमसमते प्नतिश्रात्रवः १
तथमिक्षारीराया। नित्यु मेमभि नुष्ठितानाभ्रौप १ सवो धूनपहाय्ये
नमवाविवसाहयः ह ने मं [illegible] ३ ह्रौं विसेपस्य नो हैवौग्
स्माकम फुल हे यताः। सरव भगवाना पो ऽस्माकं पापनाशु
नः पाहाहो यिति किम १ पांतु वो जनासिंहस्य नख लाङ्गलको

हने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ ओ नार्ह् २ इत्येभिः स्यादादि नां हकारस्य मत्वं भवति ॥ ॥

जश्रायो वा डौ भवति। डित्वाद्दिलोपः अच्छौ। अच्छः अच्छौ। अच्छः।
वोसि अच्छन। आत्स्वरपरस्य विभक्तसु वा आत्वं भवति। अच्छाभिः
अच्छभिः अच्छाभ्यः अच्छभ्यः अच्छानाम। अच्छासु। मकारान्तोऽह अच्छः स्यः
मशब्दः अहमोऽव्यं सि अहमशब्दस्य पुंसि विषये ऽपं भवति सिसो
नस्य: अपंम द्विवचनग्राहे त्यहा देवेरः स्याहा वित्यहा हि नां घेर मावं
[illegible] इमो इमान। अंबठोसो: अहमोऽनां हेश्री भवति सः स्नस्य अहो
स्याः त्वेम। आभ्याम् भ्यस भिस अहम हेश्री भिसिव भवति ननु मकार
स्याकार: येस्मिन्वृह त्वे एभिः अस्मै। आभ्याम् एभ्यः अस्मात्। आभ्याम्
एभ्यः अस्य। अनयोः ॥
ङौसोपरयोः अनेनः एषः सकारे मकारे च परे अहम अकारादेशो भवति २
ङेना इहमा

अप: २१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
सा: गी:
३५

कौञ्ः ककारवस्य न्यं भवति धातोः सेयभेना म्नश्वं रसेपहा तोव ६ फो [illegible]

एषाम् ग्रीस्मव · ग्रनपो: एषु किमष्शब्दस्य त्यदाहेतोरिति सर्वत्राका
रे कृते सर्वशब्दवद्रूपं नेयम् कः कौ के · कम् · कौ · कान् · का · य्यम ·
धकारान्तस्त्वधुं शब्दः तत्वमुत् · तत्वमुद् · तत्वबुधौ · तत्वबुधः
हे तत्वमुत् · जकारान्तः सम्राज्शब्दः ह्रस्वराजाहेषः ककारा
न्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य राजयजमृजमृजभ्रस्जा हेश्च
षकारो भवति धातोः सेयपरे नामुरस्वरसेपहा तोच १ वा वसा ने ।
संम्राड् · संम्राट् · संम्राजौ · संम्राजः · हे संम्राड् · संम्राजम् · संम्राजौ ।
संम्राजः संम्राजा । संम्राड्भ्याम् एवं विनाजाहेवः हकारान्तो [illegible]

।।२।
हे२
३५
त्यहतह
पहएतह
श्री प्रो:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इ मे॥ २ ॥ यथा नेन व्याकरणमधीतमेनं ॥ १८ ॥

एषां त्यदादि छेरः स्यादि वि सर्वनाकारे स्कुरते सर्वमादवदुपं नेयं। स्त्रे। आपप
स्त्री। त्यदादि सकारस्य सत्वं भवति सौ सूने। स्यः स्यौ स्ये। सत्रौ ते। पु। १८।
श्रीपि। एषः एतौ एते। एतद्दौ ऽन्वा देशोद्वितीया टौसे नौ वक्तव्यः
उक्तस्य पुनर्वक्तिरन्वादेशः एतम्। एनम्। एतौ। एनौ। एतान्। धाँ॥ २॥
एनान्। एतेन। एनेन। एतयोः एनयोः इत्यादि॥ ॥ द्वकारान्तास्त
त्वप्राढ् शब्दः। षत्वं डत्वं। वावसाने। तत्त्वप्राट्। तत्त्वप्राड्। तत्त्वप्रा
षौ। तत्त्वप्राढः हे तत्त्वप्राट्। हे तत्त्वप्राड्। धकारान्तो ऽग्निमथः गाथं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वायसा नें ङशिट् कानन्तकातो ११ ग्निमत्· ग्निमद्· ग्निमथादि
त्यादि॥ चकारान्तः प्रत्यंचुशब्दः॥ श्रौ लोपः धातोर्हसान्नस्योपधाभू
तनकारस्य लोपो भवति क्ङिति च। अञ्चेः पञ्चसु नुम भवत्यसर्वः। प्रत्य
न् चासि इति स्थिते॥ स्रोः स्कु मिति नकारस्य मकारः संयोगान्तस्य
लोपः चोः कुः चवर्गस्य कवर्गादेशो भवति धातोर्भसंज्ञे परे नाम्नस्त्व
र्स्ये पदान्ते न॥ प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। हे प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चम्। प्रत्य
ञ्चौ। अञ्चेर्नलोपो हि धिश्च॥ अञ्चेर्नकारस्य लोपो भवति पूर्वस्य
च दीर्घः श्रासा हि स्वरे परे तद्धिते इति का [illegible] ने। प्रतीचः। प्रतीचा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तकारान्तो मनुतश्चोपदः॥४॥

तिर्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिर्यञ्चः। तिर्यञ्चम्। तिर्यञ्चौ। तिरश्च इति नस्याह्ययः
तिरश्चो ह्यो निपातन्वान्ते शसादौ स्वने पञ्चेताद्विते ई पीकारे च। तिर
श्चः। तिरश्चा। तिर्यग्भ्याम् इत्यादि। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। उदीचा। उदग्भ्या
मित्यादि। [redacted] मनुत्। मनुद्। मनुतौ। मनुतः। इ
त्यादि। एवं सुद्धिदि त्रिः पुरुतयः तकारान्तडकारान्तं वेद्यो महत्
शब्दः। ऋतो नुम्। उकारान्तं धातुसकारान्तं धातु च नुमौ
गमो भवति। पुंसि पञ्चसु शौ च। सं महतौ धौ दीर्घः। शौ वः
सर्वस्याव शब्दस्य महत शब्दस्य च नदी धौ भवति। पञ्च सुद्धिव

अग्निचित्। अग्निचीद्॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
स्वारस्व
ति नाम
सा: ना:
३८

र्जिते सुश्रौ चपनि १ महान् । महान्तौ । महान्तः हे महन् । महान्तम् । महा
न्तौ १ महतः । महता १ महद्भ्याम् । मित्यादि १ उकारानुबंधो भव [illegible]
अत्वसोः सौ १ अत्वन्तस्य असन्तस्य चोपधाया दीर्घो भवति । धि :१
र्जिते सौ परे १ भवान् १ भवन्तौ १ भवन्तः १ हे भवन् १ भवन्तम् १
भवन्तौ १ भवतः १ भवता । भवद्भ्याम् । मित्यादि १ शकारानुबंध
स्य भवतस्तथा ह्रस्वस्य न दीर्घः १ भवन् १ भवन्तौ । भवन्तः हे भवन् । प
चन् १ पचन्तौ । पचन्तः । हे पचन् । शकारान्तो विश्शब्दः । [illegible]
नाजादेः षः १ विट् । विड् १ । विशौ १ विशः हे विट् हे विड् १ षकारान्तः

३८

षषश् द्वौ नित्यं बहुवचनान्तः १ त्रिषु सजुषः १ आशीः दुर्ष्कृ १ षोडः ष

कारान्तस्य डत्वं भवति १ षट्·षड् १ षड्भिः १ षड्भ्यः १ षण्णः १ षष्कानन्तकारान्त

स्य संख्यायाः षनस्या आमो नुडागमो भवति १ षण्णां॰ ११ ड कारान्तस्य लत्वं भ

वति । आमिपरे १ षला म १ षट्सु ११ ध्रुक चितपद नत्य्या पिपद नतोश्च

परीयायां १ हो आंके हो षसजुष आशी बहविष प्रभृती नां षकारान्तस्य रे

फो भवति नसेपदान्ते च । होः होषो १ होषः । शासादे हो षशा द्वस्व नान्त

तो वा वक्तुं ओ हो हुमः १ होषः १ हो हमा १ हो षे इत्यादि १ सजुषा शिबो

नसैपदान्ते च हो घौ वंक्तुं व्योः सजूः १ सजुषौ १ सजुषः । इत्यादि ॥

विसर्गनु मस्थानि फा नस्था न ष्पध धा नेष्व न मः हो षु· हो ष्वु· हो षसु·

षसि

हो षोः

हो श्नोः

ङः १ उकारो नुम्विधानार्थः २
सकारान्तः पुमस् [stain] पुंसोऽसुङ् १ पुंसशब्दस्यासुङादेशो भवति १
पंचसु। ङकारोऽन्त्यादेशार्थः १ पुमस् सि इति स्थिते। उगितां नुम्। सं
महतो दीर्घः पुमान्। पुमांसौ १ पुमांसः। हे पुमन् १ पुंसः। पुंसा। संयो
गान्तस्य लोपः पुंभ्यामित्यादि १ अनुसंभवे पुंसः कपूर्वे सौ १ अनुसंभवे वा
च्ये पुंसशब्दस्य ककारागमो भवति सुपि परे स्कोरन्तायोश्च संयोगाद्योः
सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च नसे परे क्ते
च। षत्वं। कषसंयोगे क्षः १ पुंक्षु १ सकारान्तो विद्वस् शब्दः १ विद्वा
न् १ विद्वांसौ १ विद्वांसः। हे विद्वन् १ वसोर्व उः १ वसोर्वकारस्य उका

पंचप्र१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारस्वति
रामराम
रामराम
९१ २

३५

ङान्तसौ ध्यौ ना नान्तो हि तो तो वा वक्तव्यौ १ हे ङान्न १
हे ङान १ हे ङ्रान्नः १ अहस्य शाहस्य मेहः १ स्यही हो हे छिन्निस्ति
सर्वत्राकारो हि श्रः अहस्सि शसि हि लिते १ सौसः अहसो हका
त्ययस्त्वं भवति सोपवे १ येयौ १ अहसः सेनो भवति १ अर्से १
द्विवचने । औ औ औ १ मैहै १ ङस्च ङश्च ङुः १ अहसोम
कानास्य नस्य हस्वस्य हूस्व ङ कानः दीर्घस्य दीर्घ ङ कं से भ
वति १ अमु १ बहुवचने सर्वा हित्वा जजसो १ अरुहे । ऐ पिंव

३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विद्वषः। विदुषा। वसौंनसौ १ विद्वद्भ्याम् १ विद्वद्भिः २३ त्वा
हि १ सुवचाः सुवचसौ १ सुवचसः १ हे सुवचः सुवचसः १
सुवचसा १ सुवचोभ्यामित्यादि १ एवं चन्द्रमस शब्दः
चन्द्रमाः चन्द्रमसौ १ चन्द्रमसः १ चन्द्रमसा १ चन्द्रमो
भ्यामित्यादि १ उशनस्शब्दस्य भेदः। उशनसाम् [redacted] उशन साम ३
[redacted] पुरुदंशसनेहस इत्येतेषां सेर्डा भव
ति १ डित्वाट्टिलोपः १ उशना १ उशनसौ १ उशनसः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे शायनमः॥ अत्र स्यात्पतु मापीत हत्यामेको पिश १ मेवः स्वामीने मपि सहरिः पातुपा मापिमोपिमः॥
पात्रे यामोह हात्यी २ः पति पी मपिमो हरिः सप्याद दोनः ।शी ये हो मोह घा ते पो त्रे पः स नः ।२।

५६ पत्रासंरखे नामि श्रोहूगः मयच्छि १ की हस्तापेः वकीचतुर्थी
द्वितीयासहितयोः तंत्रे क बुच मैनसह तेमो द्विवचवेलवेद
५६ सै मैः व कुव चं मेन बस्मसौ १ स्वामी तें सस मापातः स्वामीमे
तो म्युतं गतः नमसो मु कायचनभुपो हे हिः मे मोको मध्यपम
स्वमि वां एज हासो चै हं छा मैं हि नयात नाम १ राजा वांहेस
तैहा नं सां नं मैं म धुसु हं नः ।२। हैचो वां म वताद्धि छम मेरका
नमो १ मौ मं नाहं नुः स्वामी वां वलया नरा जा स्वामी मैं सो जना ५६
है नः ।३। वो वृस्तन विदे मेयो हा नं मैं हि पतां घनमं १ सा ने ५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

आ विन स्युक्षे लिङ्ङ त्यं सिसह हे हेरा: ५

पञ्चम्या ङसिभ्यसोरत्तु भवति १ शाकान्तः सर्वादिष्पार्थः १ ङसाङ स्या
नराथः त्वत् १ मत् १ युवाभ्याम् १ आवाभ्याम् १ युष्मत् १ अस्मत् १ त
वममेङसौ १ ङसासाहितेभ्यो युष्मदस्मदो स्तवममङ्गस्व तायाहेसे भ
वतिः तव १ मम १ युवयोः आवयोः १ सर्वादित्वात्सुट् साम आकं
म १ युष्मदस्मद्भ्याम् परस्य साम आकं भवति १ युष्माकं १ अस्मा
कम् १ त्वयि १ मयि १ युवयोः आवयोः युष्मासु १ अस्मासु १ [illegible]
न्यो नाहरा [illegible] विधिर्न लुप्यते १ युष्मदस्मदोः षष्ठी
चतुर्थी द्वितीया भिस्त्ते मे वांनौ वस्नसौ १ युष्मद युष्मद

युष्मः इति

श्री गणेशाय नमः॥

५५ ढे॥ नेत्वं भवति टाङीइत्येतयोः परयोः॥ अ्त्वया१ त्वाया१ मया१ युवाभ्या
म्१ आवाभ्याम्१ युष्माभिः१ अस्माभिः१ तुभ्यमह्यौ ङयौ॥१५॥ स
हितयो युष्मदस्मदोः तुभ्यंमह्यं इत्येतावादेशौ भवतः॥ मह्यम्१ तुभ्यं३
युवाभ्याम्१ आवाभ्याम्१ भ्यसः१ भ्यम्१ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य
स्य भ्यसः१ भ्यम् भवति शफाणो भक्त्वा नादि त्वव्याक्षे त्वर्धिः१८
तेनात्वए त्वेन भवतः युष्मभ्यम्१ अस्मभ्यम्१ ङसिभ्यसो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्येतावादेशौ भवतः आवामौ । युष्मदस्मदोः अपनश्यो आम भवति ।
युवाम् । आवाम् । यूयं वयं जसि । जासासहितयोर्युष्मदस्मदोर्यु
यं वयं इत्येतावादेशौ भवतः । यूयम् । वयम् । त्वन्मदेकत्वे । युष्मद
स्मदोस्त्वत्मदि इत्येतावादेशौ भवतः । एकत्वे गम्यमाने । आमेस्मौ ।
युष्मदस्मदोष्टेरात्वं भवति अमि सकारे भिसि च परे । त्वाम् । माम् ।
युवाम् । आवाम् । ससा हेछे नत्वे स्त्रुते आसी ति हि धे त्वम् । आसो नो यु
ष्मदः युष्मान् । अस्मान् । नात्वं महदेशो स्त्रुते । एणओः युष्मदस्मदो शसि दु धि तं

राम राम
राम राम

५५

स्त्वहोहेफरस्यहे। रूपमः २ पादः

वचांसि। पयः। पयसी। पयांसि। मनः। मनसी। मनांसि। आयुः। आ
युषी। आयूंषि। एवं [illegible] तपः। अहसराक्षस्य
मार्ल्यकिस्रुते। अहः। द्विवचनाहोति नत्वे कृते मस्यो त्वे। अमा। अमू
नि। अमुना। अमूम्। मामे। [illegible] विस्याहि॥ ११ ॥ इति हसान्ता न
पुंसकलिंगाः। ॥ श्री राम॥ अथ युष्मदस्मदोः स्वरूपं निरूप्यते।
तयोश्च वाच्यलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूपम्। त्वमहमिति सिनौ
युष्मदस्मदोः सिसहितयोः त्वं अहं इति त्वेता वादेशौ भवतः। यथासं
ख्येन। त्वम्। अहम्। युवावौ द्विवचने। युष्मदस्मदोर्द्विवचने

२

५५

ती० ५

त्यत् । त्यद् । त्ये । त्यानि । त्याभ्यामित्यादि । तत् । तद् । ते । तानि । ते । तानि ।
तेन । ताभ्याम् । तैरित्यादि । यत् । यद् । ये । यानि । येन । याभ्याम् । एतत् ।
एतद् । एते । एतानि । एतेन । एताभ्याममित्यादि । किम् । के । कानि ।
केन । काभ्याम् । कैरित्यादि । इदम् । इमे । इमानि । [redacted] । आ
भ्याम् । एभिरित्यादि । प्रत्यक् । प्रतीची । प्रत्यंचि । प्रतीचा । प्रत्यग्भ्या
म् । तकारान्तो जगत् शब्दः । जगत् । जगद् । जगती । जगन्ति । ज
गता । महत् । महद् । सम्महत इति दीर्घः । महान्ति । महता । महद्भ्या
मित्यादि । पयः । पयसी । पयांसि । तेजः । तेजसी । तेजांसि । वचः । वचसी ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च स्यादि। नकारान्तो ऽहन्शब्दः। अहन् सि। अहन्शब्दस्य नकार
स्य सकारो भवति न से पदान्ते च। सो विसर्गः। अहः। ङौ। वेङौ। अह्नी
अहनी। अहानि। हृवे। अहो भ्यामित्यादि। अहस्सु। ब्रह्म। संबोध
ने नपुंसकानां नलोपो वा वक्तव्यः। हे ब्रह्मन्। हे ब्रह्म। एवं चर्मन्
प्रभृतयः। नान्ता इदन्ताः। ह्रस्व ङि श्यो वीं लोपः। ह्रस्वागमजा
नान्त्य भ लोपो वा लोपो वक्तव्यः। दधि त्वं न निवर्तते। पन मे। व्योमन
न्। सर्व। भूतानि त्यदादीनां स्यमोर्लुकि च कृते टेन त्वं न भवति।
स्यादि विभक्ति विशेषणात्। नपुंसकात् स्यमोर्लुक्। त्यत्। त्यदे। त्ये। त्यानि

नकारान्तो ब्रह्मन्शब्दः ब्रह्मन्शब्दस्य नकारलोपः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एते। एने। एता। एनाः। एतया। एनया। एतयोः। एतासु। का। के। काः।
इदमश्च हस्य मे हः इयौ स्त्रियाम्। इदमश्च हस्य स्त्रियामियं भवति।
इति। इयम्। इमे। इमाः। इमाम्। इमे। इमाः। अनया। आभ्याम्। आ
भिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसु। चकारान्तस्त्वचशब्दः। त्वक्।
त्वग्। त्वचौ। त्वचः। त्वचा। त्वग्भ्याम्। त्वक्षु। हे त्वक्। हे त्वचौ। एवं
स्रग्वाचप्रभृतयः। स्रक्। स्रग्। स्रजौ। स्रजः। स्रग्भ्यामित्या
दिः। अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। अप जस इति स्थिते। अ
मे हन्त इति दीर्घः। आपः। अपः। अद्भिः। अपाम्। अप्शब्दस्य भका
म्रपाहीनां

श्री गणेशाय नमः

ककुप् ३

वाँबसौ ने। समित्। समित्१ समिधौ। समिधः१ समिधम्१ समिधौ१ स

मिधः१ समिधा१ समिद्भ्या हे समित्१ भकारान्तः ककुभ् शब्दः१ वाव

८१ सानेऽककुप्। ककुभः। ककुभा। ककुभाम ककुप्सु१ हे ककुप्१

हे ककुब१ स्वकृत्स्व न्। स्वजौ। स्वजः। स्वभ्यामित्यादि१ हे स्वक्१ ह

कारान्तासाहदूपः१ तेषां त्यदाद्यत्वे नेति सर्वत्रात्र अकारान्तः१ अतः स्त्रि

यां टाप्। अकारान्ता नाम्नः स्त्रियां वर्तमानाट्टाप्प्रत्ययो भवतीति पका

रः१ पित्कार्याणि यः१ स्या१ त्ये१ त्याः। त्यां१ ते१ त्याः१ त्यया१। त्यस्यै१ सा

ते१ ता१ या१ ये। यस्ये१ इत्यादि१ एषा। एते। एताः। एताम्। एनाम्१ ८१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चतसृ १ चतसृ १

त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ १ स्त्रियां वर्त्तमानयोः त्रि चतुर् इत्येतयोः तिसृ चतसृ इत्यादेशौ भवतः स्यादौ परे । तिस्रः १ तिसृ ऋकारस्य रकारो भवति तिस्रः २ तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः तिसृणाम् तिसृषु । चतस्रः चतस्रः चतसृभिः चतसृभ्यः चतसृभ्यः चतसृणाम् चतसृषु । जिनश्चाप्पम्पमे ह्रस्वे ऋत्विहसे १ धातोर्नियौ नौ कानयोः ह्रस्वो भवति नेफुवफानयोः हिसपनयोः १ गीः जि नौ १ जिनः जिनम् जिनौ जिनः १ जिना गीर्भ्याम् गीर्भिः इत्यादि १ हे गीः १ एवं पुनः धुनापदः १ धपानान् शामिधर्म

रघुवत्तु०

चन्द्र कृ०

३२

कि १

रामनाम्पपर्यायेराघिदुर्वचनम्० कृलेषु द्वितीयान्तो रूपपदे ... षुं याव्य
वधाने० वर्त्ते ... मानयेनस्पातिल्टषोः घहातसंगाः पापयति० घह
मत्या ... सम्० घहतर्षम०अत्तासनेनतर्षिणेनचगवांपानक्रियाव्य
वधीयते० ... यायपित्वा घहमतिक्रम्यपुनः पायपामित्यर्थः॥ नाम्निद्वि
तीयान्तेश्चाग्रिवग्रहः नामग्राम... वेष्ठः नामग्राहमाहपतिः अव्य
ये। यथाभिप्रेताख्याने० कृभ्वः नः नको रामो अयथाभिप्रेताख्या
नेनामयप्रियस्पोद्धैः प्रियस्पनिर्द्धैः कथनम्० ... उद्वैः कृत्या उद्वैः उ
द्वैःकृत्वा० उद्वैः कानं वाप्रि० यमाव ष्ठः नीद्वैः कृत्य० नीद्वैःकृत्वा० नीद्वैः का ३२
नं० प्रियंश्रुते० तिष्ठि कुं० यपरेसमाद्वैवाघ्र नः ... नको रामो नातिर्यक्

श्रीगणेशाय
श्रीरामराम
राम

यं धातोः॥ यो आयं धावति। यष्टिं याहं युध्यते। लोष्टं याहं। अपपरी वर्जने। आङ्मर्यादावचने॥ अ
स्यपरो नैयुध्यते। अस्यपरगारम्। अनुर्वेच्छा॥ द्वितीयान्तो धातोः॥ मू विक्षेपे क
थयति। अनु विकिरः। शिनरुन्धिप्यपेन विनानजीवनं तनु वाम्। परि क्षिपमाने
द्वितीयान्तस्या॥ ऊर्ध्वं द्वितीयान्ते धातोः॥ जनः प्रतियेवं तु धन्ते। लतानमुना पी
उपनीतमर्थः॥ ऊर्णोति शानं प्रतिमस्तरे नवैः। धुवा धिनिरस्ता॥ द्वितीयान्ते
विशेषपर्यायः॥ स्वं शब्दं व्यामानो से मानयोगम्ययोः गेहादि
स्थाराणां विरूपाणि क्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः क्रियावापोनः
पुण्यपाते वा॰ गेहानुप्रवेशो मासे गेहं गेहमनुप्रवेशम् ए॰ पं॰ गेहानुप्र
यातम्॰ गेहानुप्रयाम्॰ गेहानुस्कन्दम्॰ असमासे गेहस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम॰
सा॰ ना॰
८६

द्वितीयस्मै द्वितीयायाः द्वितीयस्मात् द्वितीयायाः द्वितीयस्मिन् द्वितीयायाम् एवं तृतीयः। उभशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः उभौ २ उभे उभाभ्याम्
उभाभ्याम् उभयोः उभयोः। उभयशब्दस्य द्विवचनाभावः एकवचन बहुवचने भवतः। उभयः उभये मासशब्दस्य विशेषः। मासस्य वा लोपो वा
मासशब्दस्याकारस्य लोपो भवति सर्वासु विभक्तिषु परतः। हसेपः
हसान्तादीवन्ताद्वा परस्य सेर्लोपो भवति। माः मासः मासौ
मासौ मासः मासाः मासं मासं मासौ मासौ मासः मासान् मासा
मासेन माभ्याम् मासाभ्याम्। भ्राद् वेलोपश्च माभिः मासैः रित्यादि ८७

श्रीराम

सा॰ ना॰

पूर्वैः। पूर्वस्मै। पूर्वाभ्याम्। पूर्वेभ्यः। पूर्वादिभ्यो नवभ्यो ङसिङ्योः स्मात्
स्मिनौ वा वक्तव्यौ। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वाभ्याम्। पूर्वेभ्यः। पूर्वस्य। पूर्वयोः।
पूर्वेषाम्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। पूर्वयोः। पूर्वेषु। हे पूर्व। हे पूर्वौ। हे पूर्वे। हे
पूर्वाः। परः। परौ। पराः। परे। इत्यादि पूर्वशब्दवत्। प्रथमः। प्रथमौ। [illegible]
[illegible]ः। प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमानां जसि वा।
प्रथमे। प्रथमाः। चरमे। चरमाः। द्वितये। द्वितयाः। शेषं पूर्ववत्। नेमे। नेमाः।
शेषं सर्ववत्। ॥ तीयस्य सर्वशब्दवद् ङित्सु वा वक्तव्यम्। ८०

श्रीरत्नमा ८
सा॰ ना॰

स ५

एतैः रेयसश्रेः सिध्यन्ति उकारान्ताः पुल्लिंगो भानुशब्दः भानुः भानू॰
भानवः। भानुम्॰ भानू॰ भानून्॰ भानुना॰ भानुभ्याम्॰ भानुभिः भानवे॰
भानुभ्याम्॰ भानुभ्यः इत्यादि॰ सखिशब्दस्य भेदः। सेर्डा घेः सखिश
ब्दस्य सेर्घे डा भवति डित्वाट्टिलोपः सखा॰ अघेरिति विशेषणा
देकारो धिविषये॰ हे सखे॰ हे सखायौ॰ हे सखायः ऐ सख्युः सखि
शब्दस्य ऐकारादेशो भवति सख्युरित्यादिषु चतुर्षु॰ षष्ठी निर्दिष्टस्या
देशः तदन्तस्य ज्ञेयः। सखायौ॰ सखायः सखायम्॰ सखायौ॰ स
खीन्॰ सखिपत्यो रीङ् सखिपतिशब्दयो रीङागमो भवति ङडे॰
ङिवचनस्यौ वा॰ (?) सखायः॥३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰

१८

ईसा॰४

दीर्घत्वादन्नान भवति। सख्याः। आगम त्र नित्यं सखिनः सखिभ्याम्
सखीभिः॥ सख्ये सखिभ्याम् सखिभ्यः। ङसे। सखि पतिशब्दयो अ
गागमो भवति ङसि ङस् औ र कारे परे। सख्यु अ स इति स्थिते। सतो
ऽधः। सकारान्ता त्परस्य ङसि ङसो रकारस्य उकारो भवति सखित्र।
सख्युः सखिभ्याम्। सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनाम्। सप्तम्येकव
चने ङौ ङे रौ ङि त्सौ कारे परे सखिपत्यो अगागमो भवति॥।
सख्यौ सख्योः सखिषु। पतिशब्द सप्तम्या द्वितीयवो ह्रस्व निशब्द
वत्प्रक्रिया॥ इती या रो सखिशब्द वद्वक्तव्याः।

१८

१८

श्रीराम
सा॰ना॰

साद्दीस्वरेपथे पथः पथा पथिभ्याम् इत्यादि एवं मथिन् ऋभुक्षिन्
शब्दास्तथैव: हरिडन् शाहस्य भेदः इनां शौ सौ इन् हन् पूषन् अर्य्य
मन् इत्येषां शौ सौ च धौ परे उपधाया दीर्घो भवति। हरिडा हरिडनौ।
न:४ हरिडः हे हरिडन्। ब्रह्महा। ब्रह्महणौ ब्रह्महणः हे ब्रह्महन्। शसादौ
स्वरे लोपः स्वने इ सम्बन्धा नलोपः हनो घ्नः। हन्ते हकारस्य घत्वं भवति न
कारे न्निमित्ते च परे। घसंयोगे शसादि निषेधार्थः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना ब्र
ह्महभ्याम् इत्यादि एवं गुणलिन् हलिन् पथिन् शब्दास्तथैव: ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एवं अर्यम्णः अर्यम्णा अर्यमभ्यामित्यादि पूषन्ः पूष्णा पूषभ्या
मित्यादि। अल्लोपो वेति केचित् पूष्णि पूषणि। पूषसु। संख्या
शब्दाः पञ्चन् सप्तन् अष्टन् नवन् दशन् षष्णान्ताः पंचन् जस् इति स्थिते।
जस्शसोर्लुक् षकारनकारान्तसंख्यायाः परयोः जस्शसोर्लुक् भवति
लुकि न तन्निमित्तम् पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः २ षकारनकारान्तसंख्या
याः परस्यामो नुडागमो भवति। नोपधायाः इति दीर्घः। नाम्नो नो लोपः धौ
पंचानाम् पंचसु एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः॥ अष्टनो
वा डौ अष्टन् शब्दात् परयोः जस्शसोः वा डौ भवति डित्वात् टिलो

श्रीराम
सा॰च॰टी॰
३६

अमू। बहुवचनेसर्वादित्वाजसीश्रइए। एभिवत्वे बहुत्वे स सहस सध्याचस्पाईच्छा नो भवति। अमी॥ अमुम्। अमू। अमून्।
टनाऽस्त्रियाम्। अमुना॥ भ्यामाहे। अभ्रेत्वायम्। पश्चाद्दुत्वे।
अमूभ्याम्। अमीभिः॥ अमुष्मै। अमूभ्याम्। अमीभ्यः। अमुष्मात्।
अमुष्य। अमुयोः। अमीषाम्। अमुष्मिन्। अमुयोः॥ अमीषु। सामा
नेऽ स्वरः कः स्यादिषु। अमुकः॥ अमुकौ। अमुके। शेषंपूर्ववत्। ९
॥ इति हसान्ताः पुल्लिंगाः॥ ॥ अथ हसान्ताः स्त्रीलिंगाः॥
तेनहकारान्तेऽ पानहशब्दे। नहोधः। नहोहकारस्यधत्वं भवति

३६

श्रीराम

वन्दुमोभ्यामित्यादि। उशनस्शब्दस्यभेदः। उशनसाम्। उशनस्
पुरुदंशस् अनेहस् इत्येतेषां सेर्डीभवति। डित्वाट्टिलोपः। उ
शना। उशनसौ। उशनसः। उशनसो धेर्नान्ततादन्ततावाब
नोवा। हे उशनन्। हे उशन। हे उशनः। अन[illegible]स शब्दस्यभेदः।
तद्वारेवैनितिसर्वत्राकारादेशः। अदसिइतिस्थिते। सौसः।
अदसोऽकारान्तस्यसत्वंभवतिसौपरे। सैवौ। अदसः सेरौभवति।
असौ। द्विवचने। अ। औ। औ। मादूः॥ उस्वदुस्वदुः। अदसोम
कारात्परस्यह्रस्वस्यउकारो दीर्घस्यदीर्घऊकारोभवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

३५

न्नुसं मैवृवाश्चेउंस शब्दस्य कगागमो भवति सुपि परे। स्कोनाद्योश्च
संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातौ र्फे से परे नाम्नश्च
नसे पदान्ते च। वत्वं। रुवसंयोगेन्त्यः॥ पुंन्हेतु॥ सखाना नतो विद्व
श शब्दः। विद्वान्। विद्वांसौ। विद्वांसः। हे विद्वन्। वसोर्वउः। वसोर्व
कारस्य उकारो भवति शसादौ स्वरे परे तद्धिते इ यो कारे वा। विदुषः।
विदुषा। वसां नसे। विद्वद्भ्याम्। विद्वद्भिः। इत्यादि। सुवचाः। सुवचसौ।
सुवचसः। हे सुवचः। सुवचसं। सुवचसा। सुवचोभ्यामित्यादि॥
एवं चन्द्रमस्शब्दः। चन्द्रमाः। चन्द्रमसौ। चन्द्रमसः। चन्द्रमसं। ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वन्दुयोभ्याम् स्वादि। उशनस्शब्दस्य भेदः। उशनसाम्। उशनस्
पुरुदंशस अनेहस इत्येतेषां से ऋदे डा भवति। डित्वाट्टिलोपः। उ
शना। उशनसौ। उशनसः। उशनसो धो नान्तता दन्तताचाव
गोया। हे उशनन्। हे उशन। हे उशनः। अदस् शब्दस्य भेदः।
त्यदादेष्टेत्यतिसर्वत्राकारादेशः। अदस् इति स्थिते। सो सः।
अदसोऽकारस्य सत्वं भवति सौ परे। सो औ। अदसः से औ भवति
असौ। द्विवचने। अ औ अ औ अ औ। मादू। उत्व ऊत्वं च। उः। अदसोम
कारात्परस्य ह्रस्वस्य उकारो दीर्घस्य दीर्घ ऊकारो भवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

३५ ध्वंसं भ्रंशु स्रंसु शब्दस्य कुगागमो भवति सुपि परे। स्कोर्नाद्योश्च।
संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च
नसे परे नान्ते च। वक्ष्वं। रुषसंयोगे न्हः॥ पुंन्हु॥ सकारान्तो विद्व
स् शब्दः। विद्वान्। विद्वांसौ। विद्वांसः। हे विद्वन्। वसोर्वउः। वसोर्व
कारस्य उकारो भवति शसादौ स्वरे परे तद्धिते यकारे वा। विदुषः।
विदुषा। वसां नसे। विद्वद्भ्याम्। विद्वद्भिः इत्यादि। सुवचाः। सुवचसौ।
सुवचसः। हे सुवचः। सुवचसं। सुवचसा। सुवचोभ्यामित्यादि॥
एवं चन्द्रमस् शब्दः। चन्द्रमाः। चन्द्रमसौ। चन्द्रमसः। चन्द्रमसं। ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

दोषांनः। दोषसजुषश्चाशिषहविषप्रभृतीनां षकारस्य रेफो भव
ति न से पदान्ते च। दोः। दोषौ। दोषः। शसादौ दोषशब्दस्य ना वा
धा वक्तव्यः। दोष्णः। दोषः। दोष्णा। दोर्भ्यामित्यादि। सजुषाशिषोः न से पदा
न्ते च दीर्घो वक्तव्यः॥ सजूः। सजुषौ। सजुषः। इत्यादि। सकारान्तो
पुंस्शब्दः। पुंसोऽसुङ्। पुंसशब्दस्य असुङ् आदेशो भवति पंचसु। ङकारो
ऽन्त्यादेशार्थः। उकारो नुम्विधानार्थः। पुमसुसि इति स्थिते। उगितो
नुम्। संमहतदीर्घः। पुमान्। पुमांसौ। पुमांसः। हे पुमन्। पुंसः। पुंसा।
संयोगान्तस्य लोपः। पुंभ्यामित्यादि। अत्र संभवे पुंसः। कंससौ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ न॰ वृत्ति
३५५

भवन्। भवन्तौ। भवन्तः। हे भवन्। पवन्। पचन्तौ। पचन्तः। हे पचन्।
शकारान्तो विश्‌ शब्दः। छशषराजो दे. षः। विट्। विड्। विशौ।
विशः। हे विट्। हे विड्। षकारान्तो षष्‌ शब्दो नि. संख्यावचनानाः।
त्रिषु समेषु। जश्शसो र्लुक्। षोडः। षकारान्तस्य डत्वं भवति। षट्।
षड्। षड्भिः। षड्भ्यः। षण्णां। षकारनकारान्तेभ्यः संख्यायाः परस्यामो
नुडागमो भवति। षण्णां। डकारान्तस्य णत्वं भवति नामि परे। षट्सु। ष
ण्णां। षट्सु। ऋत्विक्‌ प्रभृतीनां अपि पदान्ते तां अपरां... । ।
३५५

श्रीरामः

घो दीर्घः शौच् सन्तस्योपधाया महत्शब्दस्य च दीर्घो भवति प
ञ्चसुधिवर्जिते शुशौ च परे। महान्। महान्तौ। महान्तः। हे महान्।
महान्तम्। महान्तौ। महतः। महता। महद्भ्याम् इत्यादि। उका
रानुबन्धे भवत्शब्दः। अत्वसोः सौ। अत्वन्तस्य असन्तस्य
चोपधाया दीर्घो भवति धिवर्जिते सौ परे। भवान्। भवन्तौ।
भवन्तः। हे भवन्। भवन्तम्। भवन्तौ। भवतः। भवता। भवद्भ्या
मित्यादि। उकारानुबन्धे भवत्शब्दस्य न दीर्घः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा० च० स्थलि
३३

तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यञ्चः । तिर्यञ्चम् । तिर्यञ्चौ । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्यामित्यादि । उदङ् । उदीचः । उदीचा । उदग्भ्यामित्यादि । तकारान्तो महत् शब्दः । महान् । महान्तौ । महान्तः । इत्यादि ।

३३

श्रीराम।

नकारस्यलोपोभवतिक्विकृतिच। श्वञ्चेः प श्वेसनुभवतोयः। प्रत्य
नेचसिद्धइतिस्थिते। तोस्युमितिदिनकानस्यनकारः। संयोगा
न्तस्यलोपः। वेङ्कुः। चवर्गस्यकवर्गादेशोभवतिधतोभ्सि
परेना। श्वस्वासेपरन्तेच। प्रसङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। हे
प्रसङ्। प्रत्यञ्चम्। प्रत्यञ्चौ। अञ्चेनलोपोदीर्घश्च। अ
ञ्चेनकारस्यलोपोभवतिपूर्वस्यचदीर्घः। शसादौस्वरेपरेस
छिते [illegible] दृषिका [illegible] कानेच। प्रतीचः। प्रतीचा। प्रत्यग्भ्याम्। मि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰
३२

एनम् एतौ एनौ एतान् एनान् एतेन एनेन एतयोः एनयोः
इत्यादि। छकारान्तस्तत्त्वप्राछ्शब्दः षत्वं डत्वं वावसाने। त
त्वप्राट् तत्त्वप्राड् तत्त्वप्राछौ तत्त्वप्राछः हे तत्त्वप्राट् हे तत्त्व
प्राड् पकारान्तोऽग्निमथ्शब्दः वावसाने इति द्वौ चत
त्वौ॥ अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथावित्यादि। चका
रान्तः प्रत्यंच्शब्दः। नलोपः। धातोर्हिसानस्योपधाभूत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम १

सा॰ ना॰

सम्राजम् सम्राजौ सम्राजः सम्राजा सम्राड्भ्याम् एवं
विभ्राज् त्यदादयः हकारान्तो स्मदादयः एषां त्यदादेष्टेरः
स्यादाविति सर्वत्राकारान्तेषु ते सर्वशब्दवद्रूपं नेयं। तः स्य
दादेस्तस्यानन्त्यस्य सत्वं भवति सौ परे। स्यः सौ स्ये सः तौ ते
यः यौ ये एषः एतौ एते एतदोऽन्वादेशे द्वितीयाटौ
से नौ वेनः उक्तस्य पुनः कथितं अन्वादेशः एतम्

ग्रंथा १ पा)

५६ मे २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री एक
सा. ना.
१०५

श्री ४

कति। कति। कतिभिः। कतिभिः। कतिभ्यः। कतीनाम्। कतिषु। त्रिषु च। यांसउपः इकारान्तः पुल्लिंगः सुश्रीशब्दः यो धातोरिति धातोरिवर्णोकारान्तयोरियुवौ भवतः स्वरे परे। सुश्रीः सुश्रियौ। सुश्रियः। हे सुश्रीः हे सुश्रियौ। हे सुश्रियः। सुश्रियम्। सुश्रियौ। सुश्रियः। सुश्रीभ्याम्। सुश्रीभिः। इत्यादि। उकारान्तः स्वयम्भूशब्दः स्वयंभूः। स्वयंभुवौ। स्वयंभुवः। हे स्वयंभूः। इत्यादि। सेनानीशब्दस्य विशेषः। यो वा धातोर्नबहुवसंयोगः पूर्वोऽस्मादीकारान्तादूकारान्तात् सितिरहनाम्नानेकस्वरस्यकान्तस्याकारान्तस्य वयकारवकारौ भवतः।

श्रीराम

सा.ना.

पति न समासे सखिशब्दस्य च वक्तव्यः ।। ततः समासान्तासु नाद्यो भवति
प्रजापतिना । प्रजापतये इत्यादि । द्विशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः । त्य
द देखे नस्या द्वौ । त्यदादेष्ठु नकारो भवति स्याद्वौ परे । द्वौ द्वे द्वा
भ्याम् । द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः । त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । एकत्रो
गेसि । त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रयस्य ।। त्रिशब्दस्याप्रत्य
देशो भवति नामि परे ङि इत्यनस्य वक्तव्यः त्रयाणाम् । त्रिषु ।
कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । जश्शसोर्लुक् । कतिशब्दात् परस्य
स्य जश्शसोर्लुक् भवति । लुकि न तन्निमित्तम् । लुकि सति तन्नि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सप्तानांपूरणःसप्तमः। अष्टानांपूरणःअष्टमः। एकादशादेर्डः। एकादशः। विंशत्यादे
स्तमः। विंशतितमः। संख्यायाःप्रकारेधा। उणोऽरवावनोयः। द्विधा। त्रिधा। च
तुर्धा। द्वेधा। त्रेधा। त्रैधम्। द्वैधम्। क्रियायावृत्तौकृत्वस्। पञ्चकृत्वः। सप्तकृत्वः।।
द्वित्रिभ्यांसुः। द्विःकृतम्। त्रिःकृतम्। बह्वादेःशस्। बहुशः। अल्पशः। तयायौसंख्या
याः। द्वितयम्। त्रितयम्। द्वयम्। त्रयम्। जंबुशब्दात्जंबुलादयोवक्तव्याः। जंबुलम्।
जांबुकानिकूः। जांबुकूः। शेषंनिपात्याःकतिधा।। इतितद्धितप्रक्रियासमाप्ताः।
श्वब्धिगजेन्दुयुते स्वतु अब्दे शम्भुतिथौ सित श्रावणमासे उद्दलोचलिखत्सुमुपल
नामोऽरूपेति १।
सोमदिने अभ सन्ध्याकाले १

CC-0. Digitized by eGangotri: Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

बहोऽन्तरस्येष्ठ प्रत्ययस्येकारस्यापि लोपो भवति बहो स्थाने भूआदेशो भवति

म ३

अतिशयेन प्रियः प्रेष्ठः। प्रेयान्। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। ह्रस्वो योऽल्पाशब्दादीयः। वृद्धस्य ज्या
देशश्च। अतिशयेन वृद्धः। ज्यायान्। ज्येष्ठः। दीर्घस्य द्राघादेशः। अतिशयेन दीर्घो द्राघी
यान्। बहोर्भूरिष्ठेयसोः। भूयिष्ठः। भूयान्। किमोऽव्ययादाख्यातात्तरतमयोरामुवक्तव्यः॥
अतितरां पचमाणवः। कुतस्तमां ते यामान्नभकत्वम्। उच्चैस्तरां गायति। पचतितरां।
पचतितमाम्। प्रतिमाणे द्व्यादयः। प्रतिमाणेऽर्थे द्व्यादयः प्रत्यया भवन्ति। जानुद
घ्नं जलम्। शिरोद्वयसं। ऊरुद्वयमात्रम्। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे। किमादिभ्योऽ
तरडतमौ वक्तव्यौ। कतरो भवतोः। कठः। कतमो भवतां तार्किकः। भवतो यत्तत
स्तार्किकः। ततरडतमौ। संख्येयविशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तीयः। त्रेः सम्प्र
सारणम्। द्वितीयः। तृतीयः। षट्चतुरोर्थः। षष्ठः। चतुर्थः। पंचादेर्मट्। पंचमः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा. ना. मातृशब्दस्य ऋकारस्य उत्भवति कुलिन्स्तासां अमातृव्या:॰ यसं मा
तॄणाम् पत्यं षाण्मातुरः॰ स्त्रीत इ अन्तेभ्यः॰ आकारान्तनाम्नोऽन्तोत्रि
शब्दादपत्येऽर्थे ढक्प्रत्ययो भवति॰ यस्य लोपः॰ दैवदत्तेः॰ श्रैधरेः॰ दासर
५८ थिः॰ राधायनी लोपपारागीयाः॰ गर्गनाडात्रि स्त्रीपित्रिछस्यादेश्च॰ गा
र्ग्य देनडादेन आदेशौ लिंगात्यि त्रिछस्यादेश्च ढय आयन एयय
ण रीणय इत्येते प्रत्यया भव॰ त्यपत्येऽर्थे॰ गार्ग्यः॰ वात्स्यः॰ नाडायनः॰
चाडायनः॰ आश्वलायनः॰ आत्रेयः॰ कापेयः॰ गांगेयः॰ माहेयः॰ पित्रि
हरपत्यं भवतीति विग्रहे॰ मातृपितृभ्यां स्वसृ॰ तस्य वृ॰ पैत्रिष्व

स्वर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री॥

बगमनंतव्यप्राः प्राप्तसजामना॥ द्विकसंख्येसंज्ञायाम्॥ द्विक संख्यायावक्रशब्देसं
सप्तग्रामाः॥ इति समासप्रक्रिया॥ अथ तद्धिता निरूप्यन्ते॥ अपत्येऽण्॥
नाम्नोऽपत्येऽर्थेऽण्प्रत्ययो भवति। उपगोरपत्यमिति वाक्ये। उपगो
अण् इति स्थिते। समासप्रत्यययोरिति षष्ठीलोपः। णकारो वृद्ध्यर्थः।
आदिस्वरस्य ञ्णिति च वृद्धिः। स्वराणां मध्ये य आदिस्वरस्तस्य वृद्धि
र्भवति ञिति णिति च तद्धिते परतः। उकारस्यौकारो वृद्धिः। इकारस्यैका
रो वृद्धिः। अकारस्याकारो वृद्धिः। वोऽव्यः स्वरे। उकारस्य ओकारस्याव
भवति यकारे स्वरे च परे। औपगवः। वासिष्ठः। गौतमः। आऽण्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

नोत्तरश्चित्ते च विभक्तेर्लुग्भवति। क्व? छान्मुक्तः। स्तोकान्मुक्तः। अप्सुयोनिरस्य
त्यप्सुयोनिः। उरसिलोमा। हृदिस्पृक्। कण्ठेकालः। वाचोयुक्तिः। दिशोद
राः। पश्यतोहरः। शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः। शाकप्रियः पा
र्थिवः शाकपार्थिवः। देवपूजको ब्राह्मणः। देवब्राह्मणः। आदेश्च द्वन्द्वे।
द्वन्द्वे समासे क्वचिदादेर्लोपो भवति। माता च पिता च पितरौ। श्वश्रूश्च
श्वशुरश्च श्वशुरौ। दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ। असतां द्वन्द्वे। द्वन्द्वे समा
से असन्नाम्नां पूर्वपदस्याकारो वक्तव्यः। माता च पिता च मातापितरौ। द्व
द्वन्द्वे सर्वादीनां वा नरसी। वर्ती श्व श्वा श्रम श्व इतरस्य थर्ता। श्रमेतनै व
त्रीवेणि को मुहूर्तो धा॥ उपमानात् हंसस्य इकारो वक्तव्यः॥ हंसस्य गमनं ति ५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम॰
सा॰ना॰

रसांसध्रिसमित्तिरयः। सध्रुङ्। सम्यङ्। तिर्यङ्। कुत्सिते वोऽकत्। कुश इत्यस्य त
त्पुरुषे क इत्यति। कुत्सितमन्नं कदन्नम्। ईषदर्थे क्वचादिः। ईषदर्थे वर्त्तमानस्य
कुश इत्यस्य का कव कद इत्यादेशो भवति। कदुष्णम्। कवोष्णम्। कोष्णम्। काऽवतां।
पुरुषे वा। कापुरुषः। षष्ठोऽंशः। संख्यायाः प्रकारे धा प्रत्ययो भवति। षोढा। षड्
दन्तोयस्य षोडन्। दन्तस्य दृ आदेशः। षष ऽत्यंहस्त्र हशाधा स्तु तत्र
पदादेः कुत्वं धत्वं ष्टुत्वम्। अहतां तांपतिः। बृहस्पतिः। महतश्छ नकारः समा
नाधिकरणे। महाश्वासाश्रीश्वरश्चेति महेश्वरः। द्विवशह इत्यस्य द्वा आदेशः
द्वाभ्यां भूमि। आकृति गणोऽयम्। अउभुकवित्। क्वचित्समासे कद्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰
५०

तुल्यार्थे एकार्थे निवृत्ते सति कर्मधारयसंज्ञकः समासो भवति।
नीलं च तदुत्पलं च नीलोत्पलम्। नत्रा वा सोन्नता चेति रक्तव
ता सुमंत्रवासो कोकिलश्च पुंस्कोकिलः। पुंसः खपे संयोगान्तस्य
लोपश्च कथ्यः। नाम्नस्वरूता समासः। प्रादेरुपसर्गस्य नाम्नश्च
सह नोर्णं सह समासो भवति। प्रकृष्टं नवाहः प्रवाहः। कुम्भं
करोतीति कुम्भकारः। सहादेः सादिः। समासे सति सहादीनां सा
दिरादेशो भवति। पुत्रेण सह वर्तमानः सपुत्रः। सह संति ५२
वेकारवह लोद्व सरको सौ कर्मधापपः पस्य पेषां वहु को वरे
षात तत्पुरु षा सि ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री श्री रामः१ श्रीरामः

पा४

चित्रमहिमः। नोधा। नान्तस्यपदस्यटेर्लोपोभवति स्वेनेयकारेवपरे।
वाग्रहणात्तदृक् चित्रं भवति। उपधायालोपस्य। अन्होमध्यं मध्यान्हः।
कवीनांराजा कविराजः। टच्प्रत्ययोऽनुवर्त्तते। कविराजो।। राज्ञः
पूः राजपुरम्। वमनस्य वाङ्मनसे।। इन्द्रियाणां सन्धिशिपंच्याः।
इन्द्रियाणापंचत्वं अहोरात्रे। द्वौ वात्रयोवाद्वित्राः। पंचषाः। वहुधानाम
नो यस्यांनगर्य्यांसैव राजा नगरी। अत्रटिलोपे कृते। आप्। वहवः
कर्तारो यस्यासवहुकर्तृकः। कर्मधारयवत्तुल्यार्थे। पदद्वये
लोपश्चकारउकारः नवचउकारस्य वहुव्रीहौ ककोस्त्वं नो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुर्वतां कुर्वीतां कुर्वतां अकुर्वत अकुर्वीतां अकुर्वत क्षिणु हिंसायां
क्षिणोति क्षिणुयात् क्षिणोतु अक्षिणोत् ॥ इति तनादिः ॥ तुद व्य
थने तुदादेरः तुदादेर्गणाद् अकार प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु तुदति
तुदतः तुदन्ति तुदेत् तुदेतां तुदेयुः तुदतु तुदतात् तुदतां तुदन्तु
अतुदत् अतुदतां अतुदन् स्पृश संस्पर्शने स्पृशति स्पृशेत्
स्पृशतु अस्पृशत् सृज विसर्गे सृजति सृजेत् सृजतु असृ
जत् स्फुर स्फुरणे स्फुरति स्फुरेत् स्फुरतु अस्फुरत् ॥ इत्यादि
तुदादयो गणा ज्ञेयाः ॥ इति अइव्यधिनिनये अकारऽप्रत्ययप्रकरणं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
१६

नाक्रयादेः क्याद्ग्रीं रागन्ना प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु क्नापोऽपर्या
दः या की राति इ ऐसे नाई त्यस्याकारस्य ईत्वं भवति ऽति हसे परे
को या रीतित् नार्तः नाइ त्यस्याकारस्य लोपो भवति ऽति स्वरे परे की
रानि
रीमः कीराग्स्मि कीरीथः कीरील्वः कीरामि कीरीवः की
रीतां कीरीयात् कीयातां कीरीयुः कीराणु कीरीतात् की
नेषुहे कीरीतात् स्म कीरात् स्म कीरीताम् स्म कीरान् स्मात्म
हाने स्मकारऽ द्वारराल्वः यहांदिः तिच यह ज्यायेन देजय
धवदवशवचप्रछम्रासजध्रप्वाहिनो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामप्र ८

किङितिपरे संप्रसारणं भवति रेफस्य ऋकारः यकारस्य इकारः
वकारस्य उकारः ग्र ङ्‌ सिग्र ङ्किपा तत्‌ ग्रहानुह्यसाह्वन ह्रै
हसंतात्‌ तथा हेरगी शाद्वानप्रसपेभवति होपरेनना प्रत
शीति हे ङे ङ्कत ग्र हारा ग्र ह्णितात्‌ प्रग्र ह्णौत प्रच्छ प्रच्छै
पृच्छति प्रच्छीतः पृच्छन्ति पृच्छीयात्‌ पृच्छतु होप
पा शां पृच्छीतात्‌ प्रच्छंत प्रच्छीतो प्रच्छसन पृच्छसे
पे पृच्छति पृच्छीपात्‌ पृच्छतु पृच्छाराम पृच्छीतात्‌ प्रच्छ
प्रात्‌ एवं सर्वत्र कर्तरि प्रक्रिया दृष्टव्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
१३ राम

यत्तु विभक्तिचतुष्टयं सार्वधातुकसंज्ञं परमाद्धातुकसंज्ञं पालि
नीयानां॥ इति स्यादि॥ अन्यभावकर्मणोर्यकप्रक्रियानिरू
प्यते अन्तर्भूतिकर्मणि अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भावे सक
र्मकेभ्यश्च कर्म[illegible]रात्मनेपदं भवंति ये कर्मनिरपेक्षो
क्रियामात्रं ते ऽकर्मकाः॥ भूप एध श्वास शीङ् प्रभृतयः लज्जा
सत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं शय
नक्री[illegible]जारुचिदीप्यर्थः धातुगणांतमकर्मकमाहुः॥ लिं
गसंख्याविनिर्मुक्तो द्वितीयचतुर्थ्यादि वर्जितः अनुक्तेः कारकैः सर्वैः ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भुवोभावइत्यस्मात् ते पक्षचतुर्थे धातोर्भावे कर्म्मणि च यक् प्रत्ययो भवति चतुर्थे पूर्वोक्ते सुपरतः ककारो गुणनिषेधार्थः भावस्य कलात्रैकवचनमेव प्रथमपुरुषस्य भूयते भूयेत भूयतां अभूयत एधते धार्मिकैः एध्येत एध्यतां ऐध्यत आस उपवेशने आस्यते सद्भिः आस्येत आस्यतां आस्यत शीङ् स्वप्ने क्रियते अधः शय्यते शूद्रेण शय्येत शय्यतां अशय्यत अकर्म्मकेष्वपि कर्त्तापि तस्य कर्म धातोर्भवति =

श्रीरामजी

१२

उपसर्गोरा धात्वर्थो बलाद्धन्यत्र नीयते विहाराहार संहारप्र
हारखत् इतिवचनात् सुखमनुभूयते स्वामिना येनुकर्म
सायेन्द्रांक्रियामाकृस्त सकर्मकाः धातुः क्रियते अल्लालेन लघुः
खंक्रियते रागेः विरागेः सुखं हं क्रियते अनयकिं अकारस्येरिआ
देशोभवति अकर्मरूपे परक्रियापरे ऽकारोस्यधातोर्न तेन
येईति दीर्घः क्रियेते क्रियन्ते क्रियेन क्रियेयातां क्रियेरन्
क्रियतां क्रियेतां क्रियाम्‌ अक्रियत अक्रियेतां अक्रियन्त
इत्यादि मृ ऽ प्राणत्यागे म्रियते म्रियेत म्रियतां अम्रियत ध्य स्मरणे

१२

१२

श्रीराम

आङ्ऽउपसर्गपूर्वः चानमाङ्ङियते आङ्ङियेत आङ्ङियतां
आङ्ङियन्त ह्ृ भरणे नकार उभयपद्यार्थः ह्रियते धनं चौरेण
ह्रियेत ह्रियतां आह्रियत ये यकारे परे पूर्वस्य दीर्घो भवति —
चिञ् चयने चीयते चीयेत चीयतां अचीयत इष्टकाः चीयन्ते —
ह्वेञ्: स्पर्धानादनयोः हूयते ऽ[illegible]नं वन्हो हूयेत हूयतां
अहूयत. ह्रदेरिः ह्रदेरधार स्यकारो भवति ङिति परे अनपि विषये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

१८

दीयते दीयेत दीयतां अदीयत देङ् धिदे अदीदीयतां धनम् नि
धीयते नि धीयेत नि धीयातां धान्यम् भूमौ न्यधीयत मङ् माने
मीयते मीयेत मीयातां अमीयत कै गै रै शब्द संध्या न्हौरारामा
से ध्यान्दरो गां ध्यातु नामा लं भवति अनपि विवचे कायते कायेत
कायतां अकायत गीयते गीयेत गीयतां अगीयत उङ्
स्तावाम् डीयते डीयेत डीयतां अडीयत ओहाक् त्यागे हीयते हीयेत
हीयतां अहीयत पा पाने पीयते पीयेत पीयतां अपीयत ॥ १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
श्रीराम १

शो तनूकरणे। शायते शायेत शायातां अशायत छागत्ति निवृत्तौ
निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः स्त्यायते स्त्यायेत स्त्यायतां अस्त्या
यत तनोतेर्नीर्घेयकि तनोतेर्नकारस्य वा आकारो भवति यकि परे तायते
तायेत तायतां अतायत तन्यते तन्येत तन्यतां अतन्यत
स्म तौ ऋतोऽर्त्ति संयोगाद्योः स्मृ नाधि स्यस्य संयोगादेः ऋ स्येर्यी
स्य ऋतोऽर् भवति स्वाद्यो याशी यी द्दे वर्षाक्तिय ङि क्लित ङिति
वपरे अर्यते अर्येत अर्यतां आर्यत ऋ० स्मृ चिन्तायाम् स्म
र्यते स्मर्येत स्मर्यतां अस्मर्यत यत्क्रमे ऋसंयोगाद्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्तृत्वेन विवक्ष्यते स कर्म्मकर्त्ता तस्योदाहरणम् ॥ पच वधा
के पच्यते ओदनः स्वयमेव भिदि विदारणे भिद्यते भिद्येत
भि[illegible]द्यतो अभिद्यत ॥ लूञ् छेदने लूयते केदारः स्वयमेव
क्रियमाणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति सुकरैः स्वैर्गैः सौर्य
स्मात्कर्म्म कर्त्तेति तद्विदुः ॥ अन्यद्धि कर्मकस्योदाहरणम् येद्वि
कर्म सायेन्हौ क्रिया मा ऽ स्त्ते द्विकर्मकाः ॥ दुह्याचिरुधिप्रच्छिचि
ब्रुशासुजि मं[illegible]ञ्नीहृ[illegible]षवहः ॥ द्विकर्म्मकाः ॥ नीनप्रापरो

कौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

नगरं नीयते नागरिकैर्थ नेचनः दुपोधयं सौ आम् दुकार सका
रौ कार्यिनौ भोजनं पाचयते यजमानो पाचकेन प्रच्छी पत्सो यो म
हो ज्ञिति येति संप्रसारणाम् प॰ दयते पल्यों नं पुत्रिकेन पां च शिष्ये
णाचार्य स्तत्संप्रष्टयते॰ पुनः कर्त्तरि प्रणीपते परोन्हे णप मृतु
स॰ उस॰ व्यप॰ भृत्युस॰ भृ॰ णप॰ व॰ म॰ ए॰ भ्रातें॰ ईं॰ से॰ भ्रातें॰
ध्वे॰ ए॰ वहे॰ महे॰ धातोपरोन्हे भ्रतित्ते फाल्ने णवात्स्यः प्रत्याभ
वानो एषां संताल्लि दुपाणि नीपानीम् भूणप इति स्थिते द्वि
र्घ णवादि संयोगेच धो तो ह्रिवचनम् [redacted]

१ श्रीराम

यस्मिन्नर्थे विधियते स्यादि तद्धितः समासो भावे च त्रसठ को: प्रभ: १

२१

... क्रामो रादि हो पूर्वस्याकारस्य भू शाक स्याकारादे शेशो भवति राद्विहो सति॥ हृस्व: भूपानां जयोवपा: इतिवकार: भूवोऽक भूयोऽगागमोभवति सावाहोपरे। ककारस्यो जनिपमार्थ:॥ वभूव। वभूवतु:। वभूवु:। कादेरादि: हृस्व भव इ स्व

सृह्वसेतस्मात्परस्य राधादे गिणस्य वसादे रिट् न भवति स्वरान्तस्माद्भवतीति नियमात्॥ वभूविथ। वभूवथु:॥ वभूव॥ वभूव। वभूविव वभूविम॥ ... व्यभूव॥ स्वरतःप ... धाया: धातोरूपधायाः स्वकारस्य वृद्धिर्भवति ञ्णिति ... रिगाशिवप्रत्यये परत:

२१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वर्षाभूपुनर्भूवितिनिषेधः भूशब्दस्य धी शब्दस्य नयिसा । वाय
हरादि यवौ वक्तव्यौ सेनानीः सेनान्यौ सेनान्यः । सेनान्यादिनां वा
मो नुडवक्तव्यः ॥ सेनान्यां । सेनानीनाम् । ग्रामण्डि ग्रामवत्ता
दीवन्ताम्नीशब्दाच्चोत्तरस्य ङे नामादेशो भवति । सेनान्यां । एवं
ग्रामण्यादयः । एवं यवक्रुः यवक्र्यौ यव[illegible] इत्यादि । वातप्रमी
शब्दस्य भेदः वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वातप्रमीम् । वात
प्रम्यौ । वातप्रमीन् । ङौ । वातप्रमी । वातप्रमीषु । ग्रामिवातप्र
माङः । शसि वातप्रमीनिति । ङौ तु वातप्रमी शेषम् ग्रामणीशा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ ना

ह शोपि ऊः। ऋकारान्तः पुल्लिंगः पितृशब्दः सेरा ऋकारान्तस्य
२० रस्य सेरा भवति सबुद्धित्र· पिता· अरपञ्चसु· ऋकारस्या भ
वति प[illegible]ञ्चसुपरेषु। पितरौ। पितरः। पितरम्। धे रः। ऋका
रान्तस्य धे रः भवति सबुद्धित्र। हे पितः पितृन्। पित्रा। पि
[illegible]भ्याम्। पितृभिः। ऋतो ऊः। पितुः पितृभ्याम्· पितृभ्यः
पितुः पित्रोः पितॄणाम्। ङौ ऋकारस्या भवति ङौ परे। पितरि।
पित्रोः पितृषु। एवं मातृभ्रात्रादयः। एवं नृशब्दः ना· नरौ· २०
पा

श्री राम श्रीराम

सा॰ नी॰ नुः ॥ नुर्णा नामि दीर्घः नृशब्दस्य नामि परे वा दीर्घो भवति । नृणाम् ।
नृणाम् । नरि । क्रोः त्रुः कर्तृ शब्दस्यापं वस्तुविशेषः स्तुरार॰
सकारस्तृप्रत्ययसंबंधिनः सकारस्यार् भवति पंचसु परेषु ॥ १ ॰
सेरा कर्त्ता॰ कर्त्तारौ॰ कर्त्तारः॰ कर्त्तारम् । कर्त्तारौ॰ कर्तॄन्॰ शे
षं पितृवत् । एवं नप्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तृप्रभृतयः । ऊकारान्तस्यापि
क्रोष्टुशब्दस्य पंचस्वपि तृप्रत्ययान्तस्येव रूपं वक्तव्यम् ।
क्रोष्टा क्रोष्टारौ । क्रोष्टारः । हे क्रोष्टः॰ हे क्रोष्टारौ । हे क्रोष्टारः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ नी॰
२१

क्रोष्टारम्। क्रोष्टारौ। क्रोष्टून्। टादौ स्वरे वा तृ प्रत्ययान्त
तत्वं वा वाच्यः॥ क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना॥ क्रोष्टुभ्याम्। क्रोष्टुभिः॥
क्रोष्ट्रे। क्रोष्टवे। क्रोष्टुः। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्टोः। क्रोष्टोः क्रोष्टु
नाम्॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः नित्यानित्य
योर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान्॥ नुडागमे कृते॥ सहाहि त्वा
न्तत्वस्याभावो नास्ति॥ क्रोष्टरि। क्रोष्टौ। क्रोष्ट्रोः क्रोष्टोः। क्रोष्टु
षु॥ ऐकारान्तः पुंलिंगः रैशब्दः॥ रैः सौ॥ रैशब्दस्याका- २

श्रीराम
सा॰ना॰

राम

रादेशो भवति सखा रमकारादेर्विभक्तौ परतः स्वरादेः सर्वत्रापा
देशाः। सुराः सुरायै॰ सुरायः सुराभ्याम्॰ ॥ओकारान्तः पुल्लिंगो
गोशब्दः। ओ औ॰ ओकारस्याकारादेशो भवति पञ्चस्वपरेषु॥
गौः गावौ॰ गावः। हे गौः। आम् शसि॰ ओकारस्यात्वं भवति स्व
मिशसि च परे। गाम्॰ गावौ॰ गाः गवा गोभ्याम्॰ ङसिङसो
रस्य गोः गवाम्॰ गवि॰ गवोः गोषु एवं द्योशब्दः॥ औकारा
न्तः पुल्लिंगो ग्लौशब्दः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लावा॰ ग्लौभ्याम्

गोनरछद्सी। गोशब्दः परस्पामोऽङगमो भवति। ८
गोनाम २

सा॰ ५८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

श्री राम [illegible] आकारान्ता नाम्न [illegible]

सा॰ ना॰

२२

मित्यादि॥ ० ॥ इति स्वरान्ताः पुल्लिङ्गाः ॥ ० ॥ अथ स्वरान्ताः
स्त्रीलिङ्गाः ॥ आकारान्तः स्त्रीलिङ्गो गङ्गाशब्दः ॥ आपः ॥ आबन्तात्प
रस्य सेर्लोपो भवति। गङ्गा। औरीः ॥ आबन्तात्पर औ ई भवति। गङ्गे। गङ्गाः।
धिरिः ॥ आबन्तात्परो धिरिर्भवति हे गङ्गे। हे गङ्गे। हे गङ्गाः। टौसोरे। आ
बन्तात् सन्नस्य टौसोः परयोरेत्वं भवति। गङ्गया। गङ्गाभ्याम्। गङ्गाभिः। ङि
तां यट् ॥ आबन्तात्परेषां ङे ङसि ङस् ङि इत्येतेषां यडागमो भवति। गङ्गायै।
गङ्गाभ्याम्। गङ्गाभ्यः। गङ्गायाः। गङ्गाभ्याम्। गङ्गाभ्यः। गङ्गायाः। गङ्गयोः।
गङ्गानाम्। आम ङेः ॥ गङ्गायाम्। गङ्गयोः। गङ्गासु। एवं श्रद्धामाला

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा॰ टी॰

हेसा हेला प्रभृतयः। अम्बादीनां घौ ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल प
डलकवतीनां न ह्रस्वः हे अम्बाडे हे अम्बाल्ले हे अम्बिके। सर्वादीनां
तु विशेषः। आवतः स्त्रियाम्। आकारान्ता आप्तः स्त्रियां वर्त्तमाना
दाप्प्रत्ययो भवति सर्वा सर्वे सर्वाः सर्वाम् सर्वे सर्वाः सर्वया सर्वाभ्याम् सर्वा
भिः। ङितां यट् यटोर्वा आवन्तात्सर्वादेः परस्य यटः सुडागमो भवति पूर्व
स्य चापोऽकारः सर्वस्यै सर्वस्याः सर्वस्याम् सर्वयोः सर्वासु एवं विश्वाद
यो ह्यावन्ताः आवन्तः स्त्रीलिंगो जराशब्दः जरा जरायाः स्वरादौ जरसाव
कल्पः जरसौ जरे जरसः जराः जरसम् जराम् जरसौ जरे जरसः जराः
जरसा जरया जराभ्याम् जराभिः जरसे जरायै जरसः जरयाः ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जरसि जरयां जरासु । हेजरे हेजरे हेजरसौ हेजरसः हेजराः इकारान्तः
स्त्रीलिंगो बुद्धिशब्दः ॥ तस्य प्रथमाद्वितीययो र्हरिशब्दवत्प्रक्रि
या ॥ बुद्धिः । बुद्धी बुद्धयः । बुद्धिम् बुद्धी बुद्धीः ॥ स्त्रीलिं
गत्वाण्णत्वाभावः बुद्ध्या बुद्धिभ्याम् ॥ बुद्धिभिः ॥ इदुद्भ्याम्
स्त्रीपुंवर्त्तमानाभ्यामीकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचना
नां वा डागमो भवति ॥ बुद्ध्यै बुद्धये बुद्ध्याः बुद्धेः । स्त्रियां
वा ॥ इश्च उश्च यू तस्माद्‌ङिवर्णानां डवर्णान्तात्परस्य
ङेरामादेशो भवति ॥ बुद्ध्यां बुद्धौ स्त्राडागमाभावे स्त्रामोप्य
भावः ॥ बुद्ध्योः बुद्धिषु हे बुद्धे हे बुद्धी हे बुद्धयः । एवं मति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ ना॰

मूर्तिधृत्तिरुचिप्रभृतयः एवं धेनुरज्जुप्रभृतयोप्युकारान्ताः स्त्रीलिंगाः
एतैरेव सूत्रैः सिध्यन्ति॰ धेनुः॰ धेनू॰ धेनवः हे धेनो॰ ईकारान्तः स्त्रीलिं
गो नदीशब्दः हसेपः॰ सेर्लोपः ह्रस्वान्तादीर्घान्ताद्व्यपरस्य सेर्लोपो भवति॰
नदी॰ नद्यौ॰ नद्यः धौ ह्रस्वः इवर्णोवर्णयोरधातोः स्त्रियां धौ परे ह्रस्वो

कारा ६ भवति। हे नदि॰ नद्या॰ नदीभ्याम्॰ नदीभिः ङितामट्। स्त्रियां वर्तमाना
दीर्घान्ताद् ऊकारान्ताद्व्यपरेषां ङितां वचनानाम् अडागमो भवति। नद्यै॰ न
दीभ्याम्॰ नदीभ्यः॰ नद्याः॰ आम् ङेः॰ नद्याम्॰ नद्योः॰ नदीषु॰ एवं गौरी स
रस्वती ब्रह्मणीप्रभृतयः॰ लक्ष्मी शब्दस्यैवं तत्त्वाभावात् सेर्लोपो नास्ति॰

लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः। हे लक्ष्मि। स्त्रीशब्दस्येवन्तत्वात्सेर्लोपो
सिः स्त्री। स्त्रियुवोः स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च इयुवौ भवतः स्वरेपरे॥
स्त्रियौ। स्त्रियः। हे स्त्रि। वामशसि। स्त्रीशब्दस्य अमि शसि च परे वा
इयुवौ भवतः स्त्रियम्। स्त्रियौ। स्त्रियः। स्त्रीः। स्त्रिया। स्त्रीभ्याम्। स्त्री
भिः शेषं नदीवत्। एवं भ्रूशब्दः। श्रीशब्दस्य विशेषः श्रीः श्रियौ श्रि
यः श्रियं श्रियौ। श्रियः श्रियो श्रीभ्याम् श्रीभिः वेयुवः इयुवन्तात्
स्त्रियां च नमानास्य ङेङसिङस्ङीनां वचनानां वा डागमो भवति। श्रियै।
श्रिये। श्रीभ्याम्। श्रीभ्यः। श्रियाः। श्रियः। श्रीभ्याम्। श्रीभ्यः। श्रियाः। श्रि
यः। श्रियाः। दीनां वामो नुऽवक्तव्यः। श्रीणाम्। श्रियाम्। श्रियि। श्रियाम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा॰ ता॰

श्रियोः श्रीषु। अजगामाभावे आमोपभावः एवं ह्रीशब्दः यधू जम्वादीना

गुनङ्गीवत॰ यधूः यधूौ॰ यधूः हेयधूः मातृशब्दः पितृशब्दवत॰ मातां॰

मातरौ॰ मातरः हे मातः स्वसृशब्दः कर्तृशब्दवत॰ गौशब्दो ग्लौशब्दवत॰

रैशब्दः स्त्रैशब्दवत॰ ० ० इतिस्वरान्ताः स्त्रीलिंगाः ० ० अथस्व

रान्ता नपुंसकलिंगाः॰ अतोऽम्॰ अकारान्तान्नपुंसकलिंगात्परयोः स्वमो

रम् भवति अधो॰ आमोयह राज्ञुव्याव स्वर्थम॰ कुलम॰ इमौ॰ नपुंसक

लिंगात्परऔ ईकारं पद्यते अदङ्॰ कुले॰ जस्शसोः शिः न

पुंसकलिंगात्परयोर्जश्शसोः शि भवति॰ शकारः सर्वादेशार्थः॥

म ३

अम्हासोरित्सकारलोपः ३

टी०

२५

प२१

गुरुशिश्वसर्वस्यवक्तव्यः नुम्यमः नुंपुंसकस्यनुमागमो भवति शौ ... ।यम
प्रत्याहारनास्य न भवति। मिद नपा ... स्वरात्परो वक्तव्यः उकार उच्चा
रणार्थः ।। मकारः स्थाननियमार्थः ।। नोपधायाः नान्तस्योपधाया दी
र्घो भवति पुंसि पंच ... घि शुशौ परे नामिन ।। कुलानि । पुनरपि कुलम्
कुले कुलानि शेषं देववत्। एवं फलम् अपत्रभ्रष्टकुमया द्यः ।
स्त्रिन्याद्यः न्याद्यः परयोः स्वमोर्लुक्तु भवति। शकारः सर्वादेशार्थः।
उकार उच्चारणार्थः । वावसाने। अवसाने वर्तमानानां झसानां जबा

२५

श्रीराम
सा॰ ना

अन्यत्. अन्यद्. अन्ये अन्यानि पुनस्तद्वत् एवं इतरत् कतरत् कतम
त्। इकारान्तो ऽस्थिशब्दः नपुंसकात् स्यमोर्लुक्। नपुंसकलिंगात्स्यमोः
स्य मोर्लुक् भवति। अस्थि. घ्रं रागास्। नपुंसके ज्ञेयो गुणो वक्तव्यः। हे अ
स्थि हे अस्थे। उक्तं हि संबोधने तूशनसः त्रिरूपं सान्तं तथा नान्तमथा
प्यदन्तं माध्यंदिनिर्वष्टि गुणं लिंगान्ते नपुंसके वा घ्रुप हांवरिष्ठः ॥१॥
इमो नामि नः स्वरे नाम्यन्तस्य नपुंसकलिंगस्य नुमागमो भवति स्यादौ स्व
रे परे अस्थिनी। अस्थीनि पुनरपि अस्थि। अस्थिनी। अस्थीनि।
अथास्थ्नो टादौ। अस्थ्यादीनां नुमागमो भवति इकारस्य चाऽकारो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा·नो·
२६

नत्रः ध्वोपःस्वरे ऽम्बवुनाक्सोरो। नान्तस्योपधायाकारस्यलोपो भवतिश
सौरोस्वरेपरे। वकारमकाराणोसंयोगाउन्तस्य न भवति। मरुत्। मरुत्भ्याम्
मरुत्भिः मरुत्सु· मरुत्भ्याम् मरुत्भ्यः मरुत्सुः। वे औः नान्तस्य ई औः
परयोः धीकारस्य लोपो भवति। मरुत्सु· मरुत्सु: मरुत्सु। एवंदधिरान्त
निशाब्दाः [redacted] नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति। ग्रामणि। कुलम्। १
ग्रामणी· ग्रामणीनि। नपुंसकंपुंवद्वा। १८ नपुंसकं नाम्यन्तं नपुंस
कलिंगं टाद्यौ स्वरे पुंवद्वा भवति। ग्रामण्या। ग्रामणिना· इत्यादि· नुमंतस्या
मि दीर्घः ग्रामणीनाम्। सोमपं कुलम्। सोमपे। सोमपानि। शेषं देववत्। ११ २६
वारि वारिणी वारीणि· वारिणा· वारिभ्याम्· वारीणाम्। ४१८

श्रीराम
सा·ना·

रैकारान्तो रै शब्दः अतिपूर्वः ह्रस्वः अतिरि। मधु। मधुनी। मधूनि। पुनरप्येवम्
मधुना मधुभिरित्यादि। खलपु खलपुनी। खलपूनि। ह्रस्वादेशे संध्यक्षराणा
मिकारोकारौ वक्तव्यौ।। अतिनु। अतिनुनी। अतिनूनि। कर्त्तृ। कर्त्तृणी। कर्त्तॄ
णि। कर्त्रा इत्यादि।।१ ❀ इति स्वरान्ता नपुंसकलिंगाः ❀ अथ
हसान्ताः पुंल्लिंगाः तत्र हकारान्तो ऽनडुह्शब्दः। पंचस्वनडुह आमाग
मो वक्तव्यः। सावनडुहः अनडुह्शब्दस्य सौ परे नुमागमो भवति।।१
संयोगान्तस्य लोपः संयोगान्तस्य लोपो भवति रसे पदान्ते च। हसेपः
सेर्लोपः। अनड्वान्। अनड्वाहौ। अनड्वाहः। धावम्। अनडुह्शब्दस्य धौ

श्रीराम
सा. ना.
२८

परे अम् आगमो भवति। हे अनड्वन्। हे अनड्वाहौ। हे अनड्वाहः। अनड्वाहं। अन
ड्वाहौ। अनडुहः। अनडुहा। वसां रसे। वसुस्रंसुध्वंसु अनडुहां इत्येते
षां रसे पदान्ते दत्वं भवति। अनडुद्भ्यां। खसे चपा झसानां। अनडुत्सु॥
गोदुह् शब्दस्य भेदः। दादेर्घः। दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति झसे परे नाम्ना
स्वरसे पदान्ते च॥ गोदुघ् इति स्थिते। आदिजबानां झभान्तस्य झभाः स्ध्वोः
धातोर्झभान्तस्यावयववर्तमानानां जबानां झभा भवन्ति से ध्वे च परे ना
म्नः स्वरसे पदान्ते च। चावसाने। अवसाने वर्तमानानां जबानां चपा वा॥
गोधुक् गोधुग्। गोदुहौ। गोदुहः। हे गोधुक्। हे गोधुग्। गोदुहम्॥ २८

श्रीराम
सा॰ना॰

गोदुहः गोदुहा गोधुग्भ्याम् गोधुग्भिः गोधुक्षु॥ मधुलिह्शब्दस्य भेदः
हो ढः धातोर्हकारस्य ढत्वं भवति झलि परे नाम्नश्च स्वरे पदान्ते च॥
वावसाने मधुलिट् मधुलिड् मधुलिहौ मधुलिहः हे मधुलिड् मधुलि
हम्॰ मधुलि[illegible] ड्भ्याम्॥ दुहादीनां घत्वं ढत्वं वा। दुहादीनां घत्वं ढत्वं भवति॥
मित्रध्रुक् मित्रध्रुग्। मित्रध्रुट् मित्रध्रुड्। मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्र
द्रुहम्। मित्रद्रुहः मित्रद्रुहा मित्रध्रुग्भ्याम् मित्रध्रुड्भ्याम् इत्यादि॥
हकारान्तो भारवाहशब्दः भारवाट्। भारवाड्। वाहो वौ शसादौ स्वरे॥

श्रीराम
सा·ना·
२८

वाहोवाशब्दस्यौकारादेशोभवतिशसादौघरेपनेतच्छित्तेरूपीकारेचामरौहः।
मारौहा· भारवाड्भ्याम्· इत्यादि।तुरासाहशब्दस्यभेदः सहेःषःसादि
सहेःसकारस्यषकारादेशोभवति· सादिरूपेसति· तुराषाट्· तुराषाड्·
तुरासाहौ· तुरासाहः· हेतुराषाट् हेतुराषाड् तुरासाहं तुराषाड्भ्याम्
इत्यादि एवंतसमुद्भरादयः रेफान्तोस्चतुरशब्दोनित्यंबहुवचना
न्तःत्रिलिंगाः चतुरामृशौच· चतुर्शब्दस्यामागमोभवतिपञ्चसु
परेषुशौचे· चत्वारः· चतुरः चतुर्भिः रःसंख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ ना॰

जसलोपश ३

पञ्चस्यामोनुडागमो भवति॰ शार्ङ्गिणं॰ चतुर्णाम्॰ चतुर्षु॰ नकारान्तो रा
जन्शब्दः नोपधाया इति दीर्घः नाम्नो नो लोपशधौ॰ नाम्नो नका
रस्य नागमो भवति रसेपाद्यन्ते चाधौ॰ राजा॰ राजानौ॰ राजानः ॥
धाविति विशेषणात्॰ हे राजन्॰ राजानम्॰ राजानौ॰ अल्लोपः स्व
रेऽन्त्ययुक्तो व्यक्तसादौ॰ स्तोः श्चुभिश्चुरिति श्चुत्वेन नकारस्य ञकारः ॥
राज्ञः॰ राज्ञा राजभ्याम् राजभिः स्यादिषु च श्चौः राज्ञि॰ राज्ञोः॰ रा
ज्ञोः॰ राजसु॰ एवं यज्वन् आत्मन् धर्मन् प्रभृतयः व्यायुक्ता
दिति विशेषणात् वकारलोपो नास्ति॥ यज्वनः यज्वना॰ यज्वभ्याम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यादि श्वन् युवन् मघवन् शब्दानां पञ्चसु राजन्शब्दवत् प्रक्रिया शसादौ च
तु विशेषः श्वादेः श्वादेर्वकारस्य उत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरे परे तद्धितेऽपि
कारे च शुनः शुना श्वभ्याम् इत्यादि युवन् शब्दस्य वस्यो ले रूते ।१।
सवर्णो दीर्घः यूनः यूना युवभ्याम् इत्यादि मघवा मघवानौ मघवानः
मघवानम् मघोनः मघोना मघवभ्याम् इत्यादि नकारान्तस्यापि पथिन् श
ब्दस्य भेदः इतोऽ स[illegible]न्वसु पथ्यादीनाम् इकारस्य आकारादेशो भवति पञ्चसु
परेषु । थो न्थ पथ्यादीनां थकारस्य न्थ आगमो भवति पञ्चसु परेषु ।
आ सौ । प[illegible]थ्यादीनाम् आत्वं भवति सौ परे । पन्थाः पन्थानौ पन्थानः
हे पं[illegible]थाः पन्थानम् पन्थानौ पंथा टेः पथ्यादीनां टेर्लोपो भवति श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री०राम
ए०म्ः

हे समित्। भकारान्तः ककुभ्शब्दः। वावसाने। ककुप्। ककुब्। ककुभः। क
कुभा। ककुब्भ्याम्। ककुप्सु। हे ककुप्। हे ककुब्। स्रक्। स्रग्। स्रजौ। स्रजः।
स्रग्भ्याम्। स्रक्षु। हे स्रक्। दकारान्तः त्यद्शब्दः। तेषां त्यदादेष्टेविति
सर्वत्रा अकारः। आवृत्तः स्त्रियां। अकारान्तान्नाम्नः। स्त्रियां वर्त्तमा
नादाप्प्रत्ययो भवति। पकारः पित्कार्यार्थः। स्या। स्ये। स्याः। स्यां। स्ये। स्याः।
स्यया।। त्यस्यै। स्या। ते। ता। याः। ये:। यस्यै। इत्यादि। एषा। एते। एताः। एतां।
एताम्। एते। एने। एतया। एनाः। एनया। एनया। एतयोः। एतासु। का। के।
काः। इदम्शब्दस्य भेदः। इयं स्त्रियां। इदम्शब्दस्य स्त्रियामियं भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

हि

३८४ सिसंत... इयम्। इमे। इमाः। इमाम्। इमे। इमाः। अनया। आभ्याम्।
आभिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसु। चकारान्तस्त्वचशब्दः। त्वक्।
त्वग्। त्वचौ। त्वचः। त्वचा। त्वग्भ्याम्। त्वक्षु। हे त्वक्। हे त्वचः। एवं स्रुच
वाक्प्रभृतयः। स्रुक्। स्रुग्। स्रुचौ। स्रुचः। स्रुग्भ्यामित्यादि। अप्
शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। अप् जसः शनि ख्यिते। नसंमहतोरिति दीर्घः।
आपः। अपः। भिद्भ्याम्। अप्शब्दस्य भकारे परे दत्वं भवति। अद्भिः।
अद्भ्यः। अपाम्। अप्सु। हे आपः। शकारान्तो दिशशब्दः। दिक्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा॰ना॰

दिक्षु दश्शस्य शब्दस्य हलादीनां च सुपदन्ते च कत्वं भवति। दिक् दिग्।
दिशौ। दिशः। दिशम्। दिशौ। दिशः। दिशा। दिग्भ्याम्। भिस्यादि हे दिक्।
चकारान्ताः नास्ति चशब्दः। यावसाने॥ त्विट्। त्विड्। त्विषौ। त्विषः।
त्विषम्। त्विषौ। त्विषः। त्विषा। त्विड्भ्याम्। त्विड्भिः इत्यादि।
हे त्विट्। हे त्विड्। हे त्विषौ। आशिष्शब्दस्य सजुषशब्दस्य
क्रियाः। आशीः। आशिषौ। आशिषः। आशिषम्। आशिषौ। आ
शिषः। आशिषा। आशीर्भ्याम् इत्यादि। स्त्रीलिंगे ऽदृशशब्दस्य से
न विशेषः। द्विवचनादौ तु न त्वं स्रुते। आयतस्त्रियामित्याप्।

श्रीराम

सा॰ना॰

३९

विभक्तिकार्य्यं पश्चादुत्वमत्वे । असौ । अमू । अमूः ॥ अमूम् । अमू ।
अमूः । अमुया । अमूभ्याम् । अमूभिः । अमुष्यै । अमूभ्याम् । अमूभ्यः ।
अमुष्याः । अमुष्याः । अमुयोः । अमूषाम् । अमुष्याम् । अमुयोः । अमू
षु ॥ ० ॥ इति हसान्ताः स्त्रीलिंगाः ॥ ० ॥ अथ हसान्ता नपुंसकलि
गाः ॥ तत्र रेफान्तो वार्शब्दः । नपुंसकात्स्यमोर्लुक् । वाः । वारी । वा
रि । पुनरपि । वाः । वा । वार्भ्याम् । वार्भिः । वारे । वार्भ्याम् । वार्भ्यः । इत्या
दि । चतुर्नराहो नित्यं बहुवचनान्तः । चतुरश्शौ वा । चत्वारि ।
चत्वारि । नकारान्तोऽहन्शब्दः । अह्नः सः । अहन्शब्दस्य नका
रस्य पदान्ते इति विशेषः ॥ [illegible]

३९

श्रीराम
सा०ना०

न स्यसकानोभवतिनसेपदान्ते चास्त्रोर्विसर्गः। अहः। इमौ। विद्धो। अहनी।
अहनी। अहानि। हले। अहोभ्यामित्यादि। अहस्सु। ब्रह्मा। संबोध
ने नपुंसकानां न सोपोवाव क्तव्यः। हे ब्रह्मन्। हे ब्रह्म। एवं चर्मन् वर्मन्
प्रभृतयः। नानाहह्ननाह्छन्दसि ङिश्यौर्वालोपः। छन्दस्यागमजा ना
गमयोर्लोपालोपौ वक्तव्यौ। दीर्घत्वं नानिवर्तते। परमे। व्योमन्।
सर्वा भूतानि। सप्त हीनां। स्यमोर्लुकि बहुलतीतिन त्यं न भवति। एषा द्वावि
त्ति विशेषणात्। नपुंसकात्स्यमोर्लुक्। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। पुनर
पि। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। त्याभ्यामित्यादि। तत्। तद्। ते। तानि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰
५०
३३

या

तौ। तानि। तेन। ताभ्याम्। तैरित्यादि। यत्। यद्। यौ। यानि। येन। याभ्याम्।
एतत्। एतद्। एते। एतानि। एतेन। एताभ्यामित्यादि। किम्। के। कानि। केन।
काभ्याम्। कैरित्यादि। इदम्। इमे। इमानि। अनेन। आभ्याम्। एभिरित्या
दि। प्रत्यक्। प्रतीची। प्रत्यंचि। प्रतीचा। प्रत्यग्भ्याम्। तकारान्तो जगच्छ
ब्दः। जगत्। जगद्। जगती। जगन्ति। जगता। महत्। महद्। महती। म
हान्ति। महता। महद्भ्यामित्यादि। पयः। पयसी। पयांसि।
तेजः। तेजसी। तेजांसि। वचः। वचसी। वचांसि। यशः। यशसी। यशां
सि। मनः। मनसी। मनांसि। आयुः। आयुषी। आयूंषि। एवं धनु वपु वि

३३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धनुष्षु मतयः। अदसः ईशा इस्य समो ऽद्विकि स्मृते। अमू। द्विवचनौरौतेच
ये हलि तेम त्वोत्वे। अमू। अमूनि। अमुना। अमूभ्याम्। अमीभिरित्यादि
॥ इति हसान्ता नपुंसकलिंगाः॥ ॥ अथ युष्मदस्मदोः
स्वरूपं निरूप्यते। तयोस्त्ववाच्यलिंगत्वात्त्रिष्वपि लिंगेषु समानं रूपम्।
त्वमहं सिना। युष्मदस्मदोः सिसहितयोः स्थाने त्वं अहं इत्येतावादेशौ भव
तः। यथासंख्येन। त्वम्। अहम्। युवावौ द्विवचने। युष्मदस्मदोर्द्वि
वचनेपरे युव आव इत्येतावादेशौ भवतः। आमौ। युष्मदस्मदोः अंते प
रे औ आम् भवति। युवाम्। आवाम्। यूयं वयं जसा। जसा सहि

श्रीराम
सा॰ना॰
५

तयोर्युष्मस्मदोर्म्पूर्वयोर्यूयंवयंइत्येतावादेशौभवतः। यूयम्। वयम्।
त्वमहेकत्वे। युष्मदस्मदोस्त्वमहमित्येतावादेशौभवतः। एक
त्वेगम्यमाने। अहम्। युष्मदस्मदोर्द्वेरात्वंभवति अमिसकारेभि
सिचपरे। त्वाम्। माम्। युवाम्। आवाम्। तच्छसोष्वेनत्वंततेश
सीतिदीर्घत्वम्। शसोनोवक्तव्यः। युष्मान्। अस्मान्। त्वेन्मद
हिशेषकृते। एतयोः। युष्मदस्मदोःकेचेत्वंभवति टाङीङ्सेतयोःपर
योः। एत्वम्य। त्वया। मया। युवाभ्याम्। आवाभ्याम्। युष्माभिः। अ
स्माभिः। तुभ्यंमह्यंङयो। ङेसहितयोर्युष्मदस्मदोःतुभ्यंमह्यं

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection. Varanasi

श्रीराम
नाम्प्रा
प्ति।
३८

ततस्तु नान्तस्यानन भवति। आसनम्। तिस्रः। तिस्रः। तिसृभिः। तिसृभ्यः।
तिसृभ्यः। तिसृ चतसृ नामिन दीर्घः। छन्दसि वा। तिसृणाम्। ति
सृणाम्। तिसृषु। हे ति[illegible]ः। चतस्रः। चतस्रः। चतसृभिः। चतस
भ्यः। चतसृभ्यः। चतसृषु। जिन शब्दस्य भेदः। र्वोरुपधाया दीर्घ इकः। धातो
र्विकारेफवकारान्तयोर्दीर्घो भवति रेफवकारान्तयोर्हि सुपन्तयोः। गीः। गिरौ।
गिरः। गिरम्। गिरौ। गिरः। गिरा। गीर्भ्याम्। गीर्भिः। सादि। हे गीः।
एवं पुर्धुरादयः। धकारान्तः। समिध् शब्दः। वाऽवसाने। समित्। समिद्।
समिधौ। समिधः। समिधम्। समिधौ। समिधः। समिधा। समिद्भ्या ३९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

५२

सा.च.द्य.

नसेपदान्ते च।यावमानि। इत्यंतत्वं च। उपानत्। उपानहौ। उपानहः।
उपानहः। हे उपानत्। उपानहम्। उपानहौ। उपानहं भ्यामित्यादि। व
कारान्तो दिव्शब्दः। दिव औ। दिवो वकारस्य औकारादेशो भवति से
परे। द्यौः। दिवौ। दिवः। हे द्यौः। द्यामि। दिवो वकारस्यात्वं भवति अ
मि परे। द्याम्। दिवम्। दिवौ। दिवः। उ जसि। दिवशब्दस्य वकारस्य
उकारो भवति न से परे। द्युभ्याम्। द्युभिः। रेफान्तो चतुर्शब्दो नि
त्यं बहुवचनान्तः। त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ वत्। स्त्रियां वर्त्तमान
योस्तिसृ चतसृ इत्येतावादेशौ भवतः। सकारस्य सकारवत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा.

हरिम्। हरी। हरीन्। टा ना ऽस्त्रियाम्। इकारान्तादुकारान्ताच्च पर
ष्टा ना भवति। अस्त्रियाम्। हरिणा। हरिभ्याम्। हरिभिः। ङिति।
इकारान्तस्य उकारान्तस्य ङिति परे एकार ओकारश्च भवति।
हरये। हरिभ्याम्। हरिभ्यः। ङसि ङसोरस्य। एदोद्भ्यां परस्य ङसिङ
सोरकारस्य लोपो भवति। हरेः। हरिभ्याम्। हरिभ्यः। हरेः। हर्योः। हरी
णाम्। ङेरौ ङितः। इदुद्भ्यां परस्य ङेरौ भवति सर्वत्र ङिति। ङिति टेः ङिति
परे टेर्लोपो भवति। हरौ। हर्योः। हरिषु। एवं गिरिरविकविप्रभृतयः।

८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा॰ना॰

अधोरितिविसेषराति... शं ४ धातोः ... हा ...

आकारान्तः पुल्लिंगः सोमपाशब्दः १ सोमपाः सोमपौ सोमपाः। सोमपाम्
सोमपौ सोमपा ... शसइतिस्थिते। आतो धातोर्लोपः धातुसंबं
धिनः अकारस्य लोपश्च भवति शसादौ स्वरपरे सोमपः सोमपा।
सोमपाभ्याम् सोमपाभिः एवं विश्वपाशंखध्माप्रभृतयः इका
रान्तः पुल्लिंगो हरिशब्दः हरिः औतोॡ इकारान्तादुकारान्ताच्च
परः औ पूर्वत्वं इकारवत् हरी॰ए औजसि इकारान्तस्य उकारा
न्तस्य जसिपरे एकार ओकारश्च भवति॰ हरयः। धौ॰ इकारान्तस्य
उकारान्तस्य एकार ओकारश्च भवति धिविषये॰ हे हरे॰ हरी॰ हरयः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एषाम् अस्मिन् अनयोः एषु किमश्शब्दस्य त्यदादेरितिसर्वत्राकारे कृते सर्व
शब्दवद्रूपं नेयम् कः कौ के कम् कौ कान् केन काभ्याम् धकारान्तोऽस्त्यत्र
बुधशब्दः ततबुत् तत्भुद् ततबु धौ ततबुधः हेततभुत् ॰ जकारान्तः
सम्राजशब्दः व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः छकारान्तस्य शकारान्तस्य
राजयजसृजमृजभ्रस्जादेश्च षकारो भवति धातोर्झे सेपरे नाम्नश्च
रसेपदान्ते वा ॥ षोडः षकारस्य डत्वं भवति धातोर्झे सेपरे नाम्नश्चरसे
पदान्ते वा वावसाने संम्राट् संम्राड् संम्राजौ संम्राजः हेसंम्राट् ॥२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

इत्यमः॥ त्यदादिनां इकारस्यमत्वं भवति॥

पः अष्टौ अष्ट अष्टौ अष्ट शासन अष्टानअ्रा सपरासविभक्तयुवा आत्वंभवति
अष्टाभिः अष्टभिः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः अष्टानाम अष्टास अष्टस मकारान्त
इदमशब्दः इदमोऽयंपुंसिइदमुशब्द स्यपुंसिविबव ऽयंभवतिसि सहितस्य
अयं म छिबवनादीत्यदादेरः स्यादावित्यदादीनांधे आव इमम इमौ इ
मान् अनयो सा: इदमोऽनादेशोभवति टोसापरयोः अनेन अस्मः सकारे
मकारेवपरेइदम अकारादेशो भवति कृ ॥ स अश्ची न्यात्वं भाभ्याभ्याम
मकारेवपरेइदमअकारादेशोभवतिजन्ऽमेकारस्याकारः एभिवहुवे
भिसभिस इदमदसोर्भिसूभिसेव भवतिजन्ऽमेकारस्याकारः एभिवहुवे
एभिः अस्मै आभ्याम एभ्यः अस्मात आभ्याम एभ्यः अस्य अनयोः

त्स ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तां। अंत। थास। आथां। ध्वं। अइ। वहि। महि॥ अतितना।याराते ध्यामवृरुपा
रूर्या ऽपायह गामिन्या: प्रथमंयामद्वपं द्वियत्रा: सफल: सो ऽद्यतन: ना
स्यद्यतनोपस्मिन्वोतीतिकालेतत्राह द्वियाह्यप:। एवा संज्ञा लङ्।। द्विवी
मी नामी फारडखोररार्थ:। द्वियाह्याव्ड। धातो। द्वियोहापर अड़ा।
मोभवति। अभवत। अभवतां। अभवन्। अभव:। अभवतं। अभवत:।
अभवं। अभवाव। अभवाम। ह्यो भर्तस्य सुत्र:। परो हे। राप। अतु वह
स। डस। यप। अयुर। फ। राप। थ। म। ए। आते। डरे। से। आथे। ध्वे।
ए। वहे। महे। धातो। परोक्षे अतीतेकालेलेवाह्यप:। एषा संज्ञा लिट्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम
बं० ५

विश्च। ऽन्त्यार्थरागवाहियो गे धातोर्द्विवचनं। सस्वरादिः द्विरादिः
अनेकस्वरस्य धातोः सस्वरस्याद्यो ऽवयवो द्विरुक्तो द्विर्भवति।
गाहिकित। अपि गाहिकित॥ आस्योर्वेगाहो। पूर्वस्याका
रस्य भुत्राद्द्रस्य च अकारस्य [illegible]गाहे। ह्रस्वः। पूर्वसंबंधी नो हिर्धे
श्यक्रु स्वस्यात। झपा॰ बांजेव चपः। पूर्वस्य झपा बांजव च चुप
स्। झढ धघ भा बां जडदगबा। खफछठ पाना चटतकपा।
भवो हे [illegible] अन्यस्मान्न भवतीति। नियमो हिट। वमू व्रिय।
ठक भ्येयाकुगाग मागाहोवमूव-चेरुयात्। भवुः वमू प्रिय-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीमानू
ना: ना:
का ना ३।

मित्र ध्रुसः

मित्रद्रुहा मित्रध्रुभ्याम् मित्र ध्रुब्भ्याम् इत्यादि १ हकारा
न्तो भारवाहशब्दः भारवाड् भारवाड् १ वाहो वौ श्वसो हो स्वरे १
वाहो व[illegible]स्यौकारादेशो भवति श्वसो हो स्वरे परे ताच्छसेङपी
कारश्च १ भारौहः भारौहा भारवाड्भ्याम् इत्यादि १ तुनासाहशब्द
स्य भेदः सहेः षः साढ् सिहेः सकारस्य षकारादेशो भवति
साढि रूपे सति तुनाषाट् तुनाषाड् तुराषाहौ तुराषाहः हेतु
नाषाट् हे तुराषाड् तुनासाहं तुराषाड्भ्याम् इत्यादि एवं त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रातम
सा: नाः

३२

प्रा०२ पकूच तुर्षि स्वविशेषात् कस्य विश

रेफान्तस्य चतुरशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः [illegible]नाः चतुरा गौनाः
मध्यौ चः चतुर्शब्दस्यामागमो भवति पञ्चसु परेषु शेषौ चः चत्वारः
चतुरः चतुर्भिः रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्या मो नुडाग
मो भवति तां त्वं द्वित्वं चतुर्णाम् चतुर्षु नकारान्तो राजन्
शब्दः नोपधायाः इति दीर्घः नाम्नो नोपधायो दीर्घः नाम्नो नका
रस्य नागम अस्य चोपधा भवति रसे पाहलौ चा घौ राजा राजा
नौ राजानः अधा घित्तिविशेषवशात् हे राजन् राजानम् रा
जानौ अघोषे स्वरे ऽप्यवृन्तो च्छ सा हे नो: रश्च भिं भ्रति ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नाम

ना: ना:

अके र अकार स्य लोपो भवति

स्वुत्वे न नकारस्य अकार: १ अनो राज्ञः राज्ञा राजभ्याम्
राजभिरित्यादि १ वेंडो: राज्ञि राजनि राज्ञो: राजसु एवं
पञ्चन् आत्मन् सु धर्मन् प्रभृतयः अश्मवे पुंस्त्वादितिविशे
षरागे फकारलोपो नास्ति २१ पञ्चनः जोज्वना यज्वभ्या
म इत्यादि: श्वन् युवन् मघवन् एषां नांपञ्चस्. राजन
शब्दवत्प्रक्रिया शासा हो तु विशेषः श्वाहः श्वाहेर्वकारस्य
उत्वं प्राप्नोति शासाहो स्वरे परे तद्धिते ईपीकारे च श्रुनः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा: ना:

३२

रेफान्तस्य चतुरशब्दस्य नित्यं बहु वचनान्तः [illegible]ाः चतुरा
मश्शौ च · चतुर्भ्यः आमागमो भवति पञ्च सु परेषु शौ च · चत्वारः
चतुरः चतुर्भिः रः संख्यायाः रेफान्तसंख्यायाः परस्या मो नुडाग
मो भवति रां त्वं द्वित्वं · चतुर्णाम् चतुर्षु · नकारान्तो राजन्
शब्दः नोपधायाः इति दीर्घः नाम्नो नो लोपश्च धौ · नाम्नो नका
रस्य नागमनस्य लोपश्च भवति रस्येपाहवे च धौ · राजा · राजा
नौ · राजानः अधातोरिति विसर्ग लोपः हे राजन् · राजानम् · रा
जानौ · अल्लोपः स्वरे ऽम्यपुंसा हेः · रोः स्व भिर्भवति ३२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाम

ञकैर ञकारस लो भवति ॥ ४ ॥

रा

ना: ना: श्चुत्वे नकारस्य ञकारः १ ज्ञौ [..] राज्ञः राज्ञा राजभ्याम्
राजभिरित्यादि १ वैङ्यो: राज्ञि राजनि राज्ञो: राजसु एवं
पञ्चन् आत्मन् सु धर्मन् प्रभृतय: अम्वे पुन्काहितिविशे
षरात् अकारलोपो नास्ति ११ पञ्चन: जो ञ्चना यज्वभ्या
म इत्यादि: १ वनयुवन् मघवन् श्वा नांपञ्चस राजन
श्वक्ष वत्स प्रक्रिया प्राप्ता हो तु विशेष: १ वाहे: १ वाहे वकारस्य
उत्वं प्राप्नोति प्रासाहो स्वरे परे तद्धिते ईपी कारे च श्युनः ठं ठ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा: ना:
३३

मघयनशब्दस्यवस्योत्वेकृते।१। मां ६

स्यभ्याम॰ मित्यादिः॥ एवमग्रेऽकस्यवस्योत्वेकृते १ सवर्णोदीर्घः
पूनः पूना॰ पूवभ्याम॰ मित्यादि॰ मघवा॰ मघवानौ॰ मघवानः म
घवानम॰ मघोनः मघोना॰ मघवभ्याम॰ मित्यादि॰ नकारान्त
स्यापिपथिनग्राकस्यभेदः इतोऽत्सर्वनामस्थाने पथ्यनामिकारस्याका
रादेशो भवति पञ्चसु परेषु १ थो न्थः॰ पथ्यादीनां थकारस्य न्थ आ
गमो भवति पंचसु परेषु १ आसौ॰ पथ्यादीनांटे रात्वं भवति सोप
रे॰ पंथाः॰ पंथानौ॰ पंथानः हेपंथाः पंथानम् पंथानौ॰ पंथाटेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पथः पथा पथिभ्यामित्यादि एवं मथिन् ऋभुक्षिन् प्रभृतयः
हरीडुन् शास्त्रस्य भेदः इनोंशौ सौ इनहनपुषनर्य्यमन इ
त्येतेषां शौ सौ चाधौ परे उपधाया दीर्घो भवति । हरीडा हरीडौ
हरीडनः हे हरीडन् । ब्रह्महा ब्रह्महणौ । ब्रह्महणः हे ब्रह्म
हन् । शासौ हो अल्लोपः श्वनेइत्यस्य अल्लोपः हन्तो घ्नः हन्ते हका
रस्य घत्वं भवति नकारे ञ्णिति च परे । घत्वं यो गेरास्त्वनिषे
धार्थः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना । ब्रह्महभ्यामित्यादि एवं भुत्रादि

ह
ह
ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सा.नाः

षणोऽस्याः ष्फान्ता नान्ता संख्या षट्संज्ञा प्रभृति १। पृ० ७।

पुंसि च प्रभृतयः एवं प्रथमाः। प्रथमे प्रथमाः प्रथमे प्रथमाभ्यामित्यादि द्वितु

स्मैः पूर्वा पूर्वाभ्यां इत्यादि पूर्वोऽर्धः हि लोपो वेति केचित्॥ प्रथम

२५ पाद्यापूर्वाणि। पू० ख्रि १ संख्यावाचकाः पञ्चैन प्रभृतयो बहुवचनान्ता नि

सि० को १४ बहुवरूपाः पंच जस् शस इति स्थिते। जश्शसोर्लुक्। षकार नकारान्ता

संख्यायाः परयोः जश्शसोर्लुग् भवति। लुकि न तन्निमित्तम् पंच

पंच पंचभिः पंचभ्यः स्मैः षकार नकारान्त संख्यायाः परस्यामो नु

डागमो भवति। नोपधाया इति दीर्घः नाम्नो नलोपश्च। पंचा

नाम पंचसु एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः॥ अष्टौ अष्टौ अष्टौ अ २५

अष्टन २ विभक्तौः १

श्रीरामो विजयते

दारा: । दारा न्महारि । दारा नाम । दारेषु । हे दारा: । । चौ । शु । सात्ते ऽ का ना
जाकु । तावा चिनो वा स्त्रियामी प्रत्ययो भवति । पङ्गु । पङ्गु: प्रद्री
मङ्गु: । तन्वी । तनु: । डतेऊ: ॥ ऽ का । नाक्ता कु । तावा चा न: स्त्रिवा
८५४ मी प्रत्ययो भवति । पङ्गु: पूर्वो स्त्रो । युवन शब्दा त्ति का पां ति
प प्रत्ययो भवति । युवति: । ए । ब्यो नाम त्वा । त्स्याह: । श्रावन्ताहाप
३५६ इति सेर्लोप: । क्ताकु सेप: सेर्लोप: । पूर्ववद्रूपं नेयां ॥ ० ॥ इति
स्त्रीप्रत्ययाया: ॥ ॥ ॥ अथ चिमत्त्व वो विरुपं लिङ्ग ... ते ॥

नान्नो आवब रा धौ ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम: कृ घा: । झी: । श: नं म । क्रो तो: घाटी । म्रा ठ कं प क: दो । य ह घ २

सा: ना: धातुप्रत्ययाघतीरिन्नमर्थवच्च कृत्पंलिङ्ग । तस्यैवार्थेस

५२ नमा त्रे प्रथमा विभक्ति र्भवति । लिंगाद्युक्तो विप्रुथमो र्थी इति

कैश्चित । सर्वेरि वतं जेतिरा जो रीवात्कुमारी रो रूपतो । वो भुजं

ते भुवं भुपाल: प्राज्ञास्ता रामलं न्मतो १ ॥ सति सत: कियत:

कुमारा: श्ले रते स्वैरमारे रू यन्ते वजारका: जेगी वेच गी

आमे म्नवपन्ते नु जा गिता: २ ॥ आमन्त्रणे च । आमन्त्रणे

कारणेपि प्रथमा विभक्ति र्भवति । मांसमंधुनंगो विन्ह प्रीति

श्री राम

न २

५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अब्रुवातां॥ अब्रुवत॥ अब्रूत्याः॥ इत्यादि॥ उक्तविकरणस्यापि जुहो
त्यादिगणस्य विशेषः॥ हुदानादनयोः॥ हो ढिश्च॥ जुहसे
दिगी राः॥ उपदेशस्यापोऽगमयति॥ सति तस्मिन् धातोर्द्विर्वच
नं॥ स्वर आदिर्द्विः रेहः॥ सस्वरं चोत्तरपदयोऽर्द्धि रूपं कोम
स्वरो द्विर्भवति॥ कुहोश्चुः॥ पूर्वसंबन्धिनो कवर्गहकारयोश्च
वं भवति॥ ह्रस्वः पूर्वस्य॥ [illegible]न्यः॥ झपानां जबचपाः॥ पूर्वसंबंधिनां
झपानां जबा चपा भवन्ति॥ झ ढ घ ध भानाम्॥ जड दगा बा खफ
छ ठ थानां चटतकपा॥ जुहोति॥ जुहुतः॥ दढोः द्विरूपं कोऽ इत्तर
स्यात् इत्यस्याभ्यवेति॥ जुह्वति॥ जुहोषि॥ जुहुथः॥ जुहुथ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते
सा-नस्यै नमः

८२

६२

ठहोमि। ठ ह्वयेः॥ ठऊ पः॥ ठ ल्यः ठऊ मः। श्रो॰ चर्मिणो वली लोपः॥ पूस
पूसं बंधिन उकारस्य धर्मो परयो वीलोपो भवति॥ कृचिं॰ मत्रापि
... सितियाघ्रिर्वि धो याधनोध्यः॥ श्रो॰ द्वेहोमं ठहोति॥ ठ उपार॥
ठऊ पातो॥ ठहोतु॥ ठऊ ताघ्वा॥ ठऊ तो॥ ठ कुतु॥ होहै हिः॥ ठऊस
हुऊ तरस्य हे हिं भवति॥ ठऊ धि॥ ठऊ तो घु॥ ठ ऊतं॥ ठऊ त॥
ठहै वानि॥ ठ हवाव॥ ठ हधाम॥ श्र ठहोत॥ श्र ठऊ तो॥ श्र ठऊस
हिरू॥ नो उ तरस्यान उस भवति॥ ठ राबाहे शो॥ श्र ठहयुः॥ श्र ठहो॥
श्र ठऊ तं॥ श्र ठऊ त॥ श्र ठ हवं॥ श्र ठ ह्व॥ श्र ठऊ य॥ श्र ठ हन॥
श्र ठऊ म॥ इत्याहे॥ १॥ श्रो॰ हाकृतो॥ उकारस्यात्मने पराहः॥ ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

ओकारस्य ओदित्कार्यार्थं ॥ हातेर्दीर्घः स्यात् ॥ द्विर्वचनादि पूर्ववत्

ह्रस्वः ॥ पूर्वसंबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वो भवति ॥ ८८ यांड्किः ॥ ऊ ८८

रे धाररायो परायो: ओहाङ् तौ मध्यानेरते बाम् पूर्वस्मा

त्परस्य कारादेशो भवति ॥ छु स्तो ओवोन्तु वर्त्ते ते ई कोऽपि

ह्रस्वान्तो धातो रादारस्य ओपो भवति ॥ ङिति स्युरेई धौत

ओङ् इतिहसपरे ॥ जिहीते ॥ जिहाते ॥ जिहते ॥ जिहीषे ॥ जिहाथे ॥

जिहीध्वे ॥ जिहे ॥ जिहीवहे ॥ जिहीमहे ॥ जिहीतां ॥ जिहीयातां ॥

जिहीरन् ॥ इत्यादि ॥ इति विधौ ॥ जिहीतां ॥ जिहातां ॥ जिहतां ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते

सरस्वत्यै नमः

६

जिहीध्व ॥ इत्याशिषि ॥ आजिहीत । आजिहातां ॥ आजिहत ॥ इत्य

नयतने पु भ प्र धारणपोषणयोः ॥ न श्वो रोभयपरार्धे ॥ र ॥

पूर्वसंबंधिनो अभ्यासस्यकारो भवति ॥ भ्यां ऽभिः ॥ बिभर्ति ॥

बिभृतः ॥ बिभ्रति ॥ बिभर्ते ॥ हि मोऽहसात् ॥ हस्तादुत्तरस्य हि परि

पे जे धोभवति ॥ आबिभः ॥ इत्यादि ॥ माङ् माने ॥ मिमीते ॥ मिमाते

मिमते ॥ ओहाङ् गतौ ॥ जिहीते ॥ जिहाते ॥ जिहते ॥ ओहाक् त्यागे ॥ आ

घ हेर्धकी ध्यः ॥ जहाति ॥ जहितः ॥ जहति ॥ जहातु ॥ जहीताद्व ॥

८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते

जहीतां ॥ जहतु ॥ ईर्वा हौ ॥ ई अ ई अ ई जहाते हौ परे वा इकार ईकार
अ भवति ॥ औ हि हि । जहीहि । जहाहि ॥ जहितात् ॥ जहीतं ॥ जहीत ॥ ज
हानि । जहाव ॥ जहाम ॥ अजहात् ॥ अजहीतां ॥ उस्यालोपः ॥ द्विरूक्तो
उत्तरस्यालोपो भवति उसि परे ॥ अजहुः ॥ अजहाः ॥ अजहीत ॥ अज
हीत । अजहां । अजहीव ॥ अजहीम ॥ उह नहाने ॥ नधारउभय
पदार्थः ॥ डुकारो इत्कार्यार्थः ॥ दा इति स्थिते ॥ पूर्वपद्विर्वचनं ॥ ह्रस्वः ॥
दधाति ॥ दधे ॥ द्विरूक्तस्य हादे धकारस्य द्वो पो भवति ॥ तिपरे ॥
धसे च धाभ्यामा ॥ दत्तः ॥ दधति ॥ दधासि ॥ धत्थः ॥ दधामि ॥ दध्वः ॥

श्रीरामो विजयते
सरस्वत्यै नमः

१० दध्यः॥ दध्यात॥ दध्यातां॥ दध्युः॥ दध्याः॥ दद्यात्तु॥ दत्ताद्वा॥ दत्तां॥ ददतु॥
द हौ॥ दहीजां हौ परे पूर्वस्य लोपो भवति॥ धातो राकारस्य च यकारः॥
देहि॥ दत्ताद्धा॥ दत्तैं॥ ददानि॥ ददाव॥ ददाम॥ अददात्॥ अददतां॥ अद
दुः॥ इत्यादि॥ आत्मनेपदेपि॥ पूर्ववदाकारलोपादि॥ ददे॥ ददाते॥
दत्से॥ ददीत॥ ददीयातां॥ ददीरन्॥ दत्तां॥ ददातां॥ दत्स्व॥ ददाथां॥
दद्दै 6 दध्वं॥ ददावहै॥ ददामहै॥ लिङि॥ अदत्त॥ अददातां॥ अददत॥
इत्यादि॥ डु धाञ् धारणायो षणायोः॥ तथा उभयपदार्थः॥ ङिति पूर्वस्य
झसे धः॥ पूर्वस्य दकारस्य झसे ङिति परे धकारो भवति॥ अन्यत्र द १०
दाति धत्सा धानीयः॥ दधाति॥ धत्तः॥ दधति॥ दधासि॥ धत्थः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धत्थ ॥ दधामि ॥ दध्वः ॥ दध्मः ॥ दध्यात् ॥ इत्यादि ॥ लोट् ॥
दधातु ॥ धत्तात् ॥ धत्तां ॥ दधतु ॥ धेहि ॥ धत्तात् ॥ धत्तं ॥ धत्त ॥
दधानि ॥ दधाव ॥ दधाम ॥ अदधात् ॥ अधत्तां ॥ अदधुः ॥ अद-
धाः ॥ अधत्तं ॥ अधत्त ॥ अदधां ॥ अदध्व ॥ अदध्म ॥ इत्यात्मनेपदे वि-
धत्ते ॥ दधाते ॥ दधते ॥ धत्से ॥ दधाथे ॥ धद्ध्वे ॥ दधे ॥ दध्वहे ॥ दध्महे ॥
दधीत ॥ लिङ् ॥ इत्यादि ॥ लोट् ॥ धत्तां ॥ दधातां ॥ दधतां ॥ धत्स्व ॥ दधाथां ॥
धद्ध्वं ॥ दधै ॥ दधावहै ॥ दधामहै ॥ लङ् ॥ अधत्त ॥ अदधातां ॥ अ-
दधत ॥ अधत्थाः ॥ अदधाथां ॥ अधद्ध्वं ॥ अदधि ॥ अदध्वहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामोविजयते
सरस्वत्यै नमः

११

ग्रहधमाहि । तुधियकरणं समाप्तं । हियुक्तोरा विजिजीबाव्ययक्ष
रघुतिस्तूतिमोह मह स्वप्न कांति गतिषु ॥ उकार उदित विशेष
राग ध्वः ॥ हिया देर्ष ॥ दि या देगी रागा ब्वतु ऋतिवादिषु परेषु य
प्रत्ययो भवति । स्तूपपयादः ॥ घोर्विहसे इति दीर्घः ॥ जी दि
व्याहे ॥ लिंङि ॥ दि येत ॥ ओटि ॥ दीव्यतु । लिङि ॥ अदीव्यत । इ
त्याद्युन्नेयं । इति दिवकरणं । अथ स्वभिवये । स्वकार उभयपदार्थः ।
स्वादेः स्नः श्नः ॥ धातोः स्वादेर्वर्त्तमानयोः षकारयोः सकार नको
रो भवतः ॥ स्वादेर्नुः ॥ स्वादेर्गणान्नुप्रत्ययो भवति चतुर्षु परे

११

१ श्रीरामोविजयते

सा स्वः

प्राग्भिप्रयोगः। प्रादेश्यत्वात्तौ सुनामां। प्रादेरूपसर्गास्थेरेबां स्यादीनां
च धातूनां सकारनकारयोस्त्वौ पूर्वभाविनावे वषकारणकारौ भवतः।
तस्मात्ते द्वे युनिमित्ते वु॥ नूपः। विकरणस्यनुप्रत्ययस्य उप्रत्ययस्य चकारोभ
वतिपितिपरे॥ स्वभिषुणोतिसोमं सोमपकाम्। सुनोति॥ सुनुतः। सुन्वंति।
सुनोषि। सुनुथः॥ सुनुथ॥ सुनोमि॥ सुनुवः॥ सुन्वः॥ सुनुमः॥ सुन्मः॥ लिंङ्॥
सुनुयात्॥ सुनुयाताम्॥ सुनुयुः। सुनुयाः॥ सुनुयातं॥ सुनुयात। सुनु
यां॥ सुनुयाव। सुनुयाम॥ सुनोतु॥ सुनुतात्॥ सुनुतां॥ सुन्वंतु॥ लोटो हेः॥
प्रत्ययसंबंधिनउकारादुत्तरस्य हेर्लुग्भवति॥ वायत्ररणसंयोगादु
तेरस्यन भवति॥ तन्द्रलन्द्रते नूकरणे॥ तन्दुत्तिनकरणे

श्रीराम

१२ तनोति ॥ तनुतः ॥ तन्वंति ॥ तनुयात् ॥ तनोतु ॥ त
नुहि ॥ तनवाव ॥ [illegible]मा इत्यादौ न भवति ॥ मनु ॥ मनुतात् ॥
मनुतं ॥ मनुत ॥ मनवानि ॥ मनवाव ॥ मनवाम ॥ लिङ् ॥ अमनो
त् ॥ अमनुतां ॥ अमन्वन् ॥ अमनोः ॥ अमनुतं ॥ अमनुत ॥
अमनवं ॥ अमनुव ॥ अमन्व ॥ अमनु[illegible] ॥ अमन्म ॥ आत्मे
नेपदेऽपि ॥ मनुते ॥ मन्वाते ॥ लिङ् ॥ मन्वीत ॥ मन्वीयातां

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सा०च०स्य
ति ११०

पूर्वस्य तत्सादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यते अन्ये लुप्यते
पपाच । सादिः कित् । सादिरपि कित् भवति । लोपः पचोः कित्ये
पास ॥ पचादि नाम नादेशादि नां किति सादौ सतोऽपूर्वस्य
ऐ ओ भवति । अकारस्य चैक हसमध्यवर्ति कारः ॥ पेचतुः
पेचुः । वेह्लपः अनिटो धातुनो ऽप्योधाइट् भवति ॥ से
एथ थपः कित् संयोगवर्जनम् ॥ किसादि संपूर्व लोपः ॥ पेचि
पपचिल्व । पपक्थ । पेचथुः ॥ पेच । राभूत्मोवरीाद्रुत्वथः
ते । तौधिकस्येनध्हळिः पपाच । पपच । पेचिव । पेचिम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम सार:

२२

वेचिवे। वे चा ले। पेचि च्छे। वे वे। वृच्चि व हे। वेचिम हे। उक्त रेफर सो। ह्रिश्वे तिडि सं। रः। पूर्वसंबंधिन सकारस्याका रो देशो भवति॥ के हो श्वुरिति वकार। वस्ल स्तृ इत्तिस्थिते॥ धातो र्नामी नः। धातो र्ईस भूत स्य नामिनो वृद्धि र्भवति णितिणिति वपरे। वश्चार॥ वक्ल तृ। वक्लु: वक्ल र्ष्ये। वक्लुणुः वक्ल॥ वक्लान। वक्लव। वक्लम॥ रामो राज्यं च वकार। आत्मने पदेपि। वक्ले। वक्लै ते॥ वक्क्रिरे॥ वक्लषे। वक्लाद्वे॥ नामिनो वनुरंणि धोढः नामं ताद्धातो रत्तनस्य धकारस्य

श्रीराम

२२

श्रीराम

तिवादिनो चतुर्णां संधिर्नो न भवति। बसहु। बस्के। बसवहे
वसमहे। असभूयि। अकार उच्चाररणार्थः॥ पूर्ववद्द्वायिरावादे
यः॥ द्वि धवनम्। सवर्णे दीर्घः सहेति दीर्घः। पूर्वत्रासि
परो निर्देशः पूर्वो नाति: सिध्यते अन्ये उच्यते॥ आस। आ
सतुः। आसे॥ आसिथ। आसथुः॥ आस उः॥ आस। आस
आसिव। आसिम॥ कासादिप्रत्ययादाम् कसभूपरः
कासादिधातोः प्रत्ययान्ताच्चराण्डे परे आम् प्रत्ययो भवति
तथैव असभूपरः प्रयोक्तव्याः॥ कासृ शब्दकुत्सायाम्॥
सकारो स्तको यथार्थः॥ यस्मात्प्रत्ययो विधीयते। तदादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नाम २

सार:
स्वक्रि०
२३

नतुभ्यसे॥ कासां चक्रे॥ कासां चक्राते। कासां चक्रिरे। कासां चकृ
थे। कासां चकृ ... थुः॥ कासां चक्रे॥ कासां चकृध्वे। कासां च
क्रेम हे॥ कासामास॥ कासामासतुः॥ कासामासुः॥ कासामा
सिथ॥ कासामासथुः॥ कासामास॥ कासामस॥ कासामासिव॥
कासामासिम॥ कासांबभूव॥ कासांबभूवतुः। कासांबभूवुः॥
कासांबभूविथ। कासांबभूवथुः। कासांबभूव। कासांबभूव॥
कासांबभूविव॥ कासांबभूविम। वकासे हीक्रे॥ वकासांच
कार॥ वकासांचक्रतुः। वकासांचक्रुः॥ वकासामास। वका
सामासतुः॥ वकासामासुः॥ वकासांबभूव॥ वकासांब

भूवतुः
२३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सि०

१३

तु श्वापद्घ नो भ्रसे। रं द्वः रू ध्यानि। रु रा सि० तं द्वः तं द्व। रु रा
ध्य रं धुः रं ध्मः विधौ रु ध्यात रं ध्यानां। रु ध्मुः रं ध्याः रध्या रं रं
ध्यात॥ रु ध्यां रं ध्याव। रं ध्याम। म्राशि षि रं ताद्व रध्यात। तं द्वा
रं ध्वौः न्तु। भ्रमा छिर्हैः तद्धि तद्वात रं द्वं तं द्व रु तां ध्यानि तता ध्वा
ध त ता ध्याम म्रनच तने द्विस्वा तसात। वाय साने म्ररु रा त
म्ररु राव म्रतं द्वं म्ररु तं धन म ध्याम पुत वैक य च नै ति पि ले

१३

श्री राम॥ रानस्व ति॥१

उनतां

उ

उन्नीरन॥ओर्जो॥ उन्यात्तां॥ उन्यत्तां॥ जडि॥ अउनत्तन॥ अउन्यातां॥
अउन्यत्त॥ अउन्याः॥ अउन्याथां॥ अउनधं॥ अउन्नि॥ अउन
वहि॥ अउन्याहि॥ अउन्माहि॥ अउनमहि॥ इतितुमप्रक्रियासमा
प्तः॥ तूधेरावरणे॥ इरनुबंधइरितोवेतिविरोवराव्यः॥ तूधाद्देनमि॥
नानियमार्थः॥ तथोधः॥ अमां तस्यधातोः परयो सकारककारयोधकि
राहेशोभवति॥ वधातिवंजीपिसा॥ अमजयाः॥ ता लंच॥ तूताद्धि॥ नम
सोऽस्य॥ नमइस्येतस्यविकारास्य अस्मौंति धातो आकारस्य जोपो

धि१

ऋतुसं

तारासोहरवजहकुलसप्रतिनादितानि पर्यंतसंस्थितमृगीनयनोत्पला
नि प्रोत्कंठयन्त्युपवनानि मनांसि पुंसाम् १५ कल्हारपद्मकुमुदानि
मुहुर्विधुन्वंस्तत्संगमादधिकशीतलतामुपेतः उत्कंठकरोतिवनितां
पवनः प्रभाते पत्रांतलग्नतुहिनानिहरंस्तरसाम् १६ संपन्नशालि
निचयावृतभूतलानि स्वस्थस्थितप्रचुरगोकुलशोभितानि हंसैः स
सारसकुलैः प्रतिनादितानि सी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
चंद्र

स्मसकृतोहि यादिः वी भेदः प्राङ्भोगे अटव मां भवान्भुत्त मा स्म
भवत् भुप्राप्त्यात्वात् भवते अग्रा हा पई भ्रतः [illegible] परस्मात अग्रा
पशुतङ भवति भवेते भवन्ते भवसे भवेथे [illegible] भवध्वे भवे भवा
वहे भवामहे भवेत भवेयातां भवेरन भवेथाः भवेयाथां भवे
ध्वं भवेय भवेवहि भवेमहि भवतां भवेतां भवेन्तां भवस्व भवे
थां भवध्वं भवै भवावहै भवामहै अभवत अभवेतां अभवं
त अभवथाः अभवेथां अभवध्वं अभवे अभवावहि अभवामहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पदिस्यदिहिः स्यराज्यं भविष्यतात्हा स्यभिष्ठा भविष्यत स्यभविष्यतां
स्यभविष्यन स्यभविष्यः भविष्यतं स्यभविष्यत स्यभविष्यम स्यभ
विष्याव स्यभविष्याम भूतेसि धातो भूति मात्र कालेऽशी प्रत्ययो
भवतिहि यापरतः एवांसं आलुङ् हेह्येपेपरे अपिहायास्यापुरा
भूषिवति भ्वः परस्यललुङि सा ह्योशाप्राधेनं [illegible] भ्वा भुवः सिलो
पेपङ्लुकि गुणोन स्यभूत स्यभूतां भुवः सिलोपेश्वरेवुक् स्य
भूयन् स्यभु स्यभूतं स्यभूत स्यभूव स्यभूव स्यभूम माङ् सीरेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वभुवकु:। वभुव। वंभुव। वभुविव। वभुविम्र। वलिर्वलंवानवभु
व। भ्रुासिवि। पात। पास्ता। पास्रुस। पँस। पासं। पास्त। पासं।
पास्व। पाश्मँसज्री मांन भुपात। श्वस्तने। ता तारौ तारस ता सि
तास्थस· तास्थ· तासि तास्वस तास्मसता: तारौ· तारसु ता
से तासाथे ताधे ताहे तास्वहे तास्महे श्वे। भाविन्यर्थे ताह
य: प्रत्यापा भवंति एवो संज्ञालुट् सिसता सिस्यपामि धातो
पास्ता भ पास। भ धापाव। भुपाल०३
सु: भुपा: भुपोसि भुपास्त। भुपस भुपास्व भुपासा तो ६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
चंद्र

५

भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ
भवितास्वः भवितास्मः श्वो भविता राजं भागः कुमारस्य त्वा हो भ
विष्यति स्यप धातो भविष्यति काले श्यप प्रत्ययो भवति तिवा
दि वचना ६ सस्परत्तः एवं संज्ञा तट भविष्यति भविष्यतः भवि
ष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ भविष्यामि भविष्य
वः भविष्यामः स्यपक्रिया प्रवृत्ति क्रमे क्रीयायाति ऽक्रमे कृतश्री
दःभे ष्यतौ सत्तां स्यप प्रत्ययो भवति दियाहोपरे एवं संज्ञा लृङ्

५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

द्र० प्र० १

१ प्रतनुकूलत्वं तन्निमित्तत्वं धच्छन्यं प्रातःअभिमिति वत्यार २ वनताप वस्वस्वभावाइति ॥ [stain] य
स्वामेहेतपीडनापकस्वनेदः स्यात तेन न्यपि प्रत्यर्थ स्वाडिता द्वयोनापन्नाः स्वीयर्द्धःस्वाः ॥ यथा
चक्रंके त्वप्यवस्वावाप्स्त्रीणामनागमने धाप्रसंगात ॥ १ प्रत्यसंभोगमसंपर्कं तैर्भत्वसंभोग
चिन्हितं त्वंनापचानानंनतुनाविपक्षानांनृः प्रतिनदुःस्वापनेरहसामानापतेरीति ॥ तेषां बलवाभिः
वोढमर्थविडवेणपि दुःखवधंभेतथ्यतत्र ॥ कुपितस्त्रीप्रसादार्थं वोढमर्हः ॥ कथाप्यो पंचो पाधि
धिः प्रपद्धपत्रलाजि भैथवोमावताप्रोपव्रदुवंत्वार्थीपतावरिमप्रेरणामादिमोपी दनी ॥ १ प्रस्तां
धास्वतेपाल्तुहेवायंनामिदंचावधं पत्नीमुद्दर्व संपुण्यामितस्यपुनेरितवोधपन्नानिधन्नाम
१३ हे ॥ १३ ॥ योमे वधमनापप्योविहितविडः ॥ श्राणतं प्रसुदेवपत्रेविजपतंमर्थं दवतेमान्हतेनां भं ग
स्फुर्जैतितोनैधौर्नानितियच्छ्रात्वेश्वरो मुस्यति ॥ ८ त्वेभिर्दर मायस्त न पिलिकोधैर्यो न [illegible] घो

८१ ५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीविमल
ज्योतिषसं
ग्रह ॥१८:
॥१०॥

नं२

त्वयै मान वाधियै रसौ भसेवा दृरिधर्यंत्य चेत्रीसिस्यात्स्वति ॥१८॥ संधान यतु स्त्रियेउ: ॥ पथ्या ॥ स्वा
पंनूसूररमुत्वो सचनँस नुदैँ धान्तिपुँ गभेयनंसमु पानगा मा ॥ ७प्रचान्त रेस हपरस्तर रौप
ले रे पानिै वपानभ पटेन सर: पुतस्वो ॥ ७ गारिपैसवैनांत्य पारीवि दृ बर्क: ॥ पथ्या ॥ ७श्रेनीपनीरम
मुर्वींभा पनोपर्य: ८ मुत्वांनितो सि पुंचयंचुय मोचनोव ॥ ७ त्रानतेद मु हरवनारिविद बवैना
प्रातसनु सह रापुं: ८ धुछर्यंनो ह: ॥१५॥ स सर्व: स्पु हेप हेमांव: स्वारसं गोर्थ ... वधुँ: पैवरावे
मश्च प्रच्चव इत्व छौ सांवि पारु रमा: ॥१२॥ पथ्या मैहं धांवि हृदेगों जंर्तपुँ चतटेखेद: प्रयवोध
रेपैरागु गैलम तरोवहु: पुरवपितं पीनेमनोंस छ तिं ॥ ७वालेसंपन वतश्रीवभ्रघर गावेरस्वम्न: समु
ग मना तेत्रात्विंरांगं पथ्योनि जांमधर रसीपा लोवमालोकितः ॥१३॥ इति स्या ... पिमा ... ८ गा

॥१०॥

त्वीविविर्धः॥ सुमेरो गोवि पुलमस्य॥ सुमेरो गोपथा॥ विपत्ति पि ओंतिजलदः स्थलत्तिपिधुपश्चत्तनतिः
[illegible] पूजं विपोतः॥ नि पत्तित्तिताद पातत्ति देहे सत्तिकोचिद मरयाहिन्यः॥ २४॥ विपुलं भोप
था॥ प्राहुर्मे तेन वजनं यरेत्वा सध्यहृदु पामाः प्राताः पंचेत्वह हृष्टाः पंचदेशं प्रयान्ति॥ प्र
त्वात्यंधातव पुरत्वा विंधुंहृषु मुखो प गर्तुपत्नैः प वृत्त गतिविपि पीपः तेव सोहु तेनं॥ २५॥
पिपु संभाति लोपक्षितास्पतिगुलापीतेनो हृगपु लोपोन्मादपापीथिन इताविधनानि हृताव
स्थानवलि॥ तत्र संगमेदामिलोवः॥ [illegible]॥ तस्मात्तु तनु सरस्यावेतो न पर्न पानि पतित मः॥
चेते गुरु विधिमस्नेलहु नवं घृतानुमलि॥ २६॥ दर्शनेन संतोषवः पुपातरजे यो लविवनवथा
मपायिपेपामुहृरघ तस्मीन्धुं जोपवधं ठेवलेवकठनोदः॥ दर्शने मपे विनममाव हृतोपुपीनने
कौन्त्वान्तोदलानि॥ २७॥ विपा कृत तपे लाभु हे पितं स्याद जन्मरोनस्तति॥ पथारामोलन्मे तार्हे र्व॥

सं

श्रीः

दुर्गा म.२

२१ दुःखचीर्णेतोन्नाविछ्येरातिय्यथांप्रयासं तो [illegible]जरंगंतह [illegible] तिसाविदेनंधतैनेपान्य तुषि॥ यानास्मवतोव
र्तमानस्यतेगुर्दैस्तंगन्थरैः विद्धिधीरेह रागेतनवांसेपः स्मरंनवर्तते॥२॥ ओषिरहयातीन
मानोविषवयेपुण्यंता प्रविष्वाद्दनं गुस्यधीतैनेवधा॥ स्वर्णं लिनं तठस्य श्रोधीनां गांधत्रैधीन्द्रो
गाम॥ तस्या केलिपनाः गावववः वलो॥ हेमियाः बन्धी [illegible] वविवयंः रविषववुपतेयतातानम्रु
द्रमा॥ वधा॥ [illegible] दुबकं दोमितीयें पंतंरागाधारिमयारितांधवंतः॥ रमनेनौस्यस्यवतेः
संपारतीधरस्तोधंदे मतः पत्रविधितः॥३०॥ प्रयाधित्व तपानोलंपवधतारः प्रलोवः॥ धनः
नोपाधारस्या [illegible] तः धररतोधनैवः॥ तस्यधतिदानमुर्धंठ॥ श्री बविनतांधनारदुं सोमारि
तुंवमनः॥ श्रीब्रह्मस्पशतः पाषिमरघमेविंपारिध्यासि॥३॥ श्रीस्तुधावतापादेधारितमनोधेव २१

श्री राम

५३

पैठ करोति का तयो ह्रपंपरयति यो व्रूषः॥ राजपप्रा स्मोति प
स्मिह्वः सोम सुनोति सोमपाः॥१॥ श्री भ्रु सर्वत सोकाप्वीं
थिंग्युपप्पा हिक्षेषु द्वितीया श्रिडितौ बौधुतेतोऽन्यत्रापिदृश्य
ते १ अभितो आ मंत्र हीवक्ति १ सर्वतो ग्रामम १ धिग्ज
नमम १ उपर्युपरि ग्रामात् हितंमा वकाः पतंति १ अधो ध ग्रा
मम १ समया निकषा हा प्रति योगेप्यि १ समया ग्रामम्
म. पातिसहमेयप्राप्यमः पत्र गुरो धान्नमलापकर्षितामयावे

तस्यापरमा श्रेडित मध्विति तदस्ववरहूण सामेडितसंरं स्या॥ ५

५३

तञ्चक मर्यकारकं यतुर्थि धम २

कुमारी स्त्री रमा माला शाला ज्ञातमध्यं भोतपश्चिव नः १ भोसः भोसभगो
सम्बुधौ सइ सेतेशब्दानिपातवन्ते क्विविबबे १ ज्ञातम स्व भोभगुरा
त्यभगोत्सु भवं नमो स्तुते। मूर्धौ स्व भेषा हु प्रासधातु
या धोसधं स्मनूम॥ शेषाः कार्येकर्तृ साधनयोइगनपात्रे
किरलषाव छौ संवं धाधानमावयोः। शेषा वि मतरू कोद्वि
तीया षष्ट्र्व वर्थे सु भवन्ति। कार्ये कर्मणि कान्नकोऽत्याद्वे
प्राचे संकार्येवि कार्ये चतुर्थी याद्वि भक्ति भवन्ति॥ =

स १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम
१८

पूर्वम्· पूर्वौ· पूर्वान्· पूर्वेण· पूर्वाभ्याम्· पूर्वैः पूर्वस्मै। पू
र्वाभ्याम्। पूर्वेभ्यः पूर्वाहिभ्यो नवभ्यो वा ङसिङ्योः स्मात्
स्मिनौ वा वक्तव्यौ। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वाभ्याम्।
पूर्वेभ्यः पूर्वस्य· पूर्वयोः· पूर्वेषाम्। पूर्वस्मिन्· पूर्वे
पूर्वयोः। पूर्वेषु। हे पूर्व· हे पूर्वौ· हे पूर्वे· हे पूर्वाः· परः
परौ· पराः· परे। इत्यादि। पूर्ववत्। प्रथमः प्रथमौ
चरमे म॰ प्रन्त्यर्थेन स्वस्वभावकाचाहेशो भवति। त्वरे परे ४

१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृशवद्भ्यः अनयोः समाहारः किलं तस्मात् किलात्तत्

हेनकानाक्त्वात्यनुस्यामः सुडागमो भवति। एत्वषत्वे
सर्वेषाम्। ङिस्मिन्। सर्वस्मिन्। हे नकाराभावात्वनस्य ङिःस्मि
न् भवति। सर्वस्मिन्। सर्वयोः। सर्वेषु। हे सर्व। हे सर्वौ।
हे सर्वे। एवं विश्वादीनामेकप्रक्रिया। पर्य्यन्तानांरूपं
नेयम्। डतरडतमौ विहाय ते प्रत्ययान्तास्त्वहन्त्राः स्वा
स्वाघाहृत्याः। पूर्वादीनां विशेषः। पूर्वः। पूर्वौ। पूर्वा
दीनां नवानां जसि इकारो वक्तव्यः। पूर्वे। पूर्वाः॥ २१

पं॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सारस्व
तिनाम
४६ १८

स्वप्रत्याहारेणाकुवर्णेणापवर्णेणाच मध्ये व्यवधा
नेपि षकारनकारेफसवर्णेभ्यः परस्य नकारस्य णकारा
देशो भवति। सर्वेण। सर्वाभ्याम्। सर्वैः। चतुर्थ्ये
कवचने सर्व ङे इति स्थिते। सर्वादेः स्मट् सर्वादेरकारा
न्तात्परस्य ङे इत्येतस्य स्मडागमो भवति। एऐऐ। स
र्वस्मै। सर्वाभ्याम्। सर्वेभ्यः। ङसि नत्तः स्मतः सर्वादेरक
कारान्तात्परस्य ङसेः स्मडागमो भवति। सर्वस्मात्
सर्वाभ्याम्। सर्वेभ्यः। सर्वस्य। सर्वयोः। स्येडामः सर्वा

नु३ १७

क्वचत्सर्वनाम्नाचप तेषां समाहारः द्व तस्मात्पुंस

एतद्· इदम्· अदस्· द्वि· किम्· युष्मद् अस्मद् भवत्
एते सर्वादयः त्रिलिंगा ॥ तत्र पुल्लिङुः त्वे नरूपं भेय
मा। सर्वः। सर्वौ। सर्व जस् इति स्थिते। जसी· सर्वादेय
कागान्तस्य नस्य जस ई भवति। अइए। सर्वे। स
र्वम्। सर्वौ। सर्वान्। ष्टुं औ टोऽङ नेन ॥ ङकारपर
स्य टां भ्यः पनस्य भे कारस्य रा का ग्राहेस्थो भवति। से
तो स्थितस्य न भवति। सर्वो नित्याहै। सर्वकष्व

यः अवग्र फद्रव्य चक्र पाणि ग्रन्तः तः

श्रीराम

४०
मरोहत मरोहित गन्तू मन्तू हसनयोः मगन्तर मगन्तीत गन्ताहेरनो
ऽहउस मगन्तो: ससौ सस विसर्गीस्यात तवर्गीपरे चफास्ति गाग निश
न्तौ ये जागति मगान: मनाग्र ता मगागन्तः हरिद्रुर्गतो हरि हरेरिहलोपम्
स्वरे इकार श्चाठितिहसे हरिह्रुन्ति हरिरितः हरिद्युति घसाहेषा॥ घरिशासिथ
सानोसस घसं भवतिशास अनासिद्धा शायेहि: उपधाया इ सांठितिहसे
शास्तिशिष्ठः शासति शिपि सस्पतः शिपिवा ध्रशाधि हेशारे श्चयेपि हेच्छाहेऽशि
मांस्य ध्वयोहि शासे ईशि ध्वे औरो उकारस्य औकारोभवति श्चपाशैविचये ४०
पितितस्मि अउ ठसु माहेवी पुमि श्वरो योति यधीति ग्रतः पुधीतः पुधनि रु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ण्या॰ उपशु पे मोरम: पम विरमति आरमति परि रमति उपरमति म चुमो
चने मचा ईमम मे चति विलु लाभे विन्दति। डप्सु छ हने अपति पिव छ र शो
सिंचति शरितीम् दुनाहि संम छे नंहति चन्हत्ते शं कते पर ग्रभि वाहनसुमो:
शवि शंका यां शमादि घ: शम दुम उपशमे शाम्यति दाम्यति भ्रमु चलने भ्राम्यति त
मु यानी ताम्यति दु येहूते दुष संतस क्षति वक्र वि धेधे: दुबयति दो ऽवखरा
ने घति प्पो: यप्रसप ओलोप: शी तन्न थर रो स्पति पेरर पवर्ग्रो ऽत्त
रस सफार उर मथति कितिठि ति वपरे सपेरो न्हा हो म्रिपते परसैपदं ऽह
रि मन्तु सौ फसा दे: उहरे: परे बा बु सौ फसा हेरि ज न मो भवति उरेन खवि मे
चने शेहति उरित: उहमि उहाहेरि सो रीठ ऽठौ उरा दे: परयो सीट श्र ऽ इसे ना

४६
सोज्ञनोर्ज्ञा ज्ञापते नाथे दे: प्वा दे हि स: पूञ्पवने पुनाति लू न्येदे हने।
लुनाति श्रुव: श्र श्रणोति आङ पूर्व शप्रवेशने निविशाद्: निविशते
रमा ५ विपराभ्यां जे: विजयते पराजयते आ ङो दो नास्यविहरणे आ ङ: पूर्व
धाते [illegible] स्य विहरणे आत्मनेपदं भवति। आरते व्याहरति मृत्यो ह्म
ल: क्रीडो अनुसंपरिभ्यश्च. अनुक्रीडते संक्रीडते परिक्रीडते सम
वाप्रभ्य: स्थ: संतिष्ठते अवतिष्ठते प्रतिष्ठते उदि भ्यां तप: तपसंतापे
उत्तपते वितपते पारी आघपरिभ्य: क्रीञ: विक्रीणीते शपथपालंभे विप्र ४६
नसपते क्रम: सोपसर्गस्यपदी वितावयत: ध्या क्रो उंपाहविन्हेपे संक्रामति
= = — — + — — — — — — — — — — — —

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामं

च्छकारो भवति कल्पयति अचिरूक्त पत अय्यआदेशो ... पतेः द
शादेः पश्यादिः दशादीनां पश्यादिरादेशो भवति। अथाहे विषये दृशि
रपृन्हेसा अस्य पश्यादेशः पश्यति पश्येत् पश्यतु अपश्यत् पापाने अस्य पि
बादेशः पिबति पद्मनागम धीपा घ्राने जिघ्रादेशः जिघ्रति ध्माशब्दाग्निसंयो
गयोः अस्य धमादेशः धमति स्थौ हं स्थौ हारः ष्ठागतिनिवृत्तौ अस्य ति
ष्ठादेशः तिष्ठति दानदाने अस्य यच्छादेशः यच्छति सगतौ ऋच्छति ॥
म्ना अभ्यासे अस्य मनादेशः मनति षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु=
अस्य सीदादेशः सीदति गम्लृगतौ गमादेः गमादीनां छकारो भवति=
अथाहे विषये गच्छति। इषइच्छायां इच्छति यम उपरमे। यच्छति रामनाम ७

जबो दीर्घो भवति लघु धातौ णौ परे अचकुरात् अचकुरत्तो अववरतो

डेत् अपूर रो होहयति अहूइ हत् अडि लेघौ ह्रस्व उपधाया: अडि सन्पधा

ह्रस्वो भवति पूर्वस्मात् लघुनि धात्व णौ परे ईकार: पाचयति अपीचत् पा

चतो पाचाचि पाचयति अपीपचत् नीरत्त: रिकारितो इण्परे उत्तं वार्थीन

भवति लोभ दर्शने डौ रूणतौ अडुडौकत् अडिड पूर्वस्य अभ्यास: अडि सति

पूर्वस्य अकारस्य इकारो भवति यह प्रापने यहि: ध्वत्त तौ कितिसंप्रसारे होऽभ्या

र्वहि: कुभिनादि अजीजि अजि इकारो स धातुरेरउ स्वरादि जिजौ जिष्ठ

त्सारे अजिजौ जिजन् रूपू साम चे रूपोरोत्न: रूपे छौनोरकारस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम ८

सा॰ च पाचयति हन्निर्धत्र हन्ते धातोर्घ्वहाद्देशो भवति। इरा यंर्गि तरिा

श्रीप्री तिभीति चपने ९ फः हन्ति तमन्यः प्रेरयति घ्रांतयति रातोमौ उकू

धाम ९ सगताविस्यस्य धातो रावकारान्तस्य चजेणपरे पुगागमेमोभवति ९ फः सद्दति

तमन्यः प्रेरयति ग्र्थयति स्नापयति यापयति पादे छुकू पापाने पायय

ति श्री ते धातोर्जु कृ श्री रायति धूनर्कपरो धनयति गान्गा तेवापुस्वः तापयति

कुराहेर्जिः कुनाहे गरातास्वार्पुजिप्रत भवति कुरस्सु पे वीरयति पाचरन्न

रते पाचयति ग्र वपू जायात कर्यपति गरत्रटि क्व सनताद्धातोर्म ते ऽर्पै ऊ पु

हौ॰ २ त वौभवति द्दि यांप रे तस्मिन्न सति धातोर्द्विर्वचनम् ग्रॐ फारोतु रा प्रतिवे

धार्थः मैः किति ङि ति चपरे नेद्धी पोभवति लोधौवोर्दीर्घः ग्राङि सति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीदि सि मु स्वरूप मु नि पर व ह
शी श पद धरं हू माल विशाल लो वन बातं सं फ ब
मै ध जं धा बुव मनि श्री रूप मस प्र गा यै हु गम
न्री पी लफ हु काल अलपल विल ना पावि से सर
गगसं गप्रसं श्री लिता का मद यस्तु सेवि तं भाद वेद हं पो
गसा ध नपं वव द नक्र लोव नंम हु म सा श्री वरसा वितं

मू
मे १

श्री

श्रीगणेशायनमः ॐ नमः शिवायनमः आदिसम्भुस्वरूपमु
निवरचन्द्रशीशजटाधरम् ॥ रुंडमालविशालसोचन
पावकंनलखभर्दजं ॥ व्याघ्रचर्मत्रिशूलवरभस्मअंग
गांधिहंगमृस्र श्रीनिरंजनकंठहिमालजेश्वरधरविश्वनाथ
विश्वेश्वरम् १ गंगसंगप्रसंगशारितोकामदेवसुरसेवि
तंनादवेदसंयोगसाधनपंचवदनत्रिरलोचनन्याहुव
औमहेश्वरसेवितंमनवंदितंमुनिसेवितंश्रीनिरंजनकेट॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्चादित्यवद्वर्षाणि सोमेव [illegible] दशानि च भौमे या [illegible] वर्षाणि बुध
सप्तदशानि च शनैश्चरस्य वर्षाणि [illegible] केऽएकोनविंशति राहोर्दशा
वर्षाणि केतोस्त्वष्टादश विंशति ॥ अथ [illegible] विचारः ॥ गतदशादिव
शाश्वादि [illegible] तविधनव · नंदि मे [illegible] दितिकनव नविलक्षनक्षेमं [illegible] नेव
मान तेतेजालवल्वगुरु [illegible] प्रमाणं ॥ अथ वाहनविचारः ॥ तिथी [illegible] वनहिं
नं नामाक्षर समन्वितं ॥ नवभिश्च हरेद्भागं शेषं वाहनमुच्यते ॥ गर्दभस्तु
नगहस्ति मेष [illegible] काकोहंसमयूरश्च नवैते नववाहना ॥

मा० गी० न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रो मा प्वा क म ः स्य हा मी भो गी च मा नि नी । ता सं स्न न गा मा रा चौ ना ः ग ... लि लि ः क ... ।। क क
क क ह्व क् । क क ...।। गा न्म सं दिन वंशे ते या न्हि भा गं यु ति छि ते ।। स वे सु स्व वि जा नी या ते वि ब के जा गे ने राशी ।। २

ग्रहयोगिनीदसाविचारः ।। ग्रह य न्यादि जन्म प क्षे नं क्ति मिश्र य स
म न्वि त म ग्रह भ मि श्र य ह रे भ्द्रा गं श्रो षं द सा वि नि र्दि शे त् ।। मङ्ग
ला १ पिङ्गला २ धान्या ३ भ्रामरी ४ भद्रिका ५ उल्का ६ सिद्धा ७
संकटा ८ ।। ग्रह अ वि योगिनीदसाविचारः ।। स्तुति कादि न वं प्रमा ङ्ग
पि ङ्ग ल पं म धान्या दि न वं भ्रा म ङ्ग धा ह स्त व ङ्ग ल पं म ङ्ग ना धान्या दि न वं भ्रा
मि म ... ङ्ग ल पि ङ्ग ल ... ~~...~~ ... ल्का दि का वि स्रा ता

~~...~~
स त मि श्रा दि न वं ना कु ... विद्या त म न सां ने ष तो स्रा दि नं ष १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रीतम
सा॰ना
१७

मि: ४

मासशब्दस्याकारस्यलोपोभवति॰ वर्णलुपि भविष्यति पत्तः॥ हलंसेपः सेर्लोपः ह
लांतात्दीर्घात्तांतातपरस्यसेर्लोपोभवति॰ मा: मासः। मासौ॰ मासौ॰ मासः मासाः॰ अ
सं॰ मासम्॰ मासौ॰ मासौ॰ मासः मासान्॰ मासा॰ मासेन॰ माभ्यां॰ मासाभ्याम्॰ आ
दूषैलोपश्च॰ मा[illegible]। मासैः। मासे॰ मासाय॰ माभ्यां॰ मासाभ्यां॰ माभ्यः मासेभ्यः मास
मासात्॰ माभ्यां॰ मासाभ्याम्॰ माभ्यः मासेभ्यः। मासः मासस्य॰ मासोः मासयोः मासां
मासानां॰ मासि॰ मासे॰ मासोः। मासयोः। मास्सु॰ मासेषु॰ रेफान्तः अकारान्तः पुलि
गः सोमपाशब्दः। सोमपाः सोमपौ सोमपाः सोमपाम्॰ सोमपौ सोमपा
शसइतिसिद्धे आतो धातोः लोपः धातुसंबंधिनः आकारस्यलोपश्च
भवतिशसादौ अचि परे॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥०॥ १७

श्रीराम
ला·ना·

नं कै वस्ता प्रसूति प्रयो का तथ्या न च कै यस्ता प्रस्यव।

प्रथ म च र मत पा नैस्यो द्वि कति प पं ने मा नां ग्र सी वां [illegible] · प्र 6
थ मे· प्रथ मा: च न मे ष्व र मो:। श्रे षं पुर्व यत्· ने मे· ने मा:। श्रे षं स्वर्व
यत द्वि ती य स्य स्वर्व धा त्व पे द्रु पं ने पं ङि स्य वा च क त्व न· द्वि ती य स्मे।।
द्वि ती या प द्वि ती य स्मा त्· द्वि ती य स्मि न· द्वि ती ये· ए वं तृ ती य:। उ भ यो
र्भो र्नि स्यं द्वि व च ना नं:। उ भौ·। उ भौ·। उ भा भ्या म·। उ भा भ्या म·। उ भा भ्या म·
उ भ यो:। उ भ यो:। उ भ य श ब्द स्य द्वि व च ना भा व: ए क व च न ब हु व च
उ भ यो:। उ भ यो:। उ भ य म· उ भ या·। उ भ ये न· उ भ यै:। उ भ
ने भ य त:। उ भ य:। उ भ ये· उ भ य म· उ भ ये भ्य:। मौ ल श ब्द स्य पि शे ष·
य स्मै· उ भ ये भ्य:। उ भ य स्मा त्· उ भ ये भ्य:।

न· २ · प्राहे प्र स्व स्य आ द्वि यि वि का र्वं त स्य।
दि र त्व यां १

दुर्वाहोपरेऽअगमो भर्यत्ति २ आ८

एधांसंजालइ॥ दिसिमीनामिकारउकाररागांधेः॥ दिवादाव
खेतवादिवादपः॥ अभवत॥ अभवतां॥ अभवन्॥ अभवः॥ अभमते॥ अभवत॥ अ
ए॥ वातोः॥ अभवाम॥ त्योऽभवत्तत्पुरुः॥ परोन्न॥ साए॥ अतुस॥ उ
भवं॥ अभवाव॥ अ॥ राप॥ व॥ म॥ ए॥ आ त॥ इरे॥ स औधे॥ धु॥ ए व
स॥ ध्वप॥ अत्युस॥ परोजेन तीते कालेरावादपः॥ एधांसंजालिद॥ द्विरव॥ उ
हे॥ महे॥ वातोः॥ पोजे वातो द्विर्वचनं॥ सस्वरादिद्विरद्धिः॥ सस्वराद्यो ऽवप
नकार्धे रागादि द्विर्भवति॥ रागादिः कित॥ अभ्यो रागादो॥ पूर्वस्याकारस्यम्
वोऽद्विरूक्तो द्विकारो रागादो॥ ह्रस्वः॥ पूर्वसंबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वः॥ मृपानां
शाब्दस्य व आ॥ पूर्वस्य मृपानां जवा श्वपा श्वस्पुः॥ मृछ वर्गे मानां जडदग
नांजव वपाः॥
वाः॥ खफछठ थानां चटतकपाः॥ मुवोवुकु॥ मुवो वुगागमौ रागादौ स्वरे॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वभूव॥वभूवतुः॥वभूवुः॥ कादेरादिः॥ कसवभद्दसुधनूस्तुरत्येते भ्यःप
रस्थवसादेरादेरिरान भवत्यन्यस्मात्तु भवतीति नियमादिद॥वभूविथ॥
वभूवथुः॥वभूव॥वभूव॥वभूविव॥वभूविम॥ वादिर्वत्लवान्तव भूव॥[illegible]
शिषि॥पात॥पास्तां॥पासुस॥पास॥पास्तं॥पास्त॥पास॥पास्व॥पास्म॥
सीष्ठ॥सीपास्तां॥सीरन्॥सीष्ठास॥सीयास्थां॥सीध्वं॥सीय॥सीवहि
॥सीमहि॥पातो राशिषि पादादेः पः॥रषांसज्ञालिङ्॥[illegible]शीपीदादेवं
कित॥भूपात॥भूपास्तां॥भूपासुः॥भूपाः॥भूपास्तं॥भूपास्त॥भूपा
सं॥भूपास्व॥भूपास्म॥सः श्री[illegible]न भूपात॥स्वस्तने॥ता॥तारौ॥तारस॥ 3
तासि॥तास्थस॥तास्थ॥तास्मि॥तास्वस॥तास्मस॥ता॥तारौ॥तारस॥
तासे॥तासाथे॥ताध्वे॥ताहे॥तास्वहे॥तास्महे॥स्वो भाविन्यर्थे तादयः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

असेर्प्वा असेत्स: खहैर्लि र्यि हिंसायां च अतडपधाया धातो रुपधाया अ
तो ळहि: जिगाति गावुत्तमो वा गात चखार चखह गात्येपसे र्गात असाह
साहद्र्घ घोर्वी ळहि: सेढि सोपे मूखा हित्त घ्रस्य हीत गहव्यक्रा यां वाचि प्रा
द्दिस्या त्विमित्तावे र्नस्पराः गराहपत्त पहह अपिहा धा स्या माड· मेड· स्य
तिह क्तियाति वाति हा लिप्सातिवपति वहति साम्पतिचि नोतिहे र्धी बु
अन्यत्र करवीय बाते आ घोषा र रागा वा ॥ प्रगग हति अगहित अगा
दित रहविलेखने रराह लोपः पचा कित्येचास्य ॥ पचाहि नां लिम्र ना ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारनकारेपाः षकारस्यणकारो भवतः षत्वणत्वनिमित्ते सति निषेधति अड
ड्व्यवधानेपिषः न्यषेधत निषिषेध निधूहा स्त्रिमांगल्येच उदितोवा
उदितस्वरस्य यसादेरनपिङ्ख्ह स्वरतिसूति सूयति धुजरधश्रावतत पदपुड्ह
ह महस्नुहस्नीहा च स्वरतिसूति सूपति धुंजा कवसादेरादेः नित्यमिट
स्यात तथोर्द्धः भ भा भा भातोः परयोस्तकार थकारयोर्द्धकारो भवतिह
धातेर्भ भमेजवा सिषेद्ध सेधिता सेद्धा अर्सेधीत अनिषे नाभिवत:
नामीवतोऽभीटे धातोः पेपरेसो ण्हि अर्सेत्सित भसात भसादुत्तरस्येटि

श्रीराम
चंद्र

भविष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे अभविष्यत अभ
विष्येतां अभविष्यन्त अभविष्यथाः अभविष्येथां अभवि
ष्यध्वं अभविष्ये ॥ अभविष्यामहि अभविष्ट अभविषातां
आतोऽन्तोऽदन्तः आतोऽन्तो भवति आकारादुत्तरस्य न
अभविषत अभविष्ठाः अभविषाथां ध्वे च सेर्द्धोपः अभवि
ढ्वं अभविध्वं अभविषि अभविष्वहि अभविष्महि श्वितिसंज्ञा
नेऽपधाया लघोः धातोरुपधाया लघोर्गुणो भिन्नोऽप्राप्यपरः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बभूवाते बभूविरे बभूविषे बभूवाथे बाभिवोऽचतुर्णां धोढः
वामयत्ता धातोः परस्य षिढुं लुङ् लिटां धस्य ढः सेटो हलो वा बभू
विढ्वे बभूविध्वे बभूवे बभूविवहे बभूविमहे भविषीष्ट भवि
षीयास्तां भविषीरन् भविषीष्ठाः भविषीयास्थां भविषीध्वं
भविषीवहि भविषीमहि भविता भवितारौ भवितारः भविता
से भवितासाथे ध्व भविष्ठ वहि ध्व भवितास्वहे भविताहे भ
वितास्महे भविष्यते भविष्येते भविष्यन्ते भविष्यसे भविष्येथे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सरस्वत्यै नमः

सारस्वती

धोभवतः अस्त्यर्थे किम्वान् धनवान् लक्ष्मीवान् ६ मद्वती भूमी ध
नी शमी कामी नडिशादिभ्यश्च नडित्वान् बिल्वत्वान् मतैत्वान्
एतदः किं यत्तदभ्यः परिमाणे वतुः यत्तदोरा यत्तदोश्चैरात्वं भव
ति किमः किंयश्च किमशब्दस्य किरादेशो भवति वतोर्वस्य या
६१ देशः। यावान् तावान् कियान् आइश्चैतदो वा एतद आई ष्टद्
स्यैतावादेशो भवतः चाद्वस्य यः। एतावान् इयान् तुन्दादेर्निलः तुन्दादेर्निस्तस्य
स्य योभवे त्य...त्यर्थे। तुन्दिलः उदरिलः। फेनिलः। श्रोत्रमेदंताडनः उन्न ६०
तादं ...तायस्य सदन्तुरः। अप्रुरे...लुः। श्रद्धाविद्यतेयस्य सः श्रद्धालुः। कृपालुः।
निद्रालुः। अस्मायामेधाश्रग्भ्योविनिर्वक्तव्यः। तपस्वी। मेधावी। श्रग्वी। वा

श्रीरामोविजयते

सौमनस्यम्। वैडूष्यम्। वसोर्वैडु। कर्मण्यर्थेपिय एव प्रत्ययः। राज्ञइदं कर्म राज्यं।
राजन्यम्। नोवेतिटिलोपः। लोहितादेर्डि इमन भावे। लोहितादेर्भावे इमन् प्रत्य
यो भवति सचडित्। लोहितस्यभावः लोहितिमा। अरुणोभावः अरुणिमा। अनइ
मनि। अकारान्तस्य लोपो भवति इमनि प्रत्यये परे। पृथोर्भावः प्रथिमा। बहोस्त्वोपि
भूवबहोः। बहोरुत्तरस्य इमनादेरिकारस्य लोपो भवति। बहोः स्थाने भू आदे
शः। बहोर्भावः भूमा। अस्त्यर्थे मतुप्। नाम्नो मतुप् प्रत्ययो भवति अ
स्त्यर्थे। उकारो नुम्विधानार्थः। गोमान्। श्रीमान्। गोमती श्रीमती। अ
इकोमत्वर्थे। वैजन्ती पताका अस्य सन्ति वैजयन्तः। माधिकः मान्तोपधा
दतिनो। मकारान्तान्मकारोपधा इवर्णान्ता इवर्णोपधाच्च अतिनो प्रत्य

मत्वर्थे ... को प्रत्ययो भवतः २

श्रीः

यांते धातुग्रहणास्यवादितार्थ स्यात्॥ ननु भ्वादिगणपठितत्वे सति क्रियावाचकत्वस्य धातुत्वस्याङ्गन समुदाये ऽभावा
दुक्तो संज्ञा प्राप्ता धकाभाव इति चेदत्राह॥ आगमोपदेशाभितस्तद्ग्रहेणोपदृश्यते॥ अन्तोहन समुदायस्याप्युक्तसंज्ञा
निर्विघ्यते॥६॥ तथा चाडागमस्य धात्ववयवत्वादुक्तसंज्ञा निषेध इति भावः॥ अथ पूर्वीयं तीत्यादौ सुवन्तस्य का
र्यगतस्य वोत्तो संज्ञा प्राप्त्या धकाभावे न सुपो धात्विति स्त्रे च पदधातुग्रहणसामर्थ्याद्धेतोः प्रातिपदिकाद्यं नेति
चेदत्राह॥ कवित्तसंज्ञाविधौ तं यत्तदन्तग्रहणावृत्ति॥ प्रत्ययग्रहणो यत्र प्रत्ययप्रतिषेधः॥८॥ केवलस्व
३ स्य पदत्वे प्रत्ययग्रहणाव्यर्थ प्रसक्तार्थवत्त्वाभावादेकं केवलस्य प्रत्ययस्य प्रातिपदिकत्वाभावः॥ कथं विदर्थ
वत्त्वेपि कृत्त्वाभावान्न भविष्यतीत्यपि सुवचम्॥ एकवचनादि केतु पत्रागमकं तद्वैवेति ध्वनितमत्र यथाभावे
केवलस्य प्रत्युदाहरणानुत्पत्ता तथा च प्रत्ययस्य प्रतिषेधसामर्थ्याद्यद्यपि संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रह ३
णानास्ति सुप्तिङन्तमिति सामर्थ्यात्॥ तथापि संज्ञाविधावपि कुचिव प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रह
णमिति॥ तेन तत्त
न्यं त्रम्॥ स्ववन्तादेरनाकसंज्ञानिषेधे पुनस्तरमाह॥ सानिग्रहणसामर्थ्यात्क्वचित् प्रत्ययग्रहणे क्वचित् संज्ञा
विधौ तदन्तस्य ग्रहणम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
राम।

५६

नौ२

अधीचकृतत। विज्ञ वयने। मित्ता। विस्फुरोर्णा याल्यंवा। रातो अौपुकः। सघा
तोरा दंस च पुकू अौ। वपयति। स्वार्थे मोसयादिभ्यो ऽन्येमितोन। कृतसे
शब्दने। धातोरूपधाया अतईर। कीर्तयति। अचीकृततत्। अचिकी
र्तत। आकुस्मादात्मनेपदिनः। चितसंचेतने। चेतयते। अचीचितत। दृशि
दंशने। दंशयते। अददंशत। आकुस्मीयमात्मनेपदं। जिसंनियोगेनैव।
दंशति। नलोपोनः संजिसाहचर्यामुहृादियेवग्रहणात्। तत्रिकुटुम्ब
धारणे। तंत्रयते। अततंत्रत। मत्रिगुप्तभाषणे। मंत्रयते। ——

५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः
श्री

प्रख्याने थ पतम्

अपीपियत्। अपिपीडत्। प्रथ प्रख्याने। प्राथयति। अपप्रथत्। स्मृदृ त्वरप्रथम्रद
स्तृस्पशां पूर्वस्याऽतः परे औ इत्वापवादः। अपप्रथत्। पृथ प्रक्षेपे। पर्थयति।
उपधाया ऋवर्णस्य ऋ इररारामपवादः। अपीपृथत्। अपपर्थत्। म्रद
मर्दने। अमम्रदत्। अरा हाने। विश्रारायति। व्याशिश्रगत्॥ तड आघा
ते। अतीतडत्। लप शाठ सोपनयोः। मितः मितां ह्रस्वः। मितां धातूनामुपधा
या ह्रस्वो णौ। सेपयति। असीसपत्। यमोऽपरिवेषणे। मितः। यमयति। अयीयम
त्। चह चप परिकल्कने। मितः। चहयति। चपयति। अचीचपत्। अचीचहत्।
रह त्यागे मितः। रहयति। अरीरहत्। बल प्राणने मितः। बलयति।

उपने...औ. ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उदाह ह्रि
१

ह्रीङ्‌ति। ह्रिसंज्ञकस्य ङित्ति सपि रा नो नुपेकवेप इत्यादिस्त्र
य ह्री ङीत्येवस्त्र मस्तु सुपी त्यनुवर्त्यते च्छांपे शेषं ङीतिपि प्राप्ते
त्तम्‌ स्थञ्चयसि न विधिस्तत्र यल त्रपुरामित्युप निष्ठ ते त
था उदाह्रो सुपि नुडेत्ति भवती तिसूत्रार्थः नच प्रवाप्ये त्याह
प्रवाप्रुयात्‌ त ति वे कृथवान कृत तत्स्थाने म्राड्‌ प्राजपारामु
पसंख्यानामिति या निषे न म्राड्‌ दे मि मूत्र डाहि त्यामावा द्रुलो
वनस्या द्विति वाच्यम्‌। डाहे मीजेवनास्ति कुः क च मत्या मित्या
हेडे नाम इति क्षुते रया रानघा इत्याट्‌ प्र नम्मा तं डाहि त्या भवे
त्‌ म्रत्राह त्रयो ननु नुद्‌ वाधनार्थं स्या निय मावस्तु न वे म्रो
लो नानाल्पि धीयितितन्त्रि वेष्कात्‌ इति वाच्यम्‌। डे नामड्‌ म्र
डे माह्रशोनसफले इति कुः नन्डे‌ डामि क्षत्ते डाम जापि प्राप्ते
म्राडा गमो पि प्राप्स्तत्‌ रयत्वा हि डे बलीयइति नयेपाहि त्सं ज्ञोवा
धित्वा म्राडस्या त्‌। तत स्यप्र त्यपाहि त्या मावान्दुकारलो पोन
स्यात्‌ः म्रत्रस्यांत ३ रडु त्ये गापि पूर्वे ङेकारलोपो न परानिमि
त्तम्रसिद्धुपरि माषायाया धिके तिपि डान्तेत्व त्याचपू
र्व माडा राम इति म्रत्र समाधानं मूगं इतिमलिट्‌ मिः इतिक्र
रियतन्त्वाहु स्यान्ता डे इतव ऋष्ये म्रादि नरुणां पृथे म्राय यानि
पासीन विधिस्तदा दौर्बल्य न रुणा मित्यानि त्याल क्ष्पानुरोधा
धवस्थात याथ। विशेष्य विशेषणभावेन तदन्त विधौ म्प्यवे
श्लेसापित्यथापिनो उदाहरणं मात्रोङ्गः दायत्तेः तस्माद्यथा
न्यास एव सुभद्रम्‌॥२॥३॥४॥ इति स्वारा समाप्ता:
॥ ८८ नाम नामे:

श्री गति शयन...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाम नाम
नाम नाम

॥१॥ श्री गणेशाय नमः ॥ १ संज्ञासंधिर्विभक्तिश्च प्रत्ययः समासकारकं ॥ तद्धि ॥१॥
तस्त्री समासाश्च दश धात्व्याख्यातमिष्यते ॥ १ कृतान्तश्च प्रत्ययाख्यातो विभ
क्त्यंतं पदं स्मृतं ॥ म॰ वाक्यं तत्समुदयः पश्चवसायाकाम च ग्र व्यते ॥ २
कृत्रसमश्रातं पञ्चमैद्वैसा॰ना॰त्स न स्वती श्र॰न भूतिस्व नू पापत स्मौ मे
ग न चे नमः ॥ ३ ॥ श्रइउ ऋ ऌ समाना॰नाः ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः
ए ऐ ओ औ संध्यक्षराणि उभये स्वरा नाः ॥ श्रवर्जा नामि नः ॥ हयवरलञ
ण॰ङ॰म॰ञ्न॰ झ घ ढ ध भ ज ड द ग ब ख फ छ ठ थ च ट त क प श ष स॰ श्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ॥ आमि इस्य एकारस्य मजं तामि आवेशात् कृतं तस्य फी इर्थो ॥ आमि इत्याकारस्य सूत्रा

र्थ इस लिख आम आम तस्मिन्न आमि आमि परे पूर्वस्य दीर्घो भवती सर्वः ॥ आमि इत्याकारे

स नेकं ह्वयं ह तांकि सर्व अस्थैवं याकं आमि इति सूत्रे ह्वयं हे तानं कर्तव्यं तहाकि माकारे

त्वा हा है॰ उ फारउ द्वार रणार्थः। आमि॰ आमि परे पूर्वस्य दीर्घो भव

ति॰ हे यो आम॰ सप्तम्येकवचने ह्वयोः इति स्थिते॰ हे यो॰ हे व यो: ॥

किं ला वेसेः कृतस्य। कृ वर्गा हिं ला ... प्रत्याहारा कुतस्य केनु वि

सर्गे ला कृतस्य सयोरस्य षकारादेशो भवति॰ हे वेषु॰ आमन्त्रणो सि

द्धिः। आमंत्रणं अभिमुखीकरणं तस्मिन्नर्थे विहितः सिद्धिः संज्ञको

भवति॰ समानाद्धौ ध्वौ पौ॰ धातोः। समानादुत्तरस्य धे ध्वौ पो भवति। सधातोः

धो नस्य संतम् ॥ ... आमिस्या दाय यि दीर्घोनस्या ... तुपहा गमा स्तगुरूणि ... नाह

आमित्या दाय यि किमपि दुवरां आसि ... आमित्या ... हेतुपर नित्यानी ... वधा दाना

प्रत्यय विसर्गे न यस्य ता दीर्घ इव स्यात्॰ ततश्च ... आमि ... स्यां ... सिसात् ॥

... त्वाभावे ... इति नियम

Left margin: श्रीराम ... सि ... मिता

Bottom edge: ॥ ... मिता ॥ ... ॥ ... ॥ ... ॥ ... ॥ २ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

असयोगेन्न ... वेद्यपः२ ते१

वापि॥ विभक्तुः॥ स्वरान्ताद् त्वे रवु ता द्वौ नित्या नित्य स्य पो वेड्॥ विवापि स्य॥ वि वेद्य
॥ आजित्य॥ विव्यपुः॥ विव्य॥ विवाप॥ विवप॥ विव्यिव॥ आजिव॥ विव्यिम॥ आजि
म॥ वीपात्॥ नैक स्वरादनुदात्तात्॥ आ यो ग्घार रौऽनुदात्ताद्देक स्वराद्धातोः पर
स्य व स्यादि रात्र॥ आनिद स्वरांतो भवतीति हस्य पताभि मात्तु से टः प्रव दन्तित द्विदः
॥ अदंत मद्दे तम्र तां व वड़ दुर्गो विवडी ड़ि व गे व्य पगीड़ सिन्न ओ वापि॥१॥ जरा स्यम्रद
त मृतां व कुस्तु वो नु वंत प्यो रा गौ ति म ष्पो यु रा तु जा वः॥ इति स्वरांतं निपु [illegible] रोः सम
चिता सतो ह सां तानपि स न्नि वो षत॥२॥ शा कि स्तु कोतेष्वु निड़े केड़ प्यते द्वौ स
स्व सांतेषु वे सिः प्र सारणी॥ शमि स्व मांतेषु रूपमेष्वु नेयाभि सात स्तु तीयो ल
भि हेव नेतरे॥४॥ पामि सं मांते ष्वु निड़े केड़ प्यते रमि ह्रिया दाव पि पठ्यते मानेः॥
न मि श्व तु यो हे नि रेव पव सो गामि स्तु पबः प्राते पेवे वा वितो॥६॥ हि हेड्डि
ने ह मि रोह ती वो हर्नी हि स्तु ष फोद हातिस्त प्या लिहिः॥ इमे [illegible] ऽ निचो ऽ छा वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वेष ॥ द्विधायाम् । द्वाविंशः । वेहारित्यपि ॥ वेहारु तारस्येष्ठप्रसमपस्येकारस्य
चिराङ्गो भवति । वेहाम् । वाहश्शः । प्रयान्न मूर्ध्नः । किमो ऽव्ययाद्याख्या
नां अतरतमौ यौ रामव ऋव्यः ॥ किंतराम । किंतमाम । प्रकुतस्तराम परमा
राघवः ॥ कुतस्तमां नेमामारमम कत्वम । पचतितराम । पचतितमाम ॥ परिमाणे द्वयो द्वयः ॥
परिमाणेऽर्थे द्वय् मात्रट् द्वयसट् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । जानुपरिमाणमस्य जानुद्वयम ॥
जानुमात्रम् । पुरुषमात्रम् ॥ मात्रे द्वयसम् । द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे किमादिभ्यो डतरडतमौ
वक्तव्यौ ॥ कतरो भवतोः कारकः ॥ कतमो भवतां ताण्डिकः । भवतोर्यतरः स्तार्किकः तन
रउद्गाता ॥ संख्यापूरणे डट् वारस्या द्वित्रिभ्यां तीयः । द्वयोः संख्यापूरको द्वितीयः । त्रेः स
म्प्रसारणम् ॥ षट्चतुर्भ्यः थुक् ॥ षण्णां संख्यापूरकः । षष्ठः । चतुर्थः । कति कतिपयाभ्यां
थः । कतिथः । कतिपयथः ॥ पञ्चादेर्मट् । पञ्चमः । सप्तमः । एकादशादेर्डट् ॥ द्विव्यष्टानां
द्वादशः ॥ एकादशः ॥ द्वादशः ॥ त्रयोदशः । अष्टादशः । विंशत्यादेर्वा तमट् ॥ विंशतितमः ॥

तृतीयः ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ऽर्थे तिमतमरस्वत् इष्ठ ... अतिशायने तमबिष्ठनौ ॥ ... श्रेष्ठतमः ॥
इयान्विष्ठो ऽतिनोविनिवृत्तिश्च ॥ ऽकारो ऽनुमविधानार्थः ॥

वेत्तीत्यत्रामावकृत्प्रत्ययः ॥ व्याकरणमधीते वेत्ति वा वैयाकरणः ॥ नवानिति प्राप्ते वृद्धे ॥ सन्धेर्जातो
सन्धिजो ऽपत्यानां यास्यसम्बन्धिन स्वरस्य वृद्धिर्न किं तु तयोः पूर्वागमः ॥ वेयाविकस्यवृद्धिस्वा· पद
रात्पूर्वमिकारागमः ॥ वकारात्पूर्वमुकारागमः ॥ पदव्यवधे ॥ वैयाकरणाः ॥ औमनो
ऽश्वः ॥ स्वश्वः ॥ तं वेत्ति सौवश्वः ॥ ... ॥ ... निपुणो हेतावादिकेः ॥ तो जातो ऽर्थे ॥ ल
ज्जो जातो ऽस्य लज्जितः ॥ तारकमेघविघ्नाः प्रकर्षे ॥ अतिशायने तमबिष्ठौ ॥ पापीयान्
सेष्ठी पयसी ॥ पापीयान् ॥ पापीष्ठः ॥ पापीयसी ॥ गुर्वोर्हरिश्च मेघस्य गरिष्ठः ॥ लो
पश्च ॥ अतिशायने ल गुरुर्गरीयान् ॥ गरिष्ठः ॥ गरीयसी ॥ गुरोर्भावो गरिमा ॥ अतिश
... प्रेष्ठः ॥ प्रियस्य भावः प्रेमा ॥ अतिशायने ... केनीयान् ॥
कनिष्ठः ॥ यवीयान् ॥ यविष्ठः ॥ ह्रस्वस्य ह्रसः ॥ अतिशायने ह्रसः ॥ ह्रसीयान् ॥ ह्रसिष्ठः
प्रशस्यस्य श्रः ॥ अतिशायने प्रशस्यः ॥ श्रेयान् ॥ श्रेष्ठः ॥ वृद्धस्य ज्या ॥ ज्येयान् ज्येष्ठ
ह्रस्वस ॥ अतिशायने वृद्धः ॥ ज्यायान् ॥ ज्येष्ठः ॥ ह्रस्वस्य ... ॥ अतिशायने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सीताम: १

तन्नाइदिरवः । तुन्दमस्यास्तीति तुन्दिलः ॥ फेनिलः । उदरिलः ॥ श्रोत्रनस्ये इत्ता उरः उन्न
ता इत्ता अस्य इतुरः ॥ श्रद्धा इलुः ॥ श्रद्धालुः ॥ दयालुः ॥ कृपालुः ॥ अस्मायामेधा
स्रजो विनिः । अस्य विनिर्वक्तव्यः ॥ तपोऽस्यास्तीति तपस्वी । मायावी । मेधावी ।
स्रग्वी ॥ वाचो ग्मिनिः ॥ वाग्मी ॥ आलाटौ कुत्सितभाषिणि ॥ वाचालः । वाचाटः ॥ ईष
दपरसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयाः ॥ ईषदपरिसमाप्तः । सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः ॥ ५४
५४॥ ईषदपरिसमाप्तः पटुः । पटुदेश्यः । पटुदेशीयः । प्रशंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाकर
णो वैयाकरणरूपः । कुत्सायां पाशः ॥ कुत्सितो वैयाकरणो वैयाकरणपाशः ॥
६० प्राचुर्यविकारप्राधान्यादिषु मयट् ॥ ६०
अन्नप्रचुरं सत्रम् अन्नमयो यज्ञः ॥ मृदो विकारो मृन्मयो घटः ॥ स्त्रीप्रधानम
स्य स्त्रीमयो जाल्मः ॥ अमृतं स्वरूपमस्य अमृतमयश्चन्द्रः ॥ तद्धीत

५२ ति गा व

वर्वहः ॥ वहोऽन्ते ह्याम्मिमनाटौ नासिकाहस्य तोपो भवति वहोः स्याने भूवादेशः ॥ वहो
भो भौभमा ॥ अस्त्यर्थे मतु ॥ नाम्नोऽस्त्यर्थे मतुप्प्रत्ययो भवति ॥ उकारोऽनुबन्धविधानार्थः ॥
गोरस्यास्तीति गोमान् ॥ गोमती श्रीरस्यास्तीति श्रीमान् श्रीमती आइकौ मत्वर्थे ॥
नाम्नो मत्वर्थेऽइकौ प्रत्ययौ भवतः वैजयन्ती पताकाऽस्यास्तीति वैजयन्तः मायिकः मा
लोपधात्वत्विनौ मकारान्तात्मकोपधादकारान्तादकारोपधाच्च वत्विनौ प्रत्ययौ
भवतोऽस्त्यर्थे किंवान् लक्ष्मीवान् धनमान् धनी क्षेत्री दण्डी हपवान् हप
हली भूमिः नडिता छिद्मुखव नडिवान् महत्वान् धन्विधतभृः पाण्मिति गावतुः य
तद्धिताः धनदेणः हाल्यं भवति वतोपरे यस्य इति भागमस्य यावान् सावान् किमः कि
यद्वः किमद्धाहस्य कितादेशो भवति वतोपरे वतो वकारस्य यकारादेशः किमस्तिमा
हास्य कियान् आ इश्वैतदो वा एतस्य ऋत्वं भवति वतोपरे इश्मादेश ॥
इशाभावपक्षे वतो वकारस्य यकारः एतावान् त्विपिमाहामस्य एतावान् इयान् ॥ ॐ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिस्पत्ता सिस्यपामि भयमि २

ता २

एषां संज्ञा लुट्॥ सिसतासी स्यपामि दा भविता॥ भवितारौ॥ भवितारः॥
भविसि॥ भवितास्थः॥ भवितास्थ॥ भवितास्मि॥ भवितास्वः॥ भवि
ता ३ तास्मः॥ श्वो भविता राज्यभारः कुमारस्य॥ स्यादौ भविष्यति स्यप॥ वा
तो भविष्यति काले स्यप्रत्ययो भवति तिवाद्यष्टादशसु परतः॥ एषां
संज्ञा लृट्॥ भविष्यति॥ भविष्यतः॥ भविष्यन्ति॥ भविष्यसि॥ भविष्य
थः॥ भविष्यथ॥ भविष्यामि॥ भविष्यावः॥ भविष्यामः॥ स्यप॥ किम
ति के मे॥ किपापाति के मे कुत शिवदनिष्पत्तौ सत्यां स्यप्रत्ययो भव
ति दिवादिपरः॥ एषां संज्ञा लृङ्॥ यदि सुवृष्टिः सुराज्यं वा भवि
ष्यत्तदा सुभिक्षं अभविष्यत्॥ अभविष्यतां॥ अभविष्यन्॥ अभ
विष्यः॥ अभविष्यतं॥ अभविष्यत॥ अभविष्यं॥ अभविष्याव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुनो नकारह्रस्वेनान्त्यं प्रतीवि रोथरक्षार्थः १

अभविष्याम॥ भूते सिः॥ आतो भू तमा वे को लो सिपु सुपो भवतिदि वादिपरः॥ आ
बां संता लुङ्॥ दादेः घे॥ घेप रेः पि ह्रा धा स्था इ गा भू पिबाती भ्यः पर स्मसे लुङ्क
भवति ॥ गाछा सा ब्रा वेटं वा॥ भुवः सि लोपे ऽ पङ् लुङ् किगुणौ न॥ अभूत॥ अभूतां॥
॥ भुवः सि लोपे स्वरे वुक्॥ अभूवन॥ अभूः अ भूतं॥ अभूत॥ अभूव
४ अभूव॥ अभूम॥ माङ् सिरेव॥ स्म माङि ते दिवादिवो॥ मोऽः॥ माङ् योगे ऽ डेलो ४
पः॥ मा भवान भूत॥ मास्म भूत॥ मा स्म भवत॥ भूप्रा प्ता वा स्वान॥ भवतो॥ अ
दा प्यङ्॥ अतः परस्मात अा परवातङ भवति॥ भवेत॥ भवेतं॥ भववेस॥ भवे सिवंति
यं॥ भवव्वे॥ भवे॥ भवा वहे॥ भवाम हे॥ भवेत॥ भवेयातां॥ भवेरन॥ भवेयाः॥
भवेयाथां॥ भवे ध्वं॥ भवेय॥ भवेवहि॥ भवेमहि॥ भवतां॥ भवेतां॥ भवं
तां॥ भवस्व॥ भवेथां॥ भवध्वं॥ भवै॥ भवावहै॥ भवामहै॥ अभवत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रोहिद्भूतां रिरमयिषुमृष्यस्य वपुषा॥ धनुष्पाणेर्यातं दिवमपि सपत्राकृतममुं
त्रसंतं तेद्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः॥२२॥ स्वलावण्याशंसा धृतधनु
षमह्नाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथन पुष्पायुधमपि॥ यदि स्त्रैणं देवी यमनिरत दे
हार्द्धघटनादवैति त्वामद्धा बत वरद मुग्धा युवतयः॥२३॥ श्मशानेष्वाक्रीडा
स्मरहर पिशाचाः सहचराश्चिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटीपरिकरः॥
अमंगल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं तथापि स्मर्तॄणां वरद परमं मंगलम
सि॥२४॥ मनः प्रत्यक्चित्ते सविधमवधायात्तमरुतः प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमद
सलिलोत्संगितदृशः यदालोक्याह्लादं ह्रद इव निमज्यामृतमये दधत्यंतस्त
त्वं किमपि यमिनस्तत्किल भवान्॥२५॥ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुत
वहस्त्वमापस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च॥ परिच्छिन्नामेवं त्वयि परिण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता शतधृतिरगेंद्रो धनुरथो रथांगे चंद्रार्कौ रथचरणपाणिः शर इति॥
दिधक्षोस्ते कोयं त्रिपुरतृणमाडंबरविधिर्विधेयैः क्रीडंत्यो न खलु परतं
त्राः प्रभुधियः॥१८॥ हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमाधाय पदयोर्यदेकोने त
स्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलं॥ गतो भक्त्युद्रेकः परिणतिमसौ चक्रवपुषा
त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगतां॥१९॥ क्रतौ सुप्ते जाग्रत्त्वमसि फल
योगे क्रतुमतां क्व कर्म प्रध्वस्तं फलति पुरुषाराधनमृते॥ अतस्त्वां संप्रे
क्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं श्रुतौ श्रद्धां बद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः॥२०॥
क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपतिरधीशस्तनुभृतामृषीणामार्त्विज्यं शरणद सदस्याः
सुरगणाः॥ क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धावि
धुरमभिचाराय हि मखाः॥२१॥ प्रजानाथं नाथ प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं

शिवं ४

हायचकितदेवासुरकृपाविधेयस्यासीद्यस्त्रिनयनविषंसंहृतवतः॥
सकल्माषःकंठेतवननकुरुतेनश्रियमहोविकारोपिश्लाघ्योभुवनभयभंग
व्यसनिनः॥१४॥ अ[blot]सिद्धार्थानैवक्वचिदपिसदेवासुरनरेनिवर्तंते नि
त्यंजगतिजयिनोयस्यविशिखाः॥ सपश्यन्नीशत्वामितरसुरसाधारणम
भूत्स्मरःस्मर्तव्यात्मानहिवशिषुपथ्यःपरिभवः॥१५॥ महीपादाघाता
द्व्रजतिसहसासंशयपदंपदंविष्णोर्भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहग
१ णं॥ मुहुर्द्यौर्दौस्थ्यंयात्यनिभृतजटाताडिततटाजगद्रक्षायैत्वंनटसि
ननुवामैवविभुता॥१६॥ वियद्व्यापीतारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः॥
८ प्रवाहोवारांयःपृषतलघुदृष्टःशिरसितेजगद्द्वीपाकारंजलधिवलयं॥ तेन
यंतेनकृतमित्यनेनैवोन्नेयंधृतमहिमदिव्यंतववपुः॥१७॥ रथःक्षोणी

नुरश्या मुखरता ॥९॥ तवैश्वर्यं यत्नाद्यदुपरि विरिंच्यो हरिरधः परिछेत्तुं
यातावनलमनलस्कंधवपुषः ॥ ततो भक्तिः श्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश य
त्स्वयं तस्थे ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ॥१०॥ अयत्नादापाद्य त्रिभुवनम
वैरिव्यतिकरं दशास्यो यद्बाहूनभृत रणकंडूपरवशान् ॥ शिरःपद्मश्रे
णीरचितचरणांभोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदं ॥११॥
॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं बलात्कैलासेपि त्वदधिवसतौ विक्रम
यतः ॥ अलभ्या पातालेप्यलसचलितांगुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीद्ध्रुव
मुपचितो मुह्यति खलः ॥१२॥ यदृद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चैरपि सती
मधश्चक्रे बाणः परिजनविधेयस्त्रिभुवनः ॥ न तच्चित्रं तस्मिन्वरिवसितरि त्व
च्चरणयोर्न कस्या उन्नत्यै भवति शिरसस्त्वय्यवनतिः ॥१३॥ अकांडब्रह्मांड

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र विधिरनाद्रित्यभवति ॥ अनीशो वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिक
रो यतो मंदास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत इमे ॥६॥ त्रयी सांख्यं योग पशुपति
म०हि० मतं वैष्णवमिति प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च ॥ रुची
॥२॥ नां वैचित्र्याहजुकुटिलनानापथजुषां नृणामेको गम्यस्त्वमसि पय
सामर्णव इव ॥७॥ महोक्षः खट्वांगं परशुरजिनं भस्म फणिनः कपा
लं चेतीयत्तव वरद तंत्रोपकरणं ॥ सुरास्तां तामृद्धिं विदधति भवद्भ्रूप्रणि
हितां न हि स्वात्मारामं विषयमृगतृष्णा भ्रमयति ॥८॥ ध्रुवं कश्चित्स
र्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं परो ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये ॥
समस्तेप्येतस्मिन्पुरमथन तैर्विस्मित इव स्तुवन् जिह्रेमि त्वां न खलु न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वैतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः पुनामीत्यर्थेस्मिन् पुरमथनबुद्धिः
र्व्यवसिता ॥ ३ ॥ तवैश्वर्यं यत्नाज्जगदुदयरक्षाप्रलयकृत् त्रयीवस्तुव्य
स्तं तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु ॥ अभव्यानामस्मिन् वरद रमणीयामरम
णीं विहंतुं व्याक्रो । शीं विदधत इहैके जडधियः ॥ ४ ॥ किमीहः किंकायः स
खलु किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धाता सृजति किमुपादान इति च ॥ अतर्क्यै
श्वर्ये त्वय्यनवसरदुस्थो हतधियः कुतर्कोयं कांश्चिन्मुखरयति मोहा
य जगतः ॥ ५ ॥ अजन्मानो लोकाः किमवयववंतोपि जगतामधिष्ठातारं किंभव

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ महिम्नः पारं ते परमविदुषो यद्य
सदृशी स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः
सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्ममाप्येष स्तोत्रे हर निरपवादः
परिकरः ॥१॥ अतीतः पंथानं तव च महिमा वाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्या यं
चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य वि
षयः पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥२॥ मधुस्फीता वाचः प
रमममृतं निर्मितवतः स्तव ब्रह्मन् किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदं ॥ मम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीमहिम्नपोथिहे पत्रं ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तां बिभ्रत गिरं न विद्मस्तत्तत्त्वं वयमिह हि यत्त्वं न भवसि ॥२६॥ त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवन
मथो त्रीनपि सुरानकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्णविकृतिः ॥ तुरीयं ते धा
म ध्वनिभिरवरुंधानमणुभिः समस्तं व्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति पदं ॥२७॥ भ
वः सर्वो रुद्रः पशुपतिरथोग्रः सहमहांस्तथा भीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमि
दं ॥ अमुष्मिन्प्रत्येकं प्रविचरति देव श्रुतिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रणिहितनमस्यो
स्मि भवते ॥२८॥ नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमो नमः क्षोदिष्ठाय स्मरमहि
ष्ठाय च नमः ॥ नमो वर्षिष्ठाय त्रीनयन यविष्ठाय च नमो नमः सर्वस्मै ते तदिदमिति
सर्वाय च नमः ॥२९॥ बहलरजसे विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः प्रबलतमसे सं
हारे हराय नमो नमः जनसुखकृते सत्त्वोद्रिक्तौ मृडाय नमो नमः प्रमहसि
पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय नमो नमः ॥३०॥ कृशपरिणतिचेतः क्लेशवश्यं

क्वचिदं गुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिरिति चकितममंदीकृत्य मां भक्तिराधाद्व
चरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारं ॥३१॥ असितगिरिसमं स्यात्कज्जलं सिंधुपात्रे
सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी । लिखति यदि गृहीत्वा सारदा सर्वकालं तदपि तव गुणानां
ईश पारं न याति ॥३२॥ असुरसुरमुनींद्रैरर्चितस्येंदुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो
निर्गुणस्येश्वरस्य । सकलगणवरिष्ठः पुष्पदंताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमे
तच्चकार ॥३३॥ अहरहरनवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्धचित्तः पुमा
न्यः ॥ स भवति शिवलोके रुद्रतुल्यः सदात्र प्रचुरतरधनायुः पुत्रवान्कीर्तिमांश्च
॥३४॥ दीक्षा दानं तपस्तीर्थं होमयागादिकाः क्रिया ॥ महिम्नस्तव पाठस्य कलां
नार्हंति षोडशीं ॥३५॥ समाप्तोयं समे स्तोत्रं सर्वसौख्यप्रवर्त्तनं ॥ अनूपमं मनोहा
रि पुण्यं गंधर्वभाषितं ॥३६॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥

घोरान्नापरोमंत्रोनास्तितत्वंगुरोःपरं ॥३७॥ कुसुमदशननामासर्वगंधर्वराजः
शशिधरवरमौलेर्देवदेवस्यदासः ॥ सगुरुनिजमहिम्नोभ्रष्ट एवास्यरोषात्स्तवन
मिदमकार्षीद्दिव्यदिव्यंमहिम्नः ॥३८॥ सुरवरमुनिपूज्यंस्वर्गमोक्षैकहेतुंपठति
यदिमनुष्यःप्रांजलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजतिशिवसमीपंकिन्नरैःस्तूयमानःस्तवनमि
दममोघंपुष्पदंतप्रणीतं ॥३९॥ ॥३९ श्रीपुष्पदंतमुखपंकजनिर्गतेनस्तोत्रेण
किल्बिषहरेणहरप्रियेण ॥ कंठस्थितेनपठितेनसमाहितेनसुप्रीणितोभव
तिभूतपतिर्महेशः ॥४०॥ ४०॥ इतिश्रीपुष्पदंताचार्येणविरचितंमहिम्न
ह्यंस्तोत्रंसंपूर्णम ॥ ॥ समत १८५५ सल मे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कचिदं गुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिः ॥ इतिचकितममंदीकृत्य मां भक्तिराधाद्वरद

चरणयोस्ते वाक्यपु[illegible]ष्पोपहारं ॥३१॥ असितगिरिसमं स्यात्कज्जलं सिंधुपात्रे सु

रतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी ॥ लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालं तदपि तव गुणाना

मीश पारं न याति ॥३२॥ असुरसुरमुनींद्रैरर्चितस्येंदुमौले ग्रंथितगुणमहिम्नो

निर्गुणस्येश्वरस्य ॥ सकलगणवरिष्ठः पुष्पदंताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमे

तच्चकारः ॥३३॥ अहरहरनवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्धचित्तः पुमा

न्यः ॥ सभवति शिवलोके रुद्रतुल्यः सदात्र प्रचुरतरधनायुः पुत्रवान्कीर्तिमांश्च

॥३४॥ दीक्षा दानं तपस्तीर्थं होमयागादिकाः क्रियाः ॥ महिम्नस्तवपाठस्य कलां

नार्हंति षोडशीं ॥३५॥ समाप्तोयं समेस्तोत्रं सर्वेसौख्यावर्तानं ॥ अनुपमं मनोहा

रि पुण्यं गंधर्वभाषितं ॥३६॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥ अ

घोरान्नापरो मंत्रो नास्ति तत्वं गुरोः परं ॥३७॥ कुसुमदशननामा सर्वगंधर्वराजः
शशिधरवरमौलेर्देवदेवस्य दासः ॥ स गुरु निजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषात् स्तवन
मिदमकार्षीद्दिव्यदिव्यं महिम्नः ॥३८॥ सुरवरमुनिपूज्यं स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति
यदि मनुष्यः प्रांजलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजति शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः स्तवनमि
दममोघं पुष्पदंतप्रणीतं ॥ ॥३९ श्रीपुष्पदंतमुखपंकजनिर्गतेन स्तोत्रेण
किल्बिषहरेण हरप्रियेण ॥ कंठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भव
ति भूतपतिर्महेशः ॥४०॥४०॥ इति श्री पुष्पदंताचार्यविरचितं महिम्न
स्तोत्रं संपूर्णम् ॥ ॥ समत १९५५ सल मे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिबंति
७

त्रिशि परे॥ इ दां व कार॥ इ दां व कतुः॥ उ दां व कुः॥ इ दां व क र्षि॥ इ दामा स॥ इ दां
तुः॥ इ दामा सुः॥ इ दां व भूव॥ इ द्यौत॥ इ दीत॥ रीादि कु त्सा यां॥ परीदीत॥ नि
उ खगतौ॥ ओ खवीत॥ अ सवर्णे स्वर पूर्वे स्ये कारो कार यो रिपुवो॥ उ वो खव॥
खवतुः॥ ऊ खवुः॥ उ वोखिथ॥ ओ खवीत॥ अं वु गाते पूजन यो॥ आ नंव॥ अ न्या
पूना पां अं च्यात॥ आ धि॥ ओ पा मे॥ आ वेनुं ग्वा॥ ओ द॥ ओ नां ब॥ ओ
॥ ह र्षौ कौटिल्ये॥ यो र्वि ह से॥ हूर्वीत॥ जु हु र्व॥ अ हूर्वीत॥ वज गतौ॥ व
द ई वा दि गुरा भू ताकारा रा॥ नेत्व पूर्व त्वोपो॥ ववजतुः॥ अ वाजीत॥ अ
॥ व्रज गतौ॥ वदि व्रज्योः सौ नि त्यं व द्धिः॥ अ व्राजीत॥ अ ज गतौ नेपरो व
नेर वतु षु वीव सादो वा॥ विवाय॥ नुवातोः॥ विकर रा स्य नो वी तो स्व व
री यो रि पुवो स्वर परे॥ अ नेक स्वरस्या संयोग पूर्वस्य तु यो॥ उ व सोते हु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

२ै

अरदंत ॥ रराद ॥ लोपः पवौ कित्येवा स्य ॥ प व्वादी नाम नादेशादी नां पूर्व स्य लोपो भव स्यका
स्य रकं हसमं व्यु स्पस्य वर कारः ॥ किति गौदेो सेटि पापव । रेदतु ॥ रेदिप्प ॥ पद
रव्यान्तो रादे ॥ प्रारोनेदुः ॥ नोदिप्प ॥ अ ई गतोपा वनेव ॥ आभ्वो रादो ॥ नुगश ॥ उ
ओतेः ऋकारादेः संयोगांता कारादेश्च वपूर्व स्य नुग्भवति रादो ॥ आनइ ॥ अ
त ॥ अ त सातत्य गमने ॥ आतिप्प ॥ खाद भक्षणे ॥ अ खादीत ॥ अति अदि बं
ने ॥ आनंत ॥ ओ नंद ॥ टुनदि समृद्धौ ॥ ननंद ॥ वदि ओ हाद ने दीप्तो व ॥ अ
त ॥ शुच शुद्धौ ॥ शुशुच ॥ अ शुचीत ॥ इदि परमे ग्व ये ॥ इंदति ॥ स्वरादेः ॥ स्वरादेः
तो द्वितीयो ऽज्भवति द्विवादोपरे ॥ अ इ प ॥ प रेरे ॥ ऐंदत्त ॥ कासादि प्रत्ययादाम
के सभूपरः ॥ कास आर दय अयगुरु नाम्यादाने के स्वरे प्योरा वादो प र
मपर पयो भवति ॥ सवक अ सभूपरः पूपो क्त व्यः ॥ विदजरि दा जागृ कुशां व ॥
पूर्व स्य अवर्णस्य अ कारः ॥ वा तो नामिनः ॥ नाम्यंत स्य अदन्त स्यव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेधिष्यति ॥ सेत्स्यति २ ॥

नाधातोः परपोः सकारस्य कारयोर्भकारो भवति ॥ दधातेर्न ॥ अवेजवा ॥ सिषेद्ध ॥ सेधितासेद्धा ॥ असेधीत ॥ अनिजो नामिवतः ॥ नामिवतोऽवतोरनिधातोः पेपरे सोव द्विः ॥ असेत्सीत ॥ असात ॥ असाद्वृत्तेरस्य सेर्लोपो भूसे ॥ असेद्धां ॥ असेत्सुः ॥ खद स्थैर्ये हिंसायां च ॥

६ अतरुपधायाः ॥ धातोरुपधाया अतो वृद्धिर्भवति ञ्णिति च ॥ खादति ॥ वृत्तमो वा रात ॥ चखाद ॥ चखद ॥ रीतपे पपेसरीति ॥ अखादीत ॥ अतो हसादेर्लघोर्वा वृद्धिः सेटि ॥ अखदीत ॥ गद व्यक्तायां वाचि ॥ प्रादि ॥ स्यादौ नित्तो नेनेस्य रागोगदनदपत

स्या द ॥ अपिद्याधोमा माङ्मेङः स्याति हंति पाति वाति ॥ द्राति प्साति वपाति वहति शाम्यति चिनो

सिवंति तिदेग्धि च ॥ अन्यत्र कखादावषांते ॥ अधोबार रोवा ॥ प्रणिगदति ॥ अकखादेरि प्र ॥ प्रणिकरोति ॥ प्रणिखनति ॥ अपान्तेकिम ॥ प्रनिगृष्यति ॥ जगाद ॥ गद्यात ॥ गदिष्यति ॥ अगदिष्यत ॥ अगादीत ॥ अगदीत ॥ दीविले रव ... ॥ किम ॥ प्रणिभवति ॥ प्रनिभव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुत्सिपुष्पितनुष्पिप्रष्पिहिंसासंक्लेशनयोः॥ उ... ...पव स्का
तोधातोर्नुमा॥कुं॥ पति॥कुंहे खुः॥पूर्वस्यकवर्गहकारयोः खुत्वं भवति॥ह्रस्वव ग
वतुर्पः॥ वुकुंष॥ इ दितोनलोपोन॥कुंष्यात्॥विष्वगत्वं॥ प्रादेः स्पः स्नः धात्वाघोः ब का
रराकारयोः सकारनकारोभवतः॥ सेवति॥प्रादेरेव तष्यातो सुनमो॥प्रादेः परेषां स्वादी
नां नमादीनां वपातूनां सकारनकारयोः षकारणाकारौभवतः षत्वणत्व निमि
त्ते सति निषेवति॥ गत्यर्थस्य सेवतेर्नेषः॥ गंगां विसेवति॥ अटद्वित्वव्यवधानेऽपि
षः॥ न्यषेवत॥ निषिषेव॥ ...वू सास्त्रोमां गत्येव॥ ऊदितोवा॥ ऊदितः पूस्वर
सादेरपीड्वा॥ स्वरति सूति सूयतीवू स रधनशात् पहपदुत्व हस्वर लिंग॥
स्वैति सूति सूयतिधूसां किडु सादेर्णादेर्निर्त्यामस्यात॥ सिषेविष्यति तेनेपो द्वः॥ भूमा

...न्मानिपसेमसराना। षि३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व्यं॥ अमविषि॥ अमविष्वहि॥ अमविष्महि॥ विती सेता ने॥ ड्पत्याजालोबोः॥ आती
वापालये नौमि नो गुराः॥ वेताती॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः॥ पूर्वस्यादेर्हसः शिष्यते॥ अन्
लुप्यंते॥ विवेत॥ विवेतिथ॥ वेः॥ शिरा व्यात्पर योर्दिपसिपोरोड्॥ इट् ईटि॥ इ ढः प
रस्य सेर्लोपे ईटि॥ अवेतीत्॥ अवेतिष्टां॥ स्याविदः॥ सेरा लोविद् एव परस्यान ड्
समवुति॥ अवेतिषुः॥ च्युतिर् अयवने॥ च्योतति॥ च्योतेत॥ च्योततु॥ अच्योतत्॥
च्योत॥ इरितो वा॥ इरितो धातोर्ङः प्रत्ययो भवति सिप्रपवादः॥ अच्युतत्॥ अ
च्योतीत॥ श्च्युतिर् क्षरणे॥ श्च्योतति॥ श्च्योतेत॥ श्च्योततु॥ अश्च्योतत्॥ शसात्
खपाः॥ पूर्वस्य शसात् परः खपाः शिष्यंते न शसाः॥ चुश्च्योत॥ अश्चुतत्॥ अश्च्योती
त॥ पचौ राहितौ पे पं॥ श्वोतति॥ मंथ विलोडने॥ मंथति॥ नो लोप इति नलोपे प्रा
प्ते॥ असंयोगात् कादिरकिते॥ ममंथतुः॥ ममंथाते॥ मंथिता॥ मंथिष्यति॥
ते॥ अमंथिष्यते॥ अमंथिष्यतां॥ अमंथीत्॥ अमंथिष्टां॥ कुंथि पुथि लुथि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अभवेतां ॥ अभवंत ॥ अभवथाः ॥ अभवेथां ॥ अभवध्वं ॥ अभवे ॥ अभवावहि ॥ अभवाम
हि ॥ बभूवे ॥ बभूवाते ॥ बभूविरे ॥ बभूविषे ॥ बभूवाथे ॥ नामिनोऽवतुर्णा धोढः ॥ नाम्यंताद्धातोः
परस्य षीध्वं लुङ् लिटां धस्य ढः सेटो हलोद्वा ॥ बभूविढ्वे ॥ बभूविध्वे ॥ बभूवे ॥ बभूविवहे ॥
बभूविमहे ॥ भाविषीष्ट ॥ भाविषीयास्तां ॥ भाविषीरन् ॥ भाविषीष्ठाः ॥ भाविषीयास्थां ॥ भावि
षीध्वं ॥ भाविषीढ्वं ॥ भाविषीय ॥ भाविषीवहि ॥ भाविषीमहि ॥ भविता ॥ भवितारौ ॥ भवितारः ॥
भवितासे ॥ भवितासाथे ॥ भविताध्वे ॥ भविताहे ॥ भवितास्वहे ॥ भवितास्महे ॥ भवि
ष्यते ॥ भविष्येते ॥ भविष्यंते ॥ भविष्यसे ॥ भवि[illegible] ॥ भविष्येथे ॥ भविष्यध्वे ॥ भविष्ये ॥
भविष्यावहे ॥ भविष्यामहे ॥ अभविष्यत ॥ अभविष्येतां ॥ अभविष्यंत ॥ अभविष्यथाः ॥
अभविष्येथां ॥ अभविष्यध्वं ॥ अभविष्ये ॥ अभविष्यावहि ॥ अभविष्यामहि ॥ अ
भविष्ट ॥ अभविषातां ॥ अतोऽन्तोदनुतः ॥ आतोऽन्तोऽस्व वर्णकारादुत्तरस्या
न ॥ अभविषत ॥ अभविष्ठाः ॥ अभविषाथां ॥ वे सलोपः ॥ अभविढ्वं ॥ अभवि[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवाति ... कृच वरगुसत नाम के अतः इत्यनुवर्तते स्या
दित्येतिस्यास्वार्थ्यप्रतप्र करणात्वाने ३

स्यन्तस्य धातो गुणो भवति॥ आर्धधातुकस्येड् वलादेः॥ वकारे तं तादिके वलिहा पार्श्व प्रत्ययो इ
ट् स्यात्॥ क्ङिति च॥ किति ङिति च वृद्धिगुणो न॥ द्विर्वचनहेतुके ऽसि स्यात्॥ इति
तासि गुणाः प्राप्तौ आभिमित्तो गुणाः॥ भवतः॥ अदे॥ अतो लोपो भवत्यकारे एकाद
भवन्ति॥ भवसि॥ भवथः॥ भवथ॥ वमोरा॥ वमयोः परतोऽत आत्वं स्यात्॥ भवामि
॥ भवावः॥ भवामः॥ स भवति॥ त्वं भवसि॥ अहं भवामि॥ युगपत्प्राप्तौ परः॥ सवते
वम वथ॥ अहं व त्वं व भवावः॥ अहं व त्वं वसव भवामः॥ विधिसंभावनयोः॥ या
त्॥ यातां॥ युस्॥ यास्॥ यातं॥ यात॥ याम्॥ याव॥ याम॥ ईत्॥ ईयातां॥ ईरन्॥ ईथास्॥
ईयाथाम्॥ ईध्वं॥ ईय॥ ईवहि॥ ईमहि॥ विधिकर्तव्यो पदेशः॥ संभावनं कं
नं॥ तत्र पादादयः॥ ? कां सप्तलिङ्॥ या॥ अतः परो याऽइः स्यात्॥ भवेत्॥ भवेतां॥
युसइदे॥ अतः परस्य युस इडागमः॥ भवेयुः॥ भवेः॥ भवेतं॥ भवेत॥ पाम्भिः॥

सिं॰ बं॰ ति॰ १

अतः पुरो यामि पं स्यात् ॥ भवेयं ॥ भवेव ॥ भवेम ॥ शिष्योगरुरुमुबको भवेति ॥ भ
वेदसो वेदा वद्वा से रा त्वात ॥ आशी प्रेर राणो: ॥ तुप ॥ तां ॥ अंतु ॥ हि ॥ तं ॥ त ॥ आ
निप ॥ आ वप ॥ आ मप ॥ तां ॥ आतां ॥ अंतां ॥ स्व ॥ आथां ॥ ध्वं ॥ ऐप ॥ आवहैप ॥
आमहैप ॥ अपाप पा प्पन मा थी: ॥ परस्येष्टु प्बंशु सनंवा ॥ प्रेरसांप्र वतंनं ॥ त
त्रतुवादपः ॥ एषां संज्ञा लोप ॥ तु ह्यो स्तात ङ्क ॥ शिष्विवा ॥ भवतु ॥ भवतात ॥ भव
तां ॥ भवन्तु ॥ अतः ॥ अस्य हेर्लुक ॥ भव ॥ भवतात ॥ भवतं ॥ भवत ॥ भवानि ॥ भवाव ॥
भवाम ॥ अच्यपनापोघी तो भवसो म्पु ॥ आ पुष्पा न भवतु भवान ॥ अन घतने
ऽतीते ॥ दिप ॥ तां ॥ अन ॥ सिप ॥ तं ॥ त ॥ अमिप ॥ व ॥ म ॥ तन ॥ आतां ॥ अंत ॥ थास ॥
आथां ॥ ध्वं ॥ इ ॥ वहि ॥ महि ॥ अतीता पायांपां महच्याद दीऽपावदागामित्याः प्र
थमं पामद्वयंपेदिवसः सकेलः सोऽघतनेः ॥ नास्पघतनेऽपासिमन्नतीते का

सिं॰ १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुक्तसंगतहृत्संगमनिशं त्वामवसंविनायन्तः संयनियतोयतोगतमहात्मा
नाश्रमानावसन् ॥ नित्यं तन्मुखपंकजाद्विगलितत्वत्पुण्यगाथामृतस्रोतःसं
प्लवसंप्लुतोनरहरेऽहंस्यामहंदेहभृत् ॥ त्वयिसमूतीर्थीकृतंसंस्तारंघमनन्तभवा
र्णवं भीममहंमसोहहाः ॥ भवत्प्रसादोमोहहनावमनवेतेर्निधायपाताः सन्तुगृहीभवान् ॥३
पैऽन्यैरधिदुःखहिंसाविमुक्तमानः त्वय्यस्ताभावाईविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्य क्लेशायपरं
पदं ततः पतंत्यधोनाहतयुष्मदं ह्यपः ॥४॥

श्री मा सत्य

सिंवंति

२

मे दि वा सिं बन्हे धनपुर्व भागे वृष व कन्या मकरे तु याम्ये मिथुन तु लायां धन प्रश्च
मे पां मिने श्रलो क कर्कं ट वृत ये षु ॥१॥ मेषे श्रा दि वृ षे पंन मिथुने नव कंत ना कर्क द्
पेन से सिंहे कन्यां हस्त व पत तुले त्रि निश्न लौस पव धनुर्वे द्द मकने वसु: कुंभे रुद्र मि
ने द्वा दस एते वन्हे घात का ॥२॥ मिने मे खे जह वन्हे वृ षे कन्या व क कर्कं टे तन सु को भ
वे प्रेम न्या ह न्हि ने एन मुस्तु भं कानो ति ॥३॥ [illegible] नमः॥ [illegible]
[illegible] पह [illegible] मा ता मा वि र टु ता [illegible] दासी धर्मे य प्रा प्य रे । [illegible]
[illegible] गु गु रा [illegible] व ला प वा र षा । [illegible] स्यो ये [illegible]
[illegible] व ध्या [illegible]

३

सिं

श्रीनमः
नामरतम

॥१॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धि
सिद्धये ॥ सारस्वतीमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् ॥१॥
इन्द्रादयोपि यस्यान्तं न ययुः शब्दवारिधेः प्रक्रियां तस्य
कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथम् ॥२॥ तत्र तावत्संज्ञा संव्य
वहाराय संगृह्यते ॥ अइउऋऌ समानाः ॥ अनेन
प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिगणपनो ॥ तेषां समान
संज्ञा [illegible] च विधीयते ॥ ऐते ह्रस्वत्रेषु संधि न ह्रस्वघेपोऽपियं

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

८

पनायेयस्यवा॥अनुस्वारस्ययनावाभवन्तियये परे॥अस्यय पस्यस्तव
सौः॥ तंकरोति॥ तउं रोत्ति॥ तंतौगात्ति॥ तत्त तोंत्ति॥ संध्वन्ता॥सेव
त्सर१॥सघत्सरः॥यंलोक मवक्षोकम॥स्परेम॥ अनुस्वारस्यमकारा
यसोंभयत्ति स्वरेपरे [illegible]॥रोद्ध दूसि॥अनु
स्वारख्याकार नावघतेश बसहरे केषु पदत्तःहंस१हरंस१॥०॥५
ति व्यञ्जनसंधि॥ः॥अथ विसर्ग संधि निरूपत्ते विसर्जनीयस्य सः
विसर्जनीयस्यसकारोभवति॥बसपनो।कस्तत्रनोति॥कस्तनोतिक

॥ ३ ॥ स ॥ ना ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[redacted] ।।प्रत्यङ् इदम।।प्रत्यङ्ङिदम।।सुगण् ईश।।सुगणीशः।।

छ।।ह्रस्वात् उत्तरस्य छकारो द्विर्भवति।।स्वेसच्छाया।।ह्रस्वा नाम।।ह्रस्वान्नाख्व

तेपरे यपा भवन्ति।।तवच्छत्रम।।तवच्छत्रम।।क्वचिद्दीर्घादपि भवन्ति छः।।

तु छः।। [redacted] ।।ह्रीच्छः।। [redacted] ।।मोनुस्वारः।।मकारस्य [redacted]

नुस्वारो भवति हसे परे।।पदान्तेय।।तम्हसन्तितं हसन्ति पदं कुर्वन्त्या।।पदान्तेकि

म।।नश्चापदान्ते झसे।।नकारस्य मकारस्य वापदान्ते वर्तमानस्य नुस्वारो

भवति झसे परे।।यस्य नसि यस्यांसि।।पुमन्प्यां ।।कम्सः।।कंसः।।

पुंस्यां

८

भवांनघट॥ षड्सीदं १

नवच्छः॥ ढोरंस्यात॥ पदान्तेवर्त्तमानाठवर्गा स्यारस्यस्तो॰ष्टुर्न्नभवति॥
षठन्तः॥ षड्ढरः॥ षट् सोढ्दति॥ नस्कसकच्छते॥ नान्तस्यपदस्यच्छेपरे
सआगमो भवति॥ ढिस्कतावाघंत पेवि-नाव्यो॥ राजन्विष्वं॥ ताशिवक्रंम
॥ भवन्तनोति॥ भवांस्तनोति॥ भवान्ध्छरयी॥ भवांच्छादयति॥
शेयच्छ॥ नान्तस्यपदस्यशेपरे वाच्छगागमोभवति॥ भवांशुरः॥ भ
वाञ्छूरः॥ भवाञ्च्छूरः॥ भवाञ्शूरः॥ ङ॰णनोह्रस्वाद्वि:स्वरे॥ ङ॰कारणा
कारनकारह्रस्वादुत्तरापंपाद्वि भवंलिस्वोपदान्तेय॥ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम १

ततटिपत

३

ति॰ तत्श्शास्त्रं। तच्छात्रम्। तट्टिचरम्। तट्टिचरम् न शात्॰ शकानाहृत
र स्य तवर्गस्य चत्वं न भवति॥ विशनः प्रश्नः। ष्टुभि ष्टुः। स्तोः सकार तव
र्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ भवतः यथासंख्येन। सकार
स्य षकारः तवर्गस्य टवर्गः। कसषष्ठः कृष्णषष्ठः॰ वसटीकते॰ कष्टीकते॰
तट्टीकते। तोर्लिः। तवर्गस्य लकारपरे लकारो भवति। तल्लुनाति
ल्लुनाति भवान्लिखति भवाल्लिखति नस्याद्विः प्रभेदा रेफवर्ज
ता जवला सानुनासिकान्ननुनासिकाश्च तत्र नकारस्य सानुनासिक
ल्वत्लकारो भवति। नाष्टे। षकारे परे तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति। भवा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

का २ गं

ये परे वपानित्ये ममाः स्युः॥ ततम यामत नमयम॥ मतमपम॰मन्मयम॥ व
कमपम॥ वास्नपम॥ वपाकुशः॥ वपादुत्तरस्य शकारस्य छो वा वा भवति
॥ ततुशिवः॥ तच्छिवः॥ वाकुशरः वाक्छुरः॥ हिन्त्वा॥ यवा दुत्तरस्य हकारस्य
कतीवा भवन्ति॥ पदान्ते गस्य पस्तद्द गगस्य तु चौ भवति॥ [redacted]
[redacted] वा कुहरिः॥ वाग्घरिः॥ ततुह्यिः॥ तद्धिः॥ स्तो
स्चुना श्चुः॥ स्तोः सकार तवर्ग यो शकारच वर्गाभ्यां योगे शकारच वर्गौ
स्तः॥ संख्य [redacted] भवत॥ कस्य वशतिं कश्चरति॰ तच्छा दयति तच्छादय

त्तनिव ॥ दंपतीइव ॥ दम्पतीव ॥ रोदसीइव ॥ रोदसीव ॥ ओ निपातः ॥ ओं प्रकार ओका
रनिपातस्य दकारश्च सन्धिं प्राप्नोति ॥ अयमेवं मन्यसे नोऽयुक्तस्यात्वया म ॥ अयं त्वय वे
हि ॥ उञः ऊँ ॥ ऊँ इति ॥ प्लुतः प्लुतश्च सन्धिं न प्राप्नोति ॥ देवदत्त ३ अत्र हि ॥ दूराद्ध
ता ने वाक्यः प्लुतः ॥ दूराद्धाने गाने ते दनेवि ... टेः प्लुतो भवति ॥ इति प्लु
ति भावः ॥ ... न कापि भवते ॥ वपा वैजवाः ॥ पदान्ते वर्त मानात् ख
पाजवा नवनयबे परे ॥ ... वा कुपया वा ... या ॥ ...
वा ॥ पदान्ते वर्त मानाश्च याजम पोऽ माचा भावयन्ति ॥ वा कुमात्रम वा ...
न ॥ वा ... ॥ ... नित्य म ॥ नयरिवे ...

नी पा१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तय इत्या ॥ १ तयइस्यधुः १

श्रीराम ॥

हे कारो भवति ॥ तवस्य पा ॥ तवस्य स्वर्प्यम् ॥ श्रौ श्रौ श्रौ ॥ अ
वर्ती श्रो कारे श्रो कारपरे सह श्रौ कारो भवति ॥ तव श्रोऽर नम् ॥ तैवौरनम
॥ तव श्रौ नित्यम् ॥ तवौ नित्यम् ॥ श्रौ श्रौ स्योधो ॥ अवर्णो श्रो श्रोत्स्वोः पर
यो वर्णः सह श्रौ कारो भवति ॥ समासेस्ति स्थूल श्रोतु अस्थूल वोतु ॥ श्र
स्थूलौतु ॥ समास इति किम् ॥ ते नहन ॥ तवौष्ठ ॥ बिम्ब श्रोष्ठः ॥ बिम्बौ
ष्ठः ॥ इति स्वरसन्धिः ॥ अथ प्रकृतिभाव उच्यते ॥ नामी ॥ अ इ श्रोमीश
हः संधिं न प्राप्नोति ॥ अमी अत्र ॥ अमी अश्वाः ॥ अमी एडकाः ॥ अहिल
काः ॥ बोद्धव्ये ॥ इ य उ य स्वर्थ्य ॥ इ कारान्त उ कारान्त ए कारान्त ... शब्दो द्विव
चनो मानः संधिं न प्राप्नोति ॥ अग्नी अत्र ॥ पटू अत्र माले श्रत्र ॥ ... नी वो द्विव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त बऋधिः ॥ तवार्द्धिः ॥ ममऋार्द्धिः ॥ ममार्द्धिः ॥ ऋाध्य हार ॥ अवर्णा
त्सवर्णा परे सह ऋाध्य हार भवति ॥ ऋराऋनम ॥ ऋराणा सीमृ ॥
[redacted] शीत ऋतः ॥ शीतार्तः ॥ दुःख ऋतः ॥ दुःखा
र्तः ॥ ऌ अल ॥ अवर्णात् ऌवर्णे परे सह अल भवति ॥ तव ऌकारः
॥ तवल्कारः ॥ रलयोः सावर्ण्यं वा ... व्यम ॥ परि ऌकः ॥ पर्यं
कः ॥ पल्यंकः ॥ अवर्णयोः सावर्ण्यं वा ... व्यम ॥ होतृ ऌका
रः ॥ होऌकारः ॥ होतृकारः ॥ ए ऐ ऐ ॥ अवर्णात् एकारे ऐकारे स

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सामान्यसाक्षतोन्नं विशेषोवलवान्भवेत् ॥ परेणापूर्वबाधोवाप्रायशो
५ श्रीः दृश्यतामिह ॥१॥ अइ ए ॥ अवर्णाइवर्णेपरे सह ए भवति ॥ तवइंद्रः तवेंद्रः न
मइंद्रं नमेंद्रम् ॥ हलादेरिषा ॥ दौ ट लोपो धन्ते ए ॥ हलइषा ॥ हलीषा
॥ लांगलइषा ॥ लांगलीषा ॥ सकअंधुः ॥ सकंधुः ॥ कर्कअंधुः ॥ कर्कंधुः ॥ म
नसइषा ॥ मनीषा ॥ सिमनअंत ॥ सीमंतः ॥ कुलअटा ॥ कुलटा ॥ सारअं
गः सारंगः ॥ मार्तअंडः मार्तंडः ॥ पतत्अंजलिः पतंजलिः [redacted] ५
[redacted] ॥ अघ ओम ॥ अघोम ॥ अ उ ओ ॥ अवर्णाउवर्णेपरे सह ओ भवति
॥ गंगाउदकम् ॥ गंगोदकम् ॥ अ ऋ अर् ॥ अवर्णाऋवर्णेपरे सह अर् भवति ॥ त
जमनाउदकम् ॥ [redacted] जमनोदकम् ॥१॥

यदीर्घादीर्घत्वं जाति नास्ति दीर्घस्य दीर्घता ॥ पूर्वं दीर्घस्यादी व्यापरलोपो वि
धीयते ॥ उ॰
पो लोपः शर्वा पद्धते ॥ पदांते स्थिता नाम यादीनां यकार वकार यो र्लोप
रा वा भवति ॥ ते आगता ॥ तयागता ॥ तआगता ॥ पट इह ॥ पट इह ॥ पटवि
ह ॥ तस्मै यतत ॥ तस्मा यतत ॥ तस्मा येतत ॥ तौ इमौ ताइमौ ताविमौ ॥ लोप
रा पुनर्नसंधिः ॥ हेः सिद्धं भवंति ॥ हे सखे इति हे सखे इति हे सखयिति ॥
एदोतोतः ॥ पदांते स्थिता हेकारादो कारा व्यपरस्याकारस्य लोपो भवः
ति ते अत्र तेत्र । पटो अत्र पटोत्र ॥ सवर्णे दीर्घः सह ॥ सवर्णस्य सवर्णे परे
सह दीर्घो भवति ॥ अत्र [illegible] अत्र ॥ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामर

मातृअर्थः मा स्वर्थः ॥१ १३

व२
ऋ थः पित्र्यर्थः ॥ लृ लौ ॥ लवर्णो ल त्वमापद्यते स्वरे परे ॥ लृ अनुबंधः लनु

४ बंधः ॥ ए अय ॥ एकारो अय भवति स्वरे परे परे ॥ नेय नूनय नं ॥ ओ अव ॥

ओकारो अव भवति स्वरे परे ॥ भो अति भवति ॥ गवादे वर्णागमो वा हौ वाव

लपकः ॥ गौ अहनः गवाह्नः गो इन्द्रः गवेन्द्रः ॥ गो अजिने ॥ गवाजिने ॥ पुरु ऊ

४ ढः औढः स्वर रौ रं स्वैर स्वैरि ता ॥ अहाउ हि रिता हौहिरिता ॥ ... वि स्वरे वर्ग्य का

रः पपा प्यपरि भा तो गोपुति गवकीति कोश गुणां ॥ अन्यत्र गवांभिश्रि

भावे गोपकृतिः ॥ ऐ आय ॥ ऐकार आय भवति स्वरे परे ॥ तौ ईहि ॥ तावि ह ॥

तिर . नौ अकः ॥ नावकः औ आव

ताइहा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वरहीनं परेण संयोज्यं ध्यानय इति सिद्धं ॥ गौरीअत्र ॥ अहं इति वि
शेषः रात्परे रेफहकारयोर्द्वित्वं किंतु राघवौ ह्रदः ॥ स्वरपूर्वाद्रेफात्परो
यपोर्द्विर्भवति ॥ जलतुंबिकान्यायेन रेफस्योर्ध्वगमनं ॥ गौर्यत्र ॥ स्व
रइत्यनुवर्तते ॥ एवमन्यत्रापि यत्र न सूत्रान्तरैः कार्यसिद्धिस्तत्र सर्व
त्र सूत्रान्तरात्याहृत्तरामनुवर्तितव्याः ॥ गं च मं यस्तु नयनास्वामि
र्लिख्यते ॥ उवौ ॥ उवर्णो वत्वमापद्यते स्वरे परे ॥ मधुअत्र ॥ मध्वत्र ॥ व
धूआसनं ॥ वध्वासनं ॥ ऋरं ॥ ऋवर्णो रत्वमापद्यते स्वरे परे ॥ पितृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

द्विविधस्य गुरुः ॥ मुखनासिकाभ्यां मुखाद्ये नासोवर्णो ऽनुनासिकः ॥ इति सं
२ ज्ञाप्रक्रिया ॥ अथ युनाक्षरसंधिर्विधीयते ॥ ॥ इ यं स्वरे ॥ इवर्णो य
३ त्वमापद्यते स्वरे परे ॥ दधि आनय इति स्थिते ॥ दध्यानय इति तावत्
द्भवति ॥ हसे हसः ॥॥ स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परे द्वि
र्भवति ॥ इति यकारस्य द्वित्वं ॥ झसे झबा ॥ झसानां झबे परे न वा २
भवति ॥ इति पूर्वयकारस्य दकारः ॥ सवर्णो स्याद्गो वर्गे रास
वर्णा इति वचनात् यथासंख्यं वावक्तव्यं ॥
पुनर्भवितेप्राप्ते ॥ द्वि[illegible] त्वविधानाद्वा एवसिद्धति ॥ अन्ये हसा लुप्य
नोपा ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०

नः कस्मैचित्कार्यायोपायैम्नारोणावर्णारत्संज्ञको नवीत्ति ॥ स्येत्संज्ञात स्य लोप
ः॥ वर्णादर्शनं लोपः वर्णाविरोधो लोपपृत्यपादर्शनं लुक् भित्रवर्णागमः श
रुवर्णादेशः ॥ स्वरानांतरिताहसाः संयोगाः । कुचुटुतुपुवर्गाः उकारः पंच
वर्णापरिग्रहसार्थः २ अरेरो नामिनोऽत्तराः ॥ नामिनस्थानिकाअरस्त औत्त
ऐतउराः संज्ञकाः भवंति ॥ आरै औवृद्धिः आरेऐऔ ए स्ते [illegible] ए द्विसंज्ञका २
भवंति ॥ अंत्यात्पूर्वोपधा ॥ अंत्यादृशी मात्रात्पूर्वी योवर्णा स उपधासंज्ञको
भवंति ॥ अं संयोगादिपरह्स्वो लघुः ॥ विसर्गानुनु [illegible] स्वारसंयोगादिपरो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ जिघ्निन्त ताश्चाद्यंताभ्यामेतेवर्णाः आद्योः ॥ आदिरन्त्येनसहेता स्व माराः
त्वं नामाप्रत्याहारः तथाहि अकारोवकारेणसहेत्वमारोणचप्रत्याहारः सर्व
वर्ते ॥ अइउऋऌ एऐ ओऔहयवरलञमङणनझभ ढघधजबगडदखफछठथचटतव
तसेख्याकः संपद्यते ॥ यरतवकपइतिवपप्रत्याहारः ॥ जडदगवइतिजवषप्रत्याहा
रः ॥ झठचघभइतिझमप्रत्याहारः ॥ जरानङमइतिजमप्रत्याहारः ॥ एवंयत्रप २ १
त्रपे नैःप्रत्याहारेणाक्युतेसतत्रतत्रग्राह्यः संख्यानियमस्तु नास्ति ॥ हसाव्यंजना
नि ॥ हकारादयः सकारांतावर्णाः हसाव्यंजनानि भवंति ॥ स्वरहीनंव्यंजनं
तेष्वकारः ॥ सुखमुखोच्चारणार्थं त्वादित्सरत्कः कार्यायेत ॥ प्रत्याद्यतिरि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

द्विरीतिवन्दस्ति ॥ तत्तोलोकतस्एव[illegible]चादिसंज्ञा ज्ञातव्या ॥ एकमात्रो ह
स्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः व्यंजनं चार्द्धमात्रिकं ॥ एषामन्ये ऽप्यु
दात्तादिभेदाः सन्ति ॥ उच्चैरुपलभ्यमानउदात्तः ॥ निचैरनुदात्तः समवृत्त्या
स्वरितः ॥ एऐओऔ सन्ध्यक्षराणि ॥ एषां ह्रस्वानुपूर्वाणि ॥ उभये स्वराः ॥
अकारादयः पञ्च चत्वारि एकारादयः उभये स्वरा ऽप्युक्ता ॥ अनुक्तास्तावत्स्व
राः ॥ प्रत्याहारसिद्ध्यार्थं पाठ्या व्यंजनान्यनुक्रमात् हयवरत्ल । ञमङणनम
[illegible] कछथबभ ॥ जडदगव । षफछठथ । चटतकपं ॥ आद्यंताभ्यां प्रत्याहारं
राभशा १

१

सा° प° १

श्रीराम १
श्रीराम

१

श्रीगणेशायनमः सारस्वत्यैनमः प्रणम्यपरमात्मानंबालधीवृद्धिसिद्धये॥
सारस्वतीमृजुंकुर्वेप्रक्रियान्नातिविस्तराम १ इन्द्रादयोपियस्यान्तंनेजयुःशब्द
वारिधेःप्रक्रियांतस्य कृत्स्नस्यक्षमोवक्तुंनरःकथम् २ तत्रतावत्संज्ञासं
व्यवहारायसंगृह्यते॥ अइउऋऌसमानाः॥ अनेनप्रत्याहारग्रहणायैववर्णाः
परिगृह्यन्ते तेषां समानसंज्ञाच विधियते॥ नैते षट्स्वेषुसंधिरनुसंधे
यो ३ अविवक्षितत्वात्॥ विवक्षितेतस्तु संधिर्भवतीतिनियमात्॥ लौ
कीकप्रयोगनिष्पत्तयेसमयमात्रत्वाच्च॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः
४ तेषांह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः॥ परस्परंसवर्णाः भरापतेलोकाक्षेबस्यपि

१

CC-0. Digitized by eGangotri: Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

छस्यानिकतयाइकहतिपदिभाषानोपतिष्ठते। जुसि चेति तु ह्रस्वं ति चेत्स्यापवादस्य यात तथौ [redacted]
[redacted]
[redacted] स्यान्निवभ्रावेलघ्वं ङित्येसु यात् चिनुपुनिस्त्रवयद्धि गुणो निषेधुं नालम्भावु नीङि त्वसामर्थ्यात् तद्भवति
बधोभविष्यति। तथा च तत्र वर्त्तितार्थं यासुटो ङित्येकथं लोहे शेषु ला श्रयङि त्वस्यापि बहुलापयेदिति चेत्।
पते। ऽत श्री दिति वर्त्त व्येव इष्ट ग्रहणं संसा पूर्वकोविधिर्नित्यो यथा स्यादित्येवार्थम्। तेन सत्त्यादि
स्पत्र न यद्धिः। तथा चिनुपुनिस्पत्र न गुणः। कथमा वीस्यतोऽत्रीत्यनुय स्वीजाहो जुसि गुणाविधानात्। मि
दे गुंतोऽगुसि चेत्स्य कार्यवृश्चिव्या ब्रूसधसचेति कर्मधारया श्रयणात् चत्र जुहुवित्यादावपि गुणः। गुणो तु
उपूर्वमभक्तिर्थं ऽजुसि चेति हेतुः। ऽकाराद्दे जुसिवार्थः। जुसि गुणो यासुट् प्रतिषेध इति वार्त्तिकमप्युक्तम्
त्वासिद्धं धीकृथनपवत्मितितार्थक्षार्तिकं कथं स्पह हृयम। भाष्यकारमते तु सार्वधातुकमपिदिति सूत्रेऽपि
द्वितीयो जंघिभज्याङि हिति वानुवर्त्तमानं तद्वा श्रित्य ङिद्वत्पिन्न भवतीति पि च्च ङिन्न भवति इति वाक्यार्थ
वपंवर्ण्यते। इकं चहल सर्वनइती सूत्रे भाष्यस्य छुम॥ तेन धूतादिस्पत्र धूवइरान। तांतङः श्रोपदेशि कङितये नाम नङ्गत्ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेनाति येङित्वात् क्ङिति चेति च ङि निषेधः स्यात्। न चाद्धिधीत्यात्स्थानिवद्भावासंभवः। अनुबंधकार्येष्वन
ल्विधाविति निषेधस्याप्रवृत्तेः। अन्यथाऽचिनव ममार्जमिस्याद्दावपित्येनसार्वधातुकमपिदिति ङित्वापत्तेः।
शिवसेपके नत्योपित्तिसत्वम्। अन्यथाऽल्वपः क्विया भावोऽवर्ई त्यप्राप्तौ ङि निषेधार्थं न सत्वेरा। यदनुबंधेपि
इति अपि इवे ने सापकमिति। तन्ने ङ्गारेति विश्वतः प्रतीत्याहास्या नेऽन्तरतमपवित्र माघपापित्याह तुह
तोस्यादिषु स्थानेऽप्युहतस्येचेहः प्रापुत्तान्तसंपादनेनचेनिर्नांत्याते। अपि च सामर्थ्याच्छिन्नत्रानेनचेतमपविमा
बाधाध्यते। प्रतिपादितसाध्यं याथं मुहान्तस्यैवेहः चन्तेष्वेऽपि इवे नैसापकमितिचास्तु। अन्यापीसिद्धेप्ययमर्थः।
अनुबंधो नाम नैकान्तो येनस्थानिवद्भावप्रयुक्तं तया स्यात्। न चा अयं विधिविषयकस्यानल्विधाविति नि
षेधस्याप्रवृत्तेः। अनुबंधा एकान्ता इति मते पि स्थानिवत्त्वप्रवृत्तेः। प्राङ्भावं तेङ्गेन सेपेन तेषाम पहारात
तस्माद्धैङ्गाद्देशानां तिपादीनां स्थानिवद्भावेनङित्वं दुर्वारमिति॥ अत्राहुः। यासुट् परस्मैपदेषूदात्त
ङिच्चेङ्वनेसापकं। [illegible] द्भावेन ङित्वेन भवतीति तत्पाक्यार्थं। अन्यथा रमेरंघ्वनसीत
पुस्थानिवद्भावसंपन्न इति चेद्यासुटोङि द्वनासिद्धमिति। न तु तस्य पिदर्थमात्र प्रवृत्ति ग्रहणेनाकृतप्रतिषेधार्थं
चित्प्रतिषेधार्थं जुसिचेडस्य प्रतिषेधार्थं यासुटो ङित्वमस्तु॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि। सप्तमी हि उत इतिनि

रूपाव

श्र·६

२

ऽहान्येवैषा करणमतेम ज्ञेऽरजा ह्येसंत्र मेयिभाषा मार मतेइति तत्तु तराहि परिभाषायेलम्यवाक्यार्थानुवा
दमात्रम्। न तु परिभाषाविधि वाक्यशास्त्रमिदम्। येनात्युद्गुणोमर्पं स्थापयेत। अतएवाग्नेयो म.जेर्भिद्रादि
पाठादिङ् जरापाठ इवेयङ्क्ष भावइत्याह। म.जे.। तस्यायमाशयः। विकल्पस्यान्यथानिवारणासंभवेनेया
न्निकानि ष्ठ वारणाय हितं योतिः। अतएव राज्ञि हितेनापि धातुप्रदीपेयुयं म.मजे ममाजैति रूपद्वयमु
दाहृतम्। यत्तु मरव्य जोहियाहि नामतेप्यत्र चेद्धि विकल्पो दुर्वारएवातेपाहि। मध्यमपुरुषबहुवचन
स्य थस्य पस्तस्य पदानामिति सत्रेण विधीयमानेत्र कारादेशोऽसौ न स्थस्य सनेत्त स्यपद्मा प्नोति। नवै
यं विधिर्वैयर्थ्यं। तालव्हीनां यथासंख्यं संपादेनेन चरितार्थत्वादित्याशंक्य भाष्य एव द्वैधा समाधा
स्यति। अकारोद्वयामेकोयमनेकाल्त्वात्सर्वादेशः। यद्वा धातोरित्यधिकारादेः परस्यैति न कारमात्रस्या
कार इति। तत्र पक्षद्वयेप्यतो गुणा इति पररूपस्य वः पारस्मिन्निति स्थानिवद्भावानुरण्यादित्यमपपस्यैव
का विधमन्तम्-तेह नमतेहृयराम न मेम। तन्न।। आह्नि इति। अमार्दथ्रीचनोहिति। अत्राशंका। स्थानिवद्भा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

अव्ययानिपाता इति किंतु प्राग्रीश्वरान्निपाता इत्यिवा अव्ययानीति वा सञ्ज्ञैपताम्। ततः स्वरादीति। तद्धितश्चासर्व
विभक्तिः। क्रियाद्यव्ययीभावश्चेत्यन्तं सञ्ज्ञैपताम्। ततश्चाद्योऽसत्वे इत्यारभ्य यावदधिरीश्वरे विभाषा कृञीति।
तत्र यस्मिन् प्रदेशे निपाते ग्रहणं तत्रैवाद्यि ग्रहणमस्तु। अव्ययप्रदेशे ऽव्ययग्रहणं निपाते ग्रहणं चेति। उच्यते।
अव्ययसंज्ञाविरहे ऽन्येषु संज्ञावलं ... यं प्रमाणप्रयोजनं नास्ति प्वेत। निपातसंज्ञाविरहेतु शंजनया वा
यपाणां तस्य निपातत्वाद्युक्तो इति स्थितम्। तस्य विषयविभागो न लभ्येत। अपि ... निवादि संज्ञा नामिव
निपातशब्दस्यान्यतरस्यापि अव्ययस्याय स्तर्हि अव्ययसंज्ञामात्रेणाद्धि वाहः स्वरादेवस्य वधे यत्र महासंज्ञाक
रणमन्यर्थसंज्ञाविज्ञानार्थं नवमितिविधर्मविशेषं नगच्छति सत्यधर्मानुलिंगसंख्याकारकाहिन्नगच्छतीति
तियायत। तेनोपसर्जने न। अव्ययं ... । किं ... इति। अजैति। माजैनि। ... चहरह तः अस्मै ... अम
नेपि यास्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे इति सिद्धं आदिग्रहणं मुख्यादि पदि ग्रहणार्थं। तेन यपदेशिवद्भावेना
जादेयुयं मम। जात्येयामम। जैइत्यादौ न भवतीति। तद्धितं। मुख्या जादौ पनि ग्रहणे प्रमाणाभावात्। नहि
मा छेय आदि ग्रहणं कृतं येन वैद्यतुल्यो पौलभ्यते। किंतु द्धिस्पर्विवेतिपाठितम्। यतु ततः प्राग्वत्कं भाष्य॥
त्वे॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वव्य॰
अ॰ १
१

श्रीगणेशाय नमः ॥ स्वरादिनिपातमव्ययम् । स्वरादयो निपाताश्चाव्ययसंज्ञाः स्युः । प्राग्रीश्वरान्निपाता इत्यप्र
श्वराधिकारे श्वर इत्येतत्पर्यन्तं ये वक्ष्यन्ते ते निपाताः । नन्वेवं चादिष्वेव स्वरादयोपि पठ्यन्तां । पृथक्सूत्रं वस्यजे
नाम । अव्ययप्रदेशेषु निपातपदेनैव व्यवह्रियतामिति चेन्न । चादीनां त्वसत्त्ववाचिनामेव निपातसंज्ञा य
थालोपं न यान्ति पशुमन्यमनाड् । यत्र सम्यग्गर्भस्थ पशुराट् स्वा । न तु सत्त्ववाचिनां । यथा परं हस्तश्चत्वे प्राय
व्यानि स्याहे । स्वरादीनां तु सत्त्ववाचिनामप्यव्ययसंज्ञेष्यते । स्वस्ति वा वयति । स्वः पश्यतीति यथा । अव्ययप्रादीनां स्वरा
निपाताः स्वरादीनि चादयोऽसत्त्वे इति कृते न सिद्ध्येन्नामिति चेन्न । एवं सति निपातत्वे ज्ञाते नाद्युत्तिसूत्रे स्यात्सं
ज्ञा स्वरादीनामव्ययत्वं प्रसज्येत । स्तोकार्थे चादिषु विमो ... त हि स्वरादय इत्येकार्थे तद्धितो । कुनश्रमन्ते
यस्तु कृत एकादेशः । यदि तु चादिरेकाज्यनाङिति क्रियते तदा चादिभामसत्त्ववचनार्थं न लभ्येत । तत स्वरादयो स्य
... नसत्त्व सम्याधनमेऽव्ययस्य पञ्चत्वं स्यात् । तद्वारणाय हंससूत्रम् । ननु चादयोऽसत्त्वे इति सूत्रेस
त्वे इति पाठविशेषणाम् । तथाहि । चादय इति योगो विभज्यते । चादयो निपातसंज्ञाः स्युः । ततोऽसत्त्वे । इति
चादयोऽसत्त्वे इत्याः । तत एव चादीनां सत्त्ववाचिनां पाठात्पर्युदासः । एतेन एवमव्यय इत्याहैनशेषः । एवं चोभे संसेने ... ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६२

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्री॰ श्री श्रीगणेशाय नमः श्रीरामचन्द्र [illegible]

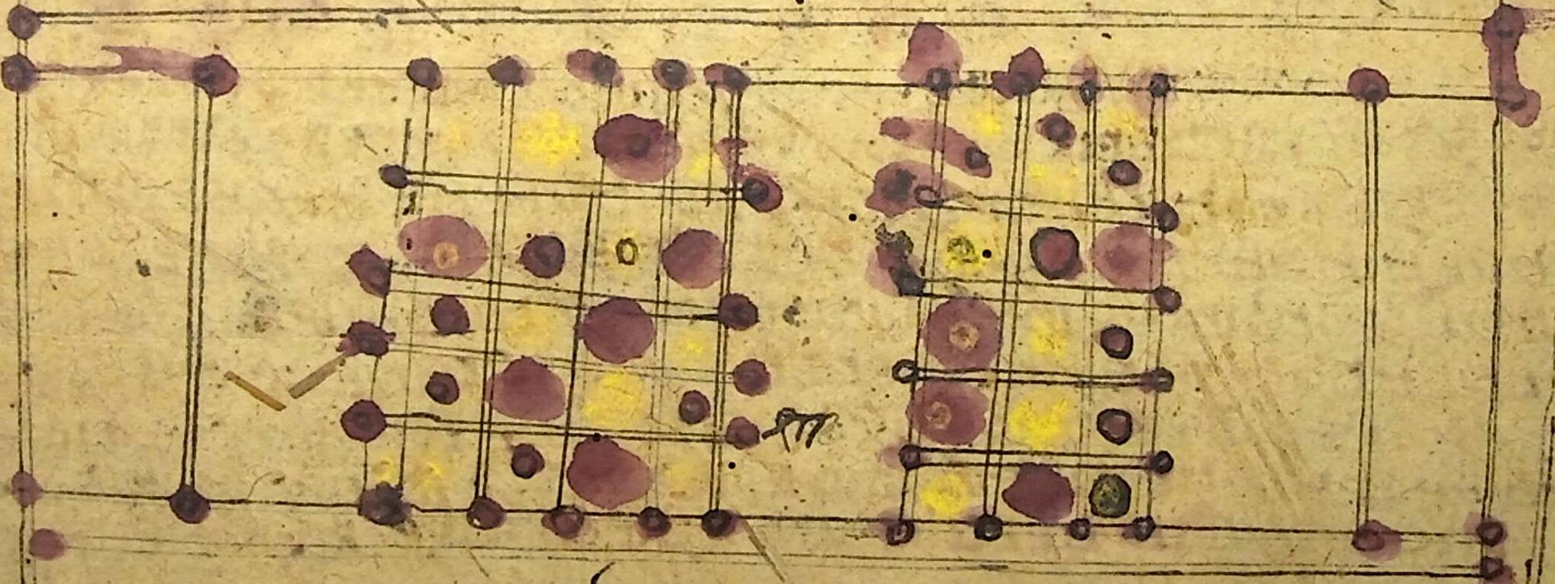

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...वारिशतमः। पञ्चाशत्तमः। ...तमः।
सप्ततितमः। नवतितमः। एकेन ऊनविंशतिः एकोनविंशतिः एकोनविंशतितमः। त्रिंशत्तमः। ... ॥

विंशतेस्तमोपोऽडिति॥ विंशः॥ शतादेर्नित्यन्तमट्॥ शततमः। स...पाः। प्रकारे धा॥ द्विधा। त्रिधा। चतुर्धा॥ गुणे वा॥ द्वेधा। त्रेधा। क्रियापौनःपुन्ये कृत्वसुच्॥ पञ्चवारान् भुंक्ते पञ्चकृत्वः॥ द्वित्रि...॥ द्विः भुंक्ते॥ त्रिः भुंक्ते॥ बहोर्देशकालयोः॥ बहुनि भुंक्ते बहुशः॥ ...भुंक्ते॥ अल्पशः॥ तयप्तयपौ स्वार्थे पाः अवयवे॥ द्वितयम्। त्रितयम्। द्वयम्। त्रयम्॥ ...प्रमाणे अ...॥ ...त्रिंशम्॥ ...तमम्॥ शोधानि...॥ कोत्पादयः॥ कासंख्याने॥
...तेकति॥ ... इति तद्धितप्रक्रिया॥ ... ॥ भवानीशङ्करौ स्सह...परौ स्तुतेरामः॥ श्रीशोविजयतेतराम्॥ ०॥ सम्वत् १८६६।
श्रीश्रोविजयतेतेविजयतेतराम्॥ श्री...श्रीशोविजयतेतराम्॥ ... लिखितं ... ॥ ...

षट्पञ्चक...लिखितं...॥ ...पुस्तकं...समाप्तः॥ ... राम० ...
शुभमस्तु॥ ०॥ ऽऽ ...

श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ... ऽ श्री ऽऽ श्री ऽ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ धातोः ॥ इदमधिक्रियते ॥ भ्वादिः ॥ क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः ॥
आदनुदात्तदितः ॥ अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात् ॥ ञित्स्वरितेतत्र उभे ॥ ञितः स्वरिदि
तेतश्च धातोरासे स्तः ॥ परतोऽन्यत ॥ ऽकानिमित्ताहीनाद्धातोपं ॥ नवपं ॥ तिवा
१ माद्यानि नव वचनानि परसंज्ञानि ॥ परा शपात ॥ नाम्नि च युष्मदि चास्मदि प्रमा गैः ॥
तिवाद्येकार्थेषु नामादिषूपपदेष्वेते प्रत्यापास्त्रिभिर्भोगैः स्युरात्मपदयोः ॥ केना १
२।दा।५ म्नि प्रयुज्यमाने वाऽप्रयुज्यमाने प्रथमः ॥ युष्मदि मध्यमः ॥ अस्मद्युत्तमः ॥ क
र्त्तरि परस्मै ॥ वा दात ॥ भू सत्तायाम् ॥ वर्तमाने ॥ तिप ॥ तस ॥ अन्ति ॥ सिप ॥ थ
स ॥ थ ॥ मिप ॥ वस ॥ मस ॥ ते ॥ आते ॥ अन्ते ॥ से ॥ आथे ॥ ध्वे ॥ ए ॥ वहे ॥ महे ॥
वर्तमानार्थे क्रियावर्तते धातोस्तिवादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ एषां संज्ञा लट् ॥ अप के
र्तरि कर्तरि ष्वपि तिवादिषु वर्तुषु दिपषु ऽन्ते षु परो धातोरप स्यात् ॥ गुणः ॥ नो

॥ श्रीमत्सिद्धान्तकौमुदी ... ॥ १

...चत्वारिंशत्तमः ॥ पञ्चाशत्तमः ॥ [illegible] ॥

सप्ततितमः । नवतितमः । एकेन ऊनविंशतिः एकोनविंशतिः एकोनविंशतितमः ॥ त्रिंशत्तमः ॥ १ ॥

विंशतेस्तिलोपो डिति ॥ विंशः ॥ शतादेर्नित्यमतद् ॥ शततमः ॥ संख्यायाः प्रकारे धा ॥ द्वि

धा । त्रिधा । चतुर्धा ॥ एकधा वा ॥ द्वेधा । त्रेधा ॥ द्वित्र्योश्च धमुञ् ॥ द्वैधम् ॥ पञ्चवारान् भुंक्ते पञ्च

कृत्वः ॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् ॥ द्विः भुंक्ते ॥ त्रिः भुंक्ते ॥ बहोर्धाऽऽसन्नः ॥ बहुधा भुंक्ते बहुशः ॥ एकस्य

भुंक्ते ० ॥ एकस्य सकृच्च ॥ तस्य पूरणे डट् ॥ संख्यायाः अवयवे तयप् ॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा ॥ द्वयम् त्रयम् ॥ स्त्री

पुंसाभ्यां नञ्स्नञौ ॥ स्त्रैणम् ॥ पौंस्नम् ॥ शीर्षाभिधाने त्या ८ कोत्पादपः ॥ का संख्याये

गतेकति ॥ [illegible] ॥ इति तद्धितप्रक्रिया ॥ [illegible] ॥ भवानीशंकरो सहायोऽस्तुतराम् ॥

श्री श्री विजयतेतरां विजयतेतराम् ॥ श्री गणेशो विजयतेतराम् ॥ ० ॥ सम्वत् १८६६ ।

षट्पञ्चाष्टकेऽरतनाभादते शिवेन्दुमिते [illegible] लिखितं ॥ मासे भाद्रपदे शुक्ले पक्षे शुभवरोत्तमे ज्येष्ठा [illegible] योगमपि

शुभमस्तु ० ऽऽ इति श्रीमत् [illegible] विरचितायां सारसिद्धान्तकौमुद्यां प्रक्रियासमाप्तः ॥ [illegible] ॥ राम ० ॥

श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री ऽऽ श्री ऽऽ श्री ऽऽ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः धातोः॥ इदमस्विक्रियते॥ भ्वादिः॥ क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः॥
आदनुदात्तदितः॥ अनुदात्तेतोङितश्च धातो रात्॥ ञित्स्वरितेत ऽ प्रे॥ ञितः स्वरिते
तेतश्च धातोरात्मेस्तः॥ परतोऽन्यत॥ ऽ नको निमित्ताहीनाद्धातोर्घं॥ न वषं॥ तिवाना
१ मान्यानि वचनानि पसंज्ञानि॥ परा रपात॥ नास्ति वपुष्मादि वास्मदि वृमागेः॥
तिवाद्येकान्यप्रत्युनामादिषूपपदेष्वेते प्रत्यापास्त्रिभिभीगैः स्युरात्पपोः॥ केना १
२।६।५ ल्निप्र पुस्यमाने वाऽदप्र पुत्र्यमाने प्रप्यमः॥ पुष्मादि मध्यमः॥ अस्मद्युत्तमः॥ क
र्तरि प स्व॥ वादात॥ भूसत्तायाम॥ व ते मौ ने॥ तिप॥ त स॥ आन्ते॥ सिप॥ थ
स॥ थ॥ मिप॥ वस॥ मस॥ ते॥ आते॥ अन्ते॥ से॥ आथे॥ ध्वे॥ ए॥ वहे॥ महे॥
वर्तमाना क्रियापावृत्ते र्शौतो स्तिवाद पःपुत्यपास्युः॥ रुजां पञ्जालद्॥ अपक
र्तरिकर्त्रर्थे तिवादिषु वतुषुदिष्य यन्ते षु परे धातोरपस्यात॥ धुताः॥ नो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ नत्वा सरस्वतीं देवीं शुद्धां गुण्यां करोम्यहम् पाणिनीयप्रवेशाय लघुसिद्धान्तकौमुदीम्
॥ अइउण् ऋऌक् एओङ् ऐऔच् हयवरट् लण् ञमङणनम् झभञ् घढधष् जबगडदश् खफछठ
थचटतव् कपय् शषसर् हल् ॥ इति माहेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषामन्त्या इतः हकारादि
ष्वकार उच्चारणार्थः लण्मध्ये त्वित्संज्ञकः ॥ हलन्त्यम् ॥१।३।३॥ उपदेशेऽन्त्यं हलित्स्यात् उपदेश आद्यो
च्चारणम् सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्वत्र ॥ अदर्शनं लोपः ॥१।१।६०॥ प्रसक्तस्या
दर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् ॥ तस्य लोपः ॥१।३।९॥ तस्येतो लोपः स्यात् णादयोऽणाद्यर्थाः ॥ आदिरन्त्येन सहेता
॥१।१।७१॥ अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् यथाणिति अ इ उ वर्णानां संज्ञा एवमच् हल् अलित्यादयः
॥१।२।२७॥ उ ऊ ऊ३ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नजुम्भतु न सा भेत्त्वप्र्वलोपौ वा॥ भ्रेमतुः॥ वभ्रमतुः॥ अभ्रमीत्॥ ऽवम ऽ उद्गिरणे॥ वम ए त्वम् व लोपौ वे
ति केचित्॥ वेमतुः॥ ववमतुः॥ अवमीत्॥ फण गतौ॥ फेणतुः॥ पफणतुः॥ अफणीत्॥ स्वन शब्दे॥
स्वेनतुः॥ सस्वनतुः॥ स्येमतुः॥ शसु हिंसायां॥ शशसतुः॥ शशासिथ॥ तुहिर दुहिर उहिर अर्दने॥
अतुहत्॥ अतोहीत्॥ तोहिता॥ वस निवासे॥ न वादय पूर्वस्य॥ यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य संप्रसारणं॥
रग वादौ॥ उवसानी भिद्रुदोः सस्वरस्य संप्रसारणं दीर्घस्य दीर्घो ह्रस्वस्य ह्रस्वः॥ उवास॥ यजा यवराणां
यणः संप्रसारणं किति॥ यजादीनां संप्रसारणं किति॥ यजिर्वपिर्वहिः स्वे वः व्येञ् व्येञौ स्वपिर्वदवसी
१२ श्वयतिर्ग्रहिरेकादशयजादयः॥ घसादेषः॥ शासिवसिघसीनां सस्य षः॥ निमित्तस्याति॥ ऊषतुः॥ उवसिथ॥ ऽ
वस्य॥ ऽ स्यात्॥ व[illegible]स्ता॥ वस्तोऽनपि॥ सस्यतोऽनपिरे॥ वत्स्यति॥ अवात्सीत्॥ अवात्ताम्॥ वद
व्यक्तायां वाचि॥ उवादिथ॥ ऽ वादि॥ अवादीत्॥ ऽ ओ इ श्यतिव द्ध्योः॥ श्वयति॥ श्वपतेर्यादौ संप्र १२
सारणं वा॥ ततो द्वित्वम्॥ शुशाव॥ शुशुवतुः॥ शुशविथ॥ शिश्वाय॥ शिश्वियतुः॥ शिश्वयि
थ॥ शूयात्॥ अश्वयीत्॥ श्वयतेरङ्वोपोऽङि॥ अश्वत्॥ श्वयतेर्ङे द्वित्वं वा एत्वलोपः॥ अशिश्वियत्॥
इति पवर्गप्रक्रिया॥ एध वृद्धौ॥ एधते॥ एधां चक्रे॥ आमो ध्वसो न्नीत कीरि॥ एधामास॥ ए

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जहर्षा हर्षात ॥ अह्वार्षीत ॥ स्व शब्दोपतापयोः ॥ स्वरति ॥ सस्वार ॥ सस्वरिथ ॥ सस्व
र्थ ॥ सस्वरिव ॥ अस्वारीत ॥ अस्वारिष्टां ॥ अस्वार्षीत ॥ अस्वार्ष्टां ॥ अस्वार्षुः ॥ वृङ्ख्व
गमने ॥ बोधति ॥ बोध्विता ॥ रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च ॥ रोहति ॥ रोक्ष्यति ॥ अरुक्षत ॥ स्कंदिर्
गतिशोषणयोः ॥ वस्कंदिथ ॥ चस्कंत्थ ॥ स्कंद्यात ॥ सावनिटो नित्यं वृद्धिः ॥ अस्कान्त्सीत
अस्कदत ॥ तृ प्लवनतरणयोः ॥ तेरिथ ॥ तेरथुः ॥ तेतहर ॥ तीर्यात ॥ इतो म हाम ॥
महादीनामिटडकारोन तु रा दौ ॥ वृङ्वृ ओ अ ईती ॥ नांवा ॥ तरीता ॥ तरिता ॥
वेरिटोन दीर्घः ॥ सीष्ट देरब ॥ अतारीत ॥ अतारिष्टां ॥ दंश दशने ॥ अपरंज
शा खंज स ज्ञाम ॥ रंषां न स्व लोपो ऽपि ॥ दशति ॥ अदाङ्क्षीत ॥ षंज संगे ॥ सजति ॥
सपाङ्क्षीत ॥ कितरोगापनयने संशये च ॥ गुप्यः ॥ गुपातेजकित मानभ्य भैषानभ्यः
स्वार्थे सपूत्य पो वाते रवादित्वम ॥ वीकित्सति ॥ विकित्सां चकार ॥ मङ्गु पतने ॥ पेत
तु ॥ पतेर्ङ्-पुम ॥ अपप्तत ॥ मस्जु वलने ॥ फेरा राज मार्ग [illegible] स्फरे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ङो व्यवधानार्थः तेन येइति न दीर्घः ॥ स्रियात् ॥ असरत् ॥ स्रु गतौ ॥ सुस्रोथ ॥ सुस्रुव ॥ स्रूय
त् ॥ णिश्रि स्रुद्रुभ्यो ऽ धातो शवाद्वित्व च्लुङि सेरपवादः ॥ असुस्रुवत् ॥ दु द्रु गतौ ॥ दुद्रोव
थ ॥ दुद्रोथ ॥ अदुद्रुवत् ॥ ष्टु प्रस्रवणे ॥ ष्टुबः ष आदेशो नुप्रत्ययश्वा विषये ॥ स्रु
सिवाति सौति ॥ स्रु सा तः ॥ स्रु सवन्ति ॥ स्रु सौमि ॥ स्रु सवः ॥ स्रु सुवः ॥ स्रु सुमः ॥ सु स्रोष्य ॥ शद्लृ
शातने ॥ शीयादेशः त् ॥ शीयते ॥ शशाद ॥ शेदतुः ॥ शेदिथ ॥ शशत्थ ॥ अशत् ॥ षद्लृ वि सिवा
११ शरणगत्यवसादनेषु ॥ सीदति ॥ सादेः स्वञ्जोर्लिटि प्रस्य न षः ॥ निषसाद ॥ निषेदिथ ॥
असदत् ॥ पा पाने ॥ पिबति ॥ पेयात् ॥ अपात् ॥ घ्रा गन्धोपादाने ॥ जिघ्रति ॥ घ्रायात् ॥ घ्रेया
त् ॥ अघ्रासीत् ॥ अघ्रात् ॥ ध्मा शब्दाग्नि संयोगयोः ॥ धमति ॥ दध्मौ ॥ ध्मायात् ॥ ध्मे ११
यात् ॥ अध्मासीत् ॥ ष्ठा गतिनिवृत्तौ ॥ तिष्ठति ॥ निमित्ताभावेन ष्ठस्य थो ॥ तस्थो ॥
स्थेयात् ॥ अस्थित ष्ठो ॥ म्ना अभ्यासे ॥ मनति ॥ म्नायात् ॥ म्नेयात् ॥ अम्नासीत् ॥
दाण् दाने ॥ यच्छति ॥ देयात् ॥ अदात् ॥ ह्वृ कौटिल्ये ॥ जह्वार ॥ जह्वरतुः ॥ ऋदनोस्ये ॥

स्यै शब्द संघातयोः॥ स्यायाते॥ त स्यौ॥ स्यायात॥ स्पेपाते॥ श्र स्या सीम॥ दैप शोधने॥ दद्दो
॥दापात॥ श्र दा सीत॥ पै पाने॥ द प्यौ॥ पेपात॥ श्र पा सीत॥ सि लोप पक्षे॥ श्र पात॥ ऽप
लोपः॥ श्र वुः॥ वेतो म न्ना जेदि गाड़िपरो ड़ौवा॥ देत्त्वंद॥ श्र दपात॥ दहि रथैन रो॥ इयादे
पयादेः॥ यतु ष्यापि॥ दृश अस्त शब्दपदपा॥ वाष्णो मनादान स्थापस्थं कहा वौ शीपस
दुपिव जि ष्वुप मनन पष्याति ष्ठः॥ पश्यति॥ ददर्श॥ य जिहशोस्यपो वे ५ दा॥ ददरीण्य॥ द
ष्टुष्ठ॥ द्रष्टा॥ श्र द्रा नीत॥ श्र द्राष्टां॥ भावराहृ शाड़ि गुराः॥ श्र दर्शत॥ कागतो॥ श्र
दांत॥ श्र दर्शत॥ गुरो गर्ते संयोगादेः॥ श्र तेः संयोगादेः॥ अदंत स्यवङरौ या किय
ड़ि किति रामा दाचा शीर्या दादो॥ श्र र॥ श्र रतु॥ श्र रुः॥ श्र स्मार्ते ष्युयती नाष्यपो
नित्यमिट॥ श्र रिष्य॥ श्र र्यात॥ श्र रिष्यति॥ सार्त्ते भास्य तिश्यो ड़ः डु ड़ि॥ सेरप
वादः॥ श्र रत॥ श्र त्ते ह्रादे रितिके वित॥ श्र र्षीत॥ स्मतो॥ बावति॥ शोभग
ता वे वा यं॥ श्र गीरा॥ सरुर्णि॥ सस्व॥ याडा दौपे॥ पादादौ कातौ विङः भवति
मै त्री
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रोतान॥ ह्न्याति॥ विलिक्रस्योर्वस्यलोपोगुरा॥ भावऽप्रयरवाद्विषये॥ विनोति॥ श्री बेर्ब्बी
लोपः॥ श्रु संपोगष्य् वस्पप्रस्यपोकार स्पद्दोबावमयोः॥ विन्वः॥ विनुवः॥ विन्मः॥ विन्
मः॥ मिपितुगुरा॥ वोपकः॥ विनोम॥ श्रो वीहेः॥ असपोगपूर्वास्त्रसयोकाराद्वे लुंक॥
विनुके विहिं सा कररागतिषु॥ करोति॥ सुंन्नु वा प्रो॥ श्री जो वान्तुप्रस्यपोऽविषये॥ श्रु
न्रगेति॥ श्रुजेति॥ श्रीनन्जिष्व॥ श्री नष्ठ॥ श्री नितो॥ श्रु ष्ठा॥ श्री नुः॥ तनुखन्डूत नूके ति ६
१० रतो॥ तनस्तनूकेररौनुर्वोऽविषये॥ तन्नोति॥ तनुकोष्ठ॥ ततजिष्व॥ तनष्ठ॥ श्रुत्र
श्री तनिष्ठ॥ श्री तानीत॥ श्री ताष्ठ॥ तनूकेररौकि वो ऽमः संतनोतिमसंपुतीत्यप॥ रा
मंवुवने॥ प्रशेज्ञाति॥ ग्लेम्लेहर्षनये॥ सं व्यन्नरा रामा॥ श्रु नपि॥ श्री तोरापडो॥ श्री
इंताज्ञातोःपरोराडोभवति॥ जद्यो॥ श्री तोऽनापि॥ वातेरातोलोपोऽनापिक्रिति स्व १०
रेडूरिव॥ जग्लतुः॥ जग्लिप्य॥ जग्लाष्य॥ संपोगादेराडन्तस्यपेपाड्वा वेकोरोवा॥
ग्ला पात॥ ग्लेपात॥ श्री ग्लासिष्ठा॥ केगैरैशब्दे॥ जगौ॥ ददेरे॥ श्री पिद्दावामागेद्द
केविवेतिसोस्यामातररकारोभवत्यासीर्याद्दादौपे॥ गेयात॥ श्री गासीत॥ ष्ठै

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लीः बुडोकः से । सेन्यपो म्हसा म्हसा ... म्हसा । स्वसेपरे न्वे पा भवंति ।

कारस्य सोनित्यं वद्धिः ॥ अफाक्षीत ॥ फलानिष्पत्तौ ॥ फेलतुः ॥ अफालीत ॥ जिज पे ॥ स्पपरो न

यौ जै गिः ॥ जिगाप ॥ जिग्यतुः ॥ जिगयिष्य ॥ जिगेप्य ॥ जिपात ॥ अजैषीत ॥ कृषविलेखे रा ॥ व

कर्ष ॥ वकार्षिथ ॥ रा शोष्क सेह्ड शा ॥ हशास्य कृषस्पृशस्य शातपद्ध्प स्पपं म्ह सेऽ रो रो भ

वति आरोरा ॥ कृषादीनां वा ॥ कष्टा ॥ कर्ष्टा ॥ कन्याति ॥ कन्यति ॥ अक्राक्षीत ॥ अकार्क्षी

त ॥ कृषस्पृशस्यशा तपद्दृपां वा सिः ॥ हसेपां तास्यक् ॥ हं तात शांतात पांतातेनान्यूपपवाद

निः सक दिवादिपरः ॥ नतु दृशोः ॥ सेरपवादः ॥ अक्... त ॥ स्पृ गतौ ॥ सर्पति ॥ वरगति

नेन रापोः ॥ वराति ॥ स प्ता ॥ स प्ता ॥ असपत ॥ कुंश आ दानेरोदनेव ॥ कोशति ॥ कोष्टा

अकुजत ॥ रुष रिषहिंसायां ॥ इषु सहलुम रुषरिषाम नापि ते स्पेड्वा ॥ रोषिता ॥ रोष्टा ॥ रेषिता

रेष्टा ॥ रोष्टा ॥ अशिनत ॥ ऽपदाहे ॥ ओपाव कार ॥ उशोष ॥ औषीत ॥ मिह सेचने ॥ मिमे

जो पो दीर्घ रव ॥ ढपरे ढस्य लोपः पूर्वस्य व दीर्घः ॥ मेढा ॥ बढोकः से ॥ धातोबढयोः क

त्वे सपरे ॥ अमिक्षत ॥ दह भस्मीकरणे ॥ देहिथ ॥ ददग्ध ॥ धक्ष्यति ॥ अधाक्षीत ॥ भस्म

ते ॥ अदाग्धां ॥ इवि व्याप्तौ ॥ इन्वति ॥ इन्वांचकार ॥ ऐन्वीत ॥ हिवि दिवि धिवि जिवि

सिद्धः ... ओदिव ... चते ... परस्मै ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिद्धांत

२

कमुपादविक्षेपे॥ षोशब्दोधातुः मुकमु कमु त्रसि कुथि शब्दाः शोवाकत्र्येषु ॥ षु॥
क्रमःपदीर्घः इविषये॥ क्राम्यति॥ क्रामति॥ अक्रमीत॥ यम उपरमे॥ गमगतौ॥ गम्ल सृप्लृ
गतौ॥ इवियमे॥ पक्षति॥ पेमिष्य॥ युपस्य॥ यामिरामि नमाति सके सेरिटपे॥ अयंसीत्
अयंसिष्ठ॥ रामप्रदेशदेव॥ नौमिष्य॥ नमस्यु॥ अनंसीत॥ इनयै इष्येइच्छा यां॥ इनयी
ति॥ इर्ष्यति॥ इनयात॥ इनियाता॥ इजिषिष्यति॥ ऐजिष्यत॥ ऐजीत॥ इनयांचकार॥ इ
नयांमास॥ इनयांबभूव॥ गम्लृगतौ॥ गच्छति॥ गमोस्वरे॥ गमहनजनखनघसामुपधाया
लोपःस्वरेकुक्तिनतुङे॥ जगमतुः॥ जगम जगमिष्य॥ जगंथ॥ हनतः स्वप॥ हते जदना
वपरस्यस्यइमे अवति॥ गमेस्तुपे॥ गमिष्यति॥ लिपुषादेर्ङः॥ लितोवातोःपुषादेः ङ
ङःप्रत्ययपे॥ सरपवादः॥ अगमत॥ म्लुवादेवङः॥ म्लुवुम्लुवुगतौ॥ अम्लुवत॥ अम्लो
वीत॥ अम्लुवत॥ अम्लोवीत॥ ग्लुवुग्लुवुवौपे॥ अग्लुवत॥ अग्लोवीत॥ अग्लुवत॥
अग्लोवीत॥ ग्लुवुगतौ॥ अग्लुवत॥ अग्लुवीत॥ त्रिपफलाविशरणे॥ तृफलत भज
त्रपांकितरादौ सेटिस्यपि वैत्वपूर्वलोपौ॥ फेलतुः॥ फेलिथ॥ ञीन्त स्पत्तुसमीपा

सिद्धं

२

नाथार्थे: १४ नयो ... ७ ७ ४: अनपितृ ...

जौपात॥ अजैषीन्॥ तुम्यार्तिं सो पां॥ प्रात तुं पते सुद गवि कतीरि॥ प्र स्तु पाति गौः॥ अ
६३ रा: अ्रूप न पने॥ औरां॥ वकारे॥ वनस्थ न स भन्को॥ सेनतुः॥ जन सन खनां मात्वं मोकुंति
म्से पादो कि ति वा॥ सायात॥ स न्यात॥ वमु अदने॥ छिवु के मावमा दीर्घोऽपि॥ अ
वामति॥ आङः किम॥ वमाति॥ विवमाति॥ छिवु निरसने॥ नामधातु ष्वष्क छि वां सत्वं न॥
ष्ठीवति॥ छि वे पूर्वे स्य ष्ठो वा॥ तिष्ठेव॥ टिष्ठेव॥ ष्ठीव्यात॥ अष्ठेवीत॥ केट वर्णवरणयोः
त्स्यंत न रा रवस जागृ [illegible] दिता सेटि सोन वृद्धिः॥ अकटीत॥ जुरे हसि॥ अजोबीत॥ गुपू र
क्षणे॥ आयः॥ गुपूधूपविछिपणिपनिभ्यः स्वार्थे आयः प्रत्ययः॥ सधातुः॥ यङादि प्र
त्ययांतः शब्दो धातु संज्ञो भवति॥ गोपायति॥ गोपायांचकार॥ आयादय आर्धधातुके वा॥
जुगोप॥ पतः॥ यस्यात र वा नापि लोपः॥ गोपाय्यात॥ गुप्यात॥ गोपायिता॥ गोपि
ता॥ गोप्ता॥ अगोपायीत॥ अगोपीत॥ अगोप्सीत॥ म्सात॥ अप्रंस॥ एवं धूप संता
पे॥ तप संतापे॥ तैपिच्य॥ ततप्प॥ अताप्सीत॥ जप जल्प व्यक्तायां वाचि॥ जेपि

पा २

गो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्चितार्थफलप्रदः॥ तस्य व्रतं पूजनं विप्र कुरुष्व व्रतमुत्तमम्॥ ६ यत्कृत्वा सर्वदुःखे
भ्यो मुक्तो भवति मानवः॥ तद्व्रतस्य विधानं च विप्रायाभाष्य यत्नतः ७ सत्यनारा
यणो वृद्धस्तत्रैवान्तरधीयत॥ तद्व्रतं संकरिष्यामि यदुक्तं ब्राह्मणेन वै ८ इति सं
चिंत्य विप्रोसौ रात्रौ निद्रां न लब्धवान् ततः प्रातः समुत्थाय सत्यनारायणव्रतं ९ करि
ष्य इति संकल्प्य भिक्षार्थमगमद्द्विजः॥ तस्मिन्नेव दिने विप्रः प्रचुरं द्रव्यमाप्त
वान् १० तेनैव बंधुभिः सार्द्धं सत्यस्य व्रतमाचरेत्॥ सर्वदुःखविनिर्मुक्तः स
र्वसंपत्समन्वितः ११ बभूव स द्विजश्रेष्ठो व्रतस्यास्य प्रभावतः तत्प्रभृति सर्वका
लं च मासि मासि व्रतं कृतं १२ एवं नारायणस्येदं व्रतं कृत्वा द्विजोत्तमः सर्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इथ्यउ॰

शं॰कौ॰

सं ५

[redacted]अनन्वयमध्ये प्रथमप्रयोजनं निराकृतम्। ननु कथमसाधुरेव इत्यत्र यौगिकानां प्र
१२ वृत्तिर्न सेति पदद्वयाशक्या इति पक्षे तोतोर्ण्वन्तान्तैरेव विहिपरिताराभवन्तीति भाष्यकाराः एतत्पूर्वपक्षेत्वैयो
वृत्तेवाचत्वरूपीति पक्षे स्यते कारयोऽपि चिद्भुमादिवत्साध्वसाधुविभागैर्भूताः साधवयवधानतु दिघुमादि
विलक्षणताइति भाष्ये। अन्यथा हि वन्तान्तैरितिन भूयादिति नन्वयः सत्तु ति विरोधः तावतापि
कृतं कृष्णान्नेतुतद्वितमितिग्रहमुख्यकृतस्यापोव गयोरेविशब्दसाधुताभ्युपगमेबाधकाभा
वात बृहस्पतिस्तु साधून पि प्रयुञ्जानो देव प्राह्लादितानिं एकैवाद्धर्मशास्त्रोसंघतात्प्रसयैतीय
न्य हेतत पत्तु द्वितीयप्रयोजननिराकरणतात्पर्यं वार्तिककृतः अनुकरणां शिष्टानां शिष्टाप्रतिषिद्धेषु इति॥
तस्यैवमर्थः शिष्टस्य साधोरनुकरणां साध्वेव अशिष्टवतदप्रतिषिद्धेऽप्यसाध्वसाधुवद्दिभूते दि
घुमादेः तस्यानुकरणमपि साध्वेव अर्थात् साधोरनुकरणमप्यसाध्वेवेति। इदन्तु भाष्ये दूषितं
यथ हेलयो हेलय इत्यादिनो शिष्टपरिगृहीतानामसाधुसापेक्षितात्भावात् न ह्यपशब्दवाच
कत्वमात्रेणानुवादक्यम् अपशब्द इत्यस्याप्यसाधुतापत्तेः न च प्रकृतिवदनुकरणाभिप्रायेण न
असाधुतानिर्देशः अशास्त्रीयत्वात् इदं शाकटायनादिति दिक्। तस्माद्वार्तिककृता दूषितमपि द्व १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तथा च सति कश्चकः शास्त्रान्गतेत्यान्याय्यः तस्मात्प्यासं एवं संस्का। तथा च कृतं कुर्य्यादन्व
तद्धितादिसंज्ञाविरहेण लस्मृतिरव्यत्कृसाभवतीति एवं च यदसौ शास्त्रान्तरे ते हेशभावत्वाव
रूढीमंत्रोत्सादिनांमविभवतेतह सद्धितिसकुलिरूतम ग्राह्शनका हनुकरतोऽपि शि
ष्टानुरोधं द्रष्टुपितास्य धातोः स्वयसिद्धीनसंततिशास्त्रमव्यापादमुद्द्यं व्यक्तिपमात्रास्व
सिद्धीनुकरणस्याप्यसाधुता दर्शितातस्मात्द्वितुभावादिभ्यः कृतो भवधातिनोविषयमा
श्रीगोरणाघनुकरणो भवोह्यो हि घटस्य करतिरनुकरणस्यापि न्याय्यतोन किंचिद्देव नारायण
किं तु यावनीकृभितिस्थितमं॰ ... शास्त्रेऽतुमातृकान्यासासौहीघटस्यचरोऽपिप
घपिसक्ष्ररूस्तथापिप्राप्तिशास्त्रमन्यायेनशब्दनच सोनेवप्रयुज्यत इत्यवधेयम् एवं च
च नीसारसीनामपि शिष्टैरन गीरूतानांन्यायसाम्या दसाधुतान्तोतथावाहुःन
हि यद्विरंतिवरः प्रयुज्यत इति एवं च न्याय्यभावादिति यार्त्तिकेन पूर्व्ववार्त्तिकोक्तं प्रत्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपमानाच्च · पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः कुंभपदीषु च · संख्यासुपूर्वस्य ८ वयसि दन्तस्य दतृ · छन्दसि च · स्त्रियां संज्ञा
याम् · विभाषा श्यावारोकाभ्याम् · अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च · ककुदस्यावस्थायां लोपः त्रिककुत्पर्वते ०
उद्विभ्यां काकुदस्य · पूर्णाद्विभाषा · सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः ५ उरःप्रभृतिभ्यः कप् · इनः स्त्रियाम् · नद्यृतश्च · शेषा
३२ द्विभाषा · न संज्ञायाम् · ईयसश्च · वन्दिते भ्रातुः · ऋतश्छन्दसि · नाडीतंत्र्योः स्वांगे · निष्प्रवाणिश्च · ८ पादघाते
स्य तत्पुरुषे कृतं च ऊ ज्येष्ठाभ्यासपत्राभ्यवततासात् · स्थाण्वीनमः दुःसुभ्यो वयसि विंशतिः १६० इति पंचमाध्यायस्य च
तुर्थः पादः ५५२·४॥ ॥ इति पंचमोध्यायः एकाचो द्वे प्रथमस्य · अजादेर्द्वितीयस्य · न न्द्राः संयोगादयः · पूर्वो
भ्यासः · सन्यङोः · श्लौ · चङि · दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च · ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे · बन्धुनि बहुव्रीहौ ·
वचिस्वपियजादीनां किति · ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च · लिट्यभ्या ३२
सस्योभयेषाम् · स्वापेश्चङि ॥ स्वपिस्यमिव्येञां यङि । न वशः ७ चायः की · स्फायः स्फी निष्ठायाम् · स्त्यः प्र

उत्तमैकाभ्यां च राजाहःसखिभ्यष्टच् गोरतद्धितलुकि अग्राख्यायामुरसः अनोश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः
ग्रामकौटाभ्यां तक्ष्णः अतेः शुनः उपमानादप्राणिषु उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः नावो द्विगोः अर्धाच्च खार्याः
प्राचां द्वित्रिभ्यामञ्जलेः अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि ब्रह्मणो जानपदाख्यायां कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् द्वन्द्वा
च्चुदषहान्तात्समाहारे अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः अनश्च नपुंसकादन्यतरस्याम् नदीपौर्णमास्याग्रहायणी
भ्यः झयः गिरेश्च सेनकस्य बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच् अङ्गुलेर्दारुणि द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः अप्पूरणीप्रमा
ण्योः अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः अञ्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् उपसर्गाच्च सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकु
क्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः ९॥ नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् नित्यमसिच्प्रजामेधयोः बहुप्र
जाश्छन्दसि धर्मादनिच्केवलात् जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे इच्कर्मव्यतिहारे द्विद
ण्ड्यादिभ्यश्च प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः ऊर्ध्वाद्विभाषा ऊधसोऽनङ् धनुषश्च वा संज्ञायाम् जायाया निङ् ॥ गंध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इयातेति लिकडुः यस्य कान्त सौदासी भार्य्यां च॰ चतुर्थी तदर्थे॰ अर्थे॰ त्येव॰ कर्म आरब्धे निष्ठा॰ आलिम्ह
तो या॰ तृतीया कर्मणि॰ जति इनन्त४ तादौ चनिति कृत्यतो लवैवा नत्थ च प्रयतः आनिशनौवताच प्रत्यये॰ य
धौ च ईश दन्यत रस्याम्॰ हिरण्य पनिमाना ख्येने॰ पुष्यमो विरोध सम्यतो॰ कतर कतमौ वा तमि जानने॰ आ
३६ कौ वालय साधु मारयोः राजा च॰ षष्ठी प्र स्वपे न सिन्कै नित्यार्थे ग्रामः शिल्पिनि॰ राजा च प्रशंसायाम्॰ आदिज
दानैः सह शीलादिरिरौ ३॥ चर्म्मे हरतो॰ उत्के च॰ हि मा बाध्य क्षे॰ पापश्च शिल्पिनि॰ अत्रान्ते मासिमासत्व
चालनो बुसेचे॰ आशानि मेत्रे पे॰ मत्का रख्या तदर्थेषु॰ ओविदा लासिं हघ नेकूपमाने॰ अकेजीविकार्थे॰ प्रावा
कीडायाम्॰ आशिनितक्तः शिल्पिनि वा कृनः संज्ञायाम्॰ गोतन्त्रियं च प्या लेमि नि॰ ५ पमानं था ध्यार्थ [illegible]
[illegible] उक्तताद्धे॰ ४ उन्मा ~~लिङ्क्ते शिल्पिनि वाकृनः संज्ञायाम् गो~~ से हृदय श्च॰ दीर्घ कारा तुषभा
ऋधठमो अपन्या स्पर्ध मकृव॰ ग्रामे निवसन्तः बोबादिषु॰ ख्याख्या दपशालायाम् प्रस्थे कृद्दम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भावलक्षणे योः अमासे· तायायन्दायादे· प्रति यथि वि रक्ते अयोः पदेव्यपदेशे· निवातेवातत्राणे शारदेना
लौ गौ ग्र पर्षु क णाद्योर्क्षीतौ. सदृशप्रति-रूपयोः सादृश्ये· हिंगौ प्रमाणे· ग ल व्य पातपन्या तीते· मात्रोप श्री
१कमस्त्वादेनतं सके· स्फ पि पि यद्योर्हिते· श्री शौ वं· स्य स्यामिनि· पस्या गैश्वर्ये· नन्दु याक्कि दिथिभु॰ वा
ठ वनम· १॥ ग्रामाग्रा या घने दीपः भुसम्भावने· पर्वं मतावैं· मपि धसनो उसमर्थादसवेभासदे शेषु·
सान्निध्ये· विस्पष्टादीनि· शु ताय वनेषु· अन्यायमेक न्या येवत्सनवे कर्मधारये· कुमारश्व· श्रादिष
प्रत्येनसि· पूर्वेष्वन्यतरस्याम्· इ र नं कारनक्याः न गा न प्रा रावे भुहिगौ· अन्यतरस्याम्·/ दि
थिन त्स्तोत्व समसमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च कालात्· पत्रिप्र सु पापाधर्षमानमलीता वा बपरेषु· राज
न्यवत्थ वन द्वन्द्वेऽकेकत्रिणोषु· संख्या· मा न्या पोपस गजनश्वाले आसी· को गं कौ जपाद्यपश्ववामत
श्री हु पपरा क्त गच्छी क्वासनो वाक्सार मा रत होविह लरोरव प्रवृ दे छ· मे हर्ने कश्व देधो ३ क्रुः
सादिवयोः २ औः सादसादिसारथिषु· कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेव·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

झल्युपोत्तमम् । विभाषा भाषायाम् । न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः । दिवो झल् । नृ चान्यतरस्याम् । तित्स्वरितम् ।
तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः ४ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि ।
अभ्यस्तानामादिः । अनुदात्ते च । सर्वस्य सुपि । भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति । लिति ।
३५ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । अचः कर्तृयकि । थलि च सेटीडन्तो वा । ञ्नित्यादिर्नित्यम् । आमन्त्रितस्य च । पथिम
थोः सर्वनामस्थाने । अन्तश्च तवै युगपत् । क्षयो निवासे । जयः करणम् । वृषादीनां च । संज्ञायामुपमानम् । निष्ठा च द्व्य
जनात् । शुष्कधृष्टौ । आशितः कर्ता । रिक्ते विभाषा । जुष्टार्पिते च छन्दसि । नित्यं मन्त्रे । युष्मदस्मदोर्ङसि । ङ
यि च । यतोऽनावः । ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः । विभाषा वेण्विन्धानयोः । त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् । उपो
त्तमं रिति । चङ्यन्यतरस्याम् । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । अन्तोऽवत्याः । ईवत्याः । चौ । समासस्य । इ का व श्व यो
ऽन्यश्च पूर्वान्ते नप्य नादि दिवी न्दे गो ध्य दं कि तालि त्वत्रि तं निष्ठा वे ओ नविं पाति ॥ ६ ॥ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ६ १
बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः ॥ वर्णो वर्णेष्वनेते ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सोचि लोपे चेत्पादपूरणम् । सुट्कात्पूर्वः । संपरिभ्यां भूषणसमवाययोः । उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च
किरतौ लवने । हिंसायां प्रतेश्च । अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने । कुस्तुम्बुरूणि जातिः । अपरस्पराः क्रियासातत्ये ।
गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु । आस्पदं प्रतिष्ठायाम् । आश्चर्यमनित्ये । वर्चस्केऽवस्करः । अपस्करो रथाङ्गम् । वि
ष्किरः शकुनौ वा । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । प्रतिष्कशश्च कशेः । प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी । मस्करमस्करिणौ वेणुप
रिव्राजकयोः । कास्तीराजस्तुन्दे नगरे । कारस्करो वृक्षः । पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् ॥ अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ।
कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः । उञ्छादीनां च । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । धातोः । चितः । तद्धितस्य । कितः । तिसृभ्यो जसः । च
तुरः शसि । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्याम् । नित्यं समासे । अञ्चेः
छन्दस्यसर्वनामस्थानम् । ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः । अष्टनो दीर्घात् । शतुरनुमो नद्यजादी । उदात्तयणो ह
ल्पूर्वात् । नोङ्धात्वोः । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् । नामन्यतरस्याम् । ङ्याश्छन्दसि बहुलम् । षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पदान्ताद्वा· इको यणचि· एचोऽयवायावः· वान्तो यि प्रत्यये· धातोस्तन्निमित्तस्यैव· क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे· ४। भय्यप्र
वय्ये च च्छन्दसि· एकः पूर्वपरयोः· अन्तादिवच्च· षत्वतुकोरसिद्धः· आद्गुणः· वृद्धिरेचि· एत्येधत्यूठ्सु· आटश्च·
उपसर्गादृति धातौ· वा सुप्यापिशलेः· औतोऽम्शसोः· एङि पररूपम्· ओमाङोश्च· उस्यपदान्तात्· अतो गु
णे· अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ· नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा· अकः सवर्णे दीर्घः· प्रथमयोः पूर्वसवर्णः· संप्रसारणाच्च· एङः प
३४ दान्तादति· ङसिङसोश्च· ऋत उत्· ख्यत्यात्परस्य· अतो रोरप्लुतादप्लुते· हशि च· प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे ०
न्तान्तःपादमव्यपरे· अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च· यजुष्युरः· आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठे·
अम्बेऽम्बालेऽम्बिके पूर्वे· अङ्ग इत्यादौ च· अनुदात्ते च कुधपरे· अवपथासि च· सर्वत्र विभाषा गोः· अवङ् स्फोटाय
नस्य ५। इन्द्रे च· प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम्· आङोऽनुनासिकश्छन्दसि· इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च· ऋत्यकः·
अप्लुतवदुपस्थिते· ई३ चाक्रवर्मणस्य· दिव उत्· एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि· स्यश्छन्दसि बहुलम्·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूर्वस्य · द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः · प्रतेश्च · विभाषाभ्यवपूर्वस्य · शृतं पाके · प्यायः पी · लिड्यङोश्च · विभाषा श्वेः।
णौ च संश्चङोः · ह्वः संप्रसारणम् · अभ्यस्तस्य च · बहुलं छन्दसि · चायः की · अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्यु
षेतित्याजश्राताः श्रितमाशीराशीर्ताः · न संप्रसारणे संप्रसारणम् · लिटि वयो यः · वश्चास्यान्यतरस्यां किति · वेञः
ल्यपि च · ज्यश्च · व्यश्च · विभाषा परेः · आदेच उपदेशेऽशिति · न व्यो लिटि · स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि ॥ क्रीङ्जीनां
णौ · सिध्यतेरपारलौकिके · मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च · विभाषा लीयतेः · खिदेश्छन्दसि · अपगुरो णमु
लि · चिस्फुरोर्णौ ॥ प्रजने वीयतेः · बिभेतेर्हेतुभये · नित्यं स्मयतेः · सृजिदृशोर्झल्यमकिति · अनुदात्तस्य चर्दुपध
स्यान्यतरस्याम् · शीर्षंश्छन्दसि · ये च तद्धिते · पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्ना
सञ्छस्प्रभृतिषु · धात्वादेः षः सः · णो नः · लोपो व्योर्वलि · वेरपृक्तस्य · हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् · एङ्ह्रस्वात्सं
बुद्धेः । शेश्छन्दसि बहुलम् · ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् · संहितायाम् · छे च · आङ्माङोश्च · दीर्घात् ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ग्रवर्ण्यं च ऋ॰ छिा कुरुभ्यश्च· मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः कन्यायाः कनीन च· विकर्णशुंगछगलाद्वत्स
२१ भरद्वाजात्रिषु· पीलाया वा ढक् च मण्डूकात्· स्त्रीभ्यो ढक्· द्व्यचः· इतश्चानिञः· शुभ्रादिभ्यश्च· विकर्ण
कुषीतकात्काश्यपे· भ्रुवो वुक् च· कल्याण्यादीनामिनङ्· कुलटाया वा· चटकाया ऐरक्· गोधाया ढ्रक्·
आरगुदीचाम्· क्षुद्राभ्यो वा· पितृष्वसुश्छण्· ढकि लोपः· मातृष्वसुश्च· चतुष्पाद्भ्यो ढञ्· गृष्ट्यादिभ्यश्च· राजश्वशुराद्यत्· क्षत्राद्घः· कुलात्खः· अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ· महा
कुलादञ्खञौ· दुष्कुलाड्ढक्· स्वसुश्छः· भ्रातुर्व्यच्च· व्यन्सपत्ने· रेवत्यादिभ्यष्ठक्· गोत्रस्त्रियाः कुत्स
ने ण च· वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु बहुलम्· फेश्छ च· फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ· कुर्वादिभ्यो ण्यः· सेना
न्तलक्षणकारिभ्यश्च· उदीचामिञ्· तिकादिभ्यः फिञ्· कौसल्यकार्मार्याभ्यां च· अणो द्व्यचः· उदी
चां वृद्धादगोत्रात्· वाकिनादीनां कुक् च· पुत्रान्तादन्यतरस्याम्· प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम्· म
नोर्जातावञ्यतौ षुक् च· अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्· जीवति तु वंश्ये युवा· भ्रातरि च ज्यायसि· वान्य-

२१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इतोमनुष्यजातेः ऊङुतः बाह्वन्तात्संज्ञायाम् पंगोश्च ऊरूत्तरपदादौपम्ये· संहितशफलक्षणवामादेश्च· कद्रुक
मंडल्वोश्छन्दसि· संज्ञायाम्· शार्ङ्गरवाद्यञोङीन्· यङश्चाप्· आवट्याच्च· तद्धिताः यूनस्तिः अणिञोरनार्षयो
र्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे· गोत्रावयवात्· क्रौड्यादिभ्यश्च ४ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्डेविद्धिभ्योन्यत
रस्याम्· समर्थानांप्रथमाद्वा· प्राग्दीव्यतोऽण्· अश्वपत्यादिभ्यश्च· दित्यदित्यादित्यपत्यु[illegible]त्तरपदाण्ण्यः८ उ
त्सादिभ्योञ्· स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौभवनात्· द्विगोर्लुगनपत्ये· गोत्रेऽलुगचि· यूनिलुक्· फक्फिञोरन्यतरस्यां
तस्यापत्यम्· एको गोत्रे· गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्· अत इञ्· बाह्वादिभ्यश्च· सुधातुरकङ्च· गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ्·
नडादिभ्यः फक्· हरितादिभ्योऽञः ५ यञिञोश्च· शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु· द्रोणपर्वतजीवन्तादन्य
तरस्याम् अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ्· गर्गादिभ्यो यञ्· मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः १ कपिबोधादाङ्गिरसे·
वतंडाच्च· लुक्स्त्रियाम्· अश्वादिभ्यः फञ्· भर्गात्त्रैगर्ते· शिवादिभ्योऽण्· अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्री ... प्र०ग

पत्युर्नो यज्ञसंयोगे · विभाषा सपूर्वस्य · नित्यं [illegible] सपत्न्यादिषु ·
पूतक्रतोरै च · वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः मनोरौ वा · वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः · अन्यतो ङीष् ·
षिद्गौरादिभ्यश्च · जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपना-
२० कृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु · शोणात्प्राचाम् वोतो गुणवच-
नात् बह्वादिभ्यश्च · नित्यं छन्दसि · भुवश्च · पुंयोगादाख्यायाम् · इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहि-
मारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् · क्रीतात्करणपूर्वात् · क्तादल्पाख्यायाम् · बहुव्रीहेश्चान्तोदा-
त्तात् · अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा · स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् · नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गा-
च्च · न क्रोडादिबह्वचः सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च · नखमुखात्संज्ञायाम् दीर्घजिह्वी च छन्दसि दिक्पूर्वप-
दान्ङीप् · वाहः · सख्यशिश्वीति भाषायाम् · जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् · पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च २०

गार्द्ध्यानुकंप्रोक्षः। लिट्स्त्रे। लिङादिषु। धुंधूस्नुमपथा। आनुसंबंधे समानाधिकरणो स्त्रातस्यास्य

पिपंसप्तदश॥ इतीप्रथमचतुर्थपाद॥ आङ्याप्प्रातिपदिकात्‌। स्वौजसमौट्‌छष्टाभ्यांभिस्‌ङे। भ्यांभ्यस्‌।

ङसिभ्यांभ्यस्‌ङसोसाम्‌ङ्योस्सुप्‌। स्त्रियाम्‌। अजाद्यतष्टाप्‌। ऋन्नेभ्योङीप्‌। उगितश्च। वनोरच। पादो

न्यतरस्याम्‌। टाबृचि। नषट्स्वस्रादिभ्यः। मनः। अनोबहुव्रीहेः। डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्‌। अनुप

सर्जनात्‌। टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपख्युनाम्‌। यञश्च। प्राचांष्फतद्धितः।

सर्वत्रलोहितादिकतंतेभ्यः। कौरव्यमांडूकाभ्यांच। वयसिप्रथमे। द्विगोः। अपरिमाणबिस्ताचितकंब

ल्येभ्योनतद्धितलुकि। कांडांतात्क्षेत्रे। पुरुषात्प्रमाणोन्यतरस्याम्‌। बहुव्रीहेरूधसोङीष्‌। संख्या

व्ययादेर्ङीप्‌। दामहायनांताच्च। अनउपधालोपिनोन्यतरस्याम्‌। नित्यंसंज्ञाछन्दसोः।

केवलमामकभा[illegible]धेयपापापरसमानार्यकृतसुमंगलभेषजाच्च। ऽत्रेश्वजसो। [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्री:

९८ आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ०
दाशगोघ्नौ संप्रदाने । भीमादयोऽपादाने । ताभ्यामन्यत्रोणादयः ४ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्र
त्यवसानार्थेभ्यः लस्य । तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्
वहिमहिङ् । टित आत्मनेपदानां टेरे । थासः से ४० लिटस्तझयोरेशिरेच् । परस्मैपदानां णल
तुसुस्थलथुसणल्वमाः । विदो लटो वा । ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः । लोटो लङ्वत् । एरुः । सेर्ह्य
पिच्च । वा छन्दसि । मेर्निः । आमेतः । सवाभ्यां वामौ । आडुत्तमस्य पिच्च । एत ऐ । लेटो[illegible]टौ ।
आत ऐ । वैतोऽन्यत्र । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । स उत्तमस्य । नित्यं ङितः । इतश्च ५ तस्थस्थमिपां तान्तन्
तामः । लिङः सीयुट् । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । किदाशिषि । झस्य रन् । इटोऽत् । सुट् तिथोः ।
झेर्जुस् । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । आतः । लङः शाकटायनस्यैव । द्विषश्च । तिङ्शित्सार्वधातुकं ९८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यावति विन्दजीवोः चर्मोदरयोः पूरेः वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् चेले क्नोपेः। निमूलसमूलयोः कषः।
शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः। करणे हनः स्नेहने पिषः हस्ते वर्त्तिग्रहोः स्वे पुषः २। अ
धिकरणे बन्धः संज्ञायाम् कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः। ऊर्ध्वे शुषिपूरोः उपमाने कर्मणि च कषादिषु यथा
विध्यनुप्रयोगः उपदंशस्तृतीयायाम् हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः समा
सत्तौ प्रमाणे च अपादाने परीप्सायाम् द्वितीयायां च स्वाङ्गेऽध्रुवे परिक्लिश्यमाने च विशिपतिपदिस्क
न्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु नाम्न्यादिशिग्रहोः। अव्ययेऽयथाभिप्रेता
ख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ तिर्यच्यपवर्गे ३। स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे तूष्णीमि भुवः ४
अन्वच्यानुलोम्ये। शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन्। पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु कर्तरि
कृत् भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः तयोरेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शकि लिङ् च। आशिषि लिङ्लोटौ। क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्। माङि लुङ्। स्मोत्तरे लङ् च। ऽस्मादयानिव्यासस्य धावद्वनोऽङ्ग
मिच्छाहृत्येश्वगोताव्योर्हिंश्चिः षोडश: ॥ इति तृतीयस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः। क्रिया
१८ समभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः। समुच्चयेऽन्यतरस्याम्। यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्। समुच्चये सामा
न्यवचनस्य। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। लिङर्थे लेट्। उपसंवादाशङ्कयोश्च। तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यै
न्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः। प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै। दृशे विख्ये च। शकि णमुल्कमुलौ। ईश्वरे तोसुन्कसुनौ।
कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः। अवचक्षे च। भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्। सृपितृदोः कसु
न्। अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा। उदीचां माङो व्यतीहारे। परावरयोगे च। समानकर्तृकयोः पूर्वका
ले। आभीक्ष्ण्ये णमुल् च। न यद्यनाकाङ्क्षे। विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु। कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्। स्वादुमि णमुल्।
अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने। कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये। १८

शंसायां भूतवच्च · क्षिप्रवचने लृट् · आशंसावचने लिङ् · नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । भविष्यति
मर्यादावचनेऽवरस्मिन् · कालविभागे चानहोरात्राणाम् · परस्मिन्विभाषा · लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ·
भूते च · वोताप्योः । गर्हायां लडपिजात्वोः · विभाषा कथमि लिङ् च । किंवृत्ते लिङ्लृटौ · अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिं
वृत्तेऽपि · किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् · जातुयदोर्लिङ् । यच्चयत्रयोः गर्हायां च · चित्रीकरणे च · शेषे लृडयदौ · उ
ताप्योः समर्थयोर्लिङ् · कामप्रवेदनेऽकच्चिति · संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे · विभाषा धातौ संभावनवच
नेऽयदि · हेतुमति लिङ् । इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ · समानकर्तृकेषु तुमुन् · [illegible]
[illegible] लिङ् च । इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने । विधिनिमन्त्रणामन्त्र
णाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । लोट् च · प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च · लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके · स्मे लोट् ·
अधीष्टे च · कालसमयवेलासु तुमुन् । लिङ् यदि · अर्हे कृत्यतृचश्च · आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः कृत्याश्च ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१८ ह्नुतः क्तिः ८ ट्विद्योऽथुच्· यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङः स्वपो नन्· उपसर्गे घोः किः कर्मण्यधिकरणे च· स्त्रियां क्ति
न्· स्थागापापचो भावे· मंत्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च· व्रजयजो
र्भावे क्यप्· संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः कृञः श च· इच्छा· अ प्रत्ययात्· गु
रोश्च हलः षिद्भिदादिभ्योऽङ्। चिंतिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च· आतश्चोपसर्गे· ण्यासश्रंथो युच्· रोगा
ख्यायां ण्वुल् बहुलम्· संज्ञायां विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च· पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच्· आक्रोशे नञ्यनिः।
कृत्यल्युटो बहुलम्· नपुंसके भावे क्तः ल्युट् च· कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम्· करणाधि
करणयोश्च· पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च· अवे तॄस्त्रोर्घञ्।
हलश्च। अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च· उदङ्कोऽनुदके· जालमानायः· खनो घ च· ईषद्दुःसुषु कृ
च्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्· कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः। आतो युच्· छन्दसि गत्यर्थेभ्यः अन्येभ्योऽपि दृश्यते· वर्तमाने

१८

मित्तयः प्रेस्त्रीयक्षे · प्रथने वावशब्दे · छन्दोनाम्नि च · उदि ग्रहः समि मुष्टौ · यमिन्योर्नीसोर्द्धता ओंवयो४ यशाव
उपात्ययद स्ताः अप्रुघोः श्रोते पख्याये · हस्तादाने वेरस्तेये २ निवासचितिशरीरोपसमाधाने छादेश्च क४ संवे
वानौ तरा यथ्ये · कर्मव्यतिहारे णच स्त्रियाम् · अभिविधौ भाव इनुण् · अणोयन्योर्गेहः प्रे लिप्सायाम् · प
रौ पक्षे · नौ गृ अनोद्यो · उदि श्रयतियौतिपूद्रुव४ विभाषा डि · रुप्सुवोः अप्रत्येन्य हौ वर्षप्रतिबंधे · प्रे द्रिस्ताजाम् · र
श्रौ च · ह्रोतेर रक्षादने · परोर्न्यवोर्वज्ञाने · एरच · ज्ञादेरप · ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च · उपसर्गेदः नो रावृ
३॥ वृधजयोरस्रुपसर्गे · स्वनहसोर्वा · यमः समुपनिविषु च · नौ गदनदपठस्वनः · क्वणो वीणायां च · नित्यंप
ताः पनिमारो । पक्षे उपसजि · प्रमदसमदौ हर्षे · समुदोरजः पशुषु · अक्षेषु ग्लहः · प्रजने सर्तेः · ह्वः संप्रसा
रणं [illegible] च न्यभ्युपविषु · आदि ष्ठे · नियानमालावक४ भावे उपसर्गस्य · हलश्च · ञघः मृ जोर्ह नः अपलोर्व
मोजम् करणेपोवि डुषु · स्तम्बे कच · परौ घः · उपघ्न आश्रये · संघोद्घौ गणप्रशंसयोः · नियो निमित्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१५ लृत्वु दसिसिवमिहपतदग्ग्ानहः कारो॰ हृस्वस्काराधोः ३ धं मुर्लिं ङ्घ्स्त्वमसहं वर इत्रः ७य: संज्ञा
यामः॰ कर्त्तरि च र्षि देयतयोः ज्ञीनं॰ कैः मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च १० कर्मणि द्विवचनः सर्वस्मात्तस्येव
उस्त्व म॰धेनुन्यो ४ धातिनि भंजे भासव्यः कर्मराप ठौ ॥ इति द्वितीय ४ पाद ४ ५ रांद्यधोवरुत्वम्:
ऋते पिदृश्यते॰ भविष्यति गम्यादयः पावत्पुनानिमानयोर्लट् क्रियाभावकप्राकर्यो: लिं ऋते लिप्स्याया॰
प्रियमानसिद्धौ च॰ लोड्यर्थे लक्षणे च लिङ्॰ वोर्ध्वमौहूर्तिके॰ [illegible] लोक्रियायां क्रियार्थायाम्
भाववचनाश्च॰ ३ घ्राकर्मणि च॰ ८ट: सद॰ अनप्रत्ने ४ट॰ पदरुजविशस्पृशो घञ् स्थिरे॰ भावे॰
अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्॰ परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः १ ८३॰ ख॰ उपसर्गे घ्वः नमिपुउद्धवः श्रि
णीभुवोऽनुपसर्गे॰ वौ क्षुश्रुवः अघ्यो दो रिपः घे [illegible] भुवः निरभ्योपदवो ४ ५ ग्यो ग्रः कथाम्॰ पद्धेर

ग्रतु वा त्ते त श्व ह ला दे: उुवं के म्य दं ड्रु म्य स्ट उ ट पि ड्य ले उुवं स ठ पत व दः ॐ ध मं ग र्थे म्य श्व · नं घः स ६ ही
प दो ज श्व · ले ठ प त प द स्या म ड ब ह न ऊ म ग म श ह म्य ड ऊ म · जं म भि स्र कु ह लं ढ ढ ङ: बा क व · पु जो रि
निः जि त क्षि वि श्री रा म मा य था म्य म प रि भ व स्र म्य श्व ० स्र हि उ ति गति नि जा त न्द्रा म द्रा म्य मा उ व ·
रा ऐ ट् स्र ि त द ल स दो ह ४ स्ट ढ स्य द: ध म र वे · ट म ज भा त मि दे ड ‹ वं · पि दि मि दि छि दे: फु र व · इ रा न
रा जि म लि म्य र्क र प · ग न्य र श्व · जा उ ऊ कः घ न जे प द श ा घ ड : ने मि ऊं वि स्य त स ऊ म हि न दि पो रं: स्ना
धं सा भि स्र ड: विं डु वि छु: भा ढु न्द लि · स्रा ह ग म ह न जो न: कि कि नौ · लि द्वं · सु पि त स्ट बो र्न जि ड: । व ह्रुं य घो
रा नु: भि पः ॐ ह्री क नो · स्र्व श भा स धि स ऊ मो ध र दे · पु र व घ ड: । भू न भा स भ र्वि पु तो ति छ जु णा व ते य: छि प ·
ग्र ल्ये म्यो पि ह प प ते · उं यः सं सा यां न र पोः वि व्र सं म्यो तु स सा पा न: · घः ऊ म री छ न · दा म्री धा स उ भ त्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मयनिष्ठाखलर्थतृनां ग्रकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः कृत्यानांकर्त्तरिवा तुल्यार्थैरतुलोप
माभ्यांतृतीयान्यतरस्याम् चतुर्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ४ ग्रनभिहित इ
त्यंकृतपतश्च त्रेष्वधुवो स्त्रयोदशाः॥ इतितृतीयःपादः द्विगुरेकवचनम् द्वन्द्वश्चप्राणितूर्य
१० सेनांगानाम् ग्रनुवादेचरणानाम् ग्रध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् ग्रध्ययनतोविप्रकृष्टाख्यानाम् जा
पिशिष्टलिंगोनदीदेशोग्रामाः क्षुद्रजन्तवः येषांचविरोधःशाश्वतिकः शूद्राणामनि
रवसितानाम् गवाश्वप्रभृतीनिच विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापरा
धरोत्तराणाम् विप्रतिषिद्धंचानधिकरणवाचि नदधिपयग्रादीनि ग्रधिकरणैतावत्त्वेच॰
विभाषासमीपे ग्रव्ययीभावश्च तत्पुरुषोनञ्कर्मधारयः संज्ञायांकंथोशीनरेषु १ उपज्ञो
पक्रमंतदाद्याचिख्यासायाम् छायाबाहुल्ये सभाराजामनुष्यपूर्वा॰ ग्रशालाच विभाषासेनासुरा १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च सप्तम्यधिकरणे च यस्य च भावेन भाव
लक्षणम् षष्ठी चानादरे स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च आयुक्तकुशलाभ्यां चासे
वायाम् २ यतश्च निर्द्धारणम् पंचमी विभक्ते साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः प्रसितोत्सुकाभ्यां
तृतीया च नक्षत्रे च लुपि प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा संबोधने च सामंत्रितं
एकवचनं संबुद्धिः षष्ठी शेषे ज्ञोऽविदर्थस्य करणे अधीगर्थदयेशां कर्मणि कृञः प्रतियत्ने
रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः आशिषि नाथः जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् व्य
वहृपणोः समर्थयोः दिवस्तदर्थस्य विभाषोपसर्गे द्वितीया ब्राह्मणे ३। प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देव
तासम्प्रदाने चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि यजेश्च करणे कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे कर्तृ
कर्मणोः कृति उभयप्राप्तौ कर्मणि क्तस्य च वर्तमाने अधिकरणवाचिनश्च न लोका

श्रीः
स्व ध्या
१

कारकमध्ये कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी पंच
म्यपाङ्परिभिः प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्व
नि चतुर्थी संप्रदाने क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः तुमर्थाच्च भाववचनात् नमःस्व
स्ति स्वाहा स्वधाऽलं वषड्योगाच्च मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु कर्तृकरणयोस्तृती
या सहयुक्तेऽप्रधाने येनाङ्गविकारः १ इत्थंभूतलक्षणे संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि हेतौ अक
र्तर्य्यृणे पंचमी विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् षष्ठी हेतुप्रयोगे सर्वनाम्नस्तृतीया च अपादाने पंच
मी अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन एनपा द्वितीया
पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्ववचनस्य ० १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न निर्द्धारणे पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन क्तेन च पूजायाम् अधिकरण
वाचिना च कर्म्मणि च तृजकाभ्यां कर्त्तरि कर्त्तरि च नित्यं क्रीडाजीविकयोः कुगतिप्रादयः उपपद
मतिङ् अमैवाव्ययेन १ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् क्त्वा च शेषो बहुव्रीहिः अनेकमन्य
पदार्थे संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये दिङ्नामान्यन्तराले तत्र तेनेदमिति सरूपे तेन स
हेति तुल्ययोगे चार्थे द्वन्द्वः उपसर्जनं पूर्वम् राजदन्तादिषु परम् द्वन्द्वे घि अजाद्यदन्तम् अल्पा
च्तरम् सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ निष्ठा वाहिताग्न्यादिषु कडाराः कर्मधारये २ पूर्वापरा
धौ तेरस्तीयाप्रभृतीन्यष्टादशाः ०ः इति द्वितीयः पादः अनभिहिते कर्म्मणि द्वितीया तृतीया च
होश्छन्दसि अन्तरान्तरेण युक्ते कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे अपवर्गे तृतीया सप्तमीपंचम्यौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ कालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन ४ श्रेण्यादयः कृतादिभिः क्तेन नञ्विशिष्टे
नानञ् ३ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् क
तरकतमौ जातिपरिप्रश्ने किं क्षेपे पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रव
क्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः प्रशंसावचनैश्च युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः ८ कृत्यतुल्या
ख्या अजात्या वर्णो वर्णेन कुमारः श्रमणादिभिः ८ चतुष्पादो गर्भिण्या मयूरव्यंसकादयश्च ४
समर्थोन्पपदार्थे स्विद्धश्छ्कसनमह द्वादश। ः ॐ ः इति प्रथमः पादः ८ पूर्वापराधरोत्तरमे
कदेशिनैकाधिकरणे अर्द्धं नपुंसकम् द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
प्राप्तापन्ने च द्वितीयया कालाः परिमाणिना नञ् ईषदकृता। षष्ठी याजकादिभिश्च ८ ६

कालाः। अत्यन्तसंयोगे च तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमि
श्रश्लक्ष्णैः। कर्तृकरणे कृता बहुलम् कृत्यैरधिकार्थवचने अन्नेन व्यंजनम् भक्ष्येण मिश्रीकर
णम् चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः पंचमी भयेन अपेतापोढमुक्तपतितापत्र
स्तैरल्पशः स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन सप्तमी शौण्डैः २ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च ध्वां
क्षेण क्षेपे कृत्यैर्ऋणे संज्ञायाम् क्तेनाहोरात्रावयवाः तत्र क्षेपे पात्रेसमितादयश्च पूर्व
कालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन दिक्संख्ये संज्ञायाम् तद्धिता
र्थोत्तरपदसमाहारे च संख्यापूर्वो द्विगुः कुत्सितानि कुत्सनैः पापाणके कुत्सितैः उपमाना
नि सामान्यवचनैः उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे विशेषणं विशेष्येण बहुलम्:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

८

ध्यनुप्रतिगृणाश्च ऊर्यादिच्विडाचश्च छन्दसि परेऽपि व्यवहिताश्च ॥ इति चतुर्थः पादः इति प्रथमाध्यायः ॥ ॥
समर्थः पदविधिः सुबामंत्रिते पराङ्गवत्स्वरे प्राक्कडारात्समासः सहसुपा अव्ययीभावः
अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपू
र्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु यथासादृश्ये यावदवधारणे सुप्प्रतिना
मात्रार्थे अक्षशलाकासंख्याः परिणा विभाषा अपपरिबहिरंचवः पंचम्या आङ्मर्यादा
भिविध्योः लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये अनुर्यत्समया यस्य चायामः तिष्ठद्गुप्रभृता
नि च पारे मध्ये षष्ठ्या वा संख्या वंश्येन नदीभिश्च १ अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् न तत्पुरुषः
द्विगुश्च द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः स्वयं क्तेन खट्वा क्षेपे सामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्राध्वं बंधने जीविकोपनिषादावौपम्ये ते प्राग्धातोः ४ छन्दसि परेपि व्यवहिताश्च कर्मप्रव
नीयाः अनुर्लक्षणे तृतीयार्थे हीने उपोधिके च अपपरी वर्जने आङ्मर्यादावचने लक्ष
णेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः अभिरभागे प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः अधि
परी अनर्थकौ सुः पूजायाम् अतिरतिक्रमणे च अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हा
समुच्चयेषु अधिरीश्वरे विभाषा कृञि लः परस्मैपदम् तङानावात्मनेपदम् तिङ
स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः सुपः विभक्तिश्च युष्म
द्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकव
च्च अस्मद्युत्तमः शेषे प्रथमः परः संनिकर्षः संहिता विरामोवसानम् ९ आकडारादे

ष्टास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागछेषु · अर्थे विभाषा · कोः कत्तत्पुरुषेऽचि · रथवदयो
३८ श्च · तृणे च जातौ · का पथ्यक्षयोः · ईषदर्थे · विभाषा पुरुषे · कवं चोष्णे · पथि च छन्दसि · पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं ·
संख्याविशायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ · ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः · सहिवहोरोदवर्णस्य · साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे ·
संहितायाम् · कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य · नहिवृतिवृषिव्यधिरुचि
सहितनिषु क्वौ · वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनां · मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् · शा॥ इको वहे
ऽपीलोः · उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् · इकः काशे · अष्टनः संज्ञायाम् · छन्दसि च · चितेः कपि ·
विश्वस्य वसुराटोः · नरे संज्ञायाम् · मित्रे चर्षौ · मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ · ओषधेश्च विभक्तौ
अप्रथमायाम् · ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् · इकः सुञि · द्व्यचोऽतस्तिङः · निपातस्य च · अन्येषाम्
दृश्यते · चौ · संप्रसारणस्य · स्वछ कछ क्या जाते दिक्कोऽश्वशालामायेकोः ऋदिकोवते स्कोन विंशतिः ॥
इति षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः · अङ्गस्य · हलः · नामि · नतिसृचतसृ · छन्दस्युभयथा · न च · नोपधायाः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हिमका निहतिभुव॰ अवशयो वाहोव मिश्रवाईभु॰ उद्कस्योद्ः से शायाम्॰ येबांवाम हैविभुव॰ एकहला दीपूरति
छेऽम्पतन स्याम्॰ मन्थौदनसक्तु विन्दुव अभाय तारविदय॰ गाभुवे॰ ३५ इ कोनस्यो कोगाथ लयस्य॰ एकतद्धितेव॰
ग्रायोः संशाष्छन्दसी र्धहलम॰ त्येत॰ इष्ठ छे वि का मा ला मी वित् कल माति॰ खि स्यन व्ययस्य॰ त्रपुउ हिंव दूर्ग॰
नमम॰ उ व स्थका वाम कृत्पय वेषं॰ वावंयमउनन्दवीव॰ कारेसत्याजदस्य॰ अपेनातिलम्यपाते अः रात्रेः कृ ति॰
विभाषा॰ न लोपो न अः तस्मा हुउ वि॰ न आपान पालये दानीसत्मानगुविनकुलनरवनवं सकनक्षत्रनकुनाके॰
भुप्रकृत्या॰ एकादिश्चैक स्यचाडुक॰ नगो प्राणिष्वन्यतरस्याम्॰ सहस्यसहस्यसं नायाम्॰ ग्रन्थान्ताधिके व॰
द्वितीये चां उ पाख्ये ४ अव्ययीभावे चाकाले॰ वोपसर्जनस्य॰ प्रकृत्याशिषि॰ समान स्य छन्दस्य मूर्द्ध प्रभृत्युद
र्केषु॰ ज्योतिर्जन पद रात्रि ना भि नाम गोत्र रूप स्थान वर्ण वयोव चनबन्धुषु॰ चरणे ब्रह्मचारिणि॰ तीर्थे ये॰ विभोदरे॰
दृग्दृशवतुषु॰ इदंकिमोरीश्की॰ आसर्वनाम्नः॰ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये॰ समः समि॰ तिरसस्ति
र्यलोपे॰ सहस्य सध्रिः॰ सधमादस्थयोश्छन्दसि॰ द्वन्द्वे च॰ उदकस्योदः संज्ञायाम्॰ उदनौ दे मोत्पत्ति सद्ध्व नीया

तत्पुरुषे कृति बहुलम्· प्रावृट्शरत्कालदिवां जे० विभाषा वर्षक्षरशरवरात्· घकालतनेषु कालनाम्नः· शयवासवा
३८ सिष्वकालात्· तेन सिद्धवध्नातिषु च· स्थे च भाषायाम्· १ षष्ठ्या आक्रोशे· पुत्रेऽन्यतरस्याम्· ऋतो विद्यायोनिसं
बंधेभ्यः· विभाषा स्वसृपत्योः· आनङृतो द्वन्द्वे· देवताद्वन्द्वे च· ईदग्नेः सोमवरुणयोः· इद्वृद्धौ· दिवो द्यावा· दि
वो दिवा· दिवश्च पृथिव्याम्· उषासोषसः· मातरपितरावुदीचाम्· पितरामातरा च छन्दसि· स्त्रियाः पुंवद्भा
षितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु० तसिलादिष्वाकृत्वसुचः· क्यङ्मानिनोश्च· न कोप
धायाः· संज्ञापूरण्योश्च· वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे॥ स्वाङ्गाच्चेतः २ जातेश्च· पुंवत्कर्मधारयजा
तीयदेशीयेषु· घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः· नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम्· उगितश्च· आ
न्महतः समानाधिकरणजातीययोः· द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः· विभाषा च· त्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वे
षाम्· हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु· वा शोकष्यञ्रोगेषु· पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु· पद्यत्यतदर्थे·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पमानादन्यतरस्याम्· जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः· वा जाते· नञ्सुभ्याम्· कपि
पूर्वम्· ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्· बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि· न गुणादयोऽवयवाः· उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु· वनं स
मासे· अन्तः· अन्तश्च· न निविभ्याम्· परेरभितोभावि मण्डलम्· प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम्· निरुदकादीनि च·
अभेर्मुखम्· अपाच्च· स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च· अधेरुपरिस्थम्· अनोरप्रधान-
कनीयसी· पुरुषश्चान्वादिष्टः· अतेरकृत्पदे· नेरनिधाने· प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे· उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः
सोरवक्षेपणे· विभाषोत्पुच्छे· द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ· सक्थं चाक्रान्तात्· परादिश्छन्दसि बहुलम् १०
वहुव्रीहा वामस्त्रा· गोः सादकेदिप्यार्थे· उक्तान्नलोपिन कूलकूलतीरदेवताद्वि भाषानिभ्यामेकोनविंश
तिः॥ षष्ठस्याऽध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ अलुगुत्तरपदे· पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः· ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः·
मनसः संज्ञायाम्· आज्ञायिनि च· आत्मनश्च· वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः· परस्य च· हलदन्तात्सप्तम्याः
संज्ञायाम्· कारनाम्नि च प्राचां हलादौ· मध्याद्गुरौ· अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे· बन्धे च विभाषा·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शालाल्येभ्यः कुर्कोदिन्य डाकिकिडगः खुड्ड बकारादीनि · जलाम्बनमः प्रस्कन्दो मगालमः चितौलि
त्याकहूव यकुश्री लाथ[illegible]नसलः ७ भेदबल स्यात्यादिश्रुप्र गपतः ८ देवताईन्द्वे ब्रोलरपदेऽनुदात्ताय
पथिजीगद्रपूवमन्निश्रु · अनः आथबुमक्तोजेविविज्ञाशान् सर्व्वमानामन्तः । संज्ञायामनाविलादी
३८ नामः प्रकृत्यादीनांव · कारका दुत्तरगुन यो रेखाशिशि · दुःखं भृते कृतमिव · अनो भावकर्मेव वनो०
मैनक्तिनव्याख्यानशायनासनस्थानेयजकादि · क्रीताः सप्तम्यांपुरन्यमः · पुनार्थ कलेह लटेनी यायाः ।
मिथ्यज्वा उपसर्गमसंज्ञे · रक्षोत्तरा पतिबेचे समासजाहिं तास्मिन्मश्री स्तब्धिताः पश्चात्तदर्थे०
अवकावश्रान्तो · अन्तोयोव · संज्ञायाम् · कृत्योन्के च्यु शीर्षादयश्च च विभाषा तन्नतीश्रावगुदिश्रु
यकुश्री लाविदमोतमुः४ प्रथमूरतापोः क्रियागताने · संख्यास्तनः विभाषा छन्दसि · संज्ञायामितु
नयोः अयायेपिनोत्तरमः · उभे स्त्राभ्यामू · नान्यपदिफाक्लोमहतस्यसम्बुद्धिप्रवसेभ्यः निको ३८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कच्छादीनाम्॥ मालादीनां च॥ अमर्त्ये नगरे नदीनाम्॥ अमो वा वर्णान्ताच्च॥ नभृतादिकं द्दीव
मध्यमकं तु लम्॥ अन्तः सर्वं ज्ञनाकान्तो संज्ञायां गिरिनिकाययोः॥ कुमार्य्यां वयसि॥ उदके केवले॥
द्विगौ क्रतौ॥ संज्ञायां नपुंसके॥ पुरे प्राचाम्॥ अरिष्टगौडपूर्वे च॥ न हास्तिनफलकमार्देयाः॥ कुसूललक्ष
पकुम्भशालं बिले॥ आदिश्चिहणादीनाम्॥ जनपदाख्यानवानप्रादेशः॥ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि॥ उत्त
रपदवृद्धौ सर्वं च॥ बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम्॥ उदराश्वेषुषु॥ नदी वंशुति॥ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम्॥
उत्तरपदादिः॥ कर्णो वर्णलक्षणात्॥ संज्ञौपम्ययोश्च॥ प्राद्युदातं छन्दसि॥ जीवकीर्णवा॰॥ कूलतीरतू
लमूलशालाक्षसममव्ययीभावे॥ कंथामन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ॥ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके॥ कन्था च॥
आदिश्चषाढादीनां वेन्यस्त्रा रोः॥ चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम्॥ चीरमुपमानम्॥ पललसूपशाकं मिश्रे॥
कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम्॥ अकर्मधारये राज्यम्॥ वर्ग्यादयश्च॥ पुत्रः पुम्भ्यः॥ नाचार्य्यर्त्विजः॥ क

तदधीनवचने · देवेत्राव · देवमनुष्यपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् · अव्यक्तानुकरणा
द्व्यजवरार्द्धादनितौ डाच् · कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ · संख्यायाश्च गुणान्तायाः · समयाच्च यापनायाम्
सपत्त्रनिष्पत्त्रादतिव्यथने · निष्कुलान्निष्कोषणे · सुखप्रियादानुलोम्ये · दुःखात्प्रातिलोम्ये · शूलात्पाके · सत्या
३२ दशपथे · मद्रात्परिवापणे · समासान्ताः ४ न पूजनात् · किमः क्षेपे · नञस्तत्पुरुषात् · पथो विभाषा ०
बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात् · ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे · अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः · अक्ष्णोऽदर्श
नात् · अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तं
दिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशु
नगोष्ठश्वाः · ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः · अवसमन्धेभ्यस्तमसः · श्वसो वसीयःश्रेयसः ४ अन्ववतप्ताद्रहसः · प्रतेर
रसः सप्तमीस्थात् · अनुगवमायामे · द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः · उपसर्गादध्वनः · तत्पुरुषस्याङ्गुलेः ३२
संख्याव्ययादेः · अह्नः सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः · अह्नोऽह्न एतेभ्यः · न संख्यादेः समाहारे ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन्· अनत्यन्तगतौ क्तात्· न सामिवचने· बृहत्या आच्छादने· अषडक्षाशितंग्व
लंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः· विभाषांचेरदिक्स्त्रियाम्· जात्यन्ताच्छ बंधुनि· स्थानान्ताद्विभाषा सस्था
नेनेति चेत्· किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे· अमु च छन्दसि· अनुगादिनष्ठक्· णचः स्त्रियामञ्·
अणिनुणः· विसारिणो मत्स्ये· संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्· द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्· एकस्य
सकृच्च· विभाषा बहोर्धाविप्रकृष्टकाले·१॥ तत्प्रकृतवचने मयट्। समूहवच्च बहुषु· अनन्तावसथे
तिहभेषजाञ्ञ्यः· देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्· पादार्घाभ्यां च· अतिथेर्ञ्यः· देवात्तल्· अवेः कः· यावादिभ्यः कन्· लोहिता
न्मणौ· वर्णे चानित्ये· रक्ते· कालाच्च· विनयादिभ्यष्ठक्· वाचो व्याहृतार्थायाम्· तद्युक्तात्कर्मणोऽण्· ओषधेरजा
तौ· प्रज्ञादिभ्यश्च· मृदस्तिकन्· सस्नौ प्रशंसायाम्·२॥ वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि· बह्वल्पार्था
च्छस्कारकादन्यतरस्याम्· संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्· प्रतियोगे पंचम्यास्तसिः॥ अपादाने चाहीयरुहोः॥
अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः· हीयमानपापयोगाच्च· षष्ठ्या व्याश्रये· रोगाच्चापनयने· कृभ्वस्तियोगे
संपद्यकर्तरि च्विः· अभूततद्भावे· अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च· विभाषा साति कार्त्स्न्ये· अभिविधौ संपदा च·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३१

नैष नृके पीपानीतौ वतशुल्कात्. यकृवो पत्र ब्धनाम्नेक्ष्या. धानलवीव. प्रावामुपादेरउन्नु बीव. जाति
नाम्नः कन्. ४॥ अजिनांतस्योत्तरपदलोपश्च॥ ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः। शेवल सुपवि विशालवरुणा
र्यमादीनां तृतीयात्. अत्येऽस्य. संज्ञायाम् कन्. कुटीशमी शुण्डाभ्यो रः कुत्वादुपत्र. कासू गोणीभ्यां
ष्टरच्. ध. वोक्षाश्वर्षभेभ्यश्व तनुत्वे. किं पललदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्. वा बहूनां जाति परि प्रश्ने डतमच्.
एकाच्च प्राचाम्. अवक्षेपणे कन्. इवे प्रतिकृतौ. संज्ञायां च. लुम्मनुष्ये. जीविकार्थे चापण्ये. देवपथादिभ्यश्च.
वस्तेर्ढञ्. ५॥ शालाया ढः शाखादिभ्यो यत्. द्रव्यं च भव्ये कुशाग्राच्छः समासाच्च तद्विषयात्. शर्करादिभ्योऽण्. अ
ङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्. ए कर्णलाक्षणिकठ जन्यतरस्याम्. कर्कलोहिताद्दीकक्. पल्लवविशूद्रेभ्यश्च. सदसि च
पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्. ब्रातच्फञोरस्त्रियाम्. आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात्. वृ
कादेर्ढञ्. दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः. पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ. अभिजिद्विदभृच्छालावच्छि
खावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ्. न्यादयस्तद्राजाः विभाषा त्याग्निनोऽन्नविलाया व्युष्ठादयः ११८॥ प्राग्दिशो
मध्यतेर्विभाषाद्वयवजातिनाम्नो विस्तरेक्षोनविंशति॥॥ इति पंचमाध्यायस्य तृतीयः पादः ४ पादमात्रस्य संख्या

दक्षिणोत्तमतसुच्· विभाषा परावराभ्याम्· अंचेर्लुक्· उपर्युपरिष्टात्· पश्चात्· पश्च पश्चा चावच्छंदसि॰
उत्तराधरदक्षिणादातिः· एनबन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्याः· दक्षिणादाच्· आहि च दूरे· उत्तराच्च· पूर्वाधरावरा
णामसि पुरधवश्चैषाम्· अस्ताति च· विभाषावरस्य· संख्याया विधार्थे धा· अधिकरणविचाले च॰
एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम्· द्वित्र्योश्च धमुञ्· एधाच्च· याप्ये पाशप्· पूरणाद्भागे तीयादन्· प्रागेकादशभ्यो
छन्दसि· षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च· मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च· एकादाकिनिच्चासहाये· भूतपूर्वे चरट्· षष्ठ्या
रूप्य च· अतिशायने तमबिष्ठनौ· तिङश्च· द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ· अजादी गुणवचनादेव· तु-
श्छन्दसि· प्रशस्यस्य श्रः· ज्य च· वृद्धस्य च· अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ· युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम्·
विन्मतोर्लुक्· प्रशंसायां रूपप्· ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः· विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु॰
प्रकारवचने जातीयर्· प्रागिवात्कः· अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः· कस्य च दः· अज्ञाते· कुत्सिते·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१०

यत्ताद्रुम बारिति । ङमुक्तादिभ्यो देशे । पलादिभ्यो मतुवेश्यतनस्यात् । संज्ञायां मन्माभ्यां म् । कंशंभ्यां
वभयुक्तिरुतयसः । तुन्दिवलिवटेर्भः । ग्रहं शुभमसोर्युस् । ५८ । धान्यानां भवने क्षेत्रे नकि मोविकृतादिभ्यः
३० कालप्रयोजनात्स्वयाग्रहात्माधामे आविशातिः १० । ५० ॥ इति पंचमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ प्राग्दि
शोविभक्तिः । किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः । इदम इश् । एततोरथोः । एतदोऽन् । सर्वस्य सोऽन्यतरे
स्याम् । पंचम्यास्तसिल् । तसेश्च । पर्यभिभ्यां च । सप्तम्यास्त्रल् । इदमो हः । किमोऽत् । वाह
च छन्दसि । इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते । सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा । इदमो र्हिल् । अधुना । दानीं च ।
तदो दा च । तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि । अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् । सद्यः परुत्परार्यैषमः परेद्यव्यद्य ३०
पूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः । प्रकारवचने थाल् । इदमस्थमुः ।
किमश्च । था हेतौ च छन्दसि । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपंचमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ४

मतुप्। रसादिभ्यश्च। प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् सिध्मादिभ्यश्च वत्सांसाभ्यां कामबले। फेना
दिलच्। लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः ५।२।१०० प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः। तपःसहस्राभ्यां विनीनी। अण्
च। सिकताशर्कराभ्यां च। देशे लुबिलचौ च। दन्त उन्नत उरच्। ऊषसुषिमुष्कमधो रः। द्युद्रुभ्यां मः। के
शाद्वोऽन्यतरस्याम्। गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम्। काण्डाण्डादीरन्नीरचौ। रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच्।
दन्तशिखात्संज्ञायाम्। ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः। अत
इनिठनौ। व्रीह्यादिभ्यश्च। तुन्दादिभ्य इलच् च। एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम्। शतसहस्रान्ताच्च निष्कात्।
रूपादाहतप्रशंसयोर्यप्। अस्मायामेधास्रजो विनिः। बहुलं छन्दसि। ऊर्णाया युस्। वाचो ग्मि
निः। आलजाटचौ बहुभाषिणि। स्वामिन्नैश्वर्ये। अर्शआदिभ्योऽच्। द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादि
निः। वातातीसाराभ्यां कुक् च। वयसि पूरणात्। सुखादिभ्यश्च। धर्मशीलवर्णान्ताच्च। हस्ताज्जातौ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२८ वहुपूगगणसंघस्यतिथुक् वतोरिडुक्· द्वेस्तीयः त्रेःसंप्रसारणंच· विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्· नित्यंशतादि
मासार्द्धमाससंवत्सराच्च· षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः मतौछः सूक्तसाम्नोः अध्यायानुवाकयोर्लुक्· विमुक्तादिभ्यो
ऽण्· गोषदादिभ्योवुन्· तत्रकुशलःपथः आकर्षादिभ्यःकन्· धनहिरण्यात्कामे· स्वांगेभ्यःप्रसिते· उदराट्ठ
गाद्यूने· सस्येनपरिजातः अंशंहारी· तन्त्रादचिरापहृते· ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायाम्· शीतोष्णाभ्यांकारि
णि· अधिकम्· अनुकाभिकाभीकः कमिता· पार्श्वेनान्विच्छति· अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्ठञौ· तावतिथं
ग्रहणमितिलुग्वा· सएषांग्रामणीः शृङ्खलमस्यवन्धनंकरभे· उत्कउन्मनाः कालप्रयोजनाद्रोगे· तद
स्मिन्नन्नंप्रायेसंज्ञायाम्· कुल्माषादञ्· श्रोत्रियंश्छन्दोधीते· श्राद्धमनेनभुक्तमिनिठनौ· पूर्वादिनिः स
पूर्वाच्च· इष्टादिभ्यश्च· छन्दसिपरिपन्थिपरिपरिणौपर्यवस्थातरि· अनुपद्यन्वेष्टा· साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायाम्·
क्षेत्रियच्परक्षेत्रेचिकित्स्यः इन्द्रियमिन्द्रलिंगमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमितिवा· तदस्यास्त्यस्मिन्निति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

णस्य दर्शनः ख्यः तत्सर्वोदः पश्यङ् कर्मपत्र पात्रं प्राप्नोति · ब्राप्नपदं प्राप्नोति · ब्रज पद सर्वा ·न्या यान यय द्वाभूत्र तिनेये
ङ · परोवरे परं परपुत्र पौत्र मनु भवति · ब्रवारपा त्यनीनुकामं आमी · समांसमां विजायते · ब्रवीमावळ हे · ब्रागवानः ब्र
नु ग्वलंगामी · ब्रप्रनोयतेयो · ब्रष्यमित्रा वं · शो छात्यम · भूतये · ब्रवय काहागमः पाङ्गीनक्षौपीन ब्र
पेयोः १॥ धातेन जीवति · साप्रपदीनं सख्यम् हे संज्ञीनं संज्ञीयाम · न त्य पाक भूले पी ·आदिकताादिभ्यः कुताज्जाह वं · स
प्रोदश्व कोटवं · ब्रवा तु दारवे · नै तेनासि का याः संज्ञायां ति ठन प्राठन्य ट वः नेर्विडलिरीसवो · इन छिद्र विकावत्तु ·
उपाधिभ्यां त्यकन्ना सन्ना न्नद्वयोः कर्मशि वटो ठवं · तस्य संज्ञा तम् · नाकादिभ्य इतव · प्रमाणोद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः।
उजु बहलि भ्या मयाव · पत्त दत्तेभ्यः परिमाणोऽनुप · किमिदंभ्यां वोघः २ किमः संख्यापरिमाणेऽति च सत्वाया · ब्र
वयवे तयप् · द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा · उभादुदात्तो नित्यम् · तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ता डः · शदन्तविंशतेश्च ·
संख्यायागुणस्य निमाने मयट् · तस्य पूरणे डट् · नान्तादसंख्यादेर्मट् · षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रकृष्टे ठञ्॰ प्रयोजनम्॰ विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः॰ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः॰ समापनात्सपूर्वपदात् ३५
वदक्षिणायज्ञाख्येभ्यः॰ तत्र च दीयते कार्यं भववत्॰ व्युष्टादिभ्योऽण्॰ तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ॰ सं-
२८ पादिनि॰ कर्मवेषाद्यत्॰ तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः॰ योगाद्यच्च॰ कर्मण उकञ्॰ समयस्तदस्य प्राप्तम्॰ ऋतोर-
ण्॰ छन्दसि घस्॰ कालाद्यत्॰ ऐकागारिकट् चौरे॰ आकालिकडाद्यन्तवचने॰ तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः ४
तत्र तस्येव॰ तदर्हम्॰ उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे॰ तस्य भावस्त्वतलौ॰ आ च त्वात्॰ न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंग-
तलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः॰ पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा॰ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च॰ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः
कर्मणि च॰ स्तेनाद्यन्नलोपश्च॰ सख्युर्यः॰ कपिज्ञात्योर्ढक्॰ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्॰ प्राणभृज्जातिवयोवचनो-
द्गात्रादिभ्योऽञ्॰ हायनान्तयुवादिभ्योऽण्॰ इगन्ताच्च लघुपूर्वात्॰ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्॰ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च॰
गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु॰ होत्राभ्यश्छः॰ ब्रह्मणस्त्वः ६ एवं द्वात्रिंशत्सूत्राणि स्यात्तदर्हति बरानासाक
र्मणावर्ण ह हृति चतुर्दश ११३४ इति पंचमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ॐ॥ १५ धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ्॰ व्रीहिशाल्यो- २८
र्ढक्॰ यवयवकषष्टिकाद्यत्॰ विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः॰ सर्वचर्मणः कृतः खखञौ॰ यथामुखसंमु-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पात्रात्ष्ठन्· तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते। पूरणार्द्धाट्ठन्· भागाद्यच्च· तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वं
शादिभ्यः· वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ· संभवत्यवहरति पचति· आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम्· द्विगोःष्ठंश्च· कु
लिजाल्लुक्खौ च· सोऽस्यांशवस्नभृतयः· तदस्य परिमाणम्· संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु· पंक्तिविंशति
त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम्· पञ्चद्दशतौ वर्गे वा· सप्तनोऽञ्छन्दसि· त्रिंशच्चत्वा
रिंशतो ब्राह्मणे संज्ञायां डण्· ३॥ तदर्हति· छेदादिभ्यो नित्यम्· शीर्षच्छेदाद्यच्च· दण्डादिभ्यः· छन्दसि च·
पात्राद्घंश्च· कडंकरदक्षिणाच्छ च· स्थालीबिलात्· यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ· पारायणतुरायणचान्द्रायणं
वर्त्तयति· संशयमापन्नः· योजनं गच्छति· पथः ष्कन्· पन्थो ण नित्यम्· उत्तरपथेनाहृतं च· कालात्
तेन निर्वृत्तं· तमधीष्टो भृतो भूतो भावी· मासाद्वयसि यत्खञौ· द्विगोर्यप्· षण्मासाण्ण्यच्च ४। अवयसि ठंश्च·
समायाः खः· द्विगोर्वा· रात्र्यहःसंवत्सराच्च· वर्षाल्लुक् च· चित्तवति नित्यम्· षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते·
वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि· संपरिपूर्वात्ख च· तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरं· तदस्य ब्रह्मचर्यम्· तस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्कः॥ उगवादिभ्यो यत्· कंबलाच्च संज्ञायाम्· विभाषा हविरपूपादिभ्यः· तस्मै हितम्· शरीरावयवाद्य
२८ त्· खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणाच्च· अजाविभ्यां थ्यन्· आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः·
सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ· माणवचरकाभ्यां खञ्· तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ· छदिरुपधिबलेर्ढञ्· ऋ
षभोपानहोर्ञ्यः· चर्मणोऽञ्· तदस्य तदस्मिन्स्यादिति· परिखाया ढञ्· प्राग्वतेष्ठञ्· आर्हाद्गोपुच्छसंख्या
परिमाणाट्ठक्· असमासे निष्कादिभ्यः १। शताच्च ठन्यतावशते· संख्याया अतिशदन्तायाः कन्· वतोरि
ड्वा· विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम्· कंसाट्टिठन्· शूर्पादञन्यतरस्याम्· शतमानविंशतिकसह
स्रवसनादण्· अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम्· विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम्· द्वित्रि
पूर्वान्निष्कात्· बिस्ताच्च· विंशतिकात्खः· खार्या ईकन्· पणपादमाषशताद्यत्· शाणाद्वा·
तेन क्रीतम्· तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ· गोद्व्यचोरसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्· पुत्राच्छ च· सर्व
भूमिपृथिवीभ्यामणञौ २। तस्येश्वरः· तत्र विदित इति च· लोकसर्वलोकाट्ठञ्· तस्य वापः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मत जन हलात्कारराजस्यकर्णेबु· नेत्रसाधुः प्रतिजेनादिभ्यःरयन· नक्षा स्नः ५ पवित्रदोरावः वसुपादिभ्यः
छकः शुगादि स्यछम· पथ्यतिविवसातिसंयतेहूम· समापाय· ठक्छन्दसि· समोनीर्थेवासी· से मानो
दरे भावित भ्रवो दातें: सो दरा घः भवे ध्रम्नेन्ति· पाथो नदीभ्यां ड्यण्· सम्मांतग्निवम्ब्रमणः· त्वो जसोवि
भाषाप्रसोः सगर्भ्के सछथसर्जुतायत्· गुनाङ्गुम· श्रध्याधत्· छन्दो व· सभ्राज्ञः वीहि हि यणाऽ
स्वभागकर्मणि· ६ रक्षो यातूनां हननी· रेवती जगती हविष्याभ्यः प्रशस्ये· श्वसारस्य च्छिन्... यादाम
ण· तद्वानासाउपधानोमंत्र इतीष्टकासुलुक्मतोः श्वविमानयण्· वयस्याभ्य मूर्धो... मत्वे
र्थे मासतन्वोः मध्योर्मः व· श्रोजसो ह निपुत्रवो· हेभो यश्रा अा देभग्गापत्न्यो· ... च्छनि योव·
श्चप्रियेसिस्कृतन· सहग्रेणासंमितौघः मतोर्वः सोमम्मर्हतियः मयेवं मधो :॥ ... नजेत्रा
ह:७॥ सर्वदेवात्तातिल्· शिवशमरिष्टस्यकरे· भावे व· प्रा७वहते रथमित्यछं ... हलसीनात्य
निबदोरक्ष सर्वदेवात्रिशा· ३११४३ चतुर्थाध्यायस्यचतुर्थपादः ५३८४ इतिचतुर्थोध्यायः प्रोक्तिता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२६ अतो न· अवृद्धेभ्यः तदस्य पण्यम् लवणाट्ठञ्· किसरादिभ्यः ष्ठन्· शलालुनोऽन्यतरस्याम् शिल्पम्·
मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम्· प्रहरणम्· परश्वधाट्ठञ्· शक्तियष्ट्योरीकक्· अस्तिनास्तिदिष्टं म
तिः ।३।४। शीलम् छत्रादिभ्यो णः ।४। कर्माध्ययने वृत्तम्· बह्वच्पूर्वपदाट्ठच्· हितं भक्षाः ... यते नि
युक्तम्· श्राणामांसौदनाट्टिठन्· भक्तादणन्यतरस्याम्· तत्र नियुक्तः· अगारान्ताट्ठन्· अध्यायिन्यदेश
कालात्· कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति· निकटे वसति· आवसथात्ष्ठल्· प्राग्घिताद्यत्· तद्वह
ति रथयुगप्रासङ्गम् ।४। धुरो यड्ढकौ· खः सर्वधुरात्· एकधुराल्लुक् च· शकटादण्· हलसीराट्ठक्· संज्ञा
यां जन्याः· विध्यत्यधनुषा· धनगणं लब्धा· अन्नाण्णः· वशं गतः· पदमस्मिन्दृश्यम्· मूलमस्यावर्हि· संज्ञा
यां धेनुष्या· गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः· नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्य
समसमितसंमितेषु· धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते· छन्दसो निर्मिते· उरसोऽण् च· हृदयस्य प्रिये ४ बन्धे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्राग्वहतेष्ठक्· तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम्· संस्कृतम्· कुलत्थकोपधादण्· तरति· गोपु
च्छाट्ठञ्· नौद्व्यचष्ठन्· चरति· आकर्षात्ष्ठल्· पर्पादिभ्यष्ठन्· श्वगणाट्ठञ्च· वेतनादिभ्यो जीवति· वस्न
क्रयविक्रयाट्ठन्· आयुधाच्छ च· हरत्युत्संगादिभ्यः भस्त्रादिभ्यष्ठन्· विभाषाविवधवीवधात्· अण्कुटिलि
कायाः· निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः· त्रेर्मम्नित्यम् १ अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ· संसृष्टे· चूर्णादिनिः·
लवणाल्लुक्· मुद्गादण्· व्यञ्जनैरुपसिक्ते· ओजःसहोंभसावर्तते· तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूल
म्· परिमुखंच· प्रयच्छतिगर्ह्यम्· कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ· उञ्छति· रक्षति· शब्ददर्दुरंकरो
ति· पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति· परिपंथंचतिष्ठति· माथोत्तरपदपदव्यनुपदंधावति· आक्रन्दाट्ठञ्च·
पदोत्तरपदंगृह्णाति· प्रतिकंठार्थललामंच· २ धर्मंचरति· प्रतिपथमेतिठंश्च· समवायान्समवै
ति· परिषदोण्यः· सेनायावा· संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति· तस्यधर्म्यम्· अण्महिष्यादिभ्यः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेवतकादिभ्यश्छः कौपिञ्जलहास्तिकपदादण् आथर्वणिकस्येकलोपश्च तस्य विकारः अवय
२५ वेच प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः बिल्वादिभ्योऽण् कोपधाच्च त्रपुजतुनोः षुक् ओरञ् अनुदात्ताद
श्च पलाशादिभ्यो वा शम्याष्ट्लञ् मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः ऽनित्यं वृद्धशरादिभ्यो
रः गोश्च पुरीषे पिष्टाच्च संज्ञायां कन् व्रीहेः पुरोडाशे असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् द्व्यचश्छन्दसि
नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् तालादिभ्योऽण् जातरूपेभ्यः परिमाणे प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ञितश्च तत्प्र
त्ययात् क्रीतवत्परिमाणात् ऽष्ट्राद्वुञ् ऽमोर्णयोर्वा एण्या ढञ् गोपयसोर्यत् द्रोश्च माने वयः
फले लुक् प्लक्षादिभ्योऽण् जम्ब्वा वा लुप् च हरीतक्यादिभ्यश्च कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च ७भ
दस्मदोर्हैमन्ततास्तं ऽकते आमाद्वे तु तन च पूर्वान्नि ञ्यण्ठ प्लक्षादिभ्य पंचदश ॥०॥ [illegible]

[illegible]

चवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः । भक्तिः । अचित्ताददेशकालाट्ठक् । महाराजाट्ठञ् । वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् । गोत्रक्षत्रिया-
ख्येभ्यो बहुलं वुञ् । जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने । तेन प्रोक्तं । तित्तिरिवर-
तंतुखंडिकोखाच्छण् । काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिः । कलापिवैशंपायनान्तेवासिभ्यश्च । पु-
राणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु । शौनकादिभ्यश्छंदसि । कठचरकाल्लुक् । कलापिनोऽण् । छगलिनो ढिनु-
क् । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः । कर्मंदकृशाश्वादिनिः । तेनैकदिक् । तसिश्च । उरसो यच्च ।
उपज्ञाते । कृते ग्रंथे । संज्ञायां । कुलालादिभ्यो वुञ् । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् । तस्येदं । रथाद्यत् ।
पत्रपूर्वादञ् । पत्राध्वर्युपरिषदश्च । हलसीराट्ठक् । द्वंद्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः । गोत्रचरणाद्वुञ् ।
संघांकलक्षणेष्वञ्यञिञामण् । शाकलाद्वा । छंदोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः । नदंडमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संवत्सरा ग्रहा घर्मी अंतःस्थ: व्याहृति मत्र: तदस्य सोढम्: जेत्रभय ४ दिगादिभ्यो यत् । ग्रामी शाखपथा घे: इति कुसि-
२४ कलाशिवस्यस्य हे ठं मं: श्रीया श्रोत्राव अंभी शजय: ७७ प्रशीमा आह्व ग्रन्थो: पूर्वपदाहुम:३ ग्रामा न्यर्थे उप
धीतः जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः वर्गान्तात् ७ग्रशब्दे यत्खाथन्यतरस्याम् । कर्णो ललाटा ... त्कं कोटे: तस्य आ
रव्यान इति वक्ष्यास्याने यनामत्र: व ए बीत्नी दाहम: अनुप ... श्रेभ्यः ठक् ७ आपेक्षो यः ... गोजाश्च ... गधा
त्ठञ: छन्दसो यदणौ । छन्दु लसाक्ले च मी स्त्रवस्त्रवर सामा मा रव्या ताहम: अपाजपनादिभ्य: तत्र ग्रा
गतः ए गा य स्थानेभ्यः । शुंडिकादिभ्योऽण् । विद्यायोनिसंबंधेभ्यो वुञ् । ... अतठञ: पितुर्यच्च । श्रीवाहं ठं
यत् । ४ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्य: मयट् च । प्रभवति । विदूराञ्ञ्य: तद्गच्छति पथिदूतयो: अभिनिःक्राम
ति द्वारम: अधिकृत्य कृते ग्रंथे । शिशुक्रंदयमसभद्वंद्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः सोऽस्य निवासः अभिजनश्च
आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते । शंडिकादिभ्यः सिंधुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ । तूदीशालातुरवर्मतीकु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गर्भ्रो घत पतायरा चमोत्नम पूर्वाह्व ·दि पू पुपत्ज च· आमजनपदै कृदे बादत्रठ औ ञ्चा नः ञ्वसंप्रति कि·
छि पादतेसमुद्रं घतः कान्वाश्वम भ्राद्रे आर्द्र दः यि मा घासो गानपमो: मि प्रदे बाभ्यांव· ध्व स मन्‍ः संघिवेला
हेतु नक्षत्रे भ्यो ऽग्र्‍· ग्रा ऊष हराय: व र्मा मघकक· ठ न्द मि हम वसंता ह्वे १ हेम न्ताव· स्वर्यां राखत जे पश्व
सा घं घिरं ग्रा त्ने ग्रागे अपे भ्य भ्रुभु ओत हं· वि माषा पर्व पराक्रा भ्यामः तत्र जातः प्रो कबकप संज्ञाकंरा
र दो भुम· पूर्व त्रिापना शा मूल व्रदो बावस्का राडु म· पुष्यः पर्थ व ञ्मा आस्वा माघा· ञ्च व· सिं ध्व परा भ्यां कर्
श्वगा औव· प्रविष्ठा फल्गु मनु राधा स्वाति मि निब्दपुनर्व सः ह स्न विशाखा बा हव उत्ना हस्त कृ· स्था नाला ओ षा ले
रव नृ पा ला ह्वे · य त्सभ्या ला भि जि ह ठ य ठ भ्य तमि ष जोया· नक्षत्रे भ्यो यत् उ दय· कृत भेद· कि मृगु· घ ला ४
ग्रा य भ व ठ ध उपजान्तु पक्ष तीप नी वेक्ष कः २ संकृतै जोषा हम· कोशा सा उ उ छ त्य च्य माने शु· उ द्व व· ग्रा थ व
पुज्या भम· श्री खम वसंताद स्मातत्स्मात्स्· देयम सो· कर्ण पात्र व स्य य व भु सा हुम· श्रीखमा त्वम सा माडु म०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२३

प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् । कण्वादिभ्यो गोत्रे इञश्च । नद्व्यचः प्राच्यभरतेषु । वृद्धाच्छः ४ भवतष्ठ
क्छसौ । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ । वाहीकग्रामेभ्यश्च । विभाषोशीनरेषु । ओर्देशे ठञ् । वृद्धात्प्राचाम् । धन्वयोप
धाद्वुञ् । ५ प्रस्थपुरवहान्ताच्च । रोपधेतोः प्राचाम् । जनपदतदवध्योश्च । अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् । क
च्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात् । धूमादिभ्यश्च । नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । अरण्यान्मनुष्ये । विभाषा कु
रुयुगन्धराभ्याम् । मद्रवृज्योः कन् । कोपधादण् । कच्छादिभ्यश्च । मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् । अपदातौ साल्वा
त् । गोयवाग्वोश्च । गर्तोत्तरपदाच्छः । गहादिभ्यश्च । प्राचां कटादेः । राज्ञः क च । वृद्धादकेकान्तखोपधा
त् । कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । पर्वताच्च । विभाषाऽमनुष्ये । कृकणपर्णाद्भारद्वाजे । १४ तेन रक्तमा
[illegible] कन्था यः प्रस्थपुर कन्थापलद चत्वारि । १४४ ॥ इति श्री [illegible]
ध्यायस्य द्वितीयः पादः । [illegible]

छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि· तेन निर्वृत्तम् तस्य निवासः अदूरभवश्च·
ओरञ्· मतोश्च बह्वजङ्गात्· बह्वचः कूपेषु· उदक् च विपाशः· संकलादिभ्यश्च स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु सुवास्त्वादि
भ्योऽण्· रोणी· कोपधाच्च· वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुद
काशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः जनपदे लुप्· वरणादि
भ्यश्च· शर्कराया वा· ठक्छौ च· नद्यां मतुप्· मध्वादिभ्यश्च· कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् नडशादाड्ड्वलच्· शिखा
या वलच्· उत्करादिभ्यश्छः नडादीनां कुक् च· शेषे· राष्ट्रावारपाराद्घखौ· ग्रामाद्यखञौ· कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ्· कु
लकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु· नद्यादिभ्यो ढक् दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्· कापिश्याः ष्फक्· रंकोरमनु
ष्येऽण् च· द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् कन्थायाष्ठक्· वर्णौ वुक्· अव्ययात्त्यप्· ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम्·
तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ· दिक्पूर्वपदात् संज्ञायां ञः· मद्रेभ्योऽञ्· उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् ॥ ० ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः· सास्यदेवता· कस्येत्· शुक्राद्घन्· अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यांघः· छःच· महेन्द्रा
२१ द्घाणौच· सोमाट्ट्यण्· वाय्वृतुपित्रुषसोयत्· द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ
च· अग्नेर्ढक्· कालेभ्योभववत्· महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ्· पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः· तस्यसमूहः· भि
क्षादिभ्योऽण्· गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्· केदाराद्यञ्च· २। ठञ्कवचिनश्च· ब्रा
ह्मणमाणववाडवाद्यन्· ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल्· अनुदात्तादेरञ्· खण्डिकादिभ्यश्च· चरणेभ्योधर्मवत्· अ
चित्तहस्तिधेनोष्ठक्· केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्याम्· पाशादिभ्योयः· खलगोरथात्· इनित्रकट्यचश्च·
विषयोदेशे· राजन्यादिभ्योवुञ्· भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्योविधल्भक्तलौ· सोऽस्यादिरितिच्छन्दसःप्रगाथेषु·
संग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यः· तदस्यांप्रहरणमितिक्रीडायांणः· घञःसास्यांक्रियेतिञः· तदधीतेतद्वेद· क्रतूक्थादिसू
त्रान्ताट्ठक्· क्रमादिभ्योवुन्· ३। अनुब्राह्मणादिनिः· वसन्तादिभ्यष्ठक्· प्रोक्ताल्लुक्· सूत्राच्चकोपधात्· २२

स्मिन्नपि यौधेयत्रिगर्तनेजीयसि जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्· साल्वेयगांधारिभ्यां च· द्व्यञ्मगधकलिंगसूरम
सादण्· वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ्· कुरुनादिभ्यो ण्यः· साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ्· ते तद्राजाः
कंबोजाल्लुक् स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च· अतश्च· न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः २८ आप्वातिष्ठिगोः शिरो
राबाहोदैवयज्ञिपज्ञिर्द्धिवोमहाकुलान्मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च १७८।१ ॥ चतुर्थस्य प्रथमपादः तेन रक्तं रा गा
त्· लाक्षारोचनाट्ठक्· नक्षत्रेण युक्तः कालः· लुबविशेषे संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम्· द्वन्द्वाच्छः द
ष्टं साम· वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ· परिवृतो रथः पाण्डुकम्बलादिनिः· द्वैपवैयाघ्रादञ्· कौमारापूर्ववचने·
तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते संस्कृतं भक्षाः शूलोखाद्यत्· दध्नष्ठक्· उदश्वितो
न्यतरस्याम्· क्षीराड्ढञ्· सास्मिन्पौर्णमासीति· आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिकौदि

उप्र०

१५

वाक्यप्रमाणसमानाधिकरणो संयोगेनैव सप्रमाहेत्वोः क्रियायाः नौसत्त्व॰ पूर्वज्ञोः प्रानवः तान्वी
त्यवतो वस्तुनः क्रिनुवानकृत् ॥ ऊर्यादिच्विडाचश्च ॥ द्विवो मित्र उजोपक्ष संयोगे ७ग्रहः यसंस
यान क्षा केस्मन्द्रि॰ सन्द्रमेतत्साधुकारिषु स्वनः ॥ अग्रः यं कृत्य नियाक्क्रमेव्रज नो यवोत्यतो न्मदत्र
वीयत्रपदस्तु उभ महत्वर दक्षव ॥ गोवछन्दसि ॥ प्रयश्च ग्राजिस्यप्य्व गस्तुः ॥ त्रसि जघ्नि उ वि
क्षिपेः ॥ ग्रुः विभि त्यक्षाण्याद्वि उना ॥ संप्र वातत वास्तुगौतसपरिस्रु संस्तु अपारदेवि संज्वरप रि
क्षिपपरिरदू पविषद्यपरिछहतउबहिव डुहउजाकीडयिवि वत्यजरजमभाति वशपवराउ बामोहन
२व ॥ योकबलसकत्यस्तेमः ७ग्रपेव वशः प्रेत्पस्त उमथवदहसः निन्द हिंसक्लिश्यखादयि नाशप
पविक्षिपरिरदूपवियादि व्यामाभा स्कनोधुम ॥ देवि क्रुशोश्चोपसर्गे ॥ वलनवाध्यायादकर्मिकाद्वं०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॰तो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च · अन्येभ्योऽपि दृश्यते · क्विप् च · स्थः क च · सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये · कर्तर्युपमाने व्रते ·
बहुलमाभीक्ष्ण्ये · मनः · आत्ममाने खश्च · भूते · करणे यजः · कर्मणि हनः · ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् · बहुलं छन्द
सि · सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः · सोमे सुञः · अग्नौ चेः · कर्मण्यग्न्याख्यायाम् · कर्मणीनिर्विक्रियः · दृशेः क्व
निप् · सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः · सोमे सुञः · राजनि युधिकृञः · सहे च · सप्तम्यां जनेर्डः · पंच
म्यामजातौ · उपसर्गे च संज्ञायाम् · अनौ कर्मणि · अन्येष्वपि दृश्यते · निष्ठा · सुयजोर्ङ्वनिप् · छन्दसि लिटः
कानज्वा · क्वसुश्च · भाषायां सदवसश्रुवः · उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च · लुङ् · अनद्यतने लङ् · अ
भिज्ञावचने लृट् · न यदि · विभाषा साकाङ्क्षे · परोक्षे लिट् · हशश्वतोर्लङ् च · प्रश्ने चासन्नकाले · लट् स्मे ·
अपरोक्षे च · ननौ पृष्टप्रतिवचने · नन्वोर्विभाषा · पुरि लुङ् चास्मे · वर्तमाने लट् · लटः शतृशान

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आशितेभुवः कर्मभावयोः संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदमः गमश्च अन्तात्यंताध्वदूरपारस
र्वानंतेषुडः आशिषिहनः अपेक्लेशतमसोः कुमारशीर्षयोर्णिनिः लक्षणेजायापत्योष्टक्
अमनुष्यकर्तृकेच शक्तौहस्तिकपाटयोः पाणिघताडघौ शिल्पिनि आढ्यसुभगस्थूलपलि
१३ तनग्नांधप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञः करणेख्युन् कर्तरिभुवः खिष्णुच्खुकञौ स्पृशोऽनु
दकेक्विन् ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचांच त्यदादिषुदृशोनालोचने कञ्च
सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् भजोण्विः छन्दसिसहः १५
वहश्च कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् हव्येनंतःपादम् जनसनखनक्रमगमोविट् अदोनन्ने
क्रव्येच दुहःकब्घश्च मंत्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् अवेयजः विजुपेछन्दसि

शामे धातोः संज्ञायाम् ९ वृध्धिकरतोघोते. वरेऽक्षः भिक्षासेनादायेषु च ७ नौ ग्रतोग्रेषु सत्तेः पर्वैक्तरि.
क्षो हनुतो वुश्री स्थानुलोम्येषु ९ दिवादि मान्निशाप्रभास्करांतानांतानंतादिबहुनांदीकिंलिपिलिविब
लिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्यायाद्वर्द्ध तदुत्तुवृतः ७ कर्मणि भृतौ. न शब्दश्लोककलहगाथा
वैरचाटुसूत्रमंत्रपदेषु. स्तम्बशकृतोरिन् हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ. फले ग्रहिरात्मंभरिश्च ०
छन्दसि वनसनरक्षिमथाम्. एजेः खश्. नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः नाडीमुष्ट्योश्च. उदि कूले
रुजिवहोः वहाभ्रे लिहः परिमाणे पचः मितनखे च. विध्वरुषोस्तुदः १९ असूर्यललाटयोर्दृ
शितपोः उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च. प्रियवशे वदः खच्. द्विषत्परयोस्तापेः वाचियमो व्रते. २
पूःसर्वयोर्दारिसहोः सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः मेघर्तिभयेषु कृञः ४ क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु · क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ · अग्नौ
परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः चित्याग्निचित्ये च · ण्वुल्तृचौ · नंदिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ·
इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः आतश्चोपसर्गे · पाघ्राध्माधेट्दृशः शः अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारिपा
१३ रिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च · ददातिदधात्योर्विभाषा · ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः ८ श्या
द्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च · दुन्योरनुपसर्गे · विभाषा ग्रहः गेहे क ४
शिल्पिनि ष्वुन् · गस्थकन् · ण्युट् च · हश्च व्रीहिकालयोः प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् · आशिषि च · ८
प्रत्ययोनुरातु विशंदीपजनग्मादिभ्यो यचवुगम्भवयाद्य चांदश ॥ इति प्रथमः पादः ॥ कर्मण्यण् · १३
ह्वावामश्च · आतोनुपसर्गे कः · सुपि स्थः · तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः · प्रे दाज्ञः · समि ख्यः ·
गापोष्टक् · हरतेरनुद्यमनेच · वयसि च · आङि ताच्छील्ये · अर्हः · स्तंबकर्णयो रमिजपोः ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वासरूपोऽस्त्रियाम्· कृत्याः प्राङ्ण्वुलः· तव्यत्तव्यानीयरः· अचो यत्· पोरदुपधात्· शकिसहोश्च· ग
दमदचरयमश्चानुपसर्गे· अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु· वह्यं करणम्· अर्यः
स्वामिवैश्ययोः· उपसर्या काल्या प्रजने· अजर्यं संगतम्· वदः सुपि क्यप् च· भुवो भावे· हनस्त च
एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्· ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः· ई च खनः· भृञोऽसंज्ञायाम्· मृजेर्विभा
षा· राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः· भिद्योद्ध्यौ नदे· पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे· वि
पूयवि। नीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु· प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दसि· पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च·
विभाषा कृवृषोः· युग्यं च पत्त्रे· अमावस्यदन्यतरस्याम्· छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नी
योच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि·
ऋहलोर्ण्यत्· ओरावश्यके· आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च· आनाय्योऽनित्ये· प्रणाय्योऽसंमतौ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात्तिम्योऽङ् लिदिदिहिविल्हृष्व ण्यात्मनेध्यन्यतनस्याम् उक्षादिष्वन्ताद्युदितश्च परस्मैपदेषु
सर्तिर्षिसास्यर्तिभ्यश्च इतितोया त्वहूनमृ वृत्तुवृश्वुवृ शुंवृ शिवम्यश्च. क्रमद्दहतिभ्यश्छन्द
सि. विसातेपद:उदीपजनवुधपूविताणि प्याविभ्यो न्यतनस्याम् श्वे:कर्मकर्तरि ऽहश्च नदुघ:
१२ नपेवुलाचेव विमागयकर्मणो: सार्वधातुके यक् कर्तरि शप् दिवादिभ्य:श्यन् वा भ्राशभ्लाश
भ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः यसोनुपसर्गात् संयसश्च स्वादिभ्य:श्नुः श्रुवः शृ च. अक्षोन्यत
रस्याम् तनूकरणेतक्षः तुदादिभ्य:शः रुधादिभ्यः श्नम् तनादिकृञ्भ्य उ: शिल्पिकर्मणि
श्च क्र्यादिभ्य:श्ना. स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च. शानज्झौ छन्दसि शायजपि.
ञ्यतवोर्बहुलम् लिङ्याशिष्यङ् कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः तपस्तपः कर्मकस्यैव नदुहस्नु १२
नमांयक्चिणौ कुषिरजोः प्राचांश्यन्परस्मैपदंच धातोः तत्रोपपदंसप्तमीस्थम् कृदतिङ्।

।उरुमिश्रवलश्रगालेवरा वृत्तेजन्म हलकलकृतन्केस्मोश्लिव यातोरेकावोह्लोदेः किंपेसम
मिहारेयह निलंकौतिल्पेजतो छुमन्दवट्टजेपजमदत्दंश्रगृह श्मेमायुगर्लीयाम् सःस्याचपा
शान्रूपवीगातन्लश्चोकेसेनासोमल्येवर्मथगीवृर्लांगुतादिश्मोलीव हेतुमतिव॰ कंशद्यादि॰ गै
पकः॰ ञपय्पवित्थिपनिपवनिश्राप्यः अतेरीपड् कमेर्णिङ् ज्ञायादयु ज्ञाद्धयातुकेव
सनागनायातव८स्यतासीलजुनेः विश्वुतुल्यंलेटि॰ इजादेश्वय्यत्रमतोन्दूक्तैः दपायासश्व॰
उवविदजाजश्योमतरस्मान् श्रीहीं मजुंयां श्रुयश्च॰ कनेवाउश्रभुज्पतेलिटि॰ वहिंयांकुर्य
निलेस्य पतरस्यां॰ ञ्जभ्रुत्सादयां ऋजनायांविकापंरमयामकुः यावयाक्लियाह्निदामक्रेन्निमितिष्ठन्
सि त्रिभुजिः ङ्रेः सिव॰ शालेङ्गजपयादनिटःकः शिलषश्मालिडाने नहशोः॰ शिश्रिडुखुप्यः कर्ना
स्विवङ्॥ थिमाबाधेट् श्वोः उपेश्वह्न्दसि नोनयति ध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः ज्ञस्पतिभ्यः कि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुपो धातुप्रातिपदिकयोः अदिप्रभृतिभ्यः शपः बहुलं छन्दसि यङोऽचि च जुहोत्यादिभ्यः श्लुः
बहुलं छन्दसि गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः तनादिभ्य
स्तथासोः मंत्रेघसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः ४ आमः अव्ययादाप्सुपः नाव्ययी
भावादतोऽम्त्वपंचम्याः ४ तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् लुटः प्रथमस्य डारौरसः द्वित्रिरूप ज्ञापकेन
११ घेनो यथिनेतीत्यो [illegible] लिभ्य आम् पञ्च ॥ इति चतुर्थः पादः ॥ इति द्वितीयोऽध्यायः प्रत्ययः ४ परश्च
आद्युदात्तश्च अनुदात्तौ सुप्पितौ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् मान्बधदानशान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य
धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा सुप आत्मनः क्यच् काम्यच्च उपमानादाचारे ३१
कर्तुः क्यङ् सलोपश्च भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः ४ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् । कष्टाय
क्रमणे कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने शब्दवैरकलहाभ्रकण्व
मेघेभ्यः करणे सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायां नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

छायाशालानिशानाम् पनदक्षिस्कंदन्दनत्वज्ञवत्सौः पर्वयदश्वववडवौ हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
च छन्दसि रात्र्यह्नाहाः पुंसि अर्द्धर्चं न पुंसकम् अर्धर्चाः पुंसि च इदमोन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीया
दौ एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ द्वितीयाटौस्स्वेनः आर्द्धधातुके अदो जग्धि[illegible]ल्यप्ति किति लुङ्स
नोर्घस्लृ बजयोश्च बहुलं छन्दसि लिट्यन्यतरस्याम् २ वेञो वयिः हनो वध लिङि लुङि च आत्मनेप
देष्वन्यतरस्याम् इणो गाङ् लुङि णौ गमिरबोधने सनि च इङश्च गाङ् लिटि विभाषा लुङ्लृङोः णौ च
संश्चङोः अस्तेर्भूः ब्रुवो वचिः चक्षिङः ख्याञ् वा [illegible] लिटि अजेर्व्यघञपोः वयो ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि
लुगणिञोः पैलादिभ्यश्च इञः प्राचाम् ३ न तौल्वलिभ्यः तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् यस्कादि
भ्यो गोत्रे यञञोश्च अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु न गोपवना
दिभ्यः तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ५ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ग्र॥ ५५६

मिशाहरू मिः पुष्यालोधप्युतेजलैर्निगाहित्ताहमानंग्रहो त्यापहृत ॥३१॥ अ
घतारावलाम॥ जन्म संपत्ताहरायेद्हो हिनाक्षि त्मावधिक्रमातनवभिस्तु
हरे म्हागंशोवंतारावितेर्निहि शेत्त ॥३८॥ जन्मसंपत्त २ विप ३ क्षेम ४ प्रत्यरि ५
साधको ६ वधः ७ मैत्र ८ परमैत्र ९ चात्तिमैत्रं वत्ताराजामसदृशंफलम ॥३९॥ क्रूरे
वलवतीताराशकृष्णे च चन्द्रस्तु वीर्यवान॥ सर्वेषु शुभकार्येषु यात्राहि
चिंतायेद्धीः॥४५॥ अथपातदोषः॥ तत्र काशिनाथीनोक्तं यथा॥ सूर्य
भुक्ताद्य ऋक्षलोनजत्राहे शुपात्तोलिंगघताश्वेषा चमघाचित्रासानुराधावत्तये
वच ॥४६॥ अवरोगेवात्ति वैवगरावेद्धिव भाहित्तः॥ पातसंज्ञे च नक्षत्रे विवा
हादिशुभं त्यजेत्॥ व्यत्तमस्वः पुत्रोहुतेवान्धिः॥ ननकेचरङुववनुर्.. धमजो

राम
॥७॥

श्री·श्लो·श्र·म·धप्र: ७ अश्वोचमरू प्राउरू हि वा मुहूर्ता· निशा मुहू
र्ते नीया जपा हा दि वुन्धपुष्वा श्रियमा भयश्च विधा यिचन्द्र हिरि
वा विस्मुतिगमश्च ति७ता बू समिननास्च ॥ ८६ ॥ अर्यमनो कृतु हि
कि नरो राहु संज्ञा विषं सो पि यगुपेपो विसुताहि ने चन्द्र पु ये श्र भाजि
न्नु पियवा हो म ७ तहि ने राहु सौ यो चजि दे मोजं श्री सो सा विक्र न
वे वर्ज्जनी यो मह तौ ॥ भ्रमाजिन्मु रु ते हस्त्विरा ॥ हि ७ ग मरा वर्जा ॥ इक
सा धिंचिनिपमनपा ॥ इति गोचरता शवलोपे ग्रह म मुहूर्त प्रकरणा
मी यं ॥ अथ नन्हा चहे वता ॥ अश्वो १ यमो २ नलो ३ ब्रह्मा ४ चन्द्रो ५ रुद्रो
हिति ७ गुरु सर्पा ८ पिता १० भग ११ श्चैव अर्यमा १२ चहिवाकरः १३ त्वष्टा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अर्द्धरात्रौ समयादनन्तरं संक्रमपरदिनेहि पुन्यहम ॥८०॥ कार्मुकं च
परित्यज्य मकरे याति दिवाकरः प्रदोषे चार्द्धरात्रौ वा तदापुण्यं परेऽहः
॥८१॥ यद्यर्द्धरात्रस्य वं... स्यात्सम्पूर्णसंक्रमो नवे: ॥ तदा दिनद्वयं पुण्यं
स्नानदानादिकर्मसु ॥८२॥ दिव ३२ घ २ द्वं १ फ त्री ६ ... ठा ८८ ना
ड्यो कार्मुकमन्मपा १६ कर्मान्त वर्ज्याः संक्रमनेऽर्काह: प्रायोऽर्कस्यातिनि
न्दिताः ॥८३॥ संक्रान्तपूर्वरनन्होत्रा ३ फराये च त्रि ३ ठा ८ ६ त्रि ३ घ ८ ६ पंचा
योगाद्याद्यावस्था हानिस्तु विपुलं धनम ॥८४॥ अथ ग्रहाणां गोचरफ
लम ॥ तत्रादौ रविफलं ॥ सद्यो लाभ ११ ... स्थिता स्त्रिश ३।१० रिपु ६ छ ... १२
कुजार्कौ त्रि ... ८ ६ प्राप्तौ । ... ३ घ १ ... १० मन्मथा ७ रि ६ बुधार्कीश ...

॥ ३।७।०८

यज्ञीमद्गुः धीधमसाधनेषु ॥१०७॥२ वाक्पतिररि ६ स्वाछ्छच्छ खस्थो
बुधः श्रेष्ठो जन्मतहादि गौशरवि ७ धौ वि ह्रो नचेत्स्याग्रहैः ॥३४॥ अ
यग्रहदानम ॥ धेनुः संखोऽरूरारु धि ज्यवः कांचनं पीतवस्त्रं श्वेतस्वा
श्वः सुरभिरसिता स्म स्म लोहो मकाजः सूर्यादीनां मुनिभिरुद्दिताद
क्षिनासद्भ्रग्नां हमा नैहानैर्धवनवालोभिस्तेचतुष्कनित्यस्मात्ता ॥३५॥
ग्रूपरंग्रहवराा पेन्हेयाद्दानं हेयम ॥ सूर्यभौमप्रीतये अरक्तवरा
निहेयानि ॥ बुधगुरुप्रीतये पीतवस्त्र निहेयानि ॥ चन्द्रशुक्रप्रीतये ॥६॥
श्वेतवस्त्र निहेयानि ॥ शनिराहुकेतुप्रीतये कृष्णवराणि निहेयानि ॥३६॥
अग्रयग्रहहोस्मानंतत्ररामः ॥ ओजोकुछवलाप्रियतद्गु कुधनासिद्धार्थै

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

०४ ०८ ०११ ०१५	०५ ०८ ०१५ ०२३	५ ५ ५ ५ ५	यत स्म हराड हु मघा मु	०४ ०८ ०११ ०१५	२४ ५ १२ २०	३ ३ ३	यत स्म हराड ६ हृत्रि ध
०३ ०७ ०१० ०१४	०२३ ०१५ ०८ ५	५ ५ ५ ५ चाम	खपं ज्य घटि कः शात यम ना म ना	०३ ०७ ०१० १४	२० १२ ५ २१	३ ३ ३ ३ ३	ठिक मघा पु व्हाशातय मराम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२।४७
॥६
॥५॥
॥५॥

श्राप्यसन्निाज मैत्रम॥ मौम्ये ऽस्यहि प्य-च्यु स्तु सानुसार्प्य त्रापत्रा ऽस्य मैत्रा
र्क्षिभ्रानु चन्द्रम॥ जीय ऽत्य मन्त्रा स्यहिति ज्योचित्त म शु के ऽत्य मे-त्रा स्यहि
त्रिसन्यो मंघानो सुति प्राह्यं समित्र मा त्रिसधी प्यासि घोक ष्यित्ता निपधै
२६ स्तु व्य मा हि गो त्क सं कोहि नि १० विश्वे १३ नरव २० सम्मिते॥ चन्द्रहा न विया
गास्यु होष सर्धी विराम शिफा २७ श्रीपति॥ न्हाशु के सो मपुत्रे च मा हा०
रिक्ता मन्दे लौहिता सौज पा व॥ यावा च-चो या चपुरा गा भैधानं स धीरं मे
ध्यव्यासिद्धि तिथि स्या॥ १८ श्रयो गो सु घो नो पि चित्स्या तहा निमयो निहति
वर्द्धि तनो तिपरे लध्न सुधाक्ष यो गा हि ना यां हिना ह्यो गारं धि सि प धं च ग्राम
म॥३५॥ श्रयसं क्रानितो चरप्रकरतो त्यते॥ पध्ध तो पि पर तो पि सं क्रमा र

॥५॥
॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च अतिदेशोऽधिकारश्च षड्विधं सूत्रम्
आधिकं आधिकं कार्यं परोत्पधिकार: उत्तरोत्तरसहस्र
पञ्चि अधिकारलम्

श्रीगणेशाय नमः॥ अथ आख्यातप्रक्रिया निरूप्यते॥ धातोः॥१॥
अन्नुस्मारणाः प्रत्ययाः धातोर्ज्ञेयाः॥ भ्वादिः॥ भूसत्तायामित्यादिशब्दो
धातुसंज्ञको भवति॥१॥ धातुसाधितयोः पदं॥ सर्वत्र विधः॥ आत्मनेपदं
परस्मैपदं उभयपदं चेति॥१॥ आदेनुदात्तङितः॥ अनुदात्तेतो ङित
श्च धातोरात्मनेपदं भवति॥१॥ स्वरितेतऽभे॥ ञितस्व
रितेतश्च धातोरुभे आत्मनेपद परस्मैपदे भवतः॥ आत्मगा
मि चेत्फलमात्मनेपदं परं गामि चेत्परस्मैपदं प्रयोक्तव्यम्
आत्मधारणानुकूलव्यापारः सत्ताः अर्थः॥ परतो नाता

तन्द्राराम
तपे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नैः प्रथमस्थानगुणितः एभिनः इष्टोनप्रक्षेन गुणोननिघ्नाः भोक्ष चतुर्गुणपाक्षि
॥१२॥ तत्वजितौ तीवा ॥७॥ अथ रोहे १९५ ॥ वाक्षेवा सवुरं कु लो स्वने वेधने लीलावति
प्रोच्यतां पञ्चधावपमित्याहि वा कर गुणाम्रकूवजिस्कवेदि ॥ हपस्यानवि
भागवेल गुणांते व स्पादिकल्यात्मि निच्छिद्रा स्तिनगुणानते च गुणिता ॥१२॥
गताः वजिस्कवेद ॥८॥ न्यास ः । गुण्य ः १३५ । गुणक ः १२ ॥ गुण्यान्यस्यस्कंदः
गुणाकेनहन्यादिति कृते जातं १६२० । अथवा गुणाकं पविभागखेलोकृतः ॥ ४ ॥
अन्यां पृथक् गुणेप गुणितेति पते जातं १६२० । अथवा [illegible] गुणा बलि भि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वियुतांभ्यां विवद्दि मयद्दिव्येके पुनिर्व्यवकलनमार्गेऽसि कुशलोसा॥६॥

न्यासः।२।५।३२।१९३।१८।१०।१०० संयोजने जातं ३६०।अयुतात् १००००।

शोधिते जातं ९६४०।३ तिसंख्यां वियुतं व्यवकलितं गुणनेऽपरं सत्वरं सार्द्धं व

ंदयम।गुण्यान्त्यमङ्कं गुणकेन हन्यादुत्सारितेनैवमुपान्तिमादीन्॥गु

ण्यस्त्वधोऽधो गुणखण्डतुल्यस्तैः खण्डकैः सङ्गुणितो युतो वा।भक्तो गुणः शुध्य

ति येन तेन लब्ध्या च गुण्यो गुणितः फलं वा॥६॥द्विधा भवेद्रूपविभाग एवं स्था

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

अघ्राष्टांन्अघ्नन्तु॥ सिस्को॥ उपधाया ऽ रोनभवतिसिस्मार
निष्ठे॥ परतः॥ अमित्त अभिसत्त धूतुवर्त्तने अवर्त्ति॥ लिलुब
रिडः॥ लितोधातोः॥ पुषारेअघ ॐ प्रसयोभवति॥ स्यादिपरः॥ सेरमवाद
अगमत अग्रस पत अपुषत अघुतत उः यचेरमागमोवक्त
व्यः॥ अवोचत तस बामता सर्व हान्तात शान्ता स्तांतान्स
मुपधा निष्ठः॥ सर्वप्रसयोभवति सेरपवादः॥ अधुन्तर दि
हस्यान्नेअलिन्दत धूमकिनेबरो अहेन्दत॥ अथभा
वेकर्म्मणोरेताविभक्तेपोनिर प्यनोसं॥ वा कुविकर्मणो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

२८ आत्मनेपदनिपातनमेतौ ॥ ऊयमनुधम्भूवे देवदत्तेन० अनु
नुवभूयांते अनुबभूविरे अनुबभू विषे अनुबभूवाथे
अनुबभूविध्वे अनुबभूवे अनुबभूविवहे अनुबभूविमहे०
पेचे पेचाते पेचिरे मन साने मने मेनाते मेनिरे आते
ऽनीपि हृदे हृदाते हृदिरे पंपा सरसि रामेस्य सस्नेह सदि
सांसिया पत्फुतसीतया सा ऊम तं ज्ञानांनितिविबनाराः
ते ज्ञेनमन्यायैं ज्ञे मज्ञे सुरानानां हनघहः दशाभावक
र्म रीताः ॥ सितासिसपामि [illegible] सुसासिमवे० अरिराषिषे ३८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रिा साधद्भिः ध्यवंमनुभयिषीष्ठ मनुभाविता मनुभाविषीया
स्तां० मनुभाविषीरन मनुभावीषीष्ठाः मनुभाविषीष्ठं।
रिा साभावि मनुभविषीयं शचिषीष्ठ शा त्यिषीष्ठ का
रिषीष्ठ कृषीष्ठ श्वस्तने मनुभविता मनुभविता सापि
मनुभाविष्यते मन्वभाविष्यत मन्वभविष्यत सवा
तसमयपवश्रोष्यत इरा तन्यकर्तरि धातोस्तनिपरे क
र्तरि धर्त्रिते भविकर्मणि रिा बहरा प्रसयो भवति सेएषधा
दिः रा धारो ग्रहणार्थः लोपः इरा संनिपातो तनो लोपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नामर्व

३६ अन्वभावि भवो भविता अन्वभाविषाँत्ता अन्वभाविषत
ध्वे वसेश्चोपः अन्वभावि ध्वम् अन्वभाविढम् अन्व
भाविषातां अन्वभविषत अकारि अकारिषातां अकृ
षातां अहारि अहारिषातां अहृषातां अपाचि अपन्सा
तां अपन्सतम अभाजि अभञ्जि न्सातां अ ध र धारसो नि
रपूर्वः निर धारि अधारिषातां अधृषातां पचनातो
प्रतिपूर्वः प्रस्पर्धि प्रस्पर्धसातां प्रस्पर्धसत नीभक्षापरो नि ३८
रपूर्वः निरनायि निरनायिषातां निरनायिषातां भराशब्द
अभोजि अवाची अवन्सातां सेट अवसेरिलिंवत्तो यम अवारि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

अग्याहि अग्याहियातो अग्याहियातौं अग्यातो ऽक अग्याकार
णाद्भातो द्विगागमो भवति निराति चपरे अहायि अहायिषा
तौ अहायिषत स्मिङ् ईषद्धसने अस्मायि अस्मायिषातौ
अस्मेषातां न धायि पद्दे: : क ... पी रावतव्य: ऽऽ याहि
अवोधि जनीप्रा... भीवे अजानि जानिव धीर्न ...: इ
ण नीं प्रत्ययान्ते अस्ति धाद्यो यो ऽपन्ते अतिशये हसा ... ऽ
हि ... हसा ... ता रतिशये ऽ ... य ऽ प्रत्ययो भवति तस्मिन
साति धा तोर्हि वचनं पठि पठि ऽकिचसंसत्तिपूर्वस्य नामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
श्री राम
सा॰ सु

साधातु पठ॰ लिङ्गस्यपानोः॰ शाक्ते धातुर्संकोभवति धातुसातिवाद
पः॰ ऽकारान्तं धातयाग्रात्मनेपदेम पूर्वकर्तृ रि पूर्वे इसकाले
पः॰ प्रतिश येनभयतितिये भूयन्ते सुहर्वेचि नोमोम च्यते मो
मुद्येत मोमुद्यत लोलिच्यते जिजये नेनीयते विदृतानेवेविच्यते
प्राप्तः॰ यङि सति पूर्वस्य ऋकारस्य ऋकारादेशो भवति पठम तो
यं धाचि पापच्यते पच्यते स्वराद्यन्तादिम्यो॰ पठ॰ तेध्यः॰ स्व
रा हेः पर॰ स्वराद्देः परो द्विरिति यो॰ऽयधोऽद्विरुक्तः सस्वनोऽहिमे
वति मृगतो मृगयते धवः मृशाभोजने मृशाश्यन्ते सराति ३९

श्रीराम
सा॰ च
९८

ऊ रोगार्त्ति संयोगायोः स्वरार्थित जमजपांजकसपरमानौपाहितांपूर्व
सनुस्वागागमो भवति यदि सति गगल जीकौटिलोयवप ऊ ग्रह
गतो जंगम्यते मृगुचलने वंभ्रम्यते हनहिंसागत्योः जंहन्यते हनो
हिंसायां घी भावो वक्तव्यः जेघ्नीयते जंपजल्पयध्यताया वाधि
गंगम्यते दहभास्मिकरणो दंदह्यते जभमैथुने जंजभ्यते दंशदश
ने नो लोपः धातो रूप धातो भूरसानकार स्यलोपो भवति किति
दंशानेमसक्यः भंजनकामई नं बंभज्यते हनी तरन वरफलो धूप
रस्यास्य वरफलो धीतो यदि पूर्वस्यानुगागमो भवति परस्मास्य कर्

श्रीराम

सा॰ स्व
६५

घोर्विंतसे वं चूर्ण्यते पुफुल्यते वरगति भन्दराायो फुल्लनिष्यतौ
रोगःकृप धप्प सऽ उप धप्सु धा तो पीडिः सतिपूर्वस्य स्वरी गा
मोभवति नतिगात्रविन्द्वे पे नरीन स्येते नरीसतामः स्कन
रीन्द स्पतत्रजुवति नि वरीन्दसते वर्त्तीसुचितम पद्दस्कु
ध्वंसुवंतु स्पतस्फंहा पाठिः पूर्वस्य नीसागमो भवति पनीप
घते सस्रु ध्वंम स्रुमृधः पतने सनीस्वस्पते दनीध्व
ति पनीव च्यते स्रसतीरिः स्यधारानासारि श्रा दे शो धवति
पठिः सतिप प्याद्धि वधि नम पूर्वस्य हसादिः शेषः॥ =

६५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामो विजयते

वं. क्रं.

स्वपाठार्थम्

समा २

३२ नादिपे वा ऽऽ वेफः। नंकारः लोका ... सिद्धिः। यथामातथादेः॥ ७१
श्रीरामः॥ इति श्रीरामाचार्यविरचिता सिद्धान्तचन्द्रिका कृदन्तपर्व
समाप्ताः॥ ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे पंचम्यां बुधवासरे संवत् १८७४॥
इदं पुस्तकं रामधनरामस्य इदं पुस्तकं लिखितं। श्रीरामो विजयतेतरां श्रीरामराम

६६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय ॥
श्रीरामो विजयते ॥

त्वा कारम् । गतः । स्वांगे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । मुखतः कृत्य गतः । मुखतः कृत्वा । मुख
तः कारम् । मुखतो भूय गतः । मुखतो भूत्वा । मुखतो भावम् । नाधार्थप्रत्य
यान्ते च्व्यर्थे । कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ ॥ अनाना नाना कृत्वा । नाना कृत्वा । ना
ना कृत्य । नानाकारम् । विना कृत्वा । विनाकारम् । नाना भूय । नाना भूत्वा ।
नानाभावम् । एधा कृत्वा । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधा भूय । एक
धा भूत्वा । एकधाभावम् । एकधा कृत्वा । एकधाकारम् । प्रत्ययग्रहणात् किं
हिरुक् कृत्वा । पृथग्भूत्वा । तूष्णीं शब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ । तूष्णीं भूत्वा । तूष्णीं
भूय गतः । तूष्णींभावम् । अन्वक् शब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ । आनुकूल्ये गम्य
माने अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ॥ वर्णात्कारः । अकारः ककारः । ९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आदेशप्रत्यययोः॥ इणकवर्गाभ्यांपरस्यापदान्तस्यादेशस्यात्॥ प्रत्ययावयवस्य सस्य मू
र्द्धन्यादेशः स्यात्॥ विसर्जनीयस्य सस्तादृशादेशवक्तः रामेषु॥ एवं कृष्णादयोप्यदन्ताः॥ सर्वा
दीनि सर्वनामानि॥ सर्व·विश्व·उभ·उभय·डतर·डतम·अन्य·अन्यतर·इतर·त्वत्·
त्व·नेम·सम·सिम०॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम्॥ ०
स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्॥ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः॥ त्यद्·तद्·यद्·एतद्·इ
दम्·अदस्·एक·द्वि·युष्मद्·अस्मद्·भवतु·किम्·जसः शी·अदन्तात्सर्वनाम्नो
जसः शी स्यात्॥ अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ सर्वे॥ सर्वनाम्नः स्मै॥ अतः सर्वना
म्नो ङे स्मै॥ सर्वस्मै॥ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ॥ अतः सर्वनाम्नः एतयोरेतौ स्तः॥ सर्व
स्मात्॥ आमि सर्वनाम्नः सुट्॥ अवर्णान्तात्परस्य सर्वनाम्नो विहितस्यामः सुट्॥ र्वेषां॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामेण ॥ सुपि च ॥ जञादौ सुपि अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् ॥ रामाभ्याम् ॥ अतोभिसऐस ॥
अदन्तादङ्गात्परस्य परे भिस ऐस स्यात् ॥ अनेकाल्शित्सर्वस्य ॥ रामैः ॥ ङेर्यः ॥ अ
तोऽङ्गात्परस्य ङेः य इत्यादेशः स्यात् ॥ स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ॥ आदेशः स्थानिवत्स्यात् ॥
न तु स्थान्यलाश्रयविधौ ॥ इति स्थानिवत्त्वात् सुपि चेति दीर्घः ॥ रामाय ॥ रामाभ्याम् ॥
वहुवचने झल्येत् ॥ झलादौ वहुवचने सुपि परतः अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् ॥ रा
मेभ्यः ॥ सुपि किम् ॥ पचध्वम् ॥ वावसाने ॥ अवसाने झलां चरो वा स्युः ॥ रामात् ॥ रा
माद् ॥ रामाभ्याम् ॥ रामेभ्यः ॥ रामस्य ॥ ओसि च ॥ अतोऽङ्गस्य एकारः स्यात् ॥ रामयोः ॥
ह्रस्वनद्यापो नुट् ॥ ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः । [illegible] स्या
त् ॥ नामि ॥ नामि परे अजन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् ॥ रामाणाम् ॥ रामे ॥ रामयोः ॥ ष त्वे कृते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वेपि प्रियत्रेयसाणाम् त्यदादीनामः एषाम कारो नादेशो विभक्तौ॰ द्विपर्यन्तानामे
वेष्ठि: द्वौ॰२ द्वाभ्याम् ३ द्वयोः यातिलोकमिति यथीः स्त्र्यि: यय्यौ॰ यम्यः हे यथीः प
यीन्॰ पय्यौ॰ पयीन्, इत्यादि॰ एवं वातप्रम्याद्यः॰ बहुश्रेयसी सो बहुश्रेयसी सबहुश्रे
यसी॰ प्रस्त्यरव्यो नदी॰ ईऊतौ नित्यं स्त्रीलिङ्गौ नदीसंज्ञौ स्तः प्रथमलिङ्ग
ग्रहणाच्च॰ पूर्वं स्त्रीरव्यस्यायसञ्ज्ञित्वेपि नदीत्ववक्तव्यमित्यर्थः अम्बा
र्थयोर्ह्रस्वः अम्बार्थानां नद्यन्तानां ह्रस्वस्स्यात्सम्बुद्धौ सौ॰ हे बहुश्रेयसि॰
आण्नद्याः नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः स्यात् आटश्च॰ आटो विपरे वृ
द्धिरेकादेशः स्यात्॰ बहुश्रेयस्यै॰ बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनाम्॰ ङेराम्नद्याम्नी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्यः नद्य नोद्यायन्तोन्नीत्राध्य घङ्ः रामस्यात्त वङ् श्रेयसोस्य श्रोत्रंपपीवत्त सु
त्तिलक्ष्मीः श्रोत्रंवत् श्रेयसीवत्त प्रध्यौः श्रीचिस्तु धातुस्तु ध्यारियङ वङः अधु
त्ययान्तस्यएवर्णावर्णान्तस्य धातोर्भु वां इत्येतस्य चाङुः स्येयङ ङवङौ स्तोऽ
जादौ प्रत्यये परे इति प्राप्ते एररोकाचोऽसंयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोग
पूर्वो न भवति यऽवर्णास्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङुः स्यपरास्यात्त॥
अजादौ प्रत्यये परे प्रध्यौ प्रध्यम् प्रध्यौ श्रोत्रंपपीवत्त एवं ग्रामणीः ङौ तुग्राम
ण्याम् गतिश्च प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः गतिकारकेतर पूर्वपदस्य य
णान्पद्यते॥ शुद्धधियौ शुद्धधियः न भूसुधियोः एतयोर्यणान्स्यादचि सुधीः
सुध्युः श्रोत्रप्रधीवत् ग्रामण्ह रिवत्त एवं मान्यादयः॥ तज्वाक्रोष्टु॥ अयसस्कहै

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वनामस्थाने क्रोष्टु इत्यप्रयोगोऽयम्: ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः: ऋतोऽङ्गस्य गुणो ङौ सर्वनामस्थाने· इति प्राप्ते· ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च· ऋदन्तानामुशनसादीनाञ्चानङ् स्यादसम्बुद्धौ सौ· अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्· अबादीनामुपधाया दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने· क्रोष्टा· क्रोष्टारौ· क्रोष्टारः· क्रोष्टारम्· क्रोष्टारौ· क्रोष्टून्· विभाषा तृतीयादिष्वचि· अजादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत्· क्रोष्ट्रा· क्रोष्ट्रे· ऋत उत्· ऋतो ङसिङसोरुत् एकादेशः· रपरः· रात्सस्य· रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य· रेफस्य विसर्गः· क्रोष्टुः· क्रोष्ट्रोः· नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः

क्रोष्टुनाम· क्रोष्टु रि· पक्षे हलादौ चशसामनुवर्तते· कुष्टुः· कुष्टादित्यादि· भ्रूति च भ्रुवा
शावेन्नुनहिषा एवं विशेषः· हे भ्रूति च भ्रु· भ्रूति च भ्रुवौ· भ्रुव श्वः· भ्रूति च भ्रुवा
म· भ्रूति च भ्रुवाम· रवलोपः· भ्रोस्त्रूपि· धात्ववयवसंयोगपूर्वेन भवति· य
ड्वरा स्तहनी यो धातुस्तस्य नास्यानेका चोऽ· स्वयराश्च स्याहश्विस्त्रूपि· रवल
क्षौ· रवलक्ष्यः· एवं सकलाद्यः· स्वयंभुवौ· स्वयंभुवः· वर्षाभुः· वर्षाभ्व
श्च· भ्रस्वयराश्च स्याहश्विस्त्रूपि· वर्षाभ्वापि त्यादि· दृन्भुः· दृन्करपुनःपूर्वस्य
भुवोयपरा प्रकृत्वः· दृन्भ्वौ दृन्भ्वः एवं कारा भुः· पुनर्भूर्योगिकः पुंसि· धाता
हे धातः॥ धातारौ· धातारः॥ स्वराणिऋस्यराद्येवा वाम· धातृ राम· एवं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ख्यात्याद्युभ्यां कृतयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङसोरुत्वं उत्स्यात् सख्युः ॥ औत् ॥ इदु
भ्यां परस्य ङेरौत्स्यात् सख्यौ ॥ शेषं हरिवत् ॥ पतिः समास एव ॥ घिसंज्ञः ॥ पत्या ॥ पत्ये ॥
पत्युः ॥ शेषं हरिवत् ॥ पतिः समासे भूपतये ॥ कतिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः ॥ बहुग
णवतुडति संख्या ॥ एते संख्यासंज्ञास्स्युः ॥ डति च ॥ डत्यन्ता संख्या षट्संज्ञा स्यात् ॥ षड्
भ्यो लुक् ॥ षड्भ्यः परयोर्जश्शसोर्लुक्स्यात् ॥ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ॥ लुक्श्लु
लुपशब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात् तत्संज्ञं स्यात् ॥ जसि चेति गुणे प्राप्ते ॥ न लुमता
ङ्गस्य ॥ लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमङ्गकार्यं न स्यात् ॥ कति ॥ कति ॥ कतिभिः ॥ कतिभ्यः ॥
कतीनाम् ॥ कतिषु ॥ युष्मदस्मत्षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः ॥ त्रिशब्दो नित्यं बहुव
चनान्तः ॥ त्रयः ॥ त्रीन् ॥ त्रिभिः ॥ त्रिभ्यः ॥ त्रेस्त्रयः ॥ त्रयाणाम् ॥ त्रिषु ॥ गौणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सख्युरङ्गस्यानङादेशः स्यादसंबुद्धौ सौ · अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा · अन्त्यादलः पूर्वो व
र्णः उपधासंज्ञः स्यात् · सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ · नान्तस्योपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ
सर्वनामस्थाने परे · अपृक्त एकाल्प्रत्ययः · एकाल्प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्या
त् · हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् · हलन्तात्परं दीर्घौ यौ ङ्याबौ तदन्ताच्च सुति
सीत्येतदपृक्तं हल्लुप्यते ॥ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् · प्रत्यये लुप्ते तदाश्रितं
कार्यं स्यात् · नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य · प्रातिपदिकसंज्ञकपदान्तस्य नस्य लो
पः स्यात् · सखा · सख्युरसंबुद्धौ · सख्युरङ्गात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णि
द्वत्स्यात् · अचो ञ्णिति · अजन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च परे · सखायौ ॥
सखायः · हे सखे · सखायम् · सखायौ · सखीन् · सख्या · ख्यत्यात्परस्य · खितिशब्दाभ्यां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

॥१३॥

आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्याङ्गस्य लोपः। अल्लोन्यस्य। विश्वपः। विश्वपा॥
विश्वपाभ्याम्। विश्वपाभिः। इत्यादि। एवं शंखध्मादयः। धातोः किम्। हाहान्। हरि॥
जसि च। ह्रस्वान्तस्याङ्गस्य गुणः स्यात्। हरयः। ह्रस्वस्य गुणः। ह्रस्वान्तस्य गुणः स्यात् सम्बुद्धौ॥
हे हरे। हरिम्। हरीन्। शेषो घ्यसखि। अनदीसंज्ञौ ह्रस्वौ याविदुतौ तदन्तं सखिवर्जं
घिसंज्ञं स्यात्। आङो नाऽस्त्रियाम्। घेः परस्याङो ना स्यादस्त्रियाम्। आङिति टा
संज्ञा प्राचाम्। हरिणा। हरिभ्याम्। हरिभिः। घेर्ङिति। घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः। हरये।
हरिभ्याम्। हरिभ्यः। ङसिङसोश्च। एङो ङसिङसोरति परे पूर्वरूपमे
कादेशः स्यात्। हरेः। हरिभ्याम्। हरिभ्यः। हरेः। हर्योः। हरीणाम्। अच्च घेः॥ इदुद्भ्या
मुत्तरस्य ङेरौत् घेरन्तादेशश्चाकारः। हरौ। हर्योः। हरिषु॥ एवमग्न्यादयः। अनङ् सौ॥ ॥१३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

तीयस्य ङित्सु पसंख्यानम्· द्वितीयस्मै· द्वितीयाय· इत्यादि· एवं तृतीयः· निर्जरः॥
जराया जरसन्यतरस्याम्· जराया जरस वा जादौ प्रत्यये परे· निर्जरः पदाङ्गाधिका
रे तस्य च· निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति· एकदेशविकृतमनन्यवत्त इति· जरशब्दस्य
जरस· निर्जरसौ निर्जरसः· निर्जरसा· निर्जरसे· निर्जरस· इत्यादि· पक्षे हलादौ चरा
मवत्· विश्वपाः· दीर्घाज्जसि च· दीर्घाज्जसि चे न पूर्वसवर्णदीर्घः· ऋधिः· विश्वपौ॥
विश्वपाः· विश्वपाम्· विश्वपौ· सु ङ नपुंसकस्य॥ स्वौदिपञ्चवचनानि सर्वनाम
स्थानसंज्ञानि स्युरक्लीबस्य· स्वादिष्वसर्वनामस्थाने· कप्रत्ययावधिषु स्वा
दिष्वसर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वं भसंज्ञं स्यात्· आ कडारादेका संज्ञा· इत्यूर्ध्वं क
डाराः कर्मधारय इत्यतः प्रागेकस्यैकैव संज्ञा स्यात्· या परानवकाशा च· आतो धातोः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२२॥

आत्मीया इत्यर्थः ॥ आत्मान इति ॥ ज्ञाति धनवाचिनस्तु ॥ स्वाः ॥ ज्ञातयो ऽर्था वा ॥ अन्त
रं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ॥ बाह्ये परिधानीये चार्थे अन्तरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा ज
सि वा स्यात् ॥ अन्तरे ॥ अन्तराः ॥ वा गृहा बाह्या इत्यर्थः ॥ अन्तरे ॥ अन्तरा वा शाटकाः
परिधानीया इत्यर्थः ॥ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ॥ एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा ॥ पू
र्वस्मात् ॥ पूर्वात् पूर्वस्मिन् ॥ पूर्वे ॥ एवं परादीनामपि ॥ शेषं सर्ववत् ॥ तृतीयासमा
से ॥ सर्वनामता न स्यात् ॥ मासपूर्वाय ॥ तृतीयासमासार्थवाक्येपि न ॥ मासेन पूर्वाय ॥ द्व
न्द्वे च ॥ उक्ता संज्ञा न ॥ वर्णाश्रमेतराणाम् ॥ विभाषा जसि ॥ जसाधारं यत्कार्यं शीभावा
ख्यं तत्र कर्तव्ये द्वन्द्वे उक्तासंज्ञा वा स्यात् ॥ वर्णाश्रमेतराः ॥ वर्णाश्रमेतरे ॥ प्रथमचरम
तयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च ॥ एते जसि उक्तसंज्ञा वा स्यात् ॥ प्रथमे ॥ प्रथमाः ॥
तयप्प्रत्ययः ॥ द्वितयाः ॥ शेषं रामवत् ॥ नेमे ॥ नेमाः ॥ शेषं सर्ववत् ॥ विभाषाप्रकरणे ॥

॥२२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रत्ययवन्ते॥ सर्वेषाम्। सर्वस्मिन्॥ शेषं रामवत्॥ एवं विश्वादयोऽप्यदन्ता ग्राह्याः॥
उभशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः॥ उभौ॥ उभौ॥ उभाभ्यां॥ उभाभ्याम्॥ उभयोः॥ उभयोः॥
तस्येह पाठोऽकजर्थः॥ उतरडतमौ प्रत्ययौ॥ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणमिति
तदन्ता ग्राह्याः॥ नेम इत्यर्द्धे॥ समः सर्वपर्यायः तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते॥
समानामिति ज्ञापकात्॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञा
याम्॥ एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणसूत्रात् सर्वत्र या प्राप्ता सा
जसि वा स्यात्॥ पूर्वे पूर्वाः॥ स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो व्यवस्था॥ व्यवस्था
यां किम्॥ दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः॥ असंज्ञायां किम्॥ उत्तराः कुरवः॥ स्वमज्ञा
तिधनाख्यायाम्॥ ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि वा स्यात्॥ स्वे॥ स्वाः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सम्यङ्॥ तिर्यङ्। [redacted] कोः कत्॥ कुशब्दस्य कदादेशो भवति कु
त्सितार्थे॥ कुत्सितमन्नम्॥ कदन्नम्॥ ईषदर्थे कदादिः॥ ईषदर्थे वर्तमानस्य कुशब्दस्य
तत्पुरुषे कावकत्कवइत्येते आदेशा भवन्ति॥ ईषदुष्णम्॥ कदुष्णम्॥ कोष्णम्॥ कवोष्णम्॥
कुत्सितलवणं कालवणम्॥ पुरुषे वा॥ कापुरुषः॥ कुपुरुषः॥ षष उत्वं दतृदशधासु॥
त्तरपदादेष्टुत्वम्॥ षोडश॥ षट् दन्ता यस्येति विग्रहे॥ दन्तस्य दतृ॥ षोडन्॥ षोढा॥
वृहस्पतिः॥ महत आत्वं समानाधिकरणे॥ महेश्वरः॥ दिवो द्यावा॥ समासकृते सति
दिवशब्दस्य द्यावादेशो भवति॥ द्यावाभूमी॥ पायाशब्दस्य दंभावो पंभावश्च वक्तव्यः॥
दंपती॥ यंपती॥ आकृतगणोऽयम्॥ अनुक्वचित्॥ क्वचित् समासे कृदन्तो तद्धितेपि वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्निणापप अहोरात्रः॥ द्विवाः॥ पंचषट्प्रमानंजेषांतेपंचषाः॥ वहवोराजानोयस्यांनग
र्यांसावहुराजोनगरी॥ अत्रटीलोपोकृतेआवतः स्त्रियामितिप्राप्॥ वहवोकर्त्तारोयस्य
सवहुकर्त्तृकोयागः॥ कर्मधारयस्तुल्यार्थे॥ पदद्वयतुल्यार्थेएकार्थेनिष्ठेसतिकर्मधार
यःसमासोभवति॥ नीलंचतदुत्पलंचनीलोत्पलम्॥ रक्ताचासोलताचरक्तलता॥ पुमां
श्चसोकोकिलश्चपुंस्कोकिलः॥ पुंसःखपेसंयोगान्तस्यलोपोवक्तव्यः॥ नाम्नखकृ
तासमासः॥ प्रादेरुपसर्गस्यनाम्नखकृदन्तेनसहसमासस्तत्पुरुषोभवति॥ प्रकृष्टे
ऽवादः॥ प्रवादः॥ कुंभंकरोतीतिकुंभकारः॥ सहदेः सादेः॥ समासेसतिसहादीनां
सादेर्भवन्ति॥ पुत्रेणसहवर्त्ततेसपुत्रः॥ सहसंजिरसांसाध्विसमितिरूपः॥ सखेड॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२

त्वाविघ्नवतिं देवं हव्यामहे ग सोमम भ गवते विघ्ननिवारणाय नमः। नैवेद्य चन्दनपुष्पनैत
पुष्पधूपकाल्लताम्बूलादिकं दद्यात्। ताम्बूलं दत्वा मंत्रः॥ अथ श्वेतेन लिखदन्तं पर्तीधी
यस्तिः कृता भौ गणाधिपः स्वस्तिवाचन गणपूजनम्। गणेशप्रार्थना। विघ्ना
विनाशमायान्तु सर्वाविघ्नाश्च भसवक्र॥ कार्यं मे सिद्धिमायातु पूजिते त्वयि धातरि॥ वक्रतुण्ड महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ। अविघ्नं कुरु मे देव सर्वका
र्येषु सर्वदा॥ यथाकृत पूजया वा घ्राहित्वा वा श्री गणपतिर्भवान्प्रीयतां
अनेन लिखेदनं कुर्यात्। अथ गौरीपूजनम्। इहागच्छ प्रतिष्ठितो भव।
वकोऽघो गौर्य्यै नमः। श्रीरस्थ्यै तेरन्मेश्व ते पार्थ्यो वहोरात्रे पार्श्व नन्दकारिणि
रूपमखिलनोपाता न्नि स्वानि वा तामुष्मि वा रा सर्वलोकं प्रदीपकारता॥ प्रार्थना। २

मावन्तु वेला महीनां पवो सि॰ ध्यानम॰ का: कृतिन्तीर्थीकृसा: अग्र्य क्वा वास्य पुष्पिती
सहस्य ति: प्रसूता सा नोभु वेत्यग्र्यं हस: । पुमाकस्य म॰ । हृत्तत्व गर्भ: समवर्तताग्रे भू
तस्य जात: पतिरेक आसीत्॰ सदाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधे
म॰ इ॰ अम॰ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नि: स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योति: सूर्य: स्वाहा॰ अग्निर्वर्चो
ज्योतिर्वर्च: स्वाहा ॥ सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्च: स्वाहा ज्योति: सूर्य: सूर्यो ज्योति: सूर्य:
स्वाहा ॥ दीपं । सरित: सागरा: शैला स्तीर्थानि जलदा नदा: ॥ आयान्तु यजमानस्य दु
रितक्षयकारका: इति कलशस्थापविस्यामि पूजनं कुर्यात्॰ कलशाधिष्ठित देवे: का५
ध्यानम: । ततो गणेशार्चा॰ आवाहनम॰ एह्येहि आगच्छ हेरम्ब महेश पुत्र सम
स्तविघ्नौघविनाशदक्ष माङ्गल्यपूजाप्रथम प्रधान गृहाण पूजां भगवन्न
मस्ते॰ इत्यावाह्य सपूजयेत्॰ एबोऽधी गणपतये नम: एतस्या चतुर्थ्यं नम: ॥
गणानां त्वा गणपतिं हवामहे॰ प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे निधीनां

दधिक्षीरोद्धृतं शुद्धं कपिलायाः सुगन्धियत्॥ सुस्वादमधुरं शौरेः मधुपर्कं गृहाण
मे॥१६॥ मधुपर्कं नम॥ पिराडलो शीरकर्पूरसुरभिस्वादु शीतलम्॥ तोयमाचमनीया
र्थं शैशिरं प्रतिगृह्यताम्॥१७॥ आचमनं नम॥ पञ्चामृतेन स्नपनं करिष्यामि सु
रोत्तम॥ क्षीरोदधिविलासाय लक्ष्मीकान्तायते नमः॥१८॥ पञ्चामृतं नम॥ गङ्गा
दि सर्वतीर्थेभ्यो मयाप्रार्थनयाहृतम्॥ सुवासितं निर्मलं च कुरु स्नानं तु के
शव॥१९॥ स्नानं नम॥ शुद्धजाम्बूनदप्रख्ये नडिन्दासुररोचिषो॥ मयोपपादिते तु
भ्यं वाससी प्रतिगृह्यताम्॥२०॥ वस्त्रम्॥ दामोदर नमस्तेस्तु त्राहि मां भवसा
गरात्॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम॥२१॥ यज्ञोपवीतम्॥ किरीट
कुण्डलादीनि काञ्चीवलयनूपुरम्॥ कौस्तुभं वनमालां च भूषणानि भज स्वमे॥२२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥३॥

श्वाजरतास्म॥ कुंकुमेन समायुक्तं कर्पूरादि समन्वितम्॥ नानापरिमलाढ्यं च च
न्दनम्प्रति गृह्यतां॥२३॥ चन्दनम्॥ मालती वम्प (चम्प)कोशीनि यूथिका वकुलानि
च॥ तुलसी पत्रमिश्राणि ॥ ए (गृहाण) पारी प्रति गृह्यतां॥२४॥ पुष्पम्॥ देवकी वसुदे
वं च रोहिणीं स बलं तथा॥ सात्यकिं चोद्धवं च नन्दं च अक्रूरा(?)न्नुग्रसेनादि यादवा(न्) यादवानः॥
नन्दं यशोदां तत्कालप्रसूतां गोप गोपिकाः॥ कालिन्दीं कालियं चैव पूजये
न्नाम मन्त्रतः॥२५॥ ततो धूपम्॥ वनस्पतिरसोद्भूतं कालागरु समन्वितम्॥
धूपं गृहाण देवेश उग्रसेनाग्रगो पते॥२६॥ धूपम्॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं
वह्निना योजितं मया॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्य तिमिरापह॥२७॥ दी
पम्॥ शाल्योदनं पायसं चापि तत्र घृत-नाविसमिश्रितम्॥ नानापक्वान्नसंयुक्तं नैवे द्य

दद्यौद्विजेभ्योऽप्युत्तमान्स्तुतो गवाम्॥ ९॥ इत्यादिपौराणश्लोकान्पठित्वा जयघंटा
दिनाद्भुतमजन्मपरिभाषया। पूजयेन्न॥ अवतारसहस्राणि करोषि मधुसूदन॥ न
ते संख्यावताराणां कश्चिज्जानाति वै क्वचित्॥ १०॥ देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदु
स्तव॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्संगमास्थितम्॥ ११॥ इति पूजार्थप्रतिमाय॥
आगच्छ भगवन्देवस्थाने चात्र स्थिरो भव॥ यावत्पूजां समाप्येव तावत्त्वं सन्नि
धौ भव॥ सहस्रशीर्षेत्यावाहनम्॥ देवा ब्रह्मादयो वापि स्वरूपं न विदुस्तव॥ अत
स्त्वमासने चास्मिन् स्थिरो भव जगत्पते॥ १३॥ आसनम्॥ देवदेव नमो कानां गरुडा
सनसंस्थित पाद्यं गृहाण देवेश विश्वरूप नमोस्तु ते॥ १४॥ पाद्यम्॥ देवकीगर्भसं
भूत दैत्यसंघविनाशन॥ गृहाणार्घ्यमिदं देव मातुरुत्संगसंस्थित॥ १५॥ अर्घ्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

गायद्भिः किन्नराद्यैः सततंपरिवृतो वेणुवीणानिनादैः शृंगारादर्शकुम्भप्रवरकृ
तकरैः सेव्यमानोसुराद्यैः पर्य्यंके स्वास्तृते यस्वमुदिततरमणापुत्रिणीसम्यगास्ते सादे
वीदेवमाता जयति सुतनया देवकी कान्तरूपा॥५॥ पायादवव्यञ्जपनी श्रीदेवक्याश्चरणा
नि के॥ निषण्णा पङ्कजे पूज्या नमो देव्यै श्रियै इति॥६॥ तमद्भुतं बालकमम्बुजेक्षणं
चतुर्भुजं शङ्खगदाद्युदायुधम्॥ श्रीवत्सलक्ष्मं गलशोभिकौस्तुभं पीताम्बरं सान्द्रप
योदसौभगम्॥ महार्हवैदूर्यकिरीटकुण्डलत्विषापरिष्वक्तसहस्रकुन्तलमु
द्दामकाञ्च्यङ्गदकङ्कणादिभिर्विरोचमानं वसुदेव ऐक्षत॥७॥ स विस्मयोत्फुल्लवि
लोचनो हरिं सुतं विलोक्यानकदुन्दुभिस्तदा॥ कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोस्पृशन्मुदा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
॥१॥

श्रीगणेशाय नमः॥ सुमुखश्चेति॥ शान्तिपाठः॥ अद्येत्यादि॰ मम पुत्रपौत्रादिवृ
द्ध्यर्थं सर्वपापक्षयार्थं सर्वभोगानन्तरं विष्णुलोकप्राप्तिकामनया वाचिक
जन्माष्टमीव्रताङ्गभूतश्रीकृष्णादिदेवानां स्थापनपूजनकथाश्रवणम
हं करिष्ये॥ इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव॥ निर्विघ्नं सिद्धिमायातु प्रसा
दात्तव केशव॥१॥ अद्य स्थित्वा निराहारः श्वोभूते परमेश्वर॥ भोक्ष्यामि पुण्ड
रीकाक्ष ह्यस्मिन् जन्माष्टमीव्रते॥२॥ इति प्रतिज्ञाय॥ ॐ कृष्णं च बलभद्रं चैव व
सुदेवं च देवकीम्॥ नन्दगोपं यशोदां च सुभद्रां रोहिणीं तथा॥३॥ सर्वगोकु
लवत्साश्च गोपीजनसमाकुलम्॥ स्वस्वनाम्ना प्रतिष्ठाप्य सर्वानावाहयेत्पूजयेत्॥४

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि२

पुष्यानुराधामघमार्द्राहस्तश्रवणमृगरेवती। नवम्यां मुहूर्त्तु बंधे का स्वं
शनितैत्तिले १० ग्रहप्रवेशे पात्राणां विवाहे च यथा क्रमम् भौमाश्वनी
चरासौधाम्लं मृतैवुसं त्रिवर्जयेत ११ कृकेगास्तिथिचोरे त्था स्ति
विभौस्थाः भयात्मा:॥ तूर्लवं गावशे वेध वर्ज्या स्तत पंचानां सुख्याः
१२ मत्स्य कर्कं च धनिकेशाश्री भानुसंगृ:॥ केचिचाप्ते
तोरें चान्ये पापाकामेव निन्दिताः १३ अथान्तरे वेधत्वि चन्द्रपति पु
तपरिवार्द्धितमेव च॥ याधुतैन्वस्तो प्रसूत त्र्वाः सकर्कमंगठ १४
मो२ विकंधा त्रिकास्तिस्व १४ स्वंचं च प्रकीर्तितम्॥ वर्गेवन्दवन्तप्रस्थच ३
८ गंडातिगत्वेचाः १५ अथार्द्धपामः रवीर्वर्गर्वर्तः पञ्च सामेस

सुखाद्रास्त्रन्ध्यधीरेशितेभद्रासोमे बुधे जपातस्था। गुरौ स्वकार्थासौ प
र्शिकासंगाः प्रकीर्त्तिताः ६ द्र्यक्ष्यरिःफि नष्ठ न्तोसोमे चैकादशे तथा।
दशमीभोमपरेता नवमीधसंवृत्ताप ५ ष्ठ मी गुहताविनेत्वपूर्णभ
गुरुपुत्राः पक्षीशनैश्चरे ताः पिकागाश्वेते चनिन्दिता ईत्वरैत्रिमनुतथ
ये श्व देयं च सोमेशत मिथ नाथिभौमे च न्द्र ७ त्रेऽश्व नीचे॥ शशिधरन
सिजीवेस्वर्क्षे देग्रमथ्यक्रे रवि सूत मपि हस्ते मूलपो गाः भवंति ७ अर्थव
तिः। मघार्द्रा रेवति शाशिना दृष्टे गमार्द्रा कुजे सोमात्ते तेव मूलम॥ गुरो धनि
काम्लग्रो तेहि तीयचशाने बहुस्ताधम प्रशाद्वयोगाः ई राम: च मीपे तस्य
कार्वेषुहस्ताः फं च च मी त्रिथौ॥ भौमाश्वनी च सप्तम्यां बकांच न्द्रे येतथा ६

[illegible]

सत्वो हैवेद्यदि कास्तु जायते परिमाण यः॥ [illegible] दक्षकं पिता तस्य मुखं नैव पश्ये

त्सोकवेत ३३॥ सर्वेषां ग्रहाणां तानां परित्यागो विधीयते॥ तातेनाद्दर्शनं कार्यं

विधिवत्स्वातमासि कोभवेत ३४ ग्रथवा विधानतः शांतिः कर्तव्याशुभमिच्छता॥

पितृहिते शुभेन कोपाद्यावांति द्युकारके स्पशान्तविधिः संक्षेपः॥ शतोवर्षी

सप्त ग्रहैः सहजन्म गर्भैः कश्यपैः समन्त्रैः॥ कुर्वीत ग्रानि श्रीपित वासका

नो स्नानं शुभार्थी सहहोमदानैः ३६ शतोवर्षी मूलनक्षत्रे संमस्ताभेस वैविधीमूलं

तो स्नानं तु सर्वीवर्ज्या शुभ॥ अथ सर्वो विधी मूलमासीर्वचा कुछरौ रोगं परं नी

रोगम॥ सहितं पक्वमुस्तं वसवैविधी गरा सहतः ३७ प्रथमं तिकानाग तस्या नाते

हर्ता जाते २ चतुं १ पं पातं ३ पञ्चीक स्या नाते धनं हां सं ग मात ५ गासा नाते हिता

हो ते ७ प्रथमं नक्षत्र इव मम शांतिकं विधेयम्॥ ग्रन्थ विस्तारभयान्नालिखि

तं पतोपासा नीयं यथा विस्तारेण तत्र तः ग्रणविधिः सूक्ष्मत्वं दीपावृत दशम्यो श्वरा ज्ञोरि

पा स्पृमि भूत सपा विधिरेवा॥ चतुर्थ्यां नत्येकाद्दशीतो पित्तं जन्मकं हि धात्र्युक्तं पन्यस्य १२

धृ १ ॰॰दुपंतथा॥कुजे बछदुपंचे यधुधे पंचदलतीपकम॥गुरोसप्तछकंचेश्के
॰रेदलतीप॰कम।शनेयप्तांत पछअवार येरेत्तिनिन्हिता १६ इतिश्र
॰पामाधाताद्दितोगतध लिद्धिघ्रापत्र्वहताघूर्कम् ०सधेशैकं १६ नाधी
शाद्पर्श्रृंकेशेचन्द्रमाः १७ शोरीनीयकुजाश्वेगकारत्वहोराधिपासम
ता:॥कालहोराख्यात्त्कार्वपयोनकंवासरेह्यके १८ वधीनोवर्गे वेतप
र्स्वंमासानोचहिनग्रपं३।॰ ॰कादूपमन्तानोग्रहनादिनसपूर्कम
१९ विपाशेलवतीतिरेशातघ्राश्वाविघबकरे॥पजविभ्रुभेकाकेंपु
लिलिवकाग्राहिनाछकम २०।श्रष पंगरप्ताताःतत्रयशिराः॥ श्रश्वनीमघ
मूलाहोत्रिवेदेनवनाडिकोदुर्यतीसर्पेषु काल्तोमास १२ कृ ग्र १।१२सदे
तथा २१।श्रश्वनीमघमूलाहोगरप्तोह॰ ॰पमतम॥देवती सर्पसका

गृहै

२० ९०
२

उत्तराषाढा भिजि ६ मकर १० धनिष्ठार्द्ध ६ शतभिषा पूर्वभाद्रपादत्रयं कुम्भ ११
पूर्वभाद्रपादैकं उत्तराभाद्र रेवत्यान्तं मीन १२ ॥ इति राशिचक्रम् ॥ अथ यो
गनामानि ॥ विष्कुम्भ १ प्रीति २ आयुष्मान ३ सौभाग्य ४ शोभन ५ अति
गण्ड ६ सुकर्मा ७ धृति ८ शूल ९ गण्ड १० वृद्धि ११ ध्रुव १२ व्याघात १३ हर्षण
१४ वज्र १५ सिद्धि १६ व्यतीपात १७ वरीयान १८ परिघ १९ शिव २० सिद्ध २१
साध्य २२ शुभ २३ शुक्ल २४ ब्रह्म २५ ऐन्द्र २६ वैधृति २७ ॥ इति योगनाम
नि ॥ द्वितीया धनेमीने तु [illegible] वृषे [illegible] कुम्भके ॥ मेषकर्कटयोः ष
ष्ठी कन्यामिथुने चाष्टमी ॥ १ ॥ दशमी वृश्चिके सिंहे द्वादशी मकरे तुले ॥
एता स्तुतिथयो दग्धाः [illegible] कर्मसु [illegible] ॥ २ ॥ [illegible] २॥
[illegible] तौ तिथिपः [illegible] समाप्तः ॥ [illegible] समाप्तौ तिथिपदः प्रतिप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे सेपती डलल स गुरु याउ हरह हे केरय रि ग्रुषा द्व रे से ग त्या से त्रिनु से ते हि शनको
म नि र्गु नैश्र कु ता ग्रं नैश्रु ति ए ओक्ष्ता वे हे भ्रं ग्रमूर्व मू ध कहपूर्धाछ हो
मे भौनि डलल खाउ वु धौने अभजिर मिगुवे वामवरल गनिगुरो कि
छा भौश गाछ्रि भ्य रात खिव संसेव हरिवर्ध भा हु इ थाक नौ डलल भा हु रे
हो वी वि रे पती मर्थ नी भर सी कि शिका पा है कं मेव १ [illegible] पाहारे ति की
मभा छिर स खर्व्ह जयर पिनिहि दं भ्रा छें पाड्री गुनर्व मूपा र स्वयमि गुवे रे
गुनर्व सिपार मे अनु गाध्र रेपा सेव क धे ईल वक्ष्या वपुर्धी पंरापुनी डल
राखी हे फ़ा छिह थुंडल स्य राषि पौपा ह्र र वा सर्व हुंके वा रोवि मार्ई हा
सोपि शुपा थापा ह्रव वेनु भा अवसा पापा नि र्भ श्रोक्षु र्ध ह्वे कु न्रोच ओपे
के ई मू सवपूर्धा षाह डलल वाउ भ्र हे वि धे वें र डलल षाड जाह वप भवे
यम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पापदर्शनेगोचरः ५ सर्पस्यदर्शनेरात्रौदिनेतद्दर्शनात्मकं भूजगन्तादुष्पीनवस्थिताक्षोदर्शनंस्मृतम् ६
अहोरात्रनभोनोध्वंवंदुस्पर्येयहोपह मुक्तिंदद्यात्तुभोनतौयंस्नानेस्नायात्ततःपरम् ७ यस्तावैवास्त
२ मानेतुरथींदुष्पापुतोयदि तयोःपैवगुरुहृपेस्नात्वाप्यवहेन्नरः ८ धेनुर्वत्सप्रयुक्तावृषगजतुरगादक्षि
णावर्तवह्निर्दिव्यस्त्रीपूर्णकुम्भोद्विजनृपगणिकापुष्पमालापताकासद्योमांसंघृतंवादधिमधुरज
तंकाञ्चनंशुक्लधान्यंदृष्ट्वाश्रुत्वापठित्वाफलमिहलभतेमानवोगन्तुकामः १ आत्मनोमगृहेनेमि
नामातिष्ठत्प्रयास्यवधेपस्कामोनगच्छेत्तोयाज्येष्ठापत्यकस्तत्रैवाः १ आद्येविवाहेसन्यासे
यापायोभादिशुभकवित नामयहांनुज्ञेवसप्तेयस्कामोप्यहोषभाक् १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ ॥ [illegible] लक्ष्मीरमणाय नमः । गत्याद्यर्थानां शब्दकर्मकाणामकर्म
काणां चाणौ यः कर्ता स णौ कर्म स्यात् शत्रूनगमयत्स्वर्गं वेदार्थं स्वानवेदयत् आशयच्चामृतं देवान् वेदमध्यापयद्वि
धिम् आसयत्सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः गतीत्यादि किम् पाचयत्योदनं देवदत्तेन अण्यन्तानां किम् गमयति देव
दत्तो यज्ञदत्तम् तमपरः प्रयुंक्ते गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तं विष्णुमित्रः नीवह्योर्न नाययति वाहयति वा भारं भृत्येन नियन्तृ
कर्तृकस्य वहेरनिषेधः । वाहयति रथं वाहान् सूतः आदिखाद्योर्न आदयति खादयति वान्नं बटुना भक्षेरहिंसार्थस्य न भ
क्षयत्यन्नं बटुना अहिंसार्थस्य किम् भक्षयति बलीवर्दान् शस्यम् जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानम् जल्पयति भाषयति पुत्रं देव
दत्तः दृशेश्च दर्शयति हरिं भक्तान् सूत्रे ज्ञानसामान्यार्थानामेव ग्रहणम् न तु तद्विशेषार्थानामित्यनेन ज्ञाप्यते तेन स्मरति
जिघ्रतीत्यादीनां न स्मारयति घ्रापयति देवदत्तेन शब्दायतेर्न शब्दाययति देवदत्तेन धात्वर्थसंगृहीतकर्मकत्वेनाकर्मकत्वात्प्रा

श्रीरा संधि व्रतेनै नाम

त्रिः यत्रंद्रिशका प्राहिलिन्कंकर्मनसंभवन्तितेऽप्याकर्मकाः नत्वविधिपत्निनकर्माराणोपि नेनसमासयन्तिदेवदत्तमित्यादेःकर्म
त्वमभवन्ति देवदत्तेनपाकः पमीन्यादेन हकोरन्यतरस्याम् हकोरणोयः केनीसराकर्मीवास्यात् हारयति कारयति
वाभार्येभृत्येनमस्यमप्याकटम् अभिवादिदृशोरात्मनेपदेवेति वाच्यम् अभिवादयते दर्शयते देवं भक्तो नमकस्या र

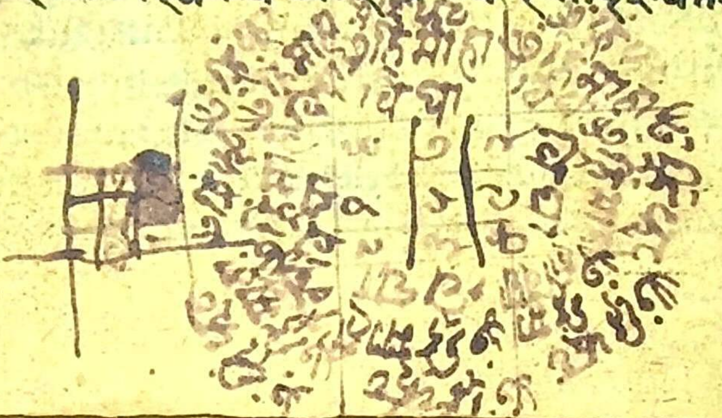

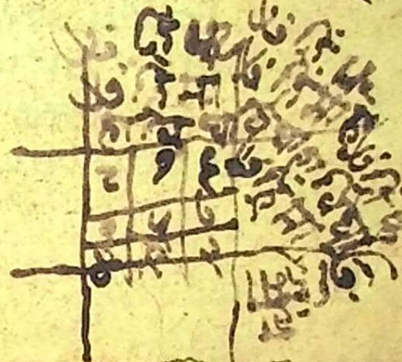

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्लिलात्परस्य धातोः सस्य षः ॥ प्रेर्यन्त इति प्रेरणा प्रयर्वाहि गतौ विवस्मात् इत प्राग्वित्व
धौ स्सवेपुनःपुनरत्ता बुद्धिरेव प्राशीत्व प्रश्नता चाग्नौ ॥ प्रेरणेति यो ॥ तयोरन्तम
३० प्रप्राप्तेमप्राहिंना तत्स्यो रित्याहि ॥ तश्च हि श्वत्तु हि तयोः प्रश्नतातङोङित्वं
गुणाप्रतिषेधश्च संप्रसारणाद्यर्थं तयोर्भवत प्रयोजनमतो नान्यादेशं प्रयोजयति अनन्यप्रयोज
नमेव ङित्वं मन्यादेशः प्रयोजयति अनङिति । ओर्वोर्हेरित्यातो वेत्यस्यानुवृत्तेः ॥ तस्यव स्थि
तत्वा श्रयणान्नुस्थानिवद्भावेन नानङोहिन्वे पिन्लोपः ॥ आप्नुयोनिति । आतिस यिनायुः ॥ आ
स्वनुकूलैकभवदर्थो अयात्म धारणा क्रियान्तिं यथा शुभाशंसा विवक्षयमपूनदीर्घायुः ॥
आनुकूलैकभवदर्थं आयात्म धारणा क्रियेति वार्थपादादिनुवादीनां कालविशेष्व.नि
त्व?

त्वान्न निष्ठत्वं च ॥ ८ ॥ अवेदविदोपि ब्राह्मणा दृश्यन्ते वेदविदः क्षत्रियाश्च । वेदा वा तत्तत्कुलभा
वनानुविधायावेदाः स्वतः कुलभावना अज्ञया अपरो सैकार्थे निष्ठान्तम धारणात् कुलाभावनेति वा
बोधः । एवं मवेदपवलेखानक्षत्रिवत्यादित्वादित्यादिवो अमूः या इति अत्र कार्व्यासङ्गि इति
रिजकरणायो रमेदधिववा विभक्तिको निर्देशः ॥ ९ ॥ आदाथ इति नीत्यन्त इति । अनुवर्तिते
अन्यादेशः षष्ठाभावान्नपुंस इति इडिटि त्यादागमः अन्यथा इरित्वान्न स्यात् उक्ता विग्रहस्ती
तकुर्व्यान्तः । आदादिः नेहलायोरिति । आशास्व माशीः । आङः शासु इच्छायां अस्मात् संज्ञाया
मकारेदिश्यनुवर्तमाने क्विप् यात्किदित्यधिकारे सपदादेक्किं घेति क्विप् अस्मादेव निपात
नात् क्विप् आङः शासेरित्यनेनेत्वं नपनस्यैपादि नोग्रहणान्न आशीकोति निर्देशात् ॥

चा॰ नी॰ मे॥ मित्रमापद्कालेचभार्यांचविभवक्षये।१६। आहारोद्विगुणःस्त्रीणांबुद्धिस्तासांचतुर्गुणः
२ षड्गुणोव्यवसायाश्चकामश्चाष्टगुणःस्मृतः।१७। भोज्यंभोजनशक्तिश्चरतिशक्तिर्वरस्त्रियः
विभवोदानशक्तिश्चनाल्पस्यतपसःफलम्।१८। अग्निहोत्रफलावेदाःशीलदत्तफलंश्रु
तम्॥ रतिपुत्रफलानारीत्यागभोगफलंधनम्।१९। वरयेत्कुलजांप्राज्ञोविरूपामपिकन्यका
म्॥ रूपान्वितांन्ननीचानांविवाहंसदृशेकुलम्॥२०॥ विषादप्यमृतंग्राह्यममेध्यामपिकां
ञ्चनम्॥ नीचादप्युत्तमांविद्यांस्त्रीरत्नंदुःकुलादपि।२१। सकृद्दुष्टंतुयन्मित्रंपुनःसन्धान राम
मिच्छति॥ समृत्युमुपगृह्णातिगर्भमश्वतरीयथा।२२। उपकारगृहीतेनशत्रुणाशत्रु २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मञ्जलिकर्मता ॥ मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च यथातथ्येन पण्डितः ॥९॥ यस्य यस्य हि यो भावस्तेन
तेन हितं नरम् ॥ अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥१०॥ नखिनां च नदीनां [illegible] शृङ्गिणां २
शस्त्रपाणिनाम् ॥ विश्वासो नैव गन्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥११॥ अर्थहानिं मनस्तापं गृहे दु
श्चरितानि च ॥ वञ्चनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥१२॥ पितुरन्तःपुरं दद्यान्मातुर्दद्यान्म
हानसम् ॥ गोषु चात्मसमं दद्यात्स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥१३॥ यस्मिन्देशे न सन्मानं न वृत्तिर्न च
बान्धवाः ॥ न च विद्यागमः कश्चित्तत्र वासं न कारयेत् ॥१४॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्र
हे ॥ राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥१५॥ पानीयाप्रियतोत्कट्यान्बान्धवान्व्यसनाग

र

आ॰ १

अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः

तिङश्चातिङन्तादप्यकच्स्यात्

अवर्णान्तात्तावनञः नआनाहितस्यावर्णान्तात्इत्यनादेशस्यात्॥

इत्यचोलंतपदयोस्वः मवर्ण्णान्यो र्प्यभद्रस्तदोत्वमोलंटम्प

पयोतनवद्धोः २ यस्वेकाजाद्वसाम्ः ऊताद्वित्यानामेकाचामादन्तानांवसेश्व

वसोरिम्नान्येषाम्ः भाषायांसदवसश्रुवः सदादिभ्योभूतसामान्येलिट्स्यात्तस्यानित्यंक्वसुः

अतस्एकहल्मध्येनादेशादेर्लिटिः लिटीतिमित्तादेशादिकंनभवतियदङ्गंतदवय

वस्यासंयुक्तहल्मध्यस्यस्याकारस्यैकारस्याद्भ्यासलोपश्चक्कितिलिटिसेटि

थलिच॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्रियेति क्रियताद्यते यस्मै ऽयामादेशो ऽधिकः ऽस्योकः अङ्कस्य न

प्रतिपद्यते इति प्रतिपदः स्प्प्रदाद् ल्यादिभ्युः प्रातिपदिभवं प्रातिपदिकम् स्व

ऽध्याभ्यादिभ्यष्ठक्‌ प्रातिपदिकस्यार्थः प्रातिपदिकार्थः ~~प्रातिपदिकस्य~~ ऽस्ये

~~अर्थः प्रातिपदिकार्थः~~ प्रातिपदिकार्थश्च लिङ्गं च परिमाणं च वचनं च तानि प्राति कादेशः

पदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनानि प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनान्येव स्य

इति प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रम् तस्मिन् मात्रशब्दस्य प्र

त्येकं योगः मयूरव्यंसकादित्वात् समासः नियताभिधेयता उपस्थितिर्यस्य सः नि

यतोपस्थितिकः यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेन भानं

स प्रातिपदिकार्थः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गो:

अनाचिव — १८ — अनाचिव ६ — अनाचिव-अगोअग

गवाक्·गवाग्·गोअक्·गोअग्·गोक्·गोग्·गति।पूजायां।गवाङ्·गोअङ्·गोङ्।सु·।गोची·गति।पूजायां।गवांची·गोअंची·गोंची·औ।गवांचि·गोअंचि·गोंचि·जस्।

गवाक्·गवाग्·गोअक्·गोअग्·गोक्·गोग्·गति।पूजायां·गवाङ्·गोअङ्·गोङ्।अम्·।गोचा·गति·पूजायां।गवांचा·गोअंचा·गोंचा·औ।गवांचि·गोअंचि·गोंचि·

गोचा·गति·पूजायां·गवांचा·गोअंचा·गोंचा·।गवाग्भ्याम्·गोअग्भ्याम्·गोग्भ्याम्·गति।गवाङ्भ्याम्·गोअङ्भ्याम्·गोङ्भ्याम्।पूजायां।गवाग्भिः·गोअग्भिः·गोग्भिः·

गति।पूजायां।गवाङ्भिः·गोअङ्भिः·गोङ्भिः।गोचे·गति·पूजायां·गवांचे·गोअंचे·गोंचे।भ्यां पूर्ववद्रूपम्।गवाग्भ्यः·गोअग्भ्यः·गोग्भ्यः।गति।पूजायां·

गवाङ्भ्यः·गोअङ्भ्यः·गोङ्भ्यः।गोचः।गति।गवांचः·गोअंचः·गोंचः·पूजायां।भ्यां भ्यस् पूर्ववद्रूपम्·गोचः·गति·पूजायां।गवांचः·गोअंचः·गोंचः·

गोचोः।गति।पूजायां·गवांचोः·गोअंचोः·गोंचोः।गोचाम्।गति·पूजायां·गवांचाम्·गोअंचाम्·गोंचाम्।गोचि·गति·पूजायां·गवांचि·गोअंचि·

गोंचि।गवाक्षु·गोअक्षु·गोक्षु·।गवाङ्क्षु·गोअङ्क्षु·गोङ्क्षु।गवाङ्षु·गोअङ्षु·गोङ्षु।गवाक्षु·गोअक्षु·गोक्षु·

सु १८ औ ६ जस् १२ अम् १८ औ ६ शस् १२ टा १४ भ्याम् ६ भिस् ... ६ भ्याम् ... भ्यस् ... ङस् ... ६ भ्याम् ... भ्यस् ... सु ६

औस् ६ आम् १४ ङि १४ ओस् ६ सुप् ४८

१८
६
१२
१८
६
१२
...

१२६

[illegible]

शोशाद्विभाषा॰ अनुक्समासा-द्वे वाधिकारस्याद्द्वुध्री हिः कव्वास्यात्॰ आपोन्यतरस्याम्॰ कप्यावन्तस्य हृचोवास्यात्॰

नसा कृते॰ नान्तस्य पदस्य टेर्लोपो भवति तद्धि तयाप्येवेपर

शीलेच्छ्वनाति भ्योरोः आगच्छेत्ता च्छ्री त्ये॰ अत्र चन त्वादि न रा वि हि लोपो नि पात्य न

आत् आरिणस्तच्छ्रस्या॰ उद्धित ल्व च मादे: अत्रामादेतनीवाद्धि: अराको

व्ये लोपिम

धीति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भगीरथखातावच्छिन्नप्रवाहविशेषत्वं गंगात्वम्।

[illegible]

स्युः रात्यपो नाक्ति प्रवृज्यमाने च सर्वाह प्रवृज्यमाने प्रथमः ॥

प्र२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

७१५

भगीरथखातावच्छिन्नप्रवाहविशेषत्वं गंगात्वम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३८

९१

...सीलललुटोः। धातोरेत्यतासीएत्तोपुत्यौयोस्तः ल्यलुटो परत्तः शापाघपवाहः कुबोवचिः आर्द्धधातु
...नुबंधेबः त्तिङ् शिभ्योन्यो धातोरितिविहितप्रत्ययस्ततसम्नस्यात् चोङ्कुः आहेशापत्तुपयोः
संख्या...सखा तौसत् तौशात् शानचौ सत्संज्ञौस्तः आनेमुक् अङ्गस्यातो मुगागमस्स्यात् शानेपने अद
...र्थनाहेशानाम् अत्रनमानम् नचस्यानिवत्सत्राणीनुगुराम्मितिवाच्यम् नल्यापीति निषेधान्त्रां
पद्यहनित्यमिहम् प्रधाय प्रस्थाय समानकर्तृकयोः पूर्वकाले त्वा समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्व
कालेत्कास्यात् समासेनञ्पूर्वेत्को ल्यप् अव्ययपूर्वपदेनञ्समासे त्को ल्यबादेशास्यात् घुमास्थागापाजहा
तिसां हलि एषामीत्वंस्यात्कुलादेङ्ति आर्द्धधातुके नल्यपि ल्यपिपने घु मा स्थाहिनामीत्वं नस्यात् अनुबंध
कार्यव्वन स्विधाविति निषेधेन अत्रनल्यापिमानम् लोऽयमनुबन्धकार्यनाहेशानाम् अत्रङिच्छुहरामान
मः पासुडागमस्यात्स चोहत्तौङि च सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकंङिद्वत्स्यात् हलश्श्नश्शानज्झौः
हलः परस्य श्नश्शानजादेशास्य हौ लक्ष्यानु नैधात्वर्थिरनुबन्धकार्यनाहेशानामित्यचिरित्सरामान

...मातुट्परस्मैपदे ब्रूहालोडिङिच्च लिङ् परस्मैपदानां र

श्रीगणेशायनमः धातोः इह मधिक्रियते भ्वादिः क्रियावाचिनो
भ्वादि धातुसंज्ञकः अदिनुदात्तङितः अनुदात्तेतोङितश्च धातो
रात्म स्वरितेतःउभे जिस्वरितेतश्च धातोरात्मनेस्तः परस्मैऽ
न्यत उक्तो निमित्तं हि नाधातो स्मृतम् नवपदम् क्रियाहीनामात्या
नि वचनवचना निपर्ययामि परारापात नाभिच युष्मदि वास्म
दि च भवतो तिवाद्यकार्येषु नामादिषु पदेषु एते स्युः त्रिभिर्गौः
स्युः रात्मपो नाति प्रयुज्यमाने च सर्वाह प्रयुज्यमाने प्रथमः ॥

प्र २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाम
नाम
८

ङ्घेत्र्यहं·नाभिनक्षत्रतिं चौदः ❀ इस्याख्यातपादः। कृतक
नीनि·त्वबुरौ·मुपधात्कः पविनर्निग्रहाहे नयुक्ति·दृश्याहेशाः·म्बै ॥८॥
लोहितां।कार्येऽलः·ख्यातोऽः नाभिव·ख्याटेइवविभाएजांघस·त्यु
ढफनलो·मजांयिता·ख्यातोमनिपवनिपकृनि·पः। क्लिपद्ः शेषमध्मा
नेकार्थे·लिभिन्नतीर्ते·क्लि पवनिपडा·नत्रौफेवन·कृसृकानौन
वेवत·शात्स्याणौतिपूर्व क्लिपायां·विदैवीन्नसृ·मृगानेतः शी
लेत्व·इस्नन्कु·बाकोकलः·धड·लृकृपान्पत्र·ख्यादत्तः क्लि
द्धिश्वमृतै·ख्यारः संध्यापाप्र·कत्तपिंव·स्वनोद्ः प्रद्धाप्रः हित्तानद्धः।
द्वितस्कीमफ्·तस्कृतैनद्धीं क्रौनसपुत्रफेः·कृछकनलोहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सबुसि· नोलोपः। गमांस्वरे· आतो लोप ईंगजो भिः। अरा हे मींद्धिः
संध्य कृरातो· आहे स्मः स्मः पित्रोन यानां मींद्वि नां रा या हि वी।
धुवश्रो हश्च पंना नो· तंत्वे· अयाहा वीपितिसि· ओओ· गमांद्व
इत्याद्धिः पश्र्याद्धिः साज नोर्वा· ब्वाहे हस्व· भ्वादेभ्रम· सितिपह
स्पः इहितः श्रमाहि विः जमय्यादि ति कृवे· लोप त्व नहहतानां·
सतड्वं ग· सिस्पतासिस्पपामिद· उत्वादेश्वत्तु रिंः हस्वाहेः कृतः स्र
न्तत्तसपृ· उहितो या नैफ स्व राह नहहातातः मसे फितः। आ
हिहितः। कृ हे रोहिः। फासादि ग्रसयाहाम कृत भुपनः मयोपृ कुं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम
राम
राम

दुहिश्वे·ड ह्वाया मान्मनेस:। गृण: श्राप: नाम्जोपई ह्यप्प· श्रावा नज्यम श्री॥
भाल्नः कनुर्वड·। त्रिर्ड़ि·तक गले·वु गाद्दे: सच्यातृ: म्यादि: सेहीदृर्धि·प्यो धिह
से·पे·हाईर्पि: श्रतीपिड·। श्रापकि·पाह्राहै·हाहैनै·सहवा नं: द्विनद्धि:
८ स्यताद्दे: पन: पूर्वस्महसाहृश्रो षु: नहसात रवपा: फ्रुहोयवु:। मे सानां मेवा
च्या:।र:। हृस्व:।प: से: मपाल्गोक·निसाँग्रुगः। श्रात: त्रिमजपांन्यकः:
नीगृहु पद्दस्यघ· ग्रुडिु· लघोहृस्वडपधापा: लघोर्दि। र्धि: नापितः श्रा मो
र्णहै· लगृशां लोप छ्यबां कि त्येबा ष्प· हाहो: हृस्से जसे विशा वि:।गृलः
लप: शीड·। शीड़ो नोगृढ डपधापालघो: नानिटसेलिप्सो गनिद्धिः ड: हि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हि स्योर्हसात् अस्तेर्गीह। सेः अनुदः अहोदि स्यो· लोपः हस्वात्मेरसेः
हृटः डीः मः सातरहादेर्यं· श्रोवांहे· मेडठः आतः अवेः औना· अहात्वईः
पामडप· पुसहृ· श्रोवमोर्या लोपः हः ऋत्रोपे· ङि त्पडः नातः पाडहहेः
देसौ· इवीहि· नमसोम· शाले· आतोऽनोह नतः द्विः अनडनः स्यादिषुः
श्वानपडो मः साद्विहिः। नवपन्सेमपह निः नव श्यात्मनेबहुनिः नामवः
पुम्सादिवासमदिवमा गौः। प्रथममप्रत्यमोतामः आमृ[illegible]प्रति· कतिविपं
व यनम्पातडिः तः निवयाहेः जितः स्वनितेतउ[illegible]यनतोऽन्यतः अपितादेः
ङितः तादिः कितः संयोगान्तस्य। कोवालद। तस्कोयः आतिआपेहसाहेगौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम-रा
म-राम
राम-रा
म-राम

२

॥६॥

तापृ॰ अनुस्डस॰ थपू॰ अन्युस्॰ अतापृ॰ य॰ म॰ ए॰ आते॰ ड्ये॰ से॰ आये॰ घे॰ प
य हे॰ म हे॰ आशिषि॰ पा तृ॰ पा स्तां॰ पा स्नस्॰ पा स॰ पा स्तं॰ पा स्त॰ पा सं॰ पा स्व॰
पा स्म॰ सी ष्ठ॰ सी पा स्तां॰ सी रन्॰ सी ष्ठाः॰ सी पा स्थां॰ सी ध्वम्॰ सी य॰ सी वी॰ ह॰ सी
महि॰ स्यत्तने॰ ता॰ ता रौ॰ ता र॰ स॰ तासि॰ तास्थः॰ ता स्थ॰ ता स्मि॰ ता स्व॰ ता स्म॰ । ता॰
ता रौ॰ ता रस॰ ता से॰ ता सा थे॰ ता ध्वे॰ ता हे॰ ता स्व हे॰ ता स्म हे॰ आ मु पि क
मि ति॰ पकच नं बु॰ स्वपफत भि॰ अदेर्लौ फ॰ हु ादेः दि स्व॰ स्यादेर्ले॰ त हादे न॰
त्र्यादेर्नमि॰ नना हे नम॰ न को हे॰ तासा द्दा नौ हौ॰ त्यादो म वि ष्य तिम्य
पृ स्यपक्षि पा ऽ ति क मे॰ मृतेसि॰ रोत्प॰ अ भि हो मामि यत॰ ह स्ता बान्ता
नौ कृ॰ ऽ॰ नड॰ दिश्व॰ लिम्बादेऽ॥ इ नि तो या॰ ड्रा ता न्य क नी ति ल कृ

॥६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

युधो-गो पावतिचु· पन्यासाद्दश्वे· श्रमा हैतन्पुजब: भजि·वार्वे द्वन्द्व: पद्
श्रीहि-नमार्वे· प मो धानपस्त् स्मार्वे· णडफा: पुपद्दा ना· श्रनः स्वने·ह्रसा
दि·त्रोब: प्राद्दि-त्रपस गी: प्रा, धा तो: नाम्न रव रू तासमासछा। वादि निपात:
नर्द्दि वि मत्पर्वे· सघा: फाले· तद्दधप पं· ॥६०॥ इति समासपाद:। धातो: वर्त
मा ने· तिप्· तस्· श्रन्ति· सिप्· थस्· थ· मिप्· वस्· मस्· ते· श्राते· श्रन्ते· से· श्राथे·
धे· ए· वहे· विधिसंभाव नयो: पातां पातां· पुस· पात्· पातं· पात· पाम·पाव·पाम·
स्त· ऽयातां ऽनन· ऽथास्· ऽपाथाम्· ऽधम्· ऽप· ऽवहि· ऽमहि· ५३। श्राशी: प्रेनए
पो: ५२। तुप्· ताम्· श्रन्तु· हि तं· त· श्रानिप्· श्रावप्· श्रामप्· ×· तां श्रातां· स्व· श्राथां
धम्· ऐव· श्रवहैप· श्रामहैप· श्रनद्यतनेऽतिते· दिप्· तां· श्रन्· सिप्· तं· त· श्रमिप्· व
म· तन· श्रातामं· श्रंत· थास्· श्राथाम· धे म· ऽए हि· म हि· पनो ने·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०
सा०ना०
२६

स्त्री २ हे जरस सो४

आवन्ता सर्वा हेः परस्य पठः सुगागमो वेति। पूर्वस्य च ह्रस्वः। सर्वस्यै। स
र्वाभ्याम्। सर्वाभिः। सर्वस्याः। सर्वाभ्याम्। सर्वाभ्यः। सर्वस्याः। सर्वयोः। सर्वासाम्।
सर्वस्याम्। सर्वयोः। सर्वासु। आवन्तः स्त्रीलिंगो जराशब्दः। जरा यो स्वरादौ जरस् वा
सो४ वक्तव्यः। जरा। जरसौ। जरे। जरसः। जराः। हे जरे। हे जरे। हे जरसः। हे जराः। जरसं।
जराम्। जरसौ। जरे। जरसः। जराः। जरसा। जरया। जराभ्याम्। जराभिः। जर
से। जरायै। जराभ्याम्। जराभ्यः। जरसः। जरायाः। जराभ्याम्। जराभ्यः। जरसः। ज
रायाः। जरसोः। जरयोः। जरसाम्। जराणाम्। जरसि। जरायाम्। जरसोः। ज
जरयोः। जरासु। इकारान्तो स्त्रीलिङ्गो बुद्धिशब्दः। तस्य प्रथमा द्वितीय पा०
योर्हरिशब्दवत् प्रक्रिया। बुद्धिः। बुद्धी। बुद्धयः। हे बुद्धे। हे बुद्धी। हे बुद्धयः।

२६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री०

३

अथ० गंगे० गंगाः। धिं रिः अवयंतात्परो धि रि भवति० हे गंगे० हे गंगे०
हे गंगाः। गंगाम्० गंगे० गंगाः। टौसोरे० आवन्तात्परस्य टौसोः परे ए
त्वं भवति० गंगया० गंगाभ्याम्० गंगाभिः। ङितां यट्० आपन्तात्परे
षां ङे० ङ० सि ङ० स ङि० इत्येषां यागमो भवति० एऐ ये० गंगायै० गंगा
भ्यां० गंगाभ्यः। गंगायाः। गंगाभ्याम्० गंगाभ्यः। गंगानाम्० आमि ङे० गं
गायाम्० गंगयोः। गंगासु० एवं श्रद्धा माला जाह्नवी शाला प्रभृतयः। अम्बा
दीनां धौ ह्रस्वः। हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल० सर्वादीनां ङितां स्युविशेषः। आपतः
स्त्रियाम्० सर्वा० सर्वे० सर्वाः। सर्वाम्० सर्वे० सर्वाः। सर्वया० सर्वाभ्यां० सर्वाभिः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ सव्य
त्तिनाम

२५

गौर्नद्यादन्हति ५

लकारः स्फाद्यादेशो भवति परतः स्यात्। सुखी आपादेशः सुरः सुरायो ।
सुरायः सुराभ्याम्॰ ओकारान्तः पुल्लिंगो गोशब्दः १ ओरौः ओका
रस्यौकारादेशो भवति परे सु १ गौः गावः हे गौः ओ मत्रासि
ओकारस्यात्वं भवति अमि शसि च परे १ गाम् गावौ गौः गवा गोभ्या
म् ङसि ङस् ओरस्य गोः गवाम् गवि गवोः गोषु १ एवं द्युशब्दः ओ
कारान्तः पुल्लिंगो ग्लौशब्दः ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्याम्
मित्यादि ॥ श्रीराम ॥ अनित्य रान्ताः पुल्लिंगाः ॥ अथ स्वरा
न्ताः स्त्रीलिंगाः तत्राकारान्तः स्त्रीलिंगो गंगाशब्दः आयः आव
न्तात्परस्य से र्लोपो भवति गंगा ओरौ आवन्तात्पर औङ् भवति

आवन्तः ... पा। आकारान्ता ना ... पावन्तमाना आवन्तस्य यो ...

२५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीशे
शापन
न:
ना:

यं च बस्वधिषु तृत्प्रत्ययाभावे स्यैव तृ यं वक्तव्यम। क्रोष्टा क्रोष्टारौ
क्रोष्टारः १ हे क्रोष्टः हे क्रोष्टारौ १ हे क्रोष्टारः क्रोष्टारम १ क्रोष्टारौ।
क्रोष्टून्· तृतीयादौ स्वरादौ तृत्प्रत्ययाभावे तृज्वद्वक्तव्यः क्रोष्ट्रा क्रो
ष्टुना॥ क्रोष्टुभ्याम। क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे १ क्रोष्टवे। क्रोष्टुः। क्रोष्टोः
क्रोष्टोः क्रोष्ट्रोः क्रोष्टूनाम॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः
नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान॥ नुडागमे कृते॥
सहादित्वात् [illegible] भावो नास्ति॥ क्रोष्टरि। क्रोष्टौ। क्रोष्ट्रोः क्रोष्टोः
क्रोष्टुषु॥ ऐकारान्ताः पुलिंगा ४ सुरैश्चाद्रः॥ रैस्मी॥ रैरात्वे एषा

त्यां २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्री गणे
शाएनम

अपपत्ते

सोमपः सोमपौ। सोमपा भ्याम्· सोमपाभिः एवंकिलाल
पाशंखध्मा प्रभृतयः इकारान्तः पुलिङ्गोहरिशब्दः ह
रिः औपुः इकारान्तादिकारान्ताच्चपरे औपुः भवत इदु
भवतः हरी· ए औ जसि· इकारान्तस्य उकारान्तस्य ज
सिपरे एकार ओकारश्च भवति· हरयः घौ· इकारान्त
स्य उकारान्तस्य एकार ओकारश्च भवति घिविषये·
हे हरे· हे हरी हे हरयः हरिम्· हरी· हरीन्· टा ना ऽस्त्रियाम्
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीसार
तिनाम॰

२०

इकारान्तादुकारान्ताच्चपरस्यनाभवति॰ ख्रास्त्रिपाम॰हरि
णा॰हरिभ्याम॰हरिभिः१ङि॰ति॰इकारान्तस्यउकारान्तोङि
तिपरेएकारश्चोकारश्चभवति१हरये॰हरिभ्याम१हरि
भ्यः१ङ॰सिङ॰सोरस्य१एद्भ्योपरस्यङ॰सिङ॰सोरकारस्यलो
पोभवति१हरेः१हरिभ्याम॰हरिभ्यः॰हरेः॰हर्य्योः॰हरीणाम१
ङेरौङित्त॥इदुद्भ्यांपरस्यङे॰रौभवतिसचङित्त१ङितिटेः
तिपरेटेर्लोपोभवति१हरौ॰हर्य्योः॰हरिषु॰एवं [illegible] रविकवि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भानौः। भानुभ्याम। भानुभ्यः। भानोः ॥ भान्वोः। भानूनां। भनौ। भान्वोः। भानुषु ॥ हेभानो ॥

एतैः रेयसज्ञैः सिध्यन्तिउकारान्तः पुल्लिंगो भानुशब्दः भानुः भानू। भानवः। भानुम। भानू। भानून्। भानुना। भानुभ्याम। भानुभिः भानवे। भानुभ्याम्। भानवे। इत्यादि ॥ सखिशब्दस्य भेदः १ सेर्डाधेः सखिशब्दस्य सेर् डा भवति इत्यादि लोपः सखा। सखोरिति विशेषवर्णा इकाराधिविषये। हेसखे। हेसखायौ। हेसखायः। हेसखयः। सखिशब्दस्य इकारा हृस्वो भवति। इकारादिषु चतुर्षु। बकी बिर्हिष्ठ स्यादि

गंरु ३॥

सेरुव

प। तीना ४   द्विवचनस्यायादेशः। सखायः १

तद्भावस्य लोपः। सखायौ। सखायः। सखायम्। सखायौ। सखी
न्। सखिपत्योरीङ्कः सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति ङे
ङि धुपरत दीर्घत्वाण्णत्वं न भवति। सख्या। भ्यागम गमनिमं
सखिभ्याम्। सखिभिः। सख्ये। सखिभ्याम्। सखिभ्यः
से ङे। सखिपतिशब्दयोरीङागमो भवति। ङसिङसोरकारे
परे। सख्य अस इति स्थिते। अतोऽङः। अकारान्तात् स्वरस्य
ङसिङसोः रफात् रस्य उकारादेशो भवति। स च ङित्। सख्युः। स
खिभ्याम्। स[illegible]खिभ्यः। सख्युः। सख्योः। सखीनाम्। स

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

~~[illegible] पतीपतिभ्यः पत्या [illegible] सखिशब्दवत्प्र~~

ङसोङिस्योः काने ऋ तेसखिपत्योऽस्यगा गमो भवति सख्यौ
सख्योः १ सखिषु । पतिशब्दस्य प्रथमा द्वितीयपयोर्हि निशब्दा
ष्वत्स्वरूपा ॥ तृतीयाद्वौ सखिशब्दवद्वक्तव्यः १ =
पतिनसमासे सखिशब्दवद्वक्तव्यः १ ततः समासा
न्तस्य नाद्युपो भवति प्रजापतिना । प्रजापतये इत्यादि १
द्विशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः स्यादेहेरे नकारो भवति
स्यादौ परे । द्वौ द्वौ द्वाभ्याम । द्वाभ्याम् द्वयोः द्वयोः १ =

त्यदादेष्टे रसादेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश प्राप्तम् (?) २२

त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। एच्चो जसि। त्रयः त्रीन्
त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः। त्रेस्त्रयः। त्रिशब्दस्य त्रयादेशो भव
ति नामि परे। ह्रस्वनद्यापो नुट्। त्रयाणाम्। त्रिषु। कतिश
ब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। जश्शसोर्लुक्। कतिशब्दात्परस्य
जश्शसोर्लुक् भवति। लुकि न तन्निमित्तम्। लुकि स
ति तन्निमित्तं कार्यं न भवति। कति। कति। कतिभिः। कति
भ्यः। कतिभ्यः। कतीनाम्। कतिषु। त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ। इ का

२२

सुश्री शब्दः ॥ यौ धातोनिपूर्वौ स्वरे धातोर्निकारनोपकारयोर्नियुवौ भवतः स्वरे परे । सुश्रीः सुश्रियौ सुश्रियः । हे सुश्रीः हे सुश्रियौ हे सुश्रियः सुश्रियम् । सुश्रियौ सुश्रियः । सुश्रिया सुश्रीभ्यां सुश्रीभिः इत्यादि ॥ ऊकारान्तः स्वयम्भूशब्दः स्वयम्भूः स्वयम्भुवौ । स्वयम्भुवः हे स्वयम्भूः हे स्वयम्भुवौ हे स्वयम्भुवः इत्यादिः से नान्तीशब्दस्य विशेषः यौ धातोर्नवयवसंयोगः पूर्वोपसमादिकानाम् ॥

पः श्लवः शब्दपोतयोः १५०६ ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व्याकरण

ति सा

२३ दृकारान्ताभ्यामिति त्रिवर्त्स्यानेकस्वरस्यैकारस्य च

यकारवकारौ भवतः स्वरे परे । यथा भ्रूप्रनर्द्धव्यतिभिः

सुधी प्रभृतीनां सुधीश्रीयवजौ पित्यो श्वा ग्रहणात् हि यं वी [illegible] २३

सेनानीः [illegible] सेनान्यौ । सेनान्यः सेनान्यादि नांयोप्येन्

ऽयं तु [illegible] सेनान्यां । सेनानी नाम । ग्रामणीः [illegible] चा

हिवक्ता श्रीयाचा [illegible] नस्पडे नामा हे स्त्रो भवति । सेना

न्यां । एवं ग्रामण्यादयः । एवं यवलुः । यवल्वौ । यवल्वः इत्यादि ८

सेनान्यो सेनानीषु ॥१॥

हशां [illegible] ॥

प्र३

वातप्रमीशब्दस्य भेदः वातप्रमीः वातप्रम्यौ वातप्रम्यः वात
प्रमीम॰ वातप्रम्यौ॰ वातप्रमीन॰ ङे॰ वातप्रमी॰ वातप्रमीषु ।
प्रमी वातमी माहुः १ आसि वातप्रमी भिति॰ ङे तु वातप्रमी शेष
प आमरादिशब्दं विदुः १ ऋकारान्तः पुल्लिङ्गः पितृशब्दः
सेरौ ऋकारान्तात्परस्य सेरा भवति स च डित् पिता॰ औ
परे गुणः॰ ऋकारस्यार्भवति प श्च स परे १ पितरौ। पितरः :
पितरम्। घेरः २ ऋकारान्तात्परस्य घेर भवति स च डित् १
हे पितः पितॄन् । पित्रा॰ पितृभ्याम् १ पितृभिः। ऋतो ङे ङि :

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्यारस्व ति आम सा. ना. २४

पित्रे। पितृभ्याम्। पितृभ्यः।
पितुः पितृभ्याम् पितृभ्यः पितुः पित्रोः पितॄणाम् २ डौ।
ऋकारस्यार् भवति डौ परे। पितरि २ पित्रोः पितृषु ॥ एवं भ्रा
मातृ भ्रातृ प्रभृतयः एवं नृशब्दः ना नरौ नरः १ नुर्वा नामि दी
र्घः नृशब्दस्य नामि परे वा दीर्घो भवति। नृणाम्। नॄणाम्
नरि। नोः। नृषु। कर्तृशब्दस्य पंचसु विशेषः सौ रारे। सका
रप्रत्ययसंबंधिनः सकारस्यार भवति पंचसु परेषु। शेषं रा
कर्ता। कर्तारौ। कर्तारः कर्तारम् २ कर्तारौ। कर्तॄन्। शेषं पि
तृवत्। एवं नप्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तृ प्रभृतयः १ ऽकारान्तस्यापि केऽपि कुर्व
तृ १ प्रशास्तृ।

२४

नाम-नाम
नाम-नाम
नाम-नाम

॥५॥

ङ्पि॰ डितिटेः नौ या॰ अत्यं स्वनाद्दिष्ठिः अं त्याल्लूवड्पध्या॰ फार्पचेत॰ अ
दृि सनम्यग्निणतिवळछिः। कू चिद्दपोः नसधि र्व्यौपिछच॰ ध्यातो नामिनः अ
तडुपध्यापाः अतो युक्॰ हनोघ्वत॰ हनोवृः मातोपुक्॰ मितां ह्रस्व॰ स्याने ओ ऊषि॰
अन्हे हो नामि नो गुहाः ❁ इति तद्धितपादः अथ तास्त्रि पाम॰ वेणाड्प॰ ढ्ढ्तेः गौ
रादेः नड़ादेः जाते नयोपधात॰ इन्द्रादेर्नानिपू॰ स्वाङ्गाद्वा॰ पुंयोगेच॰ ऐ नम
न्याद्देः पूजास्तिः पत्न्यादय॰ ऊतड़ः यौ गुणात॰ ❁ इति स्त्रीप्रत्ययपादः स
मासश्चर्पिन्नार्थानाम॰ समाहारेध्यतडुपि॰ द्विगुः पूर्वेऽड्यपेड अव्ययभावः अ ॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संवंधोधानमाधयो: कर्तृ कार्यपोनि त्नोहौ कृतिषष्ठी चतुर्थीस्थनतौ
नफार्थे· हेतौ तृतीयापंचमी च· षष्ठी हेतुप्रयोगे· इत्थंभावे तृतीया: येनां
गविकार: जनिकर्तृ: प्रकृति: अपादाने पंचमी· आङ्यियोगे च· अन्योन्ने
प्रथमा· ❀ इति कारकपादः ० अथ यत्ये डा· अडुनीं· नायय नस्येपर्सी
पागर्गिल गाविश्रीपितृव्यसावे: ऌ,वहुत्वे चैत· देवतेद मर्त्ये: रीतौ वा· कान
कालिकायापुत्रे· केजैपेफा: लावेपि· यत्मत्ये· भावे तत्त्वपता:। अस्य चेमतम
नी· मानो पद्याद्वित्रिनौ· ततमेपा स्वछा: प्रकर्षे· यो ऽप्यस्य नै· यस्य लोप:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम-राम
राम-राम
राम-राम

॥४॥

यसो नसे चौः फुः । हिंग्राफः ब्रोऽः माम्नो नो लोपश्चाधौ । संपो गांतस्य लोपः स्को
नाद्योरघ । स्तो विसर्गः सस्नो । अन्हः सः पद्मादेव । अन्हो गो नात्रिषु । होबानः
धातोस्थ । ड्से । भो नो व्यातौः नाम्नस्व । होढः दादेर्घः महावा । नहोधः दशष
गजादेः बः बदोः सपासे । सस्तो नपि । हिपिसप्यतः सिपिवा । हसः स्वसेच पाभ
सानां । ऋवेजया । पायसानेः आदिजवा नो म्रू मांत मू माश्रओंः तृयोर्हि । अ
व्यपादिप्रनो लुफ समासप्रत्ययपोः अलुफ ऋवित । अव्यपीभावात् अ
तो मनतः वालल्योः सनपुंसकं । एकत्वे द्विगुदन्द्वौ ॥ इति पञ्चसन्धिः । लि
ङ्गार्थे प्रथमा । आमंत्रणे से ङिः भोस भगोस । अघोस । शोषात् फार्येपु कर्तलव

॥४॥

स्केभृपो: यामग्रासि· पोया· न्यातो: ॥ इतिविप्रोक्तेपाद: पृछमेदे: ब कीव
नृयोद्धि· तोयाभिस्तेभेवा औपसनसौ· त्यमा मा· नाष्टे· बा दि भित्रव· त्यन्माद्
फत्ये· पृपायोद्धि यवभे· म्रामो· त्यम हंसिना· यूपंपपं गसा न ग्रंमस्वं ड्या·
तयममङ्सा· ङसिभ्यसोस्त्· म्मसम्पम· समाफम· म्रामस्मो· एण स्रो:।सस्विप
सो स्सफ डै· स्राङे। निबनृनो: स्त्रिपांतिस यतस पत· फाप्पत· हृस्योया· म्र
ब्यार्थे· गो: नपुंस्कस्प· स्पहादेख नस्पाहो· दप्पम: सोस: सा: इद नो ऽपंपुंसि· इ
पंस्त्रियाम· सम्प: म्रनोष्सो: प्रिस्मिस· म्रहस: सेगौ· माद्· एसी यहुत्ये· मिदपाम·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अ-च्यापपोगयः अ-चयपोगः अ-च्यय २ चा ता ... अ-च्यपोग्यार्थ समर्थक: ३
मर्थे २ अ ... अ-च्यपोगान्ते स्य स ...

नाम-ना
म-नाम
नाम-नाम

॥३॥

प्रत्याद्व सा है॰ पञ्चो: अर्थोहि धर्मवाहपः छु मैं तोऽनक्ते॰ अयफणना नेपि॰ छि ला
म: त: कृतस्य॰ प्राह २ व त ध्या तोमृ नमो॰ ः५ः इति द्वितीयपादः न पुंस्को तस्य मोर्ल फु ॥३॥
अतोऽम॰ २ त्य व्याहे: अ नेपाक्तन॰ त्रित: इमौ॰ नत्र त्रासो: नमपमः नामिनः स्वरे॰ अ
तुल्लाटेहः टाहापुनक पुंस्कं पुंवता॰ इपि॰ नसो र्ड: स्याहे ः६ः इति तृतीयपादः॰ आ
तो धातो र्द्वपिः पंथांटे: इतो पंचस्य॰ थौ नट॰ असौ॰ हिय श्री॰ पाबि॰ड: नसे वत्नामौव॰
अनडुहश्च॰ धावम॰ श्रोनौ॰ ग्रामरासि॰ एसल्य: सेइ थे: उसनहां॰ पोर्धा तोमिषु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इसितत· इक्यप्र· ठोन:· ङे·रफ्· सर्वादिहेमस्मद्· अतद्विसिन·जसी· स्यग्म: ॥ ९ ॥ इतिवि
प्रक्रिपाद· श्राप: घठेघे· हसेप: सेद्दौव: ठै सोने· घिनी: श्रोनी· ङितां पद· श्रा
मेङे: निपश्च· स्त्रिपांयो: धौ हस्व: ङितां मह· वेपव: इदुमां· श्रोय· ठनास्त्रिपां·
सु· एश्रोगसि· धौ· देवौ तित्· भतो इङ: सेना· घेनन् डौ· पंचस्· स्तु नान· पंचोङस्
इङ तोत्त्रम· स्र घेस्व· वाहिपोशात्· स्त्रप्यवोनान्नित्पं· सम्महतो धोहि धीयरोव
नोपधापा· स्त्रत्यसेशो· वासि· नाभि· नर्वी ई मांशो सो· स्त्रह्लोप: स्वनेडम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अचयापपोगयः अचयपापः अचय २ वा वा ... अचपपाग्याधि समर्थेकः
मर्षि रूव अचयपाग्याधि अचपपापाने स्यस सर्षि ... अचपपाग्याधि

नाम नाम
नाम नाम
नामनाम

॥२॥

इति व्यंजन पादः ॥ विसर्जनीय प्रसः कखो २ फपौ वा । अतो त्पः हपः आद
पे लोपश्च । भोसः स्व नेप त्वम्या नामी नोरः रः नैफ प्रकृति फस्यावेपवा । मि [illegible] पोटि ॥२॥
धोश्व । सेषा गुसे ॥ इति विसर्गसन्धिः ॥ अवि मा नाम । तस्मात् । सि ओजस ।
अम औ शस । टा भ्यां भिस । ङे भ्यां भ्यस । ङसि भ्यां भ्यस । ङस ओस आम । ङि ओस सुप ।
समाना [illegible] पोऽधातोः अम्सयो नाम्य । सोनः पुंसः नप्र गामः नः संख्यापाः एवं नेपड
ड [illegible] लेफः ड इतेश्व । अद नौ पा । पास नैस्मिः [illegible] एसिय पह त्वे ओसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धीता भ्याम: प्यंस्यनेउवम: अनमलल म: एअय: ओअव: ऐआय: औआव
वे हौं पत्रावायवहनेः एहे तोऽतड प्प: सवर्णो दीर्घः सह: अइउऋलृ ओ अअस: एएऐ:
ओ औ औ: ओ छो त्यो यैं: ॥ इति स्वरपाद ॥ १२ ॥ आमी दोहित्ये: ओ निपात:पुत: ४
इति प्रकृती भाव: वपावेजंवा: अमे अमो या [redacted] मा यौ वपा द्व ग्रा: हे म्र
म्रा: सामिवृ नश्रा तेष्ठु भि: ष्ठु: तो द्विलि: नाषिते नंत्यात: नःसफ फु तेषो वफ या: केतां हस्य
द्धि: स्ये: हु: हसेऽहस: मो मुख्याम: नवधाप दा ने मरसे: जमा यपेऽप्प: या पदाने:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अव्ययापपोगयः अव्ययपोगः अव्यय२वा वा भावार ...
मर्पिरूव अव्ययपाग्पार्थ अव्ययपोगार्थस्यस ... अव्ययपाग्यार्थ समर्थकः

२३

नाम्ना॥ अन्वययोग्यत्वे सति समासो भवति। यथा दाताद्धितौ पि। ततो भाव्या
पुरुषस्य न्याहो न भवति॥ परस्पर संबन्धात्॥ स च षड्विधः॥ अव्ययीभा
व तत्पुरुषो द्वंद्व बहुव्रीहि कर्मधारयो द्विगुश्चेति॥ तत्र पूर्वपदप्रधानो
ऽव्ययीभावः॥ द्विगुतत्पुरुषौ परपदप्रधानौ॥ द्वंद्वकर्मधारयौ उभयपद
प्रधानौ॥ बहुव्रीहिरन्यपदप्रधानः॥ तस्य क्रियाभिसम्बन्धात् उभयपद
प्रधानो वा स्यात् वा न॥ एकपदमेकस्वपदमेकविभक्तिकत्वं च समासप्रयो
जनं॥ स्त्री अधि इति स्थिते। स्त्रीशब्दाद्वित्तीयैकवचने अम॥ स्त्रियमधि
कृत्येति विग्रहे॥ अव्ययीभावश्च कः पदसमुदायको विग्रहो वाक्यमि
ति॥ एतेसमासे अव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः॥ पूर्वे ऽव्यये ऽव्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यीभावः॥ अव्ययपूर्वे पदे सति योऽव्ययः सव्ययीभावसंज्ञकः समासो
भवति॥ इति समाससंज्ञा॥ समासप्रत्ययविधौ॥ समासे वर्त्तीना
नां सुपां पदे च परे लुग्भवति॥ इत्यनेन ह्लुक्॥ नामसंज्ञायां स्यादिविभ
क्तिः अधिस्त्रीति इति स्थिते॥ स नपुंसकं॥ सोऽव्ययीभावो नपुंसक
लिङ्गो भवति॥ नपुंसकत्वाद्ध्रस्वं॥ अव्ययीभावात्॥ अव्ययीभा
वात् विभक्तेर्लुक् भवति॥ अधिस्त्रि गृहकार्य्यम्॥ यथामति ज्ञातमतिरिक्त
लम्॥ नावमति कीतमनुजेलम्॥ ह्रस्वादिनो मध्य दराशा पिका रोका रौवतो
ध्यो॥ यथासाऽदृश्ये॥ यथाशाकोऽसादृश्ये वर्त्तमानः समस्यते॥ शक्तिमन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ...यै नमः

अथपद्मणी इष्टेः पागफः उवफेः जीवफेः सर्वफः २

णायन्नोपश्च। तिष्येणयुक्ता पौर्णमासी तैषी। पुष्येणयुक्ता पौर्णमासी पौषी। इयोवा।

क्षत्रियघ्। इन्दुयघ्। ऊकियघ्। आक्षिकः। शाब्दिकः। तनतौ। किमादेर्घादेर्भवा

६१ घर्थेप्यतनौ प्रत्ययौ भवतः। कुतस्त्यः। कुतस्त्यः। तत्रत्यः। अघतनः। ह्यस्तनः। सनातनः।

स्वार्थेपि। उक्ताः प्रत्ययास्स्वार्थेपि भवन्ति। देवदत्त एव दैवदत्तकः। चत्वारो वर्णाः चा

तुर्वर्ण्यमिति। अणीनयोर्युष्मदस्मदोस्तवकौ दिः। तवइदं तावकम्। ममइदं मामकम्। ममका३

तावकीनः। मामकीनः। युवयोर्युष्माकं वा यं यौष्माकः। यौष्माकीनः। आवयो

रस्माकं वा ऽयं आस्माकः। आस्माकीनः। उष्टिपयं षाष्ठिकत्र पत्रस्य चत्वारः पंक्तेः।

७३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वानका। क्रियायुक्ते। कारकाद्ध्येते प्रत्यया भवन्ति क्रियायुक्ते कालंगिकमलि·
चाभिधेये। कुंकुमेन रक्तं वस्त्रं कौंकुमम्। मथुराया आगतो माथुरः। ग्रामे भ मा
वो ग्राम्यः। धुरं वहतीति धुर्य्यः धौरेयः। केनेयकाः। कई नू इय इक इत्येते प्र
त्यया भवन्ति भवाद्यर्थे। कर्णाटे भवः कार्णाटिकः। ग्रामादागतः। तत्र या ॥५
तो ग्राम्यः। ग्रामीणः। सध्रीचीनः। समीचीनः। तिरश्चीनः। यलोपश्चाक
न्यादीनां यकारलोपो भवति। कन्यायां जातः कानीनः। तिष्यपुष्ययोर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीश्रीगणेशाय नमः ॥ ग्रन्थसमाप्तिप्रचयप्रचारादिप्रतिबन्धकदुरितप्रशमाय समुचितसफलं च यत्न नमस्कारं
यमङ्गलं समाचरन् शिष्यशिक्षायै व्याख्यातृश्रोतॄणामनुषङ्गतो मङ्गलाय च निबध्नाति मुनित्रयमिति
कारकविभक्तेर्घ्यल्यबन्त्याद्वितीया परिभाव्येति तद्व्युत्पत्त्यै बुद्धिस्थपरामर्शकत्वात् प्राचामुक्तौ सिद्ध
स्य ... मुनित्रयोक्तीर्विविच्य परिभाव्य च परिभावयित्वा ... येति केशान्तिर स्कारार्थस्य धातोरर्थि
चारार्थको ... वाधकम् धातुनामनेकार्थत्वात् अत एव परो मुखोऽवज्ञानशीतमङ्गलं कृते एतेन स्य ग्र
न्थस्य ... नग्रन्थपुरगतार्थतां सम्यक्त्वं च ध्वनितम् माधवोपि वृद्धाद्यविषयीकरणादि यमितिनिर्दिशः
ति ग्रन्थप्रकाशकत्वेनातिदुरूहान्यानीत्वा शास्त्रज्ञानजातिमानस्य ... पाठेन व्याप्यमानश्रमकत्वे
न... वृद्धिदाहृश्यम ... वैयाकरणसिद्धान्तोपदिष्टपक्षस्तान्तपूर्वी जनतां तेषां स्मरधिकारी त्यादि सचि
तम् एवं क्रमबोधकत्वे ह्यादिनयेदं ... नैकवाक्यतया प्रतिपत्ति ... कत्वेन समासः तत्पुरुष ... समस्य
संज्ञा ... पलोपात् एकवाक्यताद्यादिनयादानादिरनयैते तान्यपहृत्य नसाक्षात् ... नासहो ... मार्गमाचन्ताहि
प्रानौमहोत्ति ... जीसत्याहीनामवयवत्वे हि कवापयत्तपासवादि सत्ताप्रत्येन समस्तास ... तत्पुरुषः ... श्लोकादित्रि...

एङः पदान्तात्‌ ङसि ङसोश्चेत्यस्यापवादः नाङ्गस्य पदान्तविधाय त्वेन ध्येङता राव्यंपदान्तादितिस्य च्छाप्य मिहैव क्लतम्‌ ३ म । एङः पदान्तात्‌ अपुजयोरवाद‌ः
ङसिङसोश्चेत्यस्यापवादः नाङ्गस्यपद नांविधायत्वे न ध्येङत राव्यंपदान्तादितिस्य च प्रतिपत्त्येइहैव क्लत मिति मनोरमायांख्यितम्‌ केचित्तु पदान्तादित्येत
तदिदात्यावश्यकमेवान्यथाऽपदान्त इषिस्यात्‌ ङसिङसोश्चेतिस ज्ञंतुसुपंवाधित्वयति परत्व पूर्व न्‌ पं चनु सिङसोरवातिपरइतिनियमार्थस्यात्‌ तत्फलं
तुरुरयः गुरुत्वः इसतो यसोस तपदत्वा हेपूर्वरूपापत्तिनित्याहुः एङः किम्‌ इध्यव पदान्तात्किम्‌ चर्वनंलवनं पूचिनायम्‌ आतिकिरिर यिहवि
म्नविल तपरः किं वा च वाधाहि

श्रीनाम
सा॰ स्व

चुरंग्गुराः॥ पेस्प्रतिशयेन करोतीति चर्क्रियते जेह्रीयते वञ्चव
रुरो वेव्रीयते मङ्ग्रारा स्पाते मेम्रीयते ह्रादे रिति क्रा कोरे फ
लेपे ख्याद्धिर्वचनं देदीयते ऽधाजे धारारो पावरापो॥ देधी
यते घ्रा धेमारी जेधीयते ध्माशब्दाग्नि संयोगयो॥ देध्मीयते
स्वपिस्यमिव्ये जो संप्रसारणो भूतेदि सं सुषुप्यते स्यम सम्हेने
सेसिम्यते पापाने पेपीयते धान्यत्रसु ननुवर्त्तते मून्यत्रे सरूकः॥
प्र स्पर्ध सयोग बिना सञ्चो ऽण्यो भवति रुकि सति पि तीप स्मि
वेभरीयवन्ति वा॥ स्वेर ऽपि नोपधायाः॥ हि रूत्तेस्य धातो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

सा: स्व

उपधायाग्रसोनभवतिस्वरे परे प ऽ ऽग जापरस्मैपरं काद्दिव छव ड
व्यम॥ पापचीतिरिति पापनिः पापजौ: पाप वति पापचि धौ कापनि
पापक ले: पापकत्यवाप चीमि पापच्चिम पापधुः पाप धूः धं ह्या तोपा
पा वी स्वतिरूपेनर वद्दतिति वध्या हृत्तिया वतिः धावत्तः धा
वरति धौ चेष्टा याम संज्ञा भवतीति संज्ञाहि संज्ञाबातिसं
ज्ञाधातिसौ संज्ञावधि संज्ञाधठः संज्ञाधठ संज्ञाधतिमि सं
ज्ञाधचि संज्ञाधनः संज्ञाधघ्नः संयो भवतीति संधौ मोत्ति

५७

श्रीराम

संवोधु वति इसांदि सकारान्तानाम् हुपधानोच पूर्वस्य पठि
ड्विति इति रिक रीगागमोन्तश्च र्फः वर्करीति वरिकर्क
रीति वर्कर्त्ति वरिकीर्त्ति वरि चरीकर्त्ति चर्वृत्तः वरिवृत्तः व
रिवृत्तः वर्वृति वरि वृति वृतु वर्वर्त्ति नेवर्धृतीति वरि वर्ति
ति वरीवर्त्ति वर्त्ति वरि वर्त्ति वरि वर्ति वर्धत्तः वरीवृत्तः वर्वृत्तीति
वरीवृत्तीति वरीवृत्तीति इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया कर्तुर्यङ्
कर्तुरुपमानाचाचारे क्यङ् प्रत्ययो भवति श्येन
इवाचरति इति रीयते कोकः परिडितो यमूषः यठि सन्तोव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री रामः
श्री रामः

अप्सरायते कह्ण ॥ ओजायते ॥ वृत्तिः ॥ पयसस्तु विभाषया ॥ पयायते ॥
४२ पयस्यते तत्क्रम । पठिः पुम्यभ्दावो वत्तो ॥ कुमारीवाचरति कु
मारायते ॥ आचारः उपमानात् उपमानात् ॥ प्रसयौ
स्मि चारे ॥ ककारस्य कारः । मिवाचरति पुत्रीयतीशि
ष्यपाध्यायः प्रासादीयतिकुट्यांभिक्षुः ॥ इत्यामात्मनेपदः ॥ धा
तोरिच्छायामर्थे ॥ प्रत्ययो भवति सा वेत्यसंबंधिनो इच्छा भवितुमि
च्छति बुभूषति ॥ पुः सेष्ठ्यस्याचव तस्मादुवर्णान्ता व्यंजना
त्परेहिर्ध्वो भवति ॥ चिकीर्षति ॥ चिकीर्षति ॥ पुमिच्छा पुपूषति
इवर्णान्तार ४२
५

गुरुष्वति पः सि[illegible]कारः पूर्वेहृकारो भवति से परे गुरुणः प्रसू सर्वो
ऽन्यस्नसात् काळे नपि पन्होहिपिपासति पगवयोहानौ तिस
न्हाति [illegible]न्हति हं तेः [illegible]तात् सप्रसयोरा भद्रयतिरितात्या
ठूढिः जिघांसति इणो गम् [illegible]धिर्जिघांसति। सतर न अप
रस्य इर्भयतिकितिपरे। [illegible]साधे त्रिको पंविधिः प्वोर्विहसे ईति
दीर्घः चिको षिति [illegible]जिहीर्षति ह पूर्व [illegible]तर रायोः त्रितीय
तिपत पकारस्य [illegible]कारस्य वलोपो भवति अनपिविषये॥
चिकीर्षति हेयतेन। अनपिवहसात। हैंसोऽतनस्य पणो लोपो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

४३ अनपिविषये अतिशयेन पक्षापापच्छिता अजादि ताइसे च
हीनां स्वरस्य सेपरे इ शाईशो भवति पूर्वस्य च लोपः सस्तो नपी
तौ सकारस्य तकारः हित्सति धित्सति माठं माने । दुपो रत्र समा
नं न्रूपम । प्रत्मित्सति उं लभष प्रा तौ । रवसेच पा मत्सानां इति ४३
भकारस्य पकारः स्कारादौ श्चेति सलोपः । लिप्सते रभ राभसो
रिप्सते य तोवे इ प तो धा तोर्धा उ डु वति प पतनेपि त्सति पि
पति बति आप्नो तेनरीउ प्सति अ सेरेनापोवा अ से द्दूतो रि छापामा
पै वां अना य प्र स्य पोभवति अ श्रानापति आ शिंशि पति उ ०भ्य:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ प्रत्य ति॰

गुपादिभ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति ॥ गुप कुत्सने । जुगुप्सते । कित
रोगापनयने । संशये च चिकित्सति । तिज निशाने क्षमायां च तितिक्ष-
मान विचारे । मानादीनां पूर्वस्य दीर्घ इत्यर्थः । मीमांसते । बध
दापं अभ्यासस्य धातोर्बीभत्साद्भकारः । बीभत्सते । दान शान तेजने । दी-
दांसते । शीशांसते ॥ आयः गुपादिभ्यः स्वार्थे आय प्रत्ययो भवति । गुपू
रक्षणे । गोपायति । धूप संतापे । धूपायति । विच्छ गतौ । विच्छायति । प
ण व्यवहारे स्तुतौ च । पणायति । पनायति । नाम्नो यंत्र्चा सुप नाम्न
द्यापाम क्यं प्रत्ययो भवति अकारस्य ईकारः । आत्मनः पुत्रमिच्छति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुत्रीयति। धनीयति। ऽद्दकस्योद्दन्नादेशः। ऊदन्यति। काम्यमपी इति पुत्रका
म्यति करणे च यः करणोऽर्थे कं णादि भाग्यः प्रत्ययो भवति। कं ईर्के रोतिति
कराद्र्यति जिर्जि करणे। नाम्नो णिप्रत्ययो भवति करणोऽर्थे सचाडिरः। डिला
ट्टिलोपः। नकारोद्वन्द्वी: सधातुरिति धातुत्वात्तिवादयः। अत उपधाया
इतिवृद्धौ प्राप्तायां मितांह्रस्वः धातुपाठे मित इत्येवंपठितानां ह्रस्वो भवति
णपकर्तरि घटादयः घटंकरोतीति घटयति। महपूजायां महान्तं
करोतीति महयति। ऊर्जं करोति। ऊर्जयति प थ्वादेरः। प थ्वादेगिरासा
सकारस्य रो भवति जोपरे प ञ्चमाचादे प्रत्ययाति धातो प्रेरणे धातोः
प्रेरणार्थे णिप्रत्ययो भवति पचंतंप्रेरयति

अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः। उच्चकैः। नीचकैः। सर्वकः। ८

॥ केशाटि भवः कार्णाटकः॥ कार्णाटको वा ग्रामपादागतो ष्ठश्च यानी वाग्रामीणः। सध्रीचि भवः।
सध्रीचीनः समीचीनः॥ तिरश्चीनः। कन्यायां भवः। कानीनः कन्यायाः कनीनादेशः। पुष्यगाने
न्यत्र स्तु शुक्रा यो मासी [illegible] ईयो वा॥ आ [illegible]॥ इति घः॥ शुक्रस्येदं शुक्रीयम्॥ ऽ नु स्य इदं मिन्नियम्
ष्ठैर्दिष्य तो लिख्या लिखः॥ माद्रस्योतिस्यादिकः॥ वेरमयोगदिकः॥ सार्विकः॥ त्यतनौ
भवार्थे त्यतनौ प्रत्ययौ भवतः॥ कुत्र भवः। कुत्रत्यः। कुतस्त्यः॥ अद्यतनः। सनातनः।
स्वार्थेपि॥ उक्ताः प्रत्ययाः स्वार्थेपि भवन्ति। देव एव दैवतः। देवदत्त एव दैवदत्तकः। चोरा एव वा
स्वानुवर्तयतिम्। चोर एव चौरः। अणीनयोः कुत्सितस्तस्माद्देशाद्वा कादिः। अणी
नयोः कुत्सन्तसस्मादौ पुत्राकं वा पथो ग्राकः पौत्राकीणः अग्रासमाकः। अग्रसमा
कीनः। वतुल्ये॥ तुल्ये सादृश्ये वे प्रत्ययो भवति। चन्द्रेण तुल्यं चन्द्रवत्॥ स्व
म्॥ भावे त्वतलप्रणाः॥ शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावस्तस्मिन् भावे त्वतलौ प्रत्ययौ इ
त्येकादिः प्रत्ययो भवति। त्वेदं तावत् रामस्ते हमामकमात्तीवकीनः। मामकीनः। पुत्रवत्॥ २॥ इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मा २
ष्येते प्रत्यया भवंति । ब्राह्मणस्य भावो ब्राह्मणता । ब्रह्मणत्वम् । ब्राह्मण्यम् ॥ समाहारे ता
गुणाश्च ॥ द्वयोर्णा सहारस्त्रेता । जनानां समाहारो गादिरंगव्यम् । [illegible] भद्रं [illegible]
[illegible] स्यम् । तदेहं । वदीयम् । [illegible] हीयम् । [illegible]
३ [illegible] ता । सौमनस्यम् । सौभाग्यम् । वैदुष्यम् ॥ कर्मणि ष्यपिपरावृत्त
५८ यः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् । राज्यम् । पार्जन्यम् । लोवेतिवाहिलोपः । ५८
लोहितादेर्डिमन् ॥ लोहितादेर्भावे डिमन् प्रत्ययो भवति । सर्वोऽत्र
लोहितस्य भावो लोहिमा । शुक्लस्य भावो शुक्लिमा । [illegible] भावो [illegible]
मा । महतो भावो महिमा ॥ ऋर इमनि । ऋकारस्य रेफो भवति इम
नि परे । इष्टे । पटोर्भावः । प्रथिमा । दृढिमा । बहोर्लोपो भू

तौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिक्रम्यं करोतीति पथ्याशक्तिः ॥ अतोऽमनतः ॥ अकारान्तादव्ययीभा
वात्परस्य विभक्तेरम भवति अतंवर्जे पीवा कुंभस्य समीपमुपकुंभं
वर्त्तते ॥ उपकुंभम् ॥ वा टाङ्योः ॥ टाङि इत्येतयोर्वा अम भवति ॥ उपकुंभेन
तं ॥ उपकुंभे देहि ॥ उपकुभात् आनय ॥ अनत इति विशेषः ॥ स्वं स्या अ
म न भवति ॥ उपकुंभे देशः उपकुंभे निधेहि ॥ अवधारणार्थे पावच्छे ॥
अवधारणार्थे यावच्छब्दे प्रयुज्यमाने प्रातिपदोऽव्ययेऽव्ययीभावसं
ज्ञकं भवति ॥ यावत् संज्ञासा तावंतोऽत्पराणां नमं त्रपवेत् ॥ मद्रिका
ना सभावेन निर्मीक्ष्य वर्त्तते ॥ अव्यादेशः ॥ इति पाठं ते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नम २ त्रि २

पूर्वपदे समानाधिकरणे उत्तरपदस्य संज्ञकः समासो भवति ॥ ग्रामं प्राप्तो ग्रा
मप्राप्तः ॥ दात्रेणाहृतं ... ॥ पुत्राय ... ॥ वृकेभ्यो भयं वृकभयं
म् ॥ राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः ॥ ... ॥ ... ॥ ... समासे तत्स
परत्वम् ॥ ... आहितः ॥ आहिताग्निः ॥ पूर्वं भूतो भूतपूर्वः ॥ समासे क्वचि
देकपदत्वहेतुः ॥ सराणां ... वराणाम् ... वराणाम्
त्रिभिन पदैर्निविचनेन पदस्य सो त्रिनपदाः ॥ पानस्थवा ... स्
नकारस्य णकारादेशो भवति ॥ सुरापाः पानं । सुरापाणां सुरापानम् ॥ नि
... रोगबद्धीनस समस्यते ॥ नराणां त्रिपः ... ॥ नत्रि ॥ समासे सति

साक्षपंतद्भावस्थतद्भावेनरत्यना । अपाशस्वोपरोपस्थेनमर्थाः
वस्त्राधीनीता: २

श्रीगुरो नमः

॥ पू० ३ ॥

॥ पू

वारम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[redacted] नञ्प्रत्यव इति चिते ३ ॥ परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्य एकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः ॥ अन्यतरस्यानुष
ष८ मिकत्वेऽन्वाचयः ॥ मिलितानामन्वयस्तरेतरयोगः ॥ संहतिः स मूतर: ॥१

नञ्पूर्वपदे सति योऽन्वयः स तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति । नासमा
पे सति नञो नकारस्याऽकारादेशो भवति । नाकादिवर्जम् । न ब्राह्मणः अ
ब्राह्मणः । नविद्यते एकं द्रव्यं यस्मिन् स नाकः ॥ नखः ॥ नकुलम् । नपुं
सकम् । नक्षत्रमित्यादौ न भवति । अनसारे ॥ समासे सति नञो नकार
ऽनाहृ ॥ स्यानोऽभवति स्वरे परे ॥ अश्वादन्योऽनश्वः धर्मविरुद्धोऽधर्मः । नञ
तोपस्वकोऽनन्तः । अहृतास्याभावोऽनाहृतम् ॥ तदन्यविरुद्धतदभा
वेषु नञ् वर्तते ॥ चार्थे द्वन्द्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहारेषु वा
ष्येषु नञ् वर्तते ... समासः स्वस्वीयः पृथक् कोमेक कीयाभिः स स्वन्येसमु
च्चयः त्रिश्वरं गुरु ...

२ २१ ७ तर २

ह
१

[illegible]

सर्वधवरवदिचौप॥

च्चेपसमासोनास्ति॥ बटोमित्रा मटगाश्वानपेति॥ कैमेयाक्रिपाद्धप समन्वधी इत्या
वेपेचसमासोनास्ति। परस्परसमन्धात्तु इतरेतरयोगे समाहारे चार्थे द्वन्द्वसमासो
भवति॥ द्वन्द्वे॥ पकारग्रथानेकारेकारान्तो न पूर्वनिपातो वक्तव्यः॥ पटुद्वन्द्वेगुप्त
॥५३॥ श्चपटुगुप्तौ बकार उकारौ यौनामप्रयोगः। अग्निश्च मरुतश्च॥ अग्नीमरुतो
मोकीव मोरपश्च मोर मोरपो खबपश्च खबाद्य॥ इन्द्रश्च वरुणश्च तिष्यश्च इन्द्रवरुणतिष्या॥ ॥५३॥
कचित्॥ अग्निवायू। इतरेतरयोगे द्विवचनमबहुवचनमत्रा॥ एकवद्भावो वा समा
हारे वक्तव्यः। धानाशब्च कुशाश्च। पलाशाश्च श्रावश्च कुशपलाशाः। धानाकु
शपलाशसमा। [illegible] सोमस्यादिनो वस्त्रं ववर्णं व्यत्र अग्नि
श्च सोमश्च अग्निषोमौ॥ अग्न्यादिनां विभक्तौ लोपे। पूर्वपदस्य सग
देवताद्वन्द्वे पूर्वपदस्यादि दीर्घो वक्तव्यः॥ ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गमो वक्तव्यः॰ अश्मो न्नम। पाषाणम्। एकत्वेहि गुरु द्वन्द्वौ॥ एवं त्वे कर्मिनो द्विगु द्वन्द्वो नपुंसकाविही
भवतः। गजश्च अश्वश्च गजाश्वम्। पाणिश्च पादश्च पाणिपादम्। संख्यापूर्वो द्विगुः। संख्या पूर्वो द्विग
संज्ञकः समासो भवति। समाहारे अन्तरपि द्विगुः॰ समाहारे अर्थे द्विगुः समासो भवति तत्रो ऽकारा
न्तोदिष्पत्नः पो भवति। त्रयाणां ग्रामाणां समाहारः त्रिग्रामी। पञ्चानां तपः समाहृतौ
पञ्चाग्नि। पञ्चानां गवां समाहारः पञ्चगवम्। अेयुसकलापूर्वत्वम्। पात्रादीनां इष्प्र
तिषेधो वक्तव्यः। पञ्चपात्रम्। त्रिभुवनम्। चतुःपथम्। त्रिफलेति स्त्रि
यां। त्रयाणां फलानां [illegible] समाहारः त्रिफला॥ बहुधनम् [illegible] बहुव्रीहि
न्यार्थे। अन्यपदार्थे प्रधाने यो नयः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासो भवति
बहु धनं यस्य स बहुधनः॥ यस्य प्रधानस्यैकदेशो विशेषणता ता २

श्री

५४

तस्य लोकतत्त्वाण्येवबहुव्रीहि दिर्घिमतः सम्यकलौकिकाली ९
ने दक्षसागरः पुरुषः १

नौ

पञ्चाश्यधनै २

पापत्र संपन्नेसत् गुणास्ते विशेषे बहुव्रीहि ॥ सम्प्रेतकौपस्य सलम्ब
कर्णाः दक्षसागरोपनत दक्षसाग रः पुरुषः बहुव्रीहि विशेषणासमुप्यस्य
पूर्वनिपातो वक्तव्यः ॥ धनं धनस्य सकर धनः अत्राप्य धनपस्य कर्णाः
कालापस्य सकर काल उराति सोम्या निपस्यास उराति सोम्या यकर पाणी
परस्य स यकर पाणीः इन्दुः शेषेपस्य स इन्दुशेखरः । प्रज्ञाम्बध पोर

५४

स्य वक्तव्यः ॥ शोभनाम्भ जापस्य स सम्भजाः सुमेधाः दुष्ट मेधापस्य सदुर्मे
धावि इत्यादि तेषु चित्तोपः इन्द्रादेशादिनिविष्टहितं जात्यादेनरमेवा ने नविधीयते अयमेव
बाध्यकारणं पकाते ने नदुर्मेधा इत्यादि
सिद्धम् २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धाः सुमेधाः। अप्रजाः। धर्मादन्॥ स्वधर्माः। रूपवती भार्या यस्य॥ अन्यार्थे॥ स्त्री
लिंगस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति। पुम्वद्वसमासे समानाधिकरणे
सति पूर्वस्य स्त्रीशब्दस्य पुम्वद्भवति। पुम्वद्भावादिके निवृत्तिः॥ रूपभा
र्यः। वाग्रहणात्केस्यापि प्रयत्नस्याहेन भवति। गोः॥ गोशब्दस्यान्यान्यार्थे वर्त्त
मानस्य ह्रस्वो भवति। ह्रस्वादेशा उकारः। पञ्चगावो यस्य स पञ्चगुः। संख्या
सुभ्यां पूर्वस्य पादशब्दस्य लोपो वक्तव्यः॥ [illegible]
[illegible] पात्। सुपात्। व्याघ्रपात्। द्विपात्॥ आमाद्वे स्वरे परपदादेशाश्च वक्त
व्यः। द्विपदः। द्विपदा॥ उकः॥ समासस्यान्ते उकः इत्येते प्रत्यया भवति॥
[illegible] उ[illegible] मतः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यतोमतः। अचिन्त्यो महिमा यस्य सः अचिन्त्यमहिमः नो वा। नान्तस्य पद
स्य टच्चौ प्रो भवति एकारे स्वरे वपरे। वाग्रहणात्तु चिन्न भवति। अपदे
नोपरत्व॥ अहो मध्यम् मध्याह्नः॥ कवीनां राजा: कविराजः। कविराजी
राज्ञां पूः राजपुरे। वाक् च मनश्च वाङ्मनसे॥ दृष्टि रास्या दि प्राप ख्याः॥
दृष्टिणा पत्यः अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रम्। द्वैव त्रपश्च विधिवाः। पश्च षष्टे पारि
माने देयेषाम् तेपश्च षष्ठाः। बहवो राजानो यस्यां नगर्यां सा बहुराजा नग
री। अत्र टिलोपे कृते आवन्तः स्त्रियाम्॥ आर्णवे बहवः कर्त्तारो यस्य स बहु
कर्तृकः। कर्मधारय तत्पुरुषयोः॥ पदे द्वे पन्तुल्यार्थे एकार्थे निष्क्रान्ते सम
ति स कर्मधारय समासो भवति। नीलं चोत्पलं च नीलोत्पलम्

॥५५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

॥रक्ता–चासौ लता च रक्तलता॥ पुमान् श्वासौ कोकिलश्चेति पुंस्कोकिलः
पुंसः॥ खपे संयोगान्तौ लोपो वाच्यः॥ नाम्नश्च बहुता समासः प्रादेरुपस
र्गात्परस्य नाम्नश्च बहुदनेन समासस्तत्पुरुषो भवति॥ प्रवृद्धो वादि
ति प्रवादः॥ कुम्भं करोतीति कुंभकारः॥ ग्रंथं करोती ग्रंथकारः॥ सहादेः
सादिः॥ समासे सति सहादीनां सादिर्भवति॥ पुत्रेण सह वर्तते सपुत्रः॥
सहस नित्यसं॥ समासे सति सध्रि समित्यिरूपो भवन्ति॥ सहस्य श्वेतौ
ति सध्र्युङ् सम्यङ्॥ तिर्यङ्॥ कुत्सिते [illegible]
वेति कुत्सितं नरम्॥ कदन्नम् रथवदर्थे॥ [illegible] वर्तमानस्य कुप्रा
दस्य काकवक्रतरे तेत्प्रादेशा भवन्ति॥ किंचित् दुष्णं॰ कोष्णं॰ कवो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१०॥१०॥ लम्।लवणो वा।कुत्सिते ऽर्थे।कालवनम्।पुरुषो वा।का पुरुषः।कुत्सः
षष्ठ्यत्वं दन्तस्य दृतृ दृश्रा धीस् तृरय दादे हृत्वे श्रातुवीव जन्मनम्।षट्
दन्ता यस्य सो षो ऽन्।दन्तस्य दृतृ॥ छद्रिरषि का दृश्रा षो ऽशा।षषु का दः॥
षट् प्रकाराः षोढा॥षड्धा॥संख्या प्रकारे धा॥दन्तस्य दत्।सुदति॥वाचस्पत्या दृ
यो निपात्यते॥वाचस्पतिः।वृहस्पतिः।महानीश्वरो॥महेश्वरः।जेपा जंभा पद
वदं मावो निपात्यते॥जपा चा पातिश्च।जेपतिर् दंपती।पाणोपछिवौ।स्त्री
लिंगरोपम्॥स्त्रस्तु को बित॥को विसमासे स्नते॥तद्भुते विमको रस्तु ऽम
वति।स्व श्चान्तोगः स्तोकान्तुगः स्त्रस्युजोनिरस्ये स्यपस्तु जोनिः।उरसिलो
मा हृदि स्य कां धरणे कालः वाचो युक्तिः।दिश्रो हरा ऽः पश्यतो हरः सम्मो

प२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेसन्निसमानाधिकरणोपसाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥
शाकप्रियः पार्थिवः। शाकपार्थिवः। देवपूजको ब्राह्मणो। देवब्राह्मणः॥
एकशेषनिष्ठसत्वेकविभक्त्यन्तपदं वा ... सामानाधिकरणम्॥ भ्रातृ
श्वशुरद्वन्द्वे॥ द्वन्द्वे सति भ्रात्रादिपदस्य लोपो वा॥ माता च पिता च पितरौ॥ दुहिता
च पुत्रश्च दुहितापुत्रौ। श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ॥ ऋतां द्वंद्वे। द्वन्द्वे पूर्व
पदस्य ऋकारस्यात्वं भवति मातापितरौ॥ द्वन्द्वे सर्वादीनां वा जसि॥ वर्णा
श्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः॥ वैकल्पिकः सोपगन्धस्येत्पूतिसुसुरभिभ्यश्च॥
उद्गन्धिः॥ पूतिगन्धिः॥ सुगन्धिः। सुरभिगन्धिः॥ उपमानाच्च॥ उपमानात्पर
स्य गन्धशब्दस्य इकारो भवति॥ कुमुदस्य गन्ध इव गन्धो यस्य स० कुमु

चेसार

द्गंधिः । हंसस्य गमनमिव गमनं यस्याः सा हंसगमना ॥ भिन्नार्थं निष्ठो भि
न्नविभक्त्यन्तेषु पदेषु वाचकत्वं वै पदिष्ठिकरणामम् ॥ ६ ॥ कर्मे रवो संज्ञा यामम् ॥ द्विगवा
चिमं रवो वा अच्छुचिपदे संज्ञायां गम्यमानायां पन्नरपुरुष तत्पुरुषार्थे समस्यते
॥ अविग्रहो नित्यसमासो अस्वपदविग्रहो वा पदेशान्यः सप्तम्यामा ॥
इति समासप्रक्रिया ॥ ॥ ॥ अथ तद्धितो निरूप्यते ॥ अपत्ये ऽण् ॥ नी ॥ ५८ ॥
॥ ५८ ॥ न्नो ऽपत्ये ऽर्थे ऽण् प्रत्ययो भवति ॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये । उपगो ऽ अ
इति स्थिते । समासप्रत्ययोरिति षष्ठीलोपः ॥ णकारो वृद्ध्यर्थः । आदि
स्वरस्य ञ्णिति च वृद्धिः ॥ स्वराणां मध्ये आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भ
वति । ञिति णिति तद्धिते परतः ॥ उकारस्यौकारो वृद्धिः । वोऽवस्वरे ॥ उ

कास्येकारस्यात्व भवति। यकारेस्वरे च परे॥ औपगवः॥ वसिष्ठस्यापत्यं वासि
ष्ठः॥ गौतमः॥ ऋउरडी॥ मातृष्वस्र्‌ ऋकारस्य उर्भवति। अरीपरः। ष स्मामा
तृष्वस्रपत्यं मान्मातुरः। द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः॥ अतइञ्‌ तेः॥ आकारान्तान्ना
म्नो ऽन्त्यविधाकारपत्येर्थे इञ्‌ प्रत्ययो भवति॥ यस्य लोपः॥ ईश्च अश्च यः। त
तस्य लोपो भवति। दैवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः॥ श्रीधरस्यापत्यं श्रैधरिः॥
रापापनरोपराशीपगर्गेन कुत्सित्स्त्रीपितृष्वसादेश्च॥ गर्गादेर्डः अाडेरण्‌ इ हेश्च
स्त्रीलिंगापितृष्वसादेश्च रापा- आपन्न कपराशी प एते प्रत्यया भवति। अप
त्येर्थे॥ गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः। वात्स्यः। नाडायनः। चारायणः। अग्रमुरवका
यनः। आत्रेयः। कापेयः। गांगेयः। माहेयः। पैतृष्वस्रीयः। मातृष्वस्रीयः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दंतांघ्रिः। हंसस्यगमनमिवगमनंयस्याः सा हंसगमना॥ भिन्नार्थानि छंदसि
न्नविभक्त्यंतेपदंवीचत्वेवेदपठितकरयामम्॥ द्विकसेरवेपसंज्ञापाम्॥ द्विगवा
चिसंख्या पूर्वंचपदं संज्ञाया गम्यमानायाम् अन्तरपदं तत्पुरुषः समस्यते
॥ अविग्रहोनित्यसमासो ऽस्वपदविग्रहो वा पदेशाद्यैः सप्तग्रामा॥
इति समासप्रक्रिया॥ ॥ अथ तद्धिता निरूप्यते॥ अपत्येऽण्॥ ना
॥५८॥ म्नोऽपत्येऽर्थेऽण्प्रत्ययो भवति॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये उपगोः अ ॥५८॥
इति स्थिते। समासप्रत्ययोरिति षष्ठीलोपः॥ णकारे वृद्धिः। आदि
स्वरस्य ञिति णिति च वृद्धिः॥ स्वराणां मध्ये पश्चादि स्वरस्तस्य वृद्धिर्भ
वति। ञिति णिति तद्धिते परतः॥ उकारस्यौकारो वृद्धिः ओवर्णस्वरे॥ उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

गौतमः
गौतमः
...
पाथारा

कास्यो कारस्य [illegible] व भवति । यकारे स्वरे च परे ॥ औपगवः ॥ वसिष्ठस्यापत्यं वासि
ष्ठः ॥ गौतमः ॥ अ उरसी ॥ मातृशब्दस्य अकारस्य उर्भवति । अग्री परः । [illegible]मा
तृ[illegible]मपत्यं षान्मातुरः । द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः ॥ अतइञनबः ॥ अकारान्तान्ना
म्नो ऽन्यत्रिधाकार्यपत्येऽर्थे इञ् प्रत्ययो भवति ॥ दक्षस्य लोप ॥ इश्च अश्च यः । त
तस्य लोपो भवति । दक्षस्यापत्यं दाक्षिः ॥ श्रीधरस्यापत्यं श्रैधरिः ॥
रायापनरोपराशीपगर्गेन डुवित्स्त्रीपितृष्वस्राहेश्च ॥ गर्गाहेर्न डाहेरश्राहेश्च
स्त्रीलिंगापितृष्वस्राहेश्च रायः । आपनरोपराशीप येते प्रत्यया भवति । अप
त्येऽर्थे ॥ गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः । वात्स्यः । नाडायनः । चारायणः । आश्वला
यनः । आत्रेयः । कापेयः । गांगेयः । माहेयः । पैतृष्वस्त्रीयः । मातृष्वस्त्रीयः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम: ।
सा. त.

श्रीराम:

मातृपितृभ्यां स्वसा ॥ मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सकारस्य षकारो भवति ॥ ढक्छसोरेकाविति ॥ अपत्येऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे
सति ढकविरहिता ऋषिभ्नुषिविषये लुग्भवति ॥ गर्गादिभ्यो यञ् ॥ गर्गस्यापत्यानि गर्गाः ॥ अत्रेरपत्यानि अत्रयः ॥ र. यो जसि ॥ विधेरस्यापत्या
नि विदेहाः ॥ वसिष्ठाः ॥ देवताद्वन्द्वे च ॥ देवतासार्थे द्वन्द्वे उत्तरपदे परे आनङ् प्रत्ययाः भवन्ति ॥ विधेरस्यापत्या
न्ते हविः ॥ सोमो देवताऽस्य सौम्यम् ॥ देवतार्थमिदं वस्त्रं दैवतम् ॥ ईद्विधोः ॥ पूर्वोत्तरपदयोः स्वरयोः वृद्धि
द्धिर्भवति [illegible] त्रिणानि वतद्धितेषु परे ॥ अग्निमरुतो देवते अस्य आग्निमारुतम् ॥ कर्म्मसु हृदो भावः सौ
हार्द्दम् ॥ अत्र भावे ष्यञ् वक्तव्यः ॥ णित्वे वा ॥ ष्यञ् प्रत्ययाः विषयान्तरे णित्वे वा भवति ॥ अजे गोधिस्य स
अत्र गुः ॥ तस्येदं धनुराजगवमजगन्धा ॥ कुमुदगन्धे स्यत्वमिव कन्या कौमुदगन्ध्या ॥ श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यः ॥ विश्वा
रीदं वै स्वम् ॥ जेविदं गव्यम् ॥ कुत्से भवकौत्स्यम् ॥ कुलस्येदं कुल्यम् ॥ तवेदं त्वदीयम् ॥ ममेदं मदीयम् ॥ वनुगोप
नेव स्वसोपः ॥ तुर्य्यः ॥ तुरीयः ॥ अन्यस्येदं ॥ अन्यस्येदं अन्यदीयम् ॥ अईजरतीयम् ॥ दाक्षिणात्यपश्चात्पुर
स त्यका ॥ दाक्षिणात्यः ॥ पाश्चात्त्यः ॥ पौरस्त्यः ॥ कारकान्निपातने ॥ कारका दृश्यते प्रत्ययाभवन्ति ॥ त्रिपापु
त्रैकनेतिकर्मिवाभिधेये ॥ कुङ्कुमेन रक्तं वस्त्रं कौङ्कुमम् ॥ मधुराया आगतं मत्तं अत्रैतो वा माधुरः ॥ धुर्वं
ह नीति धौरेयः ॥ धुर्य्यः ॥ केनेष्का ॥ कारकात्तद्धितेष्वपि डकङत्यश्च प्रत्यया भवन्ति ॥ भवाय वैधु ॥ णित्वं वैनं

णि. २

५२
५८

ष्वां बभूव ॥ ऐ षिष्ट ॥ ई जदर्ई नै ॥ ई जांच के ॥ ऐ जिष्ट ॥ ष्वष्क गतौ ॥ षष्वष्के ॥ ष्वष्किषी
ष्ट ॥ अष्वष्किष्ट ॥ वेष्ट वेष्ट ने ॥ विवेष्टे ॥ वेष्टवेष्टयाम ॥ अवेष्टिष्ट ॥ अग तौ सपेर्यवं ॥ अ
यूते ॥ आनर्च्छे ॥ आर्जिष्ट ॥ अजिम जो मजने ॥ ष्वंजपरिष्वंगे ॥ स्वजते ॥ स्वजतेरा दो र्वा
कि बस ॥ परिस्वजे ॥ परिषस्वंजे ॥ स्वङ्क्षीष्ट ॥ अस्वङ्क्त ॥ अस्वङ्क्षातां ॥ त्रपूष लज्जायाम् ॥
त्रेपे ॥ त्रपिषीष्ट ॥ त्रप्सीष्ट ॥ अत्रपिष्ट ॥ अत्रप्त ॥ अत्रप्सातां ॥ तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ क्षरणा
र्थो ॥ त्रेपते ॥ तिप्सीष्ट ॥ अतिप्त ॥ जभी जृभि गात्रविनामे ॥ रधिजभोरचि ॥ स्वरे नुम ॥ जंभते ॥
जजंभे ॥ अजंभिष्ट ॥ क्षमूष सहने ॥ चिक्षोमृते ॥ क्षंमिता ॥ अक्षमिष्ट ॥ क्षमूष सहने ॥
चक्षमिषे ह्वे चक्षसाम हे ॥ कृपी सामर्थ्ये ऽन्तेव ॥ क्रूपते ॥ चुक्रूपे ॥ अक्रूपिष्ट ॥ ज्ञायी
विधूनने ॥ चक्नाये ॥ अक्नायिष्ट ॥ स्फायी ओप्यायी वृद्धौ ॥ पस्फाये ॥ लिड्यङ
ङोःप्यायः पी ॥ पिप्ये ॥ अप्यायिष्ट ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो वा इति वा
के चिण ॥ इतः परस्मैपदे तनोत्युक्ते ॥ अप्यायि ॥ तायृ संतानपालनयोः ॥ तेताये ॥
अतायि ॥ वलवल्ल संवरणे ॥ ववले ॥ ववल्ले ॥ ... ॥ ... ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामः॰
सा॰ त॰
श्रीरामः

मातृपितृभ्यां स्वसृ ॥ मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सकारस्य षकारो भवति ॥ ङ्यहत्वेक्वित ॥ अपत्येऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे
सति क्वचिद्विरूपि अषिङ्गस्त्रि विषये लुग्भवति ॥ गर्गस्यापत्यानि गर्गाः ॥ अत्रेरपत्यानि अत्रयः ॥ एपोजसि ॥ विधेरस्यापत्या
नि विदेहाः ॥ वशिष्ठाः ॥ देवतेदमर्थे ॥ देवतार्थे इदमर्थे चोक्ता अन्यमाणाः प्रत्ययाः भवन्ति ॥ इन्द्रो देवताऽस्य ऐ
न्द्रं हविः ॥ सोमो देवताऽस्य सौम्यम् ॥ देवतार्थमिदं वस्त्रं दैवतम् ॥ अविद्धयोः ॥ पूर्वोत्तरपदाद्योः स्वरयोः वृद्धि
र्भवति [redacted] त्रिशालितवत्तद्धिते परे ॥ अग्निमरुतौ देवते अस्य आग्निमारुतम् ॥ कर्मसु हृदो भावः सौ
हार्दम् ॥ अत्र भावे ण्यावक्तव्यः ॥ शाणोवा ॥ एते प्रत्ययाः विषयान्तरे शाणो वा भवति ॥ अजेगोर्धस्य स ५८
अजगः ॥ तस्येदं धनुराजगव मजगवम् ॥ कुमुदगन्धे स्यात्प्रियकृत्वा कौमुदगन्ध्याः ॥ श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यः ॥ विद्या
५९ पौरदं वै स्यवम् ॥ गोरिदं गव्यम् ॥ कुलेभवं कौलेयम् ॥ कुलस्येदं कौलेयम् ॥ सर्वेदं त्वदीयम् ॥ ममेदं मदीयम् ॥ वनोप
पौवस्तलोपः ॥ तुर्यः ॥ तुरीयः ॥ अन्यस्येदं ॥ अन्यस्येदं अन्यदीयम् ॥ अर्द्धजरतीयम् ॥ दन्त्योपथ्वास्तुर
सत्यम् ॥ दक्षिणात्यः ॥ पाश्चात्यः ॥ पौरस्त्यः ॥ कारकात्त्रिपादु ॥ कारका इष्यते प्रत्यया भवन्ति ॥ त्रिपादु
रैवतीक कमिवाभिधेयः ॥ कुङ्कुमेन रक्तं वस्त्रं कौङ्कुमम् ॥ मधुराया आगतः सत्रमा सोवामाधुरः ॥ धुर्व
हसीति धौरेयः ॥ धुर्यः ॥ केनेऽका ॥ कारकात् इन इय इक इत्यते अप्रत्यया भवन्ति ॥ मवाधपेषु ॥ त्वं वै कं

शा॰ १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

एधां बभूव ॥ रेधिषु ॥ ईजदर्ईते ॥ ईजां चक्रे ॥ रेजिषु ॥ ष्वष्क गतौ ॥ षष्वष्के ॥ ष्वष्किषी
ष्ट ॥ अष्वष्किष्ट ॥ वेष्ट वेष्टने ॥ विवेष्टे ॥ वेष्ट वेष्टयाम ॥ अवेष्टिष्ट ॥ अग तौ सपर्ये च ॥ अ
पूते ॥ आनपे ॥ आजिष्ट ॥ अजिभ जीभर्जने ॥ ष्वंज परिष्वंगे ॥ स्वजते ॥ स्वजतेर्रा दोर्वा
किलन ॥ परिस्वजे ॥ परिषस्वंजे ॥ स्वङ्जीष्ट ॥ अस्वङ्क्त ॥ अस्वङ्क्तातां ॥ त्रपूष लज्जायाम्
त्रेपे ॥ त्रपिषीष्ट ॥ त्रप्सीष्ट ॥ अत्रपिष्ट ॥ अत्रप्त ॥ अत्रप्सातां ॥ तिपृ तेपृ ष्टिपृ ष्टेपृ
क्षरो ॥ तेपते ॥ तिप्सीष्ट ॥ अतिप्त ॥ जभी जृभि गात्रविनामे ॥ रधिजभोः स्वरेनुम ॥ जंभते
जजंभे ॥ अजंभिष्ट ॥ ष्टुभ स्तंभे ॥ विष्टोभते ॥ स्तोभिता ॥ अस्तोभिष्ट ॥ क्षमूष सह
चक्षमिषे ॥ चक्षंसामहे ॥ कृपी सामर्थ्ये ॥ कृपते ॥ चकृपे ॥ अकृपिष्ट ॥ क्ष्मायी
विधूनने ॥ चक्ष्माये ॥ अक्ष्मायिष्ट ॥ स्फायी ओप्यायी वृद्धौ ॥ पस्फाये ॥ लिड्य
ङोः प्यायः पी ॥ पिप्ये ॥ अप्यायिष्ट ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्यो वा इति चि
ण्वदिट् ॥ चिण् ॥ चिणो लुक् ॥ इराः परस्य तलोपश्च ॥ अप्यायि ॥ तायृ संतानपालनयोः ॥ तेताये
अतायि ॥ वलवल्भ संवरणे ॥ ववले ॥ अवलिष्ट ॥ ड्मीड्ड मरीड ड्मीड शब्दे च ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रैजे ॥ व म्नाजे ॥ म्ना यप ते ॥ म्ना शांते ॥ म्ले शे ॥ व म्ना शे ॥ म्ला रप ते ॥ म्ला शते ॥ म्लै शे ॥ व म्ला शे
॥ ति ज्ञा नि शा ने न्न मा पुां व ॥ तीतिं जते ॥ तीतिं ज्ञां व कै ॥ गुप गोपन कुत्सनयोः ॥ जुगुप्सते
॥ मान विचारे ॥ पः क्ष ॥ पूर्वस्यात इत्से ॥ मानादी नां पूर्वस्य तदीर्घः ॥ मीमांसते ॥ वधा निंदा
यां ॥ आदि जबा नाम ॥ बीभत्सते ॥ पेराव्यवतारे स्तुते पुनव ॥ परायुते ॥ स्तुताववायः ॥ प
राते ॥ परा ॥ यावकार ॥ पेरो ॥ रवं पनव ॥ कमु को ने ॥ कमेः स्वार्थे णिङ् ॥ अनापत्यवा ॥
कामयते ॥ कामयांचक्रे ॥ चकमे ॥ मेरङ् द्वित्वं ॥ ण्यताद्वौतो कर्त्तर्यङ् । लुङि च्वा तो स
९३ द्वित्वम् ॥ सेरपवादः ॥ णेः ॥ णिनपिनि लोपो न तु रुङमत्वाय्या त्ववलुप्तं ॥ णौ ङ् उ
धौ ह्रस्व उपधायाः ॥ आदिसन्नुपधाया ह्रस्वो भवति पूर्वस्यातो लघुधावत्वं न रेपरे इक ९
रः ॥ लघौ दीर्घः ॥ आङ् सातिपूर्वस्य लघौ दीर्घो लघु निष्पात्वं न रेपरे ॥ अवीकम
त ॥ मेरनावेक मेरङ् द्वित्वे ॥ अचीकमत ॥ अयपा तो ॥ अपतो पाद्रे रेफ स्पदत्वम्
प्नापे ते ॥ पलापते ॥ अ पांव के ॥ आपिच्छ ॥ वपदा न गर्तेतिं सा दासेंचु ॥ द

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

युवां च भवयांबभूवथुः वा भूवांसो युवां आवां प्रेरयांचकृव इति युवां आवां भावयांचकृव २ यूयं च भूथ वा भूवांसः युष्मान्
पुर च यु प्रेरयांचकृम इति वयं युष्मान् भावयांचकृम ३ देवदत्तो भूयात् भवकं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेर्यात् इति देवदत्तं यज्ञदत्तो भाव्यात् १
देवदत्तौ भूयास्तां भवकौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेर्यास्तां इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भाव्यास्तां २ देवदत्ता भूयासुः भवकान् देवदत्तान् यज्ञ
देवदत्तो यज्ञदत्ताः भाव्यासुः ३ अहं भूयासं भवकं त्वं मां प्रेर्याः इति त्वं मां भाव्याः २ आवां भूयास्व
दत्ताः प्रेर्यासुः इति देवदत्तान् यज्ञदत्ताः भाव्यासुः इति युवां आवां भाव्यास्त २ वयं भूयास्म भवकान् अस्मान् यूयं प्रेर्यास्त इति यूयं अस्मान्
भवकौ आवां युवां प्रेर्यास्तं इति युवां आवां भाव्यास्तं त्वं अहं प्रेर्यासं इति त्वां अहं भाव्यासं १ युवां भूयास्त भवकौ युवां आवां प्रेर्यास्व इति यु
न भाव्यास्त त्वं भूयाः भवकं त्वां अहं प्रेर्यासं इति वयं युष्मान् भाव्यास्म ॥ देवदत्तो भविता भवि
वां आवां भाव्यास्व २ यूयं भूयास्त भवकाः युष्मान् वयं प्रेर्यास्म इति वयं युष्मान् भाव्यास्म ३ देवदत्तो भविता भविष्यन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयिता इति देवदत्तं यज्ञदत्तः भावयिता १ देवदत्तौ भवितारौ भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ
ष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्ताः प्रेरयितारः देवदत्ताः भवितारः भविष्यतः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयितारः इति देवदत्तान्
प्रेरयितारौ इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयितारौ २ देवदत्ताः भवितारः भविष्यन्तं त्वं मां प्रेरयितासि इति त्वं मां भावयितासि १ आवां भवितास्वः भविष्यन्तौ
यज्ञदत्ताः भावयितारः ३ अहं भवितास्मि भविष्यन्तं आवां भावयितास्वः २ वयं भवितास्मः भविष्यतः अस्मान् यूयं प्रेरयितास्थ इति यूयं अ
आवां युवां प्रेरयितास्थः इति युवां आवां भावयितास्थः इति त्वां अहं प्रेरयितास्मि इति त्वां अहं भावयितास्मि १ युवां भवितास्थः
स्मान् भावयितास्थ त्वं भवितासि भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेरयितास्मि इति युवां आवां भावयितास्थः २ यूयं भवितास्थ भविष्यतः युष्मान् वयं प्रेरयि
भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयितास्वः इति युवां आवां भावयितास्वः २ ३ ॥ देवदत्तो भविष्यति भविष्यन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयिष्यति इति देव
तास्मः इति वयं युष्मान् भावयितास्मः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...ा यज्ञदत्ताः भावयिष्यन्ति देवदत्तौ भविष्यतः भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयिष्यतः इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भाव
यिष्यति भविष्यन्तः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयिष्यन्ति इति देवदत्तान् यज्ञदत्ताः भावयिष्यन्ति ३ अहं भविष्या
मि भविष्यन्तं त्वं अहं प्रेरयिष्यामि १ आवां भविष्यन्तौ आवां युवां प्रेरयिष्यथः इति युवां भावयिष्यथः २ वयं भविष्या
मः भविष्यतः अस्मान् यूयं प्रेरयिष्यथ इति यूयं अस्मान् भावयिष्यथ ३ त्वं भविष्यसि भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेर
यिष्यामि इति त्वां अहं भावयिष्यामि १ युवां भविष्यथः भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयिष्यावः इति युवां आवां
भावयिष्यावः यूयं भविष्यथ भविष्यतः युष्मान् वयं प्रेरयिष्यामः इति वयं युष्मान् भावयिष्यामः ३ ॥ ७ ॥ दे
वदत्तो ऽभविष्यत् देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रैरयिष्यत इति देवदत्तं यज्ञदत्तः अभावयिष्यत् १ देवदत्तौ अभ
विष्यतां भविष्यन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रैरयिष्यतां २ इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ अभावयिष्यतां भविष्यन्तौ
देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रैरयिष्यतां इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ अभावयिष्यतां २ देवदत्ता अभविष्यन् भविष्य
न्तः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रैरयिष्यन् इति देवदत्तान् यज्ञदत्ताः अभावयिष्यन् ३ अहं अभविष्यं भवि
ष्यन्तं त्वं मां प्रैरयिष्यः इति त्वं मां अभावयिष्यः आवां अभविष्याव भविष्यन्तौ आवां युवां प्रैरयिष्यतं
इति आवां युवां अभावयिष्यतं ३ वयं अभविष्याम भविष्यन्तः अस्मान् यूयं प्रैरयिष्यत इति ॥ ८ ॥
विष्यन्तं त्वां अहं प्रैरयिष्यामि [illegible] भाव १ ... यूयं अस्मान् अभावयिष्यत त्वं अभविष्यसि
लिखितं ... त्वां अहं अभावयिष्यामि युवां अभविष्यथः भविष्यन्तौ आ
वां युवां प्रैरयिष्यथः इति ... युवां आवां अभावयिष्याव ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ देवदत्तो भवति भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयति इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयति देव-
दत्तौ भवतः भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयतः इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयतः ३ देवदत्ता भवन्ति
भवतो देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयन्ति इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तान् यज्ञदत्ता भावयन्ति अहं भवामि भवन्तं मां त्वं
प्रेरयसि इति वाक्यविवक्षायां मां त्वं भावयसि आवां भवावः भवन्तौ आवां युवां प्रेरयथः इति वाक्यविवक्षायां आवां युवां
भावयथः ६ वयं भवामः भवतोऽस्मान् यूयं प्रेरयथ इति वाक्यविवक्षायां अस्मान् यूयं भावयथ त्वं भवसि भवन्तं [illegible]
अहं प्रेरयामि इति वाक्यविवक्षायां त्वां अहं [illegible] भावयामि युवां भवथः भवन्तौ युवां आवां प्रेरयावः इति वाक्यविवक्षायां युवां
आवां भावयावः यूयं भवथ भवतो युष्मान् वयं प्रेरयाम इति वाक्यविवक्षायां युष्मान् वयं भावयामः ९ ॥ १ ॥ देवदत्तो भवे-
त् भविष्यन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयेत् इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयेत् १ देवदत्तौ भवेतां भविष्यन्तौ
देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयेतां इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयेताम् देवदत्ता भवेयुः भविष्यतो [illegible]
देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयेयुः इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तान् यज्ञदत्ता भावयेयुः अहं भवेयम् भविष्यन्तं मां त्वं प्रेरये-
इति वाक्यविवक्षायां मां त्वं भावयेः ३ आवां भवेव भविष्यन्तौ आवां युवां प्रेरयेतं इति वाक्यविवक्षायां आवां युवां भावयेतम्
वयं भवेम भविष्यतोऽस्मान् यूयं प्रेरयेत इति वाक्यविवक्षायां अस्मान् यूयं भावयेत त्वं भवेः भविष्यन्तं त्वां अहं प्रेरये-
यम् इति वाक्यविवक्षायां त्वां अहं भावयेयम् युवां भवेतम् भविष्यन्तौ युवां आवां प्रेरयेव इति वाक्यविवक्षायां युवां आ-
वां भावयेव यूयं भवेत भविष्यतो युष्मान् वयं प्रेरयेम इति वाक्यविवक्षायां युष्मान् वयं भावयेमः २ ॥ देवदत्तो भव-
तु भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयतु इति भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तो भावयतु देवदत्तौ भवतात् भवन्तौ देवदत्तौ
यज्ञदत्तौ प्रेरयतात् इति भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयतात् देवदत्तौ भवतां भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेर-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतां इति। भवतो देवदत्तो यज्ञदत्तौ देवदत्तो भावयताम्· देवदत्तौ भवन्तु भवन्तो देवदत्तो यज्ञदत्तौ प्रेरयन्तु इति वाक्यविवक्षायां यज्ञ
दत्ता देवदत्तो भावयन्तु· १ अहं भवानि भवन्तं मां त्वं प्रेरय इति वाक्यविवक्षायां त्वं मां भावय· आवां भवाव भवन्तौ आवां युवां प्रेर
यतं· इति· युवां आवां भावयतं· २ वयं भवाम· भवत· अस्मान् यूयं प्रेरयत· इति· यूयं अस्मान् भावयत· ३ त्वं भव· भव
न्तं त्वां अहं प्रेरयानि· इति· त्वां अहं भावयानि· १ युवां भवतं भवन्तौ युवां आवां प्रेरयाव· इति· युवां आवां भावयाव· २
यूयं भवत· युष्मान् वयं प्रेरयाम· इति· वयं युष्मान् भावयाम॥ ४ ॥ देवदत्तो अभवत्· भवन्तं देवदत्तं यज्ञदत्तः प्रेरयत्·
इति वाक्यविवक्षायां देवदत्तं यज्ञदत्तः अभावयत्· १ देवदत्तौ अभवतां भवन्तौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयतां इति· देवदत्तौ
अभावयतां २ देवदत्ताः अभवन् भवतः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयन् इति· देवदत्तान् यज्ञदत्ताः अभावयन् ३ अहं
अभवम्· भवन्तं त्वं मां प्रेरयः इति· त्वं मां अभावयः १ आवां अभवाव भवन्तौ आवां युवां प्रेरयतं इति आवां युवां अ
भावयतं २ वयं अभवाम· भवतः [redacted] अस्मान् यूयं प्रेरयत इति· अस्मान् यूयं अभावयत· ३ त्वं अभवः भवन्तं त्वां
अहं प्रेरयम् इति· त्वां अहं अभावयम्· युवां अभवतं भवन्तौ युवां आवां प्रेरयाव· इति· युवां आवां अभावयाव· यू
यं अभवत· भवतः युष्मान् वयं प्रेरयाम· इति· युष्मान् वयं अभावयाव॥ ५ ॥ देवदत्तो बभूव· बभूवांसं देवदत्तं यज्ञद
त्तः प्रेरयाञ्चकार· इति· देवदत्तं यज्ञदत्तः भावयाञ्चकार· १ देवदत्तौ बभूवतुः बभूवांसौ देवदत्तौ यज्ञदत्तौ प्रेरयाञ्चक्रतुः
इति देवदत्तौ यज्ञदत्तौ भावयाञ्चक्रतुः २ देवदत्ताः बभूवुः बभूवांसः देवदत्तान् यज्ञदत्ताः प्रेरयाञ्चक्रुः इति देवदत्तान्
यज्ञदत्ताः भावयाञ्चक्रुः ३ अहं बभूव· बभूवांसं त्वं मां प्रेरयाञ्चकर्थ· इति· त्वं मां भावयाञ्चकर्थ· १ आवां बभूविव· ब
भूवांसौ आवां युवां प्रेरयाञ्चक्रथुः इति· युवां आवां भावयाञ्चक्रथुः २ वयं बभूविम· बभूवांसः अस्मान् यूयं प्रे
रयाञ्चक्र· इति यूयं अस्मान् भावयाञ्चक्र· ३ त्वं बभूविथ· बभूवांसं त्वां अहं प्रेरयाञ्चकार· इति· त्वां अहं भावयाञ्चका

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नामिति॰ ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोणः। छन्दोनाम्नि च॰ गाहिरूधिभ्यांस्थिरः। विकुशमिपरिभ्यःस्थलम्॰ अम्बाम्बगोभूमिसव्या
पद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः॰ सुषामादिषु च॰ एतिसंज्ञायामगात्॰ नक्षत्राद्वा॰ ह्रस्वात्तादौ
तद्धिते॰ निसस्तपतावनासेवने॰ युष्मत्तत्ततक्षुष्वन्तःपादम्॰ यजुष्येकेषां॰ स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि॰ पूर्वपदात्॥ स
ञः। सनोतेरनः। सहेःपृतनर्ताभ्यां च॰ नरपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम्॰ सात्पदाद्योः॰ सिचोयङि॰ सेधतेर्गतौ॰
प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च॰ सोढः॰ स्तम्भुसिवुसहां चङि॰ सुनोतेःस्यसनोः॰ सदेःपरस्यलिटि॰ निव्यभिभ्योड्व्यवाये
वाछन्दसि॰ सनुवशोतुणिचेङ्डुपधस्यरापोलोतिभीरोहस्वादेकोनविंशतिः॥०॥ इत्यष्टमाध्यायस्यतृतीयपादः
पादः॰ रषाभ्यांनोणः समानपदे॰ अट्कुप्वाङ्॰ नुम्व्यवायेपि॰ पूर्वपदात्संज्ञायामगः॰ वनंपुरगामिश्र
कासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः॰ प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि
विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः॰ अह्नोऽदन्तात्॰ वाहनमाहितात्॰ पानंदेशे॰ वाभावकरणयोः॰ प्रातिपदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पतां इति। भवन्तौ देवदत्तौ पश्यन्तौ देवदत्तौ भावयताम्· देवदत्ता भवन्ति भवन्तौ देवदत्तौ ...

न्तनुम्विभक्तिषु च· एकाजुत्तरपदे णः। कुमति च· उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्य· हिनुमीना· आनि लोट्। नेर्ग
दनदपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च· शेषे विभाषाकखादावषा
४० न्त उपदेशे· अनितेः· अन्तः· उभौ साभ्यासस्य· हन्तेरत्पूर्वस्य· वमोर्वा· अन्तरदेशे· अयनं च· छन्दस्य
ृदवग्रहात्· नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः· उपसर्गाद्बहुलम्· उपसर्गादनोत्परः· कृत्यचः· णेर्विभाषा· हलश्चेजु
पधात्· इजादेः सनुमः· वा निंसनिक्षनिन्दाम्· न भाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम्· षात्पदान्तात्· नशेः
षान्तस्य· पदान्तस्य· पदव्यवायेपि· क्षुभ्नादिषु च· स्तोः श्चुना श्चुः। ष्टुना ष्टुः· न पदान्ताट्टोरनाम्· तोः षि·
शात्· यरोनुनासिकेनुनासिको वा· अचो रहाभ्यां द्वे· अनचि च· नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य· शरोऽचि·
त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य· सर्वत्र शाकल्यस्य· दीर्घादाचार्याणाम्· झलां जश् झशि· अभ्यासे
चर्च· खरि च· वावसाने· अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः· अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः· वा पदान्तस्य·
तोर्लि· उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य· झयो होन्यतरस्याम्· शश्छोटि· हलो यमां यमि लोपः· झरो झरि स्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्य षष्ठि पञ्चसप्ततिः [illegible]रोऽष्टदिसप्तती ८ पाला[illegible] दत्त पालस्य स्वाति[illegible] [illegible]पालस्य [illegible]दपमाग[illegible] काश्य
पगालवानाम् ग्रन्थ· सूत्राणां संख्या १८ [illegible]भ्यां षड् नातोऽर्थे[illegible]। सकलसूत्रसंख्या ४१८०
इत्यष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः। इत्यष्टमोऽध्यायः समाप्तः॥ रामो विजयतेतराम्॥
कार्तिकस्यासितेपक्षे [illegible] तिथौ [illegible] [illegible] [illegible] गोपीकृष्णः
लिखनं कृतं॥ गोपीकृष्ण गोपीकृष्ण गोपीकृष्ण गोपीकृष्ण गोपी[illegible]कृष्ण गोपीकृष्ण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥श्री॥

॥४२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

निगरणचलनार्थेभ्यश्च ७ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्त्तृकात् न पादम्याङ्यमाङ्यस
परिमुहरुचिनृतिवदवसः वा क्यषः द्युद्भ्यो लुङि वृद्भ्यः स्यसनोः लुटि च कॢपः पू
र्ववादपः क्रीडोऽनुपेः पाद म्रियतेः प्राद्वहस्पादा ❁ इति तृतीयः पादः ।० आक
डारादेका संज्ञा विप्रतिषेधे परं कार्यम् यू स्त्र्याख्यौ नदी नेयङुवङ्स्थानाव
स्त्री वामि ङिति ह्रस्वश्च शेषो घ्यसखि पतिः समास एव षष्ठीयुक्तश्छन्दसि
वा ह्रस्वं लघु संयोगे गुरु दीर्घं च यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् सुप्ति
ङन्तं पदम् नः क्ये सिति च स्वादिष्वसर्वनामस्थाने यचि भम् तसौ मत्वर्थे
अयस्मयादीनि छन्दसि १ बहुषु बहुवचनम् द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ०

लुङ्लिङोश्च पूर्ववत्सनः ऽआम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपा
त्रेषु समः क्ष्णुवः भुजोऽनवने णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने भीस्मो
र्हेतुभये गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने लियः सम्माननशालिनीकरणयोश्च मिथ्योप
पदात्कृञोऽभ्यासे स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ऽअपाद्वदः णिचश्च समु
दाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे ऽअनुपसर्गाज्ज्ञः विभाषोपपदेन प्रतीयमाने शेषात्कर्तरि प
रस्मैपदम् अनुपराभ्यां कृञः ऽअभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ४ प्राद्वहः परेर्मृषः ८
व्याङ्परिभ्यो रमः उपाच्च विभाषाऽकर्मकात् बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सेवनस्नाहस्तिप्रभृति यत्न प्रकथनो [illegible] घोजे त्रुहूजः अथ यः प्रसहने वैःशाद्दकर्म्मणां ४
अथ कर्म्मकाण्डः संमाननोत्सवनेनावा [illegible] कस्या ह्यानस्मृति वि ज्ञानव्यवेषु नियः कर्त्र
स्थे वायरिरे कर्म्मणि तत्तिसज्ञी तापनेषु क्रमः उपपास्मानं आङ् उज्यमते २ येद
४ पादवि हरणो द्रोणाभ्यां सनर्थी श्यातु अग्नेयस[illegible]जीह अपन्हवे द्रुः अथ कर्म्मकाण्डः
संप्रति श्यामना ध्याने नासने षु संस्थाप्य ह्यान यत्नवि मन्तु पम न्म सोत्तुवदः प्रकेवा
वांसमभारणो अग्नीरकर्म्मकात् विभाषा विप्रिध्याये अथ यात्रः समङ्‌प्रति ह्याने
उदश्ववरस्तकर्म्मकात् समस्त नीयाउनात् दाराश्ववसावे से नु र्ये ज्ये उपायमस्वी
करणे ह्यापुस्मृदर्शासनः नानोर्दः प्रत्याज्ञाप्तुवः पादे [illegible]तः २ क्षिपते ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नै२

पितामात्रा श्वशुरः श्वश्र्वा त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री ०४

गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् ... भूवादयो धातवः उपदेशेऽजनुना

सिक इत् हलन्त्यम् न विभक्तौ तुस्माः आदिर्ञिटुडवः षः प्रत्ययस्य चुटू लशक्वत

द्धिते तस्य लोपः यथासंख्यमनुदेशः समानाम् स्वरितेनाधिकारः अनुदात्तङित

आत्मनेपदम् भावकर्मणोः कर्तरि कर्मव्यतिहारे न गतिहिंसार्थेभ्यः इतरेतरान्यो

न्योपपदाच्च नेर्विशः परिव्यवेभ्यः क्रियः विपराभ्यां जेः आङो दोऽनास्यविहरणे १ क्री

डोऽनुसंपरिभ्यश्च समवप्रविभ्यः स्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च उदोऽनूर्ध्वकर्मणि

उपान्मन्त्रकरणे अकर्मकाच्च उद्विभ्यां तपः आङो यमहनः समो गम्यृच्छिप्रच्छिस्व

रत्यर्तिश्रुविदिभ्यः निसमुपविभ्यो ह्वः स्पर्धायामाङः गन्धनावक्षेपणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमानिर्दिष्टं समासउपसर्जनम् एकविभक्तिश्चापूर्वनिपाते अर्थवदधातुरप्रत्ययः
प्रातिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्च ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य गोस्त्रियोरुप
सर्जनस्य लुक्तद्धितलुकि इद्गोण्याः लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने विशेषणानांचा
जातेः तदशिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वात् लुब्योगाप्रख्यानात् योगप्रमाणेचतदभावेदर्श
नंस्यात् प्रधानप्रत्ययार्थवचनप्रमाणत्वात् कालोपसर्जनेचतुल्यम् जात्याख्या
यामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् अस्मदोद्वयोश्च फल्गुनीप्रोष्ठपदानांचनक्षत्रे
छन्दसिपुनर्वस्वोरेकवचनम् विशाखयोश्च तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वेबहुवचन
स्यद्विवचनंनित्यम् सरूपाणामेकशेषएकविभक्तौ वृद्धोयूनातल्लक्षणश्चे
देवविशेषः स्त्रीपुंवच्च पुमान्स्त्रिया भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्याम् नपुंसकमनपुं

३

पितामात्रा श्वशुरश्वश्र्वा त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री ४
गाङ्कुटा गुरुपधादध्न् ऋशब्दं सिद्धेर्व स्रोस्य योदृशः॥ भूवादयो धातवः उपदेशेऽजनुना
सिक इत् हलन्त्यम् न विभक्तौ तुस्माः आदिर्ञिटुडवः षः प्रत्ययस्य चुटू लशक्वत
द्धिते तस्य लोपः यथासंख्यमनुदेशः समानाम् स्वरितेनाधिकारः अनुदात्तङित
आत्मनेपदम् भावकर्मणोः कर्तरि कर्मव्यतिहारे न गतिहिंसार्थेभ्यः इतरेतरान्यो
न्योपपदाच्च नेर्विशः परिव्यवेभ्यः क्रियः विपराभ्यां जेः आङो दोऽनास्यविहरणे १ क्री
डोऽनुसंपरिभ्यश्च समवप्रविभ्यः स्थः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च उदोऽनूर्ध्वकर्मणि
उपान्मन्त्रकरणे अकर्मकाच्च उद्विभ्यां तपः आङो यमहनः समोगमृच्छिप्र
स्वरत्यर्तिश्रुविदिभ्यः निसमुपविभ्यो ह्वः स्पर्धायामाङः गन्धनावक्षेपणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् एकविभक्ति चापूर्वनिपाते अर्थवदधातुरप्रत्ययः
प्रातिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्च ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य गोस्त्रियोरुप
सर्जनस्य लुक् तद्धितलुकि इद्गोण्याः लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने विशेषणानां चा
जातेः तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् लुब्योगाप्रख्यानात् योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्श
नं स्यात् प्रधानप्रत्ययार्थवचनप्रमाणत्वात् कालोपसर्जने च तुल्यम् जात्याख्या
यामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् अस्मदो द्वयोश्च फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे
छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् विशाखयोश्च तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचन
स्य द्विवचनं नित्यम् सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदे
व विशेषः स्त्री पुंवच्च पुमान्स्त्रिया भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् नपुंसक

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च· इको झल् हलन्ताच्च लिङ्सिचावात्मनेपदेषु·
उश्च वा गमः हनः सिच् यमो गन्धने विभाषोपयमने स्थाघ्वोरिच्च न क्त्वा सेट् नि
ष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः मृषस्तितिक्षायाम् १ उदुपधाद्भावादिकर्मणो
रन्यतरस्याम् पूङः क्त्वा च नोपधात्थफान्ताद्वा वञ्चिलुञ्च्यृतश्च तृषिमृषिकृशेः
काश्यपस्य रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः अचश्च· उच्चै
रुदात्तः नीचैरनुदात्तः समाहारः स्वरितः तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् एकश्रुति
दूरात्संबुद्धौ· यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु· उच्चैस्तरां वा वषट्कारः विभाषा छन्द
सि· न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः देवब्रह्मणोरनुदात्तः स्वरितात्संहितायाम
नुदात्तानाम् उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः २ अपृक्त एकाल्प्रत्ययः तत्पुरुषः समा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२

नपदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु । द्विर्वचनेवि॰
अदर्शनं लोपः ३ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ४ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् नलुमता
ङ्गस्य॰ अचो न्त्यादि टि अलो न्त्यात्पूर्व उपधा तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य । तस्मा
दित्युत्तरस्य स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा । अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ।
तपरस्तत्कालस्य आदिरन्त्येन सहेता येन विधिस्तदन्तस्य वृद्धिर्यस्याचामादिस्त
द्वृद्धम् त्यदादीनि च एङ् प्राचां देशे ५ वृद्धिर्यघनाउदथपीभावः प्रत्ययस्य लुक्
पंवदम । इति प्रथमः पादः गाङ्कुटादिभ्यो ञ्णिन्ङित् विज इट् । विभाषोर्णोः ।
सार्वधातुकमपित् असंयोगाल्लिट् कित् इन्धिभवतिभ्यां च॰ मृडमृदगुधकुषक्लि

२

ऽतिव कॄकॄयवन्नितिकाः सर्वादीनि सर्वनामानि विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ.
न बहुव्रीहौ. तृतीयासमासे द्वन्द्वे च विभाषा जसि प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमा
श्च पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् स्वमज्ञातिधना
ख्यायाम् अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः स्वरादिनिपातमव्ययम् तद्धितश्चास
र्वविभक्तिः कृन्मेजन्तः क्त्वातोसुन्कसुनः २ अव्ययीभावश्च शि सर्वनामस्थानम्
सुडनपुंसकस्य न वेति विभाषा इग्यणः संप्रसारणम् आद्यन्तौ टकितौ मिदचोऽन्त्या
त्परः एच इग्घ्रस्वादेशे षष्ठी स्थानेयोगा स्थानेऽन्तरतमः उरण्रपरः अलोऽन्त्यस्य
ङिच्च आदेः परस्य अनेकाल्शित्सर्वस्य स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ अचः परस्मि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

१ श्रीगणेशाय नमः॥ ॐ येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात्। कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै
पाणिनये नमः॥१॥ येन धौता गिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः। तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै
पाणिनये नमः॥२॥ अइउण्। ऋऌक्। एओङ्। ऐऔच्। हयवरट्। लण्। ञमङणनम्।
झभञ्। घढधष्। जबगडदश्। खफछठथचटतव्। कपय्। शषसर्। हल्। इति माहेश्व
राणि। वृद्धिरादैच्। अदेङ्गुणः। इकोगुणवृद्धी। न धातुलोप आर्द्धधातुके। क्ङिति च।
दीधीवेवीटाम्। हलोऽनन्तराः संयोगः। मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः। तुल्यास्यप्रयत्नं
सवर्णम्। नाज्झलौ। ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम्। अदसो मात्। शे। निपात एकाजनाङ्।
ओत्। संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे। उञः। ऊँ। ईदूतौ च सप्तम्यर्थे। दाधा घ्वदाप्। १
आद्यन्तवदेकस्मिन्। तरप्तमपौ घः। बहुगणवतुडति संख्या। ष्णान्ता षट्। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने कारके ध्रुवमपायेपादानम् भीत्रार्थानां भयहेतुः पराजेरसो
ढः वारणार्थानामीप्सितः अन्तर्द्धौ येनादर्शनमिच्छति आख्यातोपयोगे जनिक
र्त्तुः प्रकृतिः भुवः प्रभवः कर्म्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् रुच्यर्थानां प्रीयमाणः श्लाघ
ह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः धारेरुत्तमर्णः स्पृहेरीप्सितः क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां
यं प्रति कोपः क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म्म· राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्व
स्य कर्त्ता २ अनुप्रतिगृणश्च साधकतमं करणम्· दिवः कर्म्म च परिक्रयणे सं
प्रदानमन्यतरस्याम् आधारोधिकरणम् अधिशीङ्स्थासां कर्म्म अभिनिविशश्च·

श्रीः

उपान्वध्याङ्वसः कर्त्तुरीप्सिततमं कर्म तथायुक्तं चानीप्सितम् अकथितं च गतिबुद्धि
प्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्त्ता स णौ हृक्रोरन्यतरस्याम् स्वतंत्रः
कर्त्ता तत्प्रयोजको हेतुश्च प्राग्रीश्वरान्निपाताः चादयोऽसत्वे प्रादयः उपसर्गाः क्रिया
योगे तिश्च ३ उर्व्यादिच्विडाचश्च अनुकरणं चानितिपरम् आदरानादरयोः सदसती
ऽभूषणोऽलम् अंतरपरिग्रहे कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते पुरोऽव्ययम् अस्तं च अ
च्छगत्यर्थवदेषु अदोऽनुपदेशे तिरोऽन्तर्द्धौ विभाषा कृञि उपाजेऽन्वाजे साक्षात्प्र
भृतीनि च अनत्याधान उरसिमनसी मध्येपदेनिवचने च नित्यं हस्तेपाणावुपयमने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च। दीङो युडचि क्ङिति। आतो लोप इटि च। ईद्य
ति। घुमास्थागापाजहातिसां हलि। एर्लिङि। वान्यस्य संयोगादेः। न ल्यपि। मयतेरिदन्यतरस्याम्। लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः। आ
डजादीनाम्। छन्दस्यपि दृश्यते। न माङ्योगे। बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि। इरयो रे। अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङु
८० वङौ। अभ्यासस्यासवर्णे। स्त्रियाः। वाम्शसोः। इणो यण्। एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य। ओः सुपि। वर्षाभ्वश्च।
न भूसुधियोः। छन्दस्युभयथा। हुश्नुवोः सार्वधातुके। भुवो वुग्लुङ्लिटोः। ऊदुपधाया गोहः। दोषो णौ। वा चित्तविरागे।
मितां ह्रस्वः। [illegible]चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्। ह्लादो निष्ठायाम्। छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य। इस्मन्त्रन्क्विषु च। गमहन
जनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि। तनिपत्योश्छन्दसि। घसिभसोर्हलि च। हुझल्भ्यो हेर्धिः। श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छ
न्दसि। अङितश्च। चिणो लुक्। अतो हेः। उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्। लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः। नित्य
ं करोतेः। ये च। अत उत्सार्वधातुके। श्नसोरल्लोपः। श्नाभ्यस्तयोरातः। ई हल्यघोः। इद्दरिद्रस्य। भियोऽन्यतरस्याम्।
जहातेश्च। आ च हौ। लोपो यि। घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च। अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि। थलि च सेटि।
तॄफलभजत्रपश्च। राधो हिंसायाम्। वा जॄभ्रमुत्रसाम्। फणां च सप्तानाम्। न शसददवादिगुणानाम्। ८०
धाद

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ · वा शपूर्वस्य निगमे · सान्तमहतः संयोगस्य · अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृ
त्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् · इन्हन्पूषार्यम्णां शौ · सौ च · अत्वसन्तस्य चाधातोः अनुनासिकस्य
क्विझलोः क्ङिति · अज्झनगमां सनि · तनोतेर्विभाषा · क्रमश्च क्त्वि · च्छ्वोः शूडनुनासिके च · ज्वरत्वरस्रिव्यविमवा
मुपधायाश्च · राल्लोपः · असिद्धवदत्राभात् · श्नान्नलोपः · अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति · दंशसञ्जस्वञ्जां
शपि · रञ्जेश्च · घञि च भावकरणयोः · स्यदो जवे · अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः · नाञ्चेः पूजायाम् · क्त्वि स्कन्दिस्य
न्दोः · जान्तनशां विभाषा · भञ्जेश्च चिणि · शास इदङ्हलोः · शा हौ · हन्तेर्जः · अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो
झलि क्ङिति · वा ल्यपि · न क्तिचि दीर्घश्च · गमः क्वौ · २ विड्वनोरनुनासिकस्यात् · जनसनखनां सञ्झलोः · ये
विभाषा · तनोतेर्यकि · सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् · आर्धधातुके · [illegible]रोपधयोरन्यतरस्याम् ·
अतो लोपः · यस्य हलः · क्यस्य विभाषा · णेरनिटि · जनिता मन्त्रे · शमिता यज्ञे · अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णु
षु · ल्यपि लघुपूर्वात् · विभाषाऽऽपः · युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि · क्षियः · निष्ठायामण्यदर्थे · वाऽऽक्रोशदैन्ययोः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अर्वणस्त्रसावनञः· मघवा बहुलम्· भस्य· पादः पत्· वसोः संप्रसारणम्· वाह ऊठ्· श्वयुवमघोनामतद्धिते· अ
ल्लोपोऽनः· षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि· विभाषा ङिश्योः· न संयोगाद्वमन्तात्· अचः· उद ईत्· आतो धातोः· मन्त्रेष्वा
ङ्यादेरात्मनः· ति विंशतेर्डिति· टेः· नस्तद्धिते· अह्नष्टखोरेव· ओर्गुणः· ढे लोपोऽकद्र्वाः· यस्येति च· सूर्यतिष्याग
स्त्यमत्स्यानां य उपधायाः· हलस्तद्धितस्य· आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति· क्यच्व्योश्च· बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्· तुरि
ष्ठेमेयस्सु· टेः· स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः· प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्ध
तृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः· बहोर्लोपो भू च बहोः· इष्ठस्य यिट् च· ज्याद
दीयसः· र ऋतो हलादेर्लघोः· विभाषर्जोश्छन्दसि· प्रकृत्यैकाच्· इनण्यनपत्ये· गाथिविदथिकेशिगणिप
णिनश्च· संयोगादिश्च· अन्· ये चाभावकर्मणोः· आत्माध्वानौ खे· न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः· ब्राह्मोऽजातौ· कार्म
स्ताच्छील्ये· औक्षमनपत्ये· दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्य
धैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि· ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि· २५ अगस्त्यरक्षो
पो विभुनो वा अत्रोकरोत्कृष्णः स्यालिवमन्त्रेऽस्मिन्नं वेदम्॥ इति षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः ४

४१

उवोरनाकौ । आयनेविनीविय् । कदरयर्क् हास्य त्यपादीनाम् । ओ ऽनः । अद भ्यस्तात् । आत्मनेपदेष्वनतः । शीङो
रुट् । वेतेर्विभाषा । बहुलं छन्दसि । अतो भिस ऐस् । बहुलं छन्दसि । नेदमदसोरकोः । टाङसिङसामिनात्स्याः । ङे
र्यः । सर्वनाम्नः स्मै । ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ । पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । जसः शी । औङ आपः । नपुंसकाच्च । जश्शसोः
शिः । अष्टाभ्य औश् । षड्भ्यो लुक् । स्वमोर्नपुंसकात् । अतोऽम् । अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । नेतराच्छन्दसि । प्रथम
दसोर्मुः पुंसोऽसुङ् । ईद्रुथमपोरम । आमोनः अस्तोऽमः । पंथ्यथा अते । ऊरूळवनेसव । आम आऽनं । आते औणालः
ज्योत्स्ना तमिस्रा शृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः । समासेनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । क्त्वापि छन्दसि । सुपांसुलुक्पूर्वसवर्णा
च्छेयाडाड्यायाजालः । अमो मश् । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ध्वमो ध्वात् । यजध्वैनमिति च । तस्य तात् । तप्तनप्तनथ
नाश्च । इदन्तो मसि । क्त्वो यक् । इष्ट्वीनमिति च । स्नात्व्यादयश्च । आज्जसेरसुक् । श्वसश्च । कच लवर्णानामात्मप्री
तौ क्यचि । आमि सर्वनाम्नः सुट् । नेत्यपः । हस्वनद्यापो नुट् । षट्चतुर्भ्यश्च । श्रीग्रामण्योश्छन्दसि । गोः पादान्ते ।
इदितो नुम् धातोः । शे मुचादीनाम् । मस्जिनशोर्झलि । रधिजभोरचि । नेट्यलिटि रधेः । रभेरशब्लिटोः । लभेश्च ।
आङो यि । उपात्प्रशंसायाम् । उपसर्गात्खल्घञोः । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । विभाषा चिण्णमुलोः ॥ ४१

उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः । भुजेऽसमासे । नपुंसकस्य झलचः । इकोऽचि विभक्तौ । तृतीयादिषु भाषितपुंस्क
पुंवद्गालवस्य । अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः । छन्दस्यपि दृश्यते । ई च द्विवचने । नाभ्यस्ताच्छतुः । वा नपुंसकस्य ।
आच्छीनद्योर्नुम् । शप्श्यनोर्नित्यम् । सावनडुहः । दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि । दिव औत् । पथिमथ्यृभु
क्षामात् । इतोऽत्सर्वनामस्थाने । थो न्थः । भस्य टेर्लोपः । पुंसोऽसुङ् । गोतो णित् । णलुत्तमो वा । सख्युरसंबुद्धौ । अ
नङ् सौ । ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । तृज्वत्क्रोष्टुः । स्त्रियां च । विभाषा तृतीयादिष्वचि । चतुरनडुहोरामुदात्तः ४
अम संबुद्धौ । ऋत इद्धातोः । उपधायाश्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य । बहुलं छन्दसि । भ्वोर्भ्यामो लोपस्त्वरि अथप्रथमो
उपधायाः क्लिशः । ० । इति सप्ताध्यायस्य प्रथमः पादः । सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । अतो ल्रान्तस्य । वदव्रजहलन्त
स्याचः । नेटि । ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् । ऊर्णोतेर्विभाषा । अतो हलादेर्लघोः । नेड्वशि कृति । तितुत्र
तथसिसुसरकसेषु च । एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् । श्र्युकः किति । सनि ग्रहगुहोश्च । कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रु
वो लिटि । श्व्यीदितो निष्ठायाम् । यस्य विभाषा । आदितश्च । विभाषा भावादिकर्मणोः । क्षुब्धस्वान्तध्वा

ल्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु धृषिशसी वैयात्ये· दृढः स्थूलबल
योः १ प्रभौ परिवृढः कृच्छ्रगहनयोः कषः घुषिरविशब्दने· अर्देः संनिविभ्यः· अभेश्चाविदूर्ये· णेरध्ययने वृ
त्तम्· वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम्· हृषेर्लोमसु· अपचितश्च· हु ह्व
५२ रेश्छन्दसि· अपरिह्वृताश्च· सोमे ह्वरितः ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ताविशस्तृ
स्तृवरुत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च· आर्धधातुकस्येड्वलादेः स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते·
ग्रहोऽलिटि दीर्घः वृतो वा· न लिङि· सिचि परस्मैपदेषु २ इट् सनि वा· लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु· ऋतश्च सं
योगादेः स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा· रधादिभ्यश्च· निरः कुषः इण्निष्ठायाम्· तीषसहलुभरुष
रिषः सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्· क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः पूङश्च· वसतिक्षुधोरिट्· अञ्चेः पूजायाम्·
लुभो विमोहने· जॄव्रश्च्योः क्त्वि· उदितो वा· सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः· गमेरिट् परस्मैपदेषु·
न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः· तासि च कॢपः· अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम्· उपदेशेऽत्वतः· ऋतो भारद्वाजस्य॥ ५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋतो भारद्वाजस्य · बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे · विभाषा सृजिदृशोः · इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् · वस्वे
काजाद्घसाम् · विभाषा गमहनविदविशाम् · सनिंससनिवांसम् · ऋद्धनोः स्ये · अञ्जेः सिचि · स्तुसुधूञ्भ्यः प
रस्मैपदेषु · यमरमनमातां सक् च · स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि · किरश्च पञ्चभ्यः · रुदादिभ्यः सार्वधातुके · ईशः से ·
ईडजनोर्ध्वे च · लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य · अतो येयः · आतो ङितः · आने मुक् · ईदासः · अष्टन आ विभक्तौ ·
रायो हलि · युष्मदस्मदोरनादेशे · द्वितीयायां च · प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् · योऽचि · शेषे लोपः · मपर्यन्त
स्य · युवावौ द्विवचने · यूयवयौ जसि · त्वाहौ सौ · तुभ्यमह्यौ ङयि · तवममौ ङसि · त्वमावेकवचने · प्रत्ययो
त्तरपदयोश्च · त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ · अचि र ऋतः · जराया जरसन्यतरस्याम् · त्यदादीनामः · किमः
कः · कु तिहोः · क्वाति · तदोः सः सावनन्त्ययोः · अदस औ सुलोपश्च · इदमो मः · दश्च · यः सौ · इदोऽय् पुंसि · अनाप्यकः · हलि
लोपः · मृजेर्वृद्धिः · अचो ञ्णिति · अत उपधायाः · तद्धितेष्वचामादेः · किति च · सिचि प्रभावित् सन्यवशा
स्यपालो जराया मन्दादशः ॥ इति सप्ताध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घ
सत्रश्रेयसामात् · केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः · न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हाराद्दिनां च अङ्गोपृष्ठ्यके च स्त्रीनाम्न्यादेरिङः स्य । न कर्म व्यतिहारे । हागातादीनां च । स्यादेरिङ । पदान्तस्या
मर्तरस्याम् । उत्तरपदस्य च । गुणवचनाद्दतोः श्रम सर्वादीनां जनपदस्य च । द्वितीयतृतीयाः । श्रीवांग्याम नग
४३ रगाम् । संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च । वर्षस्याभविष्यति । परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः । जे प्रो
ष्ठपदानाम् । हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च । अनुशतिकादीनां च । देवताद्वन्द्वे च । नेन्द्रस्य परस्य ।
दीर्घाच्च वरुणस्य । प्राचां नगरान्ते । जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् । अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्व
स्य [illegible]तु वा । नातः परस्य । प्रवाहणस्य ढे । तत्प्रत्ययस्य च । नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणा
नाम् । यथातथयथापुरयोः पर्यायेण । हनस्तोऽचिण्णलोः । आतो युक्चिण्कृतोः । नोदात्तोपदेशस्य मा
न्तस्यानाचमेः । जनिवध्योश्च । अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुण्णौ । शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् । लोपोणु
ब्रस्तपरस्यान्यतरस्याम् । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने । भियो हेतुभये षुक् । स्फायो वः । शदेरगतौ तः । रुहः पोऽन्यतरस्याम् । सि
स्फायो नक् । प्रजने वीयतेः । सिध्यतेरपारलौकिके । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । विभाषा लीयतेः । खिदेश्छन्दसि । ६
स्वाङ्गं न्यूर्वात्त्तमपि । आच्छादितं च । षष्ठीसमासे । ऊद्गुप्सि तः कर्णयोः । रज्जोः कुवि

णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः । नाग्लोपिशास्वृदिताम् । भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यास
स्य । तिष्ठतेरित् । जिघ्रतेर्वा । उर्ऋत् । नित्यं छन्दसि । दयतेर्दिगि लिटि । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ऋच्छत्यॄताम् । शॄदॄप्रां ह्र
स्वो वा । केऽणः । न कपि । आपोऽन्यतरस्याम् । ऋदृशोऽङि गुणः । अस्यतेस्थुक् । श्वयतेरः । पतः पुमः । शीङः सार्वधातुके गुणः ।
अयङ् यि क्ङिति । उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः । एतेर्लिङि । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । च्वौ च । रीङ् ऋतः । रिङ् शयग्लिङ्क्षु ।
५४ गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । यङि च । ई घ्राध्मोः । अस्य च्वौ । क्यचि च । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु । न छन्दस्यपु
त्रस्य । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । अश्वाघस्यात् । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि
लोपः । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । २ शाच्छोरन्यतरस्याम् । दधातेर्हिः । जहातेश्च क्त्वि । विभाषा छन्दसि । सुधितवसुधितने
मधितधिष्वधिषीय च । दो दद्घोः । अच उपसर्गात्तः । अपो भि । सः स्यार्धधातुके । तासस्त्योर्लोपः । रि च । ह एति । यीवर्णयो
र्दीधीवेव्योः । सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् । आप्ज्ञप्यृधामीत् । दम्भ इच्च । मुचोऽकर्मकस्य गुणो
वा । अत्र लोपोऽभ्यासस्य । ह्रस्वः । हलादिः शेषः । ३ । शर्पूर्वाः खयः । कुहोश्चुः । न कवतेर्यङि । कृषेश्छन्दसि । दाधर्ति
दर्धर्ति दर्धर्षि बोभूतु तेतिक्तेऽलर्ष्यापनीगन्तीति च । उरत् । द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् । व्यथो लिटि । दीर्घ इणः किति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नैकाचीनां च॰ होह्नेर्मिः जेषु॰ अभ्यासाद्य॰ हे रवडि॰॰ संप्रिटो जेः पिभा शांवेः न क्वादेः अजि घज्योश्च ३॥ भुजन्युब्जौ पाण्यु
पतापयोः प्रजाजाजाजाप स्वाङ्के॥ वंचेर्जीनौ॰ ओकडव॰ केः॥ रार॰ न्यावञ्चके॰ यर्न्याव उवपव वर्ह्श्व॰ यवोऽप्यान्दसंज्ञाना॰
प्रपोऽपानि प्रोऽयो भाष्यार्थे॰ मोऽयं भक्ष्ये द्वोलोपोलिटि था॰ न्श्रोत॰ वपनि॰ कृ॰ स्थानिवि॰ ऊ॰ यौ हुत उत्तमान्मे ऐप देदसे॰ घामाम
ष्टा ना न्दीर्घः ववनि॰ छिष कृष्णवमाशिषि॰ केमः पव स्मे पदेषु॰ इष्ठगामीयमां॰ऊः पाघ्राध्मास्थाम्नादाणा दृशपर्ति सर्ति
सदसदाम्यि वजिहुबुमतिक्त ममपत्यपम स्त्र ओ श्रीवनितिदाः ग्लाजनो जाः॰ छादिनां हस्वः ७ भीनातेर्नि गमे॰ मिदेर्गुणाः ४
जे ष्ठिव॰ सार्वधातुकार्धधातुकयोः जा ओविभ्रिसत्यडि॰ ते॰ भूज्वलन्दप घस्य व॰ नाःम्य त स्थादि पिति सार्वधातुके॰ म्लस
वोप्ति॰ ।ऊतो वृद्धिः लुकि हलि॰ ऊर्णोतेर्विभाषा॰ ऊस्तोऽध्वने॰ ऊताऽऽहदम॰ ब्रुव इट्॰ यङो वा॰ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातु
के॰ अस्तिसिचोऽपृक्ते॰ अ हलेस्तु न्दसि॰ ऊदुपधायाः गोहः॰ अङ् गार्ग्यगालवयोः अदः सर्वेषाम् ५ अतो दीर्घो यञि॰ सुपि
च॰ अतुवदने॰ अङ्गस्येति॰ श्रोक्तिव श्राडि॰ वापः॰ सनुदेव॰ अभ्यासार्थं नघोर्हस्वः॰ हस्वस्य गुणः॰ जसि च॰ अतोऽपि सर्वनाम
स्थानयोः घेर्ङिति॥ आण्नद्याः याडापः॰ सर्वनाम्नः स्याड्ढस्वश्च॰ विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम्॰ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ४
इदुद्भ्याम्॰ औदच्च घेः॰ आङो नास्त्रियाम्॰ देङिन्नादेयतास्यतापो नुजमीनानेरतो दीर्घोऽच्छादसाः॰ इति सप्तमाध्या

सा॰ चं॰ पृ॰ ५४

व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य· लोपः शाकल्यस्य· ओतो गार्ग्यस्य ११ उञि च पदे· हलि सर्वेषाम्· मो
ऽनुस्वारः नश्चापदान्तस्य झलि· मो राजि समः क्वौ· हे मपरे वा· नपरे नः ङ्णोः कुक्टुक् शरि· डः सि धुट्॥ नश्च· शि तुक् ङमो ह्रस्वा
दचि ङमुण्नित्यम्· मय उञो वो वा· विसर्जनीयस्य सः शर्परे विसर्जनीयः वा शरि· कुप्वोः ≍क≍पौ च· सोऽपदादौ· इणः षः नमस्
पुरसोर्गत्योः ४३ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य· तिरसोऽन्यतरस्याम्· द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे· इसुसोः सामर्थ्ये· नित्यं स
मासेऽनुत्तरपदस्थस्य· अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य· अधःशिरसी पदे· कस्कादिषु च ०
छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः कः करत्करति कृधिकृतेष्वनदितेः पञ्चम्याः परावध्यर्थे· पातौ च बहुलम् षष्ठ्याः
पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु· रोः सुपि· अपदान्तस्य मूर्धन्यः सहेः साडः सः इण्कोः नुम्विसर्जनीय
शर्व्यवायेऽपि· आदेशप्रत्यययोः शासिवसिघसीनां च स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात्· सःस्विदिस्व
दिसहीनां च· प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि· स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य· उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्य
तिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्· सदिरप्रतेः स्तम्भेः अवाच्चालम्ब्यआवि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दूर्य्ययोः वेश्चस्वनोभोजने· परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वंजाम्· सिवा
दीनांवाड्व्यवायेपि· अनुविपर्य्यभिनिभ्यः स्यन्दरप्राणिषु· वेः स्कंदेरनिष्ठायाम्· परे
श्चपरिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु· स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः वेस्कभ्नातेर्नित्यम्· इणः
षीध्वंलुङ्लिटांधोङ्गात्· विभाषेटः· समासेङ्गुलेः सङ्गः ॥४॥ भिरोस्थानम्· अग्न
येः स्तुत्स्तोमसोमाः ज्योतिरायुषस्तोमः मातृपितृभ्यांस्वसा· मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्या
म्· अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम्· उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः सुविनिर्दुर्भ्यः सुपि
सूतिसमाः निनदीभ्यांस्नातेः कौशले· सूत्रंप्रतिष्णातम्· कपिष्ठलोगोत्रे· प्रष्ठोऽग्र

रेकादेश उदात्तेनोदात्तः स्वरितो वानुदात्ते पदादौ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य न ङिसंबुद्ध्योः मादुपधायाश्च मतोर्वोऽय
वादिभ्यः झयः संज्ञायाम् आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती उदन्वानुदधौ च राजन्वान् सौराज्ये
छन्दसीरः अनो नुट् नाद्घस्य कृपो रो लः उपसर्गस्यायतौ ग्रो यङि १ अचि विभाषा परेश्च घाङ्कयोः संयोगान्तस्य लोपः
रात्सस्य धि च झलो झलि ह्रस्वादङ्गात् इट ईटि स्कोः संयोगाद्योरन्ते च चोः कुः हो ढः दादेर्धातोर्घः वा द्रुहमुह
ष्णुहष्णिहाम् नहो धः आहस्थः व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः द
धस्तथोश्च झलां जशोऽन्ते झषस्तथोर्धोऽधः २ षढोः कः सि रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः संयोगादेरातो धातो
र्यण्वतः ल्वादिभ्यश्च ओदितश्च क्षियो दीर्घात् श्योऽस्पर्शे अञ्चोऽनपादाने दिवोऽविजिगीषायाम् निर्वाणोऽवाते शुषः
कः पचो वः क्षायो मः प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम्
न ध्याख्यापृमूर्छिमदाम् वित्तो भोगप्रत्यययोः भित्तं शकलम् ऋणमाधमर्ण्ये ३ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतू
र्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि क्विन्प्रत्ययस्य कुः नशेर्वा मो नो धातोः म्वोश्च ससजुषो रुः अवयाः श्वेतवाः ॥
पुरोडाश्च अहन् रोऽसुपि अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि भुवश्च महाव्याहृतेः वसुस्रंसुध्वंस्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नधुतांदः त्तिमनसो क्षिपिजानो उर्वी। दश्व ह्रोतप थाया दीर्घ इकः हलिव उप धायाश्व नमकुर्छुराम् ग्रुहसोसेर्दाड
५८ दोम:४ रुनडढ्रुवबने जाकस्यटे पुनरुदात्त: पृथमिवादेशाड़े डुराडुलेव हैहेप्रयोगे हैहयो: तनोरस्तलो:नल्प
स्याच्छेकै कल्प द्यावाम् ग्रामस्यादाने वेवट्ठ कर्मणि प्रशावे क्रोःपांव नाजुहि त्र्यम्बौ बस्रो बठानसनामादे४
ग्प्र ग्नी स्त्रेबरोपनस्यव विभाषा पञ्चमि यवनेहेः त्रिगहात योजेव ग्राम्ये डितम्भर्त्से ने ग्पुंगपुरगोनिगीकां
स्कुर्नः विवाच्यमाया नाम् फर्वत्रभा शायाम् प्रतिश्रवणोव ग्प्रनुदात्तं प्रश्नान्ताभि पूजितयो:४ विदितिवोपमार्थेप्र
उज्यमाने उपरि स्विदासादि निव स्वरितमाम्रेडिते स्पास्तमति कोपकुत्सनेषु क्षियाशी: प्रैषेषु तिङाकांक्षम् ग्नन
लस्यापि प्रश्नान्ता नयो: प्लुतावैचइदुतौ श्रीपुरस्यापि दूराद्धूते फर्वस्या देस्याउनार स्विदुतो तयोआवधि संहि
तायाम् फर्वत्रासिद्ध विषये न्त्रेलोपतेस्त्रिदिस्यठौ॥ सञ्चसंदेश्या ॐ इत्यष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पाद४॥
मनुवसोत्र संबुद्धौ छन्दसि ग्प्रचानुनासिकः पूर्वस्यतुवा ग्प्रातोदिनित्यम् ग्प्रनुनासिकात्परो ऽनुस्वार४
समः सुटि प्रमः रा व्यम्परे नश्छव्यप्रशान् उभयथर्क्षु दीर्घादटि समानपदे न्हृ मे स्वतवान्पा
यौ कानाम्रेडिते दोदेलोप४ रोरि खरवसानयोर्विसर्जनीय४ रोऽसुपि भोभगो ग्प्रघो ग्प्रपूर्वस्य

...ते आदेः तस्मान्नुड्द्विहलः अश्नोतेश्च भवतेरः ससूवेति निगमे निजां त्रयाणां गुणः श्लौ भृञामित् अर्तिपिपर्त्योश्च बहुलं
छन्दसि सन्यतः ओः पुयण्ज्यपरे स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा गुणो यङ्लुकोः दीर्घोऽकितः नीग्
वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् नुगतोऽनुनासिकान्तस्य जपजभदहदशभञ्जपशां च चरफलोश्च
उत्परस्यातः ति च रीगृदुपधस्य च रुग्रिकौ च लुकि ऋतश्च सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे दीर्घो लघोः अत्स्मृदृत्वर
प्रथम्रदस्तॄस्पशाम् विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ई च गणः ॥९७॥ ॐ इति सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः॥ रोगोगीऽः थाछ्रोः
स्पर्धीः अमे निसरातोति सपृदत्थाः॥ इति सप्तमोध्यायः ४॥ ॐ सर्वस्य द्वे तस्य परमाम्रेडितम् अनुदात्तं च नित्यवी
प्सयोः परेर्वर्जने प्रसमुपोदः पादपूरणे उपर्यध्यधसः सामीप्ये वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्स
नेषु एकं बहुव्रीहिवत् आबाधे च कर्मधारयवदुत्तरेषु प्रकारे गुणवचनस्य अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतर
स्याम् यथास्वं यथायथम् द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु पदस्य पदात्
अनुदात्तं सर्वमपादादौ आमन्त्रितस्य च युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ ॥१॥ बहुवचनस्य वस्न
सौ तेमयावेकवचनस्य त्वामौ द्वितीयायाः न चवाहाहैवयुक्ते पश्यार्थैश्चानालोचने सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१८

नपुंसकांदः त्रिष्वनस्ते क्षिपिजानो उर्वी। दश्व। दीर्घप्रधार्थी दीर्घ इकः हलिव उपधायाश्च नमकुं छो रामः अद्वसोसेर्दाउ
दोमः ४ रुत्तडदडवद्वने धात्वस्यटे पुनरुदात्तः प्रत्ययभिवादे शारदे उत्सङ्गतेव हेहेप्रयोगे हेहयोः उनोरद्ध तोऽनन्त्य
स्याष्वेकैकस्य प्रावामः अग्रोमन्यादौ न पेवद्वाकर्मणि प्रशाव्ये कौः। यावन्तो कुहिदृ अश्वो वा सनामादे ४
अग्नी स्त्रियष्रोपनस्यव विभाषा पष्ठ्यन्ति यवने हेः त्रिंशत् सा त मोजेव आमेडित भर्त्सने अङ्गयुक्ताति गोका
क्रूरमः पिवाच्यमाप्राना नाम् पूर्वत्रभाषायामः प्रतिश्रवणे व अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ४ विदितिबोपमार्थे प्र
उज्यमाने उपरिस्विदासीदिति च स्वरितमाम्रेडिते सूयासंमति कोपकुत्सनेषु क्षियाशीः प्रैषेषु तिङाकांक्षमः अन
नत्स्यापि प्रश्नान्ताभ्यां नयोः प्लुतावेवइ दूरात् हूते च पूर्वस्य दूराद्धूते पूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्येदुतौ तयोर्य्वावचि संहि
तायामः पूर्वत्रासिद्धं विप्रतिषेधे न त्तेन तनेस्विदि त्यषष्ठौ॥ इति श्रीरूपसरस्वती ५ न्यकथाध्यायस्य द्वितीयः पाद ४॥
मतुवसोरु संबुद्धौ छन्दसि अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा अातोऽटि नित्यम् अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ४
समः सुटि प्तुमः रात्पदमपरे नश्छव्यप्रशान् उभयथर्क्षु दीर्घादटि समानपदे नृन् पे स्वतवान्पा
यौ कानाम्रेडिते लोपः ४ रो रि खरवसानयोर्विसर्जनीयः ४ रोऽसुपि भो भगो अघो अपूर्वस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

त आदेः तस्मान्नुड्द्विहलः अश्नोतेश्च भवतेरः ससूवेति निगमे णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ भृञामित् अर्तिपिपर्त्योश्च बहुलं
छन्दसि सन्यतः ओः पुयण्ज्यपरे स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा गुणो यङ्लुकोः दीर्घोऽकितः नीग्
वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् नुगतोऽनुनासिकान्तस्य जपजभदहदशभंजपशां च चरफलोश्च
उत्परस्यातः ति च रीगृदुपधस्य च रुग्रिकौ च लुकि ऋतश्च सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे दीर्घो लघोः अत्स्मृदृत्वर
प्रथम्रदस्तॄस्पशाम् विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ई च गणः ॥९७॥ ॐ इति सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ रोगोश्रीऽः श्राछोः
सपूर्णाः अर्जं तिष्ठ लोति सपूर्णाः ॥ इति सप्तमोऽध्यायः ७ ॥ ॐ सर्वस्य द्वे तस्य परमाम्रेडितम् अनुदात्तं च नित्यवीप्सयोः
परेर्वर्जने प्रसमुपोदः पादपूरणे उपर्यध्यधसः सामीप्ये वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्स
नेषु एकं बहुव्रीहिवत् आबाधे च कर्मधारयवदुत्तरेषु प्रकारे गुणवचनस्य अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतर
स्याम् यथास्वे यथायथम् द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु पदस्य पदात्
अनुदात्तं सर्वमपादादौ आमन्त्रितस्य च युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ ॥१॥ बहुवचनस्य वस्न
सौ तेमयावेकवचनस्य त्वामौ द्वितीयायाः न चवाहाहैवयुक्ते पश्यार्थैश्चानालोचने सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः तिङ्ङतिङः नलुट् निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् न चन्वारभ्ये॥
सत्यमप्रश्ने ॥ अङ्गाप्रातिलोम्ये ॥ हि च ॥ छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् ॥ यावद्यथाभ्याम् ॥ पूजायां नानन्तरम् ॥ उपसर्गव्य
पेतं च ॥ तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् ॥ अहो च ॥ २ शेषे विभाषा ॥ पुरा च परीप्सायाम् ॥ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् ॥ किं क्रियाप्र
श्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ॥ लोपे विभाषा ॥ एहिमन्ये प्रहासे लृट् ॥ जात्वपूर्वम् ॥ किंवृत्तं च ॥ चिदुत्तमम् ॥ आहो उता
हो चानन्तरम् ॥ शेषे विभाषा ॥ गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् ॥ लोट् च ॥ विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् ॥ हन्त च ॥
आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके ॥ यद्धितुपरं छन्दसि ॥ चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः ॥ चादिषु च ॥ चवायोगे
प्रथमा ॥ हेति क्षियायाम् ३ अहेति विनियोगे च ॥ चाहलोप एवेत्यवधारणम् ॥ चादिलोपे विभाषा ॥ चैव चेति च च्छन्दसि ॥
एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् ॥ यद्वृत्तान्नित्यम् ॥ पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः ॥ सगतिरपि तिङ् ॥ कुत्सने च सुप्य
गोत्रादौ ॥ गतिर्गतौ ॥ तिङि चोदात्तवति ॥ आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् ॥ नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामा
न्यवचनम् ॥ विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम् [illegible] हेति वज्जदेश ॥ सूत्रसंख्या ७४ इति
श्री [illegible] अष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ पूर्वत्रासिद्धम् ॥ नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति ॥ न ङिसम्बुद्ध्योः ॥ उदात्तस्वरित

५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

म

एभ्यो धातुभ्यो शावोहो परे आमप्रत्ययो भवति स आमकि इशः कृअस भूपरः
कृअस भुपरो पस्मात आम स आम कृअस भुपरः

इंहति स्वरादेः स्वरादेः धौ नो द्वितीयो ऽ ङ गमो भवति द्विवोहो परे अड्
ए॥ एऐऐऐन्हत फ मादि प्रत्ययाहो म० कृरां भुपेरः फा स आसस्य अयगुरु
नाम्या पवे कवर भ्यो प्रत्ययान्ते भ्यो शावोहोपरे आमप्रत्ययो भवति
स च कृ अस भूपरः प्रपो तव्यः चिहृरि द्य जोग्रऽ घा वारः पुर्वस्य स
यकस्याकारः स्यात धातो जी मिवः नाम्यतस्य धातो ह्रस्वस्थानिपरे
इन्द्रांचकारः इन्द्रांचक्रतुः इन्द्रांचकथे इन्द्रामासतुः इन्द्रांबभुव इचा
त ऐहीत शाद्दि कात्सायां प्रशादिति प्रशा निहंतिनिनिदं ऽ वाकतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५५

अकारश्चादिपूर्वस्य अस्य रानः संयोगः अंतेपूर्वो गोतः आक्तिगलोपश्च अक्तिगरा नाम
संयोगांतरादौ अकारादिस्वसंयोगांता कारादि ॥

किंतत्रो व्यते पयो गासु रालव्यत

हसादीनां पूर्वस्य लोपो भवत्यकारस्य एकारः समध्यस्त्यस्य च एकारः ॥ ए

क्तिरादौ हसे तिवादि चरेहृथुः रेहिथरादि अव्यक्ते रादि प्रशान्ते दः ने

दिथ अदि तलोपाच नेच आम्या रादौ लुगशां लोपाते सकारादेः

संयोगान्तो कारादेश्च पूर्ववत् भवति रादौ अरुवईं अहीत अत

सातत्यगमने आधिय स्वादि भक्ष्यरो आख्याहीत आत अदिवं

धने आनंत आनंद दुनादि समचे नंद चादि व्याहनोस्येव

अचाह्वत शुघ शुंधो शुशंध अशुंधीत इति परमेश्वरपर्पे ॥

आगाव्येते इति अक्ति गराः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीतीति मंथघिलोडने मंथतिलोलोपः इति नलोपयाभेमस
संयोगाङ्गारिकीत ममंथुः मथपात कुश्रिपुयिलष्धिहिंसा
शंक्ष्वेशनयोः इदितोनुम इदितोधातोनुम कुंथति० कुहे
स्तुः पूर्धस्यकवर्गह्कारयोश्चुत्वं भवतिहस्यर्गा चतुर्थः
चकुंथ इदितोनलोपोन कुथ्यात षिधुगत्यां श्राहेषात्स्नः
धात्वादेः पकारस्य सकारः सकारो लः पूर्वे चेतथा
तोसुनमं प्रादेः पैरध्वांस्वादिनां नमादिनाव पोजनांस

गापः १

चेतीति पुर्वं स्वहूरात्दिः पूर्वश्चपाद्दिहिश्राः शिष्यते ऽव्येहसा लुप्यन्ते
चिचेत चिं चेतिष्य सेः सीसद्धत्यरो हिपश्रि पोरिद्ध इ ऊ इ ऊः प
रस्य से लोपः इति म्र चेतीत म्र चैति हि स्याविहः सेरात्ता विद्धं
परस्मान्ड स भवति म्र चेतिवुः चुतिर भ्यासे चुने च्योतति चु
च्योतन इरितो वा इरितो धातोर्वा ङः प्रत्ययो भवति सेरपवादः म्र
म्रुम्र चुतत म्र च्योतिते चुतिर अरा म्र श्च्योतितनससात
वपाः पूर्वं श्रपं श्रासात्पराबपाः शिष्यते न श्रासाः जस्यात पकारशौ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५म

देवात्तु
प्र·ति·
३८

तदेव त्रिधा। लिताः स्युस्तर्हि ऌ इति एव किंवेरन न चानेकान्तस्य चरितसादिवधसंगा गोत्वम्
त्वाताल्लिरनुबंधकरणात यहेः स्यात्तेत्येऽपि ऌदकारे तोवत निर्दिष्टहात पञ्चहा स्तादिमिरितो
स्यादितेतेसाहेरपि तेमेव सिद्धत्वादिति तत्रादिशकरया सामिति तस्यव प्रपत्याः नव अड्
पातथा अपि शङ्क सम ब्रुव परस्य दुर्वचत्वादि स्वास्त्या तावत नास्ति पुत्रादिः सिवा यत्र धाने
न तस्तो नंतास्य चूर्ण संभवात् अतः परिशेषादिधारूपः एवमेव स्वन्तौ तस्याः शर्वाविकालापुब
दितिते नंदियद्वि प्रत्याहिताः इतिवदत पुनश्चुताद्वे सेक पद्मादिशङ्कः स्तत्रेपाह तुमचितः नन्व ३८
पुबालुपो पुताहवर्णत्व स्त्रदित एवपकृतो न हूताइति चेत मैवम् प्रलेक ऌदकारकावे विपतित
गोरपायतेः नचानुबंधातरेताऌदकारोतिमतिं तुं शक्याः तत्ताकार्यातिनिर्दिष्टि प्रसंगात् आदि
तामिहिताभरितां वात त्र सत्यात्तु तच्चथापु वीजि छ्वी हि धि धुशम च सादिद्यपि त्रिद्वि
तत्त्रिमितात्रिछिदः स्त्रिन्युधांस्युस्यां दूरूपू इतिपचन्ते पञ्चपु बादिषु छिधक संग छइस्यू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्स्वोपधे भवु मसंकारे भवं भारिदायपि कचरवासबेत्यादि ७०० पवृत्लतीपोऽनि दूःसिपी २

मृत्स्नामान धान्नामान धां न्नामान भवस्तोपे ६२२ सं स्यापांकूपे मच्चकः भवंकूत्वोपधः अथा हे
गेवधे तिर्द ६२६ मधीधीति सेवन इतितु हा सैर्ग्ग पपतितर्कुने इति पूजा हेस्र भ्वतिपु भ्वतिसिपिभि
ति भापृभृतिवचनात नच तत्र स्वधारेयियसताम ७०० संकोचे भ्रमाणा भावा दितिमे ये वपुस्व का
रमाधवाद्यः स्वनुरोधेनो हाहरति शे कलादि योपदेशा स्वस्तु भमुंसेदू माहुः तन्मते शेषि ते
पि त्वादिशेधम त्रिपुष्पभिषु ७०५ इह दितीयो निदूः क्षिधिं विविंतु भ्वति कु भ्वति द्विविभितिवच
नात योपदेशस्तु भमुंसेदु माह केपरास्यइति भा दिशाक्ता तं व्यासकार हरगर्धवई मानमाध
वस्याभिसंमताक्ता तः पसल मस्ने ७२१ भाशीर्भीति भाशीर्सि तित्वर्थः [illegible] त्रिवेयो
नमभिप्रेस्ता नकं कर्भीतितु पजिवचवेप्रवोगाने तिशेधम पुक्कादिषु तादि पुवधातु भेता
चतु क्वेपक्तते भ्याहेहिता हे भ्रास्ते पुत तेत तनेहस्यादि र्ड सते षु ता हिनाव्यपधूरता स्वा
पकाता ते हित चवृत्तेहृत्ति वक्त ने नालिक्यादिः ता न त्रहि पुवेस्प रि च सार स्व धातवः वद्दिवे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रोऽडितीमागमहृतिवेन्न॥ मबमाद्येपिवर्णास्येवाश्रयणात्॥ प्रत्ययस्याप्रकृतत्वात्॥ किञ्च स्थानिवत्सूत्रेणाशिद्धे प्रत्ययप
सन्हणात्सूत्रं नियमार्थमितिभाष्ये स्थितम्॥ स्थानिवद्भावस्य विशेषणात्वेनाप्यसाश्रयतोऽशिद्धेः॥ अन्यथा प्रत्ययेत्य
त्रइडागमापत्तेः॥ अत एव तृणह इमङ्त्यत्र अविनेस्यनुवर्त्तितेन तु हलीति केयटे स्पष्टम्॥ तस्माद् हृशं कामन्येव॥ अ
सिद्धस्येनैव माधनमपि मन्दे मेव॥ स्थानिवत्सूत्रं प्रत्ययसिद्धत्वं नास्तीति प्रागेव प्रपञ्चितत्वात्॥ अन्यथा तृणमइत्यव
विसर्गो न सिध्येदिति दिक्॥ तृन्ह बुधने॥ प्र[illegible] तृन्हतीति॥ उपसर्गादित्समासेपीति नित्वं णत्वम्॥ व्यानिसति न्हुति
हामिति दिक् स्यस्त स्तृत्येव॥ धातुत्रयेपि तिङन्तेतङ्हाहरणं प्राग्वत् प्रामाद्विकमेव॥ आकृत विशेषाहिति भावः॥ अवर्त्ते ३६
त्वाहि॥ तृन्हीणामाहरः॥ ततोऽन्यह्सृन्हेणामित्यमरसंख्यार्थः॥ कात्यमसूत्रेदश्यते॥ सोमेन यत्न्हुयमाणोन तृन्सेन्ह्रैन्न
नन्हत्रमिति॥ तेनितिरीयशाखलोकतत्तन्नसून्हर्यमः॥ धान्हिधान्हिधान्हि॥ ६७८॥ एष्वोगुरोश्च हलइत्यये प्रत्यये णा
न्हाधान्हाधान्हा॥ आघयोरनुनासिकलोपः प्रयाहिगणोनिपातनात्॥ मतो वैत्वं तुत्रि भ्यो पिन॥ अपवादि भइत्युन्वेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्यासांभावेहनंघान्हहन्तेइतिहिवक्तव्यम्‌ आत्मास्‌॥ विहस्य हश्च वेहन्तेरतिप्रत्यये निपातनइति भावः॥ अन्त्य इति॥ वा
कृशाद्रस्य भुजपर्यायस्य न ह्यधस्यान्तेतिनिपातितस्य वा इशहस्य च निर्देशाद्वाहत्याहितिभावः॥ गत्यर्थो वेति॥ अरेखु
मिर्जेहमानं यत्नत्री त्यत्र सहैर्मेंद्भाष्यकारैः तथेवम्यारव्यातत्वादिति भावः॥ का२१॥६६०॥ अकारोपधप्रकरणाह
यमिहपठितः॥ उह॥६५०॥ अनुनासिकपरूहमितिपठित्तो जन इति प्रयोगस्त्वनुदात्तेत्वलक्षणमात्मनेपदमनि
त्यमितिसमाधेयः॥ केचित्तु अहतीतिमाङ्पूर्वं पठित्वा उपसर्गोहस्य तु हृोरितिपरस्मैपदमाहुः॥ अगत्येति॥ कृ
त्तोमहत्सीतिसल्लोपः॥ ह्लत्व धत्व छ्रुत्व ढलोपदीर्घसिद्धलोपाः पूर्वमसिद्धभावस्त्वेन॥ असिद्धत्वात्‌॥ ननु हत्तेलोपे प्रत्य
यलक्षणेन सप्रत्ययपरत्वात्‌॥ सप्रभावोऽस्त्वित्याशंक्य सिजलोपस्य प्रत्ययलक्षणतो पूर्वस्यासिद्धत्वादितिभा
वः॥ अप्रत्ययत्वात्‌॥ शंकाताबद्धसंगतावर्णाश्रये प्रत्ययलक्षणाभावात्‌॥ ननु यत्रैववर्णमात्रमाश्रीयते
तत्र माभूत्‌॥ यथा गवे हितं गोहितमित्यत्रावादेशो न॥ यत्र तु वर्णविशिष्टः प्रत्ययः आश्रीयते तत्रास्त्वेव यथा र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म

॥७॥ एकादश्यां नक्रमयो चतुर्थ्यां शुक्ल कार्त्तिकीपुरी हिमाच भद्रा ॥२८॥ अथ
७री। भद्रा मुखं ॥ हस्या मठमस्यां वसु ८ घटिका मध्यः पंचक मस्यो हरि छ्रः सप्त
मयां तिथिर्तिनाडी हूं सचमितं पम ॥ तृतीयारा कायां त्रिपुम २३ घटिका मध्यः
शनमितं प मुखं विछे: श्रो कंशि वृत्तिथि १४ चतुर्थ्या हीनश्च म हं ॥ अथ
भद्रापुच्छम ॥ मेख कर्के नरवनाडी हूं भद्रा छं घटि त्रपम ॥ कमे तौ वशिते
पछे ऽ न्क मे राशि गतेत्तरे ३०॥ अथ भद्रावासः कुंभ मिनालिसिह ज्ये विछे
वी सोमही तले ॥ मेरला हि त्रपक कर्के स्य उर्ध्वलोके सहीप ते ॥ ३ ॥ कन्या तु लाम
गचापे कुपाताले जचतत्र फलमः ॥ इति सं वेप स्वाजपे नकरशा ॥ अथ यकि
विष्णु मया गा ऽच्युतेतत्र राम इति शुक्लपक्षो ॥ इति भद्राय कम ॥ स्तू विंड क्रम ॥७॥
अथ पक्ष समपक्षो १

राम

लोहैचित्रि३ वेद६४ नवरे नाडिका७ रेवतिसर्पिधा कालमास १२ रुद्र ११ रस ६ स्त

घ्या२३ मूला३ हौ वेद६४ घटीकासु जायते यदि मानवाः समा छ कंपितां तस्यम

रवनैवापिलोकयेत् ॥२८॥ सर्थबांगरा जातानोपरि त्यागो विधीयते तातेनाद

दीनकार्यपावत्वारोनाखिको भवेत् ॥ अथ वाविधानतः शांतिः कर्तव्याशुभ

मिच्छता ॥ विवाहादि शुभे नैव यात्रायां विधुकारक: ॥ संक्षेपः तुः शांति विधि

संक्षेपः शतौषधी मूलञ्च तान ॥ अश्लामेष ह्रीं अघी मूलं तत्हलामेकुलसीप-त्र

श्रा॥ सप्तमृत्तिका गजस्थानात् हयस्थानात् चतुष्पथात् वेदिस्थाना त

नदी संगमात् गोसालात् राजद्वारात् अपरमण्यात् ॥ एवंगाम्यशांति कं विधे

यम् ॥ ग्रंथविस्तानभयान लिखितं यत्तो वाल्लोनां ग्रंथविस्तानो दुस्तनेः ॥ अथ

विष्ठि ॥ कृष्णेतृतीयाष्टम्यामि चरा श्रीसस सप्तमीमृत्ताहि वाचमष्ट्रा ॥२८॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नः

॥३॥

३॥

केचिद्यामो तानेऽच्चान्येषां याम्यां मे यनिन्दिताः ॥१३॥ अन्यानानेवैष्व तिं च व्यतीपातं
परिघार्द्धं तथैव च घा घाते न वना ऽश्च वर्ज्याः सकलकर्मसु ॥१४॥ विष्कु
म्भे घटि ३ काश्च तस्रः शूले पञ्च प्रकीर्तिता वज्रे च नव नाड्यश्च षट् गण्डातिग
ण्डयोः ॥१५॥ अथ यामाः ॥ नवैव ज्ये चतुः पंच ५ सोमे सप्त ... पं तथा कुजे षष्ठ
ह्व पंचैव बुधे पञ्च पत्नी यकम० गुरौ शप्रा छ के चैव शुक्रे वेद ४ तृतीय वा
शनौ याघ१ नाय छ चन्द्र वारवेलेति निन्दिता ॥१६॥ इति कु जाम ॥ वाराहीतो गु ॥३॥
नाघटी हि नापंम ... तस्य कस्य से कहि नाधी आदि के शुक्ले चन्द्रमा० भौमे शनि
वकुजस्ये वकाल हो राधिपाः स्मृताः कोलहो रासु तस्या ... तस्या नक्तं वासरे स्व के
॥१९॥ वर्षीनोवर्जो ये ... मासा नो चदिन चंय घटिका हूय ... ग्रह रा दिन
सप्तकम ॥२०॥ विपाश्रेषा वा तितीरे यादुश्च त्रिपुष्करे० वर्ज्यो ये सर्व कार्येषु हो
रौ का प्रा गाहिना ॥ छ कम ॥२१॥ अथ योगराडानो ॥ तत्र वाशाछ ॥ अश्विनी मघा मू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम सौवेचित्र चे १४ नवदे नाडिका ७ रेवतिसर्पेश कालनास १२ रु ११ र.स ६ स्त
प्या २३ म.ला ३ चे २१ घटीकासु जायते यदि मानवाः समा ८ कंपितोतस्यम
रवतैवा विलोकयेत ॥ १ ॥ सर्वे ब्राह्मणाः जातानां परि त्याग विधीयते तातेना
डीनकार्यपा वत्यारा नाष्टिको भवेत ॥ अथ वाविधानतः शान्तिः कर्तव्या शुभ
मिच्छता ॥ विवाहादिशुभे नेको याचा याविधु कारकः ॥ संक्षेपः तु शान्तिविधि
संक्षेपः शतौषधी मूलंच राम ॥ अला भेसर्वौषधी मूलं तदलाभे तु लसीपत्र
थाम ॥ सप्तमृत्तिका गजस्थानात्त हयस्थानात्त चतुष्पथात्त वेविस्थानात्त
नदीसंगमात्त गोसालात्त राजद्वारात्त अपरमणा तो अवगम्य शांति कं विधे
यम ॥ अंप यविस्तान भयानोलिखितं यत्तो वा लोना अंप विस्तानो दुस्तनेः ॥ अथ
विधि ॥ कलशस्थापनं तीया हराभि चरा रो ससप्तमी मृ त्तिकावाच भद्र ॥ १८ ॥ राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥३॥ केचिद्यामेतानेचाग्नेयपाश्चायां नैव निन्दिताः ॥१३॥ अन्यान्नैवैधृतिं च व्यतीपातं
३ परिघार्द्धं तथैव च घाताघाते नवनाड्यश्च वर्ज्याः सकलकर्मसु ॥१४॥ विष्कु
म्भे घटि॰ कास्तिस्रः सुलेपञ्च प्रकीर्तिता वज्रे च नव नाड्यश्च षट् गण्डातिग
ण्डयोः ॥१५॥ शूलाद्यं याम ॥ नैव वर्ज्यं चतुः पंच ५ सोमे सप्त वृद्धे पंत(?) ल्पा कुजे बु
द्धे पंचैव वृद्धे पञ्चवृ पनतीयकम॰ गुरौ शाप्रा छ के चैव वृद्धे के वेद ४ नतीयवो
शानव्याघ॰ ना यछ च ९ वार वेलेति निन्दिता ॥१६॥ इत्य जाम ॥ वारादितो गु ॥३॥
त घटी द्विघ्नाधं मह तपू के सध्य से कादि नाधीशा इके शुक्रे चन्द्रमा॰ शौरिरि
वकुजस्यैव यका ल्हो राधिपाः स्मृताः कौ लहोरा सुतः स्काप्यंतत्रा नक्तं वासरे स्वके
॥१९॥ वर्जनीयं वर्जये तस्यक्षां मासावते चादि नक्षत्र धटि का ह्रूय म ल्हो नो यह राहि न
सप्त कर ॥२०॥ विपाश्रोतावतितीरे शाद्रुश्च पुष्करे॰ वर्ज्ये य सवे कांपे षु ला
नौ का प्रागादिना ॥ छ के र ॥२१॥ श्वपाक गण्डान्ते ॥ तत्र वाशिष्ठ ॥ अश्विनी म घा म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मि भौमवारे सा नवमी बुधसंयुता ॥५॥ अष्टमी गुरुसंयुता योगा सप्तमि भृगु
संयुता षष्ठी शनिश्चरे सा पि योगाः शैवतैश्चानिन्दिता ॥६॥ त्यजन प्रथम दूरा
द्वेषैश्वर्य वंचसो मेशता भिक्षमपि भौमे चन्द्रपुत्रे शिवनि चेंग्रशी धनमापुजे
वेसाप्य हैवं चगुरु केरविस्मृतमपि हसो मृत्यु योगा भवंति ॥७॥ श्रीपतिः ॥
मघार्क वारे गुरशी निधि है यमार्द्र कुजे सोमसुते च मूलं भृगौ रोधनी ब्राह्म
गुरो हि राशौ चयामौ चहस्ता यमघंटा योगा ॥८॥ रामः ॥ वर्ज्यस्तथा कार्य कुह
स्ता कैपञ्चमीतिथौ भौमाश्विनि चसप्तम्यां षष्ठ्यां चन्द्र मैत्रे वर्जनीया ॥९॥ बुधा
नुराधा मष्टम्यां द्वादश्यां भृगु रेवति नवम्यां गुरुपुष्ये चैकादश्यां शनि रोहिणी
॥१०॥ एकपूर्वे शाध्या त्रा पां विवाहे च यस्य कनम ॥ भौमाश्विनी शनौ ब्राह्म गुरौ पु
ष्ये विवर्ज वेत ॥११॥ क योगा सिद्धि वाने था सिद्धि भोत्या भवाजी हृत वंग वशो
ख वंवज्र्या त्रि तत्व जा सत्या ॥१२॥ मृत्यु कर्कचहर धाहीनि होमा सौस्ग भानज गुः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३२ पंक धनु १९ ६ तारा आद्र पाद ३ त्रयं कं श्रवरा धनिष्ठा ई मकर १० धनिष्ठा
ई यातभिषपूर्वभाद्रपाद ३ त्रयं कुंभः ११ पुर्वभाद्रपद मेकं उत्तर भाद्र रेवत्य नो
चा मिन १२ ॥ ० ॥ इति होडाचक्र नामानि ॥ अथ योग नामानि ॥ विष्कुंभ १ प्रीति २
आयुष्मान ३ सौभाग्य ४ सोभन ५ अतिगंड ६ सुकर्मा ७ धृति ८ शूल ९ गंड १०
वृद्धि ११ ध्रुव १२ व्याघात १३ हर्षन १४ वज्र १५ सिद्धि १६ व्यतिपात १७ वरिघं १९ शिव २०
सिद्धि २१ साध्य २२ शुभ २३ शुक्र २४ ब्रह्म २५ ऐन्द्र २६ वैधृति २७ ॥ इत्याभिध श्विके
सिंहे द्वादशी मकरे तुले एताश्च तिथयो दग्धा शशु मेष कर्क रिता वर्जीता ४२ नन्दा भा
द्रा जया रिक्ता पुर्णा च तिथयः क्रमात् । वार त्रयं समावर्त्य तिथयः प्रतिपन्मुखाः
नन्दा अङ्गारे शुक्रे भद्रा सोमे च विजया तथा गुरौ रिक्ता शनौ पुर्णा काल योगाः प्र
कीर्तिताः ४ द्वादशी रविरात्रु रक्ता शौ [redacted] मे चैव दकादशी बुताम्
द्वितीया धनमिनेषु चतुर्थी वृष कुंभयो ॥ मेष कर्कट योः षष्ठी कन्या मिथुने चाष्टमी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

टेठापपि उत्तरा॥ पुषनठहस्त॥ पेपोनानिचित्रा॥ नुवेनोतास्वाति॥ तितुतेतोवि
शाखा॥ नानिनुनेअनुराधा॥ नोयाजियुज्येष्ठा॥ येजोभामिमूल॥ भू
धाफढपुर्वाषाढ॥ भेभोजाजिउत्तराषाढ॥ जुजेयोखा अभिजित॥ षिषु
षेषोश्रवण॥ गागिगुगेधनिष्ठा॥ गोसासिसुशतभिष॥ सेसोदादिपुर्वभा
द्र॥ दुथझञउत्तरभाद्र॥ देदोचाचिरेवति॥ ॐ॥ अश्विनी भरनी कृतिकापहर
१ मेष॥ १॥ कृतिकापाद३ रोहिणी मृगशिरा२ वृष॥ मृगशिरा२ आ
द्रा पुनर्वसु पाद३ मिथुन॥ ३ पुनर्वसु पद१ पुष्य आश्लेषा कर्क॥ ४
मघा पुर्वाफाल्गुनी उत्तरा पद१ सिंह॥ ५ उत्तरापाद३ हस्त चित्रा२ क
न्या॥ ६ चित्रा२ स्वाति विशाखापाद३ तुला॥ ७ विशाखापद१ अनुराधा ज्ये
ष्ठा वृश्चिक॥ ८ मूल पुर्वाषाढ उत्तराषाढ पद१ धनु॥ ९ उत्तराषाढ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स. घु.

॥१॥ श्रीगणेशाय नमः॥ भवानि गणानाथं च नत्वा ब्रह्मा दिदेवता: बालानां

२२। च सुबोधाय कुर्वे ऽहं सद्धु संग्रहं ॥१॥ अथ नक्षत्रनामानि ॥ अश्वि

नि १ भरणी २ कृत्तिका ३ रोहिणी ४ मृगशिरा ५ आर्द्रा ६ पुनर्वसु ७ पुष्य ८ ॥

श्लेषा ९ माघा १० पूर्वा ११ उत्तरा १२ हस्त १३ चित्रा १४ स्वाती १५ विशाखा १६

अनुराधा १७ ज्येष्ठा १८ मूल १९ पूर्वाषाढ २० उत्तराषाढ २१ अभिजित २२

श्रवण २३ धनिष्ठा २४ शतभिष २५ पूर्वभाद्र २६ उत्तरभाद्र २७ रेवति २८ ॥

इति नक्षत्रनामानि ॥ चुचे चोला अश्विनी ॥ लिलुलेलो भरणी ॥ अइउए कृ

त्तिका ॥ ओवावि वु रोहिणी ॥ वेवोकाकि मृगशिरा ॥ कुघङछ आर्द्रा ॥ केकोह ॥१॥

ही पुनर्वसु ॥ हुहेहोडा पुष्य ॥ डिडुडेडो श्लेषा ॥ मामि मुमे माघा ॥ मोटाटि टेपूर्वा ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते ॥ कर्तरि
कृत् । अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः कृत्संज्ञकः सच कर्तरि । ण्वुल्तृचौ । धातोः ण्वुल्तृचौ ।
कृतः । वसादेः कृत इट् । भविता । क्रुञ्चतः गोपायिता । गोपिता । गोप्ता ।
सहिता । सोढा । एषिता । एष्टा । युवोरनाकौ । पावकः । नायकः । घात
कः । जनकः । घातकः । दधिद्रायकः । कर्मेः कर्त्तर्यण्यादि विधपातृ कृत इट्
रात् । प्रकृतना नामुप धात्वकः । न्हियः । बुधः । कृतः । प्रीकृ साभस्व
चिपः । किनः । सः । उपसर्गे आदन्तात्कः । प्रेहः । सुग्लः । पचिनन्दिग्रहादि
भ्यो ल्युणिन्यचः । नन्द्यादेर्ल्युः । ग्रहादेर्णिनिः । पचः । वदः । चलः ।

कोटकः निपामकः ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश१
श्रीराम१
श्रीगणेश१
राम१

आगमस्यति धत्वसाम र्थ्यादभ्यासस्य हस्वो हलादिशेषश्च न० [illegible] वामसंबंधे२

[illegible]

तपः। चयः। वनि चलि पति वदीनां वा। द्वित्वं पूर्वस्य कु अप्रत्यये। चराचरः।
चलाचलः। पतापतः। वदावदः। हन्तेर्हस्य घत्वं च। घनाघनः। पाटेर्णिलुकू
चोकू दीर्घश्च पूर्वस्य। पाटूपटः। हननः। पाटः। नन्दनः। वामनः। दूषणः।
साधनः। शोभनः। रोचनः। रावणः। सहनः। तपनः। दमनः। जल्पनः। लव
णः। णत्वं निपात्यम्। ईशीङी। ग्राहि। उत्साहि। उद्भासि। स्थायि। पायि
मंत्री। अपायी। अवादी। अपराधी। इशादेशः। इशपाघ्राध्माधेट्दृशः।
शाति वर्तते। तिबादिषु वस्तु र्णपत्का र्यमनुनांतब्धितिपते भवति।

[illegible] वेने [illegible] तिनीति च।

आगमस्य [illegible] ... स्यहसादिशे [illegible] तरस्मिन आगमादेसो [illegible]
[illegible] दीर्घस्य [illegible] हस्वो [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६२

पश्यः। धमः। धयः। जिघ्रः। पिबः। घ्रुसंज्ञायां नः। व्याघ्रः। अनुपसर्गाल्लिम्प
विन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यः शः। लिम्पः। विन्दः। धार
यः। वेदयः। उदेजयः। चेतयः। सातिः सुखे। सातयः। साहयः। नौ लि
म्पः। निलिम्पाः देवाः। गवादिषु विन्देः संज्ञायाम्। गोविन्दः। अर
विन्दम्। दाञ्धाञोर्वा। ददः। दधः। पन्देशा॥ दायः। धायः। ज्वला
देशीः। ज्वालः। तापः। कार्योऽण्। कर्मण्युपपदे धातोरण्। कुम्भका
रः। ह्वावामश्च। स्वर्गह्वायः। तन्तुवायः। धान्यमायः। शीलिका
मिभक्ष्याचरिभ्यो णः। मांसशीलः। मांसकामः। मांसभक्षः॥

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय श्रीरामः

कल्याणीचाराः सुखपूर्तिन्दो वकुन्दो मा । अन्यतोऽड्ः। कर्मण्युपपदे अन्या
दन्ताड्ः। जोड्ः। धनड्ः। यौस्मिन्नेः। नाम्नि च। नाम्नि उपपदे धातो
ड्ः। द्विपः। न हस्वः। जिरि शेः। पादपः। शद्व शद्रे। शद्वं दुवतीति
शद्रः। उरसो लोपश्चामुम्वा गनो गमो। उरगः। तुरंगः। विहायसो
विहमुम्वा डनो गमो। विहगः। विहंगः। भुजन्तुरयोर्मुम्वा। तुरगः।
तुरंगः। प्रसारिताभ्यो ड्ः। कापवाद्ः। प्रजपः। अाहुः। प्रव्हः। तुन्दसोकयोः
परिमृजापनुदोः। तुन्दपरिमृजोऽलसः। सुखाहरणायोऽसः। तुन्दपरिमृजोऽलसः।
शोकापनुदः। सुखस्याहर्ता। मूलविभुजादेः कः। मूलानि विभुजति

भुजगः भुजंगः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुरांपिबतीति विग्रहः
आगमोश्र। सुरांपा सकाराः२ णिनतेभ्यस्तः गच्छतीति गेश कुत्वम्
सोतिरे कापिग्रहणां मध्ये विशेष विहितत्वात् पूर्व हविषा ५
त्वेव स्यात्

३ मूलविभुजोरथः। कुध्रः। महीध्रः। गिलः। गप्तकु। सामगः। क्षुप्तः। ष
कारटकारउकारानुबन्धावस्त्रियामिप्रत्यय। सामगी। पिबते
सुराशी धेः सुरापी। शतिधुपी। श्वै। नाम्नि कर्त्रिचाकारउकारौ
प्रत्ययौ। श्रास्त्रिहनः। कैवंदेहनः। कुमारनः। धनुर्द्धनः। कुंडघ्नः। पत्र
स्तनः। श्रेयस्तनः। पार्श्वशयः। पृष्ठशयः। शैलिग्रहः। पूजोर्हा। हस्त
घ्नेनमो हस्ती। करजयः। शब्दकरः। यशस्करी विद्या। आढ्यंकरः।
यवनकरः। कर्मकरः। दिवाकरः। दूरवि नाम्नि कार्ये च खि
तिपरस्य। खित्लोपे न व्ययस्य पूर्वपदस्य मुम् आश्ल्कारिः। ३

इश्वरदेश्वरिश्वते पांस साह मेघः पचतनः स्वर यस्यलोपः३ वानेवानं
रःइरवेयि २ रमइश्व सरिवते स्यात्

वा शब्दी भ्यां से ते इति विग्रहः
ग्लम्वस्ट्रणा पूरकमर

श्रहिदयाम ५
धानीप ५
कुहषवरसीति
टिमीप

श्रीगणेश्वर
श्रीराम:
श्रीरामराम:

६८ कथहिंसायां लं १

स्तंबकरि:। फलानिगृह्णाति। फलेग्रहि: पं स्वदन्तत्वं निपातनात्। इतिहरि:।
ताथहरि:। देयाथि:। वातापि:। सर्वंकष:। कूलंकष:। करीषंकष:। वाचंयमा
दयोनिपात्या:। वाचंयम:। पुरंदर:। द्विषंतप:। परंतप:। कुक्षिंभरि:। आ
शितभुवोभावकरणयो:खः। आशितेनभूयते। आशितंभव:। आशि
तोभवति। अनेनेतिवा। एजेःखश:। जनानेजयति। जनमेजय:। पंडितंम
न्य:। खशन्तेपूर्वपदस्यानव्ययस्यह्रस्व:। मुष्टिंधय:। नाडिंधय:। नासि
मु२ कंधय:। कूलमुद्रुज:। कूलमुद्वह:। अनव्ययस्यकिम्। दिवामन्या:। रात्रि:।
दोषामन्यमह:। हाराबाहनोऽरान्तस्यवः संज्ञायाम्। हार्वोद्घाटः।

हाकुआहनीतिथर:१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीरामः

वंका. पू.

६२ अनुप्रामनी तिविग्रहः।

वीरोवा। चार्वाघाटः। चार्वाघोलः। कन्मरोासंपूर्वाद्घ। वरणान्संहसीतिव
रोसंघाटः। प संघाटः। जायापत्योष्टक्। लन्नरायाति कर्त्तरि।
जायाघ्नः। पतीघ्नी। अमनुष्यकर्त्तृके च। पतिघ्नीपाणिरेखा। जाया
घ्नः। तिलकालकः। पाणिघताड्घौ शिल्पिनि। पाणिघः। ताडघः। रा
जघः। भजोण्विणावेद्धोपः। अर्द्धभाक्। प्रभभाक्। जराघाटः। भारघाटः।
अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे नाम्नः च्विः च्वौ दीर्घः। ई चास्य। च्वौ परे ऽवर्णस्य
ईः। कृतौ दीर्घः। मित्रीकरणम्। शुक्लीभावः। सलोपीस्यात्। शुचीभवति।
ऊ। कृतौ च्वौ सलोपः। सुमतीभावः। अरू करोति। वन्दू करोति। राम

पञ्चवचनमाचष्टम ४ हन्तेष्ठक् टिलोपो घत्वं च

राजघस्वेष्ठ ... पाणिनेपाणी घताड ... नुपपदयो ५ ... शिल्पिनि ... स्मि न ५

तुरखेतांसकृती तिविधः ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश १ राम श्रीराम

सद्वेती भवति। नहीभवति। विनजीकरोति। रुचि[illegible] डुः खाकरोति। सुखा

करोति। शंखाकरोति। द्विगुणाकरोति। बीजाकरोति। अव्ययस्य च्व्चावित्वं

न। दोषाभूतमहः। दिवाभूता रात्रिः। हस्यात्परस्यापस्यकारस्य लोपः। श्चौ

गार्गीभवति। नोऽइत्सत। मांत्रीकरोति। विविषयेस्या च्वा सात्परा घोस्यवत्वं न।

अग्निसाम्भवति। अग्नीभवति। सम्परयोगे च। जलसात्संपद्यते। अधी

नेच। राजसात्करोति। राजसंपद्यते। देयत्रा च। विप्राधीनं करोति। विप्रत्राकरो

ति। विप्रत्रासंपद्यते। विप्रसात्करोति। देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो

द्वितीयासप्तम्योः बहुलम्। देवत्रा वन्दे। देवत्रावन्दे। देवेन मे। देवत्रा नमे।

[illegible] ... २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो विजयते
श्रीगणेश श्री

इश्वई भवई ५

छ्व२ छ्वर२ छ्वा

सि॰ चं॰ म॰

५ खुकुं नतौ॰ श्राप्त शु भगस्तु जय लित न श्राध प्रियेषु ॰॰ र्थेषु पदे
भुः कृ नड् करतो॰ र्थेस्तुट् प्रत्ययः। श्र ना॰ मा॰ उर्व ननेनाप्यंक
रताम् अयः खिस्तुक् औक जोनि॰ अनाय श्रा॰ वो भवति। श्राप्लंभवि
तुः श्राप्त्वं मायुक॰। श्रातौ मनिप् क्वनिप् वनिपः। नाम्नुपपदे श्राद्नता
धातो रेते भवन्ति। सुत्वा॰ सौमि॰ तादृशो किति हो सोमास्यामि भवति॰
शाक्षोधी॰ श्रपिदधात्यागे हाकु पिबती नामो क्कित ह से॰ क्कि पिवान तुक्य
पि॰ सपोवा॰ श्रोशा श्रयन यने॰ ॰ ।श्रवावा॰ पारदृश्वा। राजेषु वा॰ हत्वस
पितिम कृ तनुकुः। सुत्वा॰ नोय धाया इति दीर्घः। धीवा॰ पीवा॰ क्किप् धातोः॥
धप्यसिति कृ तनुकु। श्रातीराया॰ वनिपिजमा नस्या त्येम्। विजावा २
पारदृष्ट्वा नासिर भुनस्भायितम त्रैवुषि: २

तानं पुष्पदत्त ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

गमोर्विजयते

तत्परित: तनो
तीति २७ संयच्छ
तीति २ नम सुखु
न्मतीति २ सुग्मे
नतीतिग्रिज्योह
गमादीनां नमस्य
लोपो ॥ २॥

शमुख उपशमे ० सुग्नेरतो ०

आयतं धिस्तौधि स्तौति ४ अग्नं गच्छतीति ० य च्छे वि ता वा सुखु ध्यायतीति ५

कमिल तसो नो धातो: पूर्णान् अग्निचित् सोमसुत् सोमपा: सर्वदृक्
दिक् छिपि वचिप्रच्छायतस्तत्कटप्रुजुस्तु श्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं
च क्विप्तिनहसे को नमेव च्छस्य शो वस्पृ: आयतं यथा भवति तथा स्तौति
आयतस्त: कटप्रू: प्रुजुगतौ तत्त्वप्राट् तत्त्वप्राड् तत्त्वप्राशौ श्रीं जु
तौ जवतीति जू: ध्यायते: क्विपि संप्रसारणम् सुधी: गमादीनां नम
स्य लोप: क्विपि वा अंगगत् परीतत् संपते सतते ... अग्येग: ।

गच्छतीति

द्युतिगमि जुहोतीनां क्विपि द्वित्वम् दिद्युत् जगत् जुहोतेर्दीर्घश्च
नी च्छति ... यधिनृचिसहितनिरुचि प... सुपूर्वपदस्य दीर्घ: २

प्रच्छ गिसाध्य ५

गामप्रव... शहृ च २

सु

अग्नेगच्छतीति
सुग्नेयमतीति
अग्नेलुक्केचिते २

गामल्लगा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश२
श्रीरामराम
सि. कौ. कृ. ६

शास अन्नु शासिरीः शासिनातोहस्येतिः लिङे वृद्धभयति २ अन्नप्राणे १
शी हौ हे बारः १ ३ २ ६ दृशावराजो अन्हौ रीयाति ३ फा २

गु हः १ पच नुस्यानितेनस्परा यमुपसर्गः ... मित्रात् हे प्रा रा । मित्रारि
शासीतिमित्रशीः । आशासः । क्वाचुप धायाइत्वम् । आशीः । गीः । पूः । इस्म
नेत्रद्विषस्त्वाचेक स्वः । तन्तुं छतेः अन्नादघ्नु । रेः कुः । धीपः । मूः । मुरो । धू । धु
नौ । उहः । कौचो नादेख्वा । कामदुघा । दृशोष्टक् स क्रौ चोपमाने कार्ये । उपमा
नेकर्मरायुपपदे दृशेष्टक् सकौ चाक्विपः । आ सर्वादेः । १ एषु परेषु सर्वादेष्टे
रात्वम् । अन्यादृशः । अन्यादृक्षः । अन्यादृक् । तादृशः । तादृक्षः । तादृक् । कि
मिदमःकीश् । ईदृक्षः दृश दृन्दो बु कीदृशः । ईदृशः । भवादृशः । यादृशः । अ
मादृशः । मादृशः । त्वादृशः । अस्मादृशः । सितानिरतीते । धातोरतीतकाले

ह्रः अपचारसा ६ अहसोऽमूः अहसोऽमूस्मा

पोत्सर२
मुनी मोहस मुक्ती यमा ३

श्री जतोश्र । अपश्यङ्गे येन थाते । रामोति जपते नस्यर्गभावितया । नइत्यर्थः १ प्र लम ३

मतो ऽ म । नपुंसक लीग । तपरपास्य प्रोर म भवति ४ सशब्दाराम्यां नायसे ४ पित्त व्यहतवान्

शीलेचरितानि । अग्निष्टोमेनायान्दीत । अग्निष्टोमयाजी । पिंत्तं पीतं पीतो ऽ

स्म भोजी । वृतेस्य उिलशायी । श्विधनिपत ऽ आतो ऽ तीते काले शील ये वेतेप्रत्ययाः

[illegible] । भ्रुणहा । वज्रहा । सुकृत । कर्मकृत्त । पापकृत । रोगकृत ।

पञ्च: [illegible] । अग्निचित । सोमसुत । सर्वसिजम् । सरेजम् । संस्कारजम् । प्रजाः ।

नखायतेति: अजः । द्विजः । पवित: । खात । पनिखा । क्त क्तवतु धातोरतीते काले एतौ स्तः ।

क्तो भावकार्यया: । स्नातं । स्नातः । कृतः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् । गत्यर्थाद्धकर्म

काद्युवकर्त्तरि क्तः । भावकर्मरोतारपि । गंगोगतः । स्थितः । गमनात्यष्कि ति

[illegible] स्नाती समस्तातुं भावेनपुंसकम् । वक्तोनुनपका नानुबन्धस्य । सका नानुबन्धस्य च

अच्यैसासो अत्व नास्य अस नत्यस्योपधाया ई

र्घो भवति [illegible] जितेसोपदे । २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगौरा
श्रीराम
सि. कौ. प्र.

हाधिः १ श्लिष्यतिस्मर श्लेजनिष्ठ २ ढं २ जगदनु जीर्णाः ३

मसे कौवा। शान्तः। दान्तः। श्लिष शीङ् स्था आस् वस् जन रुह् जीर्यतिभ्यश्च
क्तः। सो तामा श्लिष्टः। शेष्यमधिशयितः। स्वर्गमधिष्ठितः। हरिमुपासितः।
हरिदिनमुपोषितः। तम् अनुजातः। वृषमारू[illegible] क्तो वासे
टा जुपधात्सेट् क्तो वा कित्। द्युतितम्। द्योतितम्। प्रमोदितः। प्रमुदितः साधुः।
निष्ठा शीङ् स्विदि मिदि क्ष्विदि धृषः। शयितः। शयितवान्। प्रस्वेदि
तः। प्रस्वेदितवान्। मृषस्तितिक्षायाम्। मर्षितः। मर्षितवान्। तितिक्षायां किम्। अपम
र्षितम्। वाक्यम्। उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्। उदुपधात्परो निष्ठा सेड्वा कित्। पवितः। पूतः।
पवितवान्। पूतवान्। कित्। उवर्णान्तादनुदात्तः श्विद्धि ध्यो वपर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

श्रीमहा ५ ल्वादिभ्यश्च · ल्वादेरोदितश्च धातोः क्तिनस्तस्य नो भवति १ क्षियतेस्म ५ ...तेस्म ५

स्फायि तङ्रान । मूर्तः । ध्वस्तः । ध्रितः । श्वयतेः संप्रसारणस्य दीर्घः । शूनः । वेत्रो
स्यः उतं । आदितः । आदितश्च नक्तो नक्तवत्योर्नेट् । भीतां तकुर्वतमा
ने उपि त्रितां धातूनाममतिबुद्धिपूजार्थानां वर्तमानेपि तक्तः । ... स्तस्यनो ध
श्च । दकारात्परस्य कितस्तस्य नत्वं दकारस्य च । त्रिमिदा स्नेहने । मिन्नतम्
पूर्वस्य ... स्यति ... स्मरे न्विष्य ते स्म २
भावेकर्मणि चादितः नक्तो नक्तवत्योरिड्डा । मेद्दितः । पुरुस्विन्नः । प्रस्वेदितः । निष्वि
स्वर्धितेस्म २
ण्णः । न्यैदितः । अहोजर्धाः । किति तकारे । जर्धमस्तः । रेफात्कितस्तस्यना
त्वम् । विकीर्णः । जीर्णस्मि । जीर्णः । ... ण्यावयोहानेः । जीनः । ष्णा यः पात्किति ।
कीर्यतेस्म १ जीर्यतेस्म १ ... जीयतेस्म १
ल्वादिभ्यश्च · ल्वादेरोदितश्च धातोः क्तिनस्तस्य नो भवति · लूनः · अनवीनः · अप्यासीत · मी·: १
जूष १ ... नातिस्म १

लूञ् स्तृञ् ... ञ्
... धूञ्
... पृ वृ भ्र म्ह
दृ नृ ... स्तृ
दृ ज्या री ली व्ली
ल्वादयः ९

श्री गणेश
राम
सि॰ धं॰ कौ॰
२
धी॰ धा॰
स्तो॰ धीपतेस्म

प्यायतेस्म १ [redacted] सू॰ प्राभिषवे
दीपतेस्म २ ओप्याहावृ सोते
पुज्यते स्म हीयतेस्म इति सवतेस्म इति सूयतेस्म
(डुलुकेधीराडीपतेइति)
दियतेस्म १ स्रीयतेस्म २
गुपुरी आत्मनेपद सूनेः २

धीनेः। मुनो। मुग्नः। हीनेः। सूनः। सूनवान्। हूनः। ओ॰ न्य्य व्या। ऊ ङीनेः। डीनः। स्रीनः। दि॰
अवदो। दिसाः। धीनेः। दुग्ध तो। गू॰ पूरी। वो स्ते। अो। ऊ ओ हो ध्रीश्चो हूनेः। द्वियो। दी धः।
कृत्तीरिनः। नको। यत्यो नित्यंच। न्यीरोः। न्यीरावान्। कृत्तीरिकिम्। ह्रित्तम्। पलसंओ॰
रा॰ दंताचिकि तस्य स्पन त्वम्। दूरातः। ग्लानेः। चूरोतः। फुतेः। ह्रिरोः। जुत्तः। जुन्नः। विद्यवि
वारतो। वित्तः। विन्नः। उ॰ कौ॰ नः। उत्तः। उन्नः। निर्वातो मुनिवन्स्यादे निर्वातस्तु
गते निः। इति। दाइ स्यसपदृत्यिक तिनकारे नतु पितः। दत्तः। दत्तवान्। स्वरान्तो वा
उपसर्गा स्वराद् तरस्यतोवाकित कायेनतुपितः। प्रत्तः। प्रदत्तः। अवत्तः। अवदत्तः।
नाम्यंतोपसर्गस्य दादेशेतकारे। सूत्तम्। नीत्तम्। धा॰ ओहि। किती तो। निहितः।
म्लानेः। [redacted] हविहीं रत्नाचुहि निद्रीभ्योवा। ग्रातः। ग्राणः। घ्रातः। पु
उत्सातिसम ४ हाकृत्सायां हातिस्म ५ ग्लायतिस्म म्लायतिस्म ५ ...
अवही पतेस्म ३ ... रात्रवतीतीस्म ३ प्रकर्षे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश १
श्रीराम श्री
श्रीरामराम

रव्याप तेस्म। प्रर्थु तेस्म। मृधि तेस्म। ध्याय तेस्म १ घोरह: पवर्गोत्तवकाराच्छस्तत्तु भवति ।
ठुवपऊहि ज्ञिरी। डवि तेस्म २ जन्तेस्म २ चित पतेस्म २ हय तेस्म २ वह्येन्
डयितेस्म २ वेञ। डव्यतेस्म २

धारवाप मूर्छिम दीभ्योननत्वम्। ध्यातः। रव्यातः। पूर्त्तः। मूर्त्तः। मत्तः। यज इच शः ।
ऊपूमः। ऊतः। वेञ। वीतः। ह्वेञ। हूतः। ऊदितः। ऊनः। वसति ...
वत्नाम। उषितः। ...धितः। सप्त:॥ क्रुचि ... गणे नाथयो ... ऋत्विक् ...
...वेः पूजायाम्। ...चितः। ... जातः। पचोवः नोनोवयोस्तस्य। पक्वः ।
पक्ववान्। ... यो मः ... मवान्। प्रस्मः संप्रसारणं किति ते
तस्य मो वा। प्रस्तीतः। प्रस्तीमः। शुषः कः। शुष्कः। शुष्कवान्। स्फायः स्फी इति
किति। स्फीतः। धेट्। धीतम्। गीतम्। हा दितम्। सासितम्। मा मीतम्। स्थितम्।
सटेः नोनोयत्योर्निजावः। चोरितः। चोरितवान्। पाचितः। पाचितवान्।

धीव तेस्म। मीव तेस्म। पीव तेस्म २ हीवते पापीतम्र २ शुष्यतेस्म ३ शुष्यतिस्म ३ स्फायीतम्
किते मा ... तम् २ सीव तेस्म २ शु... शोषशो
धोधितेस्म १ चोर पतेस्म १

सम्यक्प्रश्न्यते समु... पवतिस्म ५
... शब्दसंघा तयोः प्रस्ताव तिस्म ३
मामाने ... तम् मीयतेस्म १

मा ... ...ह्नो ... ये
कोरा ... संयोगाद्यो: ... नेयो ... भवति धातो ... सेपञ्चनाम्... व ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
राम
सि॰ कौ॰
१

दुर्वीते स्म । श्यैङ् गतौ २ ध्यायते स्म २ कूपात् उदकं उदक्तमुद्धृतम् इत्यर्थः ३ आस्वादनाभावे जिफला विशेषे न दिव्यते स्म २ ररा०४

जलस्म २ ८३ ररा०४

दुर्वीते नेट् । दूर्णः । द्रवस्य काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं क्ति तस्य नत्वं च
न तु स्पर्शे । शीनं घृतम् । तमास्पर्शे तु शीतं तम् । अञ्चेः क्तिस्तस्य नत्वं न त्वपाद
ने । समक्नः । अन्यत्र । उदक्तमुदकं कूपात् । दिवोऽविजिगीषायाम् । आद्यूनः । वि
जिगीषायां तु द्यूतम् । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः निपात्यन्ते । फु
ल्लः । फुल्लवान् । क्षीबमदे । क्षीबो मत्तः कृशः शस्तः ॥ लाघ शोषणसामर्थ्ययोः । उल्ला
घो नीरोगः ॥ उपसर्गात्तु प्रफुल्तो नेत उत किति । दुर्गः । प्रफुल्लः । प्रफुल्लितः । प्रक्षी
बितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाघितः । ५ स्फुल्लोत्फुल्लसंफुल्लौ च । वित्तो भोगप्रत्यययोः । वि
त्तम् धनम् । वित्तः प्रतीतः । अन्यत्र विन्नः । भित्तं शकलम् । भिन्नम् अन्यत् । स्य
कृशात्कंकर सो०२ भित्तं शकलं खण्डं वा युक्ताद्धोर्द्धसमे सके इत्यमरः
निपा सो०२

सम्मं ध्यते स्म २
दिव्यते स्म ४
धमेत्यव्यायाम इति तदुते ते
प्रक्षी धात्रवस्था ध्वापनीयं ।
अभिभ्रवरा बोल्ला पसा ।
अत्र यद्वा । स्य भजमा कक्षेत

मा पक्वेऽद्ये ता श्यति ऽति ।
२ विरुध्य ३
पुरापाठ ३ विरुद्धे ४

श्रीजतोश
नम. श्री श्री
श्री श्री श्री श्री श्री
श्री श्री श्री श्री

ष्टुभ स्तंबने २ स्वनसद्दु शब्दे २
त्वगे संगे २ त्विष्ठ ऽव्यक्ते शब्दे २ रेभ शब्दे २ फण गतौ २ कखखतमसाराधन शब्दे २
ध्वान्त १

माधमवीर्य। स्ततमन्यत्र। ननु घ ध्वान्ता त्वग्न्मिलिष्ठ विनि ष्टुभ फणा वा दानिमं वमन
स्तमस्सनक्तविस्पष्ट स्वनानावासम शब्ध। न्नु घ्वं स्तं म भ्रः। स्वों नाम मनः। घों नत तमः।
वह प्रापने ४ संगूम्। सनोमः। म्लिष्ट मविस्पष्टम्। विनि घ्वः। स्वनं फाणा मनायासस। घ्वः घो
घायविशेषः। वान्तम्। भ्रशाम्। फणितम्। वाहितम्। अन्यत्र तुन्दुभितम्। स्वनितम्।
ध्वनितम्। लगितम्। मून्दितम्। विनेभितम्। फणितम्। वाहितम्। [illegible] । ध
धि घ्वं शस्ता विनये। धं घ्वं। विशंस्तः। अन्यत्र घषितः। विशसितः। दह दहि कष्टे
दृढः। स्थूलबलयोः। दृहितो दृहितो ऽन्यः। वह दहि कष्टे। प्रभौ पवित्र ण। पवित्र
हितः। पवित्र हितो ऽन्यः। कषुम हनयोः। कष्टम्। कष्टो मोहः। कष्टं शास्त्रम्। कषितं
त्रिध चाधाग्नमे २ शसु हिंसायाम् २ कष हिंसायाम् १
संज्ञहनं भामि फ मितै षं
से अन्यतकाठिन्य निषिः ऽस्तने दृथे कषः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामोश्र
रामः
सि.कौ.मू.

१०

कृ‍ऽप्रवारोपः२ — क्षुभिऽशब्दे — घृ ४ आप्यायने ४ — अर्द्दगतौ —
नैकध्यमित्सर्षि:२ — आ पाके २ — ध्वानेनघूतायोः ४ — सञ्चुस्तुऽपन्हायने ४ — अन्यत्र तु आरात्स:२

मन्यत्र। क्षुब्धो रविशब्दने। क्षुब्धो नक्रः। अविशब्द्दे किम्। क्षुभितं वाक्यम्। अअर्स्तो
मोविद् स्थो। अन्यत्र अभ्यर्दितम्। न्ही स्वप्तं यो ऽपाकेशृ‍तम्। शमुस्तण्ठपशमे।
आराम्। अपितम्चा। हानी ह्यो वानिपात्ये ते। हान्ता ह्यो त्यपधिताःस सन्मान्ता:
वानिपात्या:। हौन्ता:। ह्मितः। शो न्तो:। शमितः। पूरितः। पूरितः। हेस्तः। हासितः। स्पष्टः।
स्पाशितः। छन्नः। छादितः। सप्तः। ज्ञापितः। जुष्टः। जुषमत्यर हृषसंघुषास्वनां
रम्भनेजनो योरिट्। जुषरिभाशियहिंसायाम्। जुषितः। आन्तः। श्रमितः। तूर्णः। त्व
रितः। संघुष्टः। संघुषितः। आस्वान्तः। आस्वनितः। हृष्टः। हृषितः। अपचितः।
अपाचितः। अपचितः। चान्तः। हूर्द्देहूर्च्छः। कितितेः हृष्टः। प्रहृन्नः। निनद्दीभ्यांस्ना

पीऽऽपत्ने — ऽगरिस्वेदे — दी — हृषतुष्टौ २ — श्रमगतिशोषणयो:३

सशबाधने
स्पर्शन्योः ४

ञित्वरासंभ्रमे २

यावष्टू ना
लिशामनयो: २

१०

अपचितस्य वाप तेर्नि पातो ऽपच्या

श्रीगणेशाय   आसच्छवेशते २   उजयाल्लनाम्यवहारयोः २
वसांसि ० वेसुश्रसु ध्वंसु अनडुहश्चेतेषां सेपद
याप्राप्ते न। अतोऽः   नोचु हाचेभ

तेः संप्रसारणं त्वं कौशल्यो निष्णातः हीमः। स्त्रियं गतिमन्द्रार्थ भो अधिक मरो अपितः। वर्ति
मुकुन्दस्यासि तैमिर सिंहयातं नमायते॥ उन्नं तदनन्तस्य सुचुगी ख्योदि दन्दथः १
त्री यिते नहृ ता जरता जनन्तौ क्वसु कागौ गौ वैवत्। धातोः नतीति कालेऽपतो स्तः।
पच्या क्रमेणावेवत्। द्वियम्। चकृवान्। कृवांसौ। चकृषः। चक्रेव भध्यो। चक्राणाः।
बभज्वान्। जजागृवान्। द्वित्ये सत्यैकस्य नाहाहन्तात् घसेश्च वसइ ननीय
स्मात्। गमहनविदविशदृशां वा। आदिवान्। बभूवान्। भुवो वुक्। बभूवुषः।
ददिवान्। ददनिद्रुवान्। वस्योत्यिइ भावः। आटुषः। जग्निवान्। जगिमवान्।
जगन्वान्। जघ्निवान्। जघन्वान्। जघ्नुषः। विविदिवान्। विविद्वान्। विविदुषः।
वसोरिटः। वसोवकारस्य उकारो भवति शसादौ स्वचनेपरे तद्धिते   घल्लद्धनेर

इषाकारेव ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे
श्रीगणेशः
रम
शि.वे.सू.

इरागतो

शुः

११ विविशिवान्। विविश्वान्। दद्दशिवान्। दद्दश्वान्। दद्दृशुः। ईषिवान्। ईयुषः। सेदिवान्। सेदिवांसौ। ऊषिवान्। ऊषुषः। शुश्रुवान्। शुश्रुवुषः। शतृशानचौ प्रवृत्ते
क्रियायामि। क्रियायां गम्यमानायां धातोः शतृशानचौ भवतस्तौ चेति प्रवृत्ते
पचन्नास्ते। गायन् गच्छति। पचन् तिष्ठति। गुणानेतः। आने परे अतः मुगागमो भवति। पचमानः। पठतिमन्यानः। यजतीं कुर्वाणाः पठति। पीयमानः। सोमो
भवता। क्रीयमाणा गौः। आसेरानई। आसेः परस्यानस्यैत्वं ईः। आसीनः। वा
दियोः शतुः। अवर्णात् सरस्य शतुर्वा नुम् ईकारे इपि वपरे। तुदती। तुदन्ति।
तुदन्ती। कुलेस्त्रीवा। अव्ययोरनित्यम्। अपप्रत्ययप्रत्ययसंबन्धि
नोऽवर्णात् सरस्य शतुर्नुमीकारे इपि वपरे। भवती। भवन्ती। दीव्यती। ११
भयती
दीव्यती

श्रीगतोशश
श्रीराम

इ्हतौ इ्हन्तौ १ इ्धतौ इ्धन्तौ १
उभयं स्थाराते ५

सं जगतोस्त्वैर्येव २

दीव्यन्तौ । इ्हतौ इ्धतौ विदेर्लोपस्तः । विन्तौ । पत्रस्वेशानुर्वीयस्तराद्देशः । विद्वा
न् । विद्न् । माप्राक्कोशि । माजीवन् । लन्दाणहेत्वोः क्रियायाः । शयानाः ॥
भुञ्जन्तौ । जयानाः । पचमानः पठति । अर्जयन्वसति । भविष्यतिस्यपुरस्त
शानपनः । करिष्यन् । करिष्यमाणाः । नाच्छि स्वययोवचनशति । ख्वान्दूरा
भोजं भुञ्जानः । कथं वैविंभ्रारताः । शुश्रूं निघ्नानः । इङ् धार्योर्न कृच्छ्रिनिक
तीरिशान् । अधीयन् । धारयन् । द्विषः । करिस्तः । प्रजनिस्तः । जिभुवोर्नि
ष्णुरानेरते ॥ जिस्नुः । भूस्नुः । स्नास्नुः । त्रास्नुः । गृ स्नुः । गृध्नुः । धृ स्नुः ।
न्हिप्णुः । याकोकणः । शीलेऽर्वे वाक्षु ५ ५ कारणाव्रस्वयाः । जल्याकः । राम
हनहिंसागत्योः ६

श्रीगणेशाय

श्रीराम

सि.कौ.उ.

१२

तमत्र्थम्२

भिन्नभिन्नायाम् लाभे लाभे च १

लाबुकः पातुकः२

इक्रुशिपौ धातुः निर्दिशात् स्थल्यापाल इति नुपरम्२

भिन्नार्थकः। कुहनोत्सवो कुक्कुरकः। लुठि चौर्य्ये। उराठकः। भिन्दो [illegible] चायाम्। भि
न्दूकः। श्याता धुः। विविधुः। स्यायुकः। माघुकः। भूसे वने। वर्धुकः। घातुकः।
कम्बुकः। जायुकः। शातुकः। शवन्धो नाजुः। वन्दाजुः। स्पृ [illegible] पति रुपि निद्रा
श्रद्धा तंद्रा शीङ्भ्यो श्रालुः। स्पृहयालुः। गृहयालुः। पतयालुः। शयालुः।
दयालुः। निद्रालुः। तदो नालत्वम्। तन्द्रालुः। श्रद्धालुः। समादि
भ्यो विनुण्। शंमी। तमी। दमी। [illegible] क्षिति। वकारे जकारयोः
ककारे जकारो भवतः। क्षिति। संपर्की। संसर्जी। योगी। विवेकी। त्यागी।
नजो नित्यो घनि पात्यते। रागी। भागी। विकाषी। पिसाषी। प्रलापी। प्रमादी। १२

मानत्वि से दोषः [illegible] शाति कृति च २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तोमरोरास्य
अपरोपि ज्वरति।

प्रमाथी। प्रवासी। निन्दहिंसक्लिश... निन्दकः। हिंसकः। परिक्षेपकः। परिवादकः।
चल[illegible]शब्दार्थादकर्मकाद्युच्। चलनः। ...पतिभाषणोच। ...
तौ। कंपनः। शब्दनः। रवणः। इङि गतौ। ज्योति... गतेर्युः। ज्योति...
णः। अनुदात्तेतो हलादेरकर्मकात्। वर्तनः। ज्वादेश्च। जु गतौ वेगे च। जव
नः। सरणः। जर्द्धनः। क्रोधनः। रोषणः। मडि भूषायाम्। मण्डनः। भूषण
लङ्कारे। भूषणः। ज्वादेविनिः। जयी। प्रवही। ... दरेद्रुः। दारुः।
सतुः। धातुः। स... ः। ...नः। ...घनः। संज्ञसमितो भार
युनः। मन्त्रो... ग्रामदने। भ... विदिभिदिच्छिदेः कुरच्। विदुरः।

का ... भास्वरः
का २
का २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगुरु

श्रीगणेश

श्रीराम

सि. कौ. कृ.

१२

ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्

ॐ

सिद्धं नम्. स्विद्यन्नम्. इणनशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप्। इत्वरी। नश्वरः। जित्वरः। सृत्वर
रः। गमेरप्यश्च। गत्वरः। जागर्तेरूकः। जागरूकः। यङः। यजजपदंश
वदिभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः। शीलेः। यञ्जिसतियङ्लुकः। यायजूकः। दन्दशूकः।
वावदूकः। भियः क्रुक्लुकनौ। भीरुः। भीरुकः। भीलुकः। नमादेनः। नम्रः कम्प्रः
स्मेरः। अजस्रं। कसः। क्रियापात्रतेः। अजस्त्रमहिंस्रः कम्प्रः दीप्रः। विन्द
इच्छुस्तौ निपात्यौ। वेत्तेर्नुम् च। लोपश्च। विन्दुः। इच्छतिः। इच्छुः। स्वपितृषोर्ध्व
र्नजिङ्। स्वप्नक्। तृष्णक्। धृष्णक्। स्थादेवरः। स्थावरः। भासदीप्तौ। भास्व
रः। पिसेः पेस्वरः। पेस्वरः। कसेः कस्वरः। भ्राजः। किञ्चि। स्वम्। ते। भ्राजनाद
धेत्यतः

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
श्रीरामः

इन्ता ञ्ज्ञा निगमिनमिभ्यः सासहिः वावहिः चा चलिः पापतिः । पः किः प्रत्ययोऽशीलिमु
ति धातोश्च द्वित्वम् । किरिः दूयः । नामः सोमं ययिर्यपिर्रेदि गाश्चलिनम्
तम्रः याज्वकान् । वविः राजहिः पोपाडिकेमहारिः जाता ज्ञिः । नेमिः जग्मिः
सासहिः । कृम्रा देसुरा । काउः । यातीति वायुः । पायुः । मिनामायुः । छ्याद् आस्य
हने । स्वादुः । साधुः आयुः । शयितेऽदाउः साउः जनादे जुरीं । जानुः चारुः
चारुः किं शलातोदि । किंशारुः । जनामेति । जरायुः । ओमसपलः तनुः स्तने
नवर्णाः इति तालुः । कृके वचः करच । कृके नगले नवनीतिः । कृकवाकुः
भ्रादेरुः । भ्रियतेऽस्मिन्निति भरुः । निर्जले देशः । शकुंजगवुः । तुनुः

इत्युणादौ प्रथमः पादः २ इत्यागतौ २ शिक्षामे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे

श्रीगणेशाय

श्रीराम

सि० वृं० ह्री

धनधान्ये

मयगतौ

चञुः। सनपच गतौ। त्सञुः तञुः धंञुः मयुः ञुः कञुः शठ रातीति
शञुः। त्यञुः मञुः वसः अशुः अञुः बन्धुः मञुः विञुः स्यन्दिः संप्रसारणम्
घश्च। शिन्धुः। ठन्देनि वृद्धि। ञुनतिः इन्दुः स्यन्दः सलोपश्च। कन्दुः
सृजेः सस मसृ लोपश्च। जञुः। फलेर्गुक् च। फल्गुः। पाठः पाठिः। पाठयतीति
पञुः। मनेर्धः। मधुः। जनेः स्तः। जायते। जञुः। बलेर्गुक्। वल्गुः। नमेर्नाकुः
नम्यतेनेन नाकुः स्थलपते ञसा वञ्च। शिंधुः याम्नोहि स्वप्नञुः मञुः। वाधः
ञः। विञुः। धृञो ञरु ञञुः। गञुः। नञी नश्यते। खनिष्ठं नयतीति निञुः णम्

शीतवृफरतोर्

पादसामर्थ्ये ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
रामरामराम
श्रीरामराम
रामराम

अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च ।
अर्जेपति गुणाभावः ऋजुः। सर्वानेविशेषेनपरपतीतिपशुः। कन्तुः। अमरोगे।
अन्धुः। पांशुः। बाहुः। प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च। पृथुः। म
दुः। भृगादेःकुः। भृकुः। भ्रज्जतीतितपसाभ्रज्जुः। लंघिबंह्योर्नलोपश्च।
९२ लघुः बालमूलल[illegible]बहुः अनेनाबालसारः लघुः बहुः। उरोर्णोतेर्नलोपश्च। ऊरुः
महतिँह्रस्वश्च। उरुमहत्। श्राकुपनयोः वनिशर्भ्यांडि ह्वा आवननोस्या
ग्रुः पँशँशुः द्रोश्चा शतधा द्रवतीति। शँद्रुः। भृगयाद्येनि[illegible]ताः १८
पर्शा कुंरुतीतिप[illegible]

त

श्री गणे

श्रीगणेशाय श्रीरामः

सि॰ चं॰ कौ॰

५

अकि जन्तुरोग शकिशंकायाम् महिमोक्षस्थमसतिकांति गतिषु ऊर्ध्वगतौ र
अतिगतौ मन्थविलोडने वर्तवर्ते आवने
अपते वधा

मनंयातीतिमनगधु। शंकुः निकुंभः मंथा हेतुरः मंकुराः मंधुराः वंतुरः। महिष्यसमिपरि
अंकुरः। मंकुरापरस्येतिनिपातनात् माचतीतिमगरः। वंधुरः वन्धुरः। वन्धु णामे ३
रः। कुकु कु आह्वाने। कुकुरः कुकुरः असुरः मंसुरः शावशोः वाते श
इत्यपार्श्ववर्ती। श्वसुरः अविमह्योनिषद। अविषः। महिषः अमह महः पूमायो
ध्वश्च। अमिषम्। उहेव कि रोहिषः। किलेषु। किं द्विषम्। माघाहेः फीजचैन्येत्री
२ किरः। मंचो मुद्गियः मन्दिरम्। तिमिरम्। मिहिरः। उचिरम्। उधिरम्। १५
वधिरः शुधिरम्। अजिरादयोनिपात्याः। अजिरम्। शश्यातीति शिशिरम्।
तिमधितुमआर्द्री मिलसेवने २ शश्लुतगतौ
मायचे २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धमो चेनो" पिलम्। स्थिवम्। सिकम्। स्थविरः खदिरम्। शिठ शिवि
नम्। शलगतौ। शलिरम्। अनिलः। महिला। कोकिलः। कुटिलः। मनुब
पिलः। मध्य नेनियवोऽ अमि पिलः। कुबेरास्येपि। कुबेरः। केवकरो।
कपोतः। भातेर्डवतु। भवान्। किशोरादयः। किशोरात्तीति किशोरः। कठो
रः। बकोरः। कपि। कपोलः। पटोलः। मितातेडुरा। मधुरः। स्पन्देः संप्रसा
रणम्। सिन्दूरम्। स्यास्तुकुः। सेतुः। मन्तुः। जन्तुः। मस्तुः। शङ्कुः। धातुः
कोष्ठाः। जिवेरात् कोपवृद्धिश्च। ज्जैवातृकः। कृषा देतुः। कर्षुः ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश

श्रीगणेशाय

श्रीरामः

सि॰ चं॰ कौ॰

१५

अकि लक्षणे २ शकि शंकायाम् मदि मोदस्वप्नस्तुतिकान्तिगतिषु कर्द गतौ २
चगि गतौ मन्थ विलोडने वर्त्तते आवने
खुधने हेषा ...

मङ्गयातीति मङ्गुः। शङ्कुः। निलङ्गुः। मद्यादेरुरच्ः मन्दुरा। मञ्जुरा। वर्त्तुरः। महिषामिति सलामे २
अङ्कुरः। मन्दुरा पश्चो निपात्यते। माद्यतीति मन्दुरः। कर्दुरः वन्धूरः। वन्धु
रः। कुकु धूश्चाह्वाने। कुकुरः। अंकुरः। असुरः। संसुरः। शार्वरोः नातौ। शु
श्यपोश्चवर्ती। श्वसुरः। अविमह्योर्निषद्। अविषः। महिषः। आमेघे महे हुमायां
र्घश्च। आमिषम्। अहेर्व द्वि रोहिषः। किलेर्वुक्। किल्विषम्। माघादेः कील बन्धने गीनयोः ३

टि २ किः। मन्थो। मुञ्चेः मन्दिमम्। तिमिन्नम्। मिहिरः। उचिन्नम्। उधिन्नम्। १५
वधिन्नः शुद्धिन्नम्। अजिराद्येति निपात्यते। अजिन्नम्। शशातिति शिशिन्नम्।

शिमाहुम आर्द्रि माचेचे २ भिल सेचने २ शश प्लुतगतौ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम

यमो वेनो ॥ पिलम् । स्थिवनम् । सिकनम् । स्थविरः । खर्द्दिनम् । शिठ शिवि
नम् । शलगतौ ॥ शलिलम् । अनिलः । महिला । रोकिलः । कुटिलः । कनुव
पिलः । मध्यनेनियवोऽत्रमिपिलः । कुबेरास्येपि । कुवेरः । केवल्लरो ।
कपोतः । मातेर्डवतु । भवान् । किशोरादयः । किशराणोतिकिशोरः । कठो
रः । चकोरः । कपि । कपोलः । पटोलः । मिनातेरुरन् । मधुरः । स्यन्देः संप्रसा
रणम् । सिन्दूरम् । स्यास्तुक् । सेतुः । मन्तुः । जन्तुः । मस्तुः । शङ्कुः । धातुः
कोष्ठाः । जिवेरात् । कोवद्धि स्वः । जैवातृकः । पथा हेतुः । कर्बुः ॥ ८

खर्जेश्चयते। खर्जूः। यतोऽधश्च। वधूः। कषेश्छश्च। कच्छूः। कासेर्णिद्
यः। कासूः। पादूः। खनोऽवृः। कशेर्नूः। चवि ... । दृदूः। अवाश्य। श्वंवूः।
नेर्डु कुः। जंबूः। कर्कन्धातोरिति कं धूः। दिधिषेर्ये स्पातिदिधिषुः।
मश्रोतुतिः। मउत। शिवतेरूत्तिरस्पमुः। जम्बूतुः वनूलः। वकुलम्।
हृदे नितिः। हृनितिः। सनितिः। नो हितः। उ... इति सो नो धातुः। योषित्
नाडीमिडु कृ। तडित्। शमेर्ढः। शण्ढः। कमादे नढः। कमठः। जरठः।
रमेवद्धिः। रामठः। शामेखिः। शंखः। कणोढः। कराठः। वरवाद्यः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणाधर·
राम

कलश्च सत्यान्तानि पात्याः। कम्बलः। शबशबलः। पललं सबलः।
तवलः। कमुकं वलः मुसखंडने। मुसलं। लगिगतौ। लाङ्गलं। कु
पलः। कुचलः। कश्मलं। कोमलम्। मञ्जुमलम्। चुप शपलम्। शा
कलम्। शमलम्। चोप्य जलः। नमान्ताडुः। दंडः। षंडः। खराडम्। व
र्गादिभ्यः कित्। गुडः। स्यादेरालः। स्यालं। स्थाली। पति चण्डिभ्यो
मालन्। पातालः। चंडालः। तमादिभ्यः कालः। तमालः। शालः। वि
डालः। मडालं। कुलालः। कपालम्। कलालम्। पतादिभ्योऽङ्गः।
पतंगः। लवंगः। विडादेः कित्। विडंगः। मृदंगः। गमादेर्गः। रामः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
श्रीराम
सि·कौं·उ·

गंगाङ्गाम्। खड्गः। अंजातासंयःअल अलंमंकुः शंकुः शङ्कुः युगः।
ग्म्हः। शवस्तद्दैवोऽपि प्रसयानां निपात्यो। शयतः हनतः वषतः
सत्रेः सदः तनेः तदयत्रेयदद्यादिएतदभियोऽर्तिः शुक्रस्वस्व
भिवधुघसिभ्यां मक् कुधुबइतिसौत्रः। युष्मद्। अस्मद्। स्त्या
र्मः। स्तोमः। सोमः। होमः। धर्मः। क्षेमः। भामः। यामः। यक्ष्मः नेमः
जिह्माद्यः। हाकजिह्मः। ग्रामः। सिमः। शुष्मः रुक्मः धूमः। यु
ग्मम्। तु ... पक्षं। तिग्मम्। हेमः। हिमम्। भीमः। भीष्मः घर्मः ग्रसे।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

योग्य:। पृष्ठेषिव: संप्रसारणम्। पृथिवी। अशादिभ्य:। अश्व:। खौ।
विश्वम्। सर्वादिभ्य: स्वादेर्व:। सर्व:। गर्व:। शर्व:। अवादय:। अवा। दि
हन्समनया जिह्वा। चादेकनः। युवा। वषातन्द्रा। राजा। धन्वा। प्रतिदिवा।
शरवश्च भांतुः। सप्त अच्छा। नप्त्र्यहतेः। अहः। स्वादयः। स्वपतीति
स्वा। उन्द्रा। पुषा। प्लिहन्गहो। स्रेहतेः। प्रहा। मुहा। नपस्मिन्नाहते मूर्द्धा।
मज्जा। सुस्थिषुमज्जा। अर्कपूर्वी। माइ। अर्यमा। मातर्वत्नीविन्द्रे स्व
यति। मातरिश्वा। मह पूजायाम्। मघवा। इत्युणादिषु तृतीयः पादः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री मनोरमा

श्रीः

सि. चं. धं.

राम.

काह्भ्यामेयातु:।कवेलातु।गलवेरातुः।कुवादेकयः।कुष्ठं.अवमं.चा.उचारे
त्वः।अोष्ठं.कोष्ठं.जा.धा.मू.र्घः।सोचः श्यमैतौसाधिः।निशीथा
द्यः।निशीथः।तीर्थविद्धा।पद्धं।मूर्धं.यू.थं.प्रोथः।स्फायादेवक्ु
स्फाथं.तं.वृतक्रं।वचूप्रलमते.वक्रं.शक्रः।विप्रः।नुहुः।उंहा।उड्डुः
श्वित्रं.वत्रं.वीवः।नीथ.छिद्रं।उस्रा.शुभ्रं.अमितम्याहिर्धः।अ्या
त्रः।तामम्र.निद्रा.दयः।रोहितिद्रा.अर्हं.आईम.जोवं.[illegible]स्वादे
कः।सुरः।सुरः।धीरः।गध्रः।शुनादयः।शुसौत्रः।शूरः।सिप्रः.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम

क्त १

वीचम्। वीधुम्। व धुः। वधूम्। वध्रः। इन्कः। अगिगतौ। अत्रैव अः। उ खपः। विप्रः।
डव एरकः। भीमेची। शुः वशुकः। शुल्कः। जुड् जोरः। इराइत्स्मात्। सा। कुः। कौ। शिलि
सं त्रयो। नजकः। वच भन्तृरो। चषकम्। कुह विस्मापने। कुहकः। कृतकः।
मुषकः। क्रियइकः। कृयिकः। श्यास्त्याहृञ्जादिभ्यः इनच्। श्येनः। स्येनः।
कठवाले ३ हरिणः। वजोदेः किरच्। वजिराम्। अजेर्वीन्। अजिनम्। कठिनम्। नलिनम्। कुं
डिनम्। हेडिनम्। दुविराम्। इन्हिलात्। अर्त्तेः किच्च। इनिराम्। वेयितु सा
रस्यश्च। विपिनम्। तुहिनम्। तलिपुलिभ्यां वा। तलिनम्। पुलिनम्। तुहे
रोहिणः। आप्नोतेर्ह्रस्वश्च। आपः। अम्भः। गम्यादिभ्यो डैर्ङैः।

संमहत्तोऽइतिदीर्घः। भिदपाम्। खपशहसाम् कानेप जे इत्यै भवति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्वासप्र
सि॰ कौं॰
रामः
५४

श्रीशारदायाम्

२२ ना

नौ। ग्लायते र्डैः ग्लौ। ग्नामेर्डौः ग्नौः भ्रमेर्डुः। भ्रूः। दमेर्डोस्। दोः। दैर्घ्यो। यनेर्विज्
म्रादेर्वः। मनिकृ म्रशेवसादेसोधुः प्रस्वयः। भशनाः। उन्देर्नलोपश्च म्रोदनः
गमेर्गादेशः। गा रां। अन्येभ्योपियु। स्यन्दनः। रोचनः। मैत्री केतुः। न
जनं। तकिरातः। धवोर्धिव। धिवरताः। धान्यधनं। पचसुन्दयः। पचेसेच
ने। पचती। तियच्छत्। यहत्। महान्। विपुर्डः हन्। वेहत्। नप्तृ नेप्तृ त्व
ष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ यामातृ पितृ दुहितृ ज्ञातृ एते निपात्यन्ते तृप्रत्यया
न्तोः। नयतं स्पनेनडितेन प्ता। निनेष्टा। त्विष त्वष्टा। होता। पोता। भ्राज
भ्राता। जायां माति जामाता। मातर। मातायातीतियीता। दुहिता। न्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
राम

६२

न्हार अवयवा नसो· न्हाता· सैंधवे सिंधसा· पतेर्डडिः। पाता· नञि नन्हेच।
ननन्ह तीतिननौ ननं हे त्से के दिवे सः। देवा· देवसौ· नयतेर्डित्· ना· नौ· अ
मीदेरनिः। अरणिः। सरणिः। धवरिणः। धमनिः। अशनिः। अवनिः। तरणिः।
नजरीणः। अर्चीहेविस॥ अर्चिः। शोचिः। हविः। छेर्दिः। सर्पिः। उते चादेर्यिः। ज्यो
तिः। जनादेरुसः। जनुः। अरुः। परुः। वपुः। यजुः। एतेर्णित्। आयुः। धी
वादयः। छन्दप्रत्यया नानि पात्याः। धीवरः। सर्वरीः। निघण्टुः। पीवरः।
इनादेर्नकुः। इनः। जिनः। हीनः। स्म स्मः। वे धेवृ पशु औ च· वृ धूः। कुधूः॥
धादेर्नः। धानाः· पपुरीमः· पद्मः। श्रीराः। तन्हो नसिय अप्तौ। तन्हो राः। तन्मराः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्रीमत् राम
राम राम
सि० कौ० १४६

नास्नादयः। नास्ना। शास्ना। स्वना। शैरता। सती। स तसनम्। निजं नीहराम्।
सिलेष श्लन्हराम्। मनोर्हर्युः। मनुः। हस्युः। म ऊ स्तुकम्। सुस्वैयः। सनयूः।
पादेषुः। यापम्। न्याहः। कितः। नोपः। स्त्रूपः। कूयः। शिल्पादयः। शिल्पं शिल्पः।
शस्नुः। शयास्त्रा। वा च। धावन्। नु। नुपम्। श। शल्यम्। सनादि। त्यनादि। तनुः। स
नयितुः। खम्बशोको निपात्याः। खम्बरीबः। कादेशीयः। क। शीयः। शट। शरीनम्।
२० गभीरादय गमे भैः पन्ने नुमच। गम्भीरः। जंभीरः। वश। उशिनम्। वस। नीनम्। शीऊ
धुकूलकू। वलवलनवालपाला। सिधुशीलम्। शैवलम्। शैवलः। शैवालः।
शेपालेमा। उलूकादयः। वल। उलूकः। शम। शम्बूकः। शल। शालूकम्। मारिा २०
शबूकः। जलशुकपः॥

श्री गणेशाय
श्रीराम

धान्ये सोध

श्री गिरिजा गणेशौ २

सत्तुकम् । नियोमि । नेमि । अर्तेनुरक्‌ऊर्मिः । भुवः कित । भूमिः । श्नोतेनश्चव्रश्मि ।
स्वादेर्निः कितः । सरोत्वम्‌ हिमः । अङ्गेर्नलोपः । अग्निः । वहेर्निः । वह्निः । श्री
णिः योनिः । श्रेणिः । हृणिः । यानि । धराणिः । धृणिः । पद्भिः । पादिः ।
२।४ मेतिः । केसीत । शप्रत । हन्तेः । बहवः । ध्वनिः । नयाः । अंहतिः । ञादेः । क्रिः सू ३
सविः । भूविः । अदृः । अद्रिः । रात्रिः । अत्रिः । पतेर्यत्रिः । पतत्रिः ।
मरुईचिः । मरीचिः । बेझ्रोईत । वीचीः । पुनर्भुवः । पुनर्भ्रगमते । पुनर्भुवः । प
नलिकेलिम्यः । उषः । गडुः । जंरास्त्रूवः । शक्ता हेयहः । कवि गतो । कंठः । कंटः । कलि काकः २
मर्चि चमसः । कसमः । कंद मः । पुल्यादेः । पिन्दः । पुलिन्दः । धुपेर्वी । यवः । उपिन्दः कंकः । कंठः कोकः २
पीयूषः । पीय इति सौत्रः । पीयूषम् । मज्जेर्नम च । मकरूवा २ शकुलः । धा कहो जावो नहीजा
लंत यादनम्
कई कुत्सिते शब्दे । पुलमहत्ये । त्रि ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश।
श्रीरामराम।

२

तंतुवायः। कुविन्दः। नेषिजे धषिः निषंगधिः। सेनतिसारवा सापतिः। कजी ऋजूनः।
वक्रतेर्यायनेन। स्वकर्णः। कपूयः। वल्लूनम्। जगेवधिः। लाङ्गूलम्। कुंसतेः। कुंवस्य
[illegible] स्व। कूवी। सिवेर्कनू। वासः बी। शमेर्वः। शंवः। उच्चादयः। एवशमथावे।
उच्चम्। म्यासत्तभ्यांवकः। स्वावकः। स्तोवकः। शाशयिभ्यांदः। शादः। शदः। [illegible]
स्यः। च्युवती स्वहः। कुन्दः। वलिमलितनिभ्यः कयः। वलयम्। मलयम्। तनयः।
[illegible] कु। [illegible] यम्। मिनोतेतुः। मेतुः। जन्यादयः। जन्तुः। [illegible] तुः। शातया। ति
तिशत्रुः। कुषेतुं भोमे [illegible]। कुसमम्। कुसमम्। कुसीदम्। कुसितम्। तत्पु [illegible] लादयः।
त [illegible] धाते। तरा [illegible] सः। [illegible] रोतो। [illegible] कुशः। वेधः। [illegible] सः। यत्वसम्। त्रिध
या। [illegible] धिस्तः। शतशंत वसने। शत्यम्। मृशांकेभ्यो विभ्यः। तः॥

२१

२

श्रीगणेशाय
श्रीरामराम

मृशालम्‌ः शल्क॥ अभ्रम्‌॥ अविगतो॥ अंकुः माद्र्यिः माया॥ छाया॥ सप्रम॥
बुन्नस॥ ..य॥ जनेर्मि कृ॥ जन्मम्‌॥ जाया॥ अघ्नूदृ यः॥ हनअघ्नः॥ ह॥ नेर्ध कुः
अजगमनुप धायालोपश्च॥ अघ्ना॥ कनिर्‌ प्रै॥ केन्या॥ चेन्धमा॥ अर्त्यो
र्न॥ अर्वा॥ य॥ पर्वा॥ धाप्यो॥ संप्रसारणम्‌॥ धीवा॥ पीवा॥ अर्धः॥ अध्वा॥
धातोनि॥ यजिः॥ वीटिः॥ जनुः॥ बोधिः॥ हनिः॥ वर्तिः नाम्युपधात्किः॥ रुचिः॥ अ
पिः॥ शुचिः॥ लिपिः॥ तत्सनिः॥ कृषिः तृप्तिः॥ अमितपिशमिस्तमामतइतश्च॥ क्रि
मिः॥ तापिः॥ शमिः॥ स्तिमिः॥ मनेरतड॥ मुनिः॥ यती॥ वलिः॥ यरीः॥ सोत्रः॥ वलिः॥ वयावे
नित्र॥ वापिः॥ वाजिः॥ नोहोमः॥ नाभिः॥ जनिः॥ आजिः॥ आतिः॥ अशेनुट्‌॥ नाशिः॥
वातेर्डित्‌॥ विः॥ नीव्याहृयः॥ नीपूर्वे वेञ्‌॥ नीविः॥ पृहिः॥ समानंख्याप्तेजनेनिनिः॥

मनसोनेर्‌
अमृतसातो गजमनेर्‌
जनिघधोर्नवृद्धिः२
अजगतोर्‌

सत्वा। आङ्पूर्वोऽप्येकमो। आशुभिः। आहिः। क्रोरेकिः। कृ। किविः। जिविः।
प। पुविः। मनेर्धातोः। कर्म्म। चर्म्म। भस्म। जन्म। छद्म। सूत्रामा। हेर्नेस्य
श्रः। ब्रह्म नामाद्यः। म्ना। नाम। सिञ् सीमा। व्येञ् व्योम। तु रोम। याप्मा।
वेञ् वेमा। अतेर्मनिराः। आत्मा। हनिमशिभ्यां सिकन्। हंसिका। मन्निका।
कोवेव। कवचः। गिरुडः। गरुडः। इन्द्रः। कमिवेरोपश्च। इदम्। कायतेर्डिमुः।
किम्। धातोः। पृ। पल्वम्। [illegible] सिचिमु [illegible]। षेत्रुः। [illegible] मृत्रम्। [illegible]
[illegible] क्रैः। अत्रम्। चित्रम्। मित्रम्। पुत्रः। पूत्रो [illegible]। पुत्रः। स्यायते [illegible]। स्त्री।
[illegible] गात्रम्। [illegible] त्रः। [illegible] त्रम्। वोदित्रम्। [illegible] दि [illegible] त्रो त्रो।
[illegible] शित्रम्। [illegible] त्रम्। धवित्रम्। [illegible] त्रः। [illegible] त्रम्। प्रह [illegible]। [illegible]

अक्रम ५ स्व ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीजतीश
श्रीराम

हलादित्वादेर्लोपः ३

अमाद्वाऽः

वनुत्रमः श्राव्यराम् चितिः कराऽकश्च। विकुराम सवेसः। सन्त्रमम पाते
उमल पुमान्। मुआदेकिमः। भुजिष्यो हासः। उचिष्यामिष्ठम्। यसा हेसितः।
वासितः। शास्तिः। अगमस्यतिः। हलादित्यादेर्लोपः। अगस्तिः। वैतसः
विनस्तिः। पत्रिः। हरातेन्स्य हतिः। क्षतेरुपिप्यः कोपः। किचाटम्। तिथी
टम्। कूपाटम्। धातोरसः। केतः। सरः पयः। अशोरुदसतो। यशः। उद्वृवेले
वलोपः। ओजः। भ्रजः। शिवः। क्लिबशिवः। अर्त्तेरुनः। उरः। व्याधीसन्। अश्रः ३
उदकेनुट। असी। इणागसि। एनः। स्नुशीभ्यां तुट्वा। स्नोतः। सेतः। पातेन्
हकेनुट। पाप अदेर्भन्। धेनुमन्व। अंधः। आपेकृत्योनुम्भौ। अम्भः

उदकेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अ। ववाहेःसद्. वन्देःपन्दोः३।

नौर्हि विभ्यः।नमः।इरा। अंपनाधे. अगः।अमेर्हुकुंश्चे.हः। नेमस्व नेहः। हरी
ह व। नमन्ते ऽस्मिन् नहः। नंभाहुःकितः। नजः। भुवश्व. भुवः। भुवसो धसोर्कि
त. वासः। वन्दे रहे श्च वः। पन्दो नजिहन एह चौ। अनेहाः। अनेहसो। वि
धाञोवे धव. वेधाः। वन्दूमाञो ञित. वन्दूमाः। पुंसि धाञः। पुंधाः। ऽ
षः कितः ऽषः। हेमनुनसिः। हमुनः। वरोः कनसिः। उरानाः। अंगि नाहयः
अंगिनाः। अंगिनाः। अपपूर्वः सोत्तेः। अप्साः। उऽपूर्वोगेतिः। पुरूरवाः।
च्वर्दिभुवो ऽतः। अधुतम. तुघे नूमः। जोधूमः। मसे वृत्तः। मस्त्रः। तहे।
नो हरेपः। तत्राम. इसेष्ठो नआवः। हासः। इशो रव. दाशः। सौमः। ग
न्तोर्दिघः। योगस्यनुहातसा नाम. स. न्तः। पुओयोरणुकु हृस्वश्चंपुराययः। २३

श्रीगणेशः
श्रीराम

गलजातो ४

स्कंसते: शिर्षसक्थि वमं कूर्पा शिकाम: अर्त्तेःस्फुट मव। उरस्यः। उदि हृत्तात्तेन:
ऽ हृदि स्तोपस्त्र। उदरम्। स्तनेमुदि ऽ प्रत्ययः मुखम्। अर्पसः। अंसः मुहेः।
खोमूर्वे मूर्द्धि:। नलेर्ह स्तोपः। नखः। शीर्षोऽहृस्वः। शिरश्वा माऽङ्गुष्ठामयवा
मयूखे:। गलेः फजस्योङ्क्ष। गुल्फः। स्य शेरस्तु श्वशौप च। पर्शुः। पार्श्वम्
श्मनि श्रिश्रोडुः। श्मन शाद्ध मुखवा चीमु संस्रवते। श्मश्रुः। जनेरः जंघ
जंघा वः हन्तोः शशीनावयवे द्वे च जघनम्। क्लिशेर्लस्य लोपश्च। केशः फट्स्यचित:।
फस्यपः। पलितम्। स्नाः स्नायुः। कचकः कटकः नवकः कोचकः। चीकयतेय
च नो विपर्ययः। चीरम् २ हृद्। कीचकः। पतिम ब्योनि नतः। वेचकः। मेचकः
जनेन वक्ष च जठरम्। हर्षते कन्यहि न च। हिरण्यम्। स्नायुः। याश्। कपोलः।
मधेमुचि कल्ककी २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीसारोस्थ
श्रीपञ्चमः
सि॰ कं॰ रू॰
२८

पःसैः पूर्णीमादृसेः ~~...~~
~~सिसेर्थिः~~

दुरीतेर्डिः। उरिः। इधातेर्यन्तु। धान्यम्। तनोतेर्डउः सवच्च। तितउः। अ
र्भकादयः। सधुः। अर्भकः। पृथुकः। पथुकः। पच पावकः।। वनेर्नतिप
अवचमः अवं। अवमः। अर्त्ती। अवी। छि शाकी नासः। वतेरुन्। वत्या
नः। हन्तेर्घ धुवव। घोषम्। न्नमेनदेपश्च। नमा। तनोतेर्डिः नयः। अहे
यतिः। अरिः। प्रचेनम। पृषम। वने। वनम्। मडेः नदः। मडुः। सम्ब मनि
जातौ। सदेरगागद्यः। सर्वस्मिन्कालेऽप्यागद्यः। इशागद्योऽपनि। ताः
प्रयोगमनु सप्रयोज्या धाः। तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्। धातोर्भविष्य
ति काले तुमुन्ण्वुलौ स्तस्तादर्थ्यायां क्रियायाम्। भोक्तुं व्रज
ति। पाठितुमास्ते। तुमर्थेर्भुवे। हेश्यकृते। कालसमयवेलासु। २८

याम्२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्रीरामचन्द्र
राम

को १ प १

श्रप्तोतुं कालः स्तोतुं समयः। स्त्रातुं वेलाम्। स्वार्थे इति कर्तरि केवृं पेषु घातो
स्तम्भः। इण्कृतिभोनतुम्। वीहि वा ऽकृति। कधस्वरा ग्राधवत्वमभम
को३ स्मसहीस्वपेषु। शस्कोतिभोनतुम्। ध स्मोतीस्या हि। पूर्वोत्तवावि
षु सामवीषु। पर्यायो भोनतुम्। प्रवीराः कुशलः। पूर्वतो विम पर्या
पे भुंके। घञ भावे। पाकः। त्यागः भागः हपः। संशायामकर्तरि च।
कर्तृवर्जिते कारके भावे च घञ्। संशायां च। प्रसाहरः। हियते स्मेहापः।
विक्रियते नेन विकारः। उपाध्यापः। घञर्थेकः। विघ्नः। गोघ्नः। स्कघ्नः
स्वराद्भाववाहो घञो पवादः। चयः नयः। चिजयन्यते। विषयः।

मसंख्या ३

श्रीगणेशः
श्रीरामःराम
सिं॰ कौ॰ कृ॰
२५

म२

स्तावः। जयः। क्रः। कनः ग्रहः। गमः। ॥ उपसर्गेहितस्य द्रुतायाः स्वप्रत्यये। प्र
क्षापचतेऽनेनेति प्रक्षः। ॥ यमीति नियमः। सुतुप्रश्नार्हः संयमपनियमाः। म
दम। नादीनामप्रत्यये भवाते॥ मदः॥ प्रमामः प्रमदः संमदः। संदमः शमः क्रमः
मूर्तौ घनः। मूर्त्तौ काठिन्ये चेहन्तेनप्रत्ययो घ नादेशश्च। दधिघ
नः। सैन्धवघनः। हनश्च वधोऽप्रत्ययश्च। वधः। ड्वितोऽथुः॥ ट्वितो धातोरथु
भी स्यात्। वेपथुः। नन्दथुः॥ ड्वितः क्त्रिः। ड्वितो धातोः क्त्रिमक् धातो
न कृतेऽथे कपोनलिवत्तमः। कृत्रिमः। पक्त्रिमः। नङ् कौ। धातोर्नङ् विच्छ
प्रश्नयोर्भावादे॥ यज्ञः। याञ्चा। यत्नः। प्रश्नविशोः शाने प्रश्नः। विश्नः। स्वप्नः।
स्वपोनन्॥ आधिः। प्रधिः। पाथोधिः। वारिधिः। युद्भावे सो नम्। कलरामः। २५

त्यं ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीजगदीश
श्रीरघुनाथ
रामः

ध१

सान्नाधाय्यनयोयुट्। पच्यतेऽनेनेति। पचनोऽग्निः। पच्यतेऽस्यां पचनी स्थाली।
ईषद्दुःसुषु खल्। ईषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल् स्यादित्येतौ स्तो भावे। ईषत्करः।
दुर्भवः। सुकरः। दुष्करो धनः। दुःशासनः। कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः। कर्तृकर्मणोश्च्व्य
र्थयोरीषदादिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल् स्यात्। ईषदाढ्यं भवं त्वयानाढ्येन
न भूयते दुराढ्यंभवं भवता। आत्खलर्थे स्याद्युच्। क्रियते स्वल्पकेन तथा
भावे भावकर्मणोः। आसितव्यम्। शयनीयम्। शयितव्यम्। कर्तरि इति
वा। वास्तव्यः। स्याद्घः स्वरान्नाद्धातोर्यः। चेयम्। जेयम्। तव्यानीयौ चापि
चेतव्यः। चयनीयः। ईदूतः आकारान्ताद्धातोर्यः। अकारस्य चेकारः। देयम्।
प्रत्ययो भवति। सौकर्ये। पचेलिमः। भिदेलिमः। २

श्रीगणेश
श्रीरामाय
सि. चं. कृ
२६

गेयम्। सेयम्। पुंकात्। पवर्गान्ता ऋफारा रेश्च यत्प्रत्ययो भवति। यप्यम्।
जप्यम्। शप्यम्। शक्यम्। सह्यम्। सेह सा च्युता। सव [illegible] नाइसान्ताच्च धा
तो ण्यत्। कार्यम्। हार्यम्। वाह्यम्। धात्यम्। पाक्यम्। [illegible] वाक्यम्।
ऋ किन्तु त्वाभावः। पाठ्यम्। पाच्यम्। वाच्यम्। व्यं वीम्। ओरावश्यके। पवर्गा
न्ता हाय[illegible] ण्यत् [illegible] ओरेतो यः स्यान्नत। आकारोकारयोर्निमित्तं य
प्रत्ययो स्यान्नत। लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसोरपि। समो वा हिततयो
र्मांसस्य पचि युङ्घञोः। अवश्यलाव्यः। मोनुं कामः। ओतुमनाः। सहितम्।
संहितम्। सन्ततम्। मांसपचनम्। मांस्पचनम्। मांसपाकः। इति नो [illegible] शोप.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशः
श्रीराम

कृत्यवर्त्तौ ५

पुष्यसत्तौ ५

वध्यम्। ऋदुपधाच्चाक्लृपि। सकानोपधाच्छातोः क्यप्। वृत्यम्। वृध्यम्।
नस्यम्। क्लृपि च त्यौनी। कल्प्यम्। चर्त्यम्। मृजेर्विभाषा। मृज्यम्। मार्ग्यम्। भुवो
भावे। भुवो भावे क्यप्। ब्रह्मसोमभावो ब्रह्मभूयम्। नाम्नि किम्। भव्यम्।।
अनुपसर्ग इत्येव। प्रभव्यम्। एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्। इत्यः।
स्तुत्यः। वृत्यः। दृङ आदरे। दृत्यः। आदृत्यः। शासेरिः। शिष्यः। जुषि प्रीतिसेव
नयोः। जुष्यः। खनेरित्यमक्यापि। खेयम्। भिद्योद्ध्यौ नदे। भिनत्ति कूल
मिति भिद्यः। उज्झति जलमिति उद्ध्यः। कृवृषोर्वा क्यप्। कृत्यम्। कार्यम्।
वृष्यम्। वर्ष्यम्। पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे। पुष्यन्ति कार्याण्यस्मिन्निति पुष्यम्।

ध्वसाहेर्षः ५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्य २

राजसूयाद्यः। राजसूयः। सरति आकाशे सूर्यः। तथान्ये। ऽहिद्वयविधौ
शब्दो वाच्यः। दर्शनार्हो दृश्यः। दर्शनीयः। दृश्यः। स्वाध्यायोऽध्येतव्यः।
अध्ययनीयः। अध्येयः। श्रोतव्यः। मन्तव्यः। तथा दीनां कर्मसंज्ञा। स्त्रियां प
जो भावे। यजादेर्ङीतः। स्त्रियां भावे क्यप्। इज्या। व्रज्या। समज्या। निषद्या।
निपत्या। मन्या। सुत्या। शय्या। भृत्या। इत्या। कृत्या। कृञो यक् वा। क्रिय
क्रिया। इयति वृजिति निपात्याः। इच्छा। सर्वे गुरवः। परिचर्या। आटाट्या। गो
र्तेर्गुरवः। जागर्या। हन्तः। हत्या। क्तिः धातोः निः। स्त्रियां भावे॥
कृतिः। बुद्धिः। स्मृतिः। अमान्तस्य दीर्घः। शान्तिः। न्होतिः। ऊतोस्येनेटू।

ड्या ३ सतोऽध्रि भवत्ये कावेप्रत्यये यक्रि वर्

श्रीगणेशाय। श्रीराम।

हन्त्यादेर्नेट्। हयवत्याहायादेः ल्लिप्रत्ययस्य वनेऽगमः। शम्बी। १
गुहोस्थोनेट्। १

पचपज्जि। संशीतिः। हुतिः। चलहिनोमिट्। निग्रु हिलिग्रु ध्वादेर्निः। स्त्र
निः। त्यवतेर्धस्येत्वे। तूर्णिः। हन्त्वादि। स्पः। नेन्नेः। कीर्णिः। गीर्णिः। लूनिः।
संपदादेः क्लि वा। संपत्। संपत्तिः। कर्तेविनिलः। संज्ञायाम्। प्रकुरुते इति
प्रकृतिः। विभिर्नमः। चितो यातो भिदादिश्च स्त्रियामङ्। पचा। मृजा।
जघोऽङि गुणः। जागृभिदादिभ्यो द्विहन्नित्पा। गुहा। गुर्वोर्हिसात्र। गुरुमतो
हलानोत्स्त्रियामङ्। ननित्तः। ईहा। ऊहा। कुण्डा। प्रत्ययान्नो त्स्त्रियाम
ङ। चिकीर्षा। लोलूपा। करालुपा। पुत्रकाम्या। इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे।
पचिः। पचतिः। यन्ता वर्तुं स्यिपचश्रिघ वेदिविदिर्इषि स्पः। स्तिधिवुः

श्री गणेश २

श्रीराम। सि॰ चं॰ घृ॰

२८

ए॰

कारणा। अर्चना। चर्चना। घट्टना। वन्दना। वेदना। एषणा। इञजादिभ्यः
आजिः। आतिः। आदिः। आक्रोशे नञ्यनिः। अकरणिः। अजननिः। इक् कृष्यादिभ्यः
कृषिः। गिरिः। किरिः। पूर्वकाले क्त्वा। धातोः। न क्त्वा सेट्। किन्न स्यात्। श
यित्वा। मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवस रुदविदमुषग्रहिभ्यः कित्। मृडि
त्वा। मृदित्वा। उषित्वा। विदित्वा। मुषित्वा। गृहीत्वा। नो
पधात्थफान्ताद्वा। ग्रथित्वा। श्रथित्वा। गुम्फित्वा। अलंखल्वोः
प्रतिषेधे। अलं भुक्त्वा। खलु कृत्वा। उदितः। नक्त्वो वेट्। शमित्वा।
दृष्ट्वा। भ्रमित्वा। भ्रान्त्वा। अहेर्जघ्नुः। जग्ध्वा। समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्। समासे

२८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीमनोहर
श्रीराम।
राम।

सतिपूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययः समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने। संभूय स्वकर्मेति प्राणम्य
गच्छति। अनञ्पूर्व इत्येके। अकृत्वा। क्त्वायिलघुपूर्वात् सनश्च अरप्। पवित्वा
ग३ मथ्य: पवित्वा। अलघुपूर्वस्य विकल्पः। संप्रधार्य। आप्नोतेर्वा। प्राप्य। प्राप्य
क्त्वापि च अभावः। प्रदाय। प्रस्थाय। प्रसाय। विधाय। तत्कालेपि क्वचित्
नेत्रे संमील्य हसति। मुखं व्यादाय स्वपिति। पौनःपुन्ये णम्। पदं द्विर्व
समानकर्तृकेषु धातुषु पूर्वकाले धातोर्णम्। णम् तस्य पदस्य द्वि
र्वचनम्। पायं पायं गच्छति। भोजं भोजं। स्मारं स्मारं। गामं गामं। गा
मम् गामम्। लंभं लंभम्। लाभम् लाभम्। कषमादिषु च। यथेष्टं श्रो
तम्। कन्यांकारम्। अन्यथाकारम्। एवंकारम्। इत्थंकारं पठति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीप्रमोधिनवृत्ति
सि. कौ.
२८९

एवं पञ्चमी तृतीयासप्तम्योः। अग्रेप्रथमपूर्वेषु उपपदेषु क्त्वाणमुलौ वा। अग्रेभोजं व्रजति १ अग्रेभुक्त्वा प्रथमं भोजं प्रथमं भुक्त्वा पूर्वं भोजम्। पूर्वं भुक्त्वा। अपन्हेत्वप्रसाया भावः। अग्रेभुक्त्वैव ततो व्रजति। आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव णमुल् अग्रेभोजंभोजं व्रजति। कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् १ चौरंकारमाक्रोशति। चोरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः। स्वादुमि णमुल् स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल् स्यात्। स्वादुमि इति मान्तत्वं निपात्यते। अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुंक्ते। स्वादुंकारं भुंक्ते। संपन्नंकारं। लवणंकारं। संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ। वाऽपि स्वादुं कृत्वा भुंक्ते। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने कृञः सिद्धाप्रयोगे णमुल्। यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये।

२८

श्रीगणेशाय श्री
श्रीरामराम

किं तयानेन। कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये। कन्यादर्शं वरयति। सर्वाः कन्या इ
त्यर्थः। ब्राह्मणवेदं भोजयति। यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति
वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः। यावति विन्दजीवोः। यावद्वेदं भुंक्ते। यावल्लभ
ते तावदित्यर्थः। यावज्जीवमधीते। चर्मोदरयोः पूरेः। चर्मपूरं स्तृ
णाति। उदरपूरं भुंक्ते। कर्मण्युपपदे पूरेर्णमुल् ऊलोपश्च वा वर्षप्रमाणे गम्ये
गोष्पदप्रं वृष्टो देवः। गोष्पदपूरम्। मूषिकाबिलप्रम्। मूषिकाबिलपू
रम्। चेले क्नोपेः। कर्मण्युपपदेषु क्नोपेर्वर्षप्रमाणे गम्ये। चेलक्नोपं।
वृष्टो देवः। वस्त्रक्नोपम्। वसनक्नोपम्। निमूलसमूलयोः कषः। कर्मण्युप
केर्णमुल् पूर्वकाल इति न संबध्यते। निमूलकाषं कषति। समूलकाषं कषति। निमू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संसमूलं कषतीत्यर्थः। शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः। शुष्कपेषं पिनष्टि। शुष्कं
पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषम्। रूक्षपेषम्। समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्
ग्रहः। समूलघातं हन्ति। समूलं हन्तीत्यर्थः। अकृतकारं करोति।
जीवग्राहं गृह्णाति। जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः। करणे हनः। पादघातं
हन्ति। पादेन हन्तीत्यर्थः। स्नेहने पिषः। उदकपेषं पिनष्टि। उदकेन पिनष्टी
त्यर्थः। हस्ते वर्त्तिग्रहोः। हस्तवर्त्तं वर्त्तयति। करवर्त्तम्। हस्तेन गुटि
कां करोतीत्यर्थः। हस्तग्राहं गृह्णाति। करग्राहं। पाणिग्राहं। धनार्थे कारले
पुषः। धनपोषं पुष्णाति। रैपोषम्। गोपोषम्। अधिकरणे बन्धः। चक्रबं
धं बध्नाति। चक्रे बध्नातीत्यर्थः। संज्ञायां च बध्नातेः। क्रौंचबंधं बद्धः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीलक्ष्मीपतिर्जयते

मयूरिकायः ॥१

मयूरि

ऋष्टालिकावन्धंवद्धः। अन्धविशेषासांसंज्ञा एताः कत्रौजीवपुनुषयोर्नि
पातहेः। जीवनाशंनश्यति। जीवेनेश्यती स्पर्द्धः। पुनुषवपहे वहति। पु
नुषो वहती स्पर्द्धः। ऊर्द्धकर्णेवि। शुष्पिपुषोः। ऊर्द्धशोषंशुष्यति। ऊर्द्धः शु
ष्यती स्पर्द्धः। ऊर्द्धपुरंपूर्यते। ऊर्द्धःपूर्यते इस्पर्द्धः। उपमानेकर्मणिच। तैवि
वो घृते निधायते जेलम। घृतं निधाय मिहितमो स्पर्द्धः। अजेनाशं
नष्टः। अजइवनष्ट इस्पर्द्धः। कषादिषु यस्मोलमविहितस्त एवानुप्रयोगः
वाः। ते चैवो हत्तम्। उपदंशस्तृतीयायाम्। इतः प्रभृति पूर्वकाल
इतिसंबन्धयते। मूलकोपदंशं भुंक्ते। मूलकेनोपदंशम्। इत्यमा स
समूलस्य मुजि प्रतिकर्मत्वात्तृतीया। यद्यपि उपदंशिना सह शब्द
संबन्धः तथापि भुजिनावश्यिवः। हिसार्थानां चानुप्रयोग धातुना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम
वं· मं·
६६

समानकर्मकाणां तृतीयान्तेषूपपदे। दंडोपघातं गाः कालयति। दंडेनो-
पघातम्। दंडताडम्। समानकर्मकाणां किम्। दंडेन चोरमाहत्य गाः
कालयति। सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे उपपीडरुधकर्षः। पार्श्वोपपी-
डम्। पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। व्रजोपरोधं गाः स्थापयति। व्रजेनोपरो-
धं। व्रजे उपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपक-
र्षम्। पाणिनोपकर्षम्। तृतीयासप्तम्योरुपपदयोः सन्निकर्षे धातोः
केशग्राहं युध्यंते। केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहम्। हस्तेन गृहीत्वा।
तृतीयासप्तम्योः प्रमाणे गम्ये धातोः द्व्यंगुलोत्कर्षं खंडिकां छिनत्ति।
द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षम्। अपादाने त्वरायां वेत्ये यायांगम्य स्वा० २

स्वौजसमौट्छस्त्यादिनातात्पर्यतस्त्यादयः प्रातिपदिकाद्विहिताः। तेषामर्थविशेषव्यवस्थं
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थेत्यादिना प्रथमाद्यस्सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञा तत्प्रसिद्धा
व्यवहार इति स्वौजसमौडित्यसूत्रेण लक्षितोन्यः कोस्तु भेद इह प्रथमाद्यस्तद्धेतुः सुपां त्रिके
पूर्वान्तो समर्थस्याद्युक्तानादित्यादिषु नृणुक्तं। तथा च न्यायसिद्धत्वाद्विभक्तिः शास्त्रे प्रथमादि
ष्ठानामकारोपि नन्वेतानि तिङो ध्यातः। व पदार्थपंचकं प्रातिपदिकार्थ इति। तदुक्तं ततोलिंग
वचनग्रहणं। मनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रग्रहणात् व्यक्तमर्थादिसंख्या वदेत् तत्र
त प्रातिपदिकार्थादन्यतिरिक्ते त्वोत। त्रिकमन्तोपि विशेष्यग्रहणमनर्थकमेवेत्याशंक्य विवक्षि त
दर्शयति। नियतो पस्थितिक इति। यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थोयं स्वरूपक इति यावत्। नन्वेवं सिद्धे मात्रग्रहणं किमर्थं प्रथमा न स्यात् क्वाचि
शब्दार्थमात्रप्रथमा नियमेन नेह इत्यतो सत्तां परस्परं ता हि तसमभिव्याहारे लक्ष्यार्थ धोधिता
न्वयमात्रादि॥ मात्रशब्द स्यति। तत्र चाव धारणमर्थः मात्रं कात्स्न्येव धारणे स्पमाः। प्रा

श्रीगणेश
श्रीराम
वै० कौ०

समानकर्मकाणां तृतीयान्ते उपपदे। दण्डोपघातं गाः कालयति। दण्डेनो-
पघातम्। दण्डताडम्। समानकर्मकाणां किम्। दण्डेन चोरमाहत्य गाः
कालयति। सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे उपपीडरुधकर्षः। पार्श्वोपपी-
डम्। पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। व्रजोपरोधं गाः। स्थापयति। व्रजेन उपरो-
धं। व्रजे उपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपक-
र्षम्। पाणिनोपकर्षम्। तृतीयासप्तम्योरुपपदयोः सन्निकर्षे धातोः
केशग्राहं युध्यन्ते। केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहम्। हस्तेन गृहीत्वा।
तृतीयासप्तम्योः प्रमाणे गम्ये धातोः द्व्यंगुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति।
द्व्यंगुलेन द्व्यंगुले वोत्कर्षम्। अपादाने परीप्सायां वर्त्यमानायां गम्या

स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वाद्याः प्राप्याः प्रातिपदिकाद्विहिताः । तेषामर्थविशेषे व्यवस्थां
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थेत्यादिना प्रथमाद्याः सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिहापि
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सूत्रे मूलकृतोक्तं । कौस्तुभे तु इह प्रथमाद्याः सप्तम्यन्ताः सुपां त्रिके
ष्वर्तन्ते समस्ता इत्याहुः तदिति पाणिन्यादिसूत्रे । तथा चाप्यसिद्धत्वाद्विभक्तिशास्त्रे प्रथमादि सं
ज्ञानामकरणेपि न क्षतिरिति विशेषः । पञ्चकं प्रातिपदिकार्थ इति । स्वतेतरो लिंगादि
वचनस्य ग्रहणात् अन्वर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धः । मात्रग्रहणात् [illegible] दिकं च [illegible]
तु प्रातिपदिकार्थादन्यानि [illegible] तोत । त्रिकमन्येपि स्युः ग्रहणादमनर्थकमेवेत्याशंक्य विजानीते
दर्शयति । नियतोपस्थितिक इति । यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिस्स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थः पञ्चक इति यावत् । नन्वेवं सिद्धे मात्रग्रहणं किमर्थमित्यत आह
शब्दार्थमात्रे प्रथमा विभक्तिरेतद्वाक्यार्थमित्यर्थः तेन सर्वं प्रकृत्यर्थमात्रे [illegible]
[illegible] मात्रशब्द इति तत्र चाव [illegible] मर्थः मात्रं कात्स्न्ये [illegible] । प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वौजसमौडित्यादिना तदन्तस्मात् ङ्याप्प्रातिपदिकादित्यर्थः। तेनार्थविशेषे सत्यसौ
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थे स्वादिना। प्रथमादयस्सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिति
व्यवहार इति स्वौजसमौडितिसूत्रे मूलकृतोक्तं कौस्तुभे तु इह प्रथमादयस्सर्वाः सुपां त्रिके
पूर्वतनेऽभिसंस्ताद्भ्रातृत्यादिति पाण्यादिषूक्तं। तथा चान्यापरसिद्धत्वाद्विशेषशास्त्रे प्रथमादिसं
ज्ञा नामकाण्डेऽपि न स्यादिति तिष्ठे ध्यायम्। ... पदाद्विवचनं प्रातिपदिकार्थ इति। उच्यते तत्तल्लिंगाव
च्छिन्नस्य हानि मनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः। मात्रग्रहणात् ... कर्मादि द्वितीयाद्यर्थे तेऽन्य
तु प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात्। त्रिकपक्षेऽपि सिद्धं ग्रहणमनर्थकमेवेत्याशंक्याधिक्यार्थमस्तीति
दर्शयति। नियतोपस्थितिक इति। यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिः स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थो ग्रहणक इति यावत्। नन्वेवं सिद्धे मात्रग्रहणं व्यर्थमिति चेदाह
शब्दार्थमात्रायां प्रथमा विभक्तिः इत्यतो सत्तां पश्चात् तां तत्समभिव्याहारे लब्धार्थबोधो
न्यायप्राप्तादि ति॥ मात्रशब्दस्येति। तस्य चावधारणमर्थः। मात्रं कार्त्स्न्येऽवधारणे समासः। प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह॰ चतु॰
म॰ त्रि॰
८०

नाधय इति तस्यायं भागः सूत्रे दीर्घान्तपाठस्तावदविवक्षितः आत्मनेपदार्थ इति गाढ इति या
वरुणः पुनश्चैतत् हृस्वान्तपाठमेव कृत्वा प्राह तस्यायं भाव इति दर्शनेति किं स्वेन्हस्वविधानमनर्थ
कं स्यात् धातुद्वये नद्द्व ईदित् त्रिविधस्य सिद्धेनाचार्यभेदः धातुनाम नेकार्थत्वादिति पुरि
कतोत्रापि। स्वरितस्वरितसंज्ञेसुटि पितञ्च्छ सूत्रे तिसत्वसोः कथं स्वतन्त्रमयस्याणि भावोवा पुन
रुक्तं पतिभावनाभावमिति उत्क्रमपरिभावयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः अप्रयाप्य
धात्वादिशापतिस्वामेनाभिरोधे समुच्चय इति भावः मानतातोवतां नाथ इति शमथनस्य
सोधनम्स्व कृतिशासनचितिहम स्वासोर्च तस्य नञ्चभेव वक्ष्यार्थे स्थानात्
वन्नस्य सोविलिकारान्तिभिलाषेय व्याख्यातत्वादिति भावः सावन मात्रे मितिश्लाघ
रूपेतिसंज्ञेति शो भासमानइति प्रयोगादिति भावः परस्मैपदं पतिश्शसंज्ञं परपतिमा
रतिः स्पर्धः विसंसृतिश्वपपतित्व तो संपत्ती स्पर्धः संस्पर्धतित्वर्थं वती स्पर्धः मत्ता ८०

स्वौजसमौडित्यादिना तावत्स्वादयः स्वौ प्रातिपदिकाद्विहिताः । तेषामर्थविशेषे व्यवस्थां
दर्शयितुमारभते प्रातिपदिकार्थे स्वादिना प्रथमाद्यस्त्रयः प्रत्ययाः प्राचां संज्ञास्ताभिरिह तु
व्यवहार इति स्वौजसमौडिति सूत्रे [illegible] उक्तौ नकं कौस्तुभे तु द्वि प्रथमाद्यस्त्रयः सुपां त्रिके
पूर्वतो संख्या द्विग्रहणादिति व्यापादितं नकं । तथा च न्यायप्रसिद्धत्वादिति शास्त्रे प्रथमादि
संज्ञानामकरणेऽपि न क्षतिरिति दिक् । प्रातिपदिकार्थ इति । लिंग
वचन ग्रहणात् अनर्थकं प्रातिपदिकार्थ इत्येव सिद्धेः । मात्रग्रहणात् [illegible] दिव्य [illegible]
तं प्रातिपदिकार्थादनतिरिक्तत्वात् । त्रिकपक्षेऽपि लिङ्ग्ग्रहणमनर्थकमेवेत्याशंक्याविर्भावयति
दर्शयति । नियतोपस्थितिक इति यस्मिन् प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिः स
प्रातिपदिकार्थ इत्यर्थः [illegible] इति फलितम् । [illegible] प्रथमा [illegible]
शब्दार्थमात्रे प्रथमा [illegible] सत्ता [illegible]
[illegible] । मात्रशब्दस्येति । तस्य [illegible] मर्थः मात्रं कात्स्न्र्ये [illegible] । प्राति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रित्यमत इति तस्य मारिकम दुष्टिसे तस्यानिहसूपाद्यो वै वर्ष्यापतेः तस्या ऊर्ध्वपर्यसिध्यते रमु
गंधोगोधः गर्गर्वर्वभर्भई वर्णावर गीयान्ते पाडोऽचलतः नहिरे
शरानुरितिइहशशशानुरितिश्रावो यंपः ग्रौंदिकइसु नकम बहुन्न्यवहारिति॥ व्यान्तेषु शशानुमातो
नागे घ्रपंकपाहेमितप्रकरतो ववुरासे ग्रतिनृपातिका स्थितिग्रत्रच व्यालया नमेयसाताम ग्र
पम्धाहेरनागतोनाह चुतहिपो त्रिमिसमिदंर्गताः शिती सर्वनुवर्तते सा च कर्मधारयात्सप्त
मीतुगत्निपूर्व्वप्र सको गिशेव्यः नपास्मिन्नविधिस्तपदाविति प्रवर्तते तदेतदाह इत्संज्ञ
कशाकासाहविति पूर्वं आत्मापाक्रमाह वशादृति शिश्नीतिवहुधीहोनु मिमिदे इसत्रग
ताः स्यादिति भावः वचेतस्याइत्याहेविधार्दोः पिरम्यूरितिवोध्यम्॥ ग्रपंचादिश्चुनादिश्च॥
त्रिविहान्यो हतीत्यव्यन्कृशाकृभविव्यतिव्यिपतीति सोहन्ने मोहनपार्दिशादोहिवचती
तिगन्प्रन्तारतो चुटपीवर्तने ७४२ अवंत्वाद्यपि हट्ठ्यूः ४५० ७७५ भाघोपप्रथमान्तो
न्तीपोहितीवानः हापचधानुहीति वोन्तो चेसके ग्रुभ संवत्सरे ७७०८ संवत्सरे ग्रुकृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

इष्पत्त

म.ति.

३९

ति निर्वर्क्तो सामंमं.पॅर्नेव ग्रवं दिवारि: अचारिख नरम्भास्य तुभं: चतुर्थ हतां कूवर्तीत सर्प
मिति प्राचरणुत्तन्त तत्रापि निवेध स्वेकस्यात चतुर्थे हतांकूस नृस्वं हतोस्कूदभीवि ब्वति सं
हते हूरि स्याद्विकूस्पेप्राप्तृ इतरे षां निसमिदि प्रावृत्ति निबंधोपम ग्रजनमेत दिवतः परस्मेपदे विस
गुवर्त्तते तद्यु तस्मिन्सू नेत्त ज्ञनयोरभावं सन्नपवति इहापि तयो वर्णा विकल्पा तत ते नास सपि
परस्मैपदे स्यतिहेर्दुर्गिकू च निवेधः सिध्यति विकल्पिताभिकत्सस्य मितित्त त देतदाह तङानयोरिति.
स्यद्य भावावास्तिधूयोः हतारी नामा तमनेपदेन समानपदस्यस्यैइवना स्य च निबेध इतिस्यतं
तेन निवृत्तिसि श्रीपत इत्यात्मनेपदे सतते वृर्त्तिसमानपदस्या स्याभावादन्तरंगे तन्निबेधः प्रवर्त्तते स ३९
ब्कृतेयिदृ: न निवर्त्तते चतुर्थहतामासामर्थ्या दिति यस्तु तस्तु प ब्मा इति वन्कृमुचितमन्वं
हितासिद्धस्ये वास्तु कू पृइति सर्पत्न ववत्तादिति स्वाधिः परस्मैपदभावात्त तङानयोः सत्या
घेमन निर्वर्ति नभयः प्राप्तीत्य नेस्कपाविति चैतदेव सर्वं निषेधसामिति याज्यम प्रसज्यप्रति

न १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बेऽप्येऽसंनिवर्णसमासात्प्रत्येकं विभाषैव प्रवर्तते ऽप्योऽस्मिभावः कृपेरि त्यनुवृत्तौ नात्र ऽनुवृत्त्यभावात्
ऽच्पाद्यमाह कृपोरो लः इति रेफ शब्दस्य इति वर्तो केशलो वर्ण ग्रहणान ग्रहणमिति सिद्धान्तात्
पूर्ववाक्ये नाप्राप्तं स्यादिति सिद्धेन द्वितीयपादे ऽसामर्थ्यात् द्वितीय तो ऽ इति कृपूद्दिति
रिस्यौ निर्देशो भावबकार प्रश्लेषो चे ह ग्रहणा नामिति भावः ॥ कृपशी बेति लिङ् सिवाक्य नेव
दोष इति लिङ्गसान्न्यतः स्त इति स नुवर्तन इ स्यस्मात् द्विरुप दध्वे बाध्यताम वेधातवोन्यत्रा
धीता इहपदे नेत्यासमर्थे सिवन्तः वे लिङे पव्वने तेत्यामपद्म ॥ गोऽदिना पपीतारप रस्येऽपि
सिच स्यस्ये से इति स्मात्सधातुक्त सारि बुद्धिकृतं तं सदे ध्वन्नपवन्नु हाहरति विसष्पतीति स्पर्णे
लिपिङ्न्यास्थितवावपदा इति स्वभावातं तरगते स्वपकी स्वसिद्ध्ये रपदाद् इस्पर्शः म्
तवधाह पवस्येति सिद्यात २१ स्माति स्वमतमन्वस्ताये फलकं इच्छापसारे इति सिवापाटं
सिद्धान्ति कस्वितस्यादि मेव्येपहारे तात्पर्यः द्रष्टव्ये २११ श्ताभ्यां ताकारमतमाह केचिदि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रु०व्यतुं
म०त्रि०
५०

माधव इति तस्यार्थं मातः सूत्रे रोर्धान्तपाठस्तोयदवित्रिगितः आत्मातो रोऽविद्याजहारतोइतिपा।
व्यखुः पुरु चैत तहत्वा न्यथुवनाये हि २६ ६ प्राहुस्तो हेति हणाते हि कस्येन्नहत्यादिधानमन्तर्थ
कं स्यात धातु द्वेवे नदृड्गु इदतु रितिहूप स्विद्धे नादार्थभेदः धातूनामनेकार्थत्वादिति लुगिच
करोतीति। हरतिसूत्रीतिसूत्रे सुप्ति तिथन्तेऽन्येसतिसप्तसोः कथं गृह्यताम् स्थापरिभाषायां नौ
पकं परिभाषाव्याविति। उक्तपरिभाषयोः परस्परविरोधे सति उभयोरप्यप्रवृत्तिः मध्यधार्थ
यधातोः शापरिज्ञाने नाविरोधे समुच्चयइति भावः माता तो वाता माधवइति शमसवन्त्रत्रा
स्योधनद्वस्य हि निशात नप्रितिहूपमश्वासोचनं चनुगैरत सा नमेव वश्वार्थैरवानाक्तौ ५०
वनेइसा हो एतिकारादि भितार्थे व्यावृत्त्या तस्मादिति भावः सावन माव्रं भितिश्लाघयतु
रूपेतिसत्रेतिहीप्सामानेइति प्रवेशो नास्तिति भावः व जार्थे द्विति वशृसंरों भवपतिमां
रतिस्पर्धः हिज्जुतिसपपतिसंतो शपरी स्पर्धः संरपपतिरूपं दर्शयती सर्पः मन्ताने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बाधाः सावैविद्धित्वे मस्सिमितिध्येयम् ॥ मीलस्थमीलेत्यादि ॥२५६॥ स्वेद्वेदीदवेभिधाः मीलश्लेषणा इति ह्रस्वोपधस्य
हाहे ॥ मीलस्य मेलौ ॥ मीलगत्ताविति ह्रस्वोपधस्य हाहे ॥ श्रीलसमाधौ ॥ ऽपघायना इति बुराहे ॥ शिलं उंछ इति स्रोप
धस्य हाहे ॥ तिलगतौ ॥५४०॥ स्नेहन इति बुराहे ॥ खोलूज खोर्डधौ ॥५५६॥ त्र्यासंमपि मदित्यान्तोपधाहस्वः
गबुर्वो यत् ॥ अबुर्वोरत् ॥ अडुधोरत् ॥ धोतिकम् ॥ अश्यानंगतिविशेषः ॥ निष्ठान्तासंज्ञायां कन् ॥ ष्ठिवुनि
रसने ॥५६५॥ ष्ठीवनम् ॥ ष्ठेवनम् ॥ क्षु ए ॥ ए ओ हताहित्यास्य नेह दीर्घः ॥ तथा च बोन्देवजम् ॥ ष्ठिवुसिवोर्दीर्घ
स्वेति ॥ अयं हि माहाव्यपि ॥ सनश्लिटोः ॥ सनसिटौ निमित्त इति ॥ यदितु सनिमिसिटिव्यर इति प्राचेऽप्रारव्यानमाहुर्व
र तहायङ्गुणान्तात्सनिवृत्तं स्यात् ॥ नवेष्टापत्तिः ॥ माधवादिग्रन्थविरोधापत्तेरिति भावः ॥ हिवि दिवि धिवि ॥
५९० ॥ प्राचानुधिन्विकृन्व्योस्त्याहिगलोपश्चितो ॥ तदुक्तम् ॥ तथा हि पाणिनीयमते तामहिमो भ्याहिस्व ननु
स्याही ॥ किंवस्याहि त्याम्पुपगमे तत्सोमवर्धिता ॥ यन्हेश्चतुः स्यात् ॥ तथा च बस्य ऽठिमनि बंसाबमेव ॥ योपदेगेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इव्ययत्तु०१
म.ति.
३५

नुविकरणात्सोमात्तनाहित्वं स्योध्कर्तम ॥ तथा वक्ष्योऽनभ्यो नित्यसवनस्वेत्यास्तां तावत् । अतो लोप इति । न लोपदेशे
ऽकारान्तत्वं नास्तीति वाच्यम् । आर्द्धधातुकोपदेशे इति व्याख्यातत्वात् । इह वधिनिषिद्ध्ये रावेपवेति भुतत्वाहकारा
देशेक्षतेवानुकूलस्य प्रत्ययस्य पश्चाद्विधानात् इति भावः ॥ लोपश्च ॥ असंयोगपूर्वोप इति । प्रत्ययस्य विशेषणत्वान्तु
नक्षतम ॥ अभ्नुवहेइत्यादौ अतिव्याप्तेः । उतश्च । इहाधियप्रत्ययस्य विशेषणत्वे अश्नुवहीत्यादावतिव्याप्तिः । अत आह ।
प्रत्ययो कारइति ॥ क्नवि ॥ प्रथमिनि । क्नुयोनिरिस्वर्थः । ननु क्नवित्रिभुमिनत्यम ॥ स्यादौ हि क्लाहंसा पापठते । तस्य वशवि
पर्ये परस्मैपदे क्लवितमानुत्स्यातिरूपाणि । आत्मनेपदे तु क्लस्युते इत्यादौ सिद्धो हेतुकरोनिवत । एवं धिनुते अवंस्यादी ३५
ति यथाश्रुतो धातुरस्तिगत्य एव प्राचोऽस्ममूर्ध्नमिनि वोध्यम् ॥ अवरन्हता ६०२ हिंसाहानेत्यत्र हिंसा वक्ष्यादानं वे
ति विग्रहः । एकोनविंशतिरर्थाः ॥ तथावधोपदेशः ॥ अवरन्हरोगतिकान्तो प्रीतोस्यशोधुतोभुतो ॥ प्राप्नोश्लेषे अ
र्थ त्रिवेशे भागे ध्रुवोऽयहेवधे ॥ स्यामपर्जेऽवगमेथामेक्षुतावित्ति ॥ भिन्हा ॥ ६१२ ॥ भिन्हादावित्तियान्त्वात्तुइत्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थः॥ अयोऽर्थाः॥ ऋकेशः॥ अत्र स्वामी न्यकेशो अयन्तोयं वाषि वेत्ति पठित्वा ह् माऽगविपूर्ध भातेप र्जोवितिमन्यते॥ धात्वंत
रमिति नहुवः॥ क्षिशृ उपतापइति ह्विवाद्ये॥ क्षिशूह बाधनइति श्याद्ये॥ हैवर्गा नहि सादर्शनेषु॥ एतेक्षिति पाठान्तरम्
हेर्गादिनां समतम्॥ हैवा॥ मनसह्वा॥ मनोबा॥ स्कुन्ध्वादिः॥ एवो ह्यादिर्वा॥ मान्ती वामभिनिविष्ठं मनीवितम्॥ प्रा
तिपदिका त्यर्थे वहु समिति निजन्तात् न्तः॥ मनीषितं घोरिषियेनड् ऽथेतिरश्रुकाश्ये अथ मुंछार्थः॥ परस्मैपदि
मुक्ता वपिहीअहीः॥ हुस्वोद्यस्त्रन्त्रयः॥ गत्यर्थौ ह्विवाद्ये॥ इच्छार्थस्तुहाद्ये॥ स्वामी न्हायार्थः॥ श्याद्येवर्षस्नेहने॥ प
स्रुसे व नइत्यन्ये परस्मैपदी॥ श्याक्यार्थश्चुराद्ये॥ धकशबद्धस्याहि॥ यद्दाह केशवस्वामी॥ कोन्होकर्दीतिपर्दतेऽहिरवे
र बेतधार्द्धे हसेत्तुकौ धृष्वरवेभवेवहयजेहु बेतहेबतवेषि॥ तद्याहवाछ्वावनिल्पनइत्यश्च वक्तरतोऽमरः॥ का
सौवज्ञइति॥ द्विरद्दि॥ कासृ वस्यवेत्पाम॥ मासहीवो द्विः०॥ अस्य अहित्वंतस्माच्चफस्सकम्॥ भाजतिवतृ॥ भाज
भासेस्याहिना ऽपन्ना हुस्वस्य विकल्पात्॥ ऽमयोरप्यनुबंधान्तरा करणंतु प्रकारणानुरोधात्॥ भाऽः॥ श्वासि॥ श्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्रव्यशु०
म.ति.
३९

सक्तू तानित्यनेन परस्मैपदि ह्येषु॥ अस्मत्सुतस्य। गासित्वा॥ अस्त्यागतम॥ अस्तिस्तुरिति हेतया जो येरितिं निर्देशो प्रयुक्तम्॥
भुवश्चेति। वर्णस्य अनुक्तसमुच्चयार्थत्वात् तथाःसन्निधतोक्तत्वासमर्थनीयम्। एतेन भ्राजिष्णुर्होपिष्णू व्याख्यातो॥ म
हिमहि ६।४ महपूजायां इत्यनेन परस्मैपदि ह्येषु महीङितिकं ङाहिषु। वर्ष्ण्यत्र प्राधान्ये॥ इमो भावार्थौ कुरहीः॥ आचा
हिं सा याम पितेत्रेयत्र हश्रहि ध्वज्ञा नित्ते इहे नपरस्मैपदि ह्येषु॥ केचित्तिति मैत्रेयादयः॥ अत्रापि तोषश्रीजेवोहिक
प्रयोगविरोधः॥ तथा वरुरु वत्सानलता॥ प्रवर्त्तिकाः शुभसन्ति। प्रवर्त्तिकाभिर्मैहेवा अस्मत्ताव॥ प्रवर्त्तार्थे नातस्य
पत्र॥ व्याख्यातंवेदं भगवन्हो विन्दस्वामिना॥ प्रवर्तन्त इति भावित्वेति॥ यत्तु श्रीच्छा हेर्यदृषु इत्यं संदेश वि यं गं वें षु पुः
ख्यानं भवतीति प्रत्याहनात्। एतेन स्तोलोमीहि स्त्यपिव्या (ख्या) श्राच्छाद्य तत्यने ने त्यर्थी नेगमादि तीयपर्य्याय पहि
तयोः श्राच्छाहि त्वं प्रमाणमिति॥ तन्न॥ वहिश्राद्वस्यस्योत्त्वेव पवेषु प्रयानं भवतीति प्रत्याहनात्। एतेन स्तोलोमीहि
स्त्यपिव्याख्यातम्। एवं च मतिप्रवहइत्यन्चापि प्राधान्यार्थत्वाहो च्छाहि त्वं न्याय्यमिति बोध्यम्। वेहृ जेहृ बाहृ आयत्ने ३९

हेव्यन्तु
म. नि.
३४

टीत्यवगाह्येत न तु विकल्पो विद्यते भावः। यत्तु प्रागभावे टीत्यस्यापगाढ इत्युक्तं तद्विकल्पस्याप्युपलक्षणम्। यामिति व्याख्या
तुमुचितम्। यत्तु व्यावृत्तेः। विकल्पस्यापवाद इति। तद्विन्त्यम्। बाध्यसामान्यचिन्तायामेव धारणाप्रयोगात्। विशेषचि
न्तायां तु पुरस्तादवगाहत्वायेन न वैपरीत्यापत्तेः। न च येन नांप्राप्त्यायेन विकल्पस्य बाध इति वाच्यम्। माभवन्ता
रणीत्यग्राहकत्वादित्येन विकल्पस्याप्युपहितिहिः। तत्फलसेत्येतन्मिति यद्यप्यभ्यासेव त्वेऽस्यासिद्धत्वादत इत्ये
वफलसमन्यो देत्याभ्यासत्वोपो सिद्धो तथापि सव्यार्थग्रहतामेत्यविधिं प्रति सिद्धत्वस्थापनार्थं तेन न गमकानुः व
भनुरिसाहि सिद्धम्। ननु फलसनिष्पन्नाविस्येव तत्रग्रहतामुचितम्। निरनुबन्धकव्याहितिवेत्। मेवम्। नि ३४
रनुबन्धकपरिभाषायाः प्रत्ययग्रहणविषयकत्वात्। साहि नामहेवातस्य प्रावित्यन्नस प्रत्ययस्य डीत्वेन ज्ञाप
ते ज्ञापकं व सजातीयापेक्षम्। केचित्तु परिभाषायाः सार्धत्रिकतां मन्यानाः तत्फलसेति सूत्रे वशब्देन सानुबं
धकमपुंसमुविन्वन्ति। तत्र हरश्वग्रीहि वारायोरित्यत्र सामान्यग्रहणानि जीहार्थं क्रियमाने जहातेः कित्वं परिभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यिति। एवमेडेन्द्र्यं तेति व्याप्तेश्च। इह। इन्द्रेयौ इष्ये विस्याहि। हयगतौ। मन्तिशाहू पोर पीति के वित्ता। शितप्रिली कस्ताभि
ति। सोममभिषुणोती स्याहोहर्ण नात। सत्या याद्दति। नस्थुकरणो सधानं स्याह् निवगद् समरोन्तेः। स्नानमिति। यानं स्त्री
नमिषुरावत्तेइ स्याहोहर्णा नात। स्नान परत्तया वान्ने ष्वी स्यानत्वा बु। अतोऽन्नात्स्य। यघवयववववनेनान्तशाहूनन
ऽश्रीहिः अंगं वान्यपदार्थः। तद्धितग्रहणमनर्थकम्। विशेषणोनतदन्तविधेः सिद्धत्वात्। अथ समीपवाचिनां त
शाहूनवक्षीसमासः। देफत्यकोरयोः समीपाद्भूतस्मातो ष्ठिरिति ताहि तपिरणि श्वाहिजप्रभृति व्यपि स्यात्। अथ
रथंबतदन्तं वेति कर्मधारयः। नहि अन्तशाहूस्य विशेषणत्वात् मूर्धन्यनिपातः स्याद् तन्नाह। उपपदेति कार्मिति। अ
ते तो ष्ठि स्याहिति। एतेन अतद्गुणसंविज्ञानस्याहि कं हर्णितम्। अतः किं। अग्नौ तीरः। ऽग्नौ न स्याग स्येति किम्। श्वहः। आ
ऽगमने। अश्वहकीत। अग्नो घोऽन्यथा रोऽग्न्यार समीप भूतः नाग्नं गस्यान्तः ष्ठितीयस्त्नाकार समीपः। नेदी स्याहि।
स्वविषये प्राप्तं सर्वे गाधयते। अधय सामान्यविनां यां पुरस्ताद् यथा हन्यायस्याप्रहन्नेः। विशेषविन्तायान्तु ने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेपीत्यस्य सावित्रत्वात्। अनतप्रम हीर्द्धोत्स्यमोरितिसूत्रेस्यमोरितिसार्थकमेतत्सूत्रस्याहिभुस्यकम्॥ साधयोऽनुगतधातावि
श्रमाह। एवं च इन वयो हेशापन्न एवाभिप्रियत। तथा वैर्तो तैयन्हैनोन्तं तत्र तस्याभिनिर्म्मितेनास्तीतिगम्यते। अ
तस्यवैकाला व वीवकासेद्सुदेजहार॥ तथा च मतभेदाभिप्रायेणापि पूर्वापरस्य गम्भीरो विरोधः समाधेयः॥ यत्तु का
तं चेदित्यहिर्बुध्नोरजीजागरद्धिसुदामत्र॥ तन्मतदूषणव्यसंभवाहुवेन्न्यम्॥ माधवोप्येवं जागर्तीत्याह॥ अवरव्याने
व विधरतोति॥ रोरिति। सन्निहितमिति॥ हेतुगर्भविशेषणमाह। अंगमेव वेति। तस्य पुरुषपात्रेऽभिताकान्तत्वाद्धि तिहेतुस्य
क एवेति भावः। कैयटेनैवेति। तथा च एकहृदयत्तमतस्थापरन्तु कैयटमतमिति निविषयविभागं के शिवदत्तोनातीया
हर्त्तिमद्इति भावः। वड्पदेदस्यावृत्तिस्य श्लोपविशेषणान्तवापि योजितम्। तस्य फलमाह। रोरिति। अजितामिति॥
पविशाखिकत्वमिपस्तीनां। नहि संहृतकानां लोपो। इत्तिवं प्रतीत्ते स्रोता इतः पैरायत्नापम्बन्साहितः॥ षिबुकरुमुवमां
श्रिति। ध्वनिरूपतु वार्त्तिकस्यमाऽन्वहरांस्यूत्रेपविन्हेयां। जिमिके विहिति। तथा च जेमनमितिभोजने प्रयुज्यते। बा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भ्राष्ट्रा भ्राष्ट्र भ्राष्ट्रे इति प्लो ॥ फलादिषु पक्तेताः स्यान्तो पठिष्यते । श्यन्विधायके पक्षस्तु सूत्रे पित्तपेऽनोपदेशस्तु हन्त्यान्नाव
ह । प्रावाणिपस्य एवानुसृतः । अमुवत्यने । आदिर्ज्वलादिः फलादिः । अमुअनवस्थाने हिजादिः । पुजादिः । शमादिः । तत्र आदेः
भ्रम्यति भ्रमति । शमादेस्तु दीर्घो भ्राम्यतीति त्रैरूप्यम् ॥ क्रमु पादविक्षेपे । क्रमुःस्रातो । त्रसी उद्वेगे । त्रुट छेदने । लषकां
तो । श्यन्वेति । उभयत्र विभाषेयम् । अनवस्थानार्थे भ्रमिः । क्रमि त्रसी वहि नाद्यः । ते भ्यो नित्यं प्राप्ते त्रुटेस्तो हादिकत्वादि
तरेषां वभोगादिकत्वाद्प्राप्ते विधानात् । यत्तु पावादि पु-रूम्यितिस्त्रेऽत्र देवादिकस्य-क्रमा ग्रहणमितुन्तपवृहिकादि ३३
गतो भौवादिकस्य तु-क्रमती सुन्नं तस्यामादिकम् । आदिषु-क्रमेर पाठादितिवोध्यम् । क्रमः परस्मैपदे ॥ धितु-क्रमुव
मांशितीति पूर्वसूत्रात् शितीत्यनुवर्तते इत्याह । शितीति । यत्तु प्रावाभापेति व्याख्यायां क्रम्यतीति श्यपि दीर्घरहित
(उदाहृतं । तत्रामादिकमिति भावः । यत्तु पाठछुर्धतिं । इषुगमियमां छः इत्यत्रानुदितां पाठपन्हो इष्यते इध्याते व्याधस्य पर्यं का
स्याधीत्यतोऽवीत्यनुवर्त्यं शितस्य दीर्घ इति काशिकायां व्याख्यानमेवं वदन् हंशापदिते क्रमः परस्मैपदेष्वित्यत्रापि शितीति सं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नन्वात्र स्थले न भवितुं युक्तमिति चेन्न। अचीति हि पञ्चम्यन्तं वर्त्तमानमपि पूर्वविधावेव न स्यात् ऊकयुक्त्या संबध्यते न तु ततः प्रागपि
लुग्ग्रहणे हेत्वन्तरसंबन्धे ह्रस्वइत्यनुवर्तनादीघायितरूपाप्येयाम्हस्वपूर्वसंगात्। किं च अचीत्यस्यानुवृत्तिर्दीर्घ इति धर्मतोऽन्ततेति कुमपूर्धाभा
व्यक्तेर्योन्तत्वात्। किन्तु न तावद्दमिमतासिद्धिः। अनुवृत्तेः पाणिनीकत्वस्य तन्नैवोन्नत्वयापञ्चदयेप्रसैकृत्या र्थं मध्येऽसं
बन्धस्यैव तन्त्रत्वात्॥ एतेनैकादादिरेव श्वनिदीर्घस्योदाहृततया तद्भिन्नतदाश्रयवकत्वनायामसंभवादेवायद्विषयद्
न्ति। किंतु रूमित्वितिसिद्धे रूमः श्वमाद्यैपाठः श्वपत्येषामेवान्ता दीर्घ इति नियमार्थं स्तनरूमः श्वनि न भवतीति तदपि
न। सिद्धे सत्यारंभो हि नियमार्थः। नवैषां सर्वेषां श्वनि दीर्घः सिद्धोऽस्ति। येन श्वपत्येषामेव नियमः स्यात्। अपरो ये तस्य
निरूमपदेनेति नियमइति। तदपि न। रूमेः सान्नाह्यपाठात् अक्षान्तामित्युक्ते श्वमपि संग्रहार्थं तयोपन्हयत्वा छमा
दिषु रूमेः पाठस्य चिन्तुर्तार्थं तयोपन्हयाद्॥ नन्वेवं रूमिरनन्नमहेरमुत्स्यछशमांसद्धानामित्येव कृयादिति चेन्न॥
एवमपि अजरसन्निवेशो स्याद्धवाभावात्। वस्तुतास्तु मात्राधिक्यात्। मकारान्तसंदेहभि सो छवमात्रार्थं महेप्रहर्ष्याटसंभ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हलन्त
म·टि·
३३ दाम्॥ वस्तुतः क्रमेः शमादिषु पाठश्चिन्त्यप्रयोजन इति हरदत्तेनोक्तम्॥ तद्विन्त्यामित्रयोजनतामित्रायमिति दिक्। भाष्यादि
सऊमिति। वाहिहिहो धातू संमतौ स्यातां न हि ओपदेशिकस्तूक्तो स्यादिति। किं तु यमविषयः युद्धश्येतेति भावः। पुनर्गति रि
ति। वस्तुतो वित्तपुत्रेति ध्यात्वनेरमिस्याहुः। तन्न। तथा हि सति तस्माद्भाभाव्या वशहेसिद्धे तद्वर्ज्यं विभाषाऽऽकृ
पुत्रोऽपि तिपुवः पन्हे धजः विधानमनर्थकं स्यात्। तथाभ्रमति भूतो त्वा हि सत्रे मापु मतेन कार्यस्येत्य विधानमप्यर्थं
स्यात्। तद्धिपन्हेश्रपी पुवाहितिरूपसिध्यर्थं क्रियते। सति वा क्षिप्नन्तरे आभिमतरूपसिद्धौ किं तेनेति दिक्। ममव ३३
नं धने। ममव्येति। वस्यतस इति सोपसर्गं न भवति। वसेति संधात न ग्रहणामिति सिद्धान्तात्। अत एव तत्रापि वत्तवरि
भाषाविप्रवर्तते तेन वुत्रकाम्येत्या हो सोपोनेति दिक्। आशुविनमन्त्रात्। हलो यमां यमीति नायं लोपः। सूर्येऽत्याहि
तास्र। सस्सूर्यो। इन्द्रपी-चकार इवनी मगकार। एषु: क्षिपिवसिसोपेत्वोरीतिक सोपेजरत्यवर्त्त्ययोः सू ६॥ तस्य
स्येति नियमान्नसंयोगान्तलोपः। ऽऽत्रान्त श्राद्देवनूयते। तस्याश्चेतहै रपं॰श्रुपद्यान्तेनु मे ६ः। सूर्यौ सन्ही

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ व्यव॰

पि ३

म॰ त्रि॰

३२ स्यैवाभ्यास इति सूत्रार्थात् । अतस्तं गालयं च स्वाभ्यासोन त्वं गत्वेति ॥ वुन्नंच एतत्त ॥ अद्रुसोति व्यक्ताकारक तिमन्तित्वसंभवेनह
पे कृपश्शेवे कष्ठी त्वकृष्य नापा अन्याय्यत्वात् ॥ स्यादेतत् । ऽनकसे स्याहस्याहः शेमृधुत्वाद्दीन्यने वान्हुन सुः । नवेछापन्तिः ॥ इहा
हासति जिगतीचष्टी स्याद्दस्नृपस्य सर्वसंमतत्वात् ॥ तन्निर्धी हार्य चचो घेथा पनृप आभ्रीयते इतिवेन्नई हावपिस एजोरि
तः ॥ अर्थाधिकारपन्हेसेवाभ्यार्हितत्वात् ॥ स्स्याद्दधुस्योक्तत्वाद्दे स्य●भिषेस्याह ॥ गसतत इति ॥ डुरौहीर्ष इति ॥ स्याद्दित्य
नुपज्यते ॥ सन्नेभ्यामस्त्विह नोपयुज्यते ॥ रोक्षत स्यवयानिवभ्यावेनतुशब्दाहितत्वे स स्याभ्यासेऽयर्णि भागाद्दिति भावः ॥ अर्थोपय
ताविति ॥ अर्णभावेऽस्यर्थेति लवायुगासमेवेत्यर्थः ॥ अर्थ ऽपयाऽन्यायानित्यस्य तु यवपि जोवहेवेनार्थोपयन्त इति स्त्रो ३२
क्तेश्रावात्तचात्स्मात्मिश्वतहेवप्तुरस्कृतंतथाविनसर्वं तुराद्दिगसो भाष्याद्दिविसेधो ऽवनेनहूवधिच्छते ॥ एवमस्या
पयति ॥ वइवरेतेत्तीयहन्त इति व्याख्यानेऽहपेनजावन्पवधानन्यायेन एकवर्णव्यवधेअपीयवहित्वाहावेवमा
धंनत्वनेकव्यवाये ॥ नवेजमविन्हेताद्दिस्याद्दे स ना हितीत्यं नस्यात् ॥ न्यायसात्वेनसभौ येऽभ्यासइत्यत्राप्यकेनैव
व्यवायस्य स्वीकार्यत्वाद्दिति वा ॥ अम । ७ असमे हावरेत्ती त्यापवाहेनात्ववेचनेन तुस्यजातीयापेन्हेशसंयोगव्यवधा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ श्रीराम

बवनाहं गावयवस्याभ्यासोनत्वडूस्य ॥ [illegible]
कं हित्वं तावहिपु योगरएवे निशिवृत्तमाकृते ॥ [illegible]
हतमेव । एवं यावयवा यवयवइत्यपिरभसे नित्यमा [illegible]
हं स्यात्तः । यद्यपित्वोनतोऽर्थे माधमसंगा [illegible]
किम । श्रूविन्हस्यात् । [illegible] त्याहि ॥ [illegible]
चाभ्यासस्संज्ञा [illegible] । तेने [illegible]
क्षुहन्तम । तच्चो गाहडुस्येत्तिकर्मितिमब्धौ ॥ [illegible]
कित्वाक्षिमनरपन्हू एकत्र्य वइत्य डुमिधो [illegible]
यंनिवक्षम ॥ तथावडुरीह्यिताम धनेनोन्त ॥ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दृ॰ मध्यस्तु॰
प्र॰ ति॰
३०

सीत्यत्तपरकरणाव लेनेत्यंगारयत्रिं हृस्वादिभिरपि तत्त्वीकार्यत्त॥ सवर्णस्वरमात्र यथा सन्नैतामध्यपुन्तेः इति भाष्योक्तेश्च वेत्या
स्तां मा वत्त। दीर्घोऽसंयोगः॥ संयोगाभ्यास स्ये ति [illegible]द्धि जरदत्तो वक्ष्या। यथा सा नव न स्यल धुरेतिस्वर्थः। ननु समनाधिकरणोः सं
भवात्त। नहल्रसमुदायस्य संज्ञा। तदुक्तं संयुक्त इति सूत्रे तत्त्वात्त॥ संख्यिवङ्परेण सोपोड इति सर्वमिहानुवर्त्तते। तत्र प्राग्भूहे
यह्वधा व्याख्येयं तत्र हाहस्त्र मात्र विषय इति। एतेन हल्लाहेरिति प्राचीनोक्तं निर्मूलत्वाडपेन्त्यमित्यपि व्युत्पातानं हिमुनि
त्रयोक्तं विनाहल्लाहेरिति पूरयितुमुचितम॥ नवाहमितिकामादिभिरप्युन्नम। यथो त्रेमा व्याख्यानं तहल्लाहेरिति प्रसंवी
नमत्तेनोक्तं इति। यद्वत्तेने वहेतुमस्मो। श्रोहिरत्त। श्राड्डित्त। इत्यादि व्याख्यानमसदेतन्तुं हल्लाहेरित्युक्तेरधीवीन मते ३०
दीर्घोना त्वमत्ते तु दीर्घो भमस्येऽति न तुरुकम। श्रोहिदहीत्यादो सङ्कसंधो ह भयोरपि दीर्घत्वप्राप्तेशेषत्वे दीर्घस्याप्रा
प्तेः। वङ्परे हि यद्डुंऽत्र इति नत्तदीर्घोऽभ्यासः। नत्वावङ्परत्वात्त यद्यंजधुत्तपरः। एवं वस्यमते दीर्घोभवत्येव
तिउ न्निरसंगतेव। श्राड्डिट्टहित्यादि भाष्यादि सरूर्पग्रधुपिरऊस्त्र। एतेन भाष्योदाहरणमे वहल्लाहेरित्यस्य प्र
त्तो प्रमाणमिति नेबांवितं ऽत्येवापि प्रत्युक्तौ। दीर्घप्राप्तेभावा हहरणसाधवस्योक्तत्वात्त। यद्विवदेति। हल्लाहेरि
ति सामर्थ्याद्दजभवते। तथाहि वङ्परेणो यद्डुं तस्य योऽभ्यासस्तस्य दीर्घो विधीयते। भ्रगाहेस्त भ्रगाहेर्हितीयस्य

वयनाहं गावयवस्याभ्यासो न त्वदुस्य॥ न वावयावयवः समुदायस्यावयव इति निर्बाहः तस्यासार्धत्रिकत्वात् इति। अत्रेदं बोध्यं। आ
कं हि त्वं तावद्धि पूर्वोगस्येति स्थितमाकूरे। अत्र स्थाभ्यासे दुर्जवनमुभयथा विश्वं गावयव एव किं साभ्यासः। सवर्णांगावयव इति व्या
हतमेव। एवं चावयवा अवयव इत्यादि रभसेन्तिमात्रम। अवयवस्य समुदायं न तु तस्यागमः। येन तद्दीवमसार्धत्रिकत्वं प्रक्षतेऽपन्या
हं स्यात्। वहविस्थोन्तेऽर्थे माधवसंवादकथनं तद्विरभसमात्रमिति समनन्तरमेव माधवमतविवेचने स्फुटीभविष्यति॥ स्थोः
किम। अविनष्टत्वात्। तत्राप्याद्यादि॥ अयं भावः। सत्यत्र धुनिर्दीर्घ एवोरिति सत्र ह्रस्वेऽनुवर्तेत। अभ्यासस्येति वा न
चाभ्याससंज्ञाकार्यं काशा। तेनेकाचोचे हतयोः पूर्वस्येति परिसंस्येति माहे इत्यत्र वोद्धरतो इति विशेषसमर्थकमभ्याहियते तत्र
कदन्तम। तयोगाहदुस्येति कर्मणि तिष्ठी। तेनाहुः यत्र ह्रियते तत्र पूर्वस्य दीर्घ सत्वमभ्यगो विधीयमानावेकार्थे वफलितो
किंत्वासिमतपत्ते एकाच इत्यदुग्विशेषणांशो हतो पिसत्तभम॥ एकाचो द्वे इत्यधिकारात्॥ तदिदं माधवमतं शुक्लो कदयो न तो
यं निवकम॥ तथा च दुराद्धान्तो माधवेनोक्तम॥ ओर्गुनन्त॥ दीर्घोऽत एवोरित्यभ्यासस्य दीर्घो न भवति। वडपरे तो यदुंत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री

सीत्यत्र पररूपं नाव लेने वचनात् यणि हि ह्रस्वादि भिरपि नत्वी कार्यत्त ॥ सत्वत्र सवर्णात्व । यथा सन्दूला मघ पुत्रे इति भाष्ये न्ते १ वेत्या
सां मा वत्त । दीर्घो लघोः ॥ संयोगे परे ह्रस्वस्य लिङ्गुरु संज्ञा स्यात् । ग्रस्या सा वयवस्य लघोरित्यर्थः । ननु समा नाधिकरणत्वाऽसं
भवात् । नहि ह्रस्व समुदायस्य संज्ञा ह्रस्वं लघु इति सूत्रेण त्यात् ॥ लघुनि वर्णपरे ऽत्रेऽप्यो इति सर्वमिहानुवर्तते । तद्वयपूर्वे
वर्षे धात्वयवस्येव तद्दीर्घस्य भावरूपिवत् इति । एतेन ह्रस्वादेशेति वाऽन्तं निर्मूलत्वात् द्वेन्द्रमित्यादि धूनयाति । नहि सुनि
त्रयोऽन्तं विना ह्रस्वादेशेति पूर्वयितुमुचितम् ॥ नवाहवित्कायादि भिरपु न्त्कम् । यस्योचेऽया न्यास्या ते ह्रस्वादेश इति अर्धी
नमते नोन्तं इति । यद्वेतेनेवहे तु मस्मो । भ्रो न्हि रत्न । आदिऽत्र । इत्यादि व्याख्यानस्मरेऽन्तं ह्रस्वादेश इत्युक्ते रर्धीवीनमते ३०
दीर्घोनाम्यमते तु दीर्घो भवत्येवेति न तु स्त्रम । ऽपोन्हिदृत्देश्यादेोऽस्यऽत्लघुोहमयोरपिमितवप्रावेशे छत्वे दीर्घस्याप्रा
प्तेः । वऽपरे हि यहृडुंउन्इतिनत दीर्घोऽभ्यासः न आवऽपरत्वा स्वरस्य धुमज्तत्परः । एवं च स्य मते दीर्घो भवत्येव
तिउन्तिरसंगतेव । अडिट इत्यादि भाष्यादि सकृत्स्य ग्नम्युमिरऽवृ । एतेन भाष्ये हि ह्रस्वाम वहत्वादेशस्य पूर्व
त्तो ग्रमादामिति न्हे वाविते ऽस्त्रे त्वापिष्युक्तो । दीर्घग्रापी ोमीहहस्तासोष्ठ अस्योन्नत्यो । यदविवदेति । ह्रस्वादेश
तिसाम र्थ्या हृजभवते । तथा हि वऽपरे तोयहडुं तस्याऽभ्यासस्य स्यदीर्घो विधीयते । अगादेस्त अगादेर्ह्रीति यस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

८२

यं प्राप्नुवन्ति ॥ नवोपरोधेन शीर्जांय राया मिति ॥ अथयामन्ता ॥ नेति वाक्ये अथाहे धावनं त्वपि सद्बुद्ध्वीहितिस्व मध्यम । प्रसन्न ण्या न ह्य
अगुणायोऽसम्येते । आम । स्वाध्याम । अन्ता । गच्छयन्तो मल्लुयन्तः । अध्येताहि कोभव । भो नतः । आप्नुव । स्वहयान्नुः । स्वहि गच्छ हित्वा
हिना आप्नुव । आप्ये त्वं ताहि धुवन्नेते । स्वहयाय ः । स्नानयित्नुः । इत्नु । पापह्लव ः । लोह्क्ष्नसील इध्नुव । तोऽति लिङ्-लिट्वे
सामान्य ग्रहणम् ॥ एवमग्रे पि । आर्तिकसो निसंभवमाह । लिटो पविपति । लिङ्गं तामिति । तत्र तिष्ठन्ते नैद्ध्यति वेधाहीति भावः ।
आर्धधातुकमिति । मानशब्दः कालार्थे । लिङ्जिनन्तमपीति भावः । तोवड्नीति । ८ पधायाः किम् । अवकान्हतम् । सन्यतः ॥ तपर
करणं किम् । पापच्यते । सन् । पापश्चिबते । पनुच्छन्ति । सन्नियोऽभ्यासः सन्निमित्त इति विज्ञानात् अत्रापि संग इति ॥ नन्व
अधीषिबन्ति । प्रतीषिबती त्याहा गच्छादेः । नहि कार्यीनिमित्तत्वेनाश्रीयते । अरिरिहतीत्याद्युदाहरणापत्तेः । नन्वेवं पिपन्
तीत्यादावव्याप्तिः ॥ अभ्यासस्य सन्परत्वा भावात् । नयथेनत्वाप्यवधानं न्याये न सम्प्रदृष्ट्या व्यवहितेपि प्रवर्तितेति या वम ॥
पितिषिबती त्येकेन व्यवधान संभवाहितिवेन्नेवम् । सन्नाधातुमाहि प्यसन्निसति यो धातुः सन्नतः ही याभ्यासस्येति व्याख्यानात्
। नवो नाव्याख्यानेपु मात्राभावः । नपरस्यरूपता स्येव तत्र प्रमाणत्वात् । किंवा । अप्रकारग्रहणमपि तत्र मानम् । अन्यथा स
नद्द्यत्येव गमयात् । एवं स्थिते जगद्धानहृद्यान शङ्का । आवार्थि यन्नेभ्यः सन्नि कृते इत्यं भवत्येव ॥ पापचते ॥ सन्नि वयं प्राप्नुं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे.प्र.कृ.
र.टि.
२९

गतौ चेति काठकस्याप्यत्राहिहंदं स्मयत इति । गेयत्तेरेव स्तेयं गत्ता भिति अयं पाठः स्वामिनः । मित्रेयस्तु मेघ स्तेय स्तेनमे । स्तेय स्वनगत्ता विस्याह । हेपषं
वद्स्याविकेवित्त । रविरित्यदि अवि । अत्राशब्दस्वरूपः शब्दः । अक्षकारोकारमकाराः प्रतिपादकाः अक्षेति अत्यक् इति भट्टभास्करः । अभिरभी इति ॥
अस्तना । अभ्भः तस्मात्यस्वसां भिर्भिः । अभ्भः सत्वोपधेति वा ह्रस्वादित्यादि तिसलोपः । तहीन निवृत्ति । पूर्वसवर्णो पात्वे पूर्वस्व पूर्वस्वदिति वीर्घी
जोमि सवर्णः । अभी जसि अपाच्छेदि त । जश्च मा । जं भिभिलाघ्नाणवें पुराहो । भवार्णे परसोपाहि त्वविकेवित्त । सनाद्यन्ताः । सनजा व्याप्तव्
क्षद्ध क्ष बोधनाचार्य विपलिजदयस्तेनथा । यगायईयड् लिङ्वेति बहुधा भीसनाद्यः । भ्रयाद्यय इत्यस्यानन्तरं तु सनाद्यन्ताश्चेति नसूत्र
त्रितम् । सनादीनां मिप्रनाया अदाभ्यपदेः । सनाद्यन्ता इत्यस्यानन्तरं तु भूवाद्यश्चेति वक्तुमुचितम् । कासप्रत्ययात् ॥ अयं हसीत्येव
तोनत्तम् । धात्वयोप्यामहठस्यात् । अथेत्थं जः श्रोयहेकौवस्के । पुत्रमात्मन यामासे त्याहि । अतो लोपः । आर्धधातुके त्यादि । एतद्धातुहानोप
देशो त्यादि सूत्र आहुपदेशत्रहरणानुष्ठस्यात्स्यपते । तस्मिंस्तु अययज तो अमां छिविलोपो वोपोदितिलोपेऽगो पाभावः । अतः । यत्त । न
न्यैवं वधाहित्याहयतो लोपो न स्यात । आर्धधातुक इत्यस्य विषयसप्तमीत्वे पि लिङ्ग्दत्वाहि नां परसप्तमी स्य वार्त्तिकस्तास्वी
कारात्त । अधादेशस्याद्नतो वारितिसत्यम् । अतः एवावधितो बाह्याभ्यस्ताद्विडित्याहि नामपि विषयसप्तमीत्वं स्वीकृतम् । एतद्भाव
कर्मप्रक्रियायां स्फुटीकरिष्यते । विस्तारः शब्दकौस्तुभे बोध्यः । जयाहि त्याहि मतमाह । स्तीतो जायप्रत्यय इति । भाहि स्तु विस्तारे व्या २९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इव्यत्तं०

कवेदो वित्प्रभृतिषु वर्गप्रथमस्य पूर्वोक्तः आहं अंशं तदंत मतमुपेन्द्रितं । खित् । इत् । वेटिः । इति कारादिहितिङि ब्रा वेदी । विद् । इत्युवध
सन्न्हताः कः । भिटः । प्रविशेषका इति । उहादरनिश्चितिवन्हमानेन संबध्यते । इयतुरिति गिहू एवं तेन रने कारवइति वर्णाधिक्यानां रंगा
त्सवर्णो दीर्घः । ततः इयङ् । केचित्तु यान्ती इंग बली च इति दीर्घं आधित्याय । न वेह समानाश्रयत्वं नास्तीति ज्ञापनम् ।। अभ्यासो तरस्य
कारस्य सवर्णो दीर्घ यत्रोपृतिस्थानित्यात् तयोः समानाश्रयत्वात् । अन्तस्य इतः किं तेनि दीर्घो विधीयते । ननु तास्य परलोप भ्यासस्य
यङ्-इद्वर्जभिः । तस्मिन् कर्तव्ये ऽपवः वस्मिन्निति इ ज्ञातिगुणयोः स्थानिवद्भावेनासमवेतो इति प्रतिषेधाभावादिति चेन्नैवम् । असवर्णग्रह
णासामर्थ्यादेव स्थानिवत्त्वस्यापहतेः । ननु नास्ति सामर्थ्यं इयर्ति इयत इत्यादौ सावकाशत्वादिति चेन्नैवम् । न ह्येवमुदाहरणायो
गारंभं प्रयोजयति । अन्यथा अभ्यासस्यानीति ब्रूयात् । असः सार्वधातुके तिदीर्घः । इयात् । मिथ्यात्मकपायाम् । मतः तइति विभाषे
गतम् । मर्गीरत्तीवान्तः प्रथमान्त इत्यके ।। युट् ।। डान्त इत्येके । यकारादिर्डान्तश्चेत्यन्ये । इतिरश्यामीतु ब्रावपिङ्हितो पपाठानुडि
तुडीति दुर्गः । तुङ् तोऽन्ते । तोऽन्तेहयरतां हिंसनं वा । गङि वहन्ते कहेशे । टवर्गीयपञ्चकरणादि हायं न्यायम् एव । अत्वं तादिघुपं वैतेन
तिङि विबधाइति केचिन्मतं प्रत्याहयि तु हनिक्षनिरूपन्यस्तः । स्तिङ्सिवाधातने च हि तु ।। आत्मने पदयहणं सिद्धे विशेषणा
ननु लिङ्गोऽसंभवात् । आत्मने पदपरसिद्धेति । तेन कमने । अस्य पूर्व अपाठः सुगां भावः । केचित्तु पूर्वं ग्राहिपहेप इति पठन्ति । केप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऐकमतुवे

म.ति.
२८

हृडेर्हिः पाठस्यैवेयार्थी हरतास्य संक्षौत्तयोरिपाठस्येवेविस्यात्॥ वडिकोपे॥ अयंवुराहानपि॥ धुडि॥ तालव्योष्मादिः॥ शास्डोड
सारपुंगहितः॥ पाडगतौ॥ नाथाअंश्वुराहौ॥ कडिमदे॥ मेदनेवुरादिः॥ अुमिद्दिहिहैव॥ तुहाहो परस्मैपदी॥ दवडिमन्ये॥ खु
डि इत्येके॥ खडिमेदने इति वुराहौ॥ हेड हाड हेडवेष्टने इति म्हाहौ॥ होडगतावित्यन्ये परस्मैपदी॥ गाड ।बलाहिरिति
वर्गीयमेव धातिक्रतां व्यवहारः॥ ननु दन्त्योष्मेन॥ तथाहि सति प्राग स्मीसाभात्॥ शाड ऽस्ययो मैकत्य समरता श्ला
सत इति काश्यपः॥ अतएव मैत्रेयरक्षितादयश्चालेत्सु हाह तम॥ शौटृ गर्वे॥ अमो याहि षु इत्यनवन्यते। नदेन द
ति भूतोरी मोऽस्योमेर्नेम स्थालिदिति कल्पतरुः॥ पोहयके॥ यसादिः॥ कटे॥ अयमनेहि दक्षे॥ किट खिट त्रासे॥ आशो
भयोत्पादनम्॥ किटिर्गतौ पठ्यते। इह पाठस्तु प्रमेहात्॥ केचित्विहन पठन्ति॥ वटे इत्येके॥ जट झट। जेट २८
नुः। जमझट नुः॥ नट नृत्तौ॥ गोपदेशोऽयम्॥ तत्वयुह शौनाघेतिसक्षुद्धि निर्देशो नावस्यन नार्थ स्यवोराहिक्रस्ये
नऽमहरणात्॥ हट दीप्तौ॥ हाटकम्॥ संज्ञा या श्रेति रावुल॥ याहुलक्ष्महस्यियानधि॥ षट्॥ सट॥ अवजन्ता हाप॥ लु
ट विलोडने॥ अयं विहिवाहाचपि॥ मासार्थश्चुराहौ। प्रतिभाने छुताहौ इदित सत्यार्थः परस्मैपदि छु। डान्तोऽयमित्येके। य
तपीतः प्रमस्तिपठत्यन्त स्तीयान्ता इति केचिदिकाश्यपाहयो बहन्ति। तेवास्माहनन्तरं पिट्ठिहिंडिपठंति। तथाचिपिटक ५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हे व्याक

तस्मिंशास्मासिद्धत्वादकारस्यायमिति तुल्यादित्वनिषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्व इति निषेधः पूर्वः॥ द्वित्वेहि
सः न तु द्वित्वनिषेधेपीति भावः॥ तोपधः इति॥ तथाच पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति छत्वस्यासिद्धत्वाभावाद्धकारद्वयसहिते
स्य द्वित्वे हलादिःशेषे अटिद्विर्वचने आटिद्वितीयादिःसिध्यतीति भावः॥ अयमनादेशो चुरादि:॥ अटटवसने अयं चुरादावपि॥ स्फु
ट। अयं कुटादावपि॥ विशारदा णौ अग्रे परस्मैपदिषु॥ भेदनार्थश्चुरादेः॥ वाठ एकवर्ण्यायाम्। एकवर्ण्या असहायगम
नं॥ वरोठारटाड कस्य इति इडभावेति सूत्रे भाष्यम्॥ अयमनिदित् स्यौल्यार्थः परस्मैपदिषु॥ मठि कठि शोके। मठ मदनिवा
सयोः॥ कठ कष जीवने। इत्यग्रे परस्मैपदिष्वनिदितौ॥ कठ शोक इति हि चुरादेः॥ हेठ विबाधायाम्॥ अयं परस्मै
पदि च विपक्षे विस्पष्टन्ति॥ विबाधनं श्रावणम्॥ कुडि दाहे। नेकस्यार्थः परस्मैपदिषु पठ्यते॥ नास्यार्थः कुटादिरनिदि
म ३ त्॥ रत्नदराणार्थश्चुरादेः॥ वडि विभाजने॥ शौटि च अत्र हि ती यो जेछनऽपि अत्र पग वचन पठितः॥ मडि भूषायामित्यग्रे
परस्मैपदिषुरोहर्षेव। भाष्ये परिभाषते॥ कस्यापार्थः चुरादेः॥ पिडि॥ अयं चुरादावपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमयमनिदित् परस्मैपदिषु॥ हुडि॥ वरणे हरणे वरसांख्यीकारः॥ स्फुडि डिमिकपनेइत्येके पठन्ति। पूर्वं वेतत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे.प्र.व.तृ०

म.ति.

२६ नयथा याधेनेत्वे तदृष्टं हितत्र। पन्हुह्यमपीदं माकरे स्थितमिति मूले पुपलिचञ्जम्॥ त्यजमप्रे॥ अत्र केचित्। कडमदे इति
पठन्ति। एजकम्पने। ऐज्ञीत्यात्मनेपदी गतः। ओस्फूर्ज्जा। हितोऽपुच। स्फूर्ज्जयुः। ओकारो निष्ठानत्वार्थः। स्फूर्त्तवान्॥
क्षाद्दितश्वेत्यनिहूम॥ स्फूर्ज्जनि स्फूर्जितं वानेन॥ विभाषा भावादिकर्मणोरिति वेट्। अस्य हीर्घोपदेशेनोपधायाम्वेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनार्थ॥ मूर्च्छति हुर्च्छति भवतीति केचित्॥ क्षि क्षये॥ अस्य ज्वन्तेषु पाठऽचित्तः। क्षि निवासगत्योरि
ति तुदादौ। क्षिष हिंसायां स्वादौ। क्षिणु हिंसायामिति तनादौ। सोपदेशस्तु क्षिक्ष्वेळ्ड्रव्यावोरिति भ्वादि। क्षि हिंसाया
मिति स्वादिश्चैतेऽर्वाह॥ सज सञ्जि॥ सस्जत। सज्जत। ओसज्जी ओलस्जी ब्रीडने इति तुदादौ। सज पृक्तात्रेह इति चुरादौ
सञ्जीति पद पुटादिहदादुके भाषार्थः॥ तुजि पालने भाषार्थेऽयं चुरादौ॥ गज गजि॥ गजिमदने व॥ ग्रंथ तुदादौ चुरादौ चापि २६
शब्दार्थः॥ गर्ज शब्दे भ्वादौ॥ वज व्रज॥ ववजतुः। ववजुः। अट होपधइति न ज्ञाइति निषेधाद्दकारं विहाय दिश
हलादित्वे हकारस्य नहु त्वेव र्त्थेव॥ अहिटि बत्ते। आहिटीत्यादि सिध्यति॥ न च परत्वात्त्वागेव षष्ठ्यत्वम्। तस्मात् सिद्धत्वा
त्॥ यहाउः॥ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति। नवान्तरङ्गत्वात्षष्ठ्यत्वमस्मादेवेति वाच्यम्॥ सत्यपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्मिन्शास्त्रासिद्धत्वाद्यादकारस्यायमिति बुध्या द्वित्वनिषेधात्॥ नयपूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्व इति निषेधः शंक्यः। द्वित्वे हि
सः न तु द्वित्वनिषेधेपीति भावः। तोयध इति। तथा च पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने इति छत्वस्यासिद्धत्वाभावाद्दकारद्वयसहित
स्य द्वित्वे हलादिः शेषे अटिटिषते आटिटिषत्याद्दिः सिध्यतीति भावः॥ अयमनादरे चुरादिः॥ अट्टवसने अयं चुरादावपि॥ स्फु
ट। अयं कुटादावपि॥ विशारदास्तु ऽग्रे परस्मैपदिषु भेदनार्थं चुरादौ॥ वठि एकचर्यायाम्। एकचर्या असहायगम
नं॥ वल्गैडंडं कस्य इति इडुक्षेति सूत्रे भाष्यम्॥ अयमनिदित्त स्थौल्यार्थः परस्मैपदिषु॥ मठि कठि शोके। मठ मदनिवा
सयोः॥ कठ कृच्छ्रजीवने। इत्यग्रे परस्मैपदिष्वनिदितौ॥ कठ शोक इति द्विः चुरादौ॥ हेठ विबाधायाम्॥ अयं परस्मै
पदिष्वपि पठित्वा तन्ति॥ विबाधनं शाठ्यम्॥ कुडि दाहे। मे कस्यार्थः परस्मैपदिषु पठिष्यते॥ आल्यार्थः कुटादिरनिदि
म ३ त॥ दन्द्रशार्थं चुरादौ॥ वडि विभाजने॥ मौलि वच्छिहितीयो वे छन्दनः पि अत्रैव पग क्वचन पठितः॥ मडि भूषायामित्यग्रे
परस्मैपदिषु लोहर्षेव। भाकाङ्क्षि परिभाषणे॥ कस्यादानार्थः चुरादौ॥ पिडि॥ अयं चुरादावपि॥ मुडि॥ खण्डनार्थः पर
स्मैपदिषु॥ तुडि॥ अयमनिदित्परस्मैपदिषु॥ तुडि॥ चरणांशीकारः॥ स्फुटिडि विकसने इत्येके पठन्ति। युक्तं चैतत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सप्तम्यां तु यङ् न स्यादिति भावः। यङ्लुकं त्वस्मान्न भवति। यतोऽलुका यङ् आर्धधातुकस्य विषयत्वापहारान्नार्धधातुकाभि
व्यक्तिरिति शीभावस्य नैव प्रसंगः। एतच्च नलुमतेति सूत्रे कैयटे स्पष्टम्। क्षस्म। हुस्वयकारयो। क्षरहिंसायाम्। द्वयोर्ग्र
हणं एवं भ्व इति भरति विभक्त्यैः। षुङ् तिषङ्गतौ। इह धूस्यभ एवं एकाराद्वहेश इति प्रसक्त्या प्रत्याश्रयनिषेधप्राप्तेः ध
ऽध्वनोस्तु भुक्तः किततीति प्रत्ययाश्रयनिषेधप्राप्तेति यमोऽयमित्याह। नाहीनां वतूराणि मित्तिनिषेध इति। नेडुशीति
प्रक्रमात्। नत्राप्रापितस्यैवाभावस्यायं नियमो न तु विभाषाबाधकत्वस्यापि। तेन सिषेधिथ। सिषेद्ध। सिषिधिव। सिषि
धेत्याद्युभयं भवति। यत्तु पाठान्तरं क्वचिदिह भावः प्रतिषेध नियमस्तो निकत्यनिबन्धनो वा सम्भवतीत्युभाध्यत इति मन्वा
नाः सिषेधिथेत्यादि रूपमेव रूपं न त्वनिदूममकीत्याहुः। ननु विपरीत एव नियमोऽस्तु आहि भवश्चेद्विरान ताहि सिषे
वेति। मैवम्। क्षतेऽयं चेतमधीतोऽभूतः परिहृतोऽस्य एवस्तु तस्तोमयोरित्याहि निर्देशविरोधापत्तेः। स्यादेतत्। अस्तु प्रकृ
त्याश्रयस्यानियमः। प्रत्ययाश्रयस्य तु न भवति सुख्यहणस्य व वर्ग्येत्यनाप्राप्तनिषेधप्रापकत्वात्। न हि तत्र प्रकृत्याश्रयः
प्राप्नोति। सत्रऽहन्तुत्यात्। नापि प्रत्ययाश्रयः। यस्योक्तित्वात्। एवं च वभूविथेत्यादौ भुकः किनीति निषेधो दुर्वार इति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यवत्तु
म.ति.

वेवेयम्। वेभ्य्यात्तत्र्यजगमम्बवव्येति निमेहृतिसूत्रेणाहन्तहसिज्ञवव्येति निपातनाम्नाभ्यायांग्रहस्यसङ्गृहः स्वीकर्त्त
व्यत्वाग्रहजग्रहणस्यपक्षविवचत्वायोगात्। न माहीनो वलि त्वेन निपमस्यसस्यत्वात्। ग्रुवस्ताज्ञस्य। उपदेश इति
एतद्वै नरस्त्रातृपक्षणे तेनित्यग्रहणमनिटो विशेषणम्। धनित्यमनिडित्यपेनत्रायां तासेः संनिधानात्तत्रैवेति ज्ञा
यते तासि वधृपदति संनिहितं वानुवर्त्तते द्वत्याहृतासेनित्यमनिडिति तास्याद्विति स्वव्यम्वन्तावृतिः। यथा तासेनभवति एवं यस्य
वीत्यर्थः। नित्यमनिटः किम्। द्वधिथ। नायं तासेनित्यमनिट्। स्वरत्यादिना विकल्पितेट्त्वात्। अस्य पलिनित्यमिडितिक्रा
ध्विका। एतत्त्वविकल्पनिवन्धन स्यात्सोभावस्यक्वादिति यमेन निवृत्तिरिति पन्ह्येवोध्यम्। [illegible] निषेधनिवन्धन स्येवेति
यन्हेतु नित्यग्रहणाभावे स्वरतेस्थलीविकल्पोनस्यादिति वोध्यम्। किंच। उक्तार्थमपी ह नित्यग्रहणम्। तेन क्र मे पथिवन्न
मिथेति भाव इति। नाहि क्र मिस्तासेनित्यानिट्। स्त्रु क्रमोरनात्मने पदनिमित्ते इति वचनात्परस्मैपदे सेट्त्वात्। उदेशइ
त्यपकर्षणस्य फलं तु भारद्वाजसूत्रे स्फुटी भविष्यति। उपदेशे ऽत्वतः। उपदेशे किम्। चकर्षिथ। अत्वतः किम्॥
भेत्ता। भेदिथ। तपरकरणं किम्। राद्धा। रराधिथ। तासेः किम्। जिघत्सा न्हेति। जग्राहिथ। नित्यानिटः किम्। अग्रं न्ता। अग्रं

२२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जिता ॥ आनं जिथ ॥ मनोभारद्वाजस्य ॥ दीर्घान्तेषु तावन्मात्रं निषेधः ॥ अनत इति तपरकरणात् ॥ ह्रस्वान्तेषु अथवः तावद्धि त्वेव सिद्धिः
थङ्‌हशो यद्यपि सेटो तथापि इडस्य नास्ति ॥ आत्मनेपदित्वात् । धजस्तु छन्दसि वर्ण्यनिपातनाभ्यां बाध्यामित्याभाव्यम् ॥ न
वृहिआदिषु परत्वान्नित्यत्वाद् गुणो रपरत्वेव कृतेऽनजन्तत्वाद् एवः तावद्धि त्वस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यम् ॥ तत्रोपदेशग्रह
णास्याप्य कृर्णीता तस्मान्नियमोऽयमित्याह ॥ अदन्तस्येवेति ॥ स्वादितत् ॥ स्तु डुस्तुश्रु वाम पिपलिभारद्वाजनियमा
दिह ॥ नवक्रादि सूत्रे त्वादीनां वनुसंग्रहलो नास्य बाधऽविति ॥ येननाप्राप्ति न्यायेन वमोदीत्कादि नियमप्रापित
स्य बाधो विस्यादिस्यापरं व्याह ॥ नवेति ॥ अनन्तरस्येति ॥ नन्वेवमुपदेशेऽत्वतः इत्यस्येबाधः स्यात् ॥ अदन्तस्य प्रसंगए त
व नास्तीति यदि हि तर्हि वस्तावद्धित्यस्येवस्यात् । तत्कथं योग ह्यप्रापितस्येत्युक्तम् ॥ आजाकु ॥ कयोरनन्तरमस्या हं
माधोऽयं तासो नित्यालिङ्गयतीति निषेधः स भारद्वाजस्य मते कृतानन्तस्येवेति व्याख्यानात् सर्वं छसिद्धिरिति ॥ एवं वेह
तास्वृश्च नित्य नित्यनितासीत्यनुवर्त्तत इति फलितोऽर्थः ॥ यवक्रादिसूत्रे स्तु प्रभृतीनां ग्रहणमेव हृह यस्यापि बाध
कमस्तु ॥ पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डकरणसामर्थ्यात् ॥ अनाप्तिविधानविशेषे मिदामात्रमनारभ्यापवादीतेन प्रतिषेधे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२८ नयथा याधे तेत्वे तह्र्यं हितत्त। पन्हायमवीदं माकरेस्यित्तमितिमूले पुपलिचजम॥ खजमध्ये॥ अत्रकेचित्। कडमदेति
पठन्ति। एजकम्पने। हिंशोत्यात्मनेपदी गतः। डु ओस्फूर्जा॥ हितोऽणुव। स्फूर्जथुः। ओकारो निष्ठानत्वार्थः। स्फूर्जितवान्॥
आदितश्चेत्यनिडूम॥ स्फूर्जितं स्फूर्जितं वानेन॥ क्षिमावभावाहिदकर्मतोत्तारितिवेट्। अस्य द्विर्जोपदेशेनोपधायाम्वेति दी
र्घस्यानित्यत्वज्ञापनात्॥ मूर्छा तिष्ठच्छतिभवतीति केचित्॥ ज्विन्वहये॥ अस्य जनेत्रुपाठउचितः। ज्विनिवासगत्योरि
तितु दा हे॥ ज्विषहिंसायां अप्याहेन्नितिहिंसायामितितनाहे। ओपहे वसनेन्न्वे वेवैरुवखोपोरितिभ्यादिः। ज्विहिंसा या
मितिस्वादिषु ह्रिंकंवाहह॥ लजलजि॥ लज्जापात्। लंज्जपात्। ओलजी ओलस्जी व्रीडने इति तुदादौ। लजयकाशनेइतिकथादौ २८
लजीति पठ पुटादौ ह्रट्ठ भावाऽर्थः॥ तुजि पालने भाषाण्णेऽयंपुजादौ॥ गज गजि॥ गजिमदने व॥ अयं चुरादौ चापि
शब्दार्थः॥ गर्जशब्द इत्यपरे॥ वजवज॥ वजजुः॥ व व जुः। अद दे दोवधद इति। नन्तु इतिनिषेधाद् कारं निहायटिश
ब्दस्य किते इक्रारस्य ढ्यक्ते व त्वे व॥ अहि टि ऋते। आहिटी स्वाहिलिधपति॥ नचपरत्वात्प्रागेवष्ठ्त्वम्। तस्यासिद्धत्वा
त्॥ घढकु॥ पूर्वत्रासिद्धेनास्तिविप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति। नवान्तरंगत्वात् ष्ठुत्वस्यादेवेति वाच्यम्॥ सत्यपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भ.तु.
म.ति.
२२

अ३

सक्रिया। स्वार्थेव्रज्। महत्सोमहसि। समस्तोपः स्याद्धिति। पदस्येतिवर्त्तते। तत्र प्रत्यासत्तेर्महत्सोमहसिसस्येति
निर्दिष्टानां त्रयाणां मेकपदसंबन्धित्वे विधिरयम्।। ननु सोमसृतस्यानेत्याहे। सोपदेशात्स्येति।
नदेशहे। नदैवस्वद्दनेनुयाहि। यत्तानटन्तनायितिमटाहिः। सनेहनटद्यते। नाटि[illegible]तिहीर्घ
निर्देशात्। नाघ नाध्याच्याहे। न हि संज्ञो। नकुशुहे। न्हनये[illegible]नीगात्रविन्हेपे। एभ्यो
भिन्ना इत्यर्थः। इंदंश्रुक[illegible]यायामिति। इंदंश्रुककर्तृकायां क्रियामित्यर्थः। कुिद्दिपरिदेव
ने ६८ अस्याऽनुप्रवृत्ते स्पष्टितस्ये[illegible] पाठः परस्मैपदार्थः। स्वरितेत्पाठेन कृतः क्रियाफल
स्य कर्तृगामित्वेऽपि परस्मैपदं यथा स्यात्। श्रुन्ध श्रु हौ। ७५ अयं श्रोव कर्मणि प्रआहे। ध्रुंधश्रुो २३
वहतिहिंवाहावनिए। प्रण मेमांगलिकूएघतिरुत्तः नदेनुरोधेन तवर्गीयान्तानपठित्यामा
तटकायाः क्रमे साहे। अप्येति। स्कन्नात्यिपाहीति। स्कन्नात् हाहरदांबोऽपत्ति। वंऽपेती त्याहि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रुपसर्गात्सुनोतीत्येव सिद्धे पर्यायाद्धि पूर्वयोरेव तयोः सिवादीनां वाऽड्व्यवायेपीति नियमस्यार्थं पुनर्विधानम्
स्यादिति बुद्धे यो वक्ष्ये । तथापि निषिषेधे स्यादेवाभ्यासस्य ऽउपसर्गात्सुनोतीत्यनेन सिद्धमभ्यासात्परस्य
त्वादेशपूर्वपत्वयोरिति । तथापि अभ्यासवाक्यं फलं च पार्थम् । तथाहि । अत्रोपदेशार्थं से । न या अभियातु
मिच्छति अभिषिषेक्षताधिवति । अत्र गतिनाभ्यासार्थत्व । अर्द्धासनं गोत्रमिहो सत छो । बलित्प्रतीति षि
त्वार्थं वा ॥ अभिषिषिक्षति । षिषिक्षत्यरो सोति तयोरेवेति नियमान्निवर्तितं षत्वं तद्वदुपसर्गमात्रा
त्य भवति । अभ्यासस्येति । द्वितीयवाक्यं तु नियमार्थम् । स्यादिष्वेवाभ्यासस्य न सुनोत्यादिष्विति
तत्फलं तु पूर्वेण तो । अभिसुसूषति । तत्रऽन्तनियमादभ्यासस्य कार्यस्य षत्वं न द्वितीयस्य सौति तयो
रेवेति नियमा । सोऽन्तरुमिति । अभिसिषासति । इह षणोऽभावादभ्यासात्परस्य षत्वं पूर्वस्य तु न
ऽन्तनियमात् ॥ शास्तेः शास्त्रं शासनमिति । अन्यत्तु शास्त्रमिदं स्तानमित्याहुः । मांगत्स्यं मंज

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वतं
म. टी.
२२

न्नुरीकृतम्। तेन विस्तंभैत्ते इत्यादौ षत्वं न। नन्वेवं ऽन्तं मत्ते इत्यादौ ऽइ्ः स्यात्स्तम्भोः पूर्वस्येति न प्रवर्त्तते बे
न्ते। तत्र हि स्यात्स्तम्भोरिति प्रकारविशिष्टं रूपमुपात्तं तद्वौभयोरपि स्तौन्नुरीकृमित्यविशेषादुभयथ्यहणा
त्। एतत्सूत्रमाष्यवयसे स्पष्टम्। ननु सहिस्तम्भोरित्येव कुतो न सूत्रितम्। तत्राह। योगेति। अवाच्चेति सूत्रेस
हेः संवन्धो माभूदिति भावः। नानुवर्त्तत इति। स्तम्भेरित्यत्रर्थः। तथा चैतद्वृत्तौ वियोगविभाग इति भावः॥
ष्ववाच्च॥ आलंबनमाश्रयणं यथा यष्टिमवष्टभ्यास्ते। अविदूरस्य भावः। आविदूर्यम्। ननु अ उपधी
न्तो पुरूषा हिति निवेधे प्राप्ते अत एव निपातनाभ्यासे प्रत्ययः। वेश्व। विष्वगतिमासम्। सम्बद्धं भुंक्ते इत्यर्थः
।भोजने किम्। विष्वगाति। पीडा। परिनिविभ्यः। वेष्ठसेवने। विजृवस्मने। न्ता न्तष्ठ अजन्त श्ववा। विषित्त: २२
विषयः। प्रत्ययविशिष्टग्रहणं कृम्। विष्विनोति। यत्तु विविष्वावन्ति इति विषयाद्-तिप्रयुज्यते। तत्र वि
ग्रहेष त्यतात्वे प्रामादिके। षिवुतन्तु संताने। बहमबष्टो। सह। आगमः। परिष्करोतीति यथा। स्तुस्वंजो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपसर्गस्थादिति। इतो नाडुपसर्गादितित्तु न व्याख्यातं निःष्णुनोतीति निःष्वेधतीत्यादावव्याप्तेः। सिद्धान्ते तु नु
म्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपीति वक्तव्यं भवत्येव। वस्तुतः दुःष्णुतोऽति दुःष्वेधतीत्यादि प्रांव उदाहर्तुः। तद्विनयम्।
उदःष्वत्वरात्त्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधात्। यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येवोपसर्गा इत्युक्तम्। तेनेह न। निर्ग
तः सावकोऽस्मान्निःसावकः। सायन्ते तु प्राहीनां प्रत्यर्थविशेषकत्वेऽभिधाययति। धात्वर्थविशेषक
त्वे तु स्तनोतिं प्रत्युपसर्गत्वाभावान्न षत्वम्। अभिसावयति। एवं सनोतिं हि व्यप्रस्तम्। स्थादिष्वभ्यासे
न प्राक्सितादिति वक्ष्यते। तत्र सोऽत्र क्रमन्यानस्थोपजीम्यां सोऽत्र क्रमे रोव वत्वप्रकरणं व्याबद्धे
स्तादिरप्रते:। व्यवायेऽपि पूर्वमित्याह। स्थादिष्विति। स्तम्भेः सौत्रस्येति। स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भु इति सूत्रे निर्दिष्टस्य
रोधनार्थस्य। न तु ष्टभि स्तम्भि प्रतिबन्धे इति पठ्यमानस्येति भावः। एतत्तु सन्त्वाप्रतिबन्धे परि
भाषयाऽऽरभ्यते। ष्टभिस्तौ हि न कारनकारविशिष्टरूपमुपात्तं तत्तु सौत्रस्य प्रत्येन्हम्। इहित स्तस्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रयत्नु.
म.ति.
२०

त्वायामिड्विकल्पः स्यात्॥ निष्ठायामिण्न स्यात्॥ यस्य विभाषेति निषेधात्॥ अत एव न्यासपदमंजर्योर्विसि
●छेद्धित्वमनार्षमित्युक्तम्। उपसर्गात्सुनोतीत्यादौ नोपं वा नोऽशित्पानि ईशो यङ्लुग्निष्ठस्वर्थः। तेनाभिशो
षणीती त्यादौ षत्वं नेत्याकरः॥ स्थादिष्वभ्यासस्य षत्वम्॥ नस्तनोत्यादिष्विति निषेधना प्रिगतार्थमेतत्॥
सेनयेति तायनतः॥ सेनयाऽभिषाति अभिषेणयति॥ शपानि ईशो यङ्लुग्निष्ठस्वर्थः। न चानेकाच्त्वेन य
ङ्संभवः। धोतिलिटोपेततन्मा वारेडो [illegible]:यङः संभवादित्याहुः। सेधेति शपानि ईशो यङ्लुग्निष्ठस्वर्थो हि वादिकृ २०
निष्ठस्वर्थश्चेति हरदत्तः। तेन प्रतिषेधेधीत्यत्राभ्यासे षत्वं न। अनन्यथा मतान्तरमुपन्यस्तं सिधस्ति निष्ठस्वर्थए
वायं शपानि ईशः श्नितपाश पानिषेधस्तेनेह प्रवर्तते॥ सेधतेर्गताविति निषेधस्त्रेस्ति॥ ❀॥ ❀॥ ❀॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेवृ षेवृ इति धातुरूपपाठे मांद्वितीयधातुपाठस्य वैयर्थ्यमस्यादित्योपपत्तेः॥ तादृशायत्तविशे
षविरहेऽप्ययोगव्यवच्छेदस्यप्रिदीपत्वादिति दिक्॥ ह्लादी॥ इदित्वं स्त्रीदित्वो निष्ठायामिति इडभा
वार्थम्॥ ह्लादो निष्ठायामिति सूत्रधातुरूपस्यः॥ ग्लाऽह्नत्ः॥ ग्लाऽह्नत्मान्। स्यादृग्लास्याद्दने॥ अवैषो
पदेशत्वादिविस्वदत्॥ यत्नादिति तो व्ययमिति॥ लधार्वप्रयुज्यते॥ मधुश्चुतं धृतमिव सुपत्तामि
ति॥ मंथविलोडने॥ हिंसायां श्लान येरवीत्येके॥ अयं काशवीय॥ इह बाध्ये लिरनु बङ्ग्णहित्॥ वि
धुत्स्यान्॥ श्वयमादिहिति काश्यपादयः॥ तद्धितिविशेषादयुन्त्सिति माधवः॥ तत्राहि। अविदत्कपि
कासिब्धति॥ उक्षसोः श्वपनानि ईशान विधितं उधितमिति क्षत्तानुवादस्तो ऽदित्ये तु उदित्तो वेति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सप्त तु०
सि॰त्रि॰टि॰
२०

यपन्हेपि षोपदेशत्वं न ... निवर्त्तेन चेत्तस्य षोपदेशानान्यदिति नियमात्तेन तथाहि सनिर्दि तीयचः कार इति पन्हे य
त्यनिषेधो ऽनर्थकः स्यान्नाप्यत्र षो... पदेशाः एतेस्य योगोपि व्यवछिद्यते । सेवतिर्दन्त्यादिरपठ्यते । तिमैत्रेयन्यासका
रादिहि निरूढत्वात् । अतः संभवमात्राभिधानमेतदिति ॥ अत्रेदं वक्तव्यम् ॥ यद्यपि शात्यपेक्षो न व्यवछेदो न तर्हि
धर्षमिवेहम ॥ अविवेकस्य तद्वत्त्वात् ॥ किञ्चाविवेक्तव्याय षोपदेशत्वं सन्नृतीन ज्ञो धयतीत्यो नाचार्या
रिकाप्यसंगता ॥ अपि वक्षानुपाठे येषामाद्यो षकारोऽनेन पठ्यते ॥ ताच्छील्यस्यात्स्यादीनां ते षामनेन षोपदेशत्व
माहेन्द्र इति स्वो... रपि व्याहते ॥ यत्तु अन्ययोगव्यवछेदे द्वितीयेः सत्यनिषेधानर्थक्यं स्यादित्युक्तम् ॥ २०
तन्न ॥ सत्यनिषेधस्य व्यावृत्त्यान्यार्थमेवाकरे द्वितीयचः कार इति पक्षस्य प्रक्रान्तत्वेन इष्टापत्तेः
यद्यप्ययोगव्यवछेदे सेवतिर्दन्त्यादिरपी । ति मैत्रेयादिमतविरोधोऽभावनं तदपि न ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यादत्र षोपदेशव्यवस्थाप्युचिता ॥ तथापि सामादिषु साहिपाठस्यैव दृश्यमानत्तया पाठस्य संकीर्णत्वात्तालव्यमूर्धन्यमु
खेन षोपदेशत्वेव्यवस्थापयति ॥ षेञित्यादि ॥ इत्यत्र शब्दसुदन्त्यादौ तौ ऋन्तेऽसममहितपठितयस्यस्यः इत्यर्जन्तः ॥ स:
स्यादि येषान्ते एकारः षोपदेशा बोध्याः ॥ तथा च वक्ष्यति निष्ठेत्यभिधुजसामिति त्यागेवशमानः षकारः शुद्ध एव सा
धाहे तु संप्रयुक्तमपकमानोपि षकारः प्रकृतित इत्यनुमेयमिति भावः ॥ इत्येत्यादि क्रिय ॥ उक्षुन्दे । एकारः क्रिय ॥
सोमसखते ॥ सोमसत्त्वते ॥ सदिसस्तीत्युदाहरणन्तो ॥ अतिव्याप्तिवारणाय षाहसेञित्यादि पसेज्जतो ॥ सधूजतो ॥ स्ज
तो ॥ सञ्ज्वाहने ॥ सजविसर्गे ॥ स्पेशाद संधास्तयोः ॥ एषोऽन्त्यो ॥ ऽन्तः स्यन्तुसोनासेजहीता नरषड्धातून शं
गाह्यादि कृत यासंसहेतिमिति ॥ षष्ठेत्यादि ॥ षष्ठजतो ॥ त्रिष्विदागत्रपन्त्यरस्तो ॥ स्वहश्रुत्याहने ॥ षष्ठ ज्ञे परि
षंजे ॥ त्रिष्वप्रणाये ॥ षिड्ङ्दे षड्सने ॥ एते षोपदेशा इत्यन्वयः पूर्वानुएकारबहुतिनोन्तम ॥ तत्र सविसर्जनाह
वतिव्याप्तिः स्यादेव ॥ यतुन्वा त्यात्तारात्राह ॥ ये षोपदेशतएव षकाराहित्वं षष्ठसेषि षाही नान्ते षोपदेशाद्वग्रहणे ती

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लघुकौमुदी
म-ति-

१२ स्वस्वमात्मगुणाः॥ मदिहर्षे तु॥ मोदो हर्षः॥ मदो गर्वः॥ च्युङ्आयस्य मः॥ मदिहर्षे हि मोदो॥ हर्षक्षेपणयोर्ग्लेपो॥ मद
त्वविप्रयोग इति वृत्तौ॥ नशासद६॥ शासुहिंसायाम्॥ हन्यान्तः॥ यत्तु पाशभूमेति तालव्यान्तं पठितम्॥ शूशा पुनर्गताति
तिधातौ विहृद् सूत्रे संबाधितं तहाकरविषये धातुपेन्द्रपम्॥ गुणशब्देन भावितस्येति॥ अवयवावयवीभावः प्रका
र्षः॥ भावितत्वं च प्रयोजनत्वम्॥ सान्नात्पर्यं परासाधारणम्॥ तथाहि॥ शाशास्तुः पपरत्तुरित्यादौ गुणशब्देन
अरक्रियते तद्वयवमोऽकारः पुरुषविधेत्यादौ गुणशब्देन अकारः॥ तस्य प्रत्याहारः॥ तद्वयवमोऽकारः॥ सुक
मिक इति यथा॥ स्वदस्वदत्यान्यनुभवेत्यर्थः॥ अकर्मक इति यथा॥ अयं हि तत्प्रापणवाचिधातुस्याद्‌ः सकर्मक:१२
स्यात्तेन तुरवादीति॥ नखहुतेन नरोपत इत्यर्थः॥ धात्वादेश॥ यदि तु धातुनाश्च ग्रहत्यादयः पक्षोरन्न तद्धावयन्ता
वृडि॥ अविक्षिपदन्तसिवधेत्यादौ अत्रादेशप्रत्ययवीति भावेनस्यात्॥ अतः क्षोपदेशात् पठितमासादेशः क्रियते
येषां नु भाव्यं नेष्टं तेह न्यादयः पठन्ते॥ रुगतावित्यथा॥ एवं चिन्ते धातुपाठे श्रुक्षोव ताल्वमहन्याहि अव

अनित्यत्वेनैव लेव इत्यर्थः॥ तथा च वार्त्तिकम्॥ विहेरलुक्कृति॥ भाष्यानुक्ता इति॥ अनुक्ताः॥ ननु प्रत्याख्याताः॥
तथा च भाष्यमप्युपलक्षणम्॥ तथा नेयम्॥ तेन दन्तेरागात्॥ शद्कौ धकौ॥ तेन न भाविभिश्चि नानान इत्यादि सौत्रप्रयोगा
तर॥ तन्त्रान्तरसंवादात्॥ अनुप्रतिवस्तुभिस्यादि सार्धं रोचिकृतव्यवहारा इति भावः॥ श्रत्पूर्वा॥ शर्पूर्वी इत्य
तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः॥ तेन शरो न श्रो खः किन्तु खय्मात्र इति बोध्यम्॥ गाधृ॥ आस्यन्द्यापनानामन्
वा घृतिका॥ एकत्रस्यापनेनास्य स्वेस्थी भोज्यते॥ नाधृ नाधृ॥ उपतापोयोगः॥ उपघात इत्यन्ये॥ आशिष्येवेति
अनुदात्तेत्वाद्देवादिके निमित्तं वेत्याह लिलिङिलिन्मिके इति॥ क्विलिपिटी इति वा॥ यत्तु प्रावादिकं तद्भाष्याद्ध्वहित न
स्येति व्याख्यातम्॥ तन्न॥ अभ्यास अहदा स्थाधिकारात्॥ आह्य ग्रहणं यानेन व्यवधानं त्यक्तं वा॥ येवनुशि स्यो हेहत्वा
दिघ्नो वेरान्या स स्यानाहेर्हिंयो उपतत्प्राप्तमभावा॥ अभ्यासस्यैकहे प्राप्याहे द्विरुक्तः ननु हरुत्वमस्यान्भ्यासस्यैत्वे
ना हि प्रायञ्चमीप्रसिद्धिः॥ वक्ष्यमाणा हि स्यायाह नाम्य को हेरु प्रापेवस्थाहि प्रसन्ते॥ गाहि॥ पृ स्याकंसंगत्वम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१८ डुहिञ्‌इति मव्याहिस्त्र नेह गह्नत इति संप्रदूपः॥ याह चब्धने॥ मिह सेवने॥ हृहज निमिनि प्रादुर्भावे॥ स्निह ग्रास्वादने॥
वहप्रापणे॥ हान्ताः ग्रष्ठौ॥ कर्बद्धजादयधनया समृशाः घसहाः क्रमात्॥ पूर्वौ द्वौ शश्रो के स्मात्यादि जयति न्ताः॥ उत्त
रा द्वौ श्रो के कादि र्यति सेव्यका ग्रनुदा त्ताः स्म तादयर्थः॥ स्म तादिति संग्रहः॥ त्व पतिह पतिशष्ण नाति है शाम्प फल मा
हतु हा हा विति॥ ग्रन्यानिघनाय इति॥ निवृत्ते नीयास्तु जिजिहास्निह न मोचनयोः॥ पद खेदे॥ सेधति वोध नी वेतिभो
वादिको॥ मनुवोध ने तनादिकः॥ बुध पुष्ठौ॥ वो धति पुश्नाति श्व॥ शिलष्य दाहे॥ भौ वादिकः॥ वस स्नाच्छादने ग्रादा
दिकः॥ एते सेटः॥ बुधा स्पन्दने ग्रादिः॥ ग्रनिट्॥ तथा ग्रन्यानिह तये सानुबन्धानि द्वे ज्ञा इत्यर्थः॥ तत्रादि॥ नि
जिर शुद्धावित्यादिः॥ ग्रै वि जी भय चवस न योरिति तु हादिः॥ शाकं पति श्व सेड् व॥ यद्यौ वमाध वा दयः शवान्ते
स्वपति दुर्जनिक्षन्ति तथापि वन्द्गो मी स्य भृ ती नां मते ने दं वोध्यम्॥ ग्रत एव वोपदेवो धातु रूपे न रूपद्वयं प्र
सन्नी सामान्येन भान्त्रो ति शप्य त्यो द्वयोरपि डु कार मनु बन्धमा सज्जत॥ विन्द तीति॥ लाभार्थः॥ ८ इव इति १८

द्रमेर भाहिवे द्रौ॥ द्रुह पाठस्तु अनुहानास्वेत्यथमर्थः॥ क्षिवडु पहेहे॥ सुष्टु छे हने॥ ऋव पबीजसंताने॥ शार्धडु पँल्या
मे॥ जिक्षवर्शाथे॥ स्फूगातो॥ पान्ता स्त्रवो हष्ट॥ वर्भ मेथुने॥ रभराभस्ये॥ डुरमष्टे प्राप्तो॥ भान्ता स्तूः॥ जम्लग
तो॥ सामपूहत्वेश हे॥ यमडुपरमे॥ स्मु क्रीडायाम॥ मान्ता श्वत्वारः॥ कुशाम्ला क्रोशे॥ द्शा ह्ग्रौमे॥ दिशाम्र तिस
र्जने॥ हशिप्रेन्द्रतो॥ मशामशमर्शने॥ त्रिपुष्भर्वहिंसायाम॥ विश्वप्र स्तीभावे॥ विभृग तौ व॥ मिश पूवेशने
॥ स्पृशा संस्पर्शने॥ शान्ताः हश॥ स्तुप विजे बने॥ भोजाहिकतो हाहिको॥ त्विष दीप्तौ॥ तु षतुष्टौ॥ द्विष अप्रीतौ॥
डुब बेक्लव्ये॥ पुषपुष्टौ॥ विष्लु संवर्ती॥ विष्लू व्याप्तौ॥ शिष्लु विशेषणे॥ कृह जि षु क्षि षु मिषु इति रूपाख्येभिक्षेति
व हस्तु रूद्धये पठितो॥ भ्राहि न्रपि चि चि छिवा इत्या सा वि ति माध्व आहृयः॥ नेति वापहे वा हयः॥ श्रुपश्रोष
णे॥ श्लिष आलिङ्गने॥ षान्ताए का दश॥ छल हू स्वदने॥ शाधिकरणः पुन्स्त्यन्तरम॥ अन्तेतहे घास्यतु स्था
न्युपदेशो ऽनुदात्ते ना विविधिरुम॥ जस निश्चाहे॥ सान्तो हो॥ दह भस्मी करणे॥ दिह उपचये॥ दुह प्रपूरणे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ अष्टनुसह ओ २

घ.ति. वृकोदरायोः ॥ भज सेवायाम ॥ भंजो आमर्दने ॥ भुज पालनाभ्यवहारयोः ॥ भुज कौटिल्य इतिवा ॥ भ्र हपाके ॥ टुम

१८ [blot]शुद्धौ ॥ यज देवपूजादौ ॥ युजिर् योगे ॥ रुजो भंगे ॥ रंज रागे ॥ विजिर पृथग्भावे ष्वंज परिष्वंगे ॥ षंज सं

गे ॥ सृज विसर्गे ॥ जान्ताः पंचदश ॥ अद भक्षणे ॥ ह्लादि सं[ब]रणे ॥ छिद द्वैधे ॥ छिद्यति ॥ छिन्त्ति ॥ छिनत्तीश्व ॥ छि

दिर् द्वैधीकरणे ॥ तुद व्यथने ॥ नुद प्रेरणे ॥ पद गतौ ॥ भिदिर विदारणे ॥ भिद संतापन ॥ विद विचारणे ॥ शद्लृ शातने ॥ ख

द स्थैर्ये हिंसायां च ॥ हदि दुतिभावे ॥ क्लिदि आर्द्रीभावे ॥ स्कंदिर् गतिशोषणयोः ॥ हद पुरीषोत्सर्गे [stain] ॥ दान्ताः पंचदश ॥ कुध को

पे ॥ क्षुध बुभुक्षायाम ॥ युध संप्रहारे ॥ बंध बंधने ॥ युध संप्रहारे ॥ रुधिर आवरणे ॥ व्यध ताडने ॥ शुध शौचे ॥ साध संसिद्धौ ॥ सिध संराद्धौ ॥ धान्ताः एकादश ॥ मन ज्ञाने ॥ हि

हिश्व ॥ साध संसिद्धौ ॥ व्यध ताडने ॥ शुध शौचे ॥ साध संसिद्धौ ॥ सिध संराद्धौ ॥ धान्ताः एकादश ॥ मन ज्ञाने ॥ हि १८

[stain] वादि ॥ हन हिंसागत्योः ॥ नान्तौ द्वौ ॥ आप्लृ व्याप्तौ ॥ क्षिप प्रेरणे ॥ हिवादि स्वादि हिश्व ॥ डुप छपर्शे ॥ तप संतापे

तपऐश्वर्ये ॥ हिवादिः ॥ तप दाहे इत्यपि दितिज भाषयन्ते ॥ तिप क्षरणे ॥ तप दीपने ॥ दप हर्षविमोचनयोः ॥

मभावे इति नोभयोभ्य ग्रहणात् होपलीवई न्यायेन व्यतिरिक्त रवेगीत् ह यौ[illegible] इति केचित् १

धा० २

णान्ताः संगास्वर त्वमाभावात्तोत्त हाहङ् [illegible] ऊमिन्न इति ॥ डु इदन्तौ इति ॥ अकारस्तु पेन्हि नः ॥ तबीज तूल्त मेवा ॥ डि इन्ताः प
व्रभ्रत्तयः ॥ व्य इन्ताः ॥ [illegible] स्व्रभ्रत्तयः ॥ धुमिश्रश्लामिश्रलाघेः ॥ कृशहे ॥ कृङग तेरेवलोव ॥ न्हणुतेजने ॥ श्रीङ्‌स्वघे ॥
लुघ्रभ्रवलो ॥ गुन्स्तृलौ ॥ हु न्तुश्रहे ॥ ऊ म्रो श्रिवगति सव्लो ॥ डिङ्‌ विहायसागतौ ॥ श्रीञ् सेवायाम् ॥ धञ् संभक्तौ ॥
घ्रवरणे ॥ निहत्ताश्रनुदात्ताः ॥ इदानींहलन्तान् कान्ता हिस्मेलाह ॥ भून्हूधान्तौ ॥ कान्त एकः ॥ खन्धञन्ता
नसंस्येव ॥ वान्ता अविपकादास्त्रा बीनाधेवणीतहाहयोनसन्त्येवइत्याशायेनाहपवइति ॥ डु पवपाके ॥ पवय
न्तीकरणे ॥ व्यवधिव्वभाहयोनसंतीत्याप्ययेनाह ॥ मुखीति ॥ एवमकोपिवेधम ॥ मुकु मोवने ॥ रिविरिघिरेके ।
रिवविवेजनमसंपर्कुनयोरितिपोजाहि कृश्व ॥ वव धारिभावणे ॥ धुओव विरधि ॥ जीवपेजाहि कोविभ्वाहयपि
सेचे ॥ विविरपथाभावे ॥ विवन्हरणे ॥ वान्ताः षट् ॥ व्रकुसीष्यायाम् ॥ कान्त एकः ॥ स्वजहनो ॥ निजिरसो

स्वयतुसह नव ञजनानामिति पर्य्युः नव अजुपो मेधातुः ऽभाभ्यामभाव एव
मवी० कस्मा हि नेप्पाठ एवेव तापकस्ता त २॥

तिकारकोपपदानां ह्रस्योहेद हत्वात्॥ अननयोर्वैस्तित्वा हि निर्देशो ज्ञापनसंभवात्॥ तद्धत इति॥ नव मत्वर्थीयान्द्रागायां मा
२६ नाभावः॥ व सत्या हि नामनुहत्त पाठ एव यत्र त्रमानत्वात्॥ यथेति॥ अस्त न ब्राह्म नये ऽनिष्टकारी कास्य महन्तयकुहस
ऽन्तो ब्रह्मभ्रू तिना स्पष्ट वपा वानुस तः सहूहोपेल्हितः स्वत्रोऽनुगतत्वात्॥ तथाहि कर्ता हि ते त्या तो सर्वं समर्थय हा हे शण इ
ति न्यायेन कर्ता स्या हि तो हेशः तस्य यथाथ्यानुपदेशांगहित्वान्निषेधः प्रवर्त्तते॥ एवं ब्रह्मा अपि प्रवर्त्तमानः केनबाध्यताम्॥ अह
न्तत्वपधुहस्य सामर्थ्येनैनिर्देशेन॥ स्वन्तकोरणापधु हस्तत्वाद्धि ति भावः॥ हनः कीब्बम्॥ दुहहृतको ऽस्याधिकारे पिपुन
रि पाग्रहत्वांकवर्गानि हृत्यपर्णम्॥ ते ने हन॥ पन्हीब्बम्॥ अङ्गुत्सरे बामिति॥ ब्रिहितानामिति तुलो नम्॥ अघि द्गु मित्या २६
हाव साये: स्वहडुहनहा हत्वे ध्व त्वे ध त्वे पुलिन्हीब्बम्॥ धुन्हीब्बम्॥ नहिं ब्बमित्यन्ना नि आपूश्व॥ मेङ्गा त्विम
वे पिबीब्बम्॥ अर्षभ ग्दुहता हे अपि से धूद्रि हर्ष भ ग्दुहता पीरिभाषा नप्रवर्त्तत इति ज्ञापनार्थमिदं तेन अग्निरिमन इ ८२
त्यादि सिद्धम्॥ एधि बीब्बमिति॥ हनः बीब्बमिति हत्वनेन मन्तिाबीब्वं मन्त स्य दुडागमस्य तग्दुहत्ते नञ्ग्रहणा दि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलं वर्त्तुं गन्तुमित्यादे इतिनिषेधः॥ निरस्येरणा संपुत्कुहान्तत्वात॥ पूर्व्वाव्यपफलनुमिमित्सति पिपक्षतीत्यादो निषेधः॥
द्वित्वे कृते न कार्वत्वात॥ स्वाहे तत्त॥ विद्योतिषद्रयमेकत्तर्हि सात्त्वितिप्रकृते॥ एकाचःकिमिति॥ ननु चिमित्सतीत्यादिस्त्रोत्सा
प२ वुडुं-ऋकापिस्याहेवत्रताह॥ मान्तोऽहीति॥ श्रितपे स्यादि॥ इतिपायथा॥ स्वतिहन्तियाति वाति द्वाति स्नातीत्यादि॥ शपा
श्रीनीवन्तेति सूत्रे भरीति॥ ननु मन्त्रेन निर्दिष्टे द्विधा सूत्रपेणाह सं हलं त्वेनव॥ स्ताघोयथा॥ श्रीङः साईधातुके
गुणाः शीङो वृङित॥ छितीवत्ता मनुपान्तङितइति मन्तएव नागलोपि शाल्विह्हि […] तामितिसूत्रे शासेर्युङ-ऋकृन
प्रवर्त्तते स्वरूपेणानुबन्धनिर्देशात॥ सूत्रेशासित्र हणां कृत्वा लोपमशास्त्रइति मादित्यपठनीयइतिमतेतु इत्संज्ञ
कत्वेनानुबंधनिर्देशात॥ एतु […] सूत्रेशास्तेह्रकारोन पठ्यते॥ गोरोनयथा॥ वेमिद्वीति॥ वेष्टि
शेति॥ ह्रस्वादिभ्यः श्नम॥ एकाचग्रहणं पूर्वतसूत्रे नवेमिद्विता वेष्टि द्विता मन्त्रे […] बोधोन॥ एत्तक्वेति॥ ननुशित
वाधावेत्या घुसो कथमिदं ज्ञापकमिति चेत्त॥ एक इत्यनुमतिवायपूर्व्वार्थं वाधिवहितपरिभाषापाः ज्ञापनसमग

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इथवतुसह

म॰ति॰

१५ क्तिनिवेतिनिषेधापत्तेः॥ नैवं सन्नन्तस्य कार्यित्वात्॥ उर्णुनविषतीत्यपिन स्यादितिवाच्यम्॥ मत्वर्थीयेनउर्णुनिनाकार्य्य
मनुभवतएककार्यित्वाभावात्॥ उर्णोनोर्हिनुशब्दएव द्विरूपं कार्य्यमनुभवतीतिनतुमत्॥ अपीदि बतोयत्रनुदिमशब्दः कार्य
भाग्जितिवेषम्यात्॥ अबीतिकिम्॥ जेघ्रीयते देधीयते शाशय्यते॥ इहइघ्रानोरितीत्वस्य रुः॥ अयस्थिउ्पयदेशश्च
निषिध्येतेतिग्रन्थः॥ वस्तुतस्तु अबीतिपर्युदस्योयथायशय्यतेतिहितीयाजक्षिवष्येकादशः कार्यितयायद्वितीयत्वनि
मित्तत्वाभावात्॥ अवः किम्॥ अस्तुवत्॥ इहस्यावेश्वइतिसंप्रसारणोनिषिद्धेऽभ्यासेऽउर्णोनभूयेत॥ नचद्वित्वे कृ
तेपुनः संप्रसारणं नसंप्रसारणोइतिनिषेधात्॥ यद्यपीहअन्ताहेशः स्थानिवत्स्यादितिह्रपातिदेशापरतयासूत्रव्याख्या १५
नं काशिकादौ प्रसिद्धं फलं चतुल्यमेवतथापि स्थानिवत्सूत्रांनिर्दर्शनमन्तरानुवर्त्यनिषेधपरतयाव्याख्यानमपिमा
ष्यारूढं खसुवीततदेवाश्रितम्॥ एवंहिमतिस्थानिवद्धितिशब्दकादिनुवृत्तोनकेशोनास्ति॥ नपदान्तेतिनिषेधान
न्तरं पाठश्चानुग्रहीतोभवतीतिदिक्॥ ऽभ्यासान्ययोःलि॥ मध्येपाठात्पूर्वेणतराभ्यांउवधमन्तदुसर्वतत्रऽत्तरान्वय

श्रापत्ते॥ इहतं आह स्यादाभ्युपगमे न कामस्यापि ध्मायानामपि क्रियते इत्याह॥ छित्तेकर्त्तभेदाभिति॥ कृतेत्तु छित्त्वे यथोपपन्नमाहेशः स्या
द्वेत्यर्थः॥ छित्त्यनिमित्ते किं॥ छिद्यतीति॥ नह्यहं छिद्रत्तिनिमित्तम॥ नन्वेवं वक्ष्यमाणस्य [illegible] जयतामस्याह्य॥ अनुसो छित्त्वे
निमित्तत्वे प्रकारस्यात्तथात्वात॥ स अत्तुवक्रेद्रुत्वा हैश्मावक्ताशुमिति चेत्सत्यम॥ इह निमित्तथाहेनसान्नामासमु
दायवृत्तकत्तयामा छित्त्वप्रयोजकं कर्त्तुधर्मं गृह्यते॥ स्वन्यानुरोधात॥ एतद्वृत्तस्यैकसूत्रेके यटेस्मषमा॥ अतएव उ
दीर्णित्तेः सनि [illegible] वन्तेती इदपन्हे विभागो नेति निङ्गत्वविरहे दुर्गानविपतीति सिद्धम॥ सन्ननोऽप्यछित्त्वविधा
नेऽपि सन्नो छित्त्वप्रयोजकत्वेन तस्मिन्प्राप्तुवोद्गुणानाहेशावो छित्वेकर्त्तमेनिषेधात्तहाहुः॥ तस्मात्सभागिमात्रेणोह छि
त्वनिमित्तत्वमिति॥ नन्वेवमपि इवतीत्तिनसिध्येत॥ अधातोः सनिस्मिपूङ्‌रञ्जगशां सनीति इटिकृते इसशाह निमि
त्तेकस्य गुणाख्यनिषेधेऽनाहेर्द्ति विवक्षोति इवो छित्त्वप्रसंगात॥ इष्यते तु इसशाह स्यछित्वम॥ सत्यम॥ नेह इसशाह नि
मित्ते कार्यविधानात॥ नहि कार्यनिमित्तथाभ्युपगते॥ एतदीया अंपित्ती कृते इति नापकात॥ अन्यथा शिङितोऽछित्वेन ॥१८६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे०प्रकृ०

प्र० ति०

१५

तपश्चात्तासंयोजयांगिधिजहाय स मेत्तवल्गुः ।। प्रसंगसयांयोन हूनं बहारे ।। त्याहि प्रमाह एगायम ।। नव विपरीत
[illegible] निह निमात्रेसूत्रस्य तात्पर्यमहित्यतिमायम ।। विपर्यायानिप्रत्यर्थमगहितनिसत्यर्थं वेतिवार्तिकृविरोधा
त ।। अभेहत्वयेति ।। एवंव आमप्रकृत्यर्थगतत्वकालेसंस्कोहि विशेषणमिअन्तिरनुप्रयोगस्य फलम् ।। तेनानुप्र
युज्यमानयोर्भस्योत्तमंतवसेन सकर्मकत्वात्तीभवं कर्मणि लिङ् ।। तथा च माघः ।। तस्मात्तपत्रं विभरांबभू
वेइति ।। श्रीहर्षश्च ।। तपस्तु कर्मावयिमहसंभरांबिभावयतितिविभरांबभूविरेइति ।। अस्तेस्तु भोकर्मत्वोत्त
ङिः ईक्षांइदिवरूपेविप्रतिबघ्नते ।। तथाहि एभवयापिहएतीतिहाहेशेषकृतेएधामाहेइन्द्रामाहइतिकेचित्ता ।। ता
त्रिसाहवर्त्तिहिघजहत्यामिस्यन्ते ।। माहवर्षहेजसार्धधातुकएअएतिहत्वम ।। न तन्तु बैयाप्नितेनएधामासेइन्हा
मासेइत्येवरूपमिस्यन्ते ।। मास्यमेहेनेति ।। अत्रवामप्रत्ययहितिमवनमेवप्रमाणम् ।। अन्यथाफर्वाहित्यनुह
त्येवयाप्तिकेविनेतेन ।। छिर्दवनेऽवि ।। छित्वनिमितेऽवीति ।। छिर्दवनेशाइस्यतन्निमित्तेरन्तृणा ।। तान्निनाअव
सेमांछिदकरत्यायोगाहितिभावः ।। यहाडिरत्यतेऽस्मिन्निति छिर्दवनम् ।। अथवा छिर्दवनमस्यास्मिन्नित्यर्श

१५

ना१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ङ्रः परस्मात् त्वं नेति केचिदिति तन्न ॥ एवं हि सिजन्तेभ्यस्त्वं स्यात् तत्र परत्वाद् विरुद्धमिति भावः ॥ यद्विभक्त्येव मात्वमि
ति भावस्तुः। तद्विधिस्समासान्तम् ॥ अन्तःशब्दस्येति ॥ अन्तश्शब्दस्याङ्किविधौ णत्वे चोपसर्गसंज्ञा यतेत नु प्रकृतानुपपयोग
दुपेन्हितम् ॥ मिहादि पाठेन प्रत्याश्रद्धेति निपातनेन वाग्मतार्थ त्वाच्च ॥ शेषे विभाषा ॥ नेर्गदनदेति सूत्रोन्तापेन्द्रयाशे
षद्ग्राह ॥ गदनदादीति ॥ उपदेशेङ्कितम् ॥ प्रनिवक्तारप्रनिवक्तादेत्यत्रापि निषेधो यथा स्यात् ॥ अकान्तेऽशिम ॥ पु
निपिनष्टि ॥ उपदेशग्रहणात् प्रनिवक्ष्यत्यत्रापि निषेधः ॥ उपसर्गस्थामिति ॥ कूर्द खुर्द गुर्द क्रीडायामेवे
त्येव कारो न्नापकः ॥ याङादीति ॥ अङ्गादिसूत्रे धान्यानां भवने इति सूत्रे वा करे भ्यो वृत्तिदम् ॥ इतश्च ॥ प्रह
तैस्तिश्चादि भिराङ्मने पद् नां विशेषणान्ते हा पवमानो जयमानः एवं तु इति तस्तङ्घटोदद्योव यज्ञतुमु वितप
॥ आमः ॥ सन्तृणा प्रतिपदेन्दु परिभाषयाने हा। अमगत्यादिषु । आमः। आमतुः ॥ तिर्गापप वादित्याङ्गाज्ञ्या
यानेव वा पं दुकू। ते नाम न्तस्याति ङन्तात्प नि यातः ॥ ततः परस्य नियातश्च ॥ सिचः [illegible] त्यात प्रत्ययसन्हेते
नहृदन्ततयाधाति पादिकत्वमान्तस्यामयत्वात्सुकोदुक् ॥ कृञ्चानु ॥ कथं तर्हि तेपान्तयां चुथममाधायपा

प्र १

कि २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हैमवनुसह

नवपरत्वाद्गुणे चेति प्रथमस्यो वपरे हः स्यादिति पाठ्यम्। हल्ल्यात्सिद्धत्वादहश्च परत्वाभावात्॥ ३

पं० ४

म. ति. निषेधात्॥ संयोगान्तस्य इति व्याख्याने तु नेह संयोगान्तलोपः॥ किन्तु सकारद्वयस्यापि [illegible] त्वे कृते अन्तरेण स्थानेन एकः
एवो कृतो न भविष्यति॥ सिद्धे यस्मिन्निति बसो कृत्वस्य पश्चात्कृत्वबहिरङ्गनिर्दिष्टत्वादिति न्यायनिर्दिष्टेनातः परत्वस्य पूर्वत्व
१३ स्य वसंभवात्॥ न बाध्यबाहकत्वमिति भावः॥ स्यान्यथा तथात्वे विनिमित्तीभूतहयंशे तदसंभ [illegible] हि सिसन्तोपः
॥ विस्तरस्तु शब्दकौस्तुभे बोध्यः॥ अपवन्तस्य हस्वइति॥ यत्तु प्राचोक्तम्॥ अपृक्तसार्वधातुकस्येति तन्न॥ हेधिवि
इत्याद्यवति व्याप्तेः॥ सार्वधातुकग्रहणव्यावर्त्याभावाच्च॥ आतः॥ क्विन्ग्रहणमनुवर्तते॥ क्विबन्तात्प्रदु
पात्स्यान्वैरिति॥ ततः प्रत्ययलक्षणेनैव सिद्धेः पदत्वम्॥ आकारान्तेभ्यः। एवं स्थिते फलि [illegible] तमाह॥ सिजलुकीति॥ पू
र्वसूत्रेणासिद्धेरित्यभ्यासो यमित्याह॥ आह्वत्वाहेवेति॥ प्रागेवेति॥ न परतः नाधिक्यबहिता इति भावः॥ अत्र ए १३
व छन्दसि परे विभक्तव्यहिता भवेति सूत्रीतम्॥ आनिसोद॥ निसोदिति सेसिद्धे आनिग्रहणमाजमशास्त्रस्यानि
त्यत्वं ज्ञापयितुं तेन साजरंतं तु कामस्यत्याहि सिद्धम्॥ सोऽग्रहणंस्यच्छार्थम्॥ पुष्प्रषा ब यं [illegible] यदा तानि पृ [illegible]
वानिमोसानीयत्रतृपसजगहणा [illegible]॥ इर्षयगहणाद्वनभविष्यति॥ इरः बत्वेति। यत्तु प्राचोक्तम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५१ सवर्तिस[illegible]स्यो[illegible]स्सूजग्रहणाम्॥ तिङोविकरणोनत्र्यव्यधानात्॥ अस्तिसिचो॥ अपृक्तः॥ अस्तेः सिचश्चपरस्येति
व्याख्येयः॥ तद्विन्नयम्॥ अस्तोर्भूरितिभूभावस्य स्थानिवद्भावेनास्तित्वात्तत्रातिप्रसंगात्॥ ततसिच्येति सिचोऽप्यपि
स्थानिवद्भावेन अगादस्थादभूदित्यादेस्वर्ण्यत्रातिप्रसंगाच्च॥ तदेतद्गुनयननव्यावष्टे॥ सिचश्चस्येति। एवंचसमासा
न्तप्रसंगोनास्तीत्यपरमनुकूलम्॥ अस्तिश्चसिच्चेति प्राचांव्याख्यानेतुद्वन्द्वाच्चुदषहान्तादितिटच्स्यात्॥ सिचश्चा
प्रावतरत्वेन पूर्वनिपातःस्यादितिभावः॥ विधिसामर्थ्यादिति॥ तेनतुप्राप्तसिचःकृतम्भावादस्तेश्चनेतिभावः॥ भाष्य
कारास्त्वाहुः॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते इति द्विसकारकोनिर्देशइति॥ सस्माधवः॥ असस्यइतिसमुदायस्यधातुत्वात्तस्यास्ति
पप्रत्ययेनस्यादितितद्भसतोन्निमात्रम्॥ इत्थंहिभाष्याशयः॥ सिचइत्यस्यानन्तरेसकारःप्रश्लिष्टस्तेनतुश्तिपःप्राक्
॥ अतएव अस्तिसिचोऽपृक्तेइति द्विसकारकोनिर्देशइत्युक्तंभाष्ये अन्यथा अस्तीतिनिर्देशं[illegible]एवब्रूयात्॥
एवंचसान्ताद्धस्तेःसान्तास्तिवइतिवार्त्तिकंनिर्बाधं[illegible]एवहि तीयश्चसकारोलुप्यते॥ संयोगान्तस्यलोपस्येति
व्या[illegible]ख्यानात्॥ नचतत्स्थानिकजातोऽर्धत्वं दुर्लभमितिवाच्यम्॥ संयोगान्तलोपोऽर्धत्वेइतिवार्त्तिकेनासिद्धत्वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दे.चबतु.
म.ति.

रणाणर्थमिर ॥ जागर्त्यादिष्वप्यहोगुणार्थमिदं ॥ जागर्तेर्गुणो हि ङिति पर्युदस्यते ॥ ङित्वं चेह सिचो णिदिति तेन क्ङित्त्वेन बाध्यते
१२ ॥ सयोपधृति ॥ मृजः परस्य योगविहित्वेन यासुटः स्वस्य लोपः स्तदूत्त पद्यान्त संयोगादित्वेन निभावः ॥ हृस्वान्नलोपइति ॥ इकाद
स्येजंमिहितेइत्यर्थः ॥ हृस्वान्तलोपोप्यत्र ॥ रेजवापनः ॥ लिगोर्नडादित्वात्फ्रकादूहादिहकृजेर्गुणास्य चेवस्तिगस्याद
कः स्वानिकत्वेपिनननिषेधः ॥ मृदादिति ॥ इहस्कोरिति लोपस्यासिद्धत्वात्तकारस्य संयोगान्तलोपः प्राप्नः पदान्तसंयो
गादिलोपेनानवकाशेन बाध्यते । नन्वेवमपि संयोगादिलोपस्य पूर्वत्रासिद्धमिति स्वासिद्धत्वात् । हलङ्यादिलोपस्या
हितिवन्नेवमर ॥ स्कोरिति ॥ शतोस्ताभ्यां विशिष्टस्येव पूर्वत्र पत्वेनावगलोपाभावात् ॥ हलन्ता याः प्रकृतेः वरत्यामा
बाधेतिहिह ॥ क्षिर्जुङि ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥ घघाघपवादइति ॥ आहिशघानन्तरं पुनःपुनःनाथेपनाहिनांग्र १२
हणमर ॥ इत्याविति ॥ तत्रेहित्वे प्रयोजनं अमंस्तेत्यत्रानिहितामिसुपधालोपाभावः ॥ गणाविति ॥ गातीतिस्तिपावि
करणा [illegible] ईशाँलुग्विकरणाद्यादेशोगदहाते ॥ लुग्विकरणालुग्विकरणा
योरलुग्विकरणस्यग्रहणमितिपरिभाषयाविधतिगदहातेनलुपातिरित्यर्थः । मस्कवोः ॥ छूङ्प्राप्तिगमर्थविमोचने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पात्तव्यापारस्य विशिष्य विभावेन हेध्यान्वये तात्पर्यग्राहकस्यासिद्धत्वादिति पर्यवसानात् ॥ द्योतकतापक्षे एवं व्या
पारस्यैवं शिवावधीति तत्त्वम् ॥ प्रार्थनेयाच्ञा ॥ कृविहिते ॥ सावनेषु वं तु यन्नामा तो व्याहेति हि भिद्यन्ते नाणि व भावे इत्य
वोवाम ॥ कदतिपोः ॥ तकारादिकार्ये ऽत्र पारसार्थः ॥ लिङ्ः स ॥ सेतिप्रत्ययश्चीकरण ॥ अनन्यस्येत्यनेन विधीयते ॥ त
दाह अनन्यस्यस्य स्येति ॥ सकारादूर्ध्वमपीति ॥ अवयवावयवस्य समुदायं प्रति अवयवत्वस्य तोपि लिङ् भन्तात्यादिति
भावः ॥ आशीर्लिङीति ॥ भूयात् इत्यादाविति भावः ॥ नन्वनादिवेति सकारादित्वेनापीद् स्यादिति चेत् ॥ न वसकारादित्वे
फलम् ॥ ऽत्र पारस्तोविशेषणस्य इड्विधानाभावात् ॥ किन्तु ॥ कृदिति ते स्योदिति वा स्फुटः सकारोऽनुपपन्ने ॥ फलि परे यः संयोगः
तदादित्यात् ॥ अत आ ॥ स्फुटतरान्वेति ॥ एधि वीक्ष्यादाविति भावः ॥ अतो येय ॥ सार्वधातुके ति किम् ॥ विवक्षि
त ॥ सार्वधातुकानतुस्तोहि मध्येऽपवादन्यायेनातोऽप इत्याधेनभवेदित्याहेतुपदत्या दीर्घः स्यात् ॥ अत
इत्यादिति ॥ प्रत्ययमात्रापेक्षत्वादिति भावः ॥ आतो येय इति ॥ एतत्सूत्रविषये तत्रिपदे भाव्येषु पदम् ॥ आर्द्धधा
तुके ति ॥ एवं कारो ध्येयः ॥ किवाशिषि ॥ ङित्वेनैव गुणाय द्विविक्षेपसिद्धेकित्वविधानसामर्थ्यादित्याहे संप्रसा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्त्रे सकर्मकेभ्यो भावे धञादिविधानस्यावकाशाः स्युः॥ ततश्च अधं क्रियते देवदत्तेनेत्यादि प्रसज्येत॥ तन्निवृत्त्यर्थमिदं सूत्रम्
॥ नैव सकर्मकेभ्यो भाव इत्येवास्तु। भावे सकर्मकेभ्य एवेति नियमः यमार्थमिति वाच्यम्॥ भाव एवेति विपरी
त नियमापत्तेः॥ तस्माद्भाव एवेति वक्तव्यमावश्यकः॥ नैवं भावे वेत्याद्येवास्तु इति वाच्यम्॥ भाव इव कर्तर्यपि
अकर्मकेभ्य एवेति नियमापत्तौ सकर्मकेभ्यः कर्तरि धात्वभावापत्तेः॥ नन्वेवमपि लश्चेत्यस्तु कर्मणि तु
स्थापकाभ्द्विधान्तीति चेत्॥ उत्तरसूत्रे तयोरित्यनेन परामर्शार्थं कर्मणीत्यस्यावश्यकत्वे स्थापकानुवृ
त्तानं कैशास्यैवैयर्थ्यमिति॥ तस्माद्यथान्यासमेव सूत्रमिति ध्येयम्॥ अत्रैते याधिकाः॥ सकर्मकाणां धातूनामेव शक्तिसि
ध्यात्॥ ननु कर्तरि कृतिमतः कर्तृत्वेन तत्र गौरवात्॥ प्रथमान्तपदेनैव तदभिधानात्॥ देवदत्तः पचती २
त्यत्र हि देवदत्तो विशेष्यः पाको विशेषणं॥ अत्राभयत्वेनु संसर्ग इति॥ तन्न॥ पचन्तं देवदत्तं पश्य पचते देवद तेर
त्तायदेहीत्यादौ भावशान्त्रजातीनामपि तिबादिव्याहृशस्यादिविशेषणतेभ्यः कृतिमात्रबोधापत्तेः॥ नवेव

श्रीः

नित्यव्याख्यातृभिरुक्तम् ॥ तस्यैवमिहोपवर्णितम् ॥ योगविभागस्य निर्विजत्वात् ॥ इङ्गोति ॥ अनुबन्धवैलक्षण्याया
दिति भावः ॥ प्रदर्शयन्नाह इति ॥ यद्यपि पञ्चमलकारे रूपाणि इह न मुख्यानि तथापि स्वरूपेण लकारः प्रदर्शयन्ते
॥ तस्यार्थः कर्मणि लिङ्गसंख्याद्विरुक्ते विधयतां भुत्वा द्योतयितुमिति भावः ॥ वर्त्तमाने लट् ॥ वर्त्तमान इति प्रकृत्य
र्थविशेषणम् ॥ तदाह वर्त्तमाने त्यादि ॥ लट् स्यादिति ॥ तस्य वा अनुवृत्तरसूत्रे स्फुटम् ॥ वर्त्तमानकालस्तु योग्य
एव ॥ एवं च लडादिष्वपि भूतादिकालो योग्यतयैव ऊह्यते इति निरूढः पन्थाः ॥ वस्तुतस्तु कालत्वेऽपि नन्वेतदिति चा ५
विधादिसूत्रे वक्ष्यामः ॥ लः कर्मणि च ॥ चात्कर्त्तरीत्यनुवर्त्तते सकर्मकविषयं चेदम् ॥ अकर्मकेभ्यः कर्मत्वसं
शयबाधितत्वात् ॥ उत्तरवाक्ये न तत्र विशेषविधानाच्च ॥ तदेतदाह सकर्मकेभ्य इति ॥ भावे चेति ॥ चकारे
णाकर्त्तैवानुवर्त्यते ॥ न कर्म असंभवात् ॥ तदाह भावे कर्त्तरि चेति ॥ यद्यपि भावकर्मणोरात्मनेपदविधानाच्च
इति १ चात्कर्त्तरि परस्मैपदविधानाच्च तत्प्रकारान्तरं भावकर्मकर्त्तारोऽर्थान् अनुमातुं शक्यं तेन तथापि अस्पष्टत्वमि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथ प्रथमपादोक्तं भावकर्मार्थं शब्दान्तरार्थमुपनिबध्नाति ॥ श्रोत्रेति ॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽणि-
ति सूत्रे श्रोत्रियस्य यलोपश्चेति वार्त्तिकात् सूत्रे श्रोत्रियत्वम् ॥ अर्हन्तीयोऽगपता ॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति सू-
त्रे अर्हतो नुम्च इत्युक्तेः ताभ्यां विनैः किं त्वगुणवचनैरभिः ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्चेत्यत्र सर्वार्थे विधि सूत्रे अन्येभ्योऽपि दृश्य-
त इत्युक्तेः गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः भावकर्महारानुहार्हतेत्वात् ॥ तोष्टप्यमान इति ॥ स्तोतेर्यङन्तात् कर्मणि शानच्
॥ अपिशब्देनायातत्वाद्विरोधं द्योतयति ॥ वस्तुतस्तु न विरोधः ॥ स्तुतिपूर्वे जन्मनि भक्तानामनन्तकल्याणगुणानां
श्रुतिसिद्धत्वेऽपि विग्रहादिव दुःखहानिकत्वात् ॥ तद्भावस्य परमार्थिकत्वात् ॥ एतद्वोत्तरीमिमांशायां निरूढमेव
॥१॥ पद्वोर्ह्वेति ॥ हलन्तेषु किन्नान्तादिव्युत्पादनप्रसंगेन क्विविति भावः ॥ अद्येति ॥ इत्यपि द्रष्टव्यः स्त्रियामिम-
नित्यनुगतो इत्यादिप्रसंगेन बोध्यम् ॥ पृथ्वादेर्न तु स्तीयाध्यायस्थ एव हो ब्यन्त इति भावः ॥ दृष्ट्वा बाधातोः श्रो-
त्रतीयाध्यायान्तं बन्ह्माताः पृष्ट्याधातोर्वायाइत्युक्तम् ॥ यङ्विधौ धातुग्रहणं योगविभागेन व्याख्येह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षषप्र्यन्तर्थप्रव॥ ननु स्वाकेनेति कत्रेरेकत्रन्तोपेतारे फलजन्यादि बद्धं संज्ञाद्धि धेयाकिंवनुदत्र
हेतोननिरूढ इत्यत्र रेफाने त्येन बद्धत्योदि संज्ञिपातपादिमाश्रपान बद्ध्य इति लक्षकं स्वत एवात्र
सैनित्यत्रन होष इति चेन्न॥ ननु अर्थाद्दत्वा होत्तुगापत्तेः तत्प्राप्ति बधार्थं हो नेत्यादि नुगाप
त्तौ ८ तत्प्राप्ति बधार्थं होनेत्यादिपत्ते तुग्विधायि त्तगौरवम्॥ नैवं मापि बद्धत्रिवत्तुर्थ्यो हलोदित्व
त्रवत्तुर स्रहत्ता कारेतानवाप्या चवाश्रम विवाच्यम्॥ चतस्त्रस्त्वामि त्पाहो बद्धस्तदेतानापत्ते ८
श्वनरेरेफानेत्याते ञ्ञान्याद्ये तिन स्यानेत्रभावम्याद्याड्म्। नवतत्रवेत स्त्रीप्तुहतानिपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋग्वेद १ यजुर्वेद २ सामवेद ३ अथर्वण ४
...करण शास्त्र १
...पशा स्त्र २
...हित्य शास्त्र ३
...तिशास्त्र ४
मीमांसा शास्त्र ५
सांख्य शास्त्र ६
ब्रह्मपुराण १
पद्मपुराण २
विष्णु पुराण ३
शिवपुराण ४
भागवतपुराण ५
नारदपुराण ६
मार्कण्डेयपुराण ७
अग्निपुराण ८
भविष्यपुराण ९
ब्रह्मवैवर्त्तपुराण १०
लिङ्गपुराण ११
वाराहपुराण १२
स्कन्दपुराण १३
कूर्मपुराण १५ वामनपुराण १४
मत्स्यपुराण १६
गरुडपुराण १७
ब्रह्माण्डपुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वानमीहमवीदित्यत्राप्तिनित्यात् वृद्धिः स्यादिति चेन्न॥ शिश्विवग्रहणमपनीय तत्स्थाने
ऽविमवोऽं पत्ते येण वृद्धि निषेधात्॥ न सेत्स्मित्यन्ते शिश्विब मेहणमुपपुज्यते॥
प्रा०भा० श्वोनमीहम्ब मीदित्यत्रानेड़्त्वागुणस्य पाद्दशपोक्तेन पीन्ना नानेत्य वृतिषे
धसिद्धेः॥ नन्वेवमवेीरिव मे गेत्पितित्यं निषेध एव स्यात्॥३॥ अनुत्तिकल्पः॥ नेव
६३ टेषः॥ अतोल्लोन स्यात्सबकार प्रश्लेषेणायानि त्यावृद्धिः प्राप्ता सैव हलन्तविमवा
नित्यनेननिषि[illegible]ध्यते॥ ननु अतो हलादेरित्येतावि मयो ऽपकाद्दऽपूर्वनिविधि ६३
न्वाधनैतेन नित्ति स्यापारा॥ न चैवं जागर्तेर्दपितपाप्र ह्रं॥ तत्र वो ध सामा
न्यचिन्ता माश्रित्य सविषये प्रवृत्तं बाधते इति स्वीकारात्॥ प॥ अपवादा
निषिद्धे ऽत्सर्गोविवप्रवर्तते इति जागर्ति गश्च पुरः ती वं भन्त्योक्त प्रवर्तत इति वाध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऋग्वेद १ यजुर्वेद २ सामवेद ३ अथर्वण ४

व्याकरण शास्त्र १
न्याय शास्त्र २
वेदान्त शास्त्र ०३
ज्योतिष शास्त्र ०४
मीमांसा शास्त्र ५
सांख्य शास्त्र ०६
ब्रह्मपुराण ०१
पद्मपुराण २
विष्णु पुराण ३
शिवपुराण ४
भागवतपुराण ५
नारदपुराण ६
मार्कण्डेयपुराण ७
वह्निपुराण ८
भविष्यपुराण ९
ब्रह्मवैवर्तपुराण १०
लिङ्ग पुराण ११
वाराहपुराण १२
स्कन्दपुराण १३
कूर्मपुराण १५ वामनपुराण १४
मत्स्यपुराण १६
गरुडपुराण १७
ब्रह्माण्ड पुराण १८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग॰ भा॰
६३

वानवो ऽह्मवीऽ इत्यत्रापि ति स्माद्वृद्धिः स्यादिति चेन्न।। शिखिसहस्रमपनीयत स्याद्वे
ऽविमओऽं पन्त्ये पे ण वृद्धि निषेधात्।। न ते स्मिन्नन्ते ऽशिगि शिवसेह णमु पपुज्यते।।
ओन पोऽस्व पोऽदि त्यत्रा नेरवृं त्वा गुणा पादेश पोः कृते पोनीत्ता ना नेत्ये वृत्ति
धासिद्धेः।। नत्वेवमवेऽपि व मे वृद्धि नित्य निषेध एव स्यात्।। इत्यत्र गिकृत्यः।। नेव
सेधः। अतो त्वान्त स्येस्य च व कार प्रश्ले षेणापानि त्या वृद्धिः प्राप्ता से वे ह्स्वादिमवो
नित्यने न निषि[illegible] ध्यते।। ननु अतो हल्यादेः इत्येषा विस्य पे ऽपक ह्नाऽपूर्वी गतिं विधि ६३
न्वा धंते नोन रीतति स्मापारा।। न वेवंजाग त्वे इ पित्र पाप्र ह्नकः।। तत्रवो ध्य सामा
न्य चिन्ता माशित्य सवि वपे प्र प्रसर्वं का ध्यते इति सीकार्यं नि।। पञ्च।। अपवादे।
निषिद्धे ऽस्मगोऽिव प्रवर्तन्त इति ज्ञा ग त्तौ राश्रवृत्ती पं भवन्नोऽर प्रवर्तेन इति ज्ञाप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नु

गेवरद्धिसं[illegible]गात्॥ स्वादेन त्॥ अन्तरङ्ग वलोपइति तावदचः परस्मिन्निति सूत्रस्था
पनिष्ठत्वे॥ तद्विशेषास्तित्वव्यस्तु॥ नचैवं मचेवीदित्वात्॥ तास्स्यादित्विाचपकृ॥ तस्ये
धवृद्धि संभवे नेष्टापत्तेः नहीहलीति वृद्धिविधाने व्यवहितस्यामस्ति येनेकाल्स्वप्रवृद्धिनीलम्बे
त॥ नचैवमस्तोवीदित्वा इडन्तरङ्गत्वात् इडलोपकृते श्रातोनेति व्याख्यानपक्षेऽकृतसंभवः॥
धकुत्यव्यवहितत्वात् इति वाच्यं ते तिपन्तेऽल्वे चीदित्वा इडपि हेयएवेति प्राच्यम्॥ श्री
तो धातोरेव धातोर्न[illegible]नाम धातोरिति एतत्रियान्ता श्रप्रत्तोन सर्वसमाधानात्॥ अका
वीदित्याहेतुद्वहलन्तस्य न्तरात्कृष्टिस्तु॥ अतासिति इत्याहोत्यं तरङ्गत्वाद्गुणे कृते हलन्त
लन्तलक्षणापाये उरजेत्तीति प्रतिषिद्धाप्राप्तताहलाद्देतिनि चिकीर्षितव्य धियात इति ताश्रानन्तस्ये
तिनिस्पतवृद्धिः॥ अबीदित्वाद्यन्तरङ्गत्वाद्गुणवादेशयोः कृतयोरतोऽन्यानन्त्यस्य
स्पत्रलोपाश्यो रितिलोपस्य न कारस्यापि ज्ञात्वान्तादिस्या सद्धिर्भाविष्यति॥ माभ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यादेः द्विविधा पि वक्ष्यति निषिध्यते इति प्रसक्तं तु स्यम्॥ तस्मान्निषेध एव ध्यायेमि ग्लन्त्व
णंतां एवं प्राहु पितु सत्रमिति स्थितम्॥ स्यादेरन्तु॥ कृतेः कृतेन वा न च्छिन्नः छि न्त्व गानित्यादिः
प्र०म० निषेधस्पि द्वये गुणेन हणम स्तु वाऽग्रह हणं तु व्यर्थम्॥ न च स्पष्ट प्र० घ वा नित्या देनि षे
६२ धमि सिद्धि स्यादेः प्लन्म्॥ योगविभागेन सिद्धत्वात्॥ न च्या हि॥ प्र जेर्ड्ढि इत्यस्मानन्तरं प्रजा देः
क्ङिति वेत्येवेत्य वं ह पंच च न म व प्रपकर्तव्यम्॥ प्र जन्ति मार्जो न्तोत्यादिति प्राप्ते एवं विध्येते ६२
ऽजा देः क्ङिं नोति योगो विभज्यते॥ नि यर्थे वे ह्म्॥ क्ङिचेम्रवति प्रजादावेवेति॥ तेन प्रो प्र
घ गानि त्यादि सिद्धम्॥ ततोऽजादावपि विकल्प्येते त्यनत्यर्थो गेति योग इति॥ तस्माद्धडि प्रहे
स्य फलं दुरूपपाद मिति॥ प्रजाहुः॥ गुणस्तु तो ध विधन्ते॥ इति कठादि तुप घतो॥ ना भ्याम
लुङि प्रनु वी दधु वी रिति प्यते॥ नन्व सिचि वृद्धेः क्ङिं तोति निषेधायोग्य न्त्वम्नं तां स पा
हयितुसि ह वृद्धि ग्रहणमिति॥ नानेहान्त र्भवति इम्या वा च त्वता दन्तां गेऽवड्यिः केते
हस्तन्ता नोति तित निषेध सिद्ध इति चेन्न॥ सिच्यन्तरङ्गो नास्तीति सिद्धान्ता दुर्वडः प्रा

मिति व्याख्यानादित्ति कैयटादयः॥ नन्वेवं केवेः अकृत्याधीत्॥ विधेः अविधात्वीत्
॥ अविताचीत्॥ अन्तरङ्गमपि गुणासिद्धिवृद्धिर्विधीयते इतिवद्दृन्माध्ययोपि विद्धद्यते। सत्य॥ यद्यपि
रोधसं पाश्च निपिः कृत्वाग्रहणं हि स्वांवर्ती नियम॥ धातोरिति इत्यनुवर्तते धातो
मेरेनसंबध्येमानं निपमार्थसंपद्यते॥ ओ इनास्यधातोश्चेद्वृद्धिस्तर्हि धातोरेव धातो
नतु भामधातोरिति। पक्ष॰ नेदीलत्रनेति यो नं विभज्यमण्मकेल्लु त्वासंवं धातुद्वत्वा
गोत इत्यनुवर्त्य श्रोक्तरनास्य वृद्धिर्विधीयते अथवा यकुलं छन्दसि इस्तो बहुलमित्य
नुवर्त्य सिद्धिवृद्धिर्मनामधातादिग्नास्यमयतिनलो इनास्येति कथं चिसमा
धेयम॥ यज्ञेनेषुतु अन्तरङ्गमपि भावात्रे नेधातुनासिकपरसवर्णविधेरवति
प्रसंगाद्वृद्धिरेव॥ अश्मुपेत्यापिधूमः। नाप्राप्तापोसि विवृद्धि जात् भ्यमो हरवनासवर्ण
वृद्धिविधिकाभविष्यतिनेत्नाति निषेधस्तु हलन्तास्य पादवृद्धिरिति जाह्रन्तात्व
तिधात्रस्याः सर्वस्याः नतु सूत्रविशेषप्रापितस्ये त्याग्रहः॥ तेन कौचीदमोऽचीढादि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नौ या पत्ति भावाप्रसंगात्स्यान्न पन्नेत्वं गान्हि विप्रत्यये नाज्ञि एष्यते॥ येन नाप्य वधा-
नन्याया ऽ स्थिरङ्ग ममाद्दस्याद्रूपम्॥ सिविडभावपि विधेयानां नास्ती स्यतिभाष्याया-
प्रा॰भ॰ ऽपवोगः स्यावर्ण्यभावात्॥ न चाविकीर्षिरित्यकारे स्यावर्ण्यः॥ शपलोपापि पङ्‌पात्-
६१ गुणा वृद्धि र्हेतैप्यः पूर्व विप्रतिषिद्धमिति वचनात् लोपेनैव सिद्धत्वात्॥ अत एव चिकीर्षि-
र्षेकेदित्ति न स्यात्॥ चिकीर्षक इति प्रयोगः॥ आकारस्य नु नास्ति विशेषः॥ स्मरति- ६१
मांवाध्यं सुन्नम्॥ एजंतमपि न संभवति॥ आत्वविधानात्॥ उपदेशे मित्याद्देहलो-
पस्य सिद्धत्वात् हेतौ लोप्यदा नामाका रक्ति वित्तानां स्यात् मत्पामा कर्मेन कश्विदि-
शेषः॥ गोशदालकि व्यागवोदित्य त्रनातिप्रसंगः॥ अत इडागमे त्यते ऽनुवर्तनेन धातुग्र-
हणेन सि॰ जातिप्रसंग धातौ विशेषणेऽसति धातुरेव पो धातुर्ने तु कर्णविस्याति पदके

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पस्यासिद्धत्त्वस्य श्नसोरल्लोप इति तपरकरणे नानित्यता ज्ञापनात् । भाष्यकृता प्रत्याख्याता ।
नाच्च ॥ यशे आदिः पराणादिः ततः परमिति शेषः ॥ न पाचा न्दिप्रत्यये दृश्यौ पेशा आदीयका
रइ कारेण ततः परस्य रादस्य लोपः ॥ तोर्भ्यामेव चपूर्वस्य एकारस्य उकारस्य च गुणाइत्यर्थः ॥ नि
दिष्टांगुणा स्सर्वेदुक्ति विज्ञानतः मजे दैडार व्यवस्थये लेख्यतो मजे दे डिरवः ते तो जिलिलि ॥
अव इत्येव ॥ नचेवमसमादेशस्य ज्ञातो पि वृद्धिस्यादिति वाच्यं स्यात् रेफे तु लते श्वडिति परत्वेय
परत्वाद्वृद्धौ सत्यामदन्तं ॥ त्रिक्ते पुनर्वृद्धिर्न भवति ॥ सह्येत्तु स्यादवति ना लोतः ॥ पद्दता
सिद्धवत्स्य अप्रत्याख्याता नाप वृद्धिरिति हिकारके निर्देशमाश्रित्य \ उपदेशे आट्पाठकेन त्य ।
नयोरन्यतरदनुवर्त्तते वा लाव स्थाया मेवात् क्रियते ॥ एरनेकाच इति विभज्य इत्यते परि तिस
नुवर्त्यं श्चनेकाच एवेत्ताहि इण एवेति नियममाश्रित्य श्च त्रे पातानि त्यादौ पदावाप्यते ॥ त
दत्तावस्थायां यवापि वृद्धिर्न भवति लकारस्याङितेन स्यादित्यादाविवत्तत्ति छेधातो ॥ तत्र
प्रत्तान्तरङ्गत्वादङ्गमप्रवृत्त ण्याप्यलगा धेत्यमदेश्ये तिपरि भाषामाश्रित्याणेवृद्धिर्निवर्त्त

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात्॥ स्वच्छी करिष्यते चेद्दृष्टेः न च भाष्यकृता एवं चेऽनिमित्ते प्रत्यये इत्युच्यमाने।
तिङ्सिध्यत्येव॥ लिङ्कोऽगुणं प्रत्ययिस्वरूपपोपपत्ता
पिद्यापद इति मासपपतिङ्नृत्यादि [illegible] यतोऽनया पारा॥ न चेत्फलोपधातं विविनक्ति तं॥
ता॥ ह्रस्वागुणो वा धे [illegible] योगपत्तो नया पारा॥ न चेत्फलोपधातं विविनक्ति तं॥

ग्रा० भा०
५५

स्यात्स्वच्छि [illegible] वेयागो वमस्व तो रमपुपगमोत्॥ अन्यथा घज्युचणप्रसङ्गात्
स्यात् तिङ्मतत्वरस्येवोन्तो म॥ ते सर्वोदात्ते भवन्त्येव॥ गुणाहे को रोपदेशप्रा ५५
स्युर्नितिमतत्वर सेवोन्तोम॥ ते स्मादात्त्वं भवत्येव॥
मण्वीश्च प्रवदति स्थितम॥ अजन्तानां गुणस्यादिति परमवशिष्यते
॥तत पूर्वहि इहिते न्यवह कार्यकत्वादका स्यता॥ उभिन्ने सवभ का
रस्योच्चन्त्वादेकार्थ तत पूर्वएता उनविवेति स्यात् इकारस्य पतिके ते
प्रकारस्येन सहागुणस्यात्॥ नत्वलोपः॥ आङ्धातु कोपदेशे वह
कारान्तस्य लोप इति आरब्धो नत्वात्॥ उभे अभ्यासानुसार पर सवर्णोपोगुणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन्नेवमादेङ इत्येव ब्रूयात्॥ न चावैज्ग्रहणं निरवकाशमेवेति चेन्न॥ उत्तरार्थत्वात्॥
मीनातिमिनोतीत्यत्रैचेवेत्यनुवृत्त्या कोऽयं तन्त्रानामेजन्तेऽप्रकृतपदं यजन्ता मो
मयीकारान्ता इति पुसं ज्ञासूत्रे वार्तिककारस्फुटीकरिष्यति॥ अथवा ४॥ अन्तरङ्गत्वा
घेनैवसंभवे उभयबाधकत्वेनैतावदुत्पाद्यमेव॥ अतएव यत्नेऽपि विशेषो नाबाधो
ध्येन तर्हि विविगमनाविरहात्स्यादेवोभयबाध४ अस्तिवेहविविगमनकम्॥ न धान्यो
तिसूत्रे ध्यायतेऽकृताबस्यतिदेशोनात्वाबाधनोपनारा॥ किंचैज्ग्रहणसामर्थ्या
दपात्वं भवति॥ यद्यपि मुत्तरार्थमिति तन्न॥ मीनातीनिसूत्रे ग्रहणे चेः स्यानेऽप्या
त्वं विधीयते॥ किंचैजिमितेप्रत्ययेविविगन्हिनेऽउपदेशावस्थायामेवात्वमा
त्रस्यात्वं विधीयते॥ अन्यथा हा यदुत्पादेभावे घञं बाधित्वैरच्स्यात्॥ इष्यते च
हानः हवदहा नतु त्या हावपि पुव न स्यात् अवदायइति दाधाघेतिशान

पृ ४

रमौ

लोपोव्योरितिवलोपेकृते सार्वधातुकत्वात् ॥
अनादन्तत्वेनसम्प्रसारणसंभवादित्याशयम्॥ लोपोव्योरितिवलोपेकृते साधितेऽस्तुसमत्वात्॥ तेनवलः सन्निपातेनकृतोयलोपो
संनिपातपरिभाषयानित्येतिकथं अयमहेतोराश्रयणविध्यते॥ तेनवलः सन्निपातेनकृतो यलोपो
यत्सन्निपातविघातकमपि प्रवर्तिष्यत्येव अनित्यत्वाश्रयतोनैवहि हानिः गोरइत्या
यत्सन्निपातविघातकमपि प्रवर्तिष्यत्येव अनित्यत्वादित्याशयेन स्यात् अस्तु वा सन्निपातप
रिभाषानैवः अन्वयेऽनेकप्रत्ययोपप्रतितं पाइपजीव त्वाइत्रोपोन स्यात् अस्तुवासन्निपातप
रिभाषाश्रयणादन्यासिद्धमितादिनसिध्येदित्यपि पांतोपदेशे होषानारम्॥ सर्वथापि
संधानस्याराणामुपदेशसामर्थ्याद्गुणोन॥ आपाइपस्तुभयं सर्वेति सिद्धम्॥ इत्यादेतत्॥
आदेचइत्यात्मनिपतदि याध्यातम्॥ नह्येजुपदेशआत्वस्यानिमित्तं एजुपदेशोपितस्प पृ४
गुकरत्वात्॥ शितिगृत्तोनाधस्तात्वेनैचोपहारेअपूर्वे रेजुपदेशसप्तम्येपिजयताल्प
गोपिद्धेकृतरूपानंकृतरूपं स्वत्रविनिगमनाविरहेतोऽभयवाधधौत्यात्॥ नचैव
मात्पदिजेः कोऽवकाश इतिवाच्यम्। पेणाजेशोतनुकारतोऽइत्यादेरकारोस्यासवकलात्॥

कः किन्तु स्यान्न स्यादर्थं तावदनभाष्यकारश्चात्र प्रमाणम्॥ एतेन स्तुभं या शब्दस्य नपुंसके ह्रस्व
त्वे दुर्धीदे पुंसि दीर्घे च सत्यां तौ धातोरित्यालोप च श्रुभंद्य इत्यादि माधवो ह्यत्र नं भाष्यविरोधाच्चि
त्यम्॥ अत एव नपुंसके ओषं ज्ञानवदिति भ्रोपायति रूपयं तं पथ्या अतु तमेव सममंजसमं ङन्को
माधवानुरोधेन प्रायेण ज्ञानवदिति व्याख्यातम्॥ अपि प्रत्युक्तो॥ तथा ग्लायतीत्यादौ सध्यन्त
रणामप्युपदेशसामर्थ्याद्गुणो न भविष्यति॥ इमर्त्था ह्येकारमेवोपदिशेत् मात्रालाघवविर
हेपि प्रक्रियालाघवसत्वात्॥ नैवं वमध्यापादेशो न स्यादिति वाच्यम्॥ यं विधिं प्रत्युपदेशोऽनर्
थकः स विधिर्बाध्यते॥ यस्मिन्तु विधौ तन्निमित्तमेव नाशो बाध्य इति न्यायात्॥ गुणं प्रत्युपदेशो ह्यनर्थका
रोपदेशो । नर्थकः ग्लेइत्यस्यापि रूपठनात्॥ आयादेशस्य तु निमित्तमेव ण नवः ग्लायिस्येव
प॰ न्तामिति वाच्यम्॥ तेषामित्ति हि त्वयाऽग्लायत इति रूपं न स्यात्॥ यकारहयस्त्रव णाप्र
सगात्॥ जग्लावित्यादिसिद्ध्यापत्तेश्च॥ पत्वे कार्ज तत्वाभावादिह प्रसंगे नग्लातेत्या
दि न स्यादित्तित्तन्ना॥ अनुदात्तोपदेशेष्वेवांस्तु पठनात्॥ नैवमग्लासिष्टामित्यापत्ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नतो कलसस्थापनं । नतो ज्ञलं २

वरुणाय नमः गौरि स्थापन कलश ब्रह्माद्यावाहनं नव ग्रहादि पृथिवी आसन

सर्वमन्त्रेणाविशानुपमाख्यिनो यामि सान्निध्याय सर्वलोके मधी याम ॥ प्राथना ॥ सं
सारं भीतिर्विना श्री ब्राह्मि माहि हयाहनि पूजिता येन कामेन देहि मह्यं मे स्याद् ॥ कलशादि
[redacted] ॥ पंच लोकपालाः ॥ विना पंच ब्रह्मा केशव शिव दुर्गा ॥ [redacted]
॥ गायत्री सहितं ब्रह्माणमावाहयामि ॥ आवाहय तं येन ॥ लक्ष्मी सहितं केशवं आवा
हयामि ॥ उमा सहितं शिवं आवाहयामि ॥ नतोब्रह्म ॥ ब्रह्मा नारायण शिवं त्रिनेत्रं चतुर्भु
गायत्री सहितं देवं ब्रह्म माबाहयाम्यहम् ॥ ब्रह्म यज्ञोन प्रथमं पुरस्ताद् सीमतो ८ । वे
नो वेद आवः स वुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिम सतश्च विवः ॥ ब्राह्मणः प वोऽ घेः
केशवं पुण्डरीकाक्षं माधवं मधुसूदनं ॥ लक्ष्मी सहितं देवं विष्णुमावाहयाम्यहं ॥ विष्णो
रराट मासि विष्णो [redacted] स्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवासि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ॥ विष्णो प वोऽ घेः
शिवं संकाशं मीशानं चाहं नार्द्धं घर्ज्जो चनं उमया सहितं देवं ॥ शिव माबाहयाम्यहम् ॥ ३० नमः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रथमतो आवाहनं ॥ ततः पाद्यम् ॥ २ ॥ ततोऽर्घ्यम् ॥ ३ ॥ ततः ... आचमनीयं ॥ ... ॥
ततश्चन्दनं ६ ततः पुष्पम् ॥ ७ ॥ ततो धूपम् ॥ ८ । दीपम् ॥ नैवेद्यम् ॥ १० पुष्पाञ्जलिः ॥ ताम्बूलादिकं । आचमनीयम् ॥
आचमनीयं ताम्बूलादिकं ... जलदानम् ॥ आर्या
स्यात् ॥ १५
ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वर्ध्यः स्वाहा इत्यनेन ॥ ... ततः सा... जलदानं ... शान्तिजलदानम् ॥ कलशाद्युदकात्
नु यजमानस्य ... इत्यनेन ... ॥ इति ... ॥ ... देवतावाहनम् ॥
देवेभ्यो नमः ॥ ततो गणेशाय ... नागस्य ... सम ... प्रार्थनम् ॥ इत्यावाहयेत् ॥ प्रवोऽर्घ्य गणेश
महेन्द्र ... प्रथम प्रधान ... गवन्ते मह्यं ॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे । प्रियाणां त्वा प्रियप
तये नमः ॥ एतत्पाद्यं ... ॥ ... पनम् ॥ ... पुष्पप
ति हवामहे ... ॥ ... नम ... ॥ आवस्य ... वसा ... ते
... ताम्बूलादिकं दद्यात् ॥ ताम्बूलदानं ... ॥ गणेशप्रार्थना ॥ विघ्नानि नाशमायान्तु
... ॥ वक्रतुण्ड महाकाय सू
र्यकोटिसमप्रभ ... कार्येषु सर्वदा ॥ ततो दीपदानम् ॥ देवता गौरि २
... ॥ गौर्यै नमः ॥ ... ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः वीरान्मानो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ॥ इति गोमयम् ॥ आजिघ्र कलशं मह्या त्वा
विशन्त्विन्दवः ॥ पुनरूर्जा निवर्तस्व सा नः सहस्रं धुक्ष्वोरुधारा पयस्वती पुनर्माविशताद्रयिः ॥ यः
स्योनं महमनेमसि वरुणस्य कर्मगर्जनी स्योनवरुणस्य सिन्धौ जनसदन मासीद ॥ [redacted]
ततो फलं ॥
याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ फलं ॥ त
तो द्रव्यम् ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ॥ स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां
कस्मै देवाय हविषा विधेम द्रव्यम् ॥ ततो धान्यम् ॥ धान्यमसि धिनुहि देवान्प्राणाय त्वा उदानाय
त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धां देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृभ्णात्वच्छि
द्रेण पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोऽसि धान्यम् ॥ ततो दीपम् ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वा
हा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा अग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा
ल सूर्यो ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॐ प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा अग्ने अग्निकेश्य स्वाहेति नमान या ते
ततो आम्रपल्लवम् ॥ ॐ ... कांपि ... नीम श्रुतिः ५
कदवनस्य स्त्य एव क ८ सुमद्रिका

प्रथमतो आवाहनं ।१ ततः पाद्यम् ।२। ततोऽर्घः ।३ ततो आचमनीयम् ।४ ततः स्नानीयम् ।५। ... ।६। ... ।७ ।नम

ततश्चन्दनम् ।६ ततः पुष्पम् ॥८॥ ततो धूपम् ।९। दीपम् ॥ नैवेद्यम् ॥१० पुष्पाञ्जलि ॥११॥ आचमनीयम् ॥

आचमनीयं ताम्बूलादिकं ... जलदानं ... ॥ आया

त्याद ॥१५

ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः ... स्वाहा दीपम् ॥ ... दीपं ... जलदानं ... ॥ आया

तु यजमानस्य ... ॥ इति के ... त्याभि ... ॥ कलशाद्य ...

देवेभ्यो नमः ॥ ततो गणेशादीनां ... आगच्छन्तु ... सम ... नाश ... ॥

महा ... प्रधान ... नमो ॥ इत्यावाहयेत् ॥ ...

पतये नमः ॥ एतत्पाद्यम् ... नमः ॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे । प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे ... पुष्पं ...

... ॥ आवाहयेत् ... ॥ ... नाम ...

... ॥ ततो ... ॥ ... ॥ ततो गणेशप्रार्थना ॥ ... नाश ...

... ॥ वक्रतुण्ड महाकाय

सूर्यकोटिसमप्रभ । अविघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ततो गौरीपूजनम् ॥ ... गौरि २

गच्छ ... ॥ ... गौर्य्यै नमः ॥ ... एव ... ततो ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२

सा तो गीतन ... माविमोव धी हिवि स्मनाः सद्मिल्वा हवामहे ॥ इति गोमयम्॥ अग्नाते घृतं कलशं सम्यग्धात्वा
विश्वा लिन्द्र ४॥ पुनन्दुर्गा निव ति द्वसानः सत्त्रिर्धु ल्हो द्वाय यप सत्ती पुन स्मा विदा ता दवीः सहस्र
सोलं सम नेमति वहता स्वस्ति सम सर्जनीन्द्रो वहताम्॥ तीनस द्वन सातीद॥ [redacted]

ततः फलं॥

[redacted]

याः फलीनी र्याः अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृहस्पति प्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः ४॥ फलं॥ त
तो कुष्ठम्॥ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्॥ स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां
कस्मै देवाय हविषा विधेम कुष्ठम्॥ ततो धान्यम्॥ धान्यमसि धिनुहि देवान् प्राणाय त्वा उदानाय
त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धां देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृभ्णात्वच्छि
द्रेण पाणिना चक्षुषे त्वा महीनां पयोऽसि धान्यम्॥ ततो दीपम्॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वा
हा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा अग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा
ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॐ प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मा नयति
ततो आम्रपल्लवम्॥ ॐ
कस्य न सस्स्यकः ४ सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् ॥ इति ४

दिवं परिधिस्तथा स्वधा दुर्गा मोदिनी दामदेवं स्वर्ज्योतिः४॥२॥ अग्निहोमं कर्म्माणि पुराणानां द्विजवृत्तान्॥
प्रत्यहम्॥३॥ ग्रामेतो वृक्षाः॥ मौद्गल्य स्वजयमाऽऽहे कल्याण वरदतानि कल्याणानि३॥ ग्राम
तो वृक्षात्॥ प्रथमो वारं कल्याणानि मावदानि जनेभ्यः धान्यमेतान् नम्याम्या स्वं मा नृया वा ध्याय
व स्वायंवरस्याप वस्त्रियो देवानां हास्येताये हारिद्र नमेऽपा समयमेकामः नमः प्रता मु
पमाहे नमस्तु॥ विजास्य तुष्टिं श्रुतात्॥ पृष्ठिः३॥ कुर्यात्॥ रविं वमेतानवमे पुष्टि स्वमावि मे
वमे पूर्णाविमे कुपवज्यमा न्हितज्ञमे [redacted] यज्ञेन कुम्भतामित्यादिना सव
पा न्तौतादि स्मृता कुर्यात्॥ कर्षदन्तानुवादाह अग्नेयं गृहस्य तु४। हरिगोपद्म नाम
गृ। नै संत्यामधुसूदन४॥ पादिमे वेदगोविन्दो वासुदेवो जना र्दनं४ऽउर्ध्व रन्हिनु धाता
वै स्वधोनना मवरन्हानु अनुनामाय यस्यानन्दन्तीको मन्मथ्य कौ ताव४॥ रन्हावधनमन्त्र४॥ येन व
शेव जीराजा दनवे न्रोम हावलः॥ तेनत्वा प्रति व धामि रन्हे मा वलमा वल॥ यन्नमानगा ऊँ मन्यवा मयुमा मित
ताव न्यीयात्॥ अथ कलशस्थापनम्॥ ॐ ताम्रपात्रोकृति दासी विश्व धायाविश्वस्य भुवनस्य धारत्री चापि वीं पञ्च
पापिवी न्र्ह्याहि पापिवी माहिंसी ॐ मानस्तोके तनये मान आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः

अथ कलशस्थापनम्॥
...नोगोमयम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

पत्रस्य भद्रप्रत्ययस्वरः॥ विभानो सुजन्ता हनुदात्तत्वे स्वरितत्वमं देवं पचाद्यजन्तः फिट्
स्वरेणाद्युदात्तः सपत्स्वरेणान्तोदात्तः॥ स विद् शब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तो
६३॥ दात्तः॥ होतृ शब्दस्तु नप्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः॥ रत्नशब्दोन प्रविषस्यसाद्यु
दात्तः॥ रत्नानि धनानि दधातीति रत्न धातमम् स्वरेणाकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणा
न्तोदात्तः॥ तमप् पित्वादनुदात्तत्वं स्वरितत्वं पाविस्तोदिप्रथाशास्त्रमन्ते पम्
इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् अनेन तुष्यतु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथ
यो॥ ॥ इति श्रीसिद्धान्तकौमुद्यां भट्टोजिदीक्षितविरचितायां वैदिकस्वरप्रक्रिया॥ २
मं शुभं भूयात्॥ १९१३॥ शाकाब्दे॥ १७७८॥ माघे मासे सितेपक्षे चतुर्दश्यां शनिवा
॥ ॥ ...लेखि...कमिदं कमले... रामशर्मणा॥ ॥ ॥ शुभं भूयात्॥ गणपदुर्गे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

खतिपन्नौकिवइसंतो दात इतिमाधवः। यत्तु तस्तु घःतादित्या देवसैतो दातः।
पुस्पतोतु निवृत्तवस्यैतामामनुष्याद्रुदुदातः। अभिपूर्वइसेकादिशाद्ये
कादिशउदात्तैवोदातः। इत्वीतितिङ्इतिनिघातः। संहितावांतूदात्ताद्रुदात्त
स्येतीकारःस्वरितः। स्वरितात्संहितायामितिसेइत्यस्यप्रचयःपाप्रर्ष्णावापर्क
श्रुतिः ७।१।श्रष्ठेइत्तोदातः। पूर्वाधत्वरात्ताभिस्वसिप्रस्वपस्वरात्। हितश
द्रोपिधान्यो धान्यो निष्कावंद धातेर्हित्ति घाद्देशेप्रसापस्वरेत्तावोदातः
पुरेभ्यपभितिगतिसंज्ञापोकुगतीतिसमासेसमासान्तोदात्ते तत्पुरु
षेतुल्यार्थेतिग्रव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरेण गति गतिकारकोपपदात्कृ
दितिकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरो वथा [illegible] दिस्वरेच पूर्वेपिमदैन प्राप्तेग
तिगतिरनन्तर इतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरमा पुरेःशब्दोकारस्वरं
हितावांप्रचयेप्राप्ते। उदात्तस्वरितपरस्यसन्नतर इत्येकश्रुतातरः। ६२

कृत्स्नेच सुब्गोत्रादौ। कृत्स्ने च सुबन्ते परे स गतिरगतिरपि तिङन्तं स्यात्। पच
ति पूति प्रपचति पूति। पचति मिथ्या प्रपचति मिथ्या। कृत्स्ने किम्। प्रपचति
शोभनम्। सुपि किम्। पचति क्लिश्नाति। अगोत्रादौ किम्। पचति गोत्रम्॥
क्रिया कृत्स्नमिति व्याख्यानम्। कर्तुः कृत्स्ने माभूत्। पचति पूति स्यात्। पूतिवाद
धन्ध इति व्याख्यानम्। तेनापव्यकारणं बन्धस्यात् न तोऽस्मात्। धातुरूपमनुदात्त
मिति व्याख्यानम्। पचति पूति। गतिश्चेतो। अनुदात्तः अभ्युद्धरति। गति किं स्यात्
प्रपचति। जतो किम्। आत्मद्वेति अनुहारिद्याहिमपूरणाभिः। तिङ्चोदात्तवति॥
गतिरनुदात्तः। यत्प्रपचति। तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमाणार्थम्। अव
धाहि पं पचति स्तान्वधातावेमो दात्तवति स्यात्। तस्मात् एवेतस्यात्तोऽनुदात्त
पति किम्। प्रपचति॥ ६॥ इति तिङन्तस्वराः॥ ६॥ ॥ अथ वैदिक्यां प्रक्रियायां स्व
रसंचारप्रकारः कथ्यते। अग्नीळे पुरोहितमिति प्रथमासूक्तं। तत्राग्निशब्दोऽप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ प्रयनु
सि॰कौ॰मु॰
६९

पचताग्नित्तसम। पठत्यदपच्छुक्तत्तऽपदं तिङ्‌न्तं मनुदात्तम्। वोभुङ्क्ते प्रपचु
पूर्वाति। अत्र अयं हिते कापमिष्यते ॥ पूजनात्पूजितमनुदात्तम् ॥ काष्ठादिभ्य
इतिवक्तव्यम्। पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजिः पूजितवचनमुदात्तम्। काष्ठा
ध्यापकः। दारुणाध्यापकः। पापमाध्यापकः। इति वसितम्। समासान्तोप
धारुध्यात्। एतत्समास इष्यते। नेह। दारुणमध्यापकः। मलोपश्च वक्तव्यः ॥
दारुणाध्यापकः। पूजनात्। किंवेदपूजितं यत्तोऽसिद्धे पूजितं यत्तामनेतरपू
जितं लाभार्थम्। एतत्स्यापकमत्र प्रकृतोपस्थमीति निर्दिशेऽपि नाना
र्थमाथ्रीपत इति ॥ सगतिरपि तिङ् ॥ पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङ्‌न्तं पूजि ६९
तमनुदात्तम्। पचताकाष्ठपचति तिङ् तिङ् इति निघातस्य निपाते प्र
तितिनिषेधे प्राप्ते विधिरयम्। सगतिग्रहणादागतिरपि निहन्यते
गतियत्तोऽनुपसर्गं यत्तामिष्यते ॥ नेह। पचति काष्ठं शुक्लीकरोति ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नीनु हाता नाना प्रवोग जे इति वोगे निहिताता च त्वमहं ग्रामं गच्छत्यमहं रथेन ग्रा
रामं गच्छ ॥ निहिताकाम ॥ स्वेषमरपे नपा ति ३।८ पाधात्वर्यं पहाति नव ति ॥ वाह
लोपवदे स्वधारातामय । अहवत्पवेर्गौटप्रथमा । तिद्वि भक्ति नीनुहाता ।
देवपग्रामं गच्छतु । रामएवा राणव गच्छतु ग्रामम कोवस्थमर राणकेव संगच्छति
गृह सोपः सचकेवसार्थः । अवधारतां किम । देवकुलमोन्यसेन छुविद्दिस
र्थः । अनवक्लृप्तावेद । वाहिलो वाविभाषा । वचाहे हेवानां लोपे प्रथमा ति द्वि-
भक्ति वीजु हाता च लोपे । ८ हंत जेषु ने अवश्ये क्राधीत्य वोभवति ९ चे तागो
ग्रामान्यावदुहेति । लोपो । प्रीहि भिविपेते । वेकावेति छन्दसि । अहवे देवाना
होत । अवंवा अहत्त ग्रासात प्रकान्ताम्बांसमर्थाभ्याम । अपुरुक प्रथमा ति
द्वि भक्ति धीनुहाता छन्दसि । अनाम्रेडतां जिनु तिषजा मेकारन्ताति ॥ तवा
हच्यः विप्रसंस्याद्वति । समर्थाभ्यां किम । वको देवाणपाति कताएकति संख्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ नमः १ पचति गोत्रम्। देवः कल्पम् पचति॥ देवः पचतिपचति। अगतेः किम्। २४७९।
पचति १

सिकौ स्व०

६०

चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः। एषु परेषु तिङ् नानुदात्तम्।
देवः पचति चन। देवः पचति चित्। देवः पचतीव। देवः प्रपचति चन। चादिषु च वचनात्
हेयः एषु परेषु तिङ् नानुदात्तम्। देवः पचति चखादति च। अगतेरित्येव। देवः प्रप
चति चखादति च। अगतेरित्येव। देवः प्रपचति चखादति च। प्रथमस्य चवायोगा
इति निघातः प्रतिषिध्यते। द्वितीयं तु निहन्यत एव। चवायोगे प्रथमा। चवे त्याभ्यां
योगे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता। गाश्च चारयति [illegible] दयति। इतो
प्रथमातिमिमहे उत्तरं [illegible] पतिङ् नानुदात्तम्। प्राथमि
ति किम्। चवायोगे किम्। पूर्वभूतं चा [illegible] पूर्वप्रथमायहणं द्वितीया
दे स्ति तिङ् नास्य मा भूत्। हे ति क्षियायाम्। हयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्न नि ६०
हन्यते। धर्ममयं पतिङ्गेते॥ स्वयं हरथेन याति ३। उपाध्यायं पदातिं गमयति॥
क्षिप्रासि रिति युतः। अहेतिविक्षिपो गेच॥ अहयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिः

न्यते। आगत्पूर्व्यास्तोऽपुरस्तादिसूत्रेणैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः। एतन्मिन्नपू-
र्वके प्रत्ययस्य नामन्त्रि। एतन्मिन्नपसेश्रोऽनेन भवत्ये। जात्वपूर्वम्। अविद्यमानपूर्वं
यज्जातु तेन युक्तं तिङ् नानुदात्तम्। जातु भोक्ष्यते। अपूर्वं किम्। कदा-
जातु करिष्यति। किंवृत्तं च चिदुत्तरम्। अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंवृ-
त्तं तेन युक्तं तिङ् नानुदात्तम्। विभक्त्यन्तं डतरडतमौ तं च किंमो रूपं किं-
वृत्तम्॥ कश्चिद्भुङ्क्ते। कतरश्चित्कतमश्चिद्वा॥ चिदुत्तरं किं। को भुङ्क्ते।
अपूर्वमित्येव। रामः किं पचति। आहो उताहो चानन्तरम्॥ आहो उताहो इत्या-
भ्यां पूर्वाभ्यां युक्तं तिङ् नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमि- न ४
त्येव। शेषे विभाषा व्यपति। आरमायामितुते। निपातैर्यदहिति हि चेति
तस्येति सिद्धे नियमार्थमिदम्। एते एव परभूते यो गेन स्वैति ति॥
जो पस्या ऽऽस्ये हिपरहि ति। गत्यर्थलोटा युक्तं स्यसोऽपि निघातो भवति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेध्येनमः
सकोस्त·

९८ प्लुतादिषु तत्ते विप्लुत । निकृष्ण गाम्यत्र प्लुत शब्दः । परिप्लावं किम् । नतेन सम्प्रत्याधिते
चितात्ति तेऽत्र प्लुत । नजि सजुसे पराणाम् । नञि स्पनेन प्लुतं तिङन्तं नाने दात्त
मनुदात्तं धर्मानाम् । नञा गद्धाभिभोः । अनुजानीहि मां गच्छ जाभि स्वपर्यैः अप्लि
ति किम् । अकार्विः कटं त्वं नजुकतेभि । पक्ष्मप्रति वच नमेतस् । किं क्रियाप्रश्ने
ऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं तिङन्तं नाना
नुदात्तम् । किं द्विजः पचत्याहो स्वित् गच्छति । क्रियेति किम् । साधन प्रश्ने माभूत् ।
किं भक्तं पचति सपूपान्वा । प्रश्ने किम् । न्हे चोऽवमा अनुपसर्गे किम् । किं प्रपच
ति उत प्रकरोति । अप्रतिषिद्धे किम् । किं द्विजो न पचति । लोपे विभाषा । किं
माप्रयोगेऽन्तं मया । दक्षिणः पचत्याहो स्विद्गच्छति । एहि मन्ये प्रहासे लृट् । एहि ९८
मन्ये इत्यनेन युक्तं लृडन्तं नानुदात्तं भवति प्रहासे गम्यमाने । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्य
सि भुक्तं वातिथिभिः । प्रहासे किम् । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्यसे सुकुम

८।२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लिपुन्कं साकांन्तं साधकं न्हामनेकमपि नानुप्रयुज्यतम्। अन्तत्माहित्वतोथ इति पाक्षा।
नवैनै पुनाति। लिङन्तरूपमपि न निहन्यते। पावचपथाभ्याम्। आभ्यां योगे लि
ङन्तं नानुप्रयुज्यतम्। यथाचित्कराव मातम्॥ पुनापानानंतरम्। पावचपथाभ्यां पुन्कं
लिङन्तं पूजायां नानुप्रयुज्यतम्। पावस्प वतीशोभनम्। यथा पचतिशोभनम्॥
पूजायां किम्। पावभुङ्क्ते। अनर्थं किम्। पावदेवदत्तः पचतिशोभनम्॥
पूर्वेणानेनिघातः प्रतिषिध्यते। उपसर्गव्यपेतंच। पूर्वेणानाशभिसुन्कम्।
उपसर्गव्यवधानार्थं वचनं। पाव प्रपचति शोभनम्। तुपश्य पश्यता है: पूजायाम्।
पभिर्युक्तं लिङन्तं न निहन्यते पूजायाम्। आहोउताहोचानन्तरम्। अभितश्चे
ति। आहो उत्तर घोगेनानुपुहातं पूजायाम्। इत्यनेनपुन्कं लिङन्तं चानुप्रयु
पूजायाम्। आहोदेवदत्तः पचतिशोभनम्। शेषे विभाषा। आहोकटंकरिष्य
ति। पुराचपतीक्षायाम्। पुरैत्यनेनपुन्कं सानुपुहातं परापाम्। अधीक्षम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...सूत्रवृत्ति-
...कौमु-

तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणात् कुत्सनादि वेत्र कार्यं इति परं। गोत्रादीनि किं। पचति
५८ पूतिकं। कुत्सने इति किं। स्वनति गोत्रं। समेत्सर्ग कुरुं। तिङः तिङः। अतिङन्ता
द्यन्तं तिङन्तं निहन्यते। अग्निमीळे। न लुट्। लुडन्तं न निहन्यते। परं त्रैस्वार्य
हं सत्यम। धुवौ पवस्व कृथा। कुर्वि... इंग आसतं। अथ विभिश्च कृमाकर्धीत पूर्वांशा
पचपित्ते भवंति॥ नहप्रत्यारम्भे। नहे त्वनेन नप्रकृतितिङन्तं नानुदात्तम्॥
प्रतिषेधयुक्ते आरंभः प्रत्यारम्भः। नह भोक्ष्यसे। प्रत्यारंभे किं। नह वै स्मिं ५९
ल्लोके दक्षिणामिच्छन्ति। सत्येप्रश्ने। सत्ययुक्तं तिङन्तं प्रश्ने। स सत्यं भोक्ष्यसे
प्रश्ने किं। सत्यमिद्वा उतंवयमिन्द्रं स्तवाम्।। अङ्गाप्रातिलोम्ये। अङ्गेत्यने
नैन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। अङ्ग कुरु। अप्रातिलोम्ये किं। अङ्ग कूजसि
वृषल। आनभिप्रेत मसौ कुर्वन् प्रतिलोमो भवति। हि च। हियुक्तं तिङ
न्तं नानुदात्तम्। आ हि ष्मा याति। आ हि रुहतम्। छन्दस्य नेकमपि साकांक्षम्।

एतदेव ज्ञापकमसि सः समासो नो भवतीति पदविधि च तसमासान्तः क्रियते तथापि
बहुव्रीहि कार्यसातत्वे कदेशत्वाच्च समासान्तो वा तत्पन्दो भवत्येव । द्विमूर्द्धः ।
द्वित्रिभ्यां किं । कस्यापामूर्द्धा । बहुव्रीहौ किम् । द्वयोर्मूर्द्धा । द्विमूर्द्धा । सप्तम्यं चा क्रा
न्तेत । गोरःसक्थः श्यन्तराः सक्थाः । अक्रान्ता किम् । चक्रसक्थः । समासान्तस्य
घचश्चिसान्नित्समेवा नोद्गर्षं भवति । प [illegible] श्छन्दसि बहुलम् । छन्दसिपा
स्य सक्थ्यशब्दस्यादिकरान्तो वा । अजि सक्थ्यसमास भेत्त ॥ अत्र वार्त्तिकम् । पदा
ह्रियपान्ताश्च पूर्वान्तस्यापिदृश्यते । पूर्वी रूपश्च दृश्यन्ते ज्य स्वपो ऽकुस्ने
ष्वतदादिति ॥ तुविग्राता । ऽकुत्सपाः । पदन्तः न येन । मुष्ठिहस्य पाणिस्त्रि वर्कः ।
पूर्वीन्तः । विश्वाकुद्धि । ० । इति समासान्तः । ० । तिङ्गो गोत्रादिषु कुत्सना
भिन्हायवोः । तिङन्तात्पदं गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचतिगोत्रम् । एवं प्र
पचनप्रहसनप्रकथनप्रस्पायनादयः । कुत्सनाभिन्हायग्रहणापादवि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

हृस्वद्रु-
सिकौ०स्व०

कुमभिनंचान्तो हतंतं तत्पुरुषे गौराहीन्वर्जं पिता ऽपर्श्वः । ऽपेन्द्रः । ऽपाजिनम् ।
५८ कृगोपाश्रयः किम । ऽपगौरः । ऽपतेषः । तत्पुरुषे किम । ऽपगतः होमोऽस्मात् सऽपहो
मः । सोरवन्सेपरो । सुमस्वपशिस्तः स्वरपूजायामेव वाक्यार्थस्त्वत्रानिन्द्रा ॥
कृस्तूपपातस्थाभिधानात् । सोः किम । कुधास्ववराः कृष्णन्सेपतो किम सुकवरां ।
विभावो कृच्छ्र । तत्पुरुषे ऽकुत्वा नाऽपृष्ट्वा ऽसुकृष्टः । पतत्पुवक्ष्यमुखस्यति ५८
ऽसुवक्ष्पते पूर्वं ऽसुक्षुः । तत्पाथापादिष्व ऐतानि तथमन्तो हतंतेषाप्रवि
कस्वापम । सेपकुभपन्नविभावा । तत्पुरुषे किम । ऽहस्तहर्तं पृच्छेपेन सऽसु
क्ष्वः । द्वितीयभ्यां पादन्मूर्द्ध सुप्रस्थी हो । त्राभ्यां परे को व्नन्तौ हतौ वा । द्विपा
चतुःपादवरथापत्रिपाद्दः । त्रीमूर्द्धानं सप्तरासिं । कृद्विनि स्वकृतसमासा
म न्तपद । ...द्धुशाकः तस्येतेत्र्योजनेसत्यपि समासान्तेऽन्तोदात्तसंपत्त्या ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पर्ज्जातो ऽन्तः। उपरिस्थं किम्। अधिकरणम्। अनोरप्रधानकनीयसी। अनोः प
रमप्रधानवाचिनीयस्थानो ऽन्तःम्। अनुगत ज्येष्ठः अनुज्येष्ठः पूर्वपदार्थप्रधानः
प्रादिसमासः। अनुगतः प्रधानार्थं च कनी[illegible]यो ऽन्तःम्। अप्रेति किम्। अनुगतो
ज्येष्ठः पुरुषस्यान्यादिष्टः। अनोपरो ऽन्यो दिष्टः पाठी पुरुषो नो ऽन्तः। अन्या
दिष्टः। पुरुषो ऽनुपुरुषः। अन्यादिष्टः किम्। अनुगतः पुरुषो ऽनुपुरुषः। अतेः कृत्पदे॥
अतेः परमकृतं पदं शब्दस्यान्तो ऽन्तः। अतङ्कुशो नागः। अतिपदा गायत्री।
अकृत्पदे किम्। अतिकारः। अतेर्धातुसोपदे तिवा वाम्। इह माभूत् शोभनो गा
र्ग्यो ऽतिगार्ग्यः। इह च स्यात्। अतिक्रान्तः काष्ठकमिति काष्ठकः। नेर[illegible]धाने। नि
निधानमप्रकाशता ततो ऽन्य निधानं प्रकाशनमित्यर्थः। निमूलम्। न्यन्तम्।
अभिधानं किम्। निहितो दण्डो निदण्डः। प्रत्येरंशेषाद्य सत्पुरुषे। प्रतेः परं शब्दा
दयो ऽन्तोऽन्ताः। प्रतिगतो ऽश्वः। प्रसार्श्वः। प्रतिजनः। प्रतिराजा। समासा
न्तस्यानी स्वसान्तद्वंद्व॥ उपाध्यजनि नमणो ऽन्ता ऽपः। उपात्परं प[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समन्तः। जलेविभ्याम। न्यन्ताः। अन्ताः। पूर्वपदस्थंप्रकृतिस्वरे पातिता चक्रते। ५ तत्स्वरि
तयोर्वितादृत्तिस्वरितः। परे रभितो भावमित्यसम्। परेः परमभिउभयतोभावोयस्या
स्तितत्कुसादिमित्यसंवान्तोदात्तम्। परिकूलम्। परिमत्युत्कम्। प्रादस्वांगंसंज्ञाया
म्। प्रगण्डम्। प्रहांगकिम्। प्रपदम्। निरूदूकादीनिच। अन्तोदात्तानि। निरूदकम्
निरूपसम- प्रमेर्मलम्। अभिमत्यम्। उपसर्गीत्स्वांगमितिसिद्धेवस्त्रीहस्तंमध्रुपा
र्थमस्वांगार्थंच। अभिमुखोशास्ता- अपा। अपमुखम्। योगविभागउत्तरार्थः।
स्फिगपूतवीणांजोध्वकुक्षिसीरनामनामच। अपाद्दिमान्यान्तोदात्तानि। अप
स्फिगम्। अपपूतम्। अपवीणम्। अपाञ्जः। अपाजः। अध्वन्। अपाध्वा। उपसर्गी
दध्वनइत्यस्याभावेदृत्सम्। पत्रेरथचस्तायकम्। समासान्तानित्यत्वम्। अपकु
क्षि। सीरनाम। अपसीरम्। अपनाम। स्फिगपूतकुक्षिग्रहणम्वञ्छ्रीस्वर्थम
ध्रुवार्थमस्वांगार्थंच। अधिहुपरिस्थम्। अधारूढोदात्तोभिहृन्तः। हन्तस्या ५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पिनद्धरसुमां बहुव्रीहौ। अव्रीहिकः। सुमाषकः। पूर्वमित्यनुवर्त्तमाने पूर्वग्रहणं प्रथमात्ति भे
दैन नियमार्थम्। ह्रस्वान्तोत्यादेरपूर्वम् उरान्तं न कपि पूर्वमित्ति। अज्ञकः। कर्मवन्तस्येव
नोदात्तत्वम्। बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि। उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिबहोः नञस्येव स्वरः
पदस्येव स्यात्स्यात्। बहुव्रीहिकः। बहुमित्रकः। उत्तरेति किं। बहुषु मानोऽस्य स बहुमा
नः। नगुणादयोऽवयवाः। अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ।
बहुगुणा रज्जुः। बह्वक्षरं पदम्। बह्वध्यायः। गुणादिराकृतिगणः। अवयवेति किम्। बहुगु
णो द्विजः। अध्यापनश्रुतसदाचारादयो गुणाः। उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु॥
प्रपृष्ठः। ध्रुवमेकरूपम्। उपसर्गात्किम्। दर्शनीयपृष्ठः। स्वाङ्गं किम्। प्रशाखो वृक्षः।
ध्रुवं किम्। उद्बाहुः। अपर्शु किं। विपर्शुः। वनं समासे। समासमात्रेऽपसर्गादुत्तरपदं व
नमन्तोदात्तम्। [illegible]। अन्तः। अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम्॥ अन्तर्व
र्णो देशः। अनुपसर्गार्थमिदम्। अन्तश्च। उपसर्गादन्तशब्दोऽन्तोदात्तः। पर्यन्तः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगण प६१
सि.कौ.स०

पूर्वप्रकृतिस्वरोऽयं। गोमुखिवत्तस्य पदस्योपमानेऽन्यस्तोपि निर्दिश्योऽनेन बाध्यते।।
५५ निष्ठोपमानाद[illegible]न्यतरस्याम्। निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वान्तो
दात्तं बहुव्रीहौ। [illegible] प्रक्षालितमुखः। पक्षे निष्ठोपसर्गेति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं पूर्वपद
प्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति। उपमानात् सिंहमुखः। जातिकालसुखादि
भ्योऽनाच्छादनात् क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः। शार्ङ्गजग्धः। मासजातः। सुखजातः।
दुःखजातः। जातिकालेति किम्। पुत्रजातः। अनाच्छादनात् किम्। वस्त्रच्छन्नः। अ
कृतेति किम्। कुण्डकृतः। कुण्डमितः। कुण्डप्रतिपन्नः। अस्माज्ज्ञापकात् क्तान्तस्य
परनिपातः। वा जाते। जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो नोदात्तः। दन्तजा ५५
तः। मासजातः। नञ्सुभ्याम्। बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम्। अव्रीहिः। सुमा
षः। कपि पूर्वम्। नञ्सुभ्यां पूर्वमुदात्तं कपि परे। अब्रह्मबन्धुकः। सुकुमारी
कः। ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्। ह्रस्वान्तोऽन्त्यात्परे समासे पान्त्यात्पूर्वमुदात्तं क

इव गताभिहम। अयं प्रथम दर्षाते इदं प्रथमाः। इदं प्रधानाइ सर्षः। ऽत्राप्रय
सकार्थि साकार्थि इदमि नोदात्ताम्। इदं प्रथमकाः॥ बहुव्रीहावन्तोदात्तो-
द्विस्तना- बहुव्रीहा[u] विस्पष्टिकाः। सेरख्यापास्ताःनः। बहुव्रीहावनोदात्तः॥
द्विस्तना- चतुस्तनाः। सेरख्यापाः। किम। दर्शनीयस्तना- स्तनः। किम। द्विशिराः।
विभाषा छन्दसि। द्विस्तनां करोति संज्ञायां मित्राजिनयोः। देवमित्रः॥
कृष्णाजिनम- संज्ञायां किम- प्रियमित्रः। ऋषिप्रतिषेधो मित्रे। विश्वामित्र
ऋत्विः। पवत्यादिनो ततमि। पवधान वा बकारान्तमनाम नोदात्तमायस्त्र
मनाम। पवधादिकं वस्यसवस्त्रान्ताः। पवत्यादिनः। किम। आत्मा नाम। ताः।
विभाषान्त इसर्पः। मृतसंज्ञागम। संज्ञां किम। हरिमुख[illegible] शतारा। नायव
पद्विक शब्द गोम स्थूल मुष्टि पथ्यवत्से भ्यः। ऽक्षे मुलेः। [illegible] प्राङ्मुखेः।
गोमुखेः। महामुखेः। स्थूलमुखेः। मुष्टिमुखेः। पथमुखेः। वत्समुखेः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सकोस्य
५४

ऽपेषचाद्पचः। ग्राकोशेवनञः। पापवत्कान्तो हातावा क्रोशो। अपचो गाम्बः॥
पन्कुंनशाक्रोतीसेवमाकोशपते। अविन्हिपः संज्ञापाम। नञः परमनोहातो
संज्ञापामा क्रोशे। अप्रेध्र्दत्तः। रूस्तोकं। स्पृआधीवाद्पश्च। नभऽपोऽनो
हाना स्पृः। अकर्तमः। ५कः। अनागामुकः। इस्पृव। अलंकारिसुः। इस्पृवयहतो
तिस्पुवोघन्यकस्वाधियहातामिधारहेतु धानसामर्थ्यात। अनाजोभविस्नुः
वार्गिह्नः। अचारुः। असाधु। राजान्होछन्दसि। अराज। अनह। भाषायांनञ
त्यरव। विभाषा तन्तनन्तीन्तायृ विभ। रुन। अकर्ता २। अनत। अनन्तम
वतीन्तामः अश्रु पन्ते। अपपस्यरः। बहुव्रीहाविदमेतत्तम्यः प्रथम
पूरणाको क्रिया गणने। पंमोऽनयो संतोहातः। इदं प्रथमं पस्वसइदंप्र
थमः। एतद्वितीयः। तत्प्रथमः। प्रथमपूरणावो क्रिम। तासि बहूनपस्व ५४
तद्ड। क्रिया गणने क्रिम। अप प्रथमे प्रधाने पस्वसइदं प्रथमः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नञः किम्। गार्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः। गुणाप्रतिषेधे किम्। गार्दभरथिका
दन्योः गार्दभरथिकः। गुणोत्तिहित द्विताप्येद्धि तिनिमितां संपादियाय्युच्यते॥
तत्प्रतिषेधोपयोऽयते तस्मात्संधि। धिः कालिकेऽछ कार्यं न संपादिमुत्यमिति प्रसं
ति किम्। पातिनीपमधीते पातिनीपः। नपातिनीपः। अपातिनीपः। तद्धि
ते किम्। योऽत्तुमर्हति यौक्ता। अयोक्ता। वयतो स्थात इत्यर्थः वयतोपोतद्धितोत्तरे
नास्योत्तरपदस्य नञो गुणाप्रतिषेधविषयात्परस्यानाडन्तः पाशानां
समूहः पाशवाः। न पाश्या अपाश्या। अद्यनम अनुइर्थं किं अपाघमत द्धिते किम्। त
अ इयम्। गुणाप्रतिषेधे किम्। इन्द्रयाइन्द्रइन्द्रयम्। तद्धुर्बन्धकं यहतीना
तद्धुर्बन्धकत्वेतिनेह। अवामदीयम्। अद्यावशान्तो। अजनतोंकोऽनाश्च
नञः परमन्तो दाशान्तो गम्याप्राप्तम्। अपपवः पन्कुन्शान्तः। अति
त्विरत्वः। अशान्तो किम्। अपनो इति हितः। गुणाप्रतिषेध इत्येव। अन्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री:१ ग

णजीधापर्यपदप्रकृतिस्वरापवादोपमा॥ अत्र केचिद्दध्यर्थे इति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति॥ धान्यार्थः
१ उन शब्देन तत्समर्थनिर्देशात्पूर्वेनं ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेवसिद्धे तृतीयाग्रहणं स्प
५३ ष्टार्थम्॥ मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ॥ पणबन्धेनैकार्थ्यं संधिः॥ तिलमिश्राः॥ सर्पिर्मिश्राः॥
मिश्रं किम्॥ गुडधानाः॥ अनुपसर्गं किम्॥ तिलसंमिश्राः॥ मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्ये
दमेव ज्ञापकम्॥ असंधौ किम्॥ ब्राह्मणमिश्रो राजा॥ ब्राह्मणैः सह संनिहित इत्येकार्थ्य
हमेव ज्ञापकम्॥ नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः॥ संपाद्याद्यर्थतद्धितान्ता
मापन्नाः॥ नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्पुरे॥ गोदानत्तः॥ कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्णवेष्ट
न्ना॥ नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमाना॥ किकमकार्णवेष्टकिकम्॥ छेदमर्हतीति छैदिकः॥ न छैदिको
किकम्॥ नकार्णवेष्टकिकम्॥ नवत्सीयः॥ न संतापाय प्रभवति॥ असंतापिकः॥
ऽछैदिकः॥ नेवात्सेभ्यो हितो वत्सीयः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः।

तेन प्रसधितो घापि कृतं भवति ॥ ततो पाकर्म्मराशीत्यस्यापवादः ॥ अनो भावकर्म्मवचनः ॥ कारको
त्पदमेन प्रसपानं भाववचनं कर्म्मवचनं वा नो ह्यतेम् ॥ पयः पानं सुखम् ॥ राजभोजना
शालयः ॥ अनः किम् ॥ हस्तहाप्तः ॥ मोतिकिम् ॥ दन्तधावनम् ॥ करणाधुट् ॥ कारका
त्किम् ॥ निर्दहनम् ॥ मनः ॥ निक्षेणे ॥ व्याख्यानशायनासनस्थानयाजकादिक्रीतोः ॥ कारका ॥ दि
त्पराणेतानुत्तरपदान्यनोदात्तो नित्यं पुरुषेकृत्स्वरापवादः ॥ रथवर्त्म ॥ पाणिनिकृ
तिः ॥ छन्दोव्याख्यानम् ॥ राजशायनम् ॥ अश्वस्थानम् ॥ ब्राह्मणजापकः ॥ गोक्रीतः ॥ का ॥ ल
रकाः किम् ॥ प्रभूतौ ॥ लजितम् ॥ अत्र नादौ वनितीति नित्स्वरः ॥ सप्तम्याः पुरापम् ॥ अ
नोदात्तम् ॥ अध्ययनपुरापम् ॥ ।तत्पुरुषे तुल्यार्थेति प्राप्तम् ॥ सप्तम्याः ॥ किम् ॥ देवेनपु
नोदात्तम् ॥ ... माषोनम् ॥ माषविकलम् ॥ वाक्कलहः ।
रापम् ॥ देवपुरापम् ॥ ऊनार्थकलहं तृतीयाः ॥

श्रीतमोऽपहनु·

।सिकौस्त·

५२ उपहूतः। शाकल्यः। परिजग्धः। अनेति किम्। आचितम्। आस्थापितम्। प्रवृद्धादीनां
च। एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम्। प्रवृद्धः। प्रयुक्तः॥ असंज्ञायामपि मार्थं। आकृतिग
णोऽयम्॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि। संज्ञायामन्त उदात्तः। देवदत्तः॥ विष्णुश्रुतः॥ कारका
दिति समुत्तरमापन्नः। दत्तश्रुतयोः किम्॥ देवपालितः॥ अस्मान्नियमादत्र संज्ञायामनेति
न। तृतीयाकर्मणीति नित्यं भवति॥ एव किम्। कारकावधारणं यथा स्यात्॥ दत्तश्रुताववधार
मं णं मा भूत्। अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति। संश्रुतः। आशिषि किम्॥ देवैर्देवा
ता देयखातो॥ आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टो नियमः॥ तेनानाहतो नदति देवदत्त इत्यत्र न॥ संखावि
शेषस्य संक्षेपम्॥ तृतीयाकर्मणीति पूर्वप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति॥ इत्थंभूतेन कृतमि
लिचो इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासः। तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। सु
प्तप्रलपितम्॥ प्रमत्तगीतम्॥ कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नाभ्यस्तविषये॥ एवं ते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्रयताः। अपचायिष्यते किं। धायतापचायिषीमन्नपत। आङ्युत्ताद्धायतोर्निपात्यते।
पचायिषीमन्तोदात्तः। सोमहृष्टौ रोहेत्यि धृक्केति गन्तोदृहृश्शब्दः। दृढापूर्वतौ।
२४ ब्रु न्या न्यूश न्नितिपूर्षा अन्तोदात्तो निपात्यते। उत्तोपदूष्यहत्तामन्तोदात्ता
द्यदितुत्तापद्वियेशवर्णावथास्यातं। द्वन्द्वविशेषणानामर्त्त॥ अवदाताह
विति निप्रतिषेधवोर्ति सपविभागार्थम्। अन्तः अधिकारोयमा धातुपद
र नाम गतिग्रकारणाम्। ॰॰ य अथाद्य गन्तः अथ अपृ२ ॰ कर्तृनाम
र्म गतिकारकोपपदात् परेषां सन्तोदात्तः। प्रभपयस्याबोः अवे सर्थः। घञ्
प्रभेदः। नन्तः धतिपत्नीयुहृतु। इदुष्टभवश्च प्रदेशोभ्यस्युतः इति लिग्रहः। अथव
न्तपः। अप्र प्रत्ययः। इस्वसतिक्रमः। कर्तोदात्तः। मूलविभुजादित्वात्कः। ग
तिकारकोपपदाद्विशेषसूत्रं भवति॥ सूपमानात्क्तः॥ सोऽहमानाद्
परं क्तान्तमन्तोदात्तम्। स्ततस्वपोनौ सहस्तत स्व। शशाप्लुतः। संज्ञोपामन
विताहि नाम॥ गतिकारकोपपदात् क्तान्तमन्तोदात्त मा विताहिन्यजं

श्रीराम०
सि कौ स्व०
पृ ९

सी ४

रम्यः ऽस्फुटं नांऽमप्रकृतिस्थं तमुरुहो। प्रकारकः। महरणाम्। शोरणाषु सुकृन्याहस्ताद्
धघश्वनः। ऽवक्रान्तः ऽश्वैः काम। इवारकारः। नेतिकिम। देवस्वकारकः। शोवेव क्रा-
सम्भृताः स्वच्छा वैमा। प्रपवतित राभि स्वत्र तस्याघनोन समासे कृते ग्राम। तथा त
ति शिल्व त्वा हामस्वरो भवं त्वेकः। प्रपवत्ति देश्यार्थं [illegible] महराभि स्वन्वे ऽभेवन
स्य त्वादिषु गपत। एवं पूर्वे पुरापदे पुरापरम्भ कृत्वा। वनस्पतिं यत्र श्या। ऋहस्व
तिं पः। ऋहब्कुको याघुहाता निपात्यते। हर्व पाशाचीपतिम। शार्ङ्गी धारिसा १६
रापुहाताः। शचीभिर्न दृतिदृशनात। तन्नूनपात। नातोसंया जिनम। लि सं० ८
पातना द्विधिः। शुनःशेपम। देवताद्वन्द्वे चा ऽभेपुगपत्प्रकृत्यात्तः। श्रा
पद्द्याव हरतो। इन्द्राग्नस्यतीवपम। देवताकिम। प्लक्षन्यग्रोधौ। द्वन्द्वे किं पृ ९
पद्द्याव ... पृथिवी रुद्रपूषमंथिभ। पृथिव्या
ध्वजिरक्षोमः। नोत्तरपदे ऽनुदात्ता दाव पृथिवी इन्द्राग्नी भां। किम
दिवर्जिते ऽनुदात्ता पुरात पदे प्राग्नपक्ष ना।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्नातकौमारास्पितृसंबन्धेन यथायथाः । इति पुत्रः । भ्रातृपुत्रः । चतुरि हेयमाति-
ष्ठक्ताः । एतानि भ्रातृभिर्न घञ्चनौ तस्य राध्याप्युहात्तानि तत्सुहृत्त्वे । सुगन्धचूर्णम् ॥
अप्येति किम् । मत्स्यचूर्णम् । चक्रकाराग्र इति । अभ्रातृ चक्रव्याप्युहात्तानि । दर्भ-
काशम् । दर्भचीरम् । तिलपलम् । सुगन्धसूपः । मूलकशाकम् । न हि कुस्माव-
हकिम् । राजन्यः । अप्येति किम् । हातकाराम् । कुतं वनम् । कुताश्चो चोदितं च
नयाचिनीत सुहृत्त्वे । दर्भकुशम् । कुशाग्रकाशे चण्डादश्चे । वनं किम् । मत्कुशनम् ।
मकृत्याभगालम् ॥ भागालव्याप्युतरेव दन्त सुहृत्त्वे प्रकृत्याः कुम्भी भागालम् ।
कुम्भीन हालम् । कुम्भी कपालम् । मध्ये हालाय दते । प्रकृते स्यधिकृतमनाद्य-
ति पाव वत्त ॥ स्थिते निर्दिष्टाव यच्च यच्चुधीहाव मसत ॥ स्थितेः परं नित्यावर्त-
ष्वं मलू त्या ॥ शितिपादः शितिंसः । पादृशः ख्यौर्ख्याद्वि त्यादच्यु हात्तः । अंश-
शब्दःमतयप स्वनिलात । शितेः किम् । दर्शनीयपादः । अभस्त किम् । शिति-
भसत । शीतिरायुहात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोयं योगः । गतिका-

श्री राम
सि.कौ.स्व.

५०

कृत्स्नस्य सकर्षासे संज्ञायाम्। आद्युदात्तस्तु सुद्रवे। दान्तिकृत्स्नम्। शतद्रिस्नूहम्। दा
दायापनस्यास्ती।। दान्तिकर्षः। ग्रामसंज्ञा एताः। संज्ञायां किम्। परमकृत्स्नम्। अकर्म
धारये राज्यम्। कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदम् आद्युदात्तम्। ब्राह्मणरा
ज्यम्। अकृतेति किम्। परमराज्यम्। चेलराज्यादिस्वराद् अव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन ॥
कुचेलम्। कुराज्यम्। वर्ग्यादयश्च। अर्जुनवर्ग्यः। वासुदेवपक्षः। अकर्मधा
रय इत्येव। परमवर्ग्यः। वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गताः। पुत्रः पुंभ्यः। पुंशब्देभ्यः परः
पुत्र आद्युदात्तस्तत्पुरुषे। दाशकिपुत्रः। माहिषपुत्रः। पुत्रः किम्। कौनटिमातुलः।
पुंभ्यः किम्। दान्तीपुत्रः। नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः। एभ्यः पुत्रो ५०
नाद्युदात्तः। आख्याग्रहणात् सर्वपर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम्। आचार्य
पुत्रः। उपाध्यायपुत्रः। शाकटायनपुत्रः। राजपुत्रः। ईश्वरपुत्रः। नन्दपुत्रः। त्रः।
ऋत्विक्पुत्रः। याजकपुत्रः। होतृपुत्रः। संयुक्ताः संबन्धिनः। श्यालपु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे। उत्तरपदमाद्युदात्तम्। ब्राह्मणशालम्। तत्पुरुषे
किम्। दृढशालं ब्राह्मणकुलम्। शालायां किम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसके किम्। ब्रा
ह्मणशाला। कंथा च। तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे कंथाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम्। सौश
मिकंथम्। आह्वरकंथम्। नपुंसके किम्। दाक्षिकंथा। आदिश्चिहणादीनाम्।
कंथान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिंगे चिहणादीनामाद्युदात्तः। चिहणकंथम्। मद्रकंथम्।
आदिरिति वर्तमाने पुनर्ग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम्। चेलखेटकटुककाण्डं
गर्हायाम्। चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि। पुत्रचेलम्। नगरखेटम्। दधिकटुकम्।
प्रजाकाण्डम्। चेलादिभिः सादृश्येन पुत्रादीनां गर्हा व्याघ्रादिभिः समासः। गर्हायां किम्।
परमचेलम्। चीरमुपमानम्। वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम्। कम्बलचीरम्।
उपमानं किम्। परमचीरम्। पललसूपशाकं मिश्रे। घृतपललम्। घृतसू
पः। घृतशाकम्। भक्ष्येण मिश्रीकरणमिति समासः। मिश्रे किम्। परमपललम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कः। कल्याणः। सोऽपत्ये आयुधहलात्सुः। सुकर्णः। सुप्रतीकः। सुहृत्वः। सुप्रतूर्तिम
नेहसम। आयुधहलांतं वा वृद्धिरिति। पदयुधहलांतं चयत सोह [illegible] तदंकृश्री
गवायुधहलात्मा। अध्यस्यश्चाः। सुरथा आतितिथिरजे। निस्तोरणामसरथायायु
हलौ। आयुधहलांतं किम्। पासुवाकुः। चव किम्। सुगरसासु हिरण्यः। हिरण्य
शकुन्यव। धीत्यी पर्वा वा। सोः पतौ यकुधीहो द्वन्द्वस्यायुधहलौ सुधी रोरविणा॥
सुधी पीस्यजो मतः। धीर्वशब्दोपत्यसपान्तः। तत्रपतो नावइत्यायुधहलात्स ने ९८
तिधीर्विग्रहणं सापकम। तत्रहिसतिपूर्वे तौव सिद्धं स्यात। कूलतीरतूलमू
लशालाक्षसममव्ययीभावे॥ उपकूलम। उपतीरम। उपतूलम। उपमू
लम। कंसमपसूर्वपाथकारांदु द्विगो। द्विकंसः। द्विकंथः। द्विसूर्पः। द्विपा
थमा। द्विकारांजं। द्विगो किम। पाममकंसः। तत्पुरुषेशालो पांजपे सके। १श

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नाडीजंघः। श्रीपर्णेरक्तफलाः। गोपकः। अश्वगोत्रायः। गोजंघः। शृंगामल
स्यापांच। शृंगशावोऽधस्यापां स इत्तो पर्यपोश्मा ध्रुहातोयतुक्षीहो। उगत
शृंगः। धाऽङ्ग्रस्शृंगः। अथवशृंगोऽस्मन्नादि कृतो न याद्देधवोतिशेषोयस्या।
स इत्यापाम। समभशृंगः। उपामाषाम। मेषशृंगः। अवस्थितिकिम। स्यूरपशृंगः।
नभोगामत्सि[illegible]मृताः। नभः पर एते आध्रुहातोयतुक्षीहो। ताभ्रजर
षजरमा। अपि च महिपः। श्रुवोऽदेशामताम। नभः किम। धात्वा तामित्रः। मेति
किम। अपशातुः। सोधिनसी अस्याहे घसी। सोः तरं स्येमो वसीयजं पिस्याम
नमसनेधाध्रुहातां स्यात। नभस्तुभादि स्यस्यापवादः। ध्रुकर्मेता। सपुजः।
सोधन्वा द्दिमा घुधर्मा। शिवापश्यभः सुमनाः। सुवर्चाः। सुपेशस्कर
ति सोः किम। कृतकर्मा। मनसीति किम। सुराजा। अश्वोमोवसीति किम। सु
सोमा। सिषाः। कपितुपरमात्कपिपूर्वं मितिभवति। सुकपिंकः। सुस्रोत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सि.कौ.स्व.
६९

शोभा। अनूङ् इत्यत्र नञ्समासान्तिति भवति विप्रतिषेधेन। नहि धर्मबन्धुरिति। धर्मबन्धुश
ब्दो न घञन्तो पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ। गार्गीबन्धुः। नहि किम्। प्रसवधर्मबन्धुः धर्म
शब्द आद्युदात्तः। धर्मबन्धुरिति किम्। गौरीपृष्ठः पुत्रः। निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम्।
निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा। प्रधौतपादः। निष्ठान्तं किम्। प्रसेवकमुखः।
उपसर्गपूर्वं किम्। शुष्कमुखः। उत्तरपदादिः। उत्तरपदाधिकार आपादान्तम्। आ
द्यधिकारस्तु प्रकृत्या भगालमित्यवधिकः। कर्णो वर्णलक्षणात्। वर्णवाचि
नो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ। शुक्लकर्णः। शं
कुकर्णः। कर्णः किम्। श्वेतपादः। वर्णलक्षणात् किम्। शोभनकर्णः। संज्ञौ
पम्ययोश्च। कर्ण आद्युदात्तः। मणिकर्णः। गोकर्णः। कण्ठपृष्ठग्री
वाजङ्घं च। संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ। शितिकण्ठः। काण्डपृष्ठः। सुग्रीवः। ६९

दृशाद्यस्यपरिग्रहार्थम्। श्रावार्येपिसर्जनस्यान्तोगाश्रितिः। श्रावाक्येपिसर्जनान्तोया
सितिवरे रिक्थशब्दः। श्रनोदात्ताभवन्ति। पूर्वपातितानीपाः। श्राचुति किम्। पूर्वान्तोदा
त्ता-अन्तेपासितिकिम्-पूर्वपातितानिवंशास्थाय। उत्तरस्य ह? ...सर्वत्र। उत्तरपद
स्येत्यधिकृत्यपादपरिसमाप्तिविहितानि ... सर्व ... श्चान्तोदात्ताः॥
सर्वस्यान्यस्यकः। श्रपरपान्वरप्येकाह। श्रद्धिक्रमहांतां किम्। सर्वभासः। सर्वकारः। बहु
व्रीहौविश्वंसंज्ञायाम्। बहुव्रीहौविश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात्॥
पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणप्राप्तस्याद्युदात्तस्यापवादः। विश्वकर्मा विश्वदेवः। श्राविश्वं
देवसत्पतिम्। विश्वेचदेवाश्च विश्वदेवाः। संज्ञायां किम्। विश्वदेवः प्राग्प्यबोध्या
आ बहुव्रीह्यधिकारः। उदराश्वेषुषु। ... हर्यश्व-महेषु। न्हेपे- उदरा
श्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ निन्यायाम्। वृकोदरः। हर्यश्वः। बलाव

बहुव्रीहौ किम्।३।

श्रीराम:१
सि.कौ.स्व०
५८

पदे नञ्नपुंसकग्रहणान्नेह। रमणीयसभम्। ब्राह्मणकुसभम्। पुरे प्राचाम्॥
शिवदत्तपुरम्। नान्दीपुरम्। प्राचां किम्। शिवपुरम्। अरिष्टगौडपूर्वे च। पू-
र्वपदेऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम्। अरिष्टपुरम्। गौडपुरम्। पूर्व-
ग्रहणं किम्। इह विपर्ययो मा भूत्। अरिष्टाश्रितपुरम्। गौडभृत्यपुरम्। न हास्ति-
नफलककमार्देयाः। पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि। हास्तिनपुरम्। फलककपुरम्।
मार्देयपुरम्। मृदोरपत्यमिति शुभ्रादित्वाड्ढक्। कुसूलकूपकुम्भशालं बिले॥
एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे। कुसूलबिलम्। कूपबिलम्। कुम्भबिलम्। शा-
लाबिलम्। कुसूलादि किम्। सर्पबिलम्। बिले किम्। कुसूलस्वामी। दिक्-
शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु। दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्ये-
षु। पूर्वेषुकामशमी। अपरकृष्णमृत्तिका। अपरपञ्चालाः। पूर्वयाया-
तम्। पूर्वचानराटम्। शब्दग्रहणात्कालवाचिनोऽपि दि- ५७

प्राह्मणादिकायाः कुमार्य्यां वयसि। पूर्वपदमन्तोदात्तम्। ॐ वृद्धकुमारी। कुमा
रीशब्दः पुंसा सहासंप्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रवृत्तो ॐ उदकेऽकेवले
समासाधिकारात्। तत्र वयस्सु इति न कुमारस्यमेव वयसि किम्। परम
कुमारी। उदकेऽकेवले॥ अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वम
न्तोदात्तम्॥ गुडोदकम्। स्वरे कृते तत्र एकादेशस्युदात्तेनोदात्त
इति प्राप्तः। अकेवले किम्। शीतोदकम्। द्विगौ क्रतौ। द्विगावुत्तर
पदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम्। गर्गत्रिरात्रः। द्विगौ किम्।
अतिरात्रः। क्रतौ किम्। बिल्वहोमस्य सप्तरात्रः। बिल्वस्य सप्तरात्रः। ॐ सभायां नपुं
सके। सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम्। गोपालसभम्।
स्त्रीसभम्। सभायां किम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसके किम्। राजसभा। प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम०
त्रिको०व्या०
५६

घच अच किम। कपि अप्सराक्षिम। अमहन्तपद् सेव महाक्षिम। नवाक्षिम। नम्
ताधिकसंज्ञो यम द्रास्वकं जलमां अकर्मपरेत्वे तोकिया घुहातो त्रि। मूतानीम्॥
अधिकाक्षिमः संजीवाक्षिम॥ मद्रासमयहतो संचात त्रिंशहीतास्मि। मद्राक्षिम०
अश्वाक्षिमा मद्रश्वाक्षिम कं अप्साक्षिम। आघुहातप्रकरतो द्विवो हासाद्विनो
धुन्स्मुपसंख्यानम। द्विगो हासापरानुबे॥ अनतः। आधिकारोपम। प्रागन्त
रपहाद्वियहता तः। सर्वे गुताकारत्वे। सर्वशब्दः पूर्वपदस्थ नोदात्तम।
सर्वश्वेतः। सर्वमहान् सर्वकिम। परमश्वेतः। आश्रयव्याप्रापदस्तंत्यं श्वे
श्वेतस्य सितगुताकारत्वे वर्तते॥ गुतोकिम। सर्वसोवर्तीः कात्स्न्र्येकिम। स ५६
तर वैषांश्वेतरः सर्वश्वेतः। सरसापानितिनिकापयोः॥ एतयोः परतः पूर्वमन्तो
दात्तम। अजनानितिः। मौद्गिनिकापः। सस्रापां किम। परमनितिः॥

निःस्पृहः। द्वा त्र्यादयः शास्त्राणाम्। द्वात्रिंशतस्त्रा। त्र्यादि शतस्त्रा। पञ्च त्रिंशास्त्रान्तो
स्समासो नपुंसकलिङ्गो भवति। तत्र त्रिंशत्सु रूपेशास्त्रणं नपुंसकं इत्येतस्मात् पूर्व
विप्रतिषेधेनापमेव स्यात्। द्वात्रिंशास्त्रम्। प्रस्थेऽवृद्धमकर्कादीनाम्॥ प्रस्थ
शब्दोत्तरपदे कर्कादिवर्जितमवृद्धपूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात्। इन्द्रप्रस्थः॥
अवृद्धे किम्। दान्तिप्रस्थः। अर्केति किम्। कर्कीप्रस्थः। मकरीप्रस्थः। मा
सादीनामवृद्धानामपि इष्यते। मालाप्रस्थः। शोणाप्रस्थः। अमहन्नवं नगरे
ऽनुदीचाम्। नगरे परे महन्नवं वर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात्। तच्चेदुदीचां न
भवति। नगरम्। अमहन् ते स्यादिति किं। महानगरम्। नवनगरम्। अनुदी
चां किम्। कार्तिनगरम्। अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच्। अर्मे परे द्व्यच्त्र्यच्पूर्व
मद्युदात्तं स्यात्॥ गुप्तार्मम्-कुक्कुटार्मम्। अवर्णं किम्। बृहदर्मम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृतावेव ।। उपमानवाचि पूर्वं णिन्यन्ते परे आद्युदात्तं उष्ट्रक्रोशी। ध्वांक्षरावी॥
उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम्॥ शब्दार्थप्रकृतौ किम्।
वृकवञ्ची। प्रकृतिग्रहणं किम्। प्रकृतिरेव उपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्थीति य
था स्यात्। इह मा भूत् गर्दभोच्चारी। युक्तारोह्यादयश्च० आद्युदात्ताः। युक्ता
रोही। आगतयोधी। क्षीरहोता० ॥ दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे। कुटीजः। काश
जः। तुषजः। भ्राष्ट्रजः। वटजः। अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः। बह्वचः पूर्वपदस्यान्त्यात्पूर्व
मुदात्तं जे उत्तरपदे। उपसरजः। आमलकीजः। बह्वचः किम्० दग्धजानि तृ
णानि। ग्रामे निवसन्तः। ग्रामे परे पूर्वमुदात्तं तच्चेन्निवसद्वाचि न मल्ल
ग्रामः। ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची। देवग्रामः। देवस्वामिकः। अनिवसन्तः किम्०
दाक्षिग्रामः। दाक्षीणां निवासः। घोषादिषु च। दाक्षिघोषः। दाक्षिकटः। दा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अके किम्। एमतीापकर्ता। नीयि विकार्थे किम्। दुन्दुभि त्रिकामे धारयति। ग्रावोऽक्षी
ड्याम्। ग्रा देशवाचिनोपाक्षीइति। ह्विचिनि समासेऽकप्रत्ययान्तो परे पूर्वमाद्यु
दात्तं स्यात्। उदाखकपुष्यमित्रका। संज्ञायामिति रागु सं० ग्रावाकिम्। नीयपत्र
पवायिका। इवेमुदी अं कौड़ कौड़ंकं किम्। तव पुष्प [illegible] वायिका। पल्यामि रागु
र। अपीतिनिपुणे।। अत्र णान्ते परे निपुणायां चिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम्। उ
र्धभाः। निपुणे किम्। कारणपायवः। शिल्पिनिवारुअः। शिल्पिनियाचिनि सम
से ऽणान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं सर्वे दणाकुभोनभयति। तन्तुवायः। तुन्नवायः।
शिल्पिनि किम्। काण्डलायः। अकुञः किम्। कुम्भकाराः। संज्ञायां णान्ते
परे तन्तुवायो नाम कृमिः। अकृञ् इत्येव रथकारो नाम ब्राह्मणः। गोतन्तिय
वं पाले। गोपालः। तन्तिपालः। यवपालः। अनियुक्ते किम्। वेत्रपालः। गो इति किम्।
वत्सपालः। पाले किम्। गोरक्षः। तीनि। पुष्पहारी। उपमानं शब्दार्थप्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रूपभार्यापियधन तपान्त्येपः। अन्त्येवासिकुमारीदान्दाः। ओदनपाचिनीपाः कुमार्या
दिः। अधकामाय दान्त्याद् भिः। श्रोन्तो निशा श्वा राएधीयते ते एवं त्रिपन्तो। भिन्ना
मारायः। भिन्नांश्च केवल भि [illegible] ति मातापः। अपधात्ताः। अपवेनधात्तरा स्त्रंपघ
न्ते गेया यादिपु किम्। दासीभार्याप्रियः। स्ते पे किम्। पनम्धा हरताः। अङ्गनिभेरे
वेमघ लिशे धोभेरेपः। भैरेपे किम्। पुष्पासधः। धेनुकाल्यान्तर्धौ। भिन्नाके सः
भाञीकेसः। भिन्नाद्यो न विशेषाः। धेनुकाल्याकिम्। समाश्शान्यः। समस्ते
समास इति किं पामाश्रुष्यते। तद्धर्ष्ठे किं भिन्ना प्रियः। बहुव्रीहिरप्यमत्र पूर्व
पदमन्तो दात्तम्। गोविडाल्स सिंहसैन्धवे पुपमाने। धान्यगवः। गो विडालः। तृण
सिंहः। सक्तुसैन्धवः। धान्यं गोरिवेति विग्रहः। व्याघ्रादिः। गवाकृत्या सन्निवे
शितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते। उपमाने किम्। परमसिंहः। अके जीवि
कार्थे। दन्तलेखकः। पत्वदन्तलेखनेन जीविका। नित्यं क्रीडेति समासः।

मधुविकारस्वतत्समधंगमन६ ॥ ५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तो धर्म्मे ऽहतो। सप्तम्यन्तं हारिवाचि च म्राघुरातं धर्म्मविदे॥ देपंपः स्वीकरोति
सहारी सुच्यते। धर्म्माभिसाचारनिपतं देवम्। मुकुटे कार्षापणाः। हस्तोद्विपदि
का॥ सरस्तापामिति सप्तमी समासः। कारनाम्नि च स ऽ द्भु। पाहृतिकाश्च। ऐप
८ कारहति। ध्रुच्विहपमाचारः। कुन्ताद्युकार्षापणीतिहातच्यमे। पाज्ञिकारा हि नाता
श्चादिहिति। चर्म्मे किम। स्तम्बेरमः। अहरति किम। पाडुवहरणम्। पाड्वावाश्च
पंचाड्वः। तत्पवीजनिषेकाङुरकाःसंशरीरपुत्रभर्थपदपते तद्धरणात्पि
सुच्यते पतेत्विरूढाचिरोहणीत्यरेणावाध्वातइसाहरणाइत्ति निषेधेन साध्यते
तेनवाड्वहार्य्यमिति हारिखाः सिध्यति। पुकेच॥ पुक्तेथ्याचि निसमासे पूर्व
माघ्रशातम्। गोपस्त्रवः। कर्तव्येत स्तोपुकेः। विभाषा ध्वन्ते ऽन्यवाध्वन्न्ततः२।
पापचशिखिनि वा। पापनापितः२। पापणाताकेइति प्रतिपदे केयहरणा स्वकीस
मासेन। श्रोत्रानो चासि मातोव आद्गहरोऽमन्ते वे। भार्यासोऽश्वतः। हि श्वतापत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

क्तसा कर्म्मधारयो ॥ राजभ्राह्मणाः ॥ राजकुमाराः ॥ २ ॥ पो नागिरिषागाडत राधः ॥ षष्ठीप्रतत्पे
न सि ॥ षष्ठ्यन्तो राजाध से नसिव ऐश्वाप्रक्तसा ॥ राजैश्वर्यवेनाः ॥ २ ॥ षष्ठी किम अन्य
त्रन ॥ न्कै निसार्थैः नता नेपरे ति सार्थो समासे पूर्वपाप्रक्तसा ॥ नि सप्रहसितः ॥
२ ॥ कारणाद् इति द्वितीया समासोयम ॥ नि पशब्दो ह्रस्वन्तो आयुहातः ॥ हसितद्
नियापाहि स्वरेणान्तो दात्तः ॥ नि सार्थे किम मुहूर्त प्रहसितः ग्रामः शिल्पि
नि ॥ वा प्रकृत्या ॥ ग्राम नापितः २ ग्राम आद्युदात्तः ग्रामः किम परम ना
पितः राज्ञो वप्रशंसायाम ॥ शिल्पि वाचिनि परे प्रशंसार्थे राज [illegible] पदं वा प्र
कृत्या ॥ राजनापितः ॥ राजकुलालः ॥ प्रशंसायां किम राजनापितः ॥ शि
ल्पिनि किम राजहस्ती ॥ आदिरुदात्तः ॥ अधिकारोयम ॥ सप्रमिहारि ६३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इवर्ण्यतरस्याम्। इवर्णे गतः २।३ आदित्यपमनोहान्तः। इवर्णप्रेदइत्यादो ह्रस्वस्वरएव।
ति। एषपतिमातांधने० स्तवर्तीपतिमारतावाचि पूर्वपदं यथाप्रकृत्या धने द्विस्तूयत्तो
पतिमाणामस्येति द्विस्तवर्तीमा। तद्देयधनं द्विस्तवर्तीधनम्। यद्गुणीलावत्यिपर
त्यादिकायएव। हितीयतिकिम्। अस्यधनम्। पतिमातांकिम्। कान्यनधनम्॥
धर्मे त्किम्। निष्कमात्रा। प्रथमोचिरोपसम्पत्तौ। प्रथमशब्दो यथाप्रकृत्याभिनव
त्ये। प्रथमजेपाकरणाः। सप्रतिव्याकरणामध्येतं प्रवृत्तइत्यर्थः। प्रथमशब्दः प्रौ
ढ़मनतः। अचीतिकिम्। प्रथमोवैयाकरणाः। कतरकौतमोकर्मधारये॥
यथाप्रकृत्या। कतरकठः। २। कर्मधारयेग्रहणाम् उत्तरार्थम्। इहनुप्रतिपदोक्तस्ता
ष्येसिद्धम्। आर्यब्राह्मणकुमारयोः। आर्यकुमारः २ आर्यब्राह्मणः॥
आर्योतपहन्तत्ताहनातस्यापीतः। आर्यकिम्। परमब्राह्मणः। अस्ते किम्।
आर्यावस्त्राभिपद। कर्मधारयइत्येव। राजाच। ब्राह्मणकुमारयोः परतो यथाप्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सि.कौ.स्व.
६२॥

ग

कारकपूर्वपदस्य सति शिष्टात्स्वरबलीयस्त्वाच्चायमेव। दूरादागतः। ताहौ च निति कृत्यतौ।
तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परे अनन्तरो गतिः प्रकृत्या। अग्ने रायो नृत
मस्य प्रभूतौ। संगतिं गोः। कृत्स्वरापवादः। ताहौ किम्। प्रजल्पाकः। निति किम्।
प्रकर्ता। तृन्नन्तः। अतौ किम्। आगन्तुः। तवै चान्तश्च युगपत्। तवैप्रत्यय
न्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः प्रकृत्या युगपच्चैतदुभयं स्यात्।
अन्वेतवा उ। कृत्स्वरापवादः। अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये। अनिगन्तो गति ६२
र्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या। ये पराञ्चस्तान्। अनिगन्त इति किम्॥
प्रत्यञ्चो यन्तु। [illegible] पमेव। नहि [illegible]
प्रत्यये किम्। उदञ्चनम्। न्यधी च। वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि न्यधी
प्रकृत्या। न्यङ् उत्तानः। उदात्तस्वरितपरिणता इत्यञ्चतेरकारः स्वरितः। अ[illegible]६०

पवस्येस्याघृतः प्रुशब्दः। चतुर्थी तदर्थे तु र्थ्यन्तावयवतत् द्वाविर्नुस एपदे चतुर्थ्य
न्तं प्रकृत्या। यूपायदारु। अर्थे। अर्थेपरे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या। द्विजार्थम्। क्ते च। क्ता
न्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या। गोहितम्। कर्मधारयेऽनिष्ठा। क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं
प्रकृत्या। श्रेण्यादिकृताः। श्रेणीशब्द आद्युदात्तः। पूगकृताः। पूगशब्दोऽन्तोदात्तः।
कर्मधारये किं श्रेण्याः कृतं श्रेणीकृतम्। अनिष्ठा किम्। कृताकृतम्। अहीने द्वि
तीये समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या। कष्टश्रितः। ग्रामगतः। कष्टशब्दो
ऽन्तोदात्तः। ग्रामशब्दो नित्स्वरेण। अहीने किम्। कान्तारातीतः। अनुपसर्ग इति
वक्तव्यम्। नेह सुखप्राप्तः। थाथघञ्क्ताजबित्रकाणामित्यस्यापवादः। तृतीया कर्मणि। कर्मवाचके पा
क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या। त्वोतासः। इन्द्रहतः। महाराजहतः। इन्द्रहरं गतः। कर्म
णि किम्। रथेन यातो रथयातः। गतिरनन्तरः। कर्मार्थक्तान्ते परे व्यवहितो ग
तिः प्रकृत्या। थाथेत्यस्यापवादः। पुरोहितम्। अनन्तरः किम्। अभ्युद्धृतः।।

कुरुः। कुमेरिति वाच्यम्। कुत्सितमल्पं वा तमः। कुत्सितो घृतालतः। तिन्तको ग्रहः। तिन्तको ग्रहः।
तिन्तको विभाषेति तिन्त शब्दस्याघृतालतः। अघृताजल्ती। अश्वश्वी स्यादुच्छ्रूपा। अश्वश्वी
स्यादुच्छ्रूपा। अश्वश्वी संघो न सामासत्वात् स्याघृतालः। अश्रीर्वस्याक्ति तत अश्वश्वी स्वक
सिध्या दिल्या स्त्रव। कविसक्कादित्या स्त्रत्वम्। पाटेव ऽव्याइव वारेव ऽव्या। विपात नाम
दिधार्थे समासो विभक्तिस्वोपस्थया पाशब्दे घृताद्दिपादन्तो घृतालतः। तेति स्यान्ते
कद्रूः तेति स्वकद्रूः तितिलिनो ऽपलंघात्रोपादुत्ताततः। पत्पशब्दोपदन्तस्यान्ता
घृतालतः। पत्पकम्यन्तः। संज्ञापाभितिवन्तस्यम्। अप्रवत्रपादित्यत्वे कम्यत्ते समा
सान्तोऽन्तालत्र मेवप्रतिपदोन्क्ते समासे प्रकृत्याद्दुन्तोपस्यरो विहितः। तस्यामात्त घ
साभावः। देवहूतिः पत्स्यातेवमहूपस्यपूर्वे पदं प्रकृतिस्य स्यप्रिब्वते विशिष्ट
वनविहितं स्व। जैहासाभात्ताद्दिवृद्बष्पः॥ सारावेसपुरं खाम पुरं धारिरंधीय
तेऽस्या स्मितिकर्माराधि कातोचे तिकिमत्स्यपः अश्र्यकृ छान्दसतः। नीघ ५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

अनेयासिकिं आपिश लपतीता नीपेश्वतस्त्रे-कार्तकौजपादयश्च-एषां द्वन्द्वे
पूर्वपदं प्रकृत्या कार्तकौजपौ शैवोस्रुतसेकुजपवसोद्धिसरगानाः जैती सावर्णि
माण्डूकेयौ-महान्त्री ह्यपराह्णगृष्टिका समानाधिकरणे भारते हेति हिसरौ
रथन्तरेषु। महत्वृत्र प्रकृत्या श्री हारिद्र श्रेणु महान्व्रीहिः महावैहीं महानडिः
महेष्वासः महत्व्रहतोऽन्तोदात्तः। समासइति प्रतिपदोक्त समासस्यैव ग्रहणं नेह
महतोव्रीहि महाव्रीहिः न्युङ्क श्चेश्व पेश्व देये वाक्महान न्युङ्क पेश्व देयम
महर्षिश्व देवम-न्युधं सातीति न्युङ्क श्वम तस्मादन्तोदात्तःद्वृद्धोऽन्तोदात्तः उक्षःसा
दियाम्योः। उक्षसादः उक्षवामी उक्षवृत्ति उक्षश्रा घृतां ताः। गौः सादसादिसारथिषु
गोसाद गोसादिः गोसारथिः। कुहरगार्हपत रिक्तगुर्वसूत जरत्यश्लीलद्दढरूपा
पापापेयेऽपाते तिसकद्वय पाणकमधः सोमहासिभाद्यागांचा एषां समासानां पूर्व
सिभए देश्वपूर्वपदं प्रकृत्या। कुहराणां गार्हपतं कुहरगार्हपतम्-उभ्रसपानेः

हेज नमः
सिकौल
६०

नामन्येककस्मिंश्चवर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या: श्वाफल्कचैत्रकाः शिति
धातुदेवाः शितितपुत्रतोरसन्नायामात देवसेवति ते एतन्वेतिकिम देवध
भेमापना: हैविभजा हेयाः भेमे रथसं पुत्राभे मापदः श्रन्येककुलस्वपर
तेनपुत्राणेन्यो: एतअनयोहृता श्रिहाभिषिचनकृ ये श्यानान्तवित्रिया तामवहता
र्थम् नेतेत या बहुवचनं किम् संकर्षणवासुदेवौ द्वन्द्वे किम् कुक्षिता
कुमारीकन्यकरकस्मिंश्चकिम् कुकुटमयूरः ॥ संख्या संख्याया विपूर्वपदं प्रकृ
द्वन्द्वे द्वादश त्रयोदश त्रैस्त्वपसादेशो नो द्वौ तो सिपाख्यते ॥ आचार्योपस
र्जनश्चात्तेवासी आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्याः पाणिनि ६०
नीयरौढीयाः ॥ कुशलेमबन्धो द्वात्रीयती आचार्योपसर्जनयहणं द्वन्द्व
विशेषणम् शाकल्यो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनोपयाविशाषेत तेन ह न
पाणिनीयदेवदत्तौ आचार्येति किम् छान्दसवैयाकरणाः =

पतिरिति सप्तम्यन्तस्य पतिरिति भवति द्विगुरिति स्वोऽश्वापतयो। पतः पूर्वपदं
प्रकृत्या स्यात्। द्विगौ पञ्चारितिः॥ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात्॥ अका-
लवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु। सांकाश्यसिद्धः। सांकाश्ये सिद्ध इति एषु नः। आत-
पशुष्कः। भ्राष्ट्रपक्वः। भ्राष्ट्रे इति चक्रबन्धः। चक्रे बद्धः। अकालात्
किम्। पूर्वाह्णसिद्धः। कृत्स्वरेणाधिगतस्य सप्तमीसमासे। परिप्रत्युप-
पा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु। एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववा-
चिनि चोत्तरपदे। परित्रिगर्तं वृष्टो देवः। प्रतिपूर्वाह्णम्। अपपराह्णम्। उपपू-
र्वरात्रम्॥ अपत्रिगर्तम्। उपसर्गाः आद्युदात्ताः। उदाहरणे स्वरः। सिद्ध-
त्वात् अव्ययीभावसमासे। अपपरी वर्ज्यमाने। तस्य पदम्। तयोरेव वर्जना-
र्थत्वात्। अहोरात्रावयवाः अपि वर्ज्यमाना एव तत्पदार्थे भवन्ति। वर्ज्यत इति किम्। अ-
भिप्रति। राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु॥ राजन्यवाचिनां बहुवचनान्ता-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री नमः
सिकौच
३९

क्रमन गमन न आपः गमनागमनम् । गमनं च क्रनिक्रमं गमनं चापि क्रमणं श्चेति किं
गमनं शोभनं नम । भावे किम् गम्यते ऽनेनेति गमनं श्चे वा गमनं नश्चेपः केति किम्
वक्षि समासमा [illegible] तः । कुमारः श्र० । कर्मधारये कुमारः श्रमणा कुमारश्रमणा कुमारशा ऽहे । नोह
तोः । श्रादिः प्रसेन सि । कुमारस्यादिरुदात्तः प्रसेनसिपरे कर्मधारये भवति ग
तमेनोः । त्यप्रसेना: कुमारप्रसेना: । पूर्ववदन्यतरस्याम् । पूगागारस्त्रात्पुनः
वा कुमारघातका: कुमारजीमूता: आद्युदात्तस्याभावे कुमारश्चेत्सेव भवति
इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । पञ्चपरेषु पूर्वं प्रकृत्या पंचारत्निपः
प्रमाणामस्य पञ्चारत्निः पञ्चमासा भृतः पञ्चमास्यः तमधीष्ठ इत्यधिकारे
द्विगोर्यप् पञ्चकपालः पञ्चभगालः पञ्चशरावः न्यसंख्याया इति पञ्चानेशाद्व्या
५२ पुत्रातः इगन्तादिः किं पञ्चाश्वः द्विगौ किं परमारत्निः पक्व अन्यतरस्याम् । बहुश ३९
वस्ताया पक्वरत्निः पञ्चमास्यः २। ध बहुकल्यापः बहुशालो ऽन्तोदात्तः तस्य

उक्तविषये भुवनपतिः भूस्वर्गादिमान् इति वक्तव्ये नो भुवनशब्दः । आशंका
बाधने ईषत्संभावने । आस्ति साध्वसाधः संभावनम् । गमनो शंकमस्ति ।
गमनाबाधम् गमनेनेषत्ः गमनमाशंक्यते आबाध्यते निकटतमभिर्ल
धातं भाव्यते संभावने किम् परमनेषत्ः पूर्वभूतपूर्वः आढ्योभूत पूर्वः आढ्य
पूर्वः पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते । भूतपूर्वे किम् परमपूर्वः । सन्निध
समीपसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये । वृषपूर्वप्रकृता सन्निधम् गांधा
री सन्निकृष्ट कश्मीरसमर्यादम् । विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु । विस्पष्टकटुकम् ।
विस्पष्टशब्दो गतिरनन्तोदात्तः । विस्पष्टेति किम् परमस्य प्रयोगात् ग
णेति किम् विस्पष्टप्राधारणाः । विस्पष्टविचित्रव्यक्तसंपन्नपरिपूतकुशल
चपलनिपुणा । श्रज्याव्ययकम्पायव्ययज्ञभावेकर्मधारये । श्रज्यावकन्द्रस्यादेशा
यत्ति श्रज्यावापानयतिनिवोत्तापेद्भावयाविपूर्वपदप्रकृता । गोमवं श्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम ९

सि॰कौ॰ ष॰ ७०

२६

वे नपुंसके मात्रा दिशुपत्तो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथाभिन्नत्वात्पाल्लुक्ष्य प्रमा
तां भिन्नत्वामात्रं भिन्नत्वाच्छब्दो गोत्रश्च हस्व इत्यप्य सपानोः पातिान्नुपसमस्यातीा
निशब्दस्याघु हान्तः। नस्रोप क्रम नमस्शब्दः प्रवाघ ग नोः इपु छापमाइपु
शब्दोऽघु हतोनि सान्तं नपुंसके किम्‌· कुलछापा· स्वल्पश्रियपो र्हिते· स्वल्पोः
पापो र्हितेमवचिनिसमुद्दे बेतथा। गामनम्रिपम्‌· गामनसूखम्‌· गामनश्वा
क्रोशिस्वरः हिते ति किम्‌· परमस्त्रुखम्‌· श्रोतो व· श्रीतैगाम्यापांश्राग्यत्क्रम
हल्या स्वतंपापस्यम्‌· छात्रश्रियोऽन घापवः धास्वरा छात्र शब्दो प्रसपपस्य
रेणानोहातौ श्रीतो किम्‌· राजस्तूखम्‌· स्वं स्वामिनि। स्वामिनि शब्दे परेस्य
पाचीपूर्वपदत्तपागोस्वामी स्वं किम्‌ एपमस्वामी· पसावेस्वर्वे· इमुनागहप
त्रिंदि मे॥ नभूपाकृचित्स्विधिभुपति शब्दे परे वे इग्र्वर्णपा विविति तत्पुरुषे नै
तात्रिमकृत्याः। भुवः पतिः भूपतिः वाकपतिः। विपतीः त्रिधिभुप तीः पाभूर

पतयोः॥ नातियाचितमिति तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् कलाधर्मः होवातिककथा
यम् कटशब्दः प्रवाघश्चनंताः तस्माद्वसंपापनान्तो वासिष्यस्वेति तीनेकच्च
रकाक्षुगितिस्तुर्धः द्वादेनिपुन्नोइति ठववन्तो दात्तः जातौ किम् वरमाधर्मः।
सदृशप्रतिरूपोः। सादृश्ये अनयोः पूर्वं प्रकृत्या पितृसदृशः सादृश्ये किम् प
रमसदृशः समासार्थोऽत्र पूज्यमानता न सादृश्यम्। द्विगौ प्रमाणे॥ द्विगाउत्त
रपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वं प्रकृतिस्वरम् प्राच्यसप्तसमः सप्तसमाः। प्र
माणमात्रप्रमाणो यो द्विगोर्निसमितिमात्रचोलुक् प्राच्यशब्दः आद्युदात्तः प्रा
च्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः। द्विगौ किम् व्रीहिप्रस्थः प्रमाणे किम् परमस
प्तसमः। गन्तव्यपण्यं वाणिजे। वाणिज शब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्य
वाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम्। मद्रवाणिजः गोवाणिजः सप्तमीसमासः म
द्रशब्दोरक्प्रत्ययान्तः। गन्तेति किम्। परमवाणिजः। मात्रोपज्ञोपक्रमच्छा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीगणेशाय नमः
सि॰कौ॰स्व॰
३८

गर्गसंकरातां विकल्पस्तत्काशिरकाशसमाचिस्फुकुशोनिगाग्रस्तिय(ल्लि)ज्ञापयते प्रति
पत्तिं किम् मूलकुम्भम् पदेऽपदेशे: ध्वजम्याचि निपस्थळ्छंऽता (अवे पूर्वपदं प्रकृ
त्या तत्पुरुषे नत्र पदे नप्रस्थितः ऽव्यार पदेन मूत्रथशब्दो च अन्तः तस्याण्यादि स्व
रेण नीन्तः यद्देशे किम् विस्तुपदं भिचाते यात आतो नियातशब्दे परे यात
शब्दाद्यादिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या कुटीनियातम् कुटीनियाते कुटीशब्दो
गौरादिङीषन्तः कुटशब्दो प्रमन्तः पन्नर्यादि स्यदे यात आतो किम् राज नि
याते यसति नियातशब्दो परे ६८: पार्श्वे शारदे नाते हे स्तोभय मार्ग वितत्स
याचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात रज्जुशारदमुदकं
म शारदशब्दो न तन्नार्थः तस्य स्वपदविग्रहः रज्जोः सद्यउद्धृतम् रज्जुशा
रदं सर्वै रभ्योस्याद्युदात्तो प्रत्ययादितः अन्तो तदिकि म ऽता शारदम् अधर्म

सिद्धान्तकौमुदीस्वर ३८

त्तीत सुहृत्वः शास्त्रीय स्वामाण्य ममेवनमकुनीयाता नामन्त्रपत्नोधा वघः पतिगतानं
किं स्वात्मकाश्यकः पूर्वत्स्वलमयोजो समाध तेति यतोच्चिमते पर्तो वाचिमुत
रपदेवत्वर्जितेव दीपाचपूर्वपदंपूर्वत्वात्तसुहृत्वे कस्मसा ॐ सोहितक स्वावः
कस्मशक्तो नवप्रत्ययाना तः सोहितशब्दोऽनन्तः धातोः किं पामकस्मः यतोभ्
किम कस्मति भाः मनेते किमकस्मेतः गाधत्वयतापोः पतिमातोऽ। पत्वोह
तरपदत्वोः प्रमाणाभावाचिनितसुहृत्वपूर्वपदप्रकृत्या स्वातित्र गाधमुपक्रमतत्र
मातामिसर्पः जे सवर्तां पाद ऽ ६ वेदपतेतावदिसर्पः पतित्र शाकइत्यनोमधो
हतः प्रमाताभिपत्ता पतिच्छेद मात्रम नयुनत्वाम एव प्रमातो विमपरमात
धर्म तपादेनपादे तत्सुहृत्वे प्रकृत्याः धनत्वादः धनशाद्धे वक्तुप्रस्यपाताः प्रस्प
१२ त्योतापुराणाः पाघकं पामतपादः। प्रतियधि चिाकृतपोः। प्रतियधिया
चिपूर्वपदप्रकृत्यापतयोः पातस्त सुहृत्वे गमनविकल्पा हकासाकृ.म।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम

सि.कौ.

३६ शिशवे अद्विहुलेः विसृ-नुते पर्धीते चिरिंचि रिहि रिन्नो नेतिव-कृ यमा इत्येतजा

वत घानु तालस्य वपत्रे लिन्तु-त्रे भा बो विवि तम-आदि: सिद्धोऽनयस्ता सामा। सिज

न स्वत्कृतातो धापा सिक्ठे पर्तिर शिगो वलिवसेभोऽनोवासेति थत्व नेपदे

स्युस्तः अ-नीघा आदिधी स्यातपर नेते त्रवत्तरालितीति प्रत्यपास्तूर्व मु हतं

पुत्रशिवश्च व-रपाते विवव्यर्वितोत सा:६ वोत्तमरिति। दिग्ध सवर्वेस्तापोत ना

मस्युहा-हूं स्यात-परहुन-नीच।ह्रिः इसिप्र सव स्या:।ह्रैः समासस्य अत्र-नोंऽ इ त तोः प

रुभ्रिपम गहुधी होप्र सूर्सा पूर्वपदम:ऽत्वात्यारिते वोगिपूर्वपदं पक्सा स्यात-

समपाइ:-नतत्पुरुहवेतु स्यार्थरतीपा समु स्पुपमाना जपपद्विती पाप्रकु त्पा:। सप्तेते

पूर्वपरस्पूता लत्पूरुषप्रकसा: तुल्य शेषत: कृस तुल्याख्यां जा तोतितत्पुरुष: सि. ३६

रितापाता: किरिकाणा: पत पत्मरूपतसत्यम मंदपति भास्के इन्द्रे सविलिस

ततो यादेव सेना नाम प्रिय अज्ञाती नाम चेमुके जेह जयन्ती भीम हतो यन्तु बहुप्रिय
तु र्मो हत्वा दिशि वधो हत्वा दि र्मि भक्ति हतो ध्याय छिद्र हूयमानः त्रिभि कुम नगोह
त्या दयती एड इ कुइ ऋद्ध्य वध्य ध्यगज्जेन गांधारी शतो नो ध्योगार्तु: शुल वि वेक
सौमय धैकूव बने ऽ अर्ताना तत सेभ्यो वृद्धान तेभ्यो पाहि श्रु धीवहते म: हि यो महा
दिय ऽ पत्न महत्वा दिर्भि भक्ति मे तु ता धुधिर कुभि: महा सिति किम ऽ पता यैदि येदि
ये नचा न्यताश्याम नु: पत्न महत्वा दि र्यो ततो नृसिर्य मानः तिस्य तीसम जिगदृष्टा
ख्यातम धर्म नम तासनु ततो दुःइ इय देशा देसार्ध धातुकमण्डु ततमात्रि दु:
स्मातसां तसार्ध धातुकमजुह तं स्मात तासि: कर्ति श्रव यप त्वात पय श्र गुह तोत
नित्यानि नि तः श्र यिच श्र कलते भि: श्र इ पदेशात पुरुषु भाव नश्चतम चित्त
तोना बे न गाध्या ते वर्द्धमानं शिर मेता स्यादिभ्य: किम श्र भि क धे गहि तः इ प
स्था यहतान्नेह हतो मय पापाया अय हतां किम: कतिकति घ्रानी:सो वेति के

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शशास्यस्वपस्तदनो दनोदतासंप्तान्दी अमात्दिस्वशसादिर्धिमान्तिक दस्तालास्वा
में अन्तारंअंग्रपमा आनती फ्रसवते अन्तोदाहिक्रम दधनी अम्पस्ता नामादि
पिसाघुसतः अनुमः क्रिम तुदनी वकादेशीउ अउदातः। अनुपदेशात् सात्या स्वशातुर्व
सार्वधातुक इति किचातः। उपवतोगाहत्पवीतउदात्त [illegible] स्वा मै वोवपम हर्ष पूर्व
तस्मासाान्दीशसोदिधिर्मी कृ अउदातास्मान्त वोदवि भी सै दिया पक्ष्णवतेः त५
सोधेनोइ-धास्योः। अनपोवितः परेशसादिदत्तानसुः अहबंधा सेस उनः
सन्मे इत्यर्थः अंपामनुप-इत्यान्तादनोदत्तानुउध्ववपते मतुपदसतः वोम्य
हि मानउदत्तिमान इवर्तिंदुः अन्तेतावनेः अन्तोदात्ता क्रिम मास्याति दहि
अमान स्यात्थि धो अज्ञान मति उमानयदितो म दवन महत्यानि नृलिगुसान
पायवानहि- देशकात्त-देयोनइदेवतः। नामनवतरस्याम मतुपिवो हस्वस्त दना
दनोदात्तो नामग्रतोपा चैत नीमुमती नाम आश्छन्दसि। आःपरे नाम ३५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यद्युत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परास्तृतीयादिर्विभक्तिरन्तोदात्ता स्यात् परमवा
चा। अस्वेरस्नुस्सर्वनामस्थानेतस्य अन्येऽ पत्तिविभक्तिरुदात्ता इन्द्रोदधीचः वाचि
तिशूर्पधरनोदात्तं संप्राभ्रम तृतीयादिरिसर्वनुधर्त माने: सर्वनामस्थाने अहताम्
शस्वरे यहार्थम्। प्रतीचो दाहृदं दुरिंद्रपदाघर्षुक्ते चुभ्यः। पक्षोसर्वनामस्थाने वि
भक्तिरुदात्ता प्रक्रोहः प्रक्रोहा। उपधायाः महतांकर्तव्यम्। इन्द्रभृतं अन्यस्यपुरस्तात्
पूर्वेद्रम वर्षिनंतामः अन्यस्तोन। अनोदात्तात्सर्वनुष्णतेः न चान्तोदात्तता
स्तीति यावम् इन्द्रमो:स्थाने शो शतु हाल तृतीया हविति सर्वेगाद्युदात्तस्य असो
विधानात् प्रते मध्वमाभ्यां गावर्द पद्भ्यो मात्रहृन्निरर इति प्रचार्तरुपः पद्भ्यां
मूर्तिः वर्णिर्नं त्रिरुहा जेसतेमातिमाति मनस्विन्नेहः रुचा अप भर्णाकेन्द्रेन पु
मस्वभातेषपुंसः। दैलपादपम तवो धर्तार्दिरिर्दिवे। अष्टनो दीर्घात्।
शसादिविभक्तिरुदात्ता अष्टाभिरीशपिः। शतुरनुमो नद्यजादी। अग्नेरुमप

द्विधेऽइति शत्रन्तान्नमार्थ्यप्रतीतेः पृथिद्धः सर्वेभ्युत्तरीयः पादः। आगुणतस्य प्र
त्यय आगुणतस्यात् आग्रेः कर्तृप्रम: अग्रुणता मुक्तितो पदत्वस्व नयिपुच्छति
शक्तिवोरन्तानतरेस्यतिप्रश्नवो-चितः अन्तर्डहातः चितः सप्रकृतेरद्र कृत
र्थेभ्य चितिप्र सवेसतिध कृतिप्र सपस्या नाडन्ततो या व्याइसर्पिः नभ नो मद
केसमेपदके सारध्यीम नकत्तुते नद्धितस्य चितस्त द्धितस्या नाडन्तातः। पूर्वेत्तासिके
भिस्तत्रेषांध नार्थाभिरम- कोणापवनाः कृतः। कृतस्त द्धितस्या नाडन्तातः प्रह
यूवः तिरस्कोनसि:। अनडन्तातिस्यापार्थः विमुः साजेका वस्ततीपार्हिर्वि ८५
भक्तिः सुसप्रभापदुपव नंतेचे पवरका घ ततः पतरुत्ती पारिहिंभक्तिसंघुत
तो धा धातिरूपः सोकिमतरेसा ताजेका वोविशब्दात्स्य सोभूतरसोनृते
वकावद्धिकिम विधतेतश्चनिये स्तीपहिः किम नहरर्थवाबमः अन्तोह ३४
ताडुत एवहाद्भवत रत्यामनिपदसमासे नित्याभिकाद्गि हितसमासादवत्रे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त त्यम नुख्याणामन्तः स्थितस्स्यात् तिथ्यानां भयनं स्तोत्रं लिख्यम प्रतोनाव
इतिप्राप्ते तिथ्यभन्त्यधीक्षितिाञ्छन्दसि भवन्तस्थितिनालि यत्स समासिमे स्वनु
धानि स्थितियतऽस्त्यः पश्चन्न भत्तामन्यके सम्मे सिमस्ये सिमस्यापर्वतो
ऽन्तऽस्योः श्र पर्वताइति प्राप्ति क्रम तत्र उच्चस्य स्वेवपलो तेनवासत्तनुते
सिमस्येइति सम्मे स्थवसेव त्रिपाता ख्या घु ताला: स्याह:ऽपसगी श्वा भिर्व
र्गभित्पधाही नामन्त: । पद माही नाभिति श्चत नाम पद एवम नन्नम्य-स
हते पुत्र सत्त्विभिः सह स्यस इति प्रकातोसहशब्द श्याघुताल इति प्राप्त स्त
त्रि-त्यम-ता वाही नाममाधु स्ताताेऽस्मे वहााामनु तातं पस्मे कुवर्ग भिस
स्याध्वनीय-वाहको गुत्ताः वच्चे तिपा हन्ते तं ने क्षिम भवो पथापाह तो
किम-पथा नोऽस्ति ति: का मं। प्रकारस्ति हत्कौ पा स्या न्तऽस्ता: पटुब ६०
शे व सर्व भनु हाऽत्र म शेव भिसा त्रि हित्कौ स्य पारलि तपर्वः। प्रशंपक्षि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ख्वतु.
सि.कौ.
मु.
३३

रावहृहृपहिह राथा रत्नाप स्वदेय राणाम्. एवा मा पु स्त त स्यात्. मह्हि छ्य बाठ पे
णीवि कुका रत्या न्वे त. ग्यारि हू त तः। महिषी जापा आ माछा उपर ध ति। ॐ। द्युति
सं तीपु: पाद: ।ॐ। शकट्ठि शकवो र ह्वाराम न्त रपर्णी पे रा। उक्त तः शकटि: ३
शकटी ३। गोछ नस्यप्राह णां नाम धेप स्या। मन्त्र। मन्त्र रपर्णी वेताः हातम
गो छ नोथ पाल्सताः अव्यय गोछ नः। पशु: छ्छुत। पद ब्रह्म तिक स्य रेगा नो
तः पाए यत स्या पे लमच २ जन्मि शोर्ष कमेला रानाम पाएवतः धूम्र गानु म
त्र केश का सया स्या। श्रीपा का नाम धूम्र स्य स्या नाम। पर्णा वतु सांध
प्रभ तीश्च तु तेय जं ति सा। शिखानि कमेरा ता तानि धूम्र गोन्ड:। मुग्ध
केशः। का सपा स: स्या। श्रीपार्क: ३। कचि के शाह रिके शवो श छन्दसि। कचिके शा: ३२
री केश:। धन्या: स्य ते स्यारितो स्व छन्द न्य उ: भा न: अव न प स्व:। अपु
स्थ स्क शवो रा रिते:। स्यादित स्यात॥ तिसाशिका का सार्थ धान्य कन्या रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बादिर्मानुञ्जनेनमः दृष्टान्नानुनीपमा पुत्राक्षरत्पन्तानाम्· पुत अप्रुतं आदि
धमभिः अपित्ता त्रिपरीताः मकाविहृदपारेयतगितत स्तैलाजि ह्निन्ताकाः सेभाका
काकाशतिन्नमादिः जी· एषा मादिर्द्वितीयोवार्ऐता: मकार: यहृ८इति छन्दसिव·
अमकारधुर्प आत्मनः सन्नपानुसाराहृदिर्द्वितीयं जो हातं सेपम कर्इमादिवा
र्वे॥ आदिर्द्वितीयवोद तमास्त्रगंधिते जनस्वाते जा आदिर्द्वितीयानेशक
र्ष्ये ति यपः पर्व्कापेतोा हाताः सुगंधिते जक्षाः नपड्कृत्वा जा नाम्· आदिर्द्वि
तीयअो हातम्·त जाद्नेष्ट्रसम पानतस्वान्ता स्पूर्वम्कुत्सपः पातत्स्वर्गवे
ना नासघुनीशत्रैस्रघुवड्हातोत्तः सन्नाथा सभा· शिशु मारेन्ड्वरवसी
र्षेर्द्धापुरहरयासान्व: अन्यापूर्वमिहातं द्वितीयंदा साकाश्यपकातिः पन्ता
८० सिकाएर्धाघादानाम्·तिपष्ठत्रसंवा· इबानतस्वहपा देतादिर्वा। हसितीषा
नाड्·नीषा·ऽश्रेता दाशेरकपा सपसासशेवासश्यामाकेशतिरशेवार्व

श्रीराम
सिद्धौष

३२ सेनी हरिणी अन्यश्चार्क सूर्य येषां तेऽन्ये पूर्वांतरन्येषुः शाकुनीनां च स्वस्थपूर्वम्
पूर्वं स्वस्थ उक्तं स्यात् कुक्कुटः तित्तिरिः नन्दु श्यामा श्येन कपोता म· वधाः स्वन्ताः ताम्रा हरि
तस्थ न्त अस्तेतः फलकं स्यात् धान्यानां सेव्य रक्ता नाम स्वादि हृता सः का ता नां
श्यामाक्काः बा नाम माषाः मनयर शकतौ मबा नाम केकरः हयादीनां
मुसंयु फलं नाम न्तः पूर्वं आ हविषि हस्ते स्वस्था चन्द्रम हयादीनां किम
पथान्तः असंयुक्तेति विषम स्वैः दुग्नानां स्व अथ स्वादि हृताः फलिः ।०ः। इति द्वितीयः
पादः ।०ः। अथ द्वितीयपादारम्भ इति स्य हस्ते तितः सत्तः आगर द्वितीयाधिकारः ॥
चतुर्थौ प्रकरण मकरस्य हृदे स्वतः प्रथम चन्द्रा विषयाधिकारः। स्वङ्गानां मकुञ्जीषि ३२
नाम् । कर्तव्यं किं चकारादिनि विवर्जयित्वा अथ चं स्वाङ्गानां द्वितीय उत्तमं स्व·
स्यादं कुर्वीश्रीनां चन्द्रकोपाः हेनाय इत्वं मादीनां च मस्येपः अकरः शादीनां
शाकानाम श्रीत स्वाः शतशुम्बा· पोतानां गुर्वीश्रीनाम· पादपः स्यात पः। ये

स्यमकृत्वाद्वीपान्ते सहस्रैर्बहुस्त्रोस्त्रादिमतं हृस्वमुत्तरं स्यात् मुनिः मन्त्रस्या
त्वनस्य अव्रिहि हतातः तस्यजान्तः देवजेतु मन्त्रेमर्णादिश्च पः । मर्दुस्यासम
कातने अर्द्धी यावस्य शमेशाकेतु मर्दुवित्पस्याः । पातं कृष्णीनाम अर्गाहि हतातः
पातं कुः स त्सिः यामाशिनाभ्य यामः सोमः पामः लुवन्तस्यापमे गुणामधेपस्य
वन्द्वेय वज्रा फिगन्तस्ये तिपान्तानाम् पितृभिस्तिनु लुपः प्रार्वसस्तानि
वन्त्यपर्वत्तिविशेषण्याचुसिंहमहिषाणाम् एषामुपमेय नामतादिहितातो नः
तोपपुंवता पः मेहृद्विमहः व्याघ्रः सिंहः महिषः राजविशेषस्य उपमा व्याघ्रेतं
पम आ ठड्ढः वाजुदु हाताम् रथाय जो दुपोश्च वर्ह बोनु हः । मनोसयोप
कोश्चघोस्सतोर्धि वधूस्य गहहहातः कस्यात् जोसाहत्वः । स्यो विवप
यतीन्यपूर्वतामम एषां च्याताम् माघ्रहतः स्त्रीविषय मोस्त्रिका यतीः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लिकोस्य-

३१ तेषां भ्रुवनयोरन्तस्थितितेजस्वायन्ते (उत्तन्तः (६): इति किंटसहेवभ्रूवमः
बाहुः (६): मथाह्निः प्राकृशकदेषु ।। अधिकातेपमे शाकटिकबोति ति पार्थं त ह
स्यात्तंसंसत्री ठिषवस्य ध्याह्निहताः स्यात्तं वयिः तर्जुः नधिवप स्यादिखे नास्य-
वमेन वापः इसंसस्यतु सर्षिमपनप्पु सकम-रुतोधान्यानां वधबाम ।।
घवापि सर्षिः कुशाः काशाः माषाः तिलाः वल्लवांगुबोधु मां-श्वसंरक्षापाः प
८ श्व-स्यादुष्णि पर-त्तोनाम शिलशार्दूनामकतिाभ्यां चुंचुकारिडि श्रीषका
तिवमधु तिशोधिनाषाः प्रातितांकुर्वदं कपर्ग्रासुर्दं ध्याह्निहताः काकः
ककः-ककुभे प्रातितां क्रिमः (५) कुमे तण्डुवतीकत्रिमारम्भाश्वेतत्-तपि
पते(ड)व तमिहतं स्यात् कन्दुकः। (प) तर्व न्त्र तानाम (द)न्दु ह्रतावोति शा ३१
स्तम-मस्यसा कशेपावेवन पीकानमेषम-पत्तिनांत्तरातितिनिता
तानाम-ध्याह्निहताः पतः हति राः शितिः पक्षिः हरितः हत्वान्तस्यह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्स्पन्नाऽह्नातस्यात यामाबाधाम॰ पक्षन॰ अर्गनिस्यस्तणाक्ताचेत्ऽऽधनर्व
न्तानाभिसाघु ह्नातस्यापवाद्ः अर्थोस्यस्यामाणाक्ताचेत् पान्तस्यान्तासूर्यमिति
पतोनाद इति वा घुह्सेप्रापूर्वचनमा॰ अग्रशायामस्मिन्णाक्षेवेत॰ दिनाक्षोप्या
इसपर्षभि हम॰ भूतपयसा पक्षादिकृ पर्यायस्याघुह्नात [illegible] ता इन्दू अग्राशाभ्यस्यति॰
नन्तत्राणामाश्चिचपाराणाम॰ अन्नाऽह्नातःस्यात श्रेष्ठानुराधादीनांस्यापद
इति प्राप्ते ज्येष्ठाभ्र लिष्ठाधनिष्ठा-ताभिह्नन्नतासेनाघुह्नाते प्राप्तेपचनम॰ नेकु
पूर्वस्पकृतिकात्याचेत॰ अन्नोऽह्नातो न कृत्तिकानक्षत्रं केचित्तु कुपूर्वेषि प्राप्त
द्विचाताभिति प्याख्यापअपि कावहसिका इसन्याय्यन्नोऽह्नातोमेस्याद्ः। कृता
ति नाव॰ अन्नोऽह्नातः कृतं मिथिन्से अग्राकृतिगराणपन्ने ज्येष्ठकनिष्ठपोर्वविसि
ष्ठन्नाऽह्नातस्यात॰ ज्येष्ठश्राहचमसाकनि ष्ठश्राहचतुरः उपसिकिम
ज्येष्ठः श्रेष्ठः कनिष्ठो लिष्ठः इह नि स्पसा ह्नचुतपञ्ज। भि॰ अतिस्पकोस्मृति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यापोसर्वनामतयास्याड्ह्रस्वश्चमिसौ घ्रौः प्रथमं नादेतु सयायन्त इति गृह्यते॥
हल्ङ्यादिनास्यलोपः॥ परवच्चान्वयवर्त्तित्वलिङ्गे भवेश॥ स्याड्डुत्वाद्यनाद्द्वी॥ ह्रस्वः हलि
तस्यावचेष्वमितिलाजीयहते हतः॥ हल्लितोऽर्थः॥ आरथ्योपहतांकिम ग्राम्यहोम
सीनस्य धाममयादीर्घाजिलोऽभवति॥ चलक्षितिचप्यादायर्थकिहम हल्लिताः इह
वर्णवैगाद्यन्ताद्युहत्तौ॥ क्षत्रस्याकृतिगामांचेतःपदीनां तरामावृहते प्राप्ते
यौहतोविधीयते क्षस्मानोधीहिलं क्षमोनोनामवयकः कृतारव्यापा न्युकः
योगश्चैः धानामधेयस्य क्ष स्वस्वस्य अपेक्षा क्षयो ह्रिता क्षस्यअधिः॥
क्षमारधयागहिः॥ तिसमामुहन्तः स्याहिसक्के वेसड्डुवर्त्त इति पुरुषम॰ सगोगोपया
तिपूर्वेसयानौहतत्वशीनातयां प्रकृ॰ एत इक एक वशानोऽच्छ स्यन्तः॥ सुडुस्व
स्याङ्नामकुर्वाहिनामितिद्वितीयस्यापाहतत्वे प्राप्ते न्नौहतार्थं आरम्भः वशा ३०
यहतां नियमार्थं ह्यन्यद्येति तेन सौके आयूहतते साहुः॥ छक्स्यच॥ छ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घुहातइअपशब्दः स्त्रीप्रपशब्दात्तु योऽत्र स्वान्त्या सूर्द्धक्वित्तिमध्योहातौः॥रखान्तस्याश्मादेः॥
नरवम ऽउखासुलेम ऽऽःखम नलस्य स्यात् शिक्षात्कि याघुहातसे प्राप्ते उखा नाम भाराऽ
विशेषः॥तस्य कृत्रिम सातल पुपवर्त्ता कृ अे माला चेत्सुवर्त्ता स्यो हातसे प्राप्ते सु
खऽः खवोर्द्वि नपस्येति प्राप्ते अश्मादेः किम शिला मुलम मुखस्य स्यात् शिक्षा
तिन रविषयस्येति ॥ अघुहातसं शिखापास्तुशी ऽः लोनि संस्यश्चेति ऽ गादि हृ
पुलिपोके र नार ऽ साहापः प्राजेय स्यात् शिक्ष क्वित्तिया ओ धम हृ वधसरतिश
स्या ना नाम रखाम नो हातं स्यात अतिशवे नवकृ ओंहि कः तिया घघु हात
से प्राप्ते वं हि कै रथ्ये स्पृथतार णोनप वं हि कस नातिनिषेद्र इसादे स्यसराघुहातः
संयसरः अप्यपपूर्व नद्वे कृति स्याते अधांतइत्याहुः॥ सवृति अशीतिः र्य घा
वे इति प्राप्ते च थाशिंशत इहापि प्रा ८ अमुस्त्विनाप्रभ्रंशयस्यायोः अप्यपपूर्व
नद्य कृति स्याते ऽ अधांत इत्याहुः धाधादिसद्ये सागतार्थ भेतत। इत्तिता स्वसाधै
अनुठ स्मात स्यात् साधुवा चित्त भावेषु पाठ =

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अप्रयत्नी॰ । अपण्डित्वत्र॰ रूपातीति॰ किं लोपे जरद्दत्तः
दृश्यताः इदवर्णं तस्यापि ध्राग्वत अहीवती॰ । अपपंक्ति॰ रूपातीति॰ किं लोपे तरद्दत्ता ॥ यथा॰ ए॰
प्रातिपदिके किं द्रत स्या न उदन्तस्य पातं श्रुद्धे॰ । पाद ऋण्वोः कौथासौ २ थीनाम॰ प॰
ल१ थीनामन्त्रद्दतः पादः अकृते हृह ग्रहणक पाकल्ये तिवर्णापाः ऽ वयादन्ते तिग्र
प॰ नृ श्रृंक अधिद्युघात अर्थवत अन्त्य द्वे तिवर्णापाः अथार्थोपमा नाऽन्तर्गतंतः
नामि साधुद्दत्ते प्राप्ते सागरसमृद्ध॰ः गोहार्थी नानाभ्रिपो जोहं न च क्षिपपस्येति प्रा
अभ्रिपो किम् शाला अधद्दतो पम॰ इहैव पर्व्व सप्तात हापकात् गृह्णाच॰ अन्ता
उदात्तः स्यान्तं तु भ्रिपाम गृह्णम॰ अभ्रिपो किम्॰ अघ्रे अत्र गृह्णपः स्याः शि २७
काना मह ना नामति संतर द्रमाधुदात्तं सम तत्र भाव॰ अपूर्वस्य स्त्री विषयस्य॰
धकारपकार दृधीयो॰ अयोऽव संयुक्तोः अन्ता दौ स्त्री विषयवर्णा नाम स्मिति प्र
प्र॰ ध्रुव पाणापा॰ आपा पानोस्या स्यासर्वमिसाधुत संप्राप्ते स्त्रीतिकिम् ध्रायम
पजन्तस्यापधुदात्तं संविषयग्रहता किम इभ्या भ्रोत्रिपा॰ वतो नाव इसा

जकारिति वध्ठं इसि॰ आधुमतेयास्तः पुच्छं देधेमि॰ विसंमंत्रे॰ पततत् वंकतुमिश
काम॰ गहनोइमनाः वसर आहुरर्पितमिसा ६ पूर्वे शोव सिंडः छन्दसि पाठस्वव
स्यात तपाविपतीता पाद्नावो गात आर्पिताः वंडिनर्च वाग्ला सड्सत्रा नोनत
र्शना ब॰ पुरूष स्मेतो ऽसि॰ आहिहस्त स्यात॰ नाहियस्त यो मम॰ इविव॰ तुभ्य
हि॰ यानः मसंवातः पवताम॰ पतोनाग्रः पवसपीत स्यइव आहिहस्तः नावंहि ना॰
पुग नन्तस्यकाम्याकमेरीति॰ ताइवोपत ॥२१॥ यच्छशं सदुहाराषतः । एवांतवइ
ना नां आहिहस्तः ईप्रोनतनेशा आशठन ईप्रोवन्वस्व ये बनोहे हिवार्क
इकव्यमिन्द्रोपशंसाम॰ हिमावाजेति वधानवैः आहिहस्ततः इन्धानोऽग्निमा ला
गातोगहासकुहस्वा क्रथा नाम॰ आहिहस्तोधाआ घास्कवोघज नात्यपइ पवा
घवनो ॥ मतोः पूर्वपासंहाणांत्वि पाम॰ मतोः पूर्व आकाइ हातः स्त्रि नामि
उड्मवण्वती॰ मनोवसाः आवतीशब्दस्या नाडहातः वेत्रवती शिपःपिलाहन्

श्रीहरयेनमः
सि.कौ.व्या.
२९

न्यायेमु. चिघ्नायः अत्ताया। कत्तावा वी गपशब्द आद्युदात्तः स्यात्. गपत्वेनेतज
पौरुषः। प्रत्यासेनां च. आदिरुदात्तः स्यात्. आकृतिगणोयम्. धाजिमिश्राजिनीय
ती. निष्काच घोमनात्. निष्कान्तस्य घचः संख्यायामादिरुदात्तो नानाकारः। द्रोणः।
घचकिम. चित्ततः। अन्तात्किम. यातः। संख्यायामित्युक्तं तेने हि. कृतं. हृतम.
शुक्लधरकौ. रत्नायाद्युदात्तौ स्तः। असंख्यार्थमिदम्. अतस न्नशुक्लकम्. आशितङ्क २९
नी. कर्दबाची आशितशब्द आद्युदात्तः स्यात्. पञ्चेकवंचा। कनोत्रस्य प. पत
दैवस्यापपतिधृचित्स्यरधिबोपसयपञ्चत्वांतां नेति. संख्यायांकिं।। अग्निर्मीरा
वकः। उपमानं किम. चेचः। रिक्ते विभाषा. रिक्तशब्दे वाऽऽदिरुदात्तः स्यात्. रिक्तः।
संख्यायां तु निष्काच घजनादिति नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेनेति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सर्वशब्दं द्वादित्याद् नो दातः सर्वस्यादिकाः सार्वं ... ४

४ उभयं ... चतुर्भ्यो ... चतुर्भ्यः ३
... २

कतिनताः १

अ चतुर्भिः पञ्चभिः नवभिः ... तैर्न्यिति तीच सख्युर्भ्यो आपमान अ्यां इंशाधि ... स्यात्॥
उभौ तमेकिम् ... द्वयमानः॥ त्रिशेर्ङे ... त्रिभिः॥ ...किम् ... नाम् नवती
नाम् विभाषाभाषा ... ॥ उक्तौ विषये सर्वस्य ... सुपि परे सर्वस्यादिहदातः स्यात्
सर्वे ... प्रशंसा ... नित्यम् ... स्यादिहृतः स्यात् प
स्मिन् ... ॥ ... दधि ... ॥
... ते ... रन्ते ... इति ... अगमः॥ ... नाम
... नेकिम् ... ततः स्यात्। ... सर्वनाम ... नेकिम् ... ततः॥ ... र
... नो ... पदम् ... तदेव ... तदेव ...
नो ... ततः॥ ... ३॥ ... ततः स्यात् ...

अ ... वनात्

... ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वोग्रहो यंजुहोति ममनुनः परिजमामातावच्छीरं धनंत गागर्षि त्यम त्विति प्रतपातर्ध्व
मुहूतं स्यात त्रिकीर्षकः आरितीमुस न्तरस्याम भ्रमस्तानामाघुतंवा स्यात ताभुत्वि
वरे सो सूयम२वन्तो लि :मर्धकरं वकि उवहशो मतानांकरं वकिपरे आघुहतोवा
सूयते केहः स्वपवेव वप्रन्तरस्याम वप्रते धातायुवोतममुहतवा माहिंवीकरताम
का धातेहुहतः वन्त्वान्तरेवहुहतः इतिधातुस्यातः ःकवील्यतोवमोऽनोऽहतः क
र्वते धीतो रव्कात्यतश्च चम्मनोस्यानोऽहतत्स्यात कर्षः शवाल्लिईशात्तु नहेताबुहतो
ववकर्षः पाकः अंशुरीन्नार्थ मन्तो हतस्यात उछारिभुपुगशर्षो चमन्तोः गतोत्मिवा ते
कास्पविशेवेरथा घुपचेच जैस्यानेः कुशिर्ष मिथुगपुते भन्वच वोगवोनेतय त्वं २८
मन्त्रशकोवमनेनः गाथ स्तोमस्यप्रथमस्य मन्त्रः उतोमशाश्शतमाप्यि उकुतामंथर
गाशश्वत ममीयते ववहरेश्शाखिः चतुरोन्ताउहतश्शाखिपरे चतुरः कृन्वयन्तः सवि
रेः तित्तरेश्शाख्यपूर्व हिवोस्यानिवत्या नेहं वत ःवश्य चतैहान विला हुवं हातता ८
मृत्युवेतमम बहन्निचतुर्भ्यो पामहः ताहिंभिनिक्त स्तरन्तेव हे उवोतमकेहता स्वा

शुभलत्तात्मेव देवाश्चप्लताइतिपद्यन्तात्र पूर्वेति स्वरितस्यो दात्तत्वे प्राप्ते नेनानुदात्तो विधीयते। देवाश्च ह्रस्व इति। देवश्रलसावोर्यैर्यधिकात्तो को स्वानुदात्तत्वं ततः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः तस्मान्नेनानुदात्तः॥१॥ दूरस्थश्चदः आतिपादिस्वरेणान्तोदात्तः छिभन्ति करणुदात्तो स्वद सेकारे शाउदात्तः सेइत्यनुदात्तं। तस्याबसान्तेणुदात्तस्य स्वरितः तस्मात्परेषां नानोदात्ती नामेकश्रुतिः॥२॥

शुभलसखं पाम देवा धूल्यातामश्रागस्छतं स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम स्वरितात्सरे बाम अनु दात्तानां संहितायामेकश्रुति स्यात् इमं मे गंगे यमुने सरस्वति उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः उदात्तस्वरितसोपरो यस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात् सरस्वति शुतुद्रि अचंन्तस्य स्वः तस्य परमाम्रेडितम अनुदात्तं च द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तं स्यात् द्विजे द्विजे दः इतिसा धारणास्वराः। धातोः अन्तोदात्तः स्यात् गोपायतं नः। अपि सन्नयः स्वपादिहिंसामच्यनिटि। स्वपा दीनां हिंसेश्च नित्यनुमादौ सार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् स्वपन्ति स्वपन्ति हिंसन्ति हिंसन्ति २४ सदृशानि पञ्चे प्रत्यये पश्चात् समध्यादात्तः द्रि स्वे दमि श्वसेनेह स्वपानि हिनसानि अभ्यस्तानामादिः अभि अनि लधुनोऽसे सार्वधातुके परे ऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः पे दति प्रियाय सुपरयामि सुस्परमयं धत्ते दधन्तीयुं अनुदात्ते च अजादौ लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः दधासि रत्नं इति सार्वदशुषे। भीह्रीभृहुमदजनधन दरिद्रा जागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति॥ भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति सार्वधातुके परे प्रत्य यात्पूर्वमुदात्तः ततः लिङ्-लिनि घातः। स्वरितोऽयं स्वरे स्वरितादिति स्वरितं तास्मिन्परे पकारात्कार एकस्मिन्नन्ते त्ते॥१२

[illegible] इति किम् [illegible] तलं क कुले [illegible] स्यादिति [illegible] १८ [illegible]

[illegible] यथा [illegible] इति किम् स्याधावकासे चैस्सार्वमेव अगवेति किम् [illegible]

वर्ज्जयित्वा अग्निर्मधुडीत्यादि । ष: पदे इति किम् [illegible]

[illegible] हवे वस्तुन वोनाम डकांशुप्रयोगा: यथा गसे निमग्न स्मशुंभा नाम बोडश [illegible]

कारा: नीतिषु सामाला डच्चैस्तरांवावषट्कार: वर्त्तकस्मीतीि वषट्शक्रूड उच्चैस्तरां [illegible]

एकश्रुति [illegible] विभाषा [illegible] विभाषात् एकश्रुतिस्स्यात् [illegible] विभाषेयम्

[illegible] संहितायां चैत्स्वर्वधाललोकश्रुति [illegible] नाम [illegible] यथा [illegible]

प्रलराजन्यंस्वरीतस्यात् स्तत: सुर्य [illegible] निगदे [illegible] तिविभाषायां द्र्सीति प्रा

[illegible] एकश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्योदात्तस्य स्यात् सुब्रह्मण्योम् [illegible] तस्मिन्नेव [illegible]

[illegible] तस्यानोदात्तस्याते [illegible]

[illegible] स्यानुदात्तः [illegible]

[illegible] नामधेय [illegible] स्वरितस्यानुदात्त: [illegible]

[illegible] स्यात् [illegible]

[illegible] सुब्रह्मण्योमिति । [illegible]

[illegible] प्रथमो [illegible] ॥ [illegible] सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकप्रकरणं ॥३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सुभत्ल(?) णमेव ह्या आप्लुताद् इतिपरनान्तं पूर्वस्मात्परित्स्यो हातत्वे आत्वेः नेनातु सलोपश्च प्रीयते। ह्याधस्मा(?)पूति। हृश्च शससाधोर्वैपाधिकात्तो द्
वोत्या गुह्यातस्तं नतः वरस्माण्णुह्यातस्यस्यारितः तस्यानेनान्ह्यातः॥१॥ इस्मशार्धः आत्तिपारिस्य रेतान्तोह्यातः छिभन्किरतृह्यांगापद्ात्व
पेत्कोरेशाउह्यातः मेइत्तणुह्यातं। तस्यचतातरेतृह्यातस्यारितः तस्मात्परेषां नगोरितीनामेकश्रुतिः॥२॥

सुबन्तमेकं पाम दे यं यल्लाताम्नागमरूतं स्यारितासंहितायामनुपत्तानाम स्वरितासरे वामङ्
ताताना संहितायामेकश्रुतिस्यात् इमेभेगोमेवभूने सरस्वति उदात्तस्यरित परस्य सन्नतरं
उदात्तस्वरितेलोपरेवस्मात्स्याणुदात्तस्यानुदातरः स्यात् सरस्वति श्रुतुद्रि जयंन्त्यप
लवः तस्य परमात्रे दितमत्र्युनुदात्तंवदितुदात्तस्वपरं तृपमणुदात्तं स्यात् द्विजेद्विजे १ःः इतिसा
रसास्वराः। धातोः अन्तोदात्तः स्यात् गोपायतंनः। अपिसनयः स्वपादिहिंसाम च निटि। स्वपा
दीनां हिंसे स्यानित्यनामादेश्व सार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वास्यात् स्वपादिर् हृचन्तर्गणः
स्वपन्ति २ श्वसन्ति हिंसन्ति पन्ते पूर्वपश्चरे नामधुना दात्तः द्विः लोके दर्शिषातेनेह स्वपानि
किनसानि अभ्यस्तानामादिः अभिपनामादेश्व सार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः। ये
इतिद्विधायस्सुपर त्वाभिश्वरमपंधाधते दधन्पूर्दे अनुदात्ते च आदिरुपमानोम्येत्यस्सार्व
धातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः दधासि रत्नं इतिसांवरश्युदे॥ भीह्रीभृहुमदजनधन
दरि [illegible] णा नतेश्च लपा पूर्वंपिति॥ भीप्रभृतीनामभ्यस्तानामपिति सार्वधातुके परे अल

पीतुदात्तः नतः पिढ़ तिनि घात। स्याति न्यऽ स्यसे स्वरितात्संहितायामनुदात्तानां परेषयकारात्कारस्सन्नतः॥१८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible] यथा गायति [illegible] परे तिकिम स्याधावकारे चै स्यर्णमेव अनवेति किंतमन्ना
वर्णविला [illegible] परे तिकिम स्याधावकारे [illegible]
[illegible] प्रयोगाः यथा [illegible] नाम षोडशाद्यं
कारणः मितिषु सामान्यो [illegible] ततलं [illegible] उक्तमिति [illegible] तलं [illegible]
[illegible] कश्रुतिः [illegible] विभाषा [illegible] स्यात् [illegible] विभाषया
संहितायां [illegible] कश्रुतिर्भवति नाम [illegible] यथा [illegible] स्यात्
प्रलसर्वाणां स्वरितस्यात् [illegible] सुप्रसंभावनानिगदे परस्य कम्पितो [illegible] भाषा [illegible] सीतिप्रा
[illegible] कश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्योदात्तस्य स्यात् सुप्रलसंभावान् [illegible] तस्मिन् [illegible]
न देवधर्मां तस्यान्तोदात्तस्यात् [illegible] पर्यते [illegible] ततोनेन [illegible]
[illegible] नाह [illegible] स्वापि प्राप्यते [illegible] पितापर्यते स्यान्तस्यो [illegible] तमेव [illegible]
[illegible] तावत्ते [illegible] नामधेयस्य [illegible] नामधेय [illegible] स्वरित [illegible]
धास्यात् [illegible] पितापर्यते [illegible] उदात्तः [illegible] स्वरित [illegible]

[illegible] सुप्रलापो [illegible] नवसाधु [illegible] तस्मिन् [illegible]
[illegible]
प्रथमो [illegible] ३। [illegible] भाग ३।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ एकाच्‌ स्याद्‌ इति ... ततः ३ इति ... प्रथमे ... उदात्तः सुइति ... ततः ... स्वर

उदात्तो ... इति ... पूर्वस्य ... इति ... ह्रस्व ... दीर्घ ...

... दीर्घः ... ६ ॥ उदात्तस्वरितः ... ६ ... इति ... एकार ...

... इति ... निघातः ... ॥

उदात्तस्य स्वरितः स्यात्‌ ... स्वरितः ... ॥ ... स्वरितस्य ... दिकल्पेन

सिद्धा ... ॥ एकादेश उदात्तेनोदात्तः ॥ ५ ... एकादेश उदात्तः स्वरितः ...

... स्वरितो वा उदात्ते पदादौ ॥ ... उदात्ते ... एकादेशः स्वरितो

वा स्यात्‌ ... पूर्व ... इति ... इति ...

... स्वरितः ... इति पूर्व ... स्वरित ...

... प्रातिशाख्ये ... इति उदात्त ... स

स्वरितः ... स्वरितः स्यात्‌ ... यानि ... वातो

... उदात्त ... ॥ ५ उदात्तपरः स्वरितपर

... स्वरितो न स्यात्‌ । ... स्यात्‌ ...

... एकश्रुतिः स्यात्‌ ॥ ... स्यात्‌ ...

... ॥ ... एकश्रुति स्यात्‌ ... न ...

उदात्तस्वरितोऽ... इति ... प्रथमा ... इति ...

... इति ... उदात्त ... इति ... इति ...

... एकश्रुति ... इति ... एकश्रुतिः ॥

... स्यात्‌ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेमन्प्रेमद्युतिसंयोगे नें प्रतिकाकेतं सामर्थ्ये चापति
सास्वनातिासर्थः ॥

दी॰ १
शिक्षो॰
२५

सामान्यवचनमपि किं वर्धीरो भुमामवतं अपघ्चे इति सरस्वति ॥ विभाषितं विशेषवचने बहु
वचनम् ॥ अत्र अमत बहुकृताधकुं अविविप्रतिम पूर्वसूत्रे सामानाधिकरणे विशेषवाजितम् ।
आमंत्रितान्ते विशेषणे पूर्वपदं चुवनेते [illegible] मविद्यमानवद्भा इत्यौः बहुव्रीहिर्नः
मरोणु अत्र देवी नां विशेवतं वा इति देवाःशरण्याः इदं हि लीपस्यानिघातो वैकारिकः ॥ सु
नामंत्रिते पराङ्गवत्स्वरे । सुबन्तं मामंत्रिते परे पराङ्ग-वत्स्यात् स्वरे कार्ये बेरूवस्यानि शुभस्पती शुभ
इतिशुभेः छिवत्ता सच्छानाम तस्याशक्षितन्तपू [illegible] वे शेषाच्छिकमामंत्रिता घुदात्तत्वम नवाच्छ
भिकोमि घातःशंकाः पूर्वामंत्रितस्याविद्यमानत्वेन वाष्टिस्यात्तं पतोद्विजोऽनुहित मर्तिभोजनम
इहदिवशश्चादस्याकमिफोमिघातः परत्नाट्स्वरे । घट्टामंत्रितकारकाधवनम् ॥ घरवन्त
मामंत्रितं प्रतिपत्काकेत द्यावकं चेति परिगतानं कर्तव्यमिलपर्थः तेने हन अप्रवमग्नेजरिता
पर्सेनाग्नेमहतासमर्था [illegible] इस्याधासिद्धम् ॥ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् वासेवितमर्दा इन्द्रप्र धी॰ २
ति लोडहित इदं वः अववचानां ॥ ऽदेवधीवानः अवग्वीभावस्यापि चुवते ॥ ऽवाग्मी [illegible] वानःऽ
हतास्यादितयोर्वतरडुस्परितोऽनुदात्तस्य ॥ ऽदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च वोपरात् ततः परस्य २५
मामंत्रितान्तेषु परे पूर्वाङ्गवत्त्वात ३ ।

वाइसस्यानुदात्तस्यप्रति
शब्दस्य दानुदात्तता २

पन्तपक्षिपि सुपते मामंत्रितान्तेषु परे पूर्वाङ्गवल्लात ३ ।
तेइतिभर्दुदात्तस्य वाशब्दस्य उदात्तता २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेनोन्तोदात्तः हरे गोप्ता चेधि गुरुस्वरः। आपन्न सपस्वरस्त्वं न विद्यते अन्यत्र किम् वइं पर समधिक
वे गरुतीतः अत्र सति शिष्टो निहत्या द्रुस स्वस्यतेन शिष्यते किन्तु तस्य एव। अनुदात्तस्य च यत्रोदा
त्तलोपः। यस्मिन्नङ्गे दात्ते पदे उदात्तो लुप्यते तस्यो दात्तः स्यात् देवीं याचम् अत्र ङीप् उदात्तत्त्वे वौ
॥ उदात्तादनुदात्तः परे स्वरितः स्यात् तो दात्तः उदात्तनिवृत्तिस्वरत्वधातुः देवदत्ती नवते ६ देवप
नः। अत्र स्वरितत्वमितिधात्व। दाधीचः माधूचः प्र सप स्वरत्वं ७ श्रौ॥ आमन्त्रितस्य च। आम
त्रि न्त्रितयिम नस्यादिरुदात्तः स्यात् अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः ८ आमन्त्रितस्य च।
पदात्परस्यापदादिस्थस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् प्राग्वत् स्यचाकस्याषष्ठ्या
प्यहा सर्वस्या परदिस्थस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् प्राग्रहं स्यचारकस्यापद
तेपमाककिकः इषमे गंगे यमुने सरस्वति। अपदादेः किम् सुतं द्रष्टुति मम। आमंत्रि
तं पूर्वमविद्यमानवत्। अग्य इन्द्र अत्रेन्द्रादीनां निघातो न पूर्वस्याविद्यमानत्वेन प
दात्परत्वाभावात्॥ नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्॥ समानाधिकरणे
आमंत्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवन्न अग्ने तेजस्विन् अग्नेश्यातः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
सि॰कौ॰वै॰

१ श्रीगणेशाय नमः। छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम्। द्व्येकयोरेकवचनं वा स्यात्। पुनर्वसु
र्नक्षत्रम्। पुनर्वसू वा। लोके तु द्विवचनमेव। विशाखयोश्च। प्राग्वत्। विशाखा न
क्षत्रम्। विशाखे वा। षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा। षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि
घिसंज्ञो वा स्यात्। क्षेत्रस्य पतिना वयम्। इह पतिरिति योगं विभज्य छन्दसीत्यनेन
तितेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः। बहुलं छन्दसीत्यादिरेषैव प्रपञ्चः। पतिभम।
प नमो गिरेमनुष्याणां वसुरंत्यानम्॥ नमसात्वसं नमस्यते भयाद्गलाभावः। अंगिर
स्यात्। अंगिरः मनुष्वत् अग्ने। न नेहसीति विहितप्रत्ययेन मनेरितिवार्त्तिकात्॥
जनसारं वस्त्यश्चवो: जनवर्षकं वस्तुपत्यस जनवरत्नवस्तुः जनावाग्रश्लोप स्यसधूबला
श्च: इहग्रनार्यतिनिविभक्तिमाभिरुपपदत्ये सतिनलोपः प्राप्नोभस्याद्वाप्यतेग्र १
तपवपदं तस्येतिसालनिषेधोपिनग्रइत्रोपोनइतितुनग्रनङ्‌स्यात्॥ग्रवस्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवै नमः
सिकोर्यै:

बहुमायवाद्दः नाम स्वत्व हः सभा पांहि खेवुः। चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि व कीस्यात्॥ पुरुहव्यक्ताम
न्नमसो गोधा कालका तथी घाटस्तेन नस्वाती नाम गन स्वाती भाद्र सर्पः। षष्ठ्यर्थे चतुर्थी तिवा
२ च्यमा। का लवेत्ताच्ये गतित ह्यै वर्धः। वजेश्वकारतो। इह छन्दसि बहुलं व की घृत स्वघृ तेन
यावजते॥ बहुलं छन्दसि। अहो घस्त्यारभ्यः। घस्तान्नन मा। दृशि मंत्रे घसे ति हस्ते दुक्या
भावः सधिर्स्वमे॥ हेमन्त शिशिरावहोरात्रे च छन्दसि॥ द्वन्द्वः पूर्ववद्भुलिङ्गः हेमन्तश्च शि
शिरश्च हेमन्त [illegible] शिशिरौ अहोरात्रे अहि प्रभृतिभ्यः शपः। बहुलं छन्दसि। लवहहन
ति वृत्रम्। अहिः पतत्वपक्षाबन्धुया। अहारिभिन्ने विश्वं विर्दुक त्राधंनो देवाः। गहे
तानि रिभः रजुः॥ बहुलं छन्दसि। दातिस्त्रिपातिति दृश्य अन्यत्रापि दृश्यतेति व द्विः। मन्त्रे घ २
वहराशरु हा हुवरु गमिन निभ्योऽः प्रभो ले दुकि स्यान्नन्ते गनहन्ता मीमह
नाहि घस्त्यादेशस्व गमहने सुपधा लोपेशासिवसी तिवः माहभिर्चिस्पधृ र्तिः प्रत्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वादिति निछन्दसि। वृत्तानि छं इसि साधूनि। भवद्वस्वस्त्वाधिकाराद्यथ्यतयो गवंसवस्त्राद्वयं
त०म०३ यो धीमा। तस्याव धार्त्तिकम्। ऽभवस्वस्त्वापीतियुरूपमिति॥ सम्बुकुमा सरस धीता
गतोन पद्दस्यालकुं भत्वाङ्गश्चाभावः। ते प्राग्धातोः। छन्दसि परे वि। अयहिताश्वे ६
रिभांवा छोकश्रा श्वामन्द्रैरिन्द्रहरिभिर्याहि। इत्रिभवतिभ्यां व। श्राभांव रोसिद्धकि
स्वात। समीधे दस्युहन्तमं पुत्रा इधे अथ चूर्तो। भव इदं स्वत्याख्यात मा इन्द्रे श्चकंते
विच्छपसात तं भुवोयुकोतिस सत्यात ताभ्यांसिद्धः। किदृवनानर्थक्यमिति॥ इतिप्र
यमो धाप:॥ एतीवावहोश्छन्दसि। उहोते ऽकर्मीतोल तीयास्याद्वितीयावं। ववा
रयान्यहोतं जुहोति। अग्निहोत्रशब्दो ऽयं हविर्विधत्ते तिपस्यान्निहोत्रमधिश्रित मेधामा
पघ तेस्या दिव्यवेगा दर्शनात। अग्न्येवं जुहुयात स इति श्रुतपतेश्वे। ववाग्वा लांह हति दृ
तो दृशेन तन्त्रप्राप्तिवतीयर्थः। द्वितीयो धाप्ततो धाप्तताग्निबये प्रयोगे दृश्य स्त्राद

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्रसंस्यन घोरैस्तिकुलम गृहचोरेनमा व्य:मा नमाधर्म्यमा दिसाकातन्तयहताम माघ्रा
घ्रा गलथीतीपरसगा भीरभ्रधथा मा कन्यबासःलेरतिंजा नरजंसो धर्नेगमेन मन्त्रग्रह
सांप्रस्सता स्वाप्युवस्मन्नागम। अ इतवा अस्वन्ता: विभाषान्यसैमेहनता मा
मिन्न मति कहिवः। ॐ। इतिद्धितिपाधापस्समा पृ:॥ यमुसाद्यांवजनवांवि कयार
मवामर्कः पावपांक्रियाद्विगमकान्तलितिसु नसि॥ मैचेवुवत्पुर्णिवरि यामम अकरि
सतुप्रयो गयर्ध। अभृतसाद्वामर्कः अभुद्दसीवद्दितिलोकेपूजन वामर्कः प्राजी
जनतिसर्पः विर्कवामर्कः मवेबी दिसर्पे चिनौतामद्विवचनं कुर्यात् रमवाम २५
कं:मतिरमत वायपांक्रियात पांतिदिति लोके विहामकन अरे दत्तु॥ गपेरहन्
सिद्धेश्वद्रुगः हान वायुयतमभुजम मगोपृभिसर्पः नोमवाति धान वसेलवसर्द्द
तिष्य: बुध्वद्रुः। मालावतानदिलुः कामभुनवीः मासाग्निर्यनवीत कमहह
हिमम्र:र्मैन्दसिं वुरे उद्धा॥ इत्नेमेवोकरन्नम: अमरतं अहरत पतसानोः सानु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

३ माहहत । छन्दसि निष्कर्ष्ये इति । पद्मरीषोऽन्तीवो विष्ठमस्र्वस्ताभ्यो धर्मण्वत्सले
वैइत्यन्या कल्प प्रतिषेधः प्रत्यन्याघमान्त्रोपवासा प्पडाति ॥ ५९ नौ निर्स्रपूर्वी
ल्युविप्रा प्रेरयत भाव नवोष्ठवि पसिः सिस्रः घत्न नि ष्कर्ष्येविनीत पशु
कामः इत्यशाद्ये ऽपपदे प्रत्ययहो तं प्रक्रिया प्रतिषेध स्वई नेयाऽ इति सूवे ॥ प्र
ऽत्र भावो नमते: ऋषिप प्रतीपः ऽन्तीपः ऽरूपी विविवे: रूपा ॥ ६ विष्णुपा: ॥ मू
ऽ: सूरसख्य रस्मोपत मर्वस्तम्भो सिन्निपामे यापम धर्म: रान्तेवर्तराप
तो तव: तोष: ॥ वन्ये: ॥ ३६ ध्वं इत्यावक्रमीतो इत्यवन्यावे ॥ प्राद्: पूर्वी सच्चे
: ऋषिप भावक्तं धहत्वां याऽपवीति ॥ सीमतः ऋषिप घत्नव प्रत्ययः प्रसूति
व इतिवत ध्रष्ट याघमेऽनोकेतुर इ: सूपिकपव वतो भयते: सौतेश्वरापते
भावा: स्तायः ऽपपूर्वी विनोते राव ते भावा इश श्वपदे ऽपपदे ऽप वाको

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षडमाहित्तवइतिवचनात्पञ्चमा। ऽपञ्चेवषड्मेधान्वत् षड्सूक्तेन षड्चेत्यस्मात्त्रिगु
णपञ्चत्वात्ताः कः। छन्दसिवनसनरक्षिमथाम्। रभ्यड्कर्मर्ते त्वुपपदे इन्यात् वृ
त्वथनिंस्यान्सत्त्रयतिमा। ऽतनोगोवशिंघ्रिपमा। वेवथांपचिरन्हःपःचतुर
न्तोवाच्य पविरन्स्त्रीहविर्मर्थीनामभि॥ छन्दसिसहः। शिवस्प्यात। पतना
वाहेः। वहश्च प्राग्वत। द्विसवाहृोमाविभागाउत्तरार्थः। कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट्॥
एषुवहेर्ज्यहस्यात्। छन्दसिकव्यवाहनः। हव्येऽनंतःपादम्। अग्निं नोई व्यहनः
अग्निश्च हव्यवाहनः। पादग्धोतुं वहश्च। शिवेच हव्यवाऽअग्निरजःपितानः॥ज
नसनखनक्रमगमोविड्। विड् नोरित्यात्वमगोजा अवजा नोबाइन्द्रोक
षा अवसिसन्तोतेरान इतिवत्मा। इपंश्रुवो चित्रिंस्त्वाइयाहृजंतु आदेवि
कासेयशतोवर्थकर्ककीः अग्ने महाः। मन्त्रे श्वेतवहोक्थशसपुरोडाशोण्विन्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्वेतवहादीनां डस् पदस्येति वक्तव्यम् पदत्वं भावितत्र लिबन्तोपधाया ह्रस्व
क्तव्यइत्यर्थः श्वेतवा श्वेतवाहौ श्वेतवाहः उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थ
शाः यजमानः उक्थशासौ उक्थशासः पुरो दाश्यते दीयते इति पुरोडाः अव
५ यजः अवयाः अवयाजौ अवयाजः अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च पते सम्बुद्धौ च
छन्दसि कृतदीर्घानि पात्यन्ते चाद् उक्थशाः विजुपे छन्दसि उपे उपपदे
यजेर्विच् उपपदे ॥ आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । सुप्युपसर्गे चोपपदे आद
न्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिन्नादयस्त्रयः स्युः चाद्विच् सुदामा सु
धीवा । भूरिदावा घृतपावा विच् कीलालपाः । बहुलं छन्दसि । उपपदान्तरे ४
पि हन्तेर्डः स्यात् । मातृहा पितृहा ॥ छन्दसि लिट् । भूतसामान्ये
अहं द्यावापृथिवी आततान । लिटः कानज्वा ॥ छन्दसि लिटः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कानवधकस्तूवासः चक्रारागाघू। क्षिम चोन्तोश्राग्ने अररिवा। अघापुः छन्दसि
परेषामपि भवत्यनभ्यासः। कथं तर्हि उपप्लुपस्यात्। अघायुः। एरुज्यद्धिको
रेभ्यसो यो छन्दसि वा वो॥ दुर्वोस्तु मेजयः देवस्य सवितुः सवे॥ मन्त्रे घहरण
पवमनाथि स्मृवीराड् हातः॥ सुघा हिमवः नित्का स्या स्तवोहातः॥ अक्षि दिवः सुन्व
मिकवे पवात्सन्नी स्तुता॥ इवं तेन ख्यसीमतिः विति भूतिः अन्नवप्राप्ता
हिरीतवे तातो स्याम्मोन यासः। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। धात्वर्थानां सं
बन्धे सर्वकाले घ्वेतेवा स्युः पन्देवयान्तं प्रत्यपाः इवोदेवे भिरागमत॥ लोड
थे लुङ्॥ इदं तेभ्यो करं नमः। लङ्थे लिङ्। अग्निमद्य होतारमवृणीतायं य
जमानः। लिट् अद्य ममार अद्य भिपतड्सर्पः। लिङ्थे लेट्। विध्यादौ हेतुहेम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…नमः
देव्यै नमः
सि·कौ·जे·

स्यायासैव भातो स्येदिस्याच्छन्दसि॥ सिचवृद्धिस्से डिइतश्च लोपः परस्मैपदेषु॥ ९
५ से टस्तिङमि तोलोपोवास्या परस्मैपदेषु॥ स्येतो डाहो लेटः अण्आड्परताया गमो
ता स्तौ वपितो। सिचवृद्धिं तिड्वकरूप्यः। ऊ द्धिः प्राता आपूर्वितारिवत सुपेशास्व
तीति जोभिबद्धिः आसाहिबत अशिसानावसिपइलोपस्यवा भावे पतातिरिपु
तेप्रिपः सूक्षौ विपे अजराभयाति। स्यडतामस्य। लेटउतमसकारस्यवा रेतो
वस्यात करयाधः देदेत्यं आतवे। लेट आकारस्य वेस्स्यात सुतेभिः सुप्रतपप
सामाहवेते आतामित्याकारस्य वेकारविधानसामर्थ्यात् हद्वेसन्न अ ५
६२ पहि वेटमेयाविधात वोपजातिपजाते इति। वैतोऽन्यत्र। लेट एकारस्य
वेस्स्या हा आत वेइपस्यानिबध्वंगिना पशुनामीशे। महागणपाते:। आन्व

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चक्रिमसुप्रपसामाद्देवेतो॥ उपसम्याहशंकवोश्च॥ पताप आशंकापांवस्येद
स्यात महमेवपश्चनामीशो ने जिज्ञापनो नरकं पतामहस्सः श्वः शान ओोक्छ
हसिशावजावि॥ अविशाधापकानवह गहोर्भकुहसीतिहभः गभावजिहोपाम
धुपधानदेथपवितः अलिदितामितिवन्धातेर्न देतपः गभामिते मध्यार्त
भारः॥ यसवोवहुस्म॥ शवाद्दिविकरतानोंवकुलं प्रतपवस्यातें छुन्हसि
आत्याश्युबस्पभेदतिमिनतीतिध्रावृगेसा मरतेपतिः भ्रिपते इन्द्रोयसीतन
नेवतु नपतेदृशेदिशापसिवोद्वोविकरतोइन्द्रेणापुजातरवे मगचम तरते
लिध्याहोलिङ्ङःशापसिपवेतिचवोविकरताः॥ सुपतिङ्ङपयहलिङ्नतत्तां
कालहतलवेस्परकंडवङनवप्रतपमिखतिशाव्लफुदेबांसोपिवेसिधातिपा
[illegible]॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…यै नमः
देव्यै नमः
सि.कौ.जै.

प्रावादेशवधातोर्लेर्हिंस्याच्छन्दसि॥ सिबहुलंस्से टिड्डतस्थस्तोपः परस्मैपदेषु॥८
५ से टस्तिङभि तोलोपो वास्यात् परस्मैपदेषु॥ लेटोऽडाटौ॥ लेटः अट् आट् एतावागमौ
स्तस्तौ च पितौ। सिब्बहुलं लेटि॥ छन्दसि॥ प्राप्त आपूर्वितारिवत सुपेशसस्क
रीति जोषिषद्धि आसाविषत आशिसानावसिपइत्योपस्य वा भावे पतातिषिषु
तेभ्यः सूर्यो वृषेभ्यः जाभयाति। स्वाउतामस्य। लेट उत्तमसकारस्य वा लोपो
वस्यात् करवावः देवत्वं आप्तवेः लेट आकारस्य ऐस्यात् सुतेभिः सुप्रयप ५
सामादयैते आतामित्याकारस्य ऐकारविधानसामर्थ्यात् टेरेत्वं न मन्व
६२ पाहि वेदमेजा विध्यात वोपनाति पनाते इति। वैतोऽन्यत्र। लेट एकारस्य
वेस्यात् आत ऐ इत्यस्य विषयं विना पशूनामीशे। ग्रहा गृह्णातेः। अन्व

चक्रिमसुप्रपसामाह्वेते॥ ङवसम्याहसंकथोश्च॥ पराध ओ आशंकायां चस्येद
स्यात् ग्रहमेवपश्चनामीशो ने जिल्लापनोजरकं पतामहस्व:श्व:शान ओको
ऽसिभापजपि॥ अपिशब्दाद्वक्तानव ह गहोर्भ कुरसीति हम: गभाप जिह्रेयाम
धुवधानरैथएविता: अलिङ्गिताभितिवध्नातेर्न स्तोप: गभ्याभिते मध्याज
भार॥ यसयोवहुलम॥ शवाहिविकरणानांवहुलं जतव वस्यातें छन्दसि
आत्राश्युबस्यभेदतिभिनतीतिप्राप्ते नेता मरते पतिः क्षिपते इन्द्रोयस्तोन
नेयनु नपते द्योर्दिराप्स सिपो द्वेविकरतो इन्द्रेतापुजात हवे मजवम तरते
दिध्याहोलिङः ऽ:शपसिप वेति च वो विकरणा:॥ सुप्तिङः उपग्रहलिङ्नराणां
कालहलचं स्वरकर्तृयङां च व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोपि च सिध्यति या
[illegible]॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ धुरिइन्दिरागापाः इन्दिरास्यामिति प्राप्ते: चवास्यं वे अशयपुपा पतन्त्सं ति तन्साती
ति प्राप्ते:ऽऽपयहः परस्मैप त्तात्मनेपदे प्रलचा दिरागामिच्छते इच्छती ति प्राप्ते: प्रतीमन्वडु
र्मिर्पू ध्मातिपुध्मते इतिप्राप्ते मधोस्तु प्राइया सते मधुन इति प्राप्ते नरः पुरुषः अ
धातवीरै ईशमिर्वि पूवाः विपूयादिति प्राप्ते का सः कासया चीप्रत्ययः श्यो अग्नि
ना धास्यमानेन ऽऽ जोवि घवे स्द तमसोमा अडुन्तात अधुन्तादिति प्राप्ते:
भित्रयपञ्च धूरपः भित्राय पमिति प्राप्ते: स्वर प्रत्ययस्तु यन्स्यते कर्तरि शब्दः का
रकमात्र परः तथा वंत न्नाव नारफत च्चिता नां प्रत्ययः अन्ना हयः आस्तिव ६
पेऽव अयय हे विशेषः पत्नेपशा अत हार अस्तिस्त्रा शिषा स्त्रि: तिडः का रे
ताप्रत्याहारः तेजां आत पो भे इती ता स्त्रिपु नक रच लिङ्गाशिषाड: आशिषि लिङि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वरे धातोरर इः स्या वक्षस्यि॥ ज्वरस्मा मंत्रे गोवे माग्रवे॥ इशोर ग्य स्तूयः। पितरं च
हसे वंमातर ग्च गडि-तु सह शेतर लिति मल स्यात॥ कृन्द सुभवथा। धात्वधिका
रोक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकाभयसंज्ञ स्यात् वर्द्धन्त्वसुकृतपः वर्द्धि
पंचितप्र्थः आर्द्धधातुकत्वात्सिसलोपः विशट रिवरे सार्वधातुकत्वात्तस्य शभा
यस्वकुश्जु यो रिति परत॥ आह गमहनजनखकिकि नो लिडुत॥ आर्द्धधातुकलो
नोत गमाद्देश्चकिकि नो स्तत्सो लिडुत यमिर्भ्रजम पवि सोमम इतिगि
जगिमर्पधा जघुर्ध त्रमभिवपम जह्निः लिड्महवाद्देवलिडुः स घपुता
मिनिगुताधाध नार्थकितम वडुलं घंहसी तुत्यम तातु रिः नजुरिः॥ तु
मर्पे सिसे नसे ग्रसे नसे कसेन घ्नो ग्रघ्नोन कघ्नो कघ्नोन शघ्नो शघ्नोनत
वेसवेऽन्तवेनः॥ सध सेरापः सेनतया मेजे ग्रसेशर हगीव सेधाः ग्रसेन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह॰ श्रीनमः

हि.को.वे॰

७॥

नित्त्वादाद्युदात्तः। वक्षे रायः। सेन। ता वामेषे। अध्यै। अध्यैन्। जठरं पृणध्यै।
पन्थेश्वाद्युदात्तम्। कध्यै। कध्यैन्। श्रियध्यै पन्दे तिस्रः। शध्यै। राधसः सहमाद
यध्यै। शध्यैन्। पातवे पिबध्यै। तवै। दातवा उ। तवेङ्। सूतवे। तवेन्। कर्तवे॥ प्रयै रो
हिष्यै अव्यथिष्यै। एते तुमर्थे निपात्यन्ते। प्रयातुं रोढुं अव्यथितुमित्यर्थः। दृशे
विख्ये च॥ द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः। शकि णमुल्कमुलौ॥ शक्नोतावुपपदे तुमर्थे ए
तौ स्तः। विभाजं नाशकत्। अपलुपं नाशकत्। विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः॥ ईश्व
रे तोसुन्कसुनौ॥ ईश्वरेऽभिचरितोः। ईश्वरे विलिखः। विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः॥ ७॥
कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः॥ नमेयं दृशये। अव गाहे दि॥ छन्दसि। ... भूर्वस्पच्क
र्णम्॥ अवचक्षे च॥ रिपुणा नावचक्षे॥ अवचक्षणात् वर्जने। भावल
क्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्॥ आ संस्थातोः सीदन्ति

आसमवायेः स्निद्रती सर्पः ।ऽ इतो ऽयं पकर्तरीः प्रत्ययरितोः प्रत्यरितोः होतोः आतामि
तोः कामभावि जनितोः संभयाम ॥ ऋविदृतोः कसुनो ॥ भावलक्षणे तादु सेव पुनः कृ
रूपविवक्षोर्विराविरु नपुराजहस्याप्प्रत्ययः ॥ इति रतीपाध्यायः ॥ ॥ अत्रेद्वाज
सौ ।। शविशब्दान्तीपद्वाद् जहि ऽवे कुन्दसि ऽलिप तनीप्यस्वदापंती ।। सोऽकेत्युक्त
कार्त्तिकिन्नीधनो दातीः । निसंकुन्दसि ॥ यहाद्विश्वकुन्दसि लिङ्गवचे निलप ऽलिप
यदीभिहिसा नित्यमहता मृततर्थ्रीमुयश्च ॥ ऽलिसपा कुन्दसि शिश्रीः प्रश्नीः
विप्रसंभवइति ऽ प्रत्ययपान्तां सूत्रे ऽनुक्तिपते ऽतरइत्यनुक्तेः । ऽ जदेशस्तु
सोचः ॥ मृगश्लाकुन्दसि लिङ्ग ऽलि बोलित मानुकागमः लिस्यः रविणमे
मृगश्लानी ॥ दार्घ जिह्वीच कुन्दसि । संपरोगोपधस्य दद्याघेऽलिदधीपते
आवृत्ति वै दीर्घजिह्वीत्यानां पदशवाटा ॥ कदुकमराः स्योश्चकुन्दसि ऽलुः स्यात ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
सि० कौ० वे०

९॥

कद्रूश्चवै कमराग्लः। गृग्गृत्समधुजंतुपतवास्त्रनामितिद्वा यम। गृग्गृत्सनः मधु-
तेः पवास्तः अथपात्यव। आतिक्ष स्वाय संख्यानमसर्दूसि। व्यातिवंजोपर्हे
तो। हहसिद्धन्या वर्णीभवद्धकोपयाहः सर्वेमहः। आर्षिकमा वसनाद्य। हस्पाच्छ
न्दसि धासन्तिकमा हिमन्ताद्य। छन्दसिद्धनहेमन्तिकम वेतनविभागः। उत्त
रार्थः। शौनकादिभ्यश्छन्दसिसितानि। प्रोक्ते घा तेंवयाहः। शौनकेन प्रोक्त
मधीयते शौनकिनः। सनेयिनः छन्दसिकिम॥ शौनकीया शिक्षा। ब्राह्मव
श्छन्दसिधकारेमपदस्यात। शरमपंच हिः। वस्यपर्तीमपीजहः। वोत्यव
धविस्यात॥ उत्तानंकारवान्त। मौंजं शिक्षाम। अधर्धविभक्ति तस्वविकारेः
याधीतिजः। येतेजः पूपः। समावापुः छश्छन्दसि॥ समेयपापुजा। मवेछन्दसि॥ ९॥
सपूभ्यानाम्न्यार्वे पत। मेधापचविपुत्रापवप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पापवंशोधिकाराणामस्तादीनां ग्रहाणां वापवाहो वंपत् ॥ पत्तेते यिवं त्रिासर्वं विधी
नां घुन्दसिवेकाविकत्वात् ॥ तं चणाम् जथा ज्ञामपर्तिः सोमस्यार्क मेजप्रते
सभस्तः श्रा वतुर्थसमापूस्तन्द्रोधिकारः । पाथो नहिभ्यां प्रतां । तमुत्यापाथवा
ज्ञोवनोऽधीतनाघो ऽितेभे ॥ पाथसिभयः पाथः नचांभजोनाघः । येस
नार्हिमवभ्यामस्त भवेगेशनीयः स्यहा ॥ ज्ञोतसोविभावा प्रज्ञोपन्नेपार ।
प्रतज्ञवासपरेभेरः ॥ ज्ञोतसिभयः ज्ञोसः ज्ञोतस्यः । सगर्भसपूपसन्नतो
पन्र । अनुभातासगर्भः । अणुसत्वा सपूर्वः । पोनस्सनुपडतवोजिघर
लुः । नुतिनुतिम नपुंसके भावे न्तः । सगर्भो हृतोतिकर्मधारयः समानस्य
कुन्दसीतिसः ततोभगार्थेपिन पतोऽवबाद्दः तुमावज्ञन । भवेऽर्थे पन्तेप
रिपि । श्रावः समंजवमेतुमास्त्रितिव हृचां तु मीवाक्षितिसातवान्तरे ॥
धनाकाशपरापरिक्कवृत्तगशब्दइतिज्ञातिः । मयापातरघवौवचाहचेन ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेमेनमः
सिकेहै:

६ अग्ने भवयोनिः । अग्निरव ः अग्नीधः । आग्नीध्रः ॥ समुद्रस्य त्वा वाकया ॥ समुद्रिया अप्सरसो
मनीषिणम् ॥ जानन् इतो भिर्यत्स्वेव चोद्युः । याहि विस्तम प्रातर्यत्ता धन्विलेष यहिं
के पुनिषिधि ह्रस्वभागकर्मीती ॥ भानेशः द्युपम । रन्तोपात्रनां हनन्तीयाते ।
अग्ने रक्षस्यातेजः पातं पा देयताने नमती हविषोभ्यः प्रथास्ये । प्रशंसनेपत्स्या र
देयस्याहृतोनां प्रशंसनं देवतम मजगतयम हविष्मतः । अमृतस्य स्वयम अस्तू भिः
इवेमिधर्मितिविश्वमः । मा पापा मता । आसुरीमायाः । तद्दानासामुपधानेम
अइति ब्रह्मा सुजुहुयमतोः वर्षस्याजुप धानो मंत्र आसामिष्टकानां वर्ष
स्याः । तस्ता पाः अशिमानरास् आशिनीहृपं भाति ॥ यवस्यासहसूर्जमितुष ॥ ६॥
तदानासामितिसूत्रं सर्वमनुवर्तते मतो रिति वरमावर्तयं वक्ष्यन्तं योध्य
स्रामतुयन्तो वामूर्द्धं नशाकृत्तता मतृप्त्वात् प्रथमस्यमतुपोदुकेय
पश्शकृयन्नत्रोपधे वालिष्टकासूपक्षिप्तमंत्रे मूर्द्धपयः शकृतो स्तासे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नोपधायाः सुमूर्द्धन्यो तीहस्वसंघाती तिप्रके गः। मत्यर्थे मासतन्वोः नभोभ्रंतस्
स्मिन्नस्तीति नभस्वोः मासः भ्रोजस्यातनूः। मधोर्न्नर्वि मधव्यः। माधुदः
भ्रोजसोह्नित्पातौ भ्रोजस्वमहः भ्रोजसीन्नच्यां। वेशेतिपश्च म्बादेर्भगाव
तौ। यथासंख्यमेभ्यते वेशोतवसंतदेयभगाद्वकर्म्मधारयः। वेशोभगः यः।
वेशोभगीनः। पशोभगयः। पशोभगीनः। पूर्वैः कृतमिनयौव। गंभीरे
भिः पूर्वतोभिः पेतेयथाः सवित्तः पूर्व्यैः ख्योमिस्ससंस्कृतम॥ पचेत्म
वंहृत्रिः सहस्त्रोतासंभितोय चः। सहस्त्रिवासो प्रणं तोभवः सहस्त्रेतातुस्याद्
त्वर्थः। मतौव शहस्त्रशब्दान्मौर्पेवेचः स्यात् शहस्त्रमस्यास्तीति सहस्त्रि
वः सोममर्हतिय:॥ सोमाष्टाखताः पस्ताद्दि इत्यर्थः। मयेय। सोमशाघासया।
णयस्वौ सोममस्य मधु सोमसपद्दृत्यर्थः॥ मधो:। मधुशब्दान्मपस्येव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मघोघः। मधुमघद्रतुर्थः। प्रसोः समूहेन॥ वाजवद्दर्थे वितरव सव्यः अन्नसम
हे यद्यं इत्सिद्धपसंख्यानमः कृन्हशश अद् इन्न समूहे यर्तमानास्स्वापौर्वे पतिस्तुर्थः
श्रीभाव है चेति वतुरन्नम वस्तुश्रोवदिति वतुरन्नात्म पजेति वा इन्नात्म
वेजयामहे वान्नरवच वृद्धारः रवचे सपृथ्वान्नराश्युन्नसुवः। नन्नाआइघः
त्वार्थे। नक्षत्रवेभ्यस्स्वाहा॥ सर्वदेवाताति स्वाहार्थे सवितानः सुवतु सर्व
तातिम् प्रद्विरा इव तातिमुरा राः। शिवशमरि छस्यकरो। करोतीति करः
शिवं करोतीति। शिवतातिः पाभिः शं ताति भवद् इत्यशुवो। अधोऽरिष्टता १०॥
तये॥ भावेव॥ शिवाद्भ्यो भावे तातिः स्याचद्वं इति॥ शिवस्वभावः शिव
ताति। शन्ताति: अरिष्टाति:॥ इति चतुर्थः। सप्तमोऽध्यायः इत्याह इत्प
रिमारामिति। ज्ञइति वसप्तसा पूर्णि॥ अथ जराशनशतोऽभिश्वं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥ ॥ हत्यातद्दवपरिमाणमित्यर्थे याद्यः पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । विंश
तेस्वेति धावम विंशिनोऽङ्गिरसः । छन्दसि च ॥ सहस्रवत्सु श्रावः । स्यावतः । पुरुव
सोनत्यापां युवत्यः परं विप्रस्य मावतः । छन्दसि च । प्रातिपदिकमात्रात् इहतिति
परे साहस्त्रं विदथम् । वत्सरान्ताच्छ छन्दसि । निर्वृत्तादिष्वर्थेषु इद्वत्सरीयः
संपरिपूर्वात् ख च । याच्छः संवत्सरीणाः संवत्सरीयः परिवत्सरीयः ॥ छन्दसि घ
स ॥ स्वतुशब्दात् इत्यप्राप्तमित्यर्थे भागन्तवीयः । अपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ॥
धात्वर्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् स्वार्थे विति । स्वार्यद्वतो निवतः
उद्वतान्नितस्यर्थः ॥ यद्रुच्छन्दसि । नानोद्दसंख्यादेः परस्य डटः थट् स्यान्मद्
पञ्चथम् । पञ्चममम् ॥ छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि ॥ अ
परिपन्थिनमा मा त्वा परिपरिणो विदन् । वहुलं छन्दसि । मत्वर्थे
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

सि. कौ.

वै.

११

घुन्तो विधि विप्रकृतौ। अह्नामेत्वसाद्दृ वोभ वहन्नाह स्वानांसि। छिन्द्येति वनस्य
मिति। दिर्भिः। मंहिष्ठमुभयाविनम्। शुनमष्ट्राव्यचरत्। छन्दसीव निपोदवच्च
वौ॥ इदं थोदर्मु। तद्युम्नं यस्सीरिपुंच धः। मघवानमीमहे। तदो दा च। हिं सो च छ
न्दसि। इदं तौ हे र्ण पा सख्ये स्तः। इदा हि वे उप स्तुति मेत द्दि हिं॥ था हेतौ च छन्दसि।
किमत्र स्याद्दिहो प्रकारे च। कथा यामं न पच्छुति। कथा दाशेम। पश्व पश्चा
च छन्दसि। अवरस्या स्तात्यर्थे निपात्यो। पश्च हि सः। तो तपश्चा। तुश्छन्द
सि। तृजन्तात्छन्ता द्विदं कन्नीयसुमौ स्तः। आसुतिं करिष्ठः। दोहीयसी धे
नुः। प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि। इवार्थे। तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेम
था। अमु च छन्दसि। किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे। प्र तं नय प्रतरम्॥ एकं च
कत्मान्तिरवतीति से च छन्दसि॥ स्वार्थे वो नो पूरे ओषधि कतिः। नवेष ११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तास्तिंयर्हि विदस्म। श्वन्नस्तनाम्नपुंसकाक्षु छन्दसि॥ तस्मुहुर्बाहुद्धुयात्स्वमासान्
धत्सि साम्ब भवति इये छंदसानि यजु प्रनाशश्च छन्दसि। यजुप्र जानि सर्वति माधि
येश छन्दसिव तनात्स्वदइंस्याद्धु हृथ्वीहेडमर्त्ये इतः प्रतिगृह्णाति॥ सत
नं ५ स्रांहसि सदेता द्वइंध्रीहेके तामाता पक्वहतमाता॥ इति पञ्चमः॥ एक
चो हस्व इसिवेति वक्तव्यम्। चोजा गारा इति प्रिवाति। तु जाहि नो हिघी
श्चयासत्स्व॥ तुजादित्रकृति गताः॥ प्रभरातन्तुजानः॥ सूर्व्व्या महानमस
धारयः पवित्रीम संततांय। यजुसं छन्दसि। ऋः संप्रसारणं स्यात इन्द्र माहुवे
ऊतये। सावधेहतार वसाहिसोवस्य च छन्दति। सकं शब्दे परे नेः संप्रसारणं
मृतरपरादेलोपिश्चेतिवक्तव्यम्॥ एवं साम छन्दसि किमर्थं चानि
रयेर्मतौ बहुलम् रेवान् रयिमान् पुष्टिवर्द्धनः॥ वा प॰ की॰ श्र नवं वि

पा ९

रूपवत्तु॰
सिद्धौ कौ॰

कुर्वंति चिकुर्व्यम लिचुसि स्पम। यदुग्यहरा॥ नुम्ते मे हा श्राप्य यौति नि
पाषम। अपस्पृधे थपाः नुचुरान्तु हाश्च जुवेति तान श्चाना णिथ्वृत माथती तादि
तीः। एतेषु न्दसि निपात्यंते। इन्दुश्चति। सोपस्पृधे थाम स्वर्द्धः सं आथाम
प्रर्के सा नजु वुः यस्तू प्याद्वुः श्चर्वे तेहेश्वासि छ्युसिच जुवे चुकुलासिद पासिपत्ति
स्याम स्तजे तीसि श्रतास्तः इन्दु सपथा। श्रितो नोपहः॥ श्रि मपाके तिष्ठाप म
नाशिरंदुहे मधताः श्राशितिः श्रिम रथषि किपिनिकापाम्वं। खिदिः शकु न्दसि। खि
दिदैन्ये असेव न्याप्यात स्विता इ। विरवि इस र्धः। शीर्वकु न्दसि। शिरः शब्दस्य शी सव
र्षत्स्यात शीर्षन्जि गतः। यातु न्दसि। शीर्षन् मसि इवि व पदे पूर्वसंज्ञा शीर्षया
स्यात यातही यातत्यो मानु वीतिलते वि शः ऽतारसूत्रे पीड यांकं प मे दे न संव ध्व
ते ते नाभिपूर्वहस्पसंप्रत्ययात शभीश्च सप्रश्च सूमर्वसुचिरामिय संप्रसारता १२

अभ्यपूर्वः संप्रसारणा व्द॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चेतिपूर्वरूपमपिया इत्यमानः पत्यमानः शेषकृत्स्विबहुलमा र्गेणस्यात् पाते गाना
तामताताविराज्ञानाम्॥ वमन्तारिवृके दिविपरस् पंगा वाम॥ आपो येमन्तमु थ
कंतोघुन।भवप्रथमेव छन्दसि। विभेत्पस्मात्तिभव्यः ऐतेः प्रवव्या इतिस्त्रिणा
मेयनिपातनम् प्रयेपत्तिसन्धवंग छन्दसिकिम् प्रेवंप्रयेवमा॥ हृव्या आपडपसे
त्यानंसोभवमा॥ हृदेभजाहृदव्या आपः भजे छन्दसीति वर॥ प्रकृत्यान्तः पादमव्य
परे॥ अवरूपादमध्यस्थपदः प्रकृत्या स्यादिति परेनतु वकार यकारे इति उपद्रवन्तो
अध्वरं सूनाते अस्यसूनं ते अन्तः पादं किम् एतासएतेर्वदन्ति॥ अव्यपरे किम्
तेपदन्न।आपाटपधाटवकसुरथतावमवंसयस्वपुव॥ एतेवृव्यपरे व्यतिपदः
प्रकृत्या अवसुभि-नोर्विश्ववंनुकुसिकाशते अवस्युः वधुपिषहवैस्तेनोऽपन्नुर
पतहसोपमगाते तेरुत्तोमिरस्याद्विवृप्रकृतिभावोनक्रिप तेतथापिवाहु स्व

अप्पात स्त्रिन्नमहो अवधार्तमासिजासो अव कंभुः तेनोअवृत शतधारोवमसिताःसन्तो २

इग्यजु-
सिद्धौ वै:

कुर्वन्नितिविकुरयम लिच्युसिरूपमा। वदुग्यहरान्नुक्ते मेहा आय्य यीति नि
यापम। अथ स्वधे यथान्द युतन्द हाश्व युवेति तान आतपथ्रुत माथीतावि
ती:। एते युन्द सिनि पातंते। इद्रूश्वति सोप इपस्वधे थाम स्वदुर्वि आ थाम
अर्कसान्द युः वसून्यान्द्यः अर्वं तेश्वाति युसिव युवे युडोलायटि पासिवति
पान सजे तासि भतास्तः इन्दु सपा। श्रुतो नेग्रहाः। श्रिमपाके निक्षाया म
नाशिरं इहे मधाः आशितः श्रिम रयधि पितिनिक्षपानं। शिविश्यु न्दसि। शि
हिने अस्वेव आस्यात सिता इ। विस्वेइस र्पः। शार्वकुन्दसि। श्राः शार्कस्परी
र्वस्यात शीर्षि जिगतः। पाकुन्दसि। हीर्घिगसि इवि वपरे पूर्व तां इति ज्योया सव
स्यात यानहि यातयो मानु वीतिलते विशःऽतारस्त्रे पीहे पाको मे इनेह वध
ते ते नाकिपूर्व इपते पास्यात शमीन्ध समन्ध सूर्मसुखिरामिथ इं प्रसारता १२

आमपूर्वः संप्रसारणा र्वं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वेति पूर्वरूपमपि या इत्यमानः पत्यमानः शेश्छन्दसि बहुलम्॥ लोपः स्यात्। या ते गात्रा

णाम ताता पिण्डानाम्॥ एमन्नादिषु छन्दसि पररूपं वाच्यम्॥ अपां त्वेमन्त्सृष्टं

कं लोपः। भवप्रकृत्येव छन्दसि विभाषा स्यादिति भव्यः ऽते तेः प्रथम्या इति स्थिताप्र

मे पनिपातनम् प्रथे पञ्चमी स्वं च छन्दसि किम् प्रथे पञ्चमी॥ हृदुष्या आप ऽउपसं

ख्यानं लोपश्च॥ हृदे भवा हृद्या आपः भवे छन्दसीति यत्॥ प्रकृत्यान्तःपादमव्य

परे॥ ऋक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारयकारपरेऽति। उपप्रयन्तो

अध्वरं सुजाते अश्वसूनृते अन्तःपादं किम् एता सरते वि दिति॥ अव्यपरे किम्

तेऽवदन्॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च॥ एतेषु व्यपरेऽपि एङ्

प्रकृत्या मित्रमहो अवद्यात्। मा शिवासो अवक्रमुः ते नो अव्रताः अयं सो अग्निः॥ यजुष्युरः

ऽयजुषि उरस् इत्येतस्य च प्रकृतिभावो न क्रियते तेनोऽवरिता(?) उरस्

अव्यात् मित्रमहो अवद्यात् मा शिवासो अवक्रमुः ते नो अव्रत शतधारो वं मतिः तेनो २

दं कैनमः
सिकौ टै

१३ कास्समासेपदम् प्रातिसालोत्तुयावत्तिकवयार्थः। पञ्च बुरः। ऽऽरशशाकद्रह्नोऽर्ति
प्रकृत्या पञ्च भि ऽऽरो मन्त रि प्सान पञ्च भिपासभाधा ह्नाः पास्यार्थे वचनम्॥ आपो
न्नुषारतोऽकस्माव र्षि कि जे मासामिके प्नूर्वे॥ पञ्च भि अ तिप्र कृत्या आपो अस्मा न्मा ते रः
न्नुषा त्तो अधियुस्त अ स्य ऽ क्षो अंश्रह्न्मा भाम पीर्ध कु आधि नाके अम्बि अम्बा
से अभिके असाहेव सां पकाहम्यार्थे तिहूस्नोन। अहूह्नपोहे च॥ बहुशद्वे पद
ऽत त्रहेव अकारे परऽऽपूर्वः सोति प्रकृत्या पञ्च भि प्रात्तो अं ग मं गे अ हि व्यस्त॥
अनुत्सतेवकुषपरे। कय गं ध पारेपरे ऽनु सतेऽलिप रऽऽ प्रकृत्यापञ्च भि अपसो
अनुत्सतेवकुषपरे ऽकय गं ध पारे परे ऽनुसाते ऽलिप रऽऽ प्रकृत्या पञ्च भि अपसो १३
अधिः अपसे अधरः अनुत्सते किं अधोमेसहे अयशक आहु सतः कुधपरे क्षिमः
सोव मधियन्तः। अवपथा सि वा। अनुसाते अकारा तेहो अव वधाः शब्दे परतो प
न्नुभिवऽऽप्रकृत्या त्रिहद्भ्यो अव वधाः प वे पासिस्य हि तिऽ तिऽ त्सप हाते स्म

अनुदात्ते किम् वद्धेऽध्वर्यवः ।। निपातेर्यचेति ।। निपातोतस । अथोऽनुनासिक
क्षसि । अन्येष्वपि दृश्यतेऽनुनासिकः स्यात् स्वप्रकृत्या अभ अर्था अप: गभीर अर्था उपयु
ते ।। इषामन्तस्यहिनांछन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः । इन्द्रश्च सोमं पिबतमपः । स्वादुषम:
पृथा अपि तु ।। सर्वत्र विभाषा गोः ।। स्यादिसर्वस्य ते च वस्वस्यादृशि । एष सधमान्नः ।
हस्यादृक्षोतस्वदेमेते ।। हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु ।। शकस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्याद् अंग्रे
हरिश्चन्द्रो मरुद्गणाः । सस्वन्द्रः । पितरामातरा च छन्दसि । छन्दसि निपातः । आमाग
मातापितरामातरा वा वादन्ती प्रतीतमपि नमातरापितरा नूचिदिष्टौ ।। समानस्य छन्द
स्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु । समानस्य सः स्याद् अनुदात्तवदे समगर्भः । छन्दसि
स्त्रियां च हुल्लमे । विभाषोदरे । ध्रात्रेशः विश्वाचीव घृताचीव देवद्रीचीवत्
देवता: कद्रीची ।। सधमादस्थयोश्छन्दसि । सहस्य सधादेशः स्यात् इन्द्र त्वास्मि
न्सधमादे सोमः सधस्थम् ।। पथि च छन्दसि ।। पथिशब्दे उत्तरपदे कोः कवं का

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवेनमः

सिकौ.पं.

१८

ग्रा। कवपथः कापथः कुपथः॥ साढ्यै साढा साढेति निगमे॥ सहेः क्त्वाप्रत्यये आगमे च छन्दसि
निपात्यन्ते। मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साढा। अर्वाचीनमश्वस्य पृष्ठः। छन्द
श्व इति प्राप्ते विहितः। आह हि द्वयोः स्वसरयोर्मध्यमे स्वरं पच्यते स्वकाले
ः स्वकाले तामेति सर्वञ्चास्य कारः सन्नह्य णां संप्रयुञ्ज्ञ इति॥ छन्दसि च। अष्टन
आपं स्यादुत्तरपदे अष्टापदी। मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ दीर्घः स्यात् अश्वा
वतीं सोमावतीम्। इन्द्रियावान्मदिन्तमः। विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता। ओष
धेश्च विभक्तावप्रथमायां दीर्घः स्यान्मन्त्रे यदोषधीभ्यः अदधात्योषधीषु। ऋचि
तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् दीर्घः स्यात् आ तू न इन्द्र नू मर्तः उत वा घा स्या
लात् मक्षू गोमन्तमीमहे भरता जातवेदसम् तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्र
हणम् तेनेह न॥ शृणोत ग्रावाणः कूमनाः अत्रा ते भद्रा यत्रा नश्चक्रा उरुष्याणः॥
इकः सुञि॥ ऋचि दीर्घ इत्येव। अभीषु णः सखीनाम्। सुञ् इति निपातः। नश्च धातुस्थोरु २८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रुभ्य इति ताः। छन्दो न तत्सिद्धः। मन्त्रे दीर्घः चिर हि वक्रजास्सम्॥ निपातस्य च। एवाहि ते। छन्द
स्युभयथा॥ नामि दीर्घो वा धातूनां धातुनामिति बह्वृचाः। तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति। वाच पू
र्व स्य निगमे। वपूर्वस्य च ऽवधा वा वा दीर्घो ऽसंयुक्ते सर्वस्थाने स्वमन्तौ तां निगमे
किम तन्मा तत्स्रोतो। जनिता मन्त्रे। इडभावो स्वि रीता तत्वो निपात्यते योनः पिता जनिता।
शमिता यज्ञे॥ शमिता ते यज्ञः। पुरुषो दीर्घश्छन्दसि। अस्याप्यनुवर्तते विपूय विपूय वा। आ
ऽग्नाहिनामसु च स्यपि इष्यते॥ आन माहि नामि स्वर्पः। आनट् आवः। नमाङ् योऽन्ते
यङुत्तं छन्दस्यमात्रामेपि। जानि का ऽग्नः सम्हृसेमावः। अत्रे परधी नान्यथा
सुः। इत्यादौ॥ प्रथमे द्वे ध्व आवः ऽभाव स्याभिपत्वे नासिद्धत्वाद्धातो नेपः अवरे शब्द
स्य हि कृते पुनरपि ऽभावः तद्यथै सूत्रे द्विवचनान्तनिर्दिष्टं इत्योरपि॥ छन्दस्युभयथा।
भस्य स्थिकोर्पतास्यादि पदुव ङीच धनै शुचिनम भिभांसि भुवं वा सुध्यो नय मन्त्रे ॐ
सुधीको वा॥ तत्योहिनां बहुलं छन्दसि॥ तन्वं पूर्वमत तौ वंजा चम्वा कम त्रिपमा

श्रीरामः १
सि.कौ.टी.
१५

भु ३ के ६

तमिव सोश्रकुन्दसिवा॥ वतवोह्पधात्सोपः॥ त्रसवेवितत्तिरेकं अवः शकुनाद्यपधि
म॥ घसिभसोर्हलिव॥ सविस्यमेवधा नोहतिधाताः। द्युम्नस्योहीधिः श्रुश्रत्युपूर्वस
मस्वकुन्दसि॥ धीयहुमाः श्रतुधीभिः रापस्पूर्धि उरुताच्छुधि अपावृधि धाकृन्दसि।
हिरपिवृ॥ माङ्‌तश्ववाहेधिं स्स्यात तारंधि रमेर्जत्ववेन पस्मेपरस्म शपःश्लुः। मंत्रे
घाषाद्रेरात्मनः॥ आत्मनश्छन्दस्यादेः औपिः स्याद्दिङि मत्ताद्रेयपु॥ विभाषाजेर्
श्कन्दसि। सगुशाक्‌स्यमस्यतः स्वाद्दुईमेपस्मूलंरजिश्रम्। नुने वि भ्रसजिकु
ष्यां। सलयास्त्वायास्त्वमा धीहिर सापावानिकुन्दसि। सत्तेभवम तत्स्यम या
स्तुनिमयम यास्त्वायास्त्वम मधुशकुस्वाताताश्चिपंपमाद्रेशोत्निया स्वते माथो १५
र्नः सत्तोवधीः हिरापशक्ताद्विहितस्यमपदोमशक्स्वत्तोपोन्निपासपते हिरत्व
वेनसवितारथेन॥ इतिचक्रः॥ छिन्नेहत्वकुसंश्कन्दसि। हुडागमस्स्यात सो
पत्तश्चात्मनेपरेश्छितिपदेतत्त्लोपः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पा० १

धेनयोऽकृते ऽसोऽसौ भायेऽघृतं दुहते अदध्रमस्य ॥ आतोऽपि सवेत्स्य बहुलं छन्दसि ॥ आशिषि दैवे
भिः नेततवच्छन्दसि। स्वमोरद्दानं पात्रं घुभितरम छन्दसि किम् इतरत्काण्डम् ॥
समासे नञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्। त्यापि छन्दसि ॥ यजमानं परिधापयित्वा सुपां सुलुक्पूर्व
सवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ॥ ऋजवः सन्तु पन्थाः पंथान इति प्राप्ते सुः परमे व्योम
न् व्योमनि इति प्राप्ते ङेः लुक्। धीती मती सुष्टुती धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णः

पा सुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना पैौ सुरथौ दिविस्पृशौ अश्विनाविति प्राप्ते आत्
न ताद्ब्राह्मणं निन्दामि इति प्राप्ते आत् पादे यं विपद्यो तात्पा नयुष्मे वाजबन्धवः
अस्मे इन्द्राबृहस्पती युष्मास्वस्मास्विति प्राप्ते शे। उरुया धृष्णुया उरुणा धृष्णुने
ति प्राप्ते या नाभा पृथिव्याः नाभाविति प्राप्ते डा। ता अनुष्ठ्योच्यावयतात् अनुष्ठान
मनुष्ठ्या यवयस्मात्सदृ इ. आ साधुया साध्विति प्राप्ते याच्। वसन्तापज्जे त
वसन्ते इति प्राप्ते आल्। इयाड़ियाजीकाराणामुपसङ्ख्यानम् ॥ उर्विया दार्विया

इष्वैनमः
सिकौगे

नान्तः

९६ उहताम्‌ इहतेति प्राप्ते इवालुन्ते श्चि पासुन्ते श्चितीति प्राप्ते डिवाच। हतीनशुच्छकंसारसी
शयानम्‌ डे॰ तिकार इत्याहुः तत्राघु घाते पदे प्राप्ते प्यसचेनानोरातीता पतुत सूत्रिव
नान्ते॰ ऌकृ ईकारादेश स्यान्‌ न हताम्‌ नारे म नपम्॥ श्राङः वाजे पारामुपसं इत्यानम्॰
प्रवाह पा सिस्तम याहु नेति प्राप्ते श्राङ्रादेशः चेर्ङितीति गुणाः स्यपुपा॥ स्यपुने ति
प्राप्ते श्रपाच सन सिंधु मिथ नाथ पा नाचेति प्राप्ते श्रपारित्यदः। श्रमोमश्र॥
मिथादेश स्यामोमश्र स्यात्‌ श्रकारड श्चारताम्पः शिया सची इशाश्रसिसिचइ
तीइ पधीं कश्चम श्रधा घि बमिति प्राप्ते॥ स्तोपसत्रात्मने पदेषु॥ छन्दसि देवा श्रइह
श्रहते ति प्राप्ते इन्द्रियातः शवेशेते इति प्राप्ते श्रात्मने ति किम पडसहं इहन्ति॥
धसोध्यात॥ श्रन्तरे जो ध्मातां यारपध्यात यारपध्यमिति प्राप्ते॥ वनध्वेनमि ९६
तिचा॥ वनं मि स्यासिमन्वरे छन्दो ऽन्तरस्वेनो निपात्यते वनध्वेनं श्रिपमे धाःप
कारस्य पकारो निपात्यते इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी॥ तस्य तातां तास्म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐ

अमपूरुषवधेवचनस्यस्थानेतात्यात् गात्रमस्यनूनं रूण्यातात रूण्यु तेतिप्राप्ते सूर्यचक्षुर्
गमयतात गमयतेतिप्राप्ते तप्तनप्तनथनाश्च ॥ तस्वत्वेधशदतातात आपातः शवृणु ते
तिप्राप्ते तप्सुनोतन व वतन थनत धाहसेर्धातन इतितातनप[illegible]हृतस्त गृणु गृह्णन्
गृभधामिति प्राप्ते यास्यवेन यस्मेयं शंशृणुश्व विश्वे देवा सोमरूसोपतिकन ॥ वसंत्या
कः स्येतपर्थः [illegible] स्याद्धसोऽदितिः अत्तेस्तस्यथनादेशः । इदंतोमसि । मसीत्यपि
भक्तिकोनिदेशः इकारः उच्चारणार्थः मस इत्यवधिकारहृपचरमा व ववंशि क्वः स्वे त ति
मस इ न गमः स्यादितिप्राप्ते नमोभरन्त एमसितमस्माकं तवस्मसि इमः स्यद पु
तिप्राप्ते । स्तोषक । दिवंसुपर्णोगत्वाय ॥ स्नात्व्यादयश्च ॥ आदिशब्दः प्रकारा
र्थः आकारस्य इकारोति निपात्यते स्विन्न स्नातीमस्नादिव पीत्वी सोमस्य वाच्धे स्ना
त्वापीत्ये तिप्राप्ते । आगसीसज्जुष ॥ अपराणिनाराज्यगसोऽस्तुकृत्याते देवासः ध्रा
सि ताम्सः श्रीग्रामतयोश्च न्दसि । आमोनइ श्रीतामम हातोधहरतोरवीरामनीसृतयाम
दक्षीनमिति वा छाप त्ववस्य इनं अन्तादेशो निपात्यते इक्षीनं देवा नर इक्षा इति प्राप्ते ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

८७

गोः पादान्ते ॥ विद्मा हि त्वा गोपतिं शूर गोनाम पादान्ते किम गवां शतानि च ऋषभे
षु पादान्ते पि क्वचिन्न ॥ छन्दसि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते विराजं गोपतिं गवाम ॥
छन्दस्यपि दृश्यते अस्थ्यादीनामनङ् इन्द्रो दधीचो अस्थभिः ई च द्विवच
ने ॥ अस्थ्यादीनामित्येव अक्षिभ्यां ते नासिकाभ्यां दृक्स्ववसः स्वतवसां छन्दसि ॥
एषां नुम् स्यात् सौ दृङ् स्वतवान स्ववान ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ बहुलं छन्दसि ततु
रिः तुतुरे छन्दसि । हेतौ भ्यां हि स्यादेशस्स्यात अहुत मसि हविर्धानं । आपरिह्वृता
स्व ॥ पूर्वत्रासिद्धमित्यस्य आभीक्ष्ण्ये निपातितो अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम । सोमे
ह्वरितः । ह्वरतेः सौ निपात्यते मा नः सोमो ह्वरितः ॥ ग्रसितस्कभित स्तभितोत्तभित चत्त
विकस्ता विशस्तृ शंस्तृ शास्तृ तरुतृ तरूतृ वरुतृ वरूतृ उज्ज्वलिति क्षरिति क्षमिति वमि
तीति च ॥ अष्टादश निपात्यन्ते तत्र ग्रसितं स्कभितं स्तभितं उत्तभितं निरुक्तानि उद्गति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुंभ्राद्वीभिर्मीलितोत्तमगुख्यतमयविष्वामंते ग्रामे रेपेन सस्तभितम सतेनोतमिता भूमिः
शामिते स्वेव सिद्धे ऽस्तूर्ध्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति यते पावने क
सगते ग्राभ्यां त्कत्वे इभावः यतो ऽइतस्वतामृतः त्रिधा हृस्वाधमास्थि नाविकसातमऽत्त
पाहृस्वंपद्धिकत्तमनिपातयहृस्वावन्त्वंसहृ येवहुवचनांधिकत्ताइति तेनैकवचना
न्तोपिप्रयोगः साधुरेऽशासुशंसुशासृदभ्यस्तवदिभावः एकस्य कुरश्व स्याविशस्ता
शं नाथ ग्रामऽस्तं स्ता प्रशास्ता पोता तरते ऽऽ मोश्वरस्य च ऽऽ दत्ता यागमौनि
पात्यते तरुतारं स्थानाम तरुतारम वरूतारम वरूतारम व त्रिभिः श्रुसार तोतो
ऽगिभवऽषि नानिपातनं प्रपञ्चार्थम॥ वरूत्रशब्दो हि निपात्ति तस्तातोऽनिपागता
पत्यात ऽन्य स्यादिमवश्वत्र भवशापऽकात्त इ शोनिपात्यते॥ प्य वहीवृ तास
यस्यते ऽधप ऽन्दिरतो भ्रमतापादिषु इहन्ध रिती स्वस्थानप्तारं समीती सपिके
चितवंति तव नत्समृषसहने इति धातुर्यौध्यः भाषावान्नुम्मस्तात्क स्तधोत थे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च सितगिंकासि ता: सिशसिताश सिता तरिता तसेताय रिताबसीता ड म्यसति स्तति पाडना
ऐ म्यमति यमति ममति॥ यमूयातंतंय जग स्माय य येति निगमे॥ ग्रिघ्रा तमु तं पत
मायं भूथा येनान्तरिक्षमुपतितं य जग म्माते इन्द्रिसाभिन्दस्तम त्यंज्योतिवाचितमो
वयंपं भापा पांतु यमूधिय मातेतिय मग हिम यच रिधेति॥ सनिंससभिवासम॥ सनि
मिसेदूर्वासनं ते: सनोतिधी छुसोरि दरवाभ्याल सोपा भाव श्व निपा सते॥ पावकाहि
नांछन्दसि॥ प्रत्वपसपाकादित्यं नेति वाच्यम हिरणपय हर्षि: शुचपः पावकाः घोरसैपो
सेदिवा। दधद्रत्नानि दाशुषे सोमेदधाद नंधी पपदभिरग्नवेदसात॥ मीनातेर्निगमे
शितिहस्व: प्रमिनंतिधता निस्योरु प्रमीतातोति॥ मसितासिवोपनर्त यङ्कुसं छंदसि॥ सर्वमा
दस्म। हस्वस्वगराताः गापिव गसादिषु छन्दसि पाववन्तं प्राइतोव ग्रुपधा वा: स्वाधा
शक्तयोपूवम शतक्रतवः। पश्वेन्द्रभ्योपथा गवे वशाये॥ नोप्यत्तस्य। वीति लिवेधे
यङ्कुसंछंदसिति यनकुच्छं। माणु वाग्योकत। सिसंछन्दसि। छन्दसि विवे वेच वशुप
धापा छस्ववीति स्यसनि तमे। स्वधीर्धाता। नछन्दस्पुत्रस्य॥ पुत्र भिन्त्सपादनास्य

१९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्यादि ईत्वस्य सिद्धेर्निषेधार्थः क्यच्युः छन्दसीत्युः अपुत्रस्य किम् पुत्रीयन्तः सुदानवः अपुत्रादीनामिति
वाच्यम् जनिमिच्छन्तो जनिमिच्छन्त इत्यर्थः । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति ॥ एषु क्यचि एते क्य
चि निपात्यन्ते भाषायां तु प्रत्यवायाभावात् दुष्टीयति द्रविणीयति वृषीयति रिष्टीयति ॥ अश्वाघ
स्यात् ॥ अश्व अघ एतयोः क्यचि आत्स्यात् छन्दसि अश्वायन्तो मघवन् मा त्वा वृका अघा
यवः न छन्दसीति निषेधो न ईत्वमपि किन्तु दीर्घस्यापीति । अत एवेदं सूत्रं सापकम् । देवसु
म्नयोर्यजुषि काठके ॥ अनयोः क्यचि आत्स्यात् यजुषि कठशाखायाम् देवायन्तो यजमानाः सु
म्नायन्तो हवामहे इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किंतु वेदोपलक्षकः तेन ऋग्गारकेऽपि मन्त्रे
यजुर्वेदे भवति । किं यजुषि । ऋचि मा भूत् । वेदे भवति सवेदमंत्रः यजुषि कठशाखायां दृष्टः न यजुर्वी
ति किम् देवान् जिगाति सुम्नयुः बह्वृचानाम् व्यक्तिकठशाखा ततो भवति यजुर्दाहरणा
मिति हरदत्तः ॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः सपूर्वाणि निपातान्येतावेव सध्वं कुर्वाम ध्व
तावसाम इमम् पर्वतं पृतनाम । दधातेर्हिः ॥ महातेश्च क्त्वि भावाच्छन्दसि ॥ हित्वा शरीरमहित्वा ७५

हर्यै नमः
सकोषैः

सू

९८ सुषित वसुषितन्नेमधिनाविच्छाभिधोपवद्य॥ सुय सुनेमरत इत्यादि यातेः कप्रत्यये इत्थं निपात्यते ८२
गर्भं मितासुषितं च न्यायात्सुषित मयो नेमधितान चैषां॥ किन्वपिदृश्यते। उत्तरस्येतं सुषि
तिं निरेके धिच्छ पयेन्द्रसितां इदृहत्ते धस्येति प्राप्ते सुरेतारे ताधि वीप स्वाशालिड्‌ दृढ इ दोत
धासीपेति प्राप्ते अवो भिमासश्चन्द्रसीति च स्तम॥ नाभिः शराभिः। स्वधः स्यातयसोहृव सर्वे
वते। स्वधभिः। भवते रसुनः। शोभन मधोवे वाते स्वव सः तेः तुइ ति सो श्रोधा तुत्त स्मा दसुन्द स्वे
धतो वेचां ते स्वत यभिः समघभिर जापथाः मिथुनेसिः। असेः किछे स्वासि मस्य पइति हर दतः प
च्च पादेरी स्यातु ड खः किद्दिति प्रा॰ व्याख्या तम। नकथते र्वद्रि॰ सवश्च न्दसि॰ वद्रि॰ प्रभ्वासस्य
वृत्तं न कतीस्फु वाते॥ दधाति दधाति दधाविधीभतु ते ति नलेऽस खीवनी कणात सं सलिआ
रिकरिकोक्ति कुरु भरिभ्र हवि धते रविगाति ते रिव तः सरी स्वपतं च तीऊ न नेभि रया ग ९९
नीगनीति च॥ एते छान्दसाविपात्यन्ते॥ श्राचा स्वपः धद्रो धारयते र्धमियते र्धद्र॰ धुगं ता
स्यगृता धार्वः तेनभा बा वो मपि गतोत्स्वभ्वते ति ने र्वड्‌ धु ग नो तार्इ इपतेः र्कटि हस्ता दि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्शोभावहेरेफस्य लत्वं इत्याभावस्य निपात्यते अपस्पिधेथां अरराजत् तुरं इरसि वा निर्दिश्यते न
तं बम्भसाति हल्हाडत् फणाते राङ् पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमो नि
पात्यते अपानीफणात् स्येदेः संपूर्वस्य यङ्लुकि शतरि अभ्यासस्य निक् धातुसकारस्य च लं क
तेतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः कन्देर्लुङि च्लेः रङ् च्लिविनम अभ्यासस्य चुत्वा
भावो नीगागमश्च कनिक्रदज्जनुषम् अकन्दीदिति षौः । विभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः वि
बभ्रिमद्दोबधीतु भरते यङ्लुग्गन्तस्य शतरि अभ्यासस्य विगागमः धातोरीकारस्य
वश्च इति ध्वातोरस्य पः सपूर्वस्य चुर्भ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्वं विगागमश्च इति घृतह्
घः श्योश्चयानः तरतेः शतरि श्यो अभ्यासस्य रिगागमः स्पेशतरि श्योदिति वैकल्पचने
रीगागमो अभ्यासस्य कर्मेश्शतरि अभ्यासस्य रुगागमः जेर्लिटि तास्य भ्यासस्य ह्कुः धातोश्च प्र
कगमे राङ् पूर्वस्य स्यतिश्शताभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च वन्सनीवे रागनीगा
निकतीम ॥ सस्र्वेति निगमे । सृतेर्लिटि परस्मैपदं पुगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते

र्छि । सन्तुवस्वोः इष्ट सुष्टुव इति भाषायाम् ॥ बहुलं छन्दसि ॥ अभ्यासस्य इकारः स्या
न्दसि । पूर्णां विवष्टि । वशेरेतद्रूपम् ॥ इति सप्तमः ॥ प्रसमुपोदः पादपूरणे । एषां द्वे स्तः
पादपूर्तौ । प्रप्रायमग्निः । संसमिद्युवसे । उपोपमे परामृश ॥ किं नेण् उर्व इवे । छन्दसीरः । इव
र्णान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । हरिवते हर्यश्वाय, गीर्वान् ॥ अनो नुट् ॥ अ
नन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः । अस्थन्वन्तं यदनस्था । नाद्घस्य । ना
न्तात्परस्य घस्य नुट् । सुपथिन्तरः ॥ भूरिदाव्नस्तुड्वाच्यः ॥ भूरिदावत्तरो जनः ॥ ईद्रथिनः ॥ रथी
तरः । रथीतमं रथीनाम् ॥ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ॥ सदेर्न
ञ्पूर्वान्निर्पूर्वाच्च निष्ठानत्वाभावो निपात्यते । नसत्तमञ्जसा । निषत्तमस्य चर
तः । असन्नं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरतेः प्रपूर्वस्य ।
सूर्तमिति सृइ सस्य । गूर्तमिति गुरी इत्यस्य । अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि ॥ उ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मु१

थीरेकोया यथभ: एव भं रेव पुध वय पुध रेव भ्रथ एव भ्रथ रेव। भुवस्य महाव्याहृतेः भुव
इति भुव रिति। ओमभ्यासाने॥ ओमशब्द एव प्लुतः स्यादन्यत्र ओ३मग्निमीळे पुरोहितमत्र अभ्या
साने किम ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। वेदपदे कर्मणि॥ वेदे कामहे यज्ञे किम वेदकामहे। प्रणव
के: यज्ञकर्मणि॥ देतमद्द्व्याद्देशस्यात् अयरे नाभिजिन्वतोम३ देः किम हस्वतेऽन्यस्य
माभूत्॥ याज्यान्तः। वेदाद्यमन्त्रास्ते याज्यं यस्य देः प्लुतो यज्ञकर्मणि॥ जिह्वामग्ने वहे ब
ह्यवाहाम३ भन्तः किम यज्यानाम याज्याकव स प्लुत यहूयाज्यां प्रति याज्यं देस्यास्वर्यन्त
स्य चेद्भवते॥ ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः॥ एषामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि॥ अग्नये
वेऽनुब्रू३हि अग्नये गोमयानि प्रे३ष्य अस्तु श्रौ३षट् सोमस्याग्ने वीहीवौ३षट् अग्निमावा
ह अन्वमाव वेदनामहश्चब्रूहि ग्रूयसंकेप३ पुनकम॥ तेन कलौ वेदपदकर्म
तीति स्वच्छेता वेद्यास इत्वाप्य प्राप्नोतिप्रसंगो याति इति॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च॥
अग्नीधः प्रेषणे आदेः प्लुत तस्मात् परस्य च ओ३श्राव३य॥ विभाषा पृष्ट प्रति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इति जस्म
सिकोपे॰

करोति ननु ॥

२१ यच्चनेहेः॥ प्रुतः अकार्थिः कथम अकार्थहितिः एकैतिकिम कर्तृकारि ख्यति
तिग सान्तकोतेव। अत्र वाक्यं पत्तसवटः प्रुतोवा अ वाभाव सोसा स्यात् अप्रमावाख्य सेयथा
रिनं पुनत्यास्यमतात्म्य वाप्य रूपमनपुज्यते। आम्रेडितं भर्त्सने। इत्यो इह सेवा घात पिबा
मि साम आम्रेडितयहानांद्विरूक्तौ पलतासाम चोरः चोर।। अङ्-प्रकृतिं तिङ्कान्ता सम अङ्
त्पलेनपुनकं तिङ्-प्रुयते॥ येनाकुमा इहानीं शास्यसि जाल्म।। तिङ्-क्रिम अङ्हेव इत्तां क्रि
ध्याधरास्य आकांक्षां किं अंगपच नैतद्परमाकां क्षतिभर्त्सनइसेव यं गाधी आभ
तय तस्या क्रिये वाक्यमाराणां वाक्या नोटः होत वरशिन्हितस्य रहा इहन तोत व्याह
भितिहोतव्यमहृतिया वार्प्यति प्रमातोर्दस्तु तत्रपरिन्सरांशि वारः॥ पूर्वत्तु भाषायां। १
विवाक्यमारणानांपूर्वमेव प्रुयते अहिर्नृहरवाई प्रवाणवेन्तसं पूर्वत्वं इहभाषायहणा
स्तूर्वकोगः छ न्दसीति इलाव्यते। प्रति श्रवणे च॥ वाक्यस्वटे प्रुतो भुणमम प्रतिहाने २१
अयतामि म्रस्ये व मांमे इहि मोः रेहात इत्यभिन्ति तः शाब्दौ भवितुमर्हति इत्कि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ॥ अनुदात्ताऽ प्लुत स्यात् दूराद्धूतस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमा
न मनेनगिधीयते अग्निभूता३इ पटा३उ अग्निभूते पटेऽपत कप्रश्नान्ते देत्तेऽदात्तः प्लु
तः शोभनः खल्वसि माणवका३ ॥ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ॥ वाक्यस्य टेरुदात्तः
प्लुतः अग्निचिद्भाया३त् अग्निचिद्विद्युद्भाया३त् उपमानार्थे किं कथंचिदाहुः प्रय
ज्यमाने किं अग्निर्माणवको भायात् ॥ उपरिस्विदासीदिति च ॥ टेः प्लुतोऽनुदात्तः
स्यात् उपरिस्विदासी३त् अधःस्विदासी३त् इस चपुधि ... र्थमात्राना भिसूदात्तः प्लु
तः ॥ स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु ॥ स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परेऽसू
या है गर्ग्ये असूयायां अभिरूपका३ अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यं संमतौ अभिरूपका३
अभिरूपक शोभनोसि कोपे अविनीतका३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म प
कुत्सने शक्तीके शक्तीके रिक्ता ते शक्तिः ॥ क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ॥ आकाङ्क्षस्य ति
ङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् आचारभेदे स्वयं ह रथेन याति३ उपाध्यायं पदातिं गम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हृवेनम:
सिकोवे:

२२ प्रार्थना वाम पुर्णं स्वस्त्य शिक्षु ३ धनं वतात एवा वारतो कं कुरु ३ ग्रामं गच्छ आकाशे
किम दीक्षि पुर सिव्यभूरजो गृह ॥ नमस्त्य स्वा विप्र श्वा रुप्ता नवो: । अनंत पस्वा त्वस्वे
विपश्स्व दे: स्वारित: पुत पत वो: अगमा: ३ पूर्ण ३ नरग्रामान्त सर्व पत्नी नामवम अत्वा
ने अगमा ३ पूर्ण ३ ग्रामान्त ॥ पुतावैव ३ ५ तौ । हृतकृता दिव पुतो गृहीत सत्रैव पेवं
पुतः प्रसंगेत रुव पयाहि ५ तो पृच्छेत वेइति का पन मो ३ वगाय कालैवतु मषि ग्राव ब्रवे
वो स्वं पघते । रवोऽव मध्यस्वा हूराकृते पूर्वस्वा ई स्वा ५ मारस्वे ५ ता तो ॥ अप्र न स्वस्व २२
रवो हूराकृते पुतावि षवे पूर्व स्वा ई स्वाकार: पुत: स्वा ५ ता स्वा ई स्वाइ कातेस्त: प्रश्ना
मा मिपु जितावि वार्ष मातामलाभिजा ६ पा ५ पं ते ब्रो प्र श्ना तो अगमा ३ पूर्ण ३ न ग्रा
मा ३ न ग्राघि भूता ३ पता ३ ५ ग्रामि पूजिते सिद्धो सिमाताय क ग्रायिभूता ३ पता ३ ८ ॥
व वाश्वि मासा हात पें सिन्सि तस्य पर्ण हा ३ ५ मसाभिजा ६ राधि मयि भूता ३ ३ पाज्यो नो
सो मै हिं धिपा अपा ३ ३ परिगता नां कम गिसु भृते ३ घातवि ब्रामिलो मा ॥ राम:

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्र हास्याद्भुत इति नव नाट्यरसाः ॥ वर्तंत यह तांतु कर्तव्य सद् इह प्राप्त अ... त भट्टं करोति वि
गोरे इति वधूग स्वसाक्रिय शोभ नेमालेइ ॥ आमंत्रिते छन्दसि कुत्र विकरोव लोपः
अध्याये २ वत्नीधत्तवोधीय विसंहितायाम् ॥ २ इदूतो व कार पक्कारे तोव्य संहितायाम्
वशाध अध्याये ३ पिलदृथा ३ ॥ अध्याये ३ पिन्दं पद ३ ४ ...एक म अवि विक्रिम अध्याये ३ संहितायां किं
अध्याये ३ संतो यावि त्वा ध्यायसमा पूर्वधिका ॥ ६५ तोरसिध लाद्यमारंभः सधरीहि
धीस्य स्वशाकस्य स्वयानिय तर्पं वधकोर सिद्धसात उत्तास्यारितवोर्वताः स्वीरते गृह
तस्य स्वस्य यधना पंगृ ॥ मधुय सोह समृद्धौ छन्दसि ॥ इत्यविभक्तिको निर्देशः म
संतत स्वयत्स्व नास्व वेदृः स्यात अस्तो स्वपरिभाव यानकारस्य इन्द्र महत्त इह वाहि से
प्रम हरि ये मेद्दिनं साम छन्दसी इति यत्नम ॥ दास्यान साक्षाव मीदृस्व ॥ वते क
सन्नानि यात्व ते मीढ्तोका व तन्नाव ॥ अन्नउप सद्भ्यानम ॥ कति धनि यास्साम्ना
न्यग्रहणाम अनेध परिभा वा तुन्नो पति कते अनुवन्धस्येह निर्देशात वस्त्याव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...नमः

सि.कौ.टी.

संबुद्धौ॥ प्रातरित्यः इष्टाः कानिधा ऽभपथ पन्थाः॥ अभ्यर्हितेत्यादि च ऋतुसंस्थके॥

२२ दीर्घादटि समानपादे॥ दीर्घान्नकारस्य रुः स्यादटि तौ चेन्नकाराटौ एकपादस्थौ स्याताम्॥ देवीं प-

वमाना मनुष्मती महाँ इन्द्रो य ओजसा। अभपथे ... तेन् ... आदित्यान्याचामहे॥ आतोटि नि-

त्यम्॥ अटि परतः रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यं अनुनासिकः। महाँ इन्द्रः ते ति सिद्ध ... भवन्तस्ता-

र मधीपते ... ऽधस्पदम्॥ इति शिरःपदम् ... स्वतवान्पा-

यौ॥ रुर्भवति स्वतवानः पायुरग्ने॥ छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः॥ विसर्गस्य सो वा स्यात्

कखयोः परयोः ... इति ... निर्दिष्टस्यात् ... नेह

... पूर्वः पतिः अप्रे ... किम्॥ ... कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वन- २२

दितेः॥ विसर्गस्य सः स्यात् ... यथा नो वस्यसस्करत् ... सुपेशसस्करति उरु ण-

स्कृधि ... अनदितेरिति किम् यथा नो अदितिः करत्॥ पञ्च-

म्याः परावध्यर्थे॥ पञ्चमी विसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः। दिवस्परि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पै २ स ३

प्रथमं पञ्चमे अध्याये किम स्थिरस्य विवेः पञ्चमेषु पातो वक्तुलं । ऐं नमः पाइ सेव सूर्यो नोऽरिश्च च
स्यान्तु ॥ प बता: पतिषु व वक्र पाद प हृत व स्थो वेषु ॥ या व स्य तिति ३ शव कर्मा ॥ म स्थिर स्थ च
व सूर्यो व ति स्थ कं स्वन्द मान: तमे स्यार मस्य व रिवी । तइल स्य हे स्थिर स्य को ऽरि मुखा ता: ए
व स्थो बंधज मा ने षु ॥ इज्ञा पाया व ति षु आ रिबु पर बुइ ला वा सु वे: इला वा: परे ॥ निला
पता व ना से व ने ॥ निस स्स फार स्य म: ई न्या देश स्स्या त निक: थ्रं र न्सो निक पाप्त ता व:
श्र ना से व ने किम नि त्त व ति षु न: पुन स्त पतीव वे: । पुका ता तो त न्द्रे स्व ना: । पाइम पा
द म ध्य स्य स्थ मृ ई: स्या ता फा रा रि ते बु परे बुबु बा ह रे शा: सं सा ते त या: त्रिभि कु दे व
सा य त: ते भि कु श्वा भि कुश्चे स्या ने सा धि कु: य श्र ग्नि क द्विश्व म घा या प का वि वि नि कु त
न्यु: श्र ना: पादे किम त र ग्नि स्य द र्श मा प न्म था त म नो नि न्दा ग्नि म: अ सा त पु न त हा पा
त वे सा वि च र्श रिता: त त्रा ग्नि र ति पूर्व व द स्या न्तो न तु म ध्य म: ॥ प ञ्च कोके था म: । पुका ता तो
त न्तु पर्त स्स स्य म ई को ज श्रा वि भि कु म श्रा नि छ य म श्रा वि भि कु त न्तु प न्तो वि
भि स्त्र भि स्या दि: ॥ स्तुत सो ऽ मवो ३ ग्नु न्दसि । न भि कु त स्य न्द भि स्तुत स्य नो ऽङ्का म नि

ये नमः

सिकौवे:

२४ गोस्तो मम पूर्वपिरादिसेव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम्। पूर्वविरात्॥ पूर्वपरस्मात् त्विमिति तौरवर
सोबोधास्यात् वरिद्धाग्नीहिविक: पुंधहिल्लस्वर्थ्यती सून: पूर्वस्मात्त्विमित्ता गुतरस्य
सृग्गो निपात स्वसस्वग: स्यात् ऽधि ऽगुत: अभीगुरा: सनोते रन:॥ गोवाइन्द्रो दचा
२४ खसिश्नन: क्रिमगोपनि॥ सहे: कतन्तिभ्याश्च॥ कतना वाहन स्वता वाहन वोते स्वती २४
वाहम। छन्दस्युपग्रहात्॥ स्वकार नो हृथ यहा सर स्वनस्यता: ददम्‌गा: पिरूपातय
निष्पानि भो पथापेवाण्डु रसि॥ सस्य मर्ड्न्‌प: नवीधातर भभवछोतो नरेच धातुस्यो
रुग्रभ: । धातुस्यात् र अभेर रन्हाता: सिन्हातां अस्मिन्नो ऽहता सह्रधि अभीगुरा:
मोगुरा:॥ ऽ: इत्युक्तम: ऽ:॥ अपस्वरप्रकाताम॥ अनुदात्तौ पदमेकवर्ज मिमापृरि
भावेपम स्वरविधिविषयापरिमिन्नरेवस्यो हाता स्वरितो दाविधीपते तमेकेडवेद
त्पिवत्पाशेवत्तलं ऽ अनुदात्तं स्यात् गोपापतन: अनुस्वनापजाइति धातुते धा
तुस्वरे तावकार ऽ हात: शिक्षमग्रहा तम। सति शिष्ट स्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्यो

धातोः प्रसङ्ग २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः॥ लिङ्गम्॥ स्त्रीअधिकारसूत्रेणैते। ऋकारान्ता मातृदुहि
तृस्वसृयातृननान्दरः॥ अकाकारान्ता एते येज्येवस्त्री लिङ्गाः॥ स्वस्रा
दिसप्तकस्यैवङीप्रिवेषे नाघशीत्यादि ङीबाईकारतत्वात्॥ तिस्र चतस्रो स्तु
स्त्रियामादेशानवाविध्याने षिपद्ध त्यौ स्त्रि चतुरो कर्म इंतावा भावारे॥
अन्यप्रत्ययान्तो धातुः॥ अनिप्रत्ययान्तोऽपप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रि
यां स्यात्॥ अवनिभूमः॥ प्रत्ययग्रहणात्कि म॥ द्विवपतेः॥ क्तिः मः इष्प।
विशेष्यलिङ्गः॥ अग्निभरराज्ञराथचः॥ पुंसि चः॥ इषं अयंवा अशनिः॥ मिन्य

स्त्रिप्रसपान्तो निष्प्रसपान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात्॥ भूः स्त्रिः रश्यानिः। यन्निरुक्तस्वरूपः पुंसि·
पूर्वस्यापवादः। भोतिताकोन्यूर्मयः पुंसि च॥ इयं ग्रन्थ· श्रोतिताः। निरुक्तन्तः। स्वाङम्॥
कृतिरित्यादि· इकारान्तश्च· ईप्रसपान्तः स्त्रियां स्यात्· सन्दृष्टिः। प्रान्तश्च· ङीप्रसपान्तः
स्त्रियां स्यात्· देवी· कुहूर्वसी। गौरी· शार्ङ्गरवी· ऊङन्तश्च· कुहूः· विद्या· चान्तमेकान्ते
रम· श्रीः भूः। एकान्तावित्यस्य· पृथुश्रीः वसेत्स भ्रूः इत्यत्र मा भूत्· विंशत्यादि एकवर्ततेः॥
इयं विंशतिः। त्रिंशत्· चत्वारिंशत्· पञ्चाशत्· षष्टिः सप्ततिः अशीतिः नवतिः। दुन्दुभिर
क्षेषु· इयं दुन्दुभिः। अन्यत्र तु कि· अयं दुन्दुभिः। या द्यूतविशेषस्तु ते चैतार्थः। नाभिरक्षत्रिये·
इयं नाभिः। उभावन्यत्र पुंसि· इ दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः॥ नाभिः। नद्
स्त्रियः। कथं तर्हि समुद्रस्य अत्र कोमलसेऽहत्वा हितश्रीसुपनीति नाभिरिति भारविः।
उच्यते· इदं भक्तिरित्यादाविव कोमलसे रिति सामान्ये नपुंसकमित्यो ध्वम्। यत्तु तत्तु॥ लि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

डुः प्रभिषाखं सो काष्ठपत्याहित्रिं गस्येति माञ्चाता। पुस्त्यमपीह साधुः। अत एव नाभिर्मुख्ये
नृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात् स्त्रियां कस्तूरिकामदे मेदि
नी। रभसोप्याह। मुख्यराड्न्यक्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यंगके द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां
कस्तूरिकामदे इति। एवमेव विधिवत्त्रातिवोधम्० तलन्तः। अयं स्त्रियां स्यात्। शुक्ल
स्य भावः शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता। ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता।
भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि। भूमिः। विद्युत्। सौदामनी। सरित्। निम्नगा।
लता। वल्ली। वनिता। योषित्। यादो नपुंसकम्। यादः शब्दः सान्तः क्लीबं स्यात्।
भाःस्रक्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः। एते स्त्रियां स्युः। इयं भा। इत्यादि। स्थूणोर्णे नपुंसके च। २
एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः। स्थूणम्। स्थूणा। ऊर्णम्। ऊर्णा। तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विधा स्तम्भका।
ऊर्णा तु मेषादिलोम। गृहशशाभ्यां क्लीबे। विषमार्थमिदम्। गृहशशपूर्वे स्थूणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तोऽपि थासंस्त्वं नपुंसके स्तः। २८ हस्वपूराम-शशोर्णाम-शशोर्णाशशस्योमनी समरः। प्राक् द्विपुरुष
८२ द्वन्द्वेऽपि द्वित्विषः। एते स्त्रियां स्युः। इति त्विषिरिंव रिति लिशान्तश्रीवेभास्रू बभ्रो वधिक घंटु-सपः
एते स्त्रियां स्युः। पन्ने ऽषा। द्वर्विः। इति द्विस्त्वादि- तिविनादि स्तुति वीनादि धूसिदिक्कि के छ
विनीदिएन्त्वाद्वः। एते प्राग्वत-इवं ति पिरि त्वादि- अमरस्याह- तिथयो ह्वो रिति- तथा च प्रा रि
रवि:। तस्य भुवि वहुति यास्ति व्यय इति- श्रियास्ये हि वहुति व्य इति स्यात:। श्रीहर्षश्च- निद्रियस्यां
निशि पोरीं मातिथी ति-शब्दकुलितजिकृति शर्तिवर्ति भृकुटि-त्रुटि वलिवन्तरुपः। एते स्त्रियां
स्युः। इयं शब्दकुलिरित्यादि- प्रतिपत्तपद्वित्संपतशरत्संसत्परिषदुषः सन्वित्त-त्तपत्तभस
मिधः। इयं प्रतिपदित्यादि- ऽषा-ऽहेतीऽ ऽषा- प्रातरधिष्ठात्री देवता- आशीर्धूः। पूर्गीर्द्वारः। इ
यमाशीरित्यादि- अपस्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च- अबादिनीवंषानां स्त्रीत्वं स्याद् बहुत्वं
च। आप इमाः। स्त्रियः। सुमनसः पुष्पम- सुमना मालती जातिः। देववाचीतु पुंस्येव- सुपर्वाणः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हैमवृ०
सिकोलिं०

विभाग २

पृ० १

३ सुमनसः। बहुलं ... विक्रमः। एकावसिका तातैरस्त्यानेऽसमर्थेति अर्थः। तत्सूत्रे भावप्रयोगात्।
सम्मासमांगिनावत इत्यत्र समाप्तां समापामितिभाव्या हो। धूधोधे इति सूत्रे अघासाता
सुसना सावित्ति ध्वति व्याख्यायाहारइतोऽर्थः। सूत्रकृत्वकृज्यो। वागवागू नोऽसिकृरः। इवंल
त्वकृत्वाकृवाकृपंवागूः नोःसिकृ। स्वदिसीमासंबंधाः। इवंस्वदिः सीमासंबंधाः। चुसिवेति
त्वायस्व स्वच्छम्। ताताधाताज्योत्स्नाहयस्व। शलाका स्त्रियांनित्वम्। निरवग्रह तामन्वेवांकृवि
घमिवाइत्यापयति। इति स्त्र्यधिकारः। पुमान् अधिकारोयम्। घञबन्ताः। पाकः। त्यागाः। क
रः। गरः। भावार्थ इदम्। नपुंसकत्वविधिः। भावे न्तोल्युट्यां स्त्रीत्वविधिरेतु तन्नि
त्यभिधीये न परिशेषात्। कर्महेतु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिंगम्। तथाच। भावस्य
धमनुवर्त्तिष्यत इति। घञन्ताश्च। विस्तारः। गोचरः। वपः। जपः। इत्यादि। अपलिंगाभगपद ३।
नि नपुंसके। एतानि नपुंसके स्युः। अपं। लिङ्ग। भगं। पद। नडः। नौ। नडः। प्रत्ययान्ताः पुंसि स्यात्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पस्तः। पतनः। एभ्यास्त्रिषाम रूर्द्धस्यावयवाद्‌ः। फेनो बुः। द्विप्रत्ययान्तः घुः पुंसि स्यात्‌। आधिः। निधिः।
उद्‌धिः। फन्तः। किम। दानः। बुक्लिम। गर्जि वीजम। इषुधिः स्त्री च। इषुधिशब्दः स्त्रीपुंसि च स्यात्‌।
धूर्ध स्यावयवाद्‌ः। देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्का अभि
धानानि। रतानि पुंसि स्युः। देवाः। अमराः २ असुराः दैत्याः २ आत्मा क्षेत्रज्ञः २ स्वर्गः नाकः २ गि
रिः पर्वतः २ समुद्रः अब्धिः २ नखः कररुहः २ केशः शिरोरुहः २ दन्तः दशनः २ स्तनः कुचः २ भुजः
हाः २ कण्ठः गलः २ खड्गः करवालः २ शरः मार्गणः २ पङ्कः कर्दमः २ इत्यादि। त्रिविष्टपत्रिभुवने
नपुंसके। स्वःकम। तृतीयविकपम। स्वर्गाधिधानत पापुंस्येवाभ्राण्डे। अपमातंभः। घोः त्रिषाम
घादिवोस्तन्त्रे गोपादानन्तम्बिदम। इकुयाकुस्त्रिषाम। धातुं सि। धाता धातो नपुंसके च। वा पुं
सि। त्रिविक्रमेत्यादि चतुः स्त्री देवासुरेत्यस्यापवाद्‌ः। नान्तः। अथ पुंसि राजा। तन्त्री। नच
वर्मधर्मादि वलिवातितानि। मनरघोर्वोऽऽकर्तरि इति नपुंसकप्रकरणे तोयरूपमाता सातः।

स्त २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अमरटी.
कोशि.

८

क्रमुकपुरुषक पोटगलः कत्कटम घाधिधानादि· कतृः अश्वेरैः पुरुषः। नाः श्रृङ्गपोटः गरातुः २ गुल्मः। धेहः २
मेघः नीरदः २। अर्धं नपुंसकम· पूर्वस्यापवादः। उकारान्ताः। अर्धपुंसि स्यात् प्रयोगः। इन्दुः हनुः
हदः। विलोचि त्नो न्त सारभ्रो गर्हे स्त्रियां ह्यो स्यादय पद इति· मदनीकटे तु रिभ्यां स्त्रियां नेमे तमरः
एवं जातीयकविशेषणं च नाक्रान्तास्तु पञ्चास्तद्वयस्तिवंग। उर्जं च· लिङ्गशेषविधिप्रपञ्चविशेष
पद पाधित इति एवमन्ववधेनुरज्जुकुहुसापुतनुकरेणुप्रियंगवः। स्त्रियां समासरज्जुः पुंसि च·
कर्कटरज्जा· कर्कटरज्जुना· श्मश्रुमात्तु वल्गुस्कार्य्यामन्तु वपुतानि नपुंसके च· वस्तुवार्थवा
ची· अर्थवाचीति किम· वस्तुर्मेरुवालघुधनाधिदेवाः· मद्गुमधुश्रुतिपुत्तारुणानुक्रमराइति
नपुंसके अयं मद्गुः। इदं मद्गु· शिनवतः। विदः। सेतुः। दारुकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके
त्यन्त इति पुरुषस्यापवादः। इदं दारु· सक्तु नपुंसके च· सक्तुः सक्तु· बाष्पश्मश्रुकारान्तः। रश्मि
रिवसाविधानमिति वक्ष्यति ग्रामेतस्माद्धाराणी इत्यधिक्रियते· कोपधः। कोपधोकारान्तः ८

स्तबकः स्तबकं। चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके। पूर्वस्यापवादः। कं
टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडागनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्ड
पिण्डकपुस्तकानि नपुंसके च। अयं कटकः। इदं कटकमित्यादि। टोपधः। टोपधो का
न्तः पुंसि स्यात्। घटः। किरीटमुकुटललाटवटवीटशृंगाटकराटलोष्टानि नपुंस
के। किरीटमित्यादि। कुटकूटकपटकपाटकवाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुं
सके च। कुटः कुटं। णोपधः। णोपधो णान्तः पुंसि स्यात्। गुणः। पाषाणः। ऋणलवणप
र्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके पूर्वस्यापवादः। कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणवि
षाणचूर्णतृणानि नपुंसके च। थोपधः। रथः। काष्ठपृष्ठरिक्थोक्थानि नपुंसके। इदं काष्ठ
मित्यादि। काष्ठा दिगर्था स्त्रियामेव। इमाः काष्ठाः। तीर्थप्रोथयूथगूथानि नपुं
सके च। अयं तीर्थः। इदं तीर्थम्। नोपधः। इनः। फेनः। जघनाजिनतुहिनकानन

श्री॰ लिं॰

५५

धन कन्नि न विपिन चेतन्नथासन सोमन्नाथि पुनश्मशा नार भनिम्न चिन्हा तिनपुंसके॥ पृथ्वी-
स्यापवाद॥ मानपा ना भिधा नपुलि तो घा न शपा नासन स्या न वन्द्र नास्या न समा नसंभव
न विभाव न विता न विमा नानि नपुंसके च॰ अयं मानः॥ इदं मानम्॰ बोधः॥ द्रूपः॥ सिपः॥ सर्वः
पावहके पत स्पशि स्वप्न ब्रश स्य समितं तरी तानि नपुंसके च॰ इदं पापमित्यादि॰ शर्द्धकु
तपकुणपद्वी विदपानि नपुंसके च॰ अयं शर्द्धः॥ इदं शर्द्धमित्यादि॰ बोधः॥ स्तभः॥ कुम्भः॥
तस्यां नपुंसकम्॰ पूर्व॥ इदं॥ गंभं नपुंसके च॰ गंभः॥ गंभम्॰ बोधः॥ सोमः॥ भीमः॥
रत्नापवाहकसिप्रपुगेधगुस्मा धामतं कुंकुमानि नपुंसके च॰ इदं हरिकंदमित्यादि॰ संग्राम द्यातु
मकुसुमाश्रम न्द्रोम न्द्रो महोमा द्यमानि नपुंसके च॰ अयं संग्रामः॥ इदं संग्रामम्॰ बोधः॥
समपः॥ रूपः॥ क्लिंनशापहृदवेन्द्रिवे तरीतानि नपुंसके च॰ इयं कम्॰ गोमय कपावमलपान्य
पाध्यानि नपुंसके च॰ गोमयः॥ गोमयम्॰ बोधः॥ रूपः॥ अंकुरः॥ हतस्य स्फारतंकुचक्रव
र्णस्त्रिय न्तानि हगीनीरहारक्षुरंधाश्चव श्रसारतिमिरकुरंतानि भकेपाके तातेर

५

राजसूयशरीरकन्दरमंदरपञ्जरगरजहरजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरच
त्वरशृङ्गारवीरमहारथिशिरतन्त्रमंत्रयन्त्रवस्त्रछत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्रां
गुलित्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणि नपुंसके। इदं वाम्मि त्वाहि। शुल्कं इत्यसा
चामं। इदं शुल्कम्। एतः। वक्रयाभ्रकारसारधारपारक्षीरतोमरशृङ्गारमंदारतैशिरतिमिर
२ शिशिराणि नपुंसके वा। वक्रः। वक्रमित्यादि। शेषवत्। ...। ...। शिरीषर्जीवाम्बरीषपी
यूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके। पूर्वके। रिवभिषविषवर्षाणि नपुंसके च। यूपं पू
षम्। इदं पूषम्। शेषवत्। वत्सः। ...। पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके च। चमसांस
रसनिर्यासोपवासकार्पासमासवासकासकंसस मांसादि नपुंसके च। चमसः। इदं
चमसम्। कंसचषपात्राणि। कंसस्त्रिपानभाजनं। आनीतानि तु कंसो नाम कश्चिद्राजा।
ई रश्मिदिवसाभिधानि। एतानि पुंसि स्युः। रश्मिः। मयूखः। दिवसः। घस्रः। दिधितिः। स्त्रियाम्।
पूर्वकपदाहः। दिनाहनी नपुंसके। अपमपपादाहः। एतानि पुंसि स्युः। कुटः। प्रत्यः। हेरता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फो॰ लिं॰

धनरुजिनविपिनचेतनखासनसोमनाधिपुनश्मशानरभविनिम्न। चिन्हानि नपुंसके। पूर्व-
स्यापवादः। मानयानाभिधानपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसमानसंभव
५ नविभावनवितानविमानानि नपुंसके च। अयं मानः। इदं मानम्। बो[illegible]धः। यूपः। दीपः। सर्वः
पावहूकेपतत्प्रशिरःखण्डकषशःवसमिकंतरीतारीणि नपुंसके च। इदं पायसिक्तादि। शर्व कु
तपकुणपद्वीविदपानि नपुंसके च। अयं पशूर्पः। इदं शूर्पमित्यादि। ओपधः। स्तम्भः। कुम्भः
तम्बं नपुंसकम्। पूर्व[illegible]दः। रत्नं नपुंसके च। रत्नः। रत्नम्। सोपधः। सोमः। भीमः।
रत्नपवाहकंकसिखण्डमेधगर्भाधारसंकुंकुमानि नपुंसके च। इदं हृदयमित्यादि। संग्रामसाधु ५
मकुसुमाश्रमक्षेमक्षौममहोमोदामानि नपुंसके च। अयं संग्रामः। इदं संग्रामम्। वोपधः।
समयः। रूपः। क्षितेशावहद्वैतविदीतरीकातीतानि नपुंसके च। रूपकम्। गोमयकषायमलयान्न
पापयानि नपुंसके च। गोमयः। गोमयम्। रवपधः। दरः। श्वकुरः। घृतम्रस्कारतन्त्रचक्र
भविनिम्नव्याद्विद्वीपनीरद्वारधूपंधाभ्रातश्वभसारतिमिरक्रूरविलिभके पाकेतातर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राजसूयशरीरकन्दरमंदरपञ्जरशृंगारजलजीरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरच
त्वरकाश्मीरनीरमम्बरशिशिरतन्त्रमंत्रपत्रक्षत्रच्छत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्रां
गुलित्रभस्त्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्राणीति नपुंसके· इदं घातमित्यादि· पुष्करेष्वसा
धाम· इदं पुष्करम· रेतः। चक्रवज्रयाभ्रकान्तारसारधारपारक्षीरतोमरशृंगमारमंदारतेशिरतिमिर
२ शिशीरीति नपुंसके वा। चक्रः। चक्रमित्यादि· छोपधः। धवः धवं। शितिपर्जिवाम्बरीषपी
यूषयुगीषकिल्बिषकल्माषाणीति नपुंसके· पूर्वकीतिव मिषविषवर्षाणीति नपुंसके च· अयं पू
षम· इदं पूषम· सोपधः। वत्सः अपसः। पनसविसबुससाहसानि नपुंसके च· चमसांस
रसनिर्यासोपवासकार्पासमासवासकासकंसमांसादि नपुंसके च· अयं चमसः। इदं
चमसम· कंसचाधप्राणीति नि· कंसस्त्रिपानभाजनं प्राणीति तु कंसो नाम कश्चिद्राजा·
४ रश्मिदिवसाभिधानि· एतानि पुंसि स्युः। रश्मिः मयूखः। दिवसः। घस्रः दिधितिः स्त्रियाम·
पुष्करपधाः। दिनाहनी नपुंसके· अपमप्यपदाः। एतानि पुंसि स्युः। कुड्यः अश्वः। द्वारता

कौ॰ लिं॰ ङ्कौ नपुंसके च॥ इदं प्रशांसा पं प्राताः। रक्तादी मानि क्रस्त्रिपाम॥ इवं त्वारी॥ इपं मानिका॥
हरान्तस्तः आस्तं नां यदु रुपं च॥ इमे हरा॥ ना प्रवमनोपपहानिधताजपदानिन्यथा
संतं नाप्रा घुपपत्तनिधृताहि॥ लिङ्गेसिस्थुः। अवं नाडीध ताः। श्रपां नः जनपदः। धरादी ६
नोनुमपलिंगा। नेपिः। धीयत्य नियुसर्पस्त्रस्त्रम॥ महाइहृतां इलिनः। अपं महतं॥ अवि
६ तशि इतियं वि क्रिमि धुनिय सिकोसि मोलिरघि कवि कपि मुनयः। एते पुंसि स्युः। अप
स्त्रिः। धजगजमुञ्जपुञ्जाः॥ एते पुंसि हस्तकुन्तान्तव्रातवाराः। दुत धूर्तसितमुहूर्ताः॥ एते पुंसि अ
मरकम्महर्तौऽस्त्रिपामित्याह॥ षराउ मराउ घराउ वरराउ तुराउ गराउ मराउ पारवराउ शिखराउः॥ अपं
परात्रः॥ धनांशपुरोडाशाः॥ अपं वंशः॥ पुरोडास्पनो इति पुरोडाशाः॥ कमिरात्रिस्त्रः॥ भयव्याख्यान
पो॥ प्रकरणापोहे डाशा पुरोडाशाच्छन्निति॥ विकारप्रकरणाश्रीहेः पुरोडाश इतिचनिपातनात्प्रसक्त
मित्तस्यवानिपातनाद्गुहस्य इत्वम्॥ पुरोडाशभुजामिष्टमितिमाघः॥ हृदकंदकुंदकुदुदशब्दाः॥ अप

कूः। मार्गपथिमध्यमन्थिसमानि तथापगाः। अपमर्दः। वस्त्रयपुरुषस्तकफरेफ
कलहनिर्यूहमदमांति तरंगतुरंगगन्धस्कन्दमृदंगसंगसमुद्गपुंखाः। अथ वस्त्रे
इत्यादि। सारथ्यतिथिकुक्षिवस्तिपाण्यंजलयः। एते पुंसि। अथ पुंसात्पिः। इति पुंलि
ङ्गाधिकारः। नपुंसकम्। अधिकारोऽयम्। भावे ल्युडन्तः। हसनं। भावे किम्। इध्मप्रव्रश्चनः
कुठारः। निष्ठा च। भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात्। हसितं। गीतं। त्वष्यौ तद्धितौ। शुक्ल
त्वम्। शौक्ल्यम्। ष्यञः। वित्तसामर्थ्यात् ष्यन्तस्यैवायं। चातुर्वर्ण्यं। चातुरी। साम्यम्। साम
ग्री। औचित्यम्। औचिती। कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्म
ण्यम्। यद्यदन्यगुणाभ्याम्(?)श्च। भावकर्मणि। एतदन्तानि क्लीबानि। स्तेनाद्यन्नलो
पश्च। स्तेयं। सख्युर्यः। सख्यम्। कपिज्ञात्योर्ढक्। कापेयम्। ज्ञातेयम्। पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्।
आधिपत्यम्। प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्। औष्ट्रम्। हायनान्तयुवा
दिभ्योऽण्। द्वैहायनम्। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च। पैतापुत्रकम्। होत्राभ्यश्छः। अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सि॰कौ॰लिं॰
6

छायाकीयम · अव्ययीभावः । अधिस्त्रि · द्वन्द्वैकत्वम · पाणिपादम · अथ भावार्थे हेमन्तशि
शिरावहोरात्रे च · छन्दसि · अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः अधिकारोऽयम · अनत्ये छाया · शालच्छा
यम · राजामनुष्यपूर्वा सभा · इनसभमित्यादि · एतासेनाछायाशालानिशा स्त्रियां च ॥ परवत ·
अन्यस्तत्पुरुषः । परवल्लिङ्गः स्यात् · रात्राह्नाहाः पुंसि · अपथपुण्याहे नपुंसके · संख्यापूर्वा रा
त्रिः । त्रिरात्रम · संख्यापूर्वं किं · सर्वरात्रः । द्विगुः स्त्रियां वाप्यवस्थायाः । पञ्चमूली त्रिभुव
नम । इसुसन्तः । हविः · धनुः । अर्चिः स्त्रियां च · इसन्तोऽपि अर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् ·
इयमिदं वा अर्चिः । छर्दिः स्त्रियामेव · इदं छर्दिः । छादयतेऽनेन इति व्याख्येयं तादितपनाद्यर्चि 6
ग्रीवाइत्यादिना इस्नं इष्मन्नित्यादिना ह्रस्वः । पदस्य छर्दिरित्यमरः । तत्र पदस्य बाहुवर्ण्यौ
रिवः २ क्लीबं तावद् इतोऽमरः पाक्षान्ताः । मुख नयन लोह वन मांस रुधिरका
र्मुक विवर जल हल धनान्नाभिधानानि · एते क्लीबे धाव कौ लिङ्गे क्लीबे स्युः । मुखं ·
आननं २ । नयनं लोचनं २ लोहं · कालायसं । वनं · गहनं २ मांसं · आमिषं २ रुधिरं · रक्तं २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कार्मुकं·शरासनं२ चित्रटं·तिरसं२ मत्तं·धाति·तोयं३। हस्तं·स्वाङ्कुरं२। धनं·इति तां२ अत्सं·अश
नं२ अस्थापधारा नाह चित् आसात थैर्द्दनाः पुंसि·धक्रु नेत्रार तांय गाडीया निपुं सिव·धक्रो
धक्रोम·नेत्रः नेत्रं·अरत्व[illegible]ः। अरतापम·गातिशयः। गातिशयं·अष्टधी स्त्रि पाम·स्रोवधः। म
तं·एव तं·तरसोवत्य तास्य कुसुस्य तरस्य कम्यस्य देय स्वउच्चरसाः पुंसि व·अतस्यः। शीरम
सं मंग स्यशास्य कमस्य तस्यमृसस्य कुत्सुस्य वसस्य मताम्य गास्य निगास्य पस्यस्याविडस
चिस्य शरत्याः पुंसि व·शति·त्वं शतिस्य इत्यादि·शतादिः संख्याः। शतं·सहस्त्रं·शतादिः क्लिम·
एकः हेय हवः। संख्येति क्लिं·शतशंगो नाम पर्यतः। शताधु[illegible] प्रधुताः पुंसि व·अर्वश
तः। इदं शत श्रि त्यादि·स्यन्ता कोटि स्त्रि पाम·इयं स्वन्ता·इयं कोटिः। धास्यन्ता निधुंतंच
तदित्यमाः। ८-क्रीयेति स्वन्ताम·शंकुः पुंसि·सहस्त्रः धकवित·अवंसहस्त्रः। इदं सहस्त्रं·।।
पक्को मन्व[illegible]ऽकर्तरि·मन्प्रत्यपान्तो अङ्कुः। ८-क्रीयं स्वन्तु कर्तरि·चर्म·धर्म·वा क्वः·क्लिम·
वरिमा·महिमा·अर्कर्तरि क्लिम·इत्यतीति नाम·धूत्तंपुंसि व·अपधर्त॥

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
सि. कौ. लिं.
६

नाम रोमशरीरं नपुंसके। मन्त्र्यन्कः इत्यस्यापवादः प्रपंचः। अस्य सन्तो ग्यकः। पशः। मनः। तपः।
पुष्पकः। किम्। चन्द्रमा। अप्सरसः स्त्रियाम्। एता अप्सरसः। प्रावेशायां वहुवचनान्तः। श्रोतः।
स्रुवं। अमित्रः। तस्य मित्राण्यमित्रास्ते इति माघः। स्यातामभित्रो मित्रे चेति च। पतुहिको
मित्र इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्। अमेर्द्विषति चिदित्यौणादिकः इत्र च। अमेरमित्रम्।
अमित्रस्य अथ वेसारोमच्छो दाता स्तुचि न्यः। नञ्समासे चैवम्। पत्र … त्रिंगताथि
स्यादिति तत्र राधा नारमिति। तत्प्रकृतसूत्रापवादो वनमूसकम्। स्यात् … वोप्स
वन मयि नभोजारमरमित्रम्। नता इति बाकुस्मरणाम … कमिति दिक्। पत्रपात्रपवि
त्रसूत्रकुत्रा पुंसि च। पत्रकुसुमस्तुत्यपतनरणाभिधानानि। वल्कं। बीजं। पद्मकमलो
त्पलानि पुंसि च। प … पाः पुष्पः शरः। कुसुमाभिधायीपि तेऽपि हिलिङ्गाः स्युः। अमतो …
वा पुंसि च मिति। … दि सूत्रे … नपुंसकमेवेति कत्ति … न्योम

नान्तरेतान्नेपः। आहवसंग्रामौ पुंसि। आजिः स्त्रियामेव। फलजातिः। फलजाति
वाचीशब्दो नपुंसकं स्यात्। आमलकम्। आमलकजातिः स्त्रियामेव। धवि देयधेर
म। हरितकी विपत्रा नगद्रु कतल्प घातशरु घल्ल ऽऽ स्थिताः। एते क्लीबाः स्युः। नवनी
तावतानानृतामृत निमित्तचित्तवित्तपिधंतरजतद्भूतपलितानि। श्राद्धकुलिश
दैवपीठकुण्डाङ्कदधिसक्थ्यक्ष्यास्थ्यास्यह्काशकतावीआनि। एतानि क्ली
बे स्युः। दैवं पुंसि च। दैवं। दैवः। धान्याज्यसस्यरूप्यकुण्यपत्यवर्त्मधिष्ण्यहव्यकव्यका
व्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि। द्वंद्वमपत्यादि। द्वन्द्वबर्ह
ङः त्वचद्दिशशिर्षि ऋधि म्भकवचयरशरल न्हारकाति। अन्हाभिद्विवे। इन्द्रिवे क्रम।
रथांगाहेमाभ्रतं। इति नपुंसकाधिकारः। स्त्रीपुंसयोः। गोमणियष्टिपाटलिव
स्तिशाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः। इयमपंमोः। मृत्युसिंधुकर्कन्धुविकृकणु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
लिंको लिं॰
९८

रेतावतः। इयमयं ता मः तुः। गुणा वचनमुकान्तानां नपुंसकं त्रिलिंगमिष्यते। पटु पटुः पट्वी॰
यथ स्तार्थति छिते खोपगवः। भोपगवी॰ इति स्त्रीपुंसाधिकारः। पुंनपुंसकयोः। घृतभू
तमुस्तन्दोलक्षिते रावतवस्तकपुस्तकोहिताः। अथ पंचकृतः। इ॰ घृतम॰ शंगार्धनिद
धोघमथास्वहृदयाः। अथ पंच शंलगाः। इ॰ शंलगम॰ ध्वज कुंजकुञ्जकुर्चपुंसदक्षिणार्धर्व इ
र्भपुच्छाः। अथ पंच गणः। इ॰ ध्वजम॰ कंदधोषधामपवानताः। इतुमतः रवरम अपशवसे
न्यच पार्श्वादिकाश कुशाकुलिशाः। एते पुंनपुंसकयोः स्युः। कुशोऽरामसूते दर्भे योक्रे
द्वीपे कुशं जले इति विश्वः। शास्ताकोविदा चीतुस्त्रियाम॰ तथा च मानव हरि सूत्रे ला
वेति कारे डीषि॰ कुशी॰ दाहृतातु टप॰ कुशा चानस्वस्ता। स्वस्ता प्रापाते इति श्रुतेः।।
अतः स्फकमिति सूत्रे कुशाकर्तीति प्रयोगश्च॰ प्रास सूत्रेच हाज्ञोत पानपत
शब्दे योग त्या कुशो छन्द इतितत्र शाटिके भा व्याख्येयं।। एवञ्च भूलिसूत्रे

९८

श्रीराम १
सि॰कौ॰लिं॰

भाष्याणाम्येकवाक्यत्वे स्थिते आछन्द इत्यादि॥ प्रशस्ते बाहुपर्वतो भामनीयंथः प्रो
क्त्याः इमात्रपर इति विभाजने पंलकृष्णु तैः॥ गृहमेहदेहपदृपटहाष्टापदाम्बुदककुद
१० श्चा इति पुंनपुंसकाधिकारः॥ अविशिष्टलिङ्गम्॥ अव्ययंकति युष्मदस्मदः स्मान्ता
संख्याशिष्टापरवत॥ एकः पुरुषः॥ एका स्त्री॥ एकं कुलम॥ गुणवचनं च॥ शुक्लः पटः
शुक्ला शाटी॥ शुक्लं वस्त्रम्॥ कृत्याश्च॥ करणाधिकरणयोर्ल्युट्‌वर्जितानि सर्वनामा
नि॥ सुपकार्थे विभक्ती॥ ॐ॥ इति श्रीमहोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौ १०
मुद्यामुत्तरार्द्धकारिणी पलिङ्गानुशासनसूत्रवृत्तिः॥ समाप्तम॥ शुभं भवति॥
संवत १८१३॥ श्रावणशुक्लप्रतिपदायां भृगुवासरे मध्याह्नकाले अस्सेघाटे
इपुस्तकम॥ यास॥ कोटखिपत॥ श्रीगणेशाय नमः॥ शिव॥ शिव शिव शिव॥
कमलपत्रे ५८६ तो न॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श जयन्तिलैः प्रत्यक्षमष्ठसहस्त्रमंत्रेरासर्वौपचारैसंपूज्यस्ना ने स्थापयित्या देवं
सर्वौपचारैः संपूजयेत् स्कंधर्णानजतादि निर्मितं गणपतिं दयत्ता ७ ष्टह प्रतिष्ठा
पां वेदिपयायत् त्रसर्वतो भद्रं मंडलंतत्पश्चिमतः श्र ७ मृत्ताएणपूर्वोक्तप्र
कारेणस्कंधर्णाभौतार्के पानेत्रो न्मीलनंविधायपंचपल्लवोलितोपचपदृजा
यगजास्यस्य प्रतीकपर्वताग्रसरोपरगोकुलपदा श्वरिभस्मसर्वैष
धिजलपुष्पैश्चतुर्भिः कलशैर्देवपुत्रमंत्रमेवक्षणेति चतुरस्त्रभिः क्रमेणस्नापयित्वा पंचा
मृतेनस्नापयेत् ततोमंडलोपरि देवं स्थापयित्वा मधुसर्पिषातिलसर्षपैर्देवं विलिप्यसमुज्ज

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रा जयंतिलैः प्रत्येकमष्टसहस्रमंत्रेराहवैरुपचारैः संपूज्य स्नानं नेस्नापयित्वा देवं
सर्वोपचारैः संपूजयेत् स्कंधस्नानं जलादि निर्मितं गरणापातिदियत्ता ऽष्टप्रतिष्ठा
पंचवेदिका यावत्तत्र सर्वतो भद्रं मंडलं तत्पश्चिमतः श्र ऽमृत्ता रणपूर्वोक्तप्र
कारेण स्कंधार्णे नाकेपाने वोन्मीलनं विधाय पंचपल्लवा लितोप चपद्द्रव
यग जास्यस्य पल्मीक पर्वताग्रसत्वो परगोकु लपदा श्रश्चिभस्मसर्वौष
धिजलपुष्कैः चतुर्भिः कलशैर्देवं पुनरत्र मेव करोति चतुः स्रभिः कमेणस्नापयित्वा पंचा
मृतेन स्नापयेत् नानोमंडलोपरि देवं स्नापयित्वा मध्वसर्पिस्तिलसर्षपैर्देवं विलिप्य समुञ्
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वस्त्रेणाच्छादयेत् ततश्च समतः कुंडे स्थंडिले वा स्वगृह्योक्तप्रकारेण वह्निं स्थापयित्वा कुशकंडि
काविधाय आधारावाज्यभागान्ते कश्मोद्भवाश्वत्थपामार्जसमीपालाशसमिधां प्रत्येकं सं
शतं वा पूर्वोक्तप्रकारेण मंत्रैर्हुत्वा एकैकसहस्रान्वेशतपञ्चशतान्वा क्रमेणादेवपादयोर्मू
भोमर्द्धवक्षोशिरसि वसंस्थ्योत् ततोर्घं दत्वा नमस्कृत्य यथाविधिं पूजयित्वा ॐ नमो
भगवते वासुदेवायेति द्वादशाक्षरमंत्रो तत्रशतं जप्येत् तेनमूनातिरिक्तं परिपूर्णं भवति ता
तो देव गंगादितीर्थोदके स्नापयित्वा सर्वोपचारैः संपूज्य परितो लोकपालेभ्यः पूजनपूर्वकं ब
लिदानं कुर्यात् ततो होमं समाप्य पूर्णाहुतिं कृत्वा कलशाशेषजलेन यजमानमभिषेचेत् मात्रमं ३२
गलोज्जनात् आचार्याय दक्षिणां दद्यात् अन्येभ्योपि यथाशक्तिर्दानं दद्यात् ० इति प्रतिष्ठा
विधि समाप्तः ० श्री भवतु ० कल्याणं भवतु ० देवम्भवतु ० राम ० + + + ० ० ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ना.स
म.नाम
७

इति श्रीसूत्रपाठ समाप्तः ॥ शुभमस्तु सम्वत् १८८८
१९ कार्त्तिककृष्ण एकादशी तिथौ पापांशु क्रूयाशये हरिप्रजननामेण
स्वहस्तेन लेखि । श्री गणेशाय नमः । गुरवे नमः कृष्णाय नमः । गुरापनमः श्रीः ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१४

कनसापोः गस्यर्थाद कम्प्रकाद्वे· कर्त्तनिन्तः। प्रथकार्यवोः ङबदु
सघुखलपु। तथ्या नीपो· स्वनाधपुंसकात् ८ गतः अहसांतखलेः स्त्री
रावस्य के। अदुपधाक्यप्· स्त्रिपां मावोन्तिः षि म्हिदामङ्। ग्रनोहसां
तं· प्रत्ययान्तात्सवजोः कगौघिति· ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्· शितिवत्तुवं
वत्· एदातो पिङ प्रत्ययः स्वनावर्त्तः दिदो लोपा दीर्घस्व· सर्फियहो गोह
वतांस्य· पवो नलोकौ· नानो भ्रू सेहश्रां· यजां पयनारां धुतः। संप्रसा
रणं किति· ग्रहां कि म्चि रा वाही पु वयस्य होद न्तिस्वनतो वा· क्यसिद्ध
सिप्यनो ह्स्व· नांतां धी वालिपा सन्ते· ज्वीलां चौ द्विनः ईद्दार्थेषु· स्त्रम
पूर्वकालेत्का· समासे ल्यप्· पोनः पुन्येन मा। ह्विव· तत्प्ययमः ६ गा
दाहुलेनेरुप्रुतः। विकार्येव· लोपाद्धेषस्य सिद्धिः ॥ इति कृतपादः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश
प्रक्रिया ॥
॥१३॥

२५

ंतेसंस्तात्र परस्यस्य षड्ड भवति ० गमे स्तुपे ० गमि ष्यति ० लिपुचोरेङः ०
लितो धातोः पुषादिस्यङ प्रत्ययः परस्मैपदेषु वाङः ० अगमत ० म्लु-चुम्लु
गतौ ० मुचादिवाङः ० अम्रुचत ० अम्रो चीत ० अम्लुचत ० अम्लो
चीत ० ग्रुचु ग्लुचु चौर्ये ० अग्रुचत ० अग्रो चीत ० ह्रुं-चु गतौ ० अह्रुच
त० अह्रुं चीत ० त्रिफला विशरणे ० तृफलभञ्जत्र पांडि तिशाद्दो
सेटि थलि च एत्वाभ्यासलोपौ ० फेलतुः ० फेलिथ ० लांतस्य लघूपस्य नीपाका
रस्य सोबिसंज्ञुःहुः ० अफालीत ० फलनिष्पत्तौ ० फेलतुः ० अफालीत ०
चर गति भक्षणयोः ० चचार ० अचारीत ० जिजये ० संपरोर्वाहाः ओर्गि ०

॥१३॥

अतापसीत॰ जप जल्प अन्तायांवाचि॰ जेपिथ॰ क्रमु पादविक्षेपे॰ क्राम्यामा

शाम्यन्ति क्रमः क्रमु भमिचुटिल मोवोराप विभेद्यु मनुष॰ क्रमः पेही दी

पिविघये॰ क्राम्यति॰ क्रामति॰ तुक्रमो रतिवेदं॰ पमउपरमे॰ गमी च क्रमीत॰ २

॰ गमयमङघुराच्छेडपिविषये॰ पञ्चति॰ पेमि [illegible] पपथ॰ तेमि अमा यमिथ

तुंसफसेरिदे॰ अमंसीत॰ अमंसिध्वं॰ तामपहवत्यमाके च॰ जेमिथ॥

जमेय॰ अजंसीत॰ ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यायां॰ ईर्ष्यति॰ ऐर्ष्यीत॰ ऐर्ष्यीत॰

गम्लृ गतौ॰ गच्छति॰ गमांस्वरे॰ गमिकुनजावनघसामुपधायालो

पः स्वरेपि कृतिजनतुडः॰ जग्मतुः॰ जगमिथ॰ जगंथ॰ हन्तः स्यपः॰ २

न्त्येसमसमपसबहुत्वेसतिक्षा बिहृष्यन्त्यविषयेलुग्भवति ।। गार्गाः ।। अत्रयः ।। विदेहाः ।। दे
वतेदमर्थे ।। देवतार्थइदमर्थेवोक्ताः प्रत्ययाभवन्ति ।। इन्द्रोदेवतायस्येति ऐन्द्रं हविः
सौम्यम् ।। देवदत्तार्थमिदं देवदत्तम् । वस्त्रम् ।। कविस्तूर्वपदोत्तरपदायोर्वृद्धिर्भव
ति ।। आग्निमारुतंकर्म ।। सौहार्दम् ।। सौभाग्यम् ।। अत्रभावेऽणावक्तव्यः ।। ऐता
ना ।। उक्ताः प्रत्ययाविषयान्तरेऽपितोवाभवन्ति ।। अजोगोर्यस्यासोऽजगुः शिवः
तस्येदंधनुराजगवं आजगवंवा ।। कुमुदस्यगंधइवगंधोयस्येति कुमुदगंधिः ।।
तस्यापत्यं स्त्रीवत्कौमुदगंध्या ।। आवृतः स्त्रियामिमाय ।। श्वशुरस्यापत्यंस्वा
सुर्योग्रामः ।। विश्लोरिपवेश्मवम् ।। गौरिदंगव्यम् ।। कुलायहितंकुल्यम् ।। ५१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राणा ॥ मातृशब्दस्य ऋकारस्य उर्भवति ॥ क्वचित्कुसानां समाद्रष्टव्याः ॥ यस्यां मातृणां अ
पसंघाणामंतुरः ॥ अतैत्र न्यष्टेः ॥ आकारान्तान्नो ऽन्योषशब्दादपत्ये ऽ पेइञ प्रत्ययो भव
ति ॥ यस्य लोपः ॥ देवदत्तिः ॥ श्रैधरिः ॥ दाशरथिः ॥ रायापनलोपनणीयाः ॥ गर्गनडा
दि स्त्रीपि पितृष्वस्त्रादेरव ॥ गर्गादेर्नडादेर आदेः स्त्रीलिंगात्पितृष्वस्त्रादेरवणाप आयन
णायेयणणीयइत्येते प्रत्यया भवन्त्यपत्येऽर्थे ॥ गार्ग्यः ॥ वात्स्यः ॥ नाडायनः ॥
चाडायनः ॥ आमुष्यायनः ॥ आत्रेयः ॥ कापेयः ॥ गांगेयः ॥ माहेयः ॥ पितृष्वसु
रपत्यं भवतीति विग्रहे ॥ मातृपितृभ्यां स्वसुः सस्य षः ॥ पैतृष्वस्रीयः ॥ मा
तृष्वस्रीयः ॥ क्वचित्स्त्रीलिंगाद्राणामीमः ॥ उं बहुलं कं वेत्त ॥ अपत्येऽ पेंऽम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुद्गविह ॥ हंसस्य गमनमिव गमनं यस्याः सा हंसगमना ॥ दिक्संख्ये संज्ञायाम् ॥ दिग्वाचि
संख्यावाचिनश्च संज्ञायामेव समस्यते ॥ अविग्रहो नित्यसमासः ॥ अन्यस्वपदविग्रहो वा ॥
५० दाक्षिणाग्निः ॥ सप्तग्रामाः ॥ इति समासप्रक्रिया ॥ अथ तद्धिता निरूप्यन्ते ॥ अपत्ये ऽण ॥
नाम्नो ऽपत्ये ऽर्थे ऽण प्रत्ययो भवति ॥ उपगोरपत्यमिति वाक्ये ॥ उपगोः अण इति स्थिते
समासप्रत्यययोरिति षष्ठीलोपः ॥ णकारो वृद्ध्यर्थः ॥ आदिस्वरस्य ञ्णिति च वृद्धिः ॥
स्वराणां मध्ये य आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति च तद्धिते परतः ॥ उकारस्यौ
कारो वृद्धिः ॥ इकारस्यैकारो वृद्धिः ॥ अकारस्याकारो वृद्धिः ॥ वोऽवः स्वरे ॥ उकार
स्य ओकारस्य अव भवति यकारे स्वरे च परे ॥ औपगवः ॥ वासिष्ठः ॥ गौतमः ॥ आउ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मन्कोरलुग्भवति॥ कृष्णान्तकः॥ स्तोकान्मुक्तः॥ अप्सुयोनिः ऋषेमप्सुयोनिः॥ उरसिलोमा॥
हृदिस्पृक्॥ कंठेकालः॥ वाचोयुक्तिः॥ दिशोदंडः॥ पश्यतोहरः॥ इत्यादि॥ समासे सति समा-
नाधिकरणे शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥ शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः॥
देवपूजको ब्राह्मणः देवब्राह्मणः॥ आदेशश्च द्वंद्वे॥ द्वंद्वे समासे ऋकारादिपदस्य लोपो भवति।
माता च पिता च पितरौ॥ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ॥ दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ॥ ऋतां द्वं-
द्वे॥ द्वंद्वे सति पूर्वपदस्याकारादेशो भवति॥ मातापितरौ॥ द्वंद्वे सर्वादि लंका॥ वर्णाश्र-
मेतरे वर्णाश्रमेतराः॥ वे अधिकरणे बहुव्रीहौ मध्यमपदलोपो वक्तव्यः॥ उपमानो-
त्॥ उपमानात् परस्य गंधशब्दस्य इकारादेशो भवति॥ कुमुदस्य गंधः इव गंधो यस्य स कु-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धरा भूवो·

वर्तते तेन धातु संज्ञा जायते ये सत्यवसातु न द्वन्द्वर्थे ति वा नकत्वं नास्ति ततो धातु संज्ञा भाव भावात् पुनः क्रियावच
न ग्रहणं किमर्थं तन्नो नरवति ये सत्याव [illegible] स्वति लिंकः च घार्थ ति पामकत्वं वर्तते एवं तत्र येषां धातुसंज्ञा स्यादेवातः
पं ३ क्रियावचनग्रहणं सर्वस्वकर्तव्यम्- ननु भ्वाद्यग्रहणं किमर्थं क्रियावचनो धातुः ग्रहणं संज्ञा ए, तावन्वेव यावार्थ
१ स्वीकर्तव्यं इति तन्नो च्यते तेन रवि हिरुक् पृथक् धजति पथक गिते ले इसत्यावानां धातु संज्ञाप्रसिद्ध्यातित
न्निवारणार्थं भ्वादि:॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

भूश्च भूश्च भूवौ आदिश्च आदिश्च आदी भूवौ आदी येषां ते भ्वादयः एकं आदिशब्द आदि वा वको द्वितीयस्त्वाद्यवयवाचको
भवति तेन भूप्रभृतयो भूशद्दशधातुग्रहणं नन्वत्र शब्दरूपं किं नाम तस्मिन्नुक्ते सति तत्संबंधो धर्म्यविषयत्वं शब्दरूपं तथा
वात्र क्रियावाचकत्वेन साहचर्यं ग्रहणं आह क्रियावचना भ्वादयो धातुसंज्ञाः धातोरित्यधिकारसूत्रान्धातोरिति स्वच्छ नन्वेकं
पाठवचनग्रहणं किमर्थं भ्वादयो धातुसंज्ञा स्युः भूवपत्योमध्ये नु तर्हि वाते भ्वादिधातुनामग्रहणे वा या इत्येवोक्ते तदा वर्त
ते ततस्तेषां धातुसंज्ञावारयत्वादिडस्वोतिस्यात् नव स्याद्युपसर्गस्य डाहितं बाधा भविष्यति ततः कर्त्ता भावात् धातुसंज्ञान
भविष्यति इति वाच्यम् पतत्वद्युपस्य तदाधसे आयततस्त्रियां इत्यादिपाशब्दो जायते ततः शप्रत्ययो धातोरित्यसोप
तोऽत्र धातुसंज्ञाया अभावात् धातुसंज्ञा भविष्यति तं विभाषा रत्नार्थं क्रियावचनग्रहणं कर्त्तव्यम् न च वैश्वस्त्रराजु इति पदेऽन्को वोः
प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणं ननु स्त्रव्रीलाक स्योति पाशावपाश पापा वतो इत्यादि न च गतौ रिहिंसानां धातूनां धातोरित्यासो
पस्या न्तर्वेधशानां समुद्रायांवन्निषानां नामकाराणां शब्दानामित्यितिवाच्यम् पशूवइति आसु प्रयोगेन आतो लोप इतिसूत्रे
णाकारलोपे कर्तव्ये समुद्रायप्रतिपदोक्तेयदि भावप्रत्ययविषयात् तथा चैस शब्दस्य धातुसंज्ञापेक्षारणाय क्रियाग्रहणं
कर्तव्यम् तन्नो पाते अवनु धातुत्वं पाशब्दाहितां आतो धातोरित्याकारलोपस्तुन स्यात् आतो लोप इति वार्तिके यस्तत
स्यार्थः आदविभक्तस्याकारस्य आतो धातोरिति सूत्रेणालोपो न स्यात् प्रत्ययविकारस्येदं व चेत्लोप धारसौन धातु संज्ञा
याभिन्नकुलस्य धातुसंज्ञायो भावित्वे स्यैवालौकिक मर्थं क्रियावचनग्रहणं नच वेस्य वाचकस्य क्रियाविधेयतां ग्रहणमाधेधा
तुर्य स्यात् तथा च धातु तसपाति स्युपास्यवेसीति प्रयोगेऽपितिरितिवाच्यम् वेकां जवगराया न्यपर्क्षिपापकर्त्त
वर्तते एषान्येन सूत्रेणाधातुसंज्ञा जेतरे पामीडशानां तथा च धीतत्र वा धातो मीति गच्छंत्यनामीतिवाचकत्वं ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री॰ नमः ।

ननु वद्यपि गव्यमित्यादौ भत्वात् स्त्रोपः
शाकल्यस्य स्वहलि सघे प्रातिपदिकावयवो
न प्राप्नोति पाणिगव्यूतौ कृते नैव तत्र
होवान्तेद्दूस्य इति । नवे सूत्रे कस्याभावो
व्यादौ भत्वेन वारसात् । नव गोमिष्ठति ग
व्यतीत्यादौ कस्यमं त चोपि नः फदे इति नि
यमेन नान्तस्यैव पदस्य प्रतिपादनेतरे वा
भत्व बोधनादि तिवाच्यं । यान्ते इत्यस्य
वार्त्तिकेन भूवमासात् वकोरान्तादेशाइत्यर्थ
संपादनकस्य पसात् । ननु किमवे इत्यादौ तत्व
सो वदति दुर्निवारसां गव्यूतावर्ण प्राप्तारसास्य
वारितार्थ्यी दिलिवेन्नं । गविवपुर्नः इत्यादौ
नि देशा द्वारसात् । ननु यान्तं यहतां नैव
भाव्यं प्रत्याख्यातम् । ननु वे यजे वमि स्या
दो वा नादेशावत्ति । वो गविभागा तर्ह
व्यज व्याचित्वे कृवो गः पूर्ण सा प्राप्ते नि
वमार्थः ॥ २ वरुशे तर्थानां देशत हिन्दः ज्यो
रेव ततस्यार्थं । न्हिज्योरश क्योर्य प
वतेनाही पूर्वेन्द्रेवं पावमित्यादौ नदोषः
। नवान्हि ज्यो रिति सजाति याचे न्यादि
कारांशे लिव मैकारांशे लिवमाव प्राव
मि वृत्ती रेवलि त्युत्र यान्तावत्ति । सर्विषु
द्दसद् इति भाव्ये नेः । प्रत्सिद् [illegible] नदि
धापिचते हवान्तातेनापान्तात्० वाद
व्रयवे रैं शकृश्वान्दसिवर्ततेति कैवटः ॥
एतत्सर्वं स्थाने ऽन्तरतम सूत्रे भाष्ये
स्पष्टमिति चेत् । एवं तर्हि वार्त्तिकं एव प्र
श्लेषो चित इत्यभिप्रेत्याह । प्रवोरादिति । श्रे
न्यदे द्वन्द्वसत्यान्तसोवः सरीप्योर्म ना
पत्तेः श्रतं एव एषु नामार्थ शक्यादि वृषे पद
संज्ञामिति नित्यत्वाभावः ननु सघोति
नीसूत्रे सघे नाम नित्यत्वात्त्वं प्राप्तोति इ
ध मते पूर्वोत्तर वद्वोत्ति इत्यसावत्ति
सत्यांशवेत्ये नैव तदेधौदीति चैन्न । श्रौ
ध्रुनिके धिलिपो गस्यस्से शोस्त्रीान् गत
स्यैव विनिपात उक्तो तोन्ते तु शास्त्राविरो
धश्च चौ [illegible] सर्वनामानीतिवोधुनिको
विनिवाग । श्रुतं एव मह त्यासं ज्ञावाः कै
रोत एतत् सर्वो जनमि त्याभि प्रेत्याह ॥ १

श्रीराम

भूस्व भूस्त भूवौ ग्यादिश्च ग्यादिश्च ग्राही भुवौ ग्राणीयत्वसम्भवादिः एकश्या दिशब्द ग्यादिवा क्को द्वितीय स्ता दृश भवा वको
भवति ते भू प्रभ तयो भू श दृशाधातु ग्रहणं नन्च न शा दृश यं किं नाम तत्रिन्नत्वे सति तम्भूको धम्य वत्वं शादृश्यं तत्र
वात्र क्रिया वाचकत्वेन सादृश्यं ग्रुते ग्राह क्रिया वचनो भ्वादि धातु संज्ञः धातोरित्यधिकार सूत्राच्चेतो रिति सम्बन्ध नन्वत्र
वाचक नग्रहणं किमर्थं भ्वादयो धातु संज्ञाः स्युः भू प्रभृतयो भ्वादयः तथोच्यते भ्वादि धातुनां मध्ये वा या इत्येके हि नां वाकोवर्त
तेततसो वा धातु संज्ञा वासणादि इ सति स्यात् नच स्याद्युस्याः सड हीनां धाधा भविष्यति ततः कस्या भावा धातु संज्ञा न
भविष्यति इति वाच्यम् पत्तस्व स्वतरापत्ते ग्यादित्वि वांइत्यादि पाशके जायते ततः शक्ति ग्यातोधातोरित्यासो चः स्या
तेन धातु संज्ञाया सास्या धातु संज्ञा भविष्यति तत्क्रियार्थ क्रिया वचन ग्रहणं कर्तव्यम् नवसन्तराप्रति व हेनन्को:
प्रतिपहेनकस्येव ग्रहणं ननुसन्नरिणाक स्येति पति भाव पान्याधापतो इत्यादि न ज गतौ रिति लानं धातू नां प्रातोरित्यासो
वस्या न्नवदृशानां सन्नरातोवन्ति पानो नामकारानां शब्दा नामिति वाच्यम् पशूव इति भासुप्रयोगेन ग्रातोस्येवइतिस्त्रये
णाकारस्यो व कर्तव्यं सन्नरातप्रतिपदे व्वतो यदि भार्वेपा ग्रुति सत्यार्ते तथा चेत ग्रा स्वासे धातु संज्ञायै धारणाया पक्रिया ग्रहणो
कर्तव्यम् तनो च्यते अवतु धातुत्वं पाश दादीनां ग्रातोधातोरिसाकारो लोपस्तु न स्यात् ग्रातो लोप इति वार्तिके यत्सत
स्यार्थः ग्रावृतिन्न स्याकारस्य ग्रातोधातोरिति सूत्रे णासो पोन स्याद प्रापव कारस्येव लोप धारणोन धातु संज्ञा
कथिव्वकस्यो धातु संज्ञा ये भर्थे स्येवा लोकेन मर्थ क्रिया वचन ग्रहणं नचवेस्य चापस्या क्रिया वचनग्रहणाभावे धा
तुत्वं स्यात् तथा च धातुत्वे सति स्याद्युस्त्वे सीति प्रयोगे प्रिनित्येतिवाच्यम् वेगोनव गरावान्यर्थ जिपारकर्तव्यं
वर्तिते एवान्वेन सूत्रेणाधातु संज्ञा जेतरे या मीदृशानांतथा चवीतन्च या धातो गतिगन्धेना थीनिवाचकत्वं ॥ ९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रवौ नमः ।

ननु वद्यपि गव्यमित्यादौ भत्या स्त्रोपः
शाकरन्व स्वहसि सवर्णे धामित्यिप्राप्य लोपो
न प्राप्नोति पाचि गव्यू तोकुतो नेस्वत आ
हावान्ते हस्य व्रेति । नवे सूत्रे कस्या भावो ग
व्यादौ भत्येन वारणात् । नव गामिच्छति ग
व्यतीत्यादौ फलम् । तच्चापि नः फले इति नि
वत्रेन नान्तस्यैव पदस्य प्रति पादनेत रेवां
भत्य जोधनादि तिवा वाम । यान्ते इत्य स्य व
वार्त्तिकेन भूवमा तावकीरालादेशः इत्यर्थ
संपादन कस्य यत्वात् । ननु विसर्गे इत्यादौ तस्य
लोवइ ति दुर्निवारत्ता गव्यूतौ पद्धारत्तास्व ।
वारिताच्चौ दिलिचेत् । गविच पुनर्क इत्यादे
निर्देशा द्वारणात् । ननु यान्त ग्रह ता मेव
भाष्य प्रत्याख्यात मि० ननु चैव मेव मित्या
दौ पान्तादेशाप त्तिः । वो गवि भागा तत्र ।
व्यज व्यावितं वेको वा गः पूर्वे रा प्राप्ते नि
व मार्थः ॥ र वक्तेत यान्ता देशत र्हि न्तज्यो
रेव तत सवर्णे या प्रौ । न्हि ज्यो श्श क्यो र्थ ए
व तेनाही घर्षे न्हेव पाव मित्या दौ न दोषः
। नव न्हि ज्यो रिति सजाति वावेन्तो र्दे
कारांशे ति व मै का रांशे नि वमाव द्वावे
मिच्छती रेव लि त्वत्र यान्तापत्तिः । गविच
इत्य इति भाष्योक्तः । छन्दसि द्व[illegible] छान्दो
धा वित्ये न हृ यान्ता रना पा र्नी तं० वा हि
ग्रसपेरे शाक्र श्छन्द सि पर्तते ति कैयटः ॥
एत स्य स्थाने ऽनन्तरत म्य सूत्रे भाष्ये
स्वर कामिति चेत । एवं न्तर्हि वार्त्तिक एव प
श्लेषो वित इत्य भिप्रेत्याह । धुकारादि तिः अ
न्वर्थ छन्दस त्वान्तरसोवः संज्ञा त्या भं गा
पत्तेः अते एव रघुनाथ शास्त्रि दिवृद्धपर्ह
संज्ञा मिति नित्यवत्यात्या भावः ननु सवर्णदी
र्घी सूत्रे सवर्ण नामा नित्य त्र तात्पर्यं प्राप्नोति इ
त्या संज्ञा निबात रात्या भावः इष्ट [illegible] तत्र
पभ्रते वृद्धौ तर र परपो गनिदरेव त्यावत्तिः
संज्ञाशक्त्ये नैवत दीवाहा ति चैन्न । अ
धुनिके पि निपोगासप रसे श्शा स्त्रानुगत
स्यैव विनियो गऽभी तोनतु शास्त्रावरो
धस्ये त्यौ [illegible] सवर्ण नामानी ति त्याधुनि को
वि नियोगः अत एव महत्यां संज्ञायां कृ
तो एतत्स्वप्रयोजन मिति त्वभि प्रेत्याह ॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः। ऐं यम धौविघ्नविघाताय कृतं मंगलं शिष्यशिक्षार्थं निबध्नाति। श्रौत्रेत्यादिना॥ श्रोत्रियस्य भावः
श्रौत्रं हायनान्तयुवादिभ्योऽणिति सूत्रे श्रोत्रियस्य यलोपश्चेति वार्त्तिकाद्यलोपेऽण्प्रत्यये च यस्येति चेतीकारलोपः।
अर्हतो भाव आर्हन्ती। गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति सूत्रेऽर्हतो नुम् चेति सूत्रेण नुम् ष्यञ्। षित्वात् ङीष्। हलस्तद्धितस्येति यलो
पः। ताभ्यां वित्तैः श्रौत्रार्हन्तीधनैः। ते न धिनोतीति वराप्य। श्रोत्रियत्वयोग्यताभ्यां प्राप्तैर्धनैरिति स्पष्टोऽर्थः। किंवदुत्तरोत्तरं गैरतावीर्म्यैः
प्रशस्तगुणपुण्यैरिति यावत्। अर्हः पूजायां अर्हतः प्रशंसायामिति सूत्रे अर्हधातोः प्रशंसायां शतृ प्रत्यये। अर्हत्वा ब्राह्मणादेः स्वस्वभावमाह पुरु
हे तेनाह। अर्हदियमिति। अर्हन्नपि कृधि। पुत्रमर्हमित्यर्थः। अर्हतेरित्यादिना निपातनात्साधुः। तो शतृप्रत्ययमानः इति। स्तोते
र्यत्रं तात्क्रमे शिशानवा। साधि धातुवेयगेति धातोर्यत्। आनेमुगिति मुक्। अपिशब्देन विरोधं द्योतयति। श्रुतिप्र
योज्यकीर्तितानामनन्तफलावाप्तानां श्रुतिसकृत्तिसिद्धत्वेऽपि विधिपराद्विध्यद्वाव हारिकत्वात् भावस्य पारमार्थिकत्वा
देन वैदिक तेरभिमांसापांस्वर्गमेव। विभुर्व्याप कः परमेश्वरः। अपातित्विजयते विजयतेतरामुत्सर्वोत्कर्षेण वर्त्तत इति
सिद्धोर्थः। विपरीताभ्यां जेधितितङ्नन्तत्वात्तद्वितयेन विमज्येत्यादिना तरबिति मेनिहेऽव्ययपामित्याम। नन्विहत ॰ ॰ ॰ ॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ई श्रेनमः

कल्पेक्षान्त·सर्वेनवाशद्धाम्भो ३

नवेति· इति लौकिकेऽर्थे बहर्थकस्य शब्दस्य एकार्थकत्वमतः·
इहतु संदेहपक्षिणि तिपरिभाषणात्के दे पदार्थकस्यार्थ पदार्थ
प्रत्ययर्थं संबध्यते व्याख्यानात्· तेन नवाशब्दयोरर्थेभि
द्विनो संदेहपक्षि स्वस्य प्रत्याने लिपितिशब्दोऽर्थ एवार्थे
कार्यस्याबाधात्· तयोरेवसंज्ञोयं तु विभाषा श्वेरित्या
दौ नवाशब्दायादेशे व्याख्यानम्·१ भाष्ये तु प्रथमकार्य
स्याबाधेपि ऽपक्षितानां प्राप्ते इत्यादौ तज्जन्यबोधे प्रकार
तया भासमानस्य राजनशब्दस्यैव ग्रहणं भाषि व्यक्ती
तिव्यर्थंसित्रम्·१ सप्तिः· सुधितेत्तु पः प्रकोरणाप्रस्याहारे
व्याख्यानात्· यद्यपि प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणमिस्तुनोः
शब्दसरूपविशेषणमाहायतेइनो ग्रहणंसिद्धं· तत्तुप्रत्ययेन
स्वप्रकृत्यवयवकेसमुदायस्या न्तोपात्तादेशे गणत्वेनत
दन्तविधिरिति तु नतु नतम्· इत्यादिस्याहीतस्यनादेशाय
समुदायेन व्यभिचारे राजन्ते पासमवात्· श्रान्ति प्रत्ययशब्दे
पतार्थमन्तग्रहणम्· तेन गप्रंसोतरपतमपयोरेवनेतदन्त
देयप्रदेशो व्यपि ने तदन्तविधिः नतन्निषेधसामर्थ्या
प्रदेशे प्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणेनेवसिद्धे इति तिथा व्यम्·प
ह्यस्वप्रकृतिप्रत्ययसाधारणे तयाप्रदेशे प्रत्ययग्रहणा
भावात्· यस्मात्प्रत्ययविधिरित्यादि तु यतो पदस्मु
दायस्य नपदत्वम्· इत्यादिस्याहीयस्मात्प्रत्ययविधिस्तद
दितेष्टितानोत्वं व्यपदेशि वद्भावेनबोध्यम्· तेनोशास्त्री
पस्याप्येको वयोदेशे तत्वेशनात्· विशिष्टनिष्ठव्यवहारनि
मितं कार्यशास्त्रे समुदाये पि कर्तव्यमिति तदर्थम· अत्र
तस्वे पन्मात्रमित्याहीयत्यो नान्यार्थे इति मात्रावधि
हे: हीं श्रु इत्यादौ सोत्तुनेयं इत्यं हासि सर्वेषांमिति
निर्देशो सहायेतदप्रत्ययतेः ॥१॥

स विहितः
यस्मात्प्रत्ययविहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्॥१ प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्॥१ द्विपंकस्य हूराहस्पर्श
श्राधेयातंभिन्न श्राधारयोधकत्वं प्रक्षेपसन्नात्यम्॥१ धर्मार्थं पस्याधिनेहावरं नस्य विहिहतो प्रन्होलनादि मध्ये
नंयरम्॥१ वरङ्गशास्त्रीयसमुदायमध्ये अन्तरभूतानि भिन्नानि अङ्गानि यस्य तदङ्गं हरङ्गम्॥१ अन्तरङ्गं शास्त्रीयसमुदायमध्ये
बहिर्भूतानि अङ्गानि निमित्तानि यस्य तद् बहिरङ्गम्॥२ यहानापहाधोः एकादेशोऽसिद्धो वाच्यः॥१ ए प्रगृह्यानामेको
पस्थितिनियामिकासमुदायघटितो नेकार्थीभावः॥१ नञिय प्रन्तामन्यसदृशाधिकरणे तथा ह्यर्थगतिः॥१ लिङ्गभावादिस्तो पयथेनार्थक्यरः॥१
श्रइउण्॥ एषां क्रमबोधकाचेष्याहारन्स्ये नेत्यनेनैकवाक्यतया प्रवृत्तिपरिच्छेदकायेन सरत्नास्त्रात्यम्॥१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

यान्तोपिप्रत्यये · यातिविशेषणं प्रत्यय इति विशेष्यम् । तदा । येन विधिस्तदन्तस्येति प्राप्तः तदा अस्याः प्रकारापत्तिभयेन [illegible] बाधः क्रियते ॥
तदा यादेशे अप्रथमपक्षः तदैव नरुव्यस्मिन्यातिर्किं न कार्यो । यस्तु प्रथमपक्षे न स्यात् । अप्रथमपक्षे तु स्यादेव कुतः यान्त इत्यस्य असंभवा
त् । तदाऽप्रथमपक्षे तदा यान्त इत्यस्य संभवत्वं जायते कुत्र । गव्यम् इति तत्र तदा गव्यं नाव्यमित्यस्य सिद्धिर्न स्यात् । यान्तत्वाभावात्
तदा यस्मिन्विधिरिति अनेन याति किं न यादेशे अप्रथमपक्षः तदापि किम् । गोभ्यां प्रत्यये किं । गोयानम् । तदा दुर्घटं नास्ति तदाद
यं न्यासः कर्तव्यः यान्तोऽव्ययस्य वकारादेशे परे ओदौतोरवावः स्यातां तादृशः स्यात् । तदा गोयानमित्यत्र दुर्घटं नास्ति पुनः प्रत्य
यकिं · तदा ग[illegible] अपि इत्यस्य सिद्धिर्न स्यात् । तदा परिपतन्तिरूपितं गोशब्दस्य · संज्ञाभावत्वं अतः प्रत्ययग्रहणम् पुनः
प्रत्ययः किं यदि सर्वत्र यकारादेशे परे यान्तादेशः तदा गोर्युतौ अच्छपरिमाणे । इत्यत्र वार्तिकं किं तदा गोयानं दुर्घटं नास्ति
पुनः प्रत्ययकिं तदा नियम यादृशो यं प्रत्ययग्रहणं कोऽसौ नियमः तस्य गोर्युतावेव अच्छपरिमाणे एव । पुनः प्रत्ययग्रहणं
किं । प्रत्ययग्रहणं नियमार्थं । तदा एवं गोशब्द निबद्धकः यदि यकारादेशे गोशब्दस्य यान्तादेशः स्यात् । तर्हि
गव्यम् सिद्धं तावेव ॥ अच्छपरिमाणे एव । तदा गव्यं नाव्यं इत्यस्य सिद्धिर्नैव भविष्यति । एतदर्थं प्रत्ययग्रहणं कर्तव्यम् ॥ गव्य
नाव्यमित्यत्र यकारस्य लोपः कुतो न · केन लोपः शाकल्यस्य इति सर्वेषां मित्यनेन वकारस्य लोपः प्राप्तः तदा यान्तो
विप्रत्यये इत्यस्मिन्सूत्रे वकारस्य प्रश्लेषः कर्तव्यः अतः आह वकार[illegible] ताहशसूत्रेण यान्त प्रश्लेषेण कार्यः तदा गव्युतीत्यत्र
लोपः स्यात् ॥ तदा [illegible] जो न कृतः असंज्ञायां यत्संज्ञायां बाधः क्रियते ॥ तदा यलोपो न पुनः सूत्रे प्रश्लेषेण · गव्यूति
नाव्यति । इत्यत्र लोपः स्यात् इत्यत्र अनयोर्वकारे एतौ भविष्यति ॥ केवलान्तः [illegible] इत्यनेन अपरसंज्ञा भावात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेङ्गम् १ प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितः तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् २

यलोपे न पुनः प्रसङ्गे चेन्न नवप्रत्ययलोपे प्रत्ययसन्तानां तदा पदसंज्ञा प्राप्नोति। तदा लोपः न च कृतः संज्ञा पदः भंगापत्तेः तदा यलो
लोन गच्छतीत्यत्र इदं वचनं किं विज्ञं मोदजिःसमः क्वौ । न लुमता त्वंशत्वा मिति सूत्र प्रामाण्यात् किमनुमा तु शक्यते इदं
वचनमनित्यं भवति॥ अतः लोपस्यात् कस्मानित्यः पदा ध्वनिकी संज्ञा प्रवृत्ते तदानित्यः पदाचिरं तासंज्ञा प्रवृत्ते तदा तु नित्यो भवति॥
गच्छतीत्यविरंतारा तदा यलोपः प्राप्ते तत्र किं चिंगं पदो ध्वनिकी चेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते। सर्वाहानि सर्वनामानि इदं
पूर्वपदासंज्ञा वीमग इत्यनेन रात्रप्राप्तः तदाभाव्यका तेषां एवोनकं मत्राणां त्याभावनिपातः रघुनाथ इत्यत्र विरतोऽ
संज्ञा अतः पातंजलभाष्यप्रमाण्यात्तम १॥

हेप्यपत्र १६

श्रीगणेशाय नमः पूर्वत्रासिद्धम्· यद्ययंस्यात्तत्रैपादि
स्यात्तर्हि त्रिपाद्यां पूर्वं प्रत्यक्षिकेष्येव लभ्येत त्रैपादिकस्तु पूर्व
त्रिपद्यां नासिद्धं स्यात्· तथा च प्रशान् इत्यत्र मो नो धातोरिति न
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात्· न त्वयं विधेयस्य पूर्वं वचितार्थत्वात् तथा
न झानित्यत्र संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नतु विधेयतु
उद्वैवचितार्थत्वात् अत आह· अधिकारोऽयमस्तीति· नासिद्धं स्या
हि तितलश्च· गोधुक्शानित्यादौ घायजशत्वानु नासिद्धेषु भवभावो
न स्यात्· न च यत्रेह शान्तरत्वं स्यात् त्रिपाद्यां प्रवृत्तौ न हो धः स
पाहस प्राप्याप्यामपि पूर्वं प्रतिपरासिद्धत्वाय तैः मध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधस्तत्रस्य सामर्थ्याश्रयतोतु विनिगमनावि
रहात् त्रिपाद्यामप्यप्रवृत्त्यापत्तिरिति भावः १ न च पूर्वत्रेत्येवास्तु
त्रसिद्धमित्यतिरिच्यम· पूर्वशास्त्रस्यैव निषेध इत्यर्थे नलोपस्यासिद्धत्वे
मुत्रोप्रसङ्गः तेः तद्विधेयमात्रमिति हैःस्याराजनश्च इत्यस्याः शास्त्रा
कस्यापि पूर्वशास्त्रस्याप्राप्तेस्तन्निषेधाप्रवृत्तौ नलोपे जाते भुं नो
यनोऽभिमतेत्यापेनैत इप्रवृत्तौ राजाश्वेतिदीर्घ सि [illegible] आनि·
यमात्रप्रयोगात· राजभ्यामित्यादावपि दीर्घापत्तेश्च· पूर्वशास्त्र
विषयसंभावनायामित्यर्थे राजभ्यामित्यादौ नलोपस्यासिद्धत्वे
विषयप्रसंभावनेयासर्वथानलोपानापत्तेरिति दिक्· १
केन्द्रेणा

यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्यये ऽङ्गम् प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्

अंगा १

यलोपे न पुनः प्रसक्ते न नवप्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं तदा पदत्वं आपाति। तदा लोपः न च कुतः संज्ञा पः अंगापत्तेः तदावलो
पेन गच्छती तत्र हृदयचनं किं विप्र-मोएजिः समः क्कौ · नलेमुत्वा तं शास्त्रामिति सूत्र प्रामाण्यात् किमनुमातुं शक्यते इद
यवनमतिसो भवति॥ अतः लोपस्यात्-करानित्यः पदाऽधुनिकी संज्ञापते तदानित्यः पराचिरं तासं लोपते तदातुं तिसो भवति॥
गच्छतीह चिरंतानाः तदा वलोपः प्राप्ते तत्र किं चिंगं पदा आधुनिकी चेत्तदा एकं बीजं दातुं शक्यते सर्वाणि सर्वनामानि इद
पूर्वपदा संज्ञा यां मगइत्यनेन नत्वं प्राप्तः तदाभावकानेता एवोऽस्मिन् मत्वाभावनिपातः रघुनाथ इत्यनविरन्तरे
संज्ञा अतः णत्वं न भावप्रसात्यातम् १॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेव्यवत् १६

श्रीगणेशाय नमः पूर्वत्रासिद्धम् यद्ययं स्यात् त्रैपादिधि
स्यात् तर्हि त्रिपादी पूर्वं प्रत्यसिद्धे स्येव लभ्येत त्रैपादिकन्तु पू
तिपन्नं नासिद्धं स्यात् तथा च प्रशान् इत्यत्र मो नो धातोरिति न
सिद्धत्वान्नलोपः स्यात् न त्वयं विधेस्स्वच्छ द्वैवसितार्थत्वात् तथा
नक्तानि स्यत्र संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपः स्यान्नु विधेस्तु
ऽद्वैवसितार्थत्वात् अत आह अधिकारोयमकृतिः नासिद्धं स्या
हितितत्स्वं गोधुक्श्यानित्यादौ घायजश्रयानु नासिके धुम भमो
नस्यात् वनवातिहेशान्तरवहस्यापि त्रिपाद्यां प्रवृत्तौ न हो धः स
पाहस प्राध्याप्यामपि पूर्वप्रतिपूरासिद्धत्वाय त्वेः सध्ये पाठस्य
विप्रतिषेधश्च त्रैस्य सामर्थ्यश्च यत्तोत्र विनिगमनाविरे
त्रैपाद्याममप्रवृत्त्यापात इति भावः १ न च पूर्वत्रैवेत्येवास्
तुत्रा प्रसङ्गेः तद्विनियमार्थमिव ये हीत्या राजनेश्च इत्यर्थे नलोपस्तुयेत
के स्यापि पूर्वशास्त्रस्याप्राप्ते तन्निषेधाप्रवृत्तौ नलोपे जाते
यन्नो मिति त्यापे नेत इप्रवृत्तौ राजाश्वेति रीधि सि [illegible] ध्यानि
यमात्तुपयोगात् राजभ्यामित्यादावपि दीर्घापत्तेश्च पूर्वशास्त्र
विषयस्य भावेनायामित्यर्थे राजभ्यामित्यादौ नलोपस्तुयेति दीर्घ
विषयस्य भावेन यासर्वथा नलोपानापत्ते रितिदिक् १

कंदासी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नमः

ॐ यतेन मः॥ मतं ब्रमगामु न्मतं सुध्रुवा लंजडासि पं । प्रपन्नं चिरथं भीतं नरिपुंहन्ति धर्मवित् ॥१॥ यपंडुधिरां हानं स्वामा
न्निर्वांपरांतथा । एवहि पुत्र वन्धूनां वधो नान्योस्तिहैहिकः ॥२॥ नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्रोक्तोत्ति कोलपः

[illegible]

वसहारिस्पेवतुनो नर्कं । रवरिह कारयहतांपतौहरिहसातियाहोवसभीपतेः ॥१॥ अन्योन्वा अपानिकाव्यीता माळोनद्
यंतं नक्नो नीषिव ध्यानेस्तरत्रातांपभयति । नोश्शकदं वहतिशकदं नायं वहति तत्रस्तीपमास्तनसंज्ञरने
कंदं वहतिस्पर्से शकदं नोवं वहति तत्रापि आवत्स्यानिर्वीहः ॥२॥ न्त ... ग्रामे राजः नमो दक्षं नव
पंचगारं ... कामं ... कातिसिन्नतोपि
मर्त्तो ... त्रसत्र ...

[illegible] व घ्नातिलदपसता ... यामतुम ...
... सात्तस्य पूसतास ...
त्रैवहत्तितोत जात्संतत घ्नतं वैव सहितासंविधिः पतेरा ... वहत्त मात्तपवकरोत्य न्नं प्र
त्तिसातत इन्नों किंविबंतुस्यांत जातं हविरा मपम ॥३॥ नारा ... मेस्य मात्रों वत्पत्तेस ...
मर्मिपत्वानु पितरो मन्मोग्या ह्यत्स्वंतु देवहताः ॥ राम । राम । राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...वेन पात्रे स्त्रिलिङ्गानुधावनं कृतं तस्य कीदृशोऽभिप्रायः तस्यायं भावः पृथ्व्यारम्भोऽयमित्यासमन्तत्र इत्याशयः [illegible]

...त्वे न तौ संज्ञापेतौ पात्रे इत्यनुपपत्तेः तत्रोच्यते स्वकार्यानां नदीसंज्ञा न प्रवर्तेत न [illegible] स्येति सायकाते एवञ्च

...नीनां नदीसंज्ञा स्यात् तत्रोच्यते भावनानां नदीसंज्ञा न वर्तेत [illegible] तः इत्युच्यते [illegible] इति [illegible] आय [illegible] तास्

...तत्रोच्यते सम्बन्धता [illegible] स्त्रीलिङ्गानां नदीसंज्ञा स्यात् नदीसंज्ञायां [illegible] तथाच [illegible] नेन

...इत्यापत्तेः एवं सम्बन्ध [illegible] नदीसंज्ञा न प्रविश्यति [illegible] इति [illegible] इति निःशात समाधानं तु [illegible]

...वत्त्वमेव [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नमः

गयतेनमः॥ मतं पद्मनाभमतं सुवर्णया लं जडाक्रियं। प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥१॥ वपनं दुविंतां हानं स्थाना
न्निर्यापनं तथा। एष हि ब्रह्मबन्धूनां वधो नान्योस्ति दैहिकः ॥२॥ निस्त्वानेमितिष्ठन्वैयत थाप्रक्षेति कौलपः
ब्राह्मं पद्मं वैष्णवं च शैवं लैङ्गं सगारुडं। नारदीयं भागवं
तमाग्नेयं स्कंदसंज्ञितम्॥१॥ भविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कंडेयं सवामनं। वाराहं मात्स्यकौर्मं च ब्रह्मांडाख्यमिति
त्रिषट्॥१॥ त्रिसालिकिं पथिन सानि द्विशान्तमिन्द्रानेवाघ्नूपाः परिमतः परितोपशुष्कान्॥२॥ बाग्रहा
तिनोपवन्तीन्द्रेस्मात्म्जनिकयपोधनगुर्महांधान्॥१॥ गोवीबलुर्वीयस्वेजुपज्जा गार्थिनं दुर्महोलि
कांधावत्तस्यपूजा शिवरात्रिरेतावरा[illegible]विधूतिन्दपेसत्ताब्रूर॥१॥ वाम्रेतुजस्नणावं प्रतथा
त्रैवहन्तितोतजास्ये ततश्चतं वैवसन्निरा संविधि पतेर॥ ब्रह्मबहस्तमात्रपकरोतयन्तं पूर्व
न्तितां तदृत्तांकिंविवतुस्वांतजास्यं हृधिरोमयमं॥३॥ गरुडकमस्नमावं वत्पजेमर्दतु
मभिषाटचानु पितरोमम मोग्यां द्येस्यांतु देवहताय॥ राम। राम। राम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ जननमरणाशौचं निर्णीयते। आहदत्तात्रेयः। ... सद्यः शौचं ... [illegible] स्मृताः। त्रिरात्रमा
धृता दशाहं ... तत्र पूर्वमरणं ... मुहूर्तं ... तावान् ... पश्चात् [illegible] शुद्धिः दशाहे तस्य
... सोऽपि ... त्रिरात्रः ... गर्भ ... [illegible] ... तो नास्ति ... गर्भे
... पुत्रजन्म ... शुद्ध्यते ... तेन ... सूत
... शुद्धिः ... सूतके मृतकं ... सूतक
कं तथा ... सूतकं ... सूत के। ... चापि तते चाघा ... सूत की
... [illegible] ... मरणे ... आजन्मा ... [illegible]
... प्रसूति ... [illegible] ... ति ॥ [illegible] ... [illegible] ... [illegible]
... [illegible] ... तथा ... ॥ ... [illegible] ... तदवधेर्नात् ॥
... [illegible] ... प्रश्नः ... [illegible]
... [illegible] ... दोषः। सं
... [illegible] ... [illegible]
... [illegible] ... समासे ... [illegible]
... [illegible] ... समासे ...
... [illegible] ... इति ... समासः॥ ... [illegible]
... [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम रेव्यनाथ: रामराम राम

नवेति । इति सोऽके ऽर्थवत्पर्य कस्य
शब्दस्य पर्य किंत्व स्वतः यथा गलि
तेऽपवाहेस्य जकारेता इत्युक्ते हृदय
मिति वर्णमात्रा वाचकार्थ वत्वार्थ
वस्त्वार्थं वत्वार्थं कार्यस्कार रामराम
ममव व ब्रो ब्रव ब्र व ब्रो । ब्रो व ब्रोव
ते सूः ब्रं तस्य ब्रं तस्य ब्रतो ऽपधा
पुंडव धा व उप धा ब्रतो व उप
धे व ती ब्रं तो व धाः ब्र तो व धाः
व स्यसः त स्मातो पंथः तस्मात

राम श्री गतो शापनमः
राम श्री गतो शापनमः रामरा
राम राम राम राम राम राम
मतीम
रामराम

उपदेशेऽजनुनासिक इत् । उपदेश
इति सूत्रार्थ प्रथमं तावत् उपदेशे
ऽच् अनुनासिक इत्स्यात् इति ॥ कः पुन
रुपदेशो यदे शब्दो विधीयते धान्तमा
ख्यानमुपदेशः त्रिमुनीः प्राप्तमुपदे
शः यस्मात् तावदुपदेशनमुपदेशः
तद्यथा । गोत्रावकस्य तत्त्वमधी
यतिक र्तव्य अग्निहोत्र उपदेश स्यमेव
मेरिति । सद्धवृत्तमात्मानमाहृत
दिकोष गोरिति । त्रिमुनीः प्राप्तमात्मसु
देशः तद्यथा । कश्चित् कंचित् हेतु
तं मैभ याग हि विशेषतत्सद्दृशः । पा
तलिपु वसता हेव ते सुखिति शुंग
ही कुं तत्री किं सिद्धिगुतोरे कोऽन्त
गाहुत्वे हितानेन्दुगुणासो विधि
रामरतोइ हि शोदेश्येतई ति स्य
तोः प्राप्तमातामाहोरिक्तो वे देशे इ
तोइति ॥ इसं स्वांपास्य प्रसंगोऽयं
शेषा ता । इत्थं स्वापास्य प्रवंशाः
सर्वस्यानुनासिकत्वे सं ज्ञा प्राप्ति
मस्यापि प्राप्तोति । यथा श्रो ब्रपः ।
किंकारणं (?) ... ॥

अथ दन्तजननमरणे सोदकनिर्णयः। आदन्तजननात्सद्यः आचूडान्नैशिकी स्मृता। त्रिरात्रमा
व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम्२ मुहूर्त्तजीविते बाले पञ्चत्वं यदि गच्छति पितुः शुद्धिर्दशाहेन स
घः सोदकस्तु गोत्रिणाः२ गर्भमध्ये विपत्तिश्चेत् व्रजते नाभिते प्रजेः यावन्नासंस्थितो गर्भस्थि
नैता पशुसूतकं३। सपिण्डास्तु समुत्पन्ने पुत्रजन्मप्रसवे सूतकस्य शुद्धाते स्नातेन सूत
शुद्ध्यते सद्यः ४। ग्रहणात्स्वघुनाशुद्धिर्यधुनाने तथा सूतके मृतके हत्वा सूतके सूत
कं तथा पाश्चात्यभागाद्धुवं पावसूतकस्य तु सूतकेः। द्वितीये पतिते चाघास्सूतको
रुद्धिरिणते ई। पितृमरणोत्पत्तिसोदकं मितानुसारं पो। आजन्मा गोत्रमहि व्याख्यास्व
तीर्थं प्रसूतिकोमदशाहाशौचशुद्धं ति ॥ ७। भार्यग्रहणां क्रिया॥ तथा भाव्ये ईदृशे तिथि गीतावा
सपृष्टो सर्पति॥ तथा च पक्षी त्वागावे जस्यात्॥ एकादेशाद्य पराश्चिकस्यायेन एकमीत्यार्तु गोतीत्याराधिति सिद्धार्थमा। तथावशाक
पितागम॥ ईदृशे सपृष्टमीम अत्स्यम भासः एकाद्रिपवन भी येव सिद्धागुरु भूतलयासकारेतीन तस्मकरणाचन्याय जैमा सबोधनात॥
कुंभासंसेसं भवा प्रसंशाधि पावितिते इत्यादिह्यानि वेधाप्रवृत्ताईदृशे सपृष्टमनामितपर्वे नेछ सिद्धिरिति प्रश्नः पत्नीत्यादेरनाम्रि
भवये तिप ॥ उ यागीति। भार्यग्रहणात्सामपत्नीसपृष्टोपर्यमाने पर्वजसन्तामित्यवेनात्तसंस्कजे पापवित्तानां दोषः। सं
यापाभिरिति समासेन पुरस्यात्पवितां पतौ पूर्वपदस्यानर्थक्योतिसुपसुपेति समासे भगहस्याथर्पितां प्रसन्नात् दोषस्या तरिसेधपात्रा
भिति प्रायः। गोतीमाद्ये विनाड सावित्रीपत्तारूपालामेव। गोतीपाद्गो धापादि करणात्संज्ञा पः इतिगोव्यविधिफलाके
ताव मानामापदिति जनस्त्रदोषः पापामस्यद इतिसुपसुपेति समासः॥ संज्ञापाविनि ति ... समासे. म
फलेन संज्ञान्यगमान् निस्ससभासलोन विग्रहः। न ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ननु प्रथमहस्तग्रहणां प्रथम· हस्तताल रे वो सोवोगां त सोप संभावात प्र

संवोगान्तस्वरःसोपहि· नसोवारिर्नसिद्धाति· तत्तु ते नैधातोवस्याद्धःस

रुधीपते तथाहि सर्वेर्न·संसोवोतस्यात्·संवोगान्तसोपस्यासिद्धत्व

स्यादेतत्· संवोगो तसोपोत्रासिद्धसम· ननु· समुच्चारि सत्र संपुद्धिव

तात्र शावकात नवैव सपि गोमा निलाद्दवाधित सोपत्वापत्ति· तावद

स्याद्विशेषविधिवत्यात· पत्र हि नकार विधनहोरान्नात्र एव तत्रैव सिद्ध

त्वं पप त्वान्नात वस्याद्धः हेधुसहि तिनवं स्वार्थस्यान्ते तज्ञापक

मिति· तेन· पुंको पुंप्रत्ये प्रत्यय· रस्त रात्रा प्रावेन समुच्चो पान पुंसव

नाम सस्याव शपकेत पाव सम्पुद्धिवह ता स्व नपुं सक विधवत्वासस्य वे नोक्त

पर्ते न स्यात तस्मिन्नुनेन सोवाम्हि तथा श्यविध भवान श्र गागार्थवानि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नन्वतिस्रो वोन स्यात् । गतस्य स्येति नियमापतेः । एतेन सत्र न लोपवस्तु न ङिः सम्बुद्धौ
रिति रापकेन साधितं वव क्विब्भुविप्रितो ग्रेस ग्रउत्य मथिस्तव पा रक्ससंयोगा
न्तस्य लोपो रागुत्ते इति सिद्धकातेर पजत्तात् हन्विषमहिनैत्ये सिपधा ऽविसर्वानि
चानि न होषः नत्तस्य त्वचत धा रस्यापि वुश्चेत्येव तन्नतस्य स्वति छ रातं नगुड
[illegible] रिल्लाहेसे कानारिलोपस्यादिति वेन्न इत्येकतो तरघाप्वृः ऽस्मिडुरियोभ ति वेन्न हि
दकारो चस्यादि पुरुस्य भिति का तत् त्वयव हतो तारर्लं न स्यादिति चेन्न साध
थिवरं मथ्नीतीति विन्ना भ्रपरात तं न चैवं णमेत्याह ने नरतावे सत्रे तो हस्य धि सगेर्लि
लोमितिजन्ताप इतो ऽरि ति सिद्ध वाक्षिमथीत्काका रथिधाते मध्वम म लोपस्य
राव न त नडैल ञ्ञापर्क संयुक्तो वारितार्थत्वात् । एथः तथाहि तौसमवुष
विति वछु हत्त-नलोपश्चा निविडः इतिवत्- रथ न्वतो हि न लोपात्प्राक् संयोगो
ऽन्तस्य लोपे नाडिः सम्बुद्धौ रितिसत्वमेव नापवक मस्तु । तथाहि ङिः सम्बुद्धौ रिति
वक्को न नुसह मीडः- र्किाऽऽ हतं पाश्चत्यपदन्हराप्रमवात् ॥

[illegible]

किद्विभावः । नेति श्रावि श्रित इ साधि श्रव सा कि पाथामिव [illegible] समासः ॥ [illegible]
ताम् नां स्मानाभावइति नत ग्रहोषः धा वाम स्वइति सुपसुपेति समासः ॥ [illegible]
फोन संस्मान [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीना अं॰त्यादि त्यर्गदि । सुप पंचा वे:
ति ये प्रथ्येदे वा वच मे जा स प्रथ नना
मे प वा धव ता पा त द पो गा तद् ।त्या स
भि ल स्य ना अं॰त्यादि त्य स्या च र प
वा फच ल त्वा श्री पा अं॰ लि जिल्यो दे । स्मा
स्य प्रप त स य रां भित्य यो श्रु बेये ते
त्य अं॰ त्यधिल्ले स च पर स्या विसपि तु
त्य त्यवि शि यो स्य प्र प ल पो पा वै अं
लो त इ अ पा भि त्व त्वां धि शि त स्य
प पो हुस्य धी र्घा घा त्म वे व र्सा: वे स
वर्सों नात ह शा न तु । त्या स्य प्र प त्ल सा इ
म पं भि ध स्य य र्सां जि वो त । त था पे
ह ।ना तु । त्या स्य प्र प ल के ह । त तू
पं सि ध: स व र्सात्र ॥ प इ ध दी धि
पु ल त व फो व रोपि न ह । वा दे त्या
स्य प्र प ल स इ अ प वा पी पि थ्ये स्स
व र्सा भि त्यर्थ: फ ल्लित: ॥ न तं अं॰ स्व्यो
मे न स्स ये ध पे व स य र्सांस सा पु ते
आ पे न सा र्दि स य र्सा स्यो ति ग्रा इ
प शा स्व प्र प त ति न हु त तं । प्र ज
तो नां अं॰ त्यादि त्य नेन्न भूर स या
त्या पि वा ना जेव सा व र्सां श्र प व
स्यते । जा तु स ये पं ते ना वा दे वी
श च र स्थे स्या व र्सा प स्य यो ति त ष्टा र
ना पा स ये र्सा इ त्ये जो चो व इ श्री
नं प तस्मै ति ॥ प हो तु अरा गो श्री व
हि प्र त्य व्य वा र्सा फ त्ये ना अं॰ त्यादि ति
तं प्र त्यर स्या प त्ये त दे ह स व र्सा स्स ये
उ चो ति नानु व र्ति नी प जा हो पि पर सो
सो इ त्या दो प उ ह स र न्दे ते इ त्या पा को
र स्व पुं तो धी तो ते ते प र स्य स स र्व इ शा
प र स्ये मि बे त्यं स्था त । ना अं॰ त्यादि
त्य ना वोंर स्य श्री भि रा दि

दीर्घे इत्यारभ्य संज्ञाभवरापि ग्राचेत्य
गम्धातुः स्य हकारस्य घत्वं चे इत्य
त्वादिपारीं धनतः स… सा धरवा
भी मा २ व ज्ञा २ चेति व … …सा
सवर्णे दीर्घे राद्धि… घामस्य … तीड
पिपुशिल बवते इति … धाकस्यान
न स्यापि अपरीपस्य ।। पि …
[illegible] स्यादौ ठस्या इस्य … …
स्वरा या म … … सा … …
दिनसाव राणी भा … … …
उपप … श्रुधाप्रवो … … …
कौंकि दीर्घ इस्य … सर्वः
ध्रुव प्रसवस्था नेइ … तितु … … ग्रस्य
पसंइः स्वरे विरिः जौ २ धा सौ पारे
२ चेति विग्रहे इ ब्याघ्र १
पा ता … … … … स्यासे
स्वप्रकारस्य … … … … ने …
पाः धना … … प्रथाथाश्रव
श्रोपो न स्यात् । … … …
प्राप्त रा।।कौसिक पो
स्वखो पत । … पन्ता … पत स्यात् ।
ग्रनवा परवो इ … … … … …
… प्र योगो ता। … … … … …
त्रिगाति च पे इ ।। सार्वधातु … …
पिवपादी … संप्रसारणा … … …
प … … … … … … … … …
सा के श राद्ध: मा … … … … …
श्री गरारा
रारा ७१ … … रा म रा

श्रीराम ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ अन्वयस्याख्यानपू
र्वस्यात् इत्यस्य सूपविनिसत्रे पूर्वस्यय
हरंगं किमर्थं परपूर्वस्य यहरणं भावे स
र्विके न्यायेहे दीर्घविधायकं शास्त्रं बाधि
त्वा कान अवस्य माभूत् वामक उत्तरव
र्त्तिकं रवाग्रस्य इकारो माभूत् तस्मा
दुत्तरस्यानिय परिभाषया गान् अन्वकः सव
सर्वरोहि दीर्घः बाधकः तस्मात् उत्तरस्य
दीर्घविधायकस्य शास्त्रस्य बाररगा
रां गं बलि पइयं परिभाषा बाधिका भव
तितस्मात् उत्तरस्य बाधके दीर्घविध
यकं शास्त्रं सवरदीर्घः स्यात् इत्यं नम
वाति अन्यथस्यात्कारान् इत्यस्य परि
इंसत्रं किमर्थं मलितरकासो विधिग्रप
वाहः अत्र यवारे वातरगा रंगं बलीयपरि
तिपरिभाषा लिष्कलत्वात् वस्तुतस्तु
अन्यथेति इति समभोलि ईयात्रयोवि
नः तोस्मिन्नि नि लि ई छ पूर्वस्यात्रि
परिभाषया यस्मिन्विधि स्तदावल
यस्तो इति परिभाषया कारो अन्तरयप
वे इत्यर्थः जोन सविकार तिकायक
पकास काइत्या दीनां मिकाबोल
भवतितवासपोरि इमस्सूत्रं किमर्थक
तदेव ज्ञायकमिति अत्र उपंपरिभाषालो
भतिष्ठतिपशाखत्रावबलोभवर इतवेदे

२॥ श्रेः॥ शस्त्रीपे स्थानिवभ्दावोन स्या
त् शस्त्रीपे स्थानिवभ्दावः अत्र स्थानि
वभ्दावोन कुतः अशस्त्रीप स्यात् प्रधाव
प्रत्यय इत्यत्र किं अशस्त्रीपे स्थानि
वभ्दावो न स्यात् धुमा स्थागापा जहा
सामित्यनेन इकारो न भवति न स्य
पि इदं सूत्रं स्थापयति इदं सूत्रं किमर्थं
तदेव सूत्रं स्थापयति अशस्त्रीपे स्था
निवभ्दावः स्यात् पादुदयं स्मेपदे
वृत्तो ङि-ध इति सूत्रे ङि-तकारास्
किमर्थमिभ्रुवादित्यत्र स्थानिवभ्दावे
न सिद्धि र्भवति ङि-तकारः किमर्थं
म ङि-तकारांनु सुपात इत्यत्र च्छिया
धनार्थं ङि-तकारांऽ ते लुक च्छि
हलि॥ कृति च नित्यङि-नित्तिमिते
इगन्तात्तो गुणाच्छि न स्तादित्यने
न निषेधोन स्यात् इगोऽनन्तरात्सा
भावात् अनिगन्तोपि निषेधः
किं प्रमाताऽतो लुक च्छि हलि इति
सूत्रेऽत अतो लुक हलि इत्येव सूत्रं कर्त
व्यं च्छि ग्रहणं किमर्थमत एव च्छि
ग्रहणं स्थापयति अनिगन्तोपि
निषेधः पुनः ङि-तकारं किमर्थम
भ्रान्त इत्यत्र स्थानिवभ्दावेन पिशा
रोप्यधुपः इदं इत्यनेन इदं सार्वधातुक
मपित् सूत्रे अपित् इत्य स्थाने ङि-च्च
पिन्न पिद्ध ङि-न्न॥ समः॥ अप स्व ग्रहणं
कर्तव्यं पम स्वयं भवतात् अप सर्वाचे
कश्चिद्रांडीप स्यात् अन्य स्वाभिकारस्या
त् न डीपद्विभवा देव्या देव स्याप्स्वं दे
व्याइत्यत्र अप स्वर्णे कः पम स्वोव स्वर्णा
चक्रोत पमन्तात् स्त्रियां डीप स्यादित्यनेन
डीप प्राप्तः अपस्व ग्रहणं कर्तव्यं इति वार्ति
कं भावे प्रत्याख्यानं कर्तव्यं कारकोऽपज
स्वरांगाः स्थितो ऽपम नान्ते डीति डीप कवे
के प्रत्याख्यानं तु कस्मे रे फ स्य ज्ञोतेस
त्रिवार्तिके रैव्या इत्यत्र डीप प्राप्तः ... तिवा
र्तिके रैव्या डीपन प्राप्तः इदंवार्तिकमप स्य
कारान्ति नयं अप स्वर्णा चक्रोत अपस्व
... डीप स्यात् अपवाधि...

यन्यते इति वन्स्यमात्ता॥ स्टट च॰ भवि ब्राइ र्थ धातोर्ष्टट स्यात कर्मणि॥ स्टट॥ स्टटश्श ष॰ तोसत॥
तोश ट्टशानवेसत रं सैत्तः॥ स्यताशी स्टलृ टेः धातोस्स्य तासी व तौ प्र लपोत्तः॥ स्टलृ टोःपरतेः॥ नाक्रु
वधकार्थ्ये व्यन लि धेनेष्व्रस्पापकौ॥ घुमास्था गपा जहाती सा हलि॥ वंबाभ्यातिः इस्य किति
हलोहे॰ न॰ स्य यि॰ स्यविपरे ऽतेः इत्वं नस्यात॥ हपा सत्तु पाहि ला दि॰ क्षि धि निमि मन्त्र तामेव
तां धिक संप्रश्न प्राथने ब्रु लिङ॰। वब्रुऽर्थे ब्रु लिङ॰ स्यात स स्याती आस्युः। इतश्च॰ ङि॰ तोस
स्यपरस्मै पदानामिकारान्तं पत्तेस्य रोपस्यात॥ कर्तरि सप॰ स्यादि प्रतीभ्यः शपः लुके
स्यात॥ पासु घ्यरस्मै पदेषु इतो लि॰ ष्व॥ लिंगः परस्मैपदानां वास्युऽगमः स्यात स चोदात्तो
ङि॰ष्व॥ स्तु मान स्तुमान सोट च॰ वि धृष्य दिक्षुर्थे ब्रुसोट स्यात॥ सस्यतिवा [illegible] पः सेटसिव विध्वे
सोटसेटि स्यात्सो विध्वं॥ कार्यभ्यः॥ हास्य [illegible] नः सानभ्यो॥ हसः परस्य श्नाइ सस्य सान
वस्याद्धौ परे॥ क विस्मानुबन्ध कार्य मिथल्यि आधिति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शा स्ते
त शात
धर्मा
प्र दा
धर्मा
सामि
विद्दं
तदेव
नियः
वृत्तं
किमय
न सि
मदि:
धना
छि हि
इगत
न नि
भावा
कं प्र
सत्रे उ
ध्वं व्य
गृहतां
निवे
धृता
सेव्य
मवि
पिन्न
कार्य
काशि
तनही
व्यादृश
वकीत
वीप प्रा
कं भा
श्च गर्म
केप्र ला
नियार्ति
तिके
कार

स्या
नि
धाव
नि
हा
र्थ
र्थं
स्या
वदे
नास्
प्रये
र्थ
वा
रे
ते
ने
सा
भ्रवः
ति
वर्त
द्वि
पि
म
वला
त्ये
घ
गृहतां
र्थ
स्का
दे
धो
तेन
ति
पग
कस्ये
स
तिया
ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

अर्थवद्धातुः॥ प्रातिपदिकम् अर्थवदिति सूत्रे
ऽर्थवत्त्वं च सार्थको धनवनकाय मर्थवत्त्वम्
उक्तिः मात्रिकेन्द्रो गाव॥ तदेवार्थवत्त्वं
सूत्रे तत्र शब्दाधिकारं यास्य स्व कार्य
भावेन लोके ऽर्थो धनवनकाय मर्थवत्त्वम् न
चास्य दृष्टिं कर्तृकत्रे ऽर्थवत्त्वं तदर्थकत्वेया
त्रेण गृहीतनोन स्यात् एवं येतात्तथा ख्यातं
गातिः किंतु तस्मादाम अर्थवादि त्वनुवर्तते
शीला अता नवे वार्थवत् नकेवला: अतत
द्विगावेति कृताद्धितेति सूत्रे ऽगृहीतानकार्थ
नचैवं यदर्थकेत्यत्तं सूत्रे ऽर्थवत्त्वं तदर्थस्य
पर्वकाने ऽपिग्रहणामुतोन एवं वेनार्थि प्रा
थ पद्विरातो ऽर्थ स्यात् केवलप्रत्यय स्य
रकार्थी भावेन लोके ऽर्थो धन केवायायात्॥
इत्यर्थे हि प्रायो मतम् तथावनचिनानामतम्॥
एतत्स्वाक स्वभावविभक्ती तनपेन्द्रो
लोके ऽर्थो धनवनकाय मर्थवत्त्वम्॥ अने
नकन्तरोन तर्थ त्रनिर्वाहात् प्राचीनम
तं नाद तद्गौरवमनुष्त्यात् यदर्थकेप
र्थसत्वे तदर्थकमुत्तसूत्रे नास्तीत्येकम् अप
दस्याविकवनो अलौकिके वाक्ये कास्यतैको
भावस्य तत्राप्यगो गौरवमिति भावः अप
रस्य नाथ निवृत्ये इत्यत्र शिवभावाय एकार्थीभा
न छत्रि देवगा हामिति यदि स्यात् तर्हि गौरव
अपि चार्थवत्सूत्रे प्रत्ययपदकुहा सोऽन्
नो गौरवः॥ नव्यमते तु शास्त्राधिकारत्वेनं प
स्यनाथ निवृत्ये स्यत्र हौ लेन्द्रो साप वपदस्का
रकाराद्य विवक्षे अलौकिके प्रक्रियावाक्यक
ल्पनमेतत्सर्व विकल्पम् प्रत्ययपर्युदासोऽपि
नकार्यः अतः आवश्यकता इत्यर्थ प्रातिपदिक
नवीनापदिद्रूपाणाम् नव्यमते गंगा हीनो प्रातिपदिक

पदिकसंज्ञानस्यालुगतः घटादीनिरपेक्षत्वेपि
विभक्तीजदतापदार्थादिकं तस्य सापेक्षत्वा
त् द्विती यश्च॥ घटादीनांप्रातिपदिकसंज्ञा
नस्यात् विभक्तिसापेक्षत्वेपि घटादिनि
रपेक्षत्वे घकारादीनांसापेक्षत्वात् किंच
घटादीनांपदादिनिरपेक्षत्वेपि विभ[illegible]
क्तिसापेक्ष[illegible]त्वेनाति प्रातिपदिकसंज्ञान
स्यात् अर्थाभावादिसापेक्षत्वात् अतः तिङ
न्तमात्राणि वर्णो[illegible]पमेति वार्तिकात् अप
दस्यापि पर्यायत्वे[illegible] अपन्न विभक्तिसापेक्ष
त्वेनापि पदादिनिरपेक्षत्वेपि प्रातिपदिक
संज्ञानस्यात् अंत्यादिसापेक्षत्वात् त
त्रैव समाधानं विभावनीयम् गगादीनांप्रा
तिपदिकसंज्ञायै अन्तरंगो विभक्तिपदं प्रत
ययात्रोपलक्षणम् घटादीनां प्रातिपदिक
संज्ञासिद्धये प्रत्ययान्ता यस्य प्रातिपदिक
संज्ञाविधीयते तस्यानुष्ठानाद्[illegible]न्तानं
रपेक्षत्वं घटोत्तीर्णादीनांप्रातिप
दिकसंज्ञासिद्धये तिङ् तिङि[illegible]निरपेक्षत्व
मित्यपि परागीयम् अर्थवद्ग्रहणं कस्यात्
किंच्यविनापिप्रत्ययंपर्यवेतत्पदमोपेक्षित
ज॥ इत्यनेन घटोगतिपर्यायके इत्यादे
नोपेक्ष८॥ नन्वेवं तन्त्रेण इतनपदं किमर्थं मित्या शं
क्यते एवं च इतनग्रहणाभावेपी अस्य प्रातिपदि
कसंज्ञानस्यात् कुतः विभक्तिसापेक्षत्वाभावात् उक्त
वहानात् सतीतन ग्रहणेतु विभक्तिनिरपेक्षत्वेस
ति विभक्तेः सापेक्षत्वं अस्तु मर्वा इति नाग्रहोस
द्विक्॥

नता२

समर्थो नाम । पदस्य पदमिति तेन पश्य देवदत्त गां स्वरितत्वादेकस्य पदार्थं ऽशइत्युत र्मवि समर्थः ऽशेषइत्य
१२ त्राविते समर्थविभक्त्य न विशिष्टो ऽर्थएव प्रयोगेण प्रदर्शनं तु विशेषस्यतिवो ध्यम् ॥ तद्धिता नामेकार्थीभाव एव प्रकृतिः
समर्थः पदविधिरित्युक्ते रित्युक्तं समर्थो नामिति सामर्थ्यशब्दः शब्दरूपपर्यायः शाब्दं कार्यं स्वार्थ प्रतिपादकत्वं तच्चोपपत्तिनिष्ठितत्वे
य तदाह कृतसंधीति नहि सुऽस्थित इत्यस्य कस्य न पर्यायत्वम् ॥ समर्थानामिति निर्धारणेतावता समर्थानां मध्ये प्रथ
मादित्यर्थः तत्र सुत्रेषु प्रथमो स्यादिति शब्दप्रतिपत्तित्वं च प्रथमत्वम् ॥ एवं चानेकसमर्थसंभवे एतात्पर्यं ऽशेष
इत्यत्राविति तत्र समर्थविभक्त्य न विशि ष्टोऽर्थएव शोषइत्यनेकसमर्थसंभवः स्यात् किंचानेकसमर्थासंभवात्
शइत्युक्तं नास्य समर्थपदमितिवोध्यम् ॥ प्रातिपदिकोऽणिति तेन तीप्रतीति सूत्र पठितं प्रातिपदिकेनैकदेशसप्तमी
र्थ सती तेन चैकदेशविकृतमनन्यवदिति न्यायेन तीव्र स्वर्थ उपस्थाप्यत इत्यर्थः स्यादधिते अपमेय च
निर्देश स्तस्य ख्यापक इति बोध्यम् एवं चाव धिमन्तो भावाद्विवे ततश्च इत्यादौ नास्य संबंध इति बोध्यम् ॥ प्रादिरवइ
ति तेन निर्दिष्टस्यान्तिकत्वादिकं परिभाषया अपवादितिरिति बोध्यम् ॥ ग्रामादिकमेवे तिगणपाठे ति न्दोत्रपरादि
नामस्थत्रत्यादिषु पाठादिति भावः ॥ नैत्रपत्ये वहूनि दीर्घ इति तु बाधकं सम्यगित्यादि ॥ पत्यन्तादिति नोक्तं परम प्रजापति
शब्दाद्यर्थं तेः ॥ एतत्स्वरूपग्रहणे तु सह्रूपं प्रातिपदिकं प्रतिपत्ति शब्दात्परं तस्यैव ग्रहणान्न दोषः ॥ व्रतपतिघो
तदन्तग्रहणे न परमदितिशब्दान्न पाणिनी नां पूर्व विप्रतिषेधेन परत्वात् अवाद बाधकसत्त्वेऽपि लाभ्यामपि विशि
विशिष्टपरिभाषया तथाभाषे इत्यादिनेवाऽवसाधु ॥ न चास्मिन्नाविशिष्टपरिभाषाऽनित्या । अत्रापप्रत्ययोऽभानाभावो
स्या॰

१०

दितिपनस्पतिभ्यामण तस्यमूह्येनार्थ स्यैवेकत्वातापाभावात् त्राभावात्तयोः न्तितिचि तदनाद्रि विद्दह्यमानभावाच्चप्राप्त
त्रेभावोलिंगत्वविशिष्ट परिभाषा दोषेद्वस्यानुक्तेश्च दोषः॥ एवं च पिसाकल्येन गतिता इत्तिभाष्ये तत्राप्यत्रानिस्पेपे
मानाभावाच्च॥ तस्यापत्यम् तत्संबंधापत्यमिसपत्यर्थेसूत्रे समर्थानां प्रथमानात प्रातिपदिकात्स्वाद्
एव्वर्थ॥ धकारान्तं नैति तिज्ञापकास्यार्थे चतिसमाप्तस्येयाणीनात्यन्यपेनस्त्वनाततद्वितोपलाक्ष्यचेहितं ततःपरत्वं
पत्तु प्रातिपदिकादिपदं तस्मकृतिकेसान्ताणिक मितिति त्व-पन्यपत्ति कस्यानापाप्तन्यात्यातन॥ सुपचतस्य
पदेनपपस्थितघत्वे यतस्फ़ुरितमाह्यच्छन्नादिति॥ तयोरिति॥ सामान्यशब्दोपियुक्तिस्यत्वेन सर्वविशेषबोधक
इतिडपनादिप्पडत्तत्तिन्न्तेविरुद्धा॥ आदिर्वृद्धिरिति॥ स्वाचिपदइतिशेषः। तेन ध्यसोर्भावोपेपसवंआपदिभवं
वेपापदमित्यादेर्नेषः॥ नचापि वृद्धिर्वा प्राप्तिविपुपसत्वात॥ इत्यिधापकेननिषेधइत्यन्यत। यायतइति। अन्ने
सतिकादिष्विष्वेकेरसंतशब्दपाणानसहि वो रसात्तुभवपरत्वधार्थवृद्धिमादिस्तु ततोनानभिधानादितिभावः॥
परत्वाद्वाधइतितुनयुक्तम्॥ पुनप्रसक्तार्थवृत्या संभवेएव विप्रतिषेधप्रवृत्तेः॥ नात्तितश्चकौडिन्यन्यायेनायधाइत्यात-
उभयोरपिगोः पाधकः सोपितद्वनादोषात्तितार्थात्त्यस्यवै इत्याह॥ तस्यसमितिति॥ सामन्येसर्वविशेषांतर्भा
वादपत्येपित्तस्येदमितिसेवसिद्धत्वात्तस्यापत्यमितइत्रिस्यकार्यव्यर्थदोषविभागइतिप्रश्नः॥ परिहरति॥
पाधनार्थमिति॥ भावनादोषस्येतिशेषः॥ ननुशैषिकेरणनेनस्यविषयेप्राप्तस्यत्वस्यकथंवाधः किम्वत
स्येदमितपत्येपीतिपूर्वपन्तोव्यसंगतः शैषिकविषयेशैषिकेणापिसिद्धेरितितत्तीपस्याशंकांसमाधा

आदिरिति वृद्धिरित्यवेः सोपधाप्रवृद्धिर्नेतिसामान्यापेक्षायाप्ततत्फलाशुपथावृद्धिर्न-अतएव आग्नीधादस्य त्रयाग्न
परिभाषेतिविताहग्यासमानतार्थ ...प्रतिषेधाकृतोफलेतेषु मार्ग आवश्यकोऽप
सत्वितिप्रति वेधानर्थक्या...वर्ताकानानतवेइसादिनिर्देशाश्या...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नुमा इ उत्सर्गतइति॥ योगविभागाभावे प्रकृतविशेषसंबन्धात्मापसार्थस्य शेषलमितिन शेषद्वयं योगविभा
गेऽप्याह्नि धाथयत्तसेनापसत्योपयोगान्तशेषलमिति वस्पाप्रादि रेवात्रबाधः इदं शब्देहि इदं त्येनसर्व
विशेषजेऽधक स्तु नकं शेषइतिसूत्रेभाष्ये इदं विशेषाहेतेऽपसंनिवासः समूह इति॥ इदं पदार्थप्रसक्ति
निमित्ताश्रयाः अन्य विशेषाइतितत्त्वार्थः तत्र शेषइति विशेषणाणा इपसाहीनामिदं त्वाश्रयस्य वान्ययहरा
मितिध्येयम्॥ शेषपदसंबंधेनेदं पदेन प्रगानुनकभावे इदं त्येन यहतामित्येत द्वोध पितुमेव उत्सर्गः शे
षत्वासा विसुनकं पेयिदं येनवोधे शेषिकत्मिवृत्तिधार्त्तिकं तु शाब्दबोधस्तत्र विशेषणानां हाता प्रसक्तमिति
यदितितेषामेतद्वितीयः स्वरूपं किंच भानो तेषीदं त्येनापसबोधे कृत्यतये छत्येनास्यते इधक सोनके:
स्यात्स्यसंगतिः श्रोपसंधायो त्रमितिवार्त्तिकप्रयोगे सिवादित्याहृतात्वेत धयः हाशात् पापेपाहित्यसाधे वे
तिवार्त्तिकस्यासदितिविभावनीसमिः॥ १॥

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]

भूवादयो धातवः भूस्वादयस्येति द्वन्द्वः। [illegible] क्रियावाचिनः इति किम्। [illegible]

भूवाद्यो धातवः॥ क्रियावाचिनो भ्वाद्यो धातुसंज्ञाः स्युः॥ ८००

[illegible] स्यात्। भ्वादयः किम्॥ [illegible] इति [illegible] धातुसंज्ञा [illegible]

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

संवृतः स्यात्०तदित्यम०। अइउण्सू एवं च वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः। लृवर्णस्य द्वा
दशतस्य दीर्घाभावात्०एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्०तुल्यास्यप्रयत्नं सव
र्णम्०ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः
सवर्णसंज्ञः स्यात्०अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः। इचुयशानां तालु०। ऋ
टुरषाणां मूर्धा०। लृतुलसानां दन्ताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ। ञमङ
णनानां नासिका च०। एदैतोः कण्ठतालु०। ओदौतोः कण्ठोष्ठम्०। वकारस्य

नासिकावेति। चकारेणास्यस्यच ग्री
वनुकूलं तास्थानि समुच्चीयते १

कस्यचिन्मतस्थानं इत्याकांक्षायामाह अकुहेति ३।

सप्तसप्त

...नमः

स.श.त्त.

२०

श्रीराम

मेभईयिघटादिप्रावेमेघुयारसाघापत्ति४॥य ननुदिशावे मुख्यशाहाघापत्तिरर्थवशीमालाघनुभवापत्तिश्चेत्तिवोऽत्र शाहादिस्तुरुमा

वात्॥ तथाचभगवान पतञ्जलिः॥ शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्योविकल्प इत्याह॥ शशशृङ्गादिशब्दजन्यज्ञानविषयोऽत्रा

नाष्योवी ...अएवयाघवस्तुशून्योविकल्पइ ...तितर्थ४॥ एवरोऽनकोरोव्याहश्वनयंता तत्त्वपि घयैज्ञानशब्द४करोति ही चि॥

विवरतोऽध्यासलनस्ताप्राहेनध्वाध्वस्तुमतेदेवत्तधाप्रतिभा सायोगादिति टीकाप्रतीकमादायप्रत्यन्तप्रतिभातोनस्याहित्य

र्थ४॥ प्रतिभासमाश्रीनराकरतोऽन्यनभासते इतिवाक्यस्यावोधकत्वप्रसंगादिति॥ एवमर्थशब्दस्यवस्तुवोधकत्वेपदे

मत्वनार्थमुक्त्वाऽभिधेयवोधकत्वेपदेतदंतार्थमाह॥ एवमकेयसुतरार्थेन॥ एवशाकेयत्वस्वाज्ञीत्तुपर्व ...वत्। ननु

धातुरितिपर्युदासे नैवेताहशार्थवत्वस्यलोभेऽर्थवद्ग्रहणंव्यर्थमितिचेन्न॥ अर्थवद्ग्रहणस्यो ...तरार्थ स्यादितिभाष्यानुसा

स रंधा४॥ धातुप्रत्ययप्रत्याहारकि ... निषेधवाचकाकाकारेणैव यो जितो तत्समस्तावसमस्तोवेति॥ ननुनञासह योजितोनञ्

तत्समुदायेस्यलेपर्युदासस्योत्सर्गिकत्तयाऽर्थपदास्त्यमवेपर्युदासपक्षेत्रिसाधिकर्थवत्॥ वस्तुतस्तुपर्युदासेपी ...किंचित्र २

२ योऽइतिन्यायेनोत्तरार्थ स्यादितिनदोष४॥ धातुरितिकिम॥ अहन्॥ घोतोः प्रातिपदिकसंज्ञायांसत्यांतिङन्ताघपवादत्वा

दहनित्यत्रतिपिङ्क्ते इत्प्रत्ययजिका रलोपे ...हलङ्यादि पैव प्राकृतत्वातान प्रातिपदिकसंज्ञाना पगतेतिन लोप४ प्रातिपदिका

न्तो [redacted] स्येति नलोप४ स्यात्॥ अहनित्तिरुत्वंरो सुपीतिरत्वं चेहन संबंधं लन्नीताकेत्यात्॥ नवकार्यकोलप

न्तेप्रत्ययानलचाणन्तुषे ... थइतिवाच्यम प्रत्ययलन्तातोनोकप र्युदासाप्रवृत्ते४॥ नङिसंबुद्ध्योरिति लोपकाते॥

नवसुपोधात्वितिस्त्रेप्रातिपदिकात्वयेग धातोर्कतासा आतोनै ...यंमदेतिवाच्यम॥ स लोपत्तोत्या हेप्रसंग॥

लो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

स्वमात्रोपस्थापकोयः सोर्थवानप्यवामत ४॥ ५॥ अपभ्रंशाश्च शक्तास्तेभ्य स्मारिताभ्रमासा धुस्मरणात् द्यार्थबोधः ४॥ तेसाधुत्वानुमानेनघात्य
योत्पत्तिरेतवः॥ वंववेति यथा बालः शिक्ष्यमाणः प्रभाषते॥ अव्यक्तां तोद्दिहाने व्यक्तो भवति निश्चयः ४॥ इति हर्यनो ४॥ अनुमानेनसाधुस्मर
णेन॥ असाधोः साधुस्मारकत्वादिति भावः ४॥ इतिमतोभिप्रायेणार्थवत्त्वं हीनं हीनो॥ एवं च स्वप्रकारकशाब्दबोधे [illegible] स्ववृत्युपस्थापकत्वमर्थव
त्वमम॥ अपभ्रंशादिव्यावृत्तिर्व्याप्ति [illegible] वारणाय स्वप्रकारकेति॥ परकीयशक्यार्थ तेषां मध्ये येषां स्वा कत्वा देति॥ केचित्त्वेवं सति प्रत्ययशब्दस्य प्रत्य
यान्तपरत्वमिति तेषां वस्तुतः शक्तिमथ्यपास्तम्॥ प्रत्ययान्तस्य शक्तिग्रिहे सार्थवत्त्वाभावे नैवातिव्याप्तिर्विनाशात्॥ यद्यपि चैत्रः पचतीत्या
दौ वाक्येऽतिव्याप्तिवारणाय नानदस्सत्रे समासग्रहणस्य नियमार्थं चमभ्युपेयं तत्र पिप्रामदिकं नियमस्याव्यावर्त्यकत्वात्॥ वाक्ये
ष्वाणामतेन॥ वैयाकरणानां नुमत [illegible] स्वप्रकारत्वं पदस्य वा वाक्यस्य वेति प्रत्ययान्तस्य वाक्यस्य वा [illegible] क्यावस्तु स्थापकत्वेनार्थवत्त्वा [illegible]
प्रातिपदिकसंज्ञाप्राप्तिरस्तीति न तु नां हरिणा॥ पदेनवर्णाविद्यने वर्णोप्य वयवानव॥ वाक्यात्पदानामत्यन्तं प्रविवेको न कश्चन
नेतिकिं भाष्यादिविरुद्धमतानुसारेणान वै चवं ध्यासुतोपाति माशश्रृंगाधनुर्द्धर ४॥ मगतस्नाभसि स्नात ४ खपुष्पकृत
मत्ताक ४ इत्याद्यवस्य्यर्थके [illegible] समासेतयावं ध्यासुतमावश्चे वंध्यासुतयतीति वंध्यासु इत्यादि
दनोरव पुष्प मनीत्यादि तद्धितानो वाद स्यवेवस्तु प स्थापकत्वाभावा दर्थवत्त्वसूत्रेणाप्राप्तौ कृत्तद्धितेति सपर्वास्तत्र
स्यविध्यर्थत्वे ऽर्थवत्समुदायानां समासग्रहणान्नियमार्थमिति भाष्यविरोधः स्यादिति [illegible] ॥ वाक्य॥॥
शश्रृंगादिपदानां वा स्वरूपस्यार्थस्याभावे पि बोद्धस्य पदार्थस्य सत्त्वात्॥ ॥ पदार्थोपि बोद्धव्य॥ अन्तरप्राद्यपेराताना॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीनाम

सं० ध०

नहि प्रत्ययो विधीयते। नहि प्रत्ययाभावे प्रकृतेः प्रयोगः। नहि प्रत्ययमात्रस्य प्रयोगः। नचैवं सति समुदायस्यैव वाच्यार्थ्यस्तु समासे तद्धितदि यथा ऽन्ग सप्त्र भा
यथा ऽव्ययादाप्सुपइति लुग्यस्तं गमकम्। नहि प्रत्ययेनैव समुदायार्थाः कथमर्थवत्त्वं। न च समुदायस्यैवार्थवत्त्वं स्यात्। तथा च प्रातिपदिकसंज्ञा प्रत्यया पत्स्यति। एवं च सति तौ केवलौ केन प्रत्ययेन युक्तौ प्रयुज्येते इत्यत आह यत्पक्ष्ये
स्तो ऽन्तं ०॥ समुदायाबोधयत्यर्थं तत्र मेव तत्वं समुदायादुत्पन्नाविभक्तिः प्रत्यया पत्स्यति॥ नच धातुपाठे धकारादि घुड्डार पाठसामर्थ्यात् प्रत्ययाभाव इति वाच्यम्॥
विभक्तिर्नस्यादिति वाच्यम्॥ वर्णानामर्थवत्त्वपक्षे तदभावाद् व्यवस्थासात्॥ नच धातुपाठे धकारादि घुड्डार पाठसामर्थ्यात् प्रत्ययाभाव इति वाच्यम्॥
धनं धनमित्यद्युत्पन्नप्रातिपदिकमिस्यादायात्॥ अत एव धनतीत्यादि पदस्यत्यन्तहुपन्यस्तम्॥ अत्र सुपः अवशामपि॥ धातुप्रत्ययपोक्तरव
यव परत्वेन तद्धारलोतु ब्रेसाः॥ वस्तुतस्तु संख्याकर्मादेरभावाद्विभक्तेरनुत्पत्तिरेव॥ अर्थनियमादिप्रकारान्तु प्रत्यय इति महाभाष्ये त्वा विरोधा
ऽरमकेस स्येवन सर्वत्र॥ एत ख्याव स्यैतुरुधाद्दिमानि षडप् पाकु ताऽसजाजिनंपललपिरऽ ०॥ अथ शेरके मैत्कुमायीः स्केय तस्यापत्ताप
ति सीन इतितरेतस्मके जमभि धेया माह॥ अर्थकृद्धताभावे सर्वस्यापि प्रसंगाः॥ व्याघस्वीनत्सयद्भोति महाभाष्ये गोरेवात॥ २ निगा
ख्यातम्॥ तर प्रकृपारिताष्तु यत्ताद्धमार्थवत्त्वमन्तरानुगुतामपसिद्धेभावविरहऽध्य॥ तथाहि॥ अगसंज्ञास्त्रेभाव्यप्रत्ययत
तो पस्मात्सविहितत्ताद्दत्तदनस्यग्रहणामिति परिभाषायाः ०॥ फलानिरूपणावसरे देवदत्तोगार्ग्यति समुदायस्य यत्संत्तत्वे नत्तत्रितो
नं त्वास्त्राप्तप्रातिपदिकसंज्ञाभाव ० फलत्वेनोक्तः ०॥ एतादृशार्थवत्त्वेनु तद्धिनात्तत्वप्रयुक्तसंज्ञावारतोप्यर्थवत्सूत्रे साप्रातिपदिक
संज्ञा दुर्वारेति॥ किंचैवमधातुरप्रत्यय इति निषेधोपि व्यर्थः स्यात्॥ नहि केवलस्य धातोः प्रत्ययस्य वा तादृशार्थवत्त्वमस्ति त्व
तम्आह॥ अर्थाभिधेयपरेवस्तु प्रयोजननिवृत्तिषु॥ कृतोपि वस्तुरूपोऽर्थोभिधेयो वेह गृह्यते॥ ०॥ अस्यपदस्यार्थोवक्तव्य इत्यत्रार्थ
शब्देनाभिधेयरूपवस्त्वभिधीयते॥ तस्मादर्थ समर्जनं कुरु सत्वे द्रव्ये सुमवेविष्टा इत्यत्रार्थशब्देन धनरूपं वस्त्वभिधी
यते॥ स्वप्नपरार्थाइत्यत्र वस्तु परोऽर्थशब्द ०॥ केनार्थेनागतोसीत्यादावर्थशब्देन प्रयोजनमभिधीयते॥ मशकार्थोधूमइत्या
दावर्थशब्देन निवृत्तिरभिधीयते॥ मशकस्यार्थो निवृत्तिर्यस्मादिति व्युत्पत्तेः ०॥ तत्र प्रयोजन धननिवृत्ति योवका नग्रहणमस
भवात्॥ किंतु वस्तुरूपस्याभिधेयरूपस्य वाग्रहणमित्यत्तसूचेसमतार्थमाह॥ स्वसत्यायोहि वस्तुपस्याकस्तोर्थधानिह॥

श्रीराम

अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्।। अत्र योगविभागे यथान्यदर्थवत्।। अर्थवदिति नपुंसकलिंगनिर्देशात्।। तत्रार्थप्राक्स्वत्र पोऽर्थाः।। प्रयो
जनधनाभिधेयाः।। प्रयोजनवाचकस्य प्रकृते न ग्रहणमसंभवात्।। सर्वेषां शब्दानामर्थप्रत्यायकत्वरूपप्रयोजनसत्त्वेन अनर्थकत्वाभावात्।। नापि धनवाचकस्या
संभवात्।। अतः प्रकृतिसूत्रेऽभिधेयवचनस्यार्थशब्दस्य ग्रहणमित्यत आह।। अभिधेयार्थोऽर्थशब्दः प्रसंगात्प्रासंगिकमनुपपत्तिः श्रीमहाभाष्यव्याख्यातृकैय
टादेरनुसरणात्।। पा।। अभिधेयो नाम शक्तिविषयः।। एवं च शक्तिमत्त्वं प्रातिपदिकत्वमिति पर्यवसितम्।। न चापभ्रंशानामपि शक्तिमत्त्वेन कुर्वीत स्यादि
शब्दानामपि प्रातिपदिकसंज्ञा स्यादिति वाच्यम्।। अत्र शब्दानुशासनमिति भाष्यस्यानुशिष्टानामेव विवक्षा।। साधुत्वविभज्य यो अन्ते शब्दा अपे
नैतिसत्यत्वात् साधुशब्दानामेवान्वाख्यानार्थं स्यात्।। व्याकरणस्य साधुतासिद्धिबोधनस्य निराकरणात्।। साधु अनुशासनेऽत्र शास्त्र इति भाष्यो
क्तेश्च।। अतएव गव्यादीनामसाधुत्वेति सिद्धान्तम्।। एवं च यद्यपि वाक्यादावपि प्राप्नोति।। न चैवमप्यर्थवत्त्वे पदसमुदाये नैव शा नु
निष्पन्नत्वरूपस्यार्थवत्त्वस्य लाभादर्थवत्त्वं तत्र तथा अर्थवत्त्वमत आह।। प्रयोगार्हमिति।। तथा च पदसमुदायेन प्रयोक्तार्थवत्त्वस्य लाभो न स्यादिति भा
वः।। भाष्येऽप्यर्थवदिति अव्युत्पन्नपक्षे पदार्थाभावादिति।। अव्युत्पन्नपक्षे तत्र कल्पित इति शब्द इति केयट।। प्रमाणार्थमाह।। एतत्संज्ञाकल्पे भक्त
विभक्त्यन्तानयेन्न्यया।। लोके ऽर्थबोधकं वचनत्वं चारितार्थ्यते।।२।। तथा चैतत्संज्ञाफलं भक्तविभक्तिरिदमभिव्याहारानयेन्न्यया लोके ऽ
र्थविषयबोधकत्वमिति लक्षणसमन्वयः।। अह नद्यस्य संग्रहः पदलक्षणे भेदोऽत्र निवेशः।। अर्थवदिति किम्।। धनं वनम्।। समाप्ततः प्राति
पदिकसंज्ञाविधाने प्रतिवर्णसंज्ञायां धनं वनमित्यादौ नलोपापत्तिः स्यात्।। नवस्यादिविधौ एकयोर्द्विवचनैकवचनेन कर्मादित्रितीये
इत्यादीनामेकवाक्यतया एकत्वविशिष्टकर्मादावेव प्रातिपदिकार्थे द्वितीयादेकवचनं भवतीत्यादिनियमात्स्यात्कर्मादेरभावात्सा घनुस्यते
पदस्याभावात् स्यादभावइति वाच्यम्।। वर्णविशेषणं स्यादयं तु यथं ते ते अन्यथा नियमादयत्नात्।। अत्र सर्वविधिप्रकरणपाठोपि
संगच्छते।। कर्मादयो प्रातिपदिकार्थे द्वितीयादयः कर्मणि तथाच नकारादावित्यनुकल्पे प्रत्ययनियमादयत्नात्।। अव्युत्पादितस्यापि
स्यात्।। यस्यैकवचनमुत्सर्गतः करिष्यत इति संख्याभावे व्योत्सर्गिकमेकवचनं स्यादेवेति तत्र।। यत्र किंचित्गमकं तत्रैव तत्स्वरूपं।।।।

...नमः

त.श.ल.

नाभावइतिभावः द्वित्वन्नेति· परोमत्वइतिप्राप्तन्नेत्यर्थः द्वित्वप्रकारकोऽइति· तथा चैभाक्तं रेफत्वानुना
सिकपरसवर्णो द्वित्वेन प्रतिषेधोयत्नोऽयः ह्यविपतिकरस्तर्योन मत्त्वहृदः नयत्नोऽयः रेफादाशां सवर्णा
नसन्ति येनैवाहितैरकारादिकरणे किन्तु हि तिमित्तं द्वित्वं न स्यादिति· अन्यथा येचनारम्भे न द्वित्वेन मात्रस्यानिषे
२० धेन फलस्मेहे प्रत्याख्यानानापत्ते: सान्त्वो...तु नयिसे वशाद्युधोद्धितेन यत्रयत्र द्वित्वमिमितत्वं
तत्र सर्वत्र याख्यान्तरेणानवीत्यनेन कार्यैविय प्रश... नेत रनवकाशेनतेन माध्यपामाराणात्समान्यत ए
व द्वित्वे कार्यत्वं वाध्यत इति भावः नवाध्यतइति· इदं च व्यक्तिः पत्ने याच्यरूपकमू· अन्यथाकेः सव
र्णैइत्येतत्सव्याख्येऽवनया ...शइत्यादिविषयकृपराशता भावकेस्य नवतस्येयाहकंवाध्येइत्येः
स्यानियत्वं अवश्या तो हि विषयकेसन्नोतामावस्यैवकल्पेनं स्यादिति स्वष्ठ मिकोपरा वीत्यत्रये
पदे· केयदइति· अत्राहस्थितीजनुअत्रस्यानिवत्स्वनानवकाशत्वं मध्ये त्यत्र निमित्तायाप्रा
प्ता तत्रस्यानिवत्वस्यावैदितोऽर्थीलान्नेकोहिन्यन्याया अनवकाशविषयत्वेति स्वकं...तहितेऽध्यया

२०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽपि संस्कारकं शास्त्रं तास्यर्थे विषयप्रयोगविधिश्च पुरुषसंस्कारक एवेति तत्त्वशब्दः ततः शिष्टान्वितम् यथाग्निष्टोमे
नित्यकाम्यविधीनां तत्करणजन्यप्रत्यवायपरिहाराय फलं नायवाचमहे नेतद्विषयकशास्त्रोपयुक्तयोः पुनः पुनः
प्रवर्तितव्यं तथा महाभाष्ये साधुप्रयोगे प्रत्यवायश्रवणात् किं तु समाप्तं प्रयोगविधेरेकः शब्दः सम्यक् ज्ञातः शास्त्रान्वि
तः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके कामधुग् भवतीत्यनेन नित्यकाम्यत्वं बोधितं तद्विषयाणां तु वाक्यापप्रयोगेन भवस्येव मानसेनाह
हि प्रयोग इति एवं प्रयोगविध्यंशस्य नित्यकाम्यार्थवत्त्वाय नैव गुणविध्यंशस्य शुद्धसंस्कारकत्वमपि नो
म् एवं च तस्याधानादिवदेव क्रतुस्थानीय लक्षणेषु सर्वं सुप्रवर्तितावधि प्रकाशयितव्यं [illegible] लक्षणेनाप्रकाशि
तिति पूर्वापरयोर्नाहि शब्दप्रयोग [illegible] तास्यर्थमेवं तत्स्यादमेव पूर्वपक्षे सिद्धान्ते पौरयंत्यायः संस्का
रकविधिविषये सिद्धान्तितनिम भावः संप्रसारणाच्चेति सूत्रे भाष्यस्फुटमेवं वैदिकप्रयोगार्थो हीति एवं च पक्ष
धित्यानभानं स्यापत्यापरिनिष्ठितत्वाभावापत्तिः [illegible] प्रयुक्तेऽपि परिनिष्ठितत्वम
लक्ष्यत्वं च तत्तत्फलकमित्तिलभ्यते तत्र [illegible] हि तस्मात् हितप्रयोगपरिनि
ष्ठितार्थं समभ्यधाति [illegible] परिनिष्ठितत्वमिति वा वृत्तिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ये नमः

श.टी.

पद २

त्रिधं द्विधं च ८ अनुभयद्वित्वेऽप्येकधमेकधम् ९ सोपधिकस्यान्यतरद्वित्वयोः समत्वता संभवमात्रेणातूत्तद्विनः

१९ एकः पूर्वयोरिति तत्रापि हि प्रधानयोः फलयोः फलं कुर्वीत्याहावेकस्यापयेत्तपैव योधात् एकत्वविवक्षितोनाभ यस्

येन्त्येके करणाश्वतातिस्तथाश्वार्द्विपूर्वपरयोर्गुणाऽऽस्याहवीपठन्त्यमिह्ये शाद्विधेयगतसंख्याविवक्षिता श्रो

मयोः स्थाने एकप्रयोहे शेनाभिषिञ्चतीत्येकग्रहणं कश्रुत्येयसंख्यापशंकितं शाखाधिकारिणः पुरुषान्तर्प्रति

त वृतं संस्कारकं तच्छास्त्रे प्रतिपुरुषमेकवाक्यतयासकृदेवार्थबोधकं प्राधान्ये मात्रीन्संकुर्यादित्येवं एकं व

सन्ने धाहन्तोऽग्नीनादधीतेति वाक्यप्रतिपुरुषं णाम् सकृदेव विषये प्रवेर्त्तिकं चात एव पुनः पुनरन्नीधाना

दि संस्कारस्तथा व्याकरणशास्त्रस्याव्याहिर्द्विपूर्वपरयोर्गुणो भवति गुणाधानं शब्दशास्त्रसाधुत्वमर्थविति स

प्रयोगत्वं इत्येतावत्स्वर्णं न्ते व्यापारेति संस्कृतस्यैकस्यैव पुनः स्वप्रयोगेणाशा[illegible] स्त्रार्थस्य करणा

त् मात्वेन्नाहि प्रयोगेन स्यात् अतस्तविषयकं वाक्योपप्रवेन गाक्यभेदोऽवश्यं वा व्यक्तद्वत् पूर्वपरविषये

पिस्याहिति तत्रैकग्रहणाभावश्यकमिति तन्त्रेगुणो भवतीत्यादेशो ये न्यपसंस्कारफलकं एव प्राधान्ये म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कसंयोगान्तलोपोपि बहिरङ्गः इत्यस्वरसादाह॰ आन्तरतम्यादिति॰ कार्येवेकस्य लोपस्यासिद्धत्वान्निषेधाद्धलोपो यो ऽसिद्ध इति कृ
ते सानुनासिकत्वं हुर्धार- अनेकत्वात्तत्रैवेति तत्रापेक्षा पर्यायेणैवेत्यादि दुर्धारे इत्यर्थः॰ द्विर्वचनीति कार्यशब्द इति शेषः॰ य
लोपस्यासिद्धत्वान्निषेधात्॰ एवं च प्राप्ते गौणानां संयोगान्तलोपाभावाद्धारणायमप्युन्नतो भिति भावः॰ शास्त्रे चेत्यसिद्धत्वा
पाद्धः स्थानिवद्भावान्नतेन पूर्वत्रानिति विरोधाभावम्॰ अन्तरङ्गे चेति॰ अस्य चापि ज्ञातेति शेषः॰ तस्मात्तत्सन्नियोगपि वाक्यभे
देन व्याख्यायते हि जिघ्रिषोर्डित्येव॰ अन्यथा प्रत्याख्यानयोः फलभेदः स्यादिति भावः॰ द्विरिति द्विर्वचनं तु संयोगान्त
लोपसंयोगान्तलोपविषयस्य भेदेऽनोलोपादिति व्याख्याने मते प्रत्येतस्य संयोगान्तलोपो भवत्येव इति व्याख्या इत्यादौ हि
रङ्गः सन्निकृष्टात्यादेरयमभिहितोऽयमाहेशः॰ अन्तरङ्गोऽलोप इति व्याख्यानेनेवाहितैव स्यात् स्यान्नवेति शान्तोऽत्र
त्वादशांमनभिधानमेव॰ यस्तु नस्तु त्वन्तोपन्यासिके विसर्जनीयो भवत्येकस्य भाष्यकारकालमुपगम्य प्रयुक्तोऽयं
परिहारेवहिरङ्गः स्यान्नाङ्गत्वेनेनोदृषितं इत्यलम्॰ उभयद्वित्वेऽपीति॰ द्वित्वे द्वित्वमेकम्॰ १ पुनर्द्वित्वे त्रित्वम्॰ त्रित्वं वे
रूपम्॰ २ अनेनेति॰ एकधं द्विधं त्रिधं वेति॰ ४ एकधं द्विधं त्रिधं वे॰ ६ द्वयोरपि द्वित्वे अन्यतरस्य वा नद्वित्वे द्विधं त्रिधं ७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ख्येन्दुः

प्र॰श॰टी॰

९८

तद्बहुव्रीहिपरिगणनया वाक्यभेदे संबध्यते तेन पूर्ववाक्यस्थं स्थितिरिद्भस्यापि प्रवृत्तिः एतेनात्वाकोऽनन्तस्यक्कचित्स्थित्यं
साध्यते तेन नातिप्रसंगः ध्वनितश्चेदममोमश्चिन्त्येति भाष्ये तत्र हि द्विपात्मकमादेशं विधाय शिष्टं प्रत्याख्यात
मेकमस्य संयोगान्तलोप इति चैकेयोर्नेष्याख्यातम् अनित्यत्वादित्यादिति तत्रैवैकरादितिनिर्देशः कृद्न्यस्या
दृतिस्थिते संग्न्युगतपरत्वमाहोपप्राप्त इकारस्य चरितार्थपरिभाषया आवर्त्तते न तेरङ्गं च तस्य इति परिभा
षान्तरं नास्त्येवेति भावः यस्मात् अग्रेमा डोश्चैत्याद्यन्यहरादीत्यस्य मिदं तद्धितश्चाग्रहि इति स्थितेपर
मपि समर्थाहरायाधिकारा धातूपसर्गकार्यत्वेनान्तरङ्गत्वाद्ग्रहणे लोपाङ्किया धनार्थमः अस्याडाहतरणनु
अन्ते भूरिति अन्यथान्तरङ्गे परि [illegible] द्वयसिद्धः स्यात् मतमेदिति न चैतथा शब्दस्यारस्यैनवचना
रम्भयाहिन एव प्रत्याख्याप्रकारो भाष्यकृतुते तर्हि यन्तोध्वं न यन्तोध्वमित्यादिशब्दे रेव प्रत्यावष्टे इति सर्वथानि
त्कृतएवेति भावः कार्यमित्याह संयोगान्तलोपाहि भावः ननु पूर्वं पूर्वस्यानित्यमन्तरङ्गमित्यर्थो ग्रमा
व्यसंमतः किंतु पूर्वं निमित्तकमित्येव किञ्चित् प्रातिपदिकार्थजन्यते तेरेव भाष्यसम्मतत्वात् तथा हि मृन्नत्वप्रनिमित्त

९८

हयवरट्सूत्रस्थभाष्यरीत्या तत्र सवर्णग्रहणाय कर्षे सति तस्यापि सवर्णविधित्वादित्यन्यत्र विस्तरः । सूत्रेणापि इति । सं-
ग्धि स्त्री सह भोजनमिति स्मरणात् सहस्य स्वाद्द्रष्टुनितवलोपते भेदेनाभेदेनोनि विकल्पलोप इति पक्षे छन्दसो पर्वतो त्वेपं
योध्यः स्वच्छन्दं धीयेति सूत्रे भाष्ये लोके तु सध्रि इत्यस्याध्येयं इति बोध्यम् । विशेषणेन पदस्येत्यधिकारं प्राप्ते विशे-
षणेन संयोगस्य सेनेन । सध्यं संख्येति । अभेदैकत्वं संख्येतिनाऽर्थः संख्यासामान्याभाव इति यावत् । विग्रहे प-
कवचनं त्वौत्सर्गिकं सुबन्तोयसंयतिमात्रफलकं सिमितपमर्थ सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । भाष्ये स्थितमिति । संयोग
संज्ञा सूत्रस्थ इत्यर्थः । इयं च वृत्त्येकसंयोगसंज्ञा पक्षे स्थाने नताराइति सूत्रान्तेऽपाचारस्य विधेये फलाभा-
वेन वासंगतार्थमिति । तत्रैव भाष्ये ध्वनितम् । तथा तत्र त्वेमनोअहल्याख्यार्थमेव न तु फलान्तरेऽभिनिवेशः का-
र्य इति भावः । यत्तु संयोगेति सूत्रे वृत्तिकं तत्तु पदस्यान्तो विशेषणं संयोगान्तस्य सतः पदान्तस्येत्यर्थः
इत्यर्थमनपहत्यमितितन्नैतत्छस्य सत्तामावात् । अयं सूत्रे हेतोरिति सूत्रे द्विसकारको निर्देशः इति भाष्ये
उक्तम् । यद्वित्वसंयोगान्तलोप स्याद्वर्धिरत्वेन शकारद्वयाभावात् तदि संगतिः स्पष्टैव । अपदस्येति ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्येनतत्वं फल्गाभावात् । तत्रघटितसंनिवेशाये तस्यततः पूर्वत्वस्यातिदेशाभावाद्गोलाध्वतिदिशु प्रशस्यायं भो
भ ऽ गो इति स्त्रत्रैरस्य माध्यदिष्वात्स्यस्यानिभ्यतोलह्लिगोध मीत्येनाहि धातविनिषेधात् । विशेषणानया
सात्र परासुः माकेतु पूर्वत्रासिद्ध्य प्रवृत्त्यमनेन धरे पलोपहूः श्मिन्ने अोंद्विधीर्यं बनाहीनां ग्रहणास्यात्र प्रत्याख्याने
नतेस्य धलापे प्रतिप्रसवेन त्रस्यानित्येन परस्य धेर्स्ती भावे स्वयवलोभादिहमुहुः ह्र्तां वे न्यम् । रात्यग्रहणे च
प्रतिप्रसवधार्थिके येन्द्रेरापूर्वि पहे न्ते परिभाषाने सुपपादयिष्यते । किंचैहीर्धहियार्थारणामित्युत्तरमनु
त्यारस्य यधिप्यायघातस्यतौ हीर्डिदस्याभ्युपाहोशवद्धोटीतिष्ठ स्त्रीपाठेनैरंभ्यसांजेशभ्यः शि श्राम्याम्
वधै धिधिष वोधसाने ऋतोत्र [illegible] स्येति । पंचमस्यापाः पाठ इति भाष्यसंमतो [illegible] धार्याप्नते परसवर्णी
दच्चाभ्यसांजेशभ्यशीत्यस्य भ्यसो भ्यः इत्यस्य वा सिद्ध्यर्थेन पंचपरत्याभावात्ताइ प्राप्नोतिति वैतसत्पमू०
पाहपतेः द्वि विपदु सतीत्याहो भ्यः पो हदितपूर्वसवर्णीपंचमी समासेन प्राप्तस्याप्रिय भ्याथयारणार्थीत्या
ते । हेदितशद्दीहृषोर्ध्वरणयेनोर्ह्विदिहारेड सतीत्याद्यनोरीत्याप्राप्तस्यतस्य धारणार्थत्यावृ । अत्र आदौ
पस्यापि नत्यात्यार्था त्वे ऊ सत्वमित्यस्यापि बवयस्य वन हारेन मतीत्याहार्थे नु नोभिकेतेन तु प्राक्तपर्थत्याद्वृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यथेकार्थं द्रुतिस्थानिकयोन्ने फलं तु स्थोपनेह सती लोके यतः स्थानिवदादेशे न हेति तस्य लोपाभावश्च दृशः शत्री
यन्नितिह्रूपम् उपेयुन स्थानिवदिति स्त्रे नं निषेधाहितिलेयम् अचि इत्यनीति लोपसंस्कारपन्ने पतेत् त
त्रेपन्ने पूर्वे पर्यवसितं भवितव्यं त्यो कृपानामकं शाय मालामान रक्षां पूर्वं पूर्व तेषि कारादेः स्थानिवत्ताद्वैः पूर्व
त्वं द्वन्द्वम् एतन्मूलकमेव लोपसंस्कारपन्ने श्रुतयतो अभ्यासलोपे संस्कारद्वितिवदिति न स्थानिवदिति
तेनातो लोपो न भवति भावः न पूर्वं मध्ये लोपो अचः परस्मिन्निति अभ्यासादिकारस्य ईद्धातुकस्याघञ्भावे च न
निदेशेन तत्वाभावः संभावनमात्रेणापि तस्यामनयसंग्रहलोपे न सोपनीतः अपितु वा शोपिपरो पूर्वं यलोपः स्या
त्तोह्यकारेणापूर्वस्य यायं तद्धं स्याहिति संभावना फलं तु यातितिस्याहित्यादिसिद्धि दिव् निलीत निलयेन लोपे
संयोगादिलोपेन न निलिनं तु न प्रत्ययाहित्यनेनेवा धाते न स्थानिवदिति स्थानिवत्तोहि स्वराप्रवृत्ति रेचस्यात्
प्रकारस्यातु न स्यपि छोः स्थानिवत्त्वनिषेधाते सिद्धे न तु कारकं इत्यादौ सावकाशमिति भावः क्विलादि
नन्वत्रानुस्वारस्यापि स्थानिवत्तः पूर्वत्रेण स्थानिवत्तो प्रवृत्तिः न यो स्माद्येलोपका ते स्थाशास्त्रीय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलमाह । यन्द्वेति । विजितेति । क्विपित्त्वे स्यादिति भावः । स्थानिवत्त्वादिति । णिलोपस्य टिलोपस्य वा स्था-
निवत्त्वादित्यर्थः । नन्वेवमपदत्वाभावात्कुत्वासिद्धिरत आह । स्वयं तादिति । अत्रान्तरङ्गत्वात्कृत्प्रत्ययनिमित्तक
पदत्वस्यैकदेशविकृतन्यायेन योग्यत्वापि सत्त्वमिति भावः । प्रत्ययलक्षणेनेति । स्थानिवत्त्वेन प्रत्ययनिमि-
त्तकार्यमित्यर्थः । वर्णाश्रयत्वादिति । गणिवृद्धयादित्वेनेन पारिभाषिकमिति शास्त्रस्येयानिदेशस्तत्रैव वर्णाश्रय
म् । एवं च स्थानिवत्त्वस्याप्रवृत्तेः । कार्यातिदेशेऽपि यन्निमित्तं तस्यैवं कल्प्य प्रयुक्तो पदेशाप्रवृत्तेस्तन्निमित्ताति
देशः सर्वनिमित्तत्वे कल्प्यमतिदेशस्याकीकृत्यङ्गीकारात् वर्णाश्रयत्वादिति । प्रत्ययलक्षणसूत्रं तु भाष्य
कृता प्रत्ययस्य यत्रासाधारणं तादृशमाश्रियते तत्रैव प्रत्ययलक्षणमिति नियमार्थत्वेन स्थापितं नात्र प्रथमे
नोऽन्त्यप्रयत्नो विधेयत्वमिति भावः । नन्वेवं परस्मिन्निति णिलोपस्य स्थानिवत्त्वेन भत्वं स्यादिति तत्राह ।
७ णिलोपस्य टिलोपस्यापि स्थानिवत्त्वापत्तौ यान्ते भत्वस्य कुर्वभत्वेन तत्र पदत्वानिवृत्तेः । पूर्वत्रेत्यसिद्धत्वा
द्विषयप्रवृत्तिन्यायेन निषेधविषये तस्यार्थं धावस्थानिवत्त्वाप्रवृत्तेरस्वत्वे । ह्रस्वइत्यादि मते ह्रस्वेनेति हि
यौधितानन्दीर्घजं त्वयं पन्हो नेरथाऽत्रैक माध्यसम्मतद्वित्वप्राप्तिपादिकातेतु त्वैतौ पदत्वाभाव इति । बालमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

वित्तात्यन्यत्रहृच्छ्यः अनेनतुव्याप्यतइति· स्थानिनिसतियन्नवतितदादेशोपिभवति तत्रसतियन्नभव
तितदादेशोपिनभवतीत्यर्थात्· आजोदेशोऽच्येत्यार्थेलभतेनलभतेवेतिवाच्योऽर्थः तत्रोपपत्तिमाह· शब्दे
ति· पूर्वसूत्रेस्थानिवत्त्वप्रसक्तौभवतीत्येतन्मात्रार्थकस्यहोभयार्थकत्वेनतदाश्रयणादितिभावः यत्नोपदि
ष्टीति· यत्नोपदिष्टौद्वावादेशावित्यर्थः यत्नोपादानेदौद्वावपश्यतेद्वाभितयावत्· तेनद्व्यादिनामपिसंग्रहः
यत्नोपादेशस्यचसिद्धत्वमुक्तौपूर्वविप्रतिपन्नेहियत्नोपादेशविषयेभावनातिशब्दशास्त्रप्रवृत्तिरितिभावः चाढ्ढी
ति· अतउपधायाइत्यत्रढ्ढिर्नेतिभावः क्विउरुपधायाविनिषेधस्तुउपधायेतिभिन्नेकवचनपरिधावेना
न्यत्रेतिमाछन्नस्तूम्· प्रोदेशापत्तोरिति· यतास्थानिवत्त्वेनानव्योदितिभावः पूर्वत्वेवात्रव्यवहिताव्यव
हितसाधारणंतत्त्वंनिषेधात्· अतोयदिानमित्ताकारावन्हेयाप्य्कारस्यपूर्वत्वमस्तीतितत्वन्हेऽप्यव्यवहेव
त्तितिभावः आदेशनापहारात्· कथंस्थानिनोऽवधित्वमित्यतआहोपदन्हेत्यादिति अनेनशब्दस्यचरमा
वेद्यपदवाचित्वंविधिशब्दोभावसाधनः कस्मिन्ब्रच्छासमासेनेवाद्भाप्यपदवेधत्रैयेइत्येवंव्याख्याने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः

श्री. न्य. शा. टी.

१३ १४

ईशभावकल्पने मा भूतामात्राहितिहि कुः अनल्विधाविति किमिति· विधिविशिष्टश्चाहसंकिमर्थमिति प्रश्नः साध्यं प्राप्तिम
ति॰ नच संस्कारे सतोऽभिन्नत्वं स्थयोऽभिन्नत्वापायेनेति निषेधात्कथं सात्यप्राप्तिरिति वाच्यम्· अतिदिश्यमानधर्म
विरुद्धत्वाश्रयधर्मप्रवृत्तेनोक्ताभावस्यातिदेशात्तदभावसिद्ध्यात्· इत्याशिद्धयत्सूत्रेकेपदे स्पष्टम्· घुकाम इति·
यद्यपि वाच्यं ह्रस्वत्वाद्यपेक्षया विशेषधर्मस्तत्वाधि एतद्व्यपदेशस्तु तेवकारयकुकार इतिवाक्येऽप्यात्तधर्मापेक्षयानत
त्वम्· सूत्रेऽन्यैः प्रख्यानाद्यदेशभावमाश्रयेवैतत्कृतवाच्योपपत्त्याहितिभावः कर्तृष्ठ इति· यद्यपीदं रूपमुत्ये
गुरोस्त्वादेशयान्निकलोपेन सिध्यति तथापि पक्षे कपिष्ठ इति स्यात्· कपिष्ठ इतिचेष्यत इतिभावः स्थान्यव
ययेति· उपदेशेन्कोऽनामेतत्स्थानिरूपोपि वाच्यम्· अतएवाहेशिन्यस्याश्रियमाणत्वात्प्रतिषेध इति भाष्ये उक्तम्·
न तु स्थान्यवयव इति· अतः प्रत्ययत्वं स्थानिवत्त्वेन भवत्येवेतिभावः अथ हीत्यादे चहोसिरित्यत्रेने
टोहीर्घविधानानोत्सत्येन तस्य स्थानितुतितत्वीहत्वाश्रयस्यासिद्धो लोपस्यासिद्धिरितवाच्यम्· यथा कथं
चिदिति॰ व्याख्यानाहितिभावः इषयितेति· अङ्स्येति सूत्रे भाष्य इतिशेषः एतदसिद्धेव इषयितेत्यर्थः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चङ्डीनामिति । आदिनादित्यानन्देकवचनं आदेशानामेवासंग्रह इत्याह । स्थानेदेशस्येति । तदभावे सुयादिदानामित्यत्रेरानस्या
त् कसाङ्कादीनामित्यं नस्यात् । शानन्द्धः शस्य चेत नस्या आदिदेशादित्यादेशो ङिगुणो न स्यादिति भावः । ननु सि
जादीनां प्रत्याधिकारपाठात् स्वमूर्धत्वस्य चरत्वेमसीति न स्यादित्येकयोगपक्षेऽपि योगः । नन्वेते षा प्रत्यया त्ये द्विविधानं
थमन्त्रे घसे तिसत्वे चङ्डे श्चिचामिति नया तांगीनयापत्तेः । स्विवो द्युकि ताद्विषये आदिः सिचङ्डिति द्यायातिशत्वेति भाष्य
कैयटयोः स्वमतमित्यरुचेराह । वेति । तेनापच्छाद्युपरिचयाहेशस्य संग्रह इत्यर्थः । इदमुपस्तवाम् । अव्ययस्य
थ
पदार्थं गृहणीवे पथ्येमपि दोषइति योध्यम् । अव्ययस्येति । अत्रव्ययस्यैव दोषत्वमिति भावः । [illegible] ने
नन्वव्ययस्यांगत्वे फलाभावेन प्रत्ययस्य एकोनु [illegible] तदपादानकथं तेनाव्ययसंग्रहोऽत आह । पदेति
तात्ये अतः परस्य निर्घातार्थं मावश्यकम् । प्रत्ययलक्षणेन सुबन्तत्वात् पदत्वमिति भावः । सिद्धत्वाद्वेति । अ
तस्यात्रतेऽकु । न च समर्थे सर्वपदादेशाद्विति न्यायेन प्रकृत्याद्यादेशस्य स्थाने प्रकृत्यद्यादेशेन तुस्याद्यपाय
सिद्धिरिति वाच्या धायद्वीतिधारयम् । अर्थवत्त्वेन स्यान्नियमिति तात्पर्येण त्वोव्ययत्वेन तादृशस्यान्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रा.तं.

१२

तु भङ्क्त्वा रात्रिभी न् पसादेश्येन सर्वं भक्षणादि प्रतीतिनिरितिवाच्यम्॰ अर्थगादि त्वपि ग्रहणमित्युर्ध्व सापकत्वा याप्रनी त्यात्॰
नहयुक्तम्॰ अग्न्युदेरात्स्नानेमाथ्येस्पसामान्याद्वित्वसिद्धमिति॰ स्वरतु इत्स्नानेऽस्यग्रहणानुप्रत्याहाराद्यि स्त्रीशुद्राकारादिभिश्चिह्नैः प्रत्या
हारस्त्रस्यापमिनिप्रत्यभिज्ञासस्त्योपायान्तरमाश्रयणाः कृत्यानभिवर्तनत इति न्यायादि इत्येवाभिप्रेत्य तत्रत्यमरणग्रहणप्रत्या
ख्यानं भाष्यकृत्प्राहुरितीत्यादिकं॰ विकल्पना इति॰ अन्नं चीत्यनुवर्त्य पर्युदास परे त्वपाहरिपर्युदासे नित्यनिषेध इति व्याख्यानेनेति
भावः विकल्प इति॰ इत्थं च सर्वत्र शाकल्यस्येतिवदिहमपिप्रपञ्चार्थमिति भावः अप्रसतीति॰ यत्तु नादिनोत्याद्येव तावन्नचीति प्रा
प्तिम् भाव्यत्रिप्रभृति तु सर्वत्रेत्यनयोः प्राप्तिमन्तरेणापि अनर्थमित्यत्रानचीति प्राप्तिरूपाधिताह नहि तेन तस्यापसराप्यः
निषेधे॰ विकल्पेप्राप्तुमप्यनावश्यकं तादिकल्पविधिर्विकल्पस्य फलितार्थे न विधेरेवाप्राप्तविषयविकल्पस्य संभवात्॰ नि
त्यनिषेधे तु तदप्रावेनमावश्यमिति तन्न॰ विकल्पेऽपि निषेधप्रकरणान्नजुसे सत्वस्यावश्यकत्वेन प्राप्तुमप्यनेनस्यावश्यक
त्वात्॰ मध्येन सोऽसंदेधोमराद्भाणुवृत्तिरर्थे इत्यत्र मानाभावाच्च॰ सर्वत्रेति स्त्रेष्वाद्वित्वमात्रनिषेधकत्वेतिबोध्यतु
नहशोऽसेव्या च॰ त्रिप्रभृतिद्वित्वेतादृशेनेकारषकारयोर्द्वित्वेनाभाव इति भिन्नश्च अन्येनप्राप्तुसेवस्यकृते
प्राप्याया च॰ वृत्तिहरहते पोन्नी हिन्याः शरोची त्यन्नयोरपि प्राप्तुष्वेवस्यपक्षेद्वितीक्ते भवन्ति यस्मान्द्वितीत्यादिकं॰

१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नसंख्यासाम्नाभावाद्यथासंख्यासंभवाद्धलन्त्यामिति द्वेश्चेति भावः परे तु व्याख्यानतो यत्न्नेऽभ्रुरनादि प्रत्याहारसूत्रेषु सर्वं ऋकारा
दीनां ग्रहणानुरूपत्वादिम् न हि तत्र लृत्वे ग्रहणाय नत्वं शक्यावृत्ताय वक्तुरेकग्रहणात् एव च तत्र प्रत्याहारसूत्रेषु जातिनिर्देशेनैव
निर्ग्राहेनान्यथा एवं चाऽइउण् ऋऌक् इत्यादपि जातिनिर्देश एवोचितः अइउण् जातीयस्थानौचित्यात् अत एव ऋऌगिति सूत्रे भा
ष्ये प्रत्याहारे ष्वस्य द्वित्वाद्वैत ऽतो नु पपत्तिमाशंक्य जात्याश्रयणमेव कृतम् यथासंख्यसूत्रे च व्यक्तिसाम्यदृष्टं सामे
ष्ये प्रत्याहारे ष्वस्य द्वितीयस्याशे वेऽन्तो नुपपत्तिमाशंक्य जात्याश्रयणमेव कृतम् यथासंख्यसूत्रे च व्यक्तिसाम्यदृष्टं सामे
पिपुवनीते स्वतोसील्लुटोरस्याहे यथा नायमत्र यन्ने अकारादेरकारादिप्रतिः एवं इत्यादिना ते अकारादयभावात् ॥
नन्वेजातिपक्षेऽणुदित्सूत्रेऽणा ग्रहणाप्रत्याख्याने उपसर्गादृती त्याहे ऋकारे ऌकारग्रहणाय सावर्ण्यविधेनस्थानेस्
वत्ती स्यत्स्वदृत्ते हृशाद्द्वकारे रेफाग्रतितिवाच्यम् ऋकृप्रतिपत्यर्थेत्यादिदेशस्यानित्यत्वावश्यकत्वात् तेस्मान्नेऽणात्र
हणाप्रत्याख्याने ऽच्प्रत्ययदृश्यं शोधायच्यमेडनविधीयमाने जातिग्रहणप्राप्तसवर्णग्रहणनिषेधकस्तपरसूत्रं यदि हि त
स्य हर्षिनामद्दृस्याहोनेनौहोषः एवं वोऽत्रयणापदेन नोत्पाश्रयतो नापिन सवर्णग्रहणबोधनमिति स्योजसित्याहे अ
नुनासिकस्यानेऽपि निरनुनासिके एव अत एव स्थाने ऽन्तरतमसूत्रे भाष्ये ऽस्यत्तुदाहरणात्यमाशंक्य यथासंख्य
मित्यनेनापि सिद्धमित्युक्तम् तेनात्र तयोः फलविशेष उक्तः उक्तं इति सूत्रे णाख्यानाम्नमाह एवं नन्वभूत्यादि

...नमः

...शा त्रि.

१२ न्तानामावश्यकत्वात्· अप्रत्युदितस्य तत्राग्रे हि तत्तन्त्यतावच्छेदककालनन्तानां विधीयमानानां तिरिक्तविषये चाप्रस्य
येहत्वन्तौ: अप्रत्ययस्य हाहि नामङ इत्याहौ न तस्य सहशाया च वयुक्तन्तानां माञ्भत्वैरप्रत्युदिहि स्य मत्वनुत्तन्ते
ता न तदवच्छेदककाले तत्तन्त्यतावच्छेदककायग्रहाहित भावः तेन तत्तन्त्यानां वीकारेण भाव्यमानत्वेनेति· विधीय
मानविषये जन्तानां भावस्यावृत्तौ त्यात्· अभेदकत्वेनेति· शाके उद्दीपितगुणानां भेदकत्वाभावेपि स्वरूप
श्मतभेदमाहात्म्यसमुच्चयसंख्यानविरुध्यते· यदि तु अप्रत्युदितस्य तत्रेण ग्रहणादगत् [redacted] घ ये गुणा
नांभेदकत्वेयोचितेति विभाव्यते तदापि वृत्त्यादौ यगादीन यथासंख्यमसंगतमेव तदुक्तम् यन्नाहे· अप्रतीना
त्तीति· तत्स्वरान यथा ग्रहणेन तु समुच्चयसंख्याया मिति भावः · · शब्दार्थबोधमाहात्म्येति· स्थानिभ्य इत्या
हिनिर्देशे हि तात्पर्यानुपपत्ति ग्रहणेन तत्र त्व एव संबन्धेन संबोधः आवश्यकः तत्र यथासंख्यसह
पेन वाक्यार्थे निष्पन्ने स्थानिभ्य इत्यादि निर्देशात् तन्तानां यागानां पश्चात् पुनर्वाक्यार्थबोधे सन्निहिते हि
धीहितांस्तया विकारान्तविधिः न्याय इति भावः · स्थानेऽन्तरमस्तत्रेणो ग्रेति· व्यक्ति पन्ने व्यन्तीनामानन्त्ये १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५

यकस्यस्वतंत्रतषष्ठ्यस्थानेदेशः नत्वनुपदं आख्यानात् तदुक्तं स्पष्टसंस्कारानुरोधाद्वा सप्तमीतु सप्तम्यन्तानामेव तत्र षष्ठ्यर्थ
त्वमितिबोधनाय तदुद्याधार्थे स्थानेदेश इत्यनेन समानाधिकरणायपेवेति भावः शद्वा यकित्वेनात्वेनकरणायव्यवह
र इतिवोध्यम् इहशिवादीनां अत एव जनपदेलुपि लुप्ताहेन होषः नह्येवं धातवाधितो नापिशाद्युस्थानिवत्तर इतिभा
वः अविपरीतानुवृत्ते इति अत्रपूर्वस्यापातानुवृत्ते इत्यर्थः इहकिंकितायामितिसूत्रे भाष्येस्य वक्तव्यम् फलितेति
सप्तम्यन्तार्थे व्यवहिते षष्ठ्यर्थे च अव्यवहित एवेत्यर्थः नसंश्रितमिति सत्यनुपमित्यातिते प्राग्गिरिशेषः तत्राहवि
द्विपथे याक्यम् तत्रोत्तरस्य त्वनुवर्तते स्थानषष्ठी चेयं पञ्चमीनिर्देशेन पाक्षिकाप्यतङ्त्तरसंबंधिङ्तरस्य
स्थाने विधियमानत्वादेवोध्यमिति वाक्यार्थद्वयमप्यनेन सामर्थ्याद्बोधितं परं तथापि कुत्रिदेशान्तरप्रवृत्तिः अत्रा
इरि संशत्यनुवृत्तो तरस्यास्यस्यापरत्वेबोधकशब्दे न यत्रविधानं तत्रैवेतिनियम इति तदुक्त्याहे न प्रवर्तते इति
भावे वनस्पतीति नेत्रैवने कासित्यतः पूर्वमेव तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य तस्मादित्युत्तरस्याद्दीरितिसूत्रे कृतान
पठित इति वोध्यम् आहेति संशो षष्ठीस्थाने इत्यस्यासंबंधे आज्जेसेरसुगिति स्याद्यपि तस्य पुद्यत्वापत्तेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…स्यनमः
ल॰श॰तं॰
१०

यद्यपि घोरतिक्तं यदि भाष्यानुपस्थितावपि न्यन्तरात्याभिन्नमित्याहे गुरूणामिति अयानायनितिप्रियात् उपेक्षोः किं त्वस्याभिं
न्ह्रयातेपि गुणाति पेध पूर्व नि शपकोपाश्रयसोनुतस्यपदापस्थितिपन्ह सोपक्ष्यमेवोविप्रमितिति कृ॰ इत्याहावित्ति॰ अन्हित्ता
जम्हलोन्तयन्तरेतानुमित्याहि च॰ अत्रेवोऽसंभवाहिति॰ तुमेमिन्यन्तरानानीत्याहोवीरतार्थमितिमुचाहावेन्त्यस्यैवस्यादितिभावः
होधिः सिद्ध इति॰ तत्र्छ वेनयस्याप्यविहितः समसमुदायः परामर्शनिहितभावः यद्यपितस्यान्त्यावेदित्याकृष्णानेभवतितेत्याहतास
वयवे टोलघुपधागुणे पवर्त्येनप्राप्तस्य गुणस्याहाधीयवेशिटमितितिनिषेधार ग्भे तालौकव्यवहारेणावयवस्य समुदायावय
वत्वाङ्गीकारो इत्यत्रेनहोषस्तथापितथानत्यानयोतम्॰ पं चार्यतिनीत्याहापहस्यविभज्यन्वार्येण्मानेऽन्तरतमहस्यापिनोतत्वा
पत्ताविगतोतिस्वरानाचेतेरितिस्पष्टं भाष्याहे त्रपुरीत्तुसेपलेन्हरां॰ नातापिराडानामिति नत्वोपसिद्धस्तानितानीसर्थे
शेरद्धन्हसीतिस्वरे हृषेपतकुशहरणाम्॰ स्थानेनेति॰ स्थानशब्दार्थेनेत्यर्थः तान्नरूपितसंबंधः षष्ठ्यर्थोनतुतदुपसम्बंधः
स्तोहर्थ इत्यनेन ध्वनयति॰ एत्वेमिति॰ अधिकनरतावकुत्रीहिरप्यत एवेति बोध्यम्॰ गुणाप्रमायोति॰ प्रमाणस्पष्टस्वत्याहे गुरा
त्येपि॰ गोवलिवद्न्यायेनप्रयगुन्ति॰ गुणशब्देनोक्तत्रितयातिरिक्तधर्ममात्रम्॰ तेनानन्तोत्थमेवैतयोरानन्त्यमित्या
दिस्थानेऽन्तरतमसत्वस्यभाष्यरूपाणां विरोधः अन्तरतमाभावश्च गुणाधिधौ अकारोकारयोः साहश्यमितितद्दर्थः०
वाक्यानांविचाराहीनांसान्हाद्दराल्ल तित्येष्योपचारिकं गुणात्वंवोध्यम्॰ अनेकरूपाणामिति॰ अत्रवीत्याहसमुदायनेनो

१०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गुणाद्धलादेर्नुलिङ्कुस्यप्रत्ययेपरे याङ्कुप्रेनत्वेन प्रथमतत्र्योताप्यहार्थोहितिषूक्तं नवाक्यार्थबोधे पूर्वं तेनिर्दिष्टस्यानिकार्येनो
पस्थितस्याधिकूपदस्य वाक्यार्थेन ऽन्वयः सार्वधातुके हलादेर्लघूपस्थितेर्विनास्थान्याकांक्षासान्निध्येन भावेनबोध एवनेति
विशेषः एवंचपरश्रुतिनिमित्ते कार्ये आर्द्धधातुके वाक्यतयान्वयपर्यवसानं तेरंगस्थानषष्ठ्यावनिर्णये उपस्थितस्तेनान्यपरिभाषयाऽत्र
नेन्यस्यगुणाभावः तयेवाक्येव वाक्यतयान्वयपर्यवसानं अंगस्यातेशहेगन्तस्यांगस्येत्यादि मध्येपरवयवस्येति एवंच स्यानष
ष्ठीपोभावनिर्णयेनालोन्त्यस्य पूर्वं तिरेव नेति भावः नियमार्थमिति तत्रानुद्धि धापकेषुदित योगुणार्थ ह्योरलोन्त्यस्येति
यदि हमूपिस्थानि नियमार्थमिति तन्दहराय: तत्सार्वमाप्नोति द्वयोर्नियमयोः सार्वधातुकेत्याद्यर्थबिरोधेनेकतूपस्यान्तस्य
स्यर्थेवाचा: अन्तस्येकत्वेतिवा उभयथाऽपिद्वयोर्विशेषशास्त्रविशेषभावसत्वात् तच्चपचनूपर्यवसानेसत्यलोन्त्य
स्येतिनियमः शेषोविशेषशास्त्रमस्येतिनदर्थः तस्यालोन्त्यस्येत्यस्यविशेषइतिवा एवंचमिदेर्गुणाऽस्यादेशपरस्परविरो
धाद्नयोस्त्वागोत्वयोरेशगुणापत्त्यातद्धिनोधातुभावस्ताहद्ध ते बोध्यमिति द्वयताहुतस्त्यिति मिदेरित्यत्रमिद
इमिद्दस्त्येतिव्याख्यानाद्दोषः पुगन्तेस्यत्रपुक्येनोल्लघ्वी उपधेति व्याख्येयमित्याह भोक्ष्यान्त द्वयताहुतस्त्यस्त
र्थः नवयापयतीत्याशंद्दोषः सन्निपातपरिभाषयाधाररमात् गुणोप्तनौ आसिद्धेएव अन्तरएवसमयाधयापना
यामितिनिर्देशः संगच्छते तेहरहकोस्तुभेस्पष्टं एतेहइति नन्वेवंतर्हि किमर्थंप्रावीपन्हेऽपेन्नित इति वेत् र्थ्यापुगलघू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

थनेमः
ल॰श॰त॰
९

त्यप्र

अपि चेवा साहश्यमन्यानभिहितं तन्नियावाचकत्वेन होषोऽत आह चेति॰ अत्रथोबमाष्योन्के छ्यागणवयतिचदय
धानान्नांशनिकाः॰ अविचेवासाहश्यमन्यानभिहितं ... ता आख्तोपत्ताइतिभावः उदित्यकरणेनेति॰ इदमुपलक्षणम् तत्त्वम्
तीत्साहि घुधातुत्वेशास्त्रविषयतयासाधुत्वायतीरितितआख्तोपत्ताइतिभावः जवंर्के म्पत्त्रपठितत्रो॰ जयजमेत्यत्रपाठ
तिकाय ष्ठजुवाहेनाद्दि॰धानेनसार्धधातुके परे विकरणविधानेनच धातुत्वम्॰ एतेश्वविस्मित स्पतेषांपाठस्य अंशतोऽनु
तपसः स्पातिप्रभृतीनां वके षा धिकृत्य धिकारविहितकार्याद्देश्यत्वात्वद्धोध्यम्॰ यकुलमिति॰ सम्यगर्थ इति॰ नचलु ध्रुम षेन यन्नाप रं मन्यमाना
मीमत इति भावः॰ मैत्रे पाघन्यसं मतसमानाधिमोह॰ विभन्नितकं साध्वाधीतिवाच्यम्॰ सोधमित्यनवगतं स्मितितम्॰२
इतिनिरन्तं पशुमितिसानुस्वारपाठात्तत्रपशु इतिवृत्ते विभक्तिकं साध्वाधीतिवाच्यम् ... एवं चेहप्रेक्षतस्मेहनिहतगं थेइहशाधा
ष्मोन्तोप्रातन्मात्रनिरणीयकेनिरन्ते पशुशब्दः सेऽन्यथापाठमानाभावात्॰ एवं ... इतिनेनोन्नम्॰ ःःः इतिसंसाधुकं नेत्याम्॰ ःःः योजनेपति॰
तौमाधवग्रंथेचेति हिकुः॰ धातुनो धोवमिति॰ तत्र हि दुस्सान्त इति तेनोन्नम् मूलोन्नर्थेस्तथापिमन्दधुर्दुसाधारणेनस्फुटत्या
यद्यपितहनु य पैयसिद्धे सामर्थ्यादद्वु व्यापाराश्रयत्वानलभ्यते मूलोन्नार्थस्तथापि मन्दबुद्धिसाधारण्येन स्फुटत्या
पैवमेवोन्नम्॰ इति॰ अत्रनेवस्याहितिभावः इममिति॰ अत्रहकारस्यैवस्यान्नायेत्तस्येतिभावः सोढेति॰ अतए
वहीर्घोनेतिभावः॰ तद्धेति॰ इक इतिपदं चेत्स्वर्थः अनेनात्रस्यलोपहोपहिस्थितिपन्न इति स्त्रवयति॰ अत्रचोम्मिणतिस्त्रो २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ननु निपातस्यानर्थकस्येति वार्तिकेऽनर्थकग्रहणं न कर्तव्यम् । तथा च निपातशब्दे प्रातिपदिककार्यं सिद्धमिति न वे । बहुव्रीहिर्वेन्न । एवमप्युपसर्गस्य प्रादिसूत्रस्य धातुत्वेऽप्रा
तिपदिकत्वात्स्याद्युत्पत्तौ हेत्वभावः स्यात् । इति भाष्योक्तिस्तु अन्तर्भूतस्य हेत्वनिष्ठा यादृक्कमेव स्यात् । निरूढं वे धकवार्त्ता बाधायाऽभयसंभवे प्रयोपस्थानात् । किञ्च । तायन्मा
त्रौ तौ स्वे धशब्देऽपि धातुपाठोऽस्तीति ॥ । स्वपेः २ [illegible] । उर्गजे ४

मानेऽर्थे न्यायानाहाइव मुक्तः । भाष्येऽस्य तु भिति । अनेनाकायप्रश्ने खेमानं दृष्टिमिम् । शाहश्चं चेति । पा धातौ पाखाह
श्चं च प्रयोगभेदेन बोध्यम् । आतो धातोरिति सूत्रादिति । न तस्यार्थनिमित्तकत्वायोर्धहिरङ्गसिद्धत्वम् नाजानन्तर्य इति निषेधा
पि ३ त् । न तौ यदि भूतसंख्यानिमित्तकभसंज्ञानिमित्तकत्वेन लोपस्य बहिरङ्गत्वात् । अर्थकृतबहिरङ्गस्यानाश्रयणात् । नाप्य
पंलान्तारिका । नकारजावतुस्वार पंचमो भरिसिधातुषु । सकारजः शकारे चेश्च पाठः वे । अपि इत्यभियुक्तोक्तौ [illegible] चाहिषु सान्तरा
कौनामपि हरिनेन तदिष्यते तत्परिभाष्यया पूर्वोक्तैः । आतो धातोरित्यत्र प्रातिपदिकान्तः प्रारोग । घतशीति पथन्तु मशकं पशुष्टु
त्यसि द्धापतेः । पशुंसनोतीति विडुनोरित्यात्वम् । आतोऽनापइति वार्तिकमते तु विकल्पार्थकनिपातकाशब्दस्य धातुत्वेन
प्रातिपदिकत्वाभावेन पञ्चानाप त्रिर्दोषः । क्रियार्थं च साध्यत्वेन प्रतीयमानार्थं साध्यार्थं बोध्यमानार्थमित्यर्थं तत्र विस्त
रः । हितुगिस्यादि । एषां क्रियासामानाधिकरण्याद्धिंगाघनन्यथिया बोधाः । धर्मक्रियार्थमिस्यभिमानः । एषामप्यपेषु
पाठस्य प्रातिपदिकत्वे व्यर्थः स्यात् । एतेनैतेषु पाठसामर्थ्यादुत्तुथाभावात् समस्तम् । नन्वेवं नक्रियावाचकत्वमत आह ।
शिश्वत्ते इति । कालोऽपि धात्वर्थ एवेति नक्रियावाचित्वहानिस्तस्य च धातुत्वे आदेव उपदेशे इत्यात्वं स्यात्तु नैमित्तिकं चेति
स्पष्टमेव । अत्रत्यस्य धातुत्वापत्तिर्वोध्या तिङन्तस्य तूपदेशाभावान्नात्वप्रशक्तिरित्याहुः । नन्वेवं तत्र सत्रे
धातुग्रहणसंबंधेऽन्तो भाष्य इति नतद्वातुत्वनिमित्तकम् । किंच । अश्रौतीति प्रश्नस्य प्रातिवेधो विशिष्य रत्यायोगस्येवार्थवि
साध्यायत्वक्रियान्तराकांक्षा अनुत्पादकता वक्ष्ये इत्यैव अत्यन्तम् विकल्पस्य क्रियाकांक्षा ह्येव इति केचित्तन्न पश्यति भवति धावतीत्यादि दोषात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

थ्यनमः

त.श.र.त्न

८

विधियेनचसंस्कारेणानराण्याभिन्नकालाग्रहणेननतस्यस्यानियत्यम्· नचाद्देशात्यंप्रशौन्त्वमिति यावत्तस्यात् नवत
रस्कत्रेणास्यकालग्रहणार्थंतेप्यस्यानेऽन्तरतमपरिभाषया संस्कारस्यस्थानेतस्यानरोफलाभावात्· नचैवं सांपिते
पिभाव्यमानात्यात्सवर्णग्रहणाप्रशान्तेः· तदेव यथा· तथात्वाभावेऽप्याद्देशान्तरानित्यस्यार्थत्वेवस्यतूपाम्यनु सानापत्ति
याऽपूर्वयोध्यात्वाभावेनाविधेयात्वात्· कृतेतु तत्पदत्वे भाव्यमानतापीत्यन्यदेतत्तु· अनिष्पत्तेरिति· वर्णानामुपदेशा
स्तावत्तदुत्तरकालमित्संज्ञातदुत्तरमाहिरन्त्येन प्रत्याहारस्तदुत्तरकालासवर्णसंज्ञातदुत्तरकालमणुदित्हिति०
एतेनसमुदितेनान्यत्रसवर्णानांग्रहणमितिवाक्यार्थोपिपरमाहिन्यायादित्यर्थः अयंभावः आहिरन्त्येनेति प्रत्याहा
रक्षित्वै नाऽजन्त्वलावित्त्वेन तद्वाक्यार्थबोधेसतिनिर्णीतेतद्विषयपरिहारेणासवर्णपदबोध्यनिश्चयेणुदित्हित्यनेनता
यतांग्रहणंबोधनोपमन्यथाबाधकसंभावनयाऽतुल्यास्यस्त्रजशक्तिग्रहेऽप्रमाणसंदेहेनतद्वाक्यजबोधनाथ
त्तिः नचैतद्वाक्यार्थबोधतः प्राक्तन्निरूपयदितिभावः यतोनिषेधवाक्यार्थबोधात्पूर्वं विधेर्वाक्यार्थबोधप्र
थनेतितन्न· पदार्थोपस्थितौवाक्यार्थबोधेबाधकाभावात्· निषेधस्यप्रतियोगिसानोपपादकतयाविध्यपेक्ष
त्वेपिविधेस्तदपेक्षत्वेमानाभावाच्च· रमास्थितत्पत्रबाध्यमिति· सर्वस्याप्येकयाप्रत्याहारेणापाद्य

८

यादिति भावः॰ नासिद्धं स्यादिति॰ ततश्च गोधुक्ष्मानित्यादौ घत्वजश्त्वानुनासिकेषु कृतेषु भषभावो न स्यात्॰ न चासिद्धे शान्तरवं
येन स्यादिति त्रिपाद्यां पूर्वत्रौ न हि सः सपादृसप्ताध्याय्यामपि पूर्वं प्रतिपरासिद्धत्वापत्तेः मं ध्येपाठस्य विप्रतिषेधसूत्रे स्य च साम
र्थ्याश्च परात्तु पिनिगमनाविरहात्त्रिपाद्यामस्य पूर्वत्वापत्तिर्नेति भावः॰ रोरीत्यस्य पूर्वसंगादिति॰ सिद्धोऽसिद्धत्वारोपात्स्त
हाहन्त रामं त्यपरात्या स्वन्द्रेको यं पूर्वत्रासवश्पकेतपापरत्वात्त्रो पादिके कार्ये जाते तत्राभावप्रतियोगित्वारोपेपि हृद्य
द्र त्नहं स्तहतन्यायेन स्यान्निभूतरोरभावाद्दशिवेत्यस्याप्रवृत्तिरिति भावः स्यष्टं वेई प्रसक्तसत्रे ऽवः परस्मिन्निति सूत्रे च तत्तुल्यो
दित्यत्रे भाष्ये॰ तथाप्रोति॰ शास्त्रमसतद्वाध्यकार्यस्य चशास्त्रजत्सानवैलायामसिद्धत्वाभावे रोरित्याद्यप्रसंगो वेत्यर्थः॰ व्याकुप्य
तेति॰ न चम माधिपूर्वपर पर्ययोः पूर्वं शास्त्रजन्यबोधवैविषयकार्येलत्त्वायां शास्त्रस्यैवकार्यासिद्धत्वमितिवाच्यम्॰ लन्ह
रायां माना भावात्॰ तल्लात्॰ गौनेवाद्धं॰ ननु मनोरथेइत्यत्राभाववद्रूपेलोपेऽभावारोपस्य इत्थं नाशे परूपापेनन हि गोऽभावाभावस्य
प्रतियोगिरूपत्वादित्यत आह॰ अमू अमी इत्यादि॰ अदृ अद्यौ॰ अदृ अ अस इत्यत्र स्यायां जातस्यायस्यासपादसप्ताध्यायीस्थ
कार्यं द्वन्द्वोऽसिद्धत्वे पि पूर्वरीत्या आरोपाभावेन पराभावाद्रूपाद्या नापत्तिः॰ मुत्वस्यासिद्धत्वनिषेधसामर्थ्यादितोद्विवचने ऽन्तत्वात्पा
प्रवृत्तिरिति चेन्न॰ शास्त्रासिद्धत्वमेव नापादयितुं युक्तं॰ एवंश्रीभाष्यात्पूर्वमत्र रोरीतिमाये इत्यरेकाराभावेनेत ई द्वितीसूत्र
मपि व्यर्थं सहत्रैय सापक मस्तु॰ न चैतौ सारित्यादिनिर्देशेन हेयत्र नाहन्तुं यहत्तन्यायो नित्य इति वाच्यम्॰ हन्तेहेयइत्तेतद्

…यनमः

ल·४१·२·

६

संहितवद्रेत्यर्थः यद्यपि नामाग्रहतानाम संहितवद्विरुच्चारमस्यपाठात्· अप्रसंहितवद्विरित्यनेन केवलमनुग्रहातायं संहितवद्रेत्यनेना
द्वीनुग्रहातोच्चचितकार्यमिति म्हाष्यस्वष्ठम्· तथेति· तन्दृयदर्शनवचाञ्जिशाख्यमपिप्रमाणामस्तीत्यर्थः॰ स्वतन्त्रोग्रहतापेन्तये
ति· श्लोके ऽग्रहणाद्विपिस्यतन्त्रोग्रहणाद्धिस्यर्थकमिति भावः· [redacted] ९ कानइति· तच्चरवायांहि धीर्द्वि ष्वपिसमासोग्रहना
कस्यरितस्यैवपाठाद्धितिभावः· एतेनैतोपन्हौवेकल्पिकाधित्यपास्तम्· थाशाद्रस्तुपापूरणा येतिबोध्यम्· अप्राक्षतइति· स्वरि
तइत्यर्थः स्वारइति· स्वरएवस्वारः· स्वरितोग्रहणाभ्यापूर्धगयगतिगइत्यर्थः लन्दृपेतेति· तदुन्कंभाष्ये· अर्द्धइस्वशब्दोऽ
र्द्धमात्रायांरूढइत्यर्थः हविरध्याहे· प्रमाणामेवह्रस्वाक्षवनुपातेप्रतीयत इति भाव· अनुपातामपि अर्द्धमात्रानूपप्रमा
णामेवोपलन्दृपेतइत्यर्थस्तस्यहेत्या राजेआह· एवंचलोकेऽन्यशाखास्त्वरिधीर्द्विष्वपि अर्द्धमात्रेयोग्रहणेतिभावः· मध्या
त्तोरेइति· प्रातिशाख्योक्तोमतापेन्तयेत्तरवेहलोकेसाधरणामतान्तरेत्यर्थः॰ कथंविहिति· लन्दृणोशंशापरमिद्दंभाष्य
तोनूद्धिशन्त्येरेवप्रतीतेर्द्विरितिभावः॰ अस्पशब्देनकथंतरवयवतात्पर्याद्विग्रहणामतआह· अस्यभव इतिप्रशद्ववलाद्
दि· प्रश्नष्ठोपात्तैः प्रयत्नैः प्रकर्षेश्चवर्णास्यव्यवहितप्राक्कालिकाप्यरूप इति भावः· वेकारेणोति· अत्रनासिकायाः
स्थानात्वंतथान्यत्रनिरूपितम्· गुनतुताकालेति· ९ बांधिन्हाग्रुन्तापथीनवाइकायेनात्रशास्त्रप्रवृत्त्यभा

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

बाहुलकादिति॰ भावघञन्तादिदं॰ आघञित्यपि बाहुलकादिति विशिष्ट इति भावः एकवाच्यादिं द्याहेति॰ एकसमानजातीयवाचक
यां षष्ठ्यन्तं एवकरणमाः स्युः॰ ते पौवयोश्चतुर्भ्योरः पञ्चमेषः शरोमध्य भवइतितदुक्तौरित्भावः॰ सौत्रेपुंस्त्वमिति॰ यद्यपिइत्तरे
तनयोगेपिसोत्रेककवेवनेवेनुंशकपेनयापिलिङ्माशिष्ट इत्रोकाश्चपायोहिङ्गस्त्रीङ्गलौकिके त्याद्युत्पस्यकस्यन्नमेवोचि
तम्॰ नतुशास्त्रीयवचनेनात्स्पकस्यनमितिभावः॰ फलितार्थेति॰ उपरेनस्यो वृद्धासाकालसहशस्त्रेकरणपाकालशब्देनसमाना
धिकरणावहुव्रीहिनत्फलतीतिभावः॰ यां कालइतितुनविग्रहोयधिकरणाख्यातहाहुविग्रहस्याति॰ कालइति॰ जात्याख्यायामेक
वचनम्॰ स्याद्वारणाकालइति स्योद्वानेराकालसहशाइत्यर्थः साहश्यमूलकेकार्येयारभेत व्यवसायेतुयथाश्रुतमेवसाधु॰
फिट्स्वरेतोति॰ अन्तोदात्तइत्यर्थः अतः सुरत्योहनुदात्तत्वंएकादेशोऽदात्तेनेसकारऽदात्तइतिभावः अनुदात्तइति॰ फिट्स्वरे
णेतिरस्योदात्तत्वेशेषनिघातेनेतिभावः अभिभूरवा अभ्युत्पन्नप्राप्तिपदिकमर्थाडिति॰ अविवक्षितमित्यर्थ इति॰ इहैव
चैवन्त्यमातांप्राप्तिशास्त्रंयथा व्याख्यातव्यास्याचेदित्कोदात्तनत्याविषयम्॰ ननूपाद्वयोपातिशद्वयोरिति॰ अस्यपद्यपी
त्यादि॰ शेषनिघातइति॰ अस्मत्थापीतिशेषः तेनोदात्तावनुदात्तौप्राप्नुतइतिभावः॰ जात्यावदेति॰ पूर्वपरभूतयोस्तनूशब्दी
शब्दयोरन्तोजात्यवहिति॰ अन्तोन्यत्स्वरितस्याजात्यमावन्ततेपरे इतिलक्षितोजात्यः उदात्तस्वरितपूर्वस्वरितो
दन्येएकपदेस्थितःस्वरितोजात्यइतितदर्थः तेनतुल्यंतद्वत्‌ अस्यानोऽदात्तश्रुतिकइत्यर्थः॰ तथावा अस्यहितवद्वा॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मिति॰ मन्देषु प्रयोजनमस्येति बहुव्रीहिः॰ एवं विधिस्त्रोकप्राति शाख्यादिभिरंप्रतिपद्योजनमित्यर्थः॰ अभ्रभ्रा अपदृति॰ अत्रे
सेस्तां धेनो लोपः स्यादिति भावः॰ विधानसामर्थ्यादिति यन्त्रो ध्येऽनुनासिकविधाने नेत्यर्थः॰ नेत्यमिति तत्फलं लोपस्यसा
मर्थ्यादभावे दृष्टमपि फलोऽम्भवान्तेत्यर्थः॰ ननु अभ्रमयं आपि तदृत्पत्रानेकान्ता अनुबन्धा इति पक्षे आदितश्चेति ठप्र
तिषेधः फलं नवलोपाभावे इष्टमिति महासंज्ञाकरणात्॰ संज्ञापि नेतिवाच्यम्॰ महासंज्ञयैव लोपसिद्ध्यात्तस्य लोप इत्यस्य
वैयर्थ्यापत्तेः॰ इकइत्यादौ ककारोच्चारणस्य वैयर्थ्यापत्तेश्चेति चेन्न अनुबन्धानामेकान्तत्वमेवेति मुख्यपक्षे इदोषाभावइत्या
शयात्॰ तथा हि मुख्येव यथैन्यन्यपदार्थे बहुव्रीहिः॰ नवा पक्ष्माकारोच्चारितोऽयं यवइत्यादौ दोषात्॰ प्रतिसेति॰ प्रतिसाधिषयमित्य
र्थः॰ प्रतिसाधुत्वस्येति॰ भावाऽनेत्यस्यार्थः॰ शिक्षेति॰ शक्तिग्राहकं व्याकरणा[illegible]सायाः कथं चेत्तदर्थयोधसंभवे लन्दे
त्राश्रयसंज्ञेत्येश इति भावः॰ लन्दोरांविनैवेति अत्र लन्दोराया व्याख्यानं कुर्वतापि तत्र लन्दोरांविना महुन्तोऽपि स्येव व्याख्या
नमेवं च पूर्वापरविरोधस्यैति भावः॰ नचोभयोर्विधाने विलाघयावरवेशान्तिः॰ [illegible]कामिणोलन्दोरता अनुशासनम
विलान्दोरीकार्थानुशासनमेवेतिवाच्यम्॰ सः केन्मीरित्यादीनामपि तथात्वापत्तौ तिङन्त्री छेशान्ति रितिवि॰ इत्युन्तासं
गत्यापत्तेः॰ व्याकरणतास्याभियुक्तोक्तोऽशान्तोयाहकाच्छस्य भंगापत्तेश्च॰ एकारस्यापीति॰ अत्रयद्वक्तव्यं तदन्यत्रो नमः

५

धासंज्ञा सत्येत्यर्थः। पित्तु ध्येतीति। तत्रापि हलोपशिष्टाभिन्नोपदेशा इति वृत्तिं पूर्वस्य श्रुत्वेन शः। ग्रहं हेहायाहृ स्वरसंयोगादिश्चे
पि सृकारीत्यादिस्यान प्रवृत्तिः। अजौ जगति सोहोऽजरश्चैतस्यैव शकारस्य धात्वोर्घत्वाभावः स्यष्ट एवेति भावः॥ किंच नमो वचिवत्
श्वित्र ङ् इत्यस्यासंग्रहो त्रेपनोह्यस्यापि धोऽतएवैतस्य योगनूपिरित्युक्तेऽस्य पर्भिगरानेतोपाश्चस्याभात्। योगस्यैवेति
नेत्युद्वेशित्यर्थः। परिभ्रयानस्येति। धात्वादिग्रहणस्येत्यर्थः॥ वैयर्थ्यस्येति। भाष्यविरयाकरणा व्युत्पत्त्यैव सर्वसंग्रह इति भावः॥
उपदेशतात्प्रयोजकेति। योगमात्रे स्थिताने उपदेशात उपदेशकरणात्ता नहितत्प्रयोजकं धात्वादि भवतीति तस्य विरोधः
संसाध्येतु उपदेशातोऽपदेशार्थं शब्दार्थं उपदेशशब्दस्य शब्द पराध्यानेद्योतन्नोऽस्य प्रयोजकं तदुक्तं एवार्थं ताव खरे कत्तया
धात्वादिसंज्ञं शक्यमिति भावः॥ आकारस्येति। नह्येनेनांकिंचिदुपदिश्यत इति भावः॥ ननूपदिश्यतेऽनेनेति तदर्थः॥ धात्वादि
भिर्हि प्रयोगो साध्यते न तु इदनेनापिशाकारेणासर्वादेशार्थं साध्यतेऽत्स्यनुवेराह। आदेश इति। सर्वेति भाष्यकाराद्यत्यर्थः
यत्तु केनरा व्युत्पत्त्येवार्थसंगतिस्तत्रागत्यास्तु सत्त्वमुदेशितयकृत्वकास्त्युद्भ भावः॥ यथा यान्नामि तथैकाल्यवद्युक्तोपदेशाप्रवृत्तौ
नावैयाहृयितिदिष्कू। नासिकानुगत इति। नासिकानामभिहत्य वायुनाभिव्यञ्जित इत्यर्थः॥ प्रातिशाख्यशिक्षादौ लोके वेत्र घाव
ग्रारम्भते वैयोपर्योद्देनमावश्यकमिति तात्पर्यम्। अतएवेमुस्वयग्रहणाप्रत्याख्यानभाष्यं ध्वनितो प्रमाणुश्वारयोरनुनासि
कव्यवहारः सत्रमते संगच्छते। परोऽनुनासिकेत्याहे स्वरूपग्रहणाभावस्तु परत्वमित्याहियादिति ध्येयम्। मन्दप्रयोजन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

फलं तत्रैव तत्र प्रकृत्यपदस्य धात्वर्थे किं न सिद्धं न तदेतदुदाहरणं किन्तु क्वचित्कं वाक्यं तत्र । किं चोच्चार्यवर्णा नाहोपनिच्छाइमेवरतादृ
त्यादि भाष्यादुपदेशशब्दस्योच्चारणार्थत्वनिर्णयात् संकीर्णलोके व्यवहारस्य च न्हेशायाप्युपपत्त्याभावे धातुज्ञे बाधकाभावः ० किं चो
पदेशशब्दस्य प्रत्ययादि ● परत्वेन तस्यैव हलन्त्यमित्यत्रान्वयेन पठितं चित्र समुदायान्त्यस्य धारणासंभवेन तदर्थं अन्त्यग्रहणसाम
र्थ्यादियत्नेन क्लेशो भाष्यकृतोऽयमर्थः स्यादिति बोध्यम् । उद्देश्यस्य प्रातिपदिकानां नोपदेश इत्याहेथे उपदेश इति सूत्रे तस्य योगार्थो
राद्वैतादिषु धातुसमेत्याहिति । धातुसूत्रगणोणादि वाक्यलिङ्गानुशासनम् । आगमप्रत्ययादेशा उपदेशाः प्रकीर्तिता इत्य
र्थः ० उपदेशात्यमिति । उपदेशशब्दव्यवहारादित्यर्थः ० धातोरपीति । प्रत्ययेभ्य उणादेरपीत्यपिशब्दार्थः । वाक्यशब्देन वार्ति
कम् । शीङः लसार् वोरद् आवारेडवगल्भ धुट् अरए आनङ् सुदाहरणानि । उपदेशसंज्ञेति । उपदेशपदं योगरूढमेतेदि
ति भावः नन्वसंज्ञाशब्देन व्यवहारस्याभिमतोऽत आह मह इत्यादि । न त्वाकारोच्चारणार्थं ते नास्मत्पन्हे ज्ञापनस्योच्चैत्यादि
ति भावः आदिनायकानाहीनां डुकृञ् पुर्वरूपावि स्यादिसंग्रहः ० उपदेशाभावादिति । आदेशस्योद्देशाभावादित्यर्थः ० ततो धातु
संज्ञेति । लूशब्द एव धातुसंज्ञः केवलमसौ जिज्ञासितो भवतीति भावः ० नन्वत्र सूत्रे साहचर्याद्धात्वागमप्रत्ययादिशब्देन तद्
कपारिणाद्यादि पठितोऽनुपूर्वीकारणांच्चहसांते बांधाद्यादिव्यवहारस्तु भाविसंज्ञाविषयघटितायेन धातुपाठ इत्यादि बध्ये
हानादिति चेन्न । आद्योच्चारणविषयत्वाभावादित्येव सिद्धत्वात् स्यानुपयोगादत एवानुवेराह । अपि वेति अलोन्त्यात्सूत्रेति । उप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पक्षाहिनैवान्यस्यलक्षणार्थंयारतीपूर्ण ध्विंना अप्रधानत्यागिइत्येवसिद्धेस्तत्तोपानिर्देशादित्यधिकमित्यलम् भाष्येतिन्तु
त्रहिउपदेश इतिकिम् अभ्र आं अपः प्रभन्तमाख्यानमुपदेशो ह्युरोः प्रापराभुपदेशइतिकिं नामावुपदेशइत्युक्तोपदे
शोद्देशायोसौकव्यथहानेरासंकीर्णात्वेमाध्यक्षोपदेशनेऽ जेनुनोपिकेइतिवार्तिके देशिलन्यायस्यरवराडनायोपदेश इतिक
रसाद्देजुपदिश्यतेऽनेनेत्युनमिः तत्र शास्त्रे शासनकरणे प्रत्यापित्येन्नो स्त्रोपधोयोगमप्राप्तिर्यदिकप्रत्याहारसत्रेपु
त्यादेशनूपम् प्रोष्ठिवाहमात्रीमिति वार्तिकेऽन्तनेत्यासीयार्थस्यकर्षयितस्तत्रोपिलामसंभवोन्यासांतरप्रवृत्तिसेव
यैवेतिप्रौढ्यावोधयितुमेवं वाह इतिभावः युरूशति अकर्तरिचेत्यत्रसंज्ञायामित्यस्यप्राप्तिकत्वात्तत्प्राप्तिरितिभावः०
याधाहिति यासन्नपीविधिस्तुनानुपदत्तुमनखलक्षणैःप्रतिषिद्धः नचैतत्रसाहचर्येणाभावस्तुदेवयहणमितिवाच्यम् इषत्या
नः सोमोभवतेस्यत्रकेर्मणिशिरवलनेनेति भाष्यादिप्रामाण्येनात्रसाहचर्यानाश्रयणादितिभावः लिङ्गुष्ठत्वादिति सत्यप्रधानस्य
न्निधानस्याविशेषणोसाकं ... तराच्चैयतस्याद्युक्तेश इतिभावस्तत्राहे महीत्यादिनाभाष्येपठितेति अस्यार्थस्येतिशेषः एवंबो
भयप्राप्तौकर्मणीतिनियमान्नक्वेलेरिव छात्रीति वोध्यम् अवहस्तेनाद्विति वोहेतोयतोऽवहेलनमतः लिङ्गुष्ठत्वमित्यर्थः
घापवाह इति ल्युडपवाहश्चेति वोध्यम् तत्रापिसंज्ञायामित्यनुवर्तते इतिभावः० अगतिकगतिरिति नचवरवनोघ्नेतिघविधा
नमन्यतोपित्यर्थेमिथ्याकरेस्यष्टम् तेनात्रघःसिध्यतीतिवाच्यम् तस्याप्यगतिकगतिकत्वात् भगःपदमित्यादौ यत्र छिद्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वैतम:

ल॰श॰टी

३

मामुपदेशस्तावत् · ह्युपदेशोत्तरकालेऽहंसंसाहसंसो नाकालः प्रत्याहारस्तदुत्तरकालामवगसिंसातदुत्तरकालसमराद्वि
त्सर्वरीत्याहत्य मिस्त्वनेन समुदितेनान्यत्र सवर्णानां ग्रहणं संभवति · नस्वाक्षिन्नापि स्याद् इत्येवं वाक्यापरिसमाप्तिपूर्तेय
हक भाष्ये सत्यपि · अन्यथा तच्छास्त्रप्रनयनोऽनुपपत्त्या पाणिनेस्तथासा नस्यपूर्वमपि सा ये नावाच्यैरात तथाप्रयोगे प्रोद
रणमपि क्रमेरात पायोधेऽनुपपन्ने किन्तेन कृतं स्यात् · कथं वा नोऽस्ह सावित्यत्रोष्ठहस्ताइनां ग्रहणावारणं भाष्योक्तं सं
गतं स्यादिति परिभाव्यतामूलहारः तस्मादिति · आद्यन्ताभ्यामिति · अवयववाचिनबोधकान्तशब्दाभ्यामित्यर्थः तस्यस
मुदायस्य तयोः परार्थ्येतिसंसाऽस्य स्वरूपबोधकेनयाशंक्य ग्रहकालस्य तयोः पारार्थ्यं निर्णीतयादित्यर्थः परामर्शिनायादिति ·
वस्तुतोऽस्य पक्षादिनाऽस्यापि न संसाक्षात्पर्यं · आद्यन्तशब्दाभ्यामाद्यन्तघटितसमुदायस्यापि ऐन्द्ररूपेणान्येषां मिवतयोःप्र
प्रायाः प्रकारान्तरेणाशक्यत्वात् इत्याह · स्वशब्देनत्वनेस्वरूपलभ्य भाष्ये तत्परत्वेनार्थकथनमेवस्य स्वरूपस्येति · संज्ञा
स्वरूपार्थविशिष्टस्यास्तु प्रत्येकं स्वबोध्यत्वं वास्तुतोपिसेधः यथा अवृद्धोऽपि स्यादि गुरुलाघवदर्शनेन वृद्धिशब्दस्यापि वृद्धिसंख्या
बोध्यते · तद्देयाञ्जादिसंसास्वसंसिद्धटके कारादिच्छिवयग्रकारवकारयोरपि प्राप्नोत्येवं · किञ्च · स्वशब्देन केवलान्यप
रामर्शिसंभवेऽपि विशिष्टपरामर्शेनबाधकम् · तत्र समुदायेफलाभावादवयवयोर्विधानं प्राप्स्यति तस्मात्परसा

३

तस्मादयदन्वसाधुत्वम्· ततोऽधिशेषजिज्ञासायामाह नैयायिकेत्यादिशेषतो वा कथाचेति न्यसंस्कारकः किंच सहवि
वेन्द्रोऽसहवेन्द्रुरिच्छायामपि सत्त्वप्रयोगानुपपत्त्यापाणिनेस्ततः पूर्वमपि हल्यहार्थतानाह न्द्रतेवयो इवो धुसु क्रमेणैवेति वाच्यम्·
अग्रघ्नोऽपित्याह यथा सत्यसन्त्रारं भसाम वृष्टिस्तथा साधुत्वाओकारेणान्यप्रकारेणानुस्वरसाधुत्वके लक्षणेनानाभावात्· किंच
श्रोतॄणां सहबोधो भवतीति तोच्छायां सहवेन्द्रुरिच्छायामेव सहविवेन्द्रातेन श्रोतॄणामपि सहबोध एवोचितस्तादृशेच्छया
तेषां तादृशबोधजनके शब्दप्रयोगे पाणिनेर्भ्रान्तत्वापत्तिः मुखेनैव नंपश्येत्साहेत्तु नेदोषः उभयसत्त्वेन ज्ञातप्रत्येव
तादृशशब्दप्रयोगात्· तेन रूपेण ज्ञानं भ्रमः प्रमाचेदेवं त्वदंते· किंच पाणिनेः पूर्वं हल्यहार्थतानोपितहभिप्रायेण
न प्रयोगः अन्यथा व्याख्यातपरंपरायेत तमनवेन्द्रतेत्यर्थानुपपत्त्यात् एव इतिसूत्रे स्वार्थे यत्नेन्द्रीत्यादिलक्षणायातत्रा
तरीयप्रथमादिव्यवहारेणाप्रथमादिपदानां निवेशान्वयनुमानात्· ततः श्रोतॄणां बोधसंभवेनेतरेतराश्रयस्यैवाभावेत
दृशां कालस्थितिवन्तो योमित्याह समाधानेतरभाष्यासंगत्यापत्तेः नैवमजादिव्यवहारस्यापि लक्षणादिनैवोपपत्त्यायाहरे
न्यैर्नाऽनिरूप एवेयमधीम· कश्चिदन्ये हेरामादिनीयोधुइतिसर्वत्रलक्षणाघाश्रयणामेवेतिनियमाभावात्· तासपाक तद्वाचपत्रा
जगमः त्रिवर्णप्रातिपदिकानां विंशतिरिति सूत्रे भोष्यान्तेः तस्मात्फरिष्यमाणाश्रान्तिथहोपायकपदस्यतदभिप्रायेणाभिवाप्
नीस्य पूर्वमप्रयोग इत्येव केल्पनोऽपायसी ध्वनितश्चायमर्थो नाभ्युपाधितिसूत्रे नेष्टादृशानां ग्रहणाभावायकरी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यवासमासस्याक्तिद्धयोमिति भावस्तद्व्याह॥ नोहित्यादिनात्तत्रानिषद्धइत्येतेन॥ चित्रगवीरागामिति॥ कुमतिवेतिराणं॥ इत्यपाठस्तु लेखकप्रमादात्॥ एवं [illegible] गवीरामित्यत्र [illegible]
यो [illegible] रसान्तरे स्यकेयटप्रयोगेपिबोध्यम्॥ अतएवान्तरे समीपेवेत्यादिभाष्ये नान्तरादिपदप्रयोगात्तान्तरोपितसंबंधार्थिका [illegible] व्याख्यानपदस्थाहरिरागातस्य नहूपितसंबंधा
सपूर्वरसान्तरे स्यकेयटप्रायकम्॥ अतएवमतुप्सूत्रेकैयटेनगावोऽस्यसन्त्यनेनान्तरोऽस्यार्थेमतुप्शंकापरभाष्यव्याख्यावसरे अनन्तर्येमत्वर्थस्य [illegible] थीपाधी [illegible] सुन्तोनंतत्तस्य
न॥ चिंत्काया षष्ठ्यास्याभिप्रायकम्॥ अतएवमतुप्सूत्रेकैयटेनगावोऽस्यसन्त्यनेनान्तरोऽस्यार्थे॥ भाष्यकृतावासामर्थ्यात्तत्रतस्यभावउक्तः॥ षष्ठ्यर्थत्वेतुप्रत्ययार्थत्वात्तकासामर्थ्यम्॥ तस्माद्यत्रषष्ठ्यन्तोमात्रप्रयोगे आन्तर्याद्यपतीं
षष्ठ्यर्थत्वेनप्रत्ययार्थत्वेमुन्तो॥

हारोमतुपुपाशुशिभावेनपरस्परायत्तत्वेनवेतिकैयटेनस्पष्टमुक्तोरे॥ तन्मूलकत्वेपेवतत्त्वज्ञाप्तसंभवस्यतेनोक्तेश्चेतिभावः॥
त्रि॥ छायाहिति॥ धा [illegible] रास्यकेश्चयइत्याहावसत्वापिपृथकेरागाहैस्वस्वामिभावादिप्रतीतिवत्॥ अनंतरसमीपादिशब्दप्रयोग
मंतरासामीप्याद्यप्रतीतेसास्यषष्ठ्यर्थत्वाभावात्॥ तस्य योगेत्वसामर्थ्यात्वषष्ठीसमासाप्राप्तिरितिमध्यमपद [illegible] स्यनंतरा
इत्याद्यर्थेयदुर्धाहिमायर्थी योनभवतोऽनभिधानादितिमतुप्सूत्रेभाष्येस्पष्टम्॥ अनंतरादेमत्वर्थाचेतस्यइमितिशेषिकोप्यनभि
धानात्॥ नेतितस्येदमित्यत्रभाष्येउक्तमनन्तरादिषुनसमासोऽनभिधानादितिस्पष्टमाकरे इतितत्रसमासग्रहणंतद्धितेष्वपि
रस्युपलक्षणमितराम्॥ अनन्तरादिशब्दैःषष्ठीतत्पुरुषादिस्तुभवत्येव॥ ग्रामकूपोगङ्गातीरमित्यादौसमीपस्थावयवत्वारोप
णासमासः स्पष्टावेयंरीतिमपर्यन्तस्यातिसूत्रेकैयटेदृष्टव्येत्यक्तं॥ किन्त्वे॥ हस्वात्तिहित्यथेहलविर्सेवने इति धातोर्लस्यात्या
पत्तिः॥ नचफलाभावः॥ हेवइत्तहलइत्याहेोडित्यसामर्थ्यादस्यापिटेरपिवृद्धिश्चत्यसामर्थ्यात्प्रत्ययापूर्वत्याभावेपि
लित्स्वरस्यैवफलत्वेवत्तुंशक्यमित्यपिबोध्यम्॥ यद्यपिहेलसेरादित्विनिर्देशमतस्यनेत्यमितिकेश्चयेत्तुंशक्यं तथा
पिसोपकेत्युकारापेन्तपासस्त्वात्तिरेवलघीयसीतिहिक्के॥ भे॥ लो लोपेति॥ सो त्रलोपाश्रयणेतत्मलोन्तमेवलघु॥
प्रसंभवादिति॥ नचाघन्तोटकितौविस्याहोयथासंख्यान्वयोविप्रथमतःसाहित्यार्थद्वन्द्वेसाहित्यार्थद्वन्द्वोन्वयमा
त्रेसासहविवन्द्वोमास्त्रिस्यथोद्वन्द्वःसाधुस्तत्थेहापिप्रथमतोलेकारोहलूपदवाच्येश्चेहितिसामान्यतोबोधंकाल्य

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नामायेलकारस्यापि निष्प्रयोजनत्वादाह · इहमत्रमिति · यस्माद्दिप्रत्याहारेश्वयेपि सौवस्तु हरन्त्यमित्यत्रान्योन्याश्रयपुलि
हानस्तु रन्त्यह रीति न्यासेन श्राव्यत्वाह प्रत्याहारयोर्थकत्र समुदायान्यभिहित्येथ निवास्यकेन इतिभावः ० ग्रहणाथीम
त्ति · शाबसह रिसेवतु नो नरु म · त्वरि हकार ग्रहणाय · तो हनिर्हसनीत्याहे विसर्गोपनेः ० समुमिति अधिकरणाकारकस्यक
त्रीघन्यये घराक्रियान्वयाह स्तिसामर्थ्यमितिभावः अन्यथा योगविभागस्य भाष्येऽदर्शनादाह · सप्तपति · अत्रनेनापि
साधनस्यागतिगतिकल्पाहाह · यद्वृति · हसोहलितिसूत्रस्यान्यमितिपियर्थह इतिभावः षष्ठीस्थाने इत्यस्य वोऽपधाया
गोह इत्यादाविषयगुणानां त्वपरार्थत्वादितिन्यायेन पाऽप्रवृत्तिरितियोध्यम् · तन्नात्वत्स्थेकशेषान्यतमस्त्विति ·
यद्यपि इह शेषविषयेऽश्वासंस्तुतैकशेषान्यतरेणाश्वासंवो धुस्त्वात्त्वपावोध इत्येवानुभवसिद्धम् तथापिव्यव
स्थितेयान्यतमसत्तानेनवोध्यत इति न दोषः एकशेषश्च प्रत्याख्यातोऽसहविवक्षायामविशास्त्रमात्रप्रक्रियाप
योगित्याशयेन पृथगुक्तः सामीप्यं षष्ठ्यर्थ इति · षष्ठीस्थाने इत्यस्य गुणानां चपरार्थत्वादिति न्यायेनाप्रवृत्तिः
नचैकोगुणाय ङ्कितिसूत्रेतच्छब्देन परिभाषयोरपि गुणागुणाभावाद ग्नोऽरितिवाच्यम् · सार्वधातुकार्द्धधातु
कयोरसोन्यस्यैको गुणाय ङ्कितिसूत्रत्रयस्य लन्त्य संस्कारकमहाद्वयोर्विशेषणविशेष्यभावमाहायेवतच्छब्दय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशायनमः शेवधिंभूषणामीडे शेषाशेषार्थलाभाय हृत्तुराकृत्यमभीष्टंफलमीष्टेयाह्रुपाद छि: ११ ध्या
यमिति·ध्यात्वाध्यायेत्यर्थः शाकुलनोमन्ततः·परम् सर्वज्ञगद्धुपाहानेकाग्यवृत्तिहिनरायगर्भव्याचष्टेतयेदृह्म्·ध्या
नविनोपनयधीपंसम्यगनुकूलयापानूपम्·स्मरणानुतज्जन्यमिभितविशेषः गुणोरिस्येकवचनेनसर्वविधा
लाभएकस्माद्वगुणोतितिसृवितम्·प्रोक्तोनामनोरमयतीत्यर्थिकांमनोरमाम्·प्रौढस्यैवसकलहृदर्शनार्थस्तान
पूर्वकमहाभाष्यकृदर्थस्तानवत्यम्· अरायहरोक्षिति·वन्दिहंमूर्त्तंअमथहरोपिथहराति·तस्यसंतुवङ्ग
मक्राहीत्याहेपुमःखयोतिरत्यम्·गोयित्यपमाहेत्याहिचमरपहानोत्यात्केकागोहेत्जिजत्यमितिचेन्न·सुहतियोरि
स्याहविकारघुद्वाररोनशास्त्रावोधितजव्यवहितहस्वगुहास्यासाधुत्यपोधनात्·अतएवोद्वारसहत
इतिस्तुभाष्यम्·नपुनरन्तरेणावंयपज्जनेस्याद्वारणामपिभयति·स्फोटिनापिस्तुसोत्रःप्रयोगः·अतएवाटि
हकारप्रयोजनकेपनाभावेसनेभाष्येशब्दोटिस्तुपन्यस्यतद्ध्रहहचरतांनोपन्यस्तम्·हकारपनशाकारासंभवेनश
शब्दोटितिप्रसंगोद्वानितमितिकेयटेनव्याख्यातम्·अमिहकारप्रयोजनमितिचभाष्येनोक्तमितिदिक्·हका
प ८

नामायेत्यत्र व्यापिनि च्छुयोजनेत्याह । हंसस्त्रमिति । पलादिप्रत्याहारेश्वरगणे सौवस्तु हरन्त्वमित्यत्रान्योन्याश्रयपूर्वि
हान्तस्तु हन्त्वं क्रीतिन्यासेन अत्र व्यत्याहरप्रत्याहारयोर्धकसूत्रस्य मुख्यान्ययभिहितत्वेऽर्थनिवासफलं इति भावः ॥ ० ग्रहणाद्यमि
त्ति । शावसहरिस्यवंतुनोक्तम् । खरि हकारग्रहणापत्तौ हनिर्हसन्तीत्याहेश्विसर्गौपत्तेः ॥ ० सप्तमिति अधिकनस्याकारके स्पष्ट
त्रीघन्यये धरात्र्यान्ययाहस्तिसामर्थ्यमिति भावः अस्य योगविभागस्य भाष्येऽदर्शनादाह । सप्तमीति । अत्र ने नापि
साधनस्यागतिगतिकत्याह । यद्वेति । हलोहलितिसूत्रस्यान्यमितिविग्रह इति भावः षष्ठीस्थाने इत्यस्य वोऽपधाया
तोह इत्याद्यविचगुणानां च परार्थत्वाहितिन्यायेनवाऽप्रवृत्तिरितियोध्यम् । तन्त्रादेत्येकशेषान्यतमास्त्विति ।
यद्यपि इह शेषविषयेऽद्वारेष्वपि तु सन्त्रैकशेषान्यतरेणाद्वारसांधो धुसत्वादत्याचो य इत्येवानुभवसिद्धम् । तथापिव्यव
स्थितेवान्यतमस्यतानेनबोध्यत इति न दोषः । एकशेषश्च प्रत्याख्यातोऽस्माहविवच्छायामविशास्त्रमात्रप्रक्रियाप
याङ्गित्याशयेन पृथगुक्तः ॥ सामीप्यषष्ठ्यर्थमिति । षष्ठीस्थाने इत्यस्य गुणानां च परार्थत्वादिति न्यायेनाप्रवृत्तिः
नचेकोगुणवृद्धीतिसूत्रे तत्वष्ठ्या शब्देनपरिभाष्ययोरपि गुणागुणिभावेऽन्तो इतिवाच्यम् । सार्वधातुकार्धधातु
कयोरत्योन्यस्येकोगुणावृद्धीतिसूत्रे यस्यसन्निपि संस्कारकमहायाक्यविशेष्यविशेषणाभावमाहत्येवन्तत्रे षष्ठ्यय

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह•दें•न•म•
ल•श•त्ने•

१ श्रीगणेशाय नमः॥ शेषधियं भूषणामीडे शेषांशेषार्थसाम्नाय हृत्तुराकृतम भीषं फलमीढे यास्फुपादद्विः॥१॥ ध्या
यमिति॥ ध्यात्वाध्यात्वेत्यर्थः॥ हात्कुलनोमत्ततं परम्॥ सर्वजगद्गुणाहानं कार्ष्णिवृत्तिहिनरायगर्भव्याकृतयेदद्दम्॥ ध्या
नविन्नापनयर्थायं समूस्वनुकूलध्यायानन्तूपम्॥ समरणात्तुतेजन्यमितिविशेषः॥ गुरोरित्येकवचनेन सर्व विद्या
लाभ एकस्मादेव गुरोरितितिसूचितम्॥ प्रोपनांमनोरमयतीत्यर्थिकांमनोरमाम्॥ प्रोढायंसकलहरीनार्थज्ञान
पूर्वकमहाभाष्यकुत्तर्थज्ञानवाचम्॥ अराघरणेशोछितिं॥ ननिदं मूहेनं अमग्रहणोपिग्रहणात्॥ तस्मलंतुयेकुशु
मकृौ ह्रीत्योहेवुमः खपितिरत्यम॥ गपित्यपमाहत्याहि च परपहानात्यात्केकाणोहेन्नजत्त्यमितिचेन्न॥ सुदतिचोरि
त्याहाविकाराघुद्वाररोनशास्त्राबोधितजव्येवंहित्वह॥ समुदाय्सासाधुत्वबोधनात्॥ अतएवोद्वरहहान्त
इतिसूत्रेभाष्यम्॥ नपुनरन्तरेणा संयजनस्याद्वारेणामपि भवति॥ स्कोनिन्माहित्तुसौत्रःप्रयोगः॥ अतएवाहि
हकारप्रयोजनकेयन्नाभावेसनेभाष्येशख्कोठित्तुवन्यस्यतद्दुर्णहयेणानोपन्यस्तम्॥ हकारयनेशाकारासंभवेनश
श्छोटितिप्रसंगोद्वावितमितिकैयटेनव्याख्यातम्॥ अमिहकारप्रयोजनमितिचभाष्येनोन्नमितिदिक्॥ हको

प ८

१

ॐ ऐं [illegible] ह्रीं नमः १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तीयप्रयोजनं भाष्यतीयात्स्यात मयचा विलतीयप्रयोजनमिताह एतावदं वार्त्तिकं एकदेशविकृतस्यान
सु २ न्यत्वा[illegible]ताद्वदिति तस्यायमर्थः न्द्विधिसादेशविनामेषु प्रतिविधानमिति वक्ष्यमाणत्वाद्दको
देकदेशस्यैकस्य सेकृते एकदेशविकृतन्यायेनाचकार्यसिद्धिरिति न वैगमन्त इति नि
षेधापत्तिः प्रवर्तत इति न्यासात न चैकदेशविकृतन्यायेनैकवत्ताव्यापत्तिः स्योके पिहि द्विन्तपु
स्यपुव्वस प्रपुन्कंकार्यमतापालेच।। न चैवं हलकारे दीर्घस्याभावत इति श्रुत प्रति
षेधापत्तिः स्यस्य सोने तिन्यासात किन्त्वेवं सति एकस्य टकारस्य प्रसारणापत्तिः सूत्रे भंगाश्रय
तार्थिप। तिसमे यमोरयमिति सेटं संहा भाष्यकारः स्वेवमहसोवंशस्तेधा इत्यर्थ द्वान्रूक्षत इति सं
पन्निविशेषः फल विशेषोधात्स्व[illegible] स्यो त्वेइति धातोरशुवुचिरटिकोता त्वादिविशिष्यः कन्वि
स्वोरतारिकः कनने इशिकृती तिऽनावः स्य हाकरं जभेऽस्याफाले ऽयघेरवगानरे इति वि
ननकूपेरोरम इति सूत्रे च प्रइस्यसकात्पूर्व मस्तु एवंच लयस्या सिद्धस्यारेयवुताह्यस्से स्य
तिन च्चान्त इति निषेधापत्तिः प्राचामिति कोगदिभारोन ध्यध सिद्धसविभाषाश्रयतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इ ऋधे तमः
२१. कौ.

नतद् प्रकृतेः अनातिकगसाम्यचरांणं सवर्णे बांसमभिति चेन्न एवं हि सति ओष्ठ्यसंस्पृष्टगुणकर्णः स्यात् ततश्च
ननु स्वा सिद्धत पानिर्ने गिल्यतइ एत्र हासिये ति दीर्घ स्यात् स नन्वथ ह्रस्व प्रातिशाख्ये स्वकार स्थकार इाथ पवत्क
९३ स्वक्षार सिक्षा मूलत्वाइति स्पृष्टतीयो स्या न साम्या नो स्ति द्वी स्याग्रहणा कशास्त्रे तोध निर्धा हात स्थकारे पदे
शे मा स्यादिति चेन्न ॥ ऽन्कृती सा स्पृष्टतावि स्यावर्तेविवृतत्वा नं परं प्रत्या ख्यापतां स्थकारे पदेश सत्
नकृ दीसा स्वकृ प्रशिलेख पत्र पुत सिद्धे साध्यपि लिप्ता तांशाप्य पि तुं कर्तव्य एवे ति दिक् ॥ ए ओङ् ऐ औ च पद्य
पि हं स्या नांमनधेसा स पहिश्रे यापनी वा अर्द्ध मेकारं अर्धमोकारं वाधी यते सूत्रं ते सुतमिति स्थंतः
पाद स्व स्या व पस्व अकार स्ये हं पस्य तदोपप्रातिशाख्ये अर्द्धमेकारे मोकार ञ्च विदधति तथा च प्रातिशा ९३
ख्ये समाख्यावस्ताद्धस्य र्धशा खासाधारतो अपि खिन्नसास्ये त स्पन्न ग्रहणा म सांव कांश्च पदि हि अका
रादिभिर स्वाद्दशान्नाभिवप्ऽऽभिरपि एकमात्रा तां ग्रहता संमतं स्यात्तर्हि हस्ताघधार्थ मेक मात्रा ९४
येवप्र ञ्धुपदिश्येत अकारादिवत् ॥ नचैवं मेह्ऽन्ग्रह्णा इत्यत्र परत्वान्मात्रिकत्वे व ग्रहणासं
सा स्यादिति वाच्यम् ॥ तपर ओऽइति स्वह्नपोत्र दीर्घ तोर्वि ईदृशे अनन्तर त्वेन सवर्णता ग्रहणा

एकमण्ड ई मात्रा सावयवा त तव हि यतोपि देशे प ओ इति दीर्घयोर्मात्रा चतुष्कं वं गुरुता संज्ञा वामेदि॰ तिसार्द्धं वर्ण
संकसनयो सान्धीः घटमात्राः समनुयतोपि दे से मात्रा दूवं गुरुता से सावेर्णु चत स्य इति क्रियिताः षडेव मात्रा तस्मा
द्विमात्रत्निर्दिशासाम अधिरचैक मात्र वोर न भि मतत्वे निरुत्ति यते नन्येवं एवड॰ ग्रथ्या दे श इति अर्थस्यात्
तद्धिस्याने ऽन्तरतम परिभाषया प्राप्नुवतो रद्वैकारौकारयोर्निवृत्त्यर्थं क्लिपत इति चेन्न मैकस्य क
प्राप्नुमतोऽकारस्य व्याकसं पैत सारंभात् एवं हि पूर्वेभि गोऽकारः शइदशः ऽत रस्तु इव रोधितत्ता शइशः
तत्रैऽभ पंत रामस्याह स्यस्याभावात व र्ध्रीयताम का॰ स्यात इ कोलिकारो व स्यातामता स्मान्माक सार्थ
तेभि रिति सूत्र भ्रामः थनु त सुप्र सा व्याख्यास्यते सूत्रे॥ तथा च तत्र वार्तिकं कारोपन्यपति सिद्धमेङः संस्था
वो नस्यात वैस्वोत रभ पस्या रिति मस्यार्थः शक्त पर विमति षेधेन पङ्ऽ तन्न भागा नान्तरतमो इउ
थत्तिवेवेति सिद्धमा प द्वा पकारः शुद्धतास भः ओकारस्तु शुद्धौ स्य इति मते सिद्ध मि त्व र्थः तथा च
वह. वा नो मा तिसा त्म मतो स व्या मे कारच॰ यगी विकारो कारौ पकारः शकारा इति शेष ओ कौ पपा
चइति च पूर्वी नैभ श्रे धोव ता ताशिरो स्वाभ्यामुपपादयितव्यः ऽ वर्गाः एवं गीः ओ ओ ऽ प धात्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थ चोभया इति सूत्रार्थः इदं च प्रातिशाख्यकृति कलां व्याख्यानमतम्तस्तोत्तु शे वन्धोऽपवादो वेति वाहुः ॥
तत्र ध्वप वर्णे तस्य ऽतरस्मेत्रे वर्त्तमानानान्विहायेत्यर्थः ॥ न्यायसिद्धेयं यथा प्रवाधकभावस्य स्फुटीक
१६ रणार्थं वेदमतं ते इदं शब्द परविप्रतिषेधानन्तरमे इत्यादि त्व साम्याद्वा सिद्धमिति समाधान द्वयं एड न्तु
फलितमतद्वयप्रघोषेऽस्य पिनुस्यमतथापितत्र समाधानान्तरं प्रयास्ति त्यादि यदौश्चेति चकारे
भिन्नक्रमः हेतोरनन्तरं बोध्यः अर्द्धमात्रा प्रवतिस्यादर्द्धमात्रावर्तीति स्तीयोति पन्से मस्ता
मादिवद्यमप्रसाध्यदेशाइविइकारोकारो भविष्यत इत्यर्थः समप्रवि भागपन्सोव्यस्तीत्यक्षरेर्नेष्यते ॥
तत्र तु पूर्वो क्त समाधानद्वयमेव शरणमित्रापि शब्द परविप्रतिषेधपरं प्रथमव्याख्याने य
घपिविधयरतो स्यात तथापितस्मुपत्रमे प्रतिपत्तिर्न भवोत्यादि विप्रतिषेधपरमिति
सत्रेवार्त्तिकं भाष्ये चविरुध्यते नहि गोस्त्रियोरिति सत्रे ता गोशब्देविधीपमानाह स्यो ऽन्यत्र
वरितार्थः वेनाप्रतिपत्तिस्यात नन्वप्रतिपत्त्यन्तराभेदे धिकस्येप्राप्त परमेवेति निपेतस्यिदिति १६
चेन्नत्पदं सति अचड्पर स्मिन्नितिसूत्रे निपः परपराणादेशः परस्याशोऽपवस्यपापु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गपत्तंभवो नास्तिव ह्रिदं गेतासिद्धातीत्यादि भाष्यसंदर्भे विरुध्येतेत्त ह्लेन हि सन्ध्या वाक्यपोः पू
र्वोपतिष्ठाव एव विधि तिबेध सत्त्वस्य विघयोऽस्तु मन्तरं गंव एव द्वित्त्वेत्यतिस भ्यते इत्यत श्रे
य स्फुटीकरीष्याम: द्वितीयव्याख्यानमस्य चिश्चैकानादिवत्प्राप्ति शास्त्रोऽस्य भावे रात्रौ हरात दुर्यवमभयहु
न्तेरागामभिमतस्यापि चतुर्मीत्रस्यतपरकरणाव्यावर्त्यतो नैस्तद्व्हिरापिमभ्युपगमास्तर्हि...
कस्थोन्तरीत्याऋकारऌकारयोः सवर्णविधिरिति वार्त्तिकमपि प्रत्याख्यातं शक्यम भ्यपशिन्ष्टां
तरपश्रसोरस्याभार्तिकारं भसतर्हि ववइभितिसद्वारंभोपित थैवास्यितिरिकृतस्मादेव इतीति स
वर्णेनाईकारद्वैकारे न स्यवत इति स्थितम ननु भ्रातिशास्त्राऽनन्यथापिताविह ट ध्येतेचेता स
किमनिक्रमापाचते येनतयोरग्रहणं पत्नतः प्रतिपादयसीति चेन्न प्रयोगह्नस्वविधौ गंतत
मत्वेनतयोरेवप्रसंगात् एव इतिसत्रंतु प्रत्याख्यातमेव एतदर्थमेव सूत्राभ्युपगमेतु गौरव
मेव सोऽः स्यादेतत् एतन्मात्र इत्यादिक्रमेणाततपरत्वे वर्णितेई स्वाम: तथाचैकुकास सूत्रे
मपशब्देन तपरामेव उपस्थितो सतां तत्कास ग्रहणा हर्ई एकारैकारावत्र्हस्वसंज्ञा

श०कौ०
१५

नस भते तेन ह्रस्वविधिवि धेयोप्यसौ नेति मैवम् त्रिमात्राणामाप्यनवस्थापत्तेः ततस्त्वगोचा
त इसत्र ध्मनचि चेत्यचः परस्य विधीयमानं द्वित्वं तकारस्य न स्यात् प्रसङ्गे इति कायन्न ऽ हुङ्गेय
ग येति ऽ मुराानस्यात् प्लुतस्य स्थावि रतात्प्लुत विधिर्न प्रवर्तेत नच मोम भ्यासेन इत्यादि विधि
सामर्थ्यात्तात्सिद्धिः उपसंविधानेन चरितार्थत्वापत्तेरिति दिक् तदेतत्साह वार्तिककारः संध्य
क्षरेषु प्लुतयो र्गोपदेश सेतपरो आरमाम प्लुतादि क्षेत्यार्थ ताद्रूप शहेशाव यवत्वात्सं धीय मानम
क्षरे संध्यक्षरे मित्यर्थ यी पूर्वी वर्णी सिद्धा वर्वा संशाल परऽपदिश्यते ऽनेनेति करणा प्लुत
त्वप्रयोजनमुच्यते सप्त वयवांत परत्वा आरतोकस्य मास्तिवेत मैति पदोआरताता वस्के १५
र्थ्यम प्लुतस्य सत विभक्ति विधि हैत इ मुडादिर्न सिध्यतीति स्पर्थः अभ्युपेत्य वाहे पंच प्लुतस्तु
अनवत्या प्लुतस्य स्थैव न सिध्यति तस्मात् इकस्तपर निर्देश इति वार्तिकत्रय तात्पर्यमपञ्चा
न्यासपाहे त्याह मत पर इति सूत्रं कर्तव्यं स्यादच्कारादिनिवृत्त्यर्थः प्लुतस्तु ऽ भाष्या
विधिः प्लुतसङ्ख्या वा अतपरे एवइ घ्रस्वादेशे एक हेशे दीर्घग्रहणामिति अस्यार्थः
भिन्नमा मा ई उ ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मपि सूत्रकर्तव्यमङ्माभ्यां मपि वानकर्तव्यमिति समनन्तरमेवोपपादितम तस्मान्तापं सेवः ॥
म्तवं नाहिः पन्न हूपसाधारख्यात स्यादितत तपरत्वा मात्र पन्ते गौ नोह्द्रकं रमेश इसो से त्रिमा
त्रचतुर्मात्राणां स्थाने त्रिमात्रचतुर्मात्रा एवादेशाः स्युः स्थानान्तरतम्यात न चाकः सवर्णे इति
सूत्रे दीर्घ इति योगं विभज्य एकः पूर्वपरयोरित्यधिकारे वाविहितः स दीर्घो भवतीति व्याख्या
नान्न त्रिमात्राद्यादेश इति वाच्यम पशुं विरुद्ध पर्वतीत्यत्र दोषप्रसंगात ननु अमीत्येव
सूत्रमस्तु प्रथमयोरिति सूत्रात पूर्वसवर्ण इत्यनुवर्तते एकः पूर्वपरयोरिति च एवं सिद्धे
पूर्वग्रहणं यथा ज्ञाति एकः पूर्वस्य स एव यथा स्यात दीर्घो माभूदिति तेन पशुमिति
ताथ सिद्धम संप्रसारणा बेत्यत्रापि स एव पूर्वशब्दोऽनुवर्तते हस इति सूत्रारंभसामर्थ्या
त्संप्रसारणाद्येत्यनेन दीर्घो न विधीयते तेन नामविद्धमित्यपि सिद्धम अतो गुणाइत्य
त्रापि पर इत्येव सिद्धे रूपग्रहणसामर्थ्याद्बाह्यः पररूपादेशोऽनन्तता द्वि सन्न ॥

श्रीगणेशाय नमः
श्रीः
९६

तेनपवंतीत्यविषिद्धमतस्याद्योगविभागेनएकादेशोदीर्घोभवतीतिपक्षोनिर्दोषएवेतिचे
न्नएवंसतिकृताकृतप्रसंगित्वात्प्रवृद्धिरेवस्यात्इमामेवाचार्यस्यापिप्रवृत्तिम्
पीदेशोनतस्यादीर्घइतिवानविभागेऽदुरुक्तएवतेनमंत्रौनैरकं एमेश इत्यत्रत्रिमात्रवंतु
म्नीत्रप्रसक्तिःइयारंगेति नवप्लुतश्चविघ्नेस्कतइतिधाप्यनप्लुताप्लुतप्रसंगोसमेवतरि
तिपक्षएवमात्रात्यात् ननुतथापिवसुम्नीत्रःरूपमापद्यतेतस्यलोकवेदयोरप्रसिद्धेरि
तिवेन्नरछांदोग्येप्रसिद्धेरिसारुःपलुतप्लुसोकेप्यक्षितप्रसिद्धिःतथावप्लुतावेवइदुतावि
तिसत्रेभाष्यकारेणवस्यतिङ्अतएववसुम्नीत्रःप्लुतइतिवचत्रौव्यसेनुतासंज्ञापांप्रसिद्धिः
संज्ञायांचतपरंनिर्देशान्तोनर्करावःन्तेतनवमधातिकिंकृतारकादेशेदीर्घग्रहणतोऽदे
तितस्यैवसंज्ञितार्हतिभावःनपतेतद्यातिकिंदीर्घग्रहणात्कर्तव्यापरंनापिवानविभा
गपरेऽनर्कपुनःस्यादेततसरसापत्रेअतातोःतपरकरणोपिएदैचोःकथं

हल्पेस्यवरूपदृसमा

कार्यः सप्तम्यधिकरणे ... कारकात् सप्तमी स्यात् धातोऽधिकरणमिति सूत्रात् आधारः ॥ ८२

८३

ग्रामे तद्धाश्रयत्वम् तत्राश्रयांशः शक्यः तस्य च स्वदेहे कर्मनिष्ठत्वं यत्र तत्रैवाकर्तृ
कर्मणा नाधारसंज्ञा स्यात् स्थाल्यादेः पचतीत्यादिरूपस्यानर्थकत्वस्यात् कारक इत्यधिकृत्य
विहितसप्तम्याः क्रियाश्रयत्वं स्वघटितपात्रसंबंधेति भाष्यत्रकर्तृ द्वारा तदाश्रयत्वम
स्थाल्याः स्यादेः क्तस्य कटादेः स्थेति स्थाल्यां पचतीति भक्तस्य च सति कटे शेते इत्यादौ
...वाक्यार्थबोधे ... अन्वयिता ... आधारत्वं ... औपश्लेषिको
भास्वाधिकरणत्वम् ... त्रिविधम् औपश्लेषिकम् वैषयिकम् अभिव्यापकं
च कटे शेते गुरौ वसति मोक्षे इच्छास्ति तिलेषु तैलमस्तीति तत्संहितावाप्तिति सूत्रे भा
ष्ये स्पष्टम् ॥ ध्रुवमपाये ... अपादानम् ... ध्रुवमपायेऽपादानमिति सूत्रा
र्थ पाकोऽविश्लेषस्तज्जनक क्रियातत्र ... भूतम् अपादानमित्यर्थः ... भूत
मिति भावः ... स्वार्थ ... तत्संबन्धत्वेनाविच्छिन्नमपि ध्रुवमेवापाद
येनापादानमुच्यते ॥ पतितो ध्रुव एव अश्वात् ... तस्याप्यश्वस्य
पतने कुड्यादेर् ध्रुवमिष्यते ... उभयोर् ध्रुवत्वेन ... विभागः तत्प्रति

...तस्मात्करतो ...करतो सप्तमी तस्मा... धातोऽधिकरणमिति सूत्राद् आधारः ॥

कं ३

आधारे तदाश्रयत्वम् तत्राश्रयांशः शकटादेः तस्य च वृक्षादेः कर्म तयाश्रयत्वं तस्य कर्तृ करणादिनाम्नाधार संज्ञा स्यात् स्यादेव परिताऽधिकरणं स्यात् तन्नाम स्यात् कारक इत्यधिकृत्य
विहितसप्तम्याः क्रियाश्रयद्वारेण परंपरया क्रियान्वयी अर्थः ... तदाश्रयत्व म
स्यात् स्यात् स्यादेव भूतस्य कटादेः इति स्थाल्यां पचति मतस्ये वसति कटे शेत इत्यादिषु पच्यते
उत्पत्त्यनुकूलत्वाद्यौपश्लेषिकस्य ... हितार्थक्रिया ... रक्रियायामुपकर्तृत्वं क्रियायां विद्यो
शास्त्रेऽधिकरणोक्त्यन्तरं तत्र त्रिविधम् औपश्लेषिकम् वैषयिकम् अभिव्यापकं
च कटे शेते गुरौ वसति मोक्षे इच्छास्ति तिलेषु तैलमस्ति सर्वस्मिन्नात्मास्तीति सूत्रे भा
ष्यम् ... ध्रुवमपायेऽपादानमिति सूत्रा
त् अपायो विश्लेषस्तज्जनक क्रियाजन्यविभागाश्रयत्वमिति ... भूत
मिति भावः ... तदेवं ... ध्रुवमेवा ...
... शब्दरूपं ... ध्रुवत्वं ... ईरितो ...
... अपादाने ... ध्रुव ... पञ्चमी ... प्रति

तत्र नकृतं त्विकानां भवतां तत्क्रियापाकामवात्तनसंधानामर क्रियापावात्र धातरर्थेन
नुरूपन्नः तेनकृतेकर्मीजर्विभागावतिवस्ये कर्ता दुःखं पततीप्सिसंगच्छतेवस्तुतो
तावसंवधावाचासर कि सवप्रेर्ये व्यापारमात्रमर्हितोपार्थे नकृसीताप्रयोगाति प्रस
तस्याप्रवृत्तेनपाचकोदेवृप्रेशस्य गोरवेरासंभवात्दितिनुप्रतिभातिनवैवमति कर्तृ
त्वान्तेइतिस्यात्रितिशत्रुम भावनाश्रुतितःतस्याश्रितत्वइतिवर्हिकर्तातयतेनपत्रमो
नव्यापारनत्ववोधेसकर्मकधातुनवो धर्माईत्तुसक्तितिसमाधानामासोऽत्ववास्तः नवै
पत्तिकव्यापारजन्यतीहिंदुर्धातुंकर्मसंज्ञयाणाद्वानसंस्वाणवाणेतेनपवमपसमभावातधात्
तकेतेतयाप्रयोगेनवद्दिवोधाभावोऽन्यधवसिद्धत्तर्हिपजनीज्ञयापादानस्ववोधेसत्यादि
मिन्नधातुजन्यवृद्धेर्हेतुत्वंचलाहकाद्धिचोततेईसाहेतोनिःफसेतआहार्थमर्हवरसात्कृ
तीत्वचवुद्धिवारिकारितमवाद्धानलंइष्कपमव्रक्तिनेतिपत्र्यधीयाइत्यंवनिर्दिष्टविषयम
किच्चिद्वात्तेविवयंतथा अवोन्वितात्क्रियवच्चेतित्रिधापादानमुच्यतेइतियावकापदीवात्विवि
धंचत्रसान्ताकातुनानमक्तिर्निर्दिश्यतेतन्निर्दिष्टविषयमपयाश्वालततिपत्रधात्य

दृष्यचतु २
चै. ४५०
२६

नास्त्यर्थः ॥ इन्द्रः स्वार्थं धातुराह तत्र पातेर्विषयम् यथा वस्त्राहकादिर्द्योतते विस्पष्टरत्वाद्वि
द्योतने युक्तिर्वर्तते श्रवोन्निता श्रीपाप्रवृत्त इत्याह यथा कुतो भयोन पाकलिप्रश्नात् श्र
मागमनन्तर्थ विधाप्राह सान्वयः कार्याः उद्देश्यश्चतुर्थ्यर्थः । तस्मात् हि संप्रदाने चतुर्थीति सू
कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानमिति सूत्रात् कर्मीता कारणीभूतेन यमपि प्रैति इत्यस्तित
त्कारकं संप्रदानमिति सर्वार्थ कारउद्देश्यम् इदमेव शेषितम् तदुद्देश्यके ब्रह्म विषयत्वांच
शेषित्वमित्येव पूर्वतंत्रेति रूपितम् अतएव श्रासनदर्भेन्द्रावहरणाय इत्यप्रदानमिति श्री
कारतोऽनीते सोमेनैन्द्रावहरणाय इत्यग्रपयच्छतीति विहिते इत्यदानेनैव प्रतिपत्तिः किन्तु चतु
र्थीभिर्युक्तार्थः कर्मेति तत्र निरसितम् रजकाय वस्त्रं ददातीत्यपि रजकाय कार्याध्यायः शि
ष्याय नवेयं ददातीति भाष्योदाहरणात् रिकमेव कल्तिकारास्तु सम्यक् ॥ प्रदीपते च सर्वेत
त्संप्रदानमिति त्वन्वर्थसंज्ञया प्रयोजनस्य ते निवृत्तिपर्यन्तमर्थमात्र ती च नो रजकस्य वस्त्रं इत्ये
वाहः इत्यतो निराकरणार्थम् स्व्यागांनं कर्मणोप्सितम् प्रेरणां तु मतिमात्रे च रभते
संप्रदानता प्रतिलि वा क्य पं सी पाणिनि धम् सूत्रापा भौदातीतातघम नात्र सूत्रवी: २६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रार्थ्यते नानुमन्यते न निराकरोतीति प्रेरकं वि प्राव गोरहातीत्यनुमतेऽनुपाध्यायावगोर
हातिश्चात्र सर्वत्र प्रकृतिप्रत्ययार्थयोरभेदसंसर्गः विभक्तीनां धर्मिवाचकसात धर्मिमा
त्रवाचकत्वे कर्मीरिताद्धितीयेति स्वरसभंगापत्तेः कर्मार्थकृतद्धिताहोत यथा स्पर्शनाद्य
द्धितीयाद्यर्थवद्धीहोप्राप्तो दर्क इसाहेधर्मिवाचकत्वसंभावादाश्रयत्वस्यातिप्रकृ
तेरचाभानात्विभक्तेवाचतादकन्याश्रयतमात्रं वाचमतदेयताहास्वेनावच्छेदकत्व
करतात्तती पावाश्वआपारेऽपिव अन्यापि भागमानं वन्तुर्थ्यो डेश्यत्व मात्रमन्यत्र
यश्वाह्लससधिकरत्वमनविरुध्यते इत्यपि प्रत्याहूरात्मात्मेति बससामवीतिशेषः शे
षेच्छेतिसूत्रात्तस्यतः सत्याधमात्रं वाचमकारकषष्ठ्याशक्तिरेवेत्सु घमसप्तमी
यत्र कौकारकमध्ये तिसूत्रेशक्तिः कारकमितिपञ्चस्यभावोहर्षनान्तर एवमत्र इवत्तस्य
गोश्चशिक्षितावनेहा ईःपुनपांहस्तेन मपारीपत इत्यत्र देवदत्तसंबंधिनी पाणोस्तद
भिन्नाश्रयकस्यागानं कुलेब्राह्मणोत्तोदृश्यकोनेहानिष्ठविभागजनकोगडुंधि
करत्वाकोहस्तकरत्वाकोविभिन्नकोव्यापारइतिबोधः। यथावधमुन्तुप्रकारोत्तात्रात्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मानमुपदर्शनिमप्ढं जानातीत्याहे द्वितीयापाविवक्षतायां स्वन्तरो तिव्वन्हा कुर्सं वह
तोमे वाचिकातिन्यनाह सुवाकर्मेति मवेभावः सुपां कर्मा द्वेवाव थी संख्यादेवतथा
ति ज्ञाप्य व सिद्धे विपम स्तत्र नियमः प्रकृतेषु वेति धातो कतमस्त्व वाभ्यां कर्मणा द्वेवा व्वता
यास्तान्नियमस्वाव स्वाय: तथा हि स्थौ ग स्प्पोट कर्मं ती द्वितीया द्योक को द्विवचने कव
वनेहस्तो ट्टद्धर्ह्य स्यातिप्रत सभि ता वेकवचन द्विवचने त्यादि रेकवाक्यतायां ः कर्मादि
सा संख्या वोश्तवाच्यता सभ्यते तत्पातं नियमस्वेद्धि धियो धोस भ्यते द्वितीयाकर्मते
वरु तीयाकरतो रुवे स्याद्धि र्थ नियमः कर्मणी द्वितीयेवकरतोः तीयैवे सेवशब्द
नियमश्च उभयथापि सिद्ध नियमविरहे ऽनन्तता दिक मसाधु स्यप्रयोज्य कद्वितिव
ज्ञेकर्मणि ता नान्तत्र क्षितिनिबे ध विवयो भव से वेति स्वोक्त पाल न्नातत्ता थिधि मन्तावय
कोजिकेव ग्रत एवविभक्तो न लब्धतो त्यादि नेवाचिक व्यत्वातो व्यवहारः ॥ ० ॥ इति
येवाकरता भूवताां सारे सुव र्थ निराणि सप्त मायुः ॥ ० ॥ नामार्थ नाह एकं द्विकं त्रिकं च
पचनं तु क्वचित्पञ्चकं तत्र यां नामार्थ इति सर्वे ममोयन्ता: शास्त्रेनिरूपिताः रेकं जाति २८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वघुवेमतस्याप्रवाच्यत्वोद्देशात् अनेकव्यक्तीनां वाच्यत्वे गौरवात् तत्व्यक्तीनाम
पि प्रत्येकमेकत्वाद्विनिगमनाविरहः॥ एवं हि एकस्या व्यक्तेः शक्यत्वाभ्युपगमे अनन्तानन्तरस्व
न्तराणां स्वसमवेताश्रयत्वं संसर्ग इति गौरवं मनसानुसहाश्रयत्वमेव संसर्ग इति
लाघवम् किं च जातिविशिष्टव्यक्तिस्तपेन्द्रनाम्नः हिति विशेषणत्वापाज्ञातिरेव वाच्ये
तिप्रत्ययव्यक्तिबोधस्तु लक्षणया एवं च तत्राघेमनसत्थितन्यकोप्युपपद्यत इति दिक् कु०
व्यक्तेर्वस्यव्यक्तेरेवैकशब्दार्थः केवलस्याक्लिप्तत्वे एवात्राग्रहत्वाख्ये कशोबस्यवा
रमेत्वात्तस्याविशतत्त्वसिद्धत्वात् पुनर्जैवेतत्र व्यवहारो राजपत्नीवेवलग्नहत्वात्से
वधितावच्छेदिका जातेरेव वाच्यत्वमित्युक्ते केवलं न गौरवमपि त्वनवैवं घटपटयमविधावा
स्याव्युत्पत्तावच्छेदकत्वात् तथा वानामन्हीत विशेषणात्वापत्ते धयाक्षन
स्विति शंखाम अकारता लिविकारता तावच्छेदकत्ववह्लन्त्वसोपि सन्त्वावच्छेदक
सकत्वाधासभवात् डन्तेव आनन्त्यविधिभावानामेके लोपपत्यन्तोतमसावः
साकरसंबन्धोनन्वयव्यभिचारिष्वतीतिवस्तुतोन सारूप्तिवदार्थस्यहुंअनवस्थेपद्दृति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

…ध्येनमः २
…ष्ठम:
…२

प्राधान्यादि विशिष्टं वा चाम एकानि सन्त्यवाचकमभिप्रायः शक्तिस्तामेव विषयतावच्छेदिकामा
तिरेकैव तथा च घटत्वविशिष्टबोधे घटत्वांशे ऽन्यप्रकारकशक्तिस्तान्वये नेहेतुरेति
कार्यकारणभावद्वयमित्याद्युपपचितं भवतो ह्येकमिति नातिव्याप्तिरित्यर्थः पूर्वपक्षा
द्विरोधपरिहारः पूर्वं यतो विकल्पमिति नातिव्याप्तिर्लिङ्गानीत्यर्थः सत्त्वं रजस्तमो गुणा
नां साम्यावस्थानं नपुंसकत्वम अभिव्यक्तिरूपत्वं पुंस्त्वम अपचयः स्त्रीत्वम इति तच्छब्द इति बोध्यं त
तो घाः यं चेति तद्भेदविशिष्टधर्मिमात्रपतत्तदादिशब्दाभिधेयत्वं तेनैकैकस्य लिङ्गस्य
व्यवहार सु समानानुपूर्वीकत्वेन शब्दानामभेदारोपात् एवं च पदार्थ पदे पुंस्त्वाम
प्रियं च व्यक्ति पदे स्त्रीत्वमेव वस्तु पदे नपुंसकत्वमेवेति सर्वत्रैवापि पदार्थ इवं च व्य
क्तिरिंवं स्त्रियत्ति व्यवहारस्तटस्थश्च तट मिति चोपपद्यते तत्र लिङ्गमर्थपरिच्छेद
कस्येनानेनेतीति वक्ष्यादिशब्देनानोपपश्येत्स्त्रियोपानासीतीति पश्यते स्यादिति विविभिन्नते ब्रा
ह्मणादिना ऽङ्गतेन प्रयोगव्यतीति विभावनीयम् न च व्यक्ताद्यादिशब्दानां लिङ्गस्येव
वस्थादिशब्दोनक्यापि साधारणांश विशेषम् व्यक्तिशब्दस्याप्यनित्य स्त्रीलिङ्गस्येत २६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पासंभवेपि पशुशब्दस्य नित्यपुंलिङ्गत्वेन स्त्रीत्वाभावात् वक्ष्यमाणवाक्यापेक्षया च रत्नं पश्वे
कत्वे च यथा गवे इत्यादि गेहे दर्शनाद्य मीमांसापाठ्यंतु पश्वे पशुत्वाय जेते तत्रैकत्वपुंस्त्व
कोर्द्विविक्षितत्वान्नानेकैः पशुभिः पशुस्त्रिया वा याग इति वाच्यं तत्र चाह वस्तुतस्तु विशेष
पुंस्त्वभावेऽप्रत्यवान्तो यं पुंस्त्वस्य प्रकारतो न निर्णीतत्वात् वेदभाष्याविरुद्धं सादिपुरु
न्दसि बावचनमिति नाभावाभाव इत्युक्तेः पशुशब्दस्य नित्यपुंस्त्वनिर्णयात् प्रकृते छाग
यागमन्त्रवर्णादिलिङ्गेन निर्णयः संत्रवैतो हि छागस्य वपाया मेदस इति श्रूयते तत्र
छागस्येति छागत्वं समभिव्याहृतमिति पशुत्वात् पुंस्त्वनिर्णयः चतुःकारसंख्यासहितं त्रिक
मित्यर्थः पञ्चकं कारकसहितं चतुःकमित्यर्थः तन्नन्यपव्यतिरेकाभ्यां प्रत्ययस्यैव तद्वा
चकत्वत एव लिङ्गादीनामुपस्थितेः प्रकृतिवाच्यत्वे मानाभावादित्याहुः सत्यम् प्रत्ययार्थे
तेष्वपि पश्वेत्यादौ प्रत्ययवाच्यानां तेषां विशेषाधाराः प्रकृतेरेव वाचकत्वं करत्वात् लिङ्गानुशास
नस्य प्रकृतेरेव दर्शनाच्चेति अत एवैतत्सम्बन्धेपुन निर्बन्धः प्रत्ययस्यैव वाचकतापाप
त्तत्वात् द्योतिकावा चिकावास्तु द्वित्यादीनामिति पन्वेपइति वाक्यपदीये विपयस्य

ह्र०वतु २
पं०म०
९
२९

को ३

शास्त्र इति वदुस्य एव पुष्पसाहनं अज्ञापितं प्राधान्येन सह पदस्त्रीहे अनन्तर शब्दसाधु
पक्षाव्द्वाधे भासते न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमाहते अनुविद्धमिव ज्ञानं स
र्वं शब्देन भासते इत्याद्युक्तमपि वैनन्के: विस्मृत्पादवे इत्यादव थोद्धारतासंभवेन वि
नासैकत्रिपदं शब्दबोधाय इति चेत्तिसोपि प्रातिपदिकार्थः वन्नसत्तावानिति हि: ॥
तिहरु सत्ताया: शक्य न तिरेकात् नयगाइहशाउच्चारवेपाहे शब्दयांग्रहेताश
पद समान सह पदसत्ता या अप्रयतां न साम्ना वाश्चर्व ते रक्त वदे नात गाङ्कुसुवार
वेदित्यादिभाकाशक्तिनामघञकर तो साधुता संप्रतिपत्तेस्ते वा शब्दया भागे न वर नवे
सत्ता या अ संभवा छेदमपि प्रत्वबोधापि कवित्वाति पदिकार्थ इत्याहुः शब्दो
तिवदि भेदे न यव नत्वास्यात् तात आनवेक्तोना दिभि: सिद्धोपसावर्षे च भावते॰
वहाकार्थानुकरता योर्मे दविवक्षा स्यात् तां सशब्दोपि प्रातिपदिकार्थः वदिन मेदवि
वक्षात द्योत्रात दिभिहतात निमर्थवभा सतेअपिहे तो एव स्यात्तथा भासते
इत्यर्थ: अव्यवस्थाव: अनुकार्यानुकरतायोर्भेदेऽनुकार्यस्य पदस्य नत्वस्यात् तथा

सिद्धत्वे शब्दानां रूपेवा अप्रमेदे प्रत्यन्तेविवक्षस्य हेतुत्वात्स्य प्रसन्नाहृकं पदं न्योव स्थिति
माहत्व शब्द बोध ये विवक्षितो वर्त्तते इति व्याप्तिप्रसङ्ग अरत्ता वक्तृत्ति तन्वपदेष
स्थिति देव हेतुस्तथाप्य आभ्रयत वा वृत्तिमत्स्य सत्या न्नाद्युपपत्तिः निरूपकताभ्रव
ता न्वतरसमव न्वेन स्थितिमत्वस्य शाब्दबोधविषयत्वं कुलयपातं इत्यनवधमसपघ्भव स्वो
पपत्तिरूपात्य सपहार्थस्यवत बोधकत्वेन स्व व्याप्तिस्तान समभवाचेति ऽनन्वेवीका
वस्थेव्या सितं ग्राह कत्वं वद्दृशब्दानी तेजसा यथा तथैव सर्वशब्दानामेते पथगव
स्थिते इति विवक्षमनादसूशक्ते निर्व्र्व्रःप्रकाशयत इति वेति २६ प्रसंगादनुकार्यानु
करत्तवारम्भेद्वान्ते साधकत्माह यतएव गावित्याहस्सत्तावाभ्रितीदसाम न प्राति
पदिकंनापि वर्हसाधुत्वंतस्यतम्र गवित्यथमाहस्सत्ताबाभ्रितेव मादृवो वत्तोऽनु
करताशब्दाऽनुकार्याव्न्नमिघसेप्रत स्तेबामर्थवत्या घभावाद्दर्थवद्धातुरित्या
१२ घेत्ततीनपदैर्त्वं न वा प्रातिपदिकत्वं अथव साधुत्वमुपघात अन्यथाप्रसवः पर्स्व
अवर्हन प्रयुञ्जीतेतिनिवेधादित्यं घनाद्दसाधुतावत्तिः २७ इति श्रीहरिवृषभमहाम ग

द्वेनमः १
टी॰ भ॰

३०

कोंडभट्टकृते वैयाकरणभूषणसारे नामार्थनिर्णयः समाप्तः। समासास्त्विह भवन्ते सु
पां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाथ तिङां तिङा सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः। सुपां सुपा
पदं पूर्वमपि सुबन्तं राजपुरुष इत्यादि। सुपां तिङा पूर्वं पदं सुबन्तमुत्तरपदं तिङन्तम् प
र्यभूषयत् अनुव्यचलत् गतिमतोदात्तवतीति तिङापि समास इति वार्त्तिकात्समासः। सु
पां नाम्ना कुम्भकार इत्यादि। ऽत्र मोते [illegible] समासः स च गतिकारकोपपदानां कृद्भि
स्सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति परिभाषया भवति सुबुत्पत्तेः प्राक् स्वोत्त
रपदे सुबुत्पत्तेः प्रागित्यर्थः अन्यथा चर्म[illegible]क्रीतीति स्यान्न स्यात् टाबापत्तेः।
सुपां धातुना उत्तरपदं धातुमात्रं न सुप् न तिङन्तं कटप्रूः आयतस्तूः क्विब्वचिप्र
च्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं चेति वार्त्तिकात्। तिङां तिङापि वर्त
रव तावपवते प्रजीत इत्यादि आख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्ये इति मयूरव्यंसका
दिगणपाठसूत्रात् तिङां सुबन्तेन पूर्वपदं तिङन्तमुत्तरपदं सुबन्तम्। जहिस्तम्बः ३०

त ६

नहि कर्मधारयाबहुलसमासेभीन्द्रूरोपकतीरंवामिरधातीति मयूरव्यंसकादयन्तगीराश्रा
त अव्ययबहुधोपविसमासः सहसुपेत्यत्र योगविभागेन भाष्ये सुप्सुपेति स्वच्छंशम
कौस्तुभे दैत्यवंशाद्यादिसिद्धं तस्मिन्दंष्ट्रायाघप्रावीनमैवाकरणोनक्रिया
नस्याख्यात्वृत्तिव्याख्यानाच्छिन्नस्तत्त्वन्हातास्वप्राप्तिकैर्यं दर्शयति समासस्तु च
तुर्धेति प्रायोवादः तथा वरः चोपूर्वपदार्थप्राधान्यविषवस्सनप्रोक्तं
र्थीसोपिपरस्वागपदादिवदर्शितः चतुर्धा अव्ययीभावतत्पुरुषद्वन्द्वब
हुव्रीहिभेदात् अयं प्रायोवादः भूतपूर्वः इत्यादिकर्मकः आपन्नस्तुः वा नो क्षेति
वेलाघुसंग्रहात् तथा पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः उत्तरपदार्थप्रधान
स्तत्पुरुषः उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिरित्यादिस
न्सत्ताम त्रिप्रायिकाम उन्मत्तगङ्गम् सूपप्रतिन्अर्द्धपिप्पली द्विगाः शशकु
शपलाशमिसाद्देवरस्वरधयमिवादात् तथाहि उन्मत्तगङ्गमित्यव्ययीभा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेनप्र: २
पं०१५०
३१

ये पूर्वपदार्थप्रधानत्वाभावाद् व्याप्तिः अन्यपदार्थप्राधान्यात् बहुव्रीहावति
व्याप्तिरव्ययीभावाव्याप्तिश्च स्त्रवत्तीति नामात्रार्थे इति समासः अधिकीव्याप्तिरिति
तत्पुरुषे पूर्वपदार्थप्राधान्यसत्त्वादव्याप्तिरव्याप्तिस्तत्पुरुषाव्याप्तिश्च अर्द्ध
नपुंसकमिति समासात् एवं पूर्वकाय इत्यादौ एकदेशिसमास इत्यादौ अर्धपिप्पली
उभयपदार्थप्राधान्याद्द्वन्द्वातिव्याप्तिः धवखदिरौ ह्यपूर्व्यादिः शशकुशपलाशम
मित्यादि द्वन्द्वे समाहारे अन्यपदार्थप्राधान्याद्बहुव्रीहावतिव्याप्तिः तिष्ठद्गुप्रभृति अव्य
यीभावाधिकारपठितत्वमव्ययीभावत्वमित्यादि दूषणमसम्भवश्चैवाभि
ताः पूर्वीदिस्तादि रेखाग्राहवादिनि कल्पा इत्यादौ तत्पुरुषस्य सत्त्वात्
हेतेबाधान्विनप्रसंगाः सम्बन्धात्तथा बोधकतानुत द्वैव स्यादिति भावः नव पूर्वप
दार्थप्राधान्यादि समासेष्वव्यवस्थितत्वात् तथाहि समर्थः पदविधिरिति सूत्रे भाष्यका
रैरनेकधा निर्णीतोपि नह्येत्र गन्तव्याऽपि अर्थापत्त्यै पोरवैकार्थीभावव्यवे ३१

श्रीराम १

ॐ तीसेपुत स्त्रि धामे हस्सं सर्गि डम पं वे तित ह्वा व्यय स्थिते: २

तत्राजहत्स्वार्थावृत्तेऽनभ्युपगमात्तासंभवो [illegible] नीलघटशंकामनसिकृत्वाह ॥ जहत्स्वार्थामि
हत्स्वार्थे द्वे [illegible] जहत्तिपदानिस्वार्थं यस्यांसाजहत्स्वार्थाय देवदत्तोपदृष्टोवस्
नामानर्थकोपिस्वार्थ: अवंभावः समासशक्तोयराजविशिष्टपुरुषप्रतिसंबंधेनरा
जपुरुषयदकारप्रिविवृतस्तद्वेधिकस्यकत्पम एकभावपाचकादिवदंद्वपवादिवतानाभि
य अन्यथाराज्ञपदेनाविग्रहवाक्यद्वयराजशः स्यात तेनतांवाक्यैतिसत्यादृष्ट्वा स्वराज्ञः पु
रुषइत्यत्रेवराजस्वराजपुरुषइत्येस्याब्वावतेरितिअजहदितिनजहदितिवदन्ति
स्वार्थं यस्यांसाजहत्स्वार्थात्रयमभिप्राय: राजपुरुषादिसमासेहेनानिति रन्तो
शक्तिः कल्पनाभावात् कुक्कुराजादिवत्पदार्थोपस्थितिसंभवेतत्कल्पनस्यगौरव
परातत्तयाषुक्लकुतः पृशक्तिस्वामोपप्राप्तातोक: कल्पेतत्तथावाकाण्डादिवसाकु
शक्तैयविशिष्टार्थबोधः अयमेवव्यपेक्षावन्तोमतोतरत्वेनभाष्यकारैरुक्तः नता
यन्तेतेसमासेस्पष्टस्येतिविशेषणत्वापातिः सविशेषणानांवृत्तिर्नवृत्तस्यवाविशेषणायोगोनेतिवार्त्तिकात्तत्रथावेर्णं भतयारिन्नोपूर्वेतिरपदार्थप्रधानत्वं

हत्वेनप्र:२

तादिप्रवस्यानुपपत्तेरिति भावः प्रसंगात् कलिभेदमपि निरूपयति तेन पुनरिति हे
अविकल्पीविविधिधेवतव्ये गिधातोर्याक्वतेनाहभेदइत्यादि प्रकृत्येकपाभावः तथाहि
स्वपुरुषइत्यादावरामकीपार्श्विइति बोधः अप्रत्याबाधावेवराजपुरुषः सुंदरइति
राजपुरुषइत्यादावरामकी स्वबोधपि स्यात् वा वासे तद्धितेधान्वेयं प्रवोगइति भावः ए
वप्रतिपूरुषो हेवतौ स्वबोधपि स्यात् वा वासे ततद्धि तस्कास्यभवति छ तइत्यादौ शचेनाहुरंस
नसमन्ध वालि लेव शाब्दं भानेभेद स्तु तस्कास्यभवतेतिन थावारगकीयप्रिन्तो
मिदलिलिलितामतादि एकादुनवधा व्यमित्याहु भपंचवे तितथा भावि ३० प्रवेन्तायाइस्येवपुन्तिभाव्यविरुद्धतातेन्म
राजसंबंधवार्श्वायामितिबोधः ३० प्रवेन्तायाइस्येवपुन्तः किन्तुरेदवागवचन्याचेनोसतो
सकः पूर्वपदार्थप्रधानइत्यादुसेतोऽव्ययुक्तेः समासेत्वेकुभिन्नैवशक्तिः पंचानाम
लिपरंपरेचकेवलिकइत्याशंवेनसमाधत्ते। समासे एवान्यद्दो एवं तसमादेकार्थीभा ३२
कवतेय कुन्तं कतिवधिरतांकचनेत्येवसाधने स्वाभर्थः वहविधिरितिवचनइमुरि
वभावाश्रितेः समासइति कतिमात्रापन्नन्ततासमर्थः वहविधिरितिधानेशक्तेः सन्साधु
शवप्ताविधिपातेसमासादित्वेसमर्थः विग्रहवाक्यार्थाभिधाने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वैत्यवतु
वै०म०

३२ त्यादिव्यवस्थासूपपादेतिभावः प्रसंगात्कतिभेदमपितिहृपपति तेनपुनरितिदे
व्यविकतीत्रिविधेद्वन्द्वै गिधातोरव्याख्यातिवाहमेदइत्यादि अत्येत्वाभावः तथाच
राजपुरुषइत्यादाव राजकीयाभिन्न इतिबोधः अस्यव्याप्तेव राजपुरुषः सुंदरइति
वद्राजपूरुषोहेवतोस्यचोय मिस्यात्वाव्याप्ते तद्विरोधान्तैवं प्रवोगइतिभावः रा
जसमान्धवातिलेवशार्ड भावेभेदस्तूतत्रकास्यमुपतिकतइत्याशयेनाह संब
धिइति।धिविनिनमन्तादिरहादुभयंधाव्यमित्याह उभयंवेति तथाचाराजकीयाभिन्नो
राजसंबंधुपार्श्वाद्यपमित्तिबोधः ३० व्यपेक्षायाहइत्येवपुन्निभ्रमव्यायिरक्षत्तिनम्
सकः पूर्वपदार्थप्रधानइत्याद्युक्तसमौव्यवुक्तः किन्तुरेइवागवपलायनोसमौ
पिपरं पदैकदेशविकइत्याशयेनसमाधत्ते। समासेत्वडुभिन्नैकशक्तिः पंकजश
व्दवतत्पदकुर्वन्तंकतिवमीरांवचनैरेवसाधनेव्याकरणमोरयं तस्मादेकार्थीभा
वव्याश्रितः समासइतिकृतिमात्रोपसन्नतासमर्थः वहविधिरित्यत्रपदेमुक्ति ३२
श्यपाविधिपतेसमासादिस्वसमर्थः विग्रहवाक्यार्थाभिधानेशक्तः सन्सा धु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रि ॰तिसूत्रार्थस्य प्राक्व्याख्यातत्वात् पदादेशपक्षविशिष्टं वक्तृत्वहितसमासैकशेषसना
घ्नतोधातुरूपासुवंवस्य चिङ्‌त्तिव्याख्येयव शतश्यैकदेशतामनं तावानत्तांमतेदूष
तांशानिकृशतधकमेवे त्याशवेनाह पंकज शब्दस्य रितिपंकजनिकर्तुं रचिकेनाहरूौ
वस्थितोतत्रापिसमुदायशक्तिर्नियिधेयात्‌ पंकजवचत्वरूपवतोतावस्थितत्वेतत्कस्य
तदृतियावामरक्षिज्ञादि वदेपिसवापिस्येनोपस्थितत्वेतत्केन नाथेशपकेत्यातेत्वत्स
राजेवत केतावस्थितितिरितिवेलपंकजवदेपिसालुवचादवं स्थ कारपदेपितपाद
यद्यस्पुरतक्तारिष्विमादधीतेसत्राविचिन्नास्वन्तराणां कृपूर्वो गेनधात्वन्तरार्तादिवि
घवते चोवयतोतर्त्यस्यवांलत्याभातिधिशेषस्याधिकारित्वं प्रकरूप्यपूर्वक्षिघाक
रवलमव्यपुत्तंस्यादितिभावः साधकोरमाह । वत्तृणामितितत्रेदून्माविशेषता
लिङ्‌संख्याघकेनगाहपः तेषां यवनैस्साधनेनोरविभिसपर्णः स्वपभावःविशिष्ट
शब्दपस्थोक्तोरराजः पुरुषइत्यत्रेपराजपुरुषइत्यत्रापिस्यात्‌ विशेषताघन्यपः
राजपदेनस्यतत्रोपस्थितिसत्वात्‌ षष्ठ्यभावापत्तेवसमासनियमदारतावका धु°

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्रव्यवृत्ति
वै॰ मु॰

३३ ननु साक्षेशेषतो नामित्विशिष्टज्ञानात्मविशेषणता घटत्वपः विभागो वक्तनत्व कृतमेवे
त्याशंक्य समाधत्ते तावदेनेदेवेति· न्यायसिद्धमेव यत्स्वत्वं तदेवेन्द्रियान्तराग्राह्यत्वं कृ
चौर्भिन्ने समाससंयोति सभावत एवं घटे गतस्य पमसभवात् सादिशेषतो तत्पर्यायशिष्ट
शब्दो रागः पक्षो वैकृ इत्थं तपात्नपासं भवातेन्यायपरिसिद्धमितिभावः अत एव तदेवेन्द्रा
वन्तामुहृद्याद्युग्मत्वेतमिन्न· तदेवेन्द्रियांसामर्थ्यं वासावेदार्थ्यभावकृतोविशेषणः
सवन्लुप्यइतिभाववकारराद्यघरास्यमग्युक्तम्। ३१ तथाधवरस्वसोत्रिकोशाविरोषो
रथोद्वृत्तपुरेनामभ्रान्तः केशवृद्धः स्वप्वर्तीसंकारोऽदिस्शा॥ स्वभूपर्णादिसाघ
वितरेतरस्योगादिक्रान्तपुनर्दपुरोमिश्रसंघातविकारधृवप्रत्यपसोतोवीक्षाध
वोर्वाचवतिकोवावाध्यक्षपतिगोरवं स्यादितिद्रवराग्नोरमाह। वक्ताराद्विवधो
षवहुपुत्रतिभागनमकर्तव्यत्वेन्वापसिद्धन्यस्मार्कं तदितिस्याति:प्याद्यित ३३
घनस्यापः ह्लवगमनेवाद्वितीयोपूर्व्यो न्कान्वेसंग्रहः द्रवराग्नोरमाहवहुपुत्र
सिमद्योजनमितिपावमोचः त्रिवृत्गिरिसमत्रस्यामपादिप्रतीतिरनुभववसिद्धा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न च सत्अलन्त्तो प्राप्तेरकेयाम इत्याहेतत् स्वप्रमयात् प्राप्तिकर्तृभिन्नमुक्तभिन्ना
योधीत्तरं तत्संबंधित्वापत्तव्रहरातापामुखुरकर्तृकप्राप्तिकभिन्यामइत्यपीत्यभात्
प्रावृत्ति-रूप्रतापरचौकर्तृत्व थैस्यकर्मरितालन्हरोतितिवेत्तहिंसमानाधिकरणाप्रा
तिपदिकार्थवोरमेहाच्च वधुसतोरहरकाभिन्नंप्राप्तिकर्मेति स्यात अन्यथासमा
नाधिकरणाप्रातिपदिकार्थवोर्मेहान्व वधुत्व त्ति भङ्गापत्तेः प्रावृधात्वर्थत
पाकर्तृतासंबंधेनेरकस्पत अन्यथा सम्भावाद्यमभाष्योरंग इतः पचपतइत्यत्र
कर्तृतासंबन्धेनेहैव इतौस्यादन्वयपसम्बेतानन्वयानापत्तेः अथोरकभिन्नकर्तृ
काप्राप्तिरितिवोधोत्तरंतत्संबंधित्यामोलन्दयत इतिवेन्नप्रावृधात्वर्थतपानुका
र्थकर्तरि विशेषणतयाऽप्रसम्भयात् प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः प्रत्ययार्थप्राधान्यमितिव्यु
त्पत्तेः प्राप्तिपदप्रावृधिशेष्यत्येतस्या एवनामार्थयोर्नोरकेनसम्भवेहान्वयापत्तेश्चः मे ३८
६१ वमक्रियःपहतपशुःवधतोहनायुपविके सा दावपिद्रवमस्त न हि २

चकर्मिक प्राप्तिकर्त्तापश्युकर्मकोपहररतो हेश्य श्रोत्रकर्मकोधारतोव पिः बहु
वाककर्त्वाधि कर्त्ता प्राप्तिवोधाभुंगमा इति रिकृत्व तिपन्तेव घटत्व विशिष्ट
घटपदस्य वोधकत्व सिक कर्मत्व विशिष्टे प्राप्तुःकइ सादिसमु हापशब्दो यतिर्भो
हइति भावः ३९ साधकानार मातृ पक्षार्थ बहुप्री होपुसनन्त रवेत्स्वनाद्योप्र
समासस्यास्तित्वयत्वेंशत्वं नवकल्पयः यथं भावः विजगुरिस्याद्वि पुविज गोसाम्याद्विप्रतीति
र्नविनाशत्वि मुपपद्यते नवतत्र तस्तत्तासाहि नविज पद्विज स्वामिगोरितिवोधा
पत्तेः नापि गोवहेगोः स्वामीविजइस वं वकोधापत्तेः विजातिप्रात्रस्वसन्दे तापाभक्क्षे
त्येन तत्र गवादेरद्य याणेमाते नच विजातिभिन्ना गोरितिशब्दसु वस्यात्व पोत्वववोधा
पोत्तरे तास्य शब्दनो स्वामित्वापदेन स्वल्पवत इति वाच्यम् विजपदस्य गोपदस्य वा विजि
गमनाविरहे तासपत्रस्यवत्त्वीसमभवात् नच गोपदे साम्प्रत संबन्धएव भक्क इति वाच्यम्
एवमपि प्राप्तोदकः सत विश्व इत्याद्य पक्षार्थ बहुव्रीहो विनिगमका प्राप्तेः वोधि ३९

कार्णवद्वर्णेषि पासान्तात्संबंधाद्विशेषात् नवद्वे पसन्नहारोतिमेपाविकोनांपुनः
बोधकत्वित्रसंगात् नवपरस्यरंतात्वर्ष्यायाहकात्यार्थस्पैव कहासन्नतत्तान इवोरिति
नबोधासक्तिरितिवाच्यम् एवमपिविवितिगमतानिरहत्ताद्व स्योनसन्नहारातावासंप्र
वात् नवपरमपदद्वयसाधुसपार्थानवपानुरोधात् प्रसपानांसन्निहितपदार्थ
मात्स्यार्थबोधकत्वमुचितेतिवाच्यम् एवंवक्तृधीप्रसंभवापत्तेः अनेकमप्यपदार्थ
इत्यनेनानेकमुपंतानामन्वपदार्थप्रतीतिवाहकत्वेतद्धिज्ञानात् किंच एवंसतिघटनदि
पदेष्वपि वक्रिवर्त्तिपदतावच्छेदकताकल्पनाहवाते दूर्धवर्णानांतात्वर्ष्यग्राहकत्वेनोपयो
गसंभवात् एवंसति चरमवर्णमात्रश्रवणेऽर्थबोधापत्तिरिति चेत्र इष्टापत्तेः मात्र
श्रवणात्तदर्थप्रत्ययावतिसत्वे तत्रानवित्तरेव त्वावश्यकार्थवक्तृधीहेतुतन्नतत
कल्पनाद्युक्तयुक्तेः भावनासांशत्वपक्षरकल्पनाह्व प्रशान्तोपपत्तिरिति भूतलीत
स्थानस्थतवार्त्तितरक्लिसमासे सर्वअंश किंनकल्पवेरितिवावदार्थः वस्तुध्वये न्तार्थं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वै०त०मः १
द्वैतनमः २
मै० भैं०

द्वि० अतेव चाधिकरणीभांस्कारप्रत्वनसमासेशक्तिः राजपुरुषइत्यादौराजपदादेस्स्वंबंधिलक्षणा
येनराजसंबंध्यभिन्नःपुरुषइतिबोधोपपत्तेः अतएवराजः पदार्थैकदेशतयानतत्रशक्ति
प्रसक्तेरितिशेषशास्त्रान्यपः नवाघनत्वमादिः कौशलंचिंतनीयइत्याहुः इत्याहुर्निकाहिस्त्रि
कोमावत्तिः ५ त्वार्थतयाइत्याकांक्षादिप्रबोधासंभवात नचाभिधानमिति स्तत्राप्यत्र
तत्सन्तानावाराजसंबंध्यभिन्नइतिबोधविवक्षासमासस्वराजसंबंधवानिति
बोधविवक्षितियाहसंसारादिप्रबोधानियमस्समाप्तः नापिपदं जनपदप्रतिवंदि
शक्तिःसाधितास्त्राधवच शक्तिप्रमानतोपिबोधांतं नचश [illegible] यहेतसन्ततावातेभ्यो
विशिष्टार्थप्रत्ययस्यसम्भवतिअतएवराजादिपदेराजपुरुषाश्रितत्रगृतिसाहोनबोधः
नाविवित्रगृतिसाहेतन्तानासंभवेव्यपचार्थंग्रहश्रीहेतन्तरातापाश्रयसंभवः व
ऽप्युपत्तिभजनानापत्तेरितिवाचामप्राप्तोदकइत्यादावुदकपदेवसन्ततानाहो
कारातपूर्वपदस्यचौगिकत्वेनतदन्ततारातपाधात्प्रत्ययतदर्थस्तानसाधा

३५

३५

प्रसंगानां संनिहितत्वाद्यर्थं न तत्स्यार्थबोधकत्वमुपसंनुरोधान्मे घटादिपदेष्वातिरिक्तशक्तिः
कल्पनानाचित्ये केवल्यसे विशिष्टबोधसंदेहित्वसत्वात बोधकत्वस्यातिप्रसंगे वर्षेऽपसत्वात
धर्मे तेनासन्नं प्रसिद्धिर्धानेनप्रत्ययार्थान्वयबोधस्याभावात्तरवेरकवसाकरत्वं तद्इतिविशेषः॥
स्त्रीकृतं च घटादिपदे लक्षणावर्णन्वरस्यैव [illegible] बकत्वं मीमांसकमतेऽपि सांकुः अतो बोधते - समा
सेवानव्यश्रीकारे तत्स्वसाक्षिपरिकत्वेतादिकं न स्यात् अपर्थवसाभावेनार्थविशेषान्तुरप्रत्ययाद्या
तिपरिकल्पितत्वस्याप्यवृत्तेः नव्यैस्तु निरूपितसमासार्थे तिसमासयहताऽस्तान्तस्वाभिधमार्थत
वाधात्वविशिष्टापावेवाकरताभूवतोस्वबोधप्रतिपादितत्वात् समासवाचकशक्तिभावेन बुद्ध्यसं
बंधरूपवन्नतावा भ्रमवसंमवेनान्वरितार्थवत्स्याणसंभवात् अपवतिपशयुक्तौ सा
रभवाद्यो सुखितितित्वाहारोऽभावविशिष्टः तमाहात्तातिप्राप्तिपरिकल्पितसेवत्सू न्यतामरूतम
र्थवस्तादिस्यवद्वैनसमासयहरांवनियमार्थमास्तुतथावस्तुपतिः - नभिन्नं प्रातिपदिक
मिलधीते समासस्यापि प्रातिपदिकत्वात् पापिवसे केवसेषुसंज्ञावार तावार्थवसावश्यके
तेनसमासाध्याहितार्थ इवसम्यमेवतत्वप्रातिपदिकसंस्ताद्भवकार्थभेदार्थवत्वमेवा
नुमानवत्तिधूम इव द्रव्यन्निषु क्रिवैवं चिन्त्यमानं पेतादेकमेवाघटनत्वपावतिः प्रस

दृग्वेतमः १
जे.म.
दृग्वेतमः
जे.म.

वानो प्रकृतार्थान्वितस्वार्थबोधकत्वमुच्यते। विशिष्टोत्तरमेव प्रत्ययोत्पत्तौ विशिष्टस्यैव प्र
तीतत्वात् पर्युदस्तं हि तत्पदार्थगतस्वार्थबोधकत्वमुच्यते रेवकरस्यात् इति तन्न उपकुम्भ
म्नाई इति व्यक्तौ साहेपूर्वपदार्थविभक्त्यर्थान्वयेन प्रतिपादनात् वैतत्राविसन्निधाने
२८ वक्ष्यानुसन्तिकवन्ति पूर्वविभक्तितस्यात् ... पादवयवत्यनेतारं पानुशिष्टात् स्यात् इदर्थगत
स्वार्थबोधकत्वसमासेन सम्यक् प्रमानवदेत् रमेवविभक्त्यनुशासनविशिष्टार्थ
वत्सन्तेतादिविशिष्टस्यैवप्रातिपदिकलेन विशिष्टोत्तरमेव विभक्त्यनुशासनात् प्र
वप्रकृतिसाक्षात्विभक्त्यर्थान्वयइत्येवकल्पते इति केतर्हि पदूजमात पदं द्विविधं व
स्पशाक्तिनं पूर्वपेसाहेत्येपदं इत्यत्र शृङ्खेव्याननपदर्शनपूजनाहेरन्वयप्रसङ्गः प्रथमाना
नयेतत्र घटेव्यानवनान्वयापत्तौ श्वनच इत्याद्यनोपविशेषणातथानतत्रानपना
घान्वयः पादकान्ती सोधर्म्मा तस्तु वितीयादेः पाक धर्मादिनन्वता याहृवसुरव्याह्व
नन्वयप्रसङ्गात् तदुप्रकृतार्थयमतज्ज्ञान्वयतानविषयत्वमात्रं तत्रात्रविहृद्धविति...
घटं पश्येत्यत्र घटपदात्सम्पादयनेताद्विस्यिताकाशथारणापदक्त्वाप्रकृतार्थस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यावश्यकत्वात्तस्य च प्रसङ्गप्राप्तिरिष्टैव तस्योपस्थितिविशेष्यत्वं प्रकृत्यर्थत्वमिति चे
न्न गामानयतिसूत्रोक्तरीत्या तेन यस्य स्मेरतीवार्थैर्ण्यपप्रसङ्गात् तत्र च समासमात्रप लं
दार्थभिन्नस्यार्थस्यान्वयकत्वं समासात्तद्धितभिन्नः कस्यात इति चेन्न अव्ययस्यैकत्वातो
तद्विधसुबन्ततासां गं वाचकत्वस्य सम्भवश्चाक्तिकत्वात्तस्यैव गुणकत्वादिति दिक् अपि च
समासे शिष्टशक्तत्वश्वीकारे राजपुरुष इत्यत्र मूर्धसे तत्र समिपाहे सर्वत्रानन्व
यप्रसङ्गः। राजपदादेस्स्वार्थे वृत्तौ रसत्वात्तयापादानत्वात राजसंः पववतीत्वादे कर्मत्वादि
संसर्गेतातद्राज्ञ्यादेर्वाकाङ्क्षया वृत्तेर्वव्यतिरेकालिङ्गादिकार्थप्रकारकबोधं प्रतिवि
भक्तिमन्त्योपस्थितेर्हेतुतया आवश्यकत्वात् पुरुषादेस्तथात्वाभावात्तद्राजसः
शुभइत्यादेर्वप्रतिपत्तिकार्थधर्मिकप्रकारकबोधे तद्राजत्वादेस्तस्य च षष्ठ्यर्थके भे
दे नैवान्वयः शुभेतातद्राजसेनैव स्यादौ च विशेषतासम्भवाभिहितरथे हार्दिपा
र्थिकेवान्वय इति नातिप्रसंगः। तथा च समासे परस्परान्वयासम्भवात्

देवेभ्यो नमः १ मन्तः इत्यत्र तमन्तः पुरुषस्य ग्रामस्य विधानं पुनः मन्त्रकर्मसमस्तं सङ्गावतो रितिस्तीवे
वे॰ भ॰

इत्यर्थकेऽयं समुत्तवत्वात् इत्येवं शिक्षार्थे शक्तिः किञ्च राजपुरुष इत्यादेः संबन्धे इति संवन्धे
षारम्भराता नाद्यः राशः पुरुष इतिवत् रातावि रोधात् समासस्य मा नार्थकथा कथं स्वेवविग्रह
३८ स्यात् तच्च यात् स्मात् एकत्वेन निर्तीतानस्वात् नान्वः राजसंवन्धि पुरुष इति बोधप्रसङ्गात् स
विरुद्धविभक्तिरहितत्वात्तिवरिकार्थबोर भेदत्वपत्युसतो रित्यादि प्रवर्तितं वे पाकर
तामूवरो यत एवं वहकर्तुः प्रथमा संख्ये इति हिरितंसततं अवतीत्यत्राङ्गुलं यादेन तत्र चित्रतवि
प्रदेवानं पुनः कर्मकर्मसंरत्नामङ्गावतो रिति इत्यमेव निरूपितं संगच्छते संगच्छते वाहराता
धिकरणारम्भः अन्यथा हताता वा एकह यत्वापि कुरुत्वासात्म क्रीडाती त्वचा हतावरह
इत्येवोरपि एकावत्त्यात् रिग्यता मात्र याव कतपाऽमूर्त स्वात्यी राता तो करसात्वात ३
स्मवत्वतुल्यता हहुताएवैव यावत्तामे इत्याशंका वाग्रसंभवादिति प्रवंचितं मूलतोत
स्मात् समासशक्तिः न तो मे मिनीयेरवस्याभवेव [illegible] स्तावस्त रः इराजपुरुष इ
त्यादेः राशा वा सौ पुरुषेश्वे संवधि विग्रहः विवक्षु रितात् इति विज्ञाता नवा प्रवधि सेवव त
समानार्थकत्वात् इति वोर तथापि प्रथमात्ता नामैव वकुंधीहि रिति स्त्र्याद्यर्थ

इत्या ३

न्हौ १

इति प्रथमान्तपदे वाक्यं चित्रगावो यस्येत्येवं संभवत्येव षष्ठीति समासविधानाद्गृ
पं २ हः पुरुहव इत्येवन्न्ते वाक्यं तथापि तस्य नेति ग्रहत्वं भिन्नार्थत्वात् किंतु नत्वेवेति मी
मांसकाः तान्प्रसङ्गादित्स्यवति॥ भाष्ये ततश्च तत्कृतार्थविहितेऽपि पूर्वकर्मगताप्रथमा
न्तायाहोतवद्वहिपर्णीयः तद्धितकृतो व्याकृत्यि इत्यर्थे बाधकं विवरणमाख्यातं तु
पाणिवर्णीवोढा हृः तथाहि ग्राह्निकः कुम्भकारः इत्यत्रान्तःकरणाकव्यापाराश्रयः कु
म्भानुकूलव्यापाराश्रय इति बोधः अन्वेद्र्धव्यतिकुम्भं करोतीत्यत्रान्तःकरणका ८
त्वानुकूलाभाववत्ताकुम्भोत्पत्त्यनुकूलाभाववानिति बोधः कृत्प्रत्ययवैकारकात्तामाख्याते
भावनायाः प्राधान्यं चेत्तो मीमांसकस्याधीति गुणप्रधानभावांशव्यत्यासो न विवर
णात्य बाधक इति नात्र वार्त्तिकस्य चित्रगावो यस्येत्यादि विग्रहस्य बाधकमस्तीति भा
वः इति नन्वस्तु रूपोपासर्वत्र समासे शक्तिरस्तु तथापि विग्रहः तथापि बहुव्रीहित
पुरुषकर्मधारयवोः शक्तिस्वताहिशेषान्तिबाद्स्याप्यव्यभिचारात्सिद्धान्तसि
त्रि न्तं स्यादिस्वतमाहा॥ वर्ण्यंदर्स्य तरङ्गस्थवहिरङ्गत्यचिन्ततमरवकीयस्यैख्या

पक्षाभेदोधार्थवद्भाकं न्हास्यतेश्शालितियहे १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवे नमः
ॐ भ:

३९ सोऽशाक्कोधश्च तस्मा दीर्घ इत्स्यासोप्राकृतान्तस्यत स्वातितमस्याग्रयमात्पाधिप
रत्ताधिरोधइत्यर्थः ॥ अथ भावः नैषा स्वपतिपदं समासशक्तिपदं नैषा इत्यतो निषाद
नां वस्वपतो निषाद स्याभिके पुरुषा नारेवर्धे सर्वे सर्वत्रैश्च शक्त्या नानार्थे मात्रणा
र्थं नानार्थे तात्वर्थो द्विशब्दा वजातिरितिन्याये न तत्वं स्व नावा वर्ष्ट्र दुवेन पूर्वोक्तिस्ता
र्थे एवो पादानत्वात् विस्तरो वात्तात्कस्तु न मितिवरे खामधि सतित त्वर्थे बको पूर्वशब्दे
तिबद्धान्तानां यावद्वीरस्यातात्पर्यमेव कस्य कोदानशिक्षत इतिदिक् ॥ ० ॥ इति वैया
करणानां तारसमासशक्तिनिरूपणं समाप्तम् ॥ शक्तिग्रहोपायान्स्याः स्वरूपमाह इन्द्रिया
णां स्वविषये बन्नाद्दिर्वैग्यतावय्याधन्नादिरबै शब्दानां स्ववश्यो योग्यतात्रणा ३६ ॥
इन्द्रियाणां वन्हुरादीनां स्वविषये बुधचरिषु यथानादिवैग्यतात दीपवान्नुष्कालिका
रतातात्पाशब्दानां मन्याथैः स्वसहस्त बोधकारताते वैज्ञात्यता सेवशक्तिरित्यर्थः । न
नु ज्ञेधकारता वमनादिमते शक्तिः श्राधुनिक देवदत्तादिपदे तद्भावात् ॥ मल ३८
नादिकारिसंकेतावते व्यनवबोध प्रसङ्गः ॥ सान्तानिकालितध्वायेश्वेति संकेत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्यतो ज्ञातः प्रमेयत्वादिना तज्ज्ञाते ऽपि बोधव३ गं गत्वं घोवेत्यत्रैत्सर्थः

ज्ञानमपि हेतुर्यथा ज्ञानं तथा ज्ञानं शक्यतासत्त्व शक्तिरस्तु सर्वाधुनिकेपि आदेर्गवादे
वेश्वरसंकेतत्र अत्रो ऽयं ते संकेतो न स्वरूपसत् हेतुः अगृहीतशक्तिकात् पदार्थबोधप्रसंगात्
नापि समासज्ञानं नापि संकेतस्ये तत्त्वज्ञानं हेतुः गवादिपदे द्विविधशब्दसंकेते ऽनन्तज्ञा
नशून्यानां लौकिकमीमांसकानां तत्तत्पदैर्बोधजनकत्वग्रहवतामेव बोधेन तथा
पि ज्ञाततत् तथार्थधीजनकतावच्छेदकत्वेन तज्ज्ञानं हेतुः ततोपि सांद्रत्वेनार्थधी
जनकत्वेनैव हेतुता वाच्यत्वाच्च सिद्धेः तथाधुनिकेश्वरहेतौ संकेतज्ञानादेव बोधेना
व्यभिचारः तत्राधुनिकपदे ऽपि समर्थबोधपत्तिः तदाग्रहे पदेतत्पदार्थबोधकत्वस्यावश्यग्रह
नेन व्यभिचाराभावात् तत्स्वातंत्र्येण बोधकता ज्ञानं करणावात्मकर अन्यथानेति तद्धी
जनकविलिंगानतोऽस्मावच्छेदकपमथोपुह्यो नेमे तिजानतत्तत्ग्रहापत्तेरिति नेद
तद्विजनकविलिंगग्रहवतो बोधेतपदे पदग्रहं जानतोपि तद्ग्राहसंभवात् अथ वा
लिङ्गोपस्थितिध्वानतत्वापत्तेरितिइदं वा अर्थधीजनकत्वं पिवाद्ये संकेतज्ञानगृहीतोपि तत्स
ज्ञानानपूर्वेण बोधः नापि स्यान्तरीतावच्छेदकताप्रतिरिक्तस्य तत्शक्तिग्राहकस्य च

दे॰मेन्त:
वै॰मु॰०

३८॥

यद्यारम्भकत्वस्य तत्साध्यत्वात् किंच प्रत्यक्षादि जन्योपस्थितेः शाब्दबोधानुत्पत्त्या बहुभ
बोधं प्रति शक्तिजन्योपस्थितेः हेतुत्वं तत्त्वेन जन्योपस्थितेस्तत्कारणत्वं वा अपि तथा च
कार्यकारणभावग्राहकस्य नैयायिकैरेवं स्वीकारात् पुनः शक्तिजन्योपस्थितेस्तत्त्वेन हेतु
तेति लाघवं अपि च यत्नत्तारतम्ये [illegible] कार्यकारणभावस्य प्रसंगे व्याप्तिवारः
शक्तिजन्योपस्थितिं विनापि लक्षणया जन्योपस्थितितः शाब्दबोधात् न चाव्यवहि
तोत्तरत्व संबंधेन तत्तदुपस्थितिमत्त्वं कार्यतावच्छेदकं तत्तदुपस्थितेस्तत्तत्कार
णतावच्छेदकम् इत्येवं कार्यकारणभावप्रसंगात् किंच पदार्थोपस्थितिप्रस
क्तिः शक्तिस्तात्पर्येण स्मरणात् शाब्दनये न बहेतुत्वे तेति व्याप्तिवारेण गौरवं च प्रा॰ वदेदे
ति इष्टव्यम् ननु चेदं पदमेतदर्थबोधकमिति शक्तिरिति कार्यकारणभावकल्प
नेपि पदत्वदर्थभेदेनानेककार्यकारणभावकल्पने गौरवमतो वापि संसर्गतत्त्वप
रस्परव्यभिचारवारणाय पाठ[illegible] तात्पर्यघटितेत्व [illegible] तथापि शक्ति
[illegible] मोत्तरोधेन तत्तत्पदत्वतदर्थभेदेन कार्यकारणभावानन्त्यस्य तथापि से ३८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात् तत्तस्तताकार्यकारणभावकल्पनागौरवं परं तन्नास्ति रिच्यते अथ कृतिजन्यबोधव
स्थितित्वेनैव शाब्दबोधहेतुतास्तीति ज्ञानत्वेन च पदार्थोपस्थितिकारणतैवं मया
वाच्यमिति चेन्न शक्तिलक्षणान्यतरस्य स्वशाब्दबोधहेतुपदार्थोपस्थित्यनुकूलप
पदार्थ दसंबंधत्वस्यावश्यकत्वे तत्त्वस्य कारणतानवच्छेदकत्वात् शक्तिसमवेतस्य गौरवात्
शाब्दबोधहेतुतावच्छेदकस्य पदार्थोपस्थितित्वेन कारणतेत्यत्र हि तत्कार्यकारणभा
वग्रहस्यासंभवात् ... प्रमापि शक्तिज्ञानत्वेनैव हेतुता ... संबंधकल्पने लाघवा
पाशक्तेः विषयवैशिष्ट्यमिति चेन्न शक्तिज्ञानजन्यपदार्थोपस्थितेः कार्यकारणभावग्रहे
लक्षणानिरूपकस्यावश्यकत्वात् तत्र च यथा गङ्गातीरबोधसंबंधाग्रहे तो गङ्गापदश
क्तिज्ञानतोपि मीनघोषादिवाक्यात्तीरबोधप्रसंगः शक्तिज्ञानस्य हेतोः स
त्त्वात् ... घटमानयेति वाक्याद्धस्तिनं च स्मृतो घटपदार्थे भावाघटानयने नाकांक्षित
पदकस्य च समूहालंबनस्मरणात् ततो घटानयनपदत्वावच्छिन्नशक्तिपदकस्यापि शाब्दबोधापत्तेः स
मूहालंबनरूपापदार्थोपस्थितेः ततः सत्त्वात् तथापि विषयतया शाब्दबोधं प्र

ॐ नमः

वै० भू०

तित्वं शक्तिग्रहबोधकत्वमिति गत्वाद्यवच्छिन्नतिहेतुरितिवाच्यं एवञ्च स्वत्वात्तादृविशिष्टे शानस्येत
हेतुत्वस्य संभवदुक्तिक मितिचेतेन शक्तिः प्रकाश्यते ज्ञात्वैवेति ति सत्तारताशानं कार्यका
७० रताभावात्तदंशविषयितिपराहतम् प्रयोज्यस्यानतिप्रसक्तेः स्यादेतद्यस्य श्लोकवार्तिक
वच्छितं चित्तैरत्ताभावे तेनैवं भावादितोमेधदर्शनाद्धोधकताशक्तिस्तत्रापिस्या
त्तथाच साधुतापिस्यात् शक्तत्वस्यैव साधुतायां व्याकरणाधिकरणे प्रतिपादना
दित्याशंकां द्विधा समाधत्ते असाधुशब्दज्ञानेनैव बोधकाः केचित् स्युस्ते वाचकत्वा विशि
ष्टवाचित्वात् पुनः पर्यायाः असाधुगावीत्यादिः असाधुशब्दज्ञानेन साधु शब्दस्मृत्यावा बोधकः
बोधकः केचित् स्युस्ते तथा वदि प्रियतेऽसाधुस्मरता पर्यायोपयोगो न तु साक्षाद्वा
चकत्वमतो न साधुत्वमितिभावः अनादिरिवाचकत्वपक्षेपि ते साधुत्वज्ञानेन प्रयोग स
तिहेतवः तात्पर्यमुपलभ्यैव शब्दार्थस्य प्रकाशकेन शिष्टैरङ्गम्यते वपर्यायाः ७०
वसाधवः नयतः स्मृतिमात्रेणात स्मात्साधोर्वाचकाः अन्यासत्त्विति वषाचास्यः
शिक्षमाताः प्रभावते यतत्वंत द्विवं तेन यव्यन्ते भवति निर्णीयव एवं साधो प्रयोगे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ज्ञेयो वापभ्रंशः प्रयुज्यते न साधुरत एव हि तैः कश्चिद् दोषोऽभिधीयते इति न चापभ्रंशानां सा
क्षाद्वाचकत्वे किं मानं शक्तिकल्पकव्यवहारादेस्तुल्यत्वादिति चेत् समं तत्तदीशमे
देनाभिन्नत्वे च नत्तो बुते ब्रुशक्तिकल्पने गौरवात् न च वर्णानुपूर्व्यातुल्यताशक्यातेजा सर्व
देशेष्वेकत्वाद्धिति नमनाधिरहे तावाहि सर्वत्र शक्तिकल्पनात् न तत्र पद्मंशे तथा त्वत्व
वाभ्रंवाराणां वर्णानुपूर्व्या तपाततानायते श्वैवं वयंशक्त्यमेवास्तु साधुत्वमिति वने वापि
कमीमांसकानां मते तत्वमते नैयायिकमतर्द्दृशं नतीशमते माह वाचकत्वाविशेषेऽपि
अवंभावः अपभ्रंशानामपशब्दत्वेन तत्तोबोधवदनं स्यात् न च साधुस्मरणात्ततो बो
धः तान्विदुषां यामततानामपि बोधात् तेषां साधोरयोधाच्च न च शक्तिभ्रमात्तेभ्यो बो
धः बोधकत्वस्य बाधे न तत्र भ्रमस्यात् ईश्वरे तच्छक्तिरिति मतेऽपि समानत्व
विषयितालास्वाबाधाभावात् शक्तेः वर्णार्थपदविशेषघटितापामाससममवात्त्वेति
८ नोच वाच्यवर्तिवेषां वर्णानपभ्रंशादियुक्तो द्यभिधानात् ब्रुवसिद्धिमानं तावेनते वा
साधुरमाकः हेवी वागुप्पवर्तितापिमेशक्नोरभिधानात् प्रेः श्वलिपवर्षे नाम्न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देवीनप
पुल्लिंगत्वं
दो. भू.

अथार्थकः भावाधकः पुल्लिंगविपर्ययः एते सबधावकानान्वे इति विपर्य
यश्वार्थः १

५१ सिद्धत्वास्युल्लिंगविपर्ययइति किंवाच्यमितिनामनाहिरलोभ्यावापानपिशक्तिः नवतासांना
मर्थहेत्वः संस्कृतवननहाता कुश्ला वापाः सर्वेत्रैके सेनय सर्वेविनिगमनाविरहतोध ६२
स्यात किंवा नुपूर्वविहेवरुद्धेटिकासाववक्यावैच्छिन्नभावाभावमवच्यान्वैवेतिके
सोधोधिशेष इतिविभाव्यसूरिभिः तथाच संस्कृतवस्याबाशव्दांश्चान्तारवन्नव
र्थपतपाधावारांगत्तानावतिः साधुनामेवकोशहोविभ्नगाम्मिधानातेनन्नेवं
साधुत्तातेवां स्यादिसतभाहनियमइति पुराणजननजोधनायसाधूनांसाधुत्विधी
वितवमितिविधिः पावजननवोधनायतासाधूनितिनिषेधः तथाच पुराणजनत
बोधयत्वमसाधुत्वम पावजननवोधयत्वमसाधुत्वंतत्रजनकतावच्छेदिका वत्तातिःत ५१
स्तापवकत्वकोशादिव्याकरणादिवतवमेववतागमसूपारेवृत्तीहरतोकथा जनक
तावच्छेदिकशक्यतानांश्वाहे साधुत्वमितिसंगच्छतेअसाधुलिंकेदेव इत्यादिनामत्वम
विघ्नत्रमितवाहिमाच्छे साधुसाहत्तातत्तस्मुरस्कारेताप्रवृत्तौसाधुत्वमेव
आधितके साम्रलौकिकानांत्वसाधुत्वमिवश्वेव असतपदप्रातरागाद्येहेत्वर्धे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धातोस्तं हेति व्यादिकं सन्त्त तावाव्यसाधुरिस्तादि चित्तरे ताद्रूप्ये चितं भवतो १ अतिरिक्त
शक्तिग्रहोपायमाह समस्य शक्ते समन्य युवे ९ वतांप्रति वो ९ यता समया हवो ९ यता सांव ८
मातावि शास्त्रे वा ९ वेवत्र सर्व प्रयोगविषयः वो ९ यताप्रति वो ९ यता शब्द प्रति वो ९ यता विषय
इति समवाप्त अव्यहारादुष्के ९ यता संक्षिप्त शक्ति ग्रहः घटपदमात्र वैयाकरणे सर्व धीति
व्यवहारात्सामग्येय स र्थः ३८ ॥ इति श्री वैयाकरणभूषणसारे शक्तिनिर्णयस्तृतीया
पूः नञर्थमाह नञ्समासे चापरस्य प्रधान्यात्सर्वनामता श्रारोपितत्वं नञ्योत्पत्ते नञ्
सार्वत्ति सर्ववेत्र नञ्समासेऽपरस्योत्तरपदार्थस्य प्राधान्यात्सर्वनामतासिद्ध
तीतिशेषः आरोपितत्वमेव नञ्द्योत्यमुवेदभिति शेषः अवेधावः असर्व इत्यादावा
[redacted] रोपितत्वसर्व इत्यर्थे सर्वशब्दस्य प्राधान्याबाधात्सर्वनामतासिध्यति अन
न्यथा इति सर्व इत्यत्रैव सोऽत्र स्यात् घटो नास्तीत्यादावभावविषयकबोधेतस्य विशेष्यता
पादर्दर्शनात् असमर्थत्वसमासत्वार्थो बोधो मानसः तथा हि सर्वस्मै इत्यादौ सिद्धिः स
र्व इति आरोपितत्वमात्र विषय समारोपमात्र अन्याविषयत्वं सर्व इति निष्क

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थः घोत्व सो विशेषिणाता तं घोषकत्व मभिप्रे सर्वं घटो नास्ति अघुशलताइ सा ह्यवारोप
वो ध स्व स ङ्गिनु म धपिह ह्रस्व त्वात न्ता न्तर मा ह अभावे वा त हर्षे ऽ लु मा ब ब हितत
५२ शवात द्विश व्रतोविशे क्वाचा भावत स्य च धो ब्धिताम तद्दर्थः न अवर्थः अर्थपदेघा
त्वत्वथा क्व व न्त्वको स्सा धारेतोपनकीर्तने नावभाब स्येति तथा वन स्तूकेम
लाभा ख्याननि रूक्ते व ह्रार्थकइति निहृतं व ह्रार्थीवस्थनपुंस्के भावे क्त इति क्तः अप्रा
वार्थक इस्वर्थः वस्तुनि छतः व ह्रार्थो प विशत्तिलवर्थे स्वाहश्या दिंश्प्र ध्यारोपित ना ६
श्राह्लत्पाः स्वात्रिपाद वोऽर्थ वस्ये स्वर्थ इति वेद पदः तन्त ॥ आरोपित श्राह्लत्पस्य
स्नाधिपारेन्नमेर श्रावव त्पारे अव्यथा सा इश्वरेरपि वा व्यातापते: वसु शाह श्व ५२
तद्धावथस्य ह्रव्यपना इ सत्वता न अप्राश स्तावि रोध श्व न अर्थाव ट पूर्को र्ति
ता इति प ठित्वा अधाह्लता: अपावम अनर्थ: अनु ह्रता केवा अपवशा यो वाइल्वेता
ऽश्व स्य: अधर्मइत्यु दाहरन्ति त त्तु शौर्यकार्यमभिप्रे सेति स्व छ प्रत्यवश्चवि
शे बताभिति प्रति वागन्ती तिशेष: तथा वा सर्वनाम पदे सर्वनाम संज्ञायां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नेक प्रत्ययवत्त्वे सिध्यते स्वलेक पा वा स्वन्तत्ता पा दुःखे सा हृद्वे कशलं प्राधान्यात् द्वयवनति
वमः अधास्ते ताद्रूप्यात् हेधु स्वरवदाणि प्राधान्यात् सेतु लहृषसं अवसं भव सि अनहं भवामी
सोहोपुरुहवंववंतादि व्यवस्था योपपद्यते अन्यथा तस्य व्योमभ्रांव इति वर् भावो सपुत्र
इसमहोरःवचेत्पुत्रास्ते समानाधिकरणस्य तिङ् अप स सा सुहवव्यव स्थान स्यात् अनु
सन्नते च मे इत्युक्ति वा गार्य तदीमि तो भवति काम वन त्रिवे ति अन्यथा तु समानाधि
करणम् नाकेवचन्तमिति भावः विशेष्यावे तिग्र तियोगि नो तिशे प ऽर्थं भावः गौता
वेष्यित समासे प्र तत्त्व हेतुः सुलो वाकारको ऽन्न समासे ह पी ति राव कासर्वनाम संज्ञा
नानुपपत्ता अस्य सः शिवइस्य गरो व नारराता वा न समास इति हि विशेषणम् न च तत्र
त वक्तृ क स्य सर्वनामता ऽस्ति गौ तायात्र अकारि सक स पिंह तव्या ङ्त्या सर्वनामतो रे
वत त्रयम् हताःसा भाव तत्या वान्न समास इति राव कं सर व व म अनेक मन्य पदार्थे
इत्यादावेकवचनं विशेष्यार्थं राधात स्यात् प्रवृत्ति ते पता द्वन्द्वस्य इस तोड त्वन्तं सुव
यहतां विशेष्य मेकवचनान्तमेव किन्त्वनेकशब्दा प्रवचनोपादानेव हनांव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तम
चतु.
मे. भू.

६३

दुःखजनोपायात्ततो दुःखोद्धरणं किन्तु स्विधोत दुःखप्रध्वंसस्य हाथैकवचन मित्यभिप्रायकं भो
तस्मात्किस्पास्वेच्छते ऽनेकैश्च सन्त्यपि चाच चेति विशेषान्न्ऽ रोधातत्वकं सेवनान्यवत्वेन
नावच्छैकवचनं ननु तत्र इच्छार्थं धर्मावृत्यप्रयुक्तम स्मात् च्यवतन्न नैकेगत्संधैरिवोभय
पइसास्त्रिकमपि स्वरूपवाद्य मम स्वं सभ्यवसीसा हे दुःख हमित्ते च नहात्ताता नञ्द्योतकः तच्चाद
भिन्नेनतदुःखद्वयेन तिऽः समुदानाधिकरणाद्युत्पदत्वस्यात्वभिन्नत भिन्नताश्रयिका
भवनं क्षि पतिशब्दबोधः स्वोतपचसीतत्यद्यहभिन्नताश्रयपाकानुकूलभावनाभि
यः घटो नास्ती तत्र घटाभिन्नताश्रयकास्तित्वाभाव इतिरीत्याबोधः अत्र समस्त नञः
किंवाधावबोधाऽयात समधामाधेसन्ताभावत्यान्योन्याभाव त्वारित्वेताशक्यः तद्द्वे
तावोधाकिस्याघटनाभिन्नत्वमानमिति ॥१०॥ इति वैयाकरणभूषणसारे नञर्थनिर्णयः समा
प्तः ॥१०॥ प्रादयो द्योतकाश्चादयो वाचका इति नैयायिकमतमयुक्तं वैयाकरणानां
चादिति द्योतकवलिल्त्वातानाद्योतकत्वं समर्थयते ॥ द्योतकाः प्रादयो येन निपाता ६३
श्चादयस्तथा ५ उपास्येते हरिहरौ लकारो दृश्यते यथा येन हेतुना प्रादयो द्योत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कालेनैव हेतुमताद्रव्यत्तथा द्योतकाद्दस्यर्थः स्वेभावः ईश्वरमनुभवतीत्यादावनुभवादि
प्रतीपमातेति न धात्वर्थः भवती सत्राव्याव्रतेः नोपसर्गार्थः तथा चाश्रुत्वप्रसिद्धतयातत्रा
ख्याताव्योतनव्यवापत्तेः श्रेवानां प्रकृत्यर्थात्वितस्यार्थबोधकत्वपुत्तनेः मनुनाद्युती
त्याद्यव्यनुभवादिप्रत्ययापत्तेश्च न विशिष्टार्थे नियोगात् तथा च धातोरेव विघमा
नत्वादिवाचकस्यास्तु सन्नेताता उपसर्गस्तात्वर्थग्राहक इत्यस्तु तथा च तात्वर्थग्राहक
त्वमेव द्योतकत्वमिति । तन्नाहि क्वचित्तु स्वयमेव भी वक्ष्यतीत्याशेन इत्यविशिष्ट
त्वेनैव द्रव्यमस्यशब्दस्तात्वर्थग्राहकद्रव्यस्य च सुवचत्वादितिस्पष्टं पुनश्च नारमाह ८
वाच्यतेइति मन्त्रे पासना कि नुपसर्गार्थः विशिष्टस्य धातुमात्रस्य वाच्यताघः । तथाच
तिस्यार्थकत्वव्याधिकरणताव्यापारे वाचकत्वरूपसकर्मकत्वस्यास्वधातोरुपासना
रूपकत्ववाचकस्य धाताद्रव्यापत्तेस्ततोऽकर्मितास्यकारी नस्यात न हितीयः गौरवात
त्तीवैधागतं द्योतकत्वं तात्वर्थग्राहकत्वसाधनादिति भावः ऽश्रुत इत्यत्र कर्मत्वातिरि
वः [redacted] वादि क्वचित्तु स्वमिसाहतथा न्यत्रानिवाते पिरवीरः कर्मवाव

ह्यवृ.
थे. भू. ०

यत्राह्निके समः अन्यत्र स्यात्ताक्रियते असंक्रियते दुःखीक्रियते शिव इत्यादि अत्रापि धातोस्तदर्थे
कर्मादिरोल्लकार सिद्धयर्थं सतां इत्यधात्वर्थ कर्तृत्वा क्रियापस्य गौण द्योतकत्व प्रमीतान्यथानुपपत्तेः
बाह्यविस्तृधातोः सकर्मकत्वमत्र स्यात्वतत्पाठ्ययर्थे व्युत्सकर्मकतानस्यात् अन्यथानुपपत्ति
५६ कुरुते सेव्याभिकुर्वते इत्यादि स्यादिभावः अर्थोवासनासां न्यात्कारादिरिति पातायोस्तु
सान्यानुस्वान्तरस्य वारिति कोशस्वरसात्तदेव कृतो व्यापार एव धात्वर्थोस्तु स्वस्वयुक्ते
निपातात्तत्तदर्थं कूल अधिकरणताव्यापारवाचित्वं सकर्मकत्वमिति मेधि सुखं च भिन्नतिद्वक्ता
न्तिकावपुन्नातीति नेदं साधकमिति चेन्न नामार्थधात्वर्थयोरभेदेन सान्वयान्वयासंभ
वान्निपातार्थधात्वर्थयोरन्वयस्येवासंभवात् अन्यथा तण्डुलः पचतीत्यपि कर्म
तापत्तेः सानिधातत्वर्थे ऽन्वयाभावेरिति किंच प्रातीतिकवाच्यं स्तोभपान्वकर्मकीद्दशा
तिस्ववत्‌ इतिवभू वान्वकर्मकी हशोसिद्धिरिति च स्यात् अमस्मते प्रादेशान्तर्धकत्वात्तत्तद
न्यवहत्वात वयद्योतकता ते वा स्यादिति साधकान्तरमपि प्रत्याह विशेषयोतिशोभ
नस्समन्वय इत्यत्र इति तिरिवापित्रेत्यान्याहितिधयरव्यदित्योसमञ्च वइतिच ५६
वक्तो भवत्स्वाद्दृष्टत्वा इत्यस्याव्यापत्तेस्तस्य संभवः अव्यथाराजपुरुषइत्यत्राव्याप २३०

ड्डवस्वव त्वरिरस्यचे वेवस्यादिति भावः । रिजन्तु प्रातिपदिकार्थबोधे रेनान्वयबोधे विप्र
क्षितत्वोपस्थितिर्हेतुरिति काङ्क्षाकात्ताभावे निपातातिरिक्तविषयकत्वेति मोक्ते हा बहुत्वा
शंकायाह परार्थस्वसदृशान्वे तिद्धि प्रान्तो नकस्तावन्निपातेतरसंकोचे प्रमाणं किंचिभावे
पा॥ सदृशासदृशेन समानाधिकरतोनेतिपावत्तमन्वेति श्रयेनेति शेषः विभागेनप्र
शद्दशेन असमानाधिकरतोनेतिवाचत्मयमर्थः समानाधिकरणप्रातिपदिकार्थयोर ति १
धेतत्वप्रयुक्तित्तिर्निपातातिरिक्तविषयकत्वेति कस्यतप्रानाभाव गौरवं च असमाकांन
पातीनां द्योतकत्वाद्न्वयचैवनास्तीति नायं हेयः अत एव घटेनास्तीत्यादौ घुटपदंत
त्वतिपोमिकेस्यान्हारीकमित्तिनेपाधिकाः श्रुतिवन्निपातानां वाचकत्वे का वन्हावन्वे
वेनस्यादिति साधकान्तार मा हासौ हेतिरिकादिव्यान्तुद्ध रि व्यनररस्ता निबद्दस्या प्ताव
च वोनस्या सुपार्थ प्रवतीनांतः अयोस्वसदृशेशशरैर सदृशान्द्रिख्यानुद्धे रिख्य
क्तिसर्थः अयमन्वोपस्थाप्यशब्दानां सासदृशपदसेइव शब्दस्य द्योतकत्वे सखेव सं
मघ्रुते मन्यथा प्रसवानां प्रसक्त्यपत्तिर्निलस्यार्थबोधकत्वप्रयुक्तत्वविरोधः। त

६५
ष्यां नहि । उक्तरीतिकर्तृत्वोक्तौ पानयोरन्वयोक्त्या कर्तृत्वांद्वयार्थं सहशस्वकर्तृत्वे विवक्षितस्वकर
ता संबन्धेन अन्योन्यवियुक्तशब्दस्य समानार्थत्वात् द्वयशब्दस्य वाताय यत्र पाः तद्युक्ते रक्ती
यायाप्रसंभवात् सम्बन्धेवाधान्यराण्यसङ्गात उक्तरूपहेतोः । रक्तौ पानन्वयप्रसंगाद्यु
क्तत्वाह स्यात् व्यत्ति स्तुवौभयत्र साध्ये सर्थः वक्तारतुक्तरूपहेतोः रक्तौ पानन्वयस्य
पृष्ठीय तद्द्वयाहार्थं साद्रिपदद्वार्थ्योर्धति संबन्धो पार्वतीपरमेश्वरौ वन्दे इत्यत्र
जानन्वार्थ योर्ज्ञति क्षितामाधाताः तद्युक्तौ । द्वितीयायामनुबन्धेन पद्द्यार्थे स्वकर्तृत्यान्वय
त्वाभावप्रसंगात् चेत्तव रिवविशेषवत्ता विधन्ति रमे हर्षां साधुत्वमाधाय वातस्य ६५
वीप्रशब्दस्याप्रयोजकत्वेन सवद्य उक्तसहशशारीरागत्वमानाद्धि कर्त्ता पहेलपस्वान्यत
यामै वैनाव्यवायोगात् बाधाद्मेद्देनाविनस्तः न सुरूयाभिन्नसदृशाभिन्नः सदृशसर्वे
दृष्टान्तः नञ्युक्तं तेषु प्रसक्ता इत्याहोस्तु ह वसन्तस्ता व्याप्नोवति पूर्वपदस्यान्यर्थ
त्वेनोत्तरपदार्थप्राधान्याभावात् उपसर्गस्यार्थविशेषाभाव प्रतीति वादिकस्याभावा
द्धमनिश्चयततोन स्यादित्यतन्त्राहनञ्समासे वा परस्वचोतं प्रसेवे भुरव्यताद्यो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सवेषार्थ प्रातपमायंतेभाग्नतस्तु पः ज अ स मा सा हे को तर पहा र्थ [illegible] प्राधानतता सा घो
सार्थ प्राहावेज्ञतमेधार्थ प्राहपार्थग सा ला तिप रि कस भि तु पर्षः थ स्तु त स्व मपा हा
नुपइ ति साप का स्तुधु स्प ति ः भिपा तस्या नर्थक स्य तिषा तिकृ घा प्रा ति व रि कस रु
तौ क्षितासमासाश्चेत्यनु न्नं स मु घ पार्थक व का रे ता निपा ता नां स ग्रह इ ति का को ध्य
तस्का घु नं निपाता नां घो तकस्य म ५ तं न्व कु सा धि कर ता धा तिं के व नु वि धि प रे न
य द्वि विध स्यार्थ निर्ता पः क्षिपते संशयो सते न्नौ प स र्गा नि पा त यो ः त पा र्थ मि धा
हि णवा ने ये ग विघ ते प र्ण घो त को तो तु या व क स्स वि वा च्वि त इ ति ड प स र्गे ता
धा त र्थ वि सा हं स ः प्र ती व ते प्र हा ता हार सं हा र वि हा र प रि हा र हा रि त क को न्ती ग
व स मि प र्ह नि पा तो प स न्न ता म धा तु प इ प हा न्ता स्ये ति गो ध प्र म ६ २ न ः य प र्गा ति
रे का धा नि पा ता नां त इ र्थ वा व क त्य म्ले व पु न कृ म वे धि क ता रु पा पा ः श न्तो र या धा
यो कि न्वो न कृ री त्या प च ती त्या हे धा तो रे य क र्द वि शि क मा व ना पा स न्त रा ता
तु ता स र्व ग्रा ह क त्य मा त्र ति ज इ स्या दि स्प रु वे ः व न्स्ता न्त र मा ह निपा ता नां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वपं

के.८८

४६ धावकत्वं अत्र च पठ्यन्ति रूपेणः पुरुषे नानुत्पत्तु मों परेवांमत तमेनः एव बाधात्वर्थग्राहित्व
हिकत्र्यंकात्मे इन-उपइत्यवित्वेस गस्ताकरणीयमितिभावः न विति। तन्नैवावि
कोन्तःग्राहित्वाद्योर्वै बम्बमिव्यपिः पत्तु सर्वेषां निपातानां धातुकत्वेऽर्थवत्स्वेऽतोवते
त्वेप्राप्ते परिकल्पसंभवान्निपातस्वानर्थकस्य तिविधिके पर्यतिपावक्केविद्योत
काः केवि द्योतका इत्यनुपपन्नमिति तन्तु रूपं एवं हिवादकोद्योतकाः प्रादयोवाचका
इतिवेपरीत्याशातास्तत्सर्वस्यानर्थकत्वेपादसूत्रस्यानर्थक्यं प्रसज्जेत संचयहापचात
र्थिकारं भस्यकेवलोहेस्वष्टस्यात्तस्य श सारम्भात स्याद्य परेषामितिवकुवचनं मी
मांसकसंज्ञहापकेवलवन्हशब्दात्सुनुद्धयामेधाद्युकारश्रवतोतद्वधाद्युकार
स्वतद्वोधकोनतुद्योतकः किंच द्योतकत्वेपक्षान्तराणांतत्रशाब्दःकल्प्यावकार
देवीतकत्यशक्तिश्चकल्प्यतिमोरवं स्यादिति हि समुच्चयाधिकरणो स्वितम तद्
पिनपुनर्नक्षितिभावः तपाहिम्बवचवव्यतिरेकौतात्सर्वथाहकसेनाणुपपउतौघ ४६
नादिपदानांचवसमुच्चितेस्मन्हराणांतात्पर्यग्राहक प्रकरणादिवद्याद्विरसि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः इत्येव सिद्धम्॥ अत्राहुः सूत्रे इत्यविकृतनिर्देशेति स एव शास्त्रे विहितस्य क्तस्य भा
वार्थत्वे न विहितः। अनेन तु क्तस्य सामान्ये नपुंसके भावे क्तो विधीयते॥ अत एवात्र व्यावृत्तये पाठाद्
भे न यथा बाधकः। परिशेषात् बाधक सिद्धि विषय एव सिद्धवत्तीति कर्म। स्यादेतत्-इह भावे वा कर्मणि क्ते भव
स ईप्सायां निधाना सकर्मके भावो व्यर्थं स्यात् घञादिवदिति चेत् इत्यत्र पतिः। गतं तिष्ठति नभि सादि
दर्शनात्-नन्वेवं तद्योगे कर्मणि तृतीया स्यात् क्तयोगे सन्ततानां षष्ठ्या न लोके इति निषेधात्-एवं च
घटे कृतम्। शुक्लं छिन्नमित्यादिप्रसज्येतेति चेत्। नपुंसके भावे क्तस्य योगे षष्ठ्याः उपसंख्यानात्
त। अनुशेषविवक्षायामाख्यातत्वसामान्यात् हाकार इति चेत् तर्हि तस्यामाराया तत्र भावे ताशेषविवक्षैवे
त्यस्तु। क्वचित्तु द्वितीयापि दृश्यते॥ आन्तं देशमन्ये कुशीविवमभिहितपथा॥ मन्येत्याहुः भावमप्येके
कर्मके भवत्-तथापि तयोरेवेति सूत्रे भावे चाकर्मके भवत्यनुवृत्तं धात्वर्थे हेतुरेतदिति तत्र
था॥ कृत्यास्वीये तत्सूत्रविहिता॥ तान्नन्वृत्य भावकर्मसम्भारेण सर्वविधायकमेकं वाक्यमाते तेन निष्ठे
ति विहितस्य क्तस्य भावो व्याख्यार्थोऽनिषेधः॥ अन्ये तु तेन वाक्यान्तरेणापि भावे प्रत्ययः इत्याघ्नन्ताक
र्मके भवतीति विषयो व्यवस्थाप्यते। तच्चानुवादोऽलिङ्गेति नपुंसके भावे क्त इति च विहितयोः क्तप्रत्ययेप्वो
रविशेषः। आ[illegible]शातः कृते तस्मिन्नत्स्वभावके पठादिकं चात्रानुगताम॥ अहिमस्वपक्ष्ये आ
पि वास्तितकर्मत्वेनाकर्मकता माप्ति त गतं भ क्तमित्यादि समर्थनीयमभि तिदिक्॥ कर्मणि च॥

कर्तुरिति कर्मवत्क्रिः। ऽभयप्राप्तौ कर्मणीति नियमात्। येनेतिस्तस्ती पातदुह्। येन स्पर्शयमानत्वेत्याद्यस्त्व
दस्यादिति। नपुंसके भावे इति बोध्यम्। अत एवाह- पूर्वे राते ति- नेह ति। स्त्रीत्वं प्रतीतिर्भावः। करणाधि
करणयोश्च। येन नाप्राप्तिन्यायेन घञोपवादोऽयम्। अजब्वोस्त्री प्रसपंश्यपरस्य न्यधते ऽनं हि। अ
त्यां स्त्री खलनाः स्त्रियाः खलनौ विप्रतिषेधेनेति॥ आकुर्वन्तीति। एवमकुर्वंति व्यवहारमासेनसः
श्रेकाः ऽयविस्थानम् गोचरोदेशः इति। तथा च भारविः ऽपागताः पश्चिमराचिगोचरात् इति॥ निघयपर्यावेत्यवम् ते
थाच प्रयुंजते॥ ऽपासनगोचरं स्थानमिति। संचरोऽनेति। सम स्टती पाणोत्नाः स्रिसामजे पस्म॥ एते न संचरन्ती
तिप्राचः परस्मै पदपाठः प्रयुनक्ति तत्र व्यवहारे स्यादि। ऽतिकारत्तु आधारा पयशब्दस्तत्र प्रान्तिव्यवका रे
णावहारशब्दः संज्ञयाह॥ तत्रैव रूपं निर्मूल्यम्। ऽद्वेकोत्प्रे के- एवश्येति सिद्धे ऽद्वेके प्रतिषेधार्थं वचनम्॥
ऽद्वेकोद्वेंचन इति। ननुप्रति संज्ञायामिति येनाप्राप्ते घञविहितः॥ ऽद्वेकेत्तु घञिप्रतिषिद्धे घञ्च स्यादिति
चेन्नैवम्॥ प्रतिषेधसामर्थ्यात् घञ्स्यात् प्रवृत्तेः। नहि घञ्घञ्जोरवयवे विशेषोऽस्ति। न च स्वरे विशेषः।
घेझित्तिकडाराधुदप्रकृतिस्वरेणाद्युदात्तत्वाधष्ट विधावाद्युदात्ते विधेति। आसमान॥
गत्सधान्ये- न्यसितिकसनो भ्यो गरेइति आ सशकः सिद्धः। अतस्तान्निपातनमिह शंख्यम्॥ एवं नौघ 36
यांघलकाणामिति। नहि खनस्य जो रितिकुत्वार्थः कश्चिद्वयपयोऽस्ति। येनादिलकाराणामिहापजुन्यते
तिभावः। एतादिति- आश्वनार्थः षष्ठि स्पर्धः। ईषद्दुःषु। इह सामान्यो नकारयविनोनयावस्ताद्वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शेषत्वाच्छेषविवक्षायां समासे कृद्ग्रहणार्थं पुनः। अकृद्ग्रहणार्थं वेति। एवोसितित दर्शयति कृद्ग्रहणार्थं ङ्डकृ इमिस्या दिना॥
भवतेति। नत्वेकृतिषष्ठीनिषेधार्थ कृत्ति इति तीपा। कृद्ग्रे कारिकम। इष कार्यम - अस्वमि त्यर्थः। निमित्तिमि
नातिमीनोति हि। इलस्य तिव विभाषा सी वेति निष्ठायां विधीयते। नियम द्वि। एव - उपसर्गा त्वसुघश्रोः
॥ एतमेवचो सिद्धे नियमार्थ मिदम्। उपसर्गाद्धेष लुघओरिति॥ तद् इत एकः० उपसर्गादेवेति। कर्तृकर्म
कर्मणो श्च भक्षेः। चकारः संनियोगार्थः। यस्य कर्तृकर्मणो रिष त्वडीनो च युगपत्प्राप्तो न स्तत्र सर्वो
यथा स्यात्। न चकर्तृकर्मणोः प्रत्ययार्थ्ययोत्वात्स्विति धा। तथा वेइष इत्यादीनां भेदोपपत्त्या तवसः
रिपत्वस्त्वेव धातुपतेः। असमर्थं हि ततः। मुग्ध अनपपस्थापि धीयते। तस्मात्कर्तृकर्मणोरित्युपपदमेव॥ तदि
तस्यहइष हरिभ्यां चेति॥ इहकर्तृकर्मणोर्द्वे भूक्तभोचेत्तेपोर्यथासंख्यं प्राप्नुं स्वीकृतं च तथैव कृतिकृतो॥
अनुक्ते तेऽव तद्द्वियन्यात्सकारहस्त माधवादिभिः एवं प्राप्ता वितथेवो नन्तत्त्या त्वात्कमिस्याङ्मो हि
तदितसर्वेनात्र्थ मितिघनयन्मा हि यथासंख्यं न भवत इति। यस्य यथासंख्यं सूत्रे भाष्य एवस्य
वकमिति भावः। स्या तेत। व्यर्थ पोतितिताव दिहैव सूत्रे भाष्यवार्तिकयोस्त्य च। यं च यथासंख्यमिति
एकत्वास्यपक्षं दुर्वचम। न हि भवतेः। कर्मभि ति। संभवः प्राचेत्तां कर्मकत्वात्। आप्तृ भया हि सक
र्मकत्वेपि व्यर्थी संगतेः। नत्पिकर्तेः कर्त्तरि संभवः। व्यर्थ संगते हवेति वेत तर्हि यथासंख्य
सूत्रस्य भाष्यादिकमपार्थकमिति ध्रुवे॥ न कृतस्य त्राति पक्षान्तरमिति चेत अत्राऽप्ये अनाभी विराप
र्थी भवतेः कर्तिना। कर्मकर्तृविषये स्यक र्त्तेत्यभवति नात्वस्या र्थातिष्या भव तेः कर्मणोक

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रीतेः कर्त्तरि चोपपदे स्वस्युत्पत्तिसिद्धिरेव यथासंख्यनिराकरणस्य फलमित्यवधेहि॥ स्यादेतत्॥
उपपदयोर्मध्ये पूर्वापरीभावे न सिद्ध्यति॥ वेत्तेः कर्म्मणीति हि मर्म्म कर्मोः व्यवहिते ऽध्यते॥ विपरीतं च
प्राप्नोति॥ ते प्राग्धातोरिति वचनेन स्वहेतोः प्राक्त्वस्यावश्यंभावात्॥ न च व्यवहितेऽपि प्राक्त्वमस्त्येवेति
२२ वाच्यम्॥ छन्दसि परेऽपि व्यवहिताश्चेति सूत्रारंभेणाव्यवहितप्राक्त्वमेवार्थ इति स्थितत्वा
त्॥ न चैवं स्वतन्त्रत्वस्यैवापत्तिः स्यादिति वाच्यम्॥ कर्तृहरोगतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहण
मिति सुड्भक्ताविधिशिष्टस्यापि इदं तत्त्याततेः पूर्वस्य कुलमण्डनादिवदसमासः संभवात्॥ किंच
ईषच्चिच्छृङ्गस्य गत्यादिसंज्ञाराहित्येन तत्प्राणिसंज्ञैतत्स्तोत्रांगे विवक्षितयोर्व्यवहितत्वप्रयोगासं
भवेन तत्र सुमत्यर्थत्वमस्तु तस्मादिष्टव्यवस्थाकथं स्यादिति चेत्॥ अत्राहुः। वेदस्य ग्रहणा २२
न्नैष्ठ्यतस्तत्प्रत्यप्रागुक्तं भव[illegible]मित्यादिभाष्योदाहरणाद्दिष्टव्यवस्थासिद्धिरिति॥ तदेतत्स
र्वमभिप्रेत्याह॥ कर्त्तरि कर्मणि चेति॥ भवतेः कर्त्तर्युदाहरति व्यनाढ्यंभवेति॥ कर्मणि तु
नाढ्य आलोक्य पतेः इति विग्रहः॥ भाव्यते इति तदर्थः॥ एवं सभगेऽपि विग्रहरूपमूह्यं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यत्तु प्राचा व्युत्पत्तिज्ञो ज्ञातो नभूयत इत्यादि विधाहितं । तन्न । अर्थविशेषकस्य द्रः अख्यातशब्देन सह संभव
धीनाभावात् समासापत्तेः गौरा । अतएवाह रोगतेपां धातोरि त्ववाने धेध्या हाह । बुभ इति काशिकाकान्तु स्वा
ज्ञो न भूयत इत्य नकमवत् समासादिकमिति हरदत्ताः निवक्तो प्राचां तु निकच काशतौव इति वर्षि सा निकवकृ
धस्यामीति व्याख्याय कृदन्तिकः निकया धातोर्धा मा भूदिति इति पवि तं तदाकरधि ते धातुवे न्यस्य मा । निकव
श्वकाते न निकवीत्ति विशेषणाणार्थ इति प्राञ्चः । नन्वेवकां गुणं धकपरिभाषवैग नित्र नो व्याव
त्तिसिद्धेरिति हरदत्ताः यत्तु पदंति । तितुते स्पत्रान्ति न । निकचोः सामान्यथहत्तापूर्वश्वकारः अत्र न्यचेके
गुणंधकत्वात् ह्रस्वेषु म्यहत्तां स्थात् न नाति दर इति । तन्न । तितुत्रेति सूत्रे ऽनुवर्णविधिविष्टत्वपानुख्या
रतो नो न्कपरिभाषाया ऽनिकसंभव स्येषु भाव्यात् । एतेन तितुत्रेति सूत्रे एकागुणं धकृत्यापि ति
वैवर्त्यस्य तत्रानव तादितीतीहरनसादितिशंका ॥ कृतीत्यनुवृत्त्या तत्समाधानत्वेति इपमपिष
तु नन । नातितिति । पचपीहपत्याः स्थ्युकृः किती स्वद इति नवधोन्यव्यः । तथा विश्वति तं सो
रावस्यकत्वात् तुलसे विशेषाभावा अतितुत्रेस्तुपन्यासम । मन्डपस्ने । तत्कौऽया । यत्तु पावने ।
तनुचित्तात् । सार्वधातुकेः । पूजार्थमिति ॥ ननु हिंसायामहतु सार्वं हह्दिता द्वरे ते हने नेति
रूपद्वयं हीयत इति चेत् । न । धातस्वरूपन्या वैयर्थ्य सिद्धेः । ननु धुहिधा सहरूपन्याषो नास्ति कृ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्युर्दतुमुन्तसर्वेषु नेति सिद्धांतात् इति वेन्न। नक्रुः उत्सा इवोपपत्ता इष्यतः स्वत्वा धं नि संधाधंत इतिहित
स्वार्थे:। इहतु लुप्तोपमा इः नकेतिये षष्ठ्यात॥ अनुप्रेषादिषु क्रियासंबंधे चनेन सूत्राधिकाराद्द्वंद्वेकासद्दूर्वि
धिर्नीधश्च समस्तीति राजितमिति चेत् किं ततः। इहतु संभव गामेवा धकाभावात्॥ अन्तर्दयेति। अपा
श्रेनेषमि पर्वः। इति वी। सेड: कु लस्यावनि ईशः वा गुवन्धं क्रांमनेजं तयेमितिरो
पपति। तेन घुसंज्ञायां ई वाच्यत्वाविति परघुत्वासः सिध्यति। अपभि स्वेति। समासेन अपूर्व इति
धन्वमातो नकौ स्वप्। पचाव स्पो गेव। अप्राप्यति। इन्दिराशा ईश स्थानां गंगा मप्राप्यविलवे:
गंगाप्राप्ति रिहविशिष्ठ ईश स्याइ सर्व:। अप्रवृत्ति धात परा गंगेति गम्यते। अतिक्रम्यति। पर्व
तस्यपर स्तात् इत्यर्थः। प्राग्‌ नक्ते एव विषये अपमपिअयो गः। विशेषणा विशेष्य संसर्गास्तु
भवन इति स्पष्टमेव। इह त्रिसप्तांतिविशेष्यस्य स्यात् अप्रसपस्प पघपि भागमात्रमपर्ण स्तथापिविर
तीपक्रियाया: पूर्वकालत्वस्य वाभावात् अप्रतांतरत्वौ रिति पराचरे तिवा भ्यते। उदाही
भिति तु पूर्वकालत्वस्याभावादिति विवेकः। एवं बहुमध्यमं विहायसप्तत्वे द्वे अधिकारसंभवधा
उसम्भवं इव इवेत नसंव धनीपम। कषांचेस्तं धतीप भि स्वायहे तु अपूर्वकालत्वे
यत्रिसप्तमी सर्वधेपम॥ सन्मा नवकारदिकयोः। इहचात्याधिकारेपि समान। नकारादिके क्रिययोरेव ३६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सं भवती त्यत्रैव नाहाधात्वर्थयोरिति निर्द्धारणे षष्ठी सप्तमी वा। पूर्वःकालो यस्यार्थस्य तस्मिन्निति सर्वः
न्नास्यादिति त्वभावे अप्यपरूत इति वचनात्० तुमर्थ इसप्तसुपसर्गे वा। नच सोपि विभाव इति कथं सम्भ
तामिति धातुस्य॥ तुमर्थे सेसेनिति सम्यक् केनापि स्याभात्त॥ तथाहि-कर्तरि कृदिति कर्तरि प्रसक्तो तुम
र्थ इत्युच्यते। तथा च तुमर्थो नकर्तेति स्थितेभाव एव पर्यवस्यति॥ अपिनिर्दिष्टः कार्यार्थः प्रत्ययः स्यात्
भवं गीतिन्यायात् अयमिहानिष्टः। भावोपि घञादिनिवन्ने हि सिद्धाव स्यः किन्तु साध्याव स्थः सच
धातुनैव स्वच्छः स्थापि प्रसवार्थभूतास्त्रिया च क्रियान्तरं प्रतिनिरोववशात्। धातुसंबंधाधिकारात्०
संसमीश्ये हसामानाधिकरण्यमनुत्तरकालसंयत्तवसंस मे वि शेषतात्पर्य ग्राहकाः कारकसा इव
च यवसमान कर्तृक योरितिसूत्रे इत्येन सामानाधिकरण्यमुपनिबद्धं धात्वर्थात त्याघात श्रयस्य
कर्तृतया तथार्थयवसाना०-निर्द्धारणविभक्त्याच घो सत्सं स्फुटी कृतम॥ अनाया हि समाने
र्तरि इसेवचूपात। निर्द्धारणाविभक्तिरुदया हेवच पूर्वकाल इत्यस्य चर्थ्यी हि सं निर्स्थितोऽयं। निर्द्धार
णास्यसजातीयविघवाता नियमेन निर्द्धारणापिमाता स्यक्रियाया सा लाभात्। अत एव तत्र विघमाता
दितिवाख्यातम् एवं कर्मधारयमाश्रित्य पर्व स्मिन्काले वा वेयको भवतीति केचित्त्व्याख्या
नेमप्युक्तमेव॥ ...व पूर्वकालो नयामाः तद्धिशब्द ...योधापपत्तेः। नये बहुपनिषिद्ध कियाप्रा

धात्वर्थविरहेतास्यामी न्यायद्विला भावाप्ततेः नव गतौ भूत क्रियामाधिस्तत इति वाच्यम् पाचका इयति प्रसं
गात् अपि च रवंसति धातुसंबंधस्य स्वधातोर्धात्वर्थविरहेतास्यामी न्यायद्विला भावाप्ततेः चपरंपरासंबंधस्त स्यापि ॥ अपि च कृत स्वयथापि
धात्वर्थयोगाद्दुरादिसत्त्व उद्भवविशेषेसान्नासंबंधपत्तावाः इष्ट लाभः ॥ तथा च सा धयाधि मात पक्ष यी क्ता
र्थस्थानाम् सं बंध व्रजेश्च घटाते नलु परत्वमतः इति कर्म प्रथ चतीयाद्वे वमयम् ॥ नत्रापि ज्यापद इति
नेः षष्ठ्या यथा इत्यपा संबंधस्य परार्थत्वेनाक्षिप्य ते ॥ क्रियापा छोत कतेनापि संबंध स्य न धावकः ॥ ना
पि क्रियावस्तान्तरेपी संबंधस्य तुमे रुक इति ख्यातमा किंच पर्यन्त सत्ता प्रसप त्यपका सो न धा ध्यंइ
ति नहि क्वाहृष्या वेहापित्वो वोचितम् ॥ नहि सप्तमीति देशमात्रे यावा व्यत्तं स्य व्यतेः उहोन्नु
द्धि कर्मणि कर्ता स्वाधाश्री रीक्रमिति परा नेवाव पाके गो अवारागा कृष्णा घास्वाकरात इयैते
खि स्वादेस्सह स्वशो धभिचारात् ॥ तत्रानुभातमत अस्य तत दिशेषाव गति रन्ये पादेवं भव
तीत्य यत्र स्य मिति परिति हीं हापिस्य मिति दि द्विसामि तीनन्तु अप्री धामाता नांघु
पमा न वेत्तुनो मध्यमो न नी प ते तथे हापि यत्र क्रिया समभिव्याहारे मध्यम क्रिया वाचका त ॥
प्रत्ययो न स्यादिति वेनामैवम् ॥ इह हि आ इत्मा तद्याख्या क्रिया प्रधानं ता न प्रति तत्कांतोपाधि ६
ता सत्ती एव विशेषणम् ॥ ननु तासां परस्परं संबंधः ॥ तत्रा तां च परार्थत्वा दिति न्यावा त्तौ ॥
नाग एव निपातः प्रयोगः धीयाभ्यां धीर्यापि ते गुणं ती सादि ॥ स्यादितत्तु तीनि विकल्पे प्राप्ते

मा॰ हृ॰ स्य स्त्या इति। संप्रोक्ता प्रकाश्च इति नेट्। [illegible] ॥ तुल्वने। [illegible] इ॰ गुध परिवेष्टने॰ गुधते ब
च कुष निष्कर्षे॰ क्लिश हिंसायां दिवादिः क्लिश विबाधने॰ अस्या दिः पदस्य नाम्यापाचि॰ वसति वासे॰ इति
वेति॰ वसति व्युधो इति इ॰ पजा इत्या संप्रसारणम्॰ शासि वसि घसीनां च॰ अोप धात॰ [illegible] त यहतां स्वकार्य
कोपिता रेकि त्यो ति॰ कुष पूतीभावे॰ रिक कस्पन॰ पुष्ठ निं श हिंसा नने॥ [illegible] से धुप धा इति विकल्पो
पिनमयति नोपध य हता सामर्थ्यात [illegible] विते ति॰ [illegible] प नपने॰ [illegible] इति॰ स ति॰ से [illegible]
र्थः। तस्या हृ धातु कविधपे इ परे विकल्पनात इष्मा विकि समनेन विकल्प्यते॰ [illegible] त्रित ब
पिपासा पाल [illegible] शत नूक तो॰ काश्यप यहतां पूजा र्थम॰ वे तिहिं वर्तते॰ [illegible] तो वेति विकल्पप्राप्तेः आह॥
अंबेति॰ नक्रा सेतु ति किं सा भा वा [illegible] सोपेन [illegible] वेह नां वे॰ पूजा पामिति नसेो पो नेति प्रसा
कि निर्विघ्न पा। [illegible]ः। [illegible] स्मात धु कृः किति निषेधे प्राप्ते [illegible] त्वा [illegible] विकल्पे प्राप्ते
धनमपत्य नाश्य निसेति। [illegible] तिवेति वेट्। [illegible] ति॰ [illegible] ति तिपा [illegible] को इयोप॰ समासे [illegible] इश
मध्यपम्॥ तपूर्वपद [illegible] स्वेति ज्याच बेट्। [illegible] ति॰ प्र [illegible] ति॰ प्रशब्दः [illegible] प्रसपा [illegible] गतं प्रकृष्टं
धातपञ्च गति प्राप्यपु ति [illegible] नेन निसं समस्यते॥ [illegible] को रसिद्धः। [illegible] सिद्ध इति॰ [illegible] ता
ति ति ति पूर्वस्य प्रमेका देश स्तस्या ता [illegible] ति परादि [illegible] सिद्ध इति पर [illegible] सका
रस्याप हा दिपा सात्पहा चा रि ति निषेधा भा वा त्स त्वं प्राप्तम्॥ एका देश स्या सिद्धत्वे कारे ताभ्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६१

यानात इताः वाचाभावात् स्त्रभवति ॥ प्रासेति कंषव्रह्मसाहस प्रकृतं स्वयि कार्यमुत्सहरति प्रधीयेति-
विधापेति ॥ इत्यतेर्हिर्वः प्रत्यय । सर्वेहोरिति नाप्रश्नस्य ज्ञातसत्ते रत्नेस्यात्यंन । प्रस्यापः चेतिस्व
प्र तीतिलक्ष ॥ प्रकृत्य । क्रमश्चकीर्तिहोयोमे । आपद्ध्वा । प्रत्यय-वृः शताने । इष्टभावस्तुप्रत्व
ईशीयेलल्लेवबोधः । मतापि । कथेतहिलिचिपपस्येति । पाठ-पानेइति स्थिताहेतिसहोयः ॥ इष्टप्रश
वप्रत्ययापेरत्रशाखार स्वतारस्यामिति प्रासुस्येस्त्स्याच्चभावोयोधाः । वेगताच्येति । नन्त्रिहतो
र्तीतस्या स्त्रोपस्यपूर्वस्मात् इपिधाद्धौस्यानियमायास्त्र पूर्वं प्रीसत्त्वं नास्ति । नवार्थंस साम
र्थ्यम । अणु गमच्छेवाद्देभित्तु चर्ति तार्थस्यात । अन्योन्यते पूर्वस्माद्द्धौ स्यानियस्य मति
त्वम्न निकाचासे डिलिस्यिमात । तदपाहि । तत्रसे शीतिपदं नतार्थ दिलिटच्याधस्य पक्ष ॥
तिाम नात एसंभवात । नतु संज्ञपितः वशुरिसत्रपस्वविभाषेति दितलये धौसंभवत्येयाद्युत-
तनीवंते तिति कत्विते कुसाहिति वेत्ता ॥ पस्यति भाषे त्यच्चपक्वांचे इस्यत्रुच्छते । अन्यथा ६०
रिकृतइति राय स्यात ॥ तस्याल्का साथधारत्ताय से गृह्णाति इति स्तेताजेपोनतुततः
प्राणीति-अन्यथा कृतिति भिलाहेरीसोपस्कृते एकोचेडपदेशाइ तीवित्तवेधः स्यादि
ति ॥ परिपूर्वस्माद्धिधौस्यानियमं तहिरीत्याचाउपय धानादित्तवेध प्राप्ति रेवनास्तीति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेति समर्थकं सत तस्यानिस्वतां ज्ञापयतीति स्थितम। यत्तु धसोका जितिसूत्रेकैप टेन प्रानिरं ॥
तइति सूत्रे हरदत्तेन चस्याकमेवोक्तम्। माधवस्तु परिहृतवानत इ सत्रे अभीपसे नाप्ति हुतामाशंका
माथ्रय तेन परिहृतपूर्वस्माकपीति स्था निय स्य माशंका प्रयो भिरव्य-भस्तन व्येसादि भाको हा हला
धस्तेन त ह भा ध्यमात् । अथवा पूर्वस्मार धीति पंचमी समास पश्य-अपती म। त तियो हाह ताला वेभि
रितार्मे [illegible] ष्विकः-अपीयवदेन सेषां प्रकारांत रे तोव निर्देह स्य प्रा गेवो नक ल्पा वेदुरु कौ सुभे
प्रपंचितस्या छेति दिक् ॥ प्रतानवेत्तिमितांहत्यः। प्रयेभिरव्यति। भिद्रियडुः तासि चिभ्मः-ओपेव
स्पहत्यः इति पस्पेपः। नचहरूयपरओपा-नामाभीपसेनासिद्धत्वाद्वयपुरधीतपरे तिनीसेति तिक
धमा। व्याख्यवस्तते-कुचिस्यपहिरौ। रोदव्यादेशस्तु स्यपि परत्तइति। आङ्वोत्तरिति। एवादेश
स्यतुस्यान्तादिवत्स्यान्तेहयहणात्मिति भाधद्वमयोति। पतेन अपभमयोरि यधूवधपातेकीभ्रमि
मवाध्यविर्वः त्वेतुपाघ्वते इति व्याख्यातम्। अथवेमो स्वस्वावापव्यस्पशी ता। पतेन तवांत भीति
तत्पर्थतेति ओशमनुभवंतःपरतताःमायापिति-स्यादादेहास्वस्यानिभृतः-पा प्रलको च इ-भमः।
तद्विधौ पूर्धकाले इत्युक्तेः-न तु हत्त इति। पूर्ध यसो स्यपि तिपश्यात प्पादेसेपदैवरुसाति तदेव
समीश्मतीति प्रश्नः। समाधतेः-प्याद्नेति। पतेमई श्वयाः-सर्व व्यावर्वर्ततेः-रापेत्याति क तिर
प्पाघ्रविव्याख्यातम्॥ श्रीशेषश्रीरघवेदछ्लाथुनर्भक्तेनति घतेइ सो दौ समानकर्तृके

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सि॰कौ॰
६२

ता निर्धार्येत्यत सेत्स्यारि यथा संभव मध्याहार्यम्। यावंत्याव्यमिति॥ अतो लोपुकन्यादीघ्य इति। ग
मे स्वं तन्सर्वमुपलिमितं त्वइत्येके तेन सिद्धं इत्सर्थः। सप्त तस्याभिति। पत्तु भा वारोपत लोगतौ
श्विरागुललोपो द्विरित्यमतं मुखवस्तं तद्रूपातिनीपप्रयुक्तिभावः। ... तैः। अनन्तकं न्हाइति
पदाघगं तेन समासः॥ तद्दृशी पतिनाकांनस्ते सेके इति। ... ति। नत्वनंतरे स्तेति त्याया ते एव
स्माभृतलकानुत त्यां तरे रासस्या दृशे तिकेत। पूर्व कालेक वस्त्राप्नोतीति तन्ने ति त्या स्त्यांनेन प्रकार
गापेन्न पेव प्रतिषेधाभ्युपगमात्। विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु शब्दो देशान्विशेषणवचनोऽप्यस्ति प्र
भोग्ये भुक्ते इति तत्रापि हृत्कासतो विशेषणावेद गम्यते प्रथमशब्दसाहचर्यात्। अग्रेइ
ति प्रभृत्य तस्यानुकारणम्॥ अतएव विभक्तेर्लुक् कृतः। अस्य वाधौ प्राप्तिति यत्॥ अग्रेभो
गमिति। अन्यो भोभूते नहि भ्वः पूर्वं मुक्त्वेत्यर्थः। यदि तु भ्वो भुक्त्वा इति भिर्जनात् क्रियापे द्वं
धन्याद्ः पूर्वकालत्वमुभयेत्र तत्र त्राकारामस्तो नस्या तामेव ताभ्यां योत्पत्य पूर्वकालस्य
स्याभ्ये ग्रे प्रभृतिभि रेव निर्दिष्टा तत्या तस्याऽमी अवर्णयाह रात्या त्या नास्ति। ... त्यादे
वेतिरिति। मातरस्यमिति। ननुमा सुरामुख रवमुभे वन्नुवर्तते। अग्रहर्षि प्रवृत्तिमुख्यम्
चिवति एवं च मा तस्य निपातन मपिप्यर्थ त्वासिकैरो ... मेवम्। तथापि हिसति ॥
६२

ङ्गेतस्य मुम्स्यात्॥ ननु ख्यप्रत्यये सिद्धवत्त्वात् सा तत्तश्च स्याद्दुकारश्मि सत्रङ्गौ चेत्ति ति ङीः स्यात्। संपन्ना
रिङ्गु अस्पष्टाति तिलं स्यात् तर्हि किं वक्ष्यि पाचेतो गुणाय वचनादिति ङीप् स्यात्॥ ततश्च स्याद्दिकार
मित्तिव्रह्ण्येत॥ मुमः स्वरूपे ग्रहणे धाने च्वेस्तेषां ङ्गत स्याद्दुमी तिस्रूपनिपातेते॥ ततश्च
नङ्गंतत्वान्नेत्यद्दी ङौ॰ नगाङ्गेषु॰ निवातत्वं चभाव प्रसंपन्नमार्थं चिन्पके तेन स्याद्दुष्क्र्ये स्यादिति
कुमा। बार्गस्याति। निःप्रत्ययनन्यादिसर्वः॥ तदेतत् सर्वथावति। इत्यंभुं रुक इत्यर्थाहुतिक दितार्थ
कथनं मे तत्॥ शतकृ येधेतुवेत्यन्त्यात्सप्तमसिद्ध॰ तथा हि क्रिया सामान्यवचनः करोतिः। तदी
पस्वच प्रकृते भ्रम्वादशब्दवत्युकवैजो वते॥ एवं च अनवाकारमि सादिभिश्च तु भिः प्रकार
विशेष विभिन्नक्रियाकैधाते॰ साधमभुत्तात फुसलिहिरादि क्रियां प्रतिविशेषवतात पासंव
ध्यते॰ एकस्य अविक्रियापाकविशेषवतोपरागेरात्मिकः पाः हिशेषरात्विशेष अप भाव संभवा
त॰ तर्यं तर्हि सिद्धप्रवेगशब्देरिवुनाम्नितिवेत॥ अनन्तिप्रपो गर्भस्यापि विगृहाता। नात्विह सर्वथा
निकृस्यमिति अभिधेपरस्त्वप्त लिङ्गिधामभित्तप्यमात्मे इति वैधर्म्ये वोऽर्थकारस्य स्य समान
कर्तृत्वस्य चाभावे सत्युक्तस्य पुर्ववृत्तिभत्वात्॥ धातुसंबंधाधिकारधाधापते स्वा। अथापि वंचनसाम
र्थ्यात् समुच्चा। अपवादकर्मैवलामुत्तंतं प्रवेशोः स्या इति भूतेष्वमपि वास रूपविभिविशेष भवःपा
निकः स्थानासिधेत॥ नवोक्ताप्तिः। भावस्तु तैवमत्र श्रत्रे प्रयुक्तात्वात॥ वतेनभावार तताधि

६३

क ततो ऽन्यथा कृत्वा चोदितं अन्यथा कृत्वा परिहारः। कथं कृत्वा बाधकमितादि महाभाष्यप्रबो
धानुसारिणी पते बाधमादि कर्तव्यं इतो भट्टपादप्राभिवर्धपक्षोऽस्मिन्नाघ्नो हि मात्रं च कुरित्यव
धेयम्॥ ननु तु निः पारमार्थिकत्वेन ग्राह्या सूत्रकारवचनबलेन रामसेतम पार्थकं प्रयोक्त
य मिति स्याद्धात्रे भाष्यकारवचनबलेन तथा नोपि तथा ल स्यमुप चत्वात्॥ वस्तुतस्तु काप्यपार्थ
क तानेतु न स्यात्। न च औपाधिकभेदमादाय स्फाप्रसपलिजीह स्वा सां प्र दापिकत्वं शंकां
भा ष्य का तिरुपाधिकस्य सांप्र दायिकस्या प्रसिद्धत्वात्॥ तदपि प्राप स्व च पथा त थ त्वा स्ति स्त
वेह स्तो दिभिरीत्यमेव लिङ्गतृभात्। ऽतएव मादा सापाप अपि अव्यो न्यस्मिन्न त्वो न्या लभकता मध्य
स स त्वात्स्ते मिथुनी कृतप्रत्ययोकप्लवतारः इति भाष्यकारैः प्रयुक्त त्वात्। तथापि विवरणा त्वति
त्वमेव समर्थितं तथा चेति दिक्। ताटोऽन्यथा कृत्वेति। इह हि कर्तरि तेरभावे भुजि क्रिया गत एव
प्रकारो गम्यते न तु शिरसो ऽन्यथाकरणं। अतएव ऽन्यथाकं कारो तिरिक्ति भावः। यथाकारमिति॥
प्रभु मनर्हः तत्र पदिव व्युतेन इह मुत्तरम्। अन्या पिधानसहू पन्नत्वेन पक्षेद्रष्टा बोध्यः के
न्यायदर्शमिति। अथ दर्शनविशेषणीभूता नोसदर्शी सांकल्पा नो धा कल्पार्थे दुर्नपा त्साकोरवं
यो ऽध्यमा। सर्वा इति। दर्शनविशेषणीभूताः सर्वाः इत्यर्थः। अति शापप्रतिपादनपरमेतत्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ज्ञातीत्वादि। सत्तार्थस्य विदेरकर्मकत्वान्नेह ग्रहणां किंचित्तरेवाभेदेति भावः। पावत्ति विं
नीयोः विदेर्लाभार्थस्यानुकरणाम्॥ तस्य हि क्विदेतीत्यादेशे मुचा ह्वनामिति नुमत्तिं० पाव स्त्राम
तइति। अ साकल्यमनेन दर्शयति। साकल्यं हि पूर्वे लोके सिद्धमा वर्म्मो दृश्यते। कर्म्मातीत्येवेति॥
दर्शयपूर्दे ति तणन्नास्यति देशः ननु केवलस्य। अकर्मकत्वादिति भावः। उक्तमिति उक्ता
विशिष्टाभुजिक्रियार्थः। इह पूर्वकाल इति न संबध्यते ऽसंभवात्। अप्रतीतेश्च। एवमनन्त्राति
पश्चात्संभवं वो धाम। वेदे औषधः। यथा नान्हर्थग्रहणात् नित्याहा चेत्यार्थे क्विति। चेल क्नोपति
ति। यथावधिं तो वेरानिशरूपं ते रवा व्रुछ इत्यर्थः। निमूलमिति। निर्गतं मूलं यस्य निमूल
म। सहमूलेन समूलम्० विशेषणता विशेष्यभाव इति॥ तामूलप्रकृत्या अन्यः प्रयुज्यमानो धा
तुना वपद्य स्येक रचार्थ उपाख्यि तत्तापा विह्युपपदार्थविशेषणतामूलप्रकृत्यर्थैर्न प्रयोगा
र्थ प्रतिविशेषणताभिति भावः। स्नेहने पिषः। शुष्कचूर्णेति सत्य एव स्नेहनं ग्रहणं न क्रियते। तत्र
हिकर्म्मिति हशिविति तिसूत्रात्कर्म्मणीत्यनुवर्त्तते। इहतु पूर्वसूत्रात्करोतीति। संज्ञापाम॥
भ्यजभिकाताणर्थ आरंभः। मूलकोपदंश इति। अपमर्थः मूलकेन भुङ्क्ते। किं सोपा। उ
पदस्याकैमुपदस्व-अर्थान्मूलकं लिति। ८ ववन सामर्थ्यादि त्रिपदहिति तीपमेनशा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथभा

दे नपंसंख्येयस्य सर्वो भवेत् तर्हि कराणां इत्येव पूर्वात्करतोऽहन इति वदितिभावः। कालपतीति-काल
विन्द्वेपंचे चुरादिः। देऽतत्पुरुषमिति-तद्‌श्चाघाते-चुरादिरेव-ऽपपूर्वे भवइति। स्त्रर्चपीडा तिनां समाहार
पूर्वेसंख्या उपपूर्वकः-वी जेहिति तिऽतत्पुरुषोपी समासइति भावः। पुंस्त्वं तु सोऽत्र प्रमसर्पं चे प्रथमा॥
कालेतिं-शपानि दीर्घः-स्ततोप धागता स्या द्वाराणात। तत्पुरुषं तु गृहादे र्वैसः। पद्यविधि स्येरवन
रजस्तोत्रियच्चाते। तत्यातिन्हेत्रगिवधविसेत्तनएव तस्पष्टतिग्रपंचभिर्द्वैः सूचतीतिदर्शी
ना तु यवंवते तद्वितीया तत्का प्रतसपदवभवति न्सेत्रे उपकृत्या। इत्येनोपलक्षण-नचिरुत्तरामुख
तिरिव्रेतमाकरे-समासतो-केशायाहमिति। संनिकधिप्रतिपादनमेतत् कुशेतु यत्तामभवतुमा
वाभूतं-संग्रस्तोत्रकर्षमिति। दुयोर्ग्रस्योः समाहारे द्वंद्वत्वं तत्पुरुषस्य। ग्रस्येति सवसमासेत
तः। वोगसेनो सूक्षणतिद्धि घेतर्थः। हृस्वः खंउः वंदिकूा। द्वितीयायां च-अथवक्ष्यमनुद्यातं पदमेकव
अमिति। नपुंवतन्‌ताभ्यते॥ अन्याः-इत्यविसरातिवन्हितोऽर्थाहि। परिभावेप-तेनोद्यातःस्यत्तो
पापत्रविधिपितैतत्रतत्समकाले मेवैकूमचांवर्जे विलापतिशिकमनुद्यातलंकर्तव्यंन
विसमितत्वमिति। पढ्याहति तिं [illegible] नामवृद्धावदृतं तेपदा सर्वां पेक्षया दिकूमपि
गृहित्वा धावंतिना वृधंपतीन्वितद्‌इतिभावः। अपधवे। अपपाभिप्रेतशब्द अप्रत्यान

क्षि पादिशेषराम । यथाभिप्रेतं न भवति तथा ख्यातेन इत्यर्थः तदेतत्सहायार्थे सादि ना । नीयेः कृ
योति । पर्यायरुप्रियाख्यानमनभिप्रेतं तथापि तत्प्रकारस्य नी वेत्यस्यानभिप्रेताख्याने स्त्रोयेति भवे
पुरस्कृत्याम । अत एव अपथाभिप्रेताख्यान इति सूचितं पुनः रप्रियाख्यान इति ॥ तिर्यक्कृत्येति
श्रयं गत्या इत्यतः स्थितं पश्चात्कृत्य इत्यर्थः । स्यादेतत् स्वरूपकथनयोः । तस्तु वा सतो प्रसव
ध्येति कर्मधारयः । तस्य प्रसवेपर तो वस्तां गत स्मिन्नुपपदे इति प्राप्ते । तत्रापघ ति
ध्यां गमा नोपपदं तथापि तस्मिन्नित्येत सप्रकृति प्रत्ययसमुदायपरमिति वेद्यम् ॥ इह च
पार्श्वेन वर्तते इति धानपथ इह ति । मुखतः कारमिति । मुखतोभूयेति व आघाटे
ण लक्षणार्थे तसिः । प्रसव ग्रहणं तत्किम् - मुखेत स्पति मुखतः । तत्पञ्चम्यर्थे किप । अथातो
दिश्य न्केरलसंत स्यति हि पीनि । मुखतः कृत्यागतः इति काशिका । एतच्च प्रसवाप्रसवपदरिभा
षाप्रयाभ्रिसो नकृम । वस्तुतस्तु नार्थः । प्रसव ग्रहणे तो नु - नार्थार्थः । नार्थे विनाना भीधार्थीः
धम्म आह्वयः । द्वैधंकृत्य - द्वैधंकार - द्वैधंभूय - द्वैधंभावं - प्रत्यवधमभ्या स्त्रिविधे इत्यसि
वर्तते घामा इत्यभ्रयणा स्वानिव भावेनापि सिसत्थापि धमुत्यां स्तात्स्यार्थे इ इदी
न भिनिदयस्य पातत स्तस्य ग्रहणापीमर्थ ग्रहणां वेधी कृत्येत्यादि । वक्ष्यामिति । कृञो निव

स्पर्शमयमहत्ताम्॥ अन्यथानुपलम्भे। नन्विह घ्वा च इत्याकारस्योपेक्षा विति सिद्धे ध्वनत्वीति निर्दिष्ट
मुचितम्। उद्भूतप्रतीचोपदिशतिं यत्। एवाद्देतत्त• अथ इस पर्वतो यहरामात्त त्वाधौ लोकप्रसिद्ध एवाग्र
हते• अभिव्यनक्ति परार्थाइतिव्याख्यानात्। अतोऽनुक्तरोनभिद्यतीति। एवं तर्हि द्वित्वादि घोदिता
दाविपञ्च दिक्नस्यात्। प्रकृतिवेदनुकरणामिसत्ति देशाभ्द्यतीति चेत् तर्हि ह्यपत्ति देशादे
वास्तु। एवं वर्तिपर्वापवर्ग इति सूत्रेपि तिरश्चीसेव निर्दिष्टमुचितमिति चेत्। सत्यं• प्रकृति
वस्तिपत्ति देशस्यवैकल्पिकत्वा इत्याशयः। वैकल्पिकं च पत्त्रं इतेम इति सूत्रे सरदघयस्यक
रत्तादिकरौषाभाव दर्शनाद्वानिसीर्पित इति प्रागेव प्रपञ्चितम्॥ अथ तद्द्यादि। अथवक्
शब्दस्यानुद्भूतमात्रे विश्रान्ति देशविशेष प्रमातां नास्तीति सूचयितुमिदम्। एकतोभ
येति। इह अनुद्भूतस्पर्शाभेपि अन्य शब्दस्य तानुपपत्तेर्व्यापारविरहात्तत्सामञ्जस्यं किंतु
रकेवेति व्यवस्थापयेध्याः॥ ० ॥ इतिश्रीवेदान्तप्रतिपादितं द्वैतसिद्धान्तस्थापनाचार्य
सनुमीभरद्युत्रभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यायां प्रौढमनोरमायां
कृदन्तप्रक्रिया समाप्ता॥ ० संवत् १९०१।२।४ चैत्र कृष्णैकादश्यां रविवासरे॥ देवेभ्यो नमः॥
सोनन्तु कृत्येवेति शब्दे नन स्पृश्यते। अन्यत्व कृत्स्य देशविशेषप्रमात्रे पर्यवसानात्॥ प्रमा
णान्तरेणाधिकचित्य ५ के ४ = २८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गुगतिप्रजनयोः । गतिप्यावनयोरित्यग्रे स्यादिति तत्त्विशेषणार्थं पुजाहे ।। गत्युत्सु पहगते । आत्मनेपदपीति । हेतुमतिस्व
त्रेयहभिप्राये भुस्त्र्त्त इति भाष्यप्रयोगाहित्रिमावः । गुजिअय ● त्नेषहे । अयमनिहित्द्र्पीति शाकटायनादयः । गुजशा
हेइतितु हाहे । अर्थपुजावाम् । अयं पजोहे स्यादिति तत्र । इहपाठस्तु कर्तृगेपक्लेपीँ... परस्मैपदार्थः । शाकटायनस्तु
अयमात्मनेपदीत्याह । प्रयोजनं तु अकर्तृगेपि फलेतङ् । एतत्सुइहेव सर्वमाधवेनोक्तम् ।। पुजाहेतुते नैयात्र स्वस्यधे
यम् ।। पुच्छप्रमादे ।। पुच्छतीति । अन्तरङ्गत्वात्तु किंअसघूपधत्वान्नगुराः । नवाशातिहींजंबक्षीयइति वास्यम् । यअंगवा
रीयोर्युजिप स्याप्तिः समानाअवत्वग्नु तत्रैव तत्प्येतिके यटाहिमिः सिद्धान्ति तत्पात्र । इहवमे पतीत्यात्र । उंछइति उं
छतीति सूत्रे उञ्छि नोती त्यर्पी इति न्यासः । वहंगतुंछतीति साहरिकः । शुपामाकान्युंछतिश्यामाकि कइत्युहहेतोसति २४
कारस्याविव्याप्तित्वेनो व्यवनार्थत्वमेवाभिप्रेतम् ।। ध्रजध्रजि । वडप्वे तेतवर्गीयतृथाहियः । तरंगिनीकारादयस्तु आ २५
द्यो हन्त्यो छाहीत्याहुः । तर्ज्जमत्सने । अयं तु राघव पि । ध्रजेर्वी । दीर्घान्तमाहशाः दुर्यातान्त्वेनु समितः समितिरित्या
दिन सिध्येत् । आर्द्धधातुकविष्यइति । तेनपात्ययोरपत्तेः प्रागेयवीभावेहि सादिन्यायउङ वे जीवतइत्याहिसिद्धानि । पर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

राम

नेनादिहल्लोपवद्धि भवति अश्नोतेरेवेति नियमात्। नवाप्यश्नातिमात्रनिषेधस्तत्पर्यायत्वं शङ्क्यम्। तथात्वे हि नाश्न इत्येव
ब्रूयात्॥ एवं हि हलग्रहणं प्रत्याख्यायते। अनर्थकोपि घस्यात्र हि भवति अश्नोतेरेवेति नियमात्सर्वं सिद्धमिति भाष्यकै
यटयोः स्थितम्॥ भजिभजी। द्वितीय इदित्। श्वीदितो निष्ठायामिति नेट्। भक्तः भक्तवान्। मलपाके इति। तोनो
घादिकस्य भक्तः भक्तवान्। अंजावक्त इति। समन्तान्तर जिरायोक्त आनं जेट् तुग्घहतं तस्मामादिकमिति भावः॥
एजृ भेजृ भ्राजृ। अत्र न्यासकारः अवश्यं पठितव्येन फलादिकेन भ्राजत इत्यादिसिद्धेरिह पाठो नार्थ इवेत्याह। तन्न
भ्रश्चेति बाध्यं गिरहार्थमिह पाठात्। तत्र राजिसाहचर्यात्फलादेरेवग्रहणमिति स्थितम्। वक्ष्यन्यासेपि नश दे
नायमर्थः सूच्यते। इह भ्राजेरीदित्वमनुदात्तेत्वमात्रफलं न त्वाग्लोपीति निषेधः भ्राजभासेत्यादिना वङ्परेरौ
ङ्युपधाया ह्रस्वस्य विकल्पितत्वात्। अबिभ्रजत्। अबभ्राजत्। अत्र रेजिरपि केचित्पठन्ति। तदनार्षम्। रेजतेश्च
ग्लेपृ विजीम खेम्यः इत्यत्र राजते शब्दान्तसमत्वमिति महभाष्यकारोक्तेः। कुबशइ। अयं गतावितिस्वामी। ज्यालाहे तुहा
हौ याथीन्त रेवन्यते। कुञ्चकुञ्च गतिकौटिल्य इति पठित्वा गतेः कौटिल्ये इत्यस्यार्थे वेतिन्हीरस्वामी व्याख्यात्। अत्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स·नो·मा·
ति·रु·
२६

याऽवोयानन्तर्य्यं तत्र नाजानन्तर्य्य इति निषेधस्य सत्त्वाह प्यसिऊत्वं दुर्वबमिति। इहोरवडखीति हलक्यानन्तरत्वगि
रूप्यमे इति पठ्यते तत्र गत्तौ प्राक्पठितस्य गतिविशेषविधन्तिं योधयितुम्। अनतिप्रयोजनत्वाद्वेन्हितम्। बवसेयं
नेसेवनेवा। यद्यपि सेवन इत्येव प्रावेतापठ्यते तथापि सेवनार्थे विप्राप्तमालिकः। यं वुरयो सत्रहतां सवनते इत्याहेम
मि:४ हभाकसाहितत्वेन व्याख्यातत्वादिति भावः। अथ समवायेस्यादिति छन्द्यते धृष्णोते। आहितः। खुडसोवनः। यवि
यन्नीकरणे। इहितः। अनिहिति उगीवर्द्धमानप्रभृतयः। न्यासकारस्त्वनिहितं परस्मैपदिनं स्त्रमन्यते। तथाव
लिङउतो आहीनिति स्त्रेयववर्तिगोत्र मित्युपाहा वपविग्रन्तीकरणे इति व्याख्याता। एतान्येव एके हेधिमता २६
निगृहीत्वाऽनिटकारिको व्याख्यायामस्याग्रहणमित्यवोतावम। संमताकाराहयोपि अनिटप्रसंगे इवोक्तिस्तनु
वुः। यवि विस्तारवचन इति वुमहे। सजगति। अर्जने प्राधान्येनऽपार्जनं तु प्रासंगिकम्। अथ यपाठो मेनेप
त्य। क्षीरस्वामीप्रभृतयस्तु उर्जने श्विति पेठुः। नुङ्गुधावित। तत्र हि हिहारग्रहणं गोत्वाश्चेह शश्च हरः वरि
गहणीय। अन्यथा तस्मान्नुडित्येव ब्रूयात्। ~~वेनाहिहस्तग्रहणे~~ नवाइतुरित्याह द्वाचतिप्रसंगः। १नोतेश्वे त्य
म्र

श्रीरामः

एतन्न्यासमाध्ये प्रत्याख्यातम् । तथाहि धात्वादेरिति सूत्रे ऽपदादेरिति वर्त्तते न च सत्ख्यातॄनामुपदेशोऽस्ति । किंतु छन्दस्कृतीति तु
यथायाहि लोपोऽलोऽन्त्यस्येति यलोपः । यत्तु प्रासादस्थानं छो छन्दसि केयुन्तम् । छायत्तीत्युदाहृतम् ॥ तद्धिनाकरम् । भाष्यवार्त्ति
कयोः छो इत्यस्य सत्वनिषेधाभावात् । स्यः प्रपूर्वस्य पुस्त्या ऽन्यतरस्यामिति योऽहोऽस्यादेशापन्नयोर्हकारोपेणेत्यस्येति ध
त्वाद्वि महाकाव्यं विरोधात्तु । एवं वोभयोरपि स्यापत्तिप्रस्तीतः पुस्तीमइत्यादि ह्रपादिनुस्यान्येव ॥ यत्तु वहन्ति ॥
धातुपाठे स्यैक्षो इति पथरूपादसामर्थ्यात् स्वंत्वं नेत्याशयइति तन्न । निष्क्रासति प्रतिष्ठायहित्यादौ च प्रयत्स्याव
रितार्थस्य माधवादिग्रन्थे सत्त्वात् ॥ राध्र साध संसिद्धौ । अत्र द्वाद्ध आयामे इत्यपि पठ्यते । आयामो हैर्घ्यमिति कौशि
कः । कद्दर्थनमिति स्वामी । ऽस्वेऽऽदिवा । सकृत्प्रसन्नत्वाहिति । यत्तु माधवेनोक्तं मध्यासमासभ्रंयत्वेनान्तरङ्गत्वे
वर्त्तरोक्तर्थपराभयस्य बहिरङ्गस्य सत्वात्सिद्धिर्न स्यासिद्धत्वाद्युत्वेनेति तद्बिन्त्यम् । ह्रस्वस्यांगत्वेन बहिरङ्गत्वा
त् । आसप्रमसमाप्तेरङ्गाधिकार इति सिद्धान्तात् । प्रागभ्यासाधिकार इति पन्तस्य बधश्वेत्वा घसित्या पत्त्वाह
बितत्वात् । अतएव नाभ्यासाहीनांहस्यत्वेइति वार्त्तिककृतान्तभ्यावप्रतिषेधआरंभः । किंवयत्रान्तरंगे बहिरंगे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वप्न तु
म. ति.
४१

०ल्लिन्यासो हीति तथा हि नपादमिति सूत्रे भ्रावामपत इत्युक्तं । स्वपमो वरीय परार इति मित्यंप्र
ति सिद्धत इति च तापुनर्भ्रमत त्रयासे नकन्या मिव माति स्वतो नेत्यन्य यतीति इत्युक्तम् तथा व
मेत्रेपादि को थि ने सजुय सप्ता वरत्युः एवं हि निवेधानंतरं पाठ इति पपद्यते अन्यथानकमी स्वतः
प्राणो नेत्रि सत्रिय बोले तिभावः सामर्थ्यादि ति तवाक्यस्तान्नमतत्वासाव धारणा हृस्वत सु
परितार्थं सि धैव सत्र धात्वर्थ पतेइति भावः ८४।१ इयमके चित् इति पठंति वा साव मि से
तिङ्गहं हि यत इनाकारमत था हि काशिकाया मारिह्यते तिचक्रा । स्वा णनुह सम्य पार्थ ल
साध्वीत्यानि काये यांत इ सूत्रे ऽभावः साधितः उदितोत्तु पस्वात भावे सेव सिद्धे स्त स्तं ग
तंस्वात त्वर्थंव ला प्रत्यये भिसे व साधु सुधाकर इति अन्वे गहस्य ताइति सगता मे वपद
ति मागम स्ता धितिअत्र पमुपपत्तिः नसस इतेति सूत्रे स्वाहि ग्रहणं णवर्णमध्ये साकारे
तसेघात ग्रहतो ने छसिद्धेः एवं चादि ग्रहताम पदिशी करण प्रति वस्त्रपमि स्तु अन्वेपन्ना ४१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीरामः

एतच्च भाष्ये प्रत्याख्यातम्। तथाहि धात्वादेरिति सूत्रेऽपदेश इति वर्त्तते न च सख्यातृनामुपदेशोस्ति। किंतु छरकृतीति तु
यकारादिर्लोपो ओरिति यलोपः। यत्तु प्रा वासख्यातृ छो छ २ के त्युक्तम्। छायती सुद्य लतन्त्र॥ तद्भावाकरम्। भाष्यवार्त्ति
कयोः छो इत्यस्य सत्वनिषेधाभावात्। स्यः प्रपूर्वस्य प्रस्त्योऽन्यतरस्यामित्येहो स्यारूपापन्नयो द्वयोर्ग्रहणमिति ध
त्वादिमहाग्रन्थविरोधाच्च। एवं वोभयोरूपि स्यापत्तिप्रस्तीतः प्रस्तीम इत्यादिरूपाणि तुल्यान्येव॥ पनु व्यवहारे॥
धातुपाठे स्यैछो इति पठ्यरूपात्सामर्थ्यात्सत्वं नेत्याशय इति तत्त्वं। निष्ठा सति श्रुतिछयदित्यादौ षत्वप्रसत्त्याव
त्यं ६ रितार्थस्य माधवादिग्रन्थे स्पष्टत्वात्॥ राछ साछ द्राघ्ने। अत्र द्राघ आयामे इत्यपि पठ्यते। आयामो दैर्घ्यमिति कौशि
कः। कदर्थनमिति स्वामी। ऽखऽखि। सकृत प्रसत्त्याहिति। यत्तु माधवेनोक्तं मध्यासमा अभ्युपत्वेनान्तरङ्गे हृस्वे
कृते लोकर्ध परात्वयस्य वहिरंगस्य सत्वनिर्द्धिर्णासिद्धत्वा दुःखोनेति तत्त्वितयम्। हृस्वस्यांगत्वेन वहिरंगत्वा
त्। असमाप्रसमाप्तेरंगाधिकार इति सिद्धान्तात्। प्रागभ्यासविकार इति पन्हस्य वबुश्वेत्यादिष सिद्धापत्याच्च
बितत्वात्। अतएव नाभ्यासादीनां हृस्वत्वे इति वार्त्तिककृतान्तभाव प्रतिषेध आरब्धः। किंच यत्रान्तरंगे वहिरंगे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वप्रतु.
म.ति.
४१

ऽत्ति न्यासस्त्री त्रितस्यापि न पादमित्तिसूत्रे भाष्यमपत इसु ह त्रिपमोवरिव परार इति भित्तंत्र
तिविधत इतिच्छ तापुनर्हमत त्र न्यासेनकस्यामिवमानि स्वतो नेस्यन्यर्ता त इ लुनकोम तथाव
मैत्रेयादिवा घिनेसगुंवस्वप्पावरत्तु: रथं हि निवेधानंतरं पाठ इपपद्यते अन्यथानकमीलत:
प्राणेवंत्रिसूत्रिपलोतेतिभाव: सामर्थ्यादिति तपरकरणात्स्मत तत्कालस्याव धारणा ह स्वयस्तु
परितार्थं दीर्घवत्सुवाधात्पठ्यत इतिभाव: ८४९ इदम क चित्स्मर्य हितं पठंति वा स्याव भिसे
तिऽहाहं दिवत इनाकामम तथाहि काशिकायामास्थिवेति चक्रा । स्वोणुनाह सम इपार्थित ४१
प्राधीतानि कापं पातल इसत्रेऽभाव: साधित: ऽदि तेतु पस्याविभावे स्पेयसिद्धे स्त रसेग
तंस्वात एवं वलाप्रत्यवेऽभिसेयसाधुसुधाकाइति अन्वे गहह राणा इति सगुणा मेवपठं
तिभागवत्साधिति अत्र त्रपमुपपत्ति: नसस इत्ति सूत्रे भाष्याहियहणोऽपर्थ मेवे साक्षा
तसंघात यहतो नेकसिद्ध: पर्यवासियहणमोपदिशिकस्यप्रति वस्यर्थम अर्थेवन्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रेनुयोधवती सर्पः प्रशापवतिशरंतीन्हातीकते ती सर्पः स्वारैतस माधवम सेस्तीव्यप्रानो
कोधति तुमिभिवेत इति सतिर्यं थस्यकात्रगतिस्त ग्राह शापमिशेषि शापनमिति तथा वयो
धनेधातु भेदेन हरूपहवंकलितमिति भावः वराहेदवः नानातीति शनैसिधवेत शापवतितु
पुनर्मरणाहोघनदेतोमिसेपीदंवरशवमिहिति पद शापनेमात्रणाहो तेनापीस्ताव
५६ नेऽर्थे रवववति वदर्थंत ॥ शापवेदिविपिस्यादिति कंपनेवरिः धातुमि ईशाईक् पवंधुहि है
र्यतोजिहो नमपदेस हिरि सत्रापियोधम घवद पाम्पितः माधवादीनांव्याख्यानमाह ॥
मितंशाइतिमकारणुवआइस्वपे रवदेश वराविसामितिमित इस्वर्नुस तं क्लेशेनव्या
प्रियमितिभावः ग्यरवेकुसहलजअमोनुवसे गोहितिपाकांतरंतत्रनकृश्चितरक्लेशः प्रातुवि
भावेति ग्यसाहिनोपूर्व त्रिपाठान्तरमत्वमनत्योरिति भावः कापंक्लामवतीति पतु
पुधाकरेणा नमइहातिपम नासिमित्रिति तन्न नेताम्यति सद्विनिबधादिति भावः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रकृतिलिंगप्रतौ लिङ्गइति भावहस्तानभिहितः भावेल्युट्। तदस्य हीति॰ द्विकप्रत्ययोविपत्तिलिङ्गं नपुंसकत्व
र्थ लिंगकप्रत्ययेतुपचारप्रकृत्यर्थस्त्वाविततलिङ्गस्यवाभिहितोयमिति कल्पा--नप्राप्तिपदिकार्थे स
नेनगतार्थत्वात् ङ्ग्याइति-नचेह प्राप्तिपदिकार्थइत्येव प्रथमा स्यादिति वाच्यम्। तथा सतिलिंगप्र पती३
वतीछेदकभावस्यैवसतीविधेयाभानावोधगात्-नामार्थयोरभेदसंसर्गस्यव्युत्पन्नत्वात्।श्री
हिति। ज्ञातानेकत्वावच्छिन्नविवक्षायां द्वौ तौ इत्यभवत्येव। अभेदेनेति। नचप्रकृतिप्र
त्ययार्थयोरभेदान्वयोपि इत्यभिहितः प्रकृतिपाकः ओदनाद्ययत्राहे सर्वत्राभेदान्वयस्यैवदृष्टत्वात्
तिवाच्यम्-देवतार्थकताद्धितार्थभेदान्वयस्यदृष्टत्वात्। देवेन्द्रादिगीतत्वान्वयादिन्द्रदेवताकं हवि
रितिवोधात्। सर्वैरेवाभ्युपगतइतिशंकावसरइति भावः। वचनं संख्येति। आख्यातवाच्यकर्त्र
भेदसंबन्धस्यापेक्षितत्वेन पूर्वाचार्याणांव्यवहारादितिभावः। अप्राप्तोपवचनमिति। पुंवचन
व्यवहारोनिःसर्थः। यत्तु तत्सूत्रेभाष्ये व्यवहारोनपपन्नः। विशेषविहितैः कर्मत्वादितीवेत्याद्विती
याधिकृतत्वेन कर्मणि प्रथमापाञ्चभेदे तेः। कर्मत्वादिति। द्वितीयेत्यादिपूर्वकर्मत्वादितीवैकर्तिकेरा।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्ध्यवत्‌
त पृ०

स्तुतीयेषवसात्या विभक्तिरित्येवमर्थे नियमाभ्युपगमात्॥ ननु कर्मणि तो वद्वितीया कर्तृके ता स्त्वतृ
तीयानाद्यत्रेति प्रत्ययनियमपक्षे प्रथमापा अपि कर्मणि तेष्वन्वति संभवान्मात्र ग्रहणमावश्यकमेवेति
वाच्यम्। प्रत्ययनियमपक्षे हि प्रातिपदिकार्थ एव प्रथमा जात्यत्रेत्यर्थकर्तावस्या नातके मणि से प्रथमा प
मप्रसक्तेः। वचनग्रहणमपि यथार्थमात्रे नकेवला प्रकृतिः प्रयोक्तव्येति निषेधाद्व प्रथमोस्त्विति सिद्धेः॥
न चैवं द्विशब्दाद्बहुशब्दाच्चैकवचनं एकशब्दाद्द्विवचनमित्येवमप्यवस्था स्यादिति वाच्यम्। अनभि
तार्थकं प्रयोगापेक्षया अनुयाद्वक विभक्ति प्रयोगे स्पष्टत्वा व्यात्याना गौणा होकद्रि वत्रहोता शब्दस्य
तत्वति मितेऽपवादात् ह्रस्वोऽग्नीहित्यपि सिद्धमिति मनोरमा ग्रन्थोपरिमात्रा ग्रहणमपि प्रत्याख्यातम्।
ग्रा नचास्मिन्पक्षे होतापोतारौ नाभिनौ अग्नीहिरित्यभेदान्वयः। नामार्थयोरभेदान्वयात्। पोतारौ
प्रत्ययार्थ इति पक्षे तु होताद्वं पं प्रत्ययार्थमात्रां तत्वति द्विन्नौ अग्नीहिरिति प्रत्ययार्थनामार्थयोर्भेदान्व
यत्ता थापर्यवसानमेदेक वंधं ग्रहणात्पाना भिति चेत्॥ अत्राहुः शाब्दबोध प्रकुन्देपेलन्त्याभावि हान
द्रत्यपरिमाता ग्रहणाभ्रत्याख्यातं अत एवौपगवा देलसो इति न नेनैव प्रत्यय सिद्धितस्माद
प्रणिति सनंबधि कर्मणि त्यान्तो पो मत्यर्थी परिमि नेवसि उप्रन्तेग ध इत्यधिकारे पांडुके

घटादिनिरूपितविभक्त्यर्थविधानं किमर्थमिति चान्तेषु स्वन्यर्थास्तं गच्छते । यदि तु सर्वत्रैव शाब्दबोधप्र
कारे चैत्यन्तायं स्वाश्रियते तर्हि बाधनार्थं कृतं भवेदिति समाधानस्यावतारः । बाधनार्थमिति प्रत्यय इति
समाधानस्य चैव पर्यवसायतोरित्यानञ्‌ एकवचनं प्रातिपदिकार्थः । एकत्वद्वित्वकं कविदुःकं प्राति
पदिकार्थ इत्यादि प्रवृत्तिपते तरतेषन्ता: केषांचिन्मता: कथं चाभावानुपपत्तिरिति चेत् ।। अत्र ब्रूम
स्तु: स्वार्थद्रव्यलिङ्गसंख्याकारकमेकः पञ्चकं प्रातिपदिकार्थः । द्विधा ध्वेयाद्रे विनापि विभक्तिं
प्रातिपदिकादेवता बलमर्थानां प्रतीतेः । एकत्वेऽकवचनाः एकत्वे एकवचनोत्पत्तौ सैव घटापिविभक्त्यन्ते
वेति प्रतीपन्नेन नदुपत्ता बकस्यार्थत्यहानिः द्योतकत्वेनेवोपयोगादिति भाष्यकारा मन्यते । आदितस्य
तुल्यकाविलिकैव टे ।। तच्चोपपदं सप्तमी स्वमिन्नत्र चतुष्कपक्षे पंचकपक्षे वा प्रातिपदिकार्थ इत्य
भिधानात् ।। आदितस्त्रिकमिति तत्तिकारः । अत्र व्यवस्थिते एकाभ्यां संख्याभ्यां एकादिविभक्त्य
र्थत्वनिराकरणात् । घटपदादिभिः घटइत्यादौ विनापि विभक्तिं संख्याकारकं च प्रतीतेनैव तत्
एकत्वेऽकवचनाद्यत्र द्यविविभक्त्यर्थत्वेहीयतेन हितोनहि गगी इत्यादौ विनापि च अत्र मप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ई व्याक.
त. प्र. सं

गम्यते इति तदपि मत्वर्थः। नवा प्रिरिसाँ है अनारेणा विद्य संकर्वी प्रतीषु इति भेतो सा एवाविक
र्माम्रत्वर्थ एवेति पुज्यते यकु मा। अहिके मेव प्रातिपदिकार्थः। संख्या कर्मा [redacted] पत्तुगिभ नम्
पीइति। लिङ्गं दयादिवाच्यमिति पन्तो आदितो द्विक मेवेत्यवे। तत्र स्वार्थो विशेषणं द्रव्यं विशेष्यं।
लिंगे स्त्रीत्वादि। संख्या एकत्वादिः। कारकं कर्मादि। संबोधने च। मात्र हरणा प्रसात्यानप स्तोवि
आ तिवरिकार्थ एव प्रथमेति नियमा द्वा संबोधनाद्धि कोऽप्राप्तो अस्यारंभः। इह संबोधनं प्रत्यय
र्थं प्रति विशेष्यं क्रियां प्रति विशेषणम्। तथा च भजानि देवदत्तेत्या एकेकालिङ् वाक्यामिति वाक्या
त्यसिद्ध आमंत्रितस्य चेति निघातो भवति क्रियां प्रत्यविशेषणात्वे तु भिन्नवाक्यत्वान्नेतस्ति
द्ध। समानवाक्ये निघात युष्मदस्मदादेशा वक्तव्या इति वार्तिकात्। तथा चर्क। संबोधनपदं
प यतलिङ्गं पाय विशेषणं। भजानि देवदत्तेति निघातोत्र प्रथासतीति॥ एवं च एतमंपाहीति
आकास्य एतमसंबंधि संबोधन विषयो मतकमर्थकं न्ना समर्थः। भजानि देवदत्ते त्यत्र तु देवद
त्त संबंधि संबोधन विषयो मत्कर्मकर्तृकं गमनमर्थः। ऽ इति प्रथमा ऽ कर्तुरीप्सिततमं कर्म-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कर्तुरिति कस्य च कर्मणः इति कर्तरि षष्ठी। अग्नेस्ते स्वनं दिव्यमाप्स्याद्धामीतां। अत्र लोपोऽभ्यासस्येति लो
भ्यासलोपः। मनिपुल्लिङ्गजाये भावस्येति च तमाने यः। मन्ति हि ह्रस्वानत्त्वं ईजः। पुनरुक्तिर्हि च रूपो
रा। ततो तिशाप चेतम न सिद्धं नाम्न पुल्लिंगं स्यात्। एवं चकार्यस्य पुल्लिङ्गमात्रेक मेसर्पिः
कर्तरि च धातुपाठानन्तरं भवः। स च केना पुल्लिङ्गमिति कर्तृणा। कांक्षापातिशेषस्ततीप्सुतेन भाव
देशास्पर्धीग्रेभ्य ते। न च हि अन्त्ये नाप्रथमार्थे सप्तमी। मति सूत्रे च चकारमभिव्याकारकेसंज्ञाविधिपते
त च षष्ठ्यन्तादेवं धुवं कारकसंज्ञं स्यात्। तत्र पापादिसंज्ञां कारकमपादानसंज्ञं स्यात्। उनेन कारक
शब्दानुवृत्तिसामर्थ्यात् विशेषसंज्ञाभिस्सामान्यसंज्ञासिद्धिः। ते स्तम्ब एमइ सत्र अधिकरणान्या लक्ष्मी
कारकेत्याग्रं तिकारकोपपदात्कृदितिकृत्तेरप्य प्रकृतिश्चरश्च सिध्यति॥ अत्र यातनु हवे
नुः स्यापर्थे इत्यादिना पूर्वपद प्रकृतिस्वरस्स्यात्। न चात्र उपपदस्वरेणापि अन्यथासिद्धिः शंक्या॥
स्तम्बक रणयोरिति निर्देशात्करणापि प्राकृतस्वरोपपदस्वरे विसम्भव नस्यात्तथा स्यात्। यद्यपि इह
थाहि स्वरेणापि तो हन्त त्वं सिध्यति तथापि अत्र पर साहचर्यात्त्वात् एवत्र उपपदाध्यान्ता
सिधाथाहि स्वरेणान्तत्त्वसिद्धिरिसार्थः॥ अन्वर्थेयं संज्ञा करोतीति कारकमिति तेन

ईश्वरदत्त
सत्य

आहरणस्य पुत्रेण कृती स्वक्रियोन्वयि नो सम्भवति॥ आह ततो चाय पुत्र विशेषणतां तु क्रियान्वयोस्ति।
पयसेति॥ भुजिक्रियां प्रति पयसः प्रकृष्टोपकारकत्वेपि अपोद्धन एवाच ईप्सिततमः॥ पयस्तु सं
स्कार करणात् करणत्वमिति इयं बोधितः पानेन संतुष्यति॥ किन्तु तत्संस्कृतौदनेन। यत्तु पय एवेप्सि
ततमं मयस्य भयति तदा कर्मत्वं भवत्येव पयः पिबतीति। कर्मत्वं प्रयुक्तता येति। अधिशीङ् स्थासां क
र्मेति सूत्रात्। अनभिहितेति। नन्वयं पुरुषेति पाद्यो बहुवचनप्रत्ययेन नोक्तार्थत्वात् सत्वात् द्वो
पथ्यान भवतीति तथा चिपुत्रैकट इत्यादयो पिति अनभिहितनोक्तार्थत्वात् द्वितीया न भविष्यति। कि
न्तु कटं करोतीत्यादौ सा कासा द्वितीयाह। ततः कट इत्यादौ नित्यैकार्थप्रथमया च बाधिष्यते। नव
चनः प्रत्ययः प्रथमा यो अवकाशः। तत्र नाभिप्रतीयमानाना तिङा क्रियां प्रति कर्त्वे नामती
पाप्रसंगात्॥ अथो चोतनील मिन्नेन एनाभिसाहोति शेषणात्तरे विधिष्ठालितालावपि केवल
क्रियापा अवधेयत्वपरत्वात् प्रथमा पाप्रसत्पयाचकुः शाह्नति॥ तर्हि उभयोरस्साव काशत्वात्
प्रथमैवस्यात्॥ तथा चानभिहिताधिकारोऽनर्थ इति चेत्॥

श्र माहुः। संख्याविभक्त्यर्थ इति पक्षे सत्वारंभ इति न्याय आवश्यकः। तथा हि सूत्रारंभे कर्मणि द्वि
तीयेत्यस्यानभिहिते कर्मणि एकत्वे द्वितीयैकवचनमित्यर्थः। सूत्रारंभे तु कर्मणि एक
त्वे तत्र द्वितीयैकवचनमिति विधिवाक्यार्थः। तथा सति सुप्तरः कटं इत्यादौ न कर्मणः [illegible]
वितरेकत्वस्यानुक्ततया न द्वितीया स्यात्। न च यत्र तत्र प्रथमैव स्यादिति वाच्यम्। कर्तृकर्म
इत्यादौ न तयोपि परत्वे न कृद्योगसत्त्वात् षष्ठीप्रसंगात्।।कारके विभक्त्यर्थ इति पक्षे तु का
रकस्य न कृत्प्रत्ययादिनाद्योतकत्वाभावाति परिशिष्ट प्रकृत्यापाः प्रथमापाठकत्यादि योधन
संभवाद्वा द्वितीयादिविभक्तेरप्रवृत्ताव नभिहितसूत्रेप्रसक्त्या तत्प्रामाण्ये। कारकं प्रति परिका [illegible]
र्थ इति पक्षे तु अनभिहित इत्यस्याद्योतित इत्यर्थः। तथा च न कृत्प्रत्ययादिनाद्योतिते
कर्मणि द्वितीयेत्यादि वाक्यार्थः।। तत्राख्यातेन द्योतिते द्योतकतांतरे न प्रवर्तते इ
त्यभ्युपगमेत्यनभिहिताधिकारे नोपपद्यते इति दिक्।। हरिं भजतीति। भजत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रव्यवत्-
तत्व-

क्रियाहरौ प्रीतिहरत्याहृत्री तिविशिष्टया क्रियाव्याप्यत्वेन हरिः कर्म तद्विशिष्टं भजनं वा का
र्यः। हरिनिष्ठप्रीत्यनुकूलः देवदत्तादिनिष्ठो वर्तमानो व्यापारः इति प्रकृष्टोऽर्थः। हरिः सेव्यते
इत्यत्राप्येवमेव। क्रियाप्रधानमाख्यातमिति सिद्धान्तात्॥ धात्वर्थस्य क्रियात्वात् क्रियातिङर्थप्रतिवि
शेष्यानुकूल इत्यर्थप्रतीव विशेषणमिति हितस्यार्थः। अत एव पाचकोऽभ्रजतीतिवत् पचति
भ्रजतीति नैकं वाक्यं॥ पाककर्तृकर्तृकं गमनं हि पाचकोऽभ्रजतीत्यस्यार्थः। एककर्तृका
पाकक्रिया एककर्तृका गमनक्रियेति पचति भ्रजत्योः पचयोगार्थः। एवं च प्रथमान्तविशे
ष्यकबोध इति नैयायिका बोधे वैयाकरणानां भिन्नार्थमस्तु मते पाककर्तृ भ्रजना
नुकूलकृतिमानिति पाचको भ्रजतीत्यस्यार्थः। पचति भ्रजत्योस्तु पाकानुकूलकृतिर्व्र
जतीत्यपि इत्येवं द्वयोः वाक्यार्थयोः असामानाधिकरण्यस्य भावात् न ते धातवः किं च हरिं
भजति देवदत्तः हरिः सेव्यते देवदत्तेनेत्यत्र एकरूप एव शाब्दबोध इत्यनुभवः॥ =॥

नेपथिकानां तु मते विघातं वर्णं। हरिर्दिक्षु श्रीमत्प्रकुलस्य कोलाश्रयो देवदत्तः। देवदत्तादि षष्ठ्यन्तेष्व
श्रीसाश्रयो हरिरित्युभयत्र मेदे मध्यार्थपर्यवसानात्॥ तत्र सत्पक्षमानानां विशेष्यकबो
धोऽभीष्ट आख्यातः सौत्रिमतिर्दृष्टव्यः। यो स्फोटकाह। सप्रभावप्रधानत्वात् तत्समप्रधानानि नानानीति।
पश्चवेषु गौधावतीत्यादौ स्तोककर्तके रामस्तं दृष्टिमन्ति वा कर्मो॥ प्रधानं तु दृष्टिक्रियैवा
व सुप्तं निपधातोर्कं तिङ्न्तस्य विशेषत्वात् धातिङ्न्तमध्याहृतस्तिङ्न्तस्य विशेषणता
त्ति। न च सोक्तिक्रमप्रयोगो प्रतिङ्न्तस्य तिङ्न्ता[illegible] विशेषणतायेद्दृश्ये भिमितितत्यम्। पु
महि [illegible] गच्छन्देवनीहितनन्दनमिति मा घश्लोके पूर्ववच्छन्देन नन्दनत्वयनादि रूपाभा
सा [illegible] क्रियेति बोधः। सच्छन्दुपेऽन्वतस्यामिति [illegible] ये स्पष्टमपि [illegible]॥
एवं पचति भवतीत्यत्र पचिक्रिया भवतीति बोध्य इति दिक्॥ आमिति ते वितिः। नन्वेवं
पचमानो [illegible] नं भजन्ते इत्यादि [illegible] नस्यादिति चेत्॥ मैवम्। इहहि पचिभजिति

स्व.को.

तच्चप्रधानीभूतमजिज्ञिपाति इषिता मनभिहितां शाकौमाद्यपद्विती ये त्वतेः अत एव
चातेभ्य स्तं इत्पत्र सस्वमीसंग छते। सुडाद्विकत्तास्ये नापि पिनिड् नोपस्याप्यक्रिपानि
इषिताद्विकाततोत्यस्यानुनीत्यात। शाल इति। शाताः अहेतपताद्वशात इतिपत। प्राप्तानन्द इति।
इह गत्यर्थीकर्म्मकेति कात्रिनकः। आनन्दकार्दकप्राप्तक तामत इत्यर्थः। पद्नीयातोति तस्य
फलमाहाध विन्निपातेनेति। विधदद्दइति। संयथेमित्यत्र केतुमिसप्तवा द्विधः स्त
मितिगम्यत इति श्रेयम॥ पुञ्यत इत्यर्थ इति। एतेनविपातानां घोतकत्वमेवेति विषमो
नास्तीति ध्वनितम्। तथाच नमः। तथेत्युनैकधर्म नमिति जिज्ञासायामाह। इषिता
मयहिति। स्वेव शब्दः अपि शब्दार्थे वर्तते इति ध्वनयन्नाह। अनीप्सितमपीति। इषि
ता इव इनीप्सितमिति पर्णे तत्तोपते नइपेन्द्रस्य पथ्युपेयं तद्रूप मपीह गच्छत इत्यादौ प्र
नाघमुह्हति। ग्रामं गच्छंस्तृणमिति। यथा स्वस्य मानस्य ने गादेरितिभावः। इष्टद्विचा
मे गच्छतस्ति तत्स्वस्पर्शनं नानाराज्जकम्॥ तृणस्यानीप्सितत्वात्॥ नद्यातुन्दा मीविस
संयोगादिकाबाधात्वात्तर्थैवानीप्सितस्य तत्वारेचुपि २॥ पतित्रिद्वयमध्ये।

शिष्यवेत्यनिष्टमपि ध्यानस्थानं सत्तादि

ततं भवतीति तस्मादेवं सोऽसि कुरु। जेवं सं च न लोपे त्वाद्विविधपः। नन्वकुतं कर्षतीत्यचेतनेतरस्य भवतु किं तुप
रोपसादेव वा त्मा यस्त्वेवन्यपि विविधवत्त्विमम्। विधमिति-अत्र विधं हि भमथोरनवम्‍तु जिना संवं धाके
र्मा। नत्वथ एवमनु छोया धातिनापा प्रमान्नो भरणामेव श्रेयो भवते। तत्त्वविधमीप्सितमेव। केचित्त्वा
त्माभ्युक्तेत स्याद्विगृह्य इत्यि दुध्याध्ववसीयमानविधमीप्सितमेव। कथं वा यथा प्रवर्तेत। तस्मादिदमुदा
हरणमपुनर्के येवेति चेत्। अत्राहुः- परकृविनमरणांकातरोपिवेरि एतानि- दद्यस्मातो विधं मेवं नन्वेवेदमुद
हरणमिति। अनीप्सितव्यहंताख्या कप्रतिपत्तयर्थम्-तथा कमित्यां भ्मादेवेयसिद्धे। स्वादेतत्-धातुपत्या
व्यवस्था भवः कर्मसंज्ञा स्तु किमनेन कर्तुरीप्सितमिमादिवकथनेनेति चेत्। अत्राहुः- अनुभोगा कर्के
वारयतीत्यत्र वारणार्थानामीप्सित इति सूत्रेणामाराणकस्यापादानत्वं प्राप्तं तद्बाधा कर्तुरीप्सि
ततममिति वचनं व्यमेवा एवमेव हे बो दृष्टीवयो संज्ञयहार्थं तथापुनः कमित्येवेति आवश्यकमेवेति।
भक्षवित अ-के नाधितमित्यत्र कोऽ-सोमाहा आपादानादि विशेषैरिति। अपादानं अधिकरणं केन करणां के
र्माहेतुरीत्येते विशेषैरीत्यर्थः। अविवक्षितमिति। अपादानादि विशेषविवक्षायां तु तो हेतुरुपपः।
थत्नेपर्शवतेव सुधा मे- अने ऽयहरणाद्धि गाम्पि सेनं पत्थ्या एव एवं भवतीति भावः। एते नपालि॥
सं प्रदानं ३

स्यजु॰

तत्य॰

नाकांक्षप न्यारोऽधीत्यत्र करणाधिकरणयोरिति प्रसंगस्तथापोल्लुङ्ऽनेकरोतीति करोतीत्यादिर
वकाशोऽस्तीति पदं गतार्थमिति त्वन्येषां निरस्तः। करणाधिकरणासंभवो हि विवक्षितत्वात्। वस्तुते
के ऽस्थित शब्दोऽप्रधानपर्यायः न त्वर्थपर्यायः स्वभुपगम्येतत् सत्त्वादिवापमान्तोयोऽनन्यथा।
कारकमिति। ततश्च प्राधान्यात्स्वसंबन्ध इति सूत्रनातिप्रसंगः। ऽधाजिति। ऽऽऽऽ निपातने कृतादिः। छि
दुहादिगणार्थेऽनन्तु नियमार्थः पदं वाक्यानुके ऽनेकार्थे लानि ऽर्थानेन चिकां। यद्वि यतिर्
प्रत्ययोप्रसंगात् कर्मप्राजिति कर्मणोऽप्युपते कर्मभडके सतस्तुद्धि स्यादिना क्रिया। कर्मणा
पदुपपते इति। मुख्यकर्मणा सह क्रियया संबन्धमानं कारकमेवापादानादिविशेषेक
वितं सत्कर्मसंज्ञं भवतीत्यर्थः। एतेन दुहादीनां द्विकर्मकत्वं सकोलितमन्ये त्याहुः। कर्म
णीत्य ग्रकर्मशब्देन क्रियाऽभ्यते इति तेन क्रियाव्याप्त्यर्थः। परिगणनमिति। तेनन्ट
स्पष्टतोति गाथाभिधानेनातिप्रसंगः। इहहि गाथा कर्मकं नटस्येव विश्रवताया वाक्यार्थः।
तेन क्रिया व्याप्तिया नटस्य कारकत्वमस्त्येव। गोरेधीति वप कर्मकं गोसंबन्धिदोहनम

न

पयो व्रमस्य कर्माकर्तृ रीत्यसितत्तम त्यात् । गोत्तु पयसो निमित्तमात्रे तोपातान्न तु वस्तुस्वताप्यव
क्षिभावे नेत्यपादानसंज्ञया प्रसक्तेरनेकर्मसंज्ञिका भवति । तदुक्तं हरदत्तेन पद्यपि गोपयोधिमा
जोहि घटेत थाव्यवधि यान्तेतस्मिन्निमित्तमात्रहेतुन्त महद्दृत्तोपपत्तिरिति । एतेनापविधित्य विवक्षा
यां गोरिति पञ्चम्येवेति त्यक्तम् । पदान्तु गोरित्येतत्पयसा संबध्यते तदा गोशब्दात्षष्ठ्येव भवती त्यपि
बोध्यम् । वस्तुप्रावाद् द्वाभ्यर्थत्वप्रसिद्धि विधु शासुजिकर्मकं पुकं । मिलहुइसमंयव हृद्द्वयहम्रूपधि
कर्मभावगत्तिपरिक्षिम ॥ तत्र्यहेः पातेऽप्रामाणिकाः इतरे वाण्द्विकर्मकत्वं पद्यपि प्रामाणिकं तथा
पि संइमर्थाःवृद्धिः तथा सतिदुह्याद्दिन्याद्दिंश्च हृद्दशेषपठितामावकमिप्रक्रियाशेषेत्रकृत्यनर्थक
त्वाः किंद्विकर्मकेभ्यो मुख्येकर्मणिति मुग्धोत्तोसाकोऽन्ताणां स्वपमेवपठितमन्याद्देर्गणव
तन्निष्कर्माणामथाप्रमुख्यकर्माणिप्रत्ययं पांतिदुह्यादिभ्यो तोध्येतु पथाहविःएवञ्चइदमु
रिभ्यामपि मुख्येस्यात् नचेष्टापत्तिः गर्गाःशतंदण्ड्यन्तामिति भाष्यविरोधात् । शतंदण्डम
धानं न गर्गाः । अविनिस्य एजानोहि तोपि न भवंति पाचयशोचात । इति त्र्यहोपधि

त्री

ष्ठवत्त

त.ष्ठ

युक्तं मतं एवात्र सम्प्रदानवाक्यपरिसमाप्तिर्गौणानुरोधे प्रधानानुरोधासंभवात्॥ तथाप्यवमं ये
रपि प्रधाने स्यात् इत्यत्र तु गौणे तत्र विभक्तिः कर्मनामादिकृत्सन्निधेर्वैस्फुट्यात् नागासन्नाद्वेत्याहुरे
रन्तेऽमरसुतिनिभिर्मनवोइति॥ अत्रानन्दं ब्रह्मणु इत्याहत॥ अप्रधाने गौणाः यथालिंपावत्तइ
ति। अत्र प्राप्यनामार्थस्य पाचेर्धुवेधामुख्यंक मतेन पुनकोधालिर्वस्तुतोदुग्धिरपितादविवक्षाया
मेने नकर्मभवति। अविनीतमिति। अनन्तपार्श्वस्य पचेरोदनो मुख्यं कर्म। अविनीतं विनपा
पानुनयतीत्यर्थः। ह्रियमाणस्य विवक्षापामकथितं कर्मसंज्ञा। तंडुलानामोमिति। निर्वर्त्ति
नार्थस्य पचेरोदनो मुख्यं कर्म ओदनं निर्वर्तितं पचतीत्यर्थः। तण्डुलास्तु करणत्वाविवक्षा
पामकथितं कर्म। अन्ये त्वाहुः। एवमर्थः पचिरिति भावपर्यायो वनपात तण्डुलानोदनं पचतीत्य
स्य तण्डुलान् विक्लेदयन्नोदनं निर्वर्तयतीत्यर्थः। इत्यादिषु पचेः पाठी गतार्नमप्रमाणीकथाबा
के पदयोरेव कत्वमिति। गां दोग्धीति। ग्रहणार्थस्य दोग्धेः शातं मुख्यं कर्म। गां तिस्वपादानत्व
विवक्षायामकथितं कर्म। धर्जमिति। अत्र गोमुख्यं कर्म। धर्जं त्वधिकरणत्वाविवक्षा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्वि

अहमपीत्यत्रोघं चोघ इति।
सकाधितं चेति कन्मिभवति एवमग्रे षष्ठ्यत्र अर्थानिबन्धमेति। ननु स्वरूपाश्रयवा। अत्रमपी ऋषभोदर्घ चोघ इति।
दृश्यास्तत्र भावोऽनु प्रवाच्य कर्त्तव्यश्च उ देरपिकं संकातस्पर्शति अत एव स्यान्तरत्तोऽस्तात मुतोऽज गादमाणी यमुच्चैवयन्नं
महार्थमिति भाहिः प्रापुं नकः एवं चनाथ स्यादेवावहत्वोदि कर्मिका शेषः। स्यादेतत्। कर्थानिबन्धनासंगताहिं
नीवच्छेदान्वतरो नपहनीयः। उभयोरेकार्थत्वादिति चेत्सत्यम्। भारं वहति भारं नयतीत्यत्र यदि विसंवादस्तो।
र्थोऽनुभूयते तदान्यूनम विपहनीयमेव॥ यदि तु नानुभूयते तर्हि अन्यतरो नपहनीयः। उभयथापि स्वस्वपति
बोधकत्वात्। अत्र वदन्ति। अत्राह घटादृश्यत्व मित्यादिषु द्वाराहराणामपुनरुक्तमिति मनो। भोक्तं विंशमेव। सरत्ताव्यात्र ९
पनिबन्धनार्थत्वात्। हस्तेऽर्थाहरणार्थत्वाच्चेति। यदि विभिद्यते इति। भिन्नाभिन्नाधावामत्वाभेदाभेदच। भिन्नतो या
यत इत्यर्थः। देश इति। कुरूप वास्तादि देवगच्छते। तेनाधिशीङ्स्थासां स्थितत्वात् नद्ये पर्थिम। अधि पूर्वशास्त्रमयेया
माधारः कर्मेति लिपमार्थत्वाभ्युपगमेपि वेकुं देवतति इत्यादि संग्रहः। स्यादेवत्साशयेनतथेवोदाहरत्ति। कुरुं
मिति। गोदोहमिति। नच देहकालत्यात्तिसिद्धिः। लोके कालत्वेन प्रसिद्धस्य मासादेरेवकालत्वेन ग्रहणात्। ते
न घटमास्ते इत्यादि न भवति। न न्यमात्र कालोपाधिरिति घटादेरपि कालत्वात्। पलप्रचात्र कर्मके
धातुभिर्योगे देशकालाध्वभावभ्योदिति वेत्ति के चिदिस्तुत्यादाहृतामसंगतं ग्राम
समहकुर्वादिदेव देशतोदूरघातं। ननु प्रदेशमात्रंतेन

नो: ९
ध० नी०
२

ग्रामं [redacted] स्थापितीति न भवति साकरात् । अथ ध्योतिचन्द्रं स्थापितीत्यपि प्रसंगात् । अतएवाकरोऽन्यथा ग्रामानाय
त्वेन विशेषितं गंतव्यत्वेन प्रसिद्धो लिपत्त । परिमाणाः क्रोशादिरिति व्याख्याने द्वितीयेत्यप्रसंगात् कर्मसं
ज्ञापात्र विहितकर्मत्वालाद्यो न स्युरित्यादि स्यते पासइत्यादि प्रयोगात्मायप्रसंगात् । केचित्तु निस्तन्मते
देवीस्यसूचनायेति कथंचि व्याख्यायपूर्वो नासप्रपरिहारेपि नेहिमालेहत्यु दाहरणस्य संगतएवमस्तु
वस्य एवेति वो ध्याम । गतिबुद्धिति । प्रत्यवसानं भक्षणं । शब्दकर्म्मकाणामिति ॥ शब्दः कर्म्मकारकं येषां तेषा
मित्यर्थः । कर्मशब्दोऽत्र कारकपरः । ननु कर्तरि कर्म व्यतिहार इयत्रेव क्रियापरः । कृत्रिमकार्य्यसंप्रत्ययात् ।
कर्म्म ग्रहणसामर्थ्याद्वा । अन्यथा हि गतिबुद्धिप्रत्यवसानशब्दार्थाकर्मकाणामित्येव ब्रूयात् ॥ अणौ यः कर्त्तेति ।
अन्नत्वं नेति विशेषणं यदा च्यां क्रियायां प्रति यः कर्त्ता सएव नो धातुना च्यां क्रियां प्रति कर्म संज्ञस्यादित्यर्थः ।
नियमार्थमेतत्सूत्रमिति प्राञ्चः । तथा ह्यर्थेन व्यमान स्यपदि भवति तर्हि गत्स्यादीनामेव कर्त्तुरिति तेन
पाचयति देवदत्तेन यज्ञदत्तेनेत्यत्र प्रयोज्ये कर्त्तरि प्रकृतपर्थं प्रति कर्त्तृत्वस्येव णिजर्थं वादत्वेनाविवक्षानात्
पासिध्यति । उक्तञ्च यतो क्रियायां स्वातंत्र्यात्प्रयोज्यस्य कर्म्मतां गतः । नियमात्कर्म्मसंज्ञायाः स्वधर्मेणाभिधी
यत इति । कर्त्तुः स्वधर्म्मेणात्कर्त्तोपायेनार्थः । ननु णिजर्थं प्रति कर्म्मत्वबाधि प्रकृत्यर्थं प्रति कर्त्तृत्वं परत्वा २
देव सिद्धम् ॥ ना ॥ स्वकार्ये विशिष्टा हि क्रियातो णिजर्थेन संबध्यते ॥ हेतुमतिणिजो विधानात्
कर्तृप्रयोजकस्य हेतुत्वात् ॥ अत एव उपजीव्यापि कर्तृसंज्ञा एवञ्च परत्वादनाद्रे ... त्याद्यजीव्यत्वा

सि॰ २

पिचप्रयोज्यत्वास्तु कर्तृत्वं गत्यादिर्विधितो ज्ञातां। यद्यपि विधिवल्लोलन्त्वं निषिधमेव तथापि नियमसूत्र

"मितिग्रंथानां कागतिरितिचेत्। अत्राहुः। तान्न अस्यशर्वं प्राधान्येन गुरुत्वस्य प्राधान्येन गुरोः शिष्याः कर्म

संज्ञायाः प्राप्त्यात्। विप्रतिषेध एव नास्तीति परत्वात्क र्दत्वासिद्धिरित्यतस्तन्न संगच्छतो मंतरं गायो

पजीव्यत्वे विप्रधानं प्रसिद्धप्राप्तस्य न प्रयोगपतेः। ततश्च नियमार्थत्वे निर्विप्रायं निर्धार्येति। गत्यादि

रपन्तान् नक्रमेणाहरति। शत्रूनिति- अत्रशत्रवः स्वर्गमन्वहं। तान्नश्रीहरिः स्वर्गमगमयदिति गमिलय

तावस्यापां शत्रवः कर्तारः तेषां नाव स्यायां कर्माभवत्- स्वर्गकर्मकं शत्रुनिष्ठं पदुमनंतरं वेदार्थमविदुस्ता

को व्यापारः। सश्रीहरिर्मे गतिरिति वाक्यार्थः। एवमग्रेण घ्यायं वेदार्थमिति- स्वे स्वकीयो वेदार्थमविदुस्ता

नश्रीहरिं वेदार्थमवेस्यत् "तथा देवामन्नते आश्लन्तान आशयत्। विभिवेदं अधंच तं श्रुत्वांवेदम

ध्याप्यतर। सासिलेपथीन्यास्त॥ तंयोहरिरासयत्। स्याप्यपतिपस्सहीमेर्गति रित्यर्थः। ननुशत्रूणां मए

नेन कर्मत्वे लक्ष्ते कर्तुरीप्सिततमः स्वर्गो न तु कर्तुरिति। कर्तुरीप्सिततमत्वाभावात् स्वर्गस्य कर्मत्वं नस्या

ता अत्र केचित्- गतिबुद्धीति कर्मत्वस्य वहिरङ्गत्वेन ततः एवं मेनधात्वर्थव्यापारप्रयोजकं कर्मत्वं स्वर्गी

स्यति शीधनिमस्त्वोघइति। अन्ये कर्तुरीप्सिततमत्वमपि तत्र कर्तृग्रहणास्यान्तरोपलक्षणतां। स्यात्तत्र

वधातूपात्तव्यापाराश्रयत्वमेव। तत्र प्रयोज्यकसंनिधानेपि प्रयोज्यस्य। स्येति नकाप्यनुपपत्तिः

पो: ९
स्व. नी.

२ ग्रामे स्थापितीति नमयतेि साकरात् । अध्योतिचन्द्रनं स्थापितीत्यपि प्रतेगात् । अतएवाकरोत्यधयाग्रानाम
त्येन विशेषितं गंतव्यत्वेन प्रसिद्धो लिपत्त । परिमाणाः क्रोशादिरितिव्याख्याते द्वितीयेयं व्यस्य गातंकर्मसं
ज्ञा प्राप्यविहितां कर्मत्वेनादृषो न स्युरित्यादिस्थले पादस्त्वादिप्रयोगाभावप्रसंगोत । केचित्तु निरुक्तलक्ष
णैविस्यत्वस्त्वनावेतिकथं चिद्व्याख्याय पूर्वोक्तानेव पर्वतहरेपिनदोषा इत्युदाहरणस्यासंगतत्वाद्वस्तुद
वस्थाप्रवेतिचो ध्यम् । गतिबुद्धीति । प्रत्यवसानं भक्षणं शब्दकर्म्मकाणामिति ॥ शब्दः कर्मकारकं येषां तेषा
मित्यर्थः । कर्म्मशब्दोऽत्रकारकपरः । नतु कर्तृरिकर्मव्यतिहारे इत्यत्रेव क्रियापरः । कृत्रिमकार्य्यसंप्रत्ययात् ।
कर्म्मग्रहणसामर्थ्याच्च । अन्यथा हि गतिबुद्धिप्रत्यवसानशब्दार्थाकर्मकाणामित्येव ब्रूयात् ॥ अणौ यः कर्ता सः
अणन्तावस्थायां किया प्रतियः कर्ता स एव नौ धातुवाच्यां क्रियां प्रति कर्मसंज्ञः स्यादित्यर्थः
नियमार्थमेतत्सूत्रमिति प्राचः । तथा चैवं विधस्य यदि भवति तर्हि गत्यर्थादीनामेव कर्तुरिति तेन
पाचयति देवदत्तो यज्ञदत्तेनेत्यत्र प्रयोज्यकर्तुः प्रकृत्यर्थं प्रति कर्तृत्वस्यैवाविवक्षितत्वात् तेनात्र स्थानाद्
यासिध्यति । उक्तञ्च यदा अयां क्रियायां स्वार्थं प्राप्य प्रयोज्यकर्तुस्तु गातः । नियमात् कर्मसंज्ञायाः स्वधर्मेणाभिधी
पत इति । कर्तुः स्वधर्मेणाल्पतोपापेक्षः । ननु गत्यर्थं प्रति कर्मत्वबाधे प्रकृत्यर्थं प्रति कर्तृत्वं परत्वा २
देवसिद्धम् ॥ अणौ साध्य । स्वकारकविशिष्टा हि क्रियाणिजर्थेन संबध्यते ॥ हेतुमतीति णिच्विधानात
कर्तृप्रयोजकस्य हेतुत्वात् ॥ अतएवोपजीव्यापि कर्तृसंज्ञा एव ... [illegible] ... प्रयोजकस्य हेतुत्वात् ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पिच प्रयोज्यस्य स्तु फलमित्यं गत्या द्वितीया विहितो न्तितां। यद्यपि विधिपक्षे सन्यंवत्सिद्धं धर्मेवत्तापि नियमस्तत्र
मितिग्रं था नां का गतिरितिचेत्। अत्राहुः। तेन यस्य शाक्तं प्राधान्यं गुरुत्वात् प्राधान्यं तु र्योः भिन्नाः कर्म
संज्ञापाः प्राप्त्यात्। विप्रतिषेधएव नास्तीति परत्वात् र्दसासिद्धिरित्येतन्नसंगच्छते। अंतरंगत्वो
पजीव्यत्वेपि प्रधानं प्रतिप्राबल्येन प्रयोज्यपतेः। ततश्च नियमार्थो योनिकैः प्राचांनिर्निधोधेवेति। गत्यादि
एणतान्नकर्मणोदाहृतमिति। शत्रूनिति। अत्रशत्रवः स्वर्गमगमयन्। तान्‌श्रीहरिः स्वर्गमगमयदिति गमिरूप
ताव स्यापांशत्रवः कर्तारः तेरूपतावस्थायांकर्मभवन् स्वर्गकर्मकं शत्रुनिष्ठंपदमनंतरद्गुरूलोपानि
कोव्यापारः। सश्रीहरिर्गतिरितिवाक्यार्थः। एवमग्रेणपुरमांवेदार्थमिति। स्वेस्वकीयामवेदार्थमगिरुस्ता
न्श्रीहरिर्वेदार्थमवेदयत्। तथा देवाअमृतमश्नन्तान आशयत्। विमिवेदं अध्ययनं तंअस्मानोवेदम
ध्यापयत्। सलिलेच श्रीमास्त। तं श्रीहरिरासयत्। स्यायणतिपक्षेहरीर्गतिरित्यर्थः। जनः शत्रूनाम
जेनकर्मत्वेहते कर्मसंज्ञानसिततमः स्वर्गोनत्वकर्तृरिति। कर्तुरीप्सिततमत्वाभावात् स्वर्गस्यकर्मत्वं नस्या
त्। अत्रकेचित् गतिबुद्धीतिकर्मत्वस्यबहिरंगत्वेनततः पूर्वमेवधात्वर्थव्यापारप्रयोज्यकं कर्मत्वंस्वर्ग
स्यनिर्वाधमिसन्देहइति। अन्येकर्तुरीप्सिततममपि तत्रकर्तृग्रहत्तास्यात्त्रोपलक्ष्यते। स्यादेतत्
वधातूपात्तव्यापाराश्रयत्वमेव। तत्रप्रयोजकसंनिधानेपि प्रयोज्यस्याप्यस्त्येवेति नकाप्यनुपपत्तिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१० नयस्थानं ये संकेतितस्याकर्तृपदस्य तत्रैव लक्षणा न संगच्छते। एकस्मिन्नेवार्थे शक्तिद्वयं स्वलक्षणाभ
पाभ्युपगमस्य शास्त्रकारासंमतत्वात्‍-चोक्तं। संज्ञानोराणयहितस्य स्वातंत्र्ये संकेतितस्य संज्ञानोपहिता
पहितसाधारणस्य तन्त्रे लक्षणाभ्युपगमे बाधकाभावात्। अत एव जि धातो नयेशनिष्ठः गवेत्वन्द
णा शक्याद् येन रूपेण शक्तेर्भवति लक्षणेति। तेन प्रजपतौ एव प्रशब्दो द्योतकः प्रकृष्टजय स्तु जि धातोरेवा
र्थ इति नैपातिकेनाभिसंगच्छते। नैपातिकत्वे पदस्य स्यात्तत्र लक्षणायां प्रमाणाभावः संक्षेपः॥ प्रधानकर्मण्या
ख्येये लादीनाहुर्द्विकर्मणां अप्रधाने दुहादीनां ण्यन्ते कर्तुश्च कर्मणः इति वृत्तौ भाष्यकार
स्यैव प्रमाणत्वात्। न हि लक्षणां विना णिजर्थानां द्विकर्मकता लभ्यते येन ण्यन्ते कर्तुश्च कर्तुरिति
वचनं शाब्दिकाशंस्याहुः। नीवह्योरिति। ण्यन्ते नेयाः प्रापणमर्थः नात्रानि तथापि गतार्थत्वविवक्षा
भावप्रापणमध्ये प्रविष्टेति प्राप्तिमत्वात् प्रतिबधातुनाकः। नियन्त्रेति। नियन्ता पशुप्रेरकः। नेतुःशास्त्रमि
रैवेति तेन वाहयति स्थलीवर्दानिति सिध्यति। अस्मादेव भाष्याद्धरतेर्गत्यर्थत्वे चमेपहरतीति
न्यायोऽपि क्षिप्यते॥ अनिजेरेधेति अनुक्कर्मणि नेच्छामिति फलितोऽर्थः। येन तु ग्रामात्ते निशब्दे १०
न गच्छति तेषाम न वदेप्येक मिति वोध्यम्। स्तन इति। नियन्ता प्राजितृणात्‌ः स्तनाच सात्विति तिप
मः॥ प्रसिद्धसाधनार्थत्वात्कर्मत्वे प्राप्ते निषेधमाह। आदिखाद्यो रिति। अदभक्षणे। लोदभक्ष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भक्षतो॰ प्रत्याहृत्य आदीति पक्षतो तत्र राष्ट्रताग स्याणकर्त्तामिति बोध्यम्। आदयतीति॰ इह निगरणचलनार्थे
भ्यश्चेति परस्मैपदनियमो न प्रवर्तते॰ अदेः प्रतिषेध इति तस्यापि विद्धत्वात्॥ तेनाकर्त्रभिप्राये क्रियाफले शे
षात्कर्तरीति परस्मैपदम्। कर्त्रभिप्राये तु णिचश्चेति आत्मनेपदं भवत्येवेति बोध्यम्। भक्षतीति। नन्वेगति
बुद्धीति सूत्रेण तेनौ कर्तुः सौ कर्मत्वं विधीयते न तु तेनौ कर्तुरिति प्राप्तेरेवाभावान्निषेधो व्यर्थ इति चेदत्राहुः
हेतुमण्णिजन्ते णिच्युदिति निषेधोऽप्रवृत्तिस्वसन्निधानादेतु मण्णिजिवत्तेन चुरादिणिजन्ते तु पिभक्ष
पत्तोप्राप्तिस्यात्प्रतिषेधस्य संख्यातइति। भक्षयतीति॰ चलीयरोस्स्स्वभक्षयंतितात् भक्षयतीत्यर्थः॥
ल्पेत्रस्यानां वचानां भक्ष्यमाणानां हिंसाद्यर्थात्स्यामक्षस्यावां तेषां चेत न स्यात्। जल्पति प्रभृतीनामिति॰ ज
पजल्प व्यक्तायां वाचि॰ पुत्रो धर्मं जल्पति तं देवदत्तो जल्पयतीत्य, एवं न्तादस्यापि पुत्रः कर्ता कर्ता एवं न्तायस्या
पां कर्म भवतु। न पापुत्रो धर्मं भाषते तं भाषयति देवदत्तः। न च जल्पति भाषयोः शब्दक्रियत्वेन गतिबु
द्धीतिसूत्रेणैव सिद्धे उपसंख्यानं व्यर्थमिति न भ्रमितव्यम्। शब्दकर्मणामित्यस्य शब्दः कर्मकारके येषां
मित्यर्थः। अन्यथा वेदमध्यापयति शिष्यमित्यादेरसिद्धिप्रसंगात्। एवं पुत्रो किंचिद्गुजयति विलापयती लाघ
पूर्वम्। स्मारयतीति। आध्यानार्थकस्यैव स्मरतेर्घटादयोमितइति मित्त्वं न चिन्तार्थकत्वे इति भावः। देवर
नेनेति। स्मरयति वनगुल्मं इत्यत्र तु रोगीति सूत्रेऽभावप्रयोगादेयकर्मत्वं बोध्यम्। शब्दायतीति॥

शब्दं करोतीत्यर्थे शब्दवैरेत्यादिना क्यङ्। ततो हेतुमति णिच्। धात्वर्थसंगृहीतेति। एतेन शब्दायति शेतिके
११ रिपून् इति कर्मप्रयोगाः परास्ताः। नन्वविवक्षितकर्मणो वेति। यथा [illegible] कर्मणि णिचेति सूत्रे अविवक्षित
कर्मणो विकर्मकाः इति गृह्यन्ते। यथैव हि पचति [illegible] देवदत्तो विवक्षायां पाचयति दे
वदत्तमिति स्यात् [illegible] इति न पाचयतीति। एवं गत्यर्थकर्मके ति सूत्रेऽप्यविवक्षितकर्मणोऽकर्मका
इति न गृह्यन्ते। [illegible] शब्दायते [illegible] शब्दायते [illegible] शब्दायते [illegible]
पुनरुक्तम्॥ अपतेर्निर्विधस्यापि [illegible] अतो कर्तुरतो कर्मत्वस्य तत्र [illegible] शब्दक्रिय
योऽपि शब्दः कर्मकारकं नेति प्राप्नोति [illegible] सिद्धं तन्मनोरमायाम्। यद्यपि [illegible] कर्मत्वम
कम्। तत्र दृशिग्रहणात् प्रामाणिकमेव। अतो नित्यं शब्दकर्मकत्वात् सिद्धिः [illegible] कर्मकत्वं। [illegible]
हं [illegible] इति [illegible] गस्य [illegible] हि [illegible] हृशाके [illegible]
योगस्य चानुग्रहात् तथा [illegible] जाम संमतमेव। अत एव [illegible] हृत्या [illegible]
ह्यपसेन बोधयितुमित्येव [illegible] प्रयोगं समर्थयां चक्रिरे॥ [illegible] अभ्युतार्थे एव आ ११
हेदिकर्मकत्वमास्थितिरिति वाच्यम्। तथा हि [illegible] गन्धमाघ्रायमि [illegible] नानुप्रसङ्गे न [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ःपंभवादित्येके॥

नं प्रयोज्यकर्मीभूतधेनोः स्यात्-नतु गन्धमास्यकर्मणः एवं तेकर्तुरीप्सितकर्मणा इत्युक्तेः। अत एवाप्रेरितहि[...]॥
धेनुं गंधमास्ये प्रतिग्रहीतोतीतिभवस्येवं धेनुः प्रयोज्यतस्य आपा गंधमास्ये प्रति ग्रेहीतामिति स्यात्। कर्मत्व
पानभिहितत्वेन गन्धमास्यकर्मणो द्वितीया स्यात्। सिद्धान्ते तु आवाप्रतीयमहिते गंधमास्येपयेतिविग्रहः। द्व
कर्मीकत्वाभावेन गंधमास्यस्यैव कर्मत्वेनाभिहितत्वात्॥ वपेतिरुतीपानुतोऽर्थप्रतिपापाः कर्तृत्वे पितिता
य प्रकृत्यर्थप्रतिधेनोः कर्तृत्वाद्युपपद्यते एवंरूपाणि कप्रेरणाविजपी गंधमास्यकर्मकं पत्प्रतियह
ता तत्कर्त्रीमिता[...]र्थः। यद्यपि धेनुकर्तृकं जापालि कप्रेरणाविपपीभूतं पप्रातियहीतां त कर्मीभूते गंधम
स्येतिविग्रहार्थः। न घण्टान्यपदार्थी नार्मभावेनाच विशेषणविशेषभावये पती सेनएकार्थीभावः कथमतद्गति नम
स्याप्रकृतिरिति दिक्। हिको। हाचका चक्रेकते तापोतीति विग्रहः। गतिबुद्धीत्यादिनानुवर्तीते। तेन उभपत्र
विवेपम। अभ्यवपूर्वस्यहृतेर्भन्हरणार्थत्वात् विकारार्थस्वकते तेस्वाकर्मकत्वात्। गतिबुद्धीत्यादिनाप्यतोक
पुरीर्षकर्मत्वे प्राप्ते अप्राप्ते नरेचान्येषां स्तकर्मकत्वात् प्राप्ते आरम्भः। अप्राप्ते तु हृहरतां तामाहः हारयतिहरतिकरोते
र्तिके [...]। इत्यत एव नायस्याप्य कर्मीभूत-प्राप्ते तु हृहरतां तुणामभ्यवहृतेरपतिसे धवान् तुणामभ्यव
हरयतिरेवधैः विकारपतिसे धवान् विकारयतिको धयम्। नकुगतिबुद्धीत्यादिहि नानुवर्तते तद्वैवं स्या
तौ त्रैवमानं नपश्यान्-इति वेबमेवम्। नवेति विभाषेतिसत्रे उभपविभाषा स्माञ्जस्तातास्यातिस[...]

शब्दं करोतीत्यर्थे शब्दवैरेत्यादिना क्यङ् । ततो हेतुमति च । धात्वर्थसंगृहीतेति । एतेन शब्दायतिरशोनिके
११ रिपूनिति कर्मप्रयोगो नाऽपास्तः । नत्वविवक्षितकर्मत्वेनेति । यथा ल्यः कर्मेति चेति सूत्रे अविवक्षित
कर्मत्वात् विश्राककर्मका इति गृह्यते । पचेर्हि यथा इत्यर्थ । तथोदनादिकर्मत्वात् विवक्षायां पाचयति दे
वदत्तमिति स्यान्नतु देवदत्तेन पाचयतीति । एवं गत्यार्थकर्मकेति सूत्रे ऽप्यविवक्षितकर्मतोपः कर्मका
इति न गृह्यन्ते । एतावान् पचत्यग्निरिसर्थे कृतःपचः इत्यादयः । पतुप्राचाऽप्रकं शब्दापदेऽत्र नेनुनंतद
पुनःकम् ॥ अपतेर्निषेधस्यानिमूलत्वेन अश्रोतोऽकर्तुरतो कर्मत्वस्य तत्रो च्छस्यात् । कन्देऽपो तु शब्दक्रियं
त्वेपि शब्दः कर्मकारकं नेति प्राप्तेरवामायाचेति स्यात मनोरमायाम् । पदपि श्रु ग्रहदृश्यादि कर्मत्वेऽ
त्वम् । तत्र दृशिग्रहणं प्रामाणिकमेव । श्रुणोतेस्तु शब्दकर्मकत्वासिद्धिः प्राहुर्हि कर्मकत्वं । तेषाप्यनिय
हं तेन नकोपि दूतसादिति प्रयोगस्य अप्रामाणिकत्वेन हि देवदेवमिस्तता याज्ञहापितं शाशा केतिकालिदासप्र
योगस्य चानुपपत्तिः तथापि वद्नाम संमतमेव । अतएव तेभ्यरणअश्रहतु पोषिताव रा सुता याज्ञहापितुक ११
णाद्यत्नेनबोधयितुमित्येव सकर्मकप्रयोगस्समर्थयां चक्रिरे ॥ नचकं धात्वर्थविना त्वयि यथा श्रुतार्थ एव ग्रा
ह्ये द्विकर्मकत्वमास्थितिवाच्यम् । तथा हि तातिजपा प्रतिश्रुहित गन्धमाल्यमित्यत्र नकृप्रसपेनाभिधा

गंधप्रयोज्यकर्मीभूतधेनोः स्यात् नतु गन्धमाल्यकर्मणः एवं तेकर्तृत्वे कर्मणोरित्युक्तेः। जलवाप्रेरितहि[...]॥
धेनुगंधमाल्ये प्रतिगृह्णाती तौ तिभवसेवधेनुः प्रयोज्यतत्स्वजापां गंधमाल्ये प्रतिग्रहीतामिति स्यात्। कप्रत
यानभिहितत्वेन गन्धमाल्यकर्मणो द्वितीया स्यात्। सिद्धान्ते तु जापा प्रतिग्रहीते गन्धमाल्ये यचेति विग्रहः। द
कर्मकत्वाभावेन गंधमाल्यस्यैव कर्तृत्वेनाभिहितत्वात्॥ यचेति द्वितीयानुक्ता जपं प्रति पापाः कर्दित्ये विति
च प्रकृत्यर्थप्रति धेनोः कर्दित्यादुपपद्यते एव[...]पापानिष्कप्रेरणादिविषयी गंधमाल्यकर्मकं यत्प्रतिग्रह
तां तत्कर्मीभित[...]र्थः। यद्यपि धेनुकर्तृकं जापानिष्कप्रेरणादिविषयीभूतं यत्प्रतिग्रहणं तत्कर्मीभूते गंधमा
ल्येतिविग्रहार्थः। तद्यथान्वपदार्थानर्भावेनाचविशेषणविशेषभावये पति सेनएकार्थीभावः कल्प्यत इति न
स्यात्राप्रकृतिरिति दिक्। हृको। हाचका चहृकते तापोरिति विग्रहः। गतिबुद्धीत्यादिहनानुवर्तते। तेन उभयत्र
विवेपम। अभ्यवहृत्यर्थस्य हरतेरर्थ-स्मरणार्थत्वात् विकारार्थस्य कतेरकर्मकत्वात्। गतिबुद्धीत्यादिनाप्राप्तोक
पुंसोर्कर्मत्वे प्राप्ते अप्राप्तौ नारेचानयोरन्यतरकर्मकत्वाद्प्राप्ते अस्यारम्भः। अप्राप्तौ तूदाहरणमाह। हारयति हारयति कते
तिंके[...]। अत इत्यत्र पाचस्यापाककर्मीभूत-प्राप्तौ तूदाहरतां तणामभ्यवहारयति सैन्धवान् ततामभ्यव
हृएयति सैन्धवैः विकारयति सैन्धवान् विकारयति तो भ्रमः। नञ्गतिबुद्धीत्यादिहि नानुवर्तते तदेवं स्या
तात्रैवमानं न पश्याम इति चेत्सैवम्। नञेति विभाषेति सूत्रे उभयपदविभाषा[...]व्यक्तता स्याति [...]

उदसंदेहव वने गुरादिराद्यधोपः। अभिपूर्वस्तान्न·
गतिति तयोर्नोन्यशंकृपाप्र नवसानात। अभिवादीति। स्तौमेव समः अभिवाद्यतेरिति
स्कारार्पिता। अभिवाद्यतेरप्राप्तौ दृशेस्तु प्राप्ताय वैकल्पिकत्वः। अभिवादयति देवं भक्तः दर्शयति देवं भक्तः अ
पस्ये। पालनेपरस्थ। परस्मैपदे तु अभिवादयति देवं भक्तो नेत्येव। तथापश्यति देवं भक्तः संघात्वविवस्तार्थमिसहासंचा
इत्यादि। अभिनि। नेरस्यार्थ तरत्वेन पूर्वनिपाते कर्तव्ये विपरीतोच्चारणमिहशसंघात्वविवक्षार्थमिति विकानामिति समर्थ सत्र
तत्पूर्वस्येति। तेनेह न निविशते पर्यङ्केकशिलायामिति। कचिन्नेति। एतदर्थमिति विकानामिति समर्थ सत्र सदृतिभोवादि
स्वाभावाप्रयोगोऽस्मानभितिभावः। उपान्वध्याङ्वसः उपान्वध्याङ्पूर्वकरणां वसीपदइति वसतिवासद्गतिभोवादि
कस्य ग्रसते ननु भोवादिकवस आच्छादन इत्यादिक इत्यभिप्रेत्य शङ्कापानि ईशमाह। उपादिपूर्वस्त्वयसते
दिति॥ वसेरस्यार्थस्य प्रतिषेध इति वार्तिकमर्थो नेतिपाठे अभुक्त्यर्थस्य न। वार्तिके ऽर्थशब्दो निवृत्तिव
चनः। भोजननिवृत्तिवाचकत्वं वसेराधारः कर्मनेत्यर्थः। वनेऽनुपवसतीति। कथंतर्हि गतरर्थीकर्मकेतिस
केराद्रिनमुपोषितइत्युपहरणांसगाङ्कतइति। अत्राहुः वसेरत्राविवक्षितार्थः। भोजननिवृत्तिरूपा क्रिया
तिन शेषः उपपदविभक्तिमाह। उभसर्वतसोरित्यादिना। उभसर्वतसोः कार्याद्धिगुपर्यादिषु त्रिषु। उभसर्वतसोरद्र नापोद्यो गो १२
द्वितीया कार्येत्यर्थः। धिक्तिति द्वित्वेन तसोरिति द्वित्वनिर्देशः। अत्र उभशब्दादुपवचनं कृतः। नव्ययोकरणा

…ह्यते केवलात् तत्र तसिलोऽसंभवादित्येके ॥
शब्दत्वेन असंख्यावाचित्वात् । तथा च उभशब्दे न उभयशब्दोऽपि गृ हितोपस्ताल् । न नाम तसेवेति यथाश्रुतं साधु इव
वस्तुतस्तु प्रकृतिविशेषणे अपवर्गवाचकात् उभशब्दाद् द्वितीया कार्येत्यर्थः । अत्र प्राञ्चः । धिगस्य विधान्नितोऽनि इति
तिमन्तो माथं गन्तव्यमिति । धिगिति । धिक्शब्दयोगे द्वितीया कार्या । ततो नो लोपः शाकल्यस्येत्य… इति । केऽपि
शो गवि तव माहेति वत् इत्याहुस्तन्न । तथा सति पदान्ततया हकारान्तो लोपः … एवं निबोधो न इत्थं विधीयते तस्याभि इति
स्याव्यप्रकृतिप्रसंगात् ॥ कस्य च इत्यनेन नहि का… अव्ययत्वात् सुबलुके । यदि तु धि स्वविभक्तिको निर्देश इत्येव ।
भन्त्यन्तमेव । यत्तु प्रकृतिर्धिक् हनुकरणमिति तत्ति देशेनाव्ययत्वात् सुबो लुकि अविभक्तिको निर्देश इति वक्तुं शक्यत्वात् ॥ उ
पानेवप्रत्यां अथ सदासम्यगो … अव्ययत्वात् सुबो लुकि अविभक्तिको … द्वितीया । एवमुपर्युपरि … सर्वत्र
भवतः कृष्ण इति । कृष्णस्य पार्श्वद्वये … इत्यर्थः । अघ्यादित्वात् तसिः … द्वितीया । एवमुपर्युपरि … सर्वत्र
बोधयम् । अत्र न्याचक्षते । उभसर्वतसोरित्यत्र उभसर्वयोर्ग्रहणात् तत्पर्यायस्य साहचर्यात् तसिलेव … इति ।
नेत्याद्याद्याः सिद्धास्तसिलस्तथा चोभयत इत्यादौ तसेरेव तेन तसिलादेशोऽप्यत्र नाप्यः । तेन यत्र संख्यापां तस्ते
तसिलादेशभावस्तत्र न द्वितीया । किं तु षष्ठी यत्तसिलभाव स्तु तसेरेव तत्र किं सर्वनामग्रहणमिव इत्य…
तसिलादेशभावस्तत्र न द्वितीयेति किंतु … तसिरभावस्तु तसेरेवेत्यत्र किं सर्वनाम … इत्यर्थः । प्रथमा द्वितीये त्येके ॥
तन्नांद्रिति । धिक् सामन्तमिति । तस्यानिगेत्यर्थः । वक्ष्यर्थे द्वितीया । तनिस्येइत्यर्थः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१२ कथिंद्-मरलेति-संबोधनपदस्य क्रियान्वय इति भावोक्तः तथा धिक्शब्दयोगाभावाद् द्वितीया न प्रवर्तत इति·
संबोधने चेति प्रथमैव भवतीति क्रियापदं च क्वचिदध्याहार्यं ॥ तथा च धिङ्-मरलेति निषिद्धावर
ताम्भिरेतदिहक्याः-मरलि संबोधिकनिषिद्धावरतास्य निन्द्यतेति वाक्यार्थः। प्रथमा चेन्मुख्यानाद्द्वितीयेति
यादृशं तु मूर्खसंबोधक निषिद्धाचारा निन्द्यतीति वाक्यार्थः। उपर्युपरीति। कथं तर्हि उपर्युपरि बुद्धीनां
चरंतीश्वरबुद्धय इति· अत्राहुः परिबुद्धीनां उत्ताबुद्धीनां उपरि चरन्तीत्यर्थे त्तेनाम्रेडितत्वाभावा
न्न द्वितीया ७ पत्र-प्रतिपदोक्तस्योपर्यधसः सामीप्य इति कृताद्विलस्य वालिकस्यग्रहणाद् द्विरुक्तवीप्सा
दिर्वत्यान्त साद्वितीया प्रसक्तिरिति। अभितः परितः इति। एतच्छान्यत्रापि दृश्यत इति पूर्वोक्तरवे ८
व प्रपञ्चम्रतमिति व्याचख्युः। अभितः कृष्णम् इति। पर्यभिभ्यां चेति तसिल् समया निकषा शब्दो सामीप्य
वचनाव प्रयोधिजं ग्रामं निकषा हरिं निकषा ... इति। हा कृष्णाभक्तं तस्य ... इति। ७
भुक्तिरिति। ७ भुक्तितस्येत्यर्थः। एवं प्रतिशब्दः क्रियाविशेषणत्वादुपसर्गः। ननु कर्मप्रवचनीयः
॥ तेनात्र कर्मप्रवचनीययुक्ते स्यान्नेन गतार्थतानशंक्या। अन्तरा अन्तरेण। प्रतिपदोक्तत्वा
न्निपातयोरेव ग्रहणान्न तु तृतीयान्तयोः। परस्परसाहचर्याच्च। न घया ... १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽयाति सुनक्त्यहमिति योरेव प्रतीतिर्जनसाधारण्यवश्युरामयो त्तेजकिम नवोरन्तारं गेतागते जेतिसिद्धम किमय
वोर्द्विशिखेरा हांतेजे त्यर्थः। अन्तरात्वांमांमामिति। तवममचमध्ये इत्यर्थः। हरिशब्दात्तु द्वितीया न भवति। अन्तार
ङ्गे तथा प्रथमा पाद्ये तत्तेः। अन्तरेणहरिमिति। हरिं विनेत्यर्थः। मध्ये इत्यर्थे त्वन्तरेणशब्दो वर्तते॥ मस्ता
सस्त्रामस्यसंतारात्स्यितश्चवल ग्रामस्योर्द्वपस इति च स्यामस्यो द्वपस्य मध्ये इत्यर्थः। पुनक्यहाणा नेषु
अन्तरान्तरेणयुक्ते इत्यस्य मूलेतिः इह स्या न द्वितीया अन्तराशब्दप्रयोगोपि अन्तरेणनेतान्यथात॥ कर्म
प्रवचनीयाः इत्यधिकृत्येति। ईश्वराग्नागिति ये धाम्न ग्रहणं शाकटा मन्यत एव॥ कर्म्म क्रियां प्रोक्तव
न्तः कर्म्मप्रवचनीयाः। यादृशं कारकत्वं तीयते। तेन संप्रति क्रियां न द्योतयन्तीति लभ्यते। तथा च ह
रिः। क्रियाया द्योतको नायं सम्बन्धस्य न वाचकः। नापि क्रियापदाक्षेपी संबंधस्य तु भेदकः इति। तथाहि जप
मनु प्रावर्षदित्यत्र अनुना न क्रिया विशेषो द्योत्यते। अनुभूयते सुखमित्यादौ यथा। नापि वर्षणोपलेभ्य व
र्त्तते। द्वितीयैव तस्यानुक्तत्वात्। नापि प्रादेशविप्रतिषेधे विभाव परिश्रयतीत्यत्र विशब्दे न क्रिये
व क्रियावाचकान्नियते कारकविभक्तिप्रसंगात्। किन्तु जपसंबंधिवर्षणमिति द्वितीयावगतः। सम्बन्धो स
म्बन्धस्तावाद्य एवेत्यवगमात्॥ संबंधस्य त्वनुनाति विशेषेवस्याप्यते। क्वचित्तु क्रियागतविशेषद्योतकत्वा
वसंस्तारवबजारप्रवर्तते। एतः प्रजा यापामतिरेति कर्मतो चेतिपथा। ऽनक्षसरस्य इति कर्मप्रवचनीयसंज्ञा

इत्यर्थः। ननु पत्नगसंज्ञा पदाद्इति। ननु जपमनुप्रावर्वदित्यत्र कथं प्रत्ययलोपो। भावे नाक्रियायोगाभावाद्
वतयोस्संज्ञयोरप्राप्त्यभावात्क पमपदाद्इत्यनस्यास्संज्ञायाद्इति चेत्। अत्राहुः। गम्यमान निरामनाक्रियामे
वेन्यत्तयोः प्राप्तिरस्तीति संभावनाया वेताद्रूपस्य निषेधस्यात्। नचैवं कर्मत्वाद्द्वितीया सिद्धेः किमनया
संज्ञयेति वाच्यम्। जपस्य निशमनप्रवृत्तिहेतुत्वात्सम्बन्धविवक्षायां कर्मत्वाभावेनतृतीयाप्राप्तावपि
तत्साद्भावात्। नचैवमपि जपमनुनिशम्य देव प्रावर्षदित्यर्थाभावात् स्यत्रसोपे पंचम्यापवादा द्वितीयं
न स्यादिति वाच्यम्। यत्सोपे हि कर्मण्यधिकरणे वा पञ्चमी जपस्य तु कर्मत्वादि नाविवक्षायोगादिति।
पतायिहेतौ। तृतीयेत्यादि। अयं भावः लक्ष्णोपकर्मप्रवचनीयसंज्ञायाश्चावकाशः। को न हेतुः कन्य मनु निघो
ततेविद्युदिति। हेतुतृतीयाया अवकाशो। धनेनकुलमित्यादौ जपमनुप्रावर्षदित्यत्र तु हेतुभूतलक्षणत्वोपरत्व
तद्विपत्ति। हेतुतृतीयाया अवकाशो। ... इति पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्याद्द्वितीयैव भवति। नच तृतीयापि इति
तृतीयास्यामीत्याभिलाषप्रणर्द्धर्न्याया इति पुनः संज्ञाविधानसामर्थ्याद्द्वितीयैव भवति। नच तृतीयापीति
तृतीया स्यात्। परत्वादित्यादि न्यायेन सहप्रयुक्ते इत्येतावन्मात्रबाधकत्वात्। सामर्थ्यादिति। अ
त्रेतोह गतार्थत्वात् संज्ञा तस्य पुरस्तात्पराद्वयोर्ध वितयपदुतिद्वितीयाक्लिपत इतिभावः। वृद्धिमभिनीति। द्वितीयाय संबन्धे षष्ठ्यर्थः
तत्र हेतुत्वपर्ण नामत्यर्थात्प्रवोधे निमयपदुतिद्वितीयाक्लिपत इतिभावः। न द्विमवतिति। द्वितीया तृतीयापि नेत्यर्थः
वक्तव्यं वाद्यत्वादित्व द्वितीयः सचेह समनं धस्तातित्यर्थः प्रमन्नागोत्यते क्लिमे। उत्कृष्टे हेव द्वितीया नेत्यर्थ
स्तत्कात्। शान्तिकस्वमायादित्याशयेनोदाहरति। अनुहरिमिति। उपोधिके च। चकारेणाहीने इत्यपक
र्षात्॥ शान्तिक२वमायादित्याशयेनोदाहरति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्पर्द्धायामपठ्य श्लेषाजिव किच्छपय त्रिड
स्वार्था भ्वादौ नावे नपठ्य पक्षेच झाशी तेषडग्रहण : ५

इह सर्वेगामध्ये

ति के व. भृशा नो नयतत्रपाः । दिकेय. किव्यातः । अपकेषीत. अकैष्ट । आवरस्तादो : स्पर्
न्न स्तोश्चसल नान्यश्वेदिनो संग्रियो नवड़्दि : । अकरिल. गुङ्हत्ति. नानधो
र्: । अनणिमित्र चेउपगीस्प वसंम । गुज्यतु : गुगुपुः अजोधीत गुपूरक्ष
णे । आयः गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः प्रत्ययो भवति आन
न्तुवान्नधातुः । प्रत्ययो धातुसंज्ञको भवति गोपायति
गोपायांचकार । जुगोप । पतः वस्थानश्चानवि स्तोपः । गोपाय्यात् । गुप्यात्
गोपायिता गोपिता गोप्ता अगोपायीत् । अगोपीत् अगौप्सीत् भ्रसानम्
गोर्वेसाम वयं धूप संतापे । तपसंतापे । ते धिप । तस्य । अतापसीत् अताप्सान्
नवमस्वनाज्ञापांचा अभि । गणपि ... तं नपतु । अजेपतु । न अपि । नेचिप

विंब
िरम्

१३ कमुणाद्दिवन्वे । आशासुगाभ्रमुक्कमुत्रसितुद्दिलखोयोधाकत्र्यर्थे
पुचतुर्थे ॥ कमः वे दिचैतोऽपिहिबवे ॥ कामाति कामति सुकमोरति
नेदाभ्रकमीत पम उपरमे गमोक्षः । गमर्षे मइभूतांखोऽभ्रबवे प
छति पेमिप्य वपन्य पमिरमि नमातांसवकुसेरिदृते । भ्रूवशीत भ्रप
सिबाम सामभ्रुकृतेशद्वे व नेमिप्य नमन्या भ्रनंसीत ईन्द्यंदृबे ९२
इबीयाम ईन्द्रतिरेबीत गमहृगतो गमहृति गमोस्यरे गमहनेम
नरवन घसामुपधापासोपःस्यरेद्रि तिनतुडे । मोमतुः मतिप्य मे
म न्य तन्तः स्वप हन्ते सहन्ता भ्रुपरसोइडमोमव तिगमेस्तुपेन

प्रथमग्रहणान्मिति व्याख्यातमनुत्तिं पस्य छन्दसि । भाजेन्नुपसर्गस्य । हयरूति । एतेन वायवाया
ति वस्यामवि हत्वशब्द व्याख्यानवसेयं पतिधातोर्धकुलं च नरूसीतिसं प्रसारणो सत्तु कारेण
ऌ इत्यादि विलिवर्त्ते तेनाप्राकार प्रसु नृतः । द्विवः निः । अपमिति । तथान्च वाके न निबन्धनमिति
निग्रहीते ॥ नलुपधेनेति । पत्नुप्राचो भावाघ्वा विलिति । नन्देतिभावः । त्रेमेष् । तद्धितेभ्य्या
रुयात हम । निसग्रहणात् ति । तत्रापि निरत्नभिन्न विकारो विभज्यते तत्ताम पर्यादि विशेषण
नादरे सोव मरूद्विप संनिर्दिश्यते एके योगोऽस्ते तु निर्दिष्टे इत्यभिकारण निकतार्थस्य विव
वाक्यवार्योत्पितः विवक्षा यां त्वान्तं ग्रप्रसज्यते तिभावः । परोप च भावदु कर्त्री
रिका क्लिव अत एव पञ्चोनु पञ्चम पञ्जते सत्र इत्यत इति पड्ः इति व्याख्यातो । उपसर्गे
घोः किः । वाकुलनकारकार्य पितीतिभावः । अत एवउपसर्गे पेध्यमर्मभारधातोपपायिति
ति व्याख्यातो ॥ एव कालोपसर्गः एव च । तदेतदाह उपधी पते जे तित्वं
विधानात्विशेषस्य विधाने इत्यस्मादिण्प धात्विति
इनिरूपसिद्धिः पचो इति । पतुप्राचो
अधिकः कालोऽधिकार इति घञ् प्रत्यय इति

कौशेयवस्त्रोः। प्रेक्षिवसायुं। पतोवइतेः अवेवधिमदं धेरिभाषा।
उप्रियहः। सभिमुक्तौ अमाकौ हे अनं इत्यस्यानन्तां आदि स्वधुवोरितवत्तु। तथा तु नकृतमि
प्रेषालितान्मा मिस्वादि। पतौ भुवोधसानेः इत्यस्यानन्तरं आदिः। स्वधुवो प्राप्तौ। तथा च पूर्वविप्रतिषेधोवेकल्पितः। प
सेव। कारिनिवृत्त्यर्थमिति परत्वादित्यर्थः। त्स्रो कृत्वा प्रत्यये परे इति भावः। वधिमिति। छ सभो धुवस्ता दितिभा च्य
यवता सहग्रणोको नास्ति। अनपट्टत्वादिति भावः। एतद्गुणविभाषा वृद्धिघ्पकत्वाधानं। अत्रव
का एव कोकोत्वस्थुरापि भवतीति केचनाहुः। एतद्धृणभुणवृत्तपचभ पनामि तितु केचिलोपचा कृ
मीत्रांततामि तिसूत्रे भवं भीरीति। प्रसंगेण भुक्त्वा इत्यभपवनामितितु का चिलोपवान्
सद्भुवान्ता हपः। स्तहारय। नपंतकाः। किं तर्हि हकाराः नित्यो धुस्थोरीत्यां भात।।
इस्वाशप्तेन दीर्घान्तहृण इत्याहाति। अयाप इति वशिरत्वादिति। घ स्निग्रावे वदनार
धरावंयश्शः। रुणोतिशक्षणते। सिलिलिरताः संग्रामः। धघते इति विघसः। क्षेष्टु दैस्त
छममन्तकि। घासश्च वृत्तन्ना पञ्चिमस्वंनात् स्वरताद्घास इत्यमरः। इपनावोमे त्रमेरः। प्रन्दे
सत्तेः। प्रमननं प्रजनः भावे धत्र। जनिवध्योश्चेति वृद्धिप्रतिषेधः। वधा संगताइ स्व
प्रशब्दोत्र धात्वर्थं विपतितपतिप्रथा प्रतिकृतसंसूत्र। प्राजुभवित्स्त्वेपतिसंचः गर्भ
ग्रहणं तस्यमथनं द्वितीयादिकं वे ... प्रनाथ इत्येके। हाहा तस्य रथोमयेवन। छ तोर्य

६२

देव्यै नमः॥

नामाग्नौ यथासंख्याक हुतान्नेघ वतिल धान्यशाकल्य एर्क समिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ आकृष्णेनेति॥ अथ सो

मस्य॥ ॐ इमं देवा इति वरुणा ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः यजमानो देवता सोमप्रीतये विनियोगः॥ नक्षत्रनामाग्नौ हुता

न्नेघ वतिल धान्यशाकल्य पालाशसमिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ इमं देवा इति॥ भौमस्य॥ ॐ अ

ग्निर्मूर्द्धेति विरूपाक्ष ऋषिर्गायत्री छंदः अग्निर्देवता कुजप्रीतये धूमकेतुनामाग्नौ हुतान्नेघ व

तिल धान्यशाकल्य खदिरसमिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धेति॥ अथ बुधस्य॥ ॐ उद्बुध्यस्वेति

यामेध्ये ऋषिस्त्रिष्टुप् छंदः अग्निर्देवता बुधप्रीतये जठरनामाग्नौ हुतान्नेघ वतिल धान्यशाक

ल्य अपामार्गसमिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ उद्बुध्यस्वेति॥ अथ गुरोः॥ ॐ बृहस्पते इति गृत्समद

ऋषिस्त्रिष्टुप् छंदः बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिप्रीतये शिखिनामाग्नौ हुतान्नेघ वतिल धान्यशा

कल्य अश्वत्थसमिद्धोमे विनियोगः॥ ॐ बृहस्पते इति॥ ॐ अन्नात्परिस्रुतेति प्रजापति

देव्यै नमः॥

६।२ ६।२

हुतिषु तत्तद्धुत्वानंतरं स्रुवावस्थित हुतशेषं तस्य प्रोक्षणीपात्रे प्रक्षेपः॥ ॐ प्रजाप
तये स्वाहा इदं प्रजापतये॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय। ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये॥ ॐ सोमा
य स्वाहा इदं सोमाय॥ ॐ भूः स्वाहा इदं भूः। ॐ भुवः स्वाहा इदं भुवः। ॐ स्वः स्वाहा इदं स्वः।
एता महाव्याहृतयः॥ ॐ त्वन्नो अग्ने इति॥ ॐ स त्वन्नो अग्ने इति। ॐ अयाश्चाग्ने इति॥ ॐ
ये ते शतमिति॥ ॐ उदुत्तममिति॥ इदं वरुणाय इति वा॥ एताः सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञकाः॥
इति पंचवारुणी॥ अथ पीठदेवतानां होमः॥ नवग्रहाधिदैवत विनायकादि पंचलोकपाल
इन्द्रादिदशदिक्पालसहितानां स्वपीठदेवतानां होमं [illegible] एकैकसंख्याहुतिसंख्यास
ख्याकहोमं महोपन्यासे विधाय पश्चात् लक्ष्मीनारायणयोः प्रधानहोमः॥ कर्तव्यः॥ सूर्यस्य
ॐ आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूप आंगिरस ऋषिस्त्रिष्टुप्छंदः सविता देवता आदित्यप्रीतये कपिल

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईशेनमः॥
हणीप्रोक्षणं· प्रोक्षणीजलेन पयासादितवस्तुसेचनं॥ अग्निप्रणीतयोर्मध्ये प्रोक्षणीपात्रं
निदध्यात्॥ ततः आज्यस्थाल्यामाज्यं कृत्वाधिश्रयणं॥ ततो ज्वलत्तृणादिना
हविर्वेष्टयित्वा वह्नौ तत्प्रक्षिपेत्॥ ततः स्रुवं त्रिः प्रतप्य संमार्जनकुशानामग्रैरन्तर
तो मूलैर्बाह्यतः स्रुवं दक्षिणतो निदध्यात्॥ ततश्चाज्यमग्नेरुत्तार्य पवित्राभ्यां प्रोक्षणीवदुत्पव
नं· अवेक्ष्य सत्यपद्रव्ये तन्निरसनं· पुनः पूर्ववत् प्रोक्षण्युत्पवनं दक्षिणतो गतं वह्नेस्ततोऽपय ६
६ मन कुशान्वा मध्ये हस्ते कृत्वाऽऽस्थाय प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीं मग्नौ घृताक्ताः स
मिधः क्षिपेत्॥ ततोऽपविश्य· सपवित्रप्रोक्षणीपुटकेन ब्रह्मन्निरगात्कैतपवु
स्य· प्रणीतापात्रे पवित्रे निधाय पातितदक्षिणजानुः। कुशेन ब्रह्मणान्वारब्धः ह
गाहुतिं जुहोति॥ तत्राघाराहारस्य हाहस्ता ६०६०॥
मिद्धतमेवाग्नौ स्रुवेणाज्याहुतिं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः॥

देव्यै नमः॥

ह१

न्निरात्तो ह्यस्तेपासनोपरि कुशाधाने उपस्थ ततः प्रणीतापात्रं पुरतः कृत्वा वारिणा परिपूर्य कुशैराच्छा कु२
द्य ब्रह्मणो मुखमवलोकयन्नग्नेरुत्तरतः कुशोपरि निदध्यात् ततः परिस्तरणं वर्हिषश्चतु
र्भागमादाय आग्नेयादीशानान्तं ब्रह्मणोग्निं प्रणीतापर्यन्तं ततो अग्नेरुत्तरतः पश्चिमदिशि
पवित्रच्छेदनार्थं कुशत्रयं पवित्रकरणार्थं साग्रमनन्तर्गर्भं कुशत्रयं प्रोक्षणीपात्रं आ
ज्यस्थाली संमार्जनार्थं कुशत्रयं ॥ समिधस्तिस्रः स्रुवः आज्यं पूर्णपात्रं पवित्रच्छेदने
कुशानां पूर्वपूर्वदिशि क्रमेणासादनीयं ततः पवित्रच्छेदनकुशैः सप्रादेशमितपवित्रे छि
त्वा॥ ततः सपवित्रकरेण प्रणीतोदकं त्रिः प्रोक्षणीपात्रे निधाय व्यस्तहस्तयोरनामिको
गुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे गृहीत्वा त्रिरुत्पवनं ततः प्रोक्षणीपात्रं वामहस्ते कृत्वा
दाभ्यामनामिकागुष्ठाभ्यामुत्तराग्रे पवित्रे धृत्वा त्रिरुद्दिङ्गनं प्रणीतोदकेन प्रोक्ष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ई श्रीनमः

ऐशान्यां पश्चिमस्यज्य। गोमयोदकेनोपलिप्य तस्मिन्नश्वत्थमूले नवा गाणपत्यपूर्वं हेशमात्रमुन्न
तो तत्र। कर्म लोहितं हिरण्यं चेत्रे वेन कर्मणो नाभिकां गुच्छाभ्यां मन्त्र रूप सनस्वेन
त्रुन्न कांस्यपात्रे लोहितमारोप्य। स्वाभिमुखं विधिवत् ध्यात्वा॥ एवं लक्ष्मीं तु वन्दे इत्यादि हतिष्ठ
ततो वृक्ष वरतो। पुष्पवन्दनताम्बूले वस्त्राण्यारोप्य॥ ब्राह्मणान् संपूज्य। पुष्पवन्दताम्बूल
वस्त्रादिकं ब्राह्मणाय हस्ते दत्वा। श्रावकैर्वामहस्ते न ब्राह्मणहस्ते स्पष्टं॥ इति हस्ते
५ न कुर्यात् तज्जलमारोप्य संकल्पं कुर्यात्। अस्मिन् रात्रौ कर्तव्य अमुकव्रतोद्यापनाङ्गभूतहोम ५
कर्मणि कृताकृतावेक्षणरूपव्रतकर्म कर्तुं अमुकगोत्र अमुकशर्माणं ब्राह्मणमेभिः पुष्पव
न्दनताम्बूलवासोभिर्वृतत्वेन त्वामहं वृणे॥ इति ब्राह्मणं वरणपात्रं॥ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनं।
यथाविहितं कर्म कुरु। करवाणीति प्रतिवचनं। ततो अग्निशर्मान्तिस्थं कारयित्वा वृहे इ

देव्यै नमः ॥

देव्यै नमः ॥

ॐ भगवति तुलसि श्रीहरिप्रिये हृद्गतिष्ठ स्थावास्सं पूजयेत् ॥ इत्थं वृन्दस्तु तस्यै नमः ॥ तत्रेमं पठेत् ॥
नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिये ॥ या गतिस्त्वत्प्रसन्नानां सा मे भूयात्त्वदर्चनात् ॥ नमः
स्कारे कृते तस्याः प्रीणाति सा दर्शनात् ॥ पापानि विलयं यान्ति धर्मं सञ्चयति चान्तिके ॥ इत्युक्त्वा
श्रीतुलस्यै नमः ॥ इति । त्रिः पूजयेत् ॥ ततस्तोत्रं पठेत् । तत्र कुर्ति समीपे तु सा विद्यारोपणं
कृते ॥ पुष्पैः केशवास्थाने पुष्पशिलां नमाम्यहं ॥ प्रीतिमायाति देवेशस्तुष्टो लक्ष्मीं प्रयच्छ
ति । तुलसी नाममात्रेण तुष्टो भवति केशवः । पत्राणि यो वने वा त्रैलोक्ये मारे वा दुष्कृतम् ॥
तत्सर्वं विलयं यान्ति तुलस्याः पूजनेन वै ॥ इति स्तोत्रं पुनः स्तोत्रं तुलस्याः पावनं सर्वदेवस
वन्दनीयं तु विष्णुवेद्यां तत्र ततः पुनरावाहयेत् । कुण्डसमीपे उपविश्य श्रुवागन्द देवदेवं हि
देवोऽग्निस्थापनं कुर्यात् । तत्र मन्त्रः कुशैर्हस्ते मे घपरिमित बतुरस्रां भूमिं परिसमुह्य । ता

रेखो नमः॥

॥ छ२

ततो नैऋत्यां राहुं कृष्णवर्णं मकरा[रूढं] पश्चिमाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत
सप्रत्यधिदैवता राहो इहागच्छ इहतिष्ठ स्वाहा सपूजयेत्॥ कयानश्चित्र इति मंत्रेण। पुनरत्रे
कालाय नमः। सर्पाय नमः। ततो वायव्यां केतून धूम्रवर्णान खड्गहस्तान पश्चिमाभि
मुखान ध्यात्वा। ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवताः केतवो इहागच्छत इहतिष्ठत
७ स्वाहा सपूजयेत्॥ ॐ केतुं कृण्वन्नीति मंत्रेण। पुनरत्रे ॐ चित्रगुप्ताय नमः॥ इति पूजयेत्।
ततो ग्रहवेद्या उत्तरभागे पञ्चग्रहपूजा कर्तव्या॥ तस्योत्तरभागे॥ ॐ गणपतिदुर्गा वायव्या ४
काशाश्विनौ कुमारश्च प्रत्येकं चतुर्थ्यन्तेन नमोन्तेन पूजयेत्॥ ततः कुंभस्य पूर्वोत्तर
दिशि शान्ति कलशं स्थापयेत्। ततः तुलसी समीपं गत्वा तुलसीं पूजयेत्॥ ॥

छः छः छः छः छः छः॥

देव्यै नमः ॥

मुखं ध्यात्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवतसप्रत्यधिदैवत बुध इहागच्छ इह तिष्ठ स्थावा सपूजयेत् ॥
ॐ उद्बुध्यस्वाग्ने इति मंत्रेण ॥ पुनः नारायणाय नमः ॥ विष्णवे नमः ॥ उत्तरस्यां गुरुं पी
तवर्णं पद्माकृतिं उत्तराभिमुखं ध्यात्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवतसप्रत्यधिदैवत गुरो
इहागच्छ इह तिष्ठ त्वावाह्य पूजयेत् ॥ ॐ बृहस्पते इति मंत्रेण ॥ पुनः ब्रह्मणे नमः ॥ इन्द्रा
य नमः । ततः पूर्वस्यां शुक्रं श्वेतवर्णं चतुरस्रं पूर्वाभिमुखं ध्यात्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सा
धिदैवतसप्रत्यधिदैवत शुक्र इहागच्छ इह तिष्ठ स्थावाह्य पूजयेत् ॥ ॐ अन्नात्परिस्रु
तो इति मंत्रेण ॥ पुनः इन्द्राय नमः ॥ शच्यै नमः ॥ ततः पश्चिमायां शनिं कृष्णवर्णं दं
ड्राकृतिं पश्चिमाभिमुखं ध्यात्वा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवतसप्रत्यधिदैवत इहागच्छ इह
तिष्ठ स्थावाह्य पूजयेत् ॥ ॐ शन्नो देवी इति मंत्रेण ॥ पुनः यमाय नमः ॥ प्रजापतये नमः ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऐश्यैनमः॥

३॥

सूर्यं रक्तवर्णं वर्तुलाकृतिं मण्डलमध्यस्थं पूर्वाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवतसप्र
हितसूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ त्वा वाह्य पूजयेत्॥ आकृष्णेनेति मन्त्रेण पुनस्तत्रैव ॐ काश्यप
यनमः॥ अग्नये नमः॥ अर्घ्यवन्दनताम्बूलपुष्पधूपदीपनैवेद्यवस्त्रादिभिः पूजयेत्॥
एवमेव सर्वान् ग्रहांश्च पूजयेत्॥ तत्र आग्नेय्यां सोमं श्वेतवर्णं अर्धचन्द्राकृतिं दक्षिणा
भिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः साधिदैवत सप्रत्यधिदैवतसहितसोम इहागच्छ इह ति
ष्ठ त्वा वाह्य पूजयेत्॥ इमं देवेति मन्त्रेण। पुनस्तत्रैव आत्रेयाय नमः॥ अद्भ्यो नमः॥ ततो
दक्षिणस्यां॥ भौमं रक्तवर्णं त्रिकोणाकृतिं पृथिवमाभिमुखं ध्यात्वा॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
साधिदैवतसप्रत्यधिदैवतभौम इहागच्छ इह तिष्ठ त्वा वाह्य पूजयेत्॥ ॐ अग्निर्मूर्धेति ३
मन्त्रेण॥ पुनस्तत्रैव भारद्वाजाय नमः। ॐ पृथिव्यै नमः। ततः ऐशान्यां पीतवर्णं धनुषाकृतिं पश्चिमाभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्वैनमः

तौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ ममैतज्जन्मनि कायवाङ्मनोवृत्तिभ्यो लक्षकल्प
पर्यन्तसपूर्वकपुत्रपौत्रादिपरिवृततत्त्व धनधान्यसमृद्धिपूर्वकदिव्यविमानाधिरूढगोक
गंधर्वैरुपगीयमानस्तूयमान गमनविष्णुसहक्रीडनोत्तरविष्णुलोकगमनवासकामनया
पापहर्षकृत अमुकव्रतोद्यापनमहं करिष्ये ॥ इति महासंकल्पः ॥ अथ कलशस्थापनं ॥ तत्र
पूजां विधाय ॥ आचार्यो वरितो संपूज्य आचार्यहस्ते पुष्पाक्षतवस्त्रादिकं दत्वा वा
महस्तेन आचार्यहस्तं गृहीत्वा ॥ इत्याचार्यहस्तेन कुशाक्षतपतितजलान्यादाय ॐ अद्या
मुकमासीयाऽमुकपक्षीयाऽमुकतिथौ कर्तव्यामुकव्रतोद्यापनांगभूतहोमकर्म कर्तुममु
कगोत्रममुकशर्माणं त्वां आचार्यत्वेन पुष्पचन्दनताम्बूलवासोभिः आचार्यत्वेन त्वाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ तुलसीलक्षदीपव्रतोद्यापनं ॥ आकाशदीपदान व्रतोद्यापने ॥ धात्रीतले दी-
पदान व्रतोद्यापनं ॥ मत्स्येन्द्रो कदीपदानव्रतोद्यापनं ॥ हविष्यान्नादि मुष्टि कान्नभोजनोद्या-
पने ॥ फलं सर्वं चादि रस च व्रतोद्यापनविधिर्लिख्यते ॥ तत्र पूर्वदिने यजमान एकभक्तं कृत्वा ॥
अग्निमदिने तु स्वस्था रामसंनिधौ आरामतुलसीदीपदानपक्षे ॥ अथ व्रतोद्यापने तु मंडपं कृ-
त्वा ॥ तत्र चतुर्हस्तमंडपं निर्मितो वेदीं च कारयेत् ॥ तस्मिन्मध्ये हस्तमात्रं चतुरस्रं मंडलं
कुंकुर्यात् ॥ अथवा गृहाणां तदेव कार्यं ॥ तत्र गोमयपञ्चत्तिकादिभिरुपलिप्य न-
मस्कृत भूमौ ॥ यजमान कृताहारः स्नातः ॥ शुक्लाम्बरधरः ॥ कुशहस्त आचान्त
पूर्वाभिमुखः ॥ कुशत्रयपत्ति सजलो न्यायपसंकल्पं कुर्यात् ॥ अद्येत्यादि ॥ ३ अस्मिन्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्व ति॰
२३६

धिन्वः धिनुवः धिन्मः धिनुमः। अपित्त्वाद्गुणो नाधकः॥ धिनोमि॰ अधिनोः
असंयोगपूर्वात् लस्य वो काराउर्लुक्॥ धिनु॰ ऋणु हिंसाकरतानतिभुक्
तोतिकृप्यते॰ अस्य न॰ अन्हू व्याप्तौ॰ अन्होधातु प्रसयपश्चाद्विवेध
अन्होति॰ अन्हति॰ आनन्हे॰ आनन्हिषे॰ आनन्हक॰ आन्हिता॰ अ
का॰ आन्हीत॰ आन्हिकाम॰ आन्हिषुः। आन्हीत॰ भ्रसात आकाम
कोलचास्व॰ आन्हुः तन्हे॰ तन्हे तनुकरतो॰ तन्हस्तनुकरतानुवी
द्विवचे। तन्होति॰ तन्हति॰ काकाम॰ ततन्हे॰ ततन्हिथ॰ ततक॰ अ
तन्हीत॰ अतन्हीकाम॰ अतान्हीत॰ अताकाम॰ तनुकरतोकिम॥ उरितो आ
१४

मानः

आसेचनमा ह्रीकरराम२

रेका शेका अशिन्तात उब हाहे ओबति॰ ओबांवकार॰ उवोष॰ ओवीत॰
ष्टिहू सेयने॰ दिदेओपेन्दीर्घस्य॰ टेपोरेवस्यओपः पूर्वस्यचौदीर्घो
विरा॰ अभिन्सत॰ इहमसमीकारोता॰ दिर्घः इहिथ इत्र्य॰ इत्था॰ प न्य ति॰
आदि उवानाम॰ अधान्दीत॰ मदत॰ अग्र॰ धाम॰ इवि प्रापो॰ इन्यति॰
इन्यो वयफा॰ इन्वीत॰ किवि रिवि धिवि जिवि भ्रारात्ने॰ हिन्य ति॰ धिवि
तसेपार्धस्य॰ जेवो गुणाभाव उप्रतपस्याविति वचे॥ नेवः विकारराास्व कृश्वउय
नुप्रसपस्य उप्र लप स्यच गुतेत्तामव त्तिपित्ति परे।धिमेत्तिधिन्यनिा॰ अनवोस्सम
आवेबीधी ओपः। असंयोगपूर्वस्य प्रप योकार स्यओवाधम्मपोः॥ हारःकतस्य

आवेबीधी ओपइति॰ आधीहे रि सतोपे सन्य स्यिव स्याः संयोगपूर्वम प्र स्यो कार स्याधः१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सिद्धांत॰ विसेर्वा॥भाधर्तामि ९

रररामररालुप्त१ आर्वं अर्वं आरः लुप्त१ रामारः
कुरहोर आरकेराहोरः १

अजै वीत। कृविर्धिं से हतो॰ चकर्व॰ वकविष॰ तरेभ्र्सें दृशोम॰ दृशाल्
अक्रय अशस्व शतृपदृपरुपांभृसे डोरे भवति आरोएव॰ कृवाहिना
ष्या॰ क्रक्ता॰ कष्ठी घढोः कस्से॰ धातोः घढपोः कत्वंभवतिसेपरे।कृन्
धर्ष्वति अक्रान्हीत॰ अकान्हीत कृवप्रशस्वशतृपदृपावासिः
हसवातासंकृ॰ लानातसानातवानानामुपधादनिः सकृस्वाहिपर
नतु हशोस्सेस्पवादः। अरुन्सत॰ रुप्त्रुगतो॰ सर्पतिससर्प॰ सृपृ अस
वर्त॰ कुशोहानेतेदनेच॰ क्रोशति॰ क्रोष्टा॰ अकुन्तत॰ हवशिवशाब
हिसापाम॰ इषसहलुभरिषरुषामनपितेड्वा। तेवितारेष्टा रे वितो। १३

इररसस्वयस्वरनेवांसस्मारः हसवंहसवं अन्ताय्यअोपसअैसोहसवांततस्मात् हसवांतातरप अम्यतमसवृपुत्रघमातः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गमिष्यति । लिङ्गुचारे इ । धात्वतो धातोर्गुणाद्देशश्च ङ प्रत्ययो भवति पेसे
२ पचाद्ः । अगमत् । मुचादेर्वा ङः । म्लुचु म्लुञ्चु गतौ । अम्लुचत् अम्लोचीत्
ग्रुचु ग्लुचु ... चौर्ये । अग्रुचत् अग्रोचीत् । अग्लुचत् अग्लोचीत् ।
ग्लुंचु गतौ । अग्लुचत् अग्लुंचीत् ॥ फक्ल अतिशरतौ । दफल भज अपं
वितिरणाहोसेटिपषपि वैल पूर्व सोपौ । फलेतुः फेलिथ । अतोऽग्रेः तास
स्व समीपात्कारस्यासौ निसंप्रसू किः । अफालीत् । फल निष्पत्तौ । फेलुः
तुः । अफाक्षीत् । चर गतिभक्षणयोः । अचारीत् । जिजये । सप्ततेभ्यः
वाः जेतिः । जिगाय । जिग्यतुः । जिगयिथ जिगेथ । जिगेजगीवान्

।१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १ धातुस्त्र त्र गस्तोत्तारि धाव्या विस्कृ न्य सात्मं ॥
सिवंत्ति आगमा प्रत्यया देशाड एदेशाप्रकीर्ति ता : १

११

येता · अजे धीत आजीत न्ति न्त वे · वि न्ताप · चे · अन वि एकारे वरे पूर्व स्व
रस्य दीर्घः न्दीयात · अन्दे धी ता । ज्याहि सा पाम · प्राप्तं यते : स्ट गाने के ति
प्रस्तु यति गेोः ओता अपन्नयने · ओ तो चकार · यन वन संभवेत्तौ । यन लिय
नेत · यनतु अयनन त यवा न · ययनतुः ययनुः यभ्या त् यनिता यन्ति अ
ति · अयानीत · ससान · सेनतुः सेनुः । जनसन खनां मात्तं से डिं तिम्हवे
यात्ते डि तिया हेवम सर्वे । सायात सन्यात · चम् अ र ने । ष्ठिवु · के म्वा व
मां दीर्घेः ष्ठिवि ॥ आचामति · आ ऽ · क्रिम · चमति · ष्ठिवमति · ष्ठिवु निरसने ।
नामधातु ष्व ष्क ष्ठि पां सत्वं न । ष्ठीयति ध्रुविषे : पूर्वस्य दस्यापो ज ।

११

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गमिष्यति · त्सिचु चार्द्दे · छालितो धातोर्दुर्गेशश्चङः प्रत्ययो भवति पेसे
९ पचाद् ऽ :। अगमत् · मुचादेर्वाङ : । म्लुचु म्लुञ्चु गतौ · अम्लुचत् अम्लोचीत्
ग्रुचु ग्लुचु [illegible] चौर्ये · अग्रुचत् अग्रोचीत् · अग्लुचत् अग्लोचीत् ।
ग्लुंचु गतौ · अग्लुचत् अग्लुंचीत् ञिफला विशरणे · फल भज अपं
क्तिरित्यादिसिद्धिपपि चैल दूर्जसौवो। फलेतुः केलिथ · अफालीत् तस
स्य समीपात्कारस्यासौ निसंयम् द्धिः । अफालीत् · फल निष्पत्तौ · फेल
तुः अफाल्सीत् · चर गतिभक्षणयोः । अचारीत् · जि जये · सपरेभ्यो
वाः जेतिः । जिगाय · जिग्यतुः जिगयिथ जिगेथ · जिगेजिगाय ·

।२६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम॰ धातुस्त्र गतोरताद्दिधाक्त्वा स्त्रिजुल्लस्यात्सलं॥
आगमा प्रत्यया देशा उपदेशा प्रकीर्त्तिताः॥१
क्षिवति
११

ऐता॰ अजैषीत् अजीत् न्लिन्लवे॰ निन्लाव॰ चे॰ अन विपकारे परे पूर्वस्य
ह्रस्वदीर्घः न्लीचात्॰ अनैषीत्॰ गुण्यहिंसायाम्॰ धातुं परे॰ सुट् गतौ केति
प्रस्तुवन्ति गोः ओरात् अपनवने॰ ओरतां जकार॰ वन वन संभक्तौ। वन लिंग
नेत॰ वनतु॰ अवनत् ववान॰ ववनतुः ववनुः वन्मात् वानिता वनिष्य
ति॰ अवानीत॰ ससान॰ सेनतुः सेनुः। जनसन घनामात् सेट् इति सेट्
वा स्हेट् इति वा हे वम सवे। सावात् सन्वात्॰ वम॰ अभ्र ईने। क्षिपुरक्षणे व ११
मां दीर्घों ऽपि। अवामति॰ अव॰ क्रिम चमति॰ चिवमति॰ क्षिपु निरसने।
नामधातु व्व व्व कि धांसत्यंन। कीयति धुक्षिवेः पूर्वस्य हस्वपो गा।

२२

घिंवंघिसाधपः कुघि न्दुधीशुधातिधुखतीत्यधिः। इमेतुघान्ताद्दशवालि
नेमेस्तितः वरेसिधातिरेयन्नेतरेतेः॥ शिखिंखिधिंशुख्वातिधुखातीत्यिखिंगिखिं
क्षियखिंतुख्वातिदुख्वातीघिंखिं दुमान्दशेयेयवन्दिशान्यनिद्विधेगतोवुघान्ता
नक्षकिकर्वतीतथादि। तपितितिंवातिमथो यखिंस्वखिंखिपिंतुपिस्ख्वति
दुख्वातिस्तिपिमस्येरान्तीचनशिपिंन्दितिन्दुपिंत्रतीहिपानोन्नरगतेता
खिंयोशः। श्वारिंहरिंस्कंदिभिदिंचिदुरिंकुदिंशरिंसरिंस्यियतिपघतीखिरिंमः
गहिंतुरिंगियतिधिंतद्दयधिखतीहिदुनोन्दशपञ्चवानिदः १० पविंयविं
गिवरिविरजिपख्वतीनगनातिसिविंमुविभजिभंजीभजातीदर॥ सजि
पजिपूजिहजिसेजिमज्जातीन मुजिंस्वजिंहजिमजिविद्वानितः स्यरान २१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सिथंति

१०

पूर्वमितिशेषः लक्षणं धर्मसामान्यधर्मकथयति
लक्षणं धर्मस्येव ग्रहरामः १

मैत्र्यम चिताप्ततोह सामान्ऽपि संनियोगतः ॥२॥ शक्तिस्तु कान्ते द्युतिरेकदे
काते द्युतिश्च सा ते भुव स्थिते प्रसार रतिरमिश्चभा ते छा ऽ प्रमेयत्वे परमिस्त
तस्स्तीकास्य मिरेव नेतरे ॥३॥ वप्रतिर्भा ते छानिरेकदेश्वते रमिर्दिवार
यत्विपज्ञते मतिः न मिश्चनृ योहनिरेव पञ्चमोऽनामिस्तु घकः प्रतिबंधया
विनामर्धा ॥४॥ रिहिर्ईहि मेंहति ते हतीय हि नहिस्तु घकोऽदहतिस्त यालियहिः इसे
नितेऽक्षाहितृम्नं नृयसंप्रवाः गतो पुहान्ताः प्रथम प्यकीर्तिताः ॥५॥ इशिदशि
इशि मधोमधशि स्वशि रिशि हृशि क्रोश तिमध्यमेति शिरिशिव शान्ता
न नित्य पुराततानाः पदे ति पादेषु देशेष नेतरा न र ६ हृधिस्सराधिर्पं १०

नतु मनु ग्राधबोधनेतराधिः
ऊर्ध्वांशबोधाम स्रोम पद्म संज्ञापाः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रिपुः अत्र यथाक्रारस्य हस्वस्त्वात्‌ · ऽपधाया येति दीर्घौ प्राप्ते॥ आवः पर
स्मिन्निति स्थानिवद्भावे नाचपरत्वं नच नयन्तेति निवेधः स्यात्
दीर्घयलोपे पुरोपादानो स्थानिवद्भिनं ३॥

प्रकृति यावतो भिखेव: पततिस्सविकर्त्तः
ऽवर्णान्तो नुकोरेव · नुकोचेत्तत्रिं अधये २॥

अनेरचतुर्थ्यां धसाहो · चिचाय · जुधातोः॥ श्रिकृतीस्य नोङ्गोतोऽस्वेयतिरि॥
धातोः पुत्रौ स्वरे परे॥ अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु ङौ॥ ङवर्णान्तो नेकुं-यो
रेयाति · असंयोगपूर्वस्य किम् चिक्लिपतुः॥ चिक्लियतुः चिक्लियुः जेटथपः स्वरान्ताद्
न्तत स्वतो हे नित्यानिट्स्य वो जेट्॥ चिचयिथ · आजिथ · चिच्यथुः चिच्य · चि
चाय · चिचय चिच्यिव चिच्यिम · आजिव आजिम · चीयात्‌ · नेकस्वरादृत
इतीत · आ चो द्वारतोऽनु हाता द्वेकस्वराद्यातोः परस्य वसादेरिडन॥ कुः तुमः
मलिर्टसेन तोभवतीति इश्वतास्मि मांसुस्येदः प्रथ इन्नित द्वित्वं॥ अदन्तोऽमक्तत्त
मतासो ऊ ऊ · ऊमौ श्चिछिश्चि · धर्ते श्चिथ श्चिऽ · श्चिपादपि १॥ गुणस्य महन्तम
तांश्च इस्युयौ श्चयन्तथोतोतीति मध्यो प्रगृह्य संज्ञः इतिस्वरान्ता त्रि॰

नमनितिदयस्मात्सोऽनिट्‌ · यतोऽन्तो यस्य सस्वरान्तः
स्वरान्तो धातुरनिड्भवति इति इश्वता मितस्वपः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीराम १
सिथं त्रि॰
६

इन्द्रं यमच॰ इन्द्रो यमच वतुः इन्द्रं यमच थुः इन्द्रात ये न्द्रीत। तिताः इ कुत्सायं। प्र
तिन्द्रति॰ त्रितिन्द्र॰ उक्त गतो॰ अवति॰ अस्यतीं त्रा रै पूर्व स्वय तोर्वर्गी वै
४ गुके। उजोल॰ उत्वान्॰ उखु॰ उजोत्तिथ॰ अवोतीत॰ अवं बुगति पूजन्या॰॥
आनन्द॰ अयथान॰ पूजापांतु अत्यात॰ अच्छि अवापत्ये॰ अन्तुतिर्थ आ
त्व्रुन्गात्वा॰ अरान्त्र॰ आनन्तर॰ आन्तीत ३ कुजो॰ फोहित्वे॰ चोर्वि हसेह
कु ति॰ हृच्छीत हृच्छीतु॰ अहृच्छीत॰ गृहृच्छि॰ अहृच्छीत यजगतो॰ ववाज॰ शवे
इहवाहिगुताभूताकाश्यतां नेत्य पूर्वसोवे॰ वेवहन्तुः ययज्ञः। अवपजीत अ
यजीत प्रजगतो॰ पदिधज्वो॰ सोनि स्वं उ ८ इ॰ अधूगीत॰ अजगतोवे

६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कासश्चासश्चैषां द्वन्द्वः कासश्वासौ · कासश्वासश्च प्रसवश्च अनयोः समाहारः कासश्वासप्रसवं तस्मात् कासश्वासप्रसव [illegible]
तेषां समाहारः क्रमस्तम्भः क्रमस्तम्भप्र[illegible]रोधस्मात् तत्स्तम्भस्तम्भपरः ६॥

श्रामः अश्वेतोते स्पकारादेस्वं पोगानाधकारादेश्वपूर्वस्य न्यभवति रागादे [illegible]
नई · आह्निति · आत्मसातस्य गामनेः आते · आतिप · स्वाठमनस्तो · [illegible]
आतिश्वत्थिवमने । अंत तिश्वन्ति · आनन्ता · आनन्द · इनाद्दिसंपृष्ठो [illegible]
वद्दिया त्रा हने शिशोव · आवन्हीत शुद्धशुद्धो · शश्वध · आश्वधीत [illegible]
मेश्वर्व · द्वन्ति · स्वारे ः स्वारेधीतो द्वितीयो ऽऽगमोभवति द्विधादे [illegible]
त · कासश्वि सयाहेमंक्रशभपरः । कासश्चास इव अवगहनाभ्याः । [illegible]
योगात्तहेपरे आवप्रसवोभवति स्वकृअस्तभपरः प्रवोन्तः आः [illegible]
आगच्छवाव · इः पूर्वस्य स्वरतीस्यभः धातोर्नभिनः । नाभानास्य [illegible]
द्विधवतिस्त्रातित्वरे ॥ द्वन्द्वान्वका · इन्द्वांवक्रौ · इन्द्वांवकु · इन्द्वांमोप · [illegible]

इतिश्रीधुकसनकृवसन्नरथासवाप्ताः [illegible]
सैवरः सेधानेः सचम्मसाद्मानपन्द्रौ [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

९ श्रीरामः ॥ उपसर्गेभ्यः प्रात्यये भिस्तस्य ह॰ स्यप्रतिपत्ते । षचयवकतो अपस्य अक्षो षकाद्यादि: नकमादि: अन्यत्र कोऽर्थ कादिस्या
इहार हारसंहार विहार परिहार इति ३ अकषादि: तस्मिन् नकचाते ग्रन्थी पचयतो पस्य अक्षो
सिद्धं ति॰ ध्यानाभिध्ये बुधानुधुपरेबुधादि स्थान्ति घात्तनचानः अचान्ततस्मिन् न॰ घाने २॥ इष्टाव्यापारस्य
मितासस्य नेर्नेस्यराह्याद्स् २५ फ॰ ०६
९

माङः सेङः स्वलिहन्ति पाति याति द्राति प्साति दिध वति रहति शाम्यति चिनोति ८
धिधु ॥ अन्यत्राकवात् वाघाने म्या घुष्मारतो थाः प्रलाना इति॰ कोसेकिं पलि
करोति॰ त्वात्से किम् । पतिरत्वाहति॰ अस्वाने किम॰ प्रतिदुष्यति॰ अन्यत्र किं प्रति
भवति प्रतिभवति । आघुष्मारतो किम॰ प्रति गच्छाद् अगाहित अगहीत ॥ १६ हरतु पिति से त्वने मेरनम ४
तिर्येत्वने॰ रहति रहेत रहन्तु॰ अरहत ॥ स्नोपः पर्वां किसे चास्वः । पदादीनां यिन
प्रजा देशानां पूर्वस्वरसो भवति आकारश्चकारः । एकहल्मध्यस्थास्यापि किति
ताद्वेश्वे दिथ चिचव पत्य पूर्व स्त्रोणो॰ रहतु॰ रेदुः रेद्दिथ॰ ताह अयन्ने शक्के॰ प्रतित्न
इति नरेते॰ नहतु अनेरत । प्रतिनना ह॰ प्रतिनेरतुः प्रतिनेदुः । प्रतिने ९
दिथ॰ नघात॰ अनोहीत॰ अनहीत॰ अईग तोपावने॰ ब॰ आभ्यासात्सेनुग

एकस्य एकस्य एकोहस्य स्वहस्स्यहसो एको च तो हसो च एकहसो एकहस्त विधं एकहल्मध्यं एकहल्मध्येति कृतीसि
एकहल्मध्यस्थः तस्य एकशब्दो असहाय वाचिन स्तेन हि विमध्यस्थाकारस्येत्यर्थः । आप्राप्तिर्प्राप्तिमम्॰
ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कांसपारिषद्यः कोंसपारिः कांस्यादिश्च प्रत्ययस्य अन्त्यो समाहारः कांस्यादिप्रत्ययं तस्मात् कांस्यादिप्रत्ययान्तेः कः श्वमाःस्वेः तेषां समाहारः कुमारसंभवं कौमारसंभवं परो यस्मात् तत्सह कुमारसंभवपरः ॥

शतम। अस्नोते सकारादेः स्वे योगानान्यकारादेश्च पूर्वस्य भवति तदा दैत्या
नईः। मार्हति। मातासाते सागमने आते आतिथ। व्योऽभ्यासो। सखा सीत
मति मत्रिय भजने। मंतति। मन्ति। आनन्त। आनन्द। इन्द्रियं स्फुटो। नन्दन
परिणामाहानेहिशौच। मर्दन्हीत। शुन्धशुन्धो। शुश्रुन्ध। मशुन्धीत। इश्वर
मेश्वर्य। इन्दति। ताराः। स्यात्। धीतो। हितीयोऽगमो भवति दिधा हि परेवेन
त। कांस्यादिप्रत्ययान्तेः मकुशभपरः। कांस्यपालदपमपगृहनामाइनेकस्वरे
योगाः शेषरे भवप्रत्ययोभवति सवकुमारसंभवपरः प्रयोजनं क्याः। गिरिहरिद्रा
मा। ... पूर्वस्य स्वरतीस्वयः धातोर्नश्चिनः। नाम्य न्तस्य धातोः
क्विपयति सिद्धाति परे ॥ इन्द्राम्बकाः। इन्द्रां वन्ति। इन्द्रो वकुः। इन्द्रामास। इन्द्र

इति श्रीधुकस्य कृत्यस्य व्याख्यायां श्रीधुमयंती लं स्वभावः
सैवत्यः सेपारे। स्वभसारस्वान पन्दे डैयलइति पादः २

श्रीरामः सिद्धांत ति- ९

उवर्णेति प्राप्त्यर्थमिदं रपरत्वेऽप्रतिपत्ते। महाराहारसंहारविहारपरिहारप रिति ३ ख्यातान्यिष्येषु धातुषु परेषु प्रादिष्वान्नि मितासरूपे नेर्लस्य णत्वम् स्यात्स २॥

फचर्चवकगो ओपस्य ओसो फणादिः नफणादिः अफणादिः तस्मिन्नफणादौ धनीपचयचोपस्य ओसो धातनवानः ओघान्तस्मिन्न...घाने २॥

अन्यत्र कोऽर्थः कादिरवा ... ष्ठा यापासा

फ...यो ६

माङ्मेङ् ख्वलिहन्ति पातिवाति द्राति प्साति धपतिवहति शाम्यति चिनोति देग्धिषु॥ अन्वर्थक...नोमाषु ...रतोऽथा प्रणातादिति काशैकिं प्रलि करोति त्वाद्दैकिम। प्रनिरवाद्दिति अप्राप्ते किम प्रनिदुष्पति ...किं प्रलि भवतिप्रणिभवति आघु...रतो किम प्रणीता मरवाद अगाहित अगहीतारं हिस्येत्व्यने रहित रहेत रहन्तु अरहत॥ णेपः पर्वोकिसेवाल्वः। पवाहीनांस्विचनादेशाद्दिनांपूर्वस्य रत्नोर्णो भवति आकार स्थेकारः। एकेहसम्धास्यास्वाकिति तानेदेवैषिथविवपत्यपूर्वश्योर्णो रहन्तुः रेडुः रेह्निप रातादप्रथग नेःशब्दे प्रतितरति नदेत नदन्तु अनदेत। प्रतिनमाद प्रातीनदन्तु प्रतीनादुः प्रतिनेदिथ नघात अनघात अनहीत अहीत तोपाधनेव आभ्योरातीसोऽनुग

मुखवेदनम ५

९

एकस्य एकस्य एकोहसस्य हसस्य हसोऽप एवं चतो हसो यप ...हसो एकहस ...विधं एकहसमध्यं एकहसमध्येति ...तीति एकहसमध्यस्थः तस्य एकशब्दो ग्रासहायवाचिनस्तेनद्वित्वमध्यस्थाकारस्येत्वम् र्ध। अप्राप्तप्रार्थनम्॰

ह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अभीति घते पस्यस नाभी यान्रतस्मात ४
स्यारस्यभावः स्येथ्यां तस्मिन्स्येधेर्वे ६

साम्प्रतिकाभावे भ भूर्वतीति
राभूमिवते ३

पीड्या। स्वरतिसूतिसूयतिधूञ् रधजशाल्पवस्वमुह स्नुह स्नीहाम्बा। स्वरसूतिसू
धूञ् ओदितः इत्वाद्दस्त्रीर्लिसस्मिट्। खिवेर्लिट्थ० तथोऽर्द्दः अभ्यासस्य तोऽपरवोस्त
कारथकारयोर्ङ्कारादेशो भवति धातोर्न। अवेजनवाः। खिवेर्च्छ। वोधितासे
ऽया। सेधिप्यति सेत्स्यति असेधीत् असैत्सीत्। अतिदानमित्यतः। अवतोनामिवतस्या
निटधातोर्द्धि स्या लेपरसो। असेत्सीत्। असात् असाद्धुता रयस्वरयोऽपि
असे। असेद्ध्वम् असैत्सुः। रु रस्योर्प हिंसायाम् अत उपधाया। धातोर्ह्रस्वधा
या अतो जद्धिर्भवति सिरोत्ति वरोत्ति रायुतमोथालिगात् वरोत्ति वरोति। तितव
वसेतिति अतोहलादेर्लघोः जधायधिः सोधितो अरवोदितः अरवदीतः। गद्द अ
व्यक्तायां वाचि। प्रादिस्थान्निमित्ताच्चेरास्वराः। गदनदपतपदअविहाधाहौ

प्रादिस्थान्निमित्तं तस्मात्परस्य नेर्णकारस्य णादेशः स्यात्। गदनद
दिघुधातुष्वपरेषु गदनदादिधातुपञ्चादन्यस्मिन्नधातुष्वपरेषु
प्रादिस्थान्निमित्तं नस्य णो स्यात्। १।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ भीताय १ संकोगेपातः गृहसंज्ञास्यात १
सिधं ति घस्वरास्वालयो समाहारः सख्वलक्ष्या लयो समाहारः

८

पूर्वदिशपतिसामान्नकुत्सप्याकारमुत्तारदेशत
नेंगमानेनगतिःसर्वेणा सिपीका नाम प्रथमोध्यायः ३

स्वंसं यो गादाादिरकित॥ मनेपतुः मथ्यात संपिता संपि व्यति य संपायत य
मथ्यित। कुषिपुषिमुषि हिंसासंक्लेशनयोः। इदितोनुमइदितोधातोर्नुम्
कुंथति धृ कुहोश्वः। पूर्वस्वकव गोहकारयोर्शुर्वसंस्यात हकारस्वधगोचतुर्थः
कुकुंथ। इदितोनलोपोना कुंथ्यात। गुविधक्रसंगोम। सिधगत्याम्। ग्रा
दैशैन सेः धात्वाद्योः षकारणाकारयोः सकारनकारौ भवतः॥ सेधति ४ प्राद सिधे ध
स्वतथातोसुनखामा प्रादेपरेवास्यादीनांनमादिनां धातुनां सकार नका
रयोः षकारणाकारौ भवतः। घवगाल विषितेसति। निषेधति ४ असदिल ८
अध धानेषिधः नवेधत। निषिषेध सेधते गीतोनवः। नंगानि षेधति॥
षिधूशास्त्रेमाङ्गल्येच। [redacted] उदितोवा। उदितोधातोः परस्पव सादेरन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कादिभिन्नापादसमस्ताधुनी आत्रेयश्चन्तसाम १
सिश्च आवाहिरश्चं एते पासमाहार: ३

पूर्वस्य हलादिः शेषः। पूर्वस्यादिर्हल् शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते। चिचेत। चि
चेतिथ। सेः। सिशब्दात् परो ऽपित् स्यात् इति वृत्तिदा॥ इट ईटि। इटः परस्य सेर्लोपः। अ
दि अचेतीत् अचेतिता। स्यातिरः। सतलो विशेषणस्यात्तदुदस्मे
यति अचेतिषु। च्युतिर् आसेचने। च्योतति चुच्योत च्योतिता अच्योतत्।
इरितो वा। इरितो धातोश्च्लेः अङ् वा स्यात् परस्मैपदेषु। अच्युतत् अच्यो
तीत्। श्च्युतिर् क्षरणे। श्च्योतति श्च्योतेत् श्च्योतत्तु अश्च्योतत्॥
नेराप्येव। पूर्वस्य शरः खयः शिष्यन्ते न शरः। चुश्च्योत॥
अश्च्युतत् अश्च्योतीत्। मकाररहितोऽप्ययम्। च्योतति। मन्थ विलोड
ने। मन्थति मन्थेत मन्थतु अमन्थत्। ममन्थ। नो लोपश्चेति लोप प्राप्ते॥

भ्वात्म १ लङ्घ्यं धातुमिनिर्दिश्य स्वेन धातुसंज्ञा इति कैयटः। प्रत्याख्यानात् पक्षे स्वद्वारा इष्टसिद्धिरिति भावः १ सामं कसानं
सिचंति संसानं तालिमन्संसाने॥ इधा तानेकार्थानिति धातुस्तस्य धातोः॥ ८॥

६

भविता भवितारौ भवितारः भवितासे भवितासाथे भविताध्वे भविताहे भवितास्वहे
भवितास्महे। भविष्यते भविष्येते भविष्यन्ते भविष्यसे भविष्येथे भवि
ष्यध्वे भविष्ये भविष्यावहे भविष्यामहे। अभविष्यत अभविष्येतां अ
भविष्यन्त अभविष्यथाः अभविष्येथाम् अभविष्यध्वम् अभविष्ये
अभविष्यावहि अभविष्यामहि॥ अभविष्ट अभविषाताम् आतोऽन्तो
ऽनतः। आतः अनतोऽभ्यस्तपकारात् झस्य अत् स्यात्। अभविषत अभवि ६
ष्ठाः अभविषाथाम् ढ्वं च से ऽपि पः। अभविढ्वम् अभविध्वम्। अभविषि
अभविष्वहि अभविष्महि॥ चिती संज्ञाने॥ उपधायाः लघोः। धातोरु
पधायाः लघोरिको गुणः स्यात्। चेतति चेतेत चेततु अचेतत्॥ पू

गुणः इत्यनुवर्तते नीतिमिव इति सम्भवतो। उपधायाः किम् भिनत्ति। लघोः किम् ऊहते २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवध्वे भवे भवावहे भवामहे भवेत भवेयातां भवेरन् भवेथाः भवेया
थाम् भवेध्वं भवेय भवेवहि भवेमहि। भवताम् भवेताम् भवन्ताम्
भवस्व भवेथाम् भवध्वम् भवै भवावहै भवामहै। तनोऽनकार इत्यात
त्वकर्तऽर्थः अभवत अभवेताम् अभवन्त अभवथाः अभवेथाम् अ
भवध्वम् अभवे अभवावहि अभवामहि॥ बभूवे बभूवाते बभूविरे
बभूविषे बभूवाथे। नामिनोऽवत्तुसंधोदः॥ नाम्यन्ताद्धातोः परस्य
धीध्वंस्यड्ढिटां धस्य ढः। सेटो हस्य वा॥ बभूविढ्वे बभूविध्वे बभूवे बभू
विवहे बभूविमहे॥ भविषीष्ट भविषीयास्तां भविषीरन् भविषीष्ठाः
भविषीयास्थाम् भविषीढ्वम् भविषीध्वम् भविषीवहि भविषीमहि॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यिष्यत त तह्युतस्मिन्निस्समध्ययिष्यत् अभविष्यताम अभविष्यन् अभविष्यः।
अभविष्यतं अभविष्यत अभविष्यम अभविष्याव अभविष्याम॥ भूते
सिः। धातोर्भूते मात्रकाले सिप्रत्ययो भवति दिव्यादिपरः एवांसं शास्त्रुइ॥
हेः पवावेपरेऽपि तधास्याइत्त भूपिवतीभ्यः परस्य से इर्द्धकृ। सा सा श्वाशा
घाधे ठंधा। भुअस्सिर्स्योवे। पदि धुकिन्गतोनाः अभूत अभूतां अभूवः
सिसोवेसरे धुक्। अभूवन अभूः अभूतं अभूत अभूवम अभूव अ
भूम। मोडि सिरेव। समसहितेते दिवादिर्धिता। मेदः। माङ् योगेऽटोन माभवा
न्। मा भूत मास्मभूत मास्मभवत्। भू प्रोप्रा प्राप्त्यान्नस्मभयते। आत्मनेपदे इः।
भूत मास्मभूत मास्मभवत। भूवो भवति भवेते। भव नो भवसे भवे थो
भवतेऽपरस्वस्मात आथ शब्दात दूर्भवति भवे ते। भव नो भव से भवे थे

श्री भौ प्राप्तथः इति लिङ्:२

सिश्च सश्च तावसी श्च स्य एव ते सि
स्य तो सि स्य पा: ते वां सि स्य पा प्र द्धि के पर म २

ताहे तास्वहे तास्महे। स्योभ्माट् गन्त्व्यौ ताह्वः प्रस्यपास्युः एवं संज्ञा लुट्। सिस
तासी स्यपाकि। धातोः परे वांसिसतासीस्यपाकि इागमो भवति। भविता भ
वितारौ भवितारः भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भविता
स्वः भवितास्मः। स्योभावितारावभारः कुमारस्य। स्यादौ भविष्यति स्य पू
धातोर्भविष्यति काले स्यप्रत्ययो भवति तिबादिषु परतः। एवं
संज्ञा लृट्। भविष्यति भविष्यतः भविष्यन्ति भविष्यसि भविष्यथः भ
विष्यथ भविष्यामि भविष्यावः भविष्यामः। कर्त्रीधर्मोपासको भव
ति। स्य च क्रियातिक्रमे। क्रियायाऽतिक्रमे कुतश्चिद् निष्पत्तौ सत्यां स्य प्र
त्ययो भवति दिबादिषु परः। एवं संज्ञा लृङ्। यद्दिद्युत्। ...ाड्वः तु राज्यं चाभ

श्रीराम १ क्रादेरितीदेरित्वप्रयोगाद्यभावान्नेत्यर्थः क्रादेरित्येवकृतोवाभ्योगानादेरित्येकाचो गः। तथा च धातोरेकस्वरिकात्साद्देरितिसंज्ञेन प्राप्तस्येत्येतेनिषेधोयमितितालर्य्यम् १ स्वस्य वेकाचसाससमाश्रितिरस्यानाचार्येपावादादेवः २
सिद्धांति·

४ बभूविथ· बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम॥ क्रादेस्तादेः क्र
श्रुभृवकृसृभृवृस्तुद्रुस्रुइत्येतेभ्यः परस्य वलादेस्तादेरिडन। अन्यस्मात्तु भवत्येव
नीपमादिट्। बलिर्विसिवान्नबभूव॥ आशीर्षि। भावुपास्तामन्भावुकस्मात्
पास्तेपास्तपास्तम् पास्म पास्व सीद सीपास्तासीरन्न सीदकास्स्येपाणीया म
धीध्वंसीयसीयहि सीमहि। धातोरादेशिविषयादेवः एकाचसंज्ञानिद्रु·
शिकीत्येद्रेःपंक्तिर॥ भूयात् भूयास्ताम् भूयासुः भूयाः भूयास्तम् भूयास्त भू
भूयास्व यासंभूयास्व भूयास्म। लुटः श्रीमान्भवाता द्विसंतत· तातातैतारस्व तासिता ४
स्वहेतास्मतास्मि तास्वस तास्मह ताताते तारस्व ताध्वे तासाथे ताध्वे·

स्यभवः स्यतानः तासिनर

मन्त्रराः परः परोक्षं तस्मिन्परोक्षे ॥ सान्तः करोमी स्वेताद
से विषयता सा सिद्धान्ताविषयत्वं परोक्षम् १

स्वरेण सह वर्तते इति सस्वरः सस्वरस्यादिरिति स्वा
सौ सस्वरादिः २

परोक्षे तप् अतुस् उस् थप् अथुस् अ णप् व म । ए आते इरे से आथे ध्वे ए
वहे महे ॥ धातोः परोक्षेऽतीते काले एतादयः प्रत्ययाः स्युः । परोक्षायां सस्व
द्विश्च । द्वन्ताद्यर्थस्तावद्धितीयो धातोर्द्विर्वचनम् सस्वरादिर्द्विः । अनेकस्व
रस्य धातोः सस्वराद्यवयवो द्विरुक्तो द्विर्भवति ॥ तास्य किति परः अपि तादि द्विः ॥
अभ्यासोऽत्रादिः ॥ पूर्वस्याकारस्य ह्रस्वश्चाकारो भवति ताभ्यां परे ॥ ह्रस्वः पू
र्वस्य द्विरुक्तस्य ह्रस्वो भवति । झपानां जबचपाः । पूर्वस्य द्विरुक्तस्य झ
पानां जबचपाः स्युः । झढघधभानां जडदगबाः । खफछठथानां चटतक
पाः । भुवो वुक् । भुवो वुगागमो स्यात् तरादौ परे । बभूव बभूवतुः बभूवुः ।

अभ्यास सं अभ्यास १

अभ्यासं अभ्यासः । तयोः सस्वरादिर्द्विरुक्तस्य सस्वरादिः धकारस्य लाघवार्थं विधीयते १
तस्मिन्परस्मै तादेपरे अभ्यासस्य । पूर्वस्य ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भूतम
सिवंति
आस्मिन्नतिमघ यामभः भूतयतनः नभूघतनः
अनघतनः तस्मिन्ननघतनेरा॥

३

भवतं भवत भवानि भवाव भवाम ॥ अथानद्यतने भूते लङ् सोऽयमाआवुका
अभवत् भवान् । अनद्यतनेऽतीते ॥ द् तां अन् सि तं त अमि व म । तन्ने
आताम अन्त थास् आथाम ध्वम इ वहि महि ॥ अतीतापात्ये धाम द्धा पा
द् धि । गाय एनमिवाः प्रथम पाम द्धं वं दि व हस्स कस स्सोऽघतनः । नास्यः प्र
तन्नोपस्मिन्नतीते फासेत चरिथा इवः प्रबांसंज्ञासइ दिवि सिनामीकार ३
ऽस्थारस्तार्थः दिवा हाय इ । दिवा होपरे धातोर ऽगमोभवति । आदिभूहव
स्वादयाधाय सनो अभवत् अभवन् । अभवताम् अभवन् अभवः । अ
भवतम अभवत । अभवम । अभवाव अभवाम ॥ होऽभवत त्वम् ॥ प

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आशीर्लिङ्प्रेरतांच आशीर्लिङ्प्रेरतोतर्पोराशी र्लिङ्प्रेरतायोः ३॥

भवेत भवेताम्· झुसड्ड । अतः परस्य झुस इडागमस्स्यात् ॥ भवेयुः भवेः भ
वेतं भवेत । यामिवम् अतः परो यामिवं भवति । भवेयं भवेव भवेम । आशि
षोऽग्रहः भृशुवको भवे इति विधिः भवैद्विरुणात्यात् · आशीःप्रेरतायोः ॥
तुपतां अनुहितं तस्थामिप् आथप् आमप् । तां आताम् अन्ताम् स्य आ
याम इं येव आथ हैव आमहैव ॥ अप्रावृप्रथ्मि निमाशीः परस्वाब्जार्थ शं
सनंधा प्रेरतां पूर्वतनितत्र तु यास्यः ॥ रवासंस्तासोऽन्तुषोस्तातङ् आशि
षिता भवतु निरकाशो विधिः भवतात् भवतां भवन्तु ॥ अतः अतःप हि
रस्येहेर्लुक् । अपयातो पमन्यत्र चरितार्थीतर्हि परस्येन यद्बाधते ॥ भव भव

श्रीराम १ अवपरस्मै अइ लृ प्रसपृमिकंपदृम यस्थमस्वथमौतवोः २
अतइ स्वर्णेयर्तिते १

सि॰ चं॰ ति॰

४१

त्रो आत्त्रिमितोन्यत्राः। भवतुः। अ इं॰ अतो लोपोभयस्वकारे एकारे भव न्ति।
२ भवसि भवथः भवथ॰ यमौतो यमकोवरतः अत आत्वं स्यात्। भवामि भवा
वः भवामः स भवति त्वं भवसि अहं भवामि। युष्मत्प्रायोपरः।। स च त्वं
च भवथः अहं त्वं च भवावः। अहं च त्वं च स च भवामः।। विधिसंभावन
योः। पात् पातां युस् पास् पातं पात पाम् पाव पाम ईत ईयातां ईरन्
ई थास् ई याथाम् ईध्वं ईय ईवहि ईमहि। विधिः कर्तव्याशेषोपदेशः। संभा २॥
वनं कल्पनं तच्च बाहुरवः। एषां संज्ञा सिद्धिः पा॰ अतः परो याद् स्या तः।।

पासंसुदस्यांनस
पाक्सस्यम

आत्मधारणानुकूलव्यापारसत्ता॥ अपदं न प्रयुंजीत इति भाष्यम्॥ ...व्योर्थवाघेयदुपादेयमानेन तदनुकरणं अनुकर

रच्चानस्याद्युत्पत्तिः॥ पूर्वं ... पनं मतः क्रमात् इति स्मर्त्व कनयामा कुत्सितं स्वात् स्तात्स्वनिर्दे शो ऽस्यय मस्ततो॥

स्वप्रवृत्तेरणान॥ ... विश्वरहितत्वे वर्तमानत्वम्॥ कार्थानुकरणीयोर्भेद विवक्षा अभिभेद विवक्षाव

कर्तरि पं० वा घात भू सत्तायां वाम वर्तमाने तिप् तस् अन्ति सिप् थस्

थ मिप् वस् मस् ते आते अंते से आथे ध्वे ए वहे महे वर्तमाना

... पाद ते धी तो ... यादव पूतवा ... एवाने ... ... क

र्तरि कर्तृ ... तिवादि ... वर्तुर्थ ... दिवपर्ण्णतो भपरतो धातोरप्य

त॥ गुणाः नामधातुस्य ... भवति अपितादि ... त। पकारेत

... विहित पावः ... ... दि दायाता ... सघुसि ... ति

...न ... पतोन ... ...सि ... इति ...गणाप्रा

पचिन्प्रत्ययेपरे गुणस्य हि ... ८ एपते साधादिः २॥

पइति पस्यतपि तामन्नादिर्व स्वासोतादिः पित वतादिस्व पितादिः

कवयः वकऊ ... तोवस्यसकृत् ति तस्मिन् कृति २ व्याकरणोनदसो कि

श्रीराम १ आसमन्तात्म्रायेनाख्यायते इति आख्यातः आख्यातस्य प्रक्रिया आख्यातप्रक्रिया १ आ गमादेश विधौ पञ्चमान्तम्
प्रत्यय विधौ पञ्चम्यन्तम् २ आदिर्ञिटुडवः ।। इति तिङ्पतीतो धातो किमर्थं कृवि(?) नसमासात्
सि.कं.सि. ते। अनुदात्तश्चङ् चानुदात्त ङोइत्य इत्य इत्तो अनुदात्त ङोइतो यस्यासौ तस्मादनुदात्तङितः २।
इदानी ... सो कर्मण्यसम्बध्यते २।

रामरामपा
श्रीरामसती
अथनमः

१॥ श्रीगणेशाय नमः। अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते। धातोः इत्यधिक्रियते। आ
दिः। क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञका भवन्ति। आदिर्ञिटुडवः। अनुदा
त्तेतो ङितश्च धातोरात्मनेपदं। स्वरितेतस्तूभयं। ञितः स्वरितेतश्च धातोरात्मनेप
देशः। परतौ ... उनक्तिनिमित्त हि नाङ्घातोः परस्मैपदं। तिबादीनि अष्टा
दश वचनानि षट्संज्ञानि। वर्तमाने लट्। वर्तमानार्थे धातोर्लट् प्रत्ययो भवति। लस्य १॥
धातुसंज्ञा
धातोरादे १ स्थाने। तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्
पुरुषाः। नाम्नि प्रयुज्यमाने प्रथमः। युष्मदि मध्यमः। अस्मद्युत्तमः

विपरीतो ... सामर्थ्य ... प्रत्यये तिङ्
... मानेपदं ... प्रयोग ...
... ङ् उक्तिनिमित्त ...
... तस्मात् ६॥
...

…त्नदनुकाां म्रवकर
…वयर सतो॥
…न्साव १

ण्यायनणेयणीयणोऽयं गर्गनडाश्वि स्त्रीपितृष्वस्रादेश्च। गर्गादेर्नडादेरश्वादेः स्त्रीलिंगात्पितृ-
ष्वस्रादेश्च यण्णायनणेयणीयण् इत्येते प्रत्यया भवन्त्यपत्येऽर्थे। गार्ग्यः। वात्स्यः। नाडायनः। चा-
रायणः। आमुष्यायणः। आत्रेयः। कापेयः। गांगेयः। माहेयः। पैतृष्वस्रीयः। मातृष्वस्रीयः।
लुग्बहुत्वे क्वचित्। अपत्येऽर्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य बहुत्वे सति क्वचिद्यञादिविषये लुग्भवति।
वसिष्ठाः। गर्गाः। अत्रयः। विदेहाः। देवतेदमर्थे। देवतार्थे इदमर्थे चोक्ताः प्रत्यया भवन्ति॥
इन्द्रो देवतास्येति ऐन्द्रं हविः। सोमो देवतास्य सौम्यं तेजः। देवदत्तस्येदं दैवतं वस्त्रम्॥०॥
क्वचिद्द्वयोः। देवतार्थे इदमर्थे पूर्वपदोत्तरपदयोः क्वचिद्वृद्धिर्भवति। अग्निमरुतौ देवतेऽस्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत्र वो त्तर वद्यो स्थ·

सा ४०

ति आग्निमारुतं कर्म। सुहृदो भावः सौहार्दम्। अत्र भावे अणादयः। लितो वा ऽ ङ्गः प्र
त्ययविषयान्तरे लितो वा भवन्ति। अजो गौर्ध्वस्य स अजयुः शिवस्तस्य धनुः राजगवं आजग
वं वा। कुमुदस्य गंध इव गंधो यस्य स कुमुदगन्धिः। तस्यापत्यं स्त्री कौमुदगंध्या। एवं ततः स्त्रि
यामित्याप्प्रत्ययो भवति। श्वशुरस्यापत्यं श्वाशुर्यो ग्रामः। विद्धो रिद्धे स्मवम्। गव्यं कुत्स्य यु
त्वदीयम्। मदीयम्। चतुरश्च लोपः। चतुरशब्दस्य चकारस्य लोपो भवति तद्धिते परतः। तुर्यः
तुरीयः। अन्यस्य दुक्। अन्यशब्दस्य दुगागमो भवति ईयप्रत्यये परतः। अन्यदीयम्। अ
र्द्धजरतीयम्। कारकाक्रियायुक्ते। कारकादप्येते प्रत्यया भवन्ति क्रियायुक्ते कर्त्तरि कर्मणि ४०

राम

वद्यो· ब्रिख्याना देवद्रपो प्रत्ययो भवतः ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गरिमा ... पलुगरात् ... लोपश्च गरिमा
गरिमा २॥

भवति ३

राज्ञः कर्म · राज्यं · राजन्यं · नदस्य कर्म · नाद्यं · [illegible] कवेः कर्म काव्यं लोहितादे
र्डिमन् । लोहितादेर्भावे इमन् प्रत्ययो भवति स च डित् · लोहितिमा । अणिमा । महद् [illegible]
मनि · अकारस्य ह्रस्वे उँ मनि परे । पृथूनां भावः प्रथिमा · द्रढिमा । बहोर्भाव इति विग्रहे । बहोर्लो
पो भू च बहोः । बहोरुत्तरे ... इमनिकारस्य लोपो भवति ॥ बहोः स्थाने भू आदेशः ॥ भूमा · ४
अस्त्यर्थे मतुः । नाम्नो मतुः प्रत्ययो भवति अस्यास्मिन्नस्तीत्येतस्मिन्नर्थे । उकारोऽनुबन्धार्थो
र्थः । गोमान् · श्रीमान् · गोमती · श्रीमती : अइकौ मत्वर्थे ॥ मत्वर्थे अइकौ प्रत्ययौ भवतः ॥
जयन्ती पंकायस्य स वै जयन्तः । मायायस्यास्तीति मायिकः । मान्तोपधाद्वा विनौ । मकारान्तान्मकारो
पधादकारान्तात् वर्णोपधाच्च वतिनौ प्रत्ययौ भवतः ॥ इषदस्या अस्तीति इषद्वती भूमिः ॥

ता २

स सेोमस्य र्थी पि मत्यर्थी विप्रत्ययेषरे तान्त सान्त पोर्ध संस्थात २ देशात् ३

वी २ तु २

ता·

५८

क्रमराजस्य कल्पशोभ वतिवतो र्थका ५॥

रत्नी। श्रोत्री। दृषद् अस्यास्तीति दृषद्वती भूमिः॥ [illegible] लक्ष्मीवान्। ब्राह्मणवान्। भूमिमान्॥

मी। कामी। कामवान्। नडादिभ्यश्च। एभ्य ड्वतुप्रत्ययो भवति। नडित्वान्। एतानि यत्नेभ्यः परि

माणे वतुः। यत्तदेतो। यत्तदेतच्छब्दस्य [illegible] आत्वं भवति॥ वतो परे॥ यावान्। तावान्। किमः कियं स्व॥

रस्य यकारो भवति। यावान्। तावान्। कियान्। आ इदं [illegible] तदो वा। एतस्य दृश्यो भवति। विकल्पेन

दृश्यो भवति। वकारादतुप्रत्ययस्य वकारस्य यकारादेशो भवति। शकारः सर्वादेशार्थः। एतन्मात्रेऽमल

[illegible] ति। तुन्दादेरिलः। तुन्दमस्यास्तीति तुन्दिलः। [illegible] दन्तुरः॥ उन्नता दन्ता यस्य स दन्तुलः। अ दृसं

दादेलुः। अकुस्यास्तीति अकुलुः। कृपालुः। दयालुः। अस्मायामेधास्रजो विनिः। स्वार्थे विनिर्भवति ५८

तः। तपः अस्यास्तीति तपस्वी। तेजस्वी। मायावी। स्रग्वी। वाचो ग्मिन्। वागस्यास्तीति वाग्मी॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आलोचैकुन्तितमाषिति। वाचालः। वाचाटः। ईषदपरिसमाप्तौ कल्पदेश्यदेशीयाः। ईषदस
मासः सर्वः सर्वकल्पः। पटुदेश्यः। पटुदेशीयः। कविदेशीयः। प्रशंसायां रूपः। प्रशस्तो वै
याकरणो वैयाकरणरूपः। भूतपूर्वे चरट्। दृष्टः पूर्वं दृष्टचरः। स्त्री चेद् दृष्टचरी। प्राचुर्ये विकारे
प्राधान्यादिषु मयट्। अन्नं प्रचुरमस्मिन्निति अन्नमयो यज्ञः। मृण्मयो घटः। स्त्रीमयो जाल्मः।
अश्मन्मयश्चन्द्रः। तदधीते वेद वेत्यत्राणादयः। व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकरणः। श्वा भवे
श्वः स्वश्वः। तं वेत्तीति सौवश्वः। न सन्धि य्वाभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यां ऐच्। सन्धिजौ यौ सन्धिजौ तयोः सन्धि य
कार वकारयोः स्वरस्य वृद्धिर्न भवति। किंतु ताभ्यां पूर्वावागमौ भवतः॥ इद् उद् इत्येतावादेशौ भवतः। य
त्। विश्लेषं कृत्वा यकारात्पूर्वम् इकारः वकारात्पूर्वम् उकारः। दैवादयो॥ कृतिसिते वै कृतो व।
वैयाकरणाकृतिसिद्धम्। सौवश्व इति च। इति ज्ञानार्थे। । ज्ञाता यस्य स जातज्ञानः॥ तत्र [illegible] खिः॥
मेघ

प्रकर्षे। अतिशये र्थे तरतमईयसुइष्ठइत्येते प्रत्यया भवन्ति। अतिशयेन स्वः स्वस्तरः॥ अत्र आम
ति यन्तमुतेः अतुकूतमः। ईयसि इष्ठे डितावितिवक्तव्यो। डित्वादेर्लोपः। उकारानुबन्धाना
र्थः। अतिशयेन लघुर्लघीयान्। पापीयान्। लघीयसी। पापीयसी। लघिष्ठः। पापिष्ठः। गुर्वा
देरिष्ठेमेयस्सु गर्त दिस्य लोपश्च। गुर्वादेर्गरादिरादेशो भवति इष्ठइमन्ईयसुइत्येतेषु पर
तः। टेश्च लोपो न भवति। चकारात् पलोपोपि न। अतिशयेन गुरुर्गरीयान्। गरिष्ठः। गरिमा। श्रे
यान्। श्रेयसी। श्रेष्ठः। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। ईलोपोऽप्याप्रादेर्दीयसः। ज्यायान्। ज्येष्ठः। दी
स्प२ र्घ द्राघिष्ठः। अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान्। अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयान्। श्रेष्ठः। बहोरिष्ठे यिः।
बहोर्बहुशब्दादुत्तरस्य इष्ठप्रत्ययस्य इकारस्य यिर्भवति। भूयिष्ठः। किमोत्ययाद्यात्ताव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तरतमयोराम्वन्त्यः। कुतस्तरां परिमाणं वः। कुतस्तमां नेष्यामारंभकत्वं। उच्चैस्तरां गायति।
पचतितरां पचतितमां। परिमाणे तु द्वयसः। परिमाणे चेद्वयसः प्रत्ययो भवन्ति। जानुप्रमाणं
जलमस्य जानुदघ्नं। नाभिदघ्नं जलं। शिरोद्वयसं पुरुषमात्रं। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे किम
दिभ्यो डतरडतमौ वक्तव्यौ। कतरो भवतोः कौरवः। कतमो भवतां ढालवः। कतमो भवतां नांत्रिकः।
भवतोर्यतरस्ताल्विकः। ततर [illegible] संख्येयविशेषावधारणे द्वित्रिभ्यां तीयः। द्वयोः सं
ख्यापूरकः द्वितीयः। त्रेः संप्रसारणं तृतीयः। षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् षष्ठः। चतुर्थः। पंचादेर्मट् पंचमः।
सप्तमः। एकादशादेर्डट्। एकादशः। संख्यायाः प्रकारे धा। द्विधा। त्रिधा। गुणोऽस्याः द्वैधं। त्रैधं।
क्रियाया आवृत्तौ कृत्वसुच्। पंचकृत्वः। द्वित्रिभ्यां सुच्। द्विः। त्रिः। [illegible]

श२

सा पं० प्रकर्षे। अतिशयेर्थे तरप्तमपईयसुनिष्ठनइत्येते प्रत्यया भवन्ति। अतिशयेन ह्रस्वः ह्रसनतरः।। अत्रा
ति यन अणुत्वं अणुत्तमः। ईयसि च णाविष्ठवदिति वचनात्। डितादेर्लोपः। ऋकारानुमविधाना
र्थः। अतिशयेन लघुर्लघीयान्। पापीयान्। लघीयसी। पापीयसी। लघिष्ठः। पापिष्ठः। गुर्वा
देरिष्ठेमेयस्सु गरादिस्य लोपश्च। गुर्वादेर्गरादिरादेशो भवति इष्ठेमनीयसुइत्येतेषु पर
तः। टेश्च लोपो न भवति। चकारात् यलोपो विना। अतिशयेन गुरुर्गरीयान्। गरिष्ठः। गरिमा। श्रे राम
यान्। श्रेयसी। श्रेष्ठः। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। ईलोपोऽप्याद्यादीयसः। ज्यायान्। ज्येष्ठः। दी पं०
स्प२ र्घ द्राघिष्ठः। अतिशयेन दीर्घो द्राघीयान्। अतिशयेन प्रशस्यः श्रेयान्। श्रेष्ठः। बहोरिष्ठे यिः।
बहोर्बहुशब्दादुत्तरस्य इष्ठप्रत्ययस्य इकारस्य यि भवति। भूयिष्ठः। किमोऽव्ययात्त्वात्तत्र

तरतमयोराम्वक्तव्यः। कुतस्तरां परीमाणं वः। कुतस्तमां तेषामारंभकत्वं। उच्चैस्तरां गायति।
पचतितरां पठतितमां। परिमाणे द्वयसः। परिमाणे चैव दघ्नद्वयसः प्रत्यया भवन्ति। जानुप्रमाणं
जलमस्य जानुदघ्नं। नाभिदघ्नं जलं। शिरोद्वयसं। पुरुषमात्रं। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे किम
दिमोऽतरतमौ वक्तव्यौ। कतरो भवतोः कौरवः। कतमो भवतां श्लाघ्यः। कतमो भवतां तांत्रिकः।
भवतोर्यत्तरस्ताङ्किकः। ततर [illegible] ऽन्हीनु। संख्यायविशेषावधारणोद्वित्रिभ्यां तीयः। द्वयोः स
ख्यापूरकः द्वितीयः। त्रेः संप्रसारणं तृतीयः। षट्कतुरो स्थुक्ष्ठः चतुर्थः। पंचादेर्मट्। पंचमः।
सप्तमः। एकादशादेर्डः। एकादशः। संख्यायाः प्रकारे धा। द्विधा। त्रिधा। गुणेऽवा द्वेधा। त्रेधा।
क्रियाया आवृत्तौ कृत्वसु। पंचकृत्वः। द्वित्रिभ्यां सुः। द्विः। त्रिः। वक... स्मादि

तप्रायेऽसंख्यार्थो। द्वितयं। त्रितयं। द्वयं। त्रयं। शेषा निपातात्॥ कत्यादयः॥ इति सम
ङ्ख्याप्रक्रिया समाप्ता॥ ७॥ अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते॥ धातोः॥ वक्ष्यमाणाः प्र
त्यया धातोर्ज्ञेयाः॥ भ्वादिः॥ भू सत्तायामित्यादिशब्दो धातुसंज्ञो भवति। स च त्रिविधः। आत्मने
पदी परस्मैपदी उभयपदी चेति॥ आदनुदात्तङितः॥ अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात्मनेपदं
भवति॥ ञित्स्वरितेतश्चोभे॥ ञितः स्वरितेतश्च धातोरुभे आत्मनेपदपरस्मैपदे भवतः॥ आत्मगा
मि चेत्क्रियाफलमात्मनेपदं। परगामि चेत्फलं परस्मैपदं इत्यन्वर्थीन॥ परतोऽन्यत्॥ पूर्वोक्तनिमि
त्तविधुरात्स्माद्धातोः परस्मैपदं भवति॥ नव पा॥ तिबादीनामष्टादशसंख्याकानामाद्यानि नव वचना
नि परस्मैपदसंज्ञानि भवन्ति॥ पराण्यात्॥ पराणि नव वचनानि आत्मनेपदसंज्ञानि भवन्ति॥

वर्त्तमाने। तिप्·तस्·अन्ति·सिप्·थस्·थ·मिप्·वस्·मस्·ते·आते·अन्ते·से·आथे·ध्वे·ए·वहे·महे·आ
रब्धोपरि समाप्तश्च वर्त्तमानः कालः तस्मिन्वर्त्तमानेऽभिधेये तिबादयः प्रत्यया भवन्ति। अस्य ति
बादेः प्रातिनीयातिंत्वडिति संज्ञा। नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भागैः। नामादिषूपपदेषु सत्सु
त्रिभिर्भागैरेते प्रत्यया भवन्ति। नाम्नि प्रयुज्यमाने च शब्दात् प्रयुज्यमाने प्रि प्रथमः। युष्मदि मध्य
मः तथैवास्मद्युत्तमः। कर्त्तरि पं च। पं परस्मैपदं कर्त्तरि भवति च कारादात्मनेपदमपि। तत्र भू अये
तस्मात्परस्मैपदिनोऽब्विकरणान्तिबादयो योऽन्ते। भूतिप्प्रकृतिस्थिते। पकारः पित्कार्यार्थः।।
अप्कर्त्तरि। धातोरप्प्रत्ययो भवति कर्त्तरि विहितेषु त्यादिषु चतुर्षु दिपर्यन्तेषु परतः। पकारोऽ
ब्विकरणभेदज्ञापनार्थः। गुणः। धातोर्नामिनस्तस्यान्तोऽमिनो गुणो भवति पिति परे। अवादेशश्च भव

भू १

ति। द्वैर्थविवक्षायां तस्। अपि तादि ङित्। पकारेतं तादिकं च विभक्त्यन्तः प्रत्ययो ङित्संज्ञो भव
ति। ङिति च गुणे। किति ङिति च परे धातोर्गुणो न भवति। छुमेवऽर्थे पित्वात् कृतद्विर्वचनादुस्विप
सा. रे गुणो भवति। ततो ङित्वान्नसिगुणप्रतिषेधे प्राप्ते पिअप्रत्ययनिमित्तो गुणो भवत्येव।
५२ स्योर्विसर्गः भवतः। वर्त्तमाने विवक्षायां भूअन्ति इति स्थिते। अदे। अकारस्य लोपो भवत्यकारे
एकारे च परे। भवन्ति। भवसि। भवथः। भवथ। वमोरा। अकारस्य वकारे मकारे च परे आत्वं भव राम
ति। भवामि। भवावः। भवामः। सर्वाजोषामिकौ भवति। त्वं साधुर्भवसि। अहमात्मविद्भवामि।
इत्यादिप्रयोक्तव्यम्। अव्ययधातोश्च पुरुषविशेषः। साधुः स च त्वं च भवथः। विधिसंभा ५२
वनयोः। यात्। यातां। युस्। याम्। यातं। यात। याम्। याव। याम। ईत। ईयातां। ईरन्। ईथास्। ईयाथां।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ईध्वं· ईय· ईवहि· ईमहि· विधिः कर्त्तव्यार्थोपदेशः। संभावनं कल्पनमूहः। तत्रयादादयः प्रत्यया
भवन्ति। लिङि· ति संज्ञा पाणिनीयानाम्। पा। अकारात्परोयाईर्भवति। अ६१। भवेत्· भवेतां· यु
स्३८। अकारात्परस्य युस इङ्गागमो भवति। भवेयुः। भवेः। भवेतं। भवेत। यामइयम्। अकारात्पर
स्य यामइयं भवति। भवेयं। भवेव। भवेम। शिष्यो गुरुं शुश्रूषको भवेदिति विधिः। भवेदसौ वेद
पारगो ब्राह्मणत्वादिति संभावनं। आशीः। वेरणायोः। तुप· तां· अन्तु· हि· तं· त· आनिप· आव
प· [illegible] आमप· ताम्· आतां· अन्तां· स्व· आथाम्· ध्वं· एप· आवहैप· आमहैप· अप्राप्त
प्राप्तिनमाशीः। परस्येष्टार्थसंशनं वा। वेरणां प्रवर्त्तनम्· तत्रतुवादयः प्रत्यया भवन्ति। एषां स
[illegible] ञ्ज्ञा लोट्। तुह्योस्तातङ्। शिषिकावक्तव्यः। भवतु· भवताद्धा· भवतां भवन्तु। अतः। अकाराद्धु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
प॰३

नैरस्य हेतुर्भवति। भव। भवतात्। भवतं। भवत। भवानि। भवाव। भवाम। आयुष्मान्भवतु भवान्।
अद्यतनायोगतो भव सौम्य॥ अनद्यतनेऽतीते। दिप्. तां. अन्. सिप्. तं. त. अमिप्. वम. मन्.
आ. ते. अन्त. थास्. आथां. ध्वं. इ. वहि. महि. अतीतायाः रात्रेर्यामद्वयादूर्ध्वं यावदागामिन्याः प्र
थमयामद्वयं सोऽद्यतनस्ततोऽन्योऽनद्यतनः तस्मिन्नतीते काले दिबादयो भवन्ति। एषां संज्ञा लङ्।
६४ दिसिमिप्स्वेतेष्विकार उच्चारणार्थः। ततो नकार इन्तन्मकेत्रीति विशेषणार्थः। धातुस्थाने दको
रस्य तकारः। दिवादावट्। दिवादौ परे धातोरडागमो भवति। अभवत्. अभवतां. अभवन्। अभवः। रम प॰३
अभवतं. अभवत. अभवं. अभवाव. अभवाम. योऽभवान्वयस्तु च इत्यादि। एध वृद्धौ। अकार आ
त्मनेपदार्थः। ततः पराणि नववचनानि योज्यानि पूर्ववद्वादिः। आदपथः। अकारात्परस्मा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता। अपसंबंधित आकारस्येकारो भवति। एधते· एधेते· एधंते· एधसे· एधेथे· एधध्वे· एधे·
एधावहे· एधामहे· धर्मादेधते अदोराडप्रमित्याप्रयोगः। विधिसंभावनयोः। ईतादीनि परा
ति। नवबचनानियोड्यानि। एधेत· एधेयातां· एधेरन्· एधेथाः· एधेयाथां· एधेध्वं· एधेय·।
एधेवहि· एधेमहि· धर्मतः साधुरेधेत· आशीःप्रेरणयोस्तामादयः। एधतां· एधेतां· एधन्तां।
एधस्व· एधेथां· एधध्वं· एधै· एधावहै· एधामहै· [illegible]ः। स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽडागमो भवति
दिवादेपरे। ऐधत· ऐधेतां· ऐधन्त· ऐधथाः· ऐधेथां· ऐधध्वं· ऐधे· ऐधावहि· ऐधामहि· ईन्हद
१२ शीनाङ्गयाः। ईन्हते· ईन्हेते· ईन्हन्ते· ईन्हसे· ईन्हेथे· ईन्हध्वे· ईन्हे· ईन्हावहे· ईन्हामहे· विधिसं
भावनयोः। ईन्हेत· ईन्हेयातां· ईन्हेरन्· ईन्हेथाः· ईन्हेयाथां· ईन्हेध्वं· ईन्हेय· ईन्हेवहि· ईन्हेम

हि· आशीःप्रेरणयोः। ईक्षतां· ईक्षेतां· ईक्षंतां· ईक्षस्व· ईक्षेथां· ईक्षध्वं· ईक्षै· ईक्षावहै· ईक्षामहै·
अनद्यतने। स्वरादेरिमडागमः। ऐक्षत· ऐक्षेतां· ऐक्षन्त· ऐक्षथाः। ऐक्षेथां· ऐक्षध्वं· ऐक्षे· ऐक्षा
वहि· ऐक्षामहि·। डुपचष् पाके। डुकारषकारौ कार्यार्थौ। चकारेत्वकारः उभयपदार्थः। पूर्ववद्
द्विप्रयोगः। पचति· पचतः। पचन्ति· पचसि· पचथः। पचथ। पचामि। पचावः। पचामः। पचेत्। पचे
तां। पचेयुः। पचेः। पचेतम्। पचेत। पचेयं। पचेव। पचेम। पचतु। पचताम्। पचतां। पचंतु। पच। पचता
त् इत्यादि। अपचत्। अपचतां। अपचन्। इत्यादि परस्मैपदे रूपं नेयम्। पचते। पचेते। पचंते। प
चेत। पचेयातां। पचेरन्। पचतां। पचेतां। पचन्तां। पचस्व। अपचत। अपचेतां। अपचंत। अपचथाः।
इत्याद्यात्मनेपदे। इदन्तौ लुग्विकरणाददादेर्गणात् केतेरिति वादयश्चत्वारो गणा वर्ण्यन्ते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अद भक्षणे। अकार उच्चारणार्थः। अदादेर्लुक्। अदादेर्गणात् कृतमनस्य लुग्भवति। वसे च प्सानां। अत्ति। अत्तः। अदन्ति। अत्सि। अत्थः। अत्थ। अद्मि। अद्वः। अद्मः। अद्यात्। अद्यातां। अद्युः। अद्याः। इत्यादि। अत्तु। अत्तात्। अत्तां। अदंतु। प्सादेर्हिर्हेः। प्सादुत्तरस्य हेर्धिर्भवति। अद्धि। अत्तात्। अत्तं। अत्त। अदानि। अदाव। अदाम। अदेर्दिस्योरडागमो वक्तव्यः। आदत्। आत्तां। आदन्। आदः। आत्तं। आत्त। आदं। आद्व। आद्म। शीङ् स्वप्ने। ङकार आत्मनेपदार्थः। पूर्ववल्लुगादिः॥ शीङः। सर्वत्र शीङो गुणो भवति। शेते। शयाते। शीङो रुट्। शीङः परस्यातेरन्तस्य रुडागमो भवति॥ आतो न्तो दन्तः। आत इत्यात्मनेपदस्यान्त इत्यस्याद्भवति। अन्तकारादुत्तरस्य। शेरते। शेषे। शयाथे। शेध्वे। शये। शेवहे। शेमहे। विधिसंभावनयोः। शयीत। शयीतां। शयीरन्। शयीथाः। शयीयाथां॥ शयीध्वं। शयीय। शयीवहि। शयीमहि। आशीःप्रेरणयोः। शेतां। शयातां। शेरतां। शेष्व। शयाथां।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा०
५५

तिङ्   नेऽ१

शेध्वं। शये। शयावहे। शयामहे। इत्यादि। अनेघतनीने। अशेत। अशयातां। अशेरत। अशे
थाः। इत्यादि। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। ञकार उभयपदार्थः। अबादावीपेति स्मि। ब्रुव ईकार
प्रत्ययो भवति। तकारसकारमकारादौ पिपरे। अबादौ विषये। गुणाभावादेशौ। ब्रवीति। ब्रूतः। ब्रो उ
तोरियुवौ स्वरे। ब्रोवे तिव न्नीमाने। नुधातोः विकरणस्य नो ह्रौ तो श्च वर्णो वर्णीयो रियुवौ भवतः।।
स्वरे परे। अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तु न्वो।। नाम्न प्यो ऽर्थः। अन पिविषये धातोरुवर्णस्य स्व
रे परे वकारो न भवति। ब्रुवन्तु। इत्यादिप्रयोगे। किंतु नाम्न प्यो ऽर्थ इति अनापिविषये उवादेशो
भवतीति इष्टव्यम्। ब्रुवन्ति। ब्रवीषि। ब्रूथः। ब्रूथ। ब्रवीमि। ब्रूवः। ब्रूमः। ब्रूते। ब्रुवाते। ब्रुवते। ब्रूषे।
इत्यात्मनेपदम्। ब्रुवश्चाहस्वपंचानाम्। ब्रुव उत्तरेषां तिवादीनां पंचानां णप् अतुस् उस् थप् अथु
स इत्येते पंचादेशा भवन्ति। ब्रुवश्चाहादेशः। णकारो णप् अर्थः। आह। आहतुः। आहुः। आत्थ।।

उस२

ताम
५५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ब्रुवो १ भवति १

यकारे परे हकारस्य तकारादेशौ। आत्थ। आह थुः। विधिसंभावनयोः। ब्रूयात्। ब्रूयातां॥ ब्रूयुः। ब्रूयाः। ब्रूयातं। ब्रूयात। ब्रूयां। ब्रूयाव। ब्रूयाम। ब्रुवीत। ब्रुवीयातां। ब्रुवीरन्। ब्रुवीथाः। ब्रुवीयाथां। ब्रुवीध्वं। ब्रुवीय। ब्रुवीवहि। ब्रुवीमहि। आशीःप्रेरणयोः। ब्रवीतु। ब्रूतात्। ब्रूतां। ब्रुवंतु। ब्रूहि। ब्रूतात्। ब्रूतं। ब्रूत। ब्रवाणि। ब्रवाव। ब्रवाम। ब्रूतां। ब्रुवातां। ब्रुवतां। अब्रवीत्। अब्रूतां। अब्रुवन्। अब्रवीः। अब्रूतं। अब्रूत। अब्रुवं। अब्रूव। अब्रूम। अब्रूत। अब्रुवातां। अब्रुवत। अब्रूथाः। इत्यादि। लुग्विकरणस्यापि जुहोत्यादिगणस्य विशेषः। हु दानादनयोः। तिवादयः। कादेर्द्धिश्च। हु इत्यादेर्गणात् उ त्यन्तस्यापो लुग्भवति सति तस्मिन्धातोर्द्धिर्वचनम्। सस्वर आदिर्द्धिः। सस्वर आद्यो अवयवो अधि उक्तो द्विर्भवति। हु हो श्चुः। पूर्वसंबन्धिनोः कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति। झपानां जबचपाः॥।

सा
प६

पूर्वसंबन्धिनोऽभ्यासानां जवाश्च पाश्च भवन्ति। जुहोति। जुहुतः। हुः। द्वित्वे कृते उत्तरस्यां तदूर्ध्वं तस्या भवति।
जुह्वति। जुहोषि। जुहुथः। जुहुथ। जुहोमि। ओर्घे मोर्नलोपः। प्रत्ययसंबंधिन उकारस्य वमोः परयोर्लो
पो भवति। क्वचिदन्यत्रापि। जुहुवः। जुह्वः। जुहुमः। जुह्मः। जुहुयादित्यादि वर्ष्मं हसितिवा। हिर्वि धो
वा वक्तव्यः। अग्निहोत्रं जुहोति जुहुयादित्यर्थः। [illegible]। जुहोतु। जुहुतात्। जुहु
तां। जुह्वतु। जुहुशब्दादुत्तरस्य हेर्धिर्वक्तव्यः। जुहुधि। जुहुतात्। जुहुतं। जुहुत। जुहवानि। जुहवाव।
जुहवाम। अजुहोत्। अजुहुताम्। द्वित्वे कृते उत्तरस्यानुस भवति गुणो वा द्विमात्रो। अजुहवुः। अजु
होः। इत्यादि। ओहाङ् गतौ। ङकार आत्मनेपदार्थः। ओकार इदित्कार्यार्थः। हाइति स्थिते। द्विर्वचना
दि पूर्वस्य। ह्रस्वः। पूर्वसंबंधिनो दीर्घस्य ह्रस्वो भवति। भृञो जुहोतिं। डुभृञ् धारणपोषणयोः। राम
प६

अन३म ३

ख २

श्री॥ हाङ् गतौ माङ् माने एतेषां पूर्वस्याकारस्येकारादेशो भवति। लुकि सति। हेत्तो लोपो नुवर्त्तते ईकारश्च·
द्विरुक्तेस्य धातोराकारस्य लोपो भवति ङि·त्स्वरे परे ईकारश्च ङि·ति हसे परे। जिहीते। जिहाते। जिहते। जिही
षे। जिहाथे। जिहीध्वे। जिहे। जिहावहे। जिहामहे। जिहीतां। जिहीयातां। जिहीरन्। इत्यादि विधौ नेयं। जिहीतां
। जिहातां। जिहतां। जिहीध्वं। इत्याशिषि। अनद्यतने॥ अजिहीत। अजिहातां। अजिहत। अजिहीथाः।
डुभृञ् धा॥रणपोषणयोः॥ बिभर्त्ति। बिभृतः। बिभ्रति। बिभृयात्। बिभृयातां। बिभृयुः। बिभर्त्तु। बिभृताद्।
बिभृतां। बिभ्रतु। अबिभः॥ अबिभृतां। अबिभरुः। अबिभः। इत्यादि। माङ् मानेपि मीते। मिमाते। मिम
ते। मिमीत। मिमीयातां। मिमीरन्। मिमीतां। मिमातां। मिमतां। अमिमीत। अमिमातां। अमिमत॥ हाक् त्या ओ२
गे। जहाति। जहातेराल्लोपो वा दादेशे वक्तव्यः। जह्यात्। जहातु। ई हि हो। हो परे ईकारः सिद्ध एव विकल्पेनाकार

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इकारश्च भवति। जहाहि। जहिहि। जहीहि। जहीतात्। इत्यादि। अजहात्। उस्यालोपः। जुसि परे द्विरुक्ता-
ऽन्नस्य आकारस्य लोपो भवति। अजहुः। डुदाञ् दाने। अकार उभयपदार्थः। डुकारो ड्वित्कार्यार्थः। दाञ्
ति स्थिते। द्विर्वचनं ह्रस्वश्च। ददाति। दादेः। द्विरुक्तादुत्तरस्य दादेराकारस्य लोपो भवति ङित्परे। दत्तः। दद
ति। ददासि। दत्थः। दत्थ। ददामि। दद्वः। दद्मः। दद्यात्। दद्यातां। दद्युः। ददातु। दत्तात्। दत्तां। ददतु। दाहौ। दादी
नां लोपे पूर्वस्य लोपो भवति धातोराकारस्य चैकारः। देहि। दत्तात्। दत्तं। दत्त। ददानि। ददाव। ददाम। अदद
त्। अदत्तां। अददुः। अददाः। अदत्तं। अदत्त। अददाम्। अदद्व। अदद्म। आत्मनेपदे वि। पूर्ववदाकारस्य
लोपादिः। दत्ते। ददाते। ददते। दत्से। ददाथे। दद्ध्वे। ददे। दद्वहे। दद्महे। ददीत। ददीयातां। ददीरन्नित्यादि। दत्तां।
ददातां। ददतां। दत्स्वेत्यादि। अदत्त। अददातां। अददत। अदत्थाः। अददाथां। अदद्ध्वं। अददि। अदद्वहि॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अद्धि हि। दुधातोर्धातोस्तयोः। पूर्वस्य ङिति भसे धः। भभान्तस्य दधातोः पूर्वस्य दकारस्य धका
रो भवति ङिति भसे परे। दधाति। धत्तः। दधति। दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिकान्तिग
तिषु। उकार इत्। दिवादेर्यः। दिवु इति स्थिते। पूर्ववत्तिबादयः। दिवादेर्यः। दिवादेर्गणात्परेषु चतुर्षु
यप्रत्ययो भवति। अपोऽपवादः। य्वोर्विहसे। उतिदीर्घः। दीव्यति। दीव्यतः। दीव्यन्तु। अदीव्यत्। दि।।।
[illegible] षुञ् अभिषवे। ञकार उभयपदार्थः।
आदेः ष्णः स्नः। धातोरादौ वर्त्तमानयोः षकारणकारयोः सकारनकारौ भवतः। स्वादेर्नुः। स्वा
देर्गणान्नुप्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। अपोऽपवादः। आगमिप्रयोगः। आदेश्च नधातौ सनुमाम।
आदेनुपसर्गात्परेषां स्वादीनां नमादीनां धातूनां सकारनकारयोस्तोपूर्वभाविनावेव षकारणा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्नोमि ३

शैमवतः। तथा ते ष्वेव निमित्तेषु। नूपः। विकरणस्यानुबन्धप्रत्ययस्य उप्रत्ययस्य च गुणो भवति पिति प

रे। अभिषुणोति सोमं सोमपाः। द्विवचने ङित्त्वा[?] गुणाभावः। सुनुतः। सुन्वन्ति। सुनोषि। सुनु

सा ५८ थः। सुनुथ। ओर्वर्णस्योपः। सुनुवः। सुन्वः। सुनुमः। सुन्मः। सुनुयात्। सुनुयाताम्। सुनुयुः।। रा म ५८

सुनोतु। सुनुतात्। सुनुताम्। सुन्वन्तु। ओर्वा हेः। प्रत्ययसंबन्धिन उकारादुत्तरस्य हेर्लुग्भवति।

वा यह णस्संयोगादुत्तरस्य तन्न्हेत्वेन्हे तनू करणोस्यतन्तणुहि इत्यत्र न भवति। सुनु। सुनुतात्।

सुनुत। सुनुवानि। सुनवाव। सुनवाम। असुनोत्। असुनुताम्। असुन्वन्। इत्यादि। आत्म

नेपदे। सुनुते। सुन्वीत। सुनुताम्। असुनुत। तुधिर आवरणे। इरनुबन्धः इरितो वेति विशेषणा

र्थः। तुध इति स्थिते पूर्ववन्निवादयः। तुधादेर्नम्। तुधादेर्गणस्य नम्प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु

अत्रापवादः। मकारस्यानियमार्थः। न योर्ढः। क्ष्मान्तस्य धातोः परयोस्तकारथकारयोर्धकारा
देशो भवति। क्ष भेजवाः। णत्वं च। तुणढि। न मसोम्या नमइत्येनस्य विकरण। असमुवीति धातोरिकार
स्य लोपो भवति ङिति परे। तुंढः। तुंहन्ति। तुणक्षि। तुंढः। तुंढ। तुणह्मि। तुंह्वः। तुंह्मः। तुंढे। तुंढाते।
तुंह्यात्। तुंह्यातां। तुंह्युः। तुंहीत। तुंहीयातां। तुंहीरन्। तुणढु। तुंढात्। तुंढाम्। तुंहन्तु। क्षसाद्धि
हिः। तुंढि। तुंढात्। तुंढम्। तुंढ। तुणहानि। तुणहाव। तुणहाम। तुंढाम्। तुंहाताम्। तुंहताम्। दिस्यो
र्हसान्त। हसाद्युत्तरयोर्दिपसिपूर्लोपे तयोर्लोपो भवति। वावसाने इति विकल्पेन घकारस्य दकारस्तका
रो। अतुणत्। अतुणड्। अतुंढाम्। अतुंहन्। मध्यमपुरुषैकवचने सिलोपो घकारस्य विकल्पेन दका
रे च कृते। दः सः। दकारस्य वा सकारो भवति सिपि विषये सस्य विसर्गः। अतुणः। अतुणत्। अतुणड्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
५९

अतनुतम। अतनुत। अतनवम। अतनुव। अतनुम। अतनुव। अतनुताम्। अतनुवत इत्यादि। तनु विस्ता
रे। उकार उच्चारणार्थः। तनु इति स्थिते तिवादिः पूर्ववत्। तनादेरुप्। तनादेर्गणादुप्प्रत्ययो भवति चतु
र्षु परेषु। पकारः पित्कार्यार्थः। नूप इति गुणः। तनोति। तनुयात्। तनोतु। अतनोदित्यादि सुनोतिवन्ने
यम्। डुकृञ् करणे। पूर्ववदनुबंधलोपादिः। तनादेरुप्। नूप इति गुणः। करोति। ङित्यङुः। करोतेरका
रस्य उकारो भवति ङिति विभक्तौ परतः। कुरुतः। कुर्वन्ति। करोषि। कुरुथः। कुरुथ। करोमि। कृञोनि
त्यं वमोः लोपो वक्तव्यः। कुर्वः। कुर्मः। कृञो ये। कृञ उत्तरस्य उकारस्य लोपो भवति यकारे परे। कुर्यात्। कु
र्याताम्। कुर्युरित्यादि। करोतु। कुरुतात्। कुरुताम्। कुर्वन्तु। कुरु। कुरुतात्। कुरुतम्। कुरुत। कर
वाणि। करवाव। करवाम। अकरोत्। अकुरुताम्। अकुर्वन् इत्यादि। आत्मनेपदेपि कुरुते।

राम
५९

स्थ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कुर्वन्ति। कुर्वते। कुर्वीत। कुर्वीयाताम्। कुर्वीरन्। कुरुताम्। कुर्वाताम्। कुर्वताम्। अकुरुत। अकुर्वाताम्।
अकुर्वत। इत्यादि। तुद व्यथने। अकारः परस्मैपदार्थः। तुदादेः। तुदादेर्गणात् अ प्रत्ययो भवति चतुर्षु
परेषु। तुदति। तुदतः। तुदन्ति। तुदेत्। तुदतु। अतुदत्। इत्यादि भवतीति ज्ञेयम्। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। ॥
अनुबन्धलोपादि पूर्ववत्। नाक्र्यादेः। क्र्यादेर्गणात् ना प्रत्ययो भवति चतुर्षु परेषु। क्रीणाति। ईह
से। नाप्रत्ययस्याकारस्येत्त्वं भवति ङिति हसे परे। क्रीणीतः। नातः। नाप्रत्ययस्याकारस्य लोपो भवति ङिति स्व
रे परे। क्रीणन्ति। क्रीणासि। क्रीणीथः। क्रीणीथ। क्रीणामि। क्रीणीवः। क्रीणीमः। क्रीणीयात्। क्री
णीयाताम्। क्रीणीयुः। क्रीणातु। क्रीणीतात्। क्रीणीताम्। क्रीणन्तु। क्रीणीहि। क्रीणीतात्। इत्यादि।
अक्रीणात्। अक्रीणीताम्। अक्रीणन्। अक्रीणाः। इत्यादि आत्मनेपदेपि क्रीणीते। क्रीणाते। क्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा ६०

ते। क्रीणीत। क्रीणीयाताम्। क्रीणीरन्। क्रीणीताम्। क्रीणाताम्। क्रीणताम्। अक्रीणीत। अक्रीणा
ताम्। अक्रीणत। अक्रीणीथाः इत्यादि। ग्रह उपादाने। अकार उच्चारणार्थः। ग्रहां ङ्किति च। ग्रहज्या
वयिव्यधवशव्यचव्रश्चप्रच्छभ्रस्ज इत्यादीनां किति ङिति परे संप्रसारणं भवति। रेफस्य ऋकारः॥
गृह्णाति। गृह्णीतः। गृह्णन्ति। क्रीणातिवन्नेयम्। हसादानहौ। हसान्ताद् श्नस्यानो भवति हौ परे॥
अत इति हेर्लोपः। गृहाण। अगृह्णात्। पुष पुष्टौ। पुष्णाति। पुष्णीतः। पुष्णन्ति। पुष्णीयात्। पुष्णातु॥ राम
पुष्णीतात्। पुष्णीताम्। पुष्णन्तु। पुषाण। पुष्णीतात्। अपुष्णात्। अपुष्णीताम्। अपुष्णन्। मुष स्तेये।
मुष्णाति। मुष्णीयात्। मुष्णातु। अमुष्णात्। अमुष्णीताम्। अमुष्णन्। अमुष्णाः। इत्यादि। सर्वत्र क ६०
र्तरि प्रक्रिया द्रष्टव्या। एतच्च विभक्तिचतुष्टयं सार्वधातुकसंज्ञं पाणिनीयानाम्। परमार्द्धधातुकसंज्ञम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन्मात्रं भावलिंगं स्याद् असत्त्वं यत्र कारकैः धात्वर्थः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ४
लिङ्गसंख्याविनिर्मुक्तो हि वक्तृत्वादिवर्जितः ॥ अनुक्तः कारकैः सर्वैः शुद्धो भाव इतीर्यते ४

अथ भावकर्मणोर्यक्प्रक्रिया निरूप्यते। आडुविकर्मणि। अकर्मकेभ्यो धातुभ्यो भुवि भावे सकर्मकेभ्यश्च कर्मणि। आदित्वान्नात्मनेपदं भवति। ये कर्मनिरपेक्षां क्रियामाहुस्ते अकर्मकाः। सत्तालज्जास्थिति जागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणम्। शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः। भूए धआस शीङ्प्रभृतयः। यक्चतुर्षु। धातोर्भावे कर्मणि च यक्प्रत्ययो भवति चतुर्षु पूर्वोक्तेषु परतः ककारो गुणाद्यतिषेधार्थः। भावस्यैकत्वादेकवचनमेव भवति। प्रथमपुरुषस्य। भूयते। भवता। भूयेत। भूयताम्॥ अभूयत। एध्यते धार्मिकैः। आस उपवेशने। आस्यते। डिङ्ः। शीङेऽयादेशो यक्ङिति। शय्यते भूदेणा। अकर्मकोऽपि कदाचित्सकर्मकतामनुभवति उपसर्गात् धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते। प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत्। अनुभूयते स्वामिना। ये तु कर्मसापेक्षां क्रियामाहुस्ते सकर्मकाः।

नु।
क२

सा ६१

कटः। क्रियते देवदत्तेन। त्वं दुःखी क्रियसे रागैर्विरागैः सुख्यहं क्रियै। अयक्ति। अकारस्यरिङादेशो भवति
अकारे प्रत्यये यक्ति च। ङकारो ऽवधानार्थः। स्टङ् प्रीणनयोगे। स्त्रियते दानमादियते। दृ गतौ। हृत्स ह
रणे। ये। यकारे परे पूर्वस्य दीर्घो भवति। इष्टकाश्चीयन्ते। चिञ् चयने। ञकार उभयपदार्थः। चीय
ते। चीयेते। चीयन्ते। हूयते हविर्बलिहोत्रा। हु दानादनयोः। दादेरी। दादेरीकार देशो भवति ङ्किति परे॥
वेदविदे अदो धनं दीयताम्। निधीयतां धान्यं भूमौ। डुधाञ् धारणपोषणयोः। माङ् माने। मीयते। कैगै ३४
रै शब्दे। संध्यन्त्यराणाम्। संध्यन्त्यराणां धातूनामात्वं भवति अनपि विषये। कीयते। कीयेते। कीय राम
न्ते। कीयेत। कीयेताम्। कीयेरन्। गीयते। गीयेते। गीयन्ते। गीयेत। गीयेताम्। गीयेरन्। इत्यादि। ६१
रीयेत। रीयते। रीयताम्। अरीयत। रीत। पा अकार उच्चारणार्थः। ग्रहादिङ्किति चेति संप्रसारणम्। पृच्छ्यते प
नूकरणोऽशीयते। ओहाक् त्यागे। हीयते। पा पाने पीयते। छाओ निटृ गौ आदेच उपदेशे ऽशिति। अकारस्य कारः निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः इति ह कारस्य यकारः स्पीयते देवदत्तेन। तनोतेर्वा। तनोतेर्नका
रस्य वा आकारादेशो भवति यक्ति। तायते तन्यते। गुणोर्तिसंयोगाद्योः। ऋतिसंयोगाद्यो गुणो भवति ऋकारस्य गुणो अर। स्मर्यते। अर्यते। स्मृ स्मरणे। स्मर्यते। यत्कर्म गुणाया गाप्कर्तृत्वेनावि
वक्ष्यते सकर्मक ते। नआ पेते देवो हरणा भवेत। पच्यते ओदनः स्वयमेव। भिद्यते विदारणे। भिद्यते काष्ठं स्वयमेव। लूञ् छेदने। लूयते केदारः स्वयमेवा द्विक र्मणोदाहरणम्।
णि प्राप्तो। नारं नीयते नागरिकैर्वनेचरः। दुग्धा च्छया अजाया माप। लनयोच्यते। यजमानो याचकेन। प्रच्छ्रीप्सायाम्।

नि ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च ३ उ ९१

थानंपथिकेनपांथः। शिष्येणाचार्य्यस्तत्त्वंपृच्छ्यते। पुनःकर्तरिप्रणीयते। परोक्षे। णप्·अतुस्·उस्·थप्·अ
थुस्·अ·णप्·व·म·ए·आते·इरे·से·आथे·ध्वे·ए·वहे·महे० धातोःपरोक्षेतीतेकालेणवादयोभवन्ति। णका
रोवृद्ध्यर्थः। पकारःपित्कार्यार्थः। द्विश्चणवादिसंयोगेधातोर्द्विर्वचनंभवति। आभ्वोर्णादौ। पूर्वस्या
कारस्यभूशब्दस्यचाकारोभवतिणवादौपरे। ह्रस्वइतिह्रस्वत्वम्। झपानांजबचपाइतिबकारः। भुवोवुक्
भुवोवुगागमोभवतिणवादौस्वरेपरे। ककारस्थाननियमार्थः। उकारउच्चारणार्थः। वभूव। वभूवतुः।
वभूवुः। कादेर्णादेः। क्रसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुइत्येतस्मात्सरस्यणवादेर्गणस्यसादेरिट्नभवति। अन्येस्मा
द्भवतीतिनियमादिडागमः। वभूविथ। वभूवथुः। वभूव। वभूव। वभूविव। वभूविम। वलिर्वलिवान्वभूव।
१। अतउपधायाः। धातोरनुपधायाअकारस्यवृद्धिर्भवतिञितिणिति [illegible] प्रत्ययेपरतः। पपाच। णादिःकित्।

ह ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मध्यस्य २

सा ६२ णादिरपि स्विद्भवति। लोपः पचां कित्ये चास्य। पचादीनामनादेशादीनां किति णलि द्वौ सति पूर्वस्य लोपो भवति
अकारस्यैकहलमध्यस्यैकारः। पेचतुः। पेचुः। वेद्व्यपः। अनिटां धातूनां थपो वा इड्भवति सेट् थपि च थपः कित्वं क्रव्यम्।
कित्वादेत्वपूर्वलोपौ। गुणप्रतिषेधः। पेचिथ। पपक्थ। पेचथुः। पेच। णल् उत्तमो वा णित्। क्रव्यः। ततो विक
ल्पेन वृद्धिः। पपाच। पपच। पेचिव। पेचिम। आत्मनेपदेऽपि लोपादि पूर्ववत्। पेचे। पेचाते। पेचिरे। पेचिषे।
पेचाथे। पेचिध्वे। पेचे। पेचिवहे। पेचिमहे। रः। पूर्वसंबंधिन अकारस्याकारो भवति। कुहोश्चुः। च
१३ कृ णौ ऋन्नि स्थिते। धातोर्नामिनः। धातोरन्त्यभूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति ञिति णिति चपरे। चकार। चक्र राम
तुः। चक्रुः। चकर्थ। चकार। चकर। चकृव। चकृम। णमो णलं चकार। आत्मनेपदे। चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। च ६२
कृषे। चक्राथे। नामिनो चतुर्णां धोढः। नाम्यन्ताद्धातोरुत्तरस्य धकारस्य ढत्वं भवति। चतुर्णां संबंधिनो न

चक्रिषा चकृषे। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवति। चकृढ्वे। चक्रे। चकृवहे। चकृमहे। असभुवि अकार उच्चारणार्थः। आस। आसतुः। आसुः।।
आसिथ। आस्थ। आसथुः। आस। आस। आसिव। आसिम। कासादिप्रत्ययात् आम् कृसभूपरः। का
सादेर्धातोः प्रत्ययाच्च णावार्हे परे आम्प्रत्ययो भवति स च कृ असभूपरः प्रयोक्तव्यः। कासृ शब्दकुत्साया
म्। ऋकार इत्कार्यार्थः। कासांचक्रे। कासामासे। कासांबभूवे। चकासृ दीप्तौ। चकासांचकार। चकासा
मास। चकासांबभूव। जागृनि द्रान्तये। जागरांचकार। जागरांचक्रतुः। जागरांचकुः इत्यादि। एधांचक्रे।
एधांचक्राते। एधांचक्रिरे। विद ज्ञाने। आमि विदेर्न गुणः। आमि परे विदे गुणो न भवति। विदांचकार। वि
दांबभूव। ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः। ईक्षांचक्रे। यन्त्रमन्त्र यन्त्रांचकार। ऊह वितर्के। ऊहांचक्रे।
इति कासादयः।। अधुना प्रत्ययान्तेभ्य आम् निरूप्यते। डुकृञ् करणे। कृ णिच् इति स्थिते।।

सा गादिरपित्किद्भवति। लोपः पचांकित्येत्वास्य। पचादीनामनादेशादीनां किति लिटि दौ सति पूर्वस्य लोपो भवति
६२ अकारस्यैकहसमध्यस्थस्यैकारः। पेचतुः। पेचुः। वेद्यपः। अनिटां धातूनां थपो वा इड्भवति सेट् थपः किन्त्वं न व्यमः
कित्वादेत्वपूर्वलोपौ। गुणप्रतिषेधः। पेचिथ। पपक्थ। पेचथुः। पेच। णप् युत्तमो वा णित् न व्यमः। ततो विक
ल्पेन वृद्धिः। पपाच। पपच। पेचिव। पेचिम। आत्मनेपदेऽपि लोपादिपूर्ववत्। पेचे। पेचाते। पेचिरे। पेचिषे।
पेचाथे। पेचिध्वे। पेचे। पेचिवहे। पेचिमहे। रः। पूर्वसंबंधिनः अकारस्याकारो भवति। कुहोश्चुः। च
५३ कृ। णाद्यतिस्थिते। धातोर्नामिनः। धातोरंत्यभूतस्य नामिनो वृद्धिर्भवति ञिति णिति च परे। चकार। चक्र राम
तुः। चक्रुः। चकृ। चकार। चकर। चकृव। चकृम। णमोत्तमो वा। चकार। आत्मनेपदे। चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। च ६२
कृषे। चक्राथे। नामिनो चतुर्णां धोढः। नाम्यंतात् धातोरुत्तरस्य धकारस्य ढत्वं भवति। चतुर्णां संबंधिनो न

चक्रिथ। चकर्थ। २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवति। चकृद्वे। चक्रे। चकृवहे। [illegible] आरवि अकार उच्चारणार्थः। आस। आसतुः। आसुः॥
आसिथ। आस [illegible] आसिम। कासादि प्रत्यया- दाम् कृसभूपरः। का
सादेर्धातोः [illegible] कृ असभूपरः प्रयोक्तव्यः। कासृ शब्दकुत्सायां
म्। सका [illegible] वभूव। चकास्‍ दीप्तौ। चकासांचकार। चकासा
माप [illegible] चक्रतुः। जागरांचकृ इत्यादि। एधांचक्रे।
एध [illegible] परे विदे गुणो न भवति। विदांचकार। वि
दांबभूव [illegible] तांचकार। ऊह वितर्के। ऊहांचक्रे।
इति [illegible] चकार। कृञः प्रत्ययः स्थिते॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा ६३

इच्छायामात्मनः सः। इति सप्रत्ययः। पूर्वस्य हलादिशेषः। पूर्वस्यादि हसः। क्षिप्यते अन्येनानुपपन्ने। कि
किन्सत्याप् इति स्थिते। कुहोश्चुरिति चकारः। द्योर्धि हस इति दीर्घः। किलाच्च इति षकारः। रेफ
स्योर्द्ध गमनम्। कासादिप्रत्ययादाम्कसभूपर इति आम्। चिकीर्षाञ्चकार। भुज पालनाभ्यवहारयोः।
अकार उच्चारणार्थः। भुज लाप इति स्थिते। द्विश्चेति द्वित्वम्। पूर्वस्य हलादिशेष इति जकारलोपः।
चोः कुरिति ककारः। किलादितिषत्वम्। कषेतिन्दः। बुभुजांचकार। पुत्र लाप इति स्थिते। आचार
उपमानात्। उपमानादाचारे यप्रत्ययो भवति अकारस्य चेकारः। पुत्रीयांबभूव। पुत्रीयांबभूवतुः।
डुपचष् पाके। पिपक्षामास। वर्त्त वर्त्तने। वर्त्तीयांबभूव। भीहुभृह्रीणां द्विरुक्तौ नामाम्वा वक्तव्यः।
ञिभी भये। ञिकारोनुबन्धार्थः। भी लाप इति स्थिते। द्विश्चेति द्वित्वम्। ह्रस्व इति ह्रस्वत्वम्॥॥॥

राम ६३

ऋपानां ञ्चचपाः। इतिमस्यवः। गुणा इति गुणाः। एश्रय। आमागमश्च। विभयांचकार। विभयामास॥

विभयांबभूव। विभाय। विभ्यतुः। विभ्युः। विभयिथ। विभेथ। विभ्यथुः। विभ्य। विभाय। विभय। विभियिव॥

विभ्यिम। हु दानादनयोः। जुहवांचकार। जुहाव। जुहुवतुः। जुहुवुः। जुहविथ। जुहोथ। इत्यादि॥

डुभृञ् धारणपोषणयोः। बिभरांचकार। बभार। बभ्रतुः। बभ्रुः। बभर्थ। बभ्रथुः। बभ्र।

बभार। बभर। बभृव। बभृम। ह्री लज्जायाम्। जिह्रयांचकार। जिह्राय। जिह्रियतुः। जिह्रियुः। जिह्रि-

यिथ। जिह्रेथ। इत्यादि। जि जये। सपरोन्तयोर्जेर्गिः। जिगाय। जिग्यतुः। जिग्युः। जिगयिथ। जिगेथ।

इत्यादि। वैविध्यापन्नवयोर्ल्यकालेपि। णिद्वृत्तिः। सुप्तोहं किल सोपलप। लप प्रलापे। विलेपतुः। विले-

पुः। विलेपिथ। नाहं केलिंग जगाम। गमांस्वरे। गमहनजनखनघसां इत्येतेषामुपधाया लोपो भवति।

सा ६४

स्वरे क्ङिति ङिति परे। गम्लृ सृप्लृ गतौ। जगाम। जग्मतुः। जग्मुः। जगमिथ। जगंथ। जग्मथुः। जग्म। जगाम।
जगम। जग्मिव। जग्मिम। जगाम। गस्त्योदन्तिणां दिशाम। हन् हिंसागत्योः। हनो घ्नः। जघान कंसं
किल वासुदेवः। जघ्नतुः। जघ्नुः। जघनिथ। जघंथ। जघ्नथुः। जघ्न। जघान। जघन। जघ्निव। जघ्निम।
जनी प्रादुर्भावे। ईकार इत्कार्यार्थः। आत्मनेपदे एव प्रयोगः। पूर्ववद्द्विर्वचनम्। उपधालोपः। स्तोः
श्चुभि : श्चुरिति चुत्वेन जकारः। जज्ञे। जज्ञाते। जज्ञिरे। जज्ञिषे। जज्ञाथे। जज्ञिध्वे। जज्ञे। जज्ञि-
वहे। जज्ञिमहे। जज्ञे जगाञ्ज्ञानार्द्धनात्। खनु खनने। कूपं च खानपूर्णं कृत। चख्नतुः। चख्नुः। चखनिथ।
। चखनथुः। चख्न थुः। चख्न । चखान। चखन। चख्निव। चख्निम। इत्यादि। घस्लृ अदने। घो स्याः संज्ञ
घासगोः। उपधालोपे कृते विसेच पाक्षसानाम। इति क कारः। घसादेः षः। घसादेर्धातोरुत्तरस्य स

राम ६४

कारस्य षकारादेशो भवति क्ङिति परे। जक्षतुः। जक्षुः। जक्षिथ। जक्षथुः। इत्यादि। आतो णप् डौ॥
आका[ ]रान्ताद्धातोः परो णप् डौ भवति। दद्रौ णपः। ददौ दानं तस्य दाता पपौ पयं मुहुः पुनः। तस्योडीति
स्तदा स्थाने धनं हित्वा वनं पपौ। आतो नपि। अविद्यमाने अ प्रत्ययोपत्र सोऽपि नास्मिन् क्ङिति स्वरे
परे आकारस्य लोपो भवति। ददतुः। ददुः। ददिथ। ददाथ। ददथुः। दद। ददौ। ददिव। ददिम। ष्ठा गति
निवृत्तौ। आदेः ष्णः स्नः। इति सकारः। निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभावः स्यादिति स्थिते।
द्विश्चेति द्वित्वम्। शासाः खपाः। द्विर्वचने कृते यत्पूर्वं रूपं तस्य शासादुत्तराः खपा अवशिष्यन्ते।
नशासाः। ह्रस्वः। चपादेशश्च। तस्थौ। तस्थतुः। तस्थुः। तस्थिथ। तस्थाथ। तस्थथुः। तस्थ।
तस्थौ। तस्थिव। तस्थिम। इत्यादि। पा पाने। पपौ। पपतुः। पपुः। इत्यादि। ष्णा शौचे। पू

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ध्वस्मस्मादि शेषः। सस्तौ। सस्ततुः। सस्तुः। सस्तिथ। सस्ता। स्था। ष्टुञ् स्तुतौ। तुष्टाव। तुष्टुवतुः।
तुष्टुवुः। तुष्टोथ। यजादित्वान्नेट्। यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु। अकारः स्वरितेत उभयपदा
र्थः। यजाणि प्रतिस्थिते। द्विर्वचनादि। णवादौ पूर्वस्य। णवादौ परे यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य सं
प्रसारणं भवति। यकारस्य इकारः। स इयाज। इजना ईनम्। यजां यवराणां छन्तः संप्रसारणं किति। यज
वचस्वपवहव्येअव्हेञवपवदवसां यकार वकार रेफाणां छन्त इकार उकार ऋकारा भवन्ति किति परे।
नेच संप्रसारणसंज्ञका भवन्ति सस्वास्यसस्वर संप्रसारणम्। दीर्घस्यादी र्घः संप्रसारणम्। ईजतुः। ईजुः। ईजि
थ। इयष्ठ। ईजथुः। ईज। इयाज। इयज। ईजिव। ईजिम। आत्मनेपदि। ईजे। ईजाते। ईजिरे। ई
जिषे। ईजाथे। ईजिध्वे। वचपरिभाषणे। उवाच। ऊचतुः। ऊचुः। उवचिथ। उवक्थ। ऊचथुः। ऊच।

ईजे। ईजिवहे। ईजिमहे। ७२

उवाच। उवच। ऊचिव। ऊचिम। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। ब्रूञो वचिः। ब्रूञः परोक्षे। आत्मनेपदे वच इत्यादेशो
भवति। ऊचे। ऊचाते। ऊचिरे। इत्यादि। ञिष्वप् शये। सुष्वाप। सुषुपतुः। सुषुपुः। सुषुपिथ। सुष्वप्थ।
इत्यादि। सुष्वापसुषुविस। ना। नुगशां। अशादीनां पूर्वस्य नुगागमो भवति। तावादोमनि। अशू व्याप्तौ। ऊ
कार आत्मनेपदार्थः। आभ्वोर्णादावित्यान्त्वं विपूर्वः। व्यानशे विश्वं भगवान्। व्यानशाते। व्यानशिरे।।।
अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु। आनंज। आन्जितीति कि ङोलेनका चित। आनंजतुः। आनंजुः। आनंजि
थ। आनंक्थ। आनंजथुः। आनंज। आनंज। आनंजिव। आनंजिम। आनंजे। आनंजाते। आनंजिरे।
अर्च पूजायाम्। आनर्च। आनर्चतुः। आनर्चुः। चिनोतेः सन्लिटोर्वा किं त्वं वक्तव्यम्। चिञ् चयने इत्यस्य
धातोः सन्प्रत्यये लिटि च परे किं इत्ययमादेशो भवति। निर्पूर्वः। निश्चिकाय चिंराङा। निश्चिक्यतुः।

सा ६६

निश्चिक्युः। निश्चिक्यिथ। निश्चिकेथ। निश्चिक्यथुः। निश्चिक्य। निश्चिकय। निश्चिकाय। निश्चिक्यि
व। निश्चिक्यिम। चिचाय। चिच्यतुः। चिच्युः। इत्यादि। ग्रहिज्येति संप्रसारणम्। जग्राह। ज
गृहतुः। जगृहुः। जग्रहिथ। जग्रह। जगृहथुः। जगृह। जग्राह। जग्रह। जगृहिव। जगृहि
म। वेञ् तन्तुसन्ताने। वेञो वय् णलि। वेञो धातोरनपि विषयेवय् आदेशो भवति। लिट्यवेति द्वित्वम्।
पूर्वस्य हलादि शेषः। इति यकारलोपः। णावा लोपूर्वस्येति संप्रसारणम्। द्वितीयस्य ङ्गां यवराणात राम ६६
मित्यादि। उवाय। ऊयतुः। ऊयुः। ऊयिथ। व्यध ताडने। विव्याध। विविधतुः। विविधुः। विविधिथ। वि
व्यद्ध। विविधथुः। विविध। इत्यादि। प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्। पप्रच्छ। पप्रच्छतुः। पप्रच्छुः। पप्रच्छिथ। पप्रष्ठ।
पप्रच्छथुः। पप्रच्छ। पप्रच्छ। पप्रच्छिव। पप्रच्छिम। प्रच्छादेः संयोगान्तात्किन्न। किन्त्वाभावेन संप्र
व्येञ संवरणे। संविव्याय। स्वाङ्गानं सूत्रः। संविव्यतुः। संविव्युः। संविव्यिथ। संविव्येथ। ५।

रामः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्तात्तम्। हृदपोनःपुन्ययोर्लोट् मध्यमपुरुषैकवचनान्तनानिपात्यते। पुरीमवस्कन्दस्तुनीहिनन्द
नंमुषाणरालानिहरा मराङ्गनाः। विगरहा चक्रेनमुचिद्विषावलीय इत्यमस्वास्थ्य आशिषि।
यात् यास्ताम् यासुस् यास् यास्तम् यास्त यासम् यास्व यास्म सीष्ट सीयास्ताम् सीरन् सीष्ठास्
सीयास्ताम् सीध्वम् सीय सीवहि सीमहि धातोराशिषियादादयोभवन्ति भूयात् भूयास्ताम् भूया
सुः भूयाः भूयास्तम् भूयास्त भूयासम् भूयास्व भूयास्म सन्त्रीमान्भूयात् जीवशाल्यधारोत्ते
शतंशरदोजीव्यात्भवान् दादेरे दादेराकारस्यएकारादेशोभवतियादादौपरे देयात् धेयात् येयात्
इत्यादि यादादौ यादादौपरे ऋकारस्यरिङादेशोभवति क्रियात् क्रियास्ताम् क्रियासुः कृशाम
कृत्वः क्रियासुः कृषीष्ट कृषीयास्ताम् कृषीरन् कृषीष्ठाः कृषीयास्ताम् कृषीढ्वम् कृषी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा

६७

य॰ कृषीवहि कृषीमहि विसृक्षुत्तेमंगलंकृषीष्ट उः अकारस्य तिस्योरनिटोर्गुणो न भवति चेषी
ष्ट स्तोषीष्ट श्वोभाविन्यर्थे ता तारौ तारस् तासि तास्थः तास्थ तास्मि तास्वः तास्मः ता तारौ ता
रस तासे तासाथे ताध्वे ताहे तास्वहे तास्महे श्वोभाविन्यर्थे धातोस्तादयो भवन्ति सिसतासीस्यपाणि
ह धातोः परे षां सिसतासीस्यप्रत्ययानामिडागमो भवति भविता भवितारौ भवितारः भवितासि भवि
तास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भवितास्मः श्वोभविताराऽग्यभारः कुमारस्य नैकस्वराद
नुस्वारात् एकस्वराद्धातोर्धातुपाठे अनुदात्त इत्येवं पठितात् इडागमो न भवति पक्ता पक्ता[रौ] प
क्तारः पक्तासे पक्तासाथे पक्ताध्वे पक्ताहे पक्तास्वहे पक्तास्महे एवं दाता पाता धाता भेत्ता हंता
होता नेता कर्त्ता इत्यादि स्यादौ भविष्यति स्यप धातोः स्यप्रत्ययो भवति भविष्यकाले तिवादिष्वष्टादश

ताध

राम

६७

स्यपरेषु। भविष्यति। भविष्यतः। भविष्यन्ति। भविष्यसि। भविष्यथः। भविष्यथ। भविष्यामि। भविष्यावः।
भविष्यामः। यजुस्स्यप् इति स्थिते। छ्रशषराजादिना षत्वम्। षढोः कः सि। धातोः षकारढकारयोः कत्वम्भवति
सकारे परे। यक्ष्यते। सौत्रा ज्ञा। यक्ष्येते। यक्ष्यन्ते। यक्ष्यसे। यक्ष्येथे। यक्ष्यध्वे। यक्ष्ये। यक्ष्यावहे। यक्ष्यामहे। हन्‌ग
मः स्यपः। हन्तेर् ऋकारान्ताद्गमेश्च परे स्यप इडागमो भवति। हनिष्यति। हनिष्यतः। हनिष्यन्ति। हरिष्यति। हरिष्य
तः। हरिष्यन्ति। गमिष्यति। गमिष्यतः। गमिष्यन्ति। सस्तो न वि। सकारस्य तकारो भवति सकारे परे अनपि विष
ये। वस निवासे। वत्स्यति। दह भस्मीकरणे। दादेर्घः। आदिजबानामित्यादिना धकारः। खसे चपा झसानामित्यादि
ना कत्वं षत्वञ्च [illegible]। धक्ष्यति। धक्ष्यते। दुह प्रपूरणे। धोक्ष्यति। उपधाया लघोः। धातोरुपधाया लघोर्ना
मिनो गुणो भवति। भेत्स्यति। छिदिर् द्वैधीकरणे। छेत्स्यति। तुद व्यथने। तोत्स्यति। एधिष्यते। शाधिष्यते। हास्यति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा ६८ हास्यते। दास्यति। दास्यते। धास्यति। धास्यते। स्तोष्यति। स्तोष्यते। भुज पालनाभ्यवहारयोः। भोक्ष्यते। इत्यादि। च्ले
द्। स्यप् क्रियातिक्रमे। क्रियाया अतिक्रमे कुत्रचिद् निष्पत्तौ सत्यां दिवादि परतः स्यप् प्रत्ययो भवति। यदि सु
वृष्टिः सुराज्यं चाभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत्। अभोक्ष्यद्वान्यथा सिष्यत्। आस उपवेशने। अपस्यद्वा
न्यथाग्निः प्राज्वलिष्यत्। ज्वल दीप्तौ। शकॢ शक्तौ। अहनिष्यद्वान्यथा शक्ष्यत्। इत्यादि। भूते सिः। धातोर्भूते
मात्रे सिप्रत्ययो भवति दिवादि परतः। इकारः सेरिति विशेषणार्थः। दिवादावट्। अभू सादि विति स्थिते। दादेः
प३ वा। पैरस्मैपदे परे दाधास्थापाभूपिबतिभ्यः परस्य सेर्लोपो भवति। अभू दिः। अभूताम्। भुवः सिच्लोपे स्वरे राम
वुग्वक्तव्यः। अभूवन्। अभूतम्। अभूत। अभूवम्। अभूव। अभूम। डुदाञ् दाने। अदात्। अदाताम्। स्याविदः। ६८
सेराकारान्ताद्द्विरुक्तो न्तरस्यान उस् भवति। उस्यालोपो वक्तव्यः। अदुः। अदाः। अदातम्। अदात। अदाम्॥

मा२ माट:१

अदाव। अदाम। अधात्। अस्थात्। इणः सिलोपे गा वक्तव्यः। अगात् इत्यादि। माशब्दे प्रयुज्यमाने अटो लो
पो भवति। ब्र ट्वे ह्वायाम। ष्टिष्ट। अरे मागाः साध्वसं मागा गर्वितमन्दिरम्। स्मयोगेपीच्छन्ति। एवं स्मभूत्। वर्त्तमा
नार्थेत या अविभक्तेः स्मयोगे भूतार्थता वक्तव्या। आह स्म हारीतः। यजति स्म युधिष्ठिरः। लिङे। उपसर्गे पदे परे
सिसिद्धि वति त्तिवा वृद्धिः। अकार्षीत् इति स्थिते। सेः। सिशब्दात्परयोः दिस्योः ईडागमो भवति। आविरकार्षी
त्। आविरकार्ष्टाम्। आविरकार्षुः। आविरकार्षीः। आविरकार्ष्टम्। आविरकार्ष्ट। आविरकार्षम्। आविरका
र्ष्व। आविरकार्ष्म। आविरकार्षीत् स्नातं योगी। पर्यहार्षीत्। निराकार्षीत्। वदव्यक्तायां वाचि। भूते सिः।
द्विवाहवत्। अत उपधाया वृद्धिः। सिसतासीस्यपामिट्। अवादि स इति स्थिते। सेरीडागमः। अवादि स ई इति
स्थिते। इट ईटि। इट उत्तरस्य सेर्लोपो भवति। ईटि परे। सवर्णो दीर्घः सह। अवादीत्। प्राव्राजीत्। ह्म्यन्त क्षणश्वस

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
६९

जागृहसादिवर्ज्जं वृद्धिः। हकारान्तान्मकारान्तान्यकारान्तात्क्षणश्वसजागृहस आदिश
ब्दान्तश्विएभ्यः परस्य सेर्वृद्धिर्न भवति। ग्रह उपादाने। अग्रहीत्। असहीत्। वम उद्गिरणे। अवमी
त्। अय प्राप्तौ। आयीत्। क्षण हिंसायाम्। अक्षणीत्। श्वस। अश्वसीत्। अजागरीत्। हस हसने।
अहसीत्। ह्रस्वाज्झसे। ह्रस्वादुत्तरस्य सेर्लोपो भवति झसे परे। अकृत। अकृषाताम्। अकृष
त। अकृथाः। अकृषाथाम्। अकृढ्वम्। अकृषि। अकृष्वहि। अकृष्महि। तथा मिसा वात्मनेपदे
षु क्तव्यः। मकारोऽनुस्वारान्ताद्देशार्थः। अदित। अदिषाताम्। अदिषत। इङो वा गीसौ।
इङ् अध्ययने। इङो गी स्यादेशो भवति सौ परे। अध्यगीष्ट। अध्यगीषाताम्। अध्यगीषत। स्वरादेस्ति। १२
द्वितीयोऽडागमो भवति। अध्यैष्ट। अध्यैषाताम्। अध्यैषत। तुङ शब्दे। सिप्रत्ययादिकं पूर्ववद्वृद्धिः।

राम
६९

५२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इडागमईडागमश्च। आरावि स् ई त् इति स्थिते। इट् ईटि। दीर्घत्वम्। आरावीत्। आराविष्टाम्। आरा
विषुः। आरावीः। आराविष्टम्। आराविष्ट। आराविषम्। आराविष्व। आराविष्म। क्रसात्। क्रसादुत्तरस्य
सेर्लोपो भवति क्रसे परे। अपक्रः। अपन्हाताम्। अपन्हत। अपक्थाः। अपन्हाथाम्। अपकुध्वम्। अपन्हि।
अपन्ह्वहि। अपन्हमहि। अपान्हीत्। अपाक्राम्। अपान्हुः। अपान्हीः। अपाक्रम्। अपाक्र। अपान्हम्।
अपान्ह्व। अपान्हम। यङ्लुकि प्रायाम्। अप्रान्हीत्। अप्राह्णाम्। अप्रान्हुः। क्रसादिति किं। ऐधिष्ट। ऐधिषाताम्।
ऐधिषत। [illegible] अशायिष्ट। इरितो वा। इरितो धातोर्वा ङ प्रत्ययो भवति दिवादिपाः। अनुधत्। अ
नुधताम्। अनुधन्। इत्यादि। अनिटो नामिवतः। नामिवतोऽनिटो धातोः परस्मैपदे सिप्रत्यये भवति। परे वृद्धिः। २
अरौत्सीत्। अरौद्धाम्। अरौत्सुः। अरौत्सीः। अरौद्धम्। अरौद्ध। अरौत्सम्। अरौत्स्व। अरौत्स्म। अछिदत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा॰ अस्यैत्सीत्। अमैत्सीत्। अदेवीत्। असेवीत्। षिवु सेवायाम्। णो क्रमनित्यम्। अदर्शत्। ॥हो भसेद
७० शाम्। दृशादीनां भ सेपरे अरोगम भवति· अद्राक्षीत्· अद्राष्टाम्· अद्राक्षुः· दृशिर प्रेक्षणे ।· स्पृश संस्पर्शने· अस्प्राक्षीत्· स्पृश संस्पर्शने·
स्पर्शने· अस्प्राक्षीत्· मृ ऊबस्पुछो· पराम्रीत्· मृश आमर्शने· सिस्योः। उपधाया गुणोन भवति
सिस्योरनिटो परतः। अभित्त। अभित्साताम्। अभित्सत। अवर्त्तिष्ट। वृतु वर्त्तने। लिपुषादेर्ङः। ल्टकार
न४ रइ परस्मैपदे सो लित् लिपो धातोः पुषादेश्च ङः प्रत्ययो भवति दिवादि परः। अगमत्। अस्पत्। अदृपत्।
अघुतत्। गम्लृ स्लृ गतौ। अपुषत्। ङे वचेनुमागमो वक्तव्यः। अवोचत्। अवोचाताम्। अवोचन्। अवो
चः। अवोचतम्। अवोचत। अवोचम्। अवोचाव। अवोचाम। हश्वान्तानां सके। हकारान्ताच्छकारान्ता राम
न्सकारान्तान्नाम्युपधाद्विद्यमाने दिवादि परः सकप्रत्ययो भवति। अधुक्षत्। अधुक्षेताम्। अधुक्षन्। ७०

न्प१

सेरववाहः४

अलिन्दृतन्। अलि[illegible]न्दृतताम्। अलिन्दृतन्। लिह आस्वादने। विश प्रवेशने। छशाषराजादिना षत्वम्। ष
ढोः कः सि। प्राविन्दृतन्। प्राविन्दृतताम्। प्राविन्दृतन्। ष्ठिव विरेवने। अष्ठेन्दृतन्। अष्ठेन्दृतताम्। अष्ठेन्दृतन्॥
अथ भावकर्मणोरेता विभक्तयो निरूप्यन्ते। तत्रादौ विकर्मणीति नियमात् आत्मनेपदानि प्रयुज्यन्ते। सु
९४ त्वमनुभू[illegible]वे देवदत्तेन। अनुबभूवाते। अनुबभूविरे। अनुबभूविषे। अनुबभूवाथे। अनुबभूविढ्वे॥
अनुबभूवे। अनुबभूविवहे। अनुबभूविमहे। पेचे। नेते। मनज्ञाने। मेने। ददे। सस्तेहं सविज्ञासया॥
रेहर्बन्हये। जग्ले। मम्ले। स्वरान्तानां हनग्रहदृशां भावकर्मणोः सिस्यतासीष्वपात्तिदिद्वा वक्तव्यः।
आशिषि सीष्टादयः। ति त्वा हृढिः। सुत्वमनुभाविषीष्ट भवता। अनुभाविषीयास्ताम्। अनुभावि
षीरन्। अनुभाविषीष्ठाः। अनुभाविषीयास्थाम्। अनुभाविषीढ्वम्। अनुभाविषीय। अनुभाविषी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मा ८२

वहि। अनुभाविषीमहि। णिज्भावे। अनुभविषीष्ट। [अनु] शायिषीष्ट। शायिषीष्ट। कारिषीष्ट।
कृषीष्ट इत्यादि। स्वस्तने। अनुभाविता। अनुभविता। स्यापि। अनुभाविष्यते। अनुभविष्यते। सुवंदे
वदत्तेन। क्रियातिक्रमेस्यापि। अन्वभाविष्यत। अन्वभविष्यतन्वयात न्वयंय अोष्यत। दूनैनत्यक त्तरि।
धातोस्तनिपरे कन्ठ वर्जिते ऽर्थेभावेकर्मणि च इण् प्रत्ययो भवति सेरपवादः। णकारो ऽनुबन्धः।
लोपः। इण्सन्नियोगे च तनो लोपो भवति। अन्वभाविभवो भवता। द्विवचनादौ वाणादि पूर्ववत्।
अन्वभाविषातान्। अन्वभाविषत। अन्वभाविष्ठाः। अन्वभाविषाथाम्। ध्वेचसेर्लोपः। अन्वभाविढ्वं। राम
अन्वभावि षि। अन्वभाविष्वहि। अन्वभाविष्महि। पन्हे द्विवचनादौ। अन्वभविषातान्।।।।।।। ८२
अन्वभविषत। अकारि। अकारिषातान्। अकारिषत। अकृषातान्। अकृषत। निरादःपूर्वः।।।

निराकारि। अहारि। अपाचि। अभोजि। धृञ् धारणे। निरधारि। निरधारिषाताम्। निरधृषाता मित्यादि। पदगतौ।
प्रतिपूर्वः। प्रत्यपादि। प्रत्यपत्साताम्। प्रत्यपत्सत। अमाति। सेटश्च सेर्ति त्वं व क्रोव्यम्। ततोऽन्त उपधाया वृद्धिः॥
अग्राहि। अग्राहिषाताम्। अग्राहिषत। अदर्शि इत्यादि। णीञ् प्रापणे। निरपूर्वः। निरणायि। आतोयुक्। आ
कारान्तस्य धातोर्युगागमो भवति ञिणति परे। अदायि। अस्नायि। निपूर्वः। न्यधायि। न्यधायिषाताम्। न्यधायिष
त। पदादेः कर्तर्यपी एवं क्रव्यः। उदपादि। बुध अवगमने। अबोधि। अजनि। जनिवध्योर्न वृद्धिः॥ इदानीं प्रत्य
यान्तेभ्यस्त्विवादयो योत्पन्ते॥ अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च। हसादेर्धातोरतिशयेऽर्थे यङ् प्रत्ययो भवति। तस्मि
न्सति धातोर्द्विर्वचनम्। यङि। यङि परे पूर्वस्य नामिनो गुणो भवति। बोभूय इति स्थिते। स धातुः। यङन्तादि प्र
यान्तः शब्दो धातुसंज्ञो भवति। धातुत्वात्तिबादयः। ङकारानुबन्धादात्मनेपदम्। अपकर्त्तरि। अरे इत्य

अबधि ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा· ७२

कारलोपः। अतिशयेनपुनःपुनर्भवतीतिबोभूयते·बोभूयेते·बोभूयन्ते·बोभूयसे·बोभूयेथे·बोभूयध्वे·बोभूये·
बोभूयावहे·बोभूयामहे· बोमुज्यते·मुहवैचित्ये·मोमुह्यते·लेलिह्यते·जोहूयते·वेविद्यते· आतः·यङि स
तिपूर्वस्याकारस्य आकारोभवति·पापच्यते·पापठ्यते·स्वतादावदादीनांयङ्वक्तव्यः· स्वरादेःपरः· स्वरादे
र्धातोःपरोद्वितीयोऽवयवोद्विरुक्तःसस्वरोद्विर्भवति· अटाट्यते ऋ·ऋः· अशभोजने· अशाश्यते· आरार्य्यते·
अगतौ· भमजपांनुक्· भमान्तस्यजपादीनांचपूर्वस्यनुगागमोभवतियङिसति· जंगम्यते नुरङः· चमुचल
ने· चंचम्यते· हन्तेर्हिंसायांघ्नीवावक्तव्यः· जंघन्यते· जेघ्नीयते· जपजल्पव्यक्तायांवाचि· जपमानसोच्चारे· जंज
प्यते· जंजल्प्यते· दन्दह्यते· जभमैथुने· जंजभ्यते· दन्दश्यते· दंशदशने· द्वित्वंपूर्वस्यनुक्· दन्दशायदुतिस्थिते·
नोलोपः· धातोरुपधाभूतस्यनकारस्यलोपोभवतिक्ङितिहलिपरे· दन्दश्यते· मशाकेः· भंजूआमर्दने· ॥॥॥

राम ७२

ध्वंस्

वंभज्यते मन्त्रोऽन्त्रीतनू नित्यादि· रीगृदुपधस्य· ऋदुपधस्य धातोर्यङि सति पूर्वस्य रीगागमो भवति· नृतीगात्र
विक्षेपे· नरीनृत्यते नटः· धृग्नुवर्त्तते· वरीवृत्यते वार्त्तासु चित्रम्· पद्स्रंस्ध्वंस्भ्रंश्कस्पतस्कन्दां यङि पूर्वस्य
नीगागमो वक्तव्यः· उपपनीपद्यते· सनीस्रस्यते· दनीध्वस्यते· बनीभ्रश्यते· चनीकश्यते· चनीस्कन्द्यते· आ
हशिना मादेशो निर्दिश्यते इत्यादि· अतो रिः· अकारान्तस्य रिरादेशो भवति परे सति· पश्चाद्द्विर्वचनम्· क्रिक्रि
यते इति स्थिते· पूर्ववदुसादि शेषः· चुत्वं गुणः· येदीर्घः· अतिशयेन करोति चेक्रीयते· जेह्रीयते· हस्वर
ता· वेव्रीयते· स्मृङ् प्राणत्यागे मेम्रीयते· दादे रितीकारे द्विर्वचनम्· देदीयते· पेपीयते· तेष्ठीयते· माङ् माने·
माङ् शब्दे· मेङ् प्रतिदाने· दादेरितीकारे कृते· मेमीयते· इत्येवं रूपम्· वान्यत्र लुगनुवर्त्तते· अन्यत्रेत्युक्तेऽन्य
यसंयोगं विनापि वा यङो लुग्भवति· अनपि च हसात्· हसादुत्तरस्य यङो लुग्भवति· अनपि विषये· लुकि स

यङि ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिपिति स्मिवेकारोवक्तव्यः। हेः स्वरे पिति लोपधाया गुणः। छिस ऋस्य धातोः पिति स्वरे परे उपधाया ल
सा. बोरिति प्राप्नोति। बोभुजीति इत्यादि। यङः लुगन्तं परस्मैपदं कादिवद्द्रष्टव्यम्। पापचीति। पापक्ति। पाप
७३ क्तः। पापचति। पापचीषि। पापक्षि। पापक्थः। पापक्थ। पापचीमि। पापच्मि। पापच्वः। पापच्मः। वदव्यक्ता
यां वचि। अतिशयेन वदति। वावदीति। बट वेष्टायाम्। संजाबटीति। संजाबट्टि। संजाबट्टः। संजाबटति।
संबोभवीति। संबोभोति। संबोभूतः। संबोभुवति। नानप्योर्व उव्। संबोभवीषि। संबोभोषि। इत्यादि। ऋका
रान्तानामृदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक् रिक् रीगागमो वक्तव्यः। चर्करीति। चरिकरीति। चरीकरीति। राम
चर्कर्ति। चरिकर्ति। चरीकर्ति। चर्कृतः। चरिकृतः। चरीकृतः। चर्क्रति। चरि क्रति। चरीक्रति। ७३
वृतु वर्तने। नृती गात्रविक्षेपे। नर्नर्ति। नरिनर्ति। नरीनर्ति। इत्यादि। कर्तुर्यङ्। कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थे

यङ्प्रत्ययो भवति · श्येन इवाचरति श्येनायते काकः · पण्डितायते मूर्खः · यङि सलोपो वक्तव्यः · अप्सराय
ते कुरूपा · ओजायते · पयसस्तु विभाषया · पयायते पयस्यते वा · तत्र · आचार उपमानात् · उपमानादाचा
रेऽर्थे यः प्रत्ययो भवति · अकारस्य चा पि ईकारो भवति · पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः · प्रासादीयति कुट्यां भि
क्षुः · इच्छायामात्मनः सः · धातोरिच्छायामर्थे सप्रत्ययो भवति सा चेत्स्वसंबन्धिनी इच्छा · भवितुमिच्छति बु
भूषति · वुः से · उश्च ऊश्च वु तस्मात् ग्रहगुहोश्च से परे इडागमो न भवति · नानिटि से · इ उ उर्जिते सप्रत्यये
परे गुणो न भवति · से दीर्घः · से परे दीर्घो भवति · चिचीषति · जिगीषति · युअमि अणो विमि अणो · युयूषति ·
जुहूषति · तुतूषति · ए ओ अश्च इश्च एकारः · अकारस्य पूर्व इकारो भवति से परे · गुणः प्रकृत्यर्थोऽन्यत्र
सति · काश्वन विपत्सति · पिपासति · त्वञहानो · तितन्सति · विवन्सति · जिघृन्सति · हन्तेः सोऽतिट् ·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा ७५

जिघांसति · अनतइन · अवर्णस्य इन् भवति इङ्किति परे · असार्वत्रिकोयं विधिः · घ्वो विहसे इनि दीर्घः · चिकीर्षति ·
जिहीर्षति · न ह्नवनतालोः · तितीर्षति · पतः · पकारस्य पूर्वकारस्य च लोपो भवत्यनपि विषये · चिकीर्ष्य
ते देवदत्तेन · पापचिता · इस्से · दरिद्रात्नां स्वरस्य से परे इस् आदेशो भवति पूर्वस्य च लोपः · स्स्तोनपीति सकारस्य
तकारः · दित्सति · धित्सति · प्रमित्सति · दुलमवजाप्नौ · लभे च पाभसानामिति मकारस्य पकारः · स्को र
घोश्चेति सकारलोपः · लिप्सते · रभ राभ स्या रिप्सते · पित्सति · पिपतिषति · पतो वेट् · पतो धातोः से परे वा इट्
भवति · आप्नोतेरी · आप्नोते धातोः स्वरस्य से परे ई भवति · पूर्वस्य च लोपः · ईप्सति · अशेर्नायो वा · अश्ना
ते धातोरिच्छायां वा अनायो भवति · अशनायति · अशिशिषति · गुध्यः · गुपादिभ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो भवति ॥
हि स्व · गुप कुत्सने · जुगुप्सते · कित रोगापनयने संशये च · चिकित्सते · विचिकित्सति · तिजन्नमायाम् ॥॥

राम ७५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शीशांसते२

तितिक्षते।मानविचारणे।मानादीनांपूर्वस्यसेदीर्घोवक्तव्यः।मीमांसते।वधनिंदायाम्।आदिर्जवाना
मितिभकारः।बीभत्सते।दान्शान्तेजने।दीदांसते।आयः।गुपादिभ्यआयप्रत्ययोभवतिस्वार्थे।गु
पूरक्षणे।गोपायति।धूपायति। पणव्यवहारेस्तुतौपनच।पणायते।पनायते।नाम्नोयईचास्य।नाम्न
इच्छायामर्थेयप्रत्ययोभवतितत्सन्नियोगेचाकारस्येकारोभवति।आत्मनःपुत्रमिच्छतिपुत्रीयति।धनी
यति।काम्यमपीच्छन्ति।पुत्रंकाम्यति।करणेचयः।कंडूंकरोति।कंडूयति।णिङ्करणे।नाम्नोणिप्रत्य
त्ययोभवतिकरणेऽर्थे।सचङित्।अतउपधायाःवृद्धौप्राप्तायाम्।मितांह्रस्वः।धातुपाठेमितउत्येवंपठिता
नांह्रस्वोभवति।अपकर्तरि।गुणायादेशो।वटंकरोतिवटयति।महान्तंकरोतिमहयति।ऊढिंकरोति·

नमस्यति।तपस्यति।३

सा·
७५

ऊढयति। दंडं करोति दंडयति। पृथ्वादेः। प्रथयति। ऊढयति। धातोः प्रेरणे। धातोः प्रेरणे प्रयोजकव्यापा
रे णिः प्रत्ययो भवति। कुर्वंतं कारयति यः स प्रयोजकः। पाचयति। शासु अनुशिष्टौ। अनुशासयति। ह
न्तेर्घत्। हन्तेर्घत् आदेशो भवति णौ परे। घातयति। शदेः शत्। शातयति। रातौ णौ पुक्। अगतावित्यस्य धातोरा
कारान्तस्य च णौ परे पुगागमो भवति। दापयति। स्थापयति। यापयति। अर्प्य यति। स्मिजिक्ष्णुग्लामीञा
वक्तव्यः। । इङादेशे णौ पुग्वक्तव्यः। इङ् अध्ययने। अध्यापयति। पुगन्तस्य गुणः। ह्रीलज्जायाम्·
गुणश्च पुगागमः। ह्रेपयति। लीङ् विलयने। लीङः। लीङ आकारो भवति। विलापयति। भी स्मिङ् एत
योः हेतुभये आत्वम्। पुगागमः। विस्मापयते। भापयते। पातेर्लुक्। पापानेङ्त्यादीनां पुगागमो भवति

राम
७५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुकोपवादः। पाययति। शो तनूकरणे। शाययति। प्रीञ्धूञोर्नुक्। प्रीञ् तर्पणे। प्रीणयति। धूञ् कंपने।
धूनयति। ज्ञानानेर्वा ह्रस्वः। ज्ञापयति। ज्ञपयति। वेडि स्फदी ह्वीता चवक्रेव्या। ज्ञापयते: सप्रतीस्य चवा
इङ् णामो भवति। इङ् भावे इस्यादेशश्च भवति। ज्ञीप्सति। ज्ञप ज्ञाने ज्ञापने च। जिज्ञापयिषति। चुरादेः।
चुरादेर्णिच्। स्वार्थे णिच् प्रत्ययो भवति। चुर स्तेये। चोरयति। पाल रक्षणे। पालयति। चिन्ती संज्ञाने। चे
न्तयति। अर्च पूजायाम्। अर्चयति। अर्चयतः। अर्चयन्ति। मकारानुबन्धादात्मनेपदमपि। णेरङ् द्वि
र्वचनं। अन्यत्राकृतो भूतेऽर्थे इट् प्रत्ययो भवति दिवादिपाठतः। धातोर्द्विर्वचनम्। अङ्कारो गुणप्रतिषेधार्थः
अचुचुरत्। अन्त इति स्थिते। णेः। क्ङिति चेति णेर्लोपो भवति। लघोर्दीर्घः। अङि सति पूर्वस्य लघोर्दीर्घो भव

ति। अचूचुरत्। अचूचुरताम्। अचूचुरन्। विद ज्ञाने। अवीविदत्। अदूदुहत्। अङि लघौ ह्रस्व उपधायाः
अङि सति पूर्वसंबन्धिनो अकारस्य इकारो भवति। उपधायाश्च ह्रस्वो भवति। लघौ धात्वक्षरे सति। अपीप
सा· ७६ चत्। अपीपठत्। अपीपलत्। पाल रक्षणे। पालयति। प्रत्यपीपदत्। घट चेष्टायाम्। मितां ह्रस्वः। घटयति।
अजीघटत्। नरिनः। मकारेतो धातोः अङि उत्कार्यं न भवति। ढौकृ टीकृ गतौ। अडुढौकत्। अटिटीक
त्। ऊढिं करोति ऊढयति। भूते तु ऊढि अत इति स्थिते द्वित्वम्। ढस्य जः। णेर्लोपः। औजिढत्। अङि पू राम
र्वढस्य जः। औजढत्। पा पाने। पादेर्पुक्। पाचिकृत्यस्य धातुसंज्ञा [illegible] यामङ्। णेरिति णेर्लोपः। ह्रादे ७६
रितीकारे कृते द्विर्वचनम्। पत इत्यलोपः। अपीप्यत्। कृपू सामर्थ्ये। कृपेरो लः। कृपो धातोः ऋकार
वयवस्य रेफांशस्य लकारादेशो भवति। कल्पते। ण्यासे। प्रेरितो कल्पयति। भूते तु अचीक्लृपत्॥॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यचीकृपनाम। यचीकृपन। इत्यादि॥ ॥ अथादेशविशेषविनिरूपणं॥ ॥ दृशादेः पश्यादिः ॥
दृशादेर्धातोः पश्यादिरादेशो भवत्यवादौ विषये। दृशिर प्रेक्षणे। अस्य पश्यादेशः। पश्यति। अध्विकर
णत्वा इवति वद्रूपन्नेयम्। पा पाने। पा इत्यस्य पिबादेशो भवति। पिबति। घ्रा गंधोपादाने। अस्य जिघ्रा
देशः। जिघ्रति। ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः। अस्य धमादेशः। धमति लोहं लोहकारः। ष्ठा गतिनिवृत्तौ।
अस्य तिष्ठादेशः। तिष्ठति। दाण् दाने। अस्य यच्छादेशः। यच्छति। म्ना अभ्यासे। इत्यस्य मनादेशः॥
मनति। ऋ गतावित्यस्य रिच्छादेशः। रिच्छति। सृ गतावित्यस्य धावादेशः। धावति। शद्लृ शातने।
इत्यस्य शीयादेशः। शीयते। षद्लृ विसरणगत्यवसादनेषु। अस्य सीदादेशः। सीदति। गमां छः। गमा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दीनां छकारो भवति। अवादौ विषये। गच्छति। इषु इच्छायाम्। इच्छति। यमु निपमे। नियच्छति। ज्ञाजनोर्जा।
ज्ञा अवबोधने। जनी प्रादुर्भावे। अनयोर्जा आदेशो भवत्यवादौ विषये। दिवादेर्यः। जायते। ना क्र्यादेः। जानाति।
सा. ७७ जानीतः। ष्ठिवः ष्ठ। ष्ठीवति। प्वादेर्ह्रस्वः। पूञ् पवने इत्यादेरवादौ परे ह्रस्वो भवति। पुनाति। लुनाति।
धुनोति। नेर्विशादेः। निपूर्वाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदं भवति। निविशते। विपराभ्यां जेः। विजयते।
पराजयते। संपश्यते। संगच्छते। संशृणुते। संवित्ते। संपृच्छते। आपृच्छते। आङो दोनास्यविहरतो। आ- राम
ङः पूर्वाद्धरतेरात्मनेपदं भवति। ननु मुखप्रसारणे। आदत्ते। मुखप्रसारणे तु मुखं व्याददाति। क्रीडो- ७७
नुसंपरिभ्यश्च। अनुक्रीडते। परिक्रीडते। समः शब्दार्थान्न। सं क्रीडति तूर्यम्। समव विभ्यः स्थः।

ते २ प्रोप १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उन्नयते। वितयते २ नोलोपद्भिन्नकारस्यलोपः २

संतिष्ठते। अवतिष्ठते। प्रतिष्ठते। उपान्मन्त्रकरणएव। गायत्र्योपतिष्ठते। ऽकर्मकात्। अन्यत्र गुरुमुपतिष्ठति।
उद्विभ्यां तपः। आङो यमहनः। आयच्छते। आहते। उदश्चरस्त्यागे। सूत्रमुच्चरते वटुः। समस्तृतीयायुक्ता
त्। समपूर्वाच्चरतेरात्मनेपदं भवति तृतीयायोगे। अश्वेन संचरते ग्रामम्। अन्यत्र संचरति धृष्टः। व्यव
परिभ्यः क्रियः। विक्रीणीते। ... उपालम्भे। शपते। अन्यत्र शपति तापसः। ज्ञाश्रुस्मृदृशां सन्नन्ताना
ना सप्रत्ययान्तानामेषा ... पदं भवति। जिज्ञासते। शुश्रूषते। इत्यादि। कर्मव्यतिहारेऽन्यत्र हिंसा
देशात्। विहन्ते वादिनः। स्वच्छ व्यतिभवते। क्रमः सोपसर्गस्यैवेदं वृत्तावक्रमे। संक्रामति। व्याङ्परिभ्यो
रमः। विरमतीत्यादि। धृञः स्यसनोर्वा। धत्तुवर्त्तने। वृधु वृद्धौ। स्यद्धुशब्दकुत्सायाम्। वर्त्स्यति। वर्त्स्य
ते। वत्स्यति। वर्धिष्यते इत्यादि। मुचादेर्नुम्। मुचादेर्नुमागमो भवति। शे परे। मुञ्चः मोन्नणे।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा०
७७

दीनां छकारो भवति। अवादौ विषये। गच्छति। इषु इच्छायाम्। इच्छति। यमु नियमे। नियच्छति। ज्ञाजनोर्जा।
ज्ञा अवबोधने। जनी प्रादुर्भावे। अनयोर्जा आदेशो भवत्यवादौ विषये। दिवादेर्यः। जायते। ना क्र्यादेः। जानाति।
जानीतः। श्रुवः शृ। शृणोति। प्वादेर्ह्रस्वः। पूञ् पवने इत्यादेर्नाप्रत्यये परे ह्रस्वो भवति। पुनाति। लुनाति।
धुनोति। निविशादेः। निपूर्वाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदं भवति। निविशते। विपराभ्यां जेः। विजयते।
पराजयते। संपश्यते। संगच्छते। संशृणुते। संविन्ते। संपृच्छते। आपृच्छते। आङो दोनास्यविहरणे। आ
ङ्पूर्वाद्ददा रात्मनेपदं भवति ननु मुखविप्रसारणे। आदत्ते। मुखविप्रसारणे तु मुखं व्याददाति। क्रीडो
नुसंपरिभ्यश्च। अनुक्रीडते। परिक्रीडते। समः शब्दार्थान्नात्। संक्रीडति तूर्य्यम्। समवविप्रः स्थः

ते २ प्राप १

राम
७७

उत्तपते। वितपते २ नोलोपइतिनकारस्यलोपः २

संतिष्ठते। अवतिष्ठते। प्रतिष्ठते। उपान्मन्त्रकरणे एव। गायत्र्योपतिष्ठतेऽर्कम्। अन्यत्र गुरुमुपतिष्ठति।
उद्विभ्यां तपः। आङो यमहनः। आयच्छते। आहते। उदश्चरस्त्यागे। सूत्रमुच्चरते वटुः। समस्तृतीयायुक्ता
त्। समपूर्वाच्चरतेः। आत्मनेपदं भवति तृतीयायोगे। अश्वेन संचरते ग्रामम्। अन्यत्र संचरति पृष्ठः। व्यव
परिभ्यः क्रियः। विक्रीणीते। शपउपालम्भे। शपते। अन्यत्र शपति तापसाः। ज्ञाश्रुस्मृदृशां सन्नन्तानाम
ता। सप्रत्ययान्तानामेषामात्मनेपदं भवति। जिज्ञासते। शुश्रूषते। इत्यादि। कर्मव्यतिहारेऽन्यत्र हिंसा
देशात्। विदन्ते वादिनः। अत्र व्यतिभवते। क्रमः सोपसर्गस्य वेदीर्घता वक्रत्वा। संक्रामति। व्याङ्पर्युपेभ्यो
रमः। विरमतीत्यादि। वृद्भ्यः स्यसनोर्वा। वृतु वर्त्तने। वृधु वृद्धौ। स्यधु शब्दकुत्सायाम्। वर्त्स्यति। वर्त्तिष्य
ते। वर्त्स्यति। वर्द्धिष्यते इत्यादि। मुचादेर्नुम्। मुचादेर्नुमागमो भवति। शे वा हे परे। मुञ्च मोन्ते।

इदितः। इदितो धातोर्नुमागमो भवति। टुनदि समृद्धौ। भ्वादित्वादप् नन्दति। १

तुदादेरः। मुंचति। विदॢ लाभे। विन्दति। वघशि वादनसुषोः। वृन्दते। शकि शंकायाम्। शंकते। शमां दीर्घः।
शमादीनां दीर्घो भवति श्यवादौ परे। शमु दमु उपशमे। दिवादेर्यः। शाम्यति दाम्यति। भ्राम्यति। ताम्यति।
दुष वैकृत्ये। दूषयति॥ य्वोः॥ यकारे परे धातोरोकारस्य लोपो भवति। दो अवखण्डने। द्यति। षो अन्तकर्म
णि। स्यति। शो तनूकरणे। श्यति। पोनुन। पवर्गादुत्तरस्य मकारस्य उर् भवति। मृङ् प्राणत्यागे। य्वोर्विहस
इति दीर्घः। मुमूर्षति। ममार। सपरोन्तादेर्मृयतेः परस्मैपदम्। तुदादेश्च तु णोकिसादेः। वदुणति वादि
नां ३ गणानां मध्ये हकारादेर्वर्ज्ज्य सप्रत्याहारादेश्च प्रत्ययस्य द्भ भवति तुदादेः परस्य। अदादित्वादप् लुक्। रुदिर्
अश्रुविमोचने। रोदिति। रुदितः। रुदन्ति। रुद्यात्। रोदितु। रुदादेर्दिस्योरीडागमो वा वक्तव्यः। अरो
दीत्। अरोदत्। अदादित्वाद् अगमः। श्वस प्राणने। अन च। श्वसिति। प्राणिति। ञिष्वप् शये। स्वपिति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यन्त्रमन्त्र हसनयोः। यन्त्रिति। यन्त्रितः। यन्त्राद्देरन्त्रो द्वनउस्। यन्त्र। जागृ शासु चकासृ दरिद्रा पंचानां
अन्त्र उस्यस्माद्भवति। अन उस् भवति। यन्त्रति॰ चकासति॰ जाग्रति॰ दरिद्राद्देरितो लोपश्च ङि॰ति॰ दरिद्रा
डुर्गताविस्याद्देर्गुतौ शाकारस्येकारो भवति ङि॰ति हसे परे॰ आलोपश्च ङि॰ति स्वरे परे। दरिद्राति॰ दरिद्रितः॰
दरिद्रति। शास्ति। शिष्टः। शासति॰ ईड ईशोः स्वे इड् नेत्वः। ईड् स्तुतौ॰ ईश ऐश्वर्ये। अनयोः सका
रे ध्वशब्दे च परे इड्भवति। ईडिते इति स्थितौ टकारः। ईडे। ईडाते। ईडते। ईडिषे। ईडाथे। ईडिध्वे। ईडे। ई
ड्वहे। ईड्महे। ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशाते। ईशते। इत्यादि। ओरौ। ओकारस्यौकारो भवति पि॰ तिस्मिन्न
वाहे। यु नु नु स्तु ष्पईषां। यौति। यवीति। नु स्तुतौ। नौति। नवीति। स्तौति। स्तवीति। स्तुतः। स्तुवन्ति। स्तौषि॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

लोपस्त्वनुदात्ते तनाम् । अनुदात्तानां तनादीनां च अमस्य लोपो भवति क्ङिति झसे परे । हन्ति । हतः । गमां
स्वरे इत्युपधालोपः । नमः । नमः प्रत्ययान्तात्परस्य नकारस्य लोपो भवति । हि हिसि हिंसायाम् । तुधादेर्नम् । हि
नस्ति । हिंस्तः । हिंसन्ति । इत्यादि । भञ्जू आमर्दने । भनक्ति । भंक्तः । भञ्जन्ति । भुनक्ति । भुंक्तः । भुञ्जन्ति ॥
अपि रञ्जि दंशि षञ्जि ष्वञ्जाम् । रञ्जादीनामपि प्रत्यये परे नकारस्य लोपो भवति । रञ्ज रागे । रजति । दंश द
शने । दशति । षञ्ज सङ्गे । सजति । ष्वञ्ज परिष्वङ्गे । स्वजते । इत्यादि । विदो नवा नान्तादीनां णवादिर्वा । वि
द ज्ञाने एषां न्तादीनां च वानां णवादिर्नवको वा भवति । वेद । विदतुः । विदुः ॥ वेत्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व ।
विद्म । वेत्ति । वित्तः । विदन्ति । वेत्तेरन्तो वा रुट् । व्यति विद्रते । संविद्रते । विद्यात् । विद्यास्ताम् । विद्युः । वेत्तु ।

वित्ता ह। वित्ताम्। विदन्तु। विद्धि। वित्तात्। वित्तम्। वित्त। वेदानि। वेदाव। वेदाम। अवेत्। अवेद्॥ अवित्ताम्·
स्या विदुस्यनउस्। अविदुः। दः स इति विकल्पेन सत्वम्। अवेः। अवेत्। अवेद्। अवित्तम्। अवित्त। अवेदम्· अ
विद्व। अविद्म। अस्ति। नमसोस्या इत्यकारलोपः। स्तः। सन्ति। सोसः। सकारस्य लोपो भवति सिपि। असि। स्थः·
स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः। स्यात्। स्याताम्। स्युः। स्याः। स्यातम्। स्यात। स्याम्। स्याव। स्याम। अस्तु। स्तात्। स्ताम्।
सन्तु। जहेधिशाधयः। हन्तेः ज हि शब्दो· अस्तेरेधि शास्तेः शाधि शब्दो निपात्यते हि विषये। एधि। स्तम्·
स्त। असानि। असाव। असाम। अस्तेरीद्। अस्तेः परयोर्दिस्योरीडागमो भवति। आसीत्। आस्ताम्। आसन्·
आसीः। आस्तम्। आस्त। आसम्। आस्व। आस्म। लिह आस्वादने। होढः। ष्टुमिः ष्टुः। उपधायालघो गुणः·
लेढि इति स्थिते। ढिढोलोपो दीर्घश्च। ढकारे परे ढकारस्य लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः। लेढि। लीढः। लिहन्ति·

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

लेन्हि। लीढः। लीढ। लेह्मि। लिह्वः। लिह्मः। लिह्यात्। लेढु। लीढात्। लीढम्। लिहन्तु। लिहो हेरिद्धावत्वः।
लिहिहि। पदान्तमाश्रित्य होढ इति ढत्वम्। झसाद्धिहेः। धत्वम्। लीढि। लीढात्। लीढम्। लीढ। लेहानि। लेहा
व। लेहाम। अलेट्। अलीढाम्। अलिहन्। अलेट्। अलीढम्। अलीढ। अलेहम्। अलिह्व। अलिह्म। च
सा॰ क्षिङ् व्यक्तायां वाचि। चष्टे इति स्थिते। स्कोराद्योश्च। संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातो
८० र्झले परे नाम्न श्वासे पदान्ते च। अन्यत्र सोऽजः। लक्षते। लक्षीध्वे। व्याचष्टे। व्याचक्षाते। व्याचक्षते। चक्षेः ते ध
कः स इति कत्वम्। व्याचक्षे। व्याचक्षाथे। व्याचड्ढ्वे। व्याचक्षे। व्याचक्ष्वहे। व्याचक्ष्महे। व्याचक्षीत। व्या राम
चष्टाम्। व्याचक्षाताम्। व्याचक्षताम्। चकासृ दीप्तौ। चकास्ति। चकास्तः। चकासति। यङ्लोऽदेर ८०
न्तोदन्त इति सूत्रेणान्त इत्यस्याद्भवति। चकास्यात्। चकास्तु। इत्यादि। दिधिषस्यन्त स्यिपिवा॥

दिस्योर्हसादिति सूत्रेण दिस्योर्लोपः। अचकात्। अचकास्ताम्। अचकासुः। सिपि वा तकारः। अचकात्·
अचकाः। ख्या प्रकथने· आख्याति। आख्यायात्। आख्यातु। आख्यात्। आख्याताम्। आख्युः। मृजे
र्वृद्धिः पिति च। मृजूष शुद्धावित्यस्यापि वृद्धिर्भवति। एतत्कालोपलक्षणमन्यत्रापि भवति। मार्ष्टि·
मृष्टः। मृजन्ति। मृज्यात्। मार्ष्टु। मार्ट्। अमार्ट्। निजां गुणः। निजादीनां पूर्वस्य गुणो भवति लुकि सति।
निजिर शोचपथभावयोः। ङुहोत्यादित्वाद्द्विर्वचनम्। नेनेक्ति। नेनिक्तः। नेनिजति। हेपिति
अन्नइत्यस्यात्। अवनेनिक्ते। अवनेनिजाते। अवनेनिजते। अवनेनिक्ताम्। अवनेनिजाताम्। अवनेनि
जताम्। अवनेनिग्ध्वा इत्यादि। अवानेनिक्त। अवानेनिजाताम्। अवनेनिजते त्यादि। विजिर पृथग्भावे।

अ४ अवनेनिजीत २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेवेक्ति। विष्लृ व्याप्तौ। वेवेष्टि। वेविष्टः। इत्यादि। अप्रोरिः पूर्वस्य। अगतौ पालनपूरणयोरित्येतयोः पूर्वस्येकारो
सा॰ भवत्यपि विषये। व्याङ्पूर्वः। व्यापिपर्त्ति। व्यापिपृयात्। व्यापिपर्त्तु। अप्रोर्दिस्योर्वाऽगमः। व्यापिपरत्। व्यापिपः।
८१ व्यापिपृताम्। व्यापिपरुः। अगतौ। असवर्णे स्वरे पूर्वेकारस्य यादेशो वक्तव्यः। इयर्त्ति। इयृतः। इयृति। इयर्षि
इत्यादि। इयृयात्। इयर्तु। स्वरादित्वाद्द्वितीयोऽगमः। ऐयः। ऐयृताम्। ऐयरुः। ऐयृत। इति स्थिते अरिप्रोर्दिस्यो रम
रितिवाऽगमः। ऐयरत्। इणगतौ। एति। इतः। यन्ति। इयात्। एतु। आइहि। एहि। अयानि। ऐत्। ऐताम्। आयन्। ८१
ऐः। ऐतम्। ऐत। आयम्। ऐव। ऐम। इयाय। ईयतुः। ईयुः। इययिथ। इयेथ। ईयथुः। ईय। इत्यादि॥
धातूनामनन्तत्वान्नानार्थत्वाच्च सर्वधातूनभिधातुमशक्यम्। इत्यलमाख्यातव्यापनेन ॥ ८ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ कृदन्तप्रक्रिया निरूप्यते ॥ कृत्कर्तरि । वक्ष्यमाणः प्रत्ययः कृत्संज्ञकः स च कर्तरि भवति ॥१॥
तृन्तृचौ । धातोस्तृन्तृचौ प्रत्ययौ भवतः । पच् इति स्थिते । नाम संज्ञायां स्यादिविभक्तिः । पक्ता । पक्तारौ । पक्ता
रः । हर्ता । कर्ता । कृतः । धातोः परस्य कृत्प्रत्ययस्य वसादेरिडागमो भवति । भविता । भवितारौ । भवितारः ।
एधिता । ऊदितो वा । ऊदितो धातोरिड्वा भवति । गोपिता । गोप्ता । गुपू रक्षणे । षह मर्षणे । वह प्रापणे ।
सहवहोरोदवर्णस्य । सहवहोरनुपधाया अकारस्यौकारादेशो भवति । सोढा । वोढा । युवोरनाकौ । यु
वु इत्येतयोरनाकावादेशौ भवतः । यथासंख्येन । पचतीति पाचकः । णित्वादन्त उपधाया वृद्धिः । पठ
तीति पाठकः । कारकः । लावकः । पुमिश्रतो मिश्रतोपि । पौतीति यावकः । याजकः । इत्यादि । नाम्युप
धात्कः । नाम्युपधाद्धातोः कप्रत्ययो भवति । ककारो गुणप्रतिषेधार्थः । भिदः । क्षिपकोरतो ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा
८२

न्द्विपः।जानाते खकः।जानाते र्धातोः कप्रत्ययो भवति।जानातीति ज्ञः।आतोनपी त्याकारलोपः।पचिन
न्दिग्रहादेर्युल्णिनि।पचादेर्नन्द्यादेर्ग्रहादेश्च अयुल्णिनि इत्येते प्रत्यया भवन्ति।यथासंख्येन।पचः।दे
वः।देवः।सेवः।टुनदि समृद्धौ।नन्दयतीति नन्दनः।रमु क्रीडायाम्।रमणः।रोर्युल्।रौतीति रवीति वा रावणः।
ग्रहणातीति ग्राही।विरावी।दृशादेः शः।दृशादेर्धातोः शः प्रत्ययो भवति।शकारः शित्कार्यार्थः।शिति च लु
प्ते।शिति प्रत्यये परे यत्तु लुप्त कार्यमुक्तं तद्भवति।पश्यः।धयः।गमां स्वरे इत्यकारलोपः।गां हन्तीति गोघ्नः।
ज्वलादेर्णः।ज्वलादेर्धातोर्णः प्रत्ययो भवति।ज्वल दीप्तौ।ज्वालः।क्वचिद्णः।ज्वल इत्यपि भवति।तपती
ति तापः।पथि गतौ।पाथः।कर्मण्यण्।कर्मणि उपपदे अण् प्रत्ययो भवति।कुम्भं करोतीति कुम्भकारः।
ग्रंथकारः।आतोऽः।आकारान्ताद्धातोः कर्मण्युपपदे ङप्रत्ययो भवति।गोदः।धनदः।नाम्नि च।नाम स

राम
८२

द्वेभ्यु ज्यमानेड प्रत्ययो भवति। द्वाभ्यां मुखेन नासिकाभ्यां पिबतीति द्विपः। द्विजः। गृहस्थः। दुगतौ। सुचं
ष्ठेप्रयुज्यमाने ड प्रत्ययो भवति। द्वाभ्यां मुखेन नासिकाभ्यां पिबतीति द्विपः। द्विजः। गृहस्थः। दुगतौ। सुचं
द्रवतीति स्रूद्रुः। स्रुचः स्रूद्रे। स्रुच इत्येतस्य स्रू इत्यादेशो भवति द्रु परे। उरसः सलोपो मुम्बा वक्तव्यः। उरसाग
च्छतीति उरगः। उरङ्गः। तुरगः। तुरङ्गः। विहायसो विहच। विहायस् शब्दस्य विह इत्यादेशो भवति। चकारात्त
रस् शब्दस्य तुरादेशो भवति। विहगः। विहङ्गः। अडौ। नाम्नि कार्ये सति अकार डकारौ प्रत्ययौ भवतः। डको
रईवर्थः। अस्थिहरः श्वा। कवचहरः क्षत्रियकुमारः। धनुर्धरः। कुन्तुचरः। स्त्री चेत् कुन्तुचरी। इ। ख। खि। धा
तोर्नाम्नि कार्ये सति इ। ख। खि। इत्येते प्रत्यया भवन्ति। स्तंबं करोतीति स्तंबकरिर्व्रीहिः। आढ्यमाप्तौ। देवाना
प्नोतीति देवापिः। खिति पदस्य। खिति प्रत्यये परे पूर्वपदस्य मुमागमो भवति। क्षेमंकरः। प्रियंवदः। आत्मं
मरिः। एजां खश। एज इत्यादीनां खश प्रत्ययो भवति। खकारो मुमागमार्थः। शकारः स्व तु र्वत्का

नेइ

पर्यौर्यः। जनं र जयतीति जनमेजयः। पण्डितंमन्यः। खुट् करोतो। करोतो ये खुट् प्रत्ययो भवति। नमः
क्रियते अनेनेति नमंकरैः चूनमः। स्थूलंकरोतीदृक्षि। मडांविता। मज्जादीनां धातूनां कर्तरि विता प्रत्ययो
सा॰ भवति। वेः। वेलीयो भवति। मजे सेवायाम्। अर्ह्यं मजतीत्यर्ह्यभाक्। तन्वभ्राट्। वह प्रापणे। भारवाट्। वाहो वौश
८३ सादौ स्वरे। वाहो वा इत्यस्य ओकारादेशो भवति शसादौ स्वरे परे। भारौहः। भारौहा। भारवाड्भ्यामित्यादि। सहेः ष
७४ सोढि। सहेः सकारस्य [illegible] कारादेशो भवति ढकारे परे सति सेपदान्ते च। तुराषाट्। तुराषाड्। तुरासाहौ। तुरा राम
साहः। सोनोशानोः। शानोर्मकारस्य नो भवति झिति परे। शामु इमु उपशमे। प्रशान्। प्रशान्तौ। अमूतं नवै ८३
कृभ्वस्तियोगे च्विः। होरीर्ह ई वास्य। च्वि प्रत्यये परे पूर्वस्य दीर्घो भवत्यकारस्य च ईकारः। अशिशुं शिशुं
संक्रियते शुतिशिशुनी कारोमः। अशुक्लस्य भवति शुक्लीभावः। असहायः सहायः स्यात् सहायीस्यात्॥ त ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हेतू कृतम्। औसलोपश्च। अमनीभावः। डाबृक्षचिह्नं कृत्वः। दुःखा करोति। आतो मनिन्क्वनिब्वनिपः। आको
रन्ताच्छातोर्मनिन्क्वनिप्वनिप् इत्येते प्रत्यया भवन्ति। कर्तरि। सुष्ठु ददातीति सुदामा। राजन् शब्दवत्प्रक्रिया॥
स्थामा॥ स्थापा गादीनामी भवति क्ङिति परे। न क्विपि। इश्च ई श्च ई। सुष्ठु पिबतीति सुपीवा। क्विप्। सर्वधातुभ्यः क्वि
प् प्रत्ययो भवति। ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्। पिति कृति परे ह्रस्वस्य तुगागमो भवति। क्विपः सर्वापहारी लोपः। कर्मकृ
ता अग्निचित्। देवस्तुत्। सोमपाः। सर्वदृक्। दिशां क इति कत्वम्। त्रिजसे वा याम्। प्रश्नादेर्दीर्घता च वक्तव्या। क्वि
पि परे। सुश्रीः। नत्वप्राट्। णह बन्धने। क्विपि परे नहधुपोपसर्गस्य दीर्घता वक्तव्या। नहो ध इति धकारस्य तकारः॥
उपानत्। कर्तुं चिकीर्षतीति कर्तुं चिकीः। यत इति सकारस्याकारस्य लोपः। संयोगान्तस्य लोपः। र्वोर्दि हस ई
तिदीर्घः। रेफस्य विसर्गः। अस्य गिर् शब्दवत्प्रक्रिया। ध्यायतेः क्विपि संप्रसारणम्। दृशोऽपक्षु संकोचोपमाने
सुधीः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कार्ये। दृशेर्धातोः टक्सकौ प्रत्ययौ भवतः। चकारात्क्विप् कार्ये अर्थे उपमाने सति॥ आ सर्वादेः। तेषु प्रत्य
येषु सर्वादेः परस्य आत्वं भवति। अन्य इव दृश्यते इत्यन्यादृशः। अन्यादृक्षः। अन्यादृक्। स इव दृश्यते इति
सा. तादृशः। तादृक्षः। तादृक्। किमिदमोः कीश्। किम्शब्दस्य इदम्शब्दस्य च की ईश् इत्येतावादेशौ भवतः।
८४ शाकारः सर्वादेशार्थः। कीदृशः। कीदृक्षः। कीदृक्। ईदृशः। ईदृक्षः। ईदृक्। भवादृशः। भवादृक्षः। भवादृ
क्। भवच्छब्दस्य सर्वादित्वादाकारः॥ णिनिरतीते। धातोरतीते काले शीले चार्थे णिनिप्रत्ययो भवति। अग्निष्टो
मेनेष्टवान् अग्निष्टोमयाजी। क्विब्वनिप्ङ्वाः। धातोरतीते काले क्विप् वनिप् ङ् इत्येते प्रत्यया भवन्ति। ब्रह्महा। राम
यज्वा। ससिजम्। सर्वगः। सामगः। क्तक्तवतू। धातोरतीते काले क्तक्तवतू प्रत्ययौ भवतः। भावकर्मणोः ८४
क्तः। भावे कर्मणि च क्तप्रत्ययो भवति। कटः कृतः। कटं कृतवान्। नपुंसके भावे क्तः। भावे क्तप्रत्ययो

प्रवति २

नपुंसकलिंगे। आगतम्। स्थितं देवदत्तेन। लोपस्त्वनुदात्ततनामितिमकारलोपः। स्यामीतिइकारः।
गत्यर्थादिकर्मकाद्यकर्त्तरि क्तः। गत्यर्थादिकर्मकाद्धातोः कर्त्तरि क्तप्रत्ययोभवति। आदितः। श्वितः।
शान्तः। दान्तः। क्तोवासेट्। सेट् क्तप्रत्ययोवाकिद्भवति। प्रद्योतितः। प्रद्युतितः। रोदितः। रुदितः। मुषितः।
मोषितः। क्तिन्वपन्त्वेस्यामीति ईकारः। ग्रहां ङ्किति चेति सम्प्रसारणम्। गृहीतः। क्तिन्वाभावे न संप्रसा
रणं न ईकारः। ग्रहितः। नोदितः। नुदितः। क्षितः। उवर्णान्तादृवर्णान्ताच्च श्रिञश्च धातोः परस्य कितः प्रत्य
यस्य इट् न भवति। भूतः। स्तुतः। कृतः। हृतः। श्रितः। आदीदितः। आदित ईदितश्च इट् न भवति शीतान्त
वर्त्तमानेपि। दत्तस्य नो दश्च। दकारादुत्तरस्य कितस्तशब्दस्य नत्वं भवति। दकारस्य नकारः। ञिमिदा स्ने
हने। मिन्नमन्नं तैलेन वर्त्तते। ञिष्विदा गात्रप्रक्षरतो। आयासेन प्रस्विन्नः। ञिक्ष्विदा संचूर्णने। न्हि

श्रवदत्तम्५

स्तः।अदो जग्ध।जग्धम्।रः।रेफादुत्तरस्य तकारस्य नत्वम्भवति।शॄ हिंसायाम्।ऋत इद्धा।छोर्विहस
इति दीर्घः।विकीर्णम्।ज्ॄष वयोहानौ।जीर्णम्।कीर्तं शीर्णम्।ल्वादिभ्यो दितः।ल्वादिभ्यो दितश्च धा
सो॰ ८५ तोस्तकारस्य नो भवति।लूनः।ह्रीह्रयौ।ह्रीणः।ग्लानः।म्लानः।हीनः।प्यायः पी।पीनः।ओदितश्च।दु
न्यस्य दुवतिनकारादेः क्तिनि परतः।दत्तः।दत्तवान्।स्वरान्तो वा।स्वरादुत्तरस्य दादुत्तरस्य तो वा भवति
क्तिनि परे।प्रत्तः।प्रदत्तः।अवत्तम्।यजां यवरां ग्रामित्यादिना सम्प्रसारणम्।शशषराजादिनेति षत्वम्।
इष्टम्।इष्टवान्।इवपूर्वी जनन्तु संतानौ।उप्तं वीजम्।बहुप्रा पत्नी संप्रसारणो।होढ इति ढत्वे कृते तथो राम ८५
र्धः।ढुत्वम्।ढलोपो दीर्घश्च।ऊढो नदुहा पगुः।व्येञ् संवरणे।संवीतम्।ह्वेञ् स्पर्धायां शब्दे।आहूतः।व
दस्य क्तायां वाचि।उदितः।उक्तः।वसि न्दु घोषि८।उषितः।न्दु षितः।सुप्तः।श्वाण्णापानिपात्यन्ते।श्वात्तः।

त्रातः। त्रैङ्पालने। ह्रीलज्जायाम्। ह्रीणः। ह्रीतः। द्रीणः। निर्वाणः। वागतिगन्धनयोः। खनखनने।
खातः। संपर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणे सुट्। संस्कृतः। परिष्कृतः। उपस्कृतः। जनै जनी। जातः। पचो वः।
पक्वः। पक्ववान्। शुषेः कः। शुष्कः। शुष्कवान्। स्फायः स्फी। स्फीतः। क्तसुकातौ णवेवत्। क्तसुकातौ
प्रत्ययौ भवतोऽतीते काले तौ च णपूर्वत् भवतः। णवादिवत्क्वसौ द्विर्वचनम्। यथा णप् परस्मैपदे तथा क्वसुः
यथात्मनेपदे ए तथा कानः। बिभिद्वान्। चकृवान्। चक्राणः॥ शतृशानौ तिपूते वा क्रियायाम्। क्रियाप
दे गम्यमाने शतृशानौ प्रत्ययौ भवतः। तौ च तिपूते इतिवत् परस्मैपदात्मनेपदे भवतः। पचन्नास्ते। पचंस्ति
ष्ठति। गायन् गच्छति। मुगानेतः। अकारस्य आने परे मुगागमो भवति। पचमानः पिबति। यजमानः स्तौति। मन
ज्ञाने। मन्यमानः। आसेरानई। आसीनः। वादीपोः शातुः। अवर्णात्परस्य शा-तुर्वा नुमागमो भवति।।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स४ ददति३

ईकारे ईपि च परे। तुदभ्य यनो तुदादेः। तुदत्। तुदती। तुदन्ती। स्त्रियाम्। तु दन्ती। तुदती वा। अव्ययो
सा· र्नित्यम्। अपूकर्त्तरि दिवादेर्यः। इति द्वयोर्नित्यं नुमागमो भवति। भवन्ती। दीव्यन्ती। दृश्यते। द्विनुन्नी
८६ नां यन्नादीनां च शतुर्नुम् भवति वेधो वक्तव्यः। दौ वा। ददत्। ददती। ददन्ती। दधत्। जाग्रत्। दरिद्रा कुर्ग
तो। दरिद्रत। अनुशान्। विदेर्वा वसुः। विदेर्ज्ञातेः शतृविषये वा वसुप्रत्ययो भवति विद्वान्। विदन्।।
अत्रभवत्तत्रभवच्छब्दौ पूज्यार्थे निपात्येते। अत्रभवन्तो भदन्तमिश्राः। तत्रभवद्भिर्भगवत्पादैर्भणितम्।
शीलेतृन्। धातोस्तृन् प्रत्ययो भवति शीले स्वभावे धीकरणशीलः कर्त्ता। इ स्नुक्नु। इष्णुस्नुक्नु इत्वे राम
ते प्रत्यया भवन्ति। अलंकरिष्णुः। निराकरिष्णुः। अनुपरिक्रमे। अभिष्णुः। विष्णु व्याप्तौ। व्यापनशीलो ८६
विष्णुः। भविष्णुः। भ्राजिष्णु। वर्हमवर्ति। सहिष्णुः। जिष्णुः। स्थास्नुः। गृध्नुः। धृष्णु अभिकांक्षायाम्।

स्नु३ व४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाकोकणाः। शीलेर्थे षाक उ उकण् इत्येते प्रत्यया भवन्ति। वृञ् वरणे। वराकः। षकार ईवर्थः। वराकी॥
भिक्ष याञ्चायाम्। भिक्षाकः। भिक्षुः। सान्ताशंसभिक्षोश्च। सप्रत्ययान्ताद् आशंस धातोश्च उ प्रत्ययो भ
वति। विवक्षुः। आशंसुः। जिहीर्षुः। कमु कान्तौ। कामुकः। भिक्षुकः। भावुकः। नमादेरः। नमादेर्धातोरप्र
त्ययो भवति। नम्रः। हिंस्रः। वसादेः। वस्मरः। स्मरः। अद्मरः। भासादेर्घुरः। भासते भास्वरः। भंगुरः। पद
ऊकश्च। पद ज्ञातो ऊक प्रत्ययो भवति शीलेर्थे। लूकः। तत्सनियोगेन लुग् भवति। यायजूकः।
दंदशूकः। वावदूकः। आदृतः कि र्द्वित्वं च भूते। आकारान्तादृकारान्ताच्च धातोः शीलेर्थे भूते काले कि प्र
त्ययो भवति धातो र्द्विर्वचनं। पपिः सोमं पपिर्वहुः दधिर्गाश्च चक्रिर्दुतं मूयाडकान्वत्रितानहिः पोतरी
के महाहिज्ञान्। सहतोणादयः। सर्वस्मिन्काले उणादयः प्रत्यया भवन्ति। करोतीति कारुः।।।।।।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा
८७

वा गतिगन्धनयोः। वातीति वायुः। आतोयुक्। कुश आह्वाने। क्रोशतीति क्रोष्टा। तुप्रत्ययः। अव रक्षणपालने।
अवतीति ओम्। मक् प्रत्ययः। कित्वात् संप्रसारणम्। ऊकारः। अत सातत्यगमने। मनिण् प्रत्ययः। अतती
त्यात्मा। पृ हि पृंहि पृ क्षौ। पृह त्वा द्वृ ह णात्वात्। ब्रह्म। मनि उपधाया ऋरः। मनि प्रत्यये परे उपधाया ऋ
कारस्यारे फो भवति। ध्रियते धारयति वा धर्मः। मप्रत्ययः। भ्रादेर्नुलिः। धू धूञ् कंपने। धूयते धूलिः। अगि
रगि लगि गत्यर्थाः। ह्लानार्थाश्च। अगतीति अंगुलिः। इदितो वेति नुमागमः। आगमिष्यतीति आ
गामी। भावे णिन् प्रत्ययो भवति। भविष्यतीति भावी। ईश ईश्वरः। वरप्रत्ययः। स्थावरः। राजादेरन्। रा
जा। युवा। युमिश्र। तोऽमिश्र। तेपि। अनुप्रत्ययः। नुधातोरिति। उक्षा। वचादेरस्। वचः। सरः। तेजः। मह

भावे अण् प्रत्ययः २

राम
८७

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पूजायाम्‌ महः। सौकार्य्ये केलिमः। सुखेन क्रियते सुकरम्। न स्वभावः सौकार्यं तस्मिन्न
र्थे केलिमः प्रत्ययो भवति। कित्वान्न गुणः। भेत्तुं सुकरं भिदेलिमं काष्ठम्। सुखेन पच्यन्ते प
चेलिमा माषाः॥ उणादयो परिमिताः। प्रयोगमनुसृत्य प्रयोक्तव्याः। तुमर्थ तदर्थायां भ
विष्यति। धातोर्भविष्यति काले तुम्‌ प्रत्ययो भवति तदर्थायां क्रियायां गम्यमानायाम्। भोक्तुं
व्रजति। पठितुमीहते। स्नातुमीहते। घञ्‌ भावे। धातोर्भावेऽर्थे घञ्‌ प्रत्ययो भवति ञित्वाद् वृद्धिः॥
चजोः कगौ घिति। चजोः ककारगकारौ भवतः घिति परे। पाकः। त्यागः। विभागः। यागः। इण
गतौ। अयनं आयः। भवं भावः। दावः। पावः। आतो युक्। संज्ञायामकर्तरि च। कर्तृवर्जिते

नं १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सा॰
८८

कारकेभावेकर्मणिचघञ्प्रत्ययोभवतिसञ्ज्ञायांविषये।प्रतिकार्यमाह्रियतइतिप्रत्याहारः॥
दीयतइतिदायः।विक्रीयतेऽनेनेतिविकारः।स्वरादेः।स्व[illegible]रान्ताद्धातोरप्प्रत्ययोभवतिभा
वादौ।चयनंचयः।संचीयतइतिसञ्चयः।हु॰स्तुतौ।स्तवः।नुस्तु[illegible]तौ।नवः।उन्नयः।नूविक्षेपे
क्रियतेविक्षिप्यतेकर्मादिभिरितिनयः।मदर्थे।मदादीनामप्प्रत्ययोभवतिभावादौ।मदीहर्षे।मदः।
प्रमद्यतेऽनयेतिप्रमदा।पणः।शमुउपशमे।शमनंशमः।दमुदमने।दमनंदमः।यमउपरमे।य
मनंयमः।विभ्रवन्धने।विश्रोभ्यतामिनीतइतिविव[illegible]पं[illegible]।मूर्त्तौघनः।मूर्त्तौकाठिन्येपरिच्छेदेचाभि
धेयेहन्तेरप्प्रत्ययोभवतिभावादौहन्तेर्घनादेशश्च।मूर्त्तंकठिनंदधि।दधिघनः।परिच्छिन्नस्तोकं

राम
८८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सैन्धवं सैन्धववनः। वर्णविपर्ययश्च। अप्रत्यये परे वर्णानां हसानां विपर्ययो भवति। हिंसि हिंसायाम्। हिनस्तीति सिंहः। इदित्वान्नुम्। ट्वितोऽथुः। ट्वितो धातोरथुप्रत्ययो भवति भावादौ। टुवेपृ कम्पने। वेपथुः। टुन्होपृ न्होपतौ। न्होपथुः। टुओश्वि गतिवृद्ध्योः। श्वयथुः। ड्वितः क्त्रिमक्नेते। ड्वितो धातोः क्त्रिमक्प्रत्ययो भवति तेन धात्वर्थेन कृते अर्थे वाच्ये सति। क्रियया निर्वृत्तः। कृत्रिमो ब्दरः। सम्भूत्रिमयुद्धम्। नङ्। धातोर्नङ्नकौ इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ। यती प्रयत्ने। यतनं यत्नः। प्रछ्ःश्ने।।। प्रछ इत्येतस्य शकारादेशो भवति नकारे। प्रश्नः। स्तोः श्चुभिः श्चुः। यज देवपूजायाम्। यज्ञः। आतो नपीत्याकारलोपः। विधिः। निधिः। सन्धिः। आधिः। अम्भोनिधिः। युट्। धातोर्युट्प्रत्ययो भवति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भावे। करणम्। हरणम्। दानम्। भूषणम्॥ उदः स्यादेः सलोपश्च। उदः परस्य स्यादेर्वीतोः सस्य लो
सा. पो भवति। उत्थानम्। उत्तम्भनम्। ष्टम्भ रोधने। साधनाधारयोः। साधने आधारे चार्थे युट् प्रत्ययो भव
८९ ति। पच्यते अन्नमनेनासौ पचनोऽग्निः। पच्यते अन्नमस्यां पचनी स्थाली। ईषद्दुःसुषु खल्यू। ईष
दादिषु प्रयुज्यमानेषु खलयू इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ लकारो भेदज्ञापनार्थः॥ खकारो
गुणप्रतिषेधार्थः। ईषद्भवः। ईषत्करः। सुकरः। दुःकरः। दुर्योधनः। युध सम्प्रहारे। तव्यानीयौ॥ राम
धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ भवतः। भावादौ। भवितव्यम्। अशनीयम्। करणीयम्। कर्तव्यम्। इटो
ग्रहाम्। ग्रहादीनां इट ईकारादेशो भवति। ग्रह उपादाने। तव्यः। कृतः इट्। तस्य च दीर्घ ईकारः। ८९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रहीतव्यम्। वृञ् संभक्तौ। वरीतव्यम्। वरणीयम्। स्वराद्यः। स्वरान्ताद्धातोर्यः प्रत्ययो भवति भावादौ।।
चिञ् चयने। चेयम्। णीञ्। नेयम्। क्षय्यजय्यौ च शक्यार्थे। एतौ शक्यार्थे निपात्येते। क्षेतुं जेतुं वा शक्यं
क्षय्यम्। जय्यम्। अन्यत्र क्षयणीयोयः। क्षेतव्यः। क्षेयः। जयनीयोयः। जेयः। जेतव्यः। चकारात्॥
न जीर्यति अजर्यं साधुसङ्गतम्। माघतेनेनेति मघम्। पुशकालम्। पवर्गान्ताद्धातोः शकादेश्च यः प्रत्य-
यो भवति। जप्यम्। लभ्यम्। शक्यम्। सह्यम्। ईचातः। आकारान्तात् यः प्रत्ययो भवति। आकारस्य च ईका-
रः। देयम्। धेयम्। गेयम्। पेयम्। ऋहसान्ताद्घ्यण्। ऋवर्णान्तात् हसान्ताच्च धातोः घ्यण् प्रत्ययो भवति।
कार्यम्। धार्यम्। वाध्यम्। वाच्यम्। हस हसने। हास्यम्। घित्वात्केकारोपि। वाक्यम्। पाक्यम्। एते ये भा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

वकार्ययोर्विहितास्तव्यादयः तेऽर्हे विधौ च वक्तव्याः॥ दृशोऽर्हसे दृशाम्। दर्शनार्हो द्रष्टव्यः। दर्शनीयः।
दृश्यः। स्वाध्यायोऽध्येतव्यः। श्रु श्रवणे। श्रोतव्यः। ध्यै चिन्तायाम्। ध्यातव्यः। मन्तव्यः। मन ज्ञाने। सप्रत्य
सा॰ यान्तादपि। नितरां ध्यातुमेष्टव्यो निदिध्यासितव्यः। विजिज्ञासितव्यः॥ ओरवश्यमि॥ उवर्णान्तादवश्य
८० केऽर्थे घ्यण् प्रत्ययो भवति। ओदौतोर्यः स्वरवत्। ओकारौकारयोर्यः प्रत्ययः स स्वरवद्भवति। अवश्य
लाव्यम्। अवश्यपाव्यम्। समासे अवश्यमादीनां मलोपमिच्छन्ति। लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसो
रपि। समो वा हितततयोर्मांसस्य पचि युड्घञोः। सन्ततम् समततम्। मांसस्य पचनं। मांस्पचनम्। मां राम
सस्य पाकः। मांस्पाकः। ऋदुपधात्क्यप्। ऋदुपधाद्धातोः क्यप् प्रत्ययो भवति। भावकार्ययोः। वृत्यम्। ८०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रस्वात् क्यपि पित्वात् तुक् । स्तुत्यः । हृत्यः । स्त्रियां [illegible]यजोर्भावे । यजादेर्धातोः स्त्रियां भावे क्यप् प्रत्य-
यो भवति । किंत्वात् सम्प्रसारणम् । इज्या । व्रज्या । अज गतौ । समजन्त्यस्यामिति समज्या । ब्रह्महत्या ।
लोपस्त्वनुदात्ततनामिति नकारलोपः ॥ क्तिः स्त्रियाम् । क्तिप्रत्ययो भवति स्त्रियां भावे । अनुभूतिः ।
पचि विस्तारे । इदित्वान्नुम् । पंक्तिः । भक्तिः । संवित्तिः । शान्तिः । ग्लानिः । क्नौने द्युतः । सा कृतिः । के
र्तिरिक्तिः । प्रकृ कुत्सने इति प्रकृतिः । इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे । पचिः । पठतिः । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । षितो धातो-
र्भिदादेश्चाङ् प्रत्ययो भवति । पचा । मृजूष शुद्धौ । मृजा । भिदा । छिदा । जरेत्यत्र षकारानुबन्धरहितो अ
प्रत्ययो भवति । जरा । लेखा । शोभा । गुरोर्हलः । ईह चेष्टायाम् । ईहा । ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः । ईक्षा ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा·
८९

कृहा। प्रत्ययान्तात् प्रत्ययान्ता धातोरप्रत्ययो भवति। चिकीर्षा॥ धातोः पूर्वकाले क्त्वा॥ पूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययो
भवति समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने। स्नात्वा भुंक्ते। भुक्त्वा व्रजति। क्त्वा सेट् किद्वा। वर्तित्वा। वृतित्वा। विदि
त्वा। वेदित्वा॥ अलंखल्वोः प्रतिषेधे क्त्वा। अलं भुक्त्वा। खलु क्त्वा॥ उदितः क्त्वो वेट्। उत् इत् यस्य स उदि
त् तस्मात् परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य वा इट् भवति। इष्ट्वा। एषित्वा॥ समासे क्यप्। समासे सति पूर्वकाले क्यप् प्रत्ययो
भवति तत्कर्तृके समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने। संभूय करोति। प्रणम्य गच्छति॥ अनेनपूर्व इत्येके। अ
कृत्वा॥ क्यपि भेर्गुणः। क्यपि परे भि प्रत्ययस्य गुणो भवति। क्वचित् स्वरेव घकारः। परिणम्य भुंक्ते। तत्क्त्वे राम
पि ह्रस्वे। नेत्रे संमील्य हसति। मील्यमीलने। मुखं व्यादाय स्वपिति॥ पौनःपुन्ये नमुद्द्विरुक्तं। समानकर्तृकेषु धा ९२०
तुषु प्रयुज्यमानेषु पौनःपुन्येऽर्थे धातोर्णमुल् प्रत्ययो भवति। तस्य पदस्य द्विर्वचनम्। पायं पायं गायति। भोजं भोजं व्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सा. ८२

ति। कथमादिषु स्वार्थे तामकृत्या। कथमादिषु प्रयुज्यमानेषु स्वार्थे कथमादीनामर्थे करोते र्ङुतोर्थमुप्रत्ययो भवति॥
कथंकारम्। इत्थंकारम्। कथमित्थमित्येवं। भुवो भावे क्यप्। भूधातोर्भावे क्यप्प्रत्ययो भवति। ब्रह्मणो भावः। ब्रह्मभूयम्।
कित्वान्नगुणः। लक्षेरीमुट्। लक्ष दर्शनांकनयोः। लक्ष्यते लक्षयतीति वा। लक्ष्मीः। स्त्यापयतेः स्त्रीत्वे ड्रट्। स्तै स्त्ये
शब्दसंघातयोः। टिलोपः। संयोगान्तस्य लोपः। टित्वादीप्। स्त्री। वर्णात्कारः। ककारः। रादिफो वा। र इति वर्णादिफप्र
त्ययो भवति। पक्षे कारः। रकारादीनि नामानि। लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा मातरपितरादेः। स्वभूपान्तोनुभूत्यादिः शा
ब्दोभूयत्र सार्थकः। समस्कारी शुभांच के प्रक्रियां चतुरोचिताम्। श्रवनाक्षो हयग्रीवः कमलाकर ईश्वरः। सुरासुर
नराकारमधुपापीतपङ्कजः॥ ॥ इति सारस्वती प्रक्रिया सम्पूर्णा ॥ ॥ शुभं भूयाच्छंकरप्रसादात्। सं। १७८४ राम
वैशाखे वै तृतीयायां लिखितं शुक्रवासरे ॥ पाठायवात्मने दिव्यं दलमतिना पुस्तकम्। सं। १७८४ ॥~ ८२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

॥श्री॥ श्री॥
॥१॥

श्रीगणेशायनमः श्रीगुरवेनमः॥ नत्वा [illegible] ईवीसु [illegible] नम॥प [illegible]
णीयपूर्वेणायलघुसिधान्तकौमुदीम॥ [illegible]
यवरटलण· ञमङ·णनम· झभञ· घढ [illegible]
व·कपय·सषसर हल·॥ इतिमाहेश्वरा [illegible]
हीष्वकार उच्चारणार्थी॥ हलन्त्यम॥ उपदेशे [illegible]
च्चारणानि॥ सूत्रेष्वदृष्टं पदं सू-त्रान्तरापदानो [illegible]
पः॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपस्संज्ञं स्यात॥ तस्यलो [illegible]
ऽनाद्यर्थी॥ आदिरंत्येनसहेता॥ अन्त्येनेत्तासहित [illegible]
त॥ ऊकालोझ्रस्वदीर्घप्लुतः॥ उस्व ऊस्व ऊस्वव: [illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥श्रीः
॥१॥

श्रीगणेशायनमः श्रीगुरवेनमः॥नत्वासरस्वतींदेवींशुद्धांगुण्यांकरोम्यहम्॥पाणि
नीयप्रवेशायलघुसिधांतकौमुदीम्॥१॥अइउण्·ऋलृक्·एओङ्·ऐऔच्·ह
यवरट्·लण्·ञमङणनम्·झभञ्·घढधष्·जबगडदश्·खफछठथ·चटत
व·कपय·शषसर्·हल्·॥इतिमाहेश्वराणिसूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि॥हकारा
दिष्वकारउच्चारणार्थः॥हलन्त्यम्॥उपदेशेऽन्त्यंहलित्स्यात्॥उपदेशआद्यो
च्चारणम्॥सूत्रेष्वदृष्टंपदंसूत्रान्तरादनुवर्तनीयंसर्वत्र॥अदर्शनंलो
पः॥प्रसक्तस्यादर्शनंलोपसंज्ञंस्यात्॥तस्यलोपः॥तस्येतोलोपःस्यात्॥णादयो
ऽणाद्यर्थाः॥आदिरन्त्येनसहेता॥अन्त्येनेतासहितआदिर्मध्यगानांस्वस्यचसंज्ञास्या
त्॥ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः॥उश्चऊश्चऊ३श्चवः॥वांकालइवकालोयस्यसोऽच्क्र

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

उपूपध्मानीयानामोष्ठौ॥ञमङणनानां नासिका च॥एदैतोः कण्ठतालु॥ओदौतोः
कण्ठोष्ठम्॥वकारस्य दन्तोष्ठम्॥जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम्॥नासिकानु
स्वारस्य॥इति स्थानानि॥प्रयत्नो द्विधा॥आभ्यन्तरो बाह्यश्च॥आद्यः पञ्चधा॥स्पृ
ष्टेषत्स्पृष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्॥तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां॥ईषत्स्पृष्टमन्तः
स्थानां॥ईषद्विवृतमूष्मणां॥विवृतं स्वराणाम्॥ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं॥
प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव॥बाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा॥विवारः संवारः श्वा
सो नादो घोषोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राणो उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति॥
खरो विवाराः श्वासा अघोषाश्च॥हशः संवारा नादा घोषाश्च॥वर्गाणां प्रथमतृ
तीयपञ्चमा॥यणश्चाल्पप्राणाः॥अन्ये महाप्राणाः॥कादयो मावसानाः स्पर्शाः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

माऽह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञंस्यात्॥ सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेनत्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारस्वरितः॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वेनवर्णधर्मौसमाह्रियतेयस्मिन्
सोचस्वरितसंज्ञंस्यात्॥ सनवविधोपिप्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽ
नुनासिकसंज्ञंस्यात्॥ तदित्थंअइउऋएषांवर्णानांप्रत्येकमष्टादशभेदाः॥ ऌ
वर्णस्यद्वादशतस्यदीर्घाभावात्॥ एचामपिद्वादशतेषांह्रस्वाभावात्॥ तुल्या
स्यप्रयत्नंसवर्णम्॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयंयस्ययेनतुल्यं
तन्मिथः सवर्णसंज्ञंस्यात्॥ ऋऌवर्णयोर्मिथःसावर्ण्यंवाच्यम्॥ अकुहविस
र्जनीयानांकण्ठः॥ इचुयशानांतालु॥ ऋटुरषाणांमूर्धा॥ ऌतुलसानांदन्ताः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

यतोऽत्तस्या॥ग्राल ऽब्माना॥ऋचस्वरा॥ ५ कइत्ति त्रिक मुर्लीयः॥ पइ इति उपध्मा
नीयः॥ ऋं इत्यनुस्वारः ऋ इति विसर्जनीय॥ ऋराउदित्तावरीस्म चाप्रत्ययः॥ ऋवि
धियमान्तो ऋराउदित्त चसवर्णसंज्ञस्यात्॥ ऋ ऐवाराय रेरा नकारेरा॥ कुचुटुतु
पुरते उदित्तः॥ त्तेह्वमह स्पष्ट्र हश्रानां संसा तन्वेकारोकारो॥ सकारस्त्रीयात्तः॥
[illegible] स्वलफारोपिरचोचा हश्रानां॥ ऋनुनासिकानदु
नासिक भेरेनय॥ वलाद्वि धा॥ त्तेनानुनासिका स्तेवयोर्द्वयोः संज्ञा॥ परसन्निक
र्षः संहिता॥ चरा नामीत सऋतः सन्निधिसंहितासंज्ञस्पात्ते॥ हलोनन्तरासंयोगः॥
ऋजभिरव्यवहिताहलः संयोगसंज्ञास्यु॥ सुप्तिङंतंपदं॥ सुबंतंतिङंतंच
परसंज्ञस्यात्॥ ◌ ॥ इतिसंज्ञाप्रकररणम्॥ ◌ ॥ इकोयणचि॥ इकस्थानेयरा

मात्रकस्वदीर्घप्लुतसंज्ञंस्यात्॥ सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेनत्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारस्वरितः॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वेनवर्णधर्मौ समाह्रियेतेयस्मिन्
सोचस्वरितसंज्ञंस्यात्॥ सनवविधोपिप्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽ
नुनासिकसंज्ञंस्यात्॥ तदित्थंअइउऋएषांवर्णानांप्रत्येकमष्टादशभेदाः॥ लृ
वर्णस्यद्वादशतस्यदीर्घाभावात्॥ एचामपिद्वादशतेषांह्रस्वाभावात्॥ तुल्या
स्यप्रयत्नंसवर्णम्॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयंयस्ययेनतुल्यं
तन्मिथःसवर्णसंज्ञंस्यात्॥ ऋलृवर्णयोर्मिथःसावर्ण्यंवाच्यम्॥ अकुहविस
र्जनीयानांकण्ठः॥ इचुयशानांतालु॥ ऋटुरषाणांमूर्धा॥ लृतुलसानांदन्ताः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यणो ऽन्तस्थाः ॥ शल ऊष्माणः ॥ अच स्वराः ॥ ᳵक इति जिह्वामूलीयः ॥ ᳵप इति उपध्मा
नीयः ॥ अं इत्यनुस्वारः अः इति विसर्जनीयः ॥ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ अवि
धीयमानो ऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् ॥ अत्रैवाण् परेण णकारेण ॥ कु चु टु तु
पु एते उदितः ॥ तदेवम् अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ ॥ ऋकारस्त्रिंशतः ॥
[illegible] एवं लृकारोऽपि एचो द्वादशानां ॥ अनुनासिकाननु
नासिकभेदेन यवला द्विधा ॥ तेनाननुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परः सन्निक
र्षः संहिता ॥ वर्णानामतिशयः सन्निधिः संहितासंज्ञः स्यात् ॥ हलोऽनन्तराः संयोगः ॥
अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः ॥ सुप्तिङन्तं पदं ॥ सुबन्तं तिङन्तं च
पदसंज्ञं स्यात् ॥ ० ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ ० ॥ इको यणचि ॥ इकः स्थाने यण्

श्रीः
॥३॥

स्यात्संहितायांविषये॥सुधी उपास्यइतिस्थिते॥तस्मिन्निति निर्दिष्टेपूर्वस्य॥
सप्तमीनिर्देशेनविधीयमानंकार्यंवर्णान्तरेणाव्यवहितस्यपूर्वस्यबोध्यम्॥स्था
नेऽन्तरतमः॥प्रसङ्गेसतिसदृशतमआदेशः स्यात्॥सुध् उपास्यइतिस्थिते॥
अनचिच॥अचःपरस्ययरोद्वे वा स्तोनत्वचिः इति धकारस्यद्वित्वम्॥झलांज
शःझशि॥इतिधकारस्यदकारः॥संयोगान्तस्य लोपः॥संयोगान्तंयत्पदंतद
न्तस्यलोपःस्यात्॥अलोन्त्यस्य॥षष्ठीनिर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशःस्यात्॥इतिय
कारस्यलोपप्राप्तौ॥यणःप्रतिषेधो वाच्यः॥सुद्ध्युपास्यः॥मध्वरि॥धात्रंशः॥ला
कृतिः॥एचोऽयवायावः॥एचःक्रमादयअवआयआवएतेस्युरचि॥यथासंख्यम
नुदेशःसमानां॥समसम्बन्धीविधिर्यथासंख्यंस्यात्॥हरये॥विष्णवे॥नायकः॥ ॥३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पावकः॥ वान्तो यिप्रत्यये॥ यादौ प्रत्ययेपरे ओ औ इत्येतौर वा वौ स्तः॥ गव्यं॥ गोर्यूतौ
छन्दस्युपसंख्यानम्॥ अध्वपरिमाणे च॥ गव्यूतिः॥ ऊ ऋ ह्रस्व गुरु॥ अरे हेङ् गु
णसंज्ञं स्यात्॥ तपरस्तत्कालस्य॥ तपरस्तात्परो वा ऽ आर्यमाणा समकालस्यैव
संज्ञा स्यात्॥ एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य॥ आद्गुणः॥ अवर्णादचि परे पूर्व
परयोरेको गुणादेशः स्यात्॥ संहितायाम्॥ उपेन्द्रः॥ रमेशः॥ गङ्गोदकम्॥ उपदेशे
ऽजनुनासिक इत्॥ उपदेशे ऽनुनासिको ऽच् इत्संज्ञः स्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याः पा
णिनीयाः॥ लण्सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा॥ उरण्
रपरः॥ ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने यो ऽण् स रपरः प्रसज्येत प्रवर्तते॥
कृष्णर्द्धिः॥ तवल्कारः॥ लोपः शाकल्यस्य॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपो वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

ॐ श्रीः
॥ ॥८॥

याशिपरे॥ पूर्वत्रासिधम॥ सपादसप्ताध्यायीप्रतित्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पू
र्वं प्रतिपरं शास्त्रमसिधम स्यात्॥ हरयिह॥ हरइह॥ विष्णइह॥ विष्णविह॥ वृ
धिरादैच॥ आदैच्च वृधिसंज्ञं स्यात्॥ वृधिरेचि॥ आदेचि परे वृधिरेकादेशः
स्यात्॥ गङ्गापवाहः॥ कृष्णैकत्वम॥ गङ्गौघः॥ देवैश्वर्यम॥ एत्येधत्यूठ्सु॥
अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे वृधिरेकादेशः स्यात्॥ उपैति॥ उपैधते॥
प्रष्ठौहः॥ एजाद्योः किम॥ उपेतः॥ मा भवान्प्रेदिधत॥ अक्षादूहिन्याम॥ अ
क्षौहिणी सेना॥ प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु॥ प्रौहः॥ प्रौढः॥ प्रौढिः॥ प्रैषः॥ प्रैष्यः॥ ऋत
च तृतीयासमासे॥ सुखेन ऋतः॥ सुखार्तः॥ तृतीयेति किम॥ परमर्तः॥ प्रवत्सतरक
म्बलवसनार्णदशानामृणे॥ प्रार्णं॥ वत्सतरार्णं॥ कम्बलार्णं॥ मित्यादि॥ उप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्गाः क्रियायोगे॥ प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः॥ प्र· परा· अप· सम· अनु· अव·
नीस· निर· दुस· दुर· वि· आङ· नी· अधि· अपि· अति· सु· उत्· अभि· प्रति· परि· उप०
एते प्रादयः॥ भूवादयो धातवः॥ क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञाः स्युः॥ उपसर्गा
दृति धातौ॥ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्॥ प्रार्च्छ
ति॥ एङि पररूपम्॥ आदुपसर्गादेङादौ धातौ परे पररूपमेकादेशः स्यात्॥ प्रेजते॥ उपोषति॥ अचोन्त्यादि टि॥ अचां मध्ये योन्त्यः स आदिर्यस्य तट्टिसंज्ञं स्यात्॥ शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम्॥ तच्च टेः॥ शकन्धुः॥ कर्कन्धुः॥ मनीषा॥ आकृतिगणोयम्॥
ओमाङोश्च॥ ओमि आङि च परे पररूपमेकादेशः स्यात्॥ श्रीगणेशाय श्री शिवाय नमः शि

श्रीः
॥५॥

येहि॥ अकःसवर्णेदीर्घः॥ अकःसवर्णेचिपरेदीर्घएकादेशःस्यात्॥ दैत्यारिः॥ श्रीशः॥
विष्णूदयः॥ होतॄकारः॥ एङःपदान्तादति॥ पदान्तादेङोतिपरेपूर्वरूपमेकादेशः
स्यात्॥ हरेव॥ विष्णोव॥ सर्वत्रविभाषागोः॥ लोकेवेदेचैङन्तस्यगोरतिपदान्ते॥
गोअग्रम्॥ गोग्रम्॥ एङन्तस्यकिम्॥ चित्रग्वग्रम्॥ पदान्तेकिम्॥ गोः॥ अनेका
ल्सित्सर्वस्य॥ इतिप्राप्ते॥ ङिच्च॥ ङिदनेकालप्यन्तस्यैवस्यात्॥ अवङ्स्फोटाय
नस्य॥ पदान्तेएङन्तस्यगोरवङ्अचि॥ गवाग्रम्॥ इन्द्रेच॥ गोरवङ् गवेन्द्रः॥ दूराद्धू
तेच॥ दूराद्धवानेवाक्यस्यटेःप्लुतोवा॥ ० ॥ अथप्रकृतिभावः॥ ० ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचिनित्यम्॥ प्लुताःप्रगृह्याश्चतेअचिप्रकृत्यास्युः॥ गच्छकृष्ण३अत्रगौश्चर
ति॥ ईदूदेद्द्विवचनंप्रगृह्यम्॥ ईदूदेदन्तंद्विवचनंप्रगृह्यसंज्ञास्यात्॥ हरीएतौ॥ वि

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्सुइमे॥ गंडुः अमू॥ अदसोमात्॥ अस्मात्परस्य दीर्घः तौ प्र॰ स्तः॥ अमीइशाः॥ राम
कृष्णावमू आसाते॥ चादयो असत्वे॥ अद्रव्यार्थाश्चादयो निपाताः संज्ञाः स्युः॥ प्रादयः॥
एतेपित्तथा॥ निपात एकाजनाङ्॥ एको निपात आङ्वर्जः प्र॰ स्यात्॥
स्यात्॥ अ इ उ उमेश वा व्यस्मररोयोरङिति॥ आ एवंनु मन्यसे॥ आ एवंकिलेतत्॥
अन्यथाङिति॥ इषद् उष्णं ओष्णम्॥ ओत्॥ ओदन्तो निपातः प्र॰ स्यात्॥ अहोइशाः॥ स
म्बुधौ शाकल्यस्येत्तावनार्षे॥ सम्बुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्र॰ स्याच्चकावेदे
के इतौपरे॥ विष्णोइति॥ विष्णविति॥ इकोसवर्णेशाकल्यस्य ह्रस्वश्च॥ पदान्त इको
अचिपरे २ सवर्णे ह्रस्वोवास्यात्॥ ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्नस्वरसन्धिः॥ चक्रि अत्र॥ चक्र्यत्र॥ नसमा
से॥ वाप्यश्वः॥ अस्त्यकः॥ ऋतिपरेपदान्ते अकः प्राग्वत्॥ ब्रह्मऋषिः॥ ब्रह्मर्षिः॥ सो

सा॰ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥५॥

येहि॥ अकः सवर्णे दीर्घः॥ अकः सवर्णेचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात्॥ दैत्यारिः श्रीशः॥
विष्णूदयः॥ होतॄकारः॥ एङः पदान्तादति॥ पदान्तादेङोति परे पूर्वरूपमेकादेशः
स्यात्॥ हरेऽव॥ विष्णोऽव॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति पदान्ते॥
गोअग्रम्॥ गोऽग्रम्॥ एङन्तस्य किम्॥ चित्रग्वग्रम्॥ पदान्ते किम्॥ गोः॥ अनेका
ल्शित्सर्वस्य॥ इति प्राप्ते॥ ङिच्च॥ ङिदनेकालप्यन्त्यस्यैव स्यात्॥ अवङ् स्फोटाय
नस्य॥ पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् अचि॥ गवाग्रम्॥ इन्द्रे च॥ गोरवङ् गवेन्द्रः॥ दूराद्धू
ते च॥ दूराद्धवाने वाक्यस्य टेः प्लुतो वा॥ ॥ अथ प्रकृतिभावः॥ ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचि नित्यम्॥ प्लुताः प्रगृह्याश्च अचि प्रकृत्यास्युः॥ आगच्छ कृष्ण ३ अत्र गौश्चर
ति॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम्॥ ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात्॥ हरी एतौ॥ वि

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible] ता॥ अस्मात्परस्य वीद्धतौ प्र० हमौस्तः॥ अमीङ्ग्राः॥ राम
[illegible] असत्ये॥ अड्व्याप्योस्वाद्ययोनियात्सं स्नाः स्तु॥ प्राद्ययः॥
[illegible] जनाङ्॥ एको वा नियात आङः वर्जः प्र० हलसंसं
[illegible] तोयोरङिन्त॥ आस्वेन मन्वसे॥ आए वांकिलेनत्त॥
[illegible] स्यात्॥ अहोङ्ग्राः॥ स
[illegible] ः स्याच्चकावे
[illegible] ॥ पदान्तङ्को
[illegible] ॥ नसमा
[illegible] ॥ सो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐश्रीः

॥३६॥

श्चुनाश्चुः॥ स्तोःसकारचवर्गाभ्यांयोगेश्शकारचवर्गौस्तः॥ हरिश्शेते॥ रामश्चिनोति॥
सच्चित्॥ शार्ङ्गिंजय॥ शात्॥ शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन॥ विश्नः॥ प्रश्नः॥ ष्टुनाष्टुः॥
स्तोःष्टुनायोगेष्टुःस्यात्॥ रामष्टीकते॥ तट्टीकते॥ चक्रिण्ढौकसे॥ नपदान्ताट्टो
र्नाम॥ पदान्ताट्टवर्गात्परस्यनामस्तोःष्टुर्न॥ षट्सन्तः॥ षट्ते॥ अनाम्नवतिनग
रि[illegible]णामीतिवाच्यम्॥ षण्णां॥ षण्णवतिः॥ षण्णगर्यः॥ तोःषि॥ तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम्॥ सन्षष्ठः॥ झलांजशोन्ते॥ पदान्तेझलांजशःस्युः॥ वागीशः॥ यरोनुनासि
केनुनासिकोवा॥ परःपदान्तस्यानुनासिकोवास्यात्॥ एतन्मुरारिः॥ प्रत्ययेभाषायां
नित्यं॥ तन्मात्रम्॥ चिन्मयम्॥ तोर्लि॥ तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः॥ तल्लयः॥ विद्वा ॥६॥

प३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्चिनोति ॥ नकारस्यानुनासिको लकारः ॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ॥ उदः परयोः स्थास्तम्भोः पू
र्वसवर्णः स्यात् ॥ तस्मादित्युत्तरस्य ॥ पञ्चमीनिर्दिष्टेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्य स्वरि. ८
वहितस्य परस्य ज्ञेयम् ॥ आदेः परस्य ॥ परस्य यद्विहितं तत्तदादेर्बोध्यम् ॥ इति सस्य थः ॥
झरो झरि सवर्णे ॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात् सवर्णे झरि परे ॥ खरि च ॥ झलां चरः स्युः ॥
उत्थानम् ॥ उत्तम्भनम् ॥ झयो होऽन्यतरस्याम् ॥ झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् ॥
नादवतो घोषवतो महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवादेशः ॥ वाग्घरिः ॥ वाग्हरिः ॥ २६
शश्छोऽटि ॥ पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि परे ॥ तच्छिवः ॥ तच्शिवः ॥ छत्वम
मीति वाच्यम् ॥ तच्छ्लोकेन ॥ मोऽनुस्वारः ॥ मान्तस्य पदस्यानुस्वारो हलि ॥ हरिं वन्दे ॥ नश्चा
पदान्तस्य झलि ॥ नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः ॥ यशांसि ॥ आक्रंस्यते ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ॐश्री:
॥३६॥

श्चुनाश्चु॥स्तोसकारचवर्गाभ्यांयोगेश्चाकारचवर्गौस्तः॥हरीश्शेते॥रामश्चिनोति॥
सच्चित्॥शार्ङ्गिञ्जय॥शात्॥शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन्न॥विश्न॥प्रश्न॥ष्टुनाष्टु॥
स्तोष्टुनायोगेष्टुःस्यात्॥रामष्टीकते॥तट्टीकते॥चक्रिण्ढौकसे॥नपदान्ताट्टो
र्नाम॥पदान्ताट्टवर्गात्परस्यनामस्तोष्टुर्न्न॥षट्सन्त॥षट्ते॥अनामनवतिनग
रि[illegible]णामीतिवाच्यम्॥षणां॥षणावति॥षणागर्य्यः॥तोषि॥तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम्॥सन्षष्ठः॥झलांजशोन्ते॥पदान्तेझलांजशःस्युः॥वागीश॥यरोनुनासि
केनुनासिकोवा॥परःपदान्तस्यानुनासिकोवास्यात्॥एतन्मुरारि॥प्रत्ययेभाषायां
नित्यं॥तन्मात्रम॥चिन्मयम॥तोर्ल्लि॥तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः॥तल्लयः॥विद्वा ॥६॥

प३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यति॥ नकारस्यानुनासिको लकारः॥ ङः स्यात् झसोः पूर्वस्य॥ ङः परयोः स्यात् झसोः पु
र्वसवर्णः स्यात्॥ तस्मादित्युत्तरस्य॥ पञ्चमीनिर्दिष्टेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्य
वहितस्य परस्य ज्ञेयम्॥ आदेः परस्य॥ परस्य यद्विहितं तत्तदादेर्बोध्यम्॥ इति सस्य धः॥ स्वरि. ५
झरो झरि सवर्णे॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात् सवर्णे झरि परे॥ खरि च॥ झलां चरः स्युः॥
ऽत्यानम्॥ ऽत्तम्लनम्॥ झयो होऽन्यतरस्याम्॥ झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात्॥
नादस्य घोषवतो संवारस्य महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थः एवं॥ वाग्घरिः॥ वाक्हरिः॥ ६८
शश्छोऽटि॥ पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि परे॥ तच्छिवः॥ तच्शिवः॥ छत्वम
मितिवाच्यम्॥ तच्छ्लोकेन॥ मोऽनुस्वारः॥ मान्तस्यानुस्वारो हलि॥ [illegible]॥ नश्चा
पदान्तस्य झलि॥ नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः॥ [illegible] स्यते॥

श्रीः
॥७॥

कि ३

अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः॥ शान्तः॥ वा पदान्तस्य॥ त्वङ्करोषि॥ त्वं करोषि॥ मो राजि
समः क्वौ॥ क्विबन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात्॥ सम्राट्॥ हे मपरे वा॥ मपरे हका
रे मस्य मो वा॥ किम्ह्मलयति॥ किं ह्मलयति॥ यवलपरे यवला वा वाच्यम्॥ किंव
ह्यः॥ किं ह्यः॥ किं वह्लयति॥ [illegible] किं ह्लादयति॥ नपरे हकारे मस्य नो वा॥
किन्ह्नुते॥ किं ह्नुते॥ ङः सि धुट्॥ ङात् परस्य सस्य धुट्॥ आद्यन्तौ टकितौ॥ टि
त्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः॥ षट् सन्तः॥ षट्त्सन्तः॥ ङ्णोः कुक्
टुक् शरि॥ ङकारणकारयोः कुक् टुक् आगमौ वा स्तः शरि॥ प्राङ् षष्ठः॥ प्राङ्क् षष्ठः॥ सुग
ण् षष्ठः॥ सुगण्ट् षष्ठः॥ नश्च॥ नान्तात् परस्य सस्य धुट्॥ सन् सः॥ सन्त्सः॥ शि
तुक्॥ पदान्तस्य नस्य शे तुक् वा॥ सञ्च्शंभुः॥ सञ्छंभुः॥ सञ्च्छंभुः॥ सञ्शंभुः॥ = ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

च्छो जव छ जथा। छितिरूपचत् छयम्॥ ङ नोट् स्याद्धि ङ मु न्नित्यम्॥ ह्रस्वा
त्परो यो ङः मतद् नां पत्यं इत स्मात्परस्या यो नित्यं ङमुडागमः स्यात्॥ प्रत्यङ्ङात्मा
सुगस्मी शः॥ सन्नच्युतः॥ समस्तु टि॥ समो स्तु स्यात्सुटि॥ अत्रानुनासिकः पूर्ध
स्यात्तु वा॥ अत्ररुप्रकरणे रो पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात्॥ अनुनासिकात्परोनु
स्वारः अनुनासिकं विहाय रो पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः॥ खरवसानयोर्विसर्ज
नीयः॥ खरि अवसाने च पदान्तस्य रेफस्य विसर्गः॥ संपुंकानां मित्ति सो वक्तव्यः॥
संस्कर्ता॥ संस्कर्ता॥ पुमः खय्यम्परे॥ अम्परे छ विना न्तस्य पर स्वरुः॥ वि
सर्जनीयस्य सः॥ खरि यसोरुः॥ पुंस्कोकिलः॥ पुंस्कोकिलः॥ नश्छव्यप्रशान्॥
अम्परे छ विनाम्न स्यपरस्यरुः॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरिपरे॥ चक्रिंस्त्रायस्व॥

श्रीः
॥७॥

चक्रिंस्त्रायस्व॥ अप्रशानः किम् प्रशान्तनोति॥ पदस्येति किम्॥ हन्ति॥ नॄन्पे॥
नॄन् नित्यस्य रुर्वा पकारे॥ कुप्वोः ऽक ऽपौ वा॥ कचवर्गे पवर्गे च विसर्गस्य ऽक ऽपौ
स्तः॥ चाद्विसर्गः॥ नृँऽपाहि॥ नृँः पाहि॥ नॄन्पाहि॥ तस्य परमाम्रेडितं द्विरुक्तस्य
परस्य साम्रेडितं स्यात्॥ कानाम्रेडिते॥ कान्नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे॥ कां
स्कान॥ कांस्कान्॥ छे च॥ ह्रस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात्॥ स्वच्छाया॥ शिव
च्छाया॥ पदान्ताद्वा॥ दीर्घात्पदान्तात् छे परे तुग्वा॥ लक्ष्मीच्छाया॥ लक्ष्मीछाया छा४
॥ इति हल्संधिः॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरि॥ विष्णुस्त्राता॥ वा शरि॥ शरि
विसर्जनीयस्य विसर्गो वा॥ हरिः शेते॥ हरिश्शेते॥ ससजुषो रुः॥ पदान्तस्य
सकारस्य सजुष शब्दस्य रुः स्यात्॥ अतो रोरप्लुतादप्लुते॥ अप्लुतादतः परस्य रो ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

रुः स्यात्प्लुतेति ॥ शिवो र्च्यः ॥ उत्वं प्रति रुत्वस्यासिद्धत्वान्तु न भवंति ॥ रुत्वमनुद्य
त्वविधिसमर्थ्यात् ॥ हसि च ॥ अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्याद्धशि ॥ शिवो वंद्यः
॥ भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशि ॥ असंधिः सो त्रः ॥ एतत्पूर्वस्य रोर्यादेशोऽशि ॥ दे
वा इह ॥ देवा यिह ॥ भोस भगोस अघोस इति सांतानिपातास्तेषां रोर्यत्वे कृते ॥
हलि सर्वेषां ॥ भो भगो अघो अपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि ॥ भो देवा ॥ भगो न
नमस्ते ॥ अघो याहि ॥ रोऽसुपि ॥ अह्नो रेफादेशो न तु सुपि ॥ अहरहः ॥ अहर्ग
णः ॥ रोरि ॥ रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् ॥ ढ्लोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ॥ ढरेफौ लोपं
तीति तस्मिन्वर्णो अर्थात् कार रेफात्मके परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात् ॥ पुनारम
ते ॥ अराः किम ॥ तृढः ॥ वृढः ॥ मनस्रथ इत्यस्य रुत्वे कृते हसि चेत्युत्वे रोरीति च लो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

पूर्वत्रासिद्धमिति रोरुत्वस्यासिद्धत्वादुत्वमेव ॥ मनोरथः ॥ एतत्तदोः सुलो
पोकोरनञ्समासेहलि ॥ अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलिन
तुनञ्समासे ॥ एष विष्णुः ॥ स शंभुः ॥ अकोः किम् ॥ एषको रुद्रः ॥ अनञ्समासे
किम् ॥ असमासे किम् ॥ असः शिवः ॥ हलि किम् ॥ एषोत्र ॥ सोचि लोपे चेत्पादपू
रणम् ॥ स इत्यस्य सो लोपः स्याद्धचि ॥ पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्यते ॥ सेमामविड्ढि
प्रभृतिम् ॥ सैष दाशरथी रामः ॥ ॐ इति विसर्गसंधिः ॥ ॐ अर्थवदधातुरप्र
त्ययः प्रातिपदिकम् ॥ धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दरूपं प्रा
तिपदिकं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ॥ कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च तथा स्युः ॥ स्वौ
जसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ॥ [illegible]

जसिति प्रथमा॥ अमौट्शसिति द्वितीया॥ टाभ्यांभिस तृतीया॥ ङेभ्यांभ्यस चतुर्थी॥ ङ
सिभ्यांभ्यस पंचमी॥ ङसोसाम षष्ठी॥ ङिओसुप सप्तमी॥ ङ्याप्प्रातिपदिका
त्॥ ङ्यन्तादावन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः॥ सुपः॥ सुपः त्रीणि त्रीणि
वचनान्येकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञाः स्युः॥ द्वेकयोर्द्विवचनैकवचने॥ द्वि
त्वैकत्वयोरेते स्तः॥ विरामोऽवसानम्॥ वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात्। रुत्व
विसर्गौ॥ रामः॥ सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ॥ एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव
दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः
अकः प्रथमाद्वितीययोरचि परे पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात्। इति प्राप्ते॥ ना
दिचि॥ आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः॥ वृद्धिरेचि॥ रामौ॥ चुटू॥ प्रत्य
यादी चुटू इतौ स्तः॥ विभक्तिश्च॥ सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः॥ न विभक्तौ तुस्माः
विभक्तिस्थास्तवर्गसमा नेतः॥ इति सस्य नेत्त्वं॥ रामाः॥ एकवचनं संबुद्धिः॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री
॥१०॥

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात्॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादिशब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात्॥ एङ्ह्रस्वा
त्संबुद्धेः॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत्॥ हे राम॥ हे रामौ॥ हे रामाः।
अमि पूर्वः॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्॥ रामम्॥ रामौ॥ लशक्वतद्धि
ते॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः॥ लशकवर्गा इतः स्युः॥ तस्माच्छसो नः पुंसि॥ पूर्वस
वर्णदीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि॥
अट् कवर्ग पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे॥ इति प्राप्ते॥ पदान्तस्य॥ पदान्तस्य नस्य णो न॥ रामा
न्॥ टाङसिङसामिनात्स्याः॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः स्युः॥ रामेण॥

॥१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश श्रीराम

सि॰ चं॰ म॰ २३ श्लो॰ १

यो नः पुनः शार्ध्वं धातो लोट् सर्वलकारविषये। लोटो हि सर्वति वादि विषये। ध्वमोर्विषये वा क्रियासमभिहारे द्वित्वे तस्यैव धातो रनुप्रयोगश्च। अनेकक्रियासमुच्चये वा लोटो तसा हि स्वौ तध्व मोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः। प्रयोगास्तिवादयः। याहि याहीति यातः। यान्ति यासि यातः याते ति यूयं याथ। या हि याहीति यास्यति अयासीत् अधीष्वाधीष्वेत्य धीयते अधी ध्वम धी ध्वमिति यूयमधीध्वे शत्रून् पिबति धनाः। खादे त्य अवह नीति पिवत खादते त्य अवह रथ। अन्नं भुंक्ते दधि कमत्यो दे चि त अपह ते भुंध्वं आस्य स्वे अपवाहे ध्वे। इति यास्यात् क्रियासमाप्ता वैशाखमासे कृष्णपक्षे ... २

संवत् १८९३

श्री

॥१०॥

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दरूपं तस्मिन् प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात् ॥ एङ्ह्रस्वा
त्संबुद्धेः ॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते संबुद्धेश्चेत् ॥ हे राम ॥ हे रामौ ॥ हे रामाः ॥
अमिपूर्वः ॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् ॥ रामम् ॥ रामौ ॥ लशक्वतद्धि
ते ॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः ॥ लशकवर्गा इतः स्युः ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि ॥ पूर्वस
वर्णदीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ॥
अट्कवर्गपवर्गआङ्नुम्एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे ॥ इति प्राप्ते ॥ पदान्तस्य ॥ पदान्तस्य नस्य णो न ॥ रामा
न् ॥ टाङसिङसामिनात्स्याः ॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः स्युः ॥ रामेण ॥

॥१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश॥ श्रीराम

सि॰ चं॰ मं॰ २३ स्यो॰१

यौनःपुन्येभृशार्थे च धातोर्लोट् सर्वलकारविषये॰ लोटोहि [illegible] सर्वेति
वादिविषये॰ ध्वमोर्विषये वा [illegible] क्रियासमभिहारेद्वित्वं तस्यैव धातो
रनुप्रयोगश्च॰ अनेकक्रियासमुच्चये वा लट् तस्य हि स्वौ त ध्व
मोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः॥ प्रयोगास्तु यथा यः।
याहि॰ याहीति॰ यातः। यान्ति॰ यासि॰ यात॰ यातेति॰ यूयं याथ॥ या
हि॰ याहीति॰ यास्यति॰ अयासीत्॰ अधीष्वाधीष्वेत्य॰ धीयते॰ अधी
ध्वमधी॰ ध्वमिति॰ यूयमधीध्वे॰ शत्रून्पिबाति॰ धनाः। खादेत्यभवहरति॰
पिबताखादतेत्यभ्यवहरथ। अन्नं भुङ्क्ते दधि के मास्यों दृत्येत्यभ्यवहरते। भुङ्क्ष्व अस्य दिव्य
अभ्यवहरध्वे॥ ॥ इत्याख्यातप्रक्रिया समाप्ता वैशाखमासे कृष्णपक्षे [illegible] २
सम्वत्॰ १२७३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश
श्रीराम

शोहरिं निंदेत ।
लिङ्लोटोपवादः । जातु यत् यद्यपि च्यात्[illegible]
नावकल्पयामि । नावमर्षयामि । उताप्योः [illegible] लिङ् उत
पिबाहन्याद्धेहनि । स्वामि प्राविष्कर [illegible] लिङ् नतु कच्चिति
कामो मे भुंजीत भवान् । हेतुहेतुमतोर्भविष्यति लिङ् वा । कृष्णं नमेच्चे
त्सुखं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति । इच्छार्थेषु लिङ्लो
टौ कामप्रवेदने । इच्छामि भुंजीत भुंक्तां वा भवान् । इच्छार्थेभ्यो वि
ड्लटौ वर्तमाने ऽ वे । इच्छेत् । इच्छति । कामयेत । कामयते ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशः

श्री गणेशः
श्री
सि. कौ.
२२

हपुनाः

भवन्ति यावत्पुरा निपातयोर्भविष्यति
सवसन्ती छात्राः अवात्सुः अवसन् अवुभुक्षी यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति लट्। कदा कर्हिवा भु
लट्। याव भुंक्ते पुराभुंक्ते। कदा कर्हि वा भविष्यति लट्। कदा कर्हिवा भु
क्ते। भो भोक्ष्यते। भोक्ता। वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वर्तमानवद्वा॥
कदागतोसि। अयमागच्छामि। अयमागमम्। कदागमिष्यति। एषगच्छा
मि। गमिष्यामि वा। न्हिप्रवचने लट्। वद्धि श्चेत्। न्हिप्रमाश्रुत्वनितं
वायास्पति। शीघ्रं वत्स्यामि। गर्हायां लडपिजात्वोः कालत्रये। अपिजा
यात्पजविजा तु गणिकामादत्ते। वाकुथमिलिङ् लटौ गर्हायां
कालत्रये। कथं धर्मं त्यजेत्। त्यजसि वा। नानुपलभ्य यहियोगे

२२

श्री भागवतटी० ८
श्री

स्मरसि कृष्ण गोकुलेवं त्वया मधुनपदी यद्घोगेउक्ता अनुरक्ता। अभिज्ञानासि कं स्मर
हने। अभुञ्जमाहि। उत्तमपुरुषेविबित्तविचन्द्रो पादि नोपादि नृपमा सुप्रे। हे किलेवि
लाप। स्वस्त नाप कथं लिट्। कलिङ्गष्ववात्सीः। नाहं कलिङ्गं जगाम। हा श
ब्दतोऽर्थे लिट्। इति हा का गेत। वक्तान्ध्य। शश्वद्के वोत्। वकार चवा।
आसन्नकालिक प्रश्नान्तेऽर्थे लट् लिटौ। अगच्छत्किं। जगाम किम्।।
मिलन्द्। लिटोपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतने लट् स्मयोग
एवं स्मापितान्वयीत्ति। ननौ पृष्ट प्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीः किं ननु
करोमि भो। नन्वो र्वा।। अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं नु क
नु करोमि। नन्वकार्षम्। पुरा शब्द योगे भूतानद्यतने वा। लट्लङौ ननु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीगणेशाय
श्री
सि॰च॰अ॰

८१

अलंकुरुते। कन्या। अलमकृत। अवकिरते। हस्ती। अवाकीर्ष्ट। जिघ्रते। अ
जिर्ष्ट। आद्रियते। आदृत। ध्रियते। अधृत। पृच्छते। अपृष्ट। विकीर्षते।
कटम्॥ अविकीर्षिष्ट। ह्रिक्स्मिवृन्श्रीषिग्रीवीनां कर्मकारणे याणि
सौनत्। कामयते। अचीकमत। उष्टूयते हराङ्ः। उदृशि। अश्वयते। धूर्तोह्के
था। अवोवत्। ग्रंथते ग्रथः। अग्रंथिष्ट। विकुर्वते सैन्धवाः। व्यकारिष्ट।
व्यहसत। कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा। आदयाहि। कुष्यते पादः। रज्यति र
ज्यते। वस्त्रम्। अकोषि। अरंजि। रामः॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम॥
स्मृति वा चित्तनुपपदे भूतानद्यतने धातोर्लुङ्। लङोपवादः॥ राम राम॥ ८१

श्री ग्रामोत्पश्ल
श्री

स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः। न यदि। यद्योगे उक्तं न। अभिजानासि कृष्ण यद्
वने अभुंज्महि। उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादि। नापरोक्षत्वम्। सुप्तोऽहं किल वि
ललाप। अत्यन्तापह्नवे लिट्। कलिङ्गेषु स्थितोऽसि। नाहं कलिङ्गान् जगाम। हश
श्वतोर्लङ् च। इति हाकरोत्। चकार वा। शश्वदकरोत्। चकार वा।
आसन्नकाले च प्रश्ने। लङ्लिटौ। अगच्छत् किं। जगाम किम्।
स्मे लट्। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतने लट् स्मे ऽपि।
एवं स्म पिता ब्रवीति। ननौ पृष्टप्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीः किं। ननु
करोमि भोः। नन्वोर्विभाषा। अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं नु क
रोमि। नन्वकार्षम्। पुरि लुङ् चास्मे। अनद्यतने भूते चावा। लङ्लुटौ नन्तु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेश्वर०
श्री०
सि०च०प्र०

८१

अलंकुरुते। कन्या। अलमकृत। अवकिरते। हस्ती। अवाकीर्ष्ट। ञिचते। अ
जिर्घ्ट। आद्रियते। आहृत। ध्रियते। अध्वत। पृच्छते। अपृष्ट। चिकीर्षते।
कर्मणः॥ अचिकीर्षिष्ट। द्विककर्मसु प्रधाने धियं धीना कर्मकारात यगि
रोहन्। कारयते। अचीकरत्। उच्छ्रयते हराः। उदशिश्रियत। भूतेऽक
र्था। अबोधत। ग्रंथते ग्रन्थः। अग्रंथिष्ट। विकुर्वते सैन्धवाः। व्यकानिष्ट।
याच्छते। कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा आत्मनेपदे। कुष्यते पादः। रज्यति र
ज्यते। वस्त्रम्। अकोषि। अरंजि। रामः॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम
स्मृति वाचि सुपपदे भूतानद्यतने धातोर्लिट्। लडोऽपवादः॥ रामसमक्षं॥ ८१

श्री ग्रंथो १४
पुः

तैनो त्तैकर्मकार्त नियगादिरीारावद्दि। भिघतेकाछन्। अपाचि। अभोदि।
स्कर्मकानांन' भृओं ग्रामंनयत्ति। दुहिपच्योसकर्मकयोर्वा। हेरनेनपद्धकु
एवनिबेधःदूतौ तु विकल्पे नेष्यते। दुहस्तु नमां कर्म कर्मविपगिरौन।
जो:पयोदुग्धे। स्वना नांनोकर्मकनरी ताक्षत्तनिदुहरखं। अकारि। अलुल।
अदोहि। अधुन्होत। अदुग्ध। धेदुग्धनःपूरंपद्मतेपवतिवा। प्रस्नुते।
प्रस्नाविष्ट। प्रास्नोष्ट। नमते दंडः। अनंसं। स्व त्रिपु जेर्वा। स्व जेः अव्रो
पपन्ते कर्त्त नि स्व जौ ते। स्नजंभन्तोः। असत्ति। पुजेर्वा। पुस्पत्तेव्ह्रमवाधी
यो गम। भूबावाचीनोंकि रादीनांसानानी वयभिराद्रावदिटोन।
नमगोत्येवेडतवःतव:कर्मकस्येय-कृ-त्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अग्रा:रा२२
प्री
सि.चं.अ
२०

कर्म ४ व ३

अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्यो ऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाच्यम् २

गौर्दुह्यते पयः। अजा ग्राम नीयते। ह्रियते। कृष्यते। उह्यते। बोध्यते। माण
वकं धर्मः। माणवको धर्ममिति वा। भोज्यते माणवकं। ओदनः। माणव
कः ओदनमिति वा। पाठ्यते माणवकं वेदः। माणवको वेदमिति वा। ग्रामं
गम्यते। अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकारः। मा नं ४
सो मासं वा। आस्यते देवदत्तेन। अपवादानुप्रयोगेषु स्वयः। मासमा
स्यते माणवकः। यत्नं सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्त्तृव्यापारो न
विवक्ष्यते। तदा कारकान्तराण्यपि कर्त्तृसंज्ञां लभन्ते। साध्वसिश्छि
नत्ति। काष्ठानि पचन्ति। पच्यते ओदनेन। भिद्यते काष्ठेन। आरब्धा

२०

श्रीगणेशः

ते॰

अशमिषातां। अरुन्धातां। शम्यमुनिना। मा न शमसेटो न वृद्धि
रिति निषेधात् इति च। नेसा च मि कमि व मी नाम्। अशमि। अदमि।
अयामि। अकामि। अवामि। अनमस्तु। शम्यते मोहो हृ विरामा
शमयां चक्रे। मितां अन्तानामि विरापालि वयो दीर्घः अशामि। अशमि।
अशमिषातां। वधहिंसायाम्। अवधीः। नेनि वधो र्वृद्धिः भंजेनि
णोनलोपो वा। अभाजि। अभंजि। लभेनित्यं नुम् वा। अलाभि। अलंभि।
मि। मौलोकमितिण्युद्योगेः। प्रधाने नीकृष्य हृष्ये। बुद्धि भक्ष्यार्थयो
रुशब्दकर्मिकाणां नि जेच्छया। प्रयोज्य कर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः

उत्पादयन्ददातु धिप्राब्रवि शापु ८
जिमन्भमु खाँ मेनेडला दंपः २

हु२ प्रो३

डुस्मपक्रापे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः

यावंक त्ता ते नाम्याह्नतेः यर्नोः कुम्भोशीलुङ् यङ्गापायेनपुंसात्कल्कीशोचि स्वपि-याष्यैक

तार

अस्ताविषातां अस्तोषातां आम् अव्यपति । आनिता । अत्ता । स्मर्ष्यतो सा
ति स्मता । इष्यते । तनोतेर्वा यकि । तप्यते । तन्यते । अतानि । जाय
ते । जन्यते । तपोनेरताकर्मकर्तरि । अनुतापेव । तप्यते । अन्व
तप्त पापेन । दीहेरि । दीपते । आतो युक् इणि रिराति स्तति व
दापिषीष्ट । दासीष्ट । अदायि । अदायिषातां आम् । अहिषातां आम्
धीयते । स्थीप्यते । अग्लायि । हन्यते । घानिषीष्ट । वधिषीष्ट ।
हन्ता । अघानि । अघानिषातां आम् । अहसातां आम् । अवधि । अवि
धिषातां । हावदितेनदीर्घः । ग्राहिता । यहीता । अदर्शि । राम्

सि॰ चं॰ अ॰ ८६

अनुतापश्चो
कवृडपोऽस्तत
शोपकऽकर्म
कः प्रीडाजास
पकर्मकः ३

८८

श्री जगदीश

ऊवविवक्षातः कर्मवत्ता ऽकर्मिका क्रिया दृश्यते । शिश्ये । शायिषी-
ष्ट । शयिषीष्ट । अशायि । अनुपर्कि । घटः क्रियते । स्वयं दुः खी क्रियते ।
नाभेर्विराजेस्तु खप ह क्रियेण कानि ष्ठीष्ट । कृषीष्ट । कारिष्यते ।
कृरिष्यते । अकारि । अकारिषातां । भाव्यते । भावयांचक्रे । भा-
वयांबभूवे । भावयामासे । णिलोपः । भाविता । भा-
वयिता । भाविष्यते । भावयिष्यते । अभावि । अभाविषातां । अभ-
अभावयिषातां । बुभूष्यते । बुभूषांचक्रे । अबुभूषि । बोभू-
यते । बहुलग्रहणात् । बोभूयते । स्तूयते विष्णुः । अस्तावि ।

श्रीगणेश
श्री
सि॰ चं॰ श्री
७२

भविष्यते। अभाविष्यत। अभविष्यत। इत्यात्मनेपदम्। कर्त्तरि। धातोस्तत्र नि
परे भावे कर्मणि। चइत्याद्य प्रत्ययः सेरपवादः। अकू। अभावि। अ
कर्मकोऽयमुपसर्गवशात् सकर्मकतामनुभवति। सुखमनुभूय
ते स्वामिना। लक्ष्मीस्तत्ता स्थिति। जागरणं। वृद्धिर्न्यवनयनं
तमरणम्। शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः। फ
लव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सक
र्मक उदाहृतः। धातोर्नर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात्। प्रसि
द्धेर्धातोः कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति नदी वहति स्यन्दते इत्यर्थः। धात्वर्थेनोप
संग्रहात् कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति यथा देवदत्तो जीवति प्राणान् धत्ते इत्यर्थः। प्रसिद्धेः

७२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्री

व्यतिपठंति ।
व्यतिजल्पन्ति ।

ह ।
रोपयञ्चुने । व्यतिगच्छति । व्यतिघ्नन्ति । व्यतिहसन्ति । अनुपराभ्यां कृञः परस्मै । अनु
करोति । अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । अभिक्षिपति । प्राद्वहः । प्रवहति । परेर्मृषश्च ।
परिमृष्यति । परिवहति । व्याङ्परिभ्यो रमः । ...यं ... । धातोः कर्म
णः समानकर्तृकादिच्छायां वा । अकर्मकाच्च
... कर्मणोऽभि ...
... भूयते । भूयेत । भूयताम् । अभूयत । बभूवे
... सिसताति स्य पामि
... भाविषीष्ट । भविषीष्ट । भाविता । भविता । भाविष्यते

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शुश्रूषते। सुस्मूर्षते। दिदृक्षते। अनोर्ज्ञः। नानुजिज्ञासति॥
पूर्वम्। प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः। प्रतिशुश्रूषति। स्वराद्यन्तोपसर्गाच्चेति वक्त
प्रयुङ्क्ते। उद्युङ्क्ते। उपयुङ्क्ते। अप अकिम्। पाणिप्रयुनक्ति। समक्ष्णु
वः। संक्ष्णुते शस्त्रम्। भुजो ऽनवने। ओदनं भुङ्क्ते। णेरणौ ...
... ता ... ता नरो। मारायकं वंचयते। गर्द्धयते। प्रतारयो ... किम्। श्वानं गर्द्ध
यति। अभिकांक्षामस्यो ... यती। स्पर्धः। अहिम्मं वंचयति। वर्जय
ती स्पर्धः। अपाद्वदः। न्यायमपवदते। कर्मव्यतिहारे धातोः व्यति
भवते। व्यतिरा ते। गतिहिंसार्थपठनेभ्य ... हसात ... रत्तरान्योन्यपप ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गगणेशो
वी

स

शास्त्रे वदते । मत्यानुपवदते । शास्त्रे वदते । क्षेत्रे वदते । गेहे विवदते । परदारानु
पवदते । मनुष्या कीर्तिनं संभाषणो ज्ञाने रो । संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः । व्यक्तवाचां
समुच्चारणे । अनुपूर्वादकर्मकात् । अनुवदते कठः कलापस्य । वा विरोधोक्तौ ।
विप्रवदन्ति । विप्रवदन्ते वा वैद्याः । अवाद्गिरते । अवगिरते । सम्प्रतिसंजाने ।
शतं निष्कं संगिरते । उदश्चरः सकर्मकात् । धर्ममुच्चरते । समस्तृ
तीयायुक्तात् । रथेन संचरते । दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्या संयच्छ
ते । उपाद्यमः स्वीकारे । भार्यामुपयच्छते । यमः स्विः किद्वा विवाहे । यमः स्वी
तो न पापं तु । उपायंस्त वा सा ... शास्त्राता नाम । जिज्ञासते । राम
आशिष्ट व्यवहारे ज्ञानप्रयोगे चतुर्थ्यर्थे

सत्यच भार्या
वै उपयच्छति २

श्रीगणेशाय नमः। श्रीरामाय

सि· कौ· क्र· ते·

७६

तायां स्फीततायां च क्रमः। सति क्रमते बुद्धिः। अध्ययनाय क्रमते। क्रमतेऽस्मि
न् शास्त्राणि। उपपराभ्याम्। उपक्रमते। पराक्रमते। आङ उद्गम
ने। आक्रमते सूर्यः। वेः पादविहरणे। साधु विक्रमते वाजी। प्रोपाभ्यां समर्था
भ्याम्। प्रक्रमते। उपक्रमते। अनुपसर्गाद्वा। क्रामति। क्रमते। अपह्न
वे ज्ञः। शतमपजानीते। अकर्मकाच्च। सर्पिषो जानीते। अनुपसर्गा
ज्ज्ञः। गां जानीते। संप्रतिभ्यामनाध्याने। शतं संजानीते। शतं
प्रतिजानीते। वेः शब्दकर्मणः कृञः। शब्दं विकुरुते। अकर्मकाच्च।
विकुर्वते सैन्धवाः। भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः। ७६
नेह विवादं कुर्वन्ति विच[?]राः १ शब्दकर्मणः किम् चित्तं करोति कामः १२

अनाध्याने किं मातरं संजानीते

श्रीगणेशाय

श्री

उदायत। सूचने किम्। वाइ मुदाय ते स्तं। अकर्मकाच्चेति वा २. कर्मिकाभ्यां च २

स्वाङ्गकर्मकाल्लिङ्गे सर्वे ३. लोपत्व नुहस्तानाहः

यच्छतीत्यर्थः २

नेह। सूचयती मुतपति ?

उत्तपते। वितपते। [illegible] ते वाणिं वा। आङो यमहनिभ्याम्। आयच्छते पा

णिं। आहते शिरो वा। अन्यत्र आयच्छति। आहन्ति वा। हनः सिः कित्। आहत। आ

हसातां। यमः सूचने सिः कित्। स्वधनमपन्होषा विच्छन राम्। समो गम्यृच्छिपृ

च्छि स्वरत्यर्ति श्रुविदि दृशिभ्यः। संगच्छते। गमः सिचो कितो वा। संगसीष्ट। संग

सीष्ट। समगत। समगस्त। समृच्छिष्यते। सम्पृच्छते। संस्वरते। समृच्छते॥

संस्टवते २ संशृणुते। संविद्रो संविदते। विदे नजोवाज्ञाति। संविद्रते। संविद्रते। संपश्यते।

उपसर्गा दस्यत्यूह्योर्वा। निरस्यति। निरस्यते। समूहति। समूहते। निसमुपविभ्यो

ह्वः। निह्वयते। संह्वयते। स्पर्धायामाङः। कृष्णश्चाणूरमाह्वयते। अपूर्ति च न

उपसर्गे २ ग्राम किम् ग्रामं संगच्छति २

स्पर्धायां किम्। पुत्रमाह्वयति १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीजरोश्र
बं॰ शा॰ तृ॰
७५

आङः प्रतिज्ञायाम्। शब्दं नित्यमातिष्ठते। स्वाभिप्रायाविष्करणे निर्णेत्रा
ख्यायाञ्च। गोपी कृष्णाय तिष्ठते। संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः। उदो
ऽनूर्ध्वकर्मणि हायाम्। मुक्तावुत्तिष्ठते। ऊर्ध्वे तु। आसनादुत्तिष्ठति। उपान्म
न्त्रकरणे। देवपूजासङ्गतिकरणमैत्रीकरणपथिषु। आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते।
मन्त्रकरणे किम्। भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन। आदित्यमुपतिष्ठते। गं
गा यमुनामुपतिष्ठते। रथिकानुपतिष्ठते। पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते।
लिप्सायाम्। भिक्षुः प्रभुमुपतिष्ठति। उपतिष्ठते वा। अकर्मका
च्च। सोनमुपतिष्ठते। उद्विभ्यां तपः। अकर्मकात्स्वाङ्गकर्मकाच्च

७५

श्रीगणेशाय
श्रीराम
श्रीराम

पितुर्विषये ज्ञानेश नोभवेत्
मिकृती सर्व: २

त्र २

आगमे: क्षमायाम्। आगमपस्यतावत्। शिञ्जिर्मिता सापायाम्। धनुर्विशिन्कृति
हन्ते गीततावदीश्ये। पैत्र कमरवाश्रहन्नते। पितुर्विषये ज्ञानेशनोभ
वितुर्मिकृतीसर्व: मात्रकं गाय: पितुर्मातुश्चागतं प्रकाञ्चं सततं पनिश्च
त४ सपतीर्थ:। नावकीश्येकिम्। मातु नन्द्हन्ति। किं नेते हि बजीविकाकुला
पकरोस। अपास्त्। वतृष्णा चकेऊनिकर्तव्या सेरवनो अपस्कि नतेवब:
अपस्कि नते २ हृक: कुकुठोमन्हार्थी।। श्वा आश्रया धीवो आठान्प्रवक्षे:। आनते।
आपकृते। शांह्यपालंभे। विशापशपते। समवप्रविभ्य: स्प: संतिष्ठते
प २ हविंदीष्यतीकम आवकिरति कुसुमंथापुरत्पच २

श्री गणेश
श्री
वै॰ म॰
६४

इतिकराग्नुह्यः। निविशाद॥ न्यादिपूर्वकाद्विशदद्धातोन्त।
निविशते। परिव्यवेभ्यः क्रियः॥ परीक्रीणीते। विपराभ्यांजेः। विज
अजेः यते। पराजयते। आङोदाओनास्यविकाशने। विद्यामादत्ते। विकाश
नेतु। व्याददातिमुखम्। पराङ्कर्मकान्नभवत्येव। व्याददत्ते। पिपी
लिका। पतंगस्यमुखम्। क्रीडआङ्अनुसंपरिभ्यः। आक्रीडते। अ
नुक्रीडते। समोऽकूजने। संक्रीडते। कूजनेतुसंक्रीडतिचक्रम्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्री

॥ कंड्वादिभ्यो यक् स्वार्थे ॥ कण्डूञ् गात्रविघर्षणे। कण्डूयति। कण्डूयते।
मन्तु अपराधे रोषे च। मन्तूयति। वल्गु पूजामाधुर्ययोः। वल्गूयति। अ
सु असु अस उपतापे। असूयति। असूयति। लेटाङ् धौर्त्ये। लेलाय
ति। मेधा आशुग्रहणे। मेधायति। सुख दुःख तत्क्रियायाम्। सुखति।
दुःखति। सपर पूजायाम्। सपर्यति। भिषज् चिकित्सायाम्। भिषज्यति।
इषुध शरधारणे। इषुध्यति। गद्गद वाक्स्खलने। एला केला खेला
विलासे। हृणीङ् रोषणे लज्जायां च। महीङ् पूजायाम्। महीयते। अगद नीरोगत्वे।

सुखदुःखं चानुभवतीर्थः ५

रा५

श्रीगतोश्र
श्री॰ ९
वं॰ ग्र॰
९२

उगाव नति॰ शाबयति॰

प ४ स्वोहर्वउ स्वोर्हर्नकारस्य उत्वं प्रा प्तोतिशासाहोस्वरेपरे तद्धितेइपो

माद्यति।युवा आवांवचे।युष्मयति। अस्मयति॰ स्वानं [redacted] अस्मा

वत्। श्र नयति इ सेको विद्वांसं विद्वयति। विशावयति इत्यपने। छिद्यवेति

त्पन्ये। उद्वंउद्विवयाति। उहे विवता। प्रत्यंचं॰ प्रतीचयति॰ प्रत्यैविचत्॰ति

र्यचं॰ ति र्यायति॰ अति ति नायत॰ स[redacted]वंस धापयाति। सम्यंचं॰ समीचयति।

स्पापयति। [redacted] । अंतिकं नेदयति। बाढं साधयाति। वहुं ज्याप

यति। वर्षयति। स्फिरं स्फावयति। उरुं वरयति। कृतं करयाति। त्रप्रं

त्रपयति। दीर्घं द्राघयति। वन्दारकं वन्दयति। ॥ इतिनामधातुप्रक्रिया॥

धूं ४

[redacted]

९२

[redacted]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय २
श्री २

चीयतशीसंचिनोत

पश्चीयरपते

तिउच्छपते। पुच्छं पर्यस्यति। परिपुच्छपते। मारात्समाचपने। मांउं संचिनोति। संभां
उयते। चीयतार्थं नेपरिधानेच। चीयरायपेतिपरि धत्तेवा। संचीवरयते भिक्षुः॥
अर्थ वेदसत्यानामापुकु औ। अर्थमाचष्टे। अर्थापयति। आर्तीयपते। वेदा
पयति। सत्यापयति। एनीयाचनति। एतापते। पटुं प्रथयति। कृतौ सत्यां
पूर्ववाति। लोलोपः। अपिप्रथत। अपप्रथत। मृदुं म्रदयति। अमिम्रदत।
भृशं। कृशं। दृढं। भ्रशयति। क्रशयति। द्रढयति। अबभ्रशत। अचकशत।
अदूढपत। परिवृढपत। [illegible] पर्यवव्रढत। वीमां वाचष्टे। त्यादयति।

कुपुम्वत्माव: नस्मानिनेपुम्वत ५

पौत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्री॰

वै॰ व्य॰

७२

सद्यतुग्र आचारेनोपमानात्। कर्म्मधात्वोरुपमानाद्य आचारेऽर्थेऽस्येवेकारः। पुत्रमि
वाचरति पुत्रीयति। शिष्यमुपध्यायः प्रासादीयति। भिक्षुः कुट्याम्। भृशादिभ्यो
ऽभूत भावेयङ् अन्तहलोपश्च। अभृशो भृशो भवति। भृशायते। अशरवध
वति। शब्दायते। क्विपपि भृशाति। च्विनपि। अस्य च्वौ॥ अकारस्य इकारो भवति बै
पत्ने। भृशीभवति। भृशभूत। भृशभूता। सुमनायते। उपसर्गसमानाको ने
पूर्वपदं धातुसंज्ञा हेतौ प्रत्यये विकीर्षितोपधा यक्रियते। सुमनायति। उन्मना
यते। सुखादिभ्यो यङ् कर्त्तुर्वेदने। सुखं वेदयते। सुखायते। दुःखायते। पु
च्छादुदसने व्यसने पर्यसने च णिङ्। पुच्छमुदस्यति। उत्पुच्छयते। पुच्छं बसति। ७२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीजगतीश्र
श्री॰

कविनीवाचयति। कवयति। कवीयात्॥ नामधातो र्द्धिवासो। अवायीत्।
विनिवाचयति। विवाय। विव्य॰ विव्यतुः। अववीत्। अवायीत्। श्रीनिवाचयति।
श्रयति। श्रयिता। अश्रयीत्। पितेवाचयति। पितयति। पितयांचकार। त्रि
रु॰। पित्रियात्। भूनिवाचयति। भवति। बुभाव॰ बुभुवतुः। अभावीत्। द्रुनि
वाचयति। द्रवयति। दुद्राव। अदुद्रवत्। नमानोस्योपधाया दीर्घः॥ सा
रे हेति॥ रमिवाचयति। रमति। रजेवाचयति। राजयति। राजयांचका
र। मन्याइवाचयति। मन्यति। मन्यीयति। समुन्नीयति। घेतिवाचयति।
घयति। कइवाचयति। कंति। चके। चकेतने। स्वइवाचयति। स्वति सस्वौ। सस्व।

श्रीगरोश २
वं॰ श्री॰

श्रोडिदत।पुढंकरोति।पुढयति।श्रोजढत।श्रोउढत।कजुयङः।पय
मानात्कजुराबानेऽर्थयङ्‌श्येनइवाचरति।श्येनायते।काकः।पंडिता
यते।मूर्खः।यङिवासलोपः।पपायते।पयस्यते।तत्राः।अपसरसश्रोजसस्
यते।मूर्खः। यङिवासलोपः।पपायते।पयस्यते।तत्राः।अपसरसश्रोजसस्
मनसातिस्पम्।अप्सरायते।श्रोजायते।सुमनायते।नाम्नआचरेःकिघी
ला।लक्ष्मइवाचरति।लक्ष्मति।अइवाचरति।अति।अतः।अति।लिटि
श्रौ।अतुः।उः।यतःपस्यालोपः।योश्चाम्।इता।इष्यति।आसीत्।मा
लेवाचरति।मालाति।मालांचकार।मलिता।मालिष्यति।अमालासीत्।

क्षिपस्तार्थीपलारिलोयः३ ठुँ ठि।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय

श्री

श्री

मानाव्ययाभ्यां काम्यः किंकाम्यति। स्वःकाम्यति। करोति च। नाम्नः करोतेर्णिच्।
मनस्यति। तपस्यति। वचस्यति। शब्दादिभ्यो यङ्। शब्दायते। वैरायते। कलहायते।
अभ्रायते। उष्मबाष्पधूमेभ्यः उद्वमने। उष्मायते। बाष्पायते। धूमायते। णिङ्
करोतौ। नाम्नो णिः प्रत्ययः करोतौ सचेष्टितः। घटं करोति। घटयति। महान्तं करोति।
महयति। पुंवल्ल्ययोः कन्। यवयति। कनयति। नाविष्ठवत्कार्यम्। स्थूलं
करोति। स्थवयति। दवयति। ह्रसयति। क्षेपयति। क्षोदयति। प्रियं करोति।
प्रापयति। गुरुं करोति। गरयति। स्थिरं करोति। स्थापयति। उच्चैः करोति। उच्च
यति। जेरक्रमेच्छिर्षा। स्वराद्देः परः। अद्विरूपीभ्यां णिच् स्य जो वा। श्रीजिदत्तः।

श्रीगरोशः
श्रीः
कं·प्र
७०

अनपियकानेप। पूर्वस्वरसहितिर्वः। धनायति। अन्यत्र धनीयति। उदकस्योदनपिपासायाम्।
उदन्यति। अन्यत्र उदकीयति। गीर्यति। गिरं चकान। पूर्यति। दिवमिच्छति।
दीव्यति। दिवं चकाम। अमुमिच्छति। अदस्यति। सत्तोऽदिः। कर्त्रीयति। हसात्तद्धित
पयस्तोपेवा। मागीयति। वाच्यति। कवीयति। समिध्यति। हसाघसपलोपो वाऽनपि।
नाम धातौ समिधौ ता मातायायाम्भ्यांयो न। किमिच्छति। इदमिच्छति। स्वनि धति। अ
श्ववृषयोः सुक मैथुनेच्छायाम्। अश्वस्यति वडवा। वृषस्यति गौः। क्षीरल
वणयोर्लालसायाम्। क्षीरस्यति बालः। लवणस्यत्युष्ट्रः। नाम्नोऽलालसायाम्। पे.२
सुगसुकौ। दधिस्यति। दध्यस्यति। मधुस्यति। मध्वस्यति। यशस्काम्यति। सर्पिष्काम्यति।

७०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

जाज्वरीति। जाजूर्त्तः। जाज्वर्त्ति। तात्वरीति। तातर्त्ति। स्त्रिवु गतिशोषणयोः।
सेस्त्रिवीति। सेस्त्रोत्ति। मव बन्धने। मामवीति। मामोत्ति। मामूतः। मामवति। मामोषि।
मामोमि। मामावः। मामूमः। तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसार्थाः। तोतूर्वीति। रेफाच्छ्वो
पः क्वौ झलसादौ नमा हे। नैर्वपत्य ये व तोतो तोतूर्त्ति। तोतूर्तः। तोथूर्वीति। तोथूर्त्ति।
मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः। मोमोर्त्ति। मोमूर्त्तः। मोमूर्छीति। ॥ इति यङ्लुगन्तप्र
क्रिया ॥ ॥ अथ नामधातवः। नाम्न उप्सायामर्थे यप्रत्ययोऽयं स्याच्च ई काम्यः आ
त्मनः। पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। कवित्स्यन्वयच्च कामः। गामिच्छति। गव्यति। नाव्यति।
मघाति। उष्मचाति। मनसाचाति। काम्यश्च। पुत्रकाम्यति। धनस्य नेकामोगर्धते।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
श्री
चं. प्र.
६९

सलोपो दीर्घश्च रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घः ४

जागर्ति॥ तस्मादे ङित्ति भिन्नसंप्रसारणाम्। तस्य धातोः य ङुल्के नसि ङा चा तु जुगा
प्यः॥ जाग्रज्जः। जागृहति। जागृहि। जाघृन्हि। जागृहिता॥ अजागर्हित्॥
जर्गृधीति। जर्गृर्द्धि। जर्गृद्धः। जर्गृधति। जर्गृधीथि॥ जर्घर्त्ति। अजर्ग
धीत्। अजर्घर्त्। सिपि। अजर्घाः। अजर्घर्त्। अजर्गृधीत्। अजर्गृद्धाम्॥
पापृच्छीति। पापृष्टः। तस्मादेन संप्रसारणाम्। ङिति कसे क्ङो नमेव छस्यशे
वस्यड्ः। पापृश्मि। पापृष्वः। पापृश्मः। ह्वयजतो॥ याह्वयीति। जोहोति। जो
हतः। जोहयति। जोहसि। जोहोमि। जोहावः। जोहामः। हृयज्ञतिर्नेपा। जो
हर्यीति। जाहर्त्रि। जाहर्पति। जाहीहि। अजाहः। अजाहर्त्ताम्। अजाहर्यः।
यरत्यर स्त्रि वर्विमयाभुष धायकानयोउः क्ङौ ङकसादो नमाहोके चकपेचे।

पवयो वर्मे हल्कारेच लोपः ६

६९

अ १

अराधात । सास्वपीति । सास्वप्नि । सास्वपुः । सास्वपति । सास्वपीत । असास्वपम् । सा
सप्यात् । असास्वपीत । असास्वपाता । कृ । चाकतीति । चाकर्त्ति । तातनीति ॥
तातर्त्ति । तातीर्त्तः । तातिनति । तातिर्हि । तातनानि । अतातनीत् । अतातेः । अता
तीर्त्तम् । अतातानीत । अताताताचीछाम । अताताताग्निखुः । अतैर्पिङ्लुकि
त्येपूर्वस्यनइत्यत्येजुकु । नौनिकोणपूर्वस्यासवर्णाइतीप । नार्त्ति । अनिपर्त्ति । अन
नीति । अनिपनीति । अन्नतः । अनिप्नतः । कोनिलोपइतिलोपः । अनानीति ।
अनिप्नति । लिटि निङ् लुकि छिये । अनिपात । अनिनिपात । अनीनिपात ॥
ग हूग्रहणे । जर्गहीति । जर्गर्ढि । जर्गढः । जर्गहति । अजर्घर्ट । अहउपाने ।
ता सस्यरेफ नासंयोगा नेसस्य सस्येव दोवो नान्यस्य

कृ ५

सलोपौहो
भस्य २
ज ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

श्री

चं. म.

६२

यनीयचति। जंगमीति। जंगन्ति। जंगनः। जंगमीमि। जंगुन्मि। जंगन्यः। जंगन्मः।।
जंघनीति। जंघन्ति। जंघ्नंनः। जंघूनि। जंघंहि। अजंघनीत्। अजंघन्। आशि
षि। वध्यात्। अवधीत्। अवधीष्टाम्। वंवृति। अवंचुः। वंवंति। वंवतः।
वंचूति। वंच्यात्। अचवनीत्। पेपवीति। पोपोति। पेपुतः। अपेपवीत्।
अपेपोत्। पोपविता। अपेपावीत्। नोनवीति। नोनोति। जाहेति। जहाति।
जाहितः। जाहति। जाह्यात्। जाहीहि। अजाहेत्। अजाहात्। अजाहिताम्। अजा
हुः। जाहेपात्। जौहितो। अजाहासीत्। अजाहासिष्टाम्। दादेति। दादाति। दा
तः। ददति। दाद्यात्। देहि। दादेयात्। अदादात्। अदाताम्। एवं धाधेत्।
दाधेति। दाधाति। दाद्धः। दधति। धेहि। दाधेयात्। अदाधासीत्। तम्।

६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जाघ्रातिसा सिपि अजाघ्राः। अजागाधीत्। अजा[illegible]त्। नाध। नानाधीति।
नानाति। नाना तः। दाद धीति। दादद्धि। देदढः। दाधति। अदादधीत्। अदा
धत्। अदाद्धुम्। अदादधुः। अदादधीः। अदाधत्। अदाधः। ददधित।
अदादधीत्। चोस्कुन्दीति। चोस्कुन्ति। अचोस्कुन्दीत्। मोमुदीति। मोमोत्ति।
कूर्दखूर्दगूर्द गुद क्रीडायामेव। चोकूर्दीति। चोकूर्त्ति। अचोकूर्दीत्। अचो
कूर्त्। सिपि। अचोकूः। सह लातां। सहुपधानां वयङ्लुकि पूर्वस्य नुगागमः।
नीक्। वर्करीति। वनीकरीति। वनीकरीति। वर्कर्त्ति। वनीकर्त्ति। वर्कृतः। वनिकृतः।
वनीकृतः। वर्कृति। वनीकृति। अवर्करीत्। वर्वृतीति। वनिवृतीति। व
नीवृतीति। वर्वर्त्ति। वनिवर्त्ति। वनीवर्त्ति। वनीवंचीति। वनीवन्ति। वनीवक्तः।
वनिकर्त्ति २ वनिकर्त्ति ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गुसां वा घित्यानि त्यपत्या न्वुक्। अबोभूवीत्। अबोभूताम्। अबोभूवुः।
पापचीति। पापक्ति। पापक्तः। पापचति। अपापचीत्। अपापक्।
अपापक्ताम्। अपापचुः। पापचांचकार। अपापचीत्। ङः स्थे
अपि नोपधाया गुसाः। बोभुजीति। बोभोक्ति। अबोभुजीत्।
अबोभोक्। बोभोजिता। अबोभोजीत्। वावदीति। वावत्ति। जाघृती
ति। जाघर्द्धि। स्पर्द्ध संघर्षे। पास्पर्द्धीति। पास्पर्द्धि। पास्पर्द्धः।
हे। पास्पर्द्धि। सिपि उत्यपन्दे। अपास्पर्त्। अपार्द्। अपास्पार्द्धः।
अपास्पर्द्धम्। गाध प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च। जागाधीति। ६८

श्रीगणेश। राम

श्रीगणेश

श्री

दृध्धीयते। हन्तेर्हिंसायां घ्नी। जेघ्नीयते। जंघन्यते। स्वपिस्यमिव्ये
मेयङि संप्रसारणम्। सोषुप्यते। सेसिम्यते। वेवीयते। वा
यः किर्यङि। चेकीयते। वावायते। जाजायते। जंजन्यते। शी
ङो यङ्यये कृति। शाशय्यते। डो ढौक्यते। तो त्रौक्यते। :
इति यङन्तप्रक्रियाः॥ वान्यत्र कुत्र प्रत्ययसंबोधनार्थ विना यङो
यङ्लुक्। यङि लुकि सति पितस्ताम्ब्रोधेत। बोभवीति। बोभोति।
बोभूतः। यङ्लुगन्तात्परस्मैपदं च॥ बोभवांचकार।

है: द्विरुक्तात्परस्य प्रत्ययस्य ङ्ग्रन्थ (उस: बोभूवति। १

श्रीगणेश
वे. [illegible]

संप्रसारणं

वावरपते। ख्यपते॥ शोशूयते। शेश्वीयते। सासमर्पते। कयते
पूर्वस्य न चुत्ये यङि:। कोकूयते। चकुसंस चंसु ध्वंस कसपतपद
स्कंदां यङि। चङ्‌ जुकि वपूर्वस्य नीकू। व नीवंच्यते। सनीस
स्पते। वनीभ्रस्यते। दनीध्वस्यते। वनीकस्यते। पनीपस्यते।
पनीपद्यते। चनीस्कद्यते। सतो निर्यङि ओच। वेकीयते। नेक्रियते।
वेव्रियते। चाकरी॥। ख्रवि दृ धामामा मांगे हाक पिवति सोस्यो मा
तई कारः। कुतिह स। देधीयते। घ्राध्मो नीर्पपते। जेघ्रीयते।

[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम
श्री

फ° १ ल° २

वर्णलोपः पूर्वात्यचस्याङः यङि यङ्लुकोः। चंचूर्यते। पम्फुल्यते।
तुनित्य मे भो नुस्वारौ न्यतेस वपत्तन्तोय ता। जैजप्यते। जंगतेव
फल्यस्तस्य यङि। जेगिल्यते। पंपम्यते। बंभ्रम्यते। तंतम्यते।
नोलोपः
जंजम्यते। दंदह्यते। दंदश्यते। बंभज्यते। पशवाघनसंयवत्यो॥
पंपश्यते। नीग्लुचुपथस्यासत्यूतो घातो यङि। पचे पूर्वस्य नी
कानीनत्यते॥ चनीचल्यते। जनीगल्यते। वनीवस्यते।
पनीपद्यते। चनीकस्यते। वशोर्यङि नसंप्रसारणम्॥१॥

श्रीसारस्वत

श्री॰

पं॰ अ॰

६५

लोलुप्यते ३

न ३

जो ह्वयते। वेवियते। आतः यङि यङ्लुकि च पूर्वस्यात् आकारः।
पापच्यते। पापठ्यते। सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतीति यङोपसं सो-
सूच्यते। सोसूत्र्यते। यकारपररेफस्य नेत्ययं निषेधः (इति भाष्य) अटाट्यते।
अरार्यते। ऊर्णोनूयते। गत्यर्थात्कौटिल्ये एव यङ्। क्रम्-
पति। चङ्क्रम्यते। वाव्रज्यते। लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्यो
भावगर्हायां यङ्। गर्हितं लुम्पति। लोलुप्यते। सासद्यते।
नेमजपां नुक्। जभादीनां जय जभ दह दंश भज पश च नफ

६५

श्रीगणेश राम
श्रीगणेश
श्री
राम

स्वार्थसानात्तुस्यादेव। गुगुप्सिषते॥ इति सानप्रक्रिया॥
अतिशये हसादेर्यङ् द्वित्वं। हसादेरेकस्वराज्ज्ञाति अतिशये
ऽर्थे धातोः पुनः पुनश्च यङ् प्रत्ययो धातोर्द्वित्वं च। पठि यङि पङ्
ङ्पि च पूर्वस्य नामिनो गुणः। सधातुः ङित्या ततः अतिशये न
पुनः पुनर्वा भवति। बोभूयते। बोभूयांचक्रे। अबोभूयिष्ट। बो
भूयते। अनापि च हसान्तात्। हसान्तरस्य यस्य लोपो भवति।
अनापि विषये। बोभूजौ चक्रे। मोमुद्यते। लेलिह्यते।

१२३२१

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री श्रीगणेश श्री
वं. श्र । श्री
६४

श्वयतेस्सम्प्रसारणम्वा ६ विषु दिध्यिरिषति दिध्यरिषति ३ नितरिषति २

अकर्मकेतिकिम् । छमुन्द्रातिवत्सम् । स्मः । विवृत्सति । विवर्तिषते ।
निनर्तिषति । तिनृत्सति । चङ्य । नर्सहंनात्सस्यन्द्वातितर्निषति ॥
यियवीषति । वियविषति । उधूर्षति । धू कौटिल्ये । दुधूर्षति । सिमपू
ङ अरंजोरिभ्यः सन्स्यत् । सिस्मयिषति । पिपविषति । अशीरिषति ।
अंजिजिषति । अशिशिषते । उच्छिषति । अधिजिगापयिष
प१ ति । अध्यापिपयिषति । शिक्षापयिषति । शुशावयिषति । जुहा
वयिषति । पुस्फारयिषति । बुन्दापयिषति । सा नो ता सान ।
अट्सपोः पूर्वस्योकारस्यात्वंपवर्गयरलजकारेष्ववर्णपरेषुपरतः ॥ ४

६४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश॥ राम

श्री गणेशाय

श्री॰

स्का सो सि टी वा ४८

स्तौति। अस्य न्तयो नेषे पूर्वो ऽसस्य षः। तुष्टूषति। तुष्टावयिषति। सुष्वाप
यिषति। वेविक्षति। च्छा सति। स सुषुप्सति॥ इणः सेगम्। अधेयधने जि
गमिषति। यो धने तु प्रतीषिषति। इणवधिकेः अधिजिगमिषति।
इयर्तौ। अरीप धा छ्व सा हि. ह्पा न्तव [illegible] किलौ। दिघृतिषते।
दिघोतिषते। उर्जिषते। जर्चिषते। लिख अन्दनयिन्पासे। १
लिलिखिषति। लिलेखिषति। लिलिहिषते। लिलिहिषते। गधोः हिंस
यामिट् सेड्वाय सो परस्वा नित्सति। अन्यत्रारिरात्सति। अवोचक
मकस्य गुणो। यासेड्वाय सो परस्व। मुमुन्दते। मोन्दते। यावत्सः स्यव

ब२

श्रीगणेश
चं. म.
६२

इयन्तसधमजश्रीस्वपूर्णुमसनिम्पः सयेद्धाहिरेविषति॥
वस्पानिनिसोद्वः। दिधुषति। मर्दिधिषति। सधेअनिसे
स्वनस्पइभेधुतिहित्वेसोपश्च्वाई्सहि। विभजिषति। भजे
नसोनननपिवा। विभजिषति। विभ्रन्तति। विभर्द्धति। शिश्र
यिषति। शिश्रीषति। सिस्वतिषति। सस्वूर्षति। पिपविषति। पु
पूषति। उ रीनविषति। उर्णोतेरिडा दिप्रत्ययोवा ङित्। उर्णुनूषति।
उर्णुनविषति। विभनिषति। वुभूर्षति। सिसनिषति। सिषासति। तम

६३

श्री गणेशः

न भाभस्यैकोनाचेश्च । खसेचपा भस्या नां । निपसते । लिप्सति । शिक्षति ।
पित्सति । पतत नस्यानि पुग्भ्यः सखे । ज्ञपित्सति । पिपतिषति । मित्सते । मित्स
ति । आप्ज्ञोतेरीः । आप्नोतेरात ईः सपूर्वलोपश्च । ईप्सति । ऋधेननाये
या । ऋधेरिड्वा यावानाप प्रत्ययो भवति । ऋधनापति । ऋशिशिष
ति । तितनिषति । तितंसति । तनेस्मा चैसेवा दीर्घः । तितांसति । दिद्
निद्रियषति । दिद्दनिद्रूसति । दंभिसपि भ्यांसस्यवेट् । दिदंभिषति ।
जि सपधियषति । सपेः स्वरस्यसाद्वेवेइता पूर्वलोपश्च । दंभेर्नोद्ध
सिप्सति । धीप्सति । ऋतिति सिउपधाने स्पलोपः । धिप्सति ।

श्रीगणेश
श्री
वैं॰ ग्र॰
६२

पुपूर्षति। बुभूर्षति। रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च। रुरुदिषति। विविदि-
षति। मुमुषिषति। हो ढः। षढोः कः सि। आदिर्जवानाम्। जिघृक्षति। हृति। बुभुत्स-
ति। स्मृ गृ दृ धृ प्रच्छां सः स्येट्। विकरिषति। जिगरिषति। दिदरिषति। दिध-
रिषति। अत्र नसे परे दीर्घो नेष्टः। पिपन्दिषति। अनुमिच्छति। जिघांसति।
सप्रत्यया न्तस्यैव धौते उपसर्गाधीन्त्युयेम्। ईर्ष्यिषिषति। ईर्ष्यिषिषति।
हनिङोः सिद्धी र्घः। जिघांसति। इङः से गमसनाता पूर्वदात्। अधि जिगांसति।
गमेः सस्येट् नास्ति। जिगमिषति। इत्से॥ आपिद्राधावभमसमशकपतपदा-
मी ङ्माङ्मे ङो स्य नसेय सत्वाति सेपरे पूर्वस्य च लोपः। दित्सति। धित्सति। ६२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश

प्र०

६८

ईर्ष्यस्त्रन्द्रांतौ ईर्ष्यते। सनि सिपस्य वा ॥ छित्यमात् तीयो हसः एकस्वरो वा

ङि ईर्ष्यपति। ऐर्ष्यिपत्। द्वितीयपन्द्रे सांतो। ईर्ष्यियिषत। आद्यपन्द्रे।

ईर्षिषिषति। ऐर्षिषिषत्। मति तुस्य वा द्दपन्द्रैः ऐर्षिष्यत्। ॥ इति सन्त म ४

प्रक्रिया॥ ॥ इच्छायां नात्मनः सः। धातो रात्मन इच्छायां येसप्रत्यया द्विस्वा

भवितुमिच्छति। बुभूषति। सभषो चकार। अनुभूषीतां। ङः सः। उवर्णांतो

ह्यवर्णात्। एनं नाम च्यह ग्रही मेध्यो वप नस्य स नेट्। नानिट् सि। इच्छुर्जिते सप्र म २

त्यये परे गुणो न स्यात्। तितीर्षति। सिद्धि घः। चिकीर्षति। चिकीर्षति।

जिगीषति। पुपूषति। यः से। यियन्नुति। यियासति। मुमूर्षति।

स्मर्तृ हृ कारस्य ईरभवति २

श्रीगणेशाय
श्रीराम
वं. स्त्र.
६९

मदी हर्षदैन्ययोः। मदयति। ध्वन शब्दे। ध्वनयति। जनीजॄष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च।
जनयति। क्नसु ह्वरणदीप्त्योः। क्नसयति। रञ्जेर्णौ मृगरमणे नलोपः। रजयति। अ
रीरजत्। शमयति। ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। ज्वलयति। ज्वाल
ह्म ४ यति। ह्वल ह्मल चलने। ह्वलयति। ह्वालयति। ह्मलयति। ह्मालयति। ग्ला
स्ना वनु वमां च। ग्लापयति। स्नापयति। स्नपयति। नकम्यमिचमां।
कामयति। अम गतौ। आमयति। चामयति। शामयति। दर्शने मिन्न। निशा
मयति रूपम्। यच्छतिर्भोजननेतोऽन्यत्र मिन्न। आयामयति। अन्यत्र स्खा
दाने यमयति। स्खदिर् अवपरिभ्यां च। मिन्न। अवस्खादयति। परिस्खादयति। ६९

५२

श्रीजगदीश
श्री २
श्री

तेनात्येवाश्रौ पिछति। गाः पूरोवातः। विन्न वियोगे हुवैवोरि द्वौ जो। हूषयति।
होषयति। इगोश्रौवा गमिः। गमयति। अजिगमत्। आपयति। आपीपत्।
मितां ह्रस्वः। घट चेष्टायाम्। घटयति। व्यथयति। प्रथयति। प्रथति। प्रस
विस्तारे। प्रसयति। म्रद मर्दने। म्रदयति। स्खद विद्रावणे। स्खदयति।
त्वरयति। ज्वरयति। नट नृत्तौ। नटयति। चक तृप्तौ। चकयति। लगे संगे।
लगयति। ज्वल दीप्तौ। प्रज्वलयति। ध्मा आध्याने। ध्मनयति। दमये।
दनयति। नू नये। नाययति। श्रा पाके। श्रपयति। मारणतोषणनि
शामनेषु ज्ञा। ज्ञपयति। अन्यत्र ज्ञापयति। कंपने चलिः। चलयति।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रंभयति। अररंभत्। असलंभत्। हापयति। अजीहपत्। असस्मरत्।
अदद्रत्। वेष्टिचेष्ट्योः पूर्वस्यात्वं वा ॥ अववेष्टत्। अविवेष्टत्। अचचेष्टत्।
अपिभ्रजत्। अबभ्राजत्। कयाररणभणश्रणलुपहेठहेम्थालिसोलोटिलो
पीनां वा ह्रस्वो ङसये ॥ अचिकणत्। अचकाणत्। स्वापेः संप्रसारणमङि।
असूषुपत्। श्वयतेः तस्य संप्रसारणं वा। अशिश्वयत्। अशूशवत्। जि
घ्रतेरुपधाया इद्वाङि। अजिघ्रिपत्। अजिघ्रपत्। सिध्यतेरैहलौकि
के धैत्वनस्यात्वं णौ। अन्नं साधयति। अन्यत्र सेधयति। प्रजने वीप

श्रीगणेश

श्री

अममार्जत्। इङ्। क्रीङ्जीनामात्वे णौ। अध्यापयति। अध्यापिपत्। अठ्स
पत्रेऽत्रो। इङो गाङ् वा। अध्यजीगपत्। क्रापयति। अचिक्रपत्। जाप
यति। ह्रीव्लीरी क्नूयी क्ष्मायीनां पुक् णौ। ह्रेपयति। अजिह्रिपत्। व्लेपयति।
अविव्लिपत्। रेपयति। पययोर्वसेहफाने वेलोप। क्नोपयति। अचुक्नुपत्।
क्ष्मापयति। अचिक्ष्मपत्। दुर्बै औ दीर्घः। दूषयति। स्फायो वः। स्फाव
यति। अडुडघम्। अठ पयाति। अडिडत्। अर्व पूजायाम्। आर्चिच
त्। औणिणत्। औज्जिजत्। अपिप्रपत्। णीलमोः स्वयेतृमनत्वपलिटः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यु०

सारसौ युगभावश्च। अजूहवत्। व्यापयति। अधि अपत। अध्यापयति। अवी
जपत्। पातेर्लौ लुक्। पालयति। धूयो नक्। स्मियो हेतौ। विस्मयते
नात्वं। भीस्म्योर्हेतुभये। आत्वं। भ्यामात्वं योका ... यस्मये॥ जटिलो वि
स्मापयते। भियः स्वरस्यात्वं वा तस्माभावे षुक्। ञौ हेतोश्चिन्ह पो। मुंडो
भापयते। भीषयते। रुहेर्ञौ [illegible] पो वा। रोपयति। रोहयति। अरूरुप
त्। अरूरुहत्। कल्पयति। अचि कृपत्। अचकल्पत्। कीर्तयति।
वर्तयति। अवीवृतत्। अववर्तत्। मार्जयति। अमीमजत्।

श्रीगणेश
श्रीराम

घर्जिते र्णाति। घातयति। अजीघतत्। शदेरगतौ तो णौ। शातयति।
अशीशतत्। गतौ तु शादयति। रातोऔपुक् पुक्ङि उराणः स्मगतौ। अ
र्पयति। आर्पिपत्। दापयति। अदीदपत्। धापयति। अदीधपत्।
स्थापयति। तिष्ठतेर् उपधाया इत्। अतिष्ठिपत्। पादेर्घुकौ। पाशो
छासो ह्वेञ् व्येञ् वेञां पुग्णौ। पाययति। पिबतेर् उपधे स्यैका
र उपधाया लोपश्च। अपीपत्। शापयति। अशीशपत्। छापयति।
अचीछपत्। सापयति। असीसपत्। ह्वापयति। हृ पतेरङ् स्यैः। संप्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मवंतं प्रेरयति। मावयते। मावयो वकारः। अउ सपोः पूर्वस्योकारस्य त्यंच
यगे परे जकारे च वर्णे परे पुपनतः। अधीभवत्। मूङ् बंधने। अमी
मवत्। अपीपवत्। अरीरवत्। अलीलवत्। अजीजवत्। स्त्र
वति शटरोति द्रुयति प्रुयति प्लुयति च्युयति नाम ङ सपोः पूर्वस्य त्यंचाव
र्णे धात्वन्तरे परे। असिस्रवत्। असुस्रवत्। अशिश्रवत्। अशुश्र
वत्। अदिद्रवत्। अदुद्रवत्। नरितः। अशशासत्। अउदै फत्। अ
ताततृिः नेः। [illegible] वारयति। अचूचुरत्। हनो घतः। हतेर्घात् हे [illegible]
आशिषि वुनयुजोनवाकौ फसकारो रावेयतः धातोरतीते काले एतौ॥ शो। भवी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगतोश
२७८

सू वैपैशुन्ये। सूचयति। मु अपक्रवरो। ष्वमुमुञ्चत्। सू अवेछने। ष्वपुसूत्रारा।
उनपरिहारो। ऊनयति। त्रिनिमि त्तः स्वनादेशो द्वितीयेकर्त्त वोस्यानिवत्।
स्याह रपनः स्वनादे धातोर्द्वितियोऽवयवोऽद्वित्वं लोपस्वरो द्विर्भवति।
ध्वे ननत्। अर्थ उ याचने। अर्थयते। आतं पत। संर्धीमयुद्धे। असस
अमत। अंघ ह्रूपघाते। आंघ धत्। अंक अंग पदे लक्षणे च। आंचकत।
॥ इति चुरादयः॥ ॥ धातोः प्रयोगो। प्रयोजक व्यापारेऽणे धातोर्णिः प्रत्ययः

शा२

अतः॰ यत्न्यातस्चाऽनापिलोपः१

५६ प्रयति। अथाईत्ता कथयाथ्यप्रबंधे। अथोपस्यानि यत्येतद्धि [illegible]
कथयति। अथ लोपितोनाकार्यै। अवकथ्पते। वरइसायां। अवयनत।
गणसंख्याने। गणयति। गणोः पूर्वस्यईच अङपवेऔ। अजीगणात्। अ
जगणात्। सनगदौ देवशब्दः। स्तनयति। अतस्तनत। गदयति। अजग
दत। पतगतौ। वा अंतः। पतयति। पतति। पतयांचकार। अपतीतत। वा अ
दंतइत्येके। पातयति। अपीपतत्। नवप्रतिपत्ते। रवयति। कवगतौ स
ख्यानेच। कथयति। सपहईप्सायाम। सपहयति। भामक्रोधे॥१॥ ५६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगती राए

श्री।

२४

शमँन्तस्त्रालोचना। शामयते। अशशमत्। दिवपरिकुजने। उविक्षानेः
गारयते। अजीगरत्। विदवेतनाख्यानतिवासेषु। वेदयते। वेदयांवक्रे।
अथनामन्त्रो वा। कुत्सेति धातुः कुत्सितस्मयते। कुत्सयते। अचुकुत्सत। अ
ष्ययाकुत्सेति नाम ततोऽन्निः करातिमीत्यन्ते। फारायते। नवगनेपामुनोभ्यो
हिंसार्थेभ्यः स्यात्वेजिः। हिंसयति। सातियोगे। प्रसापयति। भूमिश्री
कनयाचिन्तनयोः भावयति। अबीभवत्। लोकृलोच भाषणे। तोरितः।
सहितः शास्त्रवा भुक्तं कार्यत। अलुलोकत। अलुलोचत। धूप्रकंप
ने। धूप्रप्रीणोऽकुमौ। धूनयति। धवति। प्रीञ्तर्पने। प्रीणयति।।

कवितवार्थेऽन्निः तमोऽग्राह्यमवीकारनं। ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय
नम
वं॰ म्र॰
५५

खचे १

खचखचहिठभूतप्रादुर्भावे॰ खच्नाति॰ चखाख्रौने। खेचानाति॰ हिठ राति॥ ॐ॥ इति
पंपूर्ञ्जीया॰ ॐ॥ वड संभक्तौ॥ वडीते। ववडे। बावडिषीष्ट। अवडीष्ट। अव.त॰
ॐ॥ इति [illegible] क्र्यादयः॥ ॐ॥ चुर स्तेये। चुरादेः स्वार्थे णिः [illegible]॰ सधातुः। चोर
यति। चोरयांचकार॰ चोर्यात्। अचूरचत्॥ चुरः॥ अचूचुरत्। रघोः हु स्व उपधा
याः। लघोर्दीर्घः॥ अचूचुरत॰ चिति स्मृत्यां॰ चिंतयति॰ अचिचिंतत्। चुरा
दिर्णि चेति केचित्। चिंतति। यत्रि संकोचने॰ यंत्रयति॰ अययंत्रत॰ स्फु
लडि उत् हेपने। स्फुलंडयति। स्फुलंडते। स्फुकारइदित्वकोलंडप
ति। लंडति। पीड अवगाहे। पीडयति। भाजभ्रासभासदीपजीवमीलपीडां ५५

चिलेतिपठित्वा अडुइत्करणे तेऽ पादिक लेलिङ्ः नेनविन्यात् इत्यादौ नलोपेन॥

श्रीगणेशाय
नमः

१

मर्दिता। मृद्नन्मृद्नन्। गुध रोषे। गुध्नाति। गोधिता। कुष निष्कर्षे। कुष्णाति। निरः कुषः
कुष्णाति। निरः कुषो वा इट् स्यादेरिष्टुनपि। निष्कोषिता। निष्कोष्टा। निरकोषीत्। त२
त२ क्षुभ संचलने। क्षुभ्नाति। क्षुभ्नादिषु न णत्वम्। क्षुभ्नान। णभ तुभ हिंसायां।
नभतुः। नभिता। क्लिश विबाधने। क्लिश्नाति। अक्लेशीत्। अक्लिक्षत्। अश
भोजने। अश्नाति। अशानः। उ ध्रस उञ्छे। ध्रस्नाति। ध्रसिता। उकारो धात्वव
यव इत्येके। उध्रसां चकार। विष विप्रयोगे। विष्णाति। विषाता। वेष्टा। अवि
क्षीत्। पुष पुष्टौ। पोषिता। अपोषीत्। मुष स्तेये। मोषिता। अमोषीत्।
अशीत३

श्रीगणेश
राम
वं.म
५

सा जनेशी
चतुर्थ ३

श्लिषत.लिषौति.सश्लै.लिलाय.लाता.लेता.अलासीत्.अलैषीत्.ब्री
वरते.विब्रूताति.ह्रः.इति वा इपः.ह्रं.ब्री वरते.वृत्तादि.शीभयभाता
यो:.नृषि ह्रिं सायाम्.एषां अपां सांवा हृस्वः.न्हितादि.न्हेता.सां
वं.यो धने.जाताति.जझो.सायात्.सेपात्.वं धव धते.य धूति.यवं धि
य.ययं.कुं भं.स्याति.अभां.सीता.मे वधिलोऽसोम भूति.मेलिता.अंचे.
ये.व सेन्दु.मैं.अंयि.ग्रांविरं.मि.मोलि.:कित्यं.वा.शश्वं.व.शश्वा.वा.जयं.वः
गया.व.यं.पिता.कुं.प.कुं.पश्लेषरा.ल्हेदनयो:.बुर्के.व.कोषिता.मंत्रं
सेदभीरवनाविशेष:२

चन्द्रा ५

न्हो.द.पूर्णा:

श्री गणेश॥ राम॥

शश्वतुः शशुः २ ॥

धोर्धिहसे । धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति । रेफवकारयोर्हसपरयोः २

अथ हिंस ॥ हसात्वा ॥ शृ हिंसायाम् । शृणाति । शृ दृ प्रां ह्रस्वो वा लिटि । शशरतुः । शशर । शीर्यात् । शरिता ॥ अशारीत् । पृ पालनपूरणयोः । पृणाति । पपार । पपरतुः । पूर्यात् । वृ वरणे । वृणाति । ववरतुः । वूर्यात् । भृ भर्त्सनपूरणयोः । भृणाति । भूर्यात् । मृ हिंसायाम् । मृणाति । मूर्यात् । दृ विदारणे । दृणाति । ददरतुः । जॄ वयोहानौ । जृणाति । नॄ नये । नृणाति । कॄ हिंसायाम् । कृणाति । गॄ शब्दे । गृणाति । ज्या वयोहानौ । ग्रहादिकित् । जिनाति । जिज्यौ । जीयात् । अज्यासीत् । री गतिरेषणयोः । रिणाति । ली

जिज्याथ । इहक्तुः इडुः २ ली अभ्यासवकारे रेफस्याल्कश्च ॥

इयात् २ अरीत् २

श्रीगणेशः॰

धा॰ ग्र॰

पृ॰ ३ ५८

कॄञ् हिंसायाम्॰

कॄ विता॰ पूञ् पवने॰ प्वादी ह्रस्वः॰ कर्त्तरि चितुर्षु॰ पुनाति॰ अपावीत्॰ लूञ् छेद

ने॰ लुनाति॰ अलावीत्॰ अलविष्ट॰ स्तॄञ् आच्छादने॰ स्तृणाति॰ तस्तार॰

तस्तरतुः॰ स्तीर्यात्॰ स्तरिषीष्ट॰ स्तीर्षीष्ट॰ अस्तारीत्॰ अस्तरिष्ट॰ अस्तीर्ष्ट॰ कॄञ् अस्तीर्ष्ट ३

हिंसायाम्॰ कृणाति॰ चकार॰ चकरे॰ करिता॰ वृञ् वरणे॰ वृणाति॰ वर्यात्॰

वरिषीष्ट॰ वर्षीष्ट॰ अवारीत्॰ अवरिष्ट॰ अवूर्ष्ट॰ धूञ् कंपने॰ धुनाति॰ दुधवि

थ॰ दुधोथ॰ धोता॰ धविता॰ अधावीत्॰ अधविष्ट॰ अधोष्ट॰ ग्रह उ

पादाने॰ गृह्णाति॰ जग्राह॰ जगृहतुः॰ गृह्यात्॰ ग्रहीषीष्ट॰ ग्रहीता॰ ५३

पोरनः पवर्गाद्धकारान्त्यस्य उर किति ॥३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १
श्री गणेश

अमास्त २

विक्रेष। अक्रैषीत्। अक्रैष। प्री ञ तर्पणे कान्तौ च। पिप्रिये। अप्रैषीत्। अप्रे
ष। श्री ञ पाके। अश्रैषीत्। मी ञ् हिंसायाम्। ममौ। मिम्यतुः। ममिथ। ममाथ।
मासीष्ट। माता। अमासीत्। स्कु ञ् आप्रवणे। स्तम्भु स्तुम्भु स्कम्भु स्कुम्भु स्कु ञ् स्कुनो म्या ३
ति। स्कुनोति। स्कुनाति। स्तम्भु स्तुम्भु स्कम्भु स्कुम्भु रोधने। एते पदगीताः। विष्कभ्नोति।
विष्कभ्नाति। विष्कम्भ्नोति। विष्कम्भ्नाति। हस्तान्तो। हस्तानात् नास्थाने। आ
नःस्पाक्षेपणे। स्तम्नान्। स्कम्नात्। स्कुम्नात्। स्तमीत्। अस्तम्भत्। अस्तम्भिष्ट।
पुञ् पवने। पुनाति। पोता। कूञ् शब्दे। कुनाति। कविता। अकावीत्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।
सि. द. श्र.
५२

उद्विजिता। ऽ८ विजिछ। ओलजी ओलस्जी ध्री ... ओले ३ ललज्जे। ६५ ऽ ओप्यायामे।
अपवि। सतेः रिऽ भवतपकारेप्रत्यये यकिच। अप्सवररोस्वरे। व्याप्रिय
ते। व्यायनिष्यते। वाप्य त॥ व्याप्य षा तो। म ऽ प्राणत्यागे। उ ऽ लिडे स्वर्तुर्धु
श्रातना स्यत्र। म्रियते। ममार। ममर्थ। मर्षाष्ठ। मर्ता। मरिष्यति। अमृत।
६ ऽ आदरे। आद्रियते। आदद्रे। आदरिष्यते। आदृत। धृ ऽ अवस्थाने।
ध्रियते। ः इति तुदादयः ः उक्ती ७६ ६ व्यविनिमये। ना स्यादेः पत्ती
रिचतुर्षु॥ क्रीणाति ईहसेः क्रीणीत। क्रीणीते। क्रीणति। विक्रीयिथ। =
नाइस्यसार्वधातुकेरस्य ई इत्ति। ति हसे। नातः ना इस्य अकारस्य लोपो ऽ ङिति स्वने। ७९ ५२
क्रीणीतः ... स्या

श्रीराम १
सि॰ चे॰ म॰

सु १

वकार। करिता। करीता। अकारीत्। ऽयात् किरते। जगमः। कृ हिंसायां प्रते स्व। उपस्किरति। हिंसायां प्रतिस्किरति। उपवस्कार। रुजो भंगे। अरौन्क्षीत्। भुजो कौटिल्ये। भोक्ता। अभौन्क्षीत्। छुप स्पर्शे। छुपति। छोप्ता। अच्छौप्सीत्। रिश हिंसायाम्। रेष्टा। अरिक्षत्। रेष्टा। अरिक्षत्। लिश गतौ। लेष्टा। अलिक्षत्। विछ् पनि घाते। विच्छिता। अविच्छीत्। पिश अवयवे। पिंशति। पेशिता॥ इति पं प्रक्रिया॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः। जुषते। जोषिता। ओविजी भयचलनयोः। उद्विजते। विजते। प्रत्ययोऽिद्। १५

ई उ०दि० १ एक देश। किं किन्तु एक २

श्रीराम

सि॰ चं॰ स्व॰

५९

सृज विसर्गे। सृजिदृशोर्झल्यमकिति। ससर्जिथ। सस्रष्ठ। स्रष्टा। अस्राक्षीत्।
टुमस्जो शुद्धौ। मज्जति। ममज्ज। मस्जिनशोर्झलि। ममङ्क्थ। ममज्जिथ। मङ्क्ता। अ
माङ्क्षीत्। विछ गतौ। विच्छायति। विच्छायां चकार। विविच्छ। विच्छायिता।
विच्छिता। इषु इच्छायाम्। इच्छति। ऐच्छत्। इयेष। इयेषिथ। एषिता।
एष्टा। ऐषीत्। विश प्रवेशने। अविक्षत्। मृश आमर्शने। अम्राक्षीत्।
अमार्क्षीत्। रि पि गतौ। रियति। पियति। रेता। पेता। धि धारणे। धियति।
धेता। क्षि निवासगत्योः। क्षेता। षू प्रेरणे। सुवति। कॄ विक्षेपे। किरति। ५९

पत्रामर्श ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

स्मृति

स्या दि ४

विष्फुरति। विष्फरति।

निःस्फुरति। विस्फुरति। स्फुर त्याकारोपधंके चित्पाठात्। पस्फार। णो स्तव
रो। नुवति। नुविता। अनुवित्। धूविधूनने। अधुवित्। गुपुरीषोत्स
र्गे। गुवति। जुगाव। जुगुविथ। गुता। अगुवीत्। ध्रुगतिस्थैर्ययोः। ध्रुता।
अधुवीत्। ॥ कुङ् शब्दे ॥ कृतिश्छेदने। कृंतति। कर्तिष्यति।
कर्त्स्यति। अकर्तीत्। गॄ निगरणे। गिरति। गिरते। स्वरे रस्य लो वा। गि
लति। अगारीत्। अगालीत्। स्पृश संस्पर्शने। स्पर्ष्टा। स्प्रष्टा। अस्पार्क्षी
त्। अस्प्राक्षीत्। अस्पृक्षत्। प्रच्छ ज्ञीप्सायाम्। पृच्छति। अप्राक्षीत्।

सितव ३ सातु मिन्ना सी पा

श्रीर्वैण अत्र कारस्य हे भगवति
अज नाट भेदे ३

संकुचति० १ संकोचनं गोपनं १ आन्दोपीति न्दाः २ सङ्कलनं०
विकसनं फुल्लनं २ कर्तवे २

युट संश्लेषणे। युटिता। कुच संकोचने। कुचिता। गुंज शब्दे। गुंजिता।
५० गुड रक्षायाम्। गुडिता। डिप क्षेपे। छुर छेदने। छुरिता इति दीर्घः।
छुर्यात्। स्फुट विकसने। स्फुटिता। मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः। त्रुट छे-
दने। त्रुटिता। तुट कलहकर्मणि। तुटिता। चुट छुट छेदने। जुड बंधने।
कड मदे। लुट संश्लेषणे। कृड घनत्वे। कुडिता। कुड बाल्ये। पुड उत्स-
र्गे। घुट प्रतिघाते। तुड स्फुड संवरणे। तुडिता। स्फुडिता। तुड तोडने।
तुडिता। स्फुर स्फुरणे। स्फुल संकोचने। निर्नि विभ्यः स्फुरस्फुलयोः ॥ ५०
नथा ५ सा० नथा० सूर्य स्वधा सात्परा० बधः श्रीधनं ते नथा सा० पुस्फ० ५
[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम श्रीगणेश

अरं फीत। तुप तुंपत फतुं फ हिंसायाम्। तुपति तुंपति तुफति तुंफति। हृप हृंफ उत्क्लेशे। हृपति। हृंफति। सफ संफ हिंसायाम्।
आनर्फ। संफति। संफां चकार। गुफ गुंफ ग्रंथे। गुफति गुंफति
उभ उंभ पूरणे। उवोभ उंभति उंभां चकार। शुभ शुंभ शोभार्थे।
शुशोभ। शुंभति। दृभी ग्रंथे। चृती हिंसाग्रंथनयोः। चर्ति चृतति।
चर्त्स्यति। अचर्तीत्। विध विधाने। वेधिता। कुट कौटिल्ये।
कुटादेर्ङिद्वन्नः प्रत्ययः। तां चुकोट। कुटिता। अकुटीत्।

नम ... [illegible] ... स्मादेहि सो ... भ्यो

मत ४ छु २

वृस्वत्ति। वव्रस्चिय। वव्रष्ठ। अवृस्वीत्। अव्राक्षीत्। व्यचव्या
जीकरणे। विचति। विव्यात्। अव्याचीत्। अव्यचीत्। उछि। उछि।
उछ्रं वकरे। उछी विवासे। उछ्रं वकाये। संगती विपप्रत्यय
मूर्ति भावेषु। सछनीम। सछलिटि गुणः। आनछ। आन
छितुः। उऋ आर्जवे। उर्वा वकाये। उकू त्यागे। उज्झं वका
ये। उभ विमोहने। लोभिता। लोध्वा। अलोभीत्। तृप तृंफ तृ
प्तौ। अतर्पीत्। तृंफादिनामप्रत्ययेनुम। तृंफ ति। ४८

विमोहनं मोह २ कचिद्वन अपसी स्ववर्गे परे सफ कचिद्वन भवति ४

श्रीराम श्रीगणेश

श्रीराम

उपदेहो जेपनं ४

मुवडुपविहलिपसिचस्कृतपिशरिगृहाम प्रत्ययेऽग्म । अज्वाति ।
मन्नीष्ट । अमुचत् । अमुक्तः । उप्रूक्छृद्ने । उंपति । उमीष्ट ।
अउप्त । विहृ सामे । विह्नति । अवेदिष्ट । अनिउपमित्येके ।
वेत्ता । लिपउपदेहे । लिंपति । अलिम्पत् । अलेप्सीत् । अलिप्त । अलिपत ।
षिबन्धने । सिंचति । सिषेच । असिचत् । असिचेत । असि
क्त । इत्यातः । सची गतौ । आनर्षः । उवृश्चू छेदने ।

चिर२ लिपि सिचि ह्वयतीनां ऽनेउडि यातिः असिचत १

त्तो: स्त्रुणि: श्रु:। ऋबेजवा:।

रिशातिसेत्तौनेः दिन्द्वीछ। मृदिन्द्वत्तः। मेसेजेपौके:ᐟ। मः जोतिा। म्र
स्तोरसोररनपिवा। वमर्जा। वमार्जिथ। वमृजिथ। वमृज्ज। कि
तिसंप्रसार रांवाधकम्रा। मः नृपात्र। अमान्होत। न्हिपप्रेररो।
न्हिप्तीछ। अन्हिप्त। मृषविलेखरो। मृन्द्वीछ। मृष्टा। कर्छ।
स्रक्षान्द्वीरे। स्रकान्द्वीत। स्रक्षन्द्वात। स्रक्षुछ। स्रक्षन्द्वीत।
मिलसंगमे। मिमेल। अमेलिछ। मुहु मुहु मोबने। मुवाहेमुर

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम श्रीगणेश

हे भगवृत २
७ राम

सं॰ परि॰ उप॰ समस्करोत् १

चकर्ष। अकार्षीत्। अक्षत। संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे सुट्। संस्क
रोति। अट् द्वित्वव्यवधानेपि सुट्कात्पूर्वः। संचस्कार। संस्कृतः
स्मो लिटि रुट्। संचस्करिथ। संचस्करिव। एवमुपस्कुरुते। ॥ इत्या
त्मो॰। वनु याचने। वनुते। ववने। परस्मैपदमपि। सके वनोति।
ववान। मनु अवबोधने। मनुते। मेने। ॥ इति तनादयः। ॥
तुद व्यथने। तुदादिभ्यः शः। कर्तरि सार्वधातुके। तुदति। तुतोद। तुतोदिथ। अतौ सी
त्। अतुत्सीत्। प्रेरणे। नुदति। नुनोद। अनौत्सीत्। अनुत्त।

स्त्रि॰

अथ धातवयर

श्रीराम
श्री·वंराम
५८

श्रीरामः

अर्त्तिति। अर्त्युतक आरायुतः। अग्रानर्सि। अर्न्डरो। आरीरीत। आर्त्ती॥
आर्तीछ। त ऋण्य अन्ने। नरोति। तरोति। नरायुते। तरयुते। अतरीत।
अस्त। अ[illegible] तत्ताछ। छगुरिते। छवाति। घरोत्ति। जघरत।
अघरीत। अघत। अघरीछ। ऽ ऋन्‍करते। [illegible]ः। करोति।
कुरुतः। कुर्वन्ति। ऊरन्हुरोर्न दीर्घः। ऋमोनित्यमोरुलोपः। कु
र्धः। कुर्मः। ऋमोपो। ऋनऽप्रत्ययस्यलोपो दे। कुर्यात्। =
इति तनादयः। ऋजोऽन उत रति ति॥२

५८

श्रीराम श्रीगणेशा

श्रीराम रामराम

ति३

त्रि३

ञिइंधी रेदिप्तौ। इंधाइं सांइंधाइंधां चक्रे। सेंधिष्ठ। खिद दैन्ये परिखिंते। खित्सीष्ट।

अखित्त। विद विचारणे। वित्सीष्ट। अवित्त।ः।ःः इति रुधादयः।ः। तनु वि

स्तारे। तनादेरुप्। करोतिर्वत्। तनोति। ततान। तेनतुः। तनिता। तन्वः। तनुवः।

अतानीत्। तेने। अतनीत्। तनादेः सेन वासो धीपिलुङ्को लोपस्तनुः। तत्ता नाम्नो। अ

तत। अतनिष्ट। अतथाः। अतनिष्ठाः। षणु दाने। सनोति। सायात्। सन्यात्।

असत। असनिष्ट। क्षणु हिंसायाम्। क्षणोति। अक्षणीत्। अ

क्षत। अक्षणिष्ट। तनादेरुप्धायां गुणो वा। क्षिणोति। क्षेणोति।

अक्षेणीत्। अक्षित। अक्षेणिष्ट। ऋणु गतौ। अर्णोति। =

जतनसनक्षणामात्वं सेटि। ३ मिश्रसे पादादौ। ३ तिबा ४

ता३

श्रीराम
कृ॰ चं॰
५६

न२

अहन् तिंहन्।अतर्हित्।इरितः नमः नमप्रत्ययात्परस्य नलोपः।हिनस्ति।हिं
अहंसी
स्तः।हिनस्तु।तिहिंस्ति घेसलोपः।हिंधी।अहिनत्।अहिनः।जिहिंस।अहिंसी
त।उन्दी क्लेदने।उनत्ति।औनत्।औनः।उन्दां चकार।औन्दीत्।अं
त।उन्दी क्लेदने।उनत्ति।औनत्।औनः।उन्दांचकार।औन्दीत्।अ
नूव्यन्ति।मृदरामकांत्यागतिषु।अनक्ति।आनक्।आनज।आनक्ष्य।
अंजिता।अंक्ता।अंजेसिनित्यमिट्।आंजीत्।तंचूसंकोचने।तनक्ति।
अतनक्।अतंचीत्।अतांचीत्।ओविजीभयचलनयोः।विनक्ति।
विजेरिडादिप्रत्ययो ङित्।विविजिथ।विजिता।अविजीत्।वृजीवर्जने।वृणक्ति।अवर्जीत्।पृचीसंपर्के।अपर्चीत्।इति पंक्तिचामः॥

प्र॰

विध
५६

श्रीराम।
स्वा.चे।

श्रीवादिर

योनक्ता। अयौन्नित्। अयुनक्ता। उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः। छृणत्ति। छृन्ते।
छर्दिसीष्ट। छर्दिषीष्ट। अच्छृदत्। अच्छर्दीत्। अच्छर्दिष्ट। उतृदिर् हिंसाना
दरयोः। तृणत्ति। तृन्ते। तर्त्स्यति। तर्दिष्यति। अतृदत्। अतर्दीत्। अतर्दिष्ट।
ः इस्मास्ये [illegible] शिष्ऌ विशेषणे। शिनष्टि। शिंष्ठः। शिंषंति। शेष्टा। शेक्ष्य
ति। अशिषत्। पिष्ऌ संचूर्णने। पेष्टा। पेक्ष्यति। अपिषत्। भंजो आ
मर्दने। नमः नमप्रसयान्परस्य नस्य लोपः। भनक्ति। बभंजिथ। बभंक्थ।
अभांक्षीत्। भुज पालनाभ्यवहारयोः। अभुनक्। अभौक्षीत्।
तृह हिंसि हिंसायां। तृहोनमिष्कृते इमागमपिति हसौ तृणेढि।

२

श्रीराम॰
४७
४५

प्रत्ययस्य नमोऽस्त्वर्धीतो श्चाकारस्य जेपोढि॰ति। २
अरुद्धां अरुत्सातामा। ३

त्सि धिष। ॐ इति स्वादय ॐ रु धिरावरणे। रुणद्धि नम। कर्तृ विवक्षुर्षु। रु
णाद्धि। नमसोऽस्या। रुंद्धः। रुं॰न्ति। रुणासि। रुंद्धे। रुंध्यात्। रुंधीत्। अरुणा
त्। अरुंधिषे। अरौत्सीत्। अरुध त्। भिदिर् विदारणे। भिनत्ति। अभि
नत्। अभिनत्। अभैत्सीत्। अभित्त। छिदिर् द्वैधीकरणे। छिनत्ति। छि
न्ते। चिच्छिदे। छित्सीष्ट। रिचिर् विरेचने। रिणक्ति। अरिणक्। अरिचत्।।
अविनक्ति। अविनक्। विचिर् पृथग्भावे। विङ्क्ते। अविचत्। अवैक्षि
त्। क्षुदिर् संपेषणे। क्षुंन्ते। अक्षुदत्। अक्षौत्सीत्। युजिर् योगे। = ४५

श्रीराम

५६४२

राजोर्हिं सायामित्व पूर्वलोपो । किति लिटि सेटि च पिवारि धत्तुः ससापिल ।
असा सोत् । त्रिं घ षा प्रा ग ल ओ । ५ छ होति । अधर्षी तेऽदं मम दं मे । अंपि
अंपि दं भिर्भ्यो लिटः किति चं वा । दं भर्लिप्सिच्चे च पूर्वलोपो वा । द्दंभ । दि भत्तुः ।
दिं भत्तुः । हुभिच । द्दंभच । सं धुव दो । स धूति । आन धी । आन धत्तुः
न्हिर्हि सायाम । न्हिरोति । न्हिरगुतः । न्हिरावनि । न्होषत्त । इति पंचप्रक्रि
याः ॥ ० ॥ अशाऽ या शं धातेर्वा अश्नुते । आन शो । अशि षी ढ ॥ १
अन्हि ढ । अशिता । अष्टा आशि ष ढ । सिं षं आस्कं दनो । त्ति बुते ।
आस्कं दन शो ष सांकु दिनम्वा ।

मै० २

श्री रम
रामः
अ॰ च॰
४५

अवेष्ट। स्तृञ् आच्छादने। तस्तार। तस्तरतुः। स्तर्यात्। स्तृ ट ना संयोगादेः। १
सिस्से। अस्तृणुते। स्तरिषीष्ट। स्तृषीष्ट। अस्तार्षीत्। अस्तरिष्ट। अस्तृष्ट। कृञ्
हिंसायाम्। चकर्थ। चकृवहे। कृषीष्ट। अकार्षीत्। वृञ् वरणे। वव्रस्वपर। व
वरिव। इडुवञ्जसहङ्नाऽसिस्योरि सूत्रिति। वरिषीष्ट। वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट।
अवृत। धुञ् कम्पने। धूनोति। अधोषीत्। दीर्घान्तो व्ययम्। धूनोति। अधावी
त्। अधविष्ट। अधोष्ट॥ ॐ इति स्वादयः॥ टुदु उपतापे। दुनोति। अदौषीत्।
हिंगतौ। षद्धो व॥ पूर्वान्त हिनोतेह। स्पृधो नत्व ङि॥ जिघाय। जिघ्यतुः। अहै
षीत्। आप्लृ व्याप्तौ॥ आप्नोति। आपुतः। आप्नुवन्ति। आप्नुहि। आप। आपा।
आपत्। शक्लृ शक्तौ॥ शेकतुः॥ शक्ष्यति। अशकत्। राध साध संसिद्धौ। ४५

ड४

श्रीराम
म्रकौ

अथ नोधः। नोधा क्वानस्य घत्वं भवति। स्नातेस्नपनेसरा धानस्य। अत्संयोग
पूर्वीत्याय

नेशिपानेनक्षानतीछ। अनंद्धाः। इतिद्वियाद्ययः। धं जं अभिषवे। वोफारादेः
स्यादेः नुः। कमिनिधितुर्षः। नुपः। नप्रत्ययस्य उप्रत्ययस्यचं गुणोभवति। सुनोति। र्दुफू २
सुनुतःसुन्वन्ति। अनौ वालोपः। सुन्वः। सुनुवः। अनौ हैं। सुनु। सुनवै।
सोधाच। असावीत। असोषः। षिजव न्धने। सिनोति। सिष्ये। अ
सैषीत। शिञ्र निशाने। शेता। अशेष। डुमिञ प्रक्षेपने। ममौ।
मिम्यतुः। ममिथ। ममाथ। मिम्ये। माता। अमासीत। अमास्त।
चिञ्र चयने। चिनोति सगोरे कियो। चिचाय। चिकाय। अचैषीत।

अस्संयोगपूर्वस्य प्रत्ययकोकारस्यलोपोवा। यमेद

अनुदङ्कामे॰ अनुदत्तिसिद्ध॥ अनुरोद्धा॥ मनस्तानो॥मेति घ्रो॥मंता॥ अ
मंस्त॥ युजसमाधौ॥ यो न्ता॥ स जीविसर्गे॥ स्रष्टा॥ अस्रष्ट॥ लिश अल्पी
भावे॥ लिन्ढीष्ठ॥ लेष्ट॥ अलिन्हात॥ इत्या मनेपदम्॥ मे बतिति
न्यायाम्॥ ममषिषो॥ मर्षिष्यते॥ ईसुचिरव्केरन्ने॥ असबत्तु॥ असो बीर॥
रंजरागे॥ अराङ्न्दीत॥ अरंक्त॥ शापआक्रोशे॥ शेप॥ शप्ता॥ अशा
पीत॥ शाकमर्षयतो॥ शेकि न्व॥ शशाकृथ॥ शानक्ता॥ अशकत॥ पुषा
दित्वाद॰॥ अशन्क्त॥ सिदको यमि स्पेके॥ शाकित्ता॥ राहवन्धने॥ ४३

श्रीराम
अ॰ च॰।

घोर्घी तो निपूर्वौ स्वरे॥ धातोर्निका नोकारनयोर्निपूर्वो भवतः स्वरेपरे

अपेष्ट। माङ्माने। अमासाईङ्गतौ। अयांचक्रे। एष्ठ। प्रीङ्प्रीतौ। पिप्रि
ये। जनिप्रादुर्भावे। साजनो जौ वजुर्धु। जायते। गमांसने न से। अज
नि। अजनिष्ट। दीपी दीप्तौ। दिदीपिवे। अदीपि। अदीपिष्ट। पूरी आ
प्यायने। अपूरीः। अपूरिष्ट। तूरी गतित्वरणहिंसनयोः। तुतूरिषे।
तपरे स्वर्ये। तपते। तेपे। तप्ता। वा दसु वरणे। वसते। अवावर्ति
ष्ट। पद गतौ। पेदे। पत्ता। पदेरिसात ननि। अपादि। विद दैन्ये। वेत्ता।
अविता। विद सत्तायाम्। वित्सीष्ट। अविता। बुध अवगमने। भुत्सीष्ट।
भो। स्पते। अबोधि। अबुद्ध। युध संप्रहारे। युत्सीष्ट। योद्धा।

पां २ सिस्पोर पधायाः उत्तोन सिस्योरनिटोप्रत्ययोः। २

श्रीराम॰
सा॰चं॰
४२

पं २

॥ इति पंप्रक्रिया ॥ षू॰ प्राणि प्रसवे। सु सुविषे। सोता। सविता।
॥ हू॰ ऽ पवित्तताये॰ ३३ हो। ३३ हो। रविवीषु। दी॰ ऽ न्हये। दी॰ ऽ मु
दु॰ ऽ कुतिस्थे। दिहो। मीना ति। मीनाति। दी॰ ऽ गुराबुद्धि विषये
क्यपच आत्वम्। दासिछ। दाता। दासपाति। अदास्त। डी॰ ऽ विहायसाग
तो ॥ डिपते। डिओ। उपिष्यते। धी॰ ऽ आधाने। दिधि दे। दिधिध्वे ॥ अधे
छ। मी॰ ऽ प्राणविये ॥ मेता। री॰ ऽ श्रवणे। रीर्यिषे। ली॰ ऽ श्लेषणे। ली
ली॰ ऽ रात्वंवा गुरप बुद्धि विषये क्यपि च। लिलो। लेता। लाता। अला
अलेछ। व्री॰ ऽ वरणे॥ व्रेष्यते। स्यादपे अषे। ओ दितः। पी॰ ऽ पाने।

श्रीरामराम
स्व॰वै

पिश्वास२

धार

व भ्रंशि पा।भ्रस्यति॰भ्रभ्रंसैत॥व शावर्ती॥ववर्शिष॰ कशातनुकरणे॥चकर्शि
थ॰ तृष॰ पिपासायाम्। ततर्षिथ॰ हृ षतुष्टौ॰ हर्षिथ॰ उ षघविषहिंसायां॥
रोषिता॰रोष्टा॥ रेषिता॰ रेष्टा॥ डिप क्षेपे॰ डेपिता॥ कुप क्रोधे॰ कोपिता॥
गुप व्याकुलत्वे॰ गोपिता॰ युप रुप लुप विमोहने॥ योपिता॰ रोपिता॰ लु
भ अभिकांक्षायाम्॰ लोभिता॥ लोब्धा॥ क्षुभ संचलने॰ क्षोभिता॥
क्लिदू आर्द्रीभावे॰ क्लेदिता॰ क्लेत्ता॰ ञि मिदा स्नेहने॰ मिद गुणोऽपेप
रे। मेद्यति॰ ञि क्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः॥ क्ष्वेदिता॰ ऋधु वृद्धौ॥ स्वो अर्धोरात्री
र्वे॰ १० गृधु अभिकांक्षायाम्॥ जगर्धिथ॥ ॥इति पुषादयः॥ दो॰ पुषादिर्वि
कारस्य॰ १

श्रीराम
अ॰ वं॰
४१

न्हमूषसहने॰ न्हाम्यति। चन्हमीव॰ अन्हमत्॥ क्रमु ग्लानौ॰ क्राम्यति॰
मदी हर्षे॰ माद्यति॰ मेदिन्वा अमदत्॰ शमादयो गताः॥ असु क्षेपणे।
अस्यति। आस॰ अस्यतेस्थुक्॰ आस्थत्॰ यसु प्रयत्ने॰ अनुसर्गाद्यसः
संपूर्वाच्च यो वा॥ यस्यति। यसति। संयस्यति॰ संयसति॰ उपसर्गेतु प्रयस्यति॰
जसु मोक्षणे॰ जस्यति। तसु दसु उपक्षये॰ तस्यति॰ दस्यति॰ वसु स्तंभे॰
वस्यति॥ वसिता॰ कुस श्लेषणे॰ बुस उत्सर्गे॰ बुसिता॰ मुस खण्डने॥
मोसिता॥ लुठ विलोडने। लोठिता॰ उच समवाये॰ उचोच॰ भ्रंशु भ्रंसु अ ४१

सागर ... पतिरो... विकार

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री॥
श्रीराम॰

द्रोहिष्यति॰ध्रोक्ष्यति॰द्रोहिष्यति॰अद्रुहत्।मुह वैचित्ये॥मु
ह्यति।मुमोहिथ।मुमोग्ध।मुमोढ॰ष्णुह उद्गिरणे॥सुष्णोहि
थ।सुष्णोग्ध॰सुष्णोढ।सुष्णुहिव॰सुष्णुहु।ष्णिह प्रीतौ॥सिष्णेहिथ।
सिष्णेग्ध॰सिष्णेढ।स्नेग्ध।स्नेढ।शमु उपशमे।शमां दीर्घः श्ये
परे।शाम्यति।शेमतुः।शमिता।अशमत्।तमु कांक्षायाम्।
ताम्यति॰दमु उपशमे॥दाम्यति।अदमत्।श्रमु तपसि खेदे च।
अश्रमत्।भ्रमु।अनवस्थाने।भ्राम्यति।भ्रमति।बभ्राम॰अभ्रमत्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शुधशौचे। शोद्धा। अशुधत। षिधसंराद्धौ। सिध्यति। सेद्धा। रधहिंसा
यां। रधिजभोरचि। रेनुम। रंधयति। रद्धा। रंधिव। रेध्व। लिट्यनेटि रधे
नुम। रधिता। रद्धा। अरधत्। णश अदर्शने। नश्यति। नेशिथ। म
स्जिनशोर्झलि मस्जेर्नुम। ननंष्ठ। नेशिव। नेशिम। नशिता। नंष्टा। अनशत्।
तृप प्रीणने। ततर्पिथ। ततर्प्थ। ततृप्थ। तर्पिता। तर्प्ता। त्रप्ता। अत
र्पीत्। अतर्प्सीत्। अताप्सीत्। [illegible] पीत्। दृपहर्षमोहनयोः। दृप्यति। दरदर्पः। उ
घांसायाम्। [illegible] उ[illegible]त्वति। द्रोग्धा। द्रो। [illegible] द्रुहोलुह।
स्निहां च। [illegible]त्येवा। द्रोहिष्य। द्रोहिता। द्रोग्धा। द्रोढा।

अत्राप्सीत्

श्रीराम
श्रीराम०

देवघः। राध्यति। रराध्विन्या रराद्ध। व्यधत्ताडने। विध्यति। विविधतुः विव्यधिथ
विव्यद्ध। विध्यात्। व्यद्धा। अव्यात्सीत्। पुष पुष्टौ। पोष्टा। पोक्ष्यति। अपुष
त्। शुष शोषणे। शोष्टा। शोक्ष्यति। अशुषत्। तुष प्रीतौ। तोष्टा। अ
तुषत्। दुष वैकृत्ये। अदुषत्। श्लिष आलिंगने। श्लेष्टा। श्लेक्ष्यति।
श्लिषः आलिंगने सकृदपवादः। अश्लिक्षत्। कन्यां चैत्रः अनालिंगने सम
श्लिषत्। जतुकाष्ठम्। ञिष्विदा गात्रप्रस्रवणे। स्विद्यति। अस्विदत्। क्रु
ध क्रोधे। क्रोद्धा। क्षुध बुभुक्षायाम्। क्षोद्धा। अक्षुधत्। २

भो कुंरन्हाउ भन्ता

श्रीराम०
मा०धा०
३९

धेनच० सतइर सफारस्यइ
रमवन्ति
छभ्यति २

भीये। चुक्षोपिच्या। पुच्यति। सापाम्। अपोत्थीत्। गुधं परिवेष्टने। अगोधीत्। न्हिप
प्रेरणे। अन्हेसीत्। पुष्प विकसने। पुष्प्यति। पुपुष्प। तिम स्तिम ष्टीम आर्द्रीभावे।
तिम्यति। तितेम। अतेमीत्। व्रीड लज्जायाम्। अव्रीडीत्। इष गतौ। ऐषीत्।
षह षुह चक्ये। असहीत्। असोहीत्। जॄष झॄष वयोहानौ॥ रुह तृष॥
जीर्यति। जजरतुः। जेरतुः। अजरत्। अजारीत्। अझारीत्। शो तनूकरणे। ओतः
यङ्प्रत्यये धातोरो लोपः॥ श्यति। शशौ। अशात्। अशासीत्। छो छेदने। छ्यति।
छेयात्। अच्छासीत्। षो ऽन्तकर्मणि॥ स्यति। सेयात्। असात्। असासीत्।
दो ऽवखण्डने। द्यति। देयात्। अदात्। राध साध संसिद्धौ। राधो ऽकर्मका ३९

हसीतोयाप
छोदेपे२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम् श्रीराम १
आ. वं १ कुणव ५

सुत्तनव २
अहराकनव ५

अचिषत्।ः इति व्हारय।ः।दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुति
मोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु।दीव्यति।दिदेव।दीव्यात्।अदेवीत्।षिवु तन्तुसन्ताने।सीव्यति।सिषेव।
ष्ठिवु निरसने।ष्ठीव्यति।स्नसु अदनोज्ञानदर्शनेषु।ःस्नोस।स्नस्निरासे।
पुषी शिव्य।न्त ति।अविन्ध्ये।ह्लेपे।नृती गात्रविक्षेपे।नृत्यति।ननर्त।नर्तिष्यति।अनर्तीत्।
त्रसी उद्वेगे।त्रस्यति।त्रसति।त्रेसतुः तत्रसतुः।कुथ पूती

धातोरिकारो
कारयोर्हि
र्घो भवतिरे
फवकारयो
रुपधायोः
पहलेन्य।२

वाप।३

श्रीराम
श्रा॰ वे॰
३८८

उधात्र धारावायसायो:। दधाति। पूर्वस्य ठितिभृसे ध: भ्रमान्त धात्व: पूर्व
सप्तकोरस्य घो ठितिभृसे। धत्त:। दधति। धत्ते। धेहि। धत्ताम्। अदधा
त्। दधौ। [illegible] दधे। धेयात्। अधात्। अधित्त। णिजि शौचपोषणयो:। नि
[illegible]:। निजविजविषां पूर्वस्य गुणो लुकि। नेनेक्ति। नेनिक्त:। नेनिजति।
नेनेक्षि। नेनिक्थ। नेनिग्धि। वेऽस्वनेऽपिनोप धायागुण:। निनेनि
धातोरविषयेऽप्यनेउ पधाया गुणोनत्। नेनिजानि। नेनिजे। अनेनेक्।
अनेनेग्। निनेज। निनिजिषे। निनिक्षि। अनेनिक्षीत्। अनैनक्। अनिनक्।
विजिरपृथग्भावे। वेवेक्ति। विष्लृ व्याप्तौ। वेवेष्टि। विविषे। विविक्षि। ~ ३९

श्रीगणेशाय नमः
श्रीराम

श्रा॰ तो॰ अल्पो॰ १

उभ॰ ओहाङ्माङ्॰ पूर्वस्यात्इ हलि। जिहीते। जहाते। जिहते। जहे। अहास्त।
माङ्माने। मिमीते। ममे। अमास्त। ओहाङ्॰ रस्यात्मनेपदस्या। उभ॰ डुधाञ्धारण
पोषणयोः। बिभर्ति। बिभृतः। बिभ्रति। अबिभः। बिभरांचकार॰ बभार।
बभर्थ। बभृव॰ बभृम॰ भ॰ बिभृ॰। अभार्षीत्। उ॰ स्॰ वरीसि स्थानिनि॰
नयुक्तः। अभृत। डुदाञ्दाने। ददाति। दाद॰ छिद्रनकीनां दधामा
तो। लोपोऽति॰ दत्तः। ददति। ददौ। दाञ्धाञो नालपर्ण्यं पूर्वस्य लो
पो। हेः। देहि। अददात्। ददौ। ददिपाददयाद् यात। अदित। अदिषाताम्

अपि२   अदास्त॥   अपिहाधास्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
आ॰ वं॰ ३७
३८

ङितिरु पिप्रतु याहाहैपे याहाऐं सतो

पपालनपूरणयोः। पिपर्त्ति॰ पिपृतः। पिप्रति॰ पपार॰ पपर्थ। प्रियात्। परिष्यति।
अपार्षीत्। ओहाक् त्यागे। जहाति। ह्रस्तो॰ द्विरुक्तस धातोरात्तो लोपो
ङिति घेरे॰ ईकारस्त्वहसे। जहितः। जहीतः। हाकोयाहारावालोपः।
जह्यात्। ई घी हो। जहातेर्हौ पवे॰ ईकारस्त्व वा १ जहिहि। जहीहि। ज
हाहि। जहौ। घोर्देःरे हेयात्। अहासीत्। स्त्सगतौ। असवर्णेस्वेर
इयः। इयर्त्ति। इयृतः। इयृयात्। इयर्त्तु। ऐयः। ऐयृतां। ऐयरुः। आर॥
अर्षीत्। आरत्॥०॥ इति पंक्तीया॥०॥ १ ओहाङ् गतौ। मंजीजुकि॰
हन्तःक्षपः॥ हंते सोह्रस्त्रीग्रकर स्पस्पटमपवति॥ ५

पिङ भवति ७

३८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः

श्रीराम १२२

ऽनजुस। अजुहवुः। जुहाव। भी ह्री भृ हु। धामाभ्यासस्य। उच्चत्। जुहवा
ञ्चकार। अहौषीत्। भीभये। बिभेति। ञिति हसे भी हा को रित्। बिभितः।
बिभीतः। बिभाति। अबिभयुः। बिभया ञ्चकार। बिभाय। ह्री लज्जा
याम्। जिह्रेति। अजिह्रयुः। जिह्रया ञ्चकार। जिह्राय। अह्रैषीत्। पृपा
लनपूरणयोः। अर्त्तिपिपर्त्योश्च। पूर्वस्य अभ्यासस्य इत्त्वं श्लौ। पिपर्त्ति। पि
पृतः। पवर्गात्। उदोष्ठ्यपूर्वस्य। पिपूर्त्तः। पिपूरति। पिपर्षि। पिपूर्यात्।
अपिपः। अपिपरुः। पपार। पपरतुः। पपरिथ। पूर्यात्। परिता। अपारीत्।

श्रीराम ॥

सा॰ ४५

उणीति ताभ्यां स्यादिषु न । स्यादिरिति किं । द्वितीयोऽयं पक्षो । ऽद्धिर्न्तः सच्चरोद्धि
भवति । स्वनास्वरः । संयोगाद्योवन इति रिति । ऽर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णो
तेरिड्वद्धि प्रत्ययो वा ङित् । ऊर्णुनविथ । ऊर्णुनुविथ । ऊर्णुयात् । ऊर्णविता ।
ऊर्णोतेर्वा वृद्धिः सो पि । वन्दे गुरुन् । अौर्णवीत् । अौर्णावीत् । अौर्णुवीत् ।
अौर्णवीः । अौर्णावीः । अौर्णुवीः ॥ इत्यदादयः ॥ जुहोत्यादयः ॥
हा ह्वद्धि स्व॰ जुहोत्यादिभ्यः स्वं द्वित्वे च । जुहोति । जुहु
तः । द्वि॰ द्विरन्तास्यस्यानोऽत् । जुह्वति । जुहुवः । जुहुमः । जुहुयात् ।
जुहोतु । जुहुतात् । हो हेर्द्धिः । जुहुधि । अजुहोत् । अनन्त्यस॰ द्विरन्ता

ऊणिव। पदस्यलिस्वै वर्गे हकारयोः श्चुत्वं भवति । तस्य वर्गचतुर्थः ॥ ३१ ॥

२६

श्रीराम
प्र॰ चं।

ब्रू ३

विति स्म॰ ब्रू न इ प्रत्ययपि ॥ ति स्म अवादी। अब्रवीत्ति। ब्रूतः। ब्रुवन्ति। ब्रू
वं आह श्च पंचानां। ब्रूवः पंचानां तिबादि नां पंचानां णलादयः पंचा
देशाः आहश्च। आह। आहतुः आहुः। तदे॰ आहाहस्यते भवति
येपत्ने। आत्थ॰ आहथुः। ब्रूते। ब्रुवीत। अब्रवीत। ब्रुवो ऽनपि वच॰
उवाच। ऊचे। अवोचत। ऊर्णुञ् आच्छादने। ऊर्णोतेर्वा वृद्धि ए
सा हो पिति च तुर्णु। ऊर्णुते। ऊर्णुयात। ऊर्णुवीत। ऊर्णौतु। ऊर्णोतु।
ऊर्णुहि। ऊर्णोति द्विवोः सर्वेद्धरुपवादः। और्णोत्त। और्णोः॥ ===

रामः
श्री॰ चं॰ १
३५।

दुहीत। धुक्षीष्ट। अधुक्षत। अदुग्ध। अधुक्षाता। अधुक्षातां। अधुक्ष
न्त। अदुग्धाः। अधुक्षथाः। अधुग्ध्वम्। अधुक्षध्वम्। अदुह्वहि।
अधुक्षावहि। अधुक्षामहि। दिह उपचये। देग्धि। दिग्धे। लिह आ
स्वादने। लेढि। लिढः। ष्टुञ् स्तुतौ। स्तौति। स्तवीति। स्तुतः। स्तुवन्ति। स्तौ
षी। स्तवीषी। स्तुथः। स्तुवीथ। अस्तुते। अस्तावीते। स्तुष्व। स्तवीष्व।
अस्तौत्। अस्तवीत्। तुष्टाव। तुष्टुव। स्तोषीष्ट। स्तस्धुञ्जांपेसे
न्निः। अस्तावीत्। अस्तोष्ट। ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। अब्रवी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
राम॰११२७

अधीते। अधीयाते। अधीयते। अधीयीत। अधीयियातां। अधीतां। अधीयातां। इङोगाङ्गाङः। अधिजगे। अधीपीछ॥
इङोवागी लुङ्लृङोः गुरादेशावस्त्र। अध्यगीष्पत। अध्यगीष्ट॥ अध्यैष्ट॥ इत्यात्मनेपदम्॥ छिदि अधीतो [illegible] छिदि॥ देवि

छिदु। छिदि। अच्छिद। अच्छिदं। अच्छिदु। अच्छिदमन। अच्छिद। अच्छिद। छिदि। छिदिपिछ्यो। छिन्दीछ। अछिन्दातं। डकृञ्पुरस्तो। छिगिधि।
छिधा छिन्दी। छिधि। छिधु। छिधि। छिहानि। छिन्दचे॰ अच्छेकु।
दीर्घः

श्रीराम
श्रा॰ च॰ सेतव।

३५ ईशांचक्रे। ऐशिष्ट। आशु उपवेशने। आस्ते। आशांचक्रे। आशिष्ट। वस से २
आच्छादने। वस्ते। वसाते। वसते। वसीत। वस्तां। अवस्त। वव[illegible]। अवसि
ष्ट। षूङ् प्राणिगर्भविमोचने। सूते। सुवित। सूतां। सुवौ न गुणः स्वचतुर्षु।
सुवै। सुवावहै। सुवामहै। असूत। सुषुवे। सविषीष्ट। सोषीष्ट। असोष्ट।
शीङ् स्वप्ने॥ शिङो गुणः स्वचतुर्षु। शेते। शयाते। शीङोऽन्तो रुट्। शी
ङः परस्यांतो रुट्। शेरते। शयीत। शेतां। शयातां। अशेत। अशयातां।
अशेरत। शिश्ये। अशयिष्ट॥ इङ् अध्ययने। अधिपूर्वः। = ३५

ऐर्त्त। ऐराता। ईरांचक्रे। ईरिषीष्ट। ऐरिष्ट। आङः शासु इच्छायां। आशास्ते। आशशासे। आशासिषीष्ट। कसि गतिशासनयोः। कंस्ते। कंसांचक्रे। अयं मनान्तेत्येके।
कस्ते। तालव्यान्तोप्यनिट्। कष्टे। कन्क्ते। कंक्षे। चकशे। अकसीष्ट। णिसि चुम्बने। निंस्ते। निंसाते। निनिंसे। अनि[illegible]ष्ट। णिजि शुद्धौ। निंक्ते। निनिंजे॥
शिजि अव्यक्ते शब्दे। शिङ्क्ते। शिशिञ्जे। पिजि वर्णे संपर्चने च। पिङ्क्ते। पिपिञ्जे। पृजि संपर्चने च। पृङ्क्ते। पृजी संपर्के। ईड स्तुतौ। ईट्टे। ईडते। ईडिषे। ईड्ध्वे।
स ध्वयोरिट्॥ ईडिषे। ईडिध्वे। ईजध्वे। ईडिध्वे। ऐट्ट। ऐडत। ऐडिष्ट॥ ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशिषे। ईशिध्वे। ऐष्ट।
ऐड्ढ। ईडांचक्रे। ऐडिष्ट। ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशिषे। ईशिध्वे। ऐष्ट।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
वै०भा
३३

श्रीराम सर्ति सार्तती भ्वोऽणोऽच्डिः सेरपवादः॥१ वर चकासति।

चकासिता। आशिष्यता। चकास्दिस्ये। चकास्तिर्। चकास्तः। चकासु। चकासतु। धेचचौ लोपः। चकाधि। अचकात्। अचकास्तुः। अचकाः। अचकात्। चकासां चकार। अचकासीत्। इतिपमा। ॥ वन्हिः ऽव्यन्क्तौ याचुचि। स्वोराघोश्च। वष्टे। वन्हाते। वन्हते। वन्हौ। वन्हाथे। वष्टे। वन्हुवे। वन्हुवहे। वन्हमहे। वन्हीते। वष्टाम्। अवष्ट। वन्हिः ऽनेपीरवा। नकशो। औराग्रहेन्तुवा। वरवौ। वरवतु। वरवि। वचन्दो। वकशो। रवयात्। रवयात। कशायात्। कशेयात्। अरवयात्। अकशासीत्। अकसात्। ईर्गतौ कंपने च। ईर्ते। ईराते। ईरते। ईर्षे। ईराथे। ईर्ध्वे। ईरे। ३३

२०

अस्मति वीतरवाति भोडिनलिङि सेरपजाह॥२॥

श्रीराम

अदादि २

जन्निता। अजजागरीत्॥ ॐ॥ इति रुदादयः॥ जागृ निद्राक्षये। जागर्ति। जागृ
तः। जाग्रति। जागृयात्। जागर्तु। जागर्यात्। जागरिता। जाग्रतु। जजाग
र्तु। जागरां चकार। जागर्यात्। अजागरीत्। दरिद्रा दुर्गतौ। दरिद्राति। दरि
द्रतौ। दरिद्रति। दरिद्रियात्। दरिद्रातु। दरिद्राणां चकार। दरिद्र्यात्। अदरिद्रीत्। चकासृ दीप्तौ। चकास्ति। चकास्ति।
चकासतः। चकासति। चकास्यात्। चकास्तु। चकासां चकार। चकास्यात्। अचकासीत्। शासु अनुशिष्टौ। शास्ति। शिष्टः।
शासति। शिष्यात्। शास्तु। [illegible] शिष्यात्। अशासीत्। अशात्।
धशिष्टाम्। अशासुः। अशाः। अशात्। शासिता। शशास। शशासतुः। शिष्यात्।
शिष्टः। शासति। शास्मि। शिष्टः। शिष्यात्। शास्तु। शासतु। शाधि २

३१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः।
बं॰ मा॰
३२

पि२

र्दिसिपो रीउटेधा। अरोदीत्। अरोदत्। अरोदः। अरुदत्। अरोदीत्
ञिष्वपूशये। स्वपिति। स्वप्यात्। स्वपितु। अस्वपीत्। अस्वपत्। सुष्वाप।
सुषुपतुः। सुष्वपिथ। सुष्वप्थ। सुप्यात्। स्वप्ता। अस्वाप्सीत्। श्वस प्राणधा
रणे। श्वसिति। श्वस्यात्। श्वसितु। श्वसिहि। अश्वसीत्। अन प्राणने। प्रादेः
र्नुपाद्दनितेर्नस्यणत्वम्। प्राणिति। प्राणिहि। आनीत्। आनत्। आनाः। आ
नीत्। जक्ष भक्ष हसनयोः। जक्षिति। जक्षादेरनोऽन्तः। जक्षति। जक्षा
न् इति शासद्वकारस्य यः परस्य अन्तः अत्स्य नउस। उसियुणाः। जक्ष
ति। जक्ष्यात्। जक्षिहि। अजक्षीत्। अजक्षत्। अजक्षुः। जजक्ष ३२

६३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
श्री श्रीराम

दि।

मार्जन्ति। मार्ष्टि। मृज्यात्। मार्ष्टु। मृजन्तु। मार्जन्तु। मृ[illegible]। अमार्ट्।
अमार्ड्। ममार्ज। ममृजतुः। ममार्जतुः। ममार्जिथ। ममार्ष्ठ। मृज्यात्। मार्जि-
ता। मार्ष्टा। मार्जिष्यति। मार्क्ष्यति। अमार्जिष्यत्। अमार्क्ष्यत्। अमा-
र्जीत्। अमार्क्षीत्। वच परिभाषणे। वक्ति। वक्तः। नेति वचिर्नान्तिपरः। व-
न्ति। वच्यात्। वक्तु। अवक्। उवाच। ऊचिथ। उवक्थ। उच्यात्। वक्ता। व-
क्ष्यति। अवक्ष्यत्। वचेरुम्। अवोचत्। रुदिर अश्रुविमोचने। रु-
दिश्वतुर्णां किम्पादेः। उदादेः पनस्पतिवादीनां चतुर्णां मध्ये हकार वर्णादेः
प्रत्ययस्य इट्। रोदिति। रुदितः। रुदन्ति। रुद्यात्। रोदितु। रुदिहि। रुदे

श्रीरामः
वै.सा. राम

३१

प्रकृतिप्रत्ययोरमध्येपःपततिसविकरणा ॥१॥

कनोत्यनुप्रयोगश्चवा।तनादिन्नूपाविदंकनोत्त्वाडिःत्वाद्धस्तनोऽतऽत्तोऽति।
विदांकुरुताम्।विदांकुर्वन्तु।अवेत्।अविदुः।देनः।धातोर्दस्यसिपिनोप
दानो।अवेः।अवेत्।अवेद।आमिविदेर्नगुणः।विदांचकार।अवेदीत्।
असभुवि।नमसोऽस्य।प्रसयस्यनमोऽस्तेर्ल्लोपोऽस्त्यस्वाकानस्यलोपोऽति।
स्तः।सन्ति।सिसः।स्तेः सस्यलोपसादौ॥ असि।स्थः।स्थ।अस्मि।स्वः।स्मः।
स्यात्।अस्तु।स्तात्।एधि।असानि।असेरीट्।विद्यमानास्तेरुतदेश्व
पनयोर्दिषु सिपेरिडागमः।आसीत्।आसीः।असेस्तनपिभूः।बभूवसा
दि॥मजुशुद्धौ।मजेर्वृद्धिः।क्ङितिसनेवा।मार्ष्टि।मष्टः।मजन्ति

३१

श्रीराम०

वेषि। वीहि। अवेत्। अवयं। विवयिव। विवेव। अवेषीत्। इताय
तौ। एति। इताः। क्षितिस्ववेयुः। यन्ति। इयात्। एतु। यन्तु। इहि। अयानि।
एत। आयन्। इयाय। इताः। कितिरागोपूर्वस्य दीर्घः। ईयतुः। ईयिव।
ईयेथ। इयात्। एता। स देः। वे। इतास्मि। सेपिगा। अगात्। अस्मरी।।
इङि। आर्ध। धुपसर्गतोन वाभिवचनतः। अधेति। अधीतः। इराविदिष्णुः। विद
ज्ञाने। वेत्ति। विदन्ति। वा। नो। तस्मा। ही। नां। सार्वा। ति। नं। य। को। वा। विदः। परस्मैपदेषु। स
वेत्ति। न वा। नां। प्रा। वा। दि। न वकोवा। वेद। विदतुः। विदुः। वेत्थ। विदथुः।
विद। वेद। विद्व। विद्म। विधात्। वेत्तु। विद्धि। वेत्तेर्लोण्यामन्तरणाभावः

[illegible] वेते विरसत्तायां लाभे विन्दतिविन्दते। ३

श्रीराम
धा॰प्र॰
३०

नुनविथ । अनावीत् । ष्टु स्तुतौ । नौति । नुनविथ । अनावीत् । ष्णु हुरा
द्वे ॥ न्हौति । न्हौतु । अन्हौत् । जुन्हुविथ । अन्हावीत् । न्हौ तेजने ।
न्हौति । जुन्हाविथ । अन्हावीत् । ष्णु प्रस्रवणे । स्नौति । सुस्नवि
थ । अस्नावीत् । धु अभिगमने । धौति । दुधविथ । उ[illegible]थ । अधौ
वीत् । षु प्रसवैश्वर्ययोः । सौति । सुषाव । सौतु । असौत् । सुषविथ ॥
सुषोथ । असौषीत् । कु शब्दे । कौति । चुकविथ । चुकोथ । अकौषीत् ।
वी ईगति व्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु । वेति । वीतः । वियन्ति ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

वध्यास्ताम्। हनिष्यति। मैनीयक्षो नवृद्धिः। अवधीत्। युमिश्रणे
ऽमिश्रणे च। अर्यौ। उकानस्यादि उक्तस्यैको नो ऽवादेऽपित्सि।
यौति। युवन्ति। यौषि। यौमि। युयात्। यौतु। युहि। अयौत्। युयाव।
युयविथ। यूयात्। यविता। अयावीत्। तुगतिवृद्धिहिंसासु। उउ
रुस्तुभ्यो ऽछन्दसि। तेभ्यो हसादेर्वा वतुतानि धासु। तौति। तवीति। तुतः। तुवी
तः। तौषि। तवीषि। तुथः। तुवीथः। तुथ। तुवीथ। तौमि। तवीमि। तुयात्। तुवीया
त्। तौतु। तवीतु। तुतात्। तुवीतात्। तुताम्। तुवीताम्। तुहि। तुवीहि। अतौत्। अत
वीत्। तुताय। तुतुवतुः। तोता। तोष्यति। अतौषीत्। रु शब्दे। रौति। रवीति। रुतः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
श्रीरामः

अवट्। अवड्। औश्म। औशान्। अवट्। औष्ट्। औष्ठ। अवशम्।
औश्व। औश्म। उवाश। ऊशतुः। ऊशुः। उवशिथ। उश्यात्। वशिता।
अवाशीत्। हन हिंसागत्योः। हन्ति। लोपश्चानुदात्तनाम्। अनुदा
त्तानां तनादीनां वनतेश्च नमस्य लोपो झलि क्ङिति। हतः।
घ्नन्ति। हन्यात्। हन्तु। हतात्। हतां। घ्नन्तु। जस्योर्धि शाधि हन्तेर्ज
हिस्ते चेधिः शासेशा। धितिपरस्मिन्ते हिविषये। जहि। हतात्॥
अहन्। अहताम्। अघ्नन्। जघान। जघ्नतुः। पूर्वोक्तेर्हिस्पर्थः।
जघनिथ। जघंथ। हनो वा लिङ्ग्योर्धे घोल्वात्ति वा। वध्यात्।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रा पाके। श्राति। शश्रौ। श्रायात्। अश्रासीत्। दाप् लवने। दाति।
ददौ। दायात्। अदासीत्। ख्या प्रकथने। ख्याति। चख्यौ। अख्याति
यति। ख्याति भोऽजुरुकि। अख्यत्। प्रा कुत्सायाम्। प्राति। पप्रौ। प्र
पात्। अप्रासीत्। पा रक्षणे। पाति। पपौ। पायात्। अपासीत्। भा दीप्तौ।
भाति। बभौ। अभासीत्। ष्णा शौचे। स्नाति। सस्नौ। अस्नासीत्। वश कां अध
तौ। वष्टि। उष्टः। उशन्ति। वक्षि। उष्ठः। उष्ठ। वश्मि। उश्वः। उश्मः।
वष्टु। उष्टात्। उष्टाम्। उशन्तु। उड्ढि। उष्टात्। उष्टम्। उष्ट। वशानि। व
शाव। वशाम। इति शोर्हिसात्। हसा ना तरयो हिर्व सिपो लोपः।

श्रीराम

२८ ममौ। अमासीत्। पा पाने। पाति। पपौ। अपासीत्। वा गतिगंधनयोः।
वाति। रा दाने। राति। ला आदानेत्यहसायोः। लाति। ललौ। अलासीत्।

~~दायावौ~~

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

अं:स्यातं

रामराम

अवि २

श्री।

अदम्भन्तेतौ। अहाद्दैर्ढुकु। अहाद्दैर्गराणाउत्सन्नस्यापोऽणु भवति॥

अन्ति। अन्तः। अनि। अघात। अन्तु। भसाद्धिर्हैः। भसात हका नाघप

नस्य हेर्द्धिः॥ अतात। अद्रुहाद्देचा। अन्तेजुहा देस्वपन्नयोर्दि सीपे नजा

गमस्यात॥ अरत। आरः। सिस पोनदेर्धेस्स लिति तुवा। जधास।

गमांघचे। घसादेःषः। जधसिव। आर। आदतु। आरिप। ल

हित्वात डः। अघसत। सामन्तेतो॥ साति। मातु॥ आदनाद्दुधा

उनेठचो। असान। अस्तुः। पपौ। पपाथ। पपिव। सायात। सिया

ते। अपासीत। मामाते॥ माति। ममुः। अमात। ममो। माता। मेयात।

जन्तेतु। जन्तुः। ४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

२१

भीष भयेच। बिभेषे। अभैषीत। अप्रयान्तिद्धि घ्राचनेषु॥ आस
आसे। आसीत। अयंबातोपि। वेष मन्हृतो। वेषे। अवेषीत। न्हि
षहिंसायाम्। न्हेषति। भृष आदानसंवरणयोः। जभृषे। अ
न्हेन्हेसन्हे अदन्ने। वन्हसन्हे। अन्हन्हीत। हारदाने। हहारे। मा
ह माने। ममाहिषे। माहिता। माहिष्यति। अमाहित। :०: इत्यासे।
सेतउ उपायो ऊपायोव। सते रेपउ स्वार्थे अनेपितुवा। सती
यते। सतीये। सतीयताम्। आतीयत। सतीयांवके। अनत्त।
सतीपिषतो। अत्तिष्यत्ति। आतीपिष्ठ। आतीत। :०: इतिन्याघयः॥

८

७२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।

अमेदीत्। मिधृ संगमे वा मिमिधे। निदृ नेदृ कुत्सासंनिकर्ष
योः। निनिदे। निनेदे। शृधु मृधु उन्दने। शशृधे। अशर्धीत्।
ममृधे। अमर्धीत्। बुधिर् बोधने। बुबुधे। अबोधीत्। अ
बोधिष्ट। उबुन्दिर् निशामने। उबुन्द। अबुदत्। अबुन्दीत्। वे
णृ गतिचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु। विवेण। अवेणीत्।
नो नोपधः। वेनति। चीवृ आदानसंवरणयोः। चिचीवे। अ
चीवीत्। चायृ पूजानिशामनयोः। चचाये। अचायीत्। व्यय गतौ।
वव्यये। अव्ययीत्। दाशृ दाने। ददाशे। भेषृ भ्रेषृ गतौ॥

ह्रयते संप्रसारणं रोराहीः ह्वयतु ह्वयात् हवियात् जुहोप ति । पारा सौर
क्रोसीद्धौ लिपिसिचि ह्वयतीनोऽ । अंड्डिः योऽम्रातिस्त्रि ह्र । अस्त्र । ड
यवष याके । पेचिथ । ययथ्य । येवोषवसमवाये । सेवे । अस्स चौ
तौ । शाप अशकोशे । शेपे । शप्ता । अशाप्सीत् । अशाप्ता । धिक् अ
यनेक राहे जिति घा । गिति घे । अ गा । धीति । अगुगतो या चनेव
आन ओ । आ ओत । रेह परिभाषणो । रिने दे । अरेतीत ॥ वते
वेतो १२ वरेया वनेवां अवतीत । वेरे । अवधीत । प्रोष्यच्यच्योष्ठो ॥ यु
प्रोचे । अप्रोचीत । मिह मेह मे घा हिंसनयोः । मिमिरे ॥ २६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऊयात्। वक्षीष्ट। वोढा। अवाक्षीत्। अवोढाम्। अवोढ। अवक्षा
ताम्। वेञ् तन्तुसंताने। वेञो ण्यादेर्न संप्रसारणम्। ववौ। ववे। वेञो
वयरन्यादे। ऊवाय। ग्रहो क्ङिति च। यक्ङि ज्यावपि व्यधिवष्टि वश्च
तिपृच्छति विचतिभृज्जतीनां संप्रसारणम् क्ङिति ङिति च॥ वयोऽय
स्यते [illegible] वे। ऊयतुः। ऊयुः। ऊवयिथ। ऊये। वष्टोपसर्गिकीति लिटि
वोवा [illegible] ऊवतुः ऊवे ऊयात्। वासीष्ट। अवासीत्। अवास्त। व्ये
ञ् संवरणे। व्येञो लिटि न त्वाम्। विव्याय। विव्ययिथ। विव्ये॥
वीयात्। वासीष्ट। अवासीत्। अवास्त। [illegible] स्पर्द्धायाम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सि॰ च॰ मा॰

अस्याचित्त अलीवस्त? ॐ

२५ अस्याशीत्। अस्याशिष्ट॥ संबकाजौ। सबत्ते। सेबे। रञ्ज रागे। रञ्जति॥
ररंजिथ। ररञ्जत्। ररञ्जीष्ट। अराङ्जीत्। अरंक्त॥ भज भरतो॥
बभर्थ। बभ्रज्याव भ्रच्छ्यु। भ्रज्धारतो। दधर्षू॥ दधृष्टे। अधार्क्षीत्॥
अधृक्त। णीञ् प्रापणे। निनयिथ। निनेथ। अनैषीत्। अनेष्ट। डुयाच्
याञ्चायाम्। याचति। ययाचिथ। अयाचीत्। अयाचिष्ट। यज देवपूजासंगति
करणदानेषु॥ इयजिथ। इयष्ठ। ईजे। यजीष्ट। अयाक्षीत्। अयष्ट। टु
वप बीजसंतानसन्ताने। उवपिथ। उवप्थ। ऊपे। उप्यात्॥ वप्सीष्ट॥
अवाप्सीत्। अवप्त। वह प्रापणे। उवहिथ। उवोढ। ऊहे। २५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

सि॰ कौ॰

श्रीराम

राम

जगुहा। जगूपि। जगोढ। जगुहिव। गूहने॥ गूहयति। छूगूह

हिध्वे॥ जुगुहे। गूहि। घोढा। घुनोष्ठ। गूहिता। गोढा। गू

हिष्यति। घोक्ष्यति॥ दूहहिहलिहस्पः सकोऽदन्याथकानत्तवर्गेघो

राति। अदूढ। अघुक्षत। अदुहि। अघुक्षाः। अहिभजसेवाम्। भेजि

थ। बभजे। भेजे। भजोष्ठ॥ अभाक्षीत्॥ अभक्त॥ [illegible] रसेवायाम्

शिश्रियतुः। शिश्रिये। श्रीयात्। अश्रयिष्ठ। अशिश्रियत्॥ लिख

विलेखे॥ लिलेख। लिलिखे। लिलिखोष्ठ॥ अलिखत्। अलि

खत॥ तान्॥ स्पशबाधनस्पर्शनयोः॥ स्पशति। पस्पशे।

श्रीराम
सि.व.का.

२५ गाहिषीष्ठ। घानीष्ट। गाहिता गाढा। गाहिष्यते। घान्यते। अगाहिष्ठ। अगाढ॥
अघाना तांम्। गृ [illegible] गर्हते। जगर्हिषे। जघृक्षे। जगर्हिढ्वे। जघृढ्वे। गर्हि
षीष्ट। घृक्षीष्ट। गर्हिता। गर्ढा। घर्क्ष्यते। अगर्हिष्ठ। अघर्क्षाता। आत्तिसकोलेप:
स्वरे। अघ नाताम्। अघृक्षत। इत्यादि। राज दीप्तौ। रेजतुः। रेजे। रराजे।
अराजिष्ठ। अराजीत। खनखनने। चखनतुः। चख्नो। खायात्। खन्यात्। अख
आखतीत
नीत्। अखनिष्ठ। हृ [illegible] कर्षणे। जहर्थ॥ जक्रे। क्रियात्। उ:। सवरीस्वसि
रनिटेन्निर्गुणा:। हषीष्ट। अहार्षीत्। अहृत। इत्यात्मनेपदि। दिहिंसते॥
दिहिंसते। दिहिंसांचक्रे। शासते जनो। शीशांसति। शीशांसांचक्रे। गुहू संवरणे॥
गुहेरूपधाया ऊत्। गूहति। गूहते। जुगूह। ~~~
२५

श्रीराम १ सि॰ चं॰ का॰

श्रीरामरा ग्रंकते। डि॰२ डुढौके। तुस्रौके। अस्रौकिष्ठ।

अशंकिष्ठ। अकिलमरोग। आनक्रे। हौ लनौ लरघिग तौ लाधि मोज
ननि तं तौव। [redacted] वाधं लोऽने। ओऽनं प्रतिघात:।
या धत्ते। ववाधे। अबाधिष्ठ। नाध्य नाध्या गोपता पैरवेर्ष्या शीक्षो नाथ आ
शिषिवात। नापते। अनथ्त्रनापति। ननाथे। अनाथिष्ठ। दधे धारतो। अदधिष्ठ।
जुनि आत्मप्रवरो। चुकुन्दे। अचुकुन्दिष्ठ।। वदि अभिवादनस्तुत्यो:। ववन्दे। वंदिषीष्ठ।
मदि कल्याणे सुखेच। ममंदिषे। मदि मोदस्तुतिमदस्व प्रकान्तिगतिषु। ममंदिषे। स्प
न्दि किंचिच्चलने। गमुच्चहर्षे। जुगुद्दिषे। ददघने। दददे। यति प्रयत्ने। येते। त्रिवरासं
भ्रमे। चरे। अत्रसनिष्ठ। वहमर्षिरो। सिहे। सहिता। सहिष्यहोरोदवशो स्पर्द्धो पिस
ति। सोढा। असहिष्ठ। गाहूविलोडने।। जगाहिषे। जघाजे। जगाहिद्वे। जघाढ्वे।।१

क्षि ५

त२

सि॰ कौ॰

२३

शंर्धते। हसा तपनस्य क्रमस्य लोपो जागर्ति। स्पन्दते। असीनखते। अस्यस्पात।

कृम २

ष्टधुरांघ्युतसायाम। स्यन्दू प्रस्रवणे। सस्पन्दे। स्पंत्स्यति। स्पंदिष्यते। अस्पदत।

अस्यंदिष्ट। अस्यंत्त। कृपू सामर्थ्ये। कृपो रो लः। कृपो रेफस्य लः स्यात्।

स्य ऋकारः। कल्पते। चक्लृपे। कल्पिषीष्ट। सिच्यात्मपदेषु चतुर्ष्वेव तौ नासिस्यो।

रनिटो परस्मैपदेषु। कृप्सीष्ट। क्लृपेस्ता नेपंधाये अनिटं लंच। कल्प्ता। स्यति। क

ल्पिता। कल्प्सा। कल्प्स्यति। कल्पिष्यते। कल्प्स्यते। अक्लृपत। अकल्पिष्ट। अ

क्लृप्त। ॥ इति द्युतादयो वृतादयश्च। अथ षड् ऋदुःखसंक्षेपने वयो। अथ वर्ते। व

योराघ्रापूर्वस्य परस्मैपदं। विवृते। अवर्धिष्ट। रेभ गतौ। रभ क्रीडायाम्।

रमते। व्याङ्परिभ्यो रमः। परिरमति। रेमे। रंसीत। अरंस्त। श्लोक संघा

ते। लोकृ दर्शने। लुलोके। अलोकिष्ट। शंकि शंकायां। ममारेश के। २३

श्लोकते। लोकते। शंकते।

श्रीराम १
सि.कौ.

संचलनं प्रति व्यत्यासः ४

अक्ष्वेदिष्ट । रुच दीप्तावभिप्रीतौ च । अरुचत् । अरोचिष्ट । घुट परिवर्तने ।
अघुटत् । अघोटिष्ट । रुट लुट लुठ प्रतिघाते । अरुटत् । अरोटिष्ट । अलुटत् ।
अलोटिष्ट । अलुठत् । अलोठिष्ट । शुभ दीप्तौ ॥ अशुभत् । अशोभिष्ट ।
क्षुभ संचलने ॥ अक्षुभत् । अक्षोभिष्ट ॥ णभ तुभ हिंसायाम् ॥ अनभ
त् । अनभिष्ट । अतुभत् । अतोभिष्ट । स्रंसु ध्वंसु अवस्रंसने । अस्रसत् ॥
अस्रंसिष्ट । ध्वंसु गती ॥ अध्वसत् । अध्वंसिष्ट । भ्रंसु विश्वासे ॥ अभ्रसत् ।
अभ्रंसिष्ट । वृतु वर्तने । वृधु वृद्धौ । वृताद्भ्यः स्यसनोः पो वा यं पे० निष्ठ सं च ॥
वत्स्यति । वर्तिष्यते । अवत्स्यत् । अवर्तिष्यत । अवृतत् । अवर्तिष्ट । पं धु वृ

वर्धते १

श्रीराम इषते ३ रूपते २

२२ लोपो ह्रस्वात्मसे। ह्रस्वादन्यस्मात्सेट्लोपो मृसोऽभ्युदितारं यायति।
तने। अगास्त। ष्णिङ् इषन् डस ने नेपिष्मिये। स्मिता। ङी ङ
५३ विहसैसा गतो। ङि ध्रु। अडयिष्ठ। भुतदीप्तौ। घोतते। भुतेः
धस्य संप्रसारणोऽस्या येसुपे। द्युतते। द्युताद्भ्यो लुङि वा पदे।
अद्युतत्। अद्योतिष्ठ। श्वितावर्णे। अश्वितत्। अश्वेतिष्ठ॥
मेद्यते २ ञिमिदा स्नेहने। अमिदत्। अमेदिष्ठ। ञिष्विदा स्नेहनमोचन
श्वेदते १ योः। अश्विदत्। अश्वेदिष्ठ। रुचि दीप्तौ। अरुचदत्। २२

श्वेतते ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

उहां वको कासराध अंसा पाश । कासां व को । छेव सेव नम । सिवे अ २
गे । अस विछ । पुउः पुउः पुउः ग तो । अ प्रोछ । अ प्रोछ । पोछ ।
गंगा गतौ । गा ते । अनत नउः लास यर्ती हि र्घः । गा तौ जै । गावहै ।
गतो । अः गास्ता । हउः ग तो भा वाो वा । नयते । ना न र्थाघः । अ
नपि विष पेउ यतौ स वसंग । उउ वे । अ गो छ । मू उः वं ब नै । मविता
दैउः गैउः पालन्ते । । रपते । रेउजौ रगा सेदि ग्या देसेदि साभा
वेश्व । दिश्याँ रा सिता । श्रापि राधा स्यामि तसेडि लामाति । । नउरि जौ
अ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामो ... श्री०

राम

२१

धित्वादुपधायाः प्रवृत्ते ... सहितकरणात्सापकात ३

२१ अतिजघ्नौ ह्रस्वउपधायाः अट्ठि सन्सुपधाया ह्रस्वो भवति र

र्षे स्यात्तो लघुरूलजरे परे इकारः। लघोर्दीर्घः। अट्ठि सत्तिपूर्व

सल्लघोर्दीर्घो लघुनि धालः जरे परे। अवीवृमत॥ नेरभावेक

मेरचिते॥ अर्चीकमत॥ अपगत्तौ॥ अपत्तौ प्रादेरेफस्य लत्वं॥

प्लायते। पलायते॥ अपो वक्रे॥ अायिष्ठ। इयदानेगति

हिंसादानेषु॥ दयते। दयाम्बक्रे। धा चेष्टायाम्। नेघ

ट। अवघीष्ट। ईहचेष्टायाम्। ईहते। ईहांचक्रे। उलविलर्की॥

२१

नानिदिसे इष्टु र्जितेसमुत्पयेगुतोन २

ति नानिशानेनमावां च तिति नते । तिति भी बकोरा। गुपगोपन
ऊसिनयो॥ गुगुप्सते । मानविचारतोपःसापूर्धस्पातइत्से ॥ मा
नाहीनांपूर्ध स्पतोहीधी॥ मीमांसते। धधनिस्यांप्राशिवानां॥
बीभत्सते । परा व्यवहारस्तुतौ पनच । पणायति। स्तुतावेवाय॥
पणाते ॥ पणायांचकारादेशा। एवं पनच। कमुकान्तौ॥ कमेः
स्वार्थे णिङ् मानपि गुवा ॥ कामयते। कामयांचक्रे । चकमे ॥ ये
रङ्घ्रिश्च ॥ णिंतादौ लोकतृ ण्डिः ङुङि धातोस्वधि बम। ।
सेरपवादः॥ णेः॥ मानपि जे लौपानातुइगमंद्धाचापोत्त्विच स्तुषु।

दापुरुत्सचानातोनानने पः। पनिसाहवर्णात्पनेनापिसस्तत्वावेगार्थेः ता व्यवहारे तु पणतेः पेतो ४

श्रीराम॥ २२

व॰ मै॰ सि॰ वमर्थीधातोः मस्यान त्यंराल्लेच१ उन्दे

॥ वल्लभिते। वल्लरामहे॥ क्षुधी शाहेव॥ कूपते॥ तुक्ष [illegible] ॥ अवकूपि
छ॥ नमायीविधूनने॥ वनमावे। मनमा विष॥ स्फापि स्रोत्यायीव
ञ्चौ॥ पस्फपा लिज नजि प्यायः पी। पिप्ये। मप्यायिष्ठ॥ दीप जन
बुधपूरितायिप्यायिभ्यो वाइयातननिकर्त्रि स्त्रि उक्र॥ इत्यः पास्य
तनोलुक्र। म्नू प्यायि। ताप संतानपालनयो॥ तत्ताप॥
मतापि॥ वलयल्लसंवरौ॥ वयले॥ मवल्लिष्ठ॥ डुमाज डुमा
शदुम्लाशदीप्तौ॥ मेजे॥ वमाजे॥ म्राशते। म्राशंते॥ म्रेशे॥
वम्राशे। म्लाशते। म्लाशत्ते। म्लेशे। वम्लाशे॥ २०

मौनस्यधातो मस्य नो भवति॥ २२
फसेपदर्सेवमपाच॥७॥

मौ॰ नौ॰ भा॰ तौ॰॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम
सि: कं: ६ घ

पे २ विंवेछ । अ १३४२

छ ।

बच्छच्छे । च्छच्छि षीछ ॥ अ... च्छिछ । वेछ वछ मौं वेछ वेछायाम ।
अवेषिछ । स जम तौ ऐवि पं वा । अपं ते ॥ अन्तं । आर्जिछ । अंतं ।
त्र ग्नी भ जंने । छ्वं जपनि छ्वं गे ॥ छ जत्ते ॥ छं जते रणा दो वा वि सम
परि षच्च जे ॥ परि ष स्वं गे ॥ स्वऽ भीछ । आ स्वऽ नक्ष ॥ आ स्वऽ नो
तो ॥ नप्र घल गा । यां । त्रेपे ॥ त्रपिषीछ । त्रसीछ ॥ अत्रपी छ ॥ मा त्रश्च ।
मा त्रप्सी नां । त्रि च तेप छि पं व जर ता ॥ नेपते । त्रिप्सी छ । मा त्रिश्च ।
ज भीज भिगा त्रवि नाम ॥ रघिन भोः स्वरे णुम ॥ जंभते । जजंमे ॥ अ
गभिछ । छु भत्ते मे । विछ भत्ते । त्तो भि ता । अत्तो भिछ ॥ जमूषस हने ।

छ ३

पेपर २

श्री रामराम

श्री राम

डुस्त्रो स्विष्ट

उवारि च। उवाच। अवा धीत। डुस्त्रो रगत्ति व घ्याः। स्वपति।
स्वपतेरीत्ति देपं प्रशारराबो। ततो द्वि लम। शुश्राव। शुशुवतुः।
शुश्राविथ। शिस्वाय। शिश्विपतुः। शिस्वयिष्य। स्रूयात। अ
स्वपीत। स्वपतेरिलोपिठेः। अस्वात। स्वपत्तेर्हि विलंबो हर
लोपश्च। अशिश्विपत। इति प्रक्रिया। एधवृद्धौ।
एधते। एधां चक्रे। आमोऽभ्यस्तो नीत्कर्तरि। एधामास।
एधांबभूव। ऐधिष्ट। ईक्षिं दर्शने। ईक्षां चक्रे। ऐक्षिष्ट। अक्रगतौ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
श्रीराम

तुहिर् दुहिर् उहिर् अर्दने । अनुहत । ऊती । हिंसार्थे । होहिता । वस निवासे ।
कावाच्यौ पूर्वस्य । यजादीनां ग्रहादीनां च पूर्वस्य संप्रसारणं ।। यावादौ ।
गंधरा नामिद्रुद्रुतः स स्वस्यसंप्रसारणात् । हीर्घस्य दीर्घो ह्रस्वस्य ह्रस्वः ।। उवा
स । यजां य वैरानायतः संप्रसारणं किति । यजादीनां संप्रसारणं किति ।
यजिवपिवहि स्वेङ्व्येञ् ह्वेञ् स्वपादि वपि वद वसीश्व यति र्व किरे
काद्शब्जया द्युः ।। घसा इषः ।। शसिशासिवसीनां सस्य षो निमित्ते
सति । ऊषतुः । उवसिथ ।। उवस्थ । उवपात ।। वस्ता । संस्तो ऽनपि । सस्य
तो ऽनपि से । वत्स्यति । अवात्सीत् ।। अवात्ताम् । वद व्यक्तायां वाचि ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम

१८ इ ण्व. षष्ठोक:से १ निषङ्क्ष्यति १ न्यषङ्क्ष्यत् १ ~~षष्ठोऽङ्क~~: १

= =

घङ्क्षीत् । षेजमयंगे । सजति ॥ न्यषाङ्क्षीत् । कितरोगापनयनेसंश

ये च ॥ जुम्भः ॥ जुपत्ति जकितमान्व धहानशानभवः स्वार्थेसम्प्रतयोधातो

श्चषिवम ॥ चिकित्सति । चिकित्सांचकार ॥ पत्लृपतने ॥ पेततुः । पतेः

पुम ॥ अपप्तत् ॥ भ्रमु चलने ॥ फण राज भ्राज भ्राश भ्लाश स्यमस्वन

जृ भ्रमुत्रसामित्यपूर्वलोपोवा ॥ भ्रेमतुः । बभ्रमतुः । अभ्रमीत् । ड

मउदितो ॥ वमएस्यपूर्वलोपोवेतिकेचित् ॥ वेमतुः । ववमतुः । अवमी

त् । फणगतौ ॥ फेणतुः । पफणतुः । अफाणीत् ॥ स्वनशब्दे ॥ स्विन

तुः ॥ सस्वनतुः ॥ स्वेमतुः ॥ शसु हिंसायां ॥ शशसतुः । शशसि व्य । १८

श्वस स्यम

नकम्फमिवमनाम: ह्यन्तेन्द्रहतोऽशगश्वदि तांसेदि सोनधद्धि: १३

श्रीराम
श्रीराम

७२

सस्वर्ति। प्रस्वरिव। अस्यारीत्॥ अस्यारिष्ठ॥ अस्यार्षीत्। अस्याक्षी
अस्यार्षुः॥ धु धअवगमने। वेधति। वेधिता। रहवीजन्मनिप्राडुर्भा
७३ वेच॥ रो॥ रोनयति॥ अरजत्। स्कंछिरगत्तिशोषणयोः॥ चस्कंद। ब।
चस्कंत्थ॥ स्कंघात्। सावनितेनित्यं चढिः॥ अस्कात्सीत्। अस्कंदत्।
तृप्लवनतरणयोः॥ तरिव। तेरुः॥ सत्तइर॥ तीर्णा। इञायलाम।
ग्रहादिनामिट्ईकारोनन्तरात्॥ वडध नम्स दं नानोवा। तरीता। व्य
तरिताये सेरितेन हे धे॥ सिछाह्श्व॥ अतारीत्॥ अनारि छाम॥ द
शहेशने॥ अपिरंजा शास्वसंजाम॥ एषानस्यसोपाचि॥ इशाति॥ अ यव

६ ३ ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सि० कौ०
१८

अघ्रात्। ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः॥ धमति। दध्मौ॥ ध्मायात्। ध्मेयात्। अध्मासीत् ५

अगोमि। अरावः। अगायः। अरामः। शुश्रोथ॥ शद्लृ शातने। शीयते।
शातेत। शीयेत। शशाद। शेदतुः। शेदिथ। शशत्थ। अशदत्। षद्लृ
२३ विशरणगत्यवसादनेषु॥ सीदति। ससाद। सदिरप्रतेः परस्यापि षः। निषीदति॥
निषेदिथ। असदत्॥ पा पाने। पिबति। पेयात्। अपात्। घ्रा गन्धोपादाने॥
जिघ्रति। घ्रायात्। घ्रेयात्। अघ्रासीत्। ष्ठा गतिनिवृत्तौ॥ तिष्ठति। तिष्ठ
तो भावेनस्य जो॥ नस्तो॥ स्थेयात्। अस्थात्। अधिष्ठितौ॥ अस्थात्। म्ना अभ्यासे॥
मनति। म्नायात्। म्नेयात्। अम्नासीत्॥ दाण् दाने॥ यच्छति। देयात्। अ
दात्॥ ह्वृ कौटिल्ये। जह्वार॥ जह्वरतुः। सस्वर्था। ह्वर्यात्। जह्वर्थ॥
ह्वर्यात्। अह्वार्षीत्। स्वृ शब्दोपतापयोः॥ स्वरति। सस्वार। सस्वरिथ

...राः नामिनः स्नातिका ... पिबादेशो ... नानृतो ... राः ६
...लग्नो का ... बि ३

श्रीराम

आरुः। अस्मर्ति व्यपती नां प्रयोगो नित्यमिदा आरी ष्वा। स्म यीत। मरिष्य
ति। सर्त्ति शा स्मर्ति प्यो ञे उ ठि। सरपधाद्गः॥ आरत्त। सर्तेहादेरि
केचित्। आर्षीत॥ स गतौ॥ धावति। शीघ्रगतावेवायम्॥ अनेनश
रति॥ सर्सर्त्ति॥ ससृव॥ याचक्षेपे। पादौ॥ सत्तोरिउः भवति। ञेध्य
य धानार्थः तेन पे इति न दीर्घः॥ स्निपात्॥ असरत्। स्मृ गतौ। सस्मो
थ। सुस्मुय॥ सूपात्। सिसृक्ष्यो ञे धातो श्वादि ष्वं उठि। सरपधाद्गः
असस्मूषत॥ दुदु गतौ। दुदूविवादुहोष्पो॥ अदुदुधत्॥ सूप्रसवे। सर्वत्र
सुवः। आहसौञ प्रत्ययपरत्वाविषये॥ सू सौति। असौत्। असवन्॥ स्नवति

श्रीराम

...धारा ठसालोप ... धुः ... ... तसा ... ...॥
... वमाते हियाहि ... पराङा वाहित्व वा॥ ग्र ह ह वै ना॥ ह शि य
... ह रा॥ ह रा ह पश्चा हि:॥ वेत ... यि॥ ह ग्र आ ... शाह स ह पा ...
... ह ... न स्मा व ४ प - ... ह ... शी व सो ह पि वै ति ... म मन प ...
प श्च ति ह ह शी॥ स जि ह शो स्य पा वे टा॥ ह ह शि टा॥ ह इ छ॥ इ छ गा॥ ...
... नीत॥ ... ॥ ... ॥ ... ह शा ... ॥ ... ह श ... ॥ ... नगतो
... सि॥ ... ड शि सि यो गा घो॥ ... यो गाह: स ...
... त्रि य ड ... ति यान्ह ... ॥ ... ॥ ... ॥ ... ॥
[illegible]

परो:

नपि ॥ आतो साय गे ॥ आ इं ताद्य तो: शाप ऐ भवति ॥ जग्लौ ॥ आतो
ऽनपि ॥ आतो राने लोपो ऽनपि किङीति स्वरे इटि च ॥ जग्लतुः ॥ ज
ग्लिथ ॥ जग्लाथ ॥ संयोगादे शाहे न स्यपे वा हावे कारो वा ॥ ग्लाया
त् ॥ ग्लेयात् ॥ अग्लासिष्टां ॥ कै गै रै शब्दे ॥ जगौ ॥ गाइरे ॥ आपि शब्दा
मागे हाल पि भवति सो स्या मात् एकारो भवत्यासौ यौ हाहीपे ॥ गे
यात् ॥ अगासीत् ॥ छेत् स्येश शब्द संघात यो: ॥ स्त्यायति ॥ त स्त्या
स्त्यायात् ॥ स्त्येयात् ॥ अस्त्यासीत् ॥ दैप शोधने ॥ ददौ ॥ दायात्
॥ अदासीत् ॥ धेट पाने ॥ दधौ ॥ धेयात् ॥ अधासीत् ॥ सोलोपपन्ने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री गणेशाय नमः॥

॥१४॥

इषु सहत्सु मरू बरिषा मनापिन स्येवा॥ रोषि ता॰ रोष्टा॰ रेषिता॰ रेष्टा॰
सेऽयमि त्यर्थः॰ रोषिता॰ अशिश्लिष्ट॰ ऽहहहि॰ आंबा॰ चकार॰ ऽयोष॰
श्रोजी त॰ मिह से च न॰ ढिढोत्योऽहो दीर्घत्वं॰ हपरे ढु स्य॰ ओपः पूर्वस्य
चोक्त तो दीर्घः॰ मेढा॰ अमिहृत॰ रु मरुनीयरेता॰ रेष्टिय॰ ह्ह॰ धं॰ अ
धा॰ धीत॰ ससात॰ अरा धां॰ इयिव्या प्रौ॰ ऽ॰ वां॰ चकार॰ ऐ॰ धीत॰
ति वि दिधि वाधि विजा विधी ता नेहि॰ धीत॰ धिन्वि कृ॰ रावोः वस्य लोपो गु
णा मा उ प प्रत्यय पक्ष्य ऽ स्त्रि मपे॰ कृपः॰ कृप्रत्यय पक्ष्य ऽ प्रत्यय पक्ष्य च गु
ण न प्रति वि॰ धि मो ति॰ श्री गौ॰ धीत्लो पः॰ ऽ~~मसंयोग~~ प कर्वे~~स्व~~ लघु
~~~~
मसंयोगप वस्य प्रत्यये कारस्य लोपो वा॥ यमयोः परतः॥१॥

हरि॰ ढि॰ ४

॥१४॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi
~~~~

श्रीमनावि

श्रीता

जित्राय॰ जिपत्नु॰ जित्रायिन्य॰ जित्रेथ॰ जीयात॰ अजैषीत॰ अजविधले
खलो॰ चकर्षिय॰ रारो मः सह श्रां॰ हशासजक्ष घमः शास्य शान्त पदप
स पां मःसे परे अरोरो भवत्स्पारो रा॰ कमाहि आंवा॰ कष्ठा॰ कष्ठा॰ व
ढोः फः से॰ धातोः अपो: फत्वं सेपरे॰ कृष्यति॰ कर्ष्यति॰ अकाक्षीत॰
अकार्क्षीत॰ क्षबं मःश स्य शान्तपदपां वासिः हशा बांता त्सफः॰ हां तात
सांता तथां तात जाम्युय धाहनिढः लक द्विवा द्विप रः नतु हशेः सेरप
वाहः॰ अक्षन्तत॰ सृ गतौ॰ सर्पति॰ सप्ता॰ असपत॰ कृश श्रा
कां नेरेहने च॰ कोशति कोष्टा॰ अकुक्षत॰ हम रिवमि माहिं साः॰

छीप्यात॰ अचुच्छेदीत॰ अटेवसीवसीपोः॰ ताव्यं तदृत्वा श्वस्जा॰ टदेवीदितां
सेदि सोजकिहु॰ अक्रुहीत॰ जुगुहस्ति॰ जैवुति॰ नानाध्वोर्वः॰॥ अनुनपि
विषये उ यतीस्य यत्यल॰ जुजुवतुः॰ अजौवीत॰ गपूदनो॰ अंपः॰ गु
पूधूपविछिपणिपनिभ्यः स्वार्थे आपः ध्रुस्य धोऽनापत्तुवा॰ सधातुः॰
पण्यादिषु स्वपीतः आर्धः धातुसंतकः॰ पतः॰ गुप्यात स्यादनापि लोपः॰
गोपाय्यात॰ गुप्यात॰ गोपायिता॰ गोपिता॰ गोप्ता॰ अजुगोपायीत॰ अजुगो
पीत॰ अगौप्सीत॰ अरुसात॰ अगोप्स्त॰ एवं धूपसंतापे॰ तीपप्य॰ ततप्य॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चिन्हीप१

विजिविध्य निट स्वरान ॥१४॥ नेष्ठा ॥ अजिता ॥ अयेबीत ॥ हिन्हीपे ॥
॥ वे ॥ अनानिपकारिवरेपर्व स्य रस्य हीधा ॥ हीपात ॥ अहीबीत ॥ तु
पनुप हिंसायां ॥ प्रातुपतेः सु ॥ गोपिपतीरि ॥ प्रस्तुपात गोः ॥ अ्वोरा अ
पनैपर्व ॥ अ्वेतां पकार ॥ वगगजस्ं मत्तो ० वनीति ० वयानं ० ववनतुः ०
सवीति ० सेननुः ० जेनं सनाख नामात्वंकिति मसेपा होक्किति या ० सापा
तं ० सन्याते ० चमअ्ई जे ० खिवल्प नांपा चमांहीधोऽपि ० ग्र्याम्ति ०
संड़ ० किं ० चमीतिव वि चमीति ० खिवुनिरसनो ० नामधातुव्यव्यकख ०
पांसत्वेन ० खी यति ० खि वेः पर्व स्यट स्य गोवा ० तिष्ठ ० विष्ठे ० खोर्कि

श्रीगणेशाय नमः

॥११॥

इमान्कृष्णो वेपदिसंस्पर्लिवि धौ गणेश कुभां तानकृष्ण कर्षतीतथा ॥

त ॥ पिंतिपिं चापिम चो पिं स्व पिंलिपिं रूपिं त प्राति दप्यतीप

पिंस्य रेतानी चेनश्रपिं पिं दि पिं प्रतीहि पां तान गणेशा तानदुपा

ह रा ॥१२॥ सृदिंहिंहिं स्यं हिंभ्रादिं द्विहिं हुं ही नमादिं सदिं स्विघतीति

हिं नुहिंतु हिं विघति चितड स्यापि प्रतीहि हंतान दशपर्य चानि ॥१॥

पचिं पचिं विचि चिरि यिं रंजि पुष्पतीष्ठि जिं सिचिं मचिं भजि भंजि

भगो तीन ॥ त्यजिं पजि युंजि रुजिं सजिं मज्जतीन भुजि त्यजिं सजि

नवनीर्व

॥११॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्रमिस्तु अथः प्रतिषेधवाचिनां ॥४॥ हि हि दु कि में हति रोहन्ती यदि हिं नीकिस्तुष
केऽहन्तितिस्त्यासिहिः० इमेऽविछे क्वाविह मृ नृ तंनयाधा गतो अणं ताः प्र
यि मञ्च कीर्तिता ॥५॥ हिरिषं दृ रिंमन्थो मथिं स्थ हिरिरिपिरु पिं ओरति
मछ मंविरिंरा हिरिषं च त्रां ता नजिष्पृ ताता गाः पठन्ति पाठेषु दैरय ने
तरान ॥६॥ तथः सराधिपुधि वाध्येसा अपः कुधि सुधी मृ ध्यति वध्य
तीव्यधिः इमेतु धाता दृशा चाविठे मतान्तः परांसि ध्याति रेचनेतरे ॥
स्त्रिविंप विंस्यु ष्यति ष्यती स्विविं विविं विल विंतुष्यति दु ष्यतीदिविं

हरिः३

श्रीगणेशाय नमः

॥१॥

विश्वव॰ विश्विम॰ स्त्राजिम॰ धीपात॰ नैकस्वराद्दनुघातात्॰ प्राघोष्वारोऽनु
शताद्दकस्वराधातोः परस्य वर्णाद्दैरितं॰ स्वरितस्वरतो भवतीति द्दस्वता
मिमांसुमेटः प्रवद्दतितद्विदः॰ स्वंहतम् इतम॰ तां चऊऊ॰ ऊऔशिडीडि वर्णे
ष्वपरोऽ॰ श्रितो वापि॥१॥ गणस्यम् इतम् तां चरु स्नुवोन्नुजंतघोर्शति
मध्योपराद्दागुवः॰ हतिस्वरं तानिपुतोः समुच्चितासतोहसातानपिसन्निवे
धत॥२॥ आद्दितु कानेष्वनिडकः इष्वतेधासिस्य सां तेषु वसिः प्रसारितो॰ र
मिश्व मांतेष्वप प्रैषु नेपमित्ततस्तु तीवोऽभिरेवनेतरे॥३॥ पभित्रमांते के
ष्वनिडेपइष्वते॥ हमि द्दिवाहावविव सतेमनिः॰ नमिरस्वतु की हानिरेवपं-

॥१०॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अंन्यात॰ आदि॰ आपने॰ अौ हुर्ले वालिरि॰ आनंद॰ अबीत॰ ह बीको दिस्ये॰ बो
विस्ते॰ हु छुति॰ जठूई॰ वजगतो॰ यवाजे॰ शासद्वत्याद्दिगरता भूतीकारणां ने
त्यग् र्यस्तोयो॰ ययजतुः॰ अवाजीत॰ अयजीत॰ ययजतौ॰ वाद्दिग्भ्योः सोमि
संस्तुः॰ अवाजीत॰ अजगतो हुपतो च॰ अजेरच तुर्षु वी वसादेया॰ वि
याय॰ कुधातोः॰ विपरीता स्य नोधी तोस्य वर्णो यो द्विवो स्य रेपरे॰ अनेक स्य
रस्या संयोगपर्व स्यतुष्णे॰ ऽवर्णांते हुन्योरेवापि॰ असंयोगपूर्वस्यपिंचि
क्षियतुः॰ चिक्षंतुः॰ चिक्ष्युः॰ येद्यपः॰ स्वरात्तोद्दित्यतस्यतो ह्येति सापिरिः
यपोवेद॰ चिक्षपि ण्य॰ चिजेष्य॰ आजिष्य॰ चिक्ष्युः॰ चिप्ल॰ चियां॰ चि यय॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे
शायनमः

॥२॥ एऐऐ० ऐन्दत० कालादिवृत्यपाठामन्तरू सल्कपरः० कास आ सह यमपररूमा
माघमेकस्य रेफोरा वाहोपरिआमप्रत्ययोभवतिसचप्रत्ययः मसपरः प्रयोग
तं प्रविरहरित्रुजा गः ऽ मोआ० रः० रूथं स्य लीकारस्याकारः० धातोर्नामिनः०
नामस्य नास्वारस्तस्य च धातोत्रातिचयान्तिहुः० ऽ न्नो चयकार० ऽ न्नो चरकानुः० ऽ
न्नो चयकचे० ऽ न्नो मामु० ऽ न्नो मासतुः० ऽ न्नो वम्रु० ऽ न्नो वारूवत्० ऽ न्नो वम्रु
कः० ऽ यात० ऐहीत० तोरकुलीयां० बाटींहति० विलिंह० हविपालमे० ऽ लवनग
तो० श्रोयति० मसवरीस्वरे पृथं स्य वर्ता तापोरिकूओ० ऽ ओख० ऽ खनुः० ऽ ॥२॥
खुः० ऽ थोरिवथ० श्रोरवोत० मन्युगतिपृगुमोः० श्रावनर्थं० श्राप्यात० पृगामो०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकारस्य एकः समधास्त्यस्य चरफारः पितिलाद्यो सेटि वृषि च॰ रे हतुः॰ रेहिष॰ ता
रस्य अक्षतेरांधे॰ पुरिगोदिष भ्रष्टिगौपा च क्षय॰ अग्रा थो लाद्यो॰ अगाग्राम॰
अरलोनेः अकारादेः संयोगांतकारादेश्च पूर्वस्य लुगु भवति लाद्यो॰ आनर्द॰ आ
हीत॰ अतस्मात तत्य गमने॰ आतिथ॰ व्याद भद्वतो॰ अय्याहीत॰ अतिम्साहियन्ती
ने॰ आनजा॰ अनंद॰ पुनाद्रिसमधौ॰ नंह॰ वदि अकाद्रमेहीशौ च॰ अर्चं
हीत॰ दिव [illegible] परिदेवने॰ चिविन्न॰ गृंधयुधौ॰ शृंधं च॰ अर्धधीत॰ चादेपर
मैस्वर्पे॰ ऋद्धति॰ स्वरादेः॰ स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोऽऽ भवति लाद्यो॰ अर्ह॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगरोशा
यनेनः
॥८॥

ख्यादित ॥८॥

मियतोऽवृद्धि टोघातोः पेपरे । छुः स्यात्सौ । अैसैत्सीत । अ सात । अ स्माद्
तरस्वसक्तौ कि अ से । अ से धृं । अ से त्सुः । त्वद् स्यैर्पैहि सा वां च । अत उपधा
याः । धातो उपधाया तो । छुः श्रिशति । चरवाद् । लाकु तमो वा लितात । चरवा
रोस्वे । पसे हित त । अतो हसा दर्व धो वो । छुः सेठिसौ । गाद् अ त्तौ यां वा चि
प्राद्स्या क्लि नि ता वै ौष्य रोः । गद नद चर पद पत अपिहा धा माड । मे ड
स्यति हन्ति याति याति द्राति स्याति वपति वहति श्राम्यति चिनोति देग्धि च । अ
न्य त्राकत्या हगाल्ने । प्राघो ध्वो हीवा । पूरिता गृहीति । अगाहीत । अगाहीत । स्वकृ
विलेखरो । सोचः प चांकि त्ये चाम्य । पचा ही नो प ना देश्यो हीनो प व स्वले ॥८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

षकाराणकारौ भवतः ० बाधना त्यानिमित्ते नास्ति ० सिषेधयिति ० गत्यर्थस्य से
धते र्नेत्वः ० २ गांधिसेधति ० षठ द्वित्वप्रथयधाने ऽपि वः ० अषेधेत ० सि
षिधे धः ० अषेधीत ० षिधू शास्त्रे मांगल्ये च ० ऽहितोधा ० ऽहितोधा
तोः परस्य षस्यादेशवत्यो म्रः ० स्वरति सूति सूयति धूञ् रधश्चात्प
इप द्रुह मुह स्नुह स्निह णां च ० स्वरतिसूतिसूयतिधूञो वि षस्यादेशा
देर्विनित्यमिट ० तन्वेडुः ० स्व भाता द्रुतोः परयो सकार षकारयो र्ध
कारो भवति ० इधाते ० र्भ ० स्व वेजया ० सिषेधिष ० सिषे द्रु ० सेधिता ० से
धू ० सेधिष्यति ० सेत्स्यति ० असेधीत ० षूक्लिष्टोत्पाभिषवे ० षवतो ना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम ॥

॥७॥

षकाराहितौ घ्यय ४० उच्चैर्यातनि० मघ्नलि तोऽस्ले० मघ्नाति० सा संयोगा राणादि शिक
न० मृमंघ० ममंघतुः० मघ्यात० गृंमंघेत० कम्बिकुम्बिलुम्बि मीचाहि सा सं० डे
ष्टनयोः० इदितो नुम० इदितो धातो र्नुम० कुंथति० कुहिष्वधुः० पुर्व स्वकवी
गहिमा रघ्योश्च त्वं भवति हस्वयर्गा च तुर्थः० कुंकुच० इदितो नलोपो न० कुं
थ्यात० कुंथिता० कुंथिष्यति० अकुंथीत० सिधगत्याम० शीहितार स्मैः०
धात्वादेः षकारस्य सकार णकारो भवतः० सेधति० प्रादेरस्तत्था
तौ सुन नाम० प्रादिः परेणास्यादि नानमादीना च धातूनां सकार नकारवि ॥७॥

संज्ञाने० उपधायाः लघोः० धातोरुपधाया लघोरिकि ओ गुणः० चेतति० चेतेत०
अचेतत० पूर्वस्य हलादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हलः शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते० चि
चेत० चिचेतिथ० सेः० सिराध्या त्वरयोः द्विपत्सियो रीट० इडेकाचः० इटः परस्य
सेर्लोपो० ईटि० अचेतीत० अचेतिष्याम० स्याविङः० सेरावीडिह्रस्व परस्या न
उत्सभवति० अचेतिष्यत्० च्युतिर आसेचने० च्योतति० च्योतेत० च्योततु० अ
च्योतत० चुच्योत० ऋदितो वा० ऋदितो धातोरङ् प्रत्ययो भवति च्लेरपवादः०
अच्युतत० अच्योतीत्० श्च्युतिर क्षरणे० च्युतिर प्ररणे० श्च्योतति० नशसा
लवथाः पूर्वस्य शासात्पराः अयाः शिष्यन्ते नान्यत्रासाः० चुश्च्योत० अश्च्योतीत०

१ श्रीगणेशाय नमः॥

॥६॥

भविषीष्ठाः० भविषीयास्थाम० भविषीध्वं० भविषीय० भविषीवहि० भवि
षीमहि० भविता० भवितारौ० भवितारः० भवितासे० भवि
तासाथे० भविताध्वे० भविताहे० भवितास्वहे० भवितास्महे० भविष्य
ते० भविष्येते० भविष्यन्ते० अभविष्यत० अभविष्येतां० अभविष्यंत०
अभविष्यथाः० अभविष्येथां० आतोऽन्तोऽदन्तः० आतोऽतोऽन्तस्य का
रादुत्तरस्य न० अभविष्यत० अभविष्ठाः० अभविष्येथां० ध्वे च से लोपः० अ
भविष्यद्ध्वं० अभविष्यध्वं० अभविष्ये० अभविष्यावहि० अभविष्यामहि० चिती ॥६॥

संज्ञाने॰ ऽपधायाः लघोः॰ धातोरुपधाया लघोरिको गुणः॰ चेतति॰ चेतेत॰
अचेतत॰ पूर्वस्य हलादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते॰ चि
चेत॰ चिचेतिथ॰ सेः॰ सिराधातु स्वरयोः द्विपसिपो रीट्॰ ऽद्भुड्ट॰ इटः परस्य
सेरकोः॰ इट्॰ अचेतीत्॰ अचेतिष्टाम्॰ इस्याविट्ः॰ सेरातोपिड्श्च परस्यान
उस भवति॰ अचेतिषुः॰ च्युतिर् आसेचने॰ च्योतति॰ च्योतेत॰ च्योततु॰ अ
च्योतत॰ चुच्योत॰ इरितो वा॰ इरितो धातोरङ् पुरस्मै भवति पेस्मै पदाइः॰
अच्युतत्॰ अच्योतीत्॰ श्च्युतिर् क्षरणे॰ च्युतिर् क्षरणे॰ श्च्योतीत्॰ नशसा
नयपाः पूर्वस्य शासा त्वपाः अयाः शिष्यन्ते नशसाः॰ चुश्च्योत॰ अश्च्योतीत्॰

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१ श्रीगणेशा
य नमः॥

॥६॥

भाविषीष्ठाः॰ भाविषीयास्थाम॰ भाविषीध्वं॰ भाविषीय॰ भाविषीवहि॰ भावि
षीमहि॰ भाविषीमहि॰ भाविता॰ भावितारौ॰ भावितारः॰ भावितासे॰ भावि
तासाथे॰ भाविताध्वे॰ भाविताहे॰ भावितास्वहे॰ भावितास्महे॰ भाविष्य
ते॰ भाविष्येते॰ भाविष्यन्ते॰ अभाविष्यत॰ अभाविष्येतां॰ अभाविष्यन्त॰
अभाविष्ठ॰ अभाविषातां॰ आतोऽनोऽदन्तः॰ आतोऽतोऽस्य स्थपका
रादुत्तरस्य नः॰ अभाविषत॰ अभाविष्ठाः॰ अभाविषाथां॰ ध्वे च से दीपः॰ अ
भाविढ्ढं॰ अभाविध्वं॰ अभाविषि॰ अभाविष्वहि॰ अभाविष्महि॰ चिन्ती ॥६॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भवेत॰ भवेयातां॰ भवेरन्॰ भवेथाः॰ भवेयाथांभवेध्वं भवेय॰ भवेवहि॰ भ
वेमहि॰ भवतां॰ भवेतां॰ भवंतां॰ भवस्व॰ भवेथां॰ भवध्वं॰ भवै॰ भवा
वहै॰ भवामहै॰ अभवत॰ अभवेतां॰ अभवंत॰ अभवथाः॰ अभवेथां॰
अभवध्वं॰ अभवे॰ अभवावहि॰ अभवामहि॰ बभूवे॰ बभूवाते॰ बभूवि
रे॰ बभूविषे॰ बभूवाथे॰ नामिनो वा गुणो धोढः॰ नामिंता धातोः परे षीं
ध्वं लुङ्लिटां धस्य ढः॰ सेटोऽस्मादुर्वा॰ बभूविढ्वे॰ बभूविध्वे॰ बभूवे॰ ब
भूविवहे॰ बभूविमहे॰ भविषीष्ट॰ भविषीयास्तां॰ भविषीरन्॰ भ
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे॰

श्रीराम॥

॥५५॥

वेपेरडपि राधा स्था इणां भू पिबति ष्वः परस्य सेर्लोपः ० घ्रा ध्मा स्था धा धेटां
यो ० भू जग्मि लोवेडपि इ. लुकि भू रोत्वं ० अभूत ० अभूताम् ० अभूवन् ० अभूः ॰ अभू
तं ० अभूत ० अभूवं ० अभूव ० वैस्य वैस्य लुङ् ० अभूवन् ० अभूः ० अभूतं ० अभूत ० अभूवं ० अभूव ०
अभूम ० माङि लि सिद्धं ० स्यसिचि ते हि द्विवादि ध्यै ० माऽभूः ० माऽभूत् ० माऽभूतं ० माऽभूम
लोपः ० मा भूत् मा भूतां ० मा भूवन् ० मा भूः ० मा भूतम् ० माऽस्म भूत ० माऽस्म
भवत ० भूष्याद्यावा स्योत्व ० भवति ० धातोः स्य इट् ० अतः परस्यात् स्याः
भविता ० भविष्यति ० भविष्यतः ० भविष्यन्ति ० भविष्यसि ० भविष्यथः ० भविष्यथ ० भविष्यामि ०
स्यातड् भविष्यति ० भविष्यते ० भविष्यतौ ० भविष्यन्ते ० भविष्यसे ० भविष्येथे ० भविष्यध्वे ० भविष्ये ०

॥५५॥

पपुत्यपो भवति॰ तिवादयश्चाष्टयातु परतः॰ एषां संज्ञा लृट॰ भविष्य
ति॰ भविष्यतः॰ भविष्यन्ति॰ भविष्यसि॰ भविष्यथः॰ भविष्यथ॰
भविष्यामि॰ भविष्याव॰ भविष्याम॰ स्यपविकरणपाति॰ भूकृत
त्विहितस्य तेनो स स्य स्य पुत्यपो भवति तिवादि परः॰ एषां संज्ञा
लङ्॰ वा इन्द्र ष्टिः सुराज्यं चा भविष्यत् दा सुभिन्नो यदि भविष्यत॰
अभविष्यतां॰ अभविष्यन्॰ अभविष्यः॰ अभविष्यतं॰ अभविष्यत॰
अभविष्यं॰ अभविष्याव॰ अभविष्याम॰ भूतीसि॰ धातोर्भू ताम
वैकासेत्तिः पुत्यपो भवति तिवादि परः॰ एषां संज्ञा लङ्॰ हृदेपे॰

ष्य

श्रीसा॰१
॥७॥

धातोराशिषियादय: ० एकांसं ताल्लिङ ० आशीर्याद्ये: पचित ० भूयात ० भूयास्तां ० भूया
सु ० भूया: भूयास्तं ० भूयास्त ० भूयासं ० भूयास्व ० भूयास्म ० सद्भ्रीमान भूयात ० स्व
स्तनेन ० ता ० तारौ ० तारस ० तासि ० तास्थस ० तास्थ ० तास्मि ० तास्वस ० तास्मस ० ता ० ता
रौ ० तारस ० तासे ० तासाथे ० ताध्वे ० ताहे ० तास्वहे ० स्वो भाविन्यद्यतनी ताद्य ० ए
कांसं तास्तु ० लिसतासी स्यपाण्डि ० धातोः परे कांसिस तासी स्यपानिडा
गमस्यात ० भविता ० भवितारौ ० भवितारः ० भवितासि ० भवितास्थः ०
भवितास्थ ० भवितास्मि ० भवितास्वः भवितास्मः ० स्वो भविता तत्र
भारः ० कुमारस्य ० स्याद्ये भविष्यति स्यप ० धातो भविष्यति काले स्य ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

पा

पूर्वसंयाद्धेओ हीर्घस्वहू स्वः स्यांत० भरू ओ जव चपा० पूर्व संयाद्धे
णों भरू पा णों ज ओ श्व पा श्वस्यु:० भरू ध ध भा ओ जडइ गया० त्वक ढ
हपा णों० य ट ताकू पा० मु यो कुक० मु योम् गा ग भो ता हौ स्वरे० व भू व०
व भू व नु: व भू यु:० का हेरौ ई:० फ़ल म क्रु दुल् श्वल्य इत्येते भ्व: परस्स
वसाई रा ई रि ठ न भवत्य० व्यत्ना त भयतितिनिपमा दि ठ० ... व भ
विष० व भू वनु: व भू व० व भू यिव० व मु विम ॥ वलिवं लवा न व भुव: ॥
१ श्रु शि वि ॥० पा त ॥ पा सो० पा स्ती पा स पा सं ॥ पा स्त० पा सं ॥ पा स्व पा स्म:
सी ब ॥ सी पा स्ता ॥ सी र ता ॥ सी ब्रू स ॥ सी पा ईध: सी ध्वे सी व ॥ सी वहि सि महि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम

॥३॥

भू भू   २

ह्यस्तन्या एषां संज्ञा लङ्० ह्यस्तनीनाम विकारी आ सर्वधातुकः० दिवादावट्० धातो
र्ह्यादौ परे अडागमः० अभवत्० अभवतां० अभवन्० अभवः अभवतं० अभ
वत० अभवं० अभवाव० अभवाम० ह्यो भवताम् त्यस्तु गः० परोक्षे० णा
प० अतुस० उस० थप० अथुस० अ० णप० व० म० ए० आते० इरे० से० आ
थे० ध्वे० ए० वहे० महे० धातोः परोक्षेऽतीतेऽर्थे णादयः० एषां संज्ञा
लिट्० द्वित्वं० ऽतो बहुलं द्विर्भावो धातो द्वि र्वचनं० स्वरादिर्द्वितीयः०
अनेकस्वरस्य धातोः स्वरादेराद्य एकस्वरोऽवयवो द्विर्भवति० णादिः०
किति० अभ्यासस्याहो० पूर्वस्याकारस्य भूस्वरूपस्य च अकारो ह्रस्वो० ऋस्य०

॥३॥

तां० भवंतु० हि० तं० त० भवानिप० भवावप० भवामप० तां० भवातां० भवतां० स्व० भवाथां० ध्वं०
ऐप० भवावहैप० भवामहैप० स्व प्रापुप्रार्थ नमाशीः० पारस्मैपदपरीशीघ्रानंबा० भवरतां
प्रवर्तनं० तत्रतु वाच्यः० एवां संतालोत्० तुल्यास्तातङ्० भवाशिषिवा० भवतु०
भवतात० भवतां० भवंतु० भवतः० भवतःपरस्मैहेरौ पुः० भव० भवतात० भवतं०
भवत० भवानि० भवाव० भवाम० भूधेनलोधोघतो भवसौ भव० भवाप्नुतां
नभवतु० भवान० भवनमृतमेऽतिते० हिप० तां० भवन० सिप० तं० त० भवाम
प० व० म० तन० भवातां० भवंत० थास० भवथां० ध्वं० इ० वहि० महि० भविता
पारा-जैर्यामह्यपा हर्षीफ्रमपावहा? नभिल्वाः प्रथमपुत्रा मह्यपदिवसेः सफलः
सोऽघतनः० नास्त्यघतनो यस्मिन्नतीते काले तत्र वाच्यः० ----

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम ९
॥२॥

श्रीराम

येन विधिस्तदन्तस्य० ... विशेषणाम् ... ... प्रतीतिः परिभाषा ... ० ...
पाराणीयाः० निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायः० ... ... पद्धः० १॥ विधिसंभावनयोः ... ...
... प्रत्ययाः स्युः० ॥५॥

भवंति० भवसि० भवथः० भवथ० भोरा० ... परतोऽतस्त्वा त्संख्या तं० भ
वामि० न भवावः० भवामः० त्वं भवसि० अहं भवामि० ... परः०
स च त्वं च भवथः० त्वं च अहं च भवावः० विधिसंभावनयोः० यात० याता
युस्० यास० यातं० यात० यां० याव० याम० ईत० ईयातां० ईरन्० ईथास० ईया
थां० ईध्वं० ईय० ईवहि० ईमहि० विधिकर्तर्यात्मनेपदे स्युः० आ भा ... ये
... ० तनुपाद्धचः प्रत्ययाः भवन्ति० ... ० यां० ... तः परो या इत्या
त० भवेत० भवेतां० ... तः पर ... इट ... ० भवेयुः० भवेः० भवेतं०
भवेत० यामिप० ... तः परो या मिप भवेति० भवेयं० भवेव० भवेम० ...
... भवेत० भवेत् ... ० ... ० तव० —

॥२॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विकरणानाम
नर्थकत्वात्
प्रकृतिप्रत्य
योर्मध्येयत
कृतंतद्विक
रणम्०२॥

स्वात्मधारणानुकूलव्यापारस्सत्ता ॥१॥ प्रारब्धापरिसमाप्तक्रियाऽधिकरणसमयत्वं वर्तमा
नत्वम्०२॥

स्यपतेषु ५

नाम्निप्रयुज्यमानेप्यप्रयुज्यमानेप्रथमः ॥ युष्मदिमध्यमः ॥ अस्म
द्युत्तमः ॥ कर्तरिपं० चादति ॥ भूसत्तायां ॥ वर्तमाने ॥ तिप् ॥ तस् ॥ अंति ॥
सिप् ॥ थस् ॥ थ ॥ मिप् ॥ वस् ॥ मस् ॥ ते ॥ आते ॥ अंते ॥ से ॥ आथे ॥ ध्वे ॥ ए ॥ व
हे ॥ महे ॥ वर्तमानार्थेक्रियापदात्धातोस्तिबादयः प्रत्ययास्युः ॥ एषां सं
ज्ञाः ॥ परस्मैपदं ॥ कर्तरिशप् ॥ तिबादिषु चतुर्षु परतो शप्स्यात् ॥ गु
णः ॥ नामिनस्तस्य धातोर्गुणस्स्यात् ॥ भवति ॥ आदितादिङितः ॥ पकारेत
तादिः कप्रविनाऽन्यः प्रत्ययो ङित्स्यात् ॥ क्वित्परसि ॥ कितिङिति
च परे नेत्र गुणो नास्ति ॥ द्विवचनवहे ऽतिस्यात् ॥ भीत नासि गु
णः प्राप्तो न क्विति गुणः ॥ भवतः ॥ अदे ॥ अतो लोपो भवत्यकारे
परिचसतापूर्वको विधिरनित्यः ॥ प्रत्ययोर्मध्ये प्रत्ययस्येव ग्रहणम् ॥
त्ययार्थबोधः कथमितिचेच्छ्रणु ॥ तिङि परस्मिन्प्रत्ययपरे गुणःस्यात् भवपते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः ० काका [illegible] गौतम न्याय नवमपारमेत्त ॥ १ ॥ [illegible] इतिरिति ० [illegible] पावनि
नः किंचिद्व्यत्यो [illegible] स्यानियेमात स्वधा नु त्वे ऽ प्रतिपादिकत्वात्सुवं भावि [illegible] व्यापत्तेः ० तद्
कौतुमेदृश [illegible] स्वविक [illegible] भूत भविष्य त्काल सं [illegible] भावे नागि [illegible] भावति ० [illegible]
घ [illegible] स्यापि तत्वं भूत भा [illegible] त्या [illegible] त्यात [illegible] किं [illegible] रति [illegible] धान त्वे [illegible]
[illegible] विषयत्तया साधुत्वापत्तेः ० [illegible] माच्छे स्फ [illegible] मे तत्त ० लं [illegible] हीनाम् इति त्वे धात्वधिकारयि

श्रीगणेशाय नमः ० अथ पारस्कात प्रोक्त पाकयज्ञ [illegible] याति ० [illegible] माधि [illegible]
ते ० [illegible] ० [illegible] या वचनी न्यादि [illegible] ० [illegible] ० [illegible]
तो [illegible] स्वधातारात ० [illegible] जिते [illegible] ततस्वधातोरात्र [illegible]
परतोऽन्यत् ० [illegible] नामहोना [illegible] ० [illegible] ० [illegible] नामाधा [illegible]
वचना [illegible] ० [illegible] ० [illegible] ० ति
धाघ [illegible] नामा [illegible] ० [illegible] ०

तत्स [illegible] इत्यनुक्तरलाम ० मुख्या [illegible] व्यतिरिक्तशब्द [illegible] ० मुख्यार्थ [illegible]
[illegible] शब्दस्य [illegible] ० चकारस्य [illegible] ० [illegible] दीर्घ [illegible]
तो [illegible] नहि संदेहा [illegible] ० [illegible] पतत्वा [illegible]
[illegible] ० [illegible] धिकारणा [illegible] ० [illegible] ॥ १ ॥

[illegible] इति [illegible] ॥ १ ॥

[illegible] ० [illegible] ०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ता स्व॰ नी॰
९६
स्कामइत्यादिगुह्नतोवाह्येरोरमारकस्कादिशुसमपुरकालितिवर्चिः पासर्त्रि
प्रशवकं शुस्कोकिं चइत्याद्यावरातःवरसेनाविसगेस्पष्टुवंगत
सिवातिर्कसनुं प्रशवकं इत्यादितवातिर्कसनुंशवविसिवन्येकस्का
केनुकानय हतामिवसमयहतोवमितवातिर्कसनुंशवविसिवन्येकस्का
शिवुवयवसोपइत्यागिसतःसइतिइतःवइतिसन्चयांनुवर्ततेतइत्यहिवता
इतरस्पेस्वादिकातस्कुतइतिकुतःकुस्मागान्तस्यपर्वोऽमृध्यवात्पाविप्रापृगा
तावाहसामथ्यादितिसाऽऽःमध्यपातांपमावइतिपन्त्यमारोनाजीः।ते
व॰ संकुरितकेतिनिवंवमासइसवसिद्धइहवाहस्वपूर्वोगतमसमसे
वमपवितसूत्रकमानुरोपेतावान्तम॰ वेवकुवारोपरीमकारऽधारता
वः॰ विप्रिमिरिष्टइहितिनिर्दिशतानधिष्ठितमितादिसिद्धरहस्यस्य
तिवतसूत्रस्यापितितीवतोनुवर्ततेतुकवसेनासहरेतिवादिविष्ठ
स्वनुकस्यातत्रैहिष्ठसवयेसतिबद्धवंस्यातसन्निपातपरिभाव
प्रि॰
थ॰

अनुनासिकस्येति दीर्घः। मोनोधातोरिति नः तस्यासिद्धत्वान्नलोपो न। नन्वयं पव
र्गाणामिति अकारोच्चारणार्थः। तेनद्धः पुमानिति स्यादिति सिद्धे ऽमपदान्निष्ठीवत इम
वर्षेयत्तु कृतेर्धिकस्यः कल्पित इत्याशङ्क्येनाह ह्रस्वाद्धितिपुं घोऽकस्य यकुं पा
रिति रेफस्य धिसर्गः जिह्वामूलीयस्य स्थानेरवर्ण रेशरीति धिसर्गस्य नी
पः जिह्वामूलीयशर्षालीतरवाशरीति धिसर्गस्य धिसर्गे सज्ज्ञास्यात्तस्य
पोःकपाधुच्चारणार्थौ वा द्विसर्गइतिप्रावल्ये वाद्धिकस्य हलुन्तःमस्तेरूपलः
पामुन्ते धिस जीपस्य सय प्रसंगात् कानाम्रेडितेकाः कनितिवाक
म्नोदुतयहतांपत्र द्विह्वत्वेविभक्तिस्तथैव पणास्यात् रूहमाम्हृतरकारक
कन्यपस्वतीति प्रवरकः क्षिमशर्द्धः प्रसङ्गे द्वितीयः न्हेपकौन्कुहितर वस्यतो
सर्धः। वार्तिककारेर्यहणाभावेविसर्गसिध्यतीत्याशङ्क्येनाह पद्धति सप
मासु वार्तिके रोयलत्वं कस्यादिषु संस्कातीसत्कारी व्यक्तिपुंस्कोकिलः

भारत ना

५३

तस्य

६५ तस्य ... रयं गुणरहितेन युक्तं प्रसंगः त्रिवादि स्वरलेन विसर्गी
तिन दैवं हरिः कलौ हरि स्वरे द्रामः या तौ त्यो होव सा आदि प्रसंगः त्रिवादि स्वलेन विसर्गी
तिन दैवं हरिः कलौ हरिस्वरे द्रामः या तौ लो होव सात् द्विप्रसंगः त्रिवादि स्वलेन विसर्गी
हतेम विडु सात त्र नुस्वारस्याविद्धि लइ ति श्रुवि शब्दोल्के वार स्वव यं लान्तरे तोति
म्रवो रत्वा ध्वा मि ति कृतो वि वर्तोम बइ ति मं सेवे ति भावः पुनः रव विति पुनः सवो
गांत ... रोवे गव घा द्धमा ना स्य दमनु वार सात् भ्रम्य र इ ति व ह श्रो हिः वर्ष्य ताशाति
इ दु ड व ध स्ये ति वल विधानके तु चे इति भावः रव्या भादेशे नेति व स्ति ङः ख्याति सन्त्र
लशादि र व मादेशः त्र सिद्ध कादेरा ला नन्तर तस्य वाचेति स्थित मिति व ड्यते स्व
वल स्यासिद्धत्वा भ्रम्य रत्वा भावा त्पुनः रव्यु वीति हलं ने सर्वः पु रव्या न मिति वक्ष्ये
उश्पुट वे ति श्रुति ख्या भादेशः नन्व श्रा देशा हिउ ध्वं ध्वंः वर्ग ने प्रति वेधः स्वसन्ताे
श्वे ति वार्तिकादि ति वे सत्यम यु संतत्व से सो ध्वन्सो ऽत्र व प्र कगान्त्रा व व ध ला
जित घुर्व म्ति ति वार्तिके यु संत्र ह ला लं सप्राधे पमविस्तर स्थिते मनोरमायां
तनु संवे पः श्रावस्येति श्रे ङ् पासने सोदिश व्यावादेशः प्रशान्ति ति प्रभृ वी व्यास्य ६९

अनुनासिकात्तस्य पलोपे पंचमीत्याह ० अनुनासिकं विहायेति अनुनासिकाभावपक्षे ऽ
त्वर्थः । पूर्वस्येति प्रकृतसूत्रे शुभादिकृविपरिणामेन पञ्चम्यन्तेत्यभिप्रेत्याथ पूर्वेत्याह० नः
पूर्वस्मादिति ससर्गगद्विवचोगा स्यादिविशेषाव गतिहेत्वादि व सव स्ताभ्येकुरानीय
तामित्य वर्थ सम्पादिता अनुनासिकत्व गुणा एवोपक्षिपतस्याहको ऽन्ति तत्याघावधित्य
न संबध्यते इत्यभिप्रेत्याह रोः पूर्वस्मादिति तु मनोरमायां प्रवलारितम तनु पूर्वस्य स
वर्तने विभक्तिविपरिणामे वा नेपत्स्य सौ किंचन्न्यादेनेप्रे ङसि ञती स्पाशवेनोक्ते
मित्याहुः अनुस्वारागम इति अनुनासिकं स्वपर शब्दे नैव सम्यते वक्षाद्वे पूतताभ्यामाजि
सन्त्रे पूर्वशब्दे नैवोरागमस्य भि ति भाव । विसर्जनीयस्वरीति एतच्च खरवसानयोरिति
सूत्रात् सिंहकेनुत्यानुवर्तते संपरिभ्यामिति कारा ते स्सुट न नुनासिकस्वार स्यानवत्यात्
तः परस्यादित्यंन स्यादि स्याशंक्याह अनुस्वारविसर्जनीयावकारोपधीति परीति
कारोपधिविषरयरवतर्केवच इत्याहोऽहतः परस्यवत्स्यादिति भाव । अथलादि

श्रीराम

तत्त्व०

४४।

कार्य इत्यादि वर्णस्यान्नुड् स्यादिति चेन्नं उत्तरपद इत्यर्थे वाचक

प्रहितिर्नामि साहचर्यात्तोरि तिप्रसक्तस्यार्थस्यान्नुड् स्यादिति चेन्नं उत्तरपद प्रत्यर्थे वाचकस्य

प्रहितिर्नाम विसारिप्रत्ययोरिति विप्रसक्तार्था वाचो परस्मायो स्यात् एतौ होपरमाह ह्रस्वाविनाऽऽदे

र्ग्रहणात् वधास्ते आप पर्यं परमवाचो वस्यादो उ होपरमासि ह्रस्वविनादेः

शिर्वाधित्वेव्रतवर्णसंश्लेषात्प्रतिवेधात् ममोच्चरसंयोगाद्गादि : पर स्थितिप्राप्त्यानात्

कुत्वभूवरुत्वादिति नप्राप्तावार्तं उ जि वरपदहस्रत: वरहस्रत्वं तस्मात्प्रत्यरसेनानुसत

डपुरावे सुनीतः इनेन पूर्वलुन्तो म इहेयनसो व वारस्यौतु मुन्तौ तेत रेवसेना पानुसल

वत्वार्ते वाचानुनासिक: प्राय प्रधिका रोधि विधिर्वेति वन्ले वं श्री वेश्री वयग्रहणाम तत्र्थ

कर्मणि विधिकात हेव रु प्रकरणा स्याभात तु शर्द स्तु प्रधिकार पत्ने परसमा कोविलाः पू

र्वकार्य स्यादि शेवघोतनार्थः वास्याति संहृतं वर्ण स्यतु थानुनासिक इति वि विपत्ते

वर्णः धाग्रहणा स्याकं पंचाङ्नासिका पर इति सावकादेव सिद्धे नपेविकल्पं वि

नानुनासिकं विहाय स्वनुनासिका भाव वत्तु: संभवति इह मेव धान विनु प्यतो

तु वेति शकान्तो रोः पूर्व स्यानु नासिक स्यादि स्वोन्तोम रोः पूर्वस्य ति डवल त्वं ४४

तामेन्द्रस्यो वस्याविश्व हयक र रोको विधिस्तते पूर्व स्याति तेवस्थो ड र्वः ए वं

रोः पूर्व स्यात्स्वर इयस्याधि हप्रकर गोभ्यो धिस्तते: पूर्व स्मात्स्वर रन्पयो जो घो: ।।

नुनासिकात्परस्य पसोपि पंचमीत्याह० अनुनासिकं विहायेति अनुनासिकाभावपक्षे इ
त्यर्थः पूर्वस्येति पूर्वस्त्वनुस्वारभक्तिर्विपरिणामेन तपरत्वं स्य नोतेऽवधिप्रत्याय पूर्वत्राह० गुरुः
पूर्वस्मादिति संसर्गेप्यदुपयोगाः स्यादिति विशेषाय नहि तेहत्याहि वस्तव साधेनु रानीय
तानि सवर्णेषु सम्भाविता अनुनासिकस्य गुरा एवोपस्थितस्या त्कोऽस्ति तत्राभावपक्षित्वे
नसंबध्यते इत्यभिप्रेत्याह तेः पूर्वस्मादिति तु मनोरमायामप्रवतारितेमत्तत्तु पूर्वस्य त्व
वर्तनेवि भक्तिर्विपरिणामेवानेये स्य ओर्कि नत्यावेतेर्वे छ सिद्धान्तीत्यासा शब्देनान्य
मित्याहुः अनुस्वारागमइति अत्र नमतत्वेऽपर शब्देनैव स्वभाते पक्षाव् वैपुत्ताभ्यामाजि
तत्र पूर्वशब्देनैवोऽरागमस्य मिति भावः विसर्जनीयस्य रोति एतद्वै हिरवसानयोरिति
स्त्यात्तेऽप्युकुत्वानुवर्तते संपरिभ्याम्मितिकारात्ते स्मुडनुनासिकस्वार स्यानवत्वात्त
तः परस्यापि त्वं न स्यादिति शंकयाह अनुस्वारस्थिर स ज्जेतिकार इत्यकारोपश्लेति परि रवि
कारेणापि पक्षेऽरुर ता हि च च पुइत्या रोऽग्रुत्ता परस्य त्वं स्यादिति भावः अवतारि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम।
तत्त्व
५५।

प्रहीतात्ताविंसात्ःषन्तोर्दिविषनतोपूर्वस्यान्नुडुस्वादिति वेन्नं उत्तरपदस्थे वावस
हितिमाधितिप्रत्वपरेन्नसराप्रतिषेधाते श्वेतरथ परमवाचोपस्यागोडुहोवरमाविहाविताद्री
कुत्सखत्कुत्यादिति नभ्रावात्तु ऽत्रिषपदइसतः वदइसनुवत्तेर्भ्रंशाइः परस्येतिव्याख्यानात्
ऽ.मुराने...तु जतिरनेनप्रतुत्तो प इहेयनसोवेवोरत्वीत्तुमुत्तोरोतरेवस्तेनत्यानुसर्ते
व्यत्वात्तं श्रुवानुनासिकः प्रावमधिकारोविधिर्वेतिवन्तेऽवं श्राघेश्रीवच्यहशाप्रतर्ध्व
कुरुपधिकारादेवरुत्वकरणात्सामर्त्तत्तु शर्द्धसु श्राधिकारपन्ते परस्मात्कार्यविताः पू
र्वकार्यस्याधिशेषद्योतनार्थः परस्यानिसंहत्यं पूर्वस्यत्तु धानुनासिकइतिविधिपत्तो
व्यर्थः।धात्वहरात्साधकपूर्वं ऽनासिकोपरइति ज्ञापकादेवसिद्धे नमोविवर्दस्यविले
नाश्रनुनासिकविहितायेस्यनुनासिको भावपक्षः संभवति इत्येव धनयित्नुष्कतो
तुवेति शकाननुनासोरोः पूर्वस्यानुनासिकस्याभियवोत्तो मे रोः पूर्वस्येति ऽवस्यान्
तामेनुरितीपस्याविश्रवहश्रके रोणोविधिसतेः पूर्वस्याति तिबस्य ऽपूः रवे
रोः पूर्वस्मात्परइत्यस्यापिहश्रकेरणोभ्याविधिसतेः पूर्वस्मात्परस्यथौ जो घोः॥ ५५

लघन्ते ॰र्थं रूपा भावाद्व्रुवो ड्विती पाइतिवन्न्वें व स्थच्यो ने तिशंका न स्थश्न्नोष्ठी ति ष्ठुत्वे
स्था दि ऽ लाह् सार्ड्ःऽ मोह स्थोत् ऽ मधु लो हार्ः स ज्ञापो वे स्तुतं दि सं सान पूर्वा संज्ञि नि
संबन्धाते तेनप धास रथं ड्ः इत्यु ठ्ठः ध्वंत्तं तो नि स य ह तांवि स्वकार्थ मर्हे भ परं इ ति
मण ऽ मोध इति व वि ॰ क्य इप स्पष्ट भो पानद्देध नि स ल स्या भा तः । नवि हानि स ग ह ता
भावे है मप रे वेष्ट पष्टुत्तरस्तु चे षु पच्छे त्वे पण ढुवतीति तेन वे नि शंका स्वादित्ति वेस स्य
स्रुत पव वि ॰ बकार्थ नि स्तुत्तो मनु त्तुत्य र्थ मि ति त स्मात् सर ॰ पाव इति मड्ड्ःम इस स्व
व ध्य न्ता ता प्रो ष्ठि स्था वि पदे पू र्व स्थे व विधी यता को ल ष इति वे ज्येष्ठ म नपा हि स ति ऽ प
नो स्वपर्यू ष्णु दी य व य व ः स्या दि स ति वे सज्येत प र स्य पो ऽ भत स्ये ति ये पधिकार रापेत ध्यास्या
व मपि के व न्या स्ते इत्य व रा तं भूस ज्ये तं प न त स्था नी नि षे ध स्या ध्वं स तोः बवपि य हिरड्ः
व रि भाषा पाऽ मुड्ढि व री स्थि द्ध ला रि ल स्थि ध्वा ति त वा पि ठ थो दे श प न्तें वे पा दि वु ड न्तर
ड्ः व हि र ड्ः परि भा षा पी ॰ तेः भूस ज्य त पव स्ता त मि ति व धा न्त्य प्या स्या न मेवं सा
धि जि ति क भुगन्ती श इति लघ ञ्जी ते न स्या नि व त पूर्व चा सि द्धे त न्नि षे धा त र न ते पदे

धुटित्युपलक्षणपातात् मरऽकारेस्यमकारे परे धुडागमोऽत्र नास्ति भवति किमनेन धुटः परोऽविसामर्थ्याद्
गमैव पूर्वोक्तस्येवपातनाद्दोरितिति विशेषपूर्वकत्वाधिकारस्य कुत्यप्रसङ्गातेऽमातरएव
सन्वभावात्सुगितेधत्वः त ऽस्यत् किंवदुत्येतस्यासिद्धत्वेनवर्योद्धितीयाइत्यस्यापिप्रसङ्गानुसु
हलधुटिकत्वेनरूपद्वयेत्यवरितिऽकारलकारविसर्गरुतापद्वितीयधिकरस्यास्याऽहपातिताख्यपः शत
इतिद्वित्वेधांचिरेतशरो वीतिनिषेधोऽत्र नप्रवर्तते सेतत्स्य सोवद्धित्वमात्रविधायकत्वस्या
त्कालात् नववर्त्यस्यासिद्धत्वात् रखपः परहत्वमेवनास्तीतिशंक्यं पूर्वत्रासिद्धीयमद्वि
त्वइत्युक्तेः शितकशोति लघुमी पदैकस्तोधिपानइतिपंक्ष्मयाः बहुवीर्कत्यपतीत्वाद्वि
नस्योतिवर्णोपदइतेमहोमहतीसवर्णसवर्ता ग्रहतासामर्थ्यात् वर्णास्वस्य नप्रवर्ततेइति
भावः सप्तमुपुरितिहृहपदस्यतुकोरासिद्धत्वमाश्रित्यनशरोवीतिसूत्रेणागतविस्रुहोर्त्व
स्यासिद्धत्वात् वनुकथितिति सनतुकशुल्वेवयोद्वितीयाइतिपत्नेवरूपद्वसेशस्या
सिद्धत्वं विकल्पासामर्थ्यद्धं मुसरद्दशंमुरितिरूपद्वयंचच्छ्विकधानवशास्यपो ६३

स्त्रिपस्थितारिपुर्वधस्याहीनोतन्नचवधाक्षंसेपुछति: स्यात इष्यते न्तु स्वङ्गबाधयोरविध
यार्थे स्थिता समस्तारुत जो वेधु हन्ते: जग्ध इति पक्षा समाना नाम इति किम् संल्लेखात्येम् ते
तीर्थे संल्लेखा इ पश्यता स्पर्धि: पुत्राद्य स्तु च प स्ति च सर्वेषां सर्वचक्र मर्ध्य व च वनी पस
स्याव्यथा स्यात नेपरे श्रवमतिथ्यनुधी नहीं रेव हे इति अनुवर्तते तत्सह नपरे हकारे इति स्तो:
वपो द्वितीया इति र तत्र धून्नो दिन्याक्रोश इति स्वेयमा व्यवस्थित मृ थ्रात एव मनोरमा
पाङ सौति स वै तु दिनु या मा ते व पो द्वितीया इति वल्ले वकार व तिरु लो यदितु स्तो
रिति स्वयस्य स्यात हि तु ड व त्रु व व स्या तं तु दो सिद्ध से नच पो द्वितीया इत्यस्य आप्रछ
पो ध्रु रसा रेति पुछ रेतीर्थ विशेषे सि इन्नीति पो ध्रु रशतेत स्या पत्र पो ध्रु रसा
दिरवर्ण: वा च्छा दिस्ता दिर ग्रन्थ तीका दि सा द्गुभ वव इछति ड: सिद्ध ठ ड भव तीत्येश
पवमीति इशि वर्तो पाने पर स्या दि स त्रि पुस्याह स ख्यो ति श्री ति सप्तमी नि ईश स्ता
[भवार्थ: षट् स्तात इति धु ठ स्वत्ये न तवार: वपो द्वितीया इति तत्पौन वर्त्य स्यास्ति सिद्ध
ता तस्मात् एव धुठ पा वेषा स्त संहि इत स्येह स्य टो न भवति न ने य मपि ड: सिद्धं मिति ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणे
तत्व-बो
धृ॥

मकिंत इति श्चङ्कु परे रसन्न रोत्व चु साहि राय नौ त्कः ॥ नि कवां से टीति रिरंसो वः परसवर्णो
नङः मकिं यन्नं ताइ स स्मो वा न्तः ठं म्वे नु स्वारे परसवर्णो मङः श्चित इति श्रञ्चे ङ् पूर्ण
वाभि तिनि क्रायां इ ह नाच्चे तीति नस्तोपधि वेधः कुरिति इति कुहि प्र ति घाते नः मोङ्
स्वारे परसवर्णो मशाः शान्तो इति शमड उपसमे नः ॥ धा त्वन्ते शान्ते ति निपातनाहि
प्राव: अङ्गुला पि कि स्यधी ति हिघुः मरूपश्च नुस्वारे परसवर्णो नमः प्रात जि समः धौत
नीति किम सपते समह लि किम इ हे र ह धाविति किम संतिजेतु मसरा जित ब्य मं
प्रकार स्वमकार्थ वत अनुस्वार निष्ठ एव र्थम ॥ त एा म वर्ग स्यादि ति समा द्विति तत्
हीभो सवर्णी दस्या लस्तु हि बे स्वादि ना क्षिप धूर्वादिना बलम जे श्व व त्वं तैमवेशः
मपर इ लिप रुधी हिः व व रे ति प व र ना प त प स्मा त्ल प व व र य पर स्तस्मिन्न ह का रे मस्य प
थंसा नाम वन्तीत्यर्थः यथा व र त्य प नु रे शः । अनु रिम्पत इत्यनु रे शः पश्चा इ वा वी इत्य र्थः
समना प्रिति सेवर्थे व क्षीत हाह सम संवन्धी विधि रि ति । स मक मर्के वि धान मि
तितु नो नः मत था हि सति प यो रे शे प स मे पु समानो धि धानं वा घा दि षु वि वा दी नो

धृ॥

ह॰प्रवर्त्त॰

८६

समुघपघरेइति ऽ हस्या मङ स्यारस्यवदीत्वचं सनसपवि सवरीअहतामिहलिछव्यसंव
धतेसर्वदे शेखे रितस्य वृत्ति इत्यानात्सानिपुस्याहवर्वसवर्णस्यारितिशः छोरिति इह पन्नामि
सिनुंध सेंप ना नातं मपइतिप्वा सेवम। तेनेहनमध्य श्वी स्यत सांमि तोपि र वांगिपूर्वीमृ
पतेतागादि कः शः छ स मनीति शः छोटीति सत्रः छोमीति पदटीप मित्वर्थः। ताछौके नेति
तछुम ण्व सो स्याघपु हाहत धम मेनु॰ हती सनुंध तं ते परस्येति यत हाह मानां स्ये पारि
तसिकिमत्य मचकिमच नरस्याप हान्त स्य मपरानास्येतिक्षेम॰ जर पारि धार्थांत स्यतइ
तिश्राऽ॰ऽ हमतइतितऽ॰ छुकमोतितिनेरश्रनु स्यार स्य मने पपीति स्यछार्थम शनि
परेऽनु स्यारा भावात मोतिनु परसवर्णाऽनु स्यारान्तांतहतमनो समवतीतिकु रोरवे
नेत्वत्रेव इंश नमि साहव पि परसवर्ण विधाप यत्ते रथव इतिई घटि ष्ठते मूर्घ रां
विभिष्ठत स्यतराणामितिमाछापु ते पवी तस्या छ र्थका तःरसवकारमतेल ह्य वस्व के मे
धान्यथा इंशत मि स्याबनु स्यारांत रतमः पर सवर्णानु नासिकईकारः स्याहिकारश
कारको स्तनमते स्याम सपिस्य सत्वां रत छाकुरा शेते इ साहावड स्यार स्या वा प हान्त स्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भोसले

तर्प.

स्पर्शे चेवे चलेः । इति रावोमेष्वानुं संधानं स्पर्शे चिन्ते पुम्रोनुनासिके विधिर्न प्रवर्तते ।
सन्निधानादिति वा वोसर्वस्य रेकेन प्रवर्तत इति वद्यपि व्याक्तिः पदान्त इति पञ्चेरनुमें
सन्नस्ताभेहाते स्पाप्य नेलो सन्नस्तास्याचेत्तिता पर्यत्नहेके विभ्रक्तौ तिङ्वारेवेत्त चोपिले
स्यानुसंधेन नतिवन्ने माभिप्रेतो हनु कन्ने हकारनिनगु तनादिति नन्नवकारादिगतो
कुकादित्येव मन्यते नतु कुंकुं पीत इति मंकुं त्रिशिकं तथा च परो नुनासिको द्वौ रः नबवरा
नुनासिकः प्रथतौ भवन्तत्या भावेन भवइति मंतुपाप्रकारस्य वस्याप्रसक्तावपवादि
नतो कर्क इति वोत्ते लिखर्थकः स्यादिति वा चारः सेनुनासिक विधेरसिद्धत्वेन भवन्नतत्वानवाप
नुतो तत्सावर्ण्य सावर्ण्य वदिति वेदस्याहुः वद्यपंककुं हकारस्य नकारादि कः स्वाता हिं नतोक
कुंदित्येव पाठे नतु कंकुं इति मंतुपः प्रकृतिमूर्तकंकुं मकुंकं स्यनं तलत्वे विपात ने पि प्रवर्तते
न्नवद्योग्यमस्य निर्वा धात्वात्तस्या घोरो नुनासिको येन प्रवर्तते इति प्रन्येलाहुः । वविभेत
सोमस्त्यर्थ इति सारितायां देह साधि सितान्पूर्वं हकारं प्रक्षिप्य भले नाव्य तस मर्वान्तु शक्य
मतसांववि तिस्थिर्यदूनि ईशस्य स्पन्तु इतवोस्समालार हन्ने कत्वाइतरेत रयोग द्वे के ते

कथनादन्येषां स्थाने नासिकान भयविकिंस्यै नासिकत्वं गुणत्वं नासिकायाः पारे रो वा
प्र प्रागर्थं पात्रे रा नासिकास्था नत्यकपनेत्यकारादी नां नामभुक्तौ स्यान्नासिका स्था
नमिति स्थानं निरूपते तेषां तत्कथनान्मूर्ने तेस्यादिवरेति तेषाम भोक्तो सावका भवसा
विनेयै व्यवच्छि: भन्येषं कारादीनां नासिका स्थ स्तद्धारणा दुर्नासिकत्वं गुणा: भ
वे विशते वेती त्यादि: यन्त्र सास्वन्हितत्वा र भमड: णानां नात्यन्तु नासिक स्थं ना
सिकत्वं नाथैतिसर्व देत्य पोद्धाररारिति नगुणा: किन्तु वमान्तुस्वार पोरिंगस्थानमेव
नासिकेति स्थाने निरूपतोन्मङ: णानां नासिका चेतु क्तो नत्यकारादीनां नासिका चेति
पधुक्तौ दु: वास्य संमन्त्वनास्य त्यामिति व्याख्या पातं हस्यित्याहो तोस्मीति इकार स्व
कार प्रसंगा इति तहापातेत: तोस्मी स्वकार कार वपति ईशइति स्वी लवर्णरकार इह पेत्य
कारे परे परस्वर्णता इति व्याख्या युक्ता दोषा प्रसक्तेरित्याहुः ऋत्लृ: इत्यादि कार्या तीमि
त्तपाधिधासंरघेनतो: घोति सावकाते सर्षि षु पक्षिति हस्वात्ता होतांक्षेते इति व
गीलोपहोतस्पेति किमवोधि स्तप्ना तिस्पर्शो धारी ताथं इतिप्रसिद्ध धयेगागिति
पाये तेइत्यादि मरतादि: दन्त्वंने ताइत्या होलकार एकार कीरह नोति

तत्व-न्दी

५६

स्यात् कालेन सवर्णग्रहणेऽपि तालव्यादिकारस्य स्वरात् स्वरतो देवविकारे करणे तेयो विधि
स्तो वर्णैस्ता भ्यास्मि वीत तोऽपि वेति वर्णनात्स्वपत्तये हेन सवर्णविभाव प्रयुगस्यो नो
निरूढकार तो वित्त इत्र मि सर्वतोऽस्मीति परसवर्णं विधिना इकारस्य वकारः पतेः वकार
ओष्ठस्थानं इति स्थानं साम्य मत्र कोऽत्र न्यून स्थानकत्वात् यदि तु वकारस्य इन्तो
ष्ठमिति समाहार निर्देशात् ओष्ठस्थाने दन्तस्थानमिन्न मेव इन्तोष्ठस्थानमिति
वकारस्य सकारस्यापरायौ ओष्ठादौ च्चिसि त्वे तेनाति प्रसंग इति चेदपूर्वेस हिं सुश्वादु
हेत्वादि नाह स्वेतत्रिः विधी व मानोव ऋव साद्यकं वस्य हि लक्ष्येन स्यात् किन्तु मवे इत्ये
त्ताहावेव स्यात् तथापि वृत्तिः विप्रतिवाहो विधीयमानमुत्त्व पूर्वस्य च पुत्रं सुस्क
वीलोसे न स्यात् उनुसीत्यावकारस्य ओष्ठ सा भावात् जवबस्योष्ठत्वे हस्तोवस
त्तिसिद्धम् विधिवेशे नन्त तो इति हाति नाप्य वकुग्यहरी व पूर्वं स्यात् तेना मतिरे
स्वातसादि त्यादितिश्च मितव्यम् इन्स केवलस्य इन्त्वं नर्तु इन्तोष्ठौ षोष्ठ्यारे ह्मूर्ध
वचस्य मात्रा त्वात्पादिवारीति शिन्ता वावमान्स्यार वोरेव नासिका स्थान त्वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्यात्त्वेव चार्थे यसे कर्त्रभृत्वा येर्थे सावकं भवेदिति वा वासरूपशब्देन नकार प्रहरो सिद्धे द्वि
वचनाद्वा समर्थानि कृते रनेन तत्सापनीये तृप्त व सावने बाधका भावात् नात्विनिरस्वस्वामित्वं
वाक्ये विस्पष्टाननु स्वतन्त्रोपि यन्त्रा धातु गैभृवं वाविवत्ती: पर स्यर सव सति भावे पुरितु
त्तो हाह र सा श्रुत्य प्रसन्तो स्मादि तार भश्रा व स्य कइसे ततत्साप को यवत्ता किं म र्थ मिति
वाव्य मतं पात्रमतिस्म प्रड रात्ता नां पर स्पर सावकाशे व सत्यंतं न व सीत्वो से प्रणे स्वार
स्य च पित्र रसय ती: धाव हानस्येवेन स्या रस्व नाद्वोपि सूः ला स्यादि स्या न सामर्थ्या
वेपि ना सिध्या स्वस्य व भिन्नोपि स्यान स्वतु स्य सा ते नापि ता रत्नादि स्यान सा प्या प्रा वे
रयून स्यान कत्या तेरेवेंस नयी साइ रि वुना लिप्र स ग: । स्याव जीवे: सहतु अ हीनो सा
ती वादि सिद्धयाति व गो चो नोनु ना सिको स्यान्ना धिक वे पि तरस्यून स्यान कत्या तेष्वा मिति दिवु रलिख
न सा व रार्थ भावे पि नत्न लि रि ति सावका भव लंघि नेवे कसिद्धि रिति वा को हे गे नो री ही या
हो सवर्ण हाधि चे ते रिसो सवर्ण दीर्घ इति श्राक लक्ष कृति भव नाम ले इस्य इ कारो न वेत

श्रीसम ४१

दिस्यादिशोनयोगेनुतमुशिवइत्याद्युदाहरिष्यतिशातनेतितोरितिवानुवर्ततेतेनउदाहत
वनस्येत्यादिनशेत्य मित्यादिप्रत्याख्यानिर्देशेलिः सरिष्यत्येतनेयोधिनाप्रश्नेतिव
वंसंस्येनहृतंतत्प्राश्नुत्यमाधीनसंतत्वितिवरीहारसमपाद्गीत्यमेघोदाहरतिग्रिस्ते
प्रश्नःइतिग्रिवक्ष्णातेव्रक्षुस्ताविद्यावाममवजवावत्वादिनानेऽ क्षौःस्तुइतिछ
याश्रांनडोदिःसारमुस्ताभावःप्रछेसुप्रश्नेवानेतितिईयणसवृसारस्ताभावः॥
ननुअमडःतानातंनालिवितास्यान्नोधिक्याद्वौक्ष्वावेस्वतुमितिःसहनुस्वस्थानसाभे
गेनसाधतापिभावातेस्तोस्वुनेतिनुशब्देनानेकारोनन्यायेतेकिंतुस्त्रीवर्ण्याश्रवत्वर
दवेतिग्रिम्नःप्रश्नःइत्यत्रस्वुलाप्रशन्तेःकिमनेननिषेधेनेतिचेदवश्यानुशासि
तिनिषेधाच्छिद्रःस्वेन्नुस्याश्वपूर्वस्त्रिवत्वत्रास्यग्रहणान्नातीकोस्या नमिन्न
नारत्यादिस्यानंन्यायतेनस्थानेतुस्वमेवेतिनुशब्देनवर्वमस्यापिग्रहणात्।।एव
वक्ष्यमाणोनिषेधोऽवमावश्यकः एवंवतोरीतिनुशब्देनकारस्यापिग्रहणादिति
छ्वितेतोस्यादिसिद्धातिनवानिमितवौधिसेताविधासरम्मतितासरापकमिल्युको

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वे

सेवधर्ता हि र्ध रुका ईश इति व्याख्या । ल श वे वल ईशो वाधितापरसा हाऽ त्या घु श्वारात घा
इत्यादौ हे ऽ राम वस्यामीति भावः ॥ अर्थ गृहलकिखितिवाव्यार्थं इत्याह वाधिसघ्नु स्व धोऽ स्वे
ते नार्थो र्थ ग्रहतो नेति प्रश्नः । अर्थान्तरे च सञ्चौ त इति वाक्यार्थं इसवे यो वा विशङ्कः
सर्नु वाक्यधिकरतार्थ इत्येव सञ्चौ नोः सा मो गो री इत्य चे मो री श र्क स्तु स घ्नु स्व र्थ मा वे
यर्थविसन्तः ननु तर्हि धिकरता इत्येवस भावा दिति मे इः स सोऽ प्र गृ स्थ स्व शराः इति किम्ः
कर्हि इत्येवं धिति ति कृत्य स्वे र्थ व्या ख न कृतं स्व क ग्र ति श स्व र्थ मे अतपवान्त्स्वारस्याव
वतादि वा इति दैश वुधनः ॥१०॥ इति स्वरसन्धिः ॥१०॥ सोऽस्य नाम्नः । स्तो ति तिसमा ला र द्वर्कः
मो ध9 स्य वर्वं श्वु कु री त्व पि वोधाम श्वुलोति · स ६9 न्तो ति त्व चेत घो गो विना पि स्तौवध
स्व नामी त्यालतो वा वो गेइति · रल इधा ला र स्वभाव · म्रभा स्त्वान्यारे शयो र्थ धारे स्या नि
श्रितिकाभितो ता स्नु न श्तारिति स्याव कात व या सर्वाम वैमिहनोऽवन्व स्ताम स्वान इन्तरतम
इवनेन इ ह लि हि दीपना वश्य वस्थात · हिश्मीत इति धा श्रा रीति पान्तिकं या द्विसर्गा
रीवव्यवस्तस्व शीनव मोशः वध मेको राम दृश्वनोति तय मे स्वान वध मेवा मेस वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
स.प्र.टी.

मतस्य शेषस्य लोपे त्रिकां शौ विधीयते । प्रशस्तिाव य मात्र बाधनार्थत्ये हि इकोपवीता नंतरं मण्डूका
शेषत्वान्नमेतः । पत्त वान्ववर्तं त्रिकत इ इतोर्व । इ इति तावितिकि न त्रिपः स्वर्वे त्रिवोवा नाभवति
मधिष्ठ शब्दो सरस्या: सपूर्वा: पूर्वा सुस्य जी लादि नाडा श्रारे शः परे कारे: द्रुगरू होपइति शब्द
स्वयंयोग स्वतिवर्षितं स्तेन इत्याहि वर्स्वालेसे इतिभार्व प्रयो गे ग्रस ग: सवा तिष्ठ इति यो गुं स
प्रत्याहतो विसर्धोति मती सुकृती धी स्तामत्वास्युकुत्वा इति प्राये तलीवे कवंच नस्या पूर्व
सवर्ति इकार: ततोऽकस्सवर्णे दीर्घ: इ सेवकारे शः नस्विहस्वा सुगीति स्यु कुह स्यिस्वं वर्णे ति:
वते: सोमो गोरी इति वात प्रमी सन्न पत्नी आश न्ले इसाधु रा ति रो य सम्प्र काते त स्व रो कि
कोहहरसा भाव्यातेऽ मपोर पि वे इ एवोऽहि हस्ता भिसु न्तोम: । माम्रकीतेः इति वृद्धयत्वं
संहिता यो गुरू: च प्रवो गमं जो स्तिले थापि नामकी इति तन्न इतो ति पद का संत इ स्थिव
स्या पांतेन स्य से नो धमा जा पि सर्वतु सर्वे तो का से स्व स्तित थापि स्म स्वक इ नि वा स्ति ऊ प्र
केते भावे नाव्य त सिद्धयुर मनु शर्वे वर्व सवर्ण दीर्घ एकारे शः हुन्न सिहूपो नो स्याया:
पिंतु मशब्द्यो लादि ति बोध्य म सवर्णेभ्यो नु मिति । वहि धीती स्या हा विभक्तेः पूर्वसवर्णो ॥ २८

सैजवद्भावरवरोऽत्र मिन्न पोस्येवाऽऽदन्तर्हितुन्तोऽनुप्रयासं त्व्य पु छ त्या यथं तत्रै स्वादिविट्ट
वधिविन्नयव तनुरा दितिनसिध्येत भ्र ध्रुवेनं तेऽनुतरीन स्वभित्वा दिनि ईशाभ्यु पत्तोनु धातय
तिमोरवमय तु॥ तस्तु॥ वरोनन्नाशिकेऽत्र मो त्वेवसह त्र पिनु उ त्ति स्तान्तुः ध्रुग त्वमिद्वर्ते
नाहन्धु गत्व इत्येवेति ननु दीर्घीभारता सामर्थ्या देव ध्रुवतीति भाव इति चोक्ति ममेतत ध्रुग
यत्वेनेति दे दत्र ध्रु उः ध्रुग चाध्रुग सवारधुनो तदेशे ध्रुस्तीति भावादित्रुविद्वावपि
ध्रुगत्वादेशयानु नासिकोपधार्यस्यात स्यात्ता वध्रुम त्वस्या भ्रुपता मिति भ्या
देशस्य त्वस्याभिप्रत्ये नो ऽत्वाडे इति ध्रुग चेत्वदीर्घयाप्रेति सावर्णं तदभ्यवता मि
त्वेवपरितु ध्रुग त्यमि त सस्यासिविशेतात्य स्वीलत्व ध्रुग त्वस्या अडुइसपमादेशाङ्
तिध्या क्वौ वतेत दीर्घानुनासिकोक्तिः धत्रुम त्वश्व सुनितेर क्वि स्वरत्वक पनमे वेति
पाध्यमरडुइसत्वव शितर्करा स्वेति नावे त्यपेलेत दाध्रुम च त्वा जोतिकमादेशः स्यात
न्श्वविलिङुइत्वेते देरूप स्यातामिति स्मा वध्रुवादयस्य यहतानुवत्ताभ्यादेशविवक्षे
सिद्धे नी मित हलादि ताविद्धोतीति वेठपस्तादाह॥ ध्रुवमा देशो वास्यादि ति॥ पास्या

श्रीराम
लघु कौ.

३

विद्याद्वांवचसस्य ताकेरदुः तिमाकुस्वाद्विः सन्नुरा रवेता सर्वं चाद्यातं अनेकस्यादिः सत्वं
र्थं स्थिकृद्वबद्द्यैव्याद्रिस्येवं रशतद्वौ ॥ एवंव अग्र श्रांश्रपद सवं सपुग्नवर्थ कृते रव्याकोद
स्वद्विः सा सहगेनुनासिकं छन्दसी तीप्रवर्तेत इति भ्रोतं निपातइ ति किंनहे यो सिया वधा वाहि
वजुको श्रवितेर्थं हस्तद्वं न्कि सविरोत्या हेतथा हर्थ नादि सविधेत्पाहु श्व वेरिकुइतिसउहो किम
श्रतोइतिमृत्र वत्लोन्वि श्रस्यो सामासर नवंश्रा रिति सूत्र वस्यनि धकोशत्वं शंवस्म श्रति
इशाइस्वारेतस्वसायकाशत्यातरइतावितिकिम पतेचं श्रनार्थं किम धत्लवं धवित्वधुर्धी
तरु अः मिवातवकाविति नित्यं प्राप्ते विभावप श्राकल्येतो प्रगृह्यामितिवा चान्धवर्तेतेतु
हाहइतो वाप्राप्तामितिइहउञरुइतेकमेवसूत्रं वोगोविभामेनेध्यात्स्यातमेवसूत्रंवत्य
रुउञरुञइतोऽउंशाकल्यस्य सर्वत्र ऊंइइती सेवं सूत्रं शाकल्यस्य पते सिद्धोति मन्वेवा
सूत्र ते विसंग्रहव्यं चइति ऊइती सेवसूत्र वाशिवत्यतिध्यितीतिसूत्रपनसिद्धस्तेयेतिसेव पर ऊंश्रवत
नासिक इतीते नासिक त्वहेपरोनुनासिक इतिविकल्पःवहेतनं इतिपठसिपवेत हइति
तसिद्धिमित्यादिवत हर्थमेवा चानुनासिकग्रहणम श्रत्वथा परोश्रनुनासिकोवे

विशेषो रित्वात्कोऽप्यवीप्रावे स्वस्ती तिर्थे प्रप्य यीभावस्यैतिनगुवकस्याकुस्यत्वेसोऽ
न्यान्यपूर्वे वस्तुते प्रयितिहवं भावत्यसंतेसमतमतथाऽऽस्तोनिक्षाकाङ्क्षितः वेजस्तुनि कुणपो संघसा
रेतोऽडतःसंइतःरसःप्रडतःप्रोतः इत्यासमुद्वान्तितिथत्सप्रामेस्ववतत्समतमलङ्घुवपुत्तवे
नन्ने प्रतिपूर्वो गुराखवनसिध्यतीति प्रसंधस्यात्ऽभिन्नेभाव्याभिधप्रावेनिपातत्साद्वसर
यसातरवसप्रवृत्तिबेधा भवेतु रसिध्यतितस्याऽऽनेपूम घिपतिबेधारनवेला हशग्रवे
गाधामास्तिकेऽतिवन्कु पुन्न मावकृतभाव्यसेवप्रमाणे सातेप्रत थाहि भावयुक्तारे
त्रितमाप्राधस्यनेनतत्पतत्रप्राणानं धानामधिन्नेपावमथलांप्रकृतवोध्याहिन्येरन्ति
वाघाकुः। प्राइपर्यइतिवृतिबेधवन्तोऽनुपूमस्तुः स्यादिसेत इतरमिहइवपंवर्ज
तेइतिवर्जः वनेसविनालक्षिरोधमनजैतोवइत्यर्थः प्राङ्केनमवतीतिकावतेप्रारवनि
तिपूर्वप्रकोतधावचार्थव्यप्रत्वपायघोतकोऽवमावरःपूर्वमिसितमस्यायुग
नीयंतमत्वषेइत्यर्थः प्राणंक्रियेति स्मरणघोतकोऽवमाकुरः। वाचवासमरतावो
रिसादिप्रचावंप्रोक्षःपः स्वप्तहधौक्रिनावोगेमव्याप्तिनिधिधौचेपःपतसातेइति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीरामः
तत्त्व. ची

सो १

३६ लापसंदूपवा ग्रंथ शंका नाम नुयह हेथके अविर्वविलन्याव स्याव्य प्रणतो रेके स्मिलिपाते संज्ञाविता
कैवल्यानुतनिवात समुदायस्वानिपात व्यहरेता नायेहराता सुखञाहुर्भा ब्रापका एः प्रज्ञानुरूप
यहस्ताशंकातिरस्कार्थं मेके व्यहत्ता कुर्वन स्नावपत्ति वस्तिय्याहतो बुध्या किं सरव्या नविजनयते
किंनु मातिरय विहितस्वत इतितेन हेत्वन्तो धोतिसत्त्वः किलाते हमइ बुधि व्यतीत्यादि सिद्धे रः
हेत्वन्तहत्ता स्वयक्तिपरत्वे नु यो ग्रेकः समीपोहस्वन्ते कारो नतते परस्परं नवस्ता घोषरः सत्व म
कारान्तासाविर्क: साक्षीवइति कित्यन्नस्यात् तत्रैव नरसो वोन स्यात् वस्तुत सुन्यापृच्छो
सेग्रावाधिर्कं व्यहता प्रन्ता पैं जीव [illegible] कमिवाभि स्व प्रसृतस से न एका व्याहता त्वैनु
शब्दम तपद मनोरमायाम न्ता हि. तिवर्द्धस्याद्वा गुणमिवाते रच्छो मिवात व्याहतामुले र
मिलकपति यत्र र्थ पि धस्त विति निवाल व्याहता स्वेव शुवाते तमु ला न से का जर व्याहता स्वा
नव्या: तद्दुक्तं मनोरमायामन्ताद्धि. तिवर्द्धृहस्तादिस्वादितर्द्धि संख्या स वेभावस्वी
है ८ सवजप्रतिबंध स्वबाधु. किलत्वात् तर्कस्वन्व्ये हाभावात्प्रोक्ति चात्मानं भावप्रतिती
वाक्ष्या देयभावेव वनात्त्वेन्मे हाय स्तीति सूर्व व स्यात् तथाहि मतते ऽ. प्र:
गृहकारोय यात्स्पूर्वस्त्वादि तिय वना ह्विशेज्ञावाभ्यन्तेन नव्यशंके न सत्तद ऽ. सर्वाद्वनि ३६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थाग्रुपन्नी रामात्रि खेकग्राहतामाधस्यकमितिप्राचवम॰ प्रग॰ प्रसेनां भावेन सेवाप्रसको॥
नवं सां तस्य कृताप्रग॰ पुस सां भाधेनसेवाप्रसक्तेः। नवं सांत स्यकृता प्रग॰ त से ना व
स्याविकृत न्यायेन रेवान्तस्याप्रि स्यादे वेति प्रकृति भावा इत्याभाव प्रुस न स्तत्व स्यादु
भावा वा म॰ प्रग॰ चलो प्रप्रतीय प्रकृतिभाव प्रव पि रूत्यप्यामिश्छ त्यात प्रकृतिभाव प्र वो तेः
स्वकारांत स्यादनु न किंचिद पि सिद्धका राइका प्रयोजन प्राप्नोतितत्त्व प्रकृतिभावे न ग्राव त्वे तान
वा यत ता ना समर्था दि ग न स्येध प्र व रा श्रये वा रि नि वा त स्य प्र ग॰ प्र॰ सं ज्ञा स्यात न व त व पा
तस्ये ति वै यती लशं का तिधा स्तात्यथे वे य ह तामि तिधा वम॰ न्यलाड॰ न ह ता न्याचे प्रथा वे तेः॥
ध्या द ति ल नामि वा दि नि ई श ा झो न्यो ग ना वा न प्र क ते ः किं च नि वा तो न ज न्या दि॰ नु न्ने व न्ते
दुति वृत्तिषे धस्या न च्या न्तिपात स्या भ्रि षे घ सा वा धु प न मे त द् ना पि द्धि प्र क सा नि पा त स को नो
॰ स्य प्र ग॰ प्र इ त्य र्थे न ा र ज्नु प क्षे न निपात प्र ग॰ सं ज्ञा सिद्धि मिति ना स्ये व प्र वो न न्ने प्र थ य ह ता
स्य न न्वे द म ती स मुच्च य नि ष्ठ त्य र्थे प्रे क य ह ता माध स्य के ये व मे॰ न्व षा म इ ड अ वे हि स न्नै
वी र्थ वि व क्षा न्या प न स मुच्च य स्ये व सं ज्ञा स्या न्वा य व प्रा ना पि ति ये व र स्ये व प्र कृ ति भा
व स्या न्त प्र वे वा री ति चे न्न न मि स्ये कृ त स्या ग न न्द स्ये व स मुच्च य मि त्स व ल म न्ये स मि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
सर्व. नी

३

३८ एकारो नानुवर्त्तते असंभवादित्याशंक्याह इदंतावदिति अत्रत्वः किमर्थं अत्र वाचात्र नहः कातत्र
क्तिर्यथा स्यात् योत्र सेधा अभ्यासात् इत्यत्र पूर्वस्तोत्र सिद्धेः मुलस्या सिद्धत्वे एकारान्तस्या
इत आह तामह्ममायोतिपुंसि पूर्वं सान सिद्ध तोक्तानास्ति भावः अत्र सोमादिति सूत्रं प्रति
मूलंमीत्येव नासिद्धम् अत्र मसामर्थ्यात् अमुकेचेति स्त्रीसिद्धिं वचनं स्वतुपूर्वं सूत्रे ताप
र स्याप्येत्र कृति भाव एवेत्र मूके अत्र एकारो नानुवर्त्तते ति तथाव एकारान्त तिता त्या ग्रहणा
फलकमग्रहणा मिति शेते आनन्त सम पीडं सं इमं स्पष्टार्थमुक्तमित्याह इ अस्मिन्निति अत्र सम्भवतिए
र्थे स्यासु मितिभावः शेश्राहेशः शेषे रोषः निर्गतपक्ता निपातः किमत्र मते ते इः अः हे अ आ गच्छ
हेमा गच्छ ये च छग च्छस्व एतावता मुक्तं एवं ग्रहणाभावे पठन विधिरिति सूचाते इत्ते साभेबु इमि
नच स्यादित्तत पठु ड क्रमेफेति एकाज्ञिति तवकुधीहि इत्याति प्रसंगतोइव स्यादितः पूर्वं कालेपे
कर्मी धारयेव नेन निपातोनेनाह्वः सुनहित्यन्तत्या त्यधि प्रकृत्ये सेप्रयोजनाभावादिम
नेयाहि अगाग्रहणसामर्थ्यादिज पदस्यैव निपातत्व प्रकृत्य सिद्धेः किमर्थं ग्रहणोननव पु ३५
सत्त्वा तोहत्सुत्यास्य संज्ञा वासत्या प्रकृति भावाह तोति रोहत्यं न स्यादितो ग्रहणं सामि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्मै न संगृहीतं भवतीति चिन्तनीति चिन्त्यति सोऽतं प्रकीर्त्यथायत्र श्रुनन्यस्यापि पूर्वरत्या नवोरिय
नेस्युतः उभयत्रापि भाववमिति इति भाकेपर तःपूर्वे तोप्राप्रे सयन्न श्रापुर्वेयार भाव्दिति भावः। इदु
इन्द्रमिति अत्र च शेषयोरो नत्तदन्तविधावथ वतोपि वर्वते इमापिति यथास्यात तदिदि घिसन इत्यो
र्वकाद्दे शस्वपरत्वात्विभाषा भवेता इकारतोनाद्धियवनत्वादी इद्दुपदि वचेनमिलु न्नोति
बुगस्यार्थं सिध्यतीति वा चात् द्वियवमिति सस्त्वाधियोपे स्वयग्रहणेत्तद्दनो ग्रहणा न्नासि सुभ्रुः
नमित्यत ग्रहणात् ता का तेतेन कुमार्यौ श्वश्वो श्वश्रागारं कुमार्यगारं वध्वागारमिति सिद्धम्।
द्वियवनान्ताग्रहणं स्यादिति व्याकुर्यतः प्रवस्तुनेत्सि द्वेत नदिवतामिति। इह स्व सम्बुद्धित वुके
तिभावेन प्रुतप्रगृह्याइत्यत्र ति स ग्रहणात्तारित्यनुन्तो म श्रवच्छति कारेत्यामरतीयारी नाप्रति
वेधोयन्न व्याइति पदिन्याम रतीय सेदसीवर्जं पतीवेस्सुप्राहतमत तव घुनित्र वाद न्नो यी इप्र
प्राप्तामिति केवलइयः स्वंस्थितेपतीयोकु स्याससे तेपि पौर्वस्त्रौममेति भारत प्रलंग समर्थ पते
इत्यार्थे यशठ स्वेति तन्न प्रवेत्तासिज्ञानीपादिवापेचितद्दस्यायमिति नास्ती यथाययातथे वेदंसा
योइत्यमतः कास्य स्वरितृतदुसाति यंगहीनी स्वादेप्रवोज्ञस्त्रीनादेति भावः। अत्र सोमोतः इ

सी०ता०
म०

प्लुतस्य वैकल्पिकत्वात् आर्षः प्रयोग इति श्रीधरस्वामिनस्तु नाइत्यो मधिक्तरस्तु मनोरमा वा प्र
३४ नुसंधेयः परत्वादिकं करोतीति । अप्लुतवदुपस्थिते इति सूत्रे इति इत्यत्र प्र प्लुतप्रगृह्या प्रकृतिभावप्रा
प्तिः अपरत्वात् इको यणचि यणादि कार्यं स्यात् तदर्थं तत्करणसामर्थ्यात् अनेन यणादिकमेव स्यात् तस्मात् प्लुतकार्यं प्रकृतिभावं
न करोतीत्यर्थ इति प्राचां व्याख्याने व्याप्ती एवं चेको परत्वाज्जीपयतीत्य इत्यत्र ग्रहणसामर्थ्ये यदि शंका यिनास्ति तद्वा हि
तत्रैव ग्रहणाभावे विप्रतिषेधप्रकृतिभावे तु हीर्घादित्यतो ह्रस्वदीर्घप्लुतानुक्रमात् पूर्वोत्तरविधानान्तव्यक्तो
नस्य मध्यवर्तिप्लुतस्य तु प्रकृतिभावे नैव भवितव्यमेव वा न्यायप्राप्तोऽपवादः परत्वादित्यपाये हे उदन्नृ त्रीन् एत्य
किं पाहे लागुरुता वृद्धिरेचीति बाधके सति पूर्वं प्लुतः यथा सत्यपि इकु ग्रहणे श्रीशाइत्यादौ सवर्णदीर्घ
त्वं बाधकमतो नार्थ इकु ग्रहणेन तथापि यद्विकरणो रूहति सूत्रान्तरे इति चिन्त्यमेव तत्र सान्तं प्लुत
इदुपास्थिते ईचाक्रवर्मणः स्वतिप्रकृतिभावनिषेधोऽपि आभ्यां वर्णादिकार्यविधानात् प्लुतस्यापि
प्लुतविधानस्यात् ह्रस्वदीर्घप्लुतानन्तरोक्तौ न्याय्यो नन्वस्यात् तस्मादिकुग्रहणं व्यर्थमिति न शंक्यं
तेन यचि इति त्यादुः अन्येऽपि इकुग्रहणस्य प्रयोजनान्तरं प्राहुः इको यणचीति पूर्वं यथा स्यात् पदस्य ३४
प्राप्नोति तन्मा भूत् किं त्वानवकाश इकोऽसवर्णे इति शाकल्यं प्रवेशे पदन्तेन समासेऽपि त्वेति

शेषाऽन्तिप्लुतैः सप्तम्यर्थी तान्त्रि स ग्र न समासे इति निषेधापत्तेरेव न समासे इति निषेधवार्त्तिकं हि इको
सवर्णे इति सूत्र एव न तु सत्यकइस ये ति सिद्धांतः प्लुत प्रगृह्य समासेऽप्यप मिति एवं व स्व ण व र्ण को टि तिप
[illegible] निर्देशः स न प्लुति प्रत्ययमिवाऽऽइ प्रत्यायिवाऽऽइ शब्दे न आशीर्वचनमुच्यते आ शब्दे के स आपि
[illegible] नुबन्ध कोऽहम भो आयुष्मान् एधि तु प गोक आयुष्मान् एधीति आस्ते सेर्हि छे सारित्येत्यमं०
उभ्याने धि गार्ग्या इत्युपम इता छ सेच हुतमाख्यातम गंधसंबोधन माणवोपलक्षता भि
त्याद्दूरात्संबोधन इति उपलक्षते तवाख्यानस्य फलमनुकारहरति स वर्णवि चेसाहि
मनसोरन्ततो व्यापीति भ्रम व र ति व घ न ल्य गुरोः प्लुताथीयी शब्दव्याख्यावेतसेहि गुरुस्यानि
कप्लुतानाम्रेव प्रीता स्यात् तथा च दूराद्धूत इति सन्नासो नारे लाख गोष्ठ स्वामे निर्दिते न
प्लुतेन सहभूगापतं प्रयोगः प्रसज्येत तस्मादपि शब्दः गुरोरगुरोरपीति देः प्लुताद्वैदेव
पान स्यात्तथास्य दे रीति प्रसंग्या इति देवदत्तेति वाक्यस्य संपत्तये आह्याद्धि रेहि प्रत्येकोऽर्थः
एव म मेथि सर्वः प्लुतो विकल्पत इति एतेन हैपाप नो [illegible] हकात रः [illegible] हो इ व प्लुवेहि तो न्न ८०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शब्देन्दु
सर्व नी:

हरि

प्रचीस्यन्तवर्तं प्राजेपुनेपुनरविचारत तोप्यारे शतनिः तएव विप्रकृतिभावस्तोनं तत्किर्कार्दिर्यास्या
देवञ्जानेऽभ्रस्वस्य हृस्वं ज्ञा नऽभ्रस्पेह्रस्वं ति इह मवऽन्र इतिपाणिनीके वकारेतुआन्य स्यहस्वंति
वसि कालेतिहत्राद्धतेवेतिःप्रुतःपावाजुकस्यावकतिलऽहाइति नइमतेवाक्यसंदेरिसाधिंकाराते हच स
मुद्धितेमाप्तक्तितिपकृतिभावः हरीइशतविसर्गोहेप्लुतप्रगृह्यसेततस्सावकाशाप्त वंक्री प्रवेस्य वत्वि का
सवसीहतितत्तेवहरी एतावित्सत्रवपरत्वाक्ष्च समुचित एवस्पातरन्तितयहसानेकृतेतत्सावचशात
रप्रवित्त्यावते इतिव ... वेतिइहस्वौरितिकस्योपोन वत्ताःकार्व्वकाल्पवनेहव हरउ वरिमाव
पान्नास्तूतरस्यानितिवमदा्याप्तु वृर्वचासिद्धेतरस्यानितरितिनुनास्तितस्यादाचःसंवेना दिसोवस
वरात्ये हितितिवन्यमारात्यातेरं पार्श्वमितिपर्शूनांसमूहःपार्श्वंरास्त्वपेन्तो ध्य इतितास्य म्नुर्ग
...तुनसितिचेतिपहस्वामत्यावधाद्लातेसतवंःप्रतस्वावेतिरितिनन्वस्यस्यैवेवस्त्रम स्तु
...नीत्वाहाविकोसवतीइत्यनेनेवप्रकृतिभावसिद्धेःप्रैवम होरूस्वकार इत्यं च प्रकृतिभावार्थम
कृयहतास्यापशूकस्यातरपतेनाकोसवरो इत्येकपेवसूत्रमास्त्विति शंकापानिरवकाशएव ऽन्तु ३३

खं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अन्तरो ऽह [illegible] र्थनादिति अत्र समासात् नः णत्वं तावन्नेह ऊेपसमुच्चयोकात ह्रस्वे श्रारंभसामर्थ्यादिति
सीमिइ इस्वेव सूत्रे ऽन्य नकुशवधम अन्यार्थे [illegible] स्यार्थ तेन व्यवस्थित विभाषा भवतोमेव इक सिद्धे रि
[illegible] प्लुत प्रगृह्या इति सूत्रादव्ययवह पूर्वेण प्रकृति भाव इति पाठे मत्वप्लुत के प्राप्ते राद श्यते स
भाव पादरूपव वर्ध वि विभाषा गोरितिप्रकृति भाव स्य प्राग वार्थ्य सा दित्येके [illegible] अव ई· सेहा ग
वनस्य ई इस्वेति सूत्र द्वे वं प्रकृति भावप्रकरणाव हितमपिन इति ऽत ति सव शब्द नरो वा ला ऽपात इति
पीनात नव अवङ· सूत्र प्रकृति भावापवाद इत्ये नो स गीप वार रूपस्या त् तत्प्रकरतास्य वं सूत्रपा
इ मिल व ङा इ श न दुष्ट स्य र्थेत इन त्तो रेव हितस्ये इवे ति सूत्र स्यापी ति वा व्य पूर्व रूपापवाद स्य
कवङ· सूत्र स्य सूत्र वत्सात एतत्प्रकरणापाद स्य गोशब्दानु व सर्वे तपा वे रितार्थ ता त एवं न स्य से स्य
प्रकृति भाव प्रकरणा इहि स्त सूत्र ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इन्दूस्त्येन सर्वे च विभाषेति सूत्र मपि
नचेवेति सिद्धा तस्य गति ईदूतौ च सप्तम्यर्थे [illegible] प्रकृति भाव प्रतिपुत्रोन्नासिद्धः प्लुत मनुष्य
प्रकृति भाव विधीन सामर्थ्यात् स्यविकिन· अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः प्रत्याहारे पाठेन सव इक्षीद्धीः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इ०अ०टी० नं०नी

३३

ताद्विवे ति हि हावत्त्वेश्वद विवा अर्थान्तरं स्यात् ० इसिह सो स्वृति सूत्रंतु संदेही यतिपद

भावत्तु वह वर्णे हुवचेन्स सिद्ध सो रेखासिपरइति तिद्धमार्थं स्यात लक्ष्यं संतु हरवः गुरुधः इस्वतोपे

तत्स्त्वत पइत्यो सो पूर्व हया प्रवृत्तिरित्यादुः एड किंदृश्वाच्च वह नाकिम व वतम वनेम श्रुतिनयम

श्राति किम हरयिह द्विछाविह लप किंद्यावयापाति सर्वच विभाषा । वद्यपहि पुनरेव सीमिव प्रकृतंत

आविप नउवहुति त्या दिप्र क्रमात छुन्देत्सेवेतिसंभाव्येत अतः सर्वेचेत्युक्तम् ० तं वा वेदे लोके इवेति ॥

इह एड इत्वतुर्थ सेवड नस्वगोरिति व्याख्येयम तेनेह न विंच्यगमम ० प्रकृतिभाव इति ० एतं च प्रक

त्यान्तः पद्मिति सूत्र पूर्व सेवरुहुव्यत्त्यासम्भवते नातः पादमितिपाठे तु सर्वत्र विभाषा वेति सूत्रेणा ति ह्

पूर्व रूप विकल्पे भावात् निवृक्षते इस्वर्थ प्रे पमत्ति वेध विकल्प विधि विकल्प डफलितं इत्याशय इवद्

इहवेव विवरस्यात इति मनोरमायां स्थितम ० अवड स्फोटायनस्य स्फोटो एवन पदवतप

वड स्फोटोश्व तिपादनपरो वैयाकरणाः तस्य स्फोटायनस्य मतापिएड नस्यगोरितिव्याख्ये

वेव्यतिसेव सूत्र पितुमुचितम विभाज्य तेः स्फोटायनग्रहणं पूजार्थं मतीति निरूपितमिति ।

अन्यथा गवेशवो घे इत्यादि न सिद्धो इति भावः । अवपड इति अवाची सन्धव लते मतीतितु

निरुक्तानिसवधारणावनमेव शरणम गवान्ताः इति ॥ गवांकि रसा नो भी न्हीवेतिवेयहः ॥ ३३

रसवर्तीत्येत इत्यादिना शंक्यते तत्समाधानार्थमाश्व आश्चेति द्वन्द्वं कृत्वा सवर्तीति दीर्घेणाहि दीर्घोत्सवेच्छु
तोऽपि प्रशिष्यते इति ध्विन्याख्यानं न वि ना अपरीपदं विशेषणा मिरित्याहोक्तसा हर प्रशालिः
दाः तो पुष्करणाव प्रपत्ले मे रे न सावर्णाभावादि तिपु गमोप यथाः अकोकोलवेति । अकोकी दीर्घ
इत्येवेत्यर्थः । सूचयमिति । यथा सरण संबंधे नरध्वजेत्या ध्वेति । प्रसंगमाभावा ह इति शठं शतः सक्षेइ
तुर्ण्णत्यार्त हेतुल्ल कार इत्यत्र ऋकारस्य लकारपरत्व मस्त्येव त्विप्रसंगमाभावादीकार शकार वोः सवर्णे
सत्यपी सनुवर्तनिषिने व समि हि तरूपसिद्धश्चेति भावः । अतिस्वधारल्लतिल्लवे [illegible] वा लौकिंसूत्रस्यौनत
न सवर्णापदेनवोऽत्र विवक्षित इति अतिसवर्ती इत्यादि । नन्वेयमर्थः सवर्ता इति सवर्णीपरार्करौ वा पर्ति कदेः
सवर्णीयत् वा वोर्णे ध्वंस्य चेत्वकीतिवर्त्यापि तिद्विपरीतं गोरवात्कथमकोकी सेयं सूचयामितु गर्भ पितिवे
हथाकुः भाष्यकारे हैत्याणिकद्वपसप्तत्याख्यानान्ता स्येव गौरवमिति प्रत्याख्यानेनैरूपयति: स्वजात
भेप्रक्रियापि ध्वते यवि द्वं द्विमात्रमि तिप्लुतेन दीर्घ प्राप्तेः स्वस्वनोः ऋत्वर्ण्णाद्वेवविधीयत इति भावः
दीर्घान मा कार वित्तत्वमिति छं निस्तम पूङः पदमानात मुखपोरपवाइः इः शिइः सोश्चे तपस्कार मा इत्यर्थः
न्तधिवत्सेत्सघोडलतर्थं व हनादि [illegible] तिस्वधा प्राति पतवे हैवक्ताभि [illegible] मनोरमापा हिन्द्रते ॥

सिद्धान्त॰ वृ॰ १
संधि टी॰
२१

यं सापेक्षवाक्यतात्पर्यतद्दकोमात्तु स्यात्स्थलितस्व नामहस्याविसस्वव एकयोर्क्वचित्तत्ताभव पामहस्य भिन्न
तु स्यात्स्वप्रपत्त सवर्णाभिवर्धीभुवे पते अहस्य भिन्नेस्वच परस्वर तिरूपितनु स्यात्तथाविशिष्टस्य
प्रवत्वकोवाव अहसौ तदुभयभिन्नत्वं विधन्वितम्॰ तथावचो हि स्वहिधीर्मिकोक्तेती पेनवर्तानताह
श्रोनतु स्यात्स्वप्रपत्त स्तदुभयपभिथः सावर्णीभवति तथापे हस्यात्तु स्यात्स्वप्रपत्तावे वद्धस्तदुभयवं
भिथस्सावर्णभवहीर्घं प्लुतात्मकोवर्णोवेन हस्यात्तु स्यात्स्वप्रपत्त स्तदुभयपनभिथस्सवर्णतोसवर्ण:।
वचितः तत्वेवानेनसूत्र छपन्नवर्णसंज्ञापासिद्धापामरुहित्सवर्णसोम्याह केशास्त्र प्रवर्ततेनतुत
प्रागतोनाअहस्याविस्वेनेन अनूर समाम्नाविकोनामेव सावर्ण्यविधइष्यते ननु सर्वथामेना
वदीर्घश्चाकारयोः सावर्ण्यमस्त्येवेतिमछारणाव अकः सवर्णे इत्यत्रापीत्यनेव तोर्नेपुनर्न्नमिति
वैरूप्यसागीभद्विजतत्वं परिकस्यतो अहस्याविति सूत्रे प्रत्याख्यापवेतदेह सवर्णे सूत्रेऽपीति
नानुवर्तनीपेहपिपासोइस्तोरेगुरेरन्तेन इत्याकारस्याप्लुतेक्ते ततः परस्यास स्याइताः परत्येन
वर्तस्वात् नाअहस्याविसवौथापवलेक्षेताहीर्घहकारयोः सवर्णीभावे पिप्लुताकारस्य हर्वा ३

रागूसहरलुः पतनेः अज्ञारपयोपस्थितन्नमस्कार्थैत्वादिति पतंजलिः प्रार्तस्यु इति पररूपे प्राप्ते
नेदं प्रतरस्यु इति सिद्धे तत्र अरावादिः इति परमातो स्यु प्राप्ते पुनर्विधीतरस्यु प्रारंभाद् इत्यादि पुन
शिशब्दान्तरस्य इतिभावः केचित्तु इसपुरोनिर्दिष्ट इत्याहुः पूर्वोक्तं दूरीकृतं योगान्तस्य समर्थे कृतः ।
आसोऽवोचिति । अकारस्यात्र योद्धयोः स्वरके च समासे क्रियातो सत्यमिदं प्रथं तदिति तदोहनके
धस्य पुतोध्यपरास्त इति ॥ शिवहीति । ननु शिव आइ सत्र सवर्णीहि चेकृते परस्यात्सुतो वसि
द्धमिध्यतां किमाड्ग्रहणेन सत्यर्थे धातुरूपसर्गेण प्रयुज्यते इति दर्शने धातूपसर्गयोः का
र्यमन्तरङ्गमिति पूर्वं गुणे कृते ऽवृद्धिः स्यात् तं ज्ञानमाभूदित्याङ्ग्रहणम् अप्यन्तो नकारान्तस्यात
इतो वधकसोत्रणाइति पूर्वसूत्रादितइ शत्रुवस्यातो यहतामिह सनुशवकम तथाविधवेसयेऽ
तइति तपरकरणात् इस्याकारस्य यहतामिहनुशब्दाधिकारपन्ना ध्यवसानात् अप्यकृत्य यह
णामिति प्रयाख्याने केशवस्यादिति पुनरानोन्यहतां कृतमपि अप्यन्तोशावंवावहेध्यमेरिति । अनुवर्तमाये ति ।
वृद्धिकृताकारस्थितो स्येति भावः तस्यवानुवर्तमानवं किंचित्सामर्थ्ये नवोधयह पररूपमपि सत्येवहि तावान
वविधितापांतरह भावाहा० वृद्धतइति नोक्रमवित्वादि स्वर्णभावः विधेयमपि रेवावधेपि सामर्थ

३० वेतुल्निवो गेत्य चैव गच्छतिप्राचोगं चैस्त्रियांतस्य प्रसुहर राखानुगृहीत पांनियो मैन्दं निवे
त्पाकारइति व्यान्सतेते बांधवदेयपूर्वे गवसनेशतीरं मनैव नन्मान्तरपातकीनामिति सो
धिकप्रवोगाः तपस्तपड्कल्पस्वेव स्यड्ः शाकं टापन स्वे वेस्यादिसो प्रवो मासवन सिद्धेड्ः
ड्हायितवत्तिश्लोकस्य विरोधश्च स्यात् अर्थं धारता मिति व्याकुर्वता सर्वे कसिद्धिः
वान्याद्दिःि।। अवइति निर्द्धारता वक्षीजाती वेकवचनंतत्राह अर्थांमध्ये इति। शाकं ध्यादि
ध्विति। शाकं ध्यादिविषये तास्विह्यकेजु गुतेपरस्य पंवा व्यभिरपर्थः अत एवाहत ध्वटेरिति
वत्तु अत्रासविकारस्फारस्येवेयत्वातर्हि मनीषापतञ्जलिरितिनायिद्धौ एकचित्तमनः १०
परं ककुत्केतोः फणोरादित्याद्दन्यस्योषे अकारस्येष पररूपमाह। शकानां देशविषाराणा
मधुः कूपः शाकंधुः कर्करा राजामधुः कर्कन्धुः। शकंधुः अत्र टीपरविपवाघविदाप कुसत्वा
दाकुलस्य पाप्रितुकुरभरटतीतिविग्रहोतेतत्राकर्मित्य शाड्गीपि कुसा टीति स्यात् ईषडेहे
इषगतावित्रिषु आभ्यां गत्याश्च हस इत्य प्रत्यये ईषा मनस ईषा मनीषा हलस्य ईषा हलीषा

[illegible]

क्तेति धातुग्रहणे सकारादिधातावेव मतिव्यनुपसर्गे राधातो रान्ते पान्तस्य त्रेति वेत्स सम्प्राप्त
जन्त्य॥ वामति भागेन पुनर्विधानार्थमिसनुपदेशेन्न्यातीति नकाराणनुपपत्तिः। भ्रूनीादिवद्ध॥
९ इत्येकपूर्व परश्चोरितनुवर्तते येवथासंख्याश्री पतञ्जलमिप्रेसाह पूर्वस्यान्तेग इति॥ स्वाति
वंत्सैनैरोव गला र्थमिहम नवाख्यि धार्थमिश्म स्यिति शंवचमे ग्रस्या ण्लिधावनिक्त्यात
ग्रत्यथार्थ तजे हुन्डमित्यत्र सवर्णादीर्घोपते नविसर्गे इति। एतञ्च सूत्वा तेइत्याहाव विधे
ताई धातुः॥ सुधांधितिः॥ सुवन्तोव पदके इत्यर्थः सुवन्तस्य धातोरसंभवात् तवघाञ्चिस्रज गताहि
तस्मिन्नार्द्धिके विधातुत्य सुवन्तस्य च संभवतीति तथापि नतान्हदशोकुत पर स्य ण्याव सर्वप्रत्ययि द्वम
नाम धातुद्ववत्तसंभवतीति एवेह स्रसतेरिति भावः। प्रावभीवतीति॥ शरोधीति वन्देमा
रोव द्विय निषेधः। इति बहुवचनान्ये ङ्गोऽ नेव यिदे परग्रहणानुत तार्थ इव ग्रहणास्य कार्थेन
ग्रभिपूर्वेय रेदिपरइत्येव सिद्धेः प्रजत इति। एतद् हिन्दौ के ग्रन्तार्थे सुपरस्मेपदी प्रेजतीति
नेतमिस्वधारताम्ति॥ निक्षीरतामिसर्थः। तन्तु कैमनावक्रप्रो वदाहठ व प रहपस्य गोनं
रः। एवस्तु विवचोऽहदिर्पिमेव परा भवेदिति॥ भ्रस्यार्थे भ्रनवक्रोगौ भ्रति सबे वसर्व

[illegible]

मूर्ध॰ र य द्रूपध गुरता मा शोक्काहत्तयो दीर्घोपधस्यादिति । प्रवसन्तरे ति । इहके चिद्दसश्वांचे य स
स्थानेव पूर्वान्निपर्जितमप्तच्छाद्दावह छ सानुदे – सावत्ससत्तरीमिति तकार मकार योर्वि
सर्विकरणाभुसाहि हृवालि रेफात्पर स्वतुभ्यु चौरहाभ्यामिति द्वित्वे य तोरामय इति ये चेना
नो रेफात्पुनर्द्वित्वे एकतो द्वित्वांत्रिरामिति द्वा इश्वा स्वपः शाइ तिसकारस्य द्वित्वे वर्तुर्वि
शतिः नवेहदशरो वीति द्वित्वनिषेधः शषाः त्समसौत्रं द्वित्वं प्रात्रं विषवसात मत एव
शाद: स्ववा: इति वार्तिक स्वर्वसरः मप्सरा इस्तुदाहरताभाष्ये इते न चवदे ससप्रसवेपात
श्वसे [illegible] तेत स्यामिति सास्वत्व पः परसंनेति शाप्वाय पूर्वश्वासीदूपमद्वित्वं इस्तुनो
मृत एव मनोरमायांषडसंत इस वचनटकात्वात्परस्य द्वित्वं स्यौ हातमिति रिवर्णाः उपसर्गा
[illegible] उपसर्गाक्रियाभ्रवट्टति – वृत्तिकिम् ऽ वेतः तव र कर राभुत राधे मइलदीर्घकारा
देशीते रसंभयेतथावतौ – भात धातो किम् ऽवर्णी र ऽ नज चऽ पेसुप सगै नभव
ति किं पापोगव ऽ उपसर्गेत्वात् ऽ पगतं – सकार इति विसर्गश्च किं पापोगत्य संधा इने वि
वक्रिं पापुनः ऽ हपस्तप्रतव गसुपवर्गं संरा इति सकारं प्रति म ऽ पसर्गेव तपाद

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ति

अन्तस्तात्पूर्वनिर्दिष्टः वर्णमालाविशेषविशिष्टस्सेनामन्तौ हि तौ पूर्ववत्संज्ञाप्राप्तितालं
अन्तेरात्रिस्वस्य उभये समासे तत इनोनु अन्तौ हि तौ तेव भवति न तु तत्र कुत्रचित् अन्तर
ङ्गितान्गुणतो न धातौ अवयवाद्भूतानामपि वदे हृदि नौ शब्देन विग्रहे चवतितार्थत्वात् पथो नकोम
आकृप घपणा होऽन्यत्र वरितार्थस्तर्हि पदान्ते रुत्वाभावाभावः इति स्वाहारे होत्ताः ईरितल्वो
रीति। ध्वाविस्फोऽपपादः स्वौ रीति रीतिमेत स्वयश्चि पाठस्तोभाव प्रसज्यते ईरितर यह रासमा
कस्मान्न दोषः स न इति तु मिति पदासीरस्ताम्रिर इति यजन्तेन स्वशब्द स्वस्य समासमासि रेडीति
र्थो कृत्वा प्रत्यर्थीपद इति: पदयामत्यर्थीपदात: प्रसंगाते नई रिन शब्द स्वशब्द स्वस्य समा
सः तं ह्यविते देश देश इरशब्दोऽस्वोवेति वथ गीरिन्यहरा अपर्थे स्वाहृति भावः। स्वौ रीति।
पुनर्जाता विति रीतिहृपपदसमासः स्वौ रीतीति॥ डीपः प्रागभावविशिरिन शब्दमाहापञ्चरि
के वित्तु लिङ्गविशिष्टपरिभाषयापात्रकृत्तिरि स्याद्यस्तास्मिन्नस्यसम ओनर्थकस्येति ऊप
स्मात स्यार्थस्यशब्दप्रतिविशेषरात्यसंभवेस्यामावो गारिति भावः प्रेष्व इति॥ स्वसा
त्वक्षीडे ओणान याव न च्यते तेमरापनीत्रिषः स्यो पथि परतया वेव नतु कृत्य प्रेषा

२८ देवशिरही सचउ अविकत्येन सोपः सी-द्यलीतिरिकु॥ सोवो वेति॥ भूवे इ इति सूत्रा दन्यतरस्या
मित्यनुवर्तते: अस ति सोप इति॥ म्हसांभावे इ सनु बध्यते द्वित्व सोप योरसतोरि सर्थः विधमिति॥
वतोमप इति॥ सन्तरातान्तरे तोयुन द्वितेव तुर्थ मिति वो ध्रुमर्व ढेद्रेदि॥ पूर्वसूत्रात्तदि
त्यनुवर्तते तं हहः। आर्हवीति॥ कसेथ त्य मिति॥ सूसेति सेयोधने कथ कव हम एवं हेवे सति
इत्वं वाद्धं घचीसमासत्यमप्नु पेत्यपुरस्तागत्तु तेति निषेधमाशंक्य संशो ध्रमात्स्तात्पाहि स्वाद्विति
हेशन्तयतोन निषेधो नित्य इतिके चाद्विचात्व्यातं नासन्ताय श्यकमिति वोध्यम १ सेधते
ट्सु॥ अच इशीसनुवर्तते तत्तवपसेध त्यो विशेषणांन तद्धः असंभवात् आगुरा इसत आ
र्धवर्तते एवातोप्याव स्तु स्वव रीरित्यात्तोरिति॥ प्रक्तोह इति॥ पुढ वेहतीति पृच्छ धातुदयह
सेविति रविः ततः शसिथा हठ्ठ गुताव या इत पामने नध्व द्विः पुरिध इति॥ पूपूर्व स्वोधते त्रिपना स्व
स्तुडि इयंन प्राञ्जोग इसाडग मामा भावः पुरस्तादिति॥ पुरस्तादय वाद अनंतर तन विधीने वाध
तेनोत्तरानिति न्याये नेत्यर्थः अन्तादिति॥ आदि स्वनुवर्तते अन्तीति वतेन पूर्व परस्पो वर्ता पो
देव भवति एव मन्यत्राप्यूह्यम्। अन्तो हितीति॥ ठहः समरहः सोस्य स्पाः उहिनो। २८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तेषां सौ स्वरुपं मि स्रश तः लो विशेषणात् सो वो धां दरी तितिसो पसुन शंकं जीव एव स्वात्म्य वत्सा
गं २ नौतिप दा तीति सुत्रं वक्ता ली तं॥ कर रहो ति॥ सेना यो ऽमश्वेतिप रहयं प्रत्युम॥ तन्निषेधा सीति॥
नहस्या लिवस्य निषेधे धामि डु वदी ह् रङ् मि सलोप स्या सिद्धत्व घरा ताथा रै मो स्तम एवेति था पाम
स्व ह पकथ्रव स्य न त पो रेव वा ही रङ् स्या जा जान ना व इति नि षेधा श्र॥ [illegible] र त्ता पर॥ स्त्रदुवा देष
हो स्याने यो गति वही भाव्या पा श्रुनुव स्निपु तावपि स्थाने यह तांत लो नु वर्ते त इत्या शये ना हते
स्याने यो ऽशि ति स्थो ने ऽन्त रतम हु लतो वि स्थाने यह ता मि लानु वर्त ते तेन प्रसताव स्थो पाभ
व भ्रूत र परो भवतीति त दे त व्य व हुर पर स नो वप्र व र्तत इति ॥ ऽ कि मर्द्द च ति नेप मर देवं म
मल कि म दी ऽ ति नास्व रस्य मा भूत सो ऽ तः मा नी पति रि ऽ कि पते॥ स्त्रीन रत स्यादिति॥ रे
परशिर स्कत्य महूड़ स स्य र कार हा रा स्व कारे ता स्थान व सामर्थ्यादि त्य र्थः। पंचो हि स्थ नी ति॥ स्व धे
धे स्वाति भाव [illegible] रा ह सो पम नि सतो ह स इत्य नु वर्तते त दाह ह सं पर स्या ति त स कि मतल मा श्रि र
ति कि म शा ई अ कृ ति कि म च्छि पप स्या र स्य धो वा ऽ च पूर्व चा स्ति ते स्या नि तु न भवती ति वं
र स्य अ कारे ण ऽ ने प्र ऽ स्यात्से स न रौ इति कि म् त ही स्व री यह ता साम र्थी घथा म्र र लाम न्व ले भवति

ध्यात धातो स्तोलिखित स्यापि स्याहोपत इत्यासो ह इत समवसमभिव्रे माहव सौप स्थातोऽवेरि सोरि॥ स्व
यमि त्रिोऽनाते स्तोपह वर्वधातुकार्ह्नुकवोरिति गुणाः अथवश्च स्तोधामिति श्रो राव स्वक इतितवत
नपुर अंसवकारद्विया समासः उपे रव थवम कसइति मकार स्तोपः अथ्यं मित्ता इः पूर्वसूत्रे रोव सिद्ध
विषम सूत्र मिदं व्यर्थमित्यान्नि पतितं निमित्त स्येव तावकिमिति पक्षे शास्त्रे वधिसूत्र स्यैवाव
कास्तपः वर्णीय सन्नः श्रोपत इति ग्राउः पूर्ण हि जः कमीणि यइ पगात्मनेपदे आरिसा संप्रसार
णामपूर्वरूपम् अब्रु इतिसिद्धं स्वाग्रुणा स्थपलरिव भावेन धातो रेव स्येति पारिभ्रुतस्य निमित्तके
वं नास्तीति भावः श्रोपत इतिवे अ रु व कमीणि स्वर्ड पगा रिगुण वेत श्रो ऽजादीनामा टश्वे ती
कृ किः न्हे व्यमिति शकिलि इति वा तर्कृसाः न्ते पमिति॥ अहिं सू स्प रूप श्वेति पत प्रकृप श्वे
इ वर्णवितिब पः सोवः शत कस्ये ष्य थ तौ पूर्वपेः किम इ थान्तु मधौ त्रास्त्र शिपर इति॥ एतद्धे पोषं
नो इतिसू त्रा हत्य वर्तीते श्रोशि किम व न्न व करोति श्रूत्र सोपेना म हते नवात्र दि सो पवत्स्या
निव भावेन निर्धीह: पूर्व वा सिन स्यातिवार्दि रुपमुप गमात न चेवोंषि ह ति सर्वे बामिति तिसंसोपं
म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग

प्रसवेछिम गोपातमप्रकारौतितिपेनछिध्रि रितिसहचस्यापवतहप्रतेपस्मिन्विधिस्तशशपद
यहतामितिवार्तिकेनापमर्थोरप्परेश्रोसैतौरितिपूर्वचैतपोरेरजात्मेप्रतिस्यानितेननिति
तत्मान्तिभावःप्रधेतिपापाठर्थमिहमगोपुतोरोकेपिपत्पदेशस्यातसमुत्पनेनप्रथमनःपरि
अोपात्मपतेवेद्सर्थः। गध्यतिः। श्रीकोशपुगवलिणतितइतिः। किन्तत्येनेसपर्थःनतुगपेनो
प्रमिसांचप्रलेनापहत्वघ्नोपाभावेपिगृथपुतिरिसत्रहसिसर्वेबाथितिःजापःशार्कस्वस्वेतिवा
सोपःस्थाहतश्राहधान्तइसचेतिवकारेनेषतइतिरवस्वहसिसर्वेबाधितिसूचेसोपेष्यो
रिसनुकृतापीवकारेपरीत्पज्यमत्यःसेवःस्यादितिधात्वाक्षमानेसगछतेएतवाहरे
स्कुभिमधिलाविधातोस्ताज्जमितौबेवपूर्वेतामिदेतिपमार्थमित्यत्रचवपूर्वसमनुध
तैतेयवइतिवतवत्तुकेवपारिपूसपःपरामर्थपतेवोमपसातुनेसत्तिफितापिधातुनहि
स्यावपवस्वेवःसोपत्तिमितेभवतिपवकारस्यिकतोवधोरसार्थःप्रत्ययांतिततिमितं
सोवोपदिश्यतितुर्दैधातोरेवेतिविपरितनियमःसंभाव्येतत्ततुश्चप्रागनपेदसत्रनस्यात्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वे आदित्य मितेक पकारं केरूवं सि ध्यति नान्यत्वेति भावः नन्वापसस्यवर्तते ति तेन सौत्र नेन वसौगोसुते
एक पकारं के सौ ध्यती ति चेन्न मम्नोऽतोवताआदितं इत्यादि त्रिविन्तावालव्यादृप्रवृत्तेः। यथासंख्य वि
धानादिति॥ ऊनो ऽहहतो पुलोपारं प फ न धा वोटू कस्य ड्के परत उ तहर सामाधा सूत्र वथासंख्य सू
त्रमिह न्नोपन्य तिम॥ ... ॥ अत्र मलोपोनेत्यर्थः। हलोपतां पि सध सौ सोपइ तितुन सूत्रि
तम मूकुः शार्दुः मि लाहोरेका स्यरस्य सोलपतेः॥ एवंः कन्दोदिति॥ नन्वत्रे यवपथासंख्यसूत्रं वं तेतु सू
चित मपुं लाहेर यहरापुत हा व्यो वा च्येति द्व सन्नो ताम्भुव गमे पिसन्न्यार्थ जो धासूर्व माहि
शकार्थ योध मासा पव थापि लाम स्य स्याव शेवं वक्ष्यो सा इत्व धा पृ थौ कुमे राम पथा पावोन सिद्धौ
एवं येव मम्भ नात तम स्ये नाष्पित सिद्धेः तथाहि एवं सध्मन्नाता तितस्य सेध्ता कारताल
व्यसा एकारस्य सेध्ता कारतास्यधो सेध्ता कारो स्याप्योकारस्याताई एवं अवयवे बोध्यो न्नी
रम्भव स्यासौ कारे इकारः अधाउ मा चे अधीर स्य उ मा त्रे एव एव मौकारे पुकार अधाइमा
ऽः कारस्य उ मा चे पृथक् विध्ता कारता स्य कारस्य ये कारस्यावि ध्ता कारता स्य ध्प आप विध्ता
कारता स्य ओकारस्यावि ध्ता कारता स्य आ वा वान्तो पि पृसंग॥ धीतिकिम गोभ्यां नौभ्याम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स
नस्मारिसुतारस्यजाद्य तु चिहु वइ सारिदिरे शातत्सापकात्तकारस्यानु कियं मय सेव। तवेस
नोरूवहपम्नारिन्ति॥ स्त्रीख्याक्रोश: प्रावेताप्रवर्तेत इति स्त्रीसिद्धु मुरहरति॥ प्रुनारिनीति॥ सुप्य
ग.तानिहितिसितौ:॥ तसरवेति॥ आदिनिव: पुन्शब्दस्तस्मिन्परेपि पुंवशब्दस्यानहेलहस श्री॥
मास्तेति हिरस्य वेकलियकभेवार्तिं वमिर् नारंभतीपमिसेके मेतुहत जग्धेपो: परतः
वशब्दस्यजावहिवृत्तिरित्तं नात्वेषामिसाद्दिति प मस भयाते तरुवी मारंभ सापमे। पद्मिसर्कः॥
प्रुवहनीति॥ पुत्र: हसोवपासामेस्याड् पर्वप्हदेति ऽिष रखंपु मेजग्धी वपासा पुत्रजग्धीति॥
यवोरत्नव्याप्र॥ अव: किम्॰ जुतेइसा होनकाएस्यमाभृतहसोपमोहल: किमन्यावयम्॥
तहीतांवकाम्होपरे पथासमवमुरहरतान्चुवंते स्तुधुपास्यमध्वरि: भूत्रपरोममहतिभव:
पत्स्यपस्यपस्यवद्वितोकृते मबेनसोपः दुर्भि: दुः दुर्ड: धेकुर्मी: मे केपेडोहोमसिविति स्व
यस्पमस्यवद्वितोकृते लोपः प्रप्रत्यङ्का लोपः गमीशसन्दमूतं भूना लौकिलोविड्मादिलेस सोने
नङ्कारस्ताकारनकारासालोपः॥ लोपःस्पर्शेति॥ भवोहइति सूत्र आद्यन्तरस्याति सजवलीति इति
भाव: सोवारंभ .... डिति॥ आदिसाशब्दादिसंस्नेति नावप्स्तवेपरवेति चेसकारस्यापै भजेनं ववधो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अत एव सर्वं स्वदेइ सस्याविन प्रुतः प्लुतप्रकृतिरित्याहुः। ननु चैवोसवृ राम इ.तौ शाकल्येन स्यात
र प्रस्त्विति चेन्नैव मे समासे तन्निषेधात् तन्नवति स सपा सवरग तो निबध इति वार्तिकसिद्धि स
समा स वो शशाकल्य प्रतिषेध इति वार्तिके स्व नि स यह णास्य भाष्ये प्रत्याख्यात त्वात. मनोर
मा या नु अभत्येन हकारे कृते तस्य द्वित्वे नेसा घाशवेन सकार द्वित्वेना क्वो विसर्गद्वित्वेन बोडशे
पु नः ॥ द्वि धि वि ति ॥ वधविधस्व म स्येन हकारे ध हूपं नास्ति तथा विभूत पूर्व गतिमा स्वेव
के प्रकृ पास इति ॥ क ई क रतो ऊ तो व कु म्मिति स्ते तो का समासः अभिह लोव ऊर्ध्व भः सुधी
शाकल्यस्य प्राप्तेः संप्रसारे णान ति ग्रान्तेसेन संप्रसारणाद्वेति पूर्व हूपापत्ते रिति चे मेव म सं
प्रसारणं पूर्वत्वे सम ना ङ्ग्यहतामिति वार्तिकोक्तेः न चेव मपि नम् सुधि रिति ति बुधः सं
वाः म्मा ङ्. सेन प्रसवपतेत स्वत न्ति बंध स्य प्रष्टते: सुधीत्यत्र वर्तो सुधि वर त एव प रार निबंधा बुः॥
धा वं गो इति ॥ अथ वरे फ स्य द्वित्वेन द्वित्वप्रकारतो रहाभ्यामिति सान्ताङ्गुते न निमित्तभावे
नरेफस्य कार्यविसर्गा धातौ। प्रकृ पास्य इत्यादौ तु स्या नि व त्वेन निमित्तस्यमिकोन बाध्यते ॥

यसिद्ध्येपूर्वमारब्धस्य विच्छित्य इति मनोरमापामप्युक्तं एवं प्रकारे विच्छित्यस्य पुनः प्रवृत्तौ नन्दसंभावः
प्रारब्धमिकं द्वैधं वेदनस्य स्थाने द्विर्वचनत्वेनास्यानत्वाद्वेशाथ वत्वोऽथवभेदाते यदुक्तं मनोरमा
यामेकस्याप्यनन्तार्थकसन्दृताः सेकस्य प्रवर्तते इत्येकः पूर्वपरयोरिति सूत्रे भाष्ये विच्छितेत्यादि
एतन्मनुनर्द्विरप्रवृत्तिरन्यथाद्वैतत्यायतेरित्यादि तद्विनवधानविवं धनेत चाधानोद्धिशाद्धि
दृष्टान्तेन केचिद्देवैकस्मिन्प्रयोगे गुणादिशास्त्रस्यानुप्लापकत्वं च स्यान्तप्रयोगान्तरे इत्या
शंक्य त्योत्ति कोमादिशास्त्र दृष्टान्तेन प्र[illegible]योगान्तरेणिगुणादिशास्त्रप्रवृत्ते रथ विद्धो
तितत्वात् शक्यशास्त्र प्रवृत्तेः श्वानन्यापत्तिरपि प्रकृते न दोषः साहितमनं तकाकी यावहितं प्र
योगस्या शक्यात्यात् का स्त्रकर्तव्यमपरिनिष्ठित प्रयोगस्याभावात् छया स्त्रस्याद्ध का पके
स्य वक्षा दोषः प्रकृते च साना सिद्धि स्य ये केरियकस्येन वार्य वन्त्यिद्विपलहितप्रयोगस्याप
रिनिष्ठितत्वेन तेनैव शास्त्रस्य कृतार्थत्वात् सिद्धि वार्तोरितिद्विषयस्तु नै य स्तात्तनस्यपातोत्
के चिद्वधान्तो कस्यनोपाप्तस्याद्यवो स्त्र यमप्रवृत्ता येवधिष्मातिकस्यवं प्र इंदुमा सयत्तां

र्भवितव्यहतामिति मनोरमायां स्थितमपपन्नाः प्रतिबंध इति यावज्जिकल्पितं हम्न वेज्ञानेत्वर्थः पुत्रेषु
माख्याच हैधा भूत्वोभयस्मी त्पत्ते अहस्य जहतां मव स्त्र्यब्दस्य व्यर्थः स्यान्वि केपत्तं इति ग्रन्थं रेड्स्
वेकर्तव्येयेहिरुड्स्वयत्ताः भूतसिद्धत्यादौ वैयग्रहि पदि माभाग्र्येत रुड् भावनेधस्वतीति नाव्यमः
कार्यास्य पन्नाद्भुव न ग्राप्तर्न वन्नाजानेतमो इति निषेधः उत्तरकालस्य पूर्वकृते लोवेभ्नात्तं
तद्भावात्त्व तहुन्न॥संयोगान्तस्य लोवे वराः प्रतिषेधः नवाभस्तेरस्रोवा व हिरुड्रस्नरांरात्तिं या ५
वलाविद्धाद्भवति॥इह धकारस्य द्वित्वे नश्येव कृते पूर्वत्रासिद्धीय मद्वित्व इति नशोऽसिद्धे
त्वाभावे सन्नस मेद्दा सुन इकारे द्विसवृत्तो हत्वाधि पचि नस्ति सच्छयादिहाहुः॥ उक्तमस्तव्य वेरे
स्मि पेषु नहकारोत्तरस्य नस्य द्वित्वं न भवतिनिमित्तभेदाभावादित्साशये नेत्युक्तमिति तेषां तु
हृतरितरो व पश्येत्य त्रउरत्वस्य भवः परत्विन्निति स्यावधेद्धावान्तसंप्रसारताइति प्रख्या
त्वं नेति समाधानत्र स्यवोमुखस्य्यानियस्थोतत्तत्रिसत्स्य विते भेदभावाद्दितिविस्की॥ अन्ये तु धा
कारस्य नश्येच कृते पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे नशेत्वासिद्धस्याभावाद्दकारे पुनर्द्वित्वं भवत्येव कर्तृ २४
भेदात तत्वव सभ्य तेसाते पर स्वरत्नी द्वित्वं भावाचकतात्वाइह तं वदसंत इत्यत्र दकारे द्वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

वरिजन्त्यतुः घसेरिति मे सउक्तव नमहनसुपधालोपः स्वरविति वर्णे प्रति न स्थानिवद्भा॥
म बेणु पूर्वं नासिद्धन स्थानिवदिसध कृष्ण द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रत्याख्या
तद्वी स्यातु सलोपे धसे चकते ध्रस्थानिवद्भाव शंके यद्वा स्तीति बोध्यम्॥ अहशजि रलोपः अ
हशि सी नसामा मानथवनः र्शने ना नतीति शब्दानुसी न प्रवृत्ताया वक्ष्यन्द विषयके सत्त
सवर्णासे वघते तद्वृख्योतु पाया रस्तान्निबेधोऽथवा मपतन्यो वंजोपो खोर्वसीपा हो वकार व को
नश्चे तथ्या विति ध्ये ऽपायार उ ति विको तप्र पो न्न व्याया र ऽस्या र ता म निति ङ्क स्यात॥ अथाहः अस्ति
व अवरो ऽ सारता प्रनर्थं दमे वेति स्याम [illegible] थ्या ङु व ता निब षेत ङ तु भूत प्र सारता मपि नि
षिद्ध भवतीति॥ प्रसन्नस्येति॥ इत्युभ्याने इत पथतें नाइत स्वभ्यते प्रसन्नस्येति किम दधिमदि
पाहेतु गागमो मा भूत अस्ति किंच नाधिपेऽ हशितं हलोप इति प्रसक्त विशेषणाभावे प्रसव
सन्नतावेतुक स्यादेवेति दिक्॥ सयोगान्तस्य लोपः रन्तस्येति॥ अस्रोत पति भाव्य इति भावः पञ्च पि
शेश व तो नेत रन्त वेधि अन्तभाव सपेश [illegible] स्यास्य वस्तु वपित अश्व लित पाति प्र सो के [illegible] गन
सकोति पन्ते हयक हेत्या हौ सपवारति त संयोगाद्भ लोपस्येति द्विधं नाटैञ समासरलो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

दीति घ स्याद् इशः । ब सिम सोऽहं नीतु दधा लोपः मन्त्रो मन्त्रीतिस लोपः [illegible] यो ती ति धं सम
घ स्य मन्त्रो ज घीति ज श्वे कर्त्ये ऽवधाः तो षो न स्यात् निवृत्तसमान स्य कु न स्य मंकु धु म सु दर्के
ति तिस समानो ऽवि: सञ्ज्ञे: न वा न लुलोपे व च्ये व कर्त्ये पूर्व स्याद् पीति स्यात् विव न्ना वा त्त [illegible]
रिति ह यं न स्यादिति शं व्यय म पञ्चमी समासव न्त स्यात् इति स्या सा तन्त्र थं नि क्ता वा से दीति लिङ्गा तं त [illegible]
त च से द्विति प इ न ता व इ ति ऽव्यय स प थे मत्ता ज न्ता त इ स भ धा तं न नु सर्वत्रैः पभु रिस च व स्याति
भाव इति इतात वेधे भयते वाति इल म स ती व नो ति धिक स्यते इक त्वादि ति वे न्त प स्यापि भावे
त्यत्र व का व धुं कृ तेः । अन्यथा इ रि द्वित इ त्त न स्यात् त च ते निवति इ रिङ्गा तिभ्य इति वा लिं के न स नोति
कृ त्ये ते धु ला त ते स्या त्वा लो ध धा र गार्थे स्वे द्वा य ह ता म हृ द्वि कृ ते त्ति लोपो न तु तः प्रा मि ति अ न्य था
का द्वि त मि त्वा ह्रे गा लोप कृ ते प जी व ऽ व द शो इ तो रीन षे धः स्याद् इति प र [illegible] तु पूर्व स्मा द्धि जे स्या
नि य ल त ह्रि ती वा धा व धा ना न्ति धे ध प्रा प्नि ह व नास्तीति सो ष्टि ला न र्थ क स त त स्याति स ता सा
व पसीति क्षिप त म न न ज श्ले वि धौ प दि स्यादि दं त्य नि षे ध स्त ह्रि प ट व सी स्व चा ना र्थ ह्रि नी
ति म ति मा त्रि ण प इ स्या ठो स्सं स्या त् । मे य म । इ ह व द्विस्व ति हि क ना म सं स र पा य इ सं इ पा

गत्वात् किं चात्र स्वरदीर्घ पक्षे वेषु लोपा नादेश पक्ष स्थानिवदिति वार्तिक मस्ति तेनान्यः स्था
निवद्भवतीति न लोपः स्वरे त्वि चिकीर्ष कः ईकार स्य विधौ गुणा ततो कर्तव्ये सतो ऽतो लोपो न स्था
निवत् न च विलि तो तारस सामर्थ्य म कारस्य दादेशावकाशत्वात्। सवर्णानुस्वारयोः।
शंशिष्ठ शनस्यार स्वलोपो न स्थानिवत् त प्रथम नुस्वारा नस्था निभूतादेवः पूर्व इति तस्य परसवर्णे
कर्तव्ये पश्चलोपस्य स्थानिवत्त्व वनास्ति त था विस्थानि ह्वा रा श्रक्ष स्यारो पि द क्ष इय स्वेव त
त्वसं त ह्ला तुः ननु सवर्ण ग्रहणा मा त्रेणा स्तु स्वारो ग्या न्ते पुंशत्वात इति चिन्मते न यथ ज्ञानुस्वार
ग्रहणेन सत्र प पक्ष ग्रहणा भावे व त्र परसवर्ण स्तत्रैवे ति समाधेयं तत्पा व पत्र न परसव
र्णाग्रसङ्गः श्री षर्ष्या हि तत्र स्थानिवद्भाव निषेधु मनुस्वार ग्रहणं पत्रवरे ःनादेश स्य प्रसङ्गो
नास्ति पाणि ति रिसादेतन पक्षेस्य स्थानिवद्भाव निषेध वरे ग्रहणात् व व क पक्षो व ग्रहणं क
र्तव्य मिति सेयमे। दीर्घ॥ प्रतिदीव्नः प्रतिदिप्ना हल्सवेति दीर्घे कर्तव्ये भस्येनो न स्थानिवत्। परानिष्ठा
स्तु भस्थानि वद्भाव सेव लोपा नादेश स्वरवंन स्थानिवद्धि स्तु का सात् तेन हलिव ड व पाले वेति
हिल्ली प्रतवत्वात्कि पी ग्रो वे दीर्घ यतु रिं सिद्धम नामि सद्धि युग्मे। परमो दिः स्वरे ज्निति

सुपदी ... एवं अतो लोपइति वेत्सां लोपकर्तृ मेतस्थानि ... लोपे पातिः पातेर्य ... नो ... शि ... वर्ग ... ष्टमप ... हर२
तो लोपः परलोपः रोत्तु

२२॥ लोपः स्यादेवे स्वादि मतो रभावां लिप्य तर्थ । द्विर्वचनादेवे ॥ परलोपोत्यपर्षात्ति शिरः । परेहु मिनु परे
यो जाहेशः सनस्थानियद्विति भावे पर सहविय न्तापाजो पि नि पातेनात कुर्व्हः सर्वे भयोत
हरलोनिपहोते कालिपत्तिको लः इहवतावादेशको कर्तृ पको श्नलोर ह्रोपान स्थानि ... तो ॥
नचेकारौकारको स्थानीभूतादयः पूर्वस विरहादेवाह्रोपान स्थानिवद्विति भावः मपावचादि
काधुस्यवसलिसे स्थिक्रपतधृतिवन्तो पूर्वस्य स्वसत्वात यह्रातोर्य मोवे स्यात्सदीकार स्यावे
दि कर्तृ ष मवइल ह्रोपोन स्थानिवद्भु दाहावीम भात्र हि रलोपस्था न्यकार सूर्वसेन ह
त्वत्वो लापतारस्य । द्विर्वचने । सुध्युपास्यः । नावानंतर्य इति निषेधात् । वहिरङ्गपरिभाषा चेन
प्रवर्तते स्थानिग भावनिषेध सामर्थ्या त्तु एवं ध चिह्नत्राप्तूसमवरे पापवरः पातेर्डिः
नोत पश्च यङ् इति वर्षेऽमतो लोपः परलोपः अल्लोपस्य स्थानिवत्वा दातो लोपः नवधूनलोप
पः शंकयः धिरोतापु कन्पोपेन अहृोपस्या सिद्धत्वात स्थानिवद्भावा द्वनन्तु परिवलोपविधि
प्रति स्थानिवत्वनिषेधस्तर्हि कथं वाप्तोरिति । उ. अतो । असिद्धवद्धि । इत्यमिति परात्त्वसिद्धत्वा
त्तवलोपः नवभाजानंत र्य इति निषेधः उत्तरकार्ये अवब्रागानंत मीय चत्ते रेवत इत्युष ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पक्तेरसोपेठमपठितत्तेन चरतिमाक्षितिक इत्यत्र चरतीति ठक्कित स्येकादेश सिद्धवेत समर्थ त्वा
यश्चकत्वात् नह्य न स्यात् लिब भावं गनाइ कारादेशापवाद: कादेशस्यपतीहर नोक्तत इशाक स्वनाकांक्षा
न भाव: शोभो मलाधीर्क इतिभाव्यो हह रतास्येव मान्नत्वोरिति। स्योरितर पूर्वस्य सासावधित्येतत्स
ति हित सैधावधित्यनुक्तितम सविहिते वेह द्वयस्यानीश्या इ शेतनिमित्तं चेति॥ तत्र तावत्स्यान्नी
न प्रवधि: तस्या देशो नाप्र सारत नाव्याइश निमित्तेये पाकरणाद पत्र पेका रस्या काइशनपतेरि
सा: शोधचाह: भव पूर्वत्वेनेहब स्यातिवृद्धेयम पचन्नात्तन्नु विशेषणाश्रिति भाव: नवहे
त॥ वहन्ताहीलांवरस्या ना छन्द: ततो विधि शब्देन कृभ्रव बक्तं तस्य समास: विधिशब्द
थवभाव साधनो विधि धानं विधि रिति सर्व इन्हान्ते पमात्तसात्ध्रुसेके वधारे॥ पवस्य चरमा
यवयवइति॥ छ न्दवतीति छन्दवी: छ न्दवातीति छन्दधा: तमाव छेछ न्दयपतितरतो वि
यन्नाव इहलोपप्यारिति द: लोपवेन छि: लोपस्यरित: लोपस्यस्यानिवत्वात्तन्नचसुवन्ता छिप
जेति हरह तानास्मिते श्रुन्तर्वर्ति सुपाप इसान्नपहन्तेति विबधं: शोकि: विधेप स्यसोवस्वप
तान्नवपत्वात्पहंत स्यस्या न विधे: नेतिपारव्या नेतु न पहन्तेति स्यानि प्रत्यानिबे: ॥६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कृत्तो ऽर्थग्रहणात् इत्यवकाशाहत्वमीन प्रवर्त्तमानवर्तते एवंच भवते पड्ढेकिंस्यात् स्थानवत्स्वजुसः
प्रकृत्याश्रयो भवतु इति तिरूपंसिद्धं ततिश्चेत इति तिवमस्या पिवः परत्वमा हिस्तवोगुल्स्तापूर्वस्तनमात्रव
रत्वामाधयारिधिर्थारव्यात्तस्यात् तश्रुत एवाभवस्तथापि गुरुलित्वस्यात्कुक्षुवोभवतु इति भूतेवदः
पुंगते सूत्त्वन्तं ततथावावीपवल्लिसेततस्य वेपवं मीसमासवन्तं श्राभवतीपव इति ॥ भूनेत्याहुः ॥ व
वसीसमासिपन्तुपुवोऽजेनतपापाख्येवेभिरिता मान्निति क इत्य स्यात्पुंहाहृतत्वात् नास्वयेवर्ण
शेषकाकार्थाव घविषड्कोकारस्येतवस्यवत्यातिवभ्रावं लिनाधिवकावङ्वहेशेङ्कष्पतारिस्यव विहि
तविशेषणाण्ववताहे कृतिनधाप्रवृत्तोपि हेयङात् चिवेभिरितेति स्वंसाधुमेतथाचेमान्वि
कइत्येतत्सिद्धार्थस्य वल्लोभवुगतव्यः नयमान्वितं पतपमापिकहस्त्राचितइत्यपरावनिति
ङकिइकारेशेषकृते पस्येति केत्वाकारलोपादिसुसुन्कात्तारिति इकस्यानेपुरुसज्ञामानोपः कादेश
स्योप्यस्य ओवव्यपस्यातिवभ्रावं विनेवसुपरिहरः इस्याकइस सस्यान्यादेशपोरकार उधार
स्त्वर्थः । इत्यभुपगमेऽप्याधित्वेन स्यातिवभ्रावापुंवसाद स्यामिकृइकादेश देन भवतीति
काहेभावप्रसक्तेर्मीयक इति तत्पक्षे किमनेन वचनं मीसमासाश्रय रोने तिवाचमनमान्वितं ववेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ते

न्तरकार्यं च वाच्य आनंतर्यमाश्रित्य तत्र च षष्ठी श्रूयते इति केवलमेव आयातं वेवमपि षष्ठी
वचनमिति प्रयोगे न लभ्यते सह इह हि अन्ते रकारस्य वङ् कारस्य चानेन गुणाः इति वरहपचे तस्य वपत
रिवम्भ्यातत्किं च हतो न ग्रहणे सातिसिज भवत्ते तिङ् स्वरघातो ति गिरो पपस्य एकादेशस्य या
स्यातिथ भावान्न भवतीति चारमावं तो हि सच्चेवानंतरो हि स्वभवातीति तत्साह वर्णा
भस्ता इति सङ् पंथ भेदे सति धातात न च सिवासाहवर्णा स्तु ङ् स्वग्रहणात्मास्यितिशब्द स्य विप्रति
वेधं परमिति परसाह वर्णास्यवरीपरस्मात न केवलमवष्टभ्य स्तान्तिस्य हादेश स्य निवारताव
च मी समासवन्ते आव स्थक इति धातवा म च ङ् कारस्य अन्ते रकारस्य चातो गुणाइ ति वहुवेष्टुत्ते
मरु स्याधातारहाररातब्र वक्ते अपवसेधादेश स्य वर्तादिव भावात्र फगहतो न ग्रहणं भवति न
त्वियो अन्तादिव भावाद्रस न्ते मन्यथा अय मेदं तु मितोहो स्वधर्ता सिद्धौ इष्वारं एव स्या त्०
अन्यस्तु धावतादिव तेर्वेः ते धाविफंकारस्य अर्स्तस्याति त्वा हा रे शेषकार्यं चेतादेशो न स्यातिवर्ये
विधिस्यात्तस्या सं वमी समासवन्तेस निरर्थवे ति वेदचाहः पच च मी समास प्रवो जनं तत्पा
श्रपीपवन्नि सुगहर तो भ न धत्त स्तु न ऽस्य हृदं मौ नितामिक ते पा सामं च छि दि स्व तु दि दि मन्वे

मेः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नपरनिमित्तमतेन षिधतीकारिति ओवेकस्ते ध्वतन्न स्थानिवत्त्व पूर्वविधावित्ति किम नैधेव: लि
पूर्वी ... नड पस ... चो: कि: श्वातोरोप: अव इत श्वाति जहुति छके श्वाकारस्य स्थानिवद्ये तु यव
पइ ... न घा ... विरुद्ध्या घाधाते न हि ... पुत्रो ... पुत्रं पव देशा ... मते न ल्येव प्रतिविधि ... हत्वा
पर पूर्वस्येति षष्ठ्या कार्यं कर्तव्य इत्यर्थः स्थाने ... शक्यं स्यादिति चेन्न ।। पूर्वस्य विधिः पूर्वी स्यादि
तिनिरितिविमास छप ... माथं विधिय ... तात वर्णग्रं प ... मीसमास पन्ना ... नो ... त्तथाति पूर्वस्या
दिनै स्थानिव भावइतिवन्नेतु ... अथापइ सेधा ... तात्य मितिप ... हके ।। स्थी ... तपवस: ।।
...लिधार्थमिति ।। तेनैव प्रश्वेयत्रव स्य संप्रसारतां ... त्य ... स्थानिवत्त्वेन संप्रसारणात
वान संप्रसारणाइति निबधात नचोर ... पर निमित्तं ... तिधा ... प्रसंग परे तत्वि
धानात ।। पूर्वस्माद्विधिः ।। पूर्वविधिरिति पंचमीसमास पण् ... प्रयोजन ... तं व ... ते । इह
वत्तादेश स्व स्थानिवभावान्तेट ... त नित्य निमित्तं त ... स्थानिभूता इकारा पूर्वमिति नान्विरं
... न ... य हिरदु ... सिद्धत्वात ... न स्था ... प्रसंगः नवराज ... इतिनिषे
धः पचीतरे ... वौरा ... मिति हरदत्तादिमते नि ... प्रच्छतोवपि ... वृद्धतो व वि ।।

त ३

यद्यपि सर्वविकारे सन्तरां नि सत्वान्नुपपत्तिस्तथापि होकारं प्र गनास्तीति तात्पर्यम् एतद्येश
ङ्को सुभे स्यात् रभ्रनल्वधाधीति किम् प श्वा स्तावि धिः पश्चात्स्यः परस्य विधिः पश्चात्सावि धिः
पश्चात्सि विधिस्त त्र मात्र तं त्रा सा विधौ यथा भूहोरस्केन मे च सकारस्य स्यादित्व त्वेन विसर्ग
य इत्य माप्नुयाइथ्य तापइतिसात्य प्राप्नुम भवः परस्य यथा द्यो: पथः इह स्थादि रोपोन न
सोविधौ घुकाम: सौपाधार्वधीति सोपान न वद्यत्येविधि सामर्थ्यात् सो पो न भवेदि शंवच मधु
पा न स्मिता तस्य सावकाशत्वात् श्रुतिविधौ प ः न ः ४ इ छ: हविषे सुत्वनो न वे ह स्यादिव
श्रावन जात्तेषु ते भ्रागुरो ऽदादेशो वरुतेहलि सर्वेषामिति तिनि सं सोपे न्यप्रगमत्ते स्वर वेह
स्याद्य प व ग ह ल्ते तेन समासे सा हो सुलो वेति दीर्घस्सिद्धाति तद्विधौ हिं पर्या दित्य माप्नुयात् प
जा देशा व घ वो न तु स्या न व पर्व स्तथा श्रुह्रहितार्मिता ह हारिमा इति ध सादि सन्ता राइत्व
सिद्धति त देव ह न तु स्यात्प सा श्रय इति श्रुत्वा प रता देह प यार्थ पर निषिद्धं न तु प्रापो न्येनेव सो
य ह स्तेन प्रप हो स्या न्व सादि सन्तो राइ इन्द्र ॥ अवः परस्मिन् पूर्व विधौ ॥ अच: कि म शा म स धा स्य
पीत्येजुना सिक लोपस्त किं कृते ः नरूपान्ति वत् परस्मिन् किम् आपि बे नित्य आदि दवत्यं त द्य
ऊ ऽ छ इति रूपाणि धा ने बेत्रिया चमल वि ह ः तनि ः द्वप्रसंग परिस्मिन् ६ छ: ः निः इति ।

पंचमी

९८

प्राप्ता केवलं ... मादि

जमेव किं न कः अङ्गादेशोऽनुवर्तते तेन इनादेश स्तद्वैस्यां स्यान्निवर्तेरन् स्येतावते पंसोधे से वन्नहि
स्यात् ह्रस्वाभावात् यथा पिटकवद्धीत इत्युच्यते एव इति गम्यत इति वेद्भवाहुः द्विविध आदेशः
प्रत्यक्ष आनुमानिकश्चेति अस्तेर्भूरित्यादेः प्रत्यक्षः तेस्तु रित्यादि स्थानुमानिकः एहरित्यत्र
हि एकारे रोकारांत स्थानीवतेऽकारे चौकारांत आदेशः तयावंते स्तुरिति फलितोऽर्थः तत्र
सत्वादेशग्रहणे प्रत्यक्षस्यैव ग्रहणं स्यान्नानुमानिकस्य आदेशग्रहसामर्थ्यात्तुऽभयवदि
ग्रहणे तेन पचेयितादिस्तिङन्तेत्यास्य ह्रस्वाशासिद्धातीति। नहि एरित्यादिवत् यथाश्रुतमेवास्तु
एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् यत्वं भाविष्यतीति वेन्न अर्थवत्त्वेन स्थान्यादेशभावविधा
नेऽर्थवत्त्वाल्लस्यैव प्रसंगात् तथाहि यच्छी स्थाने योगे सुन्के न स्थाने च प्रसंगः सत्वार्थेव
तः अर्थे प्रसपार्थे शब्दप्रयोगात् पचयितुः इति जाहत संभवीदंत्तपाविस जिसंभवे अर्थव
त्कं एव प्रसंगो या स इत्यने नैवादेशग्रहणो नश्यति ते।। ऽस्य च सर्वे सर्वपदादेशा तान्नोव ९८
न स्यपातान्ते: एकदेशविकारे हि नित्यत्वन्नोपपद्यते इति। यद्यपि हार्धवत्त्वमुपघते नेनेतिथास्वे:

चतुर्थी भो भकार स्थकार सभ्यो प्रत्येकं दश कृप ह्निष्ठ तो ... रुर्याना रेफ हादेश स्य भवर्णा वो स्या देश
स्य वर्ष संगात तस्मादि हस्या नेऽनंतर तम सूत्रे सो वे कौस्तुि रिस भिन्न प्रत्याहृत्ये प इवन्त्यति॥ स्वा
न रग्या नतो ति। अवीनि॥ कस्मा इवि वर इत्याकांक्षायाम यथा इति संबध्यते॥ सं हि ता ना
धिवप इति॥ स्पष्टे सा हो मा धिलि मित्त यो र्वा हा अ ति श वित संधि विर्वन्व तेत इ य परार भवती ति
भावः अनचि च॥ परो हैव ति॥ परो ऽङ्गा नासिके इति सूत्रा ते परो वे ति वा नुवर्तते अचो रहाभ्या मिति
सूत्रा ह्यो ह इति वर्तते हृत्य अचः पर स्य त्या दि ववंद्या च त्या गृह सा त्युक्ते स्ये व कस्पि द्धि स्त्रि प्रथ
ति पु शाल के स्य स्या दी र्धी हा ट वर्णा ता मिति च सूत्र च वेना रभमी य मिति भावः अचोइ कि म ता घ
स्य मि ता हो म स्या धि स माम्नत रभ्न नवी ति॥ यद्दि वर्णा ता सः स्यात त तो न जि व पुन्ते प्रत्य सह
श त था घ र्थ गति रि ति न्या या इ जि व्ले भ चे स इ से व र्ता हरी सर्वस्यात तो ऽपाधं वा इत्ती ते
यव ह तु सस्मात सज्य प्रति बेध इत्या हन स्य वीति रवं चा व सा ते विधि स भव ति वा रवा क॥
स्या नि व इ दे श:॥ भ्रा दे शो क त स्य स्था नभ म हा त स्या नि प्र पुन्तो का र्या रा म प्र ज तीव ति दे श भ्रा र
भ्यते भ सो भ: भ्रा च्छी भा तु के विव न्ति तो ना नार्दे शो धा तु वत्त ते ना ... पं त ... सां प्रि ... प्रत्य ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तस्याप्रामाणाभ्युपेदेत्यादिः श्रीशब्दस्याङ्गो ... पर्यात्यात ॥ स्त्रियाम् ... तेन लक्ष्मीवेद्यिवासी सिपतो
वेइस्येसंन ॥ अस्मत्तपूलाइत्ति ॥ अके तथाप्यौङ् स्वर्थः एवं तर्हि स्वर्थस्वशास्त्र स्वार्थेवध्यौ स्यादत आह ति
मितधिलाशेन्नुत्व इ ह्वेति ॥ लोकसिद्धार्थकथनमेतत् । यद्वा अग्रेन्त्सतथेत्याबनन्तरं पनमेडुवेते
ष्वितधेरीतेडहः कार्यं विशिष्टोपदेशात्प्रहो ... सोन्नुत्व त्रिमितकार्यमस्ऽकृतपूहोपेस्ते अकृतपू
लाइत्तिवद्धविसृत नपि धात्वनिवर्तयन्तीति परिभाषान्तरं पठ्यते कस्यं तुस्यमत पा ।पी अकृतपूलाइ
सेवस्यधुप्रन्तास्त्तो ... यकस्य इतरस्याशंनयर मितिन्यायादिति भावः न कुर्वन्तीति ॥ यथाविड्
वीभिलाघोकसादिमन्तरंग लोप्राधूमविभाविनासंपुसारसोनयलादि संन्यातीसासोपरंकु न ८
र्वन्नीतिभेः ॥ इति परिभाषाप्रकरणम् ॥ इकोयणचि ॥ प्रत्याहृत्यतोपूर्ते ह यथावोपुसिद्धसन्त
तन्नपूर्वस्याकेन ... इति निर्देशाद्बोधने इकशब्देन ... परार्थेन व्यवहारः ॥
भावमानस्यान्तराः स्थवर्णाग्रहकत्वादेवं वेहपारितत्वं यथा बोसन्त्रत्वात्तु न शंका यथाभाष्यमानेस्या
न्ताः सवर्णावाचकत्वाद्वाव्ययवकात्परिवावानाम भावादितो नास्ति यथा संख्या ... नवस
न्स्या ... धातोर्ये पूर्वभागविशेषजार्यस्तानेमाहापयवधेसरण्यमीतितथाव्य रस्य यपितलतीव १२

स्त्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग

परमपि लोपस्यासन्नातंरस्यामिमुकारलोपं बाधित्वा लिंदेत्वा त्वा हु उत्त म से स्याद परा इत्तरे यथा
डयचे देवमनुष्या: इह प्रथमचरमेति परमपि विकल्पं वाधित्वा सर्वादीनीति सर्वनाम संज्ञा विभ
न्किति रचेन्स्य सेनान्तर उत्वात तथा थवते तीर्थी ति च हि दिय म डवधा असाइ तारं च त्वाडुवड अ
गुणवत परत्वपत्वात वथा परमप्यनेकालिति सर्वादेशं बाधित्वा डि: चेत्यन्तादेश: इद्धा इधे अस्मिन
वीरानडु लितोतरडु यथा ग्रामणीनीकुले निरामणीकोवीति नुम वाधित्वाद्ह स्वो नपुंसके इति ह्रस्व:
स्तेनुविभन संत्तत्वात ह स्यान स्यात अंतरंगात्पचा तोवथा देसारि थीश: परमपि सवर्णादि
र्घं बाधित्वा अन्तरंगत्वात गुरोयनिन ग्राम्ये अचवादत्वा सव र्णादि दीं: तथा डन्वो नम: इहस्वोक्त्व
इय चान्तरडुत्वाव डि डय डि चप्राप्ते अपवाद सा ददनेकाच इत्या सुधीति य प्राप्त पधावचा सेडयङ
इय हितार्थस्ता इहि परान्तरंगाभ्यां वाध्यते एव तथाहि डि चेते त इन्नेन्वा र्थे कार उक्ते च्वन्तडि डिभु वरिता
र्थत्वात्ता तडि न प्रवर्तते किंतु परत्वान्नैकाल्त्वादि त्सनेन बाध्यते जीवतातं अपमे इन्द्रे यामे इह सर्वे
इत्यत्र अन्व अत्र अपवादे यामे इह सर्व ... ति ... स्थाने अन्तरंगत्वात ... तान्त यत्नं ... दीर्घो

तो गाया रेशा ... नानाथ ... प्रानवति ... स्वामी ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तमिति वेदयेदेत । किंच ॥ अछाव इत्यस्यानि ... धर्मीत्येन पूर्वपरस्या ... ात । अत्र चने ऽङ्कजं ...
स्वारितत्वेनोच्छनोऽङ्कसंज्ञानिमित्तभूतो धातोर्नेशसोतावेव शीङ्घोपस्थितस्याविषयछन श ... उत्तरपो
रेवभो स्यान्न तु पूर्वपोरिति दिक् ॥ स्वरितेनाधिकारः । अत्र चेत्थंभूतस्यान्यसौऽस्तीत्यधिकारोऽधिक्रि
यागः किंपद्गतार ... अधिकार इत्यत्र तु व्याख्यानमेव शरणम् यथा आसप्तमाध्यायपरिसमाप्तेरङ्गा
धिकारः न तु प्राग्भ्यासविकारेभ्यस्त्वलादि पद्य स्वरितइति स ... भ्यासस्येति हृद्छेऽधिकारो निवर्त्ति
तइ ... स्पष्टः । कः स्वरितोऽधिकारार्थः कस्तल्लिङ्गार्थ इत्यत्र तु व्याख्यानमेव शरणम् नन्वेवं व्याख्याना
देवानुवृत्त्य समनुवृत्तीस्तः किमनेन सूत्रेणेति चेत् अत्राहुः अपूर्वान्तरे संग्रहायेदं सूत्रं कृतम् ॥ तथाहि ।
अधिकः कारः अधिकारः अधिकार्यं गौणोपि शास्त्रप्रवृत्तिरित्यर्थः । तथा च ॥ गोरा मुख्येन्याकोपवने
यातेस्त्रपाद्यनाधिकरणतो हेतुत्वे स्वरितः पाठ्यः । किंच ॥ अधिकः कारः कृतिरित्यं वत्तु च सन्नपत्यं ध्यायते
तथा वत्तुमचिरत्वच्चभावे भ्योन्ड् इत्यादिवन्न्यमारात् पूर्वविप्रतिषेधाः सर्वे संगृहीता भवन्तीति तत्र
तत्र स्वरितेपाठेनैव गतार्थत्वादिति परलिखेतिपरानि संपद्यात्तु हारिध्वः शः तुइति सुधारिभ
... नमस्तात्द्धि परमपिस्य धू प ... धयत्तांवाधिस्त्वान्निमित्त... रैतशश्नप्रोतत्याधिनधावधिनयाम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

चातोमित्यत्र रेसिमायां आदेशः आदेरेवस्यात् अनेकाल्शित्सर्वस्य अस्तोर्ऽस्त्यादेशो परितार्थत्वात्॥ प
धान्यासे तहतत्तरस्ये संशः प्रवर्तत एवेस लब्ध्वः परत्वेरेव असेशसोरोशस्यान्तेतु पूर्व यो: तस्मादित्युत
रस्यादेरितीन सूचितं मनोरमायां अस्यान्यथा प्रयोजशंवदति॥ अन्येतु॥ यथा श्रुते सूत्र निरतकरत्याप
रत्वेनैव मनोरमायां प्रयोजनवतित यथान सूचितमित्यस्ये अनेकाल्शित्सूत्रोत्तस्यान्कृत सूचितमिति
भार्थः आदेरित्यंशस्य सर्वदेशबाधकत्वापत्तेरित्या घुष्किम प्रयोपयितेत्वात्॥ किन्तु किन्तु न तु न्या
पृथक्स्यावस्य हयमितिसत्रोत्वाकेन सूचितमित्यर्थे प्रभुवेयः एवं चानेकाल्शित्सूत्रोत्वाक सूचि
तेनुनास्येव हो वद्ति मनोरमायां यथा शंवदति॥ एवं स्थिते निर्दिष्टग्रहणानुक्तं ति सामावेत
स्मिन्निति निर्दिष्टइति सूत्रं तस्मादित्युत्तरस्यादेरित्यस्मात्पूर्वमेव पठनीयम्॥ अचनोः ...धे वोर
...इत्यपरिहरणीयः तस्मादित्युत्तरस्यादेरित्यत्र चाद्ये इति पंचके योकाम
योशस्यादित्युक्तदोषस्तु ...ने सकीस... कीस्यान्नद्रस्य प्राप्तेः तत्र वाध्यो ल्यो ना श्रयणाद्
सन्नोत्तरस्य पतत्यर्तते सा य स्थाने सकीस... तेन साधितेन सूत्तरस्य तेसां भीतिनास्येव पूर्वोक्तदोषः
ननारस्य तिन्यावेता इतीत्यंश एव सती इत्येन वाध्यतेन सूत्तरस्य ... योनस्यास्यते ... यथा॥ उत रा ... सद्वि
वा ... पूर्वोक्तेन व्याख्यानं कृतं तत्स्यादेरित्यस्य ... स्थानेन ... तस्मादि...
वमर्थः पंचमी ... उत्तरस्य ... स्थाने ... नद्यादेरिति
स्यादेशः

तद्धितो
नाम
१६

स्यादेति पद्यताकिं मनेन पृथक्सूत्रकरणेन न्वैवं तस्मिन्निति निर्दिष्ठ इस्ततो निर्दिष्ठ ग्रहता
नाचानुवर्तते तिवाद्य मत स्यादिसूत्रस्य प्राक् पठने थाव का भावेन निर्दिष्ठ ग्रहणानुवृत्ति सिद्धे
येयम् श्रालराम्बष्ठो इत्यत्र ग्रष्ठाभ्यपूर्वं परयो रपि गश्शोरेश प्रसंगात् पथाश्रुत सूत्राभ्युप
गमे तत्तर स्येयेशः प्रवर्त तथव तिनायं दोषः प्रसज्यत इति। अत्र केचिन्निष्कर्षमाहुः। अने काल्शाश
त सूचात्वात् मेव वर्तीत्याद्यवेवावत स्मादित्युत्तर स्यादेरिति सूत्रिते परत्वात् सर्वादेशेन अस्यादे
रिवंशवहृविशेषात्त तरस्यैतस्य शस्यादि विधिः स्यात् ह्रादवसंस्कारपक्षे श्वाह्मणा श्रस्सष्ठ
वसइति स्थिते अष्ठाभ्यइस स्यादेर्न्यो गयंचमीत्याद्यप्राप्निन्याबेले अष्ठनो गात्पूर्वयोरपि
जस्शसो रेशस्यात् प्राप्नि न्यायस्तु प्राप्तीश्वरान्निपातात्त इन पठितो विग्रत्पासंसं स्यावेनाधि
तिष्ठ इति सूत्राप्यधिकत्वेयिकायोश्वरे तो सूत्रेति सूत्राय भिकत्वनि सकरणात् परेक ग्रह
णाकुर्वता सूचयते व ज्ञापित स्ववेशार्थी देणो नीत तरस्य स्यापाधनार्थं निर्दिष्ठ विशिष्ठ
ग्रहणानुवृत्ययं च तस्मिन्निति सूत्रासत्र करणेनु ग्राहि इत्यस्य सर्वादेशवाधकत्वं स्यात्तथा १६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सौऽन्त्यस्यान्त्यस्थाने स्यादित्यर्थः। त्यदादीनामः प्र० सः स्यः॥ अंत्ये ऽलोऽतिकिम्॥ आद्यधातुकस्येट्स्तु अकारा
त्पूर्वो मा भूत्। इद्अवषष्ठी स्थानेद्द्येत्यनुवर्तमाने लभ्यते॥ अल्किम्। परस्मैपदेषु विकल्पेन लोपे प्राप्ते वसु
स्त्रेस्विति दीर्घं परमत्वमनुदात्तस्यात्तिवत्त्वादावपरत्वमाभूत॥ ङिच्च। अपवादमिति॥ त्वथ इः स्थोण
धनं स्यगवाधं अनङ् सोसखा॥ परस्य पदिति। तस्मादित्युत्तरस्यादेरितितु नसूचितम्॥ आदेरित्यं
शस्यसर्वादेशार्थ। धकत्यावनोः सिद्धान्तेतु परत्वात्सर्वादेशत्वंबाधकमित्यनुपपन्नमेव पठन्त्यति॥
अदेर्वोधयमिति॥ आदेर्वोधमित्यर्थः अस्य इत्यनुवर्तते॥ अनेकाल्० अर्दोभूः बभूवनतु लिटिशप्
मानस्यादेशाभवं तीलनेकालादेशस्य शर्वादेशार्थं सिध्यति तत्किमनेकाल्ग्रहणेन नवा
सोऽन्त्यस्येत्यस्य स्थानितिशक्यम् ड्अत्यत्वनिप प्रार्थ्यत्व पुवगमात्। उच्यते अनेकालग्रहणा
भावे तमेनित्यर्थे शादेशः आदेः परस्येति प्रकारस्येव स्थाने स्यान्नतु सर्वस्य स्थाने इति दिक्॥ शित
ऽहर्षादि इमइश इतः इत्यादिलिंग आदिशब्देनातो भिस ऐसित्यादि ग्र० यते। परत्वेदिति।
अतएव आदे परस्येति कथ क्रियत इत्युक्तम्॥ द्यमनेकालशित्सर्वस्यत्तमः आगे वतुष्ट्रिहितर
नैया देशः

सर्वत्री ... नरतर्थ ... दिशि ... ॥ ... एव कि प्राप्त ... स्वरूपेस ... ॥
... वत्स्येच प्राक् पूर्वं स्ये वेति व निप ... ॥ ... इति ... स्थ कथन ... ॥ ... इत्येवेति किम्

१५ तां किम् व्याग्रवतिसव्वञ्च पोहोन्यन्तरस्यानित्तिपूर्व सवर्णो किमपात्तोम ... ग्रात्यसाम्ये ... द्वितीयोनाह
वर्ण साम्ये नेस्तृतीयश्च प्राप्त भवति किं तु नाद्यवात्यहाग्रारात्श्चैत घोषि ध एव यथा स्यादिति ॥ वली पडु ति ॥ त
न चेता स्तोतस्य त्र ध माता तस्य उक्त व्यवधान कारोने तिभावः त स्मिन्निति । सपूस्य नामुके शिति
इमा ... इङ्कुटकम द्योकारस्य प्राप्त भवति आवपथ कित स्येति किम् अग्निचिदसोमम् ... इत्य
व्यवधाने वाचवर्णांसत मेव निषिध्यते ननु कात्स्न्य भसंहिताधिकारेस्यापकात भन्य पानिर्दि
ष्टयहणादेधा संहिता पापराग घवसंगात कि तेन संहिताधिकारेतातोप्याव के । ... रोतीति ।
एवं च संहिताधिकार्य कीर्तिमं तद्विधयः का स व्यवधानेपि भवन्ति । तेन अन्नाधि ... इस्याधि ... इत्या
तवेथ यहे व्यान इ सतो इन्द्रे देवता इन्द्रे व इत्यादि नाऽतरपदे व स्तोपि हि ताभान ... भवन्ती
ति दिक् ॥ तस्यादिति ॥ उत्तरस्य किम् तिङ् तिङ इति निघातः ऽतरस्यैव यथा स्यात् अग्निमीळे ने
हई से अग्निम ॥ अज्ञ य कि त्येति ॥ एवञ्चा ... ताद् ... स्यात्स्य वते तेन उक्त सस्यानन्त १५
उसं स्ताभन वि पाहे ऽ इत्येतिन प्रवर्तते ॥ असोन्यस्मात् स्यान व बहु ... स्यपद ऽच्यते ॥

नि ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection. Varanasi

भुक्ति ऋीरितेकिमाउ उ पधाया मोहः शासइ इ हस्येषी स्काःभु पधा संनिधानेनाव पर्यं घकीत्ये हि
तीते मोहः शासइसाहेमामस्त ॥ सति हित चाविस्थानेयो भ्यैत्ये गालीह शाखि स्थाने धा जु माजे स्यो पधाया श्चे
स्यानेउ हि तौ स्यात न्यैविदिको ॥ स्थानं व प्रसंगइति ॥ नवास्यप्रसंग मर्थ कत्ये धिव इति धर्यं इभी रातां स्थाने श र
श स्तीत व्यामिसु र्स ई भीतां प्रसंगइति श्रतीतेः पवं वइको राजवीत्याह वि यु धारतीपइत्या घर्षे स्वंप घते ॥ स्थाने श
द शात मइति ॥ अर्थीत्वाध्यमाता नामधापव ॥ अत पथ मं गेत इ क मिता हेत्रिमाजे को । भोको रेन । इह स्थाने हुसे
उर्भर्तिमानेपुनः स्थानं चाहतणा इत्यो धिवाथ श्चार्थ स्त मर्तः तो स्था दिरूपे स्थाने वोत रत मत्तात्वप्र जात पंचानिति
पावत सद्यात्म्यभ तात नो मधो स्था हितिन हेत दाह ॥ पचाने क धिष भिति । स्थानार्थ गु ताप्रमाणात स्वेतु विंधः
स्थानतो पथा इधात्रे ताल्यु स्थानत्ये कार स्यातोसु स्थानोप काकारः मर्षते पथा वातप्रपुव ति वत्स रस शर्वस्य हते
सत्रा घे ति गो चाप ते पस्त तस्य तुके हिपामिति सुके शाई रयाति सा नीन दते डी बा सौप्रवती वेति वियह पा
य पुवती त्वाति नाससमासः पुंमतु क मि धार वे इ स्य ति ए था मानः पुंभ वेधाजते डापस धावि नोवतं डी शब्दत स्याप
वावी वातं प्रशब्दो भव ति न तु वंनडा रिः उ णातो पथा वा ः घ रिः धाप वनो नाइत्यते मह धातां स्थाता ढश पच
घ कारः प्रमाता तोपथा मृष मृष मृष मृष स्यसो सेरि ता नेन हस्व स्यह स्थाहि दीर्घ स्य हीधी कारः त मप ग्रह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स्वात्मैकत्वबोध स भवेन्न परिभाषाया अनुपपत्तिः स्यात्तिवृ संगान्तो अभ्यत्वकौ दास्त रोमिथ्या
दिति व्या स्यासेन यो ज्यथित्या प्राबोध्या एव्यानभ्राति कथायं सर्वथनो॥ प्रथिस्त्वा
अनतई अनुवतते एकैकास्यीत त्वबि ज्ञानाद तो व्यावेष्ट्य अ लो यथवड
ति॥ तेन यांति स्तीसा ह बेगाख्यनानाचेन दिर्घासिद्व॥४॥ यताहित्वेसातिनाहि
ध्येत॥ अभत्त चेत्तुवतासिह इसत्रवतामे जिह ज्ञातत्वा रिअवहाईं बाधाति मु
मिमौनुत्वादौन स्यादपदानात्याहिति भाव॥४॥ यत्तु कोरिवहुनों अभक्ते
सेयाहि तौमहैदोन स्याहिति तलताहि अहता स्याद् तुमर्थाभाति अगस त्या
सत्वख्यवातिके नैव द्विनप्रायम॥ वक्ष्यो नैवोगा॥ स्याने नयोगो
ऽस्या इति विग्रह॥४॥ निपातेनादेहा वषछ्या संबंध मात्र त्वाविवक्षये पीह मूा
च्छि वच्छो स्या भनयोगाचोध्या॥ केसाँबिरो बतो स्याह॥ श्राने औदिगवि

वाक्यस्य टेः प्लुत इत्यत्र सामानाधिकरण्यसंभवेपि टेर्गोः तासामर्थ्यादेरत्र पदस्यावटः प्लुत इति व्या
ख्यापते मध्यपास्योनस्यस्या च श्लेतिपरिभाषाभ्यां नेति ॥ क्व स्यादिवाक्यानस्यान्तः प्लुतस्ति
ष्ठेत्किमनेन टेर्गृहीतो न ते नाप्युक्तमाने धीकृधर्मीन इत्यादि सिध्यतीतिदिक् ॥ प्राचनौ टाकितो
प्लुतिताम्राद्धपधा प्लुकसो इत्यापतति शाद्यासाके त्यादिना प्लुक पुरस्तादपवाद ... न्यायेन
स्थानेयोगत्वस्यापवादः प्रसंगः परश्चैत्यनेन न परत्वाद्वाध्यते ॥ तेन वरे छ गायो
ट्वक इत्यादयः बत्तरयव भवन्ति ॥ मिद्यो न्यात परः स्थानेयोगत्वस्यापर श्चेति परत्वस्याप
पवादः पश्चासिवन्नातिन पुसकस्य मूल इति नुम स्तात्कि इत्यादि माः शतनमु नन्पूर्वपो
गय इत्यसति पुरस्तादपवादा इन्याय न स्थानेयोगात्र स्यापवादो सिवति चेन्न वाधसा
मान्यचिन्ता माप्ति सस्यविषये प्राप्त सर्वं वाध्यते इत्यनिलयात मध्यपाः स्वमातिक
रतां प्रार्थ स्यात् न च धव राार्थ एव प्रकारस्य आदिति वाक्यम् तत्राह इति निर्देशात् ॥ मुख
मध्याइति ॥ सूत्रे नासमिपुप्राणेरणा ... इत्यवर्जनमिति भावः अवां मध्याइति किम् मुमेवति
र्द्धपतिमन्या इच परामिस्यादि प्रवो ... प्यारण्यां नैतत्सिध्येत शीघ्रचाक्षन्ताभि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१२

हि। हलोस्तवे इति नोपतिष्ठते ॥ अनुवादे परिभाषाणामनुपस्थितेरिति भावः अनुवादे परि
भाषाणामस्थानं सामान्यविशेषयोरुच्चित्तपरिः। अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः वोदीर्घात स्वाने
इस वर्णस्य दीर्घ क्रियते ॥ षष्ठ्यन्तमिति। सूत्रे षष्ठ्यन्तस्यानुकरणात्षष्ठ्यस्य तत्परतपानपुंसका
त्सौत्रं किं सप्तम्यन्तस्येति निर्देशोऽनेतिभावः ॥ परमिति ॥ तत्रासंभवति सामान्याधिकरण्ये इत्यन्त
स्वा गस्य त्यादिकमेतत्संबध्यते परिभाषितः ॥ नं किञ्चित्सा होतं सामान्याधिकरण्याभावा
च्चि किंच्चिन्द्योरत्व पत्रस्थे ऽकेऽ इति संबध्यते ॥ अच ॥ ह्रस्वादीर्घस्ता दि ॥ यत्र ह्रस्व उकारोऽदित्तिस्य
वाद्यत्र ह्रस्वादिर्घप्लुत ह्रस्वानुवत्स्य ह्रस्व दीर्घः प्लुत इति तपो जितिवाजनेन वासमयते ह्रस्वे स्वादि किम
ति ऽऽत घुणाम अकन व्याविधन्तो ग्रह्णो अकाशित्त्वयत्रक तावयनि ईशास्तापकाज
श्शासी विधये प्रवर्तमानस्या कन इत्याय स्था दुःस्थानिकत्वे सति ने तासिद्धेरिति टीका बका
नं परमिति। तन्त्र सति सप्तमे सामान्याधिकरण्येनेत्र संबध्यते नत्वे पाधिकरण्ये न तेन ह्रस्वा
दनुसके इत्सवर्णनाम्राप्तिय दिके स्वेच ह्रस्वः भी पमनेह सुवाग्ब्राह्मणराकुलम शमाम कानी
दीर्घ इत्सवर्णसामानाधिकरण्यासंभवात्क्वनमाह्निनाम्नैव इति संबध्यते तेन शाम्यतीसा १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

निर्व्यायादित्यादौ वकारस्य संयोग इति वाच्यस्य संयोगा देरिति लोपः स्यात सिद्धान्तौ तयोरहा भ्यामित्युये
सस वितस्य सिद्ध्या हेयमत्र न भवति हल इति पाते ग्रहण वजनम पासाख्या मे कक्षिन्तितिय हु
वचनात तेन द्वयोरपि संयोगसंज्ञा भवतीति शोभन्ते त्वादौ गुरोश्च हल इत्यत्र यः सिद्ध्यति यत्र य
हयोर्हलः संशिष्ट छास्तत्र द्वयोर्बहूनां वा विशेषे संयोग इति विशिष्ट मा कारे यस्तु बहूनामेव स्यात्तर्हि
गोमान्करोती त्यत्र मत्वर्थस्य कारस्य संयोगान्तस्य लोपो न स्यादिति दिक् हलः किम् तितउ भ्याम ०
यवनौ ते ईउ सन्ध्ये तिउ उव्रतपः सन्ध्याद्यादि यम सन्धुत इतीत्यम व्यस्ता धार्तासाम
व्यासुताभाव यदि द्वयोरव्यवहितरपो संयोगसंज्ञा स्यात्तर्हि संयोगान्तस्येत्युकारलोप स्यात
नन्तराइति किम पनसम पहिह सकार मकारयोस्संयोगसंज्ञा स्यात्तर्हि स्कोरिति लोपः स्यात ॥
० इति संज्ञाप्रकरणम् ० ॥ इको गुणवृद्धी ॥ यत्र साक्षात् स्यात्तिनिर्देशः ॥ गुणवृद्धि शब्दाभ्यामिति ।
एतद्वपूर्वसूत्राभ्यां गुणवृद्धिपदे अनुवर्त्य गुणवृद्धि इति ये गुणवृद्धी ति पाजनपासम्यते
तेन हलन्तस्य इकीनामः इमस्ति मेद्यति छेत्ता ॥ विधीयते इति ॥ यत्रत्यर्थ पादाना स्यादामो
भनिरिति च सार्वधातुकार्धधातुकयोरस्सं विधि स्थिरिति शेतत्रैवैवं यति भावाद्व वाते नवावोक्तः

शसनप्रस्तावा स्ह यरति नामिति संज्ञा ॥ इदेशावावसाल इस्वाद्यः अथाप्ये स्याविच्छिकृते पोर्वीव
र्णमस्तेव वर्षो श्चारित प्रध्वसो नांनित विभक्तां यावर्तानाम् ॥ स्ट ह्र ॥ विरम्यते ऽनेने ति विरामः
वा ऽ स्वकार्क रतो ध्वस्य वर्ष्णालो तरं वर्णान्तरं नो च्चार्यते सो त्य वर्त्तिः अवसान संज्ञ इस्यर्थः ॥ सुप्तिं
स्तुपन्तेस्वर ज सन यो मि से कालि सप्तमी विवमे तस्मि घतेस्व रिपरे रेफस्य विसर्गः अवसाने तिव
रेफस्यानि नीति ॥ सुप्तिङन्तं पदम् ॥ अत्रान्तं ज्रहतामन्त्र संज्ञाविधौ प्रत्यय ग्रहणे तदन्त ग्रहणं नास्ती
ति सावनार्थं मतेनाई इहे द्विवचन मिति न स्थितं चूनान्ते स्य प्रग्रह्य त्वम् अन्यथा कुमार्योरगारं
कुमार्यगारमित्यत्र प्रकृतिभावः स्यात् कथं तर्हि प्रातिपदिकसंज्ञायां कृत्तद्धितान्तां त इत्यन्त ग्र
हणमिति चेत् ह्रस्वः कृत्तद्धिते ति सूत्रे अर्थवद्ग्रहणमनुवर्त्तते तस्मामर्थवतो इन्ता ग्रहणमिति ॥
हलोऽनन्तराः संयोगः ॥ स्वर्धि मेकान्तरा यथा संज्ञायां कर्त्तव्या यां संयोगा इति महासंस्रोकरताम न्त्य
र्थं संज्ञा नार्थं मत संयुज्यन्ते ऽस्मिन्स्मन्तापेव तोहति तेना च समुदाये वाक्यापरि समाप्ति र्नतु गरा
जं कौ वत्सि क म् ॥ तथा हि सति इक्छि प्रीती इस्यत्र वकार संनिधौ इकारस्य संयोगत्वात्संयो

इत्यावकरणात्ततो वैयाकरणं च परतन्त्रं कश्चिद्विचित्तस्वैयाकरणत्वात् एवं चेह तृतीयपादपर्यन्तं संज्ञा
के नवरत्र त्रिपादविकारादीनां पाठरत्नं धात्वादीनां स्वस्व तत्त्वादीनामिव तन्त्रादीनामित्यस
प्रवृत्ति किन्तु वैयाकरणमतेन विशेषसामर्थ्यानन्तभावात् तस्य संज्ञेति कल्पितम् तदेतदाह विशे
षांशत इत्यादि ॥ स्वस्वचेति ॥ स्वरूपमित्यनुवर्तते रेफस्य प्रयते । परस्व इकारान्तादिकारस्याच्
योतोरच्च पञ्चवः सूत्रः । सर्वासवर्णपदाधिकारिति ॥ कृत्स्नभीतः कृत्स्नभीतः नेह कृत्स्नमुपश्रितः न
उदित्यत् कृत् नदन्तयोश्चाप्संनाडावनेहसो वनात् सूत्रे शान्तिकादित्वाद्धुमयवद्घः छिः । ङमि
तोति ॥ ङमो ह्रस्वाद्यहर्णवर्जमचि ङमो ह्रस्वाद्यहर्णवर्जम् द्वितीयपादा चेति तामरस्महानामतिको
नामहवती महत्त्वे कस्य मोरादित्वे यत्पुपसर्जने विनाहे ति डीबादप्रकृतेः ङमितस्वे सुपि इतीङ्
वातइत्यनं इत्यत्र ह्लाल्तिः न वेह सामर्थ्यात् इत्तो वि विस्य स्यापत्यं इ कामइस्य च कृदिता पर्यायात् नवैय
मिजोपि सत्यर्थमिति वा व्यम् वाक्यादि दृश्ये सत्र यथा यर्थ कृ ज्ञा पुद्रातार्था वा व्यरितार्थस्यात् ०
नवैवमपिश्रो वगतेरितिसाह्ये सूत्र इत्य वात न ज्ञानित्रि सात्रे प्रकारणे हानवकस्यादि ति चेन्न =
वर्तीयहसोऽप्यदिवसादि भाषायां प्रयुक्तेः ॥ इति अचोन्तपादस्थानम् ॥ विरामरो वितमः प्रारे धर्मशक्ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११

नं स्वरूपग्रहणं विना विस्वशब्देन स्वरूपमेव गृहीष्यते प्रतीताच पदेशानर्थक्यात् सा॥ अनेकार्थानां त्वाहेतरं ग
र्थालिंगवैशेष स्थितिकत्वान्न॥ अर्थवैशिष्ट्यप्रतीतीनां से यं स्वरूपग्रहणमवेन्नस्तेन वर्ण्यो वे रसिध प्रयंथना त्तसोधारसं
यद्ज्ञानजनजन्यबोधविशेषवत्त्वाद्धेहेरङ्गार्जनकरत्वाद्दृशामाप्रतीति र्निया ते वाख्याततिकश्चैव त्ति कि
प्रमेनस्वरूपग्रहणोन ऽयते॥ इहशास्त्रेऽर्थे विविवन्नितोहस्ववरेत्ति तायनार्थमस्वरूपग्रहणम्॥ तेन
र्थ तेन ग्रहणोनान केवलं स्वसंज्ञाभवतीति तत्त्वोऽन्ये त्यपकादर्थीया यः स्वमितिवचनात्स्वरूपबेतिसा
ऽधग्रहणोनन्तानामेव गसैते नतन्तो वर्त्यन्ते त्स्ये कदेशा इत्यन्यत्र विस्तरः॥ शब्दसंज्ञेति किम ऽ
पवर्गो घोः किर्हीवाप्यो वथा स्यात घुधातोश्चाब्धिकात्माभूत नखधाधाख्रिति संज्ञाकरता सामर्थ्यान
तर्हि शब्दस्य संज्ञा शब्दसंज्ञेति नघधी समासः कर्मकरत्वाभिख्याघर्थसंज्ञासु स्वरूपग्रहणावतेः कि
नुशब्दश्शास्त्रेऽत्र संज्ञाशब्द से ते ति सपूर्मी समास स्ताद्दा हशब्दश्ता स्त्रे वा संरसे ति पयेन विधिः॥
तिधितीसचोपसर्गे घोः किरितिकर्मणीति किदु सप यैनेति करोति ती वान्नुकर्तते ति स्याद्रू घो
नवत्या वाधात नवोमधाप्रकर्मणीति न्याथेत्तिधीहः कर्मरीतो ऽन्यत्र सेनोमपथावृाभावात

घु संज्ञावत्स्वं रूपमिति वचनाद्बहु स्वं संज्ञाभूत त थाहि सति घुभावो शब्दे रित्यत्र न तथा शब्दः शब्दते तदेवम्
इसर्वः स्यात् इति सर्वेतु सति अर्थे स्वं स्वात्मि सम्पते॥ तथाहि लोके पूर्वप्रधान शब्दः गोरित्यत्र प्राहेत्याहे
नुशब्दस्वरूपपरः संपद्यते व्याकरणे स्वरूपविति परिभाषणात् स्वरूपपरत्वे प्रोत्सर्गिकम इतिशब्द
समभिव्याहरेत्यर्थ वर्तते तिविशेषः इदमेवेतशब्दस्य पदार्थ विपर्यासकार्यं नाम संसर्ग सोवेन ननुहि
धातोशब्द सोति व्याख्यानस्य त्व कौरव्य तरस्यामि स्या दोषे रूपोऽकारः कुसम उभयत्र विभावाहि
तसूचम अभ्यवपूर्व स्याहरते मंत्रसामर्थ्यादिकाराधिकारे तेरक ध्रिकात्या बे गतिपुष्टो त्वाहि
नाम आलौकिके रोपक मधिप्राप्य गर्भ नारेवाथा प्रेतहारम्भात उदाहृते न भा वे प्राप्ते तावत अभ्यवहारपति
संधवान अभ्यवहारपति सोन्वर्थः अप्राप्ते तहरति प्रार हेय इतेः हारपति प्रारं हेय इतम हारपति
प्रारं हेय इतोनक रो लिकद हेय इते कारपतिक द हेय इतम कारपतिके हेय इतेन तिलिङ्के॥
स्वेहवं शरीय॥ अन्येर्हि अग्निरूपम आरोहवमहनः आपमच्छते आहते इह अग्नि आरोपयमहेन
रतएव सति नञानत मृत्याहिका वाहगतौ इ गादि वसवोन सम्भवती स्वरूपादेव स्यात प्रो पतिकाति
त्तधिकार वाकिमनेनसहचेतोन्ति वेतस स्वरूप अग्न्यादिशब्द बंधा पे अग्न बहुत्वादि भिन्नामात्र इति सह च स्वार

तिर

प्राप्तृ विभाषायां विभाषा ०। हेन । तीय मात इति ॥ तत्र स्थाने त जितइ त्यादिनातित्वं मातने पदे । अापे विभाषा भ्र स्यावल्लेत्यन्ति इति
चे क्षत इ नम नतीत्वज्ञार ॥ अथ वृद्धि भाषाय या ॥ श्रोतु पीस्त्र पर त्यासेषं भूमासं शब्दस्य त ति भावो श मात्र पर

स्यादि डत्यादस्याभावः निरूपते इत्यते ॥ नवे ति द्विभाषा । नेति निषेधः वेति विकल्पस्तत्राह निषेध विक
ल्पयोरिति विभाषेति सादित्व प्रति वेष विकल्पाव्युपाति ष्ठेते तत्र प्रति षेधेन समीकृते विषये पश्चाद्वि
कल्पः प्रवर्तते शुशाव शिश्वायेत्यत्र ओः पोि विकल्पः शुशुवतुः शिश्वियतुरित्यादेत्युव श्चि स्वधी तिनिषप्रा
प्तावितिषेधः ॥ श्वः शेयो धर्म ॥ इति शब्दः कारकान्निन्यावेनो भाषो संबध्यते सर्वप्रकारेणेति उत्पन्नाय स्फते ते
न निषेधे विकल्पश्च नया शब्दार्थः संसाधि भाषा शब्दा र्थोपि विकल्प संस्कार ऽ भव त्रविभाषा र्थे वेदं सूत्रम् ॥
प्राप्ते विभाषा यां नित्य प्राप्ति विभाषा यां च नाप्रवृत्ति योरा प्राप्त विभाषा यां भावो शब्द सिद्ध सेन विभाषा पुत्र्यावल्ले भव
तीति भावोशम नुवपस्ले न भवती त्यभावमात्र करणात् विभाषेति सुभ व त्र विभाषाभावो नुवृत्ति विधि मु
खेन प्रवृत्तिस्तर्हि विभाषेव संप्रसारणात् अप्राप्ति विभाषा यांतु अभावो शब्द सिद्ध येन विभाषा वस्ले न भ
वतीत्यभावांशम नुवपस्ले भवती ति भावोश मात्र करणात् विकल्पः स्यात् किं स्वरूपना रियाद्वि विस्व
शीति विसर्गेध स्यात् अथ प्रतिषेध मुखेन प्रवृत्तिस्तर्हि किं स्व प्रवृत्तिस्यान्नतु पिस्सू न च ति सु विधि
मुखे न कित् तु निषेध मुखे नेत्युभयथा विप्रवृत्तिरस्ति तिथा वाम हे हृष्यस्त्रारा वा व्यमे इ पुस्तात् ते
सिस्त्राकरोतु अभूतक मानुरेर धेनने ति प्रति षेधः प्रथमं कि सु प्रवर्तते ततऽ कि इ कि इु प सर्वे स्मि न ब
विधि एकरूप प्राप्ति ते सति पन्ले भवं से कस्वेताविमुखे नेव प्रवर्तते ॥ इति इ सि किम् ॥ १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आगडुला: आतो गुतो: इत्याद्य: ॥ भूवादय: ॥ भूश्च वाश्च भू वा आदिर्येषां ते इति द्वन्द्व: आदिशब्दो व्यव
स्थाप्रकारवाचिनो रेकशेष: आदिश्च आदिश्च आदी प्रकारा येषां ते इति विग्रह: भूप्रभृतयो वा सदृशा:
साद्दृश्ये च क्रियावाचकत्वेन स्वाभिप्रेताः ॥ क्रियावाचिन इति ॥ क्रियावाचिनः किं या: पश्यसीत्या
दौ धातुत्वं माभूत सति हि तस्मिन्नातो धातोरिति आलोपः स्यादिति स्थितं मनोरथो वामम् ॥ आ
द्य: किम् ॥ हिरुक् पृथक् सम्यगादिनाम इत्यादिरतो नसो वाणां धातुत्वं साध्यते बुद्धुवङ्गतो
न चिह्नः गन्तिगाणसूत्रे त [illegible] स यह: ॥ प्राग्रीश्वरात् ॥ ऐकाधिशिष्टग्रहणं किम् ॥ ईश्वरे
तोसुन्कसुनौ हि: शू स्यात्प्रात्वा वे नाघदितं मा भूत पर्यन्तु प्रयोगस ये पाधिरीश्वर इत्यस्या
वधित्व सिद्धिरिति चतेतर्हि सा कश्वति प्रलब्धे वेत्यास्तु ॥ चादयः ॥ अद्रव्यार्था: किम् पशु: लिंगस
ख्यान्वितं द्रव्यम् इह तु स्यादेव लोधं न पशुपशु मन्य मन्यमाना: पशुरितिसमानार्थे ॥ गतिश्च ॥
उपसर्गसंज्ञाया: शमाव शार्थश्च गः प्रत्यथा आकडारादेका संज्ञेति एक संज्ञाप्रतोपसर्गत्वा
दधुपसर्गात्समासे तिरासंगतिकार्यकेतिलक्ष्यं इत्यकेति स्याति द्विशिष्टे तिदिक ॥ निरर
निरहुलरइरेति । उपसर्गे स्यापतापि तिनिदुरोर्गत्ये निस पते दुःसवते निलाइ सेश्व इत्ये

कर्ण १६

श्री ॥ घि ॥ सूत्रं सुप्सुपेति। अोऽ॥ सूर्ज्यागौ द्वौ समाहारे द्वन्द्वः

२ नेति दिक् ॥ वस्तुतस्तु तमन्त्राणामित्यत्र ईषत्स्पृष्टमित्यत ईषदित्यनुवर्त्य स्वरत्वं चेत्यत्र भिव
तीह बद्धितमन्त्राणां विवृतस्वरत्वमित्युपलभ्यते सोष्माणो वतेत सानामर्थात्त्वाविति सूचितम्
कुशक्तमिस्याको रेस्या तमा॥ अनुनासिकास्तेइति। वेर्ण्याः समाम्नायिका अत्रास्तेरेव सवर्णानां
सं ग्राभवन्तीति भावः एवञ्च रेफो हकारश्च अलाप्रत्याहारान्तर्गतोन कस्यचित् संज्ञातं सवर्णी
स्यान्वस्याभावादिति सवर्णतत्वमेः॥ सवैतास्पर्शेति॥ तच्चादिनाऽध पंचिधियान्तितमिति भावः॥ द
द्विवचनैव॥ आद्गुणेत्यू तिइतरेतरयोगद्वन्द्वः॥ न चैवं द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारइति टच् स्यादिति वा
च्यम् समासान्तविधेरनित्यत्वात् अन्यथा हि पुराजन्शब्दस्य पाठ्यमेव विस्तरस्तु टचि सिद्धः॥ तत्र
तत्प्रमाणत्वात्समासे पुंवत्स्वीमः॥ पृथगप्यादिसमस्तमेवास्तु ऋदिशब्दस्तत्रेराणां स्वाधारो
त्वभावः॥ अपस्यादित्याम्नोऽकुर्वेत्येति हस्वमात्रपवतास्वरत्वात्तेनेकृतेकत्वमित्यत्र त्रिमा
त्रोनं ऋदिपु देशादिरेफी सादृशः॥ अहेरङ्गुलाःतपरकरता मिह सवर्णार्थं तेनगनगोदृक् मि
त्यत्र त्रिमात्रोन तरती त्येत्रत्रिमात्रे त्यकारपव मतुर्विशकारः॥ नप्रमाणात अत्रानवेतानि
वषयिकि यण्सतेकृते एकस्यार्धमात्रत्वात् परस्यार्द्धकलीपमात्रत्वात् गुलमूर्द्धेशास्तु॥ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकारस्यानतात्येन सवर्णग्राहकत्वात एवं वतपरत्वाद्दीर्घेन उपलक्षकारीपती त्या दैर्घस्य मात्रा
ग्रंथसंगच्छते॥ एवंऌकारोपीति। त्रिंशतः संज्ञैतनु घट्यते॥ वत ह्र न्याय साम्य उक्तम। वस्तु सस्तु ऌका
रस्य सकारग्राहकत्वं न कुत्राप्युपयुज्यते॥ सूत्रारंभसामर्थ्यादिति॥ नाप्याद्नीपमिति॥ तेनऌलावे
ग्लावइस्य च त्रैतोम्योरिति न प्रवर्तत इति मूल एव स्फुटी भविष्यति॥ पघवीति। यहराकशा
स्वस्य च ग्राप्यानिष्यतीति भावः एतेषां केः सवर्णे दीर्घ इत्यप्युपलक्षणमपि ब्यामः॥ अन्तरेति। अन्तराणां
समाम्नाय ऌवदेश्यासहनोपि। तत्र भवा अन्तर समाम्नायिकाः ववयोन्तो हाद्दिति ऌजा॥ लोठ इति
भवतीति। पघण्णकारे प्रश्लेषाभावे संयोगान्तलोप एव प्राप्नोति न तु ठत्वं तस्मात् स ऌलाद
तोय संयोगान्तलोपो न भवतीति वर्ण्णमुद्धितमात्रा पाणिनिकाले संज्ञापरिभाषमिति पक्षे
पाद्केऽन्तरंगे बहिरंगपरिभाषाया प्रवृत्तेऽन्तरंगे कृत्ये कर्तव्ये बहिरंगः संयोगान्तलोपोऽसि
द्ध इति मत्वेदमुक्तं मितं केचित्॥ अन्ये तु सर्वपूर्वको विधिरनित्य इति लोप स्थवारलोक ष विल्के
ऽशक्यमिति ताशयेन ऌ स्व नेमुन्तर्भित लाकुः। विश्व पामिति ... पस्वन्ताताम् विश्वपा विश्वपावा
मित्याद्यसिद्धमिति होह इत्युपसन्ताततथकुं गामुरित्याद्यो भवोहइत्याकारे स्यापकारे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२ तियोधामश्रद्विसर्जेति॥शाद्दश्रवमुग्धालसोसेरवजेचयोधाम॥सप्तधतसिवोदिति॥स्पसकेइतिप्रक
तिभावः।वियहस्तुश्रावस्थतश्चिस्सवतोतिपेरिसेकेमनोरमापान्तुश्रावश्राविरवेतोव
तेवतोंचेत्यादिश्चितम्॥नाम्नहसोश्राकारसहितइति॥कासममपवेसाश्चित्यादिनिर्देशाश्रा
कारप्रश्लेषेणभानमाव॥सामिकमिति।श्रीतस्सभावदेसवर्णदीर्घश्राद्विशब्दार्थः।अइह।श्रसेधत्ति
त्यादेहेहत्यंनेत्यापिसवचम्॥इत्याइतिसस्वबत्यमपिनेतितुनसुवबेम तत्यंप्राप्तितस्याप्ति
द्धत्यादितिदिक्॥श्रन्यचेति।नाम्नहसाधित्वस्यानुरंभो॥यहणाकशास्त्रवस्मादिति।श्रयंभावः॥
दीर्घदीर्घन्तामि।थहकारादीनामप्याकारादिवाभ्येभ्युपगतेसवर्णत्वंस्यात्तथाहारेभूतद्वाव्यवाचे
निहकारसन्धातामभुपगमादिति॥श्रविधीयमाडतीति॥तेनइदमइशइत्यचाव्रमाचइकारेण
भवति।उदिवेति।इत्यविधीयमानइतिनसवर्णते॥उदित्करणसामर्थ्यात्तेनविधीयमानो
ष्युदिसवर्णानग्रहणात्तेषां।कुहोश्चुः।गाइजघटे।परोलारांकारेतीति॥व्याख्यानतोविशेष
प्रतिपत्तिःअतःतडहिस्याहेषपरकरणलिंगाद्वे।वादिपूर्वेतांस्यात्तद्धितपरत्वमेहानर्थकंस्यात् २

यितिकार्षि सिद्ध्यपन्तेषु मत्स्य सुमुमिसाविनयि धोदिति पाद: तथा चैतन्न सिद्धांत थाह शब्द ज्ञा
रंभाव सरे स्यादित्र्यूपपाहृपि छते॥ एकारशाचेति॥ वर्तिमा केच कापुन्तो ऽ दालो इयस्तु जो न्तासा
धार्की के वदे। नामनु हृते कारशो न्ता इति पोध्वमः। स्वरांव माइति॥ यास्व वो घनाचे वा स्वप्रुप स्ता:
वैचिवत्तु गमो वापैनोपं वस्तु॥ नवधा- ख से विय हः श्वसा मधो बाशर्व हमशः स मधारानासी घो घाश्व
वगिलो प्रमरुती यथ खेमादे समुश्वा स्थ प्राणा: वर्गाणां द्वितीय चतुर्थो शासश्च महाप्राणा इति॥ श्वा
स्तानुपूर्व्वा नाइति शवा स्य प्रयत्ने का इत्यर्थ:। लिङ्कायके घ्राणामिति॥ श्रेया रस्य बाप वल इति भाव:॥
श्रन्येविति। हशेहि शयमाश्रनु स्वारस्य। नाइति। नाद्याति नीनाद घृष्वल इति भाव:। अनुगमा
इति। प्रथम तृतीय पञ्चमा वर्गे छवगुणा। वर्गेपमजाइति। वर्गीणां पञ्चमा श्वे सवर्ण:। श्रस्वेति।
श्रस्वासधो श्रस्यप्राणा: पुंसि भुम्मु व: प्राणा इत्यमर:॥ अनुपयुज्यतो इति॥ मन्यकोके वगीडिनोप
रस्य रसाव संज्ञा स्यादिति भाव: गौते रसा पश्चान्त पादिति॥ वर्गीन्ता या घोषस्य महाप्राणा स्यास
स्पताहश एव थकार घोषवतो नाद्यवतो महाप्राणा स्वहस्वता इशोव गवितु र्य इत्यादि स्फुटश्च यधि
ब्धति। कारणादृति। सोकच सिद्धं नत्वापेन्माते। कपाम्भां प्राणिनि॥ एवं छोयसन्न रामारव कुम्भां प्राणा
पाटपेन्द्रभिद्व्ययजुर्हीश सहश्रांभावसा १

श्रीरामः १
सं.प.

सि.व्याख्या.सं.

६ सति स्थाने तास्थादि सम्यक् स्पर्शान्ति तः ह्रस्व रु तोई घघ ह्रस्वशं तिति द्वैघ स्य छता समीपाव
स्थान मात्रे संवृत्ते ता इडत्ये विवृत तत्ताश्वत एव इद्धुं पश्चान्तोतास्य व्यवहिति शेषैविता तु स्थाने नसह
चेव गौ ग्रारतो कर्तव्ये सम्यक् स्पर्शः एकारे ईष स्पर्शः शकारे कारयो स्तु दूरे गा स्थितिरिति स्या घनु
भवं शिन्होकारोनि यान्तु स्व सहि जैवनीयाम विना संवारात्वस्तु व रात्मिपतेः पश्चान्मुख ईषु
तिहते विवृत ते श्वासा स्थाया पावुत्पद्यन्ते इति वाऽऽव्यन्ते गलविलस्य संकोचो संवारस्तस्येव वीवि
का शादिदारः एतौ च विवृतसंवृतरूपाभ्याभ्यन्तरायामभिजायेवतयोः समीपदूरावस्थानात्म
कत्वाहि त्यव बोध्यम् ॥ अत्र सूत्रमिति विभन्त्वे लुके श्रा यो विधृतो द्वितीय वस्तु संवृतस्य होह ॥ विवृतप्रवृ
वृत्तिविवृतस्थाने इत्यर्थः ॥ विवृत त्यमस्त्येवेति । तेन ह्रस्वानण्वणेपि सा हेसवर्ण दीर्घं सिद्धान्ती
ति भावः । प्रथमसिद्धम् ॥ ववपं स्यतभो विधिस्यात्तो हि त्रिपादी पूर्वं प्रत्यसिद्धे सैवेस्य भ्रेतं चैका
रि कं तु पूर्वं प्रति परं नासिद्धं स्यात् तथा च प्रशान्तइ सत्र प्रोनो धातोरिति नत्वस्यासिद्धत्वान्तत्वो
पः स्यात् नत्वविधेस्स मुत्पुद्धौ च रीतार्थत्वात् तथा च द्वानिसूत्र संयोगान्त लोपस्य सिद्धत्वान्न
लोपः स्यान्तु विधेस्तु समुद्धावरितार्थत्वात् अतं आह । अधिकारो यमिति ॥ त्रिपाद्यंतावि हितं कार्यं ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अथ आहुः अहं व्याख्यास्यामि व स्वात्मकोविदाः पते। तिरस्वरितम ... भावस्तु संशापूर्वकविधेरनि
त्यत्वादिति॥ अग्निमीळे इति॥ इकार स्वरितेः से इतितु प्रचयापर वर्जितया एकश्रुतिरिति च स्वर
प्रक्रियायां स्पष्टमेव स्फुटीभविष्यति। मुखेनासिका॥ मुखवंनासिका चेति विग्रहे प्रारापडंस्व
रिकवद्भावे मुखनासिकमितिस्यात् अत आह मुखसहितेति। नोकेपाप्राव्वीतिकुत्सितार्थकप
नमितिभावः उच्यते नेनेति वचनं मुखनासिकावचनस्ते ति विग्रहः॥ तुल्यास्य। आस्ये भवमास्यं
शरीरावयवाद्यत्। तस्याभिप्रेत्याह॥ तात्वादीति। आभ्यन्तरेति। तत्र पुस्पशब्दवलाद्धि ... भवते। तुल्यास्यं
किमतथा अचपकोरस्यतकारे ... सो ... स्यात् प्रयत्नग्रहणाकिम वाकस्पोतति शक्य
सोयोन। स्वरू लानांतेभिति॥ नासिकाचेति वकारे ... सस्यवर्गीनुकूसंतास्यादिसमुद्रीयते ... प्य
तोरिसादिल वरस्य मसंदुलार्थम् न तत्काले जाहरतार्थे तेनप्रतस्यादि ... यहः। ... द इति। निस्कवि
न्हेतुपत्रं वे धाडूपरागोभीसदृशि ... तप्रजला ... भ्युपगमात्॥ ... ति। प ... ते ... नर
प्यवर्तीत्यारदिप्राग्भाविस्यात् तत्आहि नाभिप्रदेशात्प्रवर्तेप्रतितोवयु प्रारोहनाम ... मो
कामरः ... लोतिति ... नाव्याहति तेतो वर्तीतर ... ज्ञावे ... न ... तिः ... तेः प्रा ...
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री राम १
तो घरो व स्मात ड दात्त सा रित परं त त्व क्षः प्राव स्त त्यत स्य

वाप्रि प्रावेरलो नं वे हमा ख्येत अर्धाड अभ्रि मुख इति स्थित म्॥ अतन्य मिति॥ अप्रिवद्दात मि
त्यर्थः तस्य चो दात्त स्वरित परत्व इति॥ उदात्त स्वरि [illegible] न सर्पु दात्तो वा स्वरितो वा
परश्चे मूर्ध स्व स्वरितं स्य घ उत्त रार्द्ध मनु दात्तं त स्व भ्व व रां स्व ह्र मि स्पर्धः॥ अन्य त्रेति॥ उदा
त्त स्वरित परत्वा भावे॥ क्वेति॥ किमोऽत [illegible] त्रि स्वरितम्॥ वे इत्यनु दात्तं स र्ष्व मपदा द्या वित व द्धि
कारा दनु दात्तः॥ अश्वा इति॥ अ शोऽ क्क नि नि स्वरे साधु दात्तं त्वम् संहितायां त्वे कादेशस्य उदा
त्तेनो दात्त इत्यो कारऽ दात्तः॥ उदात्त पर त्वेह स्व स्वरित स्यो दात्त रात्ता मुक्ता दीर्घ स्वरित स्यो
दाह रता माह॥ रथानां नप इति॥ वे अराइति द्व यमपि परस्वेद स्वरे सा नो दात्त म एकादेश
स्तु पन्ने स्वरितः स्वरितो धा नु दात्ते त प दा द्या वित्यु न्ले: स्वरित परत्वे ऽ दाहर सा माह॥ शतच
क्रमिति॥ वहु ति कि इस्वरे सा नो दात्तः त त ग पंत्स्य स कार स्य हृत्वे ऽ स्य आ गु सो च ऽ दात्ते नै
कादेश दो कारऽ दात्तः॥ अप इति॥ स्वरितो ऽ त त्वा इकार स्य शेषा वनि घात त्वे ओ कारे सा ग
एकादेशे च कृते स्वरितो वानु दात्ते व दा द्या वित्यो कारः स्वरितः क थम प्य स्व स्वरिता न्त त्व मिति चेत

ग्रामिनुवो कारस्य इयङा सो वक्तव्ये तिफलितार्थः । न त्रिहमविग्रहस्तुवङ्कासोवक्तव्येतिफलितार्थकथन
म्बहम॥ त्रि यहस्तुवङ्कासोवक्तव्येतिवोध्यः । उ श केनस्य श्रो रत्ता कोसोवसतन्स्येत ॥ व्रिक्किंस
वोगस्य मा भूत । प्रतेन्स्य प्र र श्च के वपोरे के मात्रेत्वेन ह्रस्वस संज्ञायां ह्रस्वस्या यि ति के ती
तिनुकू स्यात ॥ ग्रामेइति । निका ग्रामु इत्यत इत्याकार उ इत्ततः ॥ व छन्दस्तु कि घ इत्यन्तो इत्ततः तनुः
चरस्व जसः सुवत्वा इत्तु इत्ततयम । च हाघ ते चरूप ते शीभावे ग्रामुरोवसत्येकाइशाङ इत्ते
नेत्येकार उ इत्ते । श्रधीङिति ॥ श्रर्धन्तम त्र्यतीत्पर्वाङः श्रति गाहि नाम्वे सुणुवपदेश्किने ग्रग
ताइत्पस्मा त्स्वाम हि प इत्तीस्याहि नाम निषि गरोचति ब्रान्तोऽर्धन्र शाक्षेधातुस्वरे तो घु
इत्तेः च निपङ्कृ पित्येना घुइतत्वात श्रन्वतेरकार कारोपिधातुस्वरेतो वा इत्तोः ॥ उ व व ह मीति
उ-ति ॥ समासे कृते समास स्योति स्वरे तात इत्वा इत्यतेन गतिकारकोपपदात् हृति कृदुत्तरपद
प्रकृति स्वरे तो वा श्रन्ते रकार उ इत्ते । वेनोत्न सोपे सवर्णो दीर्घ व कृते एकादेश उदात्तेने स्वाकार
उ इत्ते इत्यनु इत्तेः व हमे कथर्जो मिलिशे स निघाता इघाका रोचाणे इत्तेः एत बुसंम

५

प्रतिज्ञायत इति प्रतिज्ञा आतश्चोपसर्गे इति कः। अङ् अनुनासिकस्य भाव आनुनासिक्यं गुणाव
चनब्राह्मणादिभ्य इति ष्यञ् प्रतिज्ञा अनुनासिकत्वं येषां ते तथोक्ताः। केचित्तु प्रतिज्ञाने प्रतिज्ञा
सा [illegible] इति प्रतिज्ञानानुनासिक्याः पाणिनीया इति विग्रहं न्ति वृत्तिसूत्रकारैः कृतोऽनुनासिकपा
ठ इदानीं परिभ्रष्ट इत्यर्थः तथापि लिकारः व्यवहारवशेन व्याख्यानात् प्रागुक्तमित्यत इत्यनुमीयत इति भावः।
पाणिनीया इति॥ पाणिना प्रोक्तं पाणिनीयम्॥ वृद्धाच्छः तदधीयते विदन्ति वा पाणिनीयाः॥
तदधीत इत्यत्र प्रोक्ताल्लुक् न तु रवेति न्यूनं एकारस्यापि मध्यगत्वादित्याह॥ प्रत्याहारे
ष्विति। अनुनासिक इत्याहेति। आदिशब्देन वापनके कुत्सिते रेङ् इत्यादि ग्राह्यम्। प्रत्याहार
शब्देनेति। प्रत्याह्रियन्ते संक्षिप्यन्ते वर्णा यत्रेति प्रत्याहारः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युटि प्राप्ते कृ
त्यल्युटो बहुलम् इति अधिकरणे घञ्। पाणिनीयमात्रप्रसिद्धा संज्ञा स्यादिति प्रसक्तं पाणिनीयगृह्
स्थितिरिति भावः। ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुत इति समाहारद्वन्द्वे सौत्रं पुंस्त्वम्॥ ऊ इति त्रयाणां प्र
श्लेषेण निर्देश इत्याह॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च व इति। वोऽवामिति। त्रयाणां सवर्णदीर्घे कृते पसिवर्णे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

रामर

अ॰कि॰ र्थो-न्दे त्य मिति स्वयंत्ते यान्युत सर्थमिश्चेवकर्ते थ मुपदेश यहे तां स्वछ प्रतिपन्नं पे इहैवकृतम॰
२ [illegible] मतिनो घ को दु स्यपा मेतं-ने ब हस स भि ते नात्र अ हला साम र्थ्याइ न न्य मकारस्य नं
मव हिविवा थम श्री वैचादि इ सपा हाय ति प्रसंगवा रतो-नेत स्य व रिता र्थ त्वा त अनुनासि
क इति किन्- ई न्हा इर्श नै ई न्हितासंसाहितो सा पर्ता श्वि द्वितो नि ष्कावा की ति राा न स्यात वद
म चो व यो व्य मी ध सा इ नुनासिके स त्ता प्र थ म व न्ड मु न्वि ता त था न वि नासिका मा इ ति वा
अ ग भ्र व तो मे ध गता र्थ त्वा दनु नासिक संज्ञा सूत्रं म न इ श्च को जन मिति ध्यान यिनु ने हो वा न्य
सम न वे वे रे तं ना सिक इत्य च पे दु व ह नो स्या ननु ना सि क शब्दे स्वा दि स र्व: प्रस ज्येत सं यह
व मि ति प रि भा षो व स्या -ना ह-व र्त्ता कर तो ऽर्थ श ब्द स ने ति नि षे धा न्ना यं दो ष इ ति था थ म ६ को
प रि भा षा वा थ मे को प्र सा रव्या -नो त ६ क श्च कारतो पु ष्ट भाल दृष्टी य राश्मि ५-५ मुरि मुनि लभि
या दि नि ई श नं स्व रूप मि ति प रि भाषा वा थ नुव र्ते ति कैः व ना स्ते व मे ते ति हे वा भावा तं ०
न न्न र्को नि ई श ग्र व तो प्र ति व लि गौरवमि ति वे त भ्रात र्थ स्यु दो जन मिति ऋै मनु प्र चवे
श्री

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

१० कचवट्तिवश्वलोवपचमप ह्रू वरवपचपसंज्ञार्थः॥ शषसरितिरेफ
स्तुयर ह्रू रचन शश्वसंज्ञार्थः ४

व्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्नहिसंदेहादलक्षणमितिपरिभाषाज्ञापनायपुनरीकारेणुवन्धइति
सिंहताकरे॥ अमङणनम् मकारइहामपरिअमङमसंज्ञार्थः ह्रूमआत्रकारोपत्रसंज्ञार्थः॥ झ
ढधषिति॥ षकारस्तु ह्रू षभषसंज्ञार्थः॥ जवगडदशिति शकारस्तु अशहशह्रू शरजशसंज्ञार्थः॥
खफछठथचटतवित्येवकारस्तु छवसंज्ञार्थः॥ हलिति॥ लकारोलहलवलइसह्रू रहशलसंज्ञार्थः॥ पु
नर्हकारोपदेशस्तु वलरलह्रू रशसंज्ञहकारग्रहणार्थः हहिस्थापिहिरुहाहिभ्यस्सार्वधातुक इतिव
स्ताहेसञ्ज्ञाइटस्तिहित्वास्तोहि त्यानकारसेडितिनिषेधं वाधित्वारसोप्युपधातिवाकित्वम् अहण
ग्वामघत्यस्यो सिद्धयोविहकारस्य ह्रू आत्म ह्रू सोह्रू सीतिसलोपः असिन्द्वत॥ शसङतिवत्स॥ नेनु
पुनर्हकारोपदेशस्यावश्यकत्वेपि शर्षीधवरवहकारं पठित्वाऽजोन्यस्य हरोनत्तरासस्तोप्रोगः ह्रू सोर
ह्रूलिशरसइगुपधेत्यादिसूत्राणिवाधनिस्सानुबंधानिनानि॥ अत्रसोन्यस्यह रोनेतइसेवं हवेता
रेफानुवंधान्येवचकरोत्याहलीतिवक्ष्यकसूत्रेत्यज्यतांमेवम्॥ तथाहिसतिहरिहसतिहरिहतिवित्यादि
नसिध्येत तत्रेवरयशानवोरहि श अर्जनीपुरेवाशरीत्यादिप्रसंगाद्दतोहसीतिसूत्रमावश्यकमेव एव
ञ्च हलिति सूत्रे क्रमन्यप्रमिति वन्स्य माराताच्चेपः स्वरसतः संगच्छते॥ एतादिसंज्ञाधीनीति॥ ॥ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यराणादिसंज्ञार्थः प्रयोजनं चैतानि तद्विग्रहः अराणादिसंज्ञाभवद्मनी सस्वपदविग्रहो वा अर्थेनानित्य
समासो विशेष्यलिङ्गता चेति वन्द्वसमाराणायां तु ॥ एषामेसाइति ॥ एषां सूत्राणामन्त्याराताद्वयोर्हसन्त्य
मिलनुपदं वन्द्वसमासोन्नेत्संज्ञका इत्यर्थः ॥ आकारो वेति ॥ अन्तोन्त्यपत्या स्य प्रयुक्तिः वचनविपरिणा
मेनेदिति सवधाते इसंज्ञा वास्योपदेशोजनुनासिके इत्यनेन ॥ एवं च णादिभिरिभिरादिरन्त्येनेति
वन्द्वसमासेन प्रत्याहारा यह णादिसंज्ञार्थानीति पडूनर्ते तत्संज्ञा गद्यते इति भावः ॥ अकारोऽच्चारणा
र्थइति ॥ ननु सन्तराणसूत्रस्याकार इत्प्रयोगेनार्थ इत्यर्थः ॥ हलन्त्यम् ॥ अन्त्येऽवसाने भवमन्त्यमि
त्यादि स्याधरूपदेशो जनुनासिक इदित्यतउपदेश इत्यनुवर्तते आदिरन्त्येनेति सूत्रेताल
हान्तेनान्त्याभ्याममाशंकम्याकल्पातं परिहरति ॥ हलिति सूत्रेऽन्त्यमिति अलि अन्त्यमिति विग्रहः सप्तमी
तिपेनाविभाग स्वपचेति वासमासइति भावः पञ्चमी तत्पुरुषोपमं अलिति सूत्रस्यान्त्यमित्स्या
दिति व्याख्यानं संभवतात ॥ आदिरन्त्येन सहेता ॥ अन्त्येनेति किं मस्तुशिति प्रत्याहारस्य तीपेक वचन
र्थ एवं नामाभूदिति काशिकाकृत् पाषपिनवदकारान्तसंधसाधाटकारो स्पाभपति तथा पान्येने
मित्यहणासामर्थ्यादिन्पत्स्य पुनःकोपवस्य संज्ञातेनैव प्रत्याहारः न हि दाटकारे हलन्त्यमितीत्संज्ञा

थ२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

प्रवर्तिते न यैव प्रत्याहारासिद्धिः सतासूत्र स्यावर्ती स्यानुनासिकत्व प्रतिज्ञासामर्थ्यादनन्येनापि इता प्रत्या
हारात्त सिध्यतिकाशिकाकाराभावः निष्कर्षीत्यह स्योजसमोड्डितिसूत्रे हर्शपिख्यते विसारस्तु शब्द
कौस्तुभेनुसंधेयः इत्येतिकिम १ रप्रत्याहारे व थ्यस्या सयनुनासिकत्व प्रतिज्ञा सामर्थ्यादनन्दयेना
पि गृह्यत इत्युक्तम न यैत द्विते त्वस्य विरहे लभ्यत इति कौस्तुभे स्फुटं ॥ अत्राघुनीभ्या मध्व प
याभ्या मवव विसर्ग ध्याते तस्य गुण पद्ध्येन्हे प्रयोगाभावात्त द्वव पवे ख्यपत रन्नी संज्ञा मध्यागो गु
विध्याम्यतिन त्वचन्तो पोस्य ज्ञास्य रुपान्तर्भावेन तपो ३ वा रत्व निर्णिपत्वादित्योशवे नाह मध्यागा
नामिति ॥ स्वस्य चेति ॥ स्वरूप विसर्ग वर्तते इति भावः स्वरूपं वा रे रेव गृह्यते नान्यस्य खुन्से नेत्य प्र
धानत्वतीपानि ईशात् शर्वनामत्वा मृत्स तितिः प्रधान परामर्शित्वात् ननु स्वामित्वस्यानुत्पन्नतो
कः सरीत्या कान्त्वायाः न्स्तान्त्य त्या दव पव पव्यान्ते पोन स्यात् तथा चेको पराची त्या दविको
र स्यस्थाने वकारः स्याद्दकारे परे इत्येवार्थः स्यात् मैवम आदे रेव सन्नित्यै आहि स्येनेति संज्ञा
करास्वेयथैवर्थीपत्ते: किमेव अरार अक अव अठ अमत्र शाखी नो वक्ष्मि ई ष्वि वर्णः स्यात सर्वत्रो
चारस्यैव संज्ञित्वादित्याहुः शब्द कौस्तुभे तु आघन्तायय पठव छोरा सप्त रूपौनु करतो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तैल

४

न सिद्धि श्च न्य व्याव त्यर्थ मिदं सू र्य मित्तिरिच्छित तस्मात् उपदेशो ऽन्यक्लीति एव हेतु कि न रश्मि
चित सोमसत्त इति काशिका श्वेतसं ज्ञायांलोपस्स्यात् न च तु कौवे पर्य्यमाग त्ये त्या दौ व रिता
र्थत्वात् न च क्रिपः कित्त्वस्यावे पर्य्य मश्चि चिताविस्यादौ व रितार्थत्वा दिति हर दत्तः श्च न्य कि न म
नि नो मकार स्वमा भूत्त सत्तां हि संज्ञायामत्या ह चेः पर स्यात् वे श्मस घ्न स र्धा तु भ्यो म विन्०

[redacted]

हसि कि न मृताया मस्विता न च भयो जनाभवा नोत्य मिति वा वो म रा सत्या मि तसं
ज्ञा या पुरि त इ ति क स्या पतेः श्च न्वेन चिति रोगाश्नि रि गेति इत धातोर न्यस्य माभत्तस्या मि तसं ज्ञा यानी
रित इतनु न्यस्यादी त्या हुः ॥ व्याघ्रा च र ता वि घ मृ ते ताव शाब्द स्तस्या न्ये हरि त्स्यादि निरु द्यि ते ऽर्थः । उप
देशो ऽननुनासिके ॥ उपदेशे ऽन नुपदेश भावे धुरुपदेशे कि न श्रमन्ते श्रपः सप्तमोर्थ द्योतको ग्राऽः श्री
ऽनुनासिका केश मन्दसि इत्याका रो ऽननुना सिको पयसी ह ऽज्ञः उं इत्यत्रे वान्दू नासिक त्वि धानस्या म

४

श्रीः सोधार्यतामिति २

नारे

तरय नी

॥२८॥ देशेनव्याप्तत्वस्य रीतिनामना कारादीनां साम्यात्तथ णकारादेवोनोपदिष्टास्तथा सस्थवर्णयोरपिसा
वर्ण्यापि हकारादेर्देशेनैवोभयसिद्धेः किं पृथगुपदेशेन नच णातिपन्नो सस्थवर्णयोः पृथगुपदे
शश्रावणमक्तत्वोभिन्नजातित्वादिति वाच्यम् सावर्ण्यापि हैयैकमात्रुपदेशे जातपन्तरस्यापि साम्या
त् सस्थवर्णयोः प्रत्येकं त्रिरात्संज्ञासिद्धये तुदित्सवर्णस्येति सूत्रे तत्परत्वाज्जातिपन्ने व्यावर्त्य
कत्वादिति चेत् ॥ अत्राहुः ॥ सस्थवर्णयोः सावर्ण्येपि स्यानित्यतां संज्ञापयितुमुभयोरुपदेशः तत्फलं तु
एकप्राशिरवावस्य स्कृपशिरवत्त्वस्य हूरासंबोधने स्कृपशिरव तिप्लुतः ॥ सस्थवर्णयोः सावर्ण्येपि सति
त्यहेतु मन्नेत इत्तिपर्यासाद्धकारस्यैवस्य फारस्यातीप्लुतो न स्यात् ॥ समाधानान्तरं मव्योकिरा
इत्यत्र द्रष्टव्यम् ॥ हयवरट् ॥ ननु वर्णोदसंज्ञार्थः हकारोपदेशस्तु अय अशहरइत्याद्यहरो बुह
कारप्रवृत्ति हेतार्थः अर्हेशा अइ इय वा देवीति शात्यमर्दे वा हसन्ति ॥ ओभगोऽइति रोर्थ त्वमर्दे वो हसन्ति ॥ हिक्रीचेत्वत्यम ॥ लिलिहे लिलि
दुविमाबे दइछः ॥ लण् ॥ णकारानुबन्धो णइत्यवतारसंज्ञार्थः ॥ नन्वाणिति कवित्पूर्वेण णकारेण
ग्रहणे तेन कवित्तु परेण इतीतित्तु परकारे तौवत्तथा च निःसंदेहाय अनुबन्धान्तरमेव कर्तुमुचितं स्यात्म॰ ॥२॥

यत्यर्थः। न च परिपूर्वकस्य भवतेः तिरस्कारार्थत्वात्कथमत्र तदनार्पितेति शंक्यम्॥ परीत्यस्य भावीति
पुरस्तिरि॥ अन्तेन योगात् केचित्त्र भवतिना योगमभ्युपेत्याहुः परेर्भुवोऽवज्ञाने इति सूत्रे परेर्भुव इत्यस्याव
ज्ञाने इति विशेषणाज्ञ तिरस्कारार्थत्वनियमः अन्यत्र परिभावके लिङ्गिस्यादि श्रीहर्षादिप्रयोगाच्च अत एवा
वाप्रयुक्तार्थेऽपि शक्या विनाशीति भ्वनादरे परिभवः परिभावस्तिरस्क्रियेति कोशात् भवतेर्धुर्ज नाद्देव
तिरस्कारप्रतीतिर्नान्यस्मादित्याशंकेवानौचित्या सा प्राहुः तेनमन्दम् परिभूय परिभवतीत्यत्रापि तिरस्का
रप्रतीतेः। वैयाकरणोत्तेः व्याकरणमधीयते विदन्ति वा वैयाकरणाः तेषां सिद्धान्तानां कौमुदी प्रकाशिकेत्यर्थः
लिङ्गविशेषकल्पनार्थं तत्सादृश्येन कौमुदीशब्दप्रयोगः कैरिव प्राणाश्रयिकौमुद्यापुरूपसन्निधा
पितत्वादिपादिसङ्कल्पालिरीशः॥ विरमत इति॥ प्रत्येति शेषः रच प्रतिपत्ने प्रतिपत्तौ गुणाधानम् विपूर्वा
द्रमाद्वर्तमानसमीप्ये भविष्यद्वर्तमानप्रत्ययः॥ अइउण् अनुबन्धो णकारः संज्ञार्थः॥ ऋऌक् इति॥ ककार
रस्य कृइकउदु संज्ञार्थः॥ एओङिति ङकार एङ् संज्ञार्थः॥ ऐऔजिति चकारस्य च इर्वं ऐच संज्ञार्थः॥
वर्णानामसंदिग्धत्वेन कोऽपि पाठो संहितापाठाश्च विधेयाः एते च संधिः स्वरूपोक्तावादिषु पाठाश्चार्यो सत्व
इति निपातसंज्ञायां तु निपात एकाजनाङिति प्रगृह्यत्वे प्रकृतिभावान्न सन्धिरित्यन्ये स्यादेतत् अत्र कोऽपि घुप

श्रीराम १

॥१॥

श्रीगणेशाय नमः॥ नत्वा विश्वेश्वरं साम्बं कृत्वा च गुरुवन्दनम्। सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यां कुर्वे तत्त्वबोधिनीम्॥१॥
विघ्नविघातायकृतं मङ्गलं शिष्यशिक्षायै निबध्नन् चिकीर्षितं प्रतिजानीते॥ मुनित्रयमिति॥ त्रयो
ऽवयवा यस्य तत्त्रयं संख्याया अवयवे तयप्॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा॥ मन्तारो वेदशास्त्रार्थस्यावगन्तारो
मुनयः। मनेरुच्चेत्यौणादिकसूत्रेण मनेरत उकारो मनेः परस्य इन् प्रत्ययश्च ग्रस्तास्तु नेह भवति किं तु तन्नुवर्त
नात्पाकरणाद्वा॥ तेषां पाणिनिकात्यायनपतञ्जलीनां त्रयं मुनित्रयम्॥ ननु स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यत्रे
वचापि नमःस्वस्तीत्यादिना चतुर्थी स्यान्नैषम्॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति वचनान्नमस्कृत्वा
नमस्करोति देवानितिवद्द्वितीयाया एव प्रवृत्तत्वात्॥ किञ्च जगत्स्यार्थीय इति रितिवन्द्ये नमः श[illegible]दस्या
त्तनिरर्थकत्वात् तद्योगे चतुर्थी न भवत्सर्थस्य कृत्ता परिभाषा वा प्रवृत्तेः स्वयंभुवे नमस्कृत्येत्यत्र तु स्वयं
भुवमनुकूलयितुमित्यर्थविवक्षायां क्रियार्थोपपदस्येत्यादिना चतुर्थीति मूल एव स्फुटीभविष्य
ति न चैवं नमःस्वस्तीति सूत्रेण नमःपदं प्रापर्थमिति शङ्क्याम्॥ हरये नमः इत्यत्र हरिमनुकूलयितुमित्य
र्थे विवक्षिते संबन्धसामान्ये षष्ठ्यां प्राप्तायां तद्बाधनार्थत्वादस्य कृत्स्नात्॥ तदुक्तमिति॥ तेषां पा
णिन्यादीनां मुनीनां सूत्रवार्त्तिकभाष्याणीत्यर्थः॥ तस्य मुनित्रयस्योक्तिमिति व्याख्याने यि मुनिसमुदायेन
सूत्रवार्त्तिकभाष्याणां नोक्तमिति समुदायिनां मुनीनामेवोक्तीरिति वक्ष्यमाणत्वात्॥ परिभाष्य

श्रीं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

योऽर्थः न च परिपूर्वकस्य भवतेः तिरस्कारार्थत्वात् कथमत्र तदध्याहार्यतेति शंक्यम्॥ परीत्यस्य भावीति
पुरस्तिरिति॥ अनेनैव योगात् केचित्तत्र भवति नाधोगमम्बुवे सावुः परोपोऽवसानइतिसूत्रे च परो भुवइत्यस्याव
स्थानइति विशेषणात्तत्र तिरस्कारार्थत्वनियमः भवत्यपरिभाव्यके चित्सारिश्रीहर्षादिप्रयोगाश्च एतदेवा
श्रयप्रवृत्तः केचन हीयशक्याविनाशीति श्वनाहरु परिभवः परिभावस्तिरस्क्रियेतिकोशोऽप्येवं तदुक्तं नादेव
तिरस्कारः प्रतीतिनान्यस्मादित्याशंकेवान्नोत्सीत्याहुः तेनमखवुखे परिभूय परिभवतीत्यत्रापि तिरस्का
रप्रतीतेः॥ वैयाकरणोति० व्याकरणमधीयते विदन्ति वा वैयाकरणाः तत्सिद्धान्तानां कौमुदी प्रकाशिकेत्यर्थः
निर्दुष्टशब्दजनार्थदुर्बलत्वसामानेन कौमुदीशब्दप्रयोग॰ करिष्ये पाणिनीयात्रिवर्ग वायुख्यासंविधा
पितत्यादिपर्वसिंहु स्यान्निर्देशः॥ विरम्यतइति॥ परेतिशेषः रचप्रतिपत्ते प्रतिपत्तौ गणाधानम् विष्णुधा
रस्मात्वर्तमानसमीपेभविष्यदर्थे वर्तमानप्रत्ययः॥ अइउणानुबन्धो णसंज्ञार्थः॥ ऋऌक्तिति॥ ककार
रस्य कइकउक संज्ञार्थः॥ एओङिति ङकारएङ संज्ञार्थः॥ ऐऔजिति चकार स्त्यच इवंरेच संज्ञार्थः॥ १५।३
वर्णानामसंदिग्धत्वेन बोधनाय संहितापात्रविधेर्णाहेतेश्च संधिः स्वराणां वा दिशु पाठाद्वा इत्यावासत्व
इतिनिपातसंज्ञायां निपात पूकाजना पिक्षित्रयन्ते प्रकृतिभावान्ना संधिरित्यन्ये स्यादेतत् अकारघुप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम १

त॰बो॰

॥१॥

श्रीगणेशायनमः नत्वाविश्वेश्वरं साम्बंकृत्वाचगुरुवन्दनम् सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यां कुर्वेतेतत्वबोधिनीं॥१॥
विघ्नविघातायकृतं मङ्गलं शिष्यशिक्षायै निबध्नन् चिकीर्षितं प्रतिजानीते॥ मुनित्रयमित्यादिना॥ त्रयो
ऽवयवा अवयवस्य त्रयं संख्याया अवयवे तयप्॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा॥ मन्तारो वेदशास्त्रार्थस्यावगन्तारो
मुनयः मनेरिदौ स्यौरत्वादिकसूत्रेण॥ मनेरत उकारो मनेः परइन्प्रत्ययश्च उत्तस्तु नेह भवति किंत्वनुवर्त्त
नात्तेपरकरणांश॥ तेषां पाणिनिकात्यायनपतञ्जलीनां त्रयं मुनित्रयम्॥ ननु स्वयंभुवेनमस्कृत्येत्यत्रे
वा नाविनमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी स्यान्नैषम्॥ उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसीति वचनप्रामाण्या
न्नमस्करोति देवानितिवद्द्वितीयापाप्रवपुनरुत्थातो किंच जहत्स्वार्थवृत्तिरितिपक्षे नमः श[illegible]दस्या
त्रनिरर्थकत्वात्तद्योगे चतुर्थीन भवत्यर्थवत्त्वात्परिभाषायाः प्रवृत्तेः स्वयंभुवेनमस्कृत्येत्यत्र तु स्वयं
भुवमनुकूलयितुमित्यर्थविवक्षायां क्रियार्थोपपदस्येत्यादिना चतुर्थीति मूलस्यैवस्फुटत्वमभिव्य
ंजितं चैवं नमः स्वस्तीति सूत्रेण नमः पदं व्यर्थमितिशंकाम्॥ हरयेनम इत्यत्र हरिमनुकूलयितुमित्य
र्थविवक्षिते सर्वत्र सामान्यविशेषभावाभावापन्नत्वाद्वा इति पातस्यावश्यकत्वात्॥ तदुक्तमिति॥ तेषां पा
णिन्यादीनामुक्तिः सूत्रवार्त्तिकभाष्याणीत्यर्थः॥ तस्य प्रकृतिग्रन्थस्योक्तिरिति व्याख्याने पिमुनिसमुदायेन
सूत्रवार्त्तिकभाष्याणां युक्तमिति समुदायेनामुनी।नामवोक्तीरितिपर्व्ववेस्यति॥ परिभाष्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

णते कादेशः स्यपूर्वीनतेन यहुणान्तातिष्ठय धा नमिति संप्रसारणोसि ध्यति। कौमुदगंधे
ति। गवाः क्वङ्। जारायेति। इञ क्वङ्। आतोऽनोः किमन्तस्त भागस्यापत्यम्-श्चाततभाति॥
विहरि-सा इन्म शार्ङ्-रयोरायत्र इति ङीन हि हेतिङीन्वितितु ष्टिकारः। आतोऽनो तत्पलो किं
कंगोत्रं गृह्यते गोत्रं वचरतो। सव्यत्र पारिभाषिकमेव गृह्यते॥ तेन जाति लाभाया तं
ङीन्नाप्तिनीतीति। स्मितस्य जातिमाहुः॥ गोत्राव यवात्। अवयवशब्दो। प्रधानवाची अवे
वयस्था सो गोत्रे चेति कर्मधारयः। निपातनात्। नेतृत्वशब्दस्य पूर्वनिपातः। गोत्राभिमता इति
गोत्र अभिसेना भिमताः गोत्रवाचि येन देशविशेषे व प्रसिद्धाः। ननु प्रवराध्यायपठिता इत्येवं
प्रवराध्याये प्रणाहाच्चा प्राधान्यम्॥ कुंजारम्भायणामिति। कुंजस्यापत्ये पौत्रादि कुंजारम्भाः
॥ वृत्तिकमृत्तिकमुत्ता प्रसृतपः तेहि कुंजस्यापत्ये॥ वृत्तिकाद्यवयवं गोत्रेता भृत्तिका
यपत्यं गोत्रे तीति। गोत्राव यवादित्येव॥ कौञ्जायन्यः। पञ्चमी निर्देशा त्रयपसमे
पाश्चीपते इत्याह क्वङ्-प्रत्यय इति॥ कौडि। व्याडि। आपिशलि। गौक्कन्दृप इत्यादि। गो
कन्तशब्दो गर्गादिपञ्चनास्तत्पथिमाह॥ अनतिसंतापश्येति। स्मृतेति। गर्गासूत्रम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२५

तत्र सामान्यग्रहणाभावान्न च व्यङः संप्रसारणाभिप्राय विशेषणाधिम्॥ तथोक्तमपि गोऽस्य न यथा पाशवाः
पूर्वः पाशपाप नामधितं प्राग्नङ् मिति किमनेन न यौधेयादिग्रहणेन सरूपे [illegible] पाठे न पाश्वमि
कस्या वियहणमिति शापविन्नु यौधेयादिग्रहणं तेन पार्श्वो प्रणाः स्त्रिपं [illegible] सिद्धाति। तथाहि प
शुः न्यस्त्रियौ जनपदे न समाः शब्दः तस्याः पर्शसंस्त्री [illegible] मग धेसता तत्स्यात श्वेति युक्तं॥
पुनः पर्श्वादि [illegible] स्वार्थिकोतत्स्यापि युक्तं इतः॥ पर्शुः। पर्श्वं [illegible] सः [illegible] पस्याप त्यं
[illegible] पूर्वाहृता प्य स्याविषु कृत्य संतत्स्यति [illegible] कर्षणात् पाश्वादि [illegible]
[illegible] यौधेयादि प्रतिबेधो वा ज्ञापकः पर्श्वादि युक्तं इति यौधेयी स्यादि [illegible] धापः शक्ता
पाः अपसंस्त्री तितियग्रहः अतितो [illegible] मिति। अमुष्य प्रातिपदिकमितस्मन्नतू
[illegible] मपतेन किमेतिः अपपादि [illegible] नशंका॥ गोत्रे वा विति। अपत्यमभिका [illegible]
त्रैलोकिकं गोत्रमिति॥ नेह शास्त्रीयं गृह्यते। तथा चानार्षयोरिति पर्युदासादेव सिद्धे
गोत्रग्रहणाभिन्नु कमा कुलम॥ न चा [illegible] गोत्र ग्रहणसामर्थ्यात् शास्त्रीयमेव गो
त्रं इति दिग्वक्त्रयकार प्रत्ययेन जनपदधानात्तस्मात्सारणा भावः॥ कौ मुदगंधी पूर्वाइस २५

गोत्रप्रत्ययसंज्ञाकारोऽनपत्ये इत्यर्थमिव तत्कारणमनर्थकमाचार्यैरित्याहुः यत्तु तस्य तत्र अनइत
मिति ननु च शब्दात्तस्त्रियामिति स्त्रियामनन्तरापत्ये गोत्रप्रत्ययसंज्ञाकारस्य स्यमध्ये वालमाव
पि जनपदमिति सन्ते न द्रव्यस्य तद्वर्जमिति तद्राजसंज्ञकस्य स्वपाठेन कृते इत्यर्थः। तेनैवेति किं न प्रपञ्चे
सा साधव इति। तथा चैतत्र साधुरिति पक्षद्वयस्यापि तद्राजतामावादिति भावः रघुप्रकृतयः
पक्षान्तरविभाषामनपत्यस्यापि तद्राजसंज्ञाने लिङ्गकोऽप्रकृत्यापि घटायात इवेति विभक्तितव्य
त्रिस्थानशब्दाः रघुप्रभृतिः शब्दप्रयोगात् तेन स्वरत्रापेक्षितः ततश्चैत्यर्थत्वात्समुदायस्य नात्रोत्पन्नमि
तिभावः। कम्बोजाल्लुक्। तद्राजस्य बहुष्विति प्रकरणाच्छब्दे इन्न सूत्रे कार्यवाचकस्याप्रौ
भावप्रसंगात्॥ यद्यपि लुगधिकारे पुनर्लुग्विधानसामर्थ्यादेकवचने चाल्लुगभविष्यत्तथैवे
तिवक्तुं शक्यम्। तथापि तद्राजस्यापि लुक् प्रसंगशंका पत्तेः स्त्रीत्वप्रत्ययाभावाच्च तत्प्रकरणेन कृत
मित्याहुः। न चात्र अपत्ये स्त्रियामेव कम्बोजः कम्बोजाविति स्यादित्युपसिद्धौ किमनेन सूत्रेणे
ति वाच्यम्। काम्बोज इत्यादि पाक्षिकानिष्टरूपस्य चापवादस्य तत्प्रकरणतात्। सिंधुतक्षे
ति। कम्बोजशब्दस्य सिंध्वादिपाठाद्रणपि तद्राजस्यापत्ये मतेऽत्र लुक्येवेति भावः॥ अत्रैवेती

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तद्धि: न २
२३

हरिद्रंमसु हरताम्भोक्विन्सम्मि सम्बोधानःस्विपसमानशब्दादिति। समानःशब्दोपयसोपि समान
शब्दोजनपदः स्विपता समानशब्दस्तासौजनस्पति। षष्ठीसमर्थविशिषा जनिवाक्ये अपत्यर्थत्य स्वबोधमवती
सर्वेः। पंचासानां राजेति। इह रच्छा रपि यज्जुबल विषयादिति प्राप्नोवुञ्छ बाधते। पूर्वेदिति। पूर
शब्दो जनपदवाचीति प्रा० ऽप्य नीपे [illegible] सिद्धेत प्राग संज्ञार्थं वचनम्। पारसेप्रसरः
ति तारतांतु पंप्राभार्ग्यइतत्र तद्धितिमि तास्येति युम्यभावप्रति षेधार्थमिः। पूर्वाभिरपि
तेवा चिनो गुत्तावाक्वि नेश्च यारौ नेहि महतां जनपदशब्दादित्यु नेतत्तद्धिवाक्वि न
एवोपस्थानीत॥ कुरुद्र नः। तपरस्करांताकिम्। कोसाः। कुमारीशब्दो जनपदवचनः। कुनाम
कात्स्नादिर्षि वांतेनास्य। कुरुशब्दा ग्राजमगधस्य स्वरतोः। तासा पूर्वनादिभ्य स्त्यपर्प्रा प्त
वचनम्। कुमारापदइति। कुमारतितिस्य त्वसामद्रकारा यगंधारः। मलिङ्ग शाल्वराश्च
सत्वावयवसंज्ञिकाइति पंक्तिः। औदुम्बरीति। तैलखलिः। माद्रकार्षिः। वैगोत्रीति सार्दी २३
ल्युत्हर्तिप्राति। तेतन्नाजाः। श्वजादपइति। तत, प्राचीनामस्तु तद्वदेन पत्तोमस्त्रपनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नवृद्धेः परादिरित्यस्मिन्याक्षमात्कस्मान्नारित्यारूपनादेशोभावप्रसंगात् ॰ याक्तिनिष्ठिति । अतइ
किंभाग्येन संनियोगशिष्टः कुत्र न भवति एवं गार्ग्यादिभिः । चाभिमिलादृसाद्यू सम्प्र्यूचांतात् ॥
इतीवांसहृदित्यनुवर्तते तेन रहुपाक्किरम्पसिद्ध इति । तेनैव सत्यपेणापि प्रसिद्धे अनेनानुकमेव वा
विधीयते इतिभावः । माद्यामठऽज्ञात । माद्यां प्रकृतांपृङ्गार्ग्यम् । अप्रत्यज्ञातिकम् । राजदति । बहुवहला
ऽज्ञेह० रातिः । मानुषः । मनुष्य इति । नातिशब्दायेतो अपत्ये कुत्सिते मूढे मनो रोत्सर्गिकः
सूतः नकारस्य च मूर्धन्यस्तेन सिध्यति मात्रावः शाखविधानार्थमिदमाणः सिद्धत्वात् ॥ अनन्
धीतवेत्याम्मूर्धन्यमाविहितानन्नुपकानान् अकुत्सितत्वं इंद्रजनैर्धात्वसामान्याद्वेतित्साते
निपातनात्सिद्धमित्याहुः । जनपदसत्रिपेति । जनपदस्थावीस जनपदः स्तात्रिपवाद्भीर्षः । पघपि
पंचाला इत्यो जनपदे बहुवचनान्तः स्तात्रिपेत्येकवचनान्ता तत्थापि प्रातिपदिकस्याभयपारचिते
मकृतमेवेतिबोध्यम् । जनपदशब्दात्किम् । इष्टायपतंत्रौ राज्ञः । केवलात्स्तात्रिवादन्न अपम् । स्त
त्रियादितिकिम् । अलतारूपस्याबास्याप समरूपाख्यातिति षष्ठतिकाात इपः । पाञ्चालादिक्षस्य वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त·त्व·

गु २

२ २२

कौमुदि कृते मत्स्यपादित्याभावात् । कौशाल्यां घनितित्वादेर्ष्यत्यायना इ शोनत्यात साधु किम्कृते सगा
व्याघ्रादित्यत्र श्रौतो ऽपत्योश्वजत्यादिति भावः । कात्र्यपित्यादिति । कतुरित्यर्थं कार्त्तिकात्या
पत्यं तु कात्र्यपितिः अत्र व्याघ्रत्यते । कार्त्तिशब्दः कुथादिषु पठ्यते । तथा च कार्त्तिकेयवद्विमा
नेनोत्कृत्य तम् । तस्मादिभक्तिं हश्रीघृताहार्यमिति । तात्त्विति तिथा नामधेयस्येति कृतशा
भावपत्नीप्रसु सहस्राभिस्तम् । यत्र्यां तरेतु फिअभव स्ववदन्तापयपाशिवनी त्यादि ताग
धा इत्यमरः । किंनारीनाम । यतिक्रियाञ्छसगो वशकस्त्यंतत्रागमार्थ मेवञ्चचनमन्येषां तुभ
पार्थं उदीचामिसत्यनुवर्त्तनादिकेत्यः फलितइत्याह किमर्थमस्यादिति । वाक्किन कापनितिति ॥
ध वर्णवाकसौत्पत्तिताति वाक्रिः । अतएवानिपानात्रिमे अगारे वधमेहितिगारेधः । कछोाद्
रादित्यादि होपः शकंध्वादिसाम्यरूपम् । गारेधकापनिः । धार्मिधर्मिणा हो तत्मपार्थः ॥ धे २२
र्मिधर्मशब्दाभ्यां हीघादित्यादिः धर्मिधर्मिर गौर्न सोयपठ्येति गारात्सूत्रेम ॥ धार्मिकाप
तिः । धार्मिकापत्तिः धार्मिकापतिः कुकिकृतेनकारस्यानन्तरत्वान्नसौ यापाप्तुवचनम्

सम्राजः॥ सम्राडिति। सम्राट् शब्दः सपदस्यार्थः। यामरथ्य कपालादिस्य रजर्जपन्नतस्य कारणेषु
संपत्कार्यं तत्र राजत्ववाचकत्वमस्य यामरथ्यशब्दस्यापुरातंहिने सर्वः प्रकुलेपत्रमोश्वेति प्रकृत्याश्रमरथ्यः यामर
थः। ध्वा त्री। केश्वालिस्यो गोत्रमित्येति व्रापवते तारा या रथी वामरथ्यावन्ती स्त्रीपजभ स्वप्राचीत
तच्छितइति निपातो। पूर्वमरथ्यानि संधाकस्य तस्मात्। संधांकस्य तस्तोच्छिति व्रापवादे तार सत्वंका
रवलभी कारणुच्छि मत्तेलादि। हारिधेताप इति यतिस समापामिति वत्सस्या सिद्धस्ते नानोपसं०
तान्तराइति। उसीवाभिश्चोपवादः। अस्माद्रुपसंरव्या नास्ति वारिसुतन्त्वं शब्दपादेइनादि इति
गम्यते॥ कन्तिकारस्तु तन्त्रोऽन्यश्चः शिवादिभ्यस्तरमावर्णितस्यानाममुदीचाम्प्रिप्रमयमस्या वाधते
तपस्त्वतुवाधाते अत इत्यह॥ तद्वत्ते धेनासमाभिरपितत्रतन्त्रेयप्यात्का तमा फले विशेषा
भावात। कौशल्याः॥ परमप्रकृतौ दैवाव मिति। पदिनुक्तदेलको शलेति ज्यङ् तान्को शलस्य
श्च तत्कारान्तस्तारायपन्ता। तकर्मार शब्दस्य पविधिस्स्यात तथा पूर्वोत्र प्रसज्येतेति भावः॥
कारोति। इत्युस्य त्वा प्रुपसचन्त्तरामेतत॥ किंप्रकारो इत्यकौशलकर्मारस्य त्वा
तांच्छ्य व्रातिस्य त्रिवानित्यास्तु माद्दिक स्वाथमपन्ना देशा ध्वस्यर्थाः। अथ प्रतिपदो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

गृ प्त्वं तं भवतीत्यलोमा न्त एवापंपत्वे गाइ इति भावः। रेवत्या रेवती· भ्रश्वपाली मणिपाली द्वारपालीत्या
दि। इत्यर्थकः भ्रद्ध स्यानुवर्तना त्तहणा सारस्यति। भृगंगादि तिरकार विशेषणा इदं वकाराद्य नभवेति। कर्म
दः गोत्रस्त्रियाः। त्यत्तु उदकायनपापत्यं स्त्रोदकापनो गाल्व इत्यत्र किंजाता उपपत्यमिति
यो ध्यम्। समार्थानी पूनी ति· गोत्रायत्ते गोत्रप्रत्यये वो नेत्युक्तत्वादिति भावः। गार्ग्यापत्यमिति। पितुर
संज्ञा नेमाया व्यपदेशा कुत्सा गोत्रेति किम· का रिके वो गौणाः स्त्रियाः किम· श्रोवगवस्यापत्यं स्त्रौपग
विर्जात्मः। कुत्सने किम्। गा[illegible]योमायाणकः। का तं तं हु ति· कुत्सनइति निरसनम· ध तिमते ता। तस्यकु
त्समस्ता ति ध्वनपन्त्रुदहत्ति। भे मत इति· नचमोक्षमते विपक्षाताहू, ताभाव्व इस्यत्र ध ज्ञिनिमित्तस्वे
तिभुक्ताहृत्यनिसृत्ति। तस्य फूत्समस्ता तिवा व्यम्। भ्रस्त्रिया मिति पुवत्संज्ञानिषेधेयो, दोत्रसंज्ञानं २१
भावा देको गोत्रे इति निपमादि ऋन्ता। कौत्सा हू तिशब्दा द्वयस्यावक्तव्य प्रत्ययस्याभावी क्वोदाहृतो। स
कृत्स्वे वा सत्या दिति भावः। कुर्वादि भ्यो। लोपिरे ह्नितिनि ऋताम्नाकोर ण्या भ्राष्टरागाः। पत्नु कुहृतादिभ्यो
याप इति य[illegible] तित स्यात द्वाग्नसाहुँ उभ्रुउक्किकुपत्तन्तत्रिपाइ तिभवति। नतु कोरव्या इतिभावः।
वाव हृक्य इति· पर्दर्पठ नाउकमतपः। सवा ·त्रैवगतोतिपातनादित्याहुः। कुहृग गं: वावदूकः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कविदिह भ्रातावितिष्ठिता भ्राता न भवतीति ४

भ्रातोपि तैर्धात्रिः स्वासीया कइत्यादि तु हस्तान्म । नन्वेवमपि भ्रातृस्तो न सिध्यति न मपूर्व इति य
रूतिभाव निषेधाद्यपसे । तान स्वाद्धि द इति दि सो यप्र ऊ तेरत भाह । भ्राता हि तिद्रुस मत्पू क स्व स्वावत
इ सनुवर्तते नेति वतेति सह । अपत्य भ्राता हि स्वादिना । अपमत्र्यः ष्ठ प से भ्राता भ्रा स्वसाशाद्वे
दि सो यो न भवतीति व्यावर्तते तस्मिंस्तु भ्रातृव्यने नेति नानुवर्तनीयम् । भ्रातो किं भ्रातो नाद्दः । तान्ताडुति ।
शिवादि सा तत्स्यन्सिति वा णार तान्नणव इति कारिसन्दातोत एवः कुसीतलः । केवलकुलशब्दादपूर्व
पदादि स्वादिना विधि विहिता भ्रा मपि पत उक भ्रमां तो न या ध्यते तद्विधायन्पतस्यां भ्रहणादिना श
येनाह कुलीन इति । भ्राद्व्यस्वा कुलीनस्येति कुलीन विभरात्यकुलस्याउत्वं न भवतीयतः किं च इकार
उस्वात इति स्य त्रे विशिष्टो शेषो ति तिभावः । यत्कुक्षा इति । विभाषा सुप इति भ्रप सो नपद पसा द्वेष पिद्धा
त्य सप [illegible] त त्वं प भवत्ये वेति भावः । न स्वादिति । भ्रातृत्पतं परिशत्रु सत्ता भ्रातृ शब्दाद्वनेव स्था
नत्व सा विसर्ग समुदाये नेति । तद्वदित मत्वपेन शत्रुत्वे उपते याव्य इत्यर्थः । पत्नुव्यति कृतो
न्त्र मप ता पी न्य व न्ता स्वयं तितं उपेनप भाख्याति तो धाति मनस्सि निधाय पः पाश्चा नेति श्रुति गताव्या
त्य शब्दस्य गति वत्तु यथा स्यादिति अस्त्रीयक पुमान् । पश्चापत्ये किल्विष मित्यमर इ न हि वाप भ्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

म.स.
२०

रूस्यादेशाभावेऽग्नि विधानमा। किं लुगिग्रहणेनेति वाच्यम् अवगतिपरिहाराय इत्यनपाते॥
लुकि हि सति गोत्रे लुग वीति विभक्तौ। यत्तिविद्धुत्तद्भुत्तावच्छः सिध्यति अत्र च वा। शाखस्या देशविधौ
हूत्रस्य उत्तरपदगामित्वेऽपि विकारो णत्वा त्-केति।। नाः स्तुत्वा इतितद्भवपपि सिध्यतीय अपवाद
स्यकस्वादिश्ये गोत्र इस्यादयस्य प्रकसातत्रविशेषाभावात्. एतस्य स्तुत्वघत्-कर्मधारयेषा
मोऽपवादः नानावेचेति- प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेन जातिरूपे वा चोइस्पर्धः प प्रत्ययप्रत्ययस्य। एव
मपवाकनाशिर्येणाह इत्यतफलितोऽर्थः हिसार्थोनेति- नस्ताद्धित इति प्राप्ते विकल्पो वैसप्तर्थः प्रा
तेजायेतोः को गतिविभागोऽत्रेति- एकीयेनातैसा एवम् सामर्थ्याद्भाव सेना तोधाति। तत्राप्र
वृद्धि लोपापसिद्धावपि प्रकृति। इति न सिद्धं तत्र जितिप्रकृतिभावस्य नम पूर्वोपपत्त इतिनि २०
षेधाद्धि लोपस्य पूर्वादलात् किंच नातो धातोर्भिन्नादिनसिद्धं त्रिपूर्वप्रकृतिभावस्य
धीरेतास-धातदइति- इत्यपस्यइतिन संबद्धते। अन्यथा निपातननिमित्तस्पर्धस्यान्नमपूर्व
इति प्रकृतिभावनिषेधाद्धि लोपसिद्धेः स्थानार्थवर्णनाह। अन्यत्र स्यो एवोति। धातवइति-

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

पस्वका। पिङ्गलपस्व अत इञः न लुक् आङ्कक कपिङ्गलाः कार्ष्णा। जिलपस्व कार्ष्णि
सुन्दरपस्व अत इञः न लुक् कार्ष्णाजिन केश सुन्दराः इत्यादि [illegible] उपकादिभ्यो। द्वन्द्व इहतो
न्द्व इत्यत्राधिक्रियते इति स्फुटीकरणार्थं उपकादि नामधेय द्वन्द्वे तिककितवादिभ्य उपजनो
उपकमत्सका इत्यादयः तेषां पूर्वे तानि लमेयं लुक् अद्वन्द्वे यन्नैव नित्यक स्यादिति तेषां। आङ्क
आङ्क किरातिकश्च पदस्य सहत्वात् तिककितवादिभ्यस्य पाठे अन्यत्र पिद् इति केपदस्तेन अद्वन्द्वे
द्वेति विकल्पो चित इत्याशये नो स्मरति। उपमका आमकायना इति एतत्तेषु इहत्याः
उपकाः औपकायनाः आङ्ककाः आङ्ककयः इत्यादि। आगस्त्य। अगस्त्यशब्दात् ठक् अतः। कुण्डिनी
शब्दानुगमीति। यथा आगस्त्यः। ननु कुण्डिनीशब्दस्य पदस्याद् इति प्रत्ययस्य न तत् इति इति
लोपद् प्राप्नोति। न च सं योगादि स्वेति प्रकृतिभावः शंकाः अस्त्रीलिङ्ग आनुपूर्वी निर्देश। मेवम
अस्मादेव निपातनात्तस्य प्रकृतेः कौण्डिन्यः सिद्धाति। एकारस्य नो तस्य स्थार्थः॥ मध्यो तातो
हि कुण्डिनीशब्दः कुण्डग त्यस्य इति मत्स्यार्थी पि स्वेनेह तातसा तात हि देशस्यापि कुण्डिने शा
कस्यान्तर [illegible] तत्र मया न ध्यो तातस्यासा अवशिष्टस्य प्रकृतिभाग स्वेति। न च प्र सपति शि

१९ ऽपत्ये युफञ्चमितिहि रूपस्य विकारः हिरण्मयः। अपत्ये पादे स्त्रीत्वं निपात्यते। पक्षादिभ्यो
ऽस्याधिकारात् इत्यत्र लौकिकं गोत्रं गृह्यते इत्याशयेनाह। अपत्यं पौत्रप्रभृतीति। शब्दस्त्रिपात्
स्त्रियां युनि स्त्र्यनुवर्तते तद्राजस्येति सूत्रात् बहुषु तेनैवास्त्रियामिति चत्वाराह। युङ्कस्यादि स्या
न्तर्गतेति किम्। प्रियपाङ्काः। बहुत्वे किम्। पाङ्कः। शिवाद्यणा। पाङ्कः। पसः। दुग्धः। कण्विकाय
स्ति। युक्त्रिवित्र पुइत्यादि। आत्रेयो गोत्रेभ्यतपस्येति। आत्रिश्रस्तित्व स्वनित्र इति लुक्। अलर्तेम
स्तु। संख्यातातिदेशं प्रथम भरतगोत्रे। अण्याहरति। युधिष्ठिरादीति। बहुत्वेन लुक्। नेह पौष्टिरः।
कुरु। अन्यारा तांब गाभिध्यायां कुरादिलातं। विधोनाभी लोपमिति। प्रभृत्यस्त्येति। युगत्रप्रा
प्तातीतिभावः। तिककितवादिभ्यः। वधावि द्वन्द्वरूपा स्रोगतात्मजतेति कारीनु
तारपराजितत्वाविति। तिकादिभ्यइत्युक्तेः पूर्वपदे खेवद्युगाशंकितं इष्यते तत्कालरपदेख
विरमातिककितवादिभ्यइत्युक्तस्यातातिकभितवाइति। अन्येषामेताहर्ते प्रथमा। औ
१९ वनवावनाश्च। सामकावनोश्च। नडादिभ्यः फक् तस्य लुक्। उपकादिभ्यः। औडके

हिस्तेर्वणादः। वसन्तादिष्वथर्वन्निति पठ्यते॥ अथर्वणा प्रोक्तो ग्रन्थ उपचारादथर्वा तमधीते
आथर्वणिकः। वृत्यादिष्वप्याथर्वणिति पठ्यते तस्याप संज्ञैव जैह्माशिनेय जिह्माशिनोऽपत्यं वाशिना
यनिः। इति बाह्वादिषु [illegible] भ्रूणहत्याया भावः अनयोः अन्तितकारोऽन्तादेशो निपात्यते।
भ्रूणघ्नो भावो भ्रौणहत्यं देवस्य भावः हनस्तो विकारो [illegible] हनोऽस्तत्वे सिद्धे तकार नि
पातनं सावयति धीवतो [illegible] ततो [illegible] निपात्यते नलोपः वृद्धिश्च सित्वेऽन्यतत्वं
नन्वेवम् इत्यादिषु [illegible] अणुरात्तस्याणुपधस्येत्यसुर्वादिः [illegible] धीवतोऽस्य [illegible]
वात [illegible] [illegible] इतिस्तु [illegible] अपर्या [illegible] धीवतोऽकार्प्य [illegible] ने तत्र सर्व
भवतीति [illegible] निपातनामिति [illegible] पंतेननको [illegible] इति॥ [illegible] सा
प्रेपाद्वैतिपात्यते। सदोभवं सारवम् [illegible] इक्ष्वाकोरपत्यं ऐक्ष्वाकः। [illegible]
त्रिपाद [illegible] निपातनादेव इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः [illegible] ऐक्ष्वाकः। [illegible]
सोपो निपातनात् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
यत्रापि नेति विशेषः तथा च रघुः ऐक्ष्वाकुणां [illegible] इति॥ [illegible] ॥ ऐक्ष्वाके

१६

शीलः प्रवर्ततेतत्पाथितस्याभिलाषस्याप्यनार्थमित्यर्थः हत्वाप्रियं वाहुः॥ तस्येदमिति । शिवादिभ्योऽण्
पंक्तिरुत्पाणि सर्वे इतस्थ इतः किंतर्हि॥ अनिः सः हत्वापनः नावः किंमः उदधेरपत्यमौदधिः ब्रह्म काशि
काचं मात्रिदेवसोरी वइतिप्रसुसहतम तदृशात्तः पाकादिभ्योनेयप्रयुक्तो नवासवाभूतादिभ्योविदिर
५४ तत्पम्स मंतिशाके उत्पादिषु पद्यतइति मिस्वो सो पर इति स्वयं माम्रविततसात॥ अत्रे पइति
वत्सादिषु च गं त्वा तोवाधतइतिभावः॥ सुभादिभ्यश्च चकारस्यपवत्स्त्री केकेयी॥ सनेपदशब्दात्
न्त्याविधा भ्रमेत्रे विकल्पाश्लाघते नित्रपूर्वां भावेनेसर्वः गोत्रवताा छुघात्वाकारेतिवृत्त
तत्रहि लौकिके गोत्रं ग्रस्ते लौकेचक्रतिशब्दो गोत्रमितिप्रसिद्ध इति काशिका एतदुक्त
मित्रपुशब्द आभिदपवादात् तद्वतं संतानेवर्ततेतेत इ गोधमान्यथामित्रपूर्वानामिति
बहुवचनान्तेनवृद्धिमहोन स्यात्॥ प्रत्ययादागतं प्रासेयम् इपादेशो ढकिंनवाघृते अन्य १८
माहेयो ढकि धीरे दिपादेशः इति भिन्न विषयत्वात् अग्रेतु भगोर्धीः शाखत्वान्न तु कात्या
त्रिहरलोः आदि ढ दृश्यते समेवत्सु चम विधापकमस्तु किमनेन विषयभेदकृतिवाद्य तोऽ
पत्ये इत्यिरनात्पनविधानार्थ इति॥ इतिश्चेन्नहस्तिनअभावादित्यादिरकः॥ निपातना

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्रहतोसिद्धेपित्तस्यसव्यप्रतिपत्तर्पः॥ श्रीशिंगनिर्देशाइति भावः॥ अभिप्पन्नेके इत्यस्या
निरूपतायांस्थानार्थं इत्यर्थः॥ कन्यया॥ ननुकर्त्तव्यू तकेनिमित्तस्यापपत्तंसंभवत्वं नास्ति
साशंक्याह॥ अनन्यतापाइति॥ अधीयाहितायायाइत्यर्थः॥ विकर्त्तावात्स्यादीनामप्रसप्रसपा
नामन्त्र्यन्यत्वपत्रअोक्षः॥ अविभक्तगृह्यतेत्तिसूत्राभ्यामपसप्रसपसवपुरुकं॥ नन्वत्रदत्ता
दीनामेव द्वन्द्वोस्तितिशंकयम॥ मूलपद्तानां तेषांविकर्त्तादी अप्रसप्रस्थापायांस्तोप्यावद्॥
चालायेयापादि॥ युगपदधिकरणावचनतायांत्वस्त्वमस्तीतिशरद्वद्बुनस्त्वपुरोन्त्रम॥ पन्नेइति॥
पूर्वस्त्वाद्यग्रहणान्नसतेरितिभावः॥ श्रीभ्योदके॥ यद्वचनमिर्देशान्त्वस्वरूपग्रहणान्नार्थ
स्वगर्थतयाशुभ्रादिपुरिमातृशब्दपाठ्यतिं तु श्राविकरोन्कदावरोयग्रहणाम॥ ननुविप्रवत्स्य
निमाइति साशंये नाह श्रीप्रसपाते भगइतितेनररोउपलसहारह्दस्त्वत्रवग्रभवति॥ अर्थ
ग्रहणोनुस्तोदेशात्रहकं॥ दक्षुम्हाहिमनपदमत्रि॥ पजाविनतोयपलार्थे नम्मानाधेपानि॥
तस्याख्रियामनस्यैतिनकिंहरखवकस्यास्यर्थयाचिस्या तै॥ दकोतिवर्त्तमाने पुनर्त्वह
ग्रहणामसंबद्धस्यात्को निवृत्तर्थमिति॥ पद्यपिवातकर्णो नारवेत्यलिभाषपात्र

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हृयै नमः १

ऌतो धे प देव स्थितम्॥ पशुविनोत्र संख्यापूर्व नां गो आधिकार इति· प्रतिपद्धिति सूत्र स्यभाष्य
के पदाभ्यां संभवते स पापितन्मन्तात्तरस्मितिभावः स्वश्चेत्तु प्राप्नु रूपपदस्य सामान्ये मरूपा
भवंतीति स्थितम्॥ शुभ्राादित्वान्नित्तं ढक् किं प्राप्नेजन्त रत्का हृशब्दो ऽत्रात्तार्थं विद्यते॥ गौर
त्कारवः। ढक् किंतु हे सौवीक शूद्रसु सोपः। जन्तक्कारेपः। कुंजादित्वाद्दो त्रे कुंजादिभ्य इति
नित्यं ष्फञ् अभावे द्विपाद्य शब्दो ऽत्रात्तार्थं विद्यते वै पाशः वेश्याशावन्यः। वैनानास्वस्वतीति
द्यप्रस्वयेऽ शेवाम्मिति च याप्नुत वस्तुन शब्देऽत्रात्तार्थं विद्यन्ते ऽणप्रसवेन समावेशो
ऽत्र ख्यतेन लिंग तान्त्ताः सान्त्तायः। विश्रवसारवतायाथ स्ववन्नाणानन्ते ते लौ च विश्रयश्श
स्याद्दौशौचि श्रव सोपत्वं वै श्रवणाः रवणाः। अस्वत्थाम्नो नरकान्तु· अस्व द्वैष्यो नरकान्तु
द्वीनामभ्य इत्येव सूचयितुं १ कमइत्याशापेनाच्याच क्त्वा द्वेभ्य इत्याद्दिनाद्वैमातुर
इति· तद्धितार्थ इत्यादिना समासः। अत्र द्व्योर्मात्रोरपत्यमिति विग्रहो नतु द्विमात्रो ९८
रपत्यमिति द्विक् सङ्ख्या सञ्ज्ञापामिति नियमेना संज्ञायां समासाभवात्॥ धान्य
मातुर्नैति· अभिव्यक्तिपदार्थाद् इत्यनेनैनजननीवाचिरूप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

केशिवादिपाठे व्यर्थ इति शंक्यम्। गर्गादिपाठेनपत्याधिकारात् तं निरुक्ते तेनपाठस्यावश्यकत्वात्॥
बाह्वेति। अवरोपोरनार्ष वोरिति सत्वे सतीति भावः। अश्वादिभ्यो गोत्रे इति। इहगतो वैत्यत्र्या
नडुह्य आत्रेप इति गोत्रे प्रत्ययान्त्याच्छ्रपः पञ्च नोते भ्यस्तु पूर्वेण गोत्रा यूनीति वचनात्
तत्र धिलिनीमत जाधिसात ततो ऽळ् उत्कोश सेति पद। अनडुह्यशब्दो गर्गादिपठनात् आत्रेप
शब्दो ऽगंत इति हो पम। पुंसि जातइति। गागाद्यवत्सस्म। जातिशब्देपुंसि विधमाने फत्रि
सर्वः कस्मादित्याकांक्षायामर्थी ज्ञातिशब्दास्तिलभ्यते॥ जाता वा इति। लिङ्गविशिष्ट
परिभाषयैको देशस्य पृथग्ना त्वेन ग्रहणाद्यभावात्॥ शिवादिभ्योऽण्। ननु विशेषविहित
निमित्तान्याधित्वाणो वा समासार्थीमपि आति कुमनेन लाग्रहणेन अत्राह॥ अपि चेता
शब्दोत्र पञ्जतेततः प्रभिन्नं याधित्वा परत्वा त्सेना नस्वैतीति रोप माप्ते इहपाठ सामर्थ्याद्
वाप्रोपप्रत्यपइ त्येव स्यान्नौ ग्राग्रहणात्सस्य प्रवृत्ति पर्यर्थमित्यन्ये शिवककुत्स्यवत राजन् न्दा
त्का मृविषाटते छ्नरविश्रावि ता न्सविद्व रा पि पाछात्पादि। गोत्र इति निवृत्तमिति। एतञ्च॥ २
त्यण। तथा वा त्राण ग्रहणामावश्यकमित्यके प्रराग्धिकाराद् इतो वस्यान्नान्य इत्य २ ३ ६।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

देव्यै नमः

त्य·

१६ ह्रुवाचि जेनौ केचसौपत्रत्रौनभवंत इति गो त्र इत्यनेनत र नविशेषराम्। तद्रूपयोरिति। निर्दि
शपम। नसा देशभवन्तीति भावः। तेनेहने ति· पचवसौ क्रिके गो त्रमण त्पमां त्रंगर हेत त हास्या
देवातिप्रसंग इति भावः। लोहितादिति। सर्वत्रलोहितादिसाना कृष्णेरतो कोपि खौत्ये षित्
सामर्थ्यात·डी षी सा शर्व नाह॥ वाम्रप्यापदीनाति॥ गर्गादिगणाद्व भृकौशिके इति पा सम
एवं द्विर्भू यहतान कर्तव्यमिति हरेरुणां दयः। कायेवइति· इत्यस्मानिमइति वक्त कप गीर
गर्दिगतोवाहोलो हितादिकार्थ्यार्थ सेनकाप्यापनीसिध्यति। वोमिरति· अमर्विस्यादित्र·
चार्हादिल्याद्या· यतरात्रा। पस्रतोः प्राप्नुवादिद्वि· रेवयमेव तिनिपमार्थं सूत्रं। क्रुकृत्
याम· विहितस्येतिपरिशेषितस्यपरिशेषितस्येति वोध्यम· एतद्यांआसइत्यत्रसा
मान्येनवचनिवलयग्रा क्रुकृतिप्रिपमिनकस्त्रकारतार्ष्या। आसइत्यत्र्तानीआरसेप
तौरीतार्ड्भानन्त। स्त्रिपामिबंसिध्यति तयापि पुंस्यां आसेपसतोहभवोऽप्रापृर १६
निवे तित द्वारणापवखवाक सत्त्रं कृतम्· असित्यादिति· नचैवंत्रसच्वयोकेत्परीतास्वि

अत्रिभृगु इति पञ्चमोऽश्वेति पथासंभवं ... यो ध्वजः। पयस्य ग्रहणं हुत्वा भागादत्रिभृग्वित्यादिनालु
गुर्भरत्ता त्वपि पुगायदृषिकगोत्रवचनं तथा नव तिपदानां यद्वा वर्षत्यासौ त्रताद्यस्यादे ...
यतो भ्याचष्टे भार्गवश्चेति च। भनादिति ति॥ अश्वत्थाम्नोपि ताण्डो महाभारते प्रसिद्धस्त
एवैश्च पाणपयापम्। द्रोणाद्य्पर्थः। अश्वत्थाम्नास्यादि द्रोणात्तथा पिप्पलादं तत एव तेऽश्वत्था
म्निद्रोणायन इति प्रपौत्रो भारत इत्यर्थः। ... इति पञ्चमप्रास्तोऽत्रेर्दुकः॥ ...
भाइस्यार्थः सत्र इति। अगस्त्यानां पूर्व इत्यत्रैत्यर्थः। ... इति वानुर्यं तथा देवा कतिगणोत्तमा इति
भावः। वेदिति सत्र सप्तराज्ञांमाशकाद्रुह वाप्रहरेतिति। विश्वामित्र कश्यप कुशिक भरद्वाजपमगु
विश्वामित्र वसिष्ठाः पराशरश्चेत्यादि गणादिभिः। गर्गवत्सव्याघ्रपात् पुलस्तिवत्स मणुवत्त ...
कपि कत शाकल कण्व अगस्त्य कुत्स जीव शवतक पराशर जमदग्न्यादि। कथं ताहि
मोजामदग्न्य इति। अननान्तराणां त्वपम्॥ अनन्तरे पि गोत्रत्वारोपात् धवः। पञ्चमोऽश्वत्थ
सत्रिपार्थे इत्यतो ... तत्रानस्येति सूत्रा ... गुतजेयास्त्रिवाप्रितिवानुवर्तते पश्चा
दिग्भोगो वे इत्यतो गोत्र इति च तस्य गोत्रे प पञ्चानां भिरणा दि। प्रवराध्यायगोत्रप्रसिद्ध

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह कौ० म० : १

१५ तस्यकित इत्यत्र कोगं हिम न्यायेन तद्ग्रहणं सिद्धं तद्धित स्यावेतोलातलमिति व्याख्याना त्कौं नव
नादूसत्रां तोरित्तोवधभवति॥ नवैवं हि फ नेवा न्वा स्त्युक्तिम नेन गुरुनिर्देशे नेति आचामा॥
तथा सति प्रातवाञ्जोरस्त्रिपामि तिसूत्रे प्रताव नाय स्वाना ऽाव नादिभ्यो न्यः स्यादिति॥
कुमः॥ धम्‌ः॥ शंदवः॥ शाकटस्यादि॥ प्रातवाञ्जो॥ पूगाभ्यो ग्रामणी सतो वर्तमानात्ता न्यः
स्यादिति॥ प्रातेयाविभ्यः कापोतकौः इत्याचुदाहरिष्यति॥ सास्त्रिपोकिमा॥ कपोतका स्त्री॥
तद्धागत्यादिति॥ न्यादयस्त द्धागाइति॥ सूत्रे तो तिशेषः॥ पूर्व न्यवते इति॥ तद्रागस्यव
हाद्व्यवनेमेतिशेषः॥ कौंमावनीति॥ इह सति न्यवध वपवेयाप त्यागमातो रितिङीषभावे
तपि स्वरे वाडिशे बोधेधाइ सार्थः॥ पाजिसोऽश्व॥ न्याधिकार प्राक् गोत्र ग्रहणं वजित्ते
विशेषांनकुविधे पत्य फक्यो व्याख्यानात्॥ देतरतह॥ गोत्रे चाविति॥ गोत्रेकिं मा॥ धिपादस्
समुद्भव कद्धीपे भवः द्वैप्यः॥ सुतं गोत्रि भवस्यात् इ रविकि कईम सोतं तमिः॥ तदप से व॰ मा
मूत॥ कक स्यादिति॥ सामाध्यायिवनपम॥ शारद्वद्ध नके मध्यः शारद्वतोपत्वं नभवे
ति॥ पूर्वमित्यिंयात॥ एवं शुनक स्यापत्यं नभव तिवात्सः॥ अतोऽत्र भागयिश्च वात्सा १५

क्रियते तस्मान्नात्र प्रत्ययेन पुंवत्तिनाभिधीयेत किंतु प्राधान्येन स्यात् तत्रश्च गार्ग्यस्यापत्यं स्त्री
गार्गी तस्या इतो पुंवत्संज्ञातिवेध परत्वेन इति प्रत्ययाश्रयेण न प्राप्ते न पुंवत्संज्ञेति। अत्र
ग्रायमाशयः। अस्त्रियामिति। वाग्गोहि भज्यते पुंनीति शब्दरूपमनुवर्तते परिभा
षेयम् अत्र पुंवत्संज्ञाविधानं तत्रास्त्रियामिति लुप्यतिकाऽऽस्ते इति सिद्धस्य गतिरियम
अत इति तु एवं पुंवास्त्रियामित्येतस्य सूत्रस्य विधिर्पुंस्त्वे म। अत इञ्। चकारस्तत्र इत्युक्ति
स्यापवादः सुचनात्तत् क्रिते तथैतिरिसम्भुपगमे व्याधिकृतेभ्रातिपदिकस्य न वै पर्यादि
नु प्रवेशनमस्तीति ध्वनयति। अदंतं प्रातिपदिकमिति। अत इत्यस्य सुपन्तवि
शेषणतासेतु इञ्श्रवणं एव सदिति स्याद्दितरस्तायांत्वद्वि इत्या दिनसिद्धे इति भावः। तप
रः किम्। क्षिप्रपः अपत्यं शेषः प्रतिपत्तांशशारथायेत अत्र तत्स्वेहमित्यपत्यं अपत्यं पत्यवि
धत्त्वापवादि वेवा। जहादिभ्यश्च। जाबालोऽन्द्रतिधातौ केवल स्वाधी हारपत्यवोगास्त्रस्य
ना त्ताम् अपत्यानि इत्ययं विधे सोपाहवितरिति माधवो नहं चिन्त्यमिति ध्वनयन्नाह वा ह ॥ हरः ॥

श्रीदुर्गायै नमः

त.स.

१६

पृ १

कान्तिके ग्राह्ये नियमार्थमिदं मित्वाशवेनाह गोव प्रत्यवान्तादेवेति ॥ नञ् मूःस्यप्रश्न
तमन्तात् पृथग्भ इत्यर्थः ॥ मनोरस्मापान्तु भुजप्रत्यया इति प्रथमैपत्से ऽर्थे इत्यादिषि
तम । अत्रेदं ह्लि पञ्चमाहो वृत्तिविषयन्त्विते तस्य प्रनस्ते तीये प्रत्ययस्या इग्रा प्रौ
ति धार्थमेवेदं व्यान्तानु नियमार्थमिति प्रगप्रत्ययान्तो त्प्रत्ययोई धीरस्यात्त ३
स्मात् इहावित रे आपस्यमिति यन्नोभ्रावती पठितु ॥ अन्तेसाङ्गः ॥ आघ्यन्ते गो
त्रापूनी स्वावर्स्यकेनाग्रा पृथत्त्वप्रत्ययविधानादितीवेन नियमते वृत्तिगोभारद
वेतिवंवत्तत: प्राणामीति यन्नोरासहायव्यवकहवता भवतीति गोत्राद्ये घून्वे
वेति विपरीत नियमस्सिहन सूतो व्यावर्त्यो स्ताभात् ॥ न वशो विकाः स्वाद्वदे को ज्य
वर्तीद्वति जा यम तो वैसुगवीतिदिशङ्गात् ॥ स्त्रियां लितिः वद्य त्री स्त्रियाणि मिल
शौकगाकतपास्त्रीभिन्ने वृत्तिगोत्राद्ये वेत्यर्थः ॥ क्रियते तर्हि स्त्रीभूवंयसहलाश्र
तिथ धातुगतिभुस्त्री भूप्रत्ययोनां परं प तात्प्रत्यये ते ॥ नवै कोणो गेहत्सनेमेव
निस्ता: पृथ्वंतसवाजाधात् ॥ आस्त्रियान्नवृत्ते प्रत्ययइतिजाकायेभेन पक्षि: १३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्तवा सा पातीपरत्वगोत्रेयोधनीयेत रिपद्
नातरवत्रिति । नवैवमत्ताश्रोः परं परायां द्वाब्रकाम्र यत्वरा नाना इत्याइम्रन्ताद्दिनपत्र
पत्तस्यात्त धगागर्व इत्याद्दे पश्चाद्दिपरं परेति दर्शिताषाम्बो वगाय इ सत्राता प्रत्ये पवरं
तिता द्विन्त्सम. फग नातकृकि नाउापवन या आद्र सत्यामपितस्यात् निबद्धा भा वाद्दि
पितृ रवेति । तेचतुर्थ्यां पत्यदूवे पूनि विगन्ति इत्याद्यवनि कथ संगाद्दितिद्दि ॥ अपरं
त्रवसपाना इय पुंवप्र सपइ ति द्वयोः परं परा ते गोत्राघूनीसूत्रे सत्य सत्ति व गो
मेतु पूनि निवत्ता भावे परं परा प्रसज्यते ॥ सा वे कक त्ता न्तिपमेन व्याव सिते पत्र्व
तीपवन्तेतु गर्गा चतुर्थे पू निमत्तस्य प्रकृत्यना राभ्या मनि कात्यत्तिः पत्र्व मेतुाज्ञभवः । तत: प्रा चामपी तिद्दि
व डंगा श्वतु पेया वेतु मास्य प्रकृते रेक स्मा द्देयानि का सत्ति न्यन न्तराप सथा व का
ता तेष्वा ते प्यत इम्र स्तूपानिबद्धा भावा द्दित्याद्दि । वथा संभवं तत्रो द्यपत्यपर्द्दः गोत्रा
घूनीति । श्रस्य त्वस्मिन्सूत्रे मुख्यमते प्रथमा द्देपूनि विवक्षिते गोत्रप्रत्ययाः
तो द्युपत्र सपो त्यत्ता लिवे सिद्ध्यति मत्त प्रकृत्यना रे पुंवभ्योपि स्यात् इति पाद्दि

श्रीराम ९
तत्त्व
९२

दीति। अस्मिंश्च पक्षे औपगवस्यापत्यं तदुपगोरपत्यमिति उपगोर्यद्यपि प्रत्ययस्तु
न न व इति कं प च वि सिध्यति तथाप्यौपगवि रित्यलि कं प्राप्नोतीत्यर्थः तत इति॥ इदन्ता
दित्यर्थः॥ कृ मिमो रित्ति। कृग नाद्रिमर इगन्तात्कृञ॥ अह नासु नरिसर इत्यादिपर्यवसा
नं समासस्यमित्यर्थः नियमार्थमिति। न चाद्यपक्षे तत विलाषावकाशेन प्रत्ययेन तत्सूत्र
सूत्रस्याइनन्तरापत्यमुख्यसंबंधे चरितार्थत्वादेवं गोत्रसंबंधे विप्रकृतेरन्या
पत्यात॥ तथा चौपगवशब्दादिवि प्रत्ययो दुर्वार इति चेद्रात्र॥ गोत्रेत्येव मन्निर्देशे कृते
तानेकप्रत्ययप्रसंगे एकप्रत्ययप्रत्ययः स्यादिति सूत्रार्थे कृते औपगवशब्दस्याप
त्यप्रत्ययानन्तरापत्ये च सुप्रत्ययस्ततो नोपपद्यते इत्यनेनाप्यपरं पदसंबंधाभ्युपगमे
नाद्युपगोरपत्यं तदुत्पत्तिर्न स्यौपगवशब्दादिति सिद्धमिष्टमिति॥ अत्र केचिदाहुर्व
त्रे॥ आद्यपक्षे प्रत्ययपरंपरा या प्राधान्यात्तामेको गोत्रे इत्यनेनैकः प्रत्ययो विधीय
ते तथा चैकोनानेक इति पदार्थोपस्थितिपक्षे सूत्रे कृते गोत्रप्रत्ययान्ताद ९२

५९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

भ्रावामिति॥ पितृव्येत्यादेपूर्वः। पितामहश्च पितामहादपत्येनामपी त्यर्थः॥ अत्र व्यमाशयः॥
भ्रातृशब्दः क्रियानिमित्तो नेता। भ्रातृपर्यायः॥ नयत्न्यनेनेत्यपत्यमितिव्युत्पत्तेः। पङ्क्तिं
पातीतिस्त्रवे भा द्यपकृताद्धृभेतिल्याताव्युत्पत्तकात्करतो पव्युत्पत्तः पङ्क्तिमिति व्या
पतन्नेतत्रस्यापत्यमितिपर्यायितोऽर्थः॥ तथाच वैयाकरणपितामहादिनामपतनेहे
तु रितितेषामपसंभवति। प्रसिद्धस्य पूर्वहितोपितामहादिनामुद्धृतेतिन्यतरकाधी
ती पुमान्स्त्रियो नेपु अपसंवो तद्भ्रूपस्तिसूत्र[illegible]प्रत्यान्यगणाम। अप्राप्यपन्नेहि। अपत्यमिति
गौरादी कत्तिरभिप्रायतीपास्यात्पमरत्सुसूत्रभाष्यादिविरोधाद्वैयत्यद्दति॥ तस्माद्भाद्ध्रति-
भागपत्ने प्रत्ययमात्रानियतवेद्यमेतत्स्यघूनसंलोभ्यो निको त्वत्तिनि कृतवेद्
त्यर्थः॥ औपगवादिमस्यादिति तत्रीपस्यापत्यं प्रत्ययन वपत्यादित्यर्थः॥ तत्र अपत्यति
सत्रेसिप्यन्ते औपगविरित्यनिष्टवेद्यस्या तौपगवइतीष्टं तन्नसिद्ध्यतीतितो ध्वम्-
व नीयमेव इति- जीवद्वंश्यापुरुषसंज्ञानांसत्यां नोत्रे स्वस्ता नेतिभावः॥ इके शिवे
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
तत्
११

न प्रकृतिभ्यः कमित्ति गोत्रावत्येयिधानाद् आव्वतइन्न भवति कृतेव । एवं नाडायनस्या
पसे विभयति ॥ नञ्दुष्कृतान्तादित ॥ दुष्कुलियमातॢ...के कस्मिन् जो त्रेपुगापदेके प्रस्वपाद्ध
पास्कृतीर्थी सिद्धिलक्षणं फल स्तु आरंभकृ सम्मत मेदेन पापस्थापयति ॥ गो त्रे स्ये को नेति ॥
संगो त्रं तत्र इपेन्द्र पैकोन संख्यानात् तीये युवोः परं पराव तु वीत्र पारांत पत्रमे वतुरातकि
स्वारिपरं पराप्रसज्यत इत्यर्थः । तथाहि उपगोस्तु तीय ग्रापिता सोः परं पत्त ॥ वतु
वीर्यासा स्कृत्तांपत्र मेत्य रिसा स्फूर्ति भाष्य ॥ यद्यपि त्रयस्यलिंगे ति शोपेनादाना इरप स्या
इतिभाषी नीपरं परे पुल्लिङ्गसिं गद्ध तेल पाग्राणानार्दे प्रपद्यते इत्येना स्कृमिति उ
त्तिकमा जाति प्राप्ते राप्रसप परं पराभिधानं वोधामन् । स्वघ्नसंलोभपइति ॥ स्वगोत्रे
तदेयन्त्रपापन्न संलोभ्यः प्राप्ति पदिकेभ्य-स्तृतीयेर कस्मादिति को त्पत्ति स्वतंत्र्यंघा
ध्योपवर्गापविभ्वइस्वाहित्यर्थः । भावपतंत्रियनु रवेति । तथा वामरः । ग्रालसेस्तानप
स्वनु सुतः पुत्रः स्त्रीषां तयमीष्याः दुहितरस्त्वेपिपतेतो कंतयो स्समेइति मुद्गणत्वा ११

नामलिङ्गानुशासने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वद्धित्वमन्तरेण पररूपं स्यात् नास्ति प्रत्ययः स्यात्तर्हि गोश्चापसे एक एव प्रत्ययो न स्या
तः स्यादिस्यं चाप लघुस्वं तत्त्वतिब्धेन्नाच्यः इति वार्तिकाप्रत्येव नेन संग्रहीतः इ
त्याशयेनाह गोश्चैक एवेति। अप स्वप स्वप इति वत छान्दसिकाः ख्यैधाः। अ
वकृशर्द - प्रथम पर्यायः पूर्व प्रश्वापत्यप्र स्वपरश्च न्यस्तस्या च प्रथमा प्रकृति
र्गोत्रे ऽपत्यप्रत्ययं लभंते इति सूत्रं व्याख्यानेन चैतल्लिङ्गम्॥ अचोऽञ्णितो एकस्थान
वेलुम्ते प्रथम मानवेति प्राथम्यार्थस्याः प्रतीतेः। वस्तुतस्तु प्रथमादि संधिका
रान्ते त्रै प्रथमादेव प्रातिवर्त्तिकादपत्यप्रत्यय इति व्याख्यावैकग्रहणमिह स्प
ष्टार्थमिति ख्यातुः औपगव इति। उपगुशब्दस्य प्रत्यये न स्यो पगवशब्द इति
गोश्चापत्येऽप्यनन्तरापत्य इत्यासोवभवति किं तु पश्चेगेव। सर्वं गार्ग्यश्चापि
त्येपि भवति न त्वत्र पश्चान्तास्य क्व प्रकोगो प्र इति नियमात्॥ नाडायन इति॥
न स्थिराजार्द्द इति। गोचेगार्गश्चापत्यं तिस्रिति शिख्या ... अनन्तरापत्यं

द्रव्यवृ॰
त॰स॰

कमिति। इह खल्विति स्वार्थः। द्वितीयाश्रितेति। अनुवर्तमानं समुच्चयनं इत्यर्थः। पद्र्न्दोः मुमभवो
रिति तद्वैयर्थ्य विवरतीति॥ व्याख्यानेन यथासावेतिम ता महे [illegible] मातरि चेति। स्वन्ति
१० हित स्वाभूतरीसमभाता महधातसे वर्णकद्वसेके॥ मित्यपुत्रे इत्यन्यो। कर
सोनु विदट खेपिप्पा ता महमातरि चेति पाठः॥ नीयतिकिमिति। नीयतिद्रुवं
किमर्थमिति प्रश्नः॥ अतएव मतेमतो येतु तदं संगच्छते। अन्वक्षिपिमिमा। अ
तरि नीयति नीयतेः निकस्वोमाभूत॥ पूर्व सूत्रे नु नीयतिमतस्य कलिपसे
पुत्रसंज्ञार्थमिति साव काशम्। उद्घस्ये चेति। वार्तिकमिदम्। पूनश्वेतपद्मम
पि। चूर्णेगोत्रे। जोग्रहति जात्य वेन्स वैकवचनम्। एकशब्दः संख्यावाचीतो जे
प्रिमिलिते पत्यत्य बोधकं प्रत्य पत्रक एव स्यात इगुन्के गोत्रापत्ये प्रथम [illegible] क एवं १०

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समावेशेतु गोत्रे लुग नवीति फक्फिञोरलुक् प्रसज्येत नच परत्वाच्च निलुगभवि
ष्यतीति सिद्धिरिति वाच्यम्॥ ततोविप्रतिषेधात्फक्फिञोरन्वतरस्यामिति विक-
ल्पावतेः। नच सिद्धान्तेपि हि कथं फक्फिञोरिसवं हि पूर्विलुक् एवताव जातेः नन्तु वै
सार्वधातुकस्य सदानन्तरस्येति न्यायात्॥ पघविप्रतिषेधाद्योपि फक्फिञोरिति
कल्पः परत्वात्सौत्यार्थकश्चेति लुक् प्रवृत्ति जाघ्यते गर्गे शक्रांत र्प्यतापि परत्वादन्तरङ्ग-
त्वात्संनिपत्या सौत्यार्थकश्चेति निषेधयुक्तिमत्याङः। आत्तरि अर्थं स्यात्पर्युदासमा-
श्रः आतुनवंस्यः डस्याद्वत्प्रवं थ्रोवंशपइत्यप्रभुपना मात्॥ अपसंयोत्र प्रभृतीस
गुवत्ये वोत्रप्रभृतेरिति षष्ठ्या विपरिताम् मातृस्थितमाह। वंतुर्थ्यादि इति॥ अत्रापि
मर्पः गार्गीति पुत्रतेष्वापि न यस्ये अन्तोपुत्रसंतकेइति॥ या-त्रोस्विन २।६।
संजीवतिपदं लिङ्ः तं नन्तु वप्रभृत्य तमिति व्याचष्टे जीव इत्येति॥ वोजीवति सोपुत्रसंस
कोमतन्तु स्थविरतरे जीवति पितामर्थवक भवति नन्तु गार्ग्यापत्यइति भावः॥ १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हृक्लीं नमः
तस्य

२

यं सस्तत्र प्रयोगेश्च नः॥ डिनादिः सोते॥ येत्र प्रभृतीत्यनुक्तं तमध्याख्यावपरिस्ताप्यते॥
प्यारख्या नागेहात्राचूर्णस्त्रियामिति सिद्धघे त्वाहः। पौत्रादेरिति। नुशब्दो भिन्नक्र
मः पूर्वे सस्रता सरो वोधमः। स्यैवै गणार्थं इति प्याव के पूर्वसिंहमेवेति तेनैकसंज्ञा
छि कार्य हि भूतिपोरणि मोवेष्ठधसंख्यो नं किमावेश इति भावः। नत्वस्तु सरसा
ह्वपस्वशमावेशः क्वोहाव इति वेन्येयमा पैरी वाइत्यसिद्धिप्रसङ्गात् तथाहि। भासं
कोरपसं शतसंख्युः वैयाति पुपानादिरे। शतसंख्या इत्थौ। शतसं के रूपं पं शतसं के पुंधि
व सं शतसं कः। पञ्चि प्रोश्वे तिकृत् तस्य वै सात् प्रश्वेति सुक्॥ ततः शतसं के पून
र्धाईं इत्यपि विधन्ता निमस्वे त्वत्ता शतसङ्घा इति भवति। तन्धातवीसापा प्रेप
संभोत्राव संधावी सानावे स्यति। वैसस्तस्यापसंपुधा सोता धाय इतिफि रा तस्वपे
सात्प्रश्वेति सुक्॥ तस्य वैसस्यपूर्वः स्वत्रा वैसीप इति भवति। तत्र गोत्र पूनोः

२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवन्हा पामेव पयास्वादिय मर्ष्यन्तत ॥ तेनमंत्रो पगत्यइ स्यायच्चरतार्थ स्वाजो त्रसंस्था
सिद्धमिति ॥ नच्युतः पौत्रसादिकशाक्यवद्गोत्रकृतकं किंत्वपवस्यमेव ॥ अनपत्यागोत्राधि
कारस्यापत्यार्थस्यैव गोत्रसरस्वतस्य इति ॥ तत्पपत्याधिकारे गोत्रपुत्रसंज्ञाकर
तासामर्थ्यादपत्यमिति सम्भवत एवेति तेनैनकप्रयोजनसिद्धो किमनेनापत्यग्रहणेन इति
तिचेद्वाहुः ॥ तेनतन्नगाइयवनस्यकुले नेमन्नपइशाक्यापद्मत्रिपाद्मीयस्यादिना
विहितावडः नाद्यपरस्परवग सन्तोनम् ततः प्राक् तुन प्रत्ययाजोत्रपुत्रसंज्ञाकरतो
नादिष्टं न्वत्यादिति यत्नवतो ॥ तथा चापत्याधिकारपाठसमर्थ्यस्यापत्यवाइपत्या
संवंधसंबंधं निरतकरणाय पचुनारपत्यग्रहणमिह कृतमिति ॥ पौत्रप्रभृति इति किम ॥
अनन्तरापत्ये माभूत् ॥ कौशिः ॥ गार्गिः ॥ नचैवमव्याप्रत्वः पौत्रे गार्ग्यस्यानन्तरे ति
प्रसंगइति वाच्यम् परत्वपौत्रादितं प्रत्येव गोत्रसंज्ञेति स्वीकारात् ॥ एवञ्च गो
त्रिप्रत्ययानन्तरापत्यस्यैव विवक्षायाम् पत्यगर्गप्रति गोत्रसंनिकृष्टमिति स्या
इवंगार्ग्योघानि तिसिद्धं ॥ जीवतितुवंश्ये युवा ॥ पितृपितामहादौ वंश्ये प्रतियन्थो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ये नमः
सप्तमी
९८
६

सापिंडयादेर्महाविभ्रमा काचापि कल्पे तेन वाचयादेन मन्त्रे ऽस्य गोत्र नप्रवर्तते इति पारेयप्रथे
इत्यत्रयथाग्रहतो न स्यात्वितस्या दिसाशंकमाह। अथवतस्यापाग्रहस्तान्मुखेते दिति। नातिसा
हिति। गोत्रेवचतोसहे तिशेषः॥ प्राचीत्यत्वात्तस्यादि वितस्मातेन ग्यात्वात्तद्भिश्वेति
ष्टा तानितयने ने सुकृतं तदुभय ... विता त्रा घन्यास्त्रिवामिति सूत्र प्रभा त्वान्नुते
धेनुगोत्रस्य वरतो रिस्यत्राकृतिमतो त्रमेवगत्सते न त्यपस्पमात्रमिसाशते नप्रथे
त्रमिति ये धामिसाह॥ सूत्रस्यान्महोपसर्गनिक्रमेतो दाहरति॥ अथवपतद्दूस्या
होत्रो तदिति। उक्तः प्रस्तावसंधारिप्रवाहो निर्दिष्टे तेभ्य इत्यन्तरः॥ तस्यवाप तेन
वागस्तु माङ्गवेभीक्वाइतिवत्॥ अथपसंपोत्रा। नचपतन्महतां पर्वपौत्रा देरवत्स्याप
प्रिधानस्यितमाह॥ अथवस्त्येनागिर्यन्त्वितमिति॥ हि यन्त्विसमिति विभा। वस्तुतः
पौत्रप्रथमस्य पक्षे वत्येन पिण्ड [illegible] स्यते नगर्णि स्यादप्रीतितत्त्वमाभूदित्याह॥
अन्वेतुवस्तुतः पौत्रादिनामेवतत्त्वेनापि यन्त्रापा संज्ञा माभूत्॥ अथवस्त्येन ८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वतिति सम्भूनग्यतेत हिरण्यमेव समर्प्य गृहराणि स्वाहुः। तस्याप सप्रिस त्वं क्षिर्हि छप
इवमधे प्राप्य क्षिकमेव प्रकृतिक समर्प्यकं नत्यप संत धाव प्रकृसाक्तो न्द्राणां तं हिंगत्र
हि च्यतइति चिं तेन प्रथमानि त्वमेने ति प्रश्नः। नमप्रव वजाउकादिति। तस्माप सभिस्वाहि
नोग्निहितः प्रसवापवधा वक्ष्य तोप। आदिशाय्य इद्मुप गम्यते। तस्माप स्वजाव फादेव इतानि
शब्दाप्र सचोभय लिखितं शाद्भू। स्यातानारसाक्षं प्रथमा गृहस्तामायश्वक विति मायः॥
नमूपगोरप समिति नवकोऽपसया शुक्रस्याप्राप्तमे स्वपत्समुपगोरितिया को प्राप्यस्वा
स्वाहाय पसवाव का त सपइति वेन्मैमम त्येत्रतावेन्तं प्राप्यम्यं तिप सा त गमःत
श्रीवसे नतु वियत्नाने न्तम लिखतं मनप्याप्रथमादि सोतं निरपेक्षं स्वाहिति। वक्ष्य
वैश्वामूरिति। यव मर्धः। पचेन्द्रो देवताऽस्वाह त्रिवन्द्रं हविरिति प्रपमांसा स्त्रिसवोम
यतिस्वोपगूरवसम स्वदेवदेता स्वोपगवोदेवहतः देवहतोपतसम स्वापवगोदेवह
लिहवगुरिति माधुर॥ वतद्युके पदेस्वहम। नमप्यवाहस्वाता छितः समासोवि
सपवाधेत॥ नवाता छितस्वाचेकलिखकत्या सम्से सोपिप्रहिब्य सिवा स्वाहा॥ वत्रो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हरये नमः

६

र्थं स्वोपयोगाद्यभावत्वाभावेन लक्षणप्राप्तिरेव नास्तीति ॥ ननु पञ्चम्यादेः [illegible] स्तेनेष्ट

स्य ग्रहणस्य भावात्सिद्धं [illegible] अतो योगविभागः सर्वत्र ग्राह्य इति [illegible] प्रातिपदिक [illegible] का

मितिः श्लोकः [illegible] संधेः किमिति । यतस्तेन लाभसंधौ कृते तत्र कृतार्थत्वमेव प्रत्ययो भवि

ष्यतीत्यविधिकारात्सूत्रस्य सामर्थ्यमर्थग्रहणानियमिति प्रश्नः । अकृतेति । पञ्चमीपरिभाषाफल

प ८ — र्थग्रहणानर्थाय पितेति हि हेतोः एवः । श्लोकितः सिद्धं इव । साधुत्वा [illegible] मितिः । अ

न्तादेः परिभाषां प्रपञ्चयाहमम् ता अकृते सन्धौ अकृते संधे एव प्रत्ययः स्यात्तन्निवार

णाय समर्थग्रहणमधिकारः सूत्रस्य मानवशपक [illegible] तिभागः । प्रत्ययविधौ तत्र साम

र्थ्यं पतितिनि [illegible] तस्य मीत्सवित्रशे बेतोन्तः तथाविधिप्राप्त्या । निवर्तकांश एव वरिनि

षिञ्चतत्र तत्सूत्राध्याय शिक्ष इव एवायं । तेन यथोपगत्वोद्देशिकमानिसाधितं सिद्धमन्यथा ८०

अयोपगत्वः देशिकमानि साहेस्यात् ॥ अशिष्यमानानामित्यत्र ईशब्देऽहं लिङ्मावदितुमे

दियहतो [illegible] गित्स्वतरपद्रलोपश्चैव पत्रामृतसंघियहतो नपरिभिन्नितानाविहितो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्पुनर्धात्वर्थे धातु प्रत्यये तिरिति प्रत्ययमिति स्वयं तत्र प्राधान्यं प्रतीयते । स्व प्राधान्येनैव वृद्धिरिति। स्या
देतत् वक्ष्यादि प्रवृत्तिर्न तु तात्पर्यादिति पर्यालोचनायां वृद्धिः कस्मात् नेष्यते ॥ एवं सो
ऽपि धर्मो ऽपि व सर्वे भिन्न नाम्नो रूपेण प्राप्तिः अर्थस्य प्राप्ति तत्रैव भवति स्वरूप अर्थे पद श्रु
यौ धात्वर्थे धातु प्रत्यय इति सर्वे वृद्धि सिद्धिरिति ॥ शब्दो धर्मे सन्तान सेवित इत्याह इत्या
दिपतिः । तस्य स्वरूपेण लिप्यते इत्यर्थे वत्स समूह भिन्न तत्र नाम तत्र भवति पचिते ताद
र्थ्य तत्र प्रवर्तते इति कि वक्तव्ये तत्स्या यथा भिन्न स्वरूपे तस्य वृद्धिः ॥ वक्तव्यं तदुक्तं त्वाद्य
र्थ इत्याप त्वमिति तत्र पूर्वं पर्यन्तमेव पुनः गतिः प्रागतः किं स्वरूपेऽत्र तात्पर्ये पुनरुक्तो धातुः ॥ समा
धत्ते । धात्वर्थ इति । तत्वार्थे भिन्न त्वरूप युधर्के सर्व पक्षस्य धात्वर्थ वृद्धि स्वरूप त्वं कृतं भ
वति सर्वः पक्षे तत्व वृद्धि भिन्न तात्पर्य धात्वर्थ सुधर्मे वृत्ति तिकं शास्त्रे प्रशंसा
र्थ नास्ति स्मरणादि धातुः स्थिति पर्यन्ते प्रयोगे धात्वर्थे प्रयोग इत्यत्र स्पष्ट प्रतिपादितम्
भावः ॥ ऽत्सर्गश्रोत्पन्नो सोऽइति ॥ सो ऽप्य पदार्थः प्रयोग भावः स्वरूपे तिवो गतिमा तो ८
र्थ इत्यादि प्रकृति सं प्रयोग प्रत्यय प्रयोगात् ऽथा दि प्रवृत्ति तिसंयो ऽपि

६ ऽवकाइति॰ अतर राणाइवऽऽको॥ धनवमारणाइति॰ इत्याह्वः॥ नदु इवग्र अइतिविपात ॰ बोसिरा
तीतिकल्या भावस्य गुणा सुषिव अइत्यो ऽशनवकाशः॰ कतेव गुणा वाइशो वाद इवधा पाइ
तिकधा भावस्य अतिआइ अविशेष्वि रितिा पदत्याद्विति भावः॥ अनेपोव धाधरको रवका शोमे॥
णावकः॥ आस्तिन्वद्वत्तु तत्ववुत सेपुश्रुतः॥ तथ्यत्त्व नागतेइला होतुमवप्रसं गेवरत्या दाद्वि कछि
देवभवतिस्य नखाडु तेघुनेन॥ शएरू इत्ति व्याप स्ये थाश्रपरा॥तरा॥ अनुशाति कादिषुषुव्य
रस वद्ध कस्वपा होव्यत्रासिंगम॥ अ॰ वपाचुव धावकुी भावोवेत्तकरस्वादि करशाद्वि॥ सिद्धा
लेषुवा दोऽनर्थकस्वात्॥ नवपुकरस्य पाव रती तत्वेद्वकिवो छुकरस्वादिकऽ स्वेत इवमनु
ब्रातिकाद्विकल्यावरवकः॥ त्रितिलि वेदोष धावके॥ स्त्रीकाल नु कि तीतिया वप्रम भनप्रि
प्रा॰ छुनवमवती साद्वि समाधान स्वरूपतेद्विव तत्यात् वते नाम्निन्ने विशेष पाध धाधु
कभावेनदु ववघात इतिशंकानिरसाऽन्तःश्रावकेसस तीसमधे याधनं भवती सस्वो
अवतीपवरा रो॥ नवेनवपि भागतइत्या इाघु वधावद्वि धी भवताम॰ वेणवइस्प अस्या
दिव द्विवकति यस्तावामुपधावद्ध द्रावाश्राफ पांत छाधः स्वादिति वेदव्याचुः गागता इत्या ६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ततोऽस्ता न सै स्वराज्यद्य व लोहधिंच प्राज्ञः किं स्व पुण्य पत्स्व पर्णी सं स्ति तस्य वीथि मोऽ मेव
पुनि स्वर्पः पूर्व वीसा वा श्राव स्वेगो श्राव स्वेवु वाव स गगेह स्वेला पै स्य शांकः प्रवृ स्पत इत्याह
पै सः शि ता पुत्र स्थे ति। पै सा रिषु वे इमन्ता: शासं किं पास विक मो ऽ में घवे न लि प्रभ, त व स्ते
षा इ म्स पा चा मि ति दुः किं सिद्ध प्रा वा म पर्व: पा ह इ लोयम्। तद्ग्रा मो घ्रा रा: गता स त्र मि इम
त ह्रा ज सं इंका पर स्य पुण्य पत्स्व पत्सु भि स्वर्पः। त द्यु मो यं प्रा वा मि ति। इह ब्रा यां य ह स्ता गा
त्र विशे व राम न तु प्रा वा म प्रच्छ दि। पा दि य द्वि क स्वार्थ मि स त्र पवा स्थि न स्व र ता म्॥
रादिः पि ते त्या दि। इ कु स्या प स्वं गो ऽ श्राव स्वं व पुण्य न्ता नि: पुण्य पत्स्वं तु हा न्ता प ता इ ति भा
यः। नो ती स्व ग चतु इ व व न लि देशा इ ता प ह स्या प्र थं घु। घ र्ष धि न ती रि स मि पु स्या ह तो
स्य त्या शि इ ति। दे व मि त्रिः दे प न स्वे श्वा के लि के श्रा सु रि नि मे पि वो क र त्या दि ये क र्ता र्ता दि तो स्य
स्वादिः का स न्ता ति कृ त स्य गो श्राव त्वं का स्य: गजो ऽ रि त्वा घ म न त ो पु लि व त्रि स्रो श्वे ति
कृ कुः। का ती पा इ ति। श्राव स्य स्व वे लि व सो प: त स्या व स्वा त स्वे ति न स्य स्य ग्र ह ता। कि ञ्जु व
का शा त शा म्रो व न न स्से ताः च्छि त्या श य ने ना ह। घ क्का रि ति। व त्र स्प र्धि भ्रा ह र त्स भ्य: श्र ज कर ता

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इयवर्तु- तस्मै हितमिति ह:। इदमिद्धोर्यो सर्वत्र सवि पूतिगोत्रं नइ सेवं सत्र पिताक्ष्म ।

५

तिस्थक: । सं कथं गरि स्तोत्राव स्तं ते तो व धा स्तिवु र:० तक्किते ति किम गार्ग्य-गार्ग्यो:म
गार्ती ति किम- गा- गीतेः गार्गीय त्रिति । तस्मै हित स्विति ह:। पुनिरु कु । प्राग्गी
यत्ती पद् तिय सं ते भ्र वीति व भ स्वपाह्नि का । ह्र प्र स्वपइ तिस भवते तदेत दाह
प्रा- हि य ती वे गा है म सो वइ ति प्र स प स स्थु नि ति संज्ञा का । ताप्त स्वीत्रप: प्र स्वपः
स पू-नी स येत द्विशे व्य ते तथा व पू तिप: प्र स्वप स्तं स्व ध्नु भि सर्व स्तदाह ॥ पु प्र स्वप
सा ति । यन्त्य माता इति- प्रा वा म ब्दु हु त्सा मिति व-न्य माता: प्र जा दो ह्रि म-
म यो पु का प न ह वं प्रा- ति प्यती वे किम । गये वु काय ती प मं तथा वं- छु वं क यह
तां श प्र म क र्तु भि ति मनोरमा स्वितम । त व दि पक्कं क्क ओरितिसवेपु-नीपस्व
व उ पु क पु ति रानु यपती वेति कु शोवं सा हु यानु ते वे म सो छ प इ ति भाव : । वे सादि
पप्व । तत्र प्र द्विपा वे स्व तो पूनि सु भि ति य तें ते त दाह । पु य प्र स्वप स्वल भि त्ति ।
पी सा या वे सादि । प्रप त्वे तो धि हि ते मा- प्राप स्वप्न सोव व क्र मा त्र इ ति य न्य वं मा

॥ स्वपदे ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मोत्रे किम। मोत्र्यार्थकप्रत्ययस्यैव लुग्रपष्याख्यात् तन्नेह कुंवत्यस्वोदं कोष यत्न यत्स्वे
इमयारंम्भ• कुंर्वन्तीव इति शब्दो मोतन्निति बनो। ताभ्यां कृत्यहुवे वि कारे नुतादृश्ये
तन्मत स्यात्कृत्स्वे पुनिभुक्त॥ तत इदमर्थे वि धीयते तेना ... त्यमवतिष्ठ इति ...
यभाणा व्यशेतिभाव: चिरन्तितेइति। अवी ति विवपसपूर्परसपूर्मी येनु॥
पद्कृत्ता ... स्याघ्रापूर्स्यादि तिभाव॥ नमीरात्रां अपवसत्य हि त्यधियन्ता पं वश्रो ग ५
श्रवतिसुकसवाम्नाद्यिप्रत्ययो व्यक्तीधि तिडने अप्रतितिष्ठद्वइ तिमागर्वशाकप्रक्षु कृतेत
स्वपाहाए: पश्चे लाकार सोवेव सोपार्थमा हम्रा वत्सस्वेत्ति। सोत्वेक व्वाइसतो सोव
इसन्धेवर्ति तेसर्पतिष्ठे सतोपाद्र तिकस्त स्थित स्वसतोहस्यइति॥ तद्यहस्यः व
रस्वेसादि॥ व्याभीपते व्यस्त्रोतो नासिद्ध: श्वास्मसामर्थ्याद् इत पदौव धोपाइ
तिनानुवर्तितिइतिप्रवचक्षे। पकारस्येति• अवापत्त स्वेतिकिमे। सो कारपक:।को

सार्वकामस्तित स्मान्मनं स्त्रमाविति वचनान्तासेमेव स्त्रीकर्त्तव्यमेव ॥ अन्येतु
स्त्रीपुंसयोर्नुकूवेत्सस्तु ॥ अग्नाये कालविवन्मितः तस्त्वचयसेतिचेति सोवे स्तेवि
स्मान्नियत्स्या हिंस्तेकेनभविष्यतीति । स्वयमेव तुल्यानिति स्त्रमे तोयदीयवाद्विजो
नभस्त्र वामोहृदयसंस्था नमाहितिमहेदस्याद्यवदित्सा गुः दसर्वइति । स्त्री
पुंसाधमनमस्तुमेनावसर्वेनिप्रवर्ततेइति सामान्यादेवसंस्थापकवितिभावः ॥
गतवचो हन्तस्तिस्त्रीयदिता ॥ आवसादितिवकालेनमस्त्रमस्यातस्तत्वोस्समे
वेशार्थइतियत्स्वतिातेनस्त्रीत्वं स्त्रीतां पुंस्त्वं पुंस्तेतिसिद्धमादिनोर्द्धनमनपसे
इति । दिमोरितिवक्तीतर्थवत्वहेतुसंतचभाद्विमेनेपुपपचतेऽभ्याधसमा
वादिताशयेनाह ॥ द्विमोर्निमित्तविति ॥ अनादिरिति पर्तघोतोस्तेयाद्वयीस्वव
ऋषीताश्व भवते नागेहुतामनुयद्धियवदमितदिभावाभापरतोनवा प्रा
द्वीपतीपः किमेः अभयः कास्या वेभ्योहितंपञ्चवकासीपम । नोवेदुगाधि ॥

४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

णकृत्वमपी मांसकप्रतारस्तात्पर्ये तिरि कं के ऽ इत्यव सारिश्चिकात्तत्तात्पर्यसाधारणा: प्रवपा: ॥
स्त्रीपुंसाभ्यामिन्नञ्‌ प्राक्‌ सवर्द्धते ति सेत दाह प्रागर्थे । स्त्रैति पोष्णाइति । स्त्रादिभ्यः तिपद्धत्या
स्त्रैणो गां त सोपेत नपुंस सस्यति स ताव पिय सव सकोर: आपते स्त्री यत तस्त्रोभ्यां परतो
नञ्‌ स्नञ्‌ व नञ्‌ वि हित: ॥ पौत्स्नः ति रुपा नि कि प्र सक्तार । स्त्राद्वितो र: ऽ भा भ्यामपि प्रकृतेऽस्त्रैवास्तु
नत्त निको ते नस्त्रीपुंसयोर्द्धके वे ति नुमे व त्रिधीता सन्‌ ॥ नचैवं स्त्रैणा: वैर्णाइत्सत्रप
प्रत्येवं ति तुक प्रस्तु विस्त्रीणानां संघ इत्याहो स घो कस्य न्सतोश्चित्र ताय सङ्ख्ये
स्त्रातृति यां च्यन ऽ पूर्वव त्रापि गो त्र इत्यत्र क से: प्रवरा धाताबङ्ग त्सि ऽ ह ति सत्र गो त्रम
अपा पौत्रा हे ति त्रा इत्य त्राप्य मो प्युकृत्या ता र । एवं न च नस्त्र स्त्री के कृत्वा नि ति वार्ति
के नञ्‌ स्य हत्रां ति नाम नां स्त्रा इत्यङी त्वादि धृतौ सर प्रत्यत्रु कुलानि ति वै ऽ वाइ: ॥ उक्ति
न सा च्चित इति तिः सेव स्त्यां ते । नचैवं नु गात्रार्थ कं ति त्सो ऽ व प्र क्सेत्र ठक: सार्थकत्वा
त्‌ । प चति स्त्री शब्देन त स्य सार्थकं तु नाव स्ये ति चेत्स्तनेना पीकार त्सो व स्वभा वात्‌ तत्प्रत्यपि
विषय इन्तास्वप्रा धं ह ति रिख्वे प सो पा स्वरत्वा दृ स्त्रि स्त्यान्त्‌ कि दु क्ति सोप: प्रव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

हं०वं०टी०

गादीनां काम्यमयथाह॥ इहवंशच्छपाले

प्रहुतिमपवेतो ऽसाधिओऽन। अतास्तदयपवनानामिदं इति गतास्तूयम॥ असेवसमा
वेपूर्वीकार्यमनेपथे॥ वकूपस्वापसपि यावकूपवः। अपेकिम-गौजकृपि:॥
अवसहति तिवेध स्त्रिङ्गुास्हितरं तविप्रि: तेनधेनुशाकस्वतपाताद् धेनूनां समूह आधे
पृ० ४ जवई स्त्रिद्वम। तेनैव धेनुकं गोधेनुकमित्यादि प्रवर्तते यविंशहस्ति धेनोइति सत्रे
धेनुशाकं यहताद् धेनुकमिति तिसिद्धाय पि गोधेनुकमसि ओरिति नेनत। धेनुरनेग
इकमुताद्व तीति तिशेवयवनस्वभावो स्त्रिवातत्वात। धूकंदमिसपर्व। आशिकृति स्था
मिति। अवंभावस्तास्वाद्गतेस धेकाद् अग्नेईशितिद् कंसामेसधिकोकेनेति
वार्तिकं वयकामीपधा। हीयतीवहिवदमेवपदनीपंसेनामोगसपद्मिनोद्कं सामामे
तिल्पयो धृथतागत मायेपमिति स्विधाति॥ संपाकायेरपसकीसाघधर्वक्तालेवमिति
स्विवतीति हतेनवद्काांतत्तक्ता लियथ्यकिति धुतावधीनरेशिदको रस्थमितक
सेहुतिसत्यमपाप्पमिति त्रिमंवकोपिकिः पदाद्ता:॥ वार्तिकंसकोद्दयोनित्रा रणाधे ३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वेति लोपे न स्यात् तीर्थी भावादिति भ्रातिस्व शब्दे तल्लप्रसवे च स्यादिति लोपे हि लोपस्याप्रवृत्ति
वान्निर्देशे लोपः । नन्वाह लोपस्य स्थानिवत्त्वं च लोपे न प्राप्नोतीति चेत् धातुर्व्यासिद्धेन स्या
दित्यहि सुन्नोऽस्त्व । काशिकायां स्थितिः ॥ भाष्ये तु न द्दिव त इति भावः प्रतातो स्यात् किंचि
न च्छ लोपे वा न स्यादपादः ॥ त्रिपादी घञ् न भवतीति ताति बोऽनि स्यात् ॥ भाष्ये
क मात्रे इत्यस्यानिस्वतो लोपवि तु तेनातंतीप इति सिद्धम् । अरुणाम इति भाष्ये
इहतालता इन्नविधिः स्यादिति वाच्यम् आता घर्षे तत्संभवेन सामर्थ्यविन्यासात्
अश्व स्थित्वा मत्स्ये तिर्वृद्धि हि: ऽइ लोमाद्यति ॥ ऽदु मिन्नत्त्वात्तथा लोमान्व
स्वेतिग्रहः । केवलस्य पस्येन वो मा भात् तेनोविधिस्तोऽनहि लोपः । गो
रिति । न केवलस्य पस्यपांकिंतु प्रातिपदिकेषु सर्वे स्थितिः । गव्यवि ति० गर्दभं
गोर्ये तात्रस्य गो रिद्गवि स्यादिति यः । केचित्तु भाष्ये सर्वत्र यह इत्याद्युपत्ती वेभ्यो
न्वाक्षि न्नर्पितेतेन गजा वऽति प्रइ णाघ स्यभवतीति द्रूपाद्युः गोरूप भिस्वादि । हेतु

२।

एतच्च हरदत्त [illegible] ग्रन्थे स्थितम् ॥ यदि तु देवतार्थकात्तान्ताच्चानुदर्शितो हेतुः कृत्तिगतात्तात्व
मिति व्याख्यायते तेन हास्तिदिकं उदाहरणं प्रयोगाः । अशुद्धपतिगत्तायतित कृपति गुत्सपति गृहप
तिपशुपति वृषपति स्वैश्वर्ये स्यात् ॥ तुल्यपक्षे इति वनस्पत्यादिषु चेमा नेयद्य पूर्वप
विस्पादिस्तुतं रथस्पृहस्फाकृतम् ० देव इति । ननु दिते देवतार्थे तद्धः सार्वकोशः ॥ इदं तत्र विम
इत्यपस्येहकेहे सेयं इत्यादि सार्वकोशस्तत्पार्थाः । दितेरपत्यमित्यस्मिन्नर्थे प्रसङ्गे परत्वाद् ढक्
स्यान्नेनमि ० तथा द्वितोऽपि विशेषवस्तु नतोदत्तोप ओदात्तपूर्वविप्रतिषिद्धमिति भाष्यपूर्व
लिपति [illegible] बाधाभावत्ततस्त्यपर्थितिशेषपतिकिम श्रोकृपरमा ॥ ढक्पतिर्नैमपवाम ॥
तस्येदं । प्रत्यचध्यपुपतिबहुस्वेस्य ० इह पूर्वविप्रतिषेधेन तत्स्यात् निसपत्ये त्येतान्नभवति
इदं निसस्वाभाव्यात्पार्थ्यात् ॥ कथं तर्हि दैतेय इति ॥ अत्राहुः । कृदिकारादिति ङीषन्ता
दिती भवो ढक् ॥ तत्र तु न भवति दितेः । दितिशब्दपरिज्ञापकमस्तित्वात् ॥ न चानन्तादिवदो
तिपूर्वस्यानोऽभावेन स्यादेवराण्ड्रातिभक्षितमम् ० दितिशब्दाङ्ङीषि कृते अपत्य इति २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रा हे तिथ नकु पुनरुक्त महोत्सर्गो नाहा प्राप्तिस्यवत इत्यादिना सूत्रे हीप्यस्वेका इरशो नर्थको वध
धिरसैवोपात्तः प्राग्गे शुध रादि तिथादितो के सन्येत्याह हीअसिति शब्दं ततो नद्वैन कर्तार्थ वधा
वधि रिति । प्रा० हीप्यती च क्षिति हीप्यत: प्रार्थ प्रा० हीप्यत० सप्तवरिव हिरण्यवद् प्रत्ये प्रथम
भावः इति प्रा० श्चे: प्रा० हीप्यत स्थिति तत् चित भवइति तन्मूक्तेरितितन्त्रो । भूप इति हव्य पानि
कसात् । सम्पणोपसमिध मपसहिति तत्स्मस्या सूक्ते तहरस्तास्वास गत्वाय तैः । नवार्थद
वोभावे ऽपवानोधमात्र इति हि सोप प्राप्प्रा० हीप्यतीप इति हृपनस्वादिति शहाम० भूप
भाव स्वाधपत्ये प्रवोनूने ऽनुप्रस्वरवसेपचारा इति परिगतानोता प्रा० हीप्यते भवः प्रा० हि
प्यतीपः ऽक्तौ वहुसुनसौ नीपरव । सप्तेह कता विवे भवेते ति परिगता नोत्वान्नुप्रस्वरस्व
रेत्यादि परिगताने वानप्यपत्या द्यु । जन्सामात्ताख्याति: प्रत्युत्तर प द्वाशपइति वृक्ष्य मात्तास्व ।
नवितेष्ट वामिति । यवां मधा स्त्रा हिरन्भेवेत्या चो न्नाती तिस्य योद्ध्ये इप उपते तिइत्याश वेव
प्राप्तके । सप्तवइति ऽक्षिप्रस्या दिति · एकोकंक्षि रिवतो नुवर्तते इति भावः । कि तिवो । वाहि कइ
गुर्प स्पीरसुगम पाल्ये नोपा न्ये वोपन्यासे सवा प्राहे दिति ॥ निर्दिष्ट स्पा निकत्वादि
ऽवरिमाणा वेवोवति कृत इत्याश वे नोपह रते प्राश्य पसे भिषा दि प्रामादिक प्रवेति ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समर्थानामिति। अत्र तत्स्वांगरूत्यानुकूलैः समासो वी[illegible]तिङन्तप्रयाणाम् । वनुग्रंथे
न समासत्र यदाह तत्सूचितम्॥ विधेयानि देशात्र उत्तर प्रकृतिविशेषणकाना सत्ताऽवि
नावश्यत्वं नेति विधिरित्याह। आद्विविकल्पइति॰ वद्व्रयपक्षे तन्नेनप्रत्येकं हरिस्यप्रतिशा॰
सूचितार्थप्रयोगनत्तनुकस्य चिन्तिष्कलाय व्यपदेश्यानिकृति तत्पावप्राप्तिस्वरूप इतिसमा ते।
त्रे समर्थप्रथमा दृष्टेतिनिर्दिष्टत्वेति सनुवर्तते एवंतिङन्तसमासानामुपरूपः संगच्छ
पादिकाइति। तत उत्तरे वांप्रसवानां स्यार्थिकसे न समर्थानां प्रथमे तिपद्वोः प्रवो
मनं नेति भावः। ननु समर्थपदविधिरिति परिभाषयागतार्थत्वात् समर्थानामि
त्येतद्व्यर्थं न त्व पदविधित्वं नेति शंक्यम्॰ च काशंतन्ने क्विसप्स्वा नासु[illegible]ना[illegible]ते
द्वितो सचित्रि सिद्धान्तस्य प्रकरणसमत्वात् मतमाह। सामर्थ्यमिति। ततसंधिका
धिकामिति। मनसाद्ध्यैतत्स्यापत्यमिति सूत्रे मुख्ये एव वसुकुलमभिहितायति इहसमर्थानां प्रथ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्रोके भिन्नयोर्भिदि हीति विश्वः। पर्णेपि पत्रे किंशुकेना इति मेदिनी। धत्तस्त्वा यक्ष्मपे पुंसि येत्ता
ऽस्या मधुं सकमिति च॥ चेन इति॥ धुत्ताकः प्रजापतिस्य॥ स पूर्वो महानामिति मेत्रे म
नोः पुत्रेपि प्रसिद्धः॥ सन्ताताम्भि सादिः। सन्तानास्सन्तमताशब्दो द्वाथपि नामवि नहवोः स्त्री
वो॥ तमभ्यातरि पुत्रे गो। हं सवो वाचोसन्ताना। सारसवो बधोस न्तमया॥ इति व्यवहारो
सर्वः॥ सन्तानो नाम्नि चि नहेच सोभिरित्रि रविस न्तानाः॥ सन्तमसां सं वधु नेनाम्नि तामभ्यातरि
सन्तमताइति विश्वः॥ सन्तानां नाम्नि चिन्हवोः॥ सन्तमतां च सन्तमसा सुसोभि त्रोस न्तसो वधे
त्तिहेम चन्द्रः॥ सन्तमसो सन्तमसो पिवेत्ति द्विरूपेषु विश्वः॥ सन्तानां नाम्नि चिन्हेव सारस्या
सन्ताना कचित। सन्तमसा तोवधीमे दिसारस्या मपियोपि ति। तमभ्यातरि पुंसि स्यास
श्रीकेवाभिधेवेवदितिमेदिनीकोशे॥ सारस्यामपि निर्मकाः स्त्रीकृताः। वेले ति। स घुप
स्य गताः। धातुस्यकादिति॥ एतबहुधा॥ सोनः किरतासूर्यपोरितिमेदिनी॥ रूढ। कस्मिः प धात्वे कसुते सुवर्ण सोभुता
ध लोतिति विश्वमेदिन्यो॥ सरथराती दीर्घपाठे तु कच। तो। वस्मौ द्विजादिशुक्ला दिवशो
गताकथासु च॥ स्तुतो नाम श्रियाभेररूपान्तरविसे सुधनेद इति मेदिनी॥ विश्वमेदिनी
स्यमाह। नतीइति-नतौ जीर्णी कुमेंदु छिति हेमचन्द्रः॥ होतातो स्त्रियामाप्रफेस्यात घ

हकादिषत्तुच्छवे। पुमानस्त्रीपतौ स्वस्वकाके स्त्रीनी ऽछइंतरे। स्त्रीवांका छादु नादिसांगाया
त्वामधिष्ठाते। अब्लेभनोचभृत्तोस्यात॥ स्त्रव्रुः स्यापेमपुष्पस्ये विरानेदर्शने पुमानितिमेदिनी
धेट्छेच्छा। धनानच्छानहे पुमानितिमेदिनी॥ धेनः समुद्र नद्यां च धेनाइति विश्वः॥ श्लेको धा
रेत्यादिपुसपुष्प श्वाशसंख्याकेषु यानुमसुधेनेतिषेदिकानिघंटोपठितं॥ अतएव धेनाजिना
ति हा शुचे। इंद्र धेनाभि रिहमादयस्ये सादि धेनाधानिति ज्यायमातंभाष्ये॥ दविशुषि स्तव
पिपासा याम्॥ स्त्रसालिवत्तापिपासपोतिति विश्वः। पुंसः। सूनाऽधोजिविकाविवेतिनां ते
सरः॥ सूने प्रसवपुष्पपोः। सूना पुंश्रोथ धस्थानगलशंडिकयोः स्त्रियां मिति मेदिनी॥ र
मेस्तुच॥ रात्नं स्वनालिथ्रेकेपि मलाव पिपुसक मितिमेदिनी। रास्ना रस व्याघ्योः। उप
धा हार्दः। तस्नातुस्याभुजंगानपामे स्यादपर्णामतिविस्त्रियां मितिमेदिनी॥ ब्रवस्थापे। दीर्घः
सा हस्तात्तुगर्य कन्यस्तु इस्मरः। तिक्तते स्तयम। प्रसप स्वसांचा अथ स्याराः स्या स्तूर्णा स्तंभे
गह स्यच्चे तिमेदिनी। समास्तोष तिमा॥ धीरा मादिषु। गताभायोतात्पंचे॥ धीतादिषु ति
धस्थपका मितिमेदिनी॥ गाध। गेस्तुर्न ठ गाधनेध रेस्तुर्हीनरिद्दर्भेइति विश्वः। स्तनस्य॥
कास्तिसलीमुकुलेछिवतिमेदिनी। तिजेः। तीक्ष्णासामुद्रस्नध तोविष स्रोहाजिमडकके॥
रकीवं पथा गकेपुंसि लिग्नात्म स्पाजिनो स्त्रियांछवि तिमेदिनी। पजिम नि। रस्वश्चोरति

ति

१

वैश्वेसि॥ अथ जन्मः स्यात् पुंसि प्रातावस्थिधात्व क्षिति मेदिनी॥ भुजिष्यः। स्वतन्त्रमात्ते वमे इति
मेदिनी। पानी। नीवृः कर्म्म ग्रंथकं नीस्ताशोक इवेपिव इति मेदिनी। कूपः। कुप गतौ। अ
नेवार्थस्यादित्यभावशे॥ कूपं ते भावं तेऽनेनेति विग्रहः। दशपाद्यांतु कूपः। कूपेति वजते॥
नेत्रार्थस्यादित्यभावशे॥ चषाते भावं ते गमनकर्त्ता स्युः॥ स्रुवो वं नमसूक्ष्मेति तिने
भुपमं लपाङ्गतो॥ चोपमी तिभुव्यः। मेदगमनकर्त्ता स्युः॥ स्रुवो वस्त्र नमसूक्ष्मेति तिने
दिनी॥ शूर्पमिति। वार्तुकाद्यमं॥ परसंहालवेति दीर्घः। प्रस्फोटनं शूर्पमस्त्रियाम समः। दशपाद्यांतु केसुभुम
श्या। स्तशश्याम इति पदि स्यात् स्वर्वशूर्पं विव पुंस्यादितं। हिरण्यकाशी त्वभ्रमपरम्। कुसुभ्रयांच। कुशब्दे पुमि
भूरो। आम्भः। सवनित धातोर्दीर्घ त्यत्रवं कूपः कूपमन्नमानगार्त्तनिधु ग्रसात् कर्कइति मेदिनी॥ स्वधाः
कोधेव स्यात्कुतालिति विश्वः। शाकंगायस्ततोपि च॥ पुंसि स्यात् प्रतिभाहानात्तित्तिमेदिनी। विश्वानिक्षित्ताह॥ यावा
मूषारिता वा भुरीतिसि कोशं तरमातिप्रसाहधावाचे ति॥ स्युं हभाव सोदर्वनासूरूपश्रु शब्दवोः। ग्रथाव तो
नाटकादो आकार श्लोकपोर वीतिति विश्वमेदिन्यौ॥ तस्य मन्देकुसत्रेव शापनी वचनं दुषारित्ति मेदिनी। अमर
नौमाहुत स्यात्ति॥ स्तनिहृत्त। स्तनगहलशब्दे पुरास्वंशं पतौ॥ हवजोचौ। मही हर्ष स्तेप नयोः। घणद्विः। स्तव
लिनुः पुमान् वारिधारे स्त्तविते लिपवेतिमेदिनी॥ हवित्र्नुः स्त्तहे भिवाचा वित्नुः विकेदिजे॥ स्तनयि
त्नुः पयोधाहे तदुत्तोमृत्यारोग्यवारि सिद्धिः स्यात्॥ गदयित्नुः पुमान् कामे जल्पाके कार्मुके पि चेति विश्वमेदिन्यौ॥
मदयित्नुः कामदेवे पुमान् मद्ये नपुंसकमिति मेदिनी॥ हलानिभ्यां कुः। कल्नुरितिकर्त्तो स्पर्धः। कितान्न
ग्रताः। हस्नुरिति॥ अणुदात्तोपदेशो स्यादिना अनुनासिकलोपः। पयमृत्तरत्रगमेरवि॥ शस्त्रवेति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वाच्छ्रता॥ दशपादिष्टतौ नुकुदित्तितकौरहितं पठिया क्रपणः। कृती। हन्तुर्च कैकेरशः॥ धातुस्तकान्तसोपः। गर्भे
स्तुति गेनुरितुस्हीतत्तत्व भ्रामादिकं। धन्या विसंज्ञा हात॥ तथा वभ्रू पत्ते॥ स्वरूपकृतानुमूतपे॥ ज्येष्ठा जं
भरेसू तुम। अथवं क्लतुरगध्नीतः। भानोयथापहतवे। मतं नमीमम्पहतुमुग्नम॥ दोनः सनुत्सडतवजि
चतुतिस्याद्वि॥ अथ एवहं ति धातु विकरण तामाधयेन्द्र पहतुरित्सुहाह सत्क्रोः कि सा [illegible] इन्नासिक
सोप इत्युक्तं॥ पनुते नैव स्वरूप कृत्युमिति मंत्रविकरण तातकातिपजं नश्छांसद्दस्युक्तं त दशपादिष्ट ति
मनुस्सन्तुव स्तु स्थिति मनुहृष्टेतिसहस्पैराकस्नीपम्॥ हामामांर्गः। हर्षहातति विक्रांतेद्रतिमेदिनी॥
मानुदरथिमादिवाकृति तिलमरः॥ धरेधं मधुर्धनः॥ धेटः। धेनुः स्याद्भवसूतिके समरः। विपत्रीनितमाह॥
सानुदिति। जहातेः। अंकुः स्यान्तुंखिलमर्दिमेरुचमधुसहसेद्रतिमेदिनी। विश्रोनित माहस्या सुदिति। स्थाणुः
कीलेहेरपुमानु॥ अस्त्रिधुवे इतिमेदिनी। आजिक्र। वेणुर्नर्दं पांतरे वंशे इतिविश्वः॥ रेणुः स्त्रीपुंसयोर्धू
लेपुल्लिंगः पर्पटे पुनरितिमेदिनी। विधेः विद्धे॥ चकारान्नित॥ अभ्यघुहातः। विस्मुरिस्या। प्रतिसूवे २॥
शत्रुघ्नम्॥ कृत। कर्कः कर्कतसेनहे पृश्छाश्वे दर्पणे घटे इतिविश्वमेदिन्यौ। एकान्नचंतरेकवंशा
नवजातरजः स्त्रियामा॥ सपूर्वलनुतिपापितिमेदिनी। सकातुसतिंदत्ते। शाकानवरजः कन्या प्रसोकुः
६३ पुर्सिमापिचेतिविश्वः। दुर्धात एखां कू ताइतिरुच्यो विजाहुलकान्तेतिवोधाम॥ अकोर्कः पर्से सा कु
दिकेरवो त्रमे दिवस्य सौदतिविश्वमेदिन्यौ। कल्को स्त्रीघृतते ला दशोपेरभे विभीतके॥ विट्
किट्टपोश्च पापे वचिबुपापाशपेपुनरितिमेदिनी॥ धातुस्तकाद्रमेरपिकः। रंकः कृपणता मन्दयोरिति

कपिरप्लवगादि सा स्त्रियाम्॥ दाधूः संस्कारस्त्वाचः पुरीशता दाशाकिन्नी कुलेरासुच इति विश्वमेदिन्यौ। स्फुटास्र-
का नारी। तथा लब्धा ताड इति हेमचन्द्रः॥ एकं संशप्तकं प्रत्यक्षिष्ठं इति रत्नं॥ इति मंत्रस्य च एभा बीज एकं सरतादृशी-
समम्॥ पत्रिंशत्रिंशदंशावसम्यानीनेनाली रूलेति व्याख्यातम्॥ मूकं चित्रे चकारे चेति मेदिनी॥ मुक्को मान्त्रक-
कन्धेष्या संघाते कचरौ ति चेति सप्तम॥ मुकोऽप्यास्मृते कीरोऽथ शास्त्रवमंत्रिता॥ शितिचपार्श्वपुंसि
यं क्षिपत्ति नपुंसकम्॥ वल्कं वल्कलश्च एकवाति तिच॥ उल्का ज्वालाऽथ भावस्ते रितिसुमन्तिवन्द्रः। इत्यभी-
रकसं रथोत्तरे केवलस्ते तरवो स्त्रियामिति मेदिनी॥ काकः स्यात् तथा च सज्जन्द प्रभेदे वाडसर्पि रिता।
शिरोवन्तासन्ने मानप्रभेदे द्वीपभेदयोः। काका स्यात् काकना सा पांकाकोली काकजंघयोः। इति
काकमचीच काकमचीच जोतिषिति। काकं स्तुतं वन्धे स्यात् काकानाम सुसंहता इति विश्वमेदिन्यौ।
पाकः परिपाते शिशौ॥ केशस्य जरसा शौक्ल्ये स्यात्सोऽपि च नेपिच॥ शल्कं तु शकलं वल्के इति मे-
दिनी। शल्के रजिह्मि धान इति मञ्जुका रितिव्याख्याताः। मर्क इति मर्किः स्यो त्रोधातुरिति
वहवः। मर्कशब्दे वोताः क्व इति भिरवो सासूत्रे कृपदः। मर्तमर्तमार्चयति दृपेन इति मंत्रे मर्कयति
विधे धीकौ इति मर्त्यपति च तिदेदस्माकम्॥ न चैवं रितास्यो पस्यस्यान्निवमस्यात् कृत्यं न स्यादि-
ति वाच्यम्। पूर्वत्रासिद्धेन दस्माद् वा तु॥ वातूलकात् स्यतः कन्। शाक्यो द्वीपान्तरे पिच॥ शक्यो द्रुमे
विशेषे च पुमान्नहरीतके स्त्रियामिति मेदिनी॥ नोष्टः। निहाकागोधिका समे समतः। साकं न शप
निहा कथ्यते श्रुतिः॥ निष्कामनिनासाक हेमशते दीनारकर्षयोः॥ वन्होसंकरो हममात्रे हे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मपले पिचेतिमेदिनी॥ स्वनेः। स्वमुषाके। स्वमीकानीस कापो ख्री स्वमीको नाकुष नतवोरितिमेदिनी॥
मर्कटिण। एभः कनपरी दीर्घश्च तत्तामथ्यगि ऽसाभावः। शङ्कः। शङ्कुतिपन्निश्च कुन्ति शकुंत शकुने
द्विजाः इसमः। शकुनस्तु पुमान् पक्षिमात्रपक्षिविशेषयोः। शुभशंसिनिमित्ते च शकुनं स्यान्नपुं
सकमितिमेदिनी॥ शकुन्तः कीटभेदे स्यात् भासपक्षिविहङ्गयोरिति॥ शकुनिः पुंसि विहगे सौबले करणान्त
रे इति च॥ वकुलकर्कटेति प्रसपादिलोपे कुशाकेरे शः॥ कुतिः॥ इते अनुवृत्त जाते रितिलिङ्गघाकु
तीपांडुप्रपापा। वशब्द्रकाण्युग्गुल कुमे इतिमेदिनी॥ कञ्चु॥ न्नियरापुस्तुपुमान् देहे सुभोवाचा
लिंगक इतिमेदिनी। भुचभुः स्यात्तपुमान् भानौ अयनेशशालां बुने इति विश्वमेदिन्यौ॥ कक। कहा
सुरसेक न्ते कुपावाकेरुता॥ मत्तेति विश्वमेदिन्यौ। वहता ताहमे रेपुष्पवती धीपत्ति सर्पवो रिति विश्वः।
रहतोरतखे दन्ते त्रिषु तु स्यात् भद्रपाघहे इति मेदिनी॥ ओरवश्च। तरुणां कुन्दपुष्पेनाद्रूचकेपूनि वत्रि
श्ववित्तिमेदिनी। तरुणीतरुणीतिचेति द्विरूपेषु विश्वः। कुष्ठिपिशाचा। पिशुनं कुंकुमे स्मृतं। कपिवक्रेव
काकेना सूचकक्रूरयोस्त्रिषु॥ पका पांपिशुना स्त्री स्यादितिमेदिनी॥ मिथुनं दुवो राशिभेदे
स्त्रीपुंसयुग्मके इति च॥ फल्गुनः फल्गुन स्तु गुडाके शेन दीगा र्जुनभूरहे। तपस्यसंज्ञमासेत
तरसीमापांचकागुनीति मेदिनी॥ अर्जुनेति। प्रशादित्वात् पक्षी तीता तपनः। फल्गुनोऽर्जुने इति 3।
द्विरूपकोशः। अशोर्शश्च। अशमो जने। आमाऽर्जनरा। धातो रशादेशश्चे। तश्चं जंमह
कंटः। उशना रश्मिं जं वेश्म कश्मरसं विश्वमश्वयदिति मध्यतोरज्येषु विश्वः। सस चे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तिपाऽस्त्वप्रामाणिकम्॥ अजेतीर्थिजकुत्सा अत्र तोरणितीतिस्तो वेन सिद्धेति। कुत्रो तु न्कोः फल्स चित्तं
मृगहनिः ककुभे पार्थे कार्तवीर्यमयूरयोः॥ मानुरेकपुंते पित्याद्धृथरसे पुनरन्ववत॥ नपुंसकं स्रोतोने
च्रतेगवाप्य उर्जिनी गतिं॥ ऽष्यापां धातुष्याने घ्रां कुहव्यामणि वेधा चित्ति विश्व मेदिन्यो॥ अतोर्ज
अहरोतोऽप्य कोगेगे ऽर्थे सधा एगेऽर्थसात्यौ॥ निःशब्दे कप्तिय जेकुष्ठ मेदे नागृताणि त्रिपु॥ अह
राः ति विषाश्यामामंजि कात्रिवताशु ये तिमेदिनी॥ नानिप मिविश्वा नि देव च पु नालि वि तानि तिमंत्रे
पपु नालिप्रसा नीतिवे स्पाच्यं वे दिक तिघं तो मशा पर्णिवेमशास्य पर्णापे च पपु नशब्दः पठितः॥ कु
ह॥ पर्सतसर्ग मिति॥ तितु चे तिनेऽ॥ वसंतु न भवति॥ धातुस्केन पसेकार्य जेप्र सप संसा पा अप्रयुक्तेः॥
कल्पशब्देपु वस्भव सेव॥ एतपोसर्वमादेशपपो रितिसूत्रे भाष्यके पाप दमनरीषु स्वल्पमेव॥
ऽतादिरुति कृत तु सर्वे पी हवत्स मृहाजुः॥ ते वामपनाशपः॥ अस्तु भाष्यप्रामाणापाठ्त्तं तसि मित्तिं
कोपि साधुः धातुल ववस स भाष्यसावस्यपान्तिकेसे पियार्थकाभावात्॥ पन्दोतु वत्स मस्तु॥
कवि रुविभ्यां घुतित्रिरापनाढे रवि घ भन्वे कप्रत्यये आबर्षिता वशाकृतो हुतीरस्यात्स्त्रिपो भवाति
नामुपसेरयाने नपुंसके कोर्थ्वादिनिषु सर्व मितात्रवर्ध मिपाक सहतसा घोति तस्मा दितहिदि
पताकारि॥ अथवो स्त्रीभा रातो हे स्यात नम्यू ही पाल्ले क्षिचु॥ प्राच्छ फा जे स्त्रियां भुक्तिं इति मेदिनी॥
तबोलिपसो दन्यपो रितिच॥ प्रत्यो हेतासि किंवर्धं वसः एकी वंतु य न्ध सीति त्रिकांड शेषः॥ हंसः॥
स्यान्मानसो कसि॥ निर्जभरू पलि सवर्ध स्व र्क परमात्त सुमत्सरे॥ पेतामे दे शतीदं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तुरंगब्रह्मभेदयोरिति मेदिनी ॥ कंसोऽस्त्री तैजसे पात्रे कांस्ये माने ऽसुरो ऽपि नेति च कंसो देशांतरे स्मृतः ॥ कं
सवका स्यपात्रे च मानभेदे चकीर्तिता इति विश्वः ॥ कन्ता स्यादंतरीपस्यप श्चादं च स्य पत्रके ॥ स्वर्णी
पं नातु दोर्भूल कचक्षु पीहरु ताच के ति मेदिनी ॥ पुरे ॥ पुन्नोऽजे कीनगर्दभांऽद्वीपभ्यलं कुंजरा शने इति
धरोद्वीप [illegible] स्यात्पर्कटी गर्दभांऽवेः ॥ [illegible] रूपा श्वेच [illegible] स्पर्धकीर्तिताः इति विश्वः । मनोः ॥ मांसस्या
गमिषे श्रीवंक कोशी [illegible] तर्मितिमेदिनी ॥ आशेः [illegible] मितिरूपे । [illegible] गोकर्षे [illegible] वहारे
कथिद्रुमे इत्यमरः । [illegible] मथाकाद [illegible] हारेषु पाशके । [illegible] स्पोः से [illegible] भीतकातरा [illegible] ॥
बक्रेकर्कडिपा [illegible] धनुस्सेवर्षे [illegible] इति मेदिनी · [illegible] । [illegible] पर्वते भेदे स्यात् भद्रके शोता
कपुमान् । [illegible] इति मेदिनी ॥ [illegible] निपमार्थमिदं स्तंत्रम् । [illegible]
[illegible] ति । [illegible] पःसादि [illegible] । उत्त स्वात्स्तवके तं वे हारिश्च [illegible]
वतीवेति मेदिनी । [illegible] ॥ [illegible] इति [illegible] कोशा र ॥ [illegible] स्तवके स्तंभे
हार मे [illegible] मेदिनी कोशा [illegible] । [illegible] पत्ताः । [illegible] सिद्धे भष
भाषनि [illegible] । [illegible] केशार्दैः पत्तो [illegible]
सहायतोः । [illegible] इति विश्वमेदिन्यो ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] इति हेमचंद्रः । [illegible] सारन्ति तिपेदुः । [illegible] ॥
नित्यरापतेः । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] परमे [illegible] ॥ ४

अक्षरे तामिमं तो सप्तवासी:॥ इसा ॥ अत्रे सौत्री लावण्यानि वाक्षि स्वाक्षरा लीति पञ्चषिचत
थैव पाठान्तु॥ आमं स्वावद्धिता पाणि है कौन्तो। अथोत्तवीसले क्षर मिति भाष्यक्षं जोकं म॥ सपूर्वो
क्तिा॥ पर्वैला सहितः। सपर्व॥ इह वत्सराय पीवत्सराः॥ संपूर्वादिति पाठेन स क्षप वितेधा
डपेक्ष्य:॥ मत्सरः इसा भिद्दिहारावलि स्थाप्य। धूसरोक्तिं नीमेदिनी। स्वतोनिवृत्ती पांडुरे इति मे
दिनी॥ मत्सरा मक्षिका पां स्यान्मात्सर्य क्रोधयो: पुमान्॥ अत्र ल पार्श्वं पत्नौ क्षप
तो चाभिधेयवद्वित्तिव॥ मत्सरोऽन्यशुभद्वेषे तद्वा कृपणयोस्त्रिषु अमर:॥ अथ
मत्सर:॥ असद्रूपात्तमित्यादि॥ मत्सरः षहेतुमिति भाष्यं॥ अमतोनिमाह॥ तव
इति। अन्नदानोपदेशेत्यादिना तेन नामिक लोप:॥ अक्षरं आविरिति॥ अक्षरं तोप
धातुपात्र मक्षरं त्वष्ठ्वि जिह्म त इति मेदिनी॥ अनक्षरात्मजं वः संतु पंथा। इति मंत्र
पत्तेर्नु धी तिवित्वः। वे हेतु पांग पारस्त्वे पकृपत्ते इन्द्र मिन्द्राय॥ मातरं। तंसिंन्यवो मत्सरं मित्रा॥३॥८॥

पं.सं.प.मौ.मौ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तन १
सुबोधिनी

स्वर्गेदमाछेतुरूस न्हरः कंठक इति ख्यात्यात मः । धात्रुत्करीत्यमरः ॥ राजा दर्जनं प्रियारसः स्यात् इत्यम
रः ॥ प्रियालः स्यात् प्रियालये वं दिति द्विरूपकोशः ॥ धर्नुः खकाभं गेरखिका खर्नः ॥ जसोपः नंधक्ता दित्या
कुलं । भगास्तेन रमसत्रकम ॥ मत्सर्प इति । वंदीकंतो भक्तासी व छे लिहानो च्छव धर्मजः इति रागे
श्वरः । कांडकुखि भारत । कटकेठे नीधनेकुच निक्वर्चे-कुपाकुः कपिथ दाधेर्व्यापरो तापितित्रि
खितिमेदिनी । ऊर्ध्वस्तत् लुकढि कषि भा पिलि पव्कढिलाकष श्रीवेत्ति इंडकेधातु मुपन्वस्य
कषा कुहिलु राजलार । तस्ठिश्वायि सहजनामेदिनी कोशे ऊकार ग्रक्र कमेपाठात् । सतेः ॥ सत्पादकुन्नाति
सेचके न्यग्रनेधति सप्तपैके इति मेदिनी । कुतेः [illegible] पातो कुरपिकातिके ख ता कोपि वहस्पते
इति द्विरूपे विश्वः । धातकी तैं गस्ली सिंहीभेन कोङः प्रधर्मी पारीत्यमरः । धातकी कंपिता स्वकिंचिट्
गाट वरिपाचित मिति वे चकशास्त्रात् दें: विश्वो नमाह । पद्मकुरिसाटि । पद्मकुंडकीक्विचके प्याघ्रे
पर्व सैले चित्रकयोः पुमानिति मेदिनी ॥ सत्पुष्प सरस्य सुपुष्प मार्च धारि धान्हे स्वानां मातरिश्वनी तिमे
दिनी । सरसापुरस्य सूत्रं रश्वः इति मंत्र स्वपर्णं नेलु सारणु श्रीपूर्ण गामीति व्याख्याता तस ॥ पवकाग्र ५
हूस्मिकाश्चारता विलेपीत रजार्चं सेत्यमरः ॥ चवक्षः स्तु पुमान् रथि प्रेयाव इकेभिधे पवते इति मेदि
नी । सर्विभि विशेषे वत्वं । परपाकरूपावदकृती तिष्ठ सिक्ता ॥ आनकः ॥ भपो नकः स्मृतो प्राग्र
रसौ रहोमपंकरे इति मेदिनी ॥ शिंघारक इति । शिघि आघ्राणे । शिंघासां कानवा देस्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

करेकारीकरेसमकोऌेकोपिच-म-सेकेशानुपतेधाते इति मेदिनी। मर्तामूर्त्तोर्धः तत्रभवो मर्त्यः दिगादि ३

सोहनासिकपोमी सइति विश्वः। किं घ्राणाः केनतिंडिये न करे तस्य पिछिकु सइति विक्रमादि सकेशः
हासद्यसीस्वमाह। छिन्ना नासिमति। उस्मकमिति च। दर्शिः कलिः खजाकाचे समराः। क्रिपःकुक। प्रसवो
पमाकपाटे ग्रस्तालिषधार्थः हसिमहस्तः रोकृतिगतात्यात्। गर्त्तस्त्रिगर्तमेदेस्याहवछेवकुकुरे।
यतःकुर्धश्मागते। अंतंस्यहृदेनाशेनानस्त्रोशवेतिकत्रिषु। दनोद्रिकंठकेकुंजेदशनेचोष
धौस्त्रिपामितिमेदिनी। सोतमथ्यतितावारितेइतिविश्वः॥ नकनकुपतलिकोतिस्तत्रेत्तोतोमेव
इसिकेपदः। पातः छिशौवहिंश्रवेतिविश्वमेदि न्योर्धकृतइति। धुर्वी हिंसायाम॥ सोपोव्योरिति
टी० धलोपः॥ किंस्वनन्तुछतिप नोन्तएस्योपइति सोपः। हसिवोतिदीर्घः धूर्तन्मुरंड स्वतोधूर्त्त
देमाशछेत्रिछितिमेदिनी। तानिमङ्भ्यां। तंसंधीरागादिकं वाघमि खमरः। अपातंतोपाद्देविस्त
तेवत्रिलिंगकम। दन्तीतिधीरगादिगंधपातपुष्टिगलुसमीरते॥ मतंतुपचितेमसोरकीर्तं
मतुमतित्रिछिविति मेदिनी॥ अजिघ्र। अनंपदिछिवं। अनुकपरिमाराखवात्वकेइतिमा
केपटेनतपापायारछानसातं। अत्रधत्तेपापेवसंकुलेइति विश्वप्रकाशे सिविमामारकं
पाछेवसंकुलेइत्युदाहरणकुञ्जयलइतोभ्रांतस्याद्वेन्दपः। तपापावमेदिन्यां दधकाएदिपर्के मे।
पदंतानुपाकुलेपापावृइत्युनकं॥ घटमानेमसेकीर्तंमदिषुलभिधेपवता। सितमपसि
तेवपउधवसेत्रिषुशार्ङ्गरापांस्त्रोइतिमेदिनी। मगतो। वडुस्वकांतन्नकः नृत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मुक्षु शिरोऽम्बरे। स्वर्से दीप्तिपूजितेष्वादित्विमेदिनी। कुतलिनि ध्वान्नः। दुतः द्रेष्ठः गोरतदिता नदीषु हती-
अपकथ नोभ दूतिरिति निषेदु केतिर घुः द्रू वरितापे। अस्मात ० किस व। दूको दूतिरतिस्क तेति
द्विरूपकोशः। ततो नुक्व्ये नभकु इति विश्वमेदिन्यौ। वाहुलक्वात् स्त्री दुतेपि। श्रीताः सं गपढ्क्षुतिः एष
पत्नीच। श्रुतितानभः सरितिसां गपढ्क्षतो वशीत इशानन रिपोः स्कन्दधर्म्मिपृतीच। श्रीतं स्म त हिमन
त ५ रोवेदे निति वशीतितोस्स्त्रेवबहुवा तरोच छ इति तास्याद्देयर रीाः। सितान्ह्वादिरपि। सीता
सांगलरेखा स्वातन्त्र्योमगगार्थ्वानकीति द रमसको श वाजे मूर्छा एतः जिनवे।
वतः को स्तस्य मूडागमः सवोरातः धातोर्दिघि श्वि। जीमूतस्यच भवति। जीमूतोऽद्रौ घनेतिक रे
देवतान्डे पयोधु इ इतिमेदिनी। जे रीतिरात एगतीदेवताडो जीमूत इ स्वपीतकमः। जीमूतः स्वाच
तिकरेशकेऽ द्रौघोघकेऽघनेऽ इति विश्वः। इ इंस्नू व मन्तार्षमिति बुद्ध्वानमः सत एव आकरेव
वाहएरिषु जीमूतशब्दः इ हतः। स्तोकमिति सो कादित्स्वेषवः। पुंसि इत्यमरः। अवपु स्त्री ऋषभपा न्व
पितेन पुंनपुंसकमलिंगो पं। तस्याव स्थानेत त तमस्त्रवेभाव्यम। स्तोकः न्ति पुं वकु व नंगात्यास्ति॥
अत एवस्तो कुः शंहपिस्तोकस्यादि ति प्रस्कंदेयो पालितः। पलितं कुं कुमे रक्त मज्जशाकश
रासने। पुंसिस्त्रान्नीन ऋगयोमें देरोहिताक कुमेः सोहितं रक्तगोरस्ति वि कुंकुमानि कुबं इमे।
थैसजेतावेकेशपाकेचककेमेइ इतिमेदिनी। हरितास्त्रियाव दूर्वापाहरिद्व सापुतेऽव्यय दितिव॥ रुहेः ते हिं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पुमान् नमः शांतः रे मो मेव तो चित्रभुस इतीति मेदिनी। पिशो: पिशितं मांसं मांसं स्यां ... इति मेदिनी।
मांसं जपमांस्यां॥ ... । ... पिशिताय शीति धन्यं तती: ... । उ घृत स्रुचे मव सि
श्रावय इति मंत्रे श्रवा घो मे ... श्रवरीाव इति वरमाणं। ... घो हम श्रा सति तः। विश्व
स्य स्य स्य ... पाय स्य ए जना। मित्र इव यो दिधिषाय्यो भूत। इत्यादि ... ष्ट्वमा क्य
प्रत्ययः। उज्यस ... दधिषाय्य इति सूत्रं पठि साद्धिषूर्वी त्स्वते ... । दधिषाय्यो
घृतं इति व्याख्यात॥ ... इति कौत्सु दधिषशब्दे ... स्य ... गत्याभावः ... चाभ्या सस्य
निपातत इत्याह। प्रसाद् का ... प्रतिपन्नाः। तदेतत् सर्वं ... भाष्य
विरोधात् ... इति ... पर्व।व ... भा ... ज्यसस्तेन
सुच: के प्य इति ... इत्याभावे ड ... देशो ... व पाः ... मा ...
... [redacted] ... विते या ... तस्मा ... कसेप्य प्रत्यय ... दृशा पाद् ... तिरूद्वे
... पाद्वे। पञ्जी नो मे ... शाक ... इति मेदिनी। अत पक्षो शब्द माह। ...
... इत्यादि। ... इति। ... संतं। ... मिति। ... पाद इति स
... प्रकृतिभावः ... । ... सौत्रा ... नि न समासे ... तां तादृशि ... भा॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

६ पजं त्रेणपवछ ष्पदेयता। संतेवा पुर्वाति स गछ्छतां। स्पंपजत्रे रंगाम्नीतिमं त्रेत थादर्ग्न नातागडेः
गडस्थवने कुलत्रं श्रुतो ति। भार्यवोरि समः [illegible] स। विताद नो दातः। वत्रावां द घानह
मानः। पुष्टिरिः कवः। इह प्रावे ता कत्र नितितिनितं पजं नितत प्रामादि [illegible]। थह स्पतेः स्पुवि इ यातो
राधस्वादो निास्परा इ श्रीनामाकुत स्पदमहालि स्वेरागमवख स्पृत स्वेव दीना ब। धन्वव पतहे
नत्रंवे तिमं त्रे तितवे ग। कुं तत्रंकर्त भीपमरायमितितिवे स्पा बा। [illegible]। भ रभदतो। मद्रप्रा सा स्पाते।
हव्यिस्वेन्द्रेसो। रशप छांतुअ इ श्रविवि। तिपवि पादइ। बा दे द्रिपते दतः। शोते शपतः इ स्पुपहसं
नन्त। हपांत मस्नेदर्शसं अहंतं। सदमोवि श्वा दर्शतिः॥ देवो दर्शतो रण इत्यादि मंत्रे सामत्रब
रावविते धानं। भरतोना घृथास्पेभमनो भवदे॥ रमामाण जेव सेःवा नोइतिमेदिनी॥ पजेवत्र
विनिति। उक्रयस्त स्ताघण तेधे मो नम। त्रिमोर्श्रुधि नापजता॥ हिरण्य शम्यं पजेतो ८
अहंतासिस्मादिष्ठ पजेत शाको पछय पद संवेवेदे भाख्या रव्यातः। पर्वतिः पारवे पुरोस
शतकेमस्यपमे रणो। दिवमुनंत रशौसे इतिमेदिनी॥ हविताऽधनइति॥ पतदिपि हविकं तो
गतो वेति धार्यर्थ अतिका रानिके वान सबोकामा पतिसंस्तवीतं हरि। आहवीता पधहं
पादिमं त्रे पुरुहवीतः सर्गे। स्पहनीपः इति वेदभा ष्यं। पविरं जि। वव [illegible] नेपुमान्वि दे

नद्यको-ऽवतोपि न।। अजर्योऽस्य त्रिषु श्वेत विंड्पु क्ते ष्मा परिभो। रजतं त्रिषु श्युक्ते स्यात्कीर्णं हरि
वं दुर्वर्त्मोई इति मेदिनी। शीङ्-शयने। ऽन्यस इतेऽमात्रयं च मोर्य विः पमते। अन्वेस्तु वंदिः। वंत पर्यद
थवोर भ्यासं दमेस हानुपद्यमव वडभ्यु तेः पाठोनिर्लेपः। वाहुलकादिति।। शामपः शांतिमंत्रि रोता दिति
मेदिनी। इमप स्तुमान् इंद्र इमे च पतिक्रोर्तितइ तिच। हृदिविदि। विदृकोपा कि कृति नो दितिमे
दिनी।। अत्रो गयस इतः। हृविदिमां कि दितिप विलासेती तिहृद्य थः श्वेसु हाजहा।। दशापदीऽ
तिकात्तु हृदिविदिमां किदिति पपाठ। किंचे ऽपसर्जयन्तेति सेवं रूपमुत्तरास्त्रं च द्वावपि न पठ्न्तुः
तथा हि शीङ्-शये तिस्त्रान्तरं सोपसर्गोपि सेः। अभिवित।। हृदिविदिमांकित। इसुऽस्यस
तां ह्यस्य स्त्रं पाठः अत्र तु शीङ्-शये तिस्त्रान्तरं। आङ्-उसेः। अभिवित। हृदिविदिमां कित।
इति सूत्रपाठः तदैस्यात्र दृपमत्विधा अदिरोधा इपेन्हितं। तथा हि माकुं न दिस्त्रे के पुन
रवाऽनिदपः। वृङ्-अङ्-न जिङ्-अय इ-नऽः इतिभाष्यं। हृदिविदिमां दिशि इत्यनुवर्तमाने ऽपस
र्गेवि तिसिद्य पथसप इति केपठेन व्याख्यातस्मा एवं च किदिति पठतां सूत्र विपर्यासं वकुर्व
तां भाष्यादि विरोधः स्पष्ट एव वेसा त्तोतावत्। भाष्यकेपटेमते पिदि-दिवस्या नेऽतेः पद्भ्यं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

छित्से यत्पति वनि। गोरा दिसा न्दनि ॥ अतसी स्याद्रुमा क्षुमे त्यमरः। चमसो पङ्क्या त्र स्यभेदेः
ष्ठोपि कके स्त्रियाम। पनसः कंटकी फले कंटके वानरांतरे। स्त्रियां रोगप्रभेदे स्या दितिमेदिनी।
पेशस्तु द्रक्शा पाश छतो तु ति पः तु इच तिपहिसा दीगस्या दि क्षिति श्चातुरूरल तः। वहि नुभ्याम॰
नत्र गरेश पूर्णाहसदृसु भाविसमरः। वालुरुकी वे दिवसवासत विलितिच॥ कादा करभोमातीर्थ धा
दिकशिको तो क्तस्तुते। शरभ स्तु पशो भिदि॥ करभेवा नर भिद्दि तिमेदिनी॥ समेोपतं गशलभ
वे त्यमरः। कलभः करिशावकः इति च। गर्दभं श्वेत कुमुदेगर्दभो गंधभिद्यपि स्मभे षगर्द भीनदी
इत्यंतु रोग प्रभेद्यो पि तिमेदिनी। अपि व पिपुष्पांतिक त। सकम स्यो व धांतरे॥ स्वरभिद्ध वलोः
कर्मारंध्र गर्दभप्रका रोपे।पुत रवाः स्वनः श्री बह स्त्री न राकात्पो क्षिति शृ कशि ष्यां सिरा सापा
श्चिध वापांध वित्मते तिमेदिनी। छवमः श्वे कल बपोत्तित॥ राशिव दित्रि मां व-रास्कशदे॥
पञ्च संवरतो व ध्रमो दमोदविते ध्वन्दो स लम्हाणा न्तुं गर्भे इतिमेदिनी। रुद्विशिभ्यामर
वाकुलका दहति रति मर व श्रंहसः नरपाताको अनं इति विक्रमादित्यकोशः। हिमू ९६
नंदि रपितः॥ ताहनं इपंत इति। ऽज्ञपस्य हास्तु। नंहेत इसु हाह प पूर्व सकत्रे रागानार्थ

CC-0. Digitized by eGangotri, Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

तामाशंकच अनाशीरपनिंदियहतामिसन्ह॥ तन्नः इहाव्याघ्रिधीतस्य स्वपमेवानुवर्तितत्वात्॥
वाकुत्सकारिति॥ जर्जरं शेषस्ये शक्रध्वजे त्रिषु जरंतरे॥ मंदमंदः स्यात्कलिंपुगेवा छमे देन दा
तादइतिमेदिनी। अर्तिकमि अराटं छद्दकपाटपोः। भमंः कामुके भ्टंगो। वेमरं वामरे स्त्रियां तु
मंजतिंस गर्भे स्यादित्तिमेदिनी। धासरइतिवसेरपि नाइरः केचित्तु सत्रे वाशिप्पाइतित्तल वत्वं
वक्तिसाधाशशाके धाश्वते धाशारः को किस्स इत्साह्ः। अंगिमदिः। अहङ्कारःऽल्पकेन स्त्री पुंसि
गत्तुमहीत्युत्तेइतिमेदिनी। मंदारः स्यात्सुरद्रुमे। पारिभद्रेऽर्कपर्णेच मंदारोहस्तिधूर्त
योरितिव। मदिस्तुसारावी तस्मात् वाकुत्सकारास्तत्रापि। पारिभद्रेतु मंदारः पारिजातक इति
शब्दात्तीवः। गडेः कड्डारः कपिसेतावइतिमेदिनी। श्रृंगारभंगारो। शंगारः सुतेनाघरे
सेवगजमंडले। नपुंसकं लवंगेपि नाग्गसंभवचूस्तीवारितिमेदिनी। भंगारोभिंद्रिकायां
स्यात्कनकालेपुनः पुष्पानितिच॥ कंजिभ्रजिभ्यामर। कंजारो मत्र्येसूर्ययिरिंचोवारा
रोमनन्तविलिविश्वमेदिनौ॥ मार्जारोवातोरवट्टाङ्के इतिच। कमेः कुमारः स्याद्बलके स्कंदे
द्युवराजेऽश्ववाहके॥ वासके तात्रिनान द्यो जीसकां बंदे॥ कुमारीशकेयतंभवारा
नमात्योर्नदीमितिइ। सहाऽपराजितातकत्वाजम्बू द्वीपभ वस्त्रिपामिति मेदिनी॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

तिश्च प्रकाशेनु कुमारितमनरस्तीति विधानः। ग्रमतरस्तीत्यत्ता विशेषत्र महेतिप्रसिद्धः। नरस्तीराम
तरस्तीकस्त्रीकांबाहकेसरः॥ सहाकुमारि गभ्याजो लिंग अंतरिति चिंगदुक्षा। जम्बू द्वीप सहाक
न्याः कुमा विद्यो पाश्वया के। बालके कार्तिके पेच कुमारो मद्रितले इति त्रिकांडशेषः॥ तु
षारस्तु हिमं हिमं॥ कातारः सरसीसाः॥ कातोः कुलायः॥ पूति गंधे शवे पिवेति मेदिनी॥ वि
पपिठप॥ विडघो नाच्छिपा। तान्य शाखा विस्तार पश्वये। विलभिवे ने तिमेदिनी। श्वादेः पद
ति। स्तद्वो ज्यस्य स्तंतीसो वकं ग्रन्येतु स्त्र ये विछपेति दुर्गो प्रभादि मेघ पठं ति। प्रणी
वैतति। पत्र नव धूस्य विछपमि सा हे तथाच्हरी नास्य। ऽस्य कोनः स्त्रीग्रस्चिनंबो नालटंता नरे
इति मेदिनी। जंबीके ति॥ सतिः सो जः इडके ति। इडकवी का मासा नामि ति क्षिरे ईशास्ते।
मसपस्याहिति नेसं। अतिंगह। गर्भे भूता ऽ जकेकु न्तोसं धोपनस्तकंठके इतिमेदि
नी। इताः। भः तमो रमः पक्षी सभाः। सन्तेषंड-नवद्दर्शनीकवलोः धुतादिदायं तः॥
अस्मादिमसपः स्यात्तु वस्य मुंडागमश्च तिा। सोपः। सन्तमीः संप लिशत्रभ पोः। नस्यज्ञो
षधो व पक्षाधांध नि कनाभो यिधे पिव। कलिनां स्त्री लिमेदिनी। इम्बुतादिकता तटी
पः पादः। अवनिनि ति। द्विचतुः षट्पदोरः। गः इत्यमरे तोभयलिंगा नयोनकेः। तुभूति
पक्षादिभि। पिवात प्रभी शब्दस्य द्विजे गो नेरवे तिभाषः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अकृतिः कात्तरित्ति पालिके ऽलि पृके क्षिवरिखते । नरि कारत्तोके व स्य महत्तामिति मुक्ति र्यपेणापरि
भ्रीतिषितं ञ्च तत एव वोतप्रमीत श्वी ऽस्य न्वसीति प त्र त्रं ताः सुसाधवः इति रत्रितेः । पते चडुधीट ग्रं पौस्व
कं । श्राशति रशपरि इकृत्ताणस्य न्नमोक्षी नमीहति त्रिक्व वमिति ह्रिरूपकोशः । श्रत एव शतिविषा
विषधर इति स गश्ब्रुतो श्राशतिमिव कस्माति रोतिति एजेश्शदरः । श्राशीर्हि ताभ्यां सा ऽहि द्वं
कृपेरिति सांते ॥ श्रमत्त तसां तो श्राशतिः शब्द इ स न्व देतता बद्धेति मुखात् वद्भुपासरत्ति ः स्या
दिसमरः । सः हत्त इस पर्वः प्रसे गा साहे श्रासिनिति ॥ नरति रितिन त्रसमासः । एश्रत्पादिकत्तो
गुहल सहे श्र ते रत्ति वमकितं वि धापा त्रि समिधिस्तः ऽ ज्य स्य इ ताम्नु साई ताहवापू एत्रि
श्वेति । इह शब्द भेद ः श्राशनि स्थे खवि गे श्राम । श्रात्ति कृ रोत मितन्पातु न्तीय किं मिति मंत्रे
तन्पातु गी र्जित मिति । स जात्व खिन्न ततन्पातु रितिमंत्रे तन्पातु मेघ इति । ऽ स स्मा स्वत त्र त्तेरि
व घो रीति त्रि व श्विवं नततन्पातु मिति यमन्त्रे तन्पातु रश त्रिरिति वे एभा त्रो ज्या त्पात सार्ते
श्रेनति सुप्रमा न हत्त संपुटे कुऽवे पिमे सिमे द्विनी । श्रावित ात्र मिति । यनि क्लो हि इमा दधी
तिमंत्र स्वभावो त त्रो नमीपासः । श्रंजिक इति केतिरं जे रिसुच मि संइति ते वं फंजि स्तु
रितु हाहतणामा सरे ति रिति । मत्वेवामी नेप पुभू मि रशो इ सिमे द्विनी । श्राति षिः कुशपु
क्षे स्थात्पुमानागौतु के त्रिभा । श्रंग्यसिः क दृशा लोपा के रिति कापां गजस्य धेति मे द्विनी ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

।।०६।।।।-

१०

कायतः स्वन्नाहः । कंकटजातिष्व । अवइति । कववौ ईयंडे वसन्नाहयपिदेपि वेतिमेदिनी ॥
वौतेरिति । इतस्समावङ्ः स्यपतिकासोधन्यथवासक इतिधन्वं तरिति घंटुः । श्वेतशक्तिलंड
विरूताधुवस्ताकर्पं तंशपेः ॥ शार्ङ्गरानिलितदेशेव स्सरभेदेशकसे विवेतिमेदिनी । पुंसः ।
पुष्यतेः करन्स्यात्सवकित । पुष्कः । तिस्युपद्मपेः । तूर्वकस्येलडुकस्येहस्तिह स्ताग्रकांड्वोः ॥
कुंभेोपधेश्चीपतीर्थभेदयोश्चनपुंसकम् । नारागनागविहगादेच भेदे पुंनाहतो इतिमेदिनी ।
कंसस्यपुष्यतेः कासनकितस्यात् ॥ पुष्कासन्सुपूर्तिधिः स्यइतिहेमचन्द्रः । मंथाइति । पथिमथीक्षा
सं । इतोत्सर्वनामस्थाने । मंथा मंथानं हंडे वक्तेथातेपिवस्मतनपन्थाइति । पथेजलाहि
स्मातृपवा घवि आकाशंतरूपासि । धातुः पथस्यमागे श्वेतिसुभूतिचन्द्रः पुरुषोत्तमौ ॥
सावित्यवः कोतिस्यात्किरोप्रोक्तः पथः पथीति दित्यपेठ वि२वः । इह न्तसभवोदेवाः
न्तापंसलक्षिनिवतितियहेवभ्योपिति इत्पतइतिडः । न्तसभुन्ताः स्यागिवज्ञवोपितिविश्वः
तेतोमत्युवे इतिन्तसभुन्तिनितिजंतं प्रातिपदिके न्तायास्ये न्तसभुन्ताः । इन्द्रः न्त
भुन्तातो न्तसभुन्ताराः । इ पुज्य स्वहर्तौः । इशावाचोत्पुश्यते भुक्तिनजेति सूत्रेभुपन्व
तम । न्तसभुन्ता राामिन्द्र माहुवडतपइतिमेच स्वावे इभाखेपितास्तत्रमगाहतम ॥ १०

अत्रापि विवेकः। आद्यमेऽन्तो हलन्तं नपुंसकम्। अव्ययत्वाभावे बाहुलकात्। द्वितीये तु अव्ययत्वाभा
वे नपुंसः अन्तो हलन्तः पुंसका इति। खंजाक इति खंजमंचे। खंजाकावकर्णं लिङ्ग स्यादु
क्ता विसर्गान्ता। खंजाका नृकर्णो नाम खंजाकश्चव खोमत इति विश्वशाश्वतौ॥ शला
लिवाणताकावेज पर्णस्ताव सो। पनाटकांग वोति
दृश्यावेवांश्च यथा त्रिश्रुत्यथोति लिमेदिनी। अमरो विमलः॥ श्रीयेति। किंच पि वृ संचू रा
ने बकारस्यात्तं धातोर्गागमः। पिपणा कास्त्रीति लक्ष्मोर्हि यथादिक सिल्ल कइति मेदिनी
ममः एतिमाह दृपी कितिः किन्न दृपपते इत्य इतिइ थसपे दृषि। दृदिकारादिति। विाद्रु दृषि
डभावाभावत्तिस्योथे कुनिइ बिकाह्यम धेव। बेताइ इति गिबो विहस्या देशात्। पिवडी
धिका दृषि विवर्धवहश मेलमिति विकमादिपकोशः। दृषिकात् ल्लिका पांच म ले स्या स्यौव
नस्यवेति मेदिनी। अनित षिपाम अजीकास्त्री गतो सैव पीति मेदिनी॥ हृषीके विषपी
न्द्र पमि त्यमरः। पर्कराद्देश इति। ऽन्यल हा री सो नाम। वस्तुनस्तु। धातोर्दिलंडकार
स्याकार लोपः हृकं वाभ्यास त्वेति हृशपा गुनक मेघ नपुंसकम्। वै र्ज म्व नृपता र्ये थाज
रोधेन दहन्को सा हरन्न वसेन्यापि विलाते। किल सपमिति नेतो शौयन्त्व फे दीपर्क रीके ति

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११ मंत्रस्यचे सावकेतु भिक्षका हिशरत्नो। पृथा सन्मपुरत्ववोः पूर्वपूर्तेषि पद्मा मन्वतस्य निवात
नभिरमा श्रिशव्रतानि तारपिताते हेतोः स्तोंपा लक्ष्मीविबाधस्य पूर - चितारोचेत्ते त्वालया
तं। तितिरिक इति तिमेमे कारस्य उक्ताः। अथ पारस्य तुकु। तिं सिं भी विचाभिक्षुके सम रेतु शाद्धं
तरेस। तथा च तितिष्टीरा भिक्षुकाचिं वालितितिरीकाक्व विवेतिं वा व स्वतिः। अभिक्षुकाविं वा
तितिरीकाच तिं तिप इति वर्त्तः। अभिक्षुकाच विका वक्रसाम्याशुल्का धर्म्य लिकेता। अभिक्षुकाविं
चिकाचो तिति तिरीकाचु तितिरेति धवेत तितिरेतिधः। पातु उग्रयसेना नंऽ उपदंशा स्त्वतीपापमि
वि॥ तिसूत्रे तितिरोपदशंभुं नक इति मा खेवका सा धुतेलित डुपे न्यम॥ उपदंशा इति
सूत्रस्य मा बकारे रसा बलोत्ता धा उइतिन प्रवोग स्वभा खेकुत्राच भावा चा॥ भ्रमरा
श्ववरीकः स्याद्विरेफो मधुव्रतः। इति रिः पुष्पकीटो मधुकृत्मधुकेशट इति त्रि
कांडशेषः। कक्षपी लुरी संतिके समर॥ पुंडरीकं सितांभोजे सित पञ्चपत्रके
॥ पुंसि व्याघ्रे दिग्गजे कोशकाणेरे पितिमे द्विनी। इबः। इबीकास्यादिबीका
शिवा ना पुनर्थ ना पु आ लिति द्विरूपकोशः। सतैः स्त्रीका स्थादिनी सा स्या इति
पं॰ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

र्दः कीकर्व ॥ चिरा ईंतो हातः कीकर्न्लि स्मृत्यस्य दत्तां द्विपाठ स्तु प्रामा द्विकः । म्दः ल्लीके न्न
स्वस्तृप्त तौ स्या प्रामः स्त्रीकाय प्रेपप्रतान इत्यादि चित्स्य रस्यैव दर्शी नाता । अस्त्रीकमप्रिव
त्यि स्यादि व्यसते नपुंसक मितिमेदिनी । अस्त्रीकमप्रियेभाव्येवितष्ये इतिहेमचन्द्रः नाना
वप्रभृत्यते । ते हद्धिमात्र पतिसा त्रतिकस्य वना त्रैन्नौ भाव प वृषेस्य ह शपमस्वकाः
त्वस्याश्च । जीवाः सदैवस हिंसा समस्त्रीकल्प ग्रावैकास्तां कुटि सतां घन संपजं तिइति
अस्त्रीकमप्रिया कापि धेयस्वेपि पिण्डके । नाना गो इति मेदिनी । चिरस्त्रीकं नी धे
पदस्य प्रांते इ समः । परत्वे गायमेवस्त्रीकं । नामसू रस्य नाकुस्वपस्त्रीकं पुंनपुं
सकमिसमाः । पदते द्वि स्व वाही कोगोः वाहस्य स्पृशद्दिशा स्तु वं । सुपतीकः
नामात्मनेः शमीदकः ॥ ऋषिः । एवमन्यपूजाः । न हह इत्यादि ति । रवष्टः नृपुतिं च
वहिक्रमस्त्रिगिकाति वेद्विपाति समः । अन्तैः अमरे क्तिमाह । स्त्रीकमिति
किर्वडत रसः सोमस्ततापाः शे वेपि स्त्रीवं । पतत्र स्त्री चिता ब तां स्व
ताद्विवे भास त्वोपातुमघ वं स्त्रीपी इत्यादि मित्रभा लोप्य छम । अपमिति
इनन्त स्वः प्रहृष्टा त्स्या नमः इपर्व्वः वोपासितोक्तिमाह । अन्यतीव इत्यादि ॥ २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पद्मपुरा·

समारीषं तोमाकुक्षौ गर्भे प्रविष्टं हरे· नरकस्य गर्भे स्वं किशोरे भास्करे पिंगे आमातके
उत्तापे चेति मेदिनी । [illegible] । कटीरो वंशांकुरे [illegible] नाभि कूपके पुमान् । कटीरं चीनकोपा
य इत्यमृ खेव इति नाभि तिमेदिनी । धारीरं च [illegible] गियहइत्यमरः । [illegible] दिस्या व्युतीते पिंडा
ऽयनाता हिंडन खनाहरचो । हिंडते ऽत स्तातोग व्युतीति हिंडीरः । हिंडीरो विकफः फेन इत्यमरः
हिंडीरो विच हिंडीर इति [illegible] कोशः । किर्मीजं जीरत्नाणि ता [illegible] वेधो धाः । किर्मीरो नागरंग
वर्णु [illegible] ता सं [illegible] इति मेदिनी । अमिताः म [illegible] स्यात् या हेतशब्दे [illegible] इति वा । उशी
रं धीरं राम [illegible] शीरे वि· म [illegible] शीर म [illegible] । [illegible] समाः । कुलीरमि
ति । कालि [illegible] कुली [illegible] कर्कटः । [illegible] । [illegible] पधा [illegible] कलं बसं [illegible]
रं [illegible] विश्वः । गर्भ रीती· [illegible] गभीरं गंभीर [illegible] त्यमरः । [illegible] कर्तव्यं
[illegible] उपसंस्थानं । [illegible] । [illegible] भेद [illegible] सर्वः [illegible]
मरः । [illegible] पुलक [illegible] श्रीवइतित्रिकांडशे
षः । शीलं स्वभावे सदृते इति मेदिनी । [illegible] इत्यमरः । शैवलं
पद्मकाष्ठे स्यात् [illegible] सेतु पुमान् [illegible] इति मेदिनी । [illegible] माहशैवालं [illegible] ॥ १२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इसादि। उलूकस्तु पेचकः। उलूकः पुंसि काकारौ विन्द्रभमरत वाधिलि इति मेदिनी। वे दिवांधेत्ताद्

कः। वायसो ध्वांक्षः पदर्ध्यां श्रीमावाव इतकस्थलवनफटी समरः। शम्बूकः। शंबूको गजकुंभाते घो

षे वंशश्च नतापसे इति मेदिनी। बहुलकाद्रुक प्रत्यये हस्वम ध्योषि। जंबूके जम्बुके प्रातुः। शंबूकम

त्रिशंबुक इति द्विरूपकोशः। जंबूकवल्लकाख्यो धौ व द्रुमख्याः। जंबूकः फेरवे नीचे पश्चिमा

शापता वसीति विश्वमेदिन्यौ। धं धू कं वंधु नीचे स्यादूर्ध्वधूकः पीतसारके इति च। शालिमत्रि। सो गंधि

कं तुकस्तु त्यमि त्या भूषकं माशा सकं मे षांकं दृः स्यात् इत्यमरः। एषा सैा गंधिका ति नांके एवंतानां

कं होमार्थमि सर्पः। त्रिवर्तिः। नेमि नी ति त्रिशो कृष्णत्रिकुलाव कांतवीः त्रिपामिति मेदिनी। वकु

लकाष्ठनयते ति। प्रापयतो पामिः स्यात् कुलस्त्रियो रितित स्या देरभ सः। पामिः कुलस्त्रियो स्त्र

स्त्रीः स्त्री। तंत स्या दे मे दिनी। मेनस्पे- गामिः स्यात् कुल स्त्रियो रितिच व गौ स्तीपा इव जप

कोशः। च व गौ रि रि ति स्रो नता पामिः स्यात् कुल स्त्रियो रितिद्विरूपे भूमेदिनी। मार्ते दृष्वा ऽवे

स्तुवितम्। गर्भः स्त्री पुंसयो गी चांप्रकाशेथे गर्भं गभोः यत्र सेवरे रवापांथे दृ नापीपुरा

कोतिमेदिनी- भवंतिभ्रतान्त स्यामिति भ्रमिः भ्रमिर्ध [illegible] स्तुधरत्तंता स्या स्यमा नमा- रेखिर्धी

र्धाति त्रिपामिति मेदिनी। उपशमातिः स्मिः प्रमाने धिर्धीतो स्या वन्हसमय यह वो रपितिमेदिनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

समइ।।

धी रंध्रा ममरे त्ति मा ह वेत्ति रि स्या रि। वेत्ती केश स्वयं भ्र ने न घंत रे ह्यत्ताडे इति मेदिनी। वेत्ति
वेत्रा त्रि ह्यत्ताडे ञी मत इत्यपि स्यमरः। त्र्या नि हि मे स्वयं स्याजे ति विश्वः। ज्ञास्तिः स्त्री रोगः स्व मवि।।
शंकु शो स्त्री स्फीताः स्त्रीपा नि स्यमरः। स्फीताः स्या हं कुशो भमा नि ति कोशः त्स्म। भ्रता स्य भ्रा र न्स
मध्य म पस्तु त्तीशित्ता यति ति मा घः। ध स्नि सुपा र्ये मेघे ध स्निः पा र्ये ड चंड वो रीति विश्वः। रेव्द्
रथो वधोवु मा नि ति मेदिनी। वाहिष्पु धति र्वेशा न ऐवि स्या त चित्रका
धेतीः स्त्री पुंस योः पं नौ समा न शि स्नि सं ह ता वि ति वा। करिः धे तीः कृकुम ती इत्यमरः। पानिः
स्त्री पुंस पोश्व स्या हा कोरस र मे दिरे इति मेदिनी। पानीय स्मि - घ्रसे व मे नि मस्यपोप्र एतः
भावश्च घ्रतीः पुनः ज्ञाप्रसत्या स्पात गेम इति हेम चन्द्रः। पश्चिरः स्यत नाविमरः। पार्ष्णि स्स्याडु
रवः। तधा न्नत्ती रिति संव स्वभा वाधु भूर्ष्णिः धरा त्तां पोव का जे तिष्या स्प्या त सा।। द्विवि
ति हि वि द्धि घरा न्तपो रीति विश्वः। हिरि वि न्तो धिपती न्ते त्त रस्त्रि पा नि ति मेदिनी।।

धिषणो ऽहस्पतिः दीदिवि र्द्वा ऽदशक हेव ल्याः सुरगुरुरित्ति त्रिकांडशेषः । दीदिर्विदी ऽदशार्चिर्विः स्वा
ज्जीव प्राक्फल्गुनी सुत इत्त्यादि पर्य्यायस्योः दीदितिरित्यमरः । श्वेत्र सदि तिवि दी दि
वि सहितेः इति धात्वोर्न्वा प्रभा स इति वृद्धे हेतु [illegible] पा मिति न स भाते तत श्व [illegible] त हारि
पाणि तिमेदिनी ग्रंथो वि रूध्यो तेसि धोपम । गोत्पाम् तस्य हादि विधिस्ति मे नेत्रु घोत मानमि रुपिः
कल्प वि कवि । एते धिनंता निपा तंते घ छिवर्त्राह इति । ऽत्र [illegible] पूनः [illegible] वि बा स्य [illegible] ः कामा
क नो वर्षणे सर्वतः । उशवसच नैरिति धा सर्थितो गमात । उ विः शोभा इत्यो पा विरिति मेदिनी ॥ अप
वान्वः किकीदिविरिसमरः । तितिमपरू इति किकि दीविः किकी दिवानि ति द्विरूपकोशः ॥ दातेः । पति
र्दर्वेना विद्धि धो शो इति मेदिनी । शकेः उशान तपस्करो शाम स्तवैः ॥ गरूपं पुरीषं वर्धस्कमपि
वि कालि बो विव पाणि समरः । [illegible] निः अध्यास तिः पुंसि हिम हीनि तिका स्यो पारितिमेदिनी ।
अमति श्वामतिः कास इति द्विरूपकविश्वः । [illegible] सि । वहतिः सचिवे गवीति विश्वः । वसतिः
स्यार तिपो याते पापि न्वाच निकेतने इति मेदिनी ॥ अमरो [illegible] माह । [illegible] न स्मिति ॥
स्मेः । स्म [illegible] ति न्नीपके पुंसि स्यादिति मेदिनी । कति कारो [illegible] कोषो तरमाह स्मतिरी स्मा दि
निरभाधु [illegible] ता र्पि रं तिर सिर [illegible] स्ति । [illegible] क्रिः । धीमान् सूरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो वि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ढब्नुगा इति अमरः। दशघाणेत्यु सुचो रिनौ दर्शवे लिपाङः। तथा रीनौ नकारो नानुबंधः॥
उत्तरत्न चे मसपो ततारंभा र। अनुवंधो स्ये हिंसा घवा रिहै व क्रि नुबोत। तथा व स्मृति।
स्मृतिलो स्मृति रा इत्या रिहृपन। अतएवाभि धानमालायां स्मृतीति नां तमुपाहृत मिस
वधे पसा। यत्तु दशवादि कृतिका रै दिवं खा रूपसरी रिसुपाहृतम्। तदेते न मम सुकम्
स्यरविस्मृमता। तहापशंवति स्मृपः। विस्मृपः। विस्मृत्यो दधतो विरूप मपुरिसा रो स्मृतिमाव
स्यंतो रातस्मात। अहिंसादि। अद्रुचो दुमशे लाद्धीद्रममरः। भूरि नीवाणु देवेवहवेव
व स्मेभिकिनि। नपुंसकं सुव सौ व प्राज्ये स्या दाध्यापिंगकइति मेदिनी। यात्रिकेरिति पक्रि
कौ दिसे तं क्रिति। कादिकागहि तिनबे उत्प। नंहाभि नित्रु नमीस्वपो रितिमेदिनी।
तं हीतं क्रिस्वतं गाया भिति दिहृत्वकोशः। विभज्यनन्तं रिवमस्ततं क्रियो तिभा रवि।
दशारिभ्यां। शतक्रिमं भोधरे जिस्मावितिमेदिनी। शत्रिमग्नड पमांकेतुमपिइति
मे जस्यजे रभा खेतु उपमान हृतं केतुं परख्यातं शक्रिर त नामकं राजर्षि बिसिति
ष्णा तपा सं अरे रेत्रिनिश्च अश्री मत्कः। अत्रिः कविति विशेषः। रज्यक्षन्द्रः नत्तु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११

तन्ना। त्रिपेव सिद्धेव स्यांत रये पर्थांत गोयद्धि नस्तु अरे स्त्रि नित्ये तिपठिताति रिर्थ वना
नकास्य ने तसं ज्ञा अत्री॰ अत्रि गो अत्रि ला: इलह॰ त इषि नः स्या घुरा तापतोः नवे कापतिः
गहीन्वा अत्रिगां यातीं। इत्यावे अति वाके वि रत्रिताः। अचे हंसिन्वा अत्रि साधि ल इ यंतो हत
स्य नि र्वि वाहलात। इथाया विस्तोतु अरे स्त्रि नि त्ये तिपठिता वकार स्त्रि वि तु नमात रविनः
त्रि निव क्षिव सस्य पर्थलाते। इकारे सा नकारपरि यातो स ति व त्यपस्यो तो गे छ सि है: अतएव
यथे ई: धंसाति ति में य स्य भा वो अरे स्त्रि नित्ये ति मा धवः नव्युम तारा स्य ति सूत्रे के प हो के व
मथा हे ति रकु। पतत्रि रिति॰ पतयावकात पत त्रशब्दा म त्यर्थे इति तु पतत्री पतत्रि साविसा रिः
मरुक्ति। अयम्॰ मरीचिः स्मृपतो दीप्राय धिमे रेव ह स्य त इति विश्वः। मरीचिर्मुनि भेदे नाग
मस्तावन वे सके मिति मेदिनी। करीति विः पुंसि त स्तता गं ज यो: शकटे हि पन्थाति वेत्रः धीषिः
स्यहवेत रं जे स्या द वकाश रे स्ये हु को ति ति विश्वमेदिन्यो॰ धा: पुह धः पु र वे सार ये जं च पु नाग वा
न्वि इति विश्वमेदिन्यो॰ नं नहि। पुहधंकपु रे रु न्तो नि भुस नो वचा धव द रि तिमेदिनी।
नड घो त गे विशेष न गभि ध पी ति हम वं ई:। चि त्स्य र णां तो ए ती प्राप्ते या मादि या द घादि
त्या ह अ्या धुता तो थं। तत्र रेय अ स्र राव नन्त पि स्यथि श पति मि ति मैत्र स्यभाव्ये स्य वां कार्य
वेला वि से ला मो रि ति विश्वः। पोषः। का पू धं स प्रदि व सा वधि न्दी रे स्य धा मते इति मेदिनी

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पियूष इत्यादि त्रिस्वमरः। पिटकः पेटकः पेटा मंजूषेत्यमरः। गलितेश्च नेत्र स्वोमुत्वेषु तीर्थिपुष्करमस्जो
तिष्ठते इति मेदिनी। खर्तेरहः। ऽकन्तां तो पंप्रलयः नतु सकाण्डनाद्ये ति सैधिरत्पति। आरुह इत्यादि
पुंस्कं पेतल कवि चावीरहं शमर्षन् अपारहस्मे दिपपजनोजे हिंसादिमंत्रे भुत थातुर्शनात्। पंतु
मातः शासोमा कघ इतिम अस्य भासौ सतोप मितिमा धष्ठो नाकं तत्वोपहिता दमैत्रं नतु पास्तवम·
धदस्या घुष्पतं सान्कप्पतिप्रसंगात् ऽकम्र प्रयोगस्य धसं तेन त तिनानत्र समसि सौ जत्ता ता
ग्रंदवो दधंतीमक्षस्यायमेवतथा व्याख्याजातं। पोनोग्रस्यआतिरिवा आघाघुनी सादिम त्रीतद
स्याद्रस्त्रवुतितिका ऽकौवऽनशाकटेरत्रीस्यात इत्यमरः। कटे गज गंडे स्यात्कुड्यं भेनिघजीरं
निर्मिकाद्ग्राह्याहिकाद्वे ऽऽरूते पिधापसे इति मेदिनी। कटकदि। कटकोमिमिधिसेयं तोभांतस्तु
धिसन्कुधिति तिश्वः कदमं निकुरुत्विस्या सनीपपर्घपपोः पुमानिति मेदिनी। कदम्यो शा
कभेदस्यात्कदम्बशरयोः पुमानिति वा कदेः। कादम्बः स्यात् पुमान् पक्षिविशेषे संघके
पतिमेदिनी। कलिका कलमः पुंसि रेत्तन्याशासोपानस्येरे पिंड तिमेदिनी। कुंपकोधे·
अतः किंचवका एनाश्शखा नन्दुपापः कुलिहस्या दित्यमरः। धान्यकात्नं असम्रूप
शाते। आलिंहः। पस्पमलिंदे भुजनकुवेगभरं धां गनागोमपयोमुत्वानिइतिमाघः। प १४

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शारीरसा इत्यादि दीर्घारिष्टषमम्। त्रिषंगा विविरिति। वजोरिति कुलं। अत्र मुरस्य निषंगविः। रथ कूबर
दूरपर्थ। कर्त्रेः निधेता प्राजिता वेता सूतः नरा ताव सारथि इति समरः। खलिनिवंजा रिम्बः। ए त्रैमा
धुरेः रथमारिष्टमाद्वहः। बि कूबरे सारावान् रथमारिष्ट कुलंव। रजरु रहय्य कस पोः रज सूताः कीलथ दाको
इतिमे दिनी हेमच नेत्रा रूपुस्ता अपरे अनुत्तरा इर्सा भावः। अथवा पूर्व मस्त्रिमां घन सारथ्यं हसं
रः। स्थितं भतो हि म बारुकं समाः। यद्रत्रं गतो रथहृं रं वत पृष्ठ ध्वा मा संस्थाता दश्वरे अहं गक
वि समरः। वधं शास्त्र मइरथः। भोके मंहूकवधि प्रुधेतामुर प्रव हइएइ समा। अथ पमंडरं सिंघा
तामथितन्मरने इतिध। अनीसेः तस्यपूर्वी नकस लोहस्यमलेवर्षः। सागरसंबध्द शोकपोरितिम
दिनी। कुतलइति। कुतश्शलेघरो इमसका स्थानः। कुम्बसं वकु रीं चमेध्वरं समृ हाहातामिति
विश्वः। तोपसारथ्यो ध्वजात मृत्ता नो धुमूदीर्घसंव ताम्यु सीनागायस्यां कम्मकेतु नपुंसकवि
तिमेदिनी। शहीसापाम वातोर्च्छिः। इमागमस्य शाईलो राजसांतरे वाघुर्णपश्यु मेरे वस
नमे तत्त रस्थितइतिमेदिनी विश्वप्रकाशो। ऽत रस्थितेः। ऽत्त व हारा तजथाईसइति पञ्चा॥
ऽगतो कुरु शमे अनयोः कुरुक्षा। ऽकुलं शनरताव स्त्रे स्थात रन्तोमे वेति मेदिनी। कुकु
रं शंकुसकीरा श्वमेनाजत्रु षानसे इतिविश्वः मोरिवो शितिबा इषि मरुंगी की पमात्व
तसोचना। अपंधकवकुकु लाम्भकर्ष शोमरनानिसः इति प्रजो गश्चे। कुयस्व हहा र्ष्ये

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कैवर्त्तनः। कुचकुचौ स्तनेमता विशिखिश्च:। कुचीति-द्विपानदीव। समीकाः। द्वाः समुद्रयदेवैर्वस्यात्तदि
घोलंबधोत्ता:। सिद्धे:। स्त्रीतु सौचन्न्द्रमे श्री गोकाम्निनवांतेद्वृतिमेदिनी। शखे: शंख: स्यात् मस
साय्यस्य स्त्रीहस्यल केपदो। श्यामा त्रिते त्रिहित्रितिथमेदिनी। डेखी रूपश्च-गर्भाशयो जरायु:
स्याद्व लंबकस्तु सोस्त्रि पाभिसमरः। श्रृङ्ख मित्तिः। शृद्वशेता के। ...स्यादि प्रा। वत्तश्यु लेता मेप
लकर्म ताप्यवरे गरसे त्रिधा विति मेदिनी हेमचन्द्रौ। वेतोऽमा गर्भो हृत्स्यसंचं। विंध्यस्तुम
तिष्ठिवे स्यात् स्मे ऽलेपुंनपुंसकम्। विच्छिकाप्ताः कृत्वे स्त्री वंशकलत्ता से पुनः प्रभातिति मेदिनी।
स्यान्तु कुक्कुलक्लीयक इत्यमरः। शल्यातिशा ऽ:स्यात् मेशल्योद्वृतिमेदिनी। अवन्द्र स्स्रोवस्तरे
वारिवोह मुक्तरूपो: पुमान्स्त्री कुम्नो माध्व ऽस्त्रियां कुंद्र मयि निनि ध्वंत रेषु नाद्वृतिच। वलिम
धा लि। वदरव: कटले गेगार्कं कटोपुंनपुंसकमिति मेदिनी। मसप: पदतोत्तरे। सैकांद्वैशीश
स्त्रा-गर्भे त्रिजतापातु पो मिती लियां। स्यात्मजस्त नप: स्त्रुट: पुत्र: पुत्रद्वुत्यमरः। कहो:
कुपते हि जपे: हृदयं। हृदयं शोनिमा ६। संवत्सरे स्यादि: मत्स्या द्वपश्च। हृदि सर्वानि
प्रायसे। अनी प्रादुर्भावे नकारस्य सकारः। अत्र स्कंध स्त्रि:। संधीत स्थेयनज्ञ रीता
स्यमरः। तसपद्वर्ते नरू स्कंध सातंधी दूरपर्यः। हरशा तिमपापम्। हृदि स्वकंगो पिवेति ९६

मे द्विनीजन लि हानंतमोपण्यासंस्कृं मदस्युः। मजेरी लन। इकाऐकातामृतत्सर्वं मजेरीट सिद्धमात
तन्नि रिति। मिस्यरे ताम घुतो पमा स्ट्ठ तं मंकिंति निष्पस वेल न्तो हातः सा धितः। मना द्दति॥
श्रं तोपहतोपम। मतंवं नी ति स्युयोग्य गा च्छहातः साधितः घ ८ इति-पमब्लमयेक स्वे। पाकुष
कासेसामा पं माममे ८ इ तिस्त नेतृताल स्मादे माधितः। सावं साकोमवे क्रोशः-कोषः घ ठ स्व
र्शां कुवदितिद्वि इंप कोशः। न ढीन स्कोप धी स्वी स्पात् शोल्ल वाशोकपे: ९ मानि तिमेद्विनीप्रनंदे
मो धीति इषंगते ४ इ ल नु दवो नुर्यै तितो कुस: कुलश्लेषलो-कुसुमं हेमनिमल तमेजाकमंद
सोन्द्इतिमेद्विनीकुसुमं स्यो रजोमेत्र रे गवे: ६ ल ९ ब कोटितिचा कुसौद्दनौ धनेल्लग्य्यार्थ्या
धंत्रिरु कु सीद्केद्रिति व दुहस्पेत्नी कोधू स्पात्रिषीति स्वे तं अेतोपात: ८ का कथ श्रोति।
सर्वे हस्व एवेति कि किंका ह न रिता रिचं धोपकं मे तानि तितिमः पा सोकि मकु सीद इति श्री
हेघः ८ कस्थगो प्रमाद्दति लनेत्र स्थि दीर्घ वो सं त्रेणानि हैं शोधामनेमे तिदिकु ५ जापस
इतमतेनगः। कमोगके ति। हशपाद्यातु सानक्षिधर्तासीति पठिताष्ठ ओ नु कूं ध र्तोस्सिसे
कपाल इतिप्याप्योत्तमा पुल्लं ये तत- धर्त्तासिंमृ रि कापसमि ता द्दिरीनाम। तं डुसा इति।
इ ल व मस पः-हमागमः वत्रे अ तं डु सा नि भजेत। घिसव ६ त डुसः स्या द्धिं गोध धाम्या रि
सिकरे ९ मानि तिमे द्विनी। मंकुरे तु द्ति। प्रपम धिषित्स्य रेणां तो हतः। तथा च मेच:

न॰ धु॰ व॰

१०

तेर्द्धं संकु शंवपेति। वधेप्स इति॰ प्रसवस्य रेणा गुरतः। ऽकथस्य दंता इवस्तु पास त्रिति चित
माङ्ः। त्ता॰ वयाले वे अश्वपेपू पावसन्नस्तं ति। वधासवनाः स्वरपः॰ क्वचिपो इणा हो वित्स्व
दाइशीनात॰ ग्रमते किमाह। वध्रास इति॰ इयाह्यमइ ति। इयाहा प्रप्रे रणाचोः धरस्व गणाभावः
इत्यम्नाना रुक्माभे इनाभे इ हेयमत्स्य वीरितिमेदिनी। इत्यत्रा साक्षिते इशीताको निवसेति
पाइसमाः। तत्रैवकाइति पाटान्तरम्। तत्रइवि धात्राजेऽस्मात् धुन्शिलिसंज्ञयो रिति
कुनियो धं पिवतेर्वसि॰ व॰ धुमा गमः। पृथ्वी तंच॰ पिवं पक्षिन्व इत्यसमी। प [illegible] स्यासंधास्य
सरइसमाः। इकाइति॰ रपरस्याभावे रापश्च वपश्चेति को शः। धिसंस्थानेन्तहेमे तिश्रा
तिणमाः। धिस्थसंस्थानाश्चिस घ्रस्य सन्ते शब्दो वेतिमेदिनी। धिसंस्थाने चं [illegible]
धिस्यो न्तोधि स्वमासवे इतिधरणी। थाली। लि॰ थाल्यांतुन स्त्रिया पाशको क्षीवं न्यदे
पुतोमतो। मदनद्रुश्चाथिधो नैतिमेदिनी। मधा। कि॰ मद्ध धने शरकृषकीणो॰ [illegible] शब्दे
मसंख्यि का घत्तौ। मसंधितेत्रिके इतिमेदिनी। थाल्कः प्रपंच इत्ति विश्वकानि चुम्ब
मः। अम्स्यो रस निशो वे स्याइमली बांगे तिको बधादि तिमेदिनी। माष्का॰ माषस्या [illegible]
रिपुथो भीपः पीतामधादेषु रेइतिमेदिनी। ख्याणा स्वाहा त पाभांजप्र सिद्धिस्याद्कवा वितोः।
[illegible]

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वत्सनो वकोवचो ःक्रोंतिसत्क्रमणंदिव्भूस्त्रिवामिनिहिश्च मेदिनी-चो-च व्रताहीनो पुंस
स्यामि नमः। सर्वधामिप्रतीपे चेति मेदिनी। जन्येद्वेपरीधानेसे मे च नपुंसकमाजन्यामा
त्व पस्यापांजन्य- स्या ज्ञानके पुष्पं न- त्रिपुला धजति गोविंदन बोधाय स्याति भवन्तो ः।
ग रक्षिगो इति मेदिनी। श्र घ्रा स्वभ्र- कोतें दुकु- कुस्त्र मिसुगंधवंस्ताव्रपः। यतो नाव
इस भुवातः। प्रकृप्रमपांतो नो व्रतस्वसंबे इति निवाते व्रतव्रातो इति सूत्रे भेदति ः ग्रता
प्र तिघ्राथी तक का रातें उकारस्य वर्णं नेति तघ्रे च हरस्ता ः। धवं स्यिते च गंता इति प्रा
ववार ः। श्रत गमइति- अत्र पूर्वाद्वंते वर्ति ति वाते ध्वान। श्र घ्रा इति। पञ्चप्रकस्यमू
ध्वनि इति मंत्रे चेर भाष्यकारै स्वरूप। हेनुमध्वज्यो श्र घ्रः वर्धत इति तत्प्रकृतस्तुत्रमभि
प्रत्यैव। पत्नु श्रहमन म प्रस्त महीतिलर्थ फैर स्विद तिप इति तत्रे चे क्रांत उपांतर
ति पावो धामामाहे पिसोस्मे पि जोह स्वामाता च शर्दे गिरीति। श्र ईव्य ध्रासहि रतीस्या
र तम ः संपूर्द्धाने प्रवा। ध्या-तो सोपः सुधापिस्त्प्रसून बोधिवता मर्य इ दोर चि।
प्रतिश्रापां च संधाने संधा च कुसुमांतरे इति विश्वः। सुधापित्प्रसून घेले र चो
पुनहविषि इति मेदिनी। कन्या कुमारिका नार्यो राशि भेदौषधीत भिदा भेदेपी रिति विश्वः

धेति॰ पन्धेयच्छेने॰ प ध्व स्तप रवयन्ता तोस्त्रिपं स्या ऽ प्र ज स्त्रिपा मि तिमे दि॰ नी। त्वाम
दि। म धीनु ऽगमेपेसिकु तितेवाव्यपि गके इ तिमे दि॰ नी । वर्ध ऽ क्षी यंमेहे यं वे ऽ प्रत्ता धे स व्ह्रीण
तरे॥ इशिप्रति पदेः संधे तिधुपत्पश्च॰ति व्यतित्ति॥ प्रुतुसि ति ति। पत ध्व श्रा ऽ हितं इशातंथ
कतीभिमे ता दि मं अध्यात्मपांस्य कृपा॥ श्व धू ति धु इसा ऽ भ ऽ ठ ति भिरवस्य पो ऽ बोतिमे दि॰ नी॰
सर्व धातु भ्यइन॰ पती प्र प तं॰ प तिः श्रीण ऽ दि व्य ऽ रि मिक्का ऽ पतिनो॰ पुनः मितितिमे दि॰ नी॰
कोति॰ धनुषो ऽ ग्रे ऽ श्चे ऽ सि ऽ जो भे ऽ प्र कृ षियो॥ होमि हु सिसमा धे इव भे ऽ ति षु॰ य पा ऽ घ वे॥
वरि दि ऽ तांग श्वा नेटि ऽ श्रीन ऽ दि के ऽ श ऽ ऽ प्रमान॰ कृति॰ श्रीकास्ति का।ता।त्ता श्रू ऽ रामिकल हे
गे इति वे॥ इह इन्तितेव स्नु त्वं॥ स्यधि कं तु प्रान्ति धं स्य वर्धि।। एवं स र्व धातु भ्य कृ नि ता इत्य
पि। श्चान व ज इ शापा घा कृ नि मेयप डित मि ति दि कृ इति षि ऽ त ते॰ कीर्ति प त ऽ श्चा वं ई ति प्रश्ने ऽ ऽ
इत ऽ वा नु इ य प धा ति ति क्ष्मि त सेप्रा पूर्व व नम। हरि ऽ श्वं रु ऽ र्ध वा ता ऽ श्व ऽ श्व ऽ कृ भेक पप्रा हि॥
कपो सि ह ऽ हे ऽ ऽ मं ऽ शो ऽ शा॰ कृ ऽ ओ कांत ऽ प्रमान॰ पा व्य प तु सि ऽ इ ऽ ति ते ऽ तिमे दि॰ नी। प
तिभिः ऽ घ जे भि र्म तो य प नो ज न ने सु लपो॥ गा त्रा तु से प ओ ति प इशा ऽ पि ष्ठ वा षि ऽ ऽ ति॥
वेति॰ स्या तं ति त प्रमा न स्त्रिपा मं ऽ ति म ग्र पा स्या तं प ऽ स्मृ त भ त ऽ ऽ इ ति च॥ कीर्तिः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

प्रसादपक्षे सोऽर्विकोकेक्षु मविर्वे तिविश्वः। इत्यपधातकिं सहनः किंतं गिधीयते। केचित्तु कि
रिति पक्षिसाद्गौपवाहः किंप्रलव इत्याहुः। तन्न प्रत्वपस्य त्राप्राप्तिपरिका नाभेते हातत्यवतः।
नवे कापतिः स्वाश्रिः पूर्वे प्रि वर्षिष्ठिभिः। सर्विर्दिपूः कायेन। प्रचिः कविः। इत्याहे त्र्याष्टिपु
चिभ्रमणीनामा। पुहितास्वस्त्री नानत। कपंस द्विश्व नैमीही य। कविभि। कुवस्वे साहे। कुषिश
पस्या तो हातते ति चेताहकु वादिभ्याइती कुपतवेसतोति महाता। सपाना नै न्याथिर्वे देवत्वि
काहे हिमितो वपुमानंनं। पृत्विर्यो काप्रिश्रत्ना। रिक्यावा वाथ्य दमे त्रिता। तिमेदिनी। मम मेः प्रा
चिवप्रायवसवोगुषंहे तिमन्त्रो मनिभ्रमसरापीधं सहिंजन विंतिवेस्माद्यम। कामितमिति।
कुत्पारुवि नेपे। मिनी क्रिभिवतं कोदेसा सांप्राकूभि सेतरे इतिविश्वमेदिन्यौ। पाति पा
रदंशा श्रीवासहेः क्रिमिवतक्रिभिः इति द्विरूपकोशः। त्रिभि रिति। नम्र कांन्तपाम। अलि
मनस्पत्तिभिः नीमत थावा त्ति तित्रिभिरिस्तः। तिभिभिस्त्रिभो व्याप्तिसन्नमणीतिय [illegible] त
रामा पतोसपूमाके तमधा कामा। प्रीतिः कुस्मित्तिते भूजे इति विश्वः। थैर्यो। यति सिर्देवि
मेहेचका चामरः इत्यपो। उपहारे पुमान स्त्री तुगनपाशल्पवर्गिति। अ [illegible] हाहूप्रमे हैम
हायवपवे तिवे तिमेदिनी। वसिपपिपुंभ्यो दशाभ्य इत्युपाते। वासिरिति। इत्सस हारे
प्रीतिभुजेर्याशिवा सितचा त्रिशिवा तिमेदिनी। मनेः मनिः प्रेसिवासिका हेवं तासे [illegible] होते अमे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

१९

अतः अपत्ये ताभ्यः प्रशाः हृष्ट्वादि थे स्नतसा ध्वने प्र गुप्यते · दास्यादि नाम्नि कपणा नां कर्दय
पार्थ एविवमादि ति वैश्य शि विकः । गात्यार्थमि स्व्रस्फोरित्तिसलोप · प्राप्नोतीति भाष्यम् ॥
धारीमितं अद्भि मंतो मनौ विरा: इतिमंत्र: । राजिस्त्रीभ्यो ढक् रेवत्यादि तिमर ढ्नी । इत्यादि ति
संत तांसि र्दिकः । वाड्वकारकाण नाद्दि · तथा वभूवादि ते वदत्नीति वाड्वो वावकाद्दति
न्या सवा तान्दुपः । कार्द्धी गार्गयंधन्यौः स्त्रीभ्यो ढ्क् वेमुनि पालका । ति रिप्प । दृमनंधन्यौ
कैः शत्भविपोवितीति च । वारी: स्मतापर स्वर्णवादि न्नीवे स्मौर कौ । पारीष नीमवंधन्यौ
रितिविशेषः । वारि: पठिकसंतानवृत्तरिमं गबौ: स्त्रियामिति मेढ्नी । रावद्भतेः रागाढ्: । रा
ठि स्य सन्धे हे विस्यात् कितो शाधयत्ये । स्त्रियामिति मे ढ्नी । नरोत्तमः स्त्व । स्त्रियामितिमे
ढ्नी । लिंगानुशासने स्त्रियामि संघिका विन · भिरन्स्त्रिपद्वत्ति स्वेर्त्रिसादि तिभाष्यः ।
केचिदिति । तथा वमेद्ढ्नी । नाभिर्भुखन्दवेवकुमभाशे सस्त्रिपक्षः प्रमानं · दुको: मनीति
प्रतिकेस्यात् स्त्रियांकस्तूरिका मदेड्लि मारपिश्वमपोपुन्नः । समुच्चैद्गसतं भेकः
कौशाकोमसेहूपादि । तथ्रीस्मुपनीविनाभिरिति । ध्रः । शारिर्नर्ध्यन्तोपडकरणोस्त्रियां
शकुनिकातोरे । कुकुर्दगजपर्याणो ध्वयहारात रे विवेतिमेढ्नी । कपिलकादित्वा
ल्लत्वं । शालिशल्यकलवमाद्देव गंधमार्जारो स्कं प्रमानितिमेढ्नी ॥ सर्व: कारिस्त्रि १९

क्रियायां स्यादुद्यमेऽलसे गत्तुशीलिनीति मेदिनी। अनिघ सिध्या भिया। भयपांतरके तत्तोस्व
रं धाय पद्य घासिंग घास। आर्जिन जमुः। प्रकृते तपाती इत्या देघास्या जिपाती ग्रस्त
ती नाम लोत सा तं नलिति तिष्ठोसिं ग तद्विका पदितिपन्नो ग्रिशु। अनी सामंतिनीव ख्यो
मः। पारेव पारेड पयदे स्म जप तिभ्या भि रए। पारे स्वपस्त्या तिगो पस्ते क्षितिपत्तेशः।
श्वत स्वर्निर्दिशा हुडुसका दाजेवी भावानो प सतिपदिप द नपाद तिकप तजपः व
गृष्वपदिकं स्वेतमरः। आश्रि नाशि मे बा रिपुं जयो रिति मेदिनी। क्रि पुरुषे वां धुमहीक्रु
पडइ पानं तु वेसिचे समरः। नौ स्त्री कटीप स्त्रवं धे विनीवी परिपोतोविवे समरः। परिपतोमूस
धनम। समानेत्यः। इएस्यादि ति। पतु अप स इति नो र्क इस्या सवो तादि ति तत्र इता।
संनिधानात् इमोविछन्न सास। प इति ते मे ध्य इति पूर्वत्र ऽइ र्क इम [illegible] दयति ते
नचितर। ओत्रो इत्तवचनात् मोपकारइति। तत्वेन सवो तदिति हि ना रम
तपंनिर्दे कु तव कु रुः। किंतु समानेशाब्द स्व स्था मेति धे पं निर्दे कुशब्दस्य हूपपाः
नधा व कथं मायकोत। वह पिस इत्रिति। प्याख्या पसमा ने स्वसमा व इति प्रक्रिया सा

तदपिन। द्विधापकाभावात्। यदपि त्वामेवं टीकाकारैर्भिः समानरूपकेदृशीति सूत्रेतिरो
र्के॥ तदपिनः सोकेनलिशब्दे स्यात्साधुता पक्षेः। आपिच सत्या सत्यापमप्रयोगात्। सत्यास
लिम्रपवत्। सत्योऽस्याप्यवमहे। सत्यासत्विभ्यद्यः दृष्टान्त इर्यः स्वपक्षेऽपि सत्विशब्दे ग्ना
दृष्टान्तः पर्वेति निर्दिष्टात्। स्वर्वदूर्मं हारदृति व्याख्याने वे देयाति नाभिर्तित्सत्वं तम्प्रेजः
तथा च टीकापकाय-पाहोपि त्रम्भैश्चाद्वेदोपगतः। अपिच एवमन्तरत्यदृशीत्यादेसर्व
स्वतं किं सचेत्यादिना शब्दतोऽर्थसंबन्धो गौरवप्रसंगात्। अपि च इति तच्छिप्सात्।
गोऽप्यदृष्यादिन्नि सूत्रीयवि घसिमत्रापि स्यतः प्रागेवपक्षताभावं हि महदेवत्वाद्यं
सर्वोद्दासदृतिमकुपुस्तोरात्पकु स्यान्नाश्च पतात्तोनलुपातेर्विबोतिदिव्योपनी
यन्नाधिमित्थं वाढं इतिचेत्॥ नहीतात्पकारणानेत् एमेवई प्रकारांतासर्वमत्तुनो
ष्यदृतिनत्रेहृत्यत्वसता आदि॰ श्रीत्पाद्यानत यसिधवी सादि पक्षता इन्वा
ञ्यर्तिक्षते मातृदिपम। वकारान्तघनेकधातुपाठेमे वर्धापते तिर्तिर्दिके॥ त
स्मान्समइदैवच्यात्या सुधीभिः तत्वर्थ्या। दशापादिपतिर्यथाः दर्ज्याधीतो

२०

साधवयं पः पत्ते सलिलम्भ प्रावरं। इत्यमरः। हैमे चानप्या च नाले नांवे इमा ब्रकृतं
अनेक प्रघहकरिम्लि ताय थास्मेहान्नु कूला इत्यधये घम। अथाघ्र: कौरा: भ्रत्राम रोक्ति
माह त्रिव इति। एवं सुभातस्य रेतिस्तू चेचतु अति तास्य पाठ ए व ाके वा विता
स्पाठ सु एतसू वानासो वनमू लक इत्यवधैवम- नचे ताप ता चतु रवभिति
रूपव को गोऽश्रुद्ध इति अभित्य मा। अकारं तेन इस गर्भे ला छशद्वे नदि यहते
सो ऋधा तान चता हत्शद्धे त्रिविप्रति पाठं- अस्व- कालो कचपुंसि-की अभयू
लार लिता ते इति मेदिनी। कोशान्त- अरिष्ट- बाजु सर्व्वे इति मेदिनी। अवयु:
कुइशब्दे- क विर्धा स्मौ कि श्र कपोः। स्त्रीकाप्यकेपुंसि स्याहयनी नेतु पाठि
ती ति मेदिनी। खनि कषि- खानि: स्त्रिया माकास्स्या दि: अभा:। रायनास्य इति
न स्पष्टखा नि रपि। खनिरेव मता खानि तीति हैमकोश:। अत्र लिंलु यं विपर्ति
नार्थं धे रूमे इपर्ज तो तीति मेदिनी। प्रतो स्यहं इति। चाडु नका श्लोके पि॥
र्तिमे विजनि भा लोन पनाग न ने त्रिपोः। गाजाणुह से पनी हिप इशादि

कं.म.८

पेषुबोविंशो तिमेदिनी। कं हा पत्तु न पसंते तिस्त्रे न्यासकार हा इ ता मयां कि वेशिर्वा रिपव्रसंघा
दिषे तुष न्य क्षम। तत्क चि कुणा इ धतिषु श्व न्वसतीपम। कुवेः ग्वेः कुघ्रो स्वे तिवा पा च श्रौ
धनीव। यताः सूक दे घछिः कोरः पी श्री किरिः कि टिरिपमरः। इपप धनाश्री तिष वपवे कि
रोपि। त्य विलचः किटि ति स्यात कि रेषोमः पपः पथी इति द्विरूपकोशः। भिरि निनेत्र हृग्गि
दि। ममेदृ गिरिजके वाषि। गिरोपि पृथु नाश्चि छिति मेदिनी। कुतिरिति। इनिषितकुटी। कुटः
कोटः पुमान स्त्री घटे स्त्री पुंसयोगर्दे है। कुटि स्यात कुंभ हस्ता व नुल्यां चिव य गवतु कोइ तिमेदि
नी। कणि नासि कृ के शा लोमगोच मघू सृ स्ने इति व। सर्व धातु भवः। कमध्या वे क्रिपावां यं
न पुसक पोमेन भिति दृ नृः। वधिकाधी व फल के इति मेदिनी। वंहेः। ध्रसा संतपो वृदे न व
पोः पुंसि वे घसि। सति योग भि रोर्वि ये इति मेदिनी। अपमति। भाषा पामयी ख्यते। छंद
सिति तु श कि नै वा न्ये हुकः थातिमति। २८ हिं सा या म दा बो ग्म य रे दत री ते ने कः इथा
पाघातु शट पात्ति न प स्ते। तस्यात्ते सूः प्रलय दीर्घा दिः निषु। स्त स्य भई मनिति। कुंत २१
यक तां था नुष तिं सम। पुनः जे तम। पिपज्ञा न्रोमती मधिः। धात स्वस गो श्रम य त्सरीम
ति। सीर्वि वि हि इ कुछ रिमा गुपा ता। प स्म मति भि श्री घु तत सपी पनिहि रापथाति॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यादिमंत्रातांतस्मात्सप्तस्य वार्नेयाथादुक्तमेवोत्तातंमासाणामदर्शनेनेन छंदानुध्यतेर्ण्यांष्वया
धः अतएव सर्वत्रयजूहतां ख्याति नाम नरसीमन्या समेति मन्त्रिन्नेता इति विश वः। नामेति
म्वा नमस्यांते। मव्योपः। सोमेति सिमसीमे त्रिपाकृमेइ स्यमाः। पार्श्वेति। शिवतः पुगा। महःपा
उस्सका इन्यतेति। पन्दो पुष्पम। नस्यः शोच स्वप न्स्मा इ स्यमाः। पूर्वेरतो सोमावन्दूः। उधाम
धामन्देहे गृहे रश्मेस्या नेज नमप्रभावयो रितिमेरिनी। सुधा मेति कृतरूप रूप रूपतेणा
तादातं पदमो। मनिनितुमभ्यो रतं स्यात सुकु स्तातातीति चि यहुः स्पति दुःतपति दुर ध्येव
त्या सामा। सामक्षीय मुख्णपस्य भे देवे सांतरे पिचेति मेदिनी। आत्मा पुंसि स्वभावेपि प्र
यत्न मनसोः। धियाधृतायपि मनीषा पाशाती। अतस्तारथिकृतिव। हनि। मन्त्रिकाभं गाथ
नी स्यादिति हारावली। कवरंः पाठकः। ववपोरैव्याक्वचिकेशाविन्यासः। नानय इति
डी छ। अमात्रकथ्या ओरडन इंस्त्वंके चिन्तय नजा। अतएव गहता उपत इति चि
गच्छउमत्वपेष्वो इत्यादिताः तस्ये पे गहडशकं धुस्या दपंति। दुंदेः कमिः। उज्यपानदत
स्तुकमिज्जिति नितं पपाचात नन्द इंस्पस्या त्रीणि नपानमा। इन्द्रो सोमपं मधु इत्या
दोति स्यएभावात स्थाणा घांतुइ तां हमगिति स्वत्रितमा। इन्द्र मिति सर्वनामशब्दोप

प्रत्यक्षपरामर्शाः। कावतेरिमिः। सर्वनामस्थाने चासंबु [redacted] द्धि
रोपक्रमम्। अत एवाधिकं मान्त्वपूमि साद्र्ग्रा भगुत्से पत्ते। अस्त्रं मरुतो चावेकस्त्वा स्तेन
पुंसकभितिमेदिनी। पाद-पर्यन्तुबाहुने पर्णीस्या सन्देशार पान्हुरोताहितिमेदिनी। पि
पतेः पात्रं। धिसोनरि-म०पा-त्रम श्रोत्रिभरकीर्थसुपासेरानमेत्रितो। तीरवपांतरे
वो पेइतिमेदिनी ध्रास्त्रि-क्रीडेमयतिकमा द्रोना इस्यमरः। तेबूंहिकपां। डब्रुः-कमेस्यर्क:
डक्रैकमेत्सकृहमहा गाइत्यमरः। सिविमुच्योः। पुत्रिमत्रिभाम-कुरादिप नाभा मेरवा
सिकेत्वापर्थमिदं सूत्रम्। नच घत्रा तसिद्धि-। भया बघ्नो ना धात-सूत्रं तुस्वनाग्रंथ
नोवं तनु ऊव स्वापौरितिदिश्यः। अमिवि-भ्रां त्रमिति-भनुनासिकस्याधिकस्य नीरितिदिघः
निःत्र पुषसो गोनुं धासुमहाइति कप्रवं मापापां सर्वनन्द्वनदीभेत्बुवोश्चिपामालि
स्वकालरावेः रकीर्थकर्ण्यभुतवो तिरापु रूपो स्य नासिं ग्रभितिमेदिनी भित्रं सुहृत्स्व नन्दपोः
सूर्वेपुंस्तेति। शत्रं सोन्हा स्त्रपोः रकीर्थछरिकापांतु पोषितीति। प्रस्वपत्योरसोतेतोस्त
ताः। शुनश्री त्रासितपेचे-धित्रं देश नाम-मित्रं नपने-शास्त्रस्य शस्त्रमसि। इस्यारिपुना
तीसिपुत्रः। पुतनात्कृतस्मात्र्यापंतेइतिथ्युस्यांतरं। स्त्रीति-दिस्याहिसोपः। यसिसोपः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

दित्वान्तलिप। स्त्रियोबहिरल्लावोब्रानाति सिमेति नीय धु रिसमः। उधनाऽऽशमेःगोत्राभू गतवा
मौन्वः थेचोनो त्रंकुलालबोः। संभवाजीव गोधेवकानंनन्सेत्रवर्त्मसु इतिमेदिनी। सत्रमा क्षाद्नेपङ्के
सए एनेचकेतजे इतिविश्वः। सर्वंपदस्तहाद्दानावश्य दनारतापकेतगे इतिमेदिनी। उ पामा हो त्राश
र्दः त्रसि नयपिस्त्रोसिंगाइतिहेत्राभ्यश्च इतिस त्रह। दत्ताद्यः। भूपतेच का एं धद्दोनाक्षिजा
तामिति हे त्रंतविः। पात्रातुपातने पिस्यात गमनेपिसव्यः स्त्रियाम। मात्राकर्णाविभूषणापितेमा
नेपरिच्छदे। श्रन्तरावपवेस्वार्थेः कौधका स्वेपधारणोइ तिमेदिनी। कतशाक्यहे श्रो त्रे
धृतिः स्त्रीश्रवणांश्रवः इापमरः। भस्त्राचर्मप्रसेविके तिब। गमेः। गात्रसंगोकसंव रे। लांवेरमा
यजं घार्दिभिभगेपि समितीति मिति विश्वः। वात्रिमिति। इत्र प्रत्ययेव रित्रमिलुनक्। नबत
त एवप्रश्ना ब तातासिद्धे कि मजेने तिवाच्यम। स्यो विशेषात त धरित्रीति। गोतादित्यानद्दीषा त्र
मेः इत्रपत्यानुवर्तते मोचनः आसामिरात्समपानिकपार्श्वके समीपपतावके। तोजुपकाद्र्वेः रेष्ठा।
दिर्ज्यातभान्ध्वेः रिपस्पर्धस्च स्वधेस्मारि। अमरे विदमाह। चिकुपामिति स्नुवेः। स्नुनमिति
तातभामस्वकेरिपाः स्पर्धेस्च स्वधेस्मारे। अमपेत्तिमाह। चिकुपा सेपुंस्पवोता त्रिषु वाच्यवत् इतिमेदिनी। पातेः। दि
तिमो पतल तेकुत्यादि। सन्स्त्रंसन्धाकंदकेध्यानेपुंसंप्यो त्रिषु वाच्यवत् इतिमेदिनी पातेः। दि
त्यादिनोपः। डकारान्तकारा बोल्लुफःसंभेत्तोऽपधृ तिसूत्रेऽ जोचाम। पतृ ज्यन्द तनेकृमे
उकारान्नःप्रारोपार्थ इति। तत्ताकारावि रुद्धसाऊपं। पुंसोऽसुङ्-तिसूत्रे न्यास रन्सिताम्या पु

नातें मकुस्तुन्तृह्त्यस्येत्विपरितं पूर्मोदुमपुनिरन्यो ॥भाखेत्वसूतेः सपप्रसवेषु मानि सुनरुम्।
उपेप्र [illegible] ति पसर्थाउपपाश्रयाविलार्दत्पुतस्यमः हुविभुजिःभुजिप्रत्तुत्यतंत्रेचहतास्
मकहसेवाः। छिपिहतिगतिः कपोति तिमेदिनी। धस्वेतिः। धातिद्विधोर्वृहत्नाभ्वधोभृ
त्रिस्थाः सुपेतिमेदिनी। स्त्रगतिः। कुंभपोनो चयंगतिनतरेपुमानितिर्व। प्राणतेः। स्वत्थ
विधक्तवचनान्तभूभावः। वेतितेः संयुक्तसकारदिक्स्याद्वितेति हाःस्थायसइतमः।
स्वांप्रसपोर्विति तिःस्यादिसमंभाःसा-हगातेः। इति स्वर्गपृष्ठेमत्स्यनाइतिमेदिनी॥ कुः
किरीटंमुकुटेनक्षिणिति कन्दुगोमी॥ कपाटस्त्रोनीरेइतिविश्वः। इशधातुः कहः कपिकपिप्रः
इतिपठितार्कपोटइतिचतुर्थम्प्रहृतम्। कुपारोसइत्यत्रंत्प्रासेनुस्कृतकपिभ्वामितिपजतेः
प्रतस्तारतिरंत्यमन्त्रिप्रइतिकश्चित्। तत्तेश्वेतिपपथकपठिस्यातितेः। कूटमस्त्रहृइतिक
श्चित्प्रारभ्यातांउश्चितंतुभवेत्पक्षिमितेनातेसमंजसेइतिमेदिनी। कुटिकुपिकुटम्
सोमुकुसेप्रसिनदुर्वोनरकानारेइतिमेदिनी। कुमारंधाइत्नं। ध्विकसितमित्यन्ये। सर्व
धातुभ्यो सुन्। इशपघादिव्युत्पन्नइत्येवसर्वं। सत्इति। अपंस्विपामतिमोएतिशिताक्षीप.
सासीत्तुमहासनइतिशब्दाः स्थितः। महोतिसर्वसिसास्पइतिभाष्यम्। पपइति। घोरः पाजेः २२

पवं स्यात् नीरनीरस्तोरित्ति मेदिनी। वर्द्धिते च वर्धो नपुंसकं स्तूपे चिह्ना वा... पि तेजसि। पुंसि चन्द्रस्य तनये
इति मेदिनी। भर्ता दिं सा याम। भाद्यादिकः। कै वादिषु स्व-तपसं तापे। ब्रह्म ... रो। महपूजायाम। तन्त्र्यां नेत्रे। रंजने
जो। एष्य घट्मा-त्र्यसु निसांते। अयवक पा... तम पि। नभं तु नभसा सार्द्धं तपं तु तपसा सह। सहं च सहसा सा
र्द्धं महं च महसा सह। तमिस्रं च तमः ध्वा नांतरे जेष्यापि रजः समभिति द्विरूपकोशः। तपो लोकांतरे पि च। चा
न्द्रायणादे धर्मे च कुमार शिशिर माघयोः। सहो बले ज्योतिषि च पुंसि हेमन्त मार्गयोरिति मेदिनी। म
हस्सवतेजसोरिति च। तमः क्लीबं गुणे शोके राहौ किं वा ध्वान्तेति स्मृतः। तमो ध्वांते गुणे शोके
क्लीबं वानाविधुंतुदे इति मेदिनी। नभोरजसी तु ... स्यते। रुद्रेन रोदस्स्व रोदसी चापि दिवि भूमौ च
पकं पृथक्। सहश्च वारो ... स्याद पि रोदसी इति विश्वः। धी गस्या दिवा पन्ति तिथ स्याद्दो वेव
ने च नपुंसकमिति मेदिनी। ... प्राणा नेत्र... स्या नेत्र... माप: ... ति सहस्रापो
रितिद्वे कस्या नंमहा नसकि समरः। ... मिति। ... तव्ये ति मंत्रे लिख ... ति मा ... म।
रितिद्वे-कस्या नं महा ... मेप्र ... यो रसी ति मेदिनी। ... ते: ५ तमा त्र धिाः शीर्ष मि त्यमरः
५ ... चेर्नस्ये। ... प्राव ... कं सेतोपि। शिरो वाचीशि रो दंतो रजो वाची रजस्तथेति कोशान्तरम्। पिं
श्र ... पर्य र्थे ... सवे ... पे॥ कुंडलो ... कुमार ... नाम। नि ... कर्त शि रन्ध्रो ... नी
दृश्या ... इति वाप धीपे॥ ... ते: ५ रोप सं च व ... स्वे समरः। रिवेः। इह ... दाध्य तो
से भा ... पंकजानीति महाभारतम्॥ ...

२५।

अदनानुवर्तितः। रेकः। रेकसी इत्युदाहृतश्च। तन्न-ऽतात्सत्रेन्द्र नुक्तो निर्निपातत्वात्। [illegible] कृपुतो मानाभावा
त्। सन्स्य विसंवादश्चाऽन्यस्य तेनतु विधिने विलिङ्केतिपक्षि [illegible] यानुदृष्टानुवर्तीको सा ऽगुणाभावे
ऽदृश्युत्तेन प्रकारे ऽिद्धमिति साधितमात्र पिनऽ दुक्तो दाहरास्य लोकवेद्यो इप्रसिद्धत्वात्। निते
रेकरो अमत्सिपरिघं हरता स्वरे फरा। रेफरा स्वतमिधाममेति इत्यादि मंत्रेषु रेफसाद्इति शब्दस्य
सिद्धत्वात्। वैदिक निघंटो वसुवरीपर्णि सुतथा पाठात्। वेदभाष्यादिषु प्रकृतसूत्रे रोतेस्य साधि
तत्वाद्वेतिदिक्। वाक्यतेः वनोद्धियपवता। सुतेद्विभवनश्वलः इत्यादि मंत्रेषु वनः शब्दः प्रसिद्धं
वतेन वरोऽऽन्तमिसुदाहृत्य धातुत्वको समर्थमिति व इतो रिशपादिष्वति कारात्तत्तदनुगाः प्रसादका
एकपस्य वपास्ताः वले हूपमिति। घृन्याद्धि शु दिवो अभिवर्पसाभूद् इत्यादि मंत्रेषु प्रसिद्धमिदम्।
शेपः स्याद्रवतां वेऽमिति सुभूति वक्रः। आकाश्ते तोपपापमिति शेपयुक्त ऽांगूलेषु शुन इव त्राणो वाम। शेपः
शेपो शेष इव शेपः प्रो कं व शेफः तेसिद्धरूपको शः। सुति भाम लोता मधुजे गेनिरूपको रीति विश्वः। रेतः
शुक्रे पारदे चेति मेदिनी। पातेः। उँ इथ भे स्तितपादिः। ऽन्य लद्दत सुपुदे वसंत स्यादि पपाठ। विपा असा
पथु ना पथुपा आ अम सर्वः इत्यादि मंत्रतस्ता व्याकिरोधात्। अरेः। भिः सास्त्रीमनके मधो नमित नमाः।
विज्ञानसिद्धे प्रापहेत इंधसोति भातिः। समंधे सामनः। पवेभ्यने निभिः ति। स्कन्देश्च। असुन्
चैश्या नातेशः। आपः कर्माख्यायाम्। अस्तु न्हस्वश्च धातोः। प्रसपस्य ऽञ्ञामसुधः।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अप्रत्यतीमशिशूनां। अपांसि पयांसि अन्न मित्रि संहधुः। वाकुस्यकादि सुपलक्षणानां। हृस्य नुवोधातु इति प्रा
ख्या नादि सपियोध्यास। तथा च। धुवते कतमे ति नपुंसक मायः इति कोशमुखहत सस्य भावो मपंज
नादिति प्रयोगो दुर्धि दृष्टतो समर्थितः॥ हृपे। आप्रोते रक्षुन् हृस्यतंच धातोः प्रत्यय स्प गृह्वे त्पर्वः
अनन्इति। महतां जनश्चमहसि। नहुः। दिवि गगने। नभो व्योम्नि नभो मेघे श्रावती च पतंग हैः। प्रा
तोमतानाल सूत्रे च वर्षासु च नभः सत् तः इति विश्वः। नभः स्त्रीयं व्योम्नि मानघने घ्राणे श्रावणा
पर्वाव विशते तो पतंग्रहे इति मेदिनी। नभं तु नभसा सार्द्धमिति द्विरूपकोशात् कान्तो विधि
श्चारिकीमाह। आगइति। अगीः। अमेति गच्छं सधोत जनेसंहः। इति तं रहोधयेनाः। अहि रहि भामसुना
सिद्ध इष्यात् विभामसुनि अंबोतं घइतिमाभूदिति सर्वे रूपमिति गोवर्द्धनः। तथा व स्मान्त
ध्वो अच्चतुर्थस्यमंहलोरंहं तत्व इति द्विरूपकोशः। एवं च रत्नाधीः सिद्धि संवे धिर्दिधत्व घातापः
इति घृ अं घाति घालमिति रंघः संघः कृततां जगह्वप कृतये तिलघु कृत्सपत्व सेलति मै म
सन्तोन्यत्समहिमरूवेः सोथता तंच एनोव इति च घकारपाठेन प्रास्तारसि कानां प्रामादि
के इति वरं ति हे शोहेच। ह्मसे रते घ्य हे इति मेदिनी। अवं जि अर्कः अंक सी अंकासि।
अंगाघ अंगसी अंगासि। वेगः वेगसी वेगांसि। ऽचसमाप्यः अम्नाहस निंदुत्सका

सि० कौ०

२

सङ्क्रान्दिलाद्यः । श्लोक आश्वयमाद्रैपिमरिरेपिनपुंसकमिति मेदिनी । भरजि भ्याम् । भुवः मे
दिनीत्तो । पवंस्त प्रति स्तूयक मण्यपमिदम ॥ रजो रेणुः रजः स्त्रीयं ग्रन्थान्तरे । आर्तवे च पराग
गे च रेणुमात्रे पि दृश्यत इति मेदिनी । चतुर्थे कृमपत्यपेतु अकाराणोवयवे । रजोऽपि रजसा
सां द्विस्त्रीपुंस्याग्यार्धूलिर्द्धु त्पजपकेशाः । विरजान्तद्वयिरजोदीन्तामिति । चन्द्रेः ह्रे दः ।
पचपूर्भे ऽपि त्ये राचात्याभिं भपोति इति मेदिनी ॥ अकारान्तोऽपि । ह्रेत्वभिप्रायवशात्विसम
रद्विरूपकोशौ । पचिवशिवभ्याम् । पक्ष्मः पक्ष्माणी पक्ष्माणि । अलिकाधिकात्तो पूर्वीत्तरे
द्विपक्ष्मती इति शाश्वतस्याभ्या स्पः । माधवस्तुपक्ष्मापतियेहे इत्यस्मा इत्युरपक्ष्मः छदिः सं
वत्सरादिर्चयेत्याह । पहिस्रा अत्र पूर्वस्त्रालुटमकेयर्तपतामा ऽकपल्स राह्रीनां मत्तेऽओ
राहरतामाहवन्त्वा इत्यादि । मोचइति सकस्यति कृतः । अलादृकारायपश्चे सपर्व । पत्ता
पुनर्क । ऽलो राहतापतिहिनताप स्त्रीके दृश्यते । नचा तंभवंति । कृहसीतिसूचनः । च
तुविपरितम्भोत्ति । लाइवत्तुत स्थिति । वेहमा बकारश्चेहसादित्तारा इत्यवधेयम ॥ २५
मिथुनेस्तिः । सुपर्वाः सुरेभ्नाः इत्याधराहरतां । पिधाभ्नः । वेधाः । प्रुतिरुवाके शेपुषे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

व पत्मे क्लि नि इति मेदिनी। मोधा इति। स चोऽम्य दीर्घ पमोधा इति मंत्रे नोधा चक्षिर्भ यतीति निरुक्तम
नयं दधांति तु मैह हन्ते पुरु स्वंत र्योधाम्नाम्प्र यस्यात् त्रम्।। गतिका रूपो दूर्वपदप्रलति स्य
रलं वेति ।। रूद्द तर पदप्रकृति स्वरत्वमप्यस्यापम। चंद्रैः। चन्द्र रजतम न्तं वा नर्दि मापते। चन्द्र इति
पा मीपते। इति रवी भणादि ष्णु स्पाद्र मेह रहतः। प्रुसि च। प्रुते धातुः प्रुतो हित इस्त्यमरः। प्रुद्र रथाः
पुधनृतः। राजविश्वि ष हस्वो इत्यपि। वि घा सुररथः शब्दे हस्वार स्यातिपि दीर्घ तामिति द्विरूप
कोशः। रूच चन्द्रा इति। वि चेसु स्तेः सार्धधातुकसंज्ञा। अतः रमाश्च। डपः किंत। इशाता धा
तुवसः किरिति पातः। पश्यति सत्व्येर्तासहे सुधाः। अवो भीति सूत्रेडप स्थे च्यते इति वार्ति
कल्पसमुपभि इति सु ग्रहरां वि च तरा भि दीर्घ रहता दि भिर पंपा हः पुरस्त्वाः। रमे हृनासिघः।
सप्तार्चि रमनाः शृक्र इत्यमरः। पन्द्रे अन्ये वा मति दश्यत इति दीर्घः। जू क्षे रमूनाः। रमू
नतं र्ह र्पतिंप रेखपम। रशापा धांतु स्त्रूने एव दीर्घः पञ्चे ते तन्नते स्योधा तु स्वका
हो धाः। प्रपोत्ति। स्त्रिपाथ डूषप्ता रस इति अमरः। स्त्रिपाथ डूपप्तास्ः स्यादे कत्ये
त्साए अपि इति शाकटायनः। अप्साः स्यप्ता। प्रोक्ता सुमनाः सुमनः सुवे ति द्विरूपकोशः
वकाप्स हः धाणिसि पोदि जाः हतिर भुः। विरि भुजि भांतिष्वोः। शब्दस्य हमप वेत्यात

CC-0. Digitized by eGangotri. ... Mishra Collection, Varanasi

तस्मिन्ना दिशौ नक्षत्रः। ऽन्हातो विशं मे तिवि इति भुंक्ते इति विग्रहः। अत्रोन्यत्र इतेन विशे
ग्रहः श्लक्षः। विशि भोजाः इन्द्रः। तत्पुरुषे क्तौ ति सपूर्व्वा अपु जि सुकाम। तन्त- स्मिन्ना
दिशास्य दृष्टो हस्तात। पुनरसी को भवतु विशवे त्राः। पूषाभागः। प्राप्य पो विश्व भोगा इत्यादि मैत्रे
पुत्रो पुरुष एव दृष्टा नाम्न.ष. सत रेभुत यो गो दाहरणा॥ यशेः। ऽश्वनाभागीवः कवि ति समासः
सः इत्युत्ताहि सतो चतुर्थी। पादः। सुः॥ अभुत मिति। अत इत्य व पमानां स्मिन्का पौः। तस्मि
न्नुपपदे भुवः मत्सपस्य ग धंते प ति मक्त ते प्राप्ति मिति॥ गो धू मो नाग रे गे स्यात ऐष
धिवी हि मे स्वो ति ति मे ति नी। मसेः मसी प ति प्रात्॥ स्यू ते मनुष्य इति। स्यूत्स्य रापो
ष हतो पर्ई प इति मंत्रे तु वो गायत्रस्का त तस्य इस्यन षः। एम सकाश स्वमाहव
ति तिति। ध मनुजि प धावि सा न सि धर्ता शीति स्वरे नुई शक्ता मि पाति तः वापि मत पव
स्य रेताम भ्वो दातः सः अर्पत्तु विस्य रेणानो दात इति विवकः। इसेः। नः नकार स्यात सः
शके तान पा त्रेष्ण सधीयार वो रपीति विग्रहः। इशे श्व-क्रे यसे दाश धीरा विस्वमा॥ ष
पूर्भेः पुरांप म नो गो भि सितं तत्पा प्रस्तुत धर्म यो तिति विग्रहः। अतो मे ह्रो र भ्रो रतो॥ २६

यचि-यटः कुक्कुटे वेट चेति मेदिनी। कुक्कुटिः तमूर्दन्त्य ताता यवने ति मंत्रः। पितेः। हर्षगति कान्त्योः
हितां यते अस्ति द्रव्ये शतात कुंवराटको:। अन्तवेमानमेदुस्यात् कुपेवनपुंसकमिति मेदिनी। गंडः।
गुडस्य विभक्तिकं तु प्रसपः रेकस्यान्ताहेशः। उरोतिते:ऽ डेतामेघादि रेयो मित्रस्या घवतेर्चो तरामुवो
इसमरः। वाययने तितउस्त्रु न्क भितिके। शांतरमा। तितउ पविपवनं भवतीति पस्य शतांतमाबमा।
स्याद्वा स्नुहि ग्रि तितउ इति नपुंसकवर्गेऽ त्रिकांडशेषः। अर्भकः। अर्भकः कथितो बाले मूर्खे विव
मशे पिव-पृथुकः पुंसि चिपिटे शिशो स्या [illegible] जे पतत-पार्थः पतिता तेशिशो-केशस्वं अरसा
शोणे ... स्या स्या हेयव [illegible] ने पिवे ति मेदिनी। अवघा-निस्क्रोके प्रतिस्क ... रेकु पापाय माधमा ...
पूषक् सितापवलोऽ गर्हिता राकाः समाः इति सर्वभेमरः। अधमः स्यान्गर्हिते डने पी ति मेदिनी।
अधीनं रगमे पुंसि कुत्सिते ... लिंगकः। रेफो रवर्णे पुंसि स्यात् कुत्सिते पुनरन्यवदिति च॥ नीडः
शग्नः ग्रसि पृविषा ... भ ... पयस्यादि ... से पिते इति विश्वः। क्रिशः। कीनाशः कथ ... दे
पांश्य घाति कृष्य ... सं। यमेना इति मेदिनी। दिशा इति- ... लांतिरपा तडिप- इरवतिमध्यो
नातापसिपिरि-न्य पेस्तु श्रा घुरता- पुंयागस ... तौ निधि अनेतो ह [illegible] ... भासत्ति
धरंतं ता ... पि इश्वरे सिविवेकः। इश्वरे ऽमनमये शं ध्ये नाणे स्यात्रिलिंगा-व्यवत। ईश्वरी

चेश्वरो मायाविनीति मेदिनी। ईश्वरः शंकरोऽपीशे तस्य त्वाभिरीश्वर इति योगात्सितः। त्रिनयनं
मन्मथे तोषधि स्त्रियाम् एषा इति भारविः। स्मशान वासु सूर्या तरुभक्तिः। हन्ते रजनू चक्रे रक्षसपः स्या
दाश्यो ना हेशः हन्यते गम्यते अतिशिशिरः वारः। गर्ज- प्रातरिति- भरतस्तत्स्यनामने- अपूर्वः स्वरादिपनाट्य
पञ्चम- हेतुः नगो महीरुहे शैले सूर्ये भास्करे पवनाशने इति मेदिनी। सिंहः। सिंहः कंठीरवे राशौ सत्तमे
चोत्तरस्थितः। सिंहिन्यां तु वहत्यो स्याद्दासके सङ्मातरीति विश्वः। व्याघ्रः। व्याघ्रः स्यात्पुंसि शार्दूले
रक्ते रंडजपोः। श्रेष्ठेऽन्यत्र घतरस्वाः कंठकार्यो च वेलयि इति मेदिनी। हर्तिः। द्वीपो भीमे हरे द्वीप इति विश्वः
यक्षः। यह पीतहरिद्वाली केसमाधि मधुः। मथमाः। चोरस्व- चरमाः। अधिचरि भ्राजितिसुवचम-
मंगरलूवडष यते स्यादिंडकेम भिः। पशुतेः। मंगरा सितदुर्गापा मृतिसभूमिजे। नपुंसकं तु कस्या
रोसभीर्पन्नतोपि चेतिमेदिनी। भावेक्तत्रिमांगास्यम। तत्रैव साधु रितिपत्- मेगस्य- स्यात्तत्राप
मात्ताश्न स्यादि स्वमसूरके। द्विपांशश्यामधः पुष्पामिति श्रुत्वा वाशुच- ऐवुना पामपो
दध्रिरको जे शिवकू त्रिषु इति मेदिनी॥ इत्युणादिवृत्तौ पंचमः पादः ॥ ५ ॥ प्रायोक्तुक
तिपोक्तानामेवोणादीनामुपन्यासः कृतः सोपिनैकप्रघटकतया किंतु विशेषरेत्यस्य कृत्स्नेव। तत्रापि॥ २
हुणः। उणाद्य इति सूत्रा चोक्तं। तद्यपि नन्दनियह स्यादव्यर्त्तिहरु सात। पदपि। उवेषि

यांमच। मंद्रिमंद्रि जनि नेदिष्ठस्थे वृत्कागं5 पन्तो जनपन्त इस्तु स्तृतं प्राचायक्षुगं5पंत इति प्रती
कमुपादाय मेघनामेर मिलिष्याम्यायगद्धियद्नै केरशो इति व्याख्या स्तभि र्विष्ठ तंत रेत तसर्व प्रामाणि
कम्॥ तथाहि-5 तात्पर्यात्स्य तिभु गडीतिनि रजुबंगंप ठिसा म5 सेचने इति विष्टतं अवामतेति सू
त्रेष्ठ ति न्यासहे रिताद्रि सकस्यं थे ठवेयम्। माधव ग्रंथेष्वेव मेव। पुरूं चेतत। मेघ इति व्याख्यानं पू
तिसेचनार्थे [illegible] स्येवाने ग्ताात्॥ जनेः पाठोप्यप्रमाणिकः। त्रिधातु पठितानि पंतः पाकशासनि
ति तिसवै र्विष्ठनत्वात्॥ जनपंत इति स्व स्यके रूपाप्रदर्शितत्वात। अप्रसिद्धत्वाच्च-इति रतीव
प्राचः प्रमादः॥ पद्दपि ह्रकहृस्तनागध्यवः धिन. कीर्विः शीर्विः स्ट विरिति-तद्दपि स[illegible]मम्ब क
मेव॥ ह्रूविन्हेपेग्र् निमत्तो स्तग्राद्धुरने इति प्राचोयं [illegible] विष्ठरावतामुक्तिरपि मूस्तार्थ्य ज्ञेय
हे पा। रहरुह स्तम्भादौ ध्यः धि न्विति हिपाठड तां दृष्टति स्तम्भो माधवादीनां च संमतः। जीर्विः पृ
थ्यूः। इ तिर्विः हिंस्वः। तिर्विरधकेति तिव ततगं थे पूर्वाद्धृतम्। स्टइ त्यस्य पाठो [illegible] तस्ये पर्वत
र्वत इदातोरितीसंलभ्यते। तदुह स्थांतत्ये पि तस्मात्पथा करणमेव गृहीतुमुचितमि
ति दिक्। ष्ला [illegible] स्विभोनिरिति स्यना कामे। या ज्या स्वरिभो निति तिव ठिसा सूत्र वपा
मंत्तेरवहीथीति सूत्रे ग्लाहा स्वरिभो निद्दति सूत्रे तस्या ते। [illegible] इत्याद्य
या घृतात दर्शना च। नवस्त्रिंपाति [illegible] स्वधिकारस्थवा तिकमेवे [illegible] प्राचो दाहृतम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नन्तराणि द्वयमिति वा भ्रमः। एवमपि त्यक्तेः पाठस्यानुचितत्वात्। न ह्यसौ वार्तिके स्थितेति दिक्। एवं संख्या
पते [illegible] ति प्राचो दाहृतमप्यनाकरम्। स्तापतेर्दुर्दित्वं च सूत्रे स्याकारे पंचपाचां दशपां गांव्रुपसं
भातौ॥ संख्याने स्थापयते [illegible] त्रिःस्तृतेः संप्रसारणे पुमानिति जुमाको श्लोकणाद्‌ःसप्त माधवेनोपन्य
स्तः॥ ननु सूत्रपाठस्य तथात्वे दृश्यते पर्वं त [illegible] न्यप्या त्या दृढानाम विप्रमादाऽध्याः। यथा पा
र्णान्यादिमुखिनिति प्राच न्यासोहनर्णमन्ने हस्योपधापाइति। न ह्येवं विधं सूपं चपाधा दाबास्ति।
अत इत्यनुवर्तमानेऽमनेहस्य तिस्रत्रितस्यादिति दिक्। इति चतुर्थे प्राचः प्रमादः ॥ उरा
ण्वोऽकुत्सम॥ वर्तमानेऽप्यगीत्यतो वर्तमानग्रहणात् पूर्वः संज्ञायामिति तः संज्ञाग्रहणं वानुवर्त
ते तदाह॥ एतद् इति। अकुत्स्यग्रहणात् स्यपक्षमाह। केचिदिति हुवेहस्यन्नकः शंकेरप्यूस्तेः। शं
कुरेतेति दर्शनात्। किंच फिटः फिटोऽकुत्सापि नवितिर्हितो भ्रातौ हसते स्यफिटइति। संज्ञाः स्युरिति॥
अनादि प्रपफास्येन नतु सर्वत्रे त्याऽः। काधादिति। काधादिगणात् प्रति वेधादिकात अनुबंधक
कादिकंपि घातः। तेन। फिटः फिटो वि फिता पू त्यादिति भावः। अनुबंध मिति सूत्र उपसर्गस्य घत्री
ति दीर्घः। एतदुराणादिभुश्रुतः स्वं शासितम्। भूते ति उरंपते। नन्वे वर्तमानग्रहणमेव नि
यतं। इदं चोत्तरं च सूत्रं स्यज्यताम्। अविशेषात्‌ कासत्रोपप्रसपरामादिति चेत्सत्यम्॥

धातुत्वेन वर्तमानेभ्यः क्वचित् स्वतुभूतभविष्यते रितिविवेकदर्शनायेत्यलम् ॥ तुमुन्ण्वुलौ ॥
क्रियायां क्रियार्थायाम् ॥ क्रियार्थः प्रयोजनं यस्याः सा क्रियार्था तस्याम् । अत्रायं सिद्धान्तः । तुमुन्ण्वुलोः कृत्यावि
शेषेपि अप्राप्तकर्तृभावे इति वचनसामर्थ्यात् तुमुन् ण्वुल् तु कर्तरि प्रकृतसूत्रस्य उद्देश्यत्वं तु प्रत्य
यार्थे ... संसर्गः प्रकारतया मतभेदेन । ... विधेयभावावधि ... तावान् वन्मितिपन्था
स्याद् ... नन्तर पात ... इह उद्देश्यत्वं प्रत्ययार्थः प्रकृत्युपपदार्थयोः समानकर्तृकसमभिव्याहा
राभिधानयत्नस्य प्रयोगोपाधिः । तुमुन्प्रकृत्यर्थस्तु उपपदार्थं प्रति विशेषणतामापन्नस्तु
विशेषणम् प्रकृत्यर्थे ... उपपदार्थे विशेषणताम् । कृष्णं द्रष्टु
मितीह क्रियायां किम् भिक्षिष्ये इत्यस्य जटाः । इह भिक्षार्थी जटाः । तास्वदर्शनं तु क्रियाभि
न्नं जलाद् इति प्रयोगस्तु धातोः ... रात्रो कोपः । क्रियार्था क्रियायां किम् । धावतस्ते पति
तं दण्डः । अत्र धावत इति क्रियान्तरस्य दण्डपातनार्थम् । उद्देशे न हि ... दर्शनाविविधे ...
न हेतुसमानत्वेन - समानकर्तृके पुत्रमन ... क्रियार्थेति । भोक्तुमिच्छति ... हि भोजनादि
... द्रष्टुं पती पतेन तु भोजनार्थं ... उद्देश्य मानत्वं तात्पर्यं उद्देश्यस्य
... भविष्य दर्शनार्थमित्यर्थः । ... भविष्य दर्शनकर्तृकं तदुद्देश्यकं च वा ...

क म ६.

३० इच्छानन्तरभोजने छापितवे वाञ्छिपते ॥ आत्माश्रयात। अतः पूर्वेणाप्राप्तिरिति भावः। पर्युपदे ति·
समानकर्तृकेष्विति विशेषणसमर्थयितुमयमारंभः। तेन देवदत्तेन भोक्तुमिच्छति यज्ञदत्त इति न भव
ति इति। अत्रेदं ध्येयं तुमुन्ण्वुलौ सावितिलिङ् इत्यपि भिन्नकर्तृकेषु नेष्यते। वं भोजे वितुमा
ती त्रा। गाथेतिधक्तव्ये पुत्रे गाभोक्तुमिच्छतीगागा। सेयं व्यवस्थाथकृच्छ्रतिका हाउं य
गाथथा न्यासिद्धे समानदेश त॥ एवं स्थिते प्रकृतसूत्रेता दृष्टाभावे विधिविधर्थमिसे सत्ता पः। वस्तु
तस्तु तत्राप्यसत्यपवर्गेणं प्रकृतसूत्रं प्राग्लक्षे पितुमुनि समानकर्तृकतो नियमश्रुति। सूत्रे विशेष
तो मुलेन स्पष्टकारता स्पष्टतिनाधिकारः इत्यादि सूत्रातां भाष्ये एव धात्रेनसात्।
अन्तःस्वविनिर्दिशा इत्यात नन्तुधातोः कर्मता इति सूत्रे ऽन्येभि धानपूर्वेण समानकर्तृकादित्वं शे
वार्तिकप्रत्याख्यातः। तक्ति मिहतंत्रा घात्र परो तिवेदो यम तत्रेव भाष्यकृता प्रगतिकग ३०
तिरेवाय इत्यभिधानं नामेषु कृत्यादितिदिक्। अत्र काशिका। इच्छार्थेषु लोतीत्यत्र न भिधा
नात्वेति। अस्यार्थः। एकृति वचे इच्छार्थे कर्तुमिच्छति न भवति॥ इच्छार्थेकार्तुं गच्छतीत्यादौ
तुमुन्ण्वुलौ सावितिसूत्रेणापवाद इति॥ अत्रेदं वक्तव्यम्। कालेतीसर्वीतुमुन्तः प्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

तिप्रमेघस्य स्वप एकदे इत्यमरः। त्रिस्वनेः। मूर्छनिः सत्तो धर्कोपांभोपावको रः। संध्यनारे
नाटकादेः शब्देपि च नपुंसकमिति मेदिनी। अमरः सत्-स्कन्धो भुज शिरोंसोस्त्री त्वमरः। अं
सः स्कन्धे विभागे चेति हन्यंते विश्वः। मुहेः। अस्येमूर्छ यथा जात मूर्खवि धेयवालिशतद्गुम
मः। नहेः। नतेः कारहस्तशं तेगन्धद्रव्येन तं न ताति विश्वः। न ह्याः क्लीव तोः ९५ नो
नलरेपुंन पुंसकमिति मेदिनी। शती दः ५ स्यति धीः सामर्थ्या गृ तान। शालाः शालाव
वृ डासां गलि कांध्यमा तके। वृ डमाने शिक्यायां वज्याला यां मध्ये पि चे ति मेदिनी। मादः
म पूर्वलित्वित्थकारन्याः त्यापि समरः। ग्रस्तद्दति। तदं पूर्वी घृ हिके ग्रस्कादि समरः। तयोः प
द्ववैर्ज्यधीइत्यर्थः। स्पशेः। पार्श्वकन्दाध स्थको पांते पर्श्वगतात्रिचे ति विश्वमेदि
न्योताश्मनि-त छ्द्देश्मश्रुपुंस्यसमरः। पुरुषस्यमलते बारेमतावजेश्मश्रुशब्दो वर्त
त इत्यर्थः। अथवा स्पर्श-अश्रुस्याहैं। हन्म स्पदः नजर पूर्वा द्विरूपते ईन्या। पनुभ्रो ति
इतरहृ चेत्युज्यक्षस्ततेनो नकम। तन-धातुस्त्रो पा पतेः। तस्मा वो वि निपात्यतइ
ति वेति हि प्रियो धेन्वानां निबक्लमिति दिकाहं तेः। वाद-धे-अध्या स्कार्त्-अथ्या
सा देति कुत्सम। अमते नित्यमाह। पश्यादिति। जघनेन वा स्त्रिया पाः श्रोत्रिपुरे भोग

कटाव वीति मेदिनी। किरोः केशः स्यात्पुंसि च हस्तो हि वि रेकुंतले पि च इति मेदिनी। कच्छेः पाशितं शो
स्व जेतल्पके शवा केच क इत्येवं इति मेदिनी। पाशितं अत्र समा शौ पंचके शा दाति त्वया। कंभादिभ्यः क
कलापुण्यमा न पाल्लि शेषे लाडि मेपि च। हूपर्वे घोपयेत्सक्षोक केचक मंडलो इति मेदिनी।
कच इति। धुन शोणित संज्ञयो रिति धुनाथ पं सिद्धः। गणा भाजन हइ है यो नावर्णाः। गतानि
षेध भाजन स्तु कुनि। एकशी ना स्तु पत्र कुत्र चिदिति भावः। कल्पे नेकः पुंसि निर प देयागति
प्रभे दवादि ति मेदिनी। कुत्सा शब्दे कोकः स्त्री कुक्षस्यात्त कको स्वर्के मगायालो रिति मेदिनी।
उदपना वार्धत्तु नवन दकाग्रेवनसंती ति स्त्री यं पपुं नते। तत्रमूलमकाणमास्कन्तौ। साको
कौशी धुपात्रे शीर्षे पाने न्यु शीर्षं पुनो ति मेदिनी। विद्धका कोटकारी गातिमाघः। कोटको
पुमानिति समासप्रमादः। प्रपद रकाव रका द्वापो हेव लोकाः। चोक पते रिति। ध्यु कस्त कपोल
सकथौ पमर्षः। एव मनुएं ध न्यमा णा पश्चिम को ति त्यपि वा ध्यं· कीचको देशभिद ना
तत्त सनवंश पो:। चेदको गजालांग स मूलो पंत चको णि कालावक स्तु मपर स्पवर्न
केशपाम से पुमान ति घु क्षेपा चवत। कीवं श्नोतीं नगा धकार्यो रिति मेदिनी। जनैः
जनः कठिने पिस्यादि सभरः। जन्दरे ने क्षिपं कुन्तो गच्छक ठल द पो स्त्रि खित्ति

२८

कृतेनसमुदायिनांपरिछित्तिर्गम्यते। एवंविग्रहे घञ्। निरूपतेयोध्यतेनुपायवनवनेनप
त्वंरुपादिःसनिपातः। श्रूयतेतिकाग्गाप्तीयांतस्यकर्तृकरतीर्थांतावयुस्यमिति समासः॥
गृयग्रशस्रूपसंपातांतरयुसादेरतिपरिछित्तिर्गम्यते शरूपं हैत्यंतु अतोऽर्थिकं। ननु श११ कर्मा
पर्वपघं श्र [illegible] निरूपोःपूर्वोरितिघञ्स्यात्तथापिसर्वग्रहणावस्योर्दनेनाविभवितुम
र्हतीतिमावः। प्रत्ययोगाहरानाहः हैकाराविति। कृतिन्नोप कर्मणीतिघञ्गति न्द्रोभ
न्यादितिधिकारःइत्यत्र साधुपरपरापरा तेपायते न सर्थाश्रपः सर्वेभवइतिपंचमी निर्दे
श। तेनैतत्-पकातिलोछित्तिः। कर्मणीतिभावेपानिर्दृष्टश्री कृतोएशतिकृतइत्यर्थः। तदेतन्तु
नपितुंश्रजयोरितिसुनःसमाहारमोसे। यद्यपिहास्यत्तिःपरा पया सिद्धं स्यात्स्यातु स्वःकर्पोसतो
घञ्मोतिइतिघञ्पवंतोहातसातपाण्य नकार्यशक्ताविति स्यादितेवारयितुमिदं गिता
नुकृतिासोविहेसतिघञ्श्रपाठःदृढिर्नस्यात्।तासोपस्यरूपानिवयात्।नचातिभ्र
निमितेवस्यात्तुइतिवाच्यम्। गगशोर्भिनां स्यइतिहस्यायसेः। सोकंनुसतितस्या
पनिमितकत्वात्किंतुयवधेतिबाधाद्यस्यातिवस्याभावात्तरोपइतिभावः। पयुव
तेति। हाकंतेपैसे इतः। ओपितेनेसेतिआर इतिअपांताश्यामेवकरोतिघत्राते

॥ ब्रह्मसूत्रवृत्ति १७

म० ५

३२ त इति स्वार्थीयः। अथवा तस्य स्तोर चित्यपोदिं यये ऽसमीस्वघओ दृष्ट्भत्वात। अथवा हेयिपदे
गास्वुनया धारिहु ऽदृष्ट्भइस्वमरेच ततः। अथादानेस्त्रियामिति। घञ्ऽनुक्रमरा अजवोर्विविपेइति
यवनोता स्त्रियामप्राप्तो घञ् विधीयते। उपाध्यायेइत्यादि। पाद्य पम ध्यायपति त स्याभिंदृ
पदुवंपुंयोगेनुङी षेव अनुगाममश्च पान्तिकइत्युनकम। अर्हतानीशारइति। उपसर्गे स्वघञ्
निहोर्घः। अपकर्षप्र दन्तिराप्रसप्य गामिनंम्बाता तानाभिति। अत्राह अत एव वार्तिकप्रयोगाद
नोभवति श्यातेघञीति। पद्रे सपि त्तुयः। अभिकारातोऽनुठेपवाहेघञ् प्रयञ्जे-वि स्ता रस्तिधि
नापतिः। षड्सेनाभिव। शब्दति षयस्ता पूर्वताप्राप्ते प्व नम। अत्र केचिद्वाविति नकुलत्तं विति तेन
प्रस्ताररवंस्तीरीत्यादि सिद्धम। उदिग्रहः। घञ्प्याता। यद्धवि [illegible] निश्चिगमस्थेति प्राप्तस्यापवादः।
प्रस्तारवंस्तीरीत्यादि सिद्धम। उदिग्रहः। घञ्प्याता। यहति निश्चिगमस्येति
परिन्योः। एञ्। इहदिं-परियहातानि पते सरूद्यलुकाजम। तथापि पतेनिपे घुते। इत्यादि पा
परिन्योः। एञ्। इहदिं परियहातानि पते सरूद्यलुकाजम। तथापि पतेनिपे घुते
पापेनाव भ्रेवेइति सूत्रे स्वनात्तु। सतं तथा तुनसूत मिसेव। [illegible] यो। नतुपूर्वेसूत्रे एान्भतु
पातवेपपीपयशब्दो ष्टवादितः। एवं चेद पर्याप यहतां पर्यंमन्दे वायप इत्यस्यानुष्ठ तिंस्मवा
इतिचेत्त। अत्राह पर्याय यहातं पुनर्विधानार्थं तेनाभिविधि विवक्षायां परमपि ताकृशा ३२
पाभिसा अपमेव घञ्भवतीति। आकाय मिति। आचीयतेस्मिन्नश्वादि। अभिकातो घञ्ः अ

नप्रियादित्वात्:। प्राचां तु भावादावित्तु-नर्त्तः।

प्रियस्य संहिशेषे च चिन्नीयत उगस्ते न निष्ठात्वे इति स्तुत्सर्थ:। संघेच-५ ते च धरेच ड स्तप्धातोः
भाव श्रोणा राधर्च- स्फूर्जोति-स्तन पानाय पदो तरा धरमाव नस्फूर्कात:। शीर्तते ईसं श्रोस्तु
यस्तु भिन्नु पुव स्पष्कृ व्यय गोवावति क्रते तेद्ह्ति भव सेव घर्म-कर्मण्यतिनौ:। अत्र वर्तमा
नच्छातोरी त्वर्थ: भावे राज्ञीति। कर्तृ वर्जितं कारके तु न भव तो [illegible]। तर्कुवेन्य मा करति ऐधातो।
भावश्रोशीति- कुशश्रान्ते- स्तस्तेने-राजं ताभ्या मग्न। सव स्फूर्तो गतिकारक पूर्वस्या
पि अह रामि ति पतिमाय पो सोप स जा भव तीत द्धित सा स्तात्पर इद्धे:। नच्छाधामिति तु नकर्म
यति त्रा इति निर्णय मा स्पात्तीतं-स्त्रियां नित्क्तिरिति प्रकारांतरा जिघ्ये ४ एवं चाप्यपाग्नि
तिनया चामिति सा घव मिति वे नसेवम। प्रसिद्धं पानमिति भास स्वर विधि पुरुष सापतो:। स्त्राते हि
भाव कुष्ठितीति नित्क्तिः। ननु पेन-नाम्नापि प्रयावेन नित्क्त न सूक्ष्म पवा दोपं शाच पजो इपो
अवं-तु भय प्रसंगे इव दाद प्रतिषेधात पुआर्द्वः प्रा पुपं ति इति तेनु सा धोवा। नघ पाठपाव वो
रीसत्र [redacted] रावास्थंपेति कुत्र प्राप्तः। कात्यान्ती। अत्र रागोस्व हान इत्याकृत:। प्राप्त:। कु
चितु अका पवे छाते न तु सा व्यती न्त्रा व्याति हति पथा। एवा व्यव स्वावनाय ता इद्धमाधि
स्तपस्तु इसि व कुरु स के न समर्थ-नीयेति स्वित मा करे। एवं च व्याव कुष्ठि इति नित्क्ते नोमि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विलयेया तुमा तु घप्रक रणामे दिनस्वि पा मि तुर्कि रितिचे स। सर्वं पावशेषाद् सकं लिनेव
ति धीर: हतेत: तस्याश स्वधातु लवके नति धीहंसीहास ततउ पापो नांयस्वा रस्यानेघ प्रादि विषव
कानेकयचन वे पथभिा पतो रिस्ता स्तावत। सात्तिरामिती। सप्रेत पन्न इत्पर्थः। संश्लकेपि
विधिघोतक: पूर्वस्तगतिकारणा। सभावतश्चे तिर तिनु सांतनपुंसकम। श्रमेवं पुसकं न
भावेनेको घ स्वे स्वभावधा सह्य व्यावेन प्राप्य पुनर्भवि यहणा। सामर्थ्या लाघवे। नवकर्त्तपि
नकारकनिः प तचेभावग्रहणो मितिया चोक्ता॥ पूर्वसत्र इव शमस्थानि स्थेभाव्या देवकार
के इग्रतो। पूर्व:तेः पुनः समावेश इष्यते संत एगामिति। तद्वद्वाकुनकार: स्वभवेते स्या
फर: स्वाकूाशेषा यह विहनिहिवि गमध्येतिपितिप्राप्ते: पमात्मनः। अव्ययाह: पद्दसोपति। घेट
तिशो घहस्य र्थः। नियहेतिति र्थः। पात्र प्रयहतो ति। भिक्षापात्रे पारातेन पात्रंग हीतेपि
पावत। लिपसाकाकिमा प्रयहेदेव स्तस्य। प्रकृको [illegible] मि तिव शद्वत्पर्थः। निव एा कनति
यहविद्दसारि नाकर्म एापप। नजस्त्रि एा विशि क्रक र्मतिापासात्ति नाभांप्यम।
प्रमाण प्रयोगस्त्रिरगत लना इत्पुनके: भतत पर हल्कि स्त्रि पचेपाति। एवंचेघ नये वंत: २३
पुलोति प्राप्तिके इष्यम॥ स्वोय: रथ शक हादिषंच झापार झोन शिवशकोवर्ततेन
तुरज्ञुमात्रे॥ इहयह स्तोयहीत पानाः स्कुरेवायु वकुशक्यः। तथाहि॥ त्रे

किंलुपं हसविशिष्ट इति धोपमा। अप्रभवो न चिति। तपोत्वकाशः स्वपः सवनः। किंनोपकाशः कृतिः
कृतिः चिन्नोते सतो तिष्ठां स्त्रियामिथ[illegible]भवत्र प्रसंगे परत्वा हविनित्ति सार्थः। श्रुपति। पात्या हवुति
प्राप्तवर्तनं श्रुतिः श्रोत्रम्॥ निवर्णीति अस्त्रिया मितिप्रति बेधा न। तस्रूप विधे रभावादि
हमुनकम। अङ इति। स्यात् शिभ्यश्च तस्वेपसर्गे इति पञ्चे सत्यधि भि हारि श्चाइति प्राप्तुस्येति भावः
श्रयाभाव इति। वृतिस्पती स्वादि ना प्राप्तुस्यैतस्याभाव इ सार्थः। हनोति। नकारस्य लम। हिनोतेस्तु गणाद्
तियोधाम। कीर्तिरिति। अत्र रायास धेर्य ति प्राचि प्राप्ते किन्न निपात्यते। ५ हतस्य च तां सुतेकी
र्तिम धजपञोभीवेश्मन्। ५ हर्त्तेस्य च पिकारत्वां जुडत्त्र त्रतुगर्भमि। श्रास पार्श्वे स्थि। तपाहि कु
ष्ठे साघरितिभावः। भर्त्तां भक्ष्या जीविकाः कुमारभस्या गर्भिरायाः पचिच पश्मि धीपत इति हा
तं पल्ली। कुमारभस्या कुशसे रक्षिश्विते इति रघुः संस्था वा किमामतिः आयुतिः भृतिः। तथा चं
पहतं। मतिपुंहेप्राजाया भार्यस्व। कर्मिताभ्टेतो। रजः सुखानुतींत्वाद्। पत्तेनड नकसोत्रमपो गार्द्
पर्दे वा साधुस्य मितिः घिलघुन्तिः प्रभुनकः। किंपेति पहमाजक[illegible]रोतोऽशः। तस्यसार्थधा
तुकेपक। दिङ्श पालिङ् लिपलितिरि जहेशः। अम्प त्रतुष्णाभावे पिशो पत्ततोर्ति। नरोस्कृते इ
पड। इत्याभाव इति नलवकुर्त्त ति कारिके पासार्थः। पवित्रवेति। कथं तर्हि धन्वानां तपरजा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५०६. ३६४

त्तमा भागवृत्ति चर्वे यमाहुस्ते इति मुख्या तिशि। अत्र केचित् गम्म इच्छावेति पठंत। तन्न धातुसहपठितिधे
स्त्राधिकारे पठितानां धातुसंज्ञाप्रतोधातुः स्यादिति वाच्यम्॥ धातुधिकारे च उक्तो अनि स्त्राधिका
स्था र एवैते सत्रवे स्त्रप्रकरणादि विपरहोतोत्समावा इत्येव तु कमिस्तनुः। अस्मिंश्च पक्षे घ
अन्ये पि त्रिषं त्युः तथाचक स्यु रानपुंसके भावे स्त्रीप्रत्ययमिति पठितं सप्रत्ययोः। अत एवका
शिकायां कण्ठमात्रे पाठाशंकाया अहलो न्तेपदिति समाधानयातत्सूत्र विधिप्रतिषेधस्तु त्रिषं निके
क्ताद्युपपतः अतो च अयः पुंसिपद्धिश्च वा दिति ख्याति। इति सिद्धौ तो प्याकुर्वत अतो
पदात्स्मात्र स्यस्त्राधिकारस्य ते षिवासहूपविधिर्नैत्यवं व्याख्येयं। अस्याद्ववेस्यादित्युधातुल
क्षणादिति दिक्॥ एकाचनिवत्तितिरिति। हलादिशेष तु नास्ति बाळ्यद्धिस धातु धातुद्विर्वचन
अभ्यासहं यास्थी कारानाहृच्च तद्भ वाभावादिति भावः। अननेति। एकाजुपदेशा दिमत
पादिस्वकारस्तु तत्र तेनो पवस्यो चच अतत्वेतिवाच्यम्। गागोति। सार्वधातुक पं ६
एक॥ गागोति चितातिगाः। गुणोश्चहः। अत्रा स्यधातोर्हलादि विशेषणात्तारि ३६४
तवि धैहसंतो धातुरेवं भवते॥ न वाचं गृह्णीतिसंभवति। आदेशो बाहिगृहः। अतो
मात्रपर्वे स्मन्यतेतदाह गृह्णातइति॥ नेजोव पतीत मगुर्गजं ताति तहस्यत इति मैवम

वेक्षावामन च्छसि आशीसर्वाभूलवद्भे सास्ति ईशा स। विभिन्नसिद्धेऽ ८ इ॰। कथं तर्हि मधुसूर
मिषु लोऽप्रगंधक्ष्मे धेरिति मा घुः॥ घ्रे स्तोप सधि ति समास्य॰ विसा हि॰ लभेसेव स्युश्चितम।
स सं॰ अनर्थका स्तुप्रतिवर्स पिज्ञवसधे रिति आबवार्त्तिकप्रयोगात वाकुसको वाक्कि
नविवेधम। ख्लैन स प्रिस्पाद्धिता रिताइवेत्यिमा त्मात्ताच्छति स्मातानुदिन न बादिसवद्भिब
वनंपुराक्षस्य सर्व सभाहितम। एवंकंतुरादेप ऽ गन्तस्प कं इतित्तिसि न्दिन॰ समर्थितः। किंसत
सर्वभाव्यपि तेधाउवेत्स्वम। तथाहि॰ आबादिस्ववेतिनिकिन्ने मपसंख्यापनिषधापायासेटे
काएव वनासिद्धमिति युक्तो वार्त्तिककार एव ग्रोश्च हस्य इति प्राप्नुस्याय एव आबादि
भक्ष्येतिनिकिन्न भि॰ न मत तत्तत्कथं लभेसप्तेविषये ऽपासनेति युवेश्च विकल्पे स्यात् स्त्र
धातवि। आबादेरा कृतिगणत्वं स्वीकृत्य धातुलक्षणप्यत्तोपि आबादिकुस्तोनिर्दिष्टवता ऽ
वोपप्रतिपत्त्यर्थो ऽयावा अयमवस्थिता ऽ इत्ति स्यापास। तथापि॰ कंद्दतिरितिकि॰ नन्तो हि
रा मश्रुद्रूपेधा। नपरित स्त्रत्रस्वभाव्यपि तेप्रास तत्र हिकिं दृतिरितिसूत्राहसनेत हित्ति
प्रयोगनं कराटूयते वभयित अभिति निर्धारपे निश्चवन्तो चेतिनिश्चिवाग्रहराकंइति
तिलुहाद्विकम। नैवं विधेभाव्यकृभिरेव साधकिमालृकृत येवेदेनुस्याहसांप्रभवति। एतेन

धा०१
अ०म०७

३५

हम्यणाएव गतापर्यंते
भिन्नः प्राचोयं पर्यु प्रतु नकुइस्वबंधे पर्मामिदेसिाद्यमस्पः अजन्ताः हम्
तत्रपे प्रकृतिभागाते भिरदिशदे नस्त्रे निर्दिष्टः। गतोविशिक्ष्णपा णन्तु स्तोकप्रसिद्धार्थविशे
वस्य कांचिदृत्ता इत्तीककार्यस्यच संग्रहार्थः। प्रकृत पत्तु भिर्दिर्धि हाता। विरिदे धिकता।
विदराने। भिपये राता। गृह संधाता। ऽधा ऽधा रितायाचरापोः। भिदमेध दिसा संक्रे ९ श नोता।
६ः ऽ ह तो। सगती। निन्वावेन तिया सगसातितिव॥ हि प्रवनता राणेः। धि भ आरता। विरत भन्
रविन्यासि। वुदमता। दीऽअवगाहने। ऽ पप वी अ त नु संताने भजूश्य जो। कप कूपा पामि
तिवेदित प्यः। भिति अनासि। ऽभ घत इतिभिदिः। कुऽ भम। विवेति। देधीकरतो। अन्यत्रतु विति
क्लिकृभ। गृहा इतिश्रोकार्थविशेषश्च। अन्यजरहुड़ः। आर्पतेन पा अश्वाः आराः मतोहृः।
आर्तिरत्ना। आर्त्तेर्वर्उपसर्गोदितिधातावितिकृदिः। आएहारफाराताराधारेतिप
वधु स्वभ्रोतितियताशधिनिपातते। क्लिरतेनु गतोः सका। पर्त्ते रेफश्च॥ रेफाये
ता। धरई ई शधिस्तरवा। इा। चिंतिपूजि। चकारेणञ्जकसमुच्चयार्थः। तेन तोपय
ले तुखेतिहारतः। वचिर्य रि। विदिरितिभार्थ्ये इत्यते। रानार्थस्यतु संविति। विदार ३५
नालाम वियायेवि विति। चुरादिनारानेवियेदेनेसिद्धम। प्रकृर्दिकृति। चदेवक

ने॰ प्रवाहिकेति॰ प्रवाहं पचति मुहुर्मुहुः प्रवर्तयतीति प्रवाहिका। विचर्चिकेति। पामा॰ चर्च अध्य
यने अस्य वोपसर्गाभ्यां ... गमयतीति॰। शिरोर्तिरिति। शिरःपीडा। अर्द हिंसायां। तिर्ज अर्तिलो॰
आसिकाशायिकेति। आसनं शयनं भिक्षणं॰। इक्कृष्यादिभ्यो। धातोर्निर्देशे शतुकाराम्॥
वहुलग्रहणान्निर्वृत्तेः क्वचिन्न॰ गुणिर्भ्युमघः सर्वमेव चतिरिति। उपसर्गात्सुनोति सुवति ध्या
यतेः संप्रसारणं च इणादिभिर्देशात्कर्तृवाचित्वपि परे शया इवाः एवं भावकर्मवाचित्व
विधिश्च घञ्। अभावामेनीयते इति यथा तत्र हि स्त्रीलिङ्गे निर्देशा इति सुक्रमः। पतुप्रा
चाशक्ता। सामर्थ्यात्स्वतो भावे प्रत्ययः सुक्रमः। तत्र पिबति ग्लायतीति। सा देवि वाचा देश
प्रवृत्त्या आस्य निवृत्त्या चाशिल्पस्य चरितार्थत्वात्। वर्णादिति। वर्णाच्च कारादिरार्थः
नलु वर्णात्कार्यमाना इति। तथा हि सति अकार इत्यादावेव स्यात्॥ ननु ककार इत्या
दौ। संघातस्योच्चारितत्वात्। अनुकार्ये विभक्तिमात्रम्। अकारस्योच्चारणार्थत्वात् क
यं तर्हि एवकारः स्वकार इत्यादि। अत आहुः। क्वचित्संघातादपि वक्तव्यः इति सूत्रनि
र्देशात्सर्वं च कारः प्रत्ययः इति भाष्यात् एव वचनाच्चेति॥ वस्तुतस्तु॥
एवकारस्य साधुत्वे विभागे प्रथमं पूर्वं स्थितिः स्वचात् इत्थं सूत्रे यथा एवकार

३६ यङ्प्रत्ययेन रूपमूलमिति। इहकारप्रत्ययस्य धातोरविहितत्वेपि आधिकारवलात् कस्येशा
तेष कृत्तत्वात् प्रातिपदिकत्वम्॥ प्रत्येकं तज्जाभावान्नकारस्येत्संज्ञा॥ आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः
धान्येषु॥ अत्ययधातिस्ताहोनभसयोः यङ्लुकादिव। तद्धितः धासरूपविधिना कार्येषु॥
रकाराहितिनामानि श्रूतावतोमम पूर्वांति॥ आकारलोप इति॥ अतद्धितपरत्वादमेत्या
द्यपस्येति लोपस्याप्राप्तिः। प्रातिपदिकत्वं तु कृत्तत्वात्पूर्ववद्बोध्यम्। यङ्लुकान्तेहसुः।
तसोमत्वर्थ इति-यङ्लुकादिमतुबर्थ शाब्दा इति। इकिकामतुबर्थीयादिति
पथा। अन्येतु नेत एतद्गतं किंतु मतुबर्थे भव इति विग्रह गहादित्वाच्छे तद्धितात्मे
येत्याहुः। इणाजादिभ्यः। धात्वर्थनिर्देशे रावुलोपधादापम्। एषामन्येपि। आजिरिति-
यङ्लुकादन्येदीर्भावोन॥ संज्ञायाम्। अधिकरणे राबुत्वर्थ आरंभः। उद्दालकः
श्लेष्मातकः तस्येभद्रमारी भगोते वरसंवा-क्रीडांयं सातथा। अन्यत्र हालसेन सूत्रे आ
रख्यानप्रश्न स्यपूर्णलिपातेति आरख्यानस्य प्रश्नपूर्वकतया आवर्द्धकम मन्दसप ३६
धाकत्पप्रिप्रश्ने आरख्याने चेति पारिपाठ इति पठ्यते-परिपृष्ठः। इणाजादि
भवद्दतीयं॥ सद्विकात्यादितिग्रिच। आक्रोशःशापनम। नवृसकेभावेक्तः। नक

प३ ता१

पन्ना घापि सबाग तः पत्ति रित्ति द्रापः ब्रवेदः पाप मिथ्यं वै सि चिन्तप न्वपि सविां जे
भीऽपोपब्जत्ति ॥ हिर्दे विश्पसितें धा ति जकि सें नें घ्र छतेके जनें कि चिसध्कप
स्नाएुपाएुरहूविं धत्तेकेवांन श्रीम पटमधाऽत्कापपा- श्रुनेतुं गताक्तिं मुध्रिपसहि
भी सेभूजं गातं किसे कुवाधा प्रत्तिवेधया चिकिम सैधा तोश्वरों यतें ते ॥ इसंकाती स्तु
धत्तिकेत वकरजेः पातोप घात खुहा इन्स्तोऽहकाथि नयो ठ भीरं जेमुहिावा बो इकंमुं वे
त्तिर्इ० प्रोता ऽत्कापपा- भातर्विकुंजसहिपूश्विरताश्व भो मातस्तपछि निपितहितिम
देघ्रसाई॥ ८ बसा मिकिं चिरिंति निरधसाभिामतत्मोरईः कपपकिं नंसमाऽजगा मे ई९॥
पकीवाऽत्कापया। स्ता तैं जातिस्याति धि धिरिवितो वासो घनेका नजेशतिते श्वनद्भावे
नुश्रिविनसिजोदेवंः सवाएञ्जितः भजीताना गारतांघ्र ते नरजनी श्रीगकता इन्द्रिो साता
तष्टं विं न तपस्तथापि सकथं नो घाविमे भास्तिर्वाः ई२॥ सामावयाञ्रतीऽ कापपा-
कथं नेकानः सतमुपेत्तिकुं नभिसंवि ऽवैत सिंवित पतो॥ अन्नास्पपनि लक्षतेदुभु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम
रत्नमणि ५१

११ अथ पंचमे विप्रवासरं इति निश्चित्य वासरे सोमश्रीं सज्जीकरोति स्म सा वासकसज्जा वास
कोवासरः । अस्याश्चेष्टा- प्रमोदः परस्त्रीपुरितस्य दूतीप्रश्न सामग्रीसंपादनं मार्गविलो
कनादयः ॥ मुग्धा वासकसज्जा यथा ॥ हारं गुंफति तारकांति हृदि वै यद्गुंफति कांचीं
सतीशिपं न्यस्यति किंतु तत्र यदुरावैलोहैर्नवैस्तेषु न ॥ आली नाम्बिति वासकस्य रजनै
कामानु ———— रूपक्रियांसाधि स्वात्मसुखीन जो तस्य मसौ दुरससमुद्वोऽस्ति ।
॥ मध्या वासकसज्जा यथा ॥ शिरस्यं दर्शयितुं करोति कुतुकात् स्थूलहारहारस्त्वमंचि
त्रेश्चित्राणि केतवे निकिमपि ब्रांसमुद्वोऽस्ति ॥ गत्वा तां सारतनवं सहवतिभूवा
जिनिबत्मि वारित्थं पयश्च दशः प्रतीक्षेव रीतं श्ले एन नमो भूत्स्मरः ॥ ६५ ॥ प्रगल्भा वा ११
सकसज्जा यथा ॥ कृतं यपुष्पं भूषां विधुरधोर तीर्थपिता ॥ कृताशयनं सांनिर्मौ
कसुकधीरितकासंभृतिः ॥ मकारिहितातादशाभ्रजनेम स्वेहतिवास्कुरातकनके
तकीकुसुमकांति मिर्दुर्दिनम ॥ ६६ ॥ परकीया वासकसज्जा यथा ॥ २५ ॥ भुंस्वापयति

को २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सेवा मन मेष खेल लाठ कल्प के भाग बांत तं देवे धसो ॥ तंसर्व सति वे पोतपुपा पर्म मकरोतं तत स्मि
न्य कोप: क्रतौ धि गंधि ग्मनौधौ तं धि गत नृं भिर्हं वे छि तौधिं वर्षः ॥५२॥ संकेत
निकेत मे प्रिय मन दसौ कसमा कुसंहू द्वा विप्रलब्धा ॥ अवस्था श्वेतन ॥ लिवे इति:
श्वास सति जनो पा सम्भार्ति नाधु पात मूर्छा इव: ॥ मुग्धा विप्रलब्धा यथा ॥ आलि
यः शपथ वैर ने कफ पदैः कुंजौ इरंनी तपाशु मैंत स्व निर्ति न्यपदि नद्यु भितपा न प्र
स्थितं न स्वितम ॥ व्यस्ताः किंतु नवोढनी र जइ शाकुं जौ प कंहै द्वाभ्याम्यतभं गा
कद्मयुड्म्य रचमच्छार स्पशो इङ्कप: ॥५४॥ मध्या विप्रलब्धा यथा ॥ संकेत केलिग्र
हमेव निती न्यप शून्य मे तो इशौ निम्न त लि:श्व सि तो धरा पो ॥ प्रौढा न्तरेधवन मद्भि
म२ विकाशि नेत्रं तामुखंई कथली कतमेष तस्यौ ॥५५॥ शून्यं कुं ज गृहं वि लोक्य कु
टिलं विलाप वे तो भवं दूती नां पिलि वेद्रिता सह वे ति ब ता पि सो पात पाश

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः१
र.स.
१०

मोशंकरचन्द्रशेषरहर श्रीकंठशूलिनशिव आपस्येत्ति परंतु पेक गहेशाभ गिरि
पक्षै तत्र तिः ५६ ॥ परक्रियाविदग्धा यथा ॥ इत्येवै कीभुजंगमूर्द्धिवरतागुरस्यं कौ स
ग्मीन हेम भौक्रत पधुनांधरतलपठलेत धानेहह्नः प्रिय ॥ सेतापकुस पातपावे प
रितः र्पचो धरे ग जिति कोधाक्रांत कृतान्तमनमहिषभ्रांत्याहशैतेपोत्तिते ५७ ॥ मा
नवचनविदग्धा यथा ॥ कपदयवनभाजीकेन चिरपोषौलवकस हसिक गोभ्ये
पंवि कार्यं वितासो ॥ इतिविहसति रिंगमंगविन्हि भूयन्नुर्दि कवसुमकोत्ति स्वप कु
नाके विकुगो ५८ ॥ संकेतस्य संप्रति भर्तुर्यिनागमनकौ तां पाबितंतपत्तिसो का-
श्वयछि दिसानागते प्रेयसि प्रोषितभर्तृका वानाति व्याधुः तस्याभर्तुरव खि
पसे भवने गमननिवमइतिसंकेतपरेनत घावर्तनात ॥ अस्याश्चेका ॥ वे-
रति संताप उत्क्मा इ कृष्णकम्बहृदित स्नापस्याकथना इपः ॥ ५९ ॥ उत्तावा

श्रीराम

स्फुरेन वर्त्तितेध-ते प्रतिशिखां कृतानः धत्ते सौधकूटोतटोत निनदैः सां केति कं
वोढितम्॥ शश्वत्सार्थं विवर्त्तितां गलत्तिकां वियोगतल्पे वा सघुतिं क्वापि क्वापि
करां भुजे पि पक्षिपा तस्यां क्षितेन्यस्यति ॥६८॥ सामान्यवनितायाः स्वकर्मगार्वथा ·
गोरं डनीयतिचोः स्वकर्त्ताविधेयैर्गुणैर्मरतीं चुम्बने पाविद्धकुचयोः कर्त्तृत्ता विधे।
कां वीपुनः कांचनीम्॥ इत्थं चन्दनवर्त्ति तेस्मि गमहैर ज्ञानि संस्कुर्वती तत्किं
रि ५ वर्ण्यमनोरथं तेन तेयाः सुवारांगना ॥६९॥ सा स्वकृता साकरप्रियतमस्याधीनपति
का-सा स्वैराधनवितानदिमदनमहोत्सवमहाहंकार मनोरथा वा प्रियुम्भतवः
मुग्धा स्वाधीनपतिका यथा- मध्येन कृशिमास्तनेन गरिमा देहेन वा मंजिमाक्षो
तोनप्रथिमा नतेन जडिमा नेत्रेन वा वक्रिमा॥ साधनेदृष्टिमानवाचिपटि ॥७०॥
मालास्येन पाप्सिता सिमाप्रारोतोश स्वतपातिप्रज्ञा तिमनो मयोध किं कारताम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मध्या स्वाधीनपतिका यथा॰ पर्यंकविरतिमहोत्सवे न काले तव हृदि केदेशानुवर्तिनि विभाति लता
नि॥ प्रियसखि त्वं पतिरेव पार्श्वदेशे संसद्दिव नमुग्धपति वेविक्रमाचरणानि। ७१॥ प्रौढा
स्वाधीनपतिका यथा॰ यत्र स्वाधरवध्यं यत्स्वयं वसोहल स्वस्व स्तनस्पर्शवाधन्यानीम
रविन्दसुन्दरदृशौ कान्तस्तनोति स्तुतिम्॥ स्त्रीबुद्धिनागाहति भूतिपथं चेतः पथं
काव्यनादिवितस्यानि सखिकपांगस्यो स्तुभेदयार्हः। ७३ परकीयास्वाधीनपतिका यथा॰
स्वीयाः संति गृहे सरोरुहदृशोयासां विलासस्फुलं लक्ष्मी कुंडलहेमकं कणारता न का
ते न विभ्राम्यति। को हेतुः सखि कानने पुरवर्णे सौधे सदा संनिधौ प्राप्य न्तीमवि
पद्मसम्मत्यपतितो हरिर्नमिममुच्यति। ७४॥ सामान्यवनिता स्वाधीनपतिका यथा॰
संलेपं प्रति मंदिरे मृगदृशो गात्रांसासु धारा गारं स्रोतस्फूतसतोजसुरा चमत्का:
तादृशोर्विभ्रमाः॥ विलोक्य नुविचित्रमनन्तकस्तोवेशा दहितेः पुनर्वित्तं वितं

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

स्वकाभिसरति प्रियं अभिसारयति वा साभिसारीका-अथ स्वाश्वेबन समयग्रकुसभूषणा
शब्दप्रसामे पुण्यकृपटसरुसारवः। इति परकीयायाः स्वकीयापास्तु प्रकृत पपविक्रेमः
मुग्धाअभिसारिका यथा-दूतीहि मुईपोनतो सहचरीतत्रिः सहस्यावि औरेगसंगिशा
तिश्वननेनमनहः प्रस्यानेकेसोभभंत॥ थावंमांगलिछितमेत्तित्तिभिरस्तोतेवि
भि॰गु॰५ भिइश्रीरवेऔतोवइपिताभिसारसमपोमुग्धेहिमथंउप्रोम॥७५॥ मध्याभिसारिका
यथा औतासिमेयमुनगासपिमभुअसासगेपुनः किमितिकंपमुरीकटेखि॥
मकोधरध्ववि भिरन्तुभितासितौलेमतुविसाविवइनौसिकिमाचसामि॥७६॥
१ खण्डि प्रौढा [stain] सारिका यथा-एकइरसिनभारमंगुनभीकिसाएपकोमसकान्तिनाप
देन॥ भूषनपपकंवंसहेतगनुपदिननिशासुमनरपाःतवस्यात॥७८॥
परकीयाभिसारिका यथा-रमेसा [stain] सनुमुघतानोवनितानैंसखिवाटिदावि
बस्यानरारमनीद्विजसोन्धकारमार्गविविनोवेशप्रविमागपिवमागैः॥७९॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शीतलाभिसारिकापथ्या। चन्द्रोपि वनजं न जाकेषु विहस्य शिनपस्यापि निरातापाः सनोनि
ह तुं मदनो पियागाननफरेरा कौन्दानं विभतं च भूपे॥ ८०॥ कृष्णाभिसारिकापथ्या। नो
मु मै नं कुमुदे रूपमेव स्थीरिति जनविशेवनचुगमम॥ नोस्यैरि नक्रा स्वनचेनेः
कृप सितमसितपस्य विकासः॥ ८१॥ दिवाभिसारिकापथ्या। पद्मी नामधिपस्य वंकमेश्या
सधीतसजामं ग्रतोजातेसध्वजनाभिषः कृतमहोसाहं पुनः प्रस्थिताः॥ सप्यानं लि
तपोविहस्य गतयोः शृङ्गान्तमवानारैपूनौः शिवजकृतोजयो विजपते कोप्पेषकं०
यहः॥ ८२॥ सामान्यवनिताभिसारिकापथ्या- लोस्य घोसवमकृति प्रति सतको
वीस्यताभकृतिनं वलकंघुकजं धवनं गुरवसहनोजघ्नोनति॥ सकृर्ण धिधि
ति विस्फुरदति वस्त्राभीकृतसंकृति श्रीरकुजे गटहं प्रपातिकृतिनः कस्यो विधा
तंगनो॥ ८३॥ मुग्धापादस्य प्राधान्ये नमश्यापादस्य तासमदन साम्येन प्र० मार्दै
पापाकापस्यप्राधान्येन धीरपादैर्वप्राधान्येन अधीरपादस्य

प्राधान्येन धीरधीरत्वादयो विधेये अप्राधान्येन ज्येष्ठापास्मेह प्राधान्येन कनिष्ठा पराः
न्यून २ स्निहस्य प्राधान्येनपते अप्यासंग पृ प्राधान्येन मुग्धापाङ्ग कन्यकापाः ॥ सामान्य
वनिताया धने प्राधान्येन प्रकाशि धनाधिकापावर्तिनी प्रिति शेषः। प्रस्थानेष्व
स्वयं कृते प्रिय सखीरंस्त्रीरजस्त्रे गते ध्रुत्वान ताता माश्रितं व्यवसितं चित्तेन ग
पुनः ५ न्तुं निश्चितवेत सि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थितो गंतव्ये सति जीवित प्रिय सहृत्सा
गन्तुं र्थः किमुत्सृज्यते ॥ ६ ॥ इत्यादि प्राचीन ग्रंथे लेखनाद् [redacted] त्रिमरुतो देशतनार
निश्चितगमने प्रेयसि प्रोषित सति कापि नव मीनाधिकामर्तु मर्हति ॥ तथाहि
तस्यां प्रोषित सति कापि वृत्यध्वा स्थास्नां तभीयः भर्तुस्सन्निधिवर्तिन्याम् ॥ नक
सहानारीतापकाम नाभीयः क सहाभावा ६ नव मानितत्याम् ॥ नापिसं पुता पा श्रीराम
मनोभविः प्रियस्यानो पभोगे च विहिते स्यागमनाभावात् प्रियापायाः कोपा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घमाव दर्शनात काकुवचन कातरप्रेन्हाणाद्स्मचिंतांतः पश्चात्तापात दर्शनाच्च
नयासकृत्प्रणामनभर्त्सःपारविपर्याभावात्सखीकरणाभावात निर्वे
दादिदर्शनाच्च नस्वाधीनपतिकायाम नभर्त्सः सुखिमन्हाणाएवं चेद्दर्शना
स्वाधीनपतिकायाः कुतो विरहविनयं गच्छेदितिसंशयः ॥ अजनत्यपि पतितः
स्वाधीनपतिकापरिहृष्यते अन्यथा भर्तुरस्वाधीनत्वमेव तस्या भवति तन्ने
हत्यास उचितभर्तुर्विदेशगमनात । किंच निर्वेदाश्रुपातनिःश्वासवचनादि
लिंगादि मदनमहोत्सवव्यतिरेके दर्शनाच्च नाभिसारिकायामन्तर्भावः
अभिसारोत्साहाभावादतः संतापदर्शनाद्धोषितप्रलम्भश्यामः स्वन्हाणात्
पत्यापतिरञ्जमन्हाणाद्देशांतरपापस्य संभवात्प्रोषितपतिका । काकुवचने
कातरप्रेन्हाणागमविघ्नोपदर्शननिर्वेदसंतापसंमोहनिःश्वासादा १४

र१

तमदेच्यवद्

ख्याद्यपः ॥ मुग्धाप्रोषितपतिका यथा ॥ प्रातो ह्यौ किं [illegible] मपि जल्पति स्त्रीणामाप न्सामोद
तीय स्नेमानमपांचकार-प्रायः सीधुनलिलिभ्यतेभ्ये संस्कृतानि कुजं मुन्मत्तकोकिलस कस्य
ध्वनिमातता नं ॥ ८५ ॥ मध्याप्रोषितपतिका यथा-नं नं त्रिपवेयरति निःश्वसितं न
क्षिप्तिमाशीह्नेवान पनवोर्ऽस्य माधीतसीतं स्माप्तुहिर्थिं पाहितु मेस्तीहशः प
रनुभास स्यसीं किमु कचः सम्मुखाम गामे ॥ ८६ ॥ प्रौढाप्रोषितपतिका यथा-नोप
मुख्यति सुभुयामपितनुस्ता जोविपोगंध्य रत्तेनोहंविहिता गमालिर्पदुपते पक्षा
चिसत्वंद ६ ॥ तामुसंकुसमपदीरमुद्रफेंप देधु भिर्पिते स्या इत्येवप त्रतत
किमुविच ज्यासावसीद्दं॰ सहम ८० ॥ परकियाप्रोषितपति यथा-न्पत्तप न्नीरा
मूर्छिता रघुगलसंभ किंधिमुनगाग्यतेस्पनग्नानीतिरकाति किं नभवतीहतो
मीपाडुःकृतम ॥ अंगानांशत्तपातनानपनपटे-कोपि क्रमोरौरवः कु[illegible]पाके
पत्तभयस्वमनसोघन्नकैलयपिप्र ॥ क्षिप्यते ॥ ८८ ॥ सामान्यवनिता प्रोषितपति

भी २

श्री॰तन १

रस॰

पातं २

१५ मुग्धांघ्रे हि यत्साप यंमन्द्विवोतमास्ता यंचास्व्रिनि य हिः सहसोय देत्ततं ॥ इत्यंबिता
यविगत्स्वन्नपत्नो मु धाताने नो धिपत मंकरवोर्ध भार ॥ २२ ॥ अहितकारिताविवेहि
तकैरीता उत्तमा ॥ असा उत्तमैव वेकात यथा ॥ पति शयनंमागतः कुचद्वितित्रिसो
रस्वयः प्रसन्नवचनं मत्तैरंमत्तपिधीम भुवा ॥ अथ चिं सूम गास्मित द्युतिय
१५ होरपंकेकृवैरपूजितिकसद्विलोचन चमत्कृतै रम्यजैः ॥ २० ॥ हिताहितकारितावि
यत्त अहिताहितवेकावतीमध्या ॥ अस्यानु यवहार कातिति वेक्का यथा ॥ कान्तेसा
गसिकेश्वकृस्य शतपासावी कृतश्रीवचामुन्काः कोपकचापमन्मथशर
कृतः कतन्तांकुत्तः ॥ साकृतें हालासकेशवेचो माध्वीकं धाराः संसाधिताः कान्त्य
स्वताघकोचनं महाहत्ताोक्ताो सूमुधा ॥ २१ ॥ हितकारितावप्रवतमे हितका
रितीस्थधमे ॥ एवैवनिर्दिसितकोपवचनाचरती सभिपतो ॥ अस्यानिक्का १५

श्री १

तद्यथा॥ प्रख्याने तत्पदः करोति कमलस्थापां मुखाम्भो रुहे श्रीलता द्रुच
धारया शिशिरया भांगी पुनः सिंचति। तस्मिन् प्रेतसि विद्रुम द्रुजन हीरिंगत
रंगभ्रसिभ्रान्ता। स्फोंतसतेजपत्रशाद्दशोभूको द्दशा ऊँध्यति ॥२॥ प्रिता स्मिपा
प्रेपेक्ष मेता सामृत ममध्य माधमप्रभे हानो हाहेताः इति॥ विश्वास विश्वं कामि भ
शीघ्रपार्श्वचारिशीसरित स्याम ड्रनोणसंभ्रसिन्तापारिहासप्रम्लतीनिकर्मा
सिता मैड्नेव बधा॰ स्तनकनमहीधतोपके हेप्रिपकरा वस्त्रवमुस्त्रसप्रमोदम॥
रहसि मकरीकाभिघाश्रित्वं तीं कमलमुखी कमलैः सखीं मध्याने ॥२३॥८
पालमोपथा॰ सांद्रध्याने मुखरितदिशः श्रेतापतो पह नो धाएसा
दैः धरतीवस्वयं सर्वतः प्रावपन्ति॥ तेन स्नेहं वहति विपुलं मत्सखी पु
नकमेव त्वं निःस्नेहो पद्भसितद्विनाथमे वि[illegible] पाप।२४ छिन्नापथा॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीराम । ६ तटि
रसमञ्जरी टी
९६

सानन्दं सखि यज्ञमालि विलोकनाय नितरां कुंज मिति किं तु विचार्य तथा प
ऽहं कारि रोमधु लिहो दिवसे मन्ममति एत्रौ पुनश्च पल्लवं पुष्पाश्व कोरा ॥ ५९ ॥
परिहासोपमा- च्या गारमिति सखितानूनिवेदयच्छेकः सपृष्टो दृशास्तम्
र्थि प्रियालोक मर्त्तुः ॥ इत्थं सखीजनवचः प्रतिपद्य सद्यः सीतांशुरिंतर्गतिमहत
र्णा चकार ॥ ९६ ॥ सख्याः परिहास विप्रलंभ परिहासः ॥ अत्र सरदा दिशसितान्वि
सखीं नयां जंम तिर्त्थां विहस्य मुखे तिरोभाव मातनोतत्वाधिरा तदशब्द प्रता
यमान विम्बाधर रागदन्ने मानमपाकार ॥ ९७ ॥ प्रियस्य परिहासवचिप्रलंभस्या
स्य परिहासः ॥ यथा - स्पृशति पाणि कुचं पतः सुरधुनी मौलेकं यं पार्वती कोटिवं
त सिद्धिदितो वनं कथमहिं दिंसचार्थितवं ॥ शंभुः विवादावा स्तुवः ॥ ९८ ॥ इस्त
स्नापारापारं गमा इतीः ॥ तस्याः संघट्टन विरहनिवेदना नि कर्मिता ॥ सं
तस्मात् प्रत तिर्थी सकाचमुक्तिं तो हारः पतितत्सप्य ताभिस्त्वं शेषं मुख विहस्य सपितः २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

घटतं यथा। अज्ञ वर्ति एजन ति हृदं चति ति प्रिदं प्रिदं दूति बंच तिमनोः भृः।५ नकेन
सत्रापुनकें यि त्वचवा नकें मन सत्तस्थिन र॥ दृष्टिं पुनि हृ तिबे दनं यथा- धक्के चन्द्र
मुखीयदीपकलिका धागा धौतं तदसेत स्याहेवं मोहशांतिं ज प्रमाणा पः सम
स्तीस तिः। द्रुमः शिरस्ता नसेन सह साध्वी रूपतदिः स्त्रिय तो स्तेह स्तत्र यथा
तथा नभव तित्रे लोकामं धं तमः।१००।शंगास्ये भवनिहृपैसान्ताव का
पिनिह्णूयते॥ एवं त्रिविधः पतिरूपपति वैशिकस्येति-त्रिविधं सात्त्विकाहकः
पतिः। यथा- सैवीप्रसमपूर्वमुंव शिशिरस्ति धान्मुधारशीकतारं वैभोगी
८ कृतिमयसे किमपहतोभो गैःशतैर्धीज यथा॥ स्वधी हि तिकिं वसिं वस लिये
रं गैः शितिघोपमैः सेपवेशे त सत्ताक टो महसः रक्ता त्वा व खि रक्ता म्याति॥
न तुकुल हन्तिता छछश कभे ता सति स्व मुर्खी॥ सार्थकालिकपतांगता
पराभुखसेस तिसार्थका समतु रक्तानुकूलः। यथा- बढ्यौ वं भवेत्कामद्रे

१६ ओंनमः

८·स हसीय२

१०

त्रिजमरो लेशे सम गीकुहसंयमर्दलस घृतांप्रपा हि ववनलें रोसमु ता स्वे ॥
सांत्रिधें श्रवं रुका नम मि रत्नि गी छुमा गी द्वि हिः सि तो सो हि वि जैं मवांसहप तो
मि ठी त्युमुकं उते ।२। सकल नो वि काति घघ के सम सह मा ठ रा नो इ न्हि ता: यथा·
यत्सुः गहु रत्ति य घृ हशें सहस्र मन्हि हु पंकप व कृ त्रनि व श व मि ॥ इक्ष्वाकुस्य व्य
नप नामुहहे नि भी स्परोमां वितेनये घुषा द्वि तिमनुतेने ३ भूपो नि: शोक: कै
तरेबोभूको नि धारिं तोभूप: प्रथ्रुपपपतांघ ब: यथा· उच्चोह तैः का कमसखा ६
धीरतोधारि तो वि त्याव रास्पा पुन रूपग तो उरतो ल हवि: ॥ कोपंते कनकव
रपं मुन्मे मले घव पा हवोधक: पुन र ति मववा पाश वि व वृ सप्ते: ।४। कुभिन्नी
व त्रिवकृपट पट: श: यथा। मोलोसमति धापभा स कुलकेला लि सपवन्नाधली
आग्युः के वरंभ नपो हिंधापकुच वोर्वि नव स्वमु ता स्त्रजमा चि स्ता सं समुपा न पि नेम
गहश: कांची त्रिवेश छु न्नी धीयं किमपाकुरो ति म ५ नाह त्तीन या मभ्रवः ५ ॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

आचारहानिहेतुर्वचनोपपत्तिः यथा० शंकाशठं लिखितेन पत्र नपत्र प्रां
नं २ तेन येन्द्यते ॥ कं कृष्ण त्विमृति भीतिचकितं नो पत्र धान्विलमते ॥ जा
पत्र शते रे स्वग्न दृशतं विम्बाधरः पीयते नो धा पत्र विधीयते चमत्ता
तं तल्लिं रतं कामिनो ॥ ६ ॥ उपपत्तिरपि वस्तु यथा० जहु स्वयं शयोपभुक्ता गण्सिकावे
शिकः । यथा० कां...कस्य कृताल कोमलस्याभिकांतिपारावलं धानितचित्र
तर्कं तनालिं ॥ ३ ॥ मुग्धा नालोचन चकोर मनंगरं गमाशाशस्मके कमपि आरचिता
सवस्वाः ॥ ७ ॥ अधेशिकस्तु तामममध्यमाधममे ... यथा० दयिता प्रभूपः
पा ३ कोपे कुपचारं पाता ॥ ८ ॥ तमः । यथा० चन्द्रः पांतमुहीन्स्वयन्समेत्य दृशः शोरता
रविन्दश्रियं नो चैमर्त्यति नोस्मितं पितन्तेगत्ला तिधीति नं याता तत्र्वोधा
तत्पर्यं किं तु पुलक भागत्कृपो य पुतिः कान्तः केवलसमानतेने नशिरसा

श्री ... रमजगी

श्रीलग

१२

मन्तोस्यजं गम्कृतिा २। श्रीपापा: प्रकोपे पः प्रकोप मनु रागं वाप्रकट पति चेक

पाम नोभावं गच्छन्ति तिसम धाम: यथा - माशंपं प चपि हासेथ जितमिरं १ आवे

गधीतं वचो नेत्रे शोणासते नं कांति तनुपि कोपि न्हांतं स्तीपतीम ॥ मास्तापः

कारतो घमोमक रि कोरं मं: कु चा [illegible] नपोर्भ पः कुंतस्य धोरतीषु स्तुहशः

सापं तनो हस्पते २ । अप सुपाल मा शूल्यः काम म की २ पा म कृ तास्लसा लोप

विवार्तं धमः यथा - २ रूपति रुदिप स्पर्धे मैत स गा न च क हृ या । नच कोपि

भीतिलेशः ॥ पकुलम कुलस कोश कोम लां मां पुनर पितस्य कोरा पात १२

वेथा: १ ॥ मानी वनु रस्व शठ रजा नार्भ पति ॥ मानी यथा ० पासा

कृतपरोप रा तर पवो य ० प मेव मनः श्रुसो वा व मिमो म पा श्यति

ज्यो १

नवं ऊजा हरिः प्रसिच्यते ॥ प्रातर्वीतविलोकने परिहृतास्यावेविकृतानने प्रा
तोशेनिपतेत्तिहंत कूपतां वाम धुवो दृष्टपः ॥ ११ ॥ धाकू चेष्टा अंग समागम
श्वतुरः । वाच अंगपसमागमोप था० तमोन्तलेसे हस्तं तनलैं निशापा
स्तवत्नि गीतापाः तदैनरीनोनिकटेप नानां घटेतेशातो हतिकः
सहायः १२ । चेष्टा अंग समागमो पण्या ॥ कानेकनकजम्बी
रैकरैकिं मपिकुधीति० आगारैस्विति ते भानोहिवेम्भिन्दुम
स्मि कथयवक्तिः ॥ प्रोषितः पतिरूपपतिर्भेशि कश्च भवति० कूमेतो
लिदहे १३ । प्रोषितः पतिरूपपतिर्भेशि शपाश्तेतिवक्रैच
लहरतानि । डुहूरं भाहगोपि कम स्वैके नाभिः कुचोपालोरपि
हेक्षपितमरुतं मधाहेशोम ७ ग्वे ॥ दुखिकैणं हंतं तावस्य
सरिवस्तवः किंचपातीर्पस्यो: साचे

CC-0. Digitized by eGangotri ... Mishra Collection, Varanasi

श्रीदेव्यै नमः

रसमंजरी

६८

कू

सान्ति ॥१४॥ पंचबाणः सासमितस्य केलिकुहुह | लापेष्वनाजोद्भवेषोप्प
पिंयत्मीनिवर्तमाने ॥ अनास्मितघुतिच | मात्कृतहकृतं गैरं
गीकृतं किं न विधानदृशः स्मराग्नि ॥१५॥ | मधतपरिमतन्दि
चोलबंधे मुविततनकां बल्कहकिवाते | म ॥ प्रकुटहसितम्
नतास्पविभ्रमपुत्सु दृशः स्मरचेष्टितं | स्मरामि ॥१६॥ अनमि
ज्ञो नापकोनापकाभासश्चनय धा ॥ श्लाघ्यासघा नीनोजितो बहुवि
निर्घनं धाभंगीधनिपुणा प्याजेमुपेसन्निगीत मपस्कारी कृताद्रुबच्धः ॥ ताम
साहराा कुलेन विहितो प्यनेकोनवनसो हहवते नोपिनेवं क्लिइतिकिप
तोवत्तेनेन संरत्यपत्ति ॥ ॥ नवनायिकापादृध नापकस्येते मे हास
वितिकचामे ॥ अस्याधेस्याभेदेनभेदस्तस्येव स्वभावभेदेनभेद

श्री

रसमंजरी

६८

श्री

दीर्घः स्वचकितोन्नतो विषक्तोतिष्ठथां श्वासं नो सतां महातिसलिलसंधत्तेन धावन्ती
विं ॥ वाता[?] वर्ततिवर्तमानदेहनकुतैर्मंगन्धैः स्वात्माः किंत्विदेहरागतनवा
भूपः स्मरं वर्तते ।२८। विरहकालीनकातरविषयकप्रेमसाप्रतिवादनंग्यताकीर्ति
नेपथ्या । स्पर्शः स्तनतटस्पर्शोधीनस्तान्तौ वत्कृतीनस्ताम । तस्याः केलिकथा सा
पसमयः सते ।२९। कामः क्रूशजनितसकलविषयकहेयतास्तानमुद्दताः प्र
णा॰ गानं तु मकंदविन्दुविंदकं हस्तांवारि जवारि तांदस्तनौः । रजनी समोभूप
तैः कृपातीतिकरातीवोक्षमत्तःपरधियातः ।३०। प्रियपाश्रितकौ[?] खसिंककृपयहाराः
प्रतापः । कस्य नावाकारारामन्तः करातिविक्षेपः ॥ तस्य वनिदानमुत्कंठा ॥
श्राद्धं संविन्दस्तां वन्दू रद्धं संस्थितं मनः । यद्धं संस्पर्शीनः पातोर्द्धे[?]
किं करिष्यति ।३१। श्रीसुकवसंतापादिकारितमनोविपर्यासमुत्पित्त
प्रियपाश्रितपथ्यापारैः उपाहाः । प्रतापाः कापिकेवाविकस्व - कापिकेव

श्रीः ईश्वरपतु।
९.५

२२ पयाप्रतिकृनमप्रतांशतः धुन्स्थकां तोंम गा न्स्थामृतं मितिपरि लासंकर्तु मभुघ
तोमूर्त। श्वधशिथिल तवं वोमान माशंक्यत स्वार्थी शीलि पुलकभा मोपा
लीकंव रूहेता। ३२। वाधिकोपवथा। किंरे वि बोमला हरोगमुखमद्विती पंकें
र्पेजद वासिनोर्धुज म॰प्रदेलत॥ भंककोमावरु सिमगातवुनीता हर्कृक
मांतिधि कृपव लिहशमीन्सरीपम। ३३। मत्नवेरना समुखवतापेका
रजाव्ये तेबप्ता धृः॥ वथा। कोहतां विसी वोमो नोनिवजपति: कामस्वत स्था
यपिभूवर्श्री जवनोवंसमन सिते जाह: सकुली खति। इत्थं साम्यति
धैा तपो: प्रभगति स्थामिनलथा। स्निसतांतनानां तनुतां कृमादतवुतं २२
नेपंवथा गछति। ३४ विरहप्रथा चिवका रमात्रर्वेषा जीजनाथस्थानं
गडता॥ पालिनीरेवकंका रोलतिनिश्व प्वमानांकुशाहरि हिश्वल
तास्का समभवन्निस्तोऽवकुराडनम॥ वंश्चित्रापितपासमंकृत

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

शतक्रेभेदे भवेन्नोपदिष्टं नाम स्मरतो न कोपि कुसुमकाः समुत्पद्यते
३५। स्वप्नचित्रसन्तानभेदेन दर्शनं त्रिधा। स्वप्नदर्शनं यथा। मुक्ताहारं
नवकुचकठिने कंकणानि दहन्ता करणा त्स्पृशीभरतामपि वानीतवान्स्वै
पतावत्॥ अघस्वप्ने वकुलमुकुलं भूषणांसं दधानः कोपं चोरो हर पर
तानितन्वन्प्रतीमः ॥३६। चित्रदर्शनं यथा- नीवीहरे दूरसिजं विस्ररवे
न स्वेन दंतच्छदं च दर्शनेन हशी हक स्मात॥ इत्थं पटे लिखितं दृष्टि
तं चित्रोरप्ययं वनज हाति विहारं शंकाम ३७। छायादर्शनं यथा-
चेतश्चंचलं चरत्तो रूपज स्त्रिप सत्त्वि प्रोद्धेम मां वोऽ पभ्रा नाम्ने विहस्य
मेघ भगवन्नकाम न्तां नन्म्भतामा॥ वहे मरुद्विनि कतिपयोः कुचस्यं
वंचेगुं दधानः कोसौपं सोचन गो चत्ते भवति मेरा मोहः स्तुर्क

१ ॐ नमः
र. म. टी.

२३

र:॥२॥ माध्वीकस्यन्दसंदोहसुन्दरीं रसमञ्जरीम्॥ कुर्वन्तु सुधियः कर्णा
भूषणां रूपमाम ॥३॥ तातो यस्य गणेश्वरः कविकुलालंकारचूडाम
णिर्देशो यस्य विदेहभूः सुरसरित्कल्लोलकिर्मीरिता ॥ पद्येन स्वकृते
न तेन कविना श्रीभानुना योजिता वाग्देवीश्रुतिपारिजातकुसुम
स्पर्द्धाकरी मंजरी ॥१०४॥ ॐ इति श्रीभानुदत्तकृता रसमंज
री समाप्ता ॥ ॐ शिवं वितनोतु विभुः संवत् १८ १३ शाके १६७८ ॥२३
माघेमासि शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां शनिवासरे ॥ ... लेखकमले
स्य रामेण पुस्तकं ... महेतवे ॥ गुरोप्रशा रा. तं. चा. लो.

CC-0. Digitized by eGangotri [illegible] Collection, Varanasi

१ ॐ नमः
र. मं. टी.

२३ रः ॥२॥ माध्वीकस्यन्दसेतोह सुन्दरीं रसमञ्जरीं मा ॥ कुर्वन्तु सुधियः कर्ता
भूषेरां रूपयामम ॥३॥ तातो यस्य गणेश्वरः कविकुलालंकारचूडाम
णिर्देशो यस्य विदेहभूः सुरसरित्कल्लोलकिर्मीरिता ॥ पद्येन स्वकृते
न तेन कविना श्रीभानुना योजिता वाग्देवीश्रुतिपारिजातकुसुम
स्पर्धाकरी मंजरी ॥ १०४ ॥ ॥ इति श्रीभानुदत्तकृता रसमंज
री समाप्ता ॥ ॥ शिवं गिरिजे नौतु विभुः ॥ संवत् १९०३ शाके १७६८ ॥ २३
माघमासि शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां शनिवासरे ॥ लिखितं पुस्तकमिदं
स्वार्थं परार्थं च पुस्तकं ज्ञायते ॥ गुरो प्रशा दा तं. चा. लो.

श.कौ. ९

अइउण् संज्ञासूत्रमिदम्· आदिरन्त्येनसहेतेसनेनसहैकवाक्यत्वात्· अइउणित्येषामादि
रकारः अन्त्येनणकारादिनासहितः सन् आद्यन्ताभ्यामन्तःपातिनां मध्यगानां स्वस्य च संज्ञेति
हिवाक्यार्थः तत्र अकारादीनां स्वरूपेणाणुकार्थितावासतामर्थवत्वस्याविवक्षितत्वात्प्रातिपदि
कत्वेन· णत्वस्यप्रसाहेत्यादिविवविभक्तेरनुत्पत्तिः सुपांसुलुगितिलुग्वा छन्दोवत्सूत्रा
णीति भाष्यकारेष्टाछन्दोंऽगेषु व्याकरणसूत्रेष्वपि छान्दसकार्यातिदेशात्· पूर्वस्याख्या
विति सूत्रे छन्दः पूर्वेशेषु गौणमुख्यन्यायेन प्रवर्त्तत इति वन्द्यमाणाद्वोध्य स्यादेतत्· स्व
रसंधिनेह भाव्यम्· तत्र अइउत्यत्र विभक्तेः हल्यचात्सोपेषुवन्द्वइहेस्यादाविवसोपावि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri

च्छासंधिर्नै [redacted] तिसमाधानेपिइक्कारस्यइकोऽसवर्णाइतिसकारस्य अ
स्यकइतिप्रश्ने तिभावः संभवेऽपिइहैतोर्यणोदुर्वारत्वे · एतेन यरोतिपिहैशाष्कार्येऽजादिसंज्ञानामनिष्ठाद्यासंधि
र्नै तितिद्विन्यम् · यरोतिपिहैशोऽहत्संज्ञायां अप्युपस्थाहारेच्वनिकान्नपूर्वनैमात्रानांपरागातिनोसुख्यपास्यइत्याहोत्न्स्यइ
ये ऽ हि शष्वताच्छुइकरूपा कानो यरोतिपिहैशाह्यपिपूर्व्वनेनावश्यकायोते · अन्यथानुस्वारश्यपूर्व्वन्नेमित्याहोसवृ
र्णाहित्वोन स्यात् · तथा अप्यवत्स्वंतरीतागीतानांप्राप्तिपाइकंमू · प्रत्ययः परश्चेत्याहेसुप्रत्ययोआप्राप्तिपाइकान्त · वे
कयाद्दिँयचनेकवचनेयनुसुप्तुवचनमित्याहेतनद्विभान्तेः सप्तज्जेषारित्यत्रहः ऽवरंवसानयोरितिसूत्रेविस
र्गश्चनस्यादितिपयर्णायप्रवस्यात् · स्याध्यायोऽध्येतव्यइत्यस्य नेहनानेत्याइश्रुतेश्चस्य । स्विस्मिन्नपियथाप्रव
तिसत्याविधाहिनामपोतिचेतुल्यम् · यत्ताहयपि नन्वेवं यहफशास्त्रमपिअप्रयोऽप्रयुक्तस्यत्याहेत ऽस्यइयत्ह
स्मिन्नपिप्रर्वत्तेत · नेतश्चहिगुरोरांमनराद्वेनसवर्णाग्रहणकार्यं नास्तीतिसिद्धान्तोपिभज्येतेतिचेन्नवैषम्यात् ·
पदार्थसंसर्गो हि वाक्यार्थः तद्बोधश्चपदार्थबोधोत्तरभावी · तथाच अप्रत्याशयेनपदेउपस्थितास्तेषांसवर्णग्रा
हकत्वंसंसर्गार्थः अप्रत्याशयश्च आहिरन्येनेतिसूत्रेणाअक्षरसमाम्नायपठितेषु संकेतित इतिनानेया

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सेत्रमः

शा॰ कौ॰

मपि सुकरः संसेत्स्यति इति सत्यां नोरस्य चायित्वादिष्वकारोऽष्टादशान्ता १

२ त्रोपस्थापयति तथा चाष्टादशानामुपस्थापकत्वमुचितम् न तु ग्रहणकसूत्रेऽपि एतद्वाक्यार्थे योग्यस्याष्टादशा
स्य गृहीतशक्तेः कल्पितत्वात् नहि मिश्रित्वं द्विवचनं साक्षादष्टादशानामुपस्थापकोऽपि च द्विशब्देऽष्टादशे त्रिंशति संख्यावत् नतानुपस्था
पयति किन्तु स्वरूपमेव संसर्गवत् सामान्याधिकरण्यादष्टादशत्वं द्विशब्दवाच्यावधारणे सत्यां नोरस्य संविज्ञानमुप
स्थितं निर्बाधं यदि तु तस्मादेव रूपोपस्थापकस्य प्रतीतेः प्राप्तोऽस्येति चेत्तत्समं संहिताविरहस्त्वयाड्यः
यन्नित्या हि वाक्यसंहिता उक्तं च संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षा
मपेक्षते इति समासस्य पञ्चम्यहितावधिकल्पेन एकपदद्वयमेव नानेयतन्त्रं संग्रहसिद्धेः इयं चैषा त्वापरिभा
षा ८ कृतेशास्त्रे मतिद्वारा संहिताधिकारे संप्रसारिता अत्र संहितायामपरास्तिनियत्यर्थो हि संहिताधिकारः ॥
अतएव हे रोहिणि त्वमसि शीलवती सुधन्यापनं निवारयपति सविद्युद्वैवीनीतम् जात्यान्तरे तामसवासग्र
हं प्रविश श्रोत्रिता तं सा शाति किं कुलेधन्यमिष इत्यत्र धन्यापनमित्यस्य न साधुता अत एव कालं करा
कैश्चित् संस्कृतायां पर्यायपञ्चयोरविसंधिता नाम दोषान्तरं गणितम् एतच्चेहासीत्यन्ये तु ते नन्वेवमपि
संहितायां कार्यस्य प्रथमाद्यपराहरप्राप्तौ किं संहिताधिकारे तेनेति चेन्न संहिताधिकारे हि भर्तृतां कार्य २

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

अयायेवित्रुक्ष्टिं सांप्रतंतु नतारं भात्‌ · ते नान्यापि सम्बद्धस्यान्यापि सम्बद्धस्या तत्प्रग्रहे पि श्रुनडाइयः अग्निमीळे ऽद्
स्यैत्रेपद्दविभागोपिनिपातः ते नोदात्तसंततामित्यादिनयास्यद्यपश्र्वामिछन्ति · अन्येतुपुराःहितामित्यत्रप्रग्रहे हितशब्दस्य
स्वतितत्वं ह्युदे: पञ्चमानमप्यगतं स्यात्‌ · तथापि यावद्वीतिसंहिताधिकारस्थाशास्त्रसमाप्तिरितिसिद्धन्तात्‌ ·
स्वतितविधेश्चैतद्दृष्टत्वमतन्यात्‌ · अतएवोदात्तापापग्रहेहितशब्दमनुदात्तं पठन्ति · अतएव च हुद्याग्निमी
ळइत्यग्रपद्दविभागपाठेनिपातमेव कुर्वन्ति न तु स्वतितमपीति वेत्‌ · सत्यम्‌ · प्रातिशाख्यविशेषविधानात्‌ ·
स्वतितसिद्धिः ॥ उदात्तांहिपदात्तंधीमागानाममेके मयतां स्वरः उदात्ताच्च तथाविधाद्दुदात्तामप्रग्रहडति
तेइयंश्रुद्दउदात्तयोहिसंहिताविरहान्नसंधौस्यातिनिपातनम्‌ · केचित्तु वाहिद्रुपादान्निपातसंज्ञानिपातउदात्त
तिप्रग्रहस्वतिम्‌ · ततः प्रकृतिभावः यद्यपि अत्र निपातानामर्थोऽहग्रहणामिद्ध्ययोग्रहणाद्वैः प्राग्रहीरित्याद्दिसि
द्धये · तथापि न स्वर्योधान्तःपः सान्नेपान्निर्देशव्याः स्थानं स्यात्‌ · किन्तु कार्यविधान्तेनिर्दिश्यमानस्य सहशी
रितरा अपि संग्रहणीतितवन्द्यते · तत्रादौ निपातत्वान्तरेवानिर्दिश्यमानस्य पदस्य स्फुटप्रतीतिसिद्धी स्यातृः
श्वताम्‌ · उदात्तोहितपरेतिसंशये अघ्यांटे [illegible] रे ययुक्ताः संहितायां पार्थिवाहे रानिर्दि ०

श्रीः नमः

श०औ०

अन्यत्तु इकृश्तिपोधा
कारप्रत्ययस्तु न भवतीत्युक्तं ग्रहणात् । सहितेगात्व्यायांताम्‌उच्चहृस्वमित्यत्रोपसंख्यानतः ॥ षनिका
तुनिर्दिश्यते निर्दिश्यतेः कारप्रत्ययविधायनुयत्नैर्ने निर्दिश्यस्वप्रतिपादनम् । तेनोच्चारणयोगमीश्वरे
३ नांवर्णानां प्रतिपादने प्रत्ययः इह तु आनुपूर्वीसंपादने मात्रेतत्स्वरूपम् । न तु कश्चित्प्रत्ययः स्यादिति ह्रस्वानामको
राद्दीनां प्रतिपादने अतः कारप्रत्ययाभावइत्यर्थः ॥ आनुपूर्व्याद्युक्तवर्णयोरभेदविवक्षायां न तु अर्थपदस्य
विवक्षिततया वर्णविवक्षाभावात्कारप्रत्ययाभावः ॥ अथ ऽऽमध्येयम् । अकारः संवृतः विवृतेकारणाः स्वराः
ते भ्यः एवोविवृतत्वात्तामध्यमेऽऽतामध्यमणाकारः संवृतोऽकार इति शिक्षायाक्यात् । विवृतस्य वृताइयःशा
खाः श्रुत्यौ हि वर्णधर्मिणि नावप्रयुज्यते । तेन विवृतेकारणाप्रयत्नोपपन्नातेत यामेताः स्वराइकाराइय १४२
इत्यर्थः यत्तुच्चारोग्यौ शौर्षोविरोणावर्णानामकाराणां संवृततमिच्छन्ति ॥ संवृततामस्वन्यत्रामध्ये
सामग्री इति । तत्तु तदेव सामान्यविशेषमात्रपदं न तु सार्थत्रिकम् । यथा सामान्यप्रशिक्षायनीयानामेव
प्रजातेरप्रयुश्चयस्त्वन्ते अक्षणौ यो योऽस्य हि मिः सन्ततमित्याहावेकमात्र एकार ओकारश्च नात्र्येषांत ३

इति। ऋकारादेर्यथा तथा लृकारस्यापि। एवं तन्तु निर्विवादमेव। तथाप्यनयोः प्रक्रियादशायामाकारादिभिर्दीर्घग्राहकत्वे
न तु सह सावर्ण्यसिद्धये पृथग्विधि। तत्रत्येऽस्मिन्नभेदनिर्देशपते। विध्यन्तरत्वेऽनुपपत्तेर्जहच्छायामाभेदेऽस्य तदर्थशा
स्त्रान्तरमपूर्वमितस्तदेव तम्। तेनाहि विध्यन्तरमनूद्यैव तो विधीयते न तु अथापि समस्यैकस्याकारादि
र्ग्रहणं योगोऽपि गृह्यते शास्त्रे ये सा तं संग्रहस्याहित्वा ज्ञेयमः। अहित्वतत्परा निर्देशस्यैकशेषेणाहुस्तथापुनर्निर्देशस्य
यादि दृष्टान्तेपि समानायोनः। ॥ ये ऽन्यपि हित तथा निकाराः सिद्धं नतु तत्परा निर्देशाते। एकशेषनिर्देशेनाद्वा। स्व
रानुनासिकेभिन्नानां भगवतः पाणिनेः सिद्धमिति। शास्त्रान्तेन विधीयमाने सिद्धं तः शास्त्रीयकार्यप्रवृत्त्या
सिद्धं एवेति न ह्यपि प्रक्रियायां सावर्ण्यविप्रतिषेधः। शास्त्रान्तेन क्रियमाणं प्रत्यापत्तिर्वचनमेव सोपक्रमम्। इह
विधेयतेतरे तु पाहस्य इत्यस्यापीष्यते तु अत्र तस्यैवाधिकं स्वकारस्य विधेयतो पदेशाद्याकारादिग्रहणादि स्पर्धा इति।
तत्र विधेयतेः शब्दो विधेयतेतरत्वपरस्तु आहतो शिष्टोऽनुरोधात्। ननु शुक्लत्वमपि शुक्लस्य भेदस्यैव यथा तथे
हापि विधेयतेतरस्याकारस्य विधेयतेत्यान्न पायात्। सावर्ण्यं यथा श्रुतेपि येत्स्यातीति चेन्न। सवर्णापेसा
यां तु स्यात् प्रयत्नो विधेयतेतरत्वाद्यपेक्षा धर्म्मपुरस्कारेणैव तन्त्रव्यापात्। अन्यथा अग्रेहेतोरपि सावर्ण्या

...ये नमः
...य नमः
श॰ कौ॰

अकारस्य विधेयतोपदेशः आधारस्त्वेह तात्पर्यमिति पाणिनीयोन्तःस्थानसामर्थ्यात्. ५

५ यतो गां गाइत्यत्रेव नावं नावः श्वायं श्वावः इत्यादावपि अप्रोतोऽश्वासोपि स्यात्यं प्रवर्तेत. इइहिति ऋकारस्य विधी
यमानापुगे ऋषस्तोके स्वावहे इत्यादावपि प्रवर्तेत. एङः पदान्तादिति पूर्वरूपं के स्वं अरन्त विधेया अस्तो
स्यादावपि स्यात्. किञ्चैवं हकारादीनामिवाद्वित्वं तयोरकारादीनां च विधेयत्वं सावर्ण्यापूर्वतेनैव ...
विधित्सत्वेन न केवलं ग्रहणमिति भाष्यविरोधो नोऽप्यापाद्यते. एओङ्. ऐऔच्. इत्यादि पञ्चषट्कारवकाररूपानुबन्धद्वयवै
रत्वं वैहसिद्धम्. अन्यथा हि अन्यत्र रागोवसर्वत्रव्यवहरेत. किं च हनाच्छकारोकारादीनामिव सावर्ण्यविनासि
द्धिहितिहि च. तस्मादत्रेत्यभाष्यवार्तिककार्यविधेयत्वशब्दो विधेयत्वं स्यान्तो यतो स्ववतत्वेम. यद्यविधेयत्वं प्रति
सोऽनसामर्थ्यो द्वित्वं तनरत्सहसावर्ण्यमेत्यस्ते स्ववर्धयम्. एवं च भाष्यादिग्रन्थो यथाश्रुतार्थ एवास्तु. ए
तद्वै न्यासहयद्दत्तोऽयोग्यमनुक्तस्तु गाहतेशि न्योधाकोपच्छ मप्येनव्याख्यातम्. परमार्थतस्तु व्याक
रणिविधेयत्वस्येव भाष्यवार्तिककारोपिसिद्धम्. ननु विधेयत्वतरप्रतितथावपाणिनीयाधिश्लोसूचरणात् मूढमगा
वैयकरणांविधेयतस्मात्तम्. तथापि विधेयत्वे ज्ञातव्यामे वोतथैवचेति. प्रयोजनं तु मन्तानोरम्. ननु पाणि
नीयम्. अत्र एवं एयोऽस्त्र भाष्यकैयटादेरकारस्य विधेयत्वोद्वित्वं तत्राभ्याससन्ध्यन्तरभागाभ्यान ५

सावर्ण्यमित्युक्तम्· एवं विवृतत्वं च स्थानिवद्भावाश्रितस्य सोढव्येत्यासकारहरद्वाभ्यां कृतं भेदेन व्याख्यान
मनादेयम्· अथवा नाज्झलावित्यत्र विवृतस्य च संवृतोऽभिमतेति विवृतत्वस्य स्थानिविवृततायामात्रता सावर्ण्यमस्तु·
वत्यार आभ्यन्तराः प्रयत्नाः सवर्णसंज्ञायामाश्रीयन्त इति वचनात्तत्र च विवृततरस्यात्· न चैवमर्ङ्कचोर्वितप्रसंगः
मा वर्णसंज्ञायामप्रवृत्तेः दीर्घसामर्थ्यात्· अनुवर्तद्धस्यसामर्थ्याद्वा· तत्र सावर्ण्याप्रवृत्तेरिति दिक्· नतु हरडा
केमिस्याहे दीर्घता सह दीर्घस्य कोद्देशः सावर्ण्ये स्य फलमिति अस्तु· प्लुतेन तु सावर्ण्ये किं फलमिति चेत्· इहल्यु
खिद्देवेति गुरोरनृत इति प्लुते कृते तेन सह पूर्वस्य दीर्घस्य कोद्देशः फलमिति गृहाण· न च दीर्घे कृते त्र्यं प्लुत
स्यासिद्धत्वं शंक्यम्· प्लुतप्रगृह्या अचीति सूत्रे नित्यसिद्धः प्लुतः स्वरसंधिविधाविति परिभाषावाक्यात् ॥
स्यादेतत्· अनान्तरे समाम्नायिकस्य अकारस्य कृते पि विवृततात्त्वेनानुप्रातिपदिकप्रत्ययनिपातस्य स्य
संवृततायाः हर्ष्ययेन स्यात्· अन्तरे समाम्नायिकेन भिन्नप्रयत्नत्वानामीषामग्रहणात्· ततश्च स
माम्नायिकानामिति दीर्घोऽयोन्यपरिभाषया अन्यस्यैवस्यान्नायकारस्य अग्रहणेति परिभाषाया
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ग्यै नमः

ईय्यै नमः

श०कौ

५

ग्रहणुपश्लिष्टेः तथाहि प्रिहिस्वत्र प्रातिपदिकस्यान्तोऽदात्तो भवतीत्येतन्न स्यात्। नायक इत्यत्र प्रत्ययाका
रस्यान्तोदात्तो हयाइश्शोन स्यात्। अवनमती स्वनिपातो अप्रगृह्यतोउपसर्गोऽश्वाभिवर्जौमि स्यादुदात्तत्वं
न स्यात्। किंच। अश्वत्थादि स्यादित्यकार सावर्ण्य तत्त्वेनान्तराणि त्याहसतिर्यो हकोप्येषु श्रीभवतीत्याहयेवे
त्यस्यान्नतु माऽयो भवतीत्याहि। नवान्तरसमाम्नायिकस्य विवृततया प्रतिसाम्यसामर्थ्यात् तौ सहशेरवुधायादि
स्येकापित्वकार्यप्रवृत्तौ रीतागमम्। ग्वमृष्टके भित्यादि दीर्घसवर्णादेवत्वविवृततया प्रतिसाम्याः साप
त्येव तिसामर्थ्याविरहात्। तथाहि अकः सवर्णेदीर्घ इत्यत्रान्तरितमे तियचेनाइनयोरेव अकारस्य
रयोरनुकरणमिति निर्णीतम्। तेन प्रत्याहारगतेविवृतेनाकारेणासावर्णादीर्घप्लुतयोर्ग्रहणं खट्वा०
कमित्यादि सिध्यति। अपरितु विवृतत्वे अश्वत्थादि स्यादिदीर्घप्रत्याहार छविसम। तस्य हस्वस्येवका
र्यन्ते तु दीर्घप्लुतयोरितिफलं मे इत्यत्र तथा संवृतत्वे प्रतिसाम्याः सामर्थ्यम्। अयोनोत्वे प्रत्यासत्त्या
अन्तरसाम्नाविकस्य विवृतत्वं साधतदीति न वृमः किन्तु सामान्यापेक्षं ज्ञापकं इहशास्त्रे यावान्

५

कारः स सर्वेषि प्रक्रियायां व्यवच्छेदको भेद इति । एवमपि प्रत्युच्चारणं वर्णानां भेदेन प्रत्यस्य व्या
पि स्याद् उच्चारितस्यानन्त्येन सर्वेषां ग्राहकता न स्यात् । किं त्वेकः सवर्णोऽस्त्येव प्रत्याहार
एव सवर्णग्राहकत्वं स्यात् । एवमेकारादिष्वपि कोपराद्वा स्यादेव ग्राहकाः स्युरित्येतदनेकावर्णाप
स्येति चेत्सादृश्ये ननु एक एवाकारः तस्य स्थानभेदत्वमाशंक्यते नचैवमुदात्तानुदात्ततया
द्विविधं तस्य धर्मानुपपत्तिः तेषामवच्छेदकत्वनिर्धर्मत्वात् । अन्यत्र नचैवमपि लोकवेदे
विष्वपि । लौकिके हि उदात्तो भवति न जातिः सा भवेत्साहित्यमेतादृशकस्यानेकधर्मोपदेशेपि तत्र
देशभेदेन धर्मा व्यवतिष्ठन्ते तथेहापि कर्माणि सत्यत्रैव विरोधत्वं देवदत्ते रूपाद्यन्यत्र व्य
मः । गोपालवद् विशिष्टत्वकल्पेत्वे प्रसिद्धप्रतिक आदित्साहोतुनैकमप्यनुपपन्नम् धर्मकार्यमिति व्याख्या

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इध्येनमः

श॰कौ॰

६

अत एव प्रागुक्त्यतोऽगारशिखादिस्योरिशात्याहेप्रुनः पुनर्गिरीत्कारगांसामर्थ्यक्रम· कथं तर्हि घटे
नेतरतीतिघटिकैः तरतीत्यधिकारे गोघटवच्छान्निर्गच्छन्· कथं तर्हि धनस्यानिमित्तसंयोग उत्पात्तो धा
धन्यः तस्य निमित्तसंयोगोत्पत्तावपि अधिकारे गोघटोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्·इति चेत्· अत्र्युक्ति
कृतो घट्व्यपदेशाभावो विभाति· न चैवाहुके इत्याहे मुख्यघटविचारितार्थत्यागे होलोकाव्यासंभवइति
यो ध्येयम्· अथवा हि प्रतिबंधेन हगोरत्नस्यापि मुख्यसमर्थ नीतापात्तापनीते· अत एव विकारि रोत्वा
होसायेकावेरितिविभन्नोरहातोयं न भवति· अत्र्युक्तिकृते न घट्व्यपदेशेन स्यात्अवस्यएकाव्य
पदेशस्यानियमितत्वात्· गोरत्नप्रत्तारासंख्यापूर्वीसंख्याबाधतेनहि त्रिपुत्रो द्विपुत्रव्यपदेशं लभते·
तस्मात्पुनरुत्तरीत्याबाधकाभावात् स्वाघ्यरूपसाधकेवस्यान्नाकाररूपानितरेकेवेतिसर्वं सुस्थमिति केचन·

६

ह्रस्वत्वादिरूपधर्माध्यासेन व्यक्तेर्व्यञ्जकस्य बाधात्। ध्वनिधर्मा एवैते ह्रस्वत्वादिमिति चेत्तर्हि कत्वगत्वादिकमपि तस्यैवा
स्त्विति। अकारैकारादिनामप्येकत्वप्रसंगः तदिदमुच्यते अखण्डपदवाक्यवादिनामिति। किं बहुना मास्त्विति वर्णं। पोषरीत्या प्र
युक्तत्वाभिमते ध्वनिभिरेव सर्वनिर्वाहात्। उक्तं च हरिणा अनेकव्यक्त्यभिव्यंग्या जातिस्फोट इति स्मृता केश्चिद्व्य
क्तयो वर्णाश्चाध्वनित्वेन प्रकल्पिता इति। तस्माद्यदि ध्वनिभिरेव सर्वनिर्वाहस्तर्हि जातिस्फोट एव नोचेत्। कथं पौरवो
ह्रस्वत्वादिनामपि भेदेऽप्येवेति न्यायतः पदानि ष्ठितेऽसति। एवं ध्वनिगता भेदा ह्रस्वत्वादिताद्विक्षानर्थात् अनुप
लेतेः स्फुरत्याद्यर्गतिहेतवे इति मीमांसकमतधर्मजस्तोयाद्यात् ह्रस्वत्वमिति स्थितम्। एवं च अनन्ता वर्णा इति नैया
यिकाद्युपगतरीत्या पद्यपञ्जादिपदेन निर्देशस्तर्हि अस्य व्याप्तित्वं आपतत्येवास्त्विति किं ग्रहणाकेशस्त्रेण। तदु
क्तं च सर्वत्रैव रामपदि भाष्यमाक्षेति ग्रहणादिति। तदपरस्तत्त्वं तु जातिनिर्देशप्रयुक्तस्येवातिप्रसंगस्य भंगाय त्यग्रही
नाम इत्याहेतु एकमात्रव्यक्तेरपि जातिविशेषणात् ताभिर्विवच्यते। विधेयविशेषणात्। यश्चैकाचं यतः। अस्य
व्याप्तित्वाहेतु अनुवादिविशेषणाद्यान्न व्यक्तिर्विवक्षिता अहैकाच्यत। किं तु अणां ग्रहणं कुर्वतः सूत्रकृता नायं प

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न्तोऽभिप्रेतः एकावर्णव्यक्तिरितिपक्षस्तुदूषितएव· अष्टादशावर्णाव्यक्तयइतिपक्षेतु· अष्टादशानियदिग्राह्याणितदानिर्देश
स्तेहिपुनरणग्रहणवैयर्थ्यम्· व्यक्तीनांनिर्देशेतुउक्तरीत्या अस्यव्याप्तित्वाद्दीर्घयोर्ग्रहणानुपपत्तिरितिमहत्संकटम्॥
तस्मादिहलक्षणमकारस्याशक्यंदुर्वचनमितिचेत्· उच्यते·त्रिष्वपिपक्षेषुअष्टादशत्वस्याव्याप्तिः तथाहिसवर्णायंऋकारइति·प्र
तिसोपेस्यादकारस्यैकस्येतिपक्षेधर्मिव्यक्त्योर्व्याप्त्यापत्त्यैवोपपादनीति· यथाकेऽराकाणेनभवति· यथावेअप्रत्ययादिषि
ष्टिस्यलेनेशीघ्रोहिप्रवृत्तिः तथाअस्यव्याप्तितिविधिपिमात्रीभवतीत्याहोनप्रवर्ततेतिग्रहणाकशास्त्रेनियते·त
द्वसवर्णाधीनमितिहृत्यस्यविषयतोयंप्रतिपाद्यते· ननुअणन्तसमाम्नायिकस्यैवहेतुत्वेनापिनव्यावृत्तिरुक्तैति· सायंत्रिवी
प्रतिसाएवमपिअस्यव्याप्तित्वादेतेअनेतरात्यादीर्घेणाहकार्यंमस्यादितिचेत्· विकृतेऽस्याहरविशेषेणानस्याप्यरणान्यो
न्य· नोहिमुराड्यजादित्वादिहिर्देशमेदेनानुपपत्तिः स्वरूपमात्रांतुयाहेन· विहितोअपिश्यामेहीवंश्वेतुधीहिइत्याह
योध्ययीतद्धेते· उदात्तानुदात्तस्वरितानुनासिकत्वगुणास्त्वशक्येनानुपातानमेदकाइतिकश्चिदत्रैवगम्यते॥
अनेनाएवव्यान्तयदितिपक्षेचेयद्यपिह्रस्वदीर्घप्लुतसाधारणीयएकाजातिः कंठादिजन्यतावच्छेदिकातज्जन्य

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

घ्वनिर्थं व्यतीयछेदिकायास्तेय तथापि तद्घाट्याह ख्यमात्रव्यक्तिष्वपि जातिरस्ति॰ तथा च॰ अद्ग्रहणाद्धेतोर्व्याप्यजातिपरोनिर्दे
शः तेनतज्जातीयेकमनुसंधितं सर्वस्थानेत्विति॰ अतएव सर्वेषिहस्या अतो भवेत्प्रवेति॰ अस्य व्याप्तिस्वाहे नक
श्चिद्दोषः अयातामिस्याद्व्याप्तिस्वैषवगतिः अन्यथा अयातसतामितिस्ज्ञते सिद्धः पूर्वपरयोर्मध्ये अन्यतरस्यैव भङ्सायें
स्या-नेतू भयोः अहारसमाम्नाये उभयोरपाठाते॰ ततस्थ भेदोभक्षीतिनप्रथंतेत्स्वेतस्याविकाशसत्॰ अभित्याइस्वादिः स्यात्॰ ए
वं वर्णिषीयातामस्यात्येनस्यघ हकार्ये नासीत्यपिसंगच्छते॰ अथ व्यापकजातिपरमेवनिर्देशं स्यात्स्य अग्रहणा ग्रहणात्स्यज्ञतामिति
चेत्॰ एवमपिदुपसंगहीतीत्याहेत्स्वपरी ग्रहणायग्रहणाकेशानास्त्रस्यायस्यकाव्यो ते॰ नन्वेवमत्र वर्तीयादितिविधानसामर्थ्यात् तो गृहः
अकः सवर्णदीर्घ इत्यादौ वारितात् स्यादिति॰ किं च॰ अस्य व्याप्तिस्याहे व्यापकजातिनिर्देशः स्यहणीनाम इत्यादौ तु व्याप्यजातिनिर्देशः इत्यस्य
नियामकाभावेसंकरोपिस्यात्॰ नचाद्वनुनासिकविशेषणतां विधेयविशेषणत्वं विहेकार्यपश्चेकार्याणां विहितं वैनितिमीमांसकमर्यादाया वे
पाकरतो: श्रीकतु शक्या उवेदि विधानमारथ्यानन्तुवानन्स्वेसत्रुपेत्यथियत्रहितं॰ नन प्रस्तातत्रुविधन्नितमिति स्योकारात्॰ अर्द्ध
धातुकस्येदूलोहितिस्याद्यनुनासिकविशेषणत्वविशेषणस्यापिबहुसोधियेन्तात्॰ तस्माद्घाट्ट्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्येनमः

श्र.कौ.

५

इत्यन्ते तामिति पदीकोद्देवति द्वन्तो शब्दतां व्याख्यातं तुल्यन्त्यानुते धीति पद्यव्यगत्यात्मनो भाष्ये पतेः तथापि नैतद्युक्तं न
गहणकशास्त्रस्य प्रत्याख्याने द्वन्द्वस्य मायहति। गहणकशास्त्रे यत्नेनाहि अप्रत्ययोऽविधीयमानः सर्वतां याहशे द्वितः
प्रकृते तरं प्रतीयते उद्भ्रोत्रिताच्चयं मीमांसकमध्ये हृध मेशास्त्रेपि यहुश्रोः श्रेयांसं न प्रबोध सिन्धौ पे हित्या हि बु एकः पूर्व
पायेोगि ति सन्ते षक गहणा मीह सोपकम् अन्यथा श्रागुणाद्वतेकत्व स्य पश्वेत्कर्याद्वन्द्वोसंभवात्किन्तो नेति हिके।
अपि पा अर्थयत्वे स्याविद्वन्द्वायामपि इहो द्वौ दितौ अकाराहि समर्थौ षष्ठ्यन्तौः साहश्यारव्यसंबंधेनोपस्थाप
यति। नवैयमपि वृत्ता अनुपस्थिता नांशवृत्तोयो अन्यपत्रति योगितानुपपत्तिः अर्थात्माहनवाद्वेवाधकाभावात्। अ
तिप्रसंगभंगस्तु नात्यर्थ्ये माहत्वे बलेने वा अन्यथा तथापि वेन्नराणां व्याहाराहेरतिप्रसंगस्य तदवस्थायाते। एवं हे
तिर्मितद्व्यनुशासनेयता स्त्वेप्य इत्याहेयहाध्याहारः कुब्ब इत्येवेन्त्रे। स्वत्योपेक्ष मेला क्रियाप्रायेयषद स्यवेके
मीतो व्याजिन्द्व स्याद्यनुशासनाद्ध्याहारस्यापि स्वयोपि शेषे द्वौ शाघातः अन्यथागषिस्वयमाहेत्याहायगते श्वेतिव
न्द्वते। सत्यत्कृ ननुविधिप्रियाक्येद्व अकार गहणकशास्त्रवलेन अकाराही न षष्ठा हशायथा गस्मा ति। तथात्व

५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

वर्तितं निष्ठाह्रस्वश्चाहि ष्वतितलिं पथ २ र कारोपदेशेन नचभिन्नस्याप्यकृतयासावर्णिपिवरहाद्द ग्रहणा मितिवा
सकारस्य कारयोः सावर्ण्यविधिरितिवाच्यं कथमेतत्तवातिकस्य सावर्ण्यस्यावश्यंवा च्यत्वात् अत्र थाडहोपाद्वैपिस्य कारे प्रा
छ्वकारिय तीत्याहे उपसर्गादिति धा त्वोवासप्यापिशलेरित्यस्यापृथक्तिप्रसंगात् न तु कृपिस्य कारस्पेह मत्तुकारांतस्य
वेस्यरका योऽसिद्धत्याह कारस्यापिमिति उपसर्गादृतीत्यादि सेतस्य … तीतिचेन्न कृपोरोलइतिविहितस्यासिद्धत्वोपतदनुक
रणस्यास्य असिद्धत्वविरहात् स्यादेतत् प्रकृतिवदनुकरणमित्यतिदेशादयमप्यसिद्धस्य सर्वातिदेशोऽवश्यापश्यती
द्वि: य: पदं त्विस्याहेति नैमित्तिपदार्थे पदविधिपदं त्वित्याग्रहात्तं पठ्यते तथापि भाष्योदाहृते सांख्यानेरीयेपदंतु शब्दस्याति
इतिइत्तिनिष्ठातो यथास्यात् नह्येतत्तिङन्तम् तिङन्तपदार्थीयात् स्याद्यपत्तिस्त्विह पिपन्तामेदेनैव कस्योकीतप
थवितो त्रेषन्त्यते अत्रानीत्याहेत्याहे प्र… ह्यात्यमतिदेशादेव अतिदेशस्यापकनुपत्तादेतेभ्यपरिभाषा इति सोत्रानि
देशः न ह्यत्रातिदेशं विना त्प्रहादार्थं लभ्यते अभिव्यक्तपदार्थी ये इति न्यायेन लोके सिद्धार्थ्यपन्तापामेवतत्त्वय
तेः तथाच प्रयु… ज्यते पदार्थो नित्यसंबंध इति नन्वनेनैवातिदेशेन अत्रात्यस्यापश्यकत्वादुदाहृत प्रयोगेऽनु

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पपन्न एवेति चेत्· उदाहृतस्तावकसूत्रे एव त्यदादीनि सर्वैर्क्रशेषस्याकारतो न एतत्तदोः सुलोपस्त्यादिनिर्देशोस्था
निदेशस्थानिस्थता सोपनात्· अथवा प्राग्दिशस्त्यास्वैस्त्रियांजइतिसूत्रे· अयोपोनियन्मतुप्चेतियोर्निके
नैयपत्तिभाषा अस्थानित्वतावेतुभयमपि साध्यते· ते आहिकार्ध्याम प्रुमन्तौ याज्यभागावितिश्रुतम्॥१०
अस्मे सोमः अस्मे इन्द्राबृहस्पतीति हि तत्र मन्त्रौ· तत्रापि शब्दाद् उकनरात्मकता मतुपि अस्मयी
मीयमित्यादाविवान्तकनरात्पधि मन्ताया भावादिदेवजकोऽप्रसंगादरुद्विधानमन्तौ पत्तिभाषा सा
पयति· मतुपत्यते स्व प्रथमानां तौ विनाड्ध्यर्थं मत्वाद् प्रातिपदिकतान्यावश्यकी· साच प्रत्ययान्तत्वे
सति डबुत्तमेति· प्रातिपदिके संज्ञायां कर्त्व्यायां अत्रतिदेश प्रवृत्तिरिहाप्युक्तसाना दृढेत्यतो
पिसिद्धं· एतेन युष्मदस्मद् प्रत्यय गोनयोरित्यादि प्रयोगा व्याख्याताः प्रकृते तमन्तस्य मात्रः सका

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीरामः १

तन्नुकारस्य स्थान्यत्वतिदेशेनासिद्धत्वात् ष्ठ्रास्तकारोपस्थित्या ह्रस्वपस्य णो द्वित्वस्य प्रवृत्तिरिति
प.२ द्वौ किं स्यात्तदर्थे नेति चेन्न तथा सति रेफपरत्वप्राप्त्यापि सकारपरत्वासिद्ध्या प्रवृत्तेऽनित्त
त्वेनातिदेशाप्रवृत्तेरेवमत्वपापित्वापत्तेः तन्न रेफपरत्वेसिद्धेऽतिदेशादेफस्य सकारोप
स्थितीति चेन्न एवमपि गमस्तस्य इत्यादि स्वपस्य तकारस्यानुकृतौ लदनातिदेश
दे हन्ति संभवाभावात् तस्य सावर्ण्यस्थानेष्टके त्वे तकारोपदेशोऽव्यर्थत्वे नेति चेत् प्र
योगे नतावार्तिकं इक्सु स्त्र कृतः प्रवृत्तिः अरचोऽपि वार्त्तिके सकारस्तकारवत्त्वे
परपि स्थानित्वतां सावयित्वेकतेव्यपवत्स्तकारोपदेशः तेन स्कुप्र शिवे स्वत्रपरोन्त
इति पुतः सिद्धेति अन्यथा अन्तत इति निषेधस्यात्ते सकारे तास्तकारयः हतातात् धक्षे
ष्यमाने स्वेत्यीकृणमान इत्यादे न्यायतीन्तस्वेयोपसर्ग्या निकता यस्य प्रवृत्ति तु
न्यु भादि लेनापितु पवा अन्यथा प्रकृष्णमानइत्यादे स्यापव इति तात्स्वधुरीत्यात्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

इत्यत्र नमः

स॰ कौ॰

९०

इ स्वयं पेठम वार्त्तिकमते सवर्णेऽग्रा ग्रहणाम परिभाषयमिति सिद्धान्ताद् ॠकारे ऌकारस्या
धारणाजातिरिरहेरणाकृति ग्रहणात्सेभयाद् ग्रास्कारीपतीस वर्णकाकिनिधीहस्त्वइव स्वः सावं
र्ण्य विधिस्तु सवर्णेषेधे तेऌ ॠकार इस्तत्र इको ऽसवर्णे इत्यस्य प्रवृत्ति प्रतिवंधेन चरितार्थः :
नच ऌ सवर्ण इत्यस्य प्राप्ति ग्रहणार्थ शास्त्राभावादेव पर्वंवदीर्घं संपाघ ॠ [illegible] तोपर्यो ऌकार
पाठः सावर्ण्यनिलात्प्रयुक्तं ज्ञापकादिति तस्माद्ग्रहणाय ग्रहणाभ्यासावन्त्राणा स्वतस्मान्ने
त्स ग्रहणाकर्तं यासि अपि सर्पग्रहणाय जकार्ण्यमितासाशपः कस्य पघव्यवेगमस्य प्रम तीनं
ऌकारिते नाग्रेतपी सुरिकार्ण्य ध्राप्नोति कथगनुवंधकरणं तु ऌरिथ प्रयुक्ते स्वप्नः
रेशाव्य स्वरितस्य प्रयःस्वाचरितार्थत्वात्संकरं ज्ञापयितुमसमर्थम् तथापि सावर्ण्य ९०
स्वानि पत पैये हमपि सहाधेयम पहास्य र संधि प्रकारोतास्यन तौ स्व स्वप्रधानप
पंथाबाः सावर्णसंपिबेलापसंखोपम प्लुतस्तु प्रकाराणां नारस्वाइतिनतत्राति देशप्रयदित्तिः
ऽरतार पर इति परिभाषानुकाव्यक्तिस्तथास्वरसंधिप्रकरणास्वोतिऽरितपने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नलः वर्णग्रहणोपपत्तिः अस्मिन्नविपन्ते लकारोपदेशे ऽकृतर्थ एव लक्षणं पूर्वशिक्षा इत्यत्र
पुंसोपधात्वात् लृ प्र इति बहुत्वं प्रक्लृ प्र इति च स्वरितः अत्रैव सति भीतिरुक्तत्वर्णी कर्म
कर्मोपितापः नृ ता रन्तोऽन्तर एव इत
रीता नृः तेन गति रनन्तर इति पूर्व पर प्रकृतिस्वरः ... स्वरितः नत्वात्र कृवोरास इत्यस्या
क्लृ धानात् ततः शोधनिघाते कृते ऽन्तरन्तरस्य स्वरितः नत्वात्र पर प्रति पूर्वम एवञ्च गमस्य प्रभृतीनां
सिद्धत्वाशंकापि पूर्वत्वात् पूर्वं प्रसक्ति इत्युक्तं परं प्रति पूर्वं त्वात् पुनारि चुता हस्वादित इति स्वकारे पर
स्वकारस्य इत्वं तत्परत्वा तालेन सिद्धमिति अन्यथात्वं कथं ल्लि साधनी यो स्यात् एवं इति
तः कृते न पाता देशेन इत्वं तान्यथा हेन च स्थापकेन कथं लि साम्यादिकारान्तो विन नि दिश्ये
तो नृभिसाधुत्व यातनां स्वकं इत्यादि लिङ्ग शानां च साम्यादिकार णाम्पाठ वाधे न
रेन यथाश्रुते सूत्रे साधुत्वम् अः। ऋकार मेधार पितुं प्रकलाकुमाली कर णाम्यावधाघे ना
रन यथाश्रुते सूत्रे साधुत्वमः। ऋकारमेधार पितुं प्रवृत्तानुमाति करणानामपि
लृकारमुचारयति तदनुकरणास्यापि अत्र कार्य सिद्धिः फलम् अनुकरणानामपि

१० इदं सवर्णभेदम् वार्त्तिकमते सवर्णेऽग्रहणानामपरिभाषत्वमिति सिद्धान्तोऽहकारे लृकारसा
धारणाजातिर्य्यरहेणाकृति ग्रहणासंभवादत्र प्रास्कारीपतीस्वत्रं कालीनिर्धीहस्तद्व स्वः सार्व
र्ण्यविधिस्तु सवर्णसिद्धेलस्वकारइत्यत्र इकोऽसवर्णे इत्यस्य प्रवृत्तिप्रतिबंधेन चरितार्थः
नचन्वसकृद् इत्यस्य प्राप्तिः ग्रहणकशास्त्राभावादेव पर्यवसानसंभवात् कृ [illegible] तोधर्मे लृकार
पाठः सावर्ण्यनिमित्तप्रयोजकत्वं ज्ञापयतीति तस्माद्ग्रहणकसावर्ण्याणां स्वतस्वाने
सग्रहणकर्त्व्यपरमप्रसङ्ग ग्रहणकार्य्यनिमित्तशपः कल्प्यः पञ्चधैव ननु स्व प्रभृतीनां
लृकारेतोनान्योन्यसवर्णसंज्ञा प्राप्नोतिकथमनुवंधकरणानां लृकारस्य प्रभृती स्वरूप १०
देशस्य स्वरितस्य प्रयत्नसाचरि सार्थ्यादसंकरं ज्ञापयितुमसमर्थमिति तथापि सावर्ण्य
स्यानिपतनैव इमनिसल्लाघवेऽपि न स्वरसंधिप्रकरणोल्लेखनं तद्वस्वस्वभावपर
यत्नाः सावर्ण्यपि चेत्पसंख्योपमप्लुतस्तु प्रकरणानान्तरस्वाइत्यनतज्ञातिदेशप्रवृत्तिः
उरण्रपर इति परिभाषानुकाव्यवितन्तया स्वरसंधिप्रकरणस्यतिडोऽपि पिने

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नलः पर्यग्रहसोपपत्तिः अस्मिन्नविपन्ने लक्ष्यते येशब्दे हृकर्तृत्व पक्षस्पृहृप्रशिखद्यत्र
वृत्तोपपत्त्यात् स्पृहृ प्रइति बहुव्रीहौ यं प्रस्पृहृ प्र इति वक्ष्यति तः अत्रे संत भीवित तपथी लेमर्म
रीतो नः तेन गति रनन्तर इति पूर्व पर प्रकृति स्वरः कर्मणितापः न्तु तारलोऽत्तरपदेत
द्विधानात् ततः शेषनिघाते कृते उदात्तस्य अनुदात्तस्य स्वरितः नचात्र लोपो रोसइत्यस्या
सिद्धत्वाशंकापिपूर्वत्वात् पूर्वं प्रत्यसिद्धं न तु परं प्रतिपूर्वमवधवं न मस्य प्रभृतीनां
स्कारस्य इत्संज्ञा पचनाशेन सिद्ध्यति अन्यथा तु पुनरापि उता हत्यविहितइति स्कारेपर
तः कृते न पाता देशेन इत्संज्ञानुवादेन च ज्ञापकेन कथं चित्साधनीयो स्यात् एवं इति
तोऽनुबन्धस्यानुवृत्ता तत्त्वेनास्य कृ इत्यादिलिङ्गे शानोऽच सामान्यादिका रयोविनिर्दिष्टे
रन पथाभूते संज्ञातिसाधुमः। अकारमेघारपितुं प्रबलाकुमारीकरणापाठ्यावेदि
स्कारमुचारयति तदनुकरणस्यापि अवकाशे सिद्धिः फलम् अनुकरणानामपि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

११ ऽनुकार्ये तात्पर्ये सति सर्वत्र साधुत्वमुपपन्नमात्त नत्वेवं स्वतन्त्रस्य रीघ्रीनसेतीति व्याहन्येत
अनुकरणस्य तत्राप्रसक्तस्य भाषाऽऽदिति वेत्तु न्याय प्राप्तस्यापि वचनेन बाधात् । इत्थं व्या
ख्याभावात्कृत्यनतं संज्ञादिः स्यादिति वार्तिकमारभ्यते । तथा हि स्वरूपोपदेशेऽपि दृष्टाशक्ति
मानुकरणानुभाषार्थ इति पूर्ववार्तिके तस्य स्वरूपोपदेशस्य प्रयोजनत्रयमुक्तम् इष्टा
नुकार्ये इति बहुत्वाशक्तः कुमारीस्वनुइत्याह इति अशक्तिजानुकरणमनुतद्वि
वास्त्वितात्त्वनुत्या इ उ ः वत इत्यं स्वरूपोपदेश इति हि तव्यार्थः तत्र प्रथम प्रयोजन
मितःकरणाविदं वार्तिकं न्याय्यभावादिति अस्यार्थः सति स्याद इते रीपयि॰ तिति हि छः
पौत्रौ धातुः तस्यां होराादिकः कुत्र तत्र ह्येवं सत्यं कुत्र शिक्षितव्यस्य पूर्वस्यामीति ११
शिक्षितव्याभिधेयसंज्ञा पांच सोपपादाक्तिहृपपहाबधातोः कुत्र स्यादित्यर्थः इज
कः तंकृकइत्यादिशिक्षितनिवरकः भवकः कठकमित्यादि संज्ञा या मुद्रा हरता म

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

सहितयहोर्यो इति सूत्रे परग्रहणतो नंतानर इति पंचमीसमासस्यापि ज्ञापितत्वादिति भेदस्त्व
मपि तात्पर्यं तद्भ्यामेङः छन्दाभ्यामस्तु दीर्घीताम्भेगोपस्थितिः उपस्थिते सत्सु दीर्घे स्सवतानिना
मशोभारातां ग्रहणात्पूर्वीरमेव न हि ते सा सताः अनुवर्तितस्मात ग्राहकत्वं परमेव वारिता
नामविप्रस्याहा रोचस्थिताना मस्येव दीर्घीग्रा सिचे ति ज्ञापकात् रथा दिभ्यः क्वाशिता
पिताद्दि नि ईशा घ तेन च मुक्षित्वादि पुबत्वा त्सिकं विधत्ती ति वन्दपते सा स्वर सत्कास त्वे
तिनुडघा ति ते छोयस्वादि ति वेस्स सर्मेङः मोहुस्वादि ति सूत्रे ङः मुक्ति प्रत्याहारे कृतं हिं सं
संज्ञापां व्यर्थं तत्सामर्थ्यात्संज्ञिपु ङादि पुङ पकृ ताति पथास्वीकृतं तथे हापि तात्पर संं
संज्ञापामनुप्रयुज्यमानं तद्इव स्थान्वेपु संज्ञिपु तत्काले नायधा रतां सामर्थ्यात्क रोतीति नेक
श्वि दोषः पञ्चाद्यणु दिसूत्रे ऽशक सस्रे तनुवर्तते शकस्य सस्तावं विधेपापामराप्स
यतान्तग तातीति ऽकासोऽजितपत्रे भा कव समुदकम ऽपवा हवि ब्यामस्त्वे तत्रैव

श्रको ९७

ग ४

अतो गृहीताङ्गि संस्कारि धावविन सर्वत्र गृहीताम तपरकरतोतु स्वकार्ये ईदृ हेत्तिवतम
मथाहि कि भेदाभेदे हनिरिङ्कौ किन्त्वाकारोत्पत्तिसंस्कारः स्यात तत्र च मासाशिनां वेस्याति
सापकाण सरता द्वेशः स्यादिति किं पुनस्तरश्या पमेव पन्तुः भाघणन्ते हि ऽ किं संरा
पां भाइति हीघ्र स्यान्नाताये न सर्वत्रापि गृहकत पातपरकारता मे र्थ भिति भिवते ऽमुदि
व सामर्थ्य मस्तु गृहीतासंसोपांतु तपरीरी स्याभपाथिताभ्युपगमात पूर्वत्र वतिताथस्य
कसांमर्थ्य मवने हंस भिन्नोरे हैतोहृपकुर्याद् इति तत्र सर्वरीयहतां स्याद् एवमत्र भिन्न नुपि
पन्ने चकारश्शेषी घ्रियहता भितिवार्तिकं रीघ्र स्येव वसंज्ञत्वादिति पूर्व हेग ण्यारोप पन्ने-
स्यारे तत प्रथमेनवन्ते ज्ञाइ पिपरस्वतत्कास ग्राहकेत्यातं स्ट तारपपदः स्तव इत्या हाके ९६
प स्यान्नतु स्त्रज पव इस्या हावदीति तत्र भावान्नानोवं तकारः किंत र्हि भावे हेत
र्थः सुखमुखायोर्याहकारेऽपवाभितिनन्येत भेदासंतिति प्रस्पयम्रहता भित्येत वो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

र्तिकिमत्र व्याजपरेत्वात्तिस्वरितमित्यत्र भाष्ये तासहविहध्यते तथा हि तत्र तितिप्रत्यययह
णांकर्तव्यं इहमाभूत् रिवउत घुमिरनुभिः इति पूर्वपक्षयित्वा रितमाभ्रितसमाहि
तमततो भाष्यमानस्यापि उकारस्याइ यो सेहीरित्यत्रे वसवतीयात् कतास्यापि त्वाशं
कातपरसूत्रे इकारस्यापि चर्त्यभूतस्येति ईशाइपदे पितत्कालग्राहक इति परिहृतं
तवच्चएव इत्यत्र स्त्रियास्तथापि इप इत्यमेव अन्यथास्वरितप्रसंगात्। अथ मेव च इपरत्वेति
ईशो भाष्यमानस्याणुकारस्य सवर्णग्राहकत्वाभावात् इति स्थितं इहतु ऋ हेति इ
कारेति ईशाद्स्त्रयः पयः इत्यादौ दीर्घपी छंदसाध्यते॥ अत्र प्राचः धकारस्यानिकोधकारस्या
निकोयाइकारोपत्र भाष्यतो विवक्षितः अतो न पूर्वापरविरोध इति॥ अन्य वस्तु यातिकि
मते स्थितेहेभाष्ये अतो न विरोध इत्याहुः वस्तुतस्तु तपरसूत्कालस्येत्यत्र इका
रान्तिईशपते प्रयोजनाभावात्तादिप उत अत उत इत्यादौ तपरत्वादीर्घस्य ग्रहणवि
धिः। तपये ति स्वरितमित्यस्याप्रसंगात् इति चेन्न॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेशाय नमः
प्र कौ:

१८ प्रत्ययाप्रत्ययोः प्रत्ययस्य ग्रहणमिति परिभाषया तत्समाधानात पतुति स्वरित तस्मिन्निति सूत्रे ह
रिद तो नो नकारस्यास्तु परिभाषा पाणिनि वार्त्तिककारि हादर्शनात अपर्वपलोमहा
न स्यामिदत इति तत्रैव नकारस्य अथ कार स्थानिको धकार स्थानिको वा दकार इ
त्यर्थं एवोपदेशत्वाद इत्यो इत्सत्रे स्थित्वापूर्वीचार्व्ये देशो नकार इति अत्र तत्र केपवर्ग
पदवर्ण्णकुटम नन्वस्त एव स्थानिदत इति धूमोपनत नीत इति चेत्सत्समाहितः
तथापि परिभाषायां आदर्शनादित्यपि दृढो हेतुः अड्स्वेति सूत्र प्रत्याख्यानाय भाष्यक
रः रचितौपद शस परिभाषोपन्यासात निहतं इहतेमि त्यादिषिद्धेपसूत्रं कर्त्तव्यमि
ति स्थितेऽप्यर्थे परिभाषेत्याशय इति चेत्स तथापि धकार धकार स्थानिको दकार इ
त्यर्थ इति व्याख्यानेऽके शोदित्ककरण तपामस्वर सविकृत पा वा इत्यानर्ह
त्व॥ हिनोति इत्यादौ नेति स्वरित मित्यप्राप्तेरवधिरहेतोइकार प्रश्लेषवादे १८

निविज्ञातानव्याहि उदिस्ये घा उकारस्यासंज्ञात वा प्रस्वापित उकारस्तु विधीयते। तयाहि
संइणकासि सेविसंज्ञिनः किं माप्तम्॥ अनुत्तस्तु संज्ञापितां ताननुतिर्त तपरइतिहिस
त्रितं ननु ति हि सिवहि हि संस्याव स्वंशापितं तरवतहि प्रतोभिसवसभयाहि रिस्वा तव
वस्वा ननुहन्ते रिसासोतपरस्तास्फास्वतिसं च वर्णभेदस्या स्वरूपं भावस्वेवस
नेनैधनतार्थत्यातनवड् भुतस्याविधसंज्ञावाक्तं विउस्संज्ञितिः यभ्रुंशकारात द
रि सवर्ण विरहात पवञ्च विस्वरितमितिसत्त्वे भाववर्त्ति कौर्यं पः सर्वांव
भुवसवार्णस्यान्त्युराचित्ति सुवेइवकस्य तकारेस मित्यादि ग्रंथो वंमेव। तस्मा उ
न्नायंतवकारः किंत हि हकार इति इत्स्वभावयं थोवचापुतवधसाधुरितिसहस्वैराम
उत्त इत्यादि द्विविधिवस्य तपरत्वाभावो व्यात तिवनु रूपावास्तमिति दिं कुइस्थ
कारा इवोपरीतिः स्तं शापइवरे परहित त्वादि तद्वातं मध्रूह स्वम पूर्वस्वा इस्या इत्यस्य

१२ कृताविति वार्त्तिककारोक्तमाह । ये वोष्ठ्योत्तरभूयस्त्वादिति तत्र संति केचिद्देशाः स्वतंत्रव र्णान्तर
स्वसदृशाः यथा कारादि छकारसदृशो भागो यन्नु पूर्वभागो कारस्य उत्तरस्त्व वर्ती
योः सकारे भवति शिष्टो देहलान्तरमध्ये कस्य सदृशो ऽर्द्धमात्रो भागः स ककारेणुपयते
अभिक्तिः मध्ये स्वतंत्रस्य कारसदृशो भागः तत्र स्वतंत्रता इति ग्रहितोन विधीयमान कार्यता
सदृशे स्वांशे पुन प्रवर्तते तत्सदृशाहितमन तु तएव नार सिंहवज्जात्यन्तरात्वात्तो
नो गृहीतानार्ष्णयकम यानि भागाश्च यि स्वतंत्रवर्णप्रयुक्तकार्यं प्रवर्तते पुस्तकं गो
योसेरग्नापति माता शास्त्रादेवादितिनो न च कुन्दितिवलस्त्र इवे सम्यग्गृहीतानैव गता र्थतामेव
शक्यो न शक्यं व नो या हित ॥ तेनायदेकत्वा काऽदहकम्भिस त्रसवर्णसंज्ञा नवे चोपक्रा
पाद इस्तनेकत स्वधाधोऽस्त्विति याच्यम यथा इत्यादि वेदाप्राप्तिः स्याद्वेवमधोऽपवादत्वात्
नवापतापद द्वाधकत्वान्याभ यथा पाहितासेवरीतार्थः गतयोऽन्वेषतीति पट्टः पटान्नादि १२
स्येत नम ऽस्य प्रथमावेस्त्र तु ध्यामासा श्लि रित्यत्र पेसन ॥ यानि स्याय वतोसो यानवा

प्रत्येकः ह्रस्वतासे परेतास वृत्ता अधेरन प्रता उद्योपि दीर्घः प्रयपत मात्रावेलतात २ ३

त वोरितिहो नो निमित्तमित्यत्र धातुरःयन्नरोतोऽन्यतोनेति दिक् ॥ गुड़विधि सा ईश विना
मेवतु प्रतिविधेयमा तथाहि दिहव्यहताम पनीवतस्मान्तु तिसेव सूत्रं कर्तव्यं नवै
वमान्ध्य रितिक्रेव ग्रादनु रिसा तवविनुत्पसंगः प्रश्नो तेभ्येत सवनिपमार्थितेषा त
निपमस्तु सामान्यापेन्सः प्रकारो वधस्पवस्मिभवतित र्हि प्रश्नो ते वेन तु प्रादनुः इसा
देरिति ॥ वस्तु प्रश्ना लिमात्र विवर्स स्यात तर्हि नाश्न इसेवधूयात कूवोतेःन इत्तत्रस्य
तेत्रोसव तन्त्र साधारणी मातिरनुया चेतिविधेपेचविविक्षिता एके शस्यापपङ् निवृत्तये
वोगात्तेष्ठात स्वकारस्वेवस्रकारा ईशः फसति। स्वतन्त्रवर्तितोत्ति जाते नीपविनिईशः
किंतु स्वंशंभिसंधारणा एवेत्यत्र सोपकंतु तुरिव इकूपः तासि व कूपः सङ्पधा प्रा
कृपिकृते रिति निईशः वहा सपडः ःस्वइति कृइः रूपइति पुप्रसक्तीके प इं तद्यतत्रे
ताकसाधापो न्यमा। कृघेपो रेफस्तस्वसंः कूवेत्र्वकारस्था वपेपो रेफः रेफसह शाइ ८२
तिपावतातस्यवलकार इति तेन वदीस्कृण्वत इसाहि सिद्धम ईदशा पइविभा

गम्य इत्यर्शनियरमाष्ठादेवस्त्वेरिति सूत्रपादत्वप्रामाण्यं समस्तं निरस्यते तदेवं द्विविधेऽपि
शवोस्समाहितमधिनामोनतिः तद्य न्यायो नं प्राप्तिशास्त्रेण नत्विदं समुद्धचयमत्वाइ
तिवरूतेतुनस्यत्वात्तेन हि: तत्रेदं प्रतिविधानम् छन्दस्य इव यथा तदित्यत्र वोगविभा
गः कार्यः सतः परस्य नस्य तः स्यात् मताति रूरोतीत्यादि ततः छन्दसीव यथा तः सत
इत्येव । चित्तपाणांघुमत इत्यादि । नचैवं मवितपरकत्वात्तत्पित्ततामित्या देशात्वं
न स्यादिति वेसत्यं तर्हि सत्त विधाविमहाविरवाभ्यामिति रकतस्य हशभाग
साधारतौ जातिर्निदिश्यते न तु भ्रात्रादिषु त्वक्षोलिश्राक्पाकस्ताप कोरन वपपाठे
नयाव्यधानं प्रवाकेति विभज्य साभान्येन प्रजाये बिता तत्वविधानात् नचैवं कृतेने
चाप्रधति प्रसंगः स्वरुकुत्वाउन्नमिति नियमात् प्राप्यर्सामा न्यापिके सति त्वाधि
तैर्धा ध्वनावेव दिश्यवतितर्येते रेवेति नियमस्य स्पष्टार्थः चक्षुत्वक्षोलिशक्
पाठे न हित्त्वोस्व प्रशास्ते । तामित्यादि निर्देशेन च समर्थताभिन्नास्वतातमे

शब्दकौस्तुभ २०

ऋ॰ हि व्यवाये विड् इति वा गागमागमो पि न कर्तव्यो भवतीति भाष्ये तु वरौ केशाव इत्यत्र
तो न ङः हंते इति स्थिती वा विप्रन्तः समर्थितः सत्तु वकुप्रतिषेधे पसेन गोरव भपान्ते
हस्व पंच्य से । ननु वरि जरौ किंशाव इत्यत्र हतो न ङ्नम् हंते तर्हि कुकुटः विवक्षीत्यितो
भिस्या दोसंयोगसंज्ञा न स्यात् । अथ खात् स्वभावाकास्य कुत्वत इत्यस्य एकहल्त्वात्
त इव पदयोश्च हस्य हतो नयहत्त्वात् न सिद्धत्वात् यदि श्रतकथं हावल्भि
तिचेत मा भवतर्हि त् इति अथ पूर्वपदाज्ञोहल्त्वं तु कुतः संयन्तासंयवसतः वक्त्वो कइस्या
हेतु एकवर्णानां मपि हत्वं भविष्यति श्रुतास्वप इति श्रेष्ठ हत्वात् । त इव पदवो
स्तु हल्त्वं न स्याद् एवं तकारस्य संयोगसंज्ञा विरहे ततः पूर्वस्य र ग्रहस्याभावे प्लुतो
न स्यादिति । अत्राहुः अजानत्यर्द्धमात्र एव ॥ अश्रावाश्तात्तु तुल्यरूपवा ई
वा रेकाणंभ्रमः । ईइंच सिद्ध समा वा एतं ग्रतिक्रिया दृशा वामय शंश्चौकार्यम्

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ह्रस्वैनमः

श° कौ°

२१ परमार्थदशायां तु पदेन वर्णानित्युक्ते वर्णोच्चय यथानवयावकाशात्तस्य नामसत्त्वं प्रविवे
कोनकश्चनेतियावत्प्रदीपोनामतीत्यास्फोटसिद्धान्तं धातास्यपूर्वपदस्य स्थानेसरः । हव
धा२८ । हकारोऽयं द्विहल्परिस्थिते परहनुपरत्वैर्योपरिस्थितस्य ऽशहस इत्य ग्रहतोषुनग
येतेतस्ये अर्हे ततो सन्नाइ अथायेनीतितायं न स्यात् महान् हि इति स्थिते महा हि इति
न स्यात् अत्र हेलि डीर्घसमानपाद् इति हः । अतोऽपि निरुपितस्य चुनाविकः भोभ
गो अथो अपूर्वस्येतियत्र माहयि सर्वे वाणिति पसोपः । तत्राप्य शीत्यनुवर्तते इ
तिवक्ष्यते । प्राप्तं तोहश ती तत्रसहिचेसत्यं न स्यात् तथा लिखि हि अरेलिहि हि हे
इत्यत्र धिमावेट इतिमूर्द्धन्यादिकस्यानस्यात् । तत्र हि इत्यत्र वीधमितिस्त्रया हिताइत्यनु
वर्तते तदेयं अहि आशि हसिलिखावे तिचनुर्ग ग्रहतां प्रथमोपदेश ल्यकालमितिस्वि
तमाधृदितु पात्रमोपरिस्थितयलरास्मेलशत्ये ग्रहतोऽनुनगद्येत तते स्व हृदि २१
हिस्यो । हि इत्यत्र हृहारिभ्यः सार्द्धधातुके इति वक्तव्ये हृस प्रयुक्ते इति न स्यात् स्निह

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीसोस्निहिसो स्नेहिला सिस्निहिषति सिस्नेहिषति इत्यत्र रत्योव्युपधादिति कित्वं न स्यात् स्व
र्० धाम श्व र्० धभि स्वच घत्व स्या सिद्धत्वाद्धकात् इ्भक्स्यः पदः सिञि ति भक्त्योभक्ती ति
नवर्वते ति अपुन्नते प्रािरन्त हि सत्र शस्ते इगुपधा इनिट इति कासो न स्यात् तस्मा
त्सा हरा तो वतु छवे प्रथमोप देश स्यवत् छवेच द्वितीयोप देश स्यकत्व मस्तीति
स्यित म त्वा रेत तः रेक स्यपरकाक्षीतोप्रावुवंतिात घप्तामइहृतम इहर इत्येव मत्रवःप
तः छकातात्पर स्यपर इति विधीयमानं द्वित्वं न घस्तीत्ता तो पकार स्व व प्राप्नोतीत
वे तीति लोपः स्यूकरः सोपंप्रति द्वित्व स्या सिद्धः हलो यमां यमि लिलोपस्तु विकल्पि
इति च न्स्यमाता सातापन्ते रेफद्वयं भूवेत। नंच ध्यगोनपरं स्वेक स्यादेकस्य वाद्वा
रे तो विशेषो नास्तीति असिद्धवत्सूत्रे भाष्य स्तावन्नमातो त्यात नावं हा प इति वा च्यम
स्तन्न त्याद्वर्ण्न्तो विशेष इति तस्थितर नतु सर्वथा विशेष विर हो मिप्रेतः पतेऽ
षि ह लोप मामिता हि शास्त्रे वैयर्थ्यापत्तेः तथा वतु भ्रुत्व इत्यासो प तेऽन्नासिके

७१

ऽनुनासिकौ तिप्‌न्ते णाकारः प्रवर्तेत स्थानेनसाम्यात कुतं स्थोने स्या रेथापसंतस्येति पन्सौरेफः प्रवर्तेत
रेफो णकारोः सवर्णान्नसती स्येत दिआती यस्सधर्मो नास्ती सेयं परमस्व स्व स्वप सधर्तोभवस्येवं
२२ गुस्म स्वसवर्णीसात ॥ रो रीति सोपस्तुनासितं प्रतिपरसवर्णा स्थायिर्धतात पदेवीयोस्य सि
कपरसवर्णी निरुत वेववाक्यांपूर्व त्ररेफो नस्कुर्वत ॥ हपवरदिती । तर्हि रत्येयापुपथादिस्येत
द्वकारान्ते द्वविप्रवर्तेत तरतस्व दिति सादि विवतीयत्र पन्स्ये गुतोनिषिधवे स नेजु स्थवणुप
धादितिछि याम्प्रवकान्तो दथुपधादिति एवा हयास्यते इतिचेत रवमधिगोषे रःपवेरति
ता हे सेनो योरितिनभवतेत रेकस्यवस्यजंतभवाततारजीतिवन्स्वामीति वेत हयगतो
ह प्याख्यादिसाहेपकारेऽति प्रसंगः ॥ नेतु यथाश्रुत एव सूत्रे अर्थनीति रेफं पदंछितारके यदीस
वेति व्याख्यानान्तोनकोघइति चेत्‌ एवम पिइकोरराविसंबोगादेशतो र एवतःऽस्य २२
तारतोह्यपूर्वादि ग्रहणाः समुसाराभिसादि क्रमेणापरापरत्वानिसर्वाणितारे
कतायरा सानिस्युः नेवे तावसापीकनिर्वहिः । ऽकोपरितापत्रसे स्पातावेदशनदे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कारस्यै रेहः। उकारस्य पकारः। ऋकारस्य रकारः इति वगह्न वस्यव प्रसंगात् ननु यथाश्रुतेऽ
पि यथासंख्येन [illegible] निर्वाहो दृश्य यदि तथाहि विधीयमानतया यवरलाः सवर्णान् न गृह्णन्तीति
यवरलास्ताव चत्वारः स्थानिनस्तु इकः तथा नुनासिकसंग्रहे यिकथा न्युतानां विरहात् इक
श्च चत्वारि यिहत्ता स्वदवहिः नवबद्न बुद्धेर्हयस्यावकाशं इकः शब्दवाच्यानामिकारादीनां च
तुर्णां ममस्येवेति यथासंख्यं तीयवतुर्थी भावा मकारस्य कारांशो प्रसके तस्या एव ब्रिशातेऽप
२ वितोसस्याः ऌकारेकारे शत्वसकारो वितकाले शब्दलृकारसातततकारस्यानेऽनन्तरतेऽमेइ
त्यनेन प्रकृते निर्वाहः। यथासंख्यसूत्रं तु नं स्थिमहि यथादि भावस्याह्रिपूपवोऽस्तद्देस्तेयतिलक
र्वः तथाच इकोऽर स्थालि तिन्यासे पितेनेय निर्वाहेऽस्थितिवेऽन्ते। वेघम्यात् यथाश्रुते विप्र
वि रोधात् सति भावाद्वयमपि इकोयणचीत्य [illegible] च प्रवर्तते। इकोयणचीत्यसंख्यमेव प्रवर्तते तन्मा
त्रं वितोरेकस्यस्थानादयवकर्षः यथाश्रुते तु द्विसादि स्थानचयपदुर्भीरमिति। म्रंगोब्धते। रे
क स्यविशेषतः श्रुते नद्विसंप्रतिनिमित्तत्वेन सामान्यतः श्रुतं कार्यित्वं बाधते॥ यथा
तरतमोपरस्यात्। रस्थितिन्यासे तु परिभाषको निरोधात्परत्वेन यथासंख्यमे ३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

तिसम
शकौ.

२३

धात्तताणमो ऽयं तो भारतहरकौ रांगे यौ परिदे वैका मिति विशेषतः श्रुतेन परि दे बलोह मारतहकौ
तृ त्वयोः सामान्यतः प्राप्नुमे अनंतः धाते त ०प चुमीहत्वन्द्यव्याकि मे देनोभ वं स भ व तित
पावि वस वि से भेदे समान्यतः प्रा संविशेषप्रापेन इव भुपगमान्त इत्यः। एवं च वोरहमा
मिति सूत्रे पर इति रेकभिन्न पर मेवे तिसितेः स्वैवि नेस त्रावितपेव म स्थितिक्रिकालभ्रपराण त
तेन हर्बन्तु भवइसातावपिरे कस्मनहित्यमानन्वेयं इधुइकाले पराह न स्यात विशेषतः श्रु
से नृस्यानि ये न इकांतिभितस्य स्वथाधा हिति वेडना। तत्र सन्त्यान्तु रोधेन व्यक्तिपक्षता अवणात
व्यक्तिपक्षे हि प्रतित्यन्यस मसक्रुत्य नाणां प्रवर्तेति। यदा प्रति स्यन्यपि भिन्ना नां स वै धां स न्स
तो णा नां तं चैधारणाभिकेणपत्तावी ति। तत श्च इकाभवित्तात्र्य पी तो नि मितस्य प्रति पादना
४ इत्येवः। नचैवं धीशाइ सा तावपि परत्र भ्रसंगः। व्यक्तिपक्षे हि प्रतिबंधे परमेवे ति वि
पभवत्येनत व्यक्तिविषयकशास्त्र स्येव विरहकत्वनात्। एवं चापवाद विषयेषु ५
श्रिपार्थिः सा तेवोधमम।। परिहृ सापवाद विषयं ततउत्सर्गो भिनि विशत इति म २३

नालिग्राम्रतृनौ घसन्त्यानुरोधाच्च वयस्या पाद्मा भीपेते ॥ इति पस्य सा वा मे मोक्रमः ॥ तस्मा
रि सुतारव-पञ्जुतरए इत्यइत्यादि निरीशाश्वेहसिङ-म-भा केतु ने भोरहे कार्ष्णि रौतोदि
र्ववनस्य कि न्तर्हि तिमित किमा विवृक्रम ॥ तत्र हकार यहतां द्वंतार्थ त स्वपर्व हि भूत
भपापथानन्द्वे कार्ष्णितात त्थाण र त भूति स्यापि रेफस्पति रवं ऽनुनासिकपर सवर्ता
र्धी स्त्र पिस्मानैं तत्तमपरिभाषासंस्कृतो स्थानप्र पत्तौ भपा नारत मे वत न्मृत तिः स
ऽ-करोधी ता रौक वि स्य धावकाशो यन न्तात त मेप्रागुन्दे न प्रवर्ततो ॥ जातिप न्साधु पर
ता देवे तिसंन्नेपः भवचारिति किम-पवेत न वा हानाम टसु तालं शर्भुन्नरर भावबत्से प्रविशे
वतासं वो मो वधा संज्ञा सो न्तविधि द्विर्ववनस्याति वल ति वधाद् इति । अस्यार्थः प्र
ति घमानो वा मः प्रसाहारे पुसंथं धो पेक्षाते ऽचो गाः अनुपरि कलाकुपरि के रगट हितस
चा प्र त्याहार संयध्य शू न्वा इत्यर्थः वा हवति निर्वी हवं ति प्रवेश नहि ति वा हाः । स्रपे
गाश्च ते धगहाश्च इति कर्म धारयः । अनुपरि कलेऽपरि के रग हितले व सति भुप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्रीराम।
श॰ कौ॰
२४ मातात्रुत्सर्पः सेज विसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयानुस्वारयमा इति आश्रयस्थानभाक्त्वमिति
स्वरात्प्रतिस्थिते तिविहितयोरिच्छास्वरयोरत्पुर्यन्नराणाम्॰ तथा चतुर्दशास सूत्रे भाष्यं
तयोश्चपत्वं वक्ष्यामीति तत्कृतं तु तत्रैव स्वस्वरमां तत्र यमानां चत्वतां अनुना सिकस्वरत्वस्य
पुयत्नविवक्षामः रघामद सूपदेशः कर्तव्यः सात्वं कृतमडरः कैः ताऽऽरः वेत्ता यऽ व्यावड
तितात्वं विसर्जनीयजिह्वामूलीयोपध्मानीयेष्वीयाचेयिसिध्यति॥ नापमत्सातो चर्त्वे
कः सोपपत्त्विवितिसत्वप्रसं गाततत्किंतुडरः कायतिडरः पातिइति विग्रहः केशवे पारन्वाता
स्वाभ्याप्रातोनुपसर्गेकिः कुक्षोः कपौवेति वालिकोविसर्गः। नकेवमयिगतिकारकोप
पंतानां प्राकृसपुत्तेः समासाभ्युपगमात्सोपपत्ववितिप्रथर्तेतित्ति याबमतस्याद्विसे २४
वोधनकीतेस्पात्सिधार्थमनिसत्तावावनन्ययता साल। पाशकस्वेसारिपतिगाताताव
प्रोमतामस्मद्कुव्याडिः तिसूत्रेनुमयाहतां नकर्तव्यंभयति। यत्रेसमधर्मोपम। यत्र
पुक्रिपमातात्र्डपदेशोऽकारानंतरमिकारात्प्राकर्तव्यः तेनइतासुमनतभीव

वासपः सुयंशः सुइत्यादौ गुणाक्षेति लघिरूत्वपि विधी पमान माहेशघ्रसपयोरिति वत्वेन
भवति अणुचानभिधानं संस्कृतेपि ग्रामुस्वारादयः परत्वमा भिन्नत्वसकारस्य द्वित्वं
केवदेना कुमेयवन्सामात्तां संगच्छते नवैवं हरिः करोतीत्यसावाविकेत्व ता वीतिपरात्
पसंगः विसर्गस्यासिद्धत्वात एवं हरिः पश्यतीत्यस्यापत्र वन्स्यात्स्यादिति कुतं वैधमाशङ्क्यो
पदेशः कर्तव्यः नरिरभावस्तावत्त भवो जनमात पाहित्वादि विकमते उपजन्यान्यथाति
भानुर्हपधानीयो वयं पद्यते तत्र भूसां जश्रभ्रश्मीति जश्र भावेप्राप्तात तस्याद्वका
देशः ॥ ५ जिल ५ जिर्नुशाद्भूप देशाद्भिनां त तिपकसारेप भ्रः सत्यम भ्यावाति भाषाका
रसुनेत केनेतत्पाहि उपधानीयोप घत्यवत्वे ऽजिरिजिपतीतिन सिद्धतितानाभावा
सेवकारमात्र भावाप्रसं गात हस्यादिश्वेबेत्राजकारस्यद्वित्वं तेः ॥ वस्तिति पूर्वत्राशि
द्धमद्भिर्वचिते इस्युन्ते प्रवकारस्यद्वित्वत्तस्य पक्षदवकारस्य शेषः ॥ ७०५

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

२५ ओर्वा अभ्यासस्य सन्नेतानियतास्तीप्रमाद्वि विकल्पविरुद्धस माख्यीयते ओजि उदित्तत्र प
थाते प्राप्ताभ्यासे ऽपधानीयस्य शो वेम्य भ्यासेव चेति न स्थितत्वकार एव श्रूयेत ॥ इष्व
तेरभ्यासे नकार इति प्राञ्चः वस्तुतस्तु द्वितीयपक्षे ऽपधानीयमात्र माभ्यासे श्रूयेत ॥
तद्बोधारयितुमशक्यं ॥ न शक्यं कर्त्तुमिमा । प्रकृतवन्तां प्रकृतव इस कूलेमिश्रितत्रिपद
मात्रा स्यात् ॥ उपधानीये ऽचस्यापि सस्ये नत न्यायद्वितीयं चसा ऽभ्यासे इकार हैऽत्र भ्यास ।
किञ्च - अत्र पक्षे अस्मात् प्राप्ति कृते ऽपधानीयस्य जश्त्वे गवः समुग इति स्यात् ॥
इष्यते समुग्गः समुग इति ॥ नन्वेत एव कुर्वाति साधिकारेत्वा व तत्रत्व इति सूत्रे ऽपधा
नीयस्यचेति यत्ति किं न कथं गेपाल ऽपधानीयस्य सकारो विधीयते तस्तोः न स्थेन इ
त्वं भाष्य व्यतीति वेत्स पक्षा ॥ ऽपधानीयस्य चेति यत्ति कार्त्तिकां भेवन्तु गोरवाव इति ध्रुवः
बकारोपधो पात्रि तिच्छ लिकार मते तु बकारस्य द्वित्वं बधः समुग इत्यादौ स्यात् २५
शश्चेसुभपमविध च ने नै च साधनीयं स्यात् ॥ तस्मादकारोपधोप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection. Varanasi

मेव श्वभ्युग्रः समुग्र इति पदं स्यात् कथं तर्हि उज्जियताउ[illegible]तु मित्यादि सिध्यतीति चेत्॥
२८८ग्र·भुजेन्युब्जौ पाणुपतापयोरित्यस्मिन्कुत्साभाववति पाठे नार्थेसूत्रे वक्तो भारतो नानु
मीयते। उञ्जेरकुत्सायिं वपेरेकारस्य भकारविधायकं वकारविधायकं वा वचनमस्तीति॥
तदानुमीयमाने वचनं उद्गजेरितिवा। वउद्गजेरिति वा। उभपयोरपि सतो नाश्वयुरित्यस्या श्व ५
नंतरं कल्पते। उद्गजे सतोऽर्ईकारस्याप्तिावतां। श्वनावोनेभकारवकारावभवतीति सूत्रार्थः।
उद्गजेरिति किम्·तज्ज्वः। श्वुनेति किम्·श्वभ्युग्रः समुग्रः। इह हि वजो ऽलूधि उपतोरिति
कुत्से कृते श्वुनावो नानास्तीति। सोऽश्वुनेति पदद्वयं पञ्चेव नार्थं वोनः स्वचरणपदं
कल्पतं उ नृभम्नन्यथा यद्गुरक्रस्यनेगौरवं स्यात्। एवं चोञ्जिञ्जिषतीति सिद्धम्॥०
नन्तावुति इकारस्य हित्वविधेः प्राक्। नचपरत्वात्म[illegible]स्य वत्वे·पूर्वत्रासिद्धेनास्ति विप्र
तिषेधोऽभावात्उत्तरस्येति वचनसमानात्वात् भनरद्गुःस्याभह्लायपरतपद्द्रप विना॥ अस्ति
ङ्क्योरेव। नव पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचन इत्यासिद्धत्वप्रतिषेधस्स्याद्वयः स्येकार्ते

श्रीराम

श क्रौ

२६

सतिहि सन्निषेधः ननु द्वित्यनिषेधेऽपि इह तु न न्यादित्तिसूत्रे ताद्वित्यनिषेधे कर्त्तव्ये
निर्दिधमेजासिद्धत्वमितिरिकं मास्तु वाक्यशेबान्नमानेभुजग्मुन्नातिति
निपातनादेवयकारोऽस्तु यमसिद्धत्वाविरता इकारस्येवर्द्वित्वं स्यादिति वाच्यम्
इकारोपधसामर्थ्याज्जिशकस्या द्वित्वे कृते ततो इकारस्य यकारप्रवृत्तेः । नचापि
से अभ्युदयस्त्रावपि यकारप्रसंगः । अकृत्यद्विर्वचनमुवकारो निपात्यत इत्यभ्युपगमात्
कृत्वा द्विर्वचनचारिताथ्याधिकपं इकारोपदेशस्य सामर्थ्यमुन्नेयम् । चेन्नद्विसानंतर
मेवयकारः प्रवर्तेति चेत्० अननुभिधानादेतो घञ्यादिश्रीलस्तु निपातन यमविशे
षेतास्तु ॥ अभ्युदयः सम्युदयः सेतन्सोनजेरूपम् किन्तु उपसर्गीद्धपर्वर्कि रन्वे
क्वापि दृश्यत इति प्रसप्तः ॥ ५ ॥ प्रपतिमात्रेचेदमहद्वशकत्वात्समुद्गकः । संपुटक इत्य
मरः । तदेतत्सर्वेणाप्यशब्देशस्य शर भाष्य हपं प्रयोजनं वार्तिकमतेलि
भाष्कृतेतु जाती तिस्थितमा ॥ [illegible] प्रयोजनम् ॥

२६

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सार्थः॥ घटः॥ पूर्वानुमतिसर्जनीयपरत्वं वावेवीति सूत्रे विसर्जनीयग्रहणात् कर्तृ
त्वं भवतीति॥ शर्षं वावे इत्येव सिद्धत्वात् नुमग्रहणात् भवपापि कर्तृत्वमेव। नुम
स्थानिके नैवानुस्वारे ताव्यवधाने यथा स्यात्। इहमा भूत् सर्पिष्विति॥ नुमग्रहणं हि स्व
स्थानिकस्यानुस्वारस्य लक्षणम्॥ अन्यथा आवे भ्रमात् न दृष्टाः कर्तृत्वभावो नुतरः
सकारेण नुमाव्यवहितः कस्य विधिर्न संभवति। अनुस्वारे तत्व स्यासिद्धत्वात् सा
मर्त्यात्स्याधिव भ्रान्ते नुमसं तथापि स्वाश्रयस्यानुस्वारस्यापि सत्वं कर्तृ
त्वेनैव सिद्धेति यमार्थसाधुत्वम्। नियमश्च सजातीयापेक्ष इति। अनुस्वारे
ताव्यवाये षिवेभ्रमभवतित किंनु मेवा। नस व्येने क्षिपं सितमा। वस्तुतस्तु अति दे
शं प्रति अनुस्वारस्यासिद्धत्वात् इति देशप्रवेहकृर्षभः॥ पुत्रिन्दइसा लो विधावकर्ते
सम्भवेति यावत्कृत्वानुपपत्तिरिति॥ तथापि सन्ध्या र्णेषु स्यन्ते सर्व
ताम्॥ तथा अष्टकुण्डादिस्तु जे॥ तत्र प्रेञ्ज्वनो हैराणं मास्तरे॥ ओंभरा

श्रीतत्त्व
श. कौ.

२८

शैव स्यादित्येव मर्थमन्यन्त तोतिचेत। इत्यपि सुपुंसि स्यादेतो मामैदिति तुल्यम॥ तात्प
र्ये विधायकस्यारम्भात्रे सन्न ता वस्येतु नुमः स्यादिक पक्षे सन्य एतत। अत्र सिद्धिश्वपन्ते
शब्दे पदे शेषि विभक्त्यं विधह इस वत्वि नाता ती पक्ष त्यो देय सिद्धो। तस्य संतत रथा
र्तिक व्याख्यानात समानन्त रं मैव समुद्द सिंम विज्ञातीति॥ तथा चार्य मवि॥ ते न कुर्वेऽङ्कः
वो येति सूत्रान्तर्गतो विसर्गः सिद्धः॥ एवं च सोत्र विद्वेशे मैत्रो नर्क वार्तिक स्या थी शी
प्यत इति को ध्वम क्षूने मे व सोत्र विसर्गे ग्रह ता मे लोक्ष्य शब्दे प देशं प्र त्या च न्यासोता
यथा श्रुत मप्यसूप देश परं कृति यत्पं व्याख्या नासा ता ता: परास्तः श्वय सूप देशेन भ्रस्त्या
न्य वो त्र्मे धि विह रस्य वार्ति त्वा भान्त तस्क स्य वर्ब न्य मातात्याम्॥ नन्वाद स्येव पक्ष
तो तारमुपदेशता तैयाम इति धा त्वम तथा सति पयः स्वि स्या ताविता: परत्वे न च त्वाव
नोः त्र न्या वि ध्यासमः सूत्री सत्र के पत दिग्ग्रंथ वि रो धा पत्ते स्ये ति दिक्। अपि
शेषे बे लोत्या हि वार्तिकस्याप मर्थः पत्र पत्र प्र देशे प्र वो जनं दृश्यते तत्र तत्रो प देश:

कौस्तुभ
प्र. पा. ४ पृ.

२८

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

नास्ति तु संयोग सस्सास्तीति नियं वेति तथापि वार्त्तिकमते ऽन्येरूपधाना नीवापधान वा ऽपधानीय
स हल्सस्सास्ति रहात्संयोगसस्सान सिध्यति । न संयस्य सिद्धत्व तत्र स्वसंयोगे गुर्विति गुरुहस्सं ज्ञापा-
ऽत्र रोध्य स्य विपरिहारदु ऋत्र क इत्यत्र गुरुतेरन्त इति गुरुतो न स्यात् ॥ तस्माद्गुरु तत्र हल्संज्ञा संयोगासं ज्ञाह ल्स
यत्ना [illegible] तो रसापे नर्या पुत सिद्ध्यर्थं हि संज्ञापयितव्या ॥ इति इति प्रयोजनम् । संयोगसं
ज्ञाप्रयोजनमिति । तथोपधासस्सापिप्रयोजनम् । निकृतम् इकृतम् इहेदुदुपधस्येति वसं
पधा स्यात् । भावकारस्साह इदुदुपधस्यापि कोयोविसर्गइति आरब्धोऽनइहप्रयोजनम्
दुपधाग्रहणाग्रसारव्याना हा । इदुपधाव रस्यविसर्गस्येत्येवइकृसिद्धमिति । अलोऽन्त्यविधिस्व प्रयो
जनम् । ऊन्त्स्सारतिविस [illegible] र्जिती पाना स्याप स्यसइतिपन्ने मयस स्वसस्य यथा स्यात् । पहस्यचो
गर्मीपद्इतिव्याख्या नानिर्दिश्यमानस्योति परिभाषया वा सिद्धत्वादिह भविनप्रयोजनम् ॥
र्थं वनं च प्रयोजनम् उरःकेउरःव श्न दिवेति श्रवत्तस्य वरो विधानंहि संसिद्धं भवति
तथा स्यानिभत्रावप्रतिवेधोपिप्रयोजनम् यथा उरःकेतो ताहेतासंभवति ॥ एवं पूर्वोरसे
नेसापयविप्रपोतिस्यानिवभावा सकार स्य तत्रान लिधाविति प्रतिषेधोऽस्ये सति सिद्धा
द्रि ॥ नेव पूर्वत्रासिद्धेन स्यानिव [illegible] तिनितोयोऽस्पियति वा मम ॥ न पद्यान्तसूत्रे शेव

…मदः

प्र.श. कौ.

२२

श्री

मतस्य अवः परस्मिन्नित्येतद्विधायकसूत्रस्य नित्यत्वाद्प्रतित्रिपादिकस्यासिद्धत्वात् तथा च
यासिद्धत्वात् हिलिपन्तेनेदं प्रयोजनम् । उरः कृतोतित्लार्थेसंस्कृतेत्विवर्णसवर्णा रणपरत्वे मधिकृत
प्रयोजनस्याभावात् द्विक्षिति दिक् ॥ पद्यपि वर्णेष्विदं प्रदेशे रोहपदेशे नासिध्यसेव तथापि वार्तिक
द्विलान्तरे रचनापाद्यपि संभव इति भावः । लतः अत्रैकेकाले ऽनन्तासिद्धः प्रति स्थावते
नु हाकार द्वयोश्चारणार्थः तेनोरणोरपर इत्यत्र रप्रत्याहारग्रहणं भवति ॥ प्रत्याहारस्य
हणं सपकसूत्र सकार ककार वोसवर्णाविधिरितिवा र्तिककृति हैशः । ननु अइउण् सूत्रादि
षड्वाकारः सह वेहानुबन्धे ते नाणु यहतो ब्धिणु यहतो ऽवपूर्वेणापरेणावेति
संदेहः प्राप्नोति तस्मा दसंदेहार्थ मनुबन्धानां रणभेद कृतो न कृतं मिति चेत् न । व्याख्यान
तो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि सदेहाद लक्षण मिति परिभाषा सामर्थ्यात् एवं अनुबन्ध
वचनं रनुबन्धा त् । अमड़ णनम । ल्पम र । यत्रमकार रेऽनुवर्णें विभाव्य स्यात् तः स
हत्प्रत्याहारे वियोऽवगुप्यते ॥ अमः पमङ् मिति तेनत्र वंभकारेतो वनिर्दिष्टः ॥ २२
तथा हि पुमः खंयपरे इत्यत्र नचभकारमकारो भकारो मकारे सत्यः हलाउतर
नमकारयरः त्वनास्ति बेनातिप्रसंगस्यात् । तथाह सोपन्नाप्रश्निरसोपदलेवपाठम् ।

श्री

हृत्ये नमः

श० कौ०

२९

इतीति विशेषणात्॥ वृध्युं तं पदमिस त्र लिङ्‌ साहचर्यात् शास इदङ्‌हलोरित्यत्र अङ्‌

ग्रहणात् सामर्थ्यादपि प्रत्याहारग्रहणं न भवति अन्यथा इहलोऽचेति लिङ्व्याख्याने अङ्‌हलो

रिति व्यर्थमेव स्यात्। द्विविधा एवहि इकुतः प्रत्यया अङ्गादयो हलादयश्च। अतिशास इत्यत्र तु

द्विलमेव लाति। यत्र सहैकारेण प्रत्याहारविधानेन अङा इत्यादावङ्‌ इत्येतस्मिन् अप

कृतसामर्थ्ये सकारान्ते प्रत्यक्षे स्वतः कीर्तिशुतां विधानात् तामपकृत्य। सति चाङ् इत्येतस्मिन् प्रत्या

हारः सकारान्ते भ्रस्य धुङ्‌कृता कीर्तित्युलाविधानात् तथा अह्‌ इगम्प्रांसन्तीति दीर्घविधानाच्च॥ इङ् नानां

हारः इको झल् इति किसविधानात् त्वग्रहणं निर्विवपं स्यात्। परिमाणाणत्वापांसर्वे भः इङ्‌ श्रे

सनिगमादेशो हिसति उदाहृतसूत्रद्वयं निर्विवपं स्यात्। परिमाणत्वा पांसर्वेभः इङ्‌ श्रे

व्रतं प्रत्याहारः वैयर्थ्यप्रसंगात्। तथा हि इकारान्ते अपर वा भाष्यम्॥ उकारान्ते भ्यस्य हार

विरवः॥ एकारान्तो ऽस्संसेवनं। एतन्तानामपि मैनेभिलितिकसेन भ्रान्तेनप्रसपोसते: प्रा

नेभाष्यम्। अतः प्रसपासत्तिवेलापामनन्तानस्सत्येत। अकारान्तः परमवशिष्यसेतवउ

रितेवलाववा दुपात। नलुनलुसामान्यानव्नुतोमेधसंहते च भ्रमः सिद्धयात्॥ सूत्रमेवं

इत्यकुर्वीत॥ येत्रो वेत इङ्‌ श्रे सारंभसामर्थ्यादिवतीवरतीनेत्येव अजयभ्यासह २९

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Coll...

वोसपौसभवेत्तु भ[illegible]ते भवतीति सोवेन प्राप्यमेवा । तथाऽऽत्मोऽहस्वाहविऽ[illegible]तपश्चिति पाठम ॥ त
वभ्रकार भकारोसेवस्तत्तोस्ति । उभेहर्द भि[illegible]वद्धि विसेस्तसवगेति वेन्त ॥ उभे हर्दिवधेत पासंवाप
तसेवे सतिउर्दितिहुपाभ्युपगमात । सभै स्तुजस्य विधानात । नन्वेयमपि ध्या गभिनस्त्र
वोऽमतेन भवः पदै श्रवे श्रा गमस्तु पश्वेति सत्मात् तोग्रहेशानस्वादिति वेन्न । पृथाक्संख्य
मिसत्रहिति धर्मपर्वप्र मितिवेन्नावानि निर्दिश्यमानगतसेरमा स्ताप्य माभ्रीपर्वसे नत्सु स
न्यसंस्को रयेन्नावांप्रवोगगतंतस्मान्नोस्तु मक्रान्ऽनुवंधइतिस्वितम । घद्धपदः नवन
ऽस्थापद्वेनपावंदतेयकपपशशशरहस्। इतिमाहेश्वरातिशाभन्न । सर्वेमानमावस्त
प्रारिता ॥ भ्रजपं सं यहः । एकस्मान्ऽमतावनद्वापांघवस्त्रिप्य वजपकतामा स्यु: रे वोव
२५ वैवतुभ्यांर: पं वभाष्शाव्तौ वड भइति ॥ भस्मा वेर्ऽ मतावकाव कृस्मात सेप्या साः
स्यु: । तथापि ऽकारएकान्तहर्णपसेयास्त: । एषु वंहव कितिता । न[illegible]भिरहाविभ्योऽऽ: स्वस्ति
व्यक्तिव्यातिभ्योऽदिसकारेतागहताम स्थितिवेन्न । अपादिरन्वेवेसञ्चातद्विसवर्ति
स्पवेसतोऽप्रत्यपऽसनुक्तेः अतवजरेः सुपिइतिन्प्रपसाहारेनेहताम ॥ सुपिवेसत्र
पुश्रप्रत्ययइतिपातिवेधानाति । पश्चाद्विविधिशेषाणाते ॥ उर्त्वत्रवहुवंवचनेभ्
CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वैकल्पिकोऽघसमासविधानादिति ॥ तद्धितेऽन् ॥ एवं सति अजन्तोर्थि धावेवाग्रहणं कुर्वीत
कोऽ इनो नां सावित्रि तिन्नप्रसा हारः । कीन्वोः वधग्यहता बैवर्थ्या पत्तेः । नव इकारान्ता
नाम्न ध्रोरत पोयेतितिप मार्धं वध ग्यहतामिति गाव्यमाः एवं हिड्कुड्से वधू पा
त ॥ २५ ॥ तानांसामाव्य सन्तो तौ नेवास स्यसिद्धत्वात ॥ ६५ ॥ धोर्व्वे ति लिपि नेप्र
व्यहारः धातिताासाह वर्की ता । तस्मात्सिद्धं ६ ॥ कार एकस्मा देवेति । तथा नकारे
कैकस्मादेव भ्रतोहिधे विन्नीति तथा भ्रड्ड तर इसे वराकारे एकस्मादेव ग्रति
तिव था । अथेताः डीध्रमिसार्हा विणप्रसा हो सव्य नेनकुतानेति वेन्न । अथवि सुधा
पुंध्र्यांघेति स्वत्र इकारेकारयोस्सहरूपेतान्निर्देशात् । अन्वथाहि सं हि तावांमा
त्रास्याद्वा सह द्वेहे व्यर्द्ध मात्रा सांघ्यात ॥ ६ ॥ तर इसे वधूपात ॥ व्यालिप्पानावप्र्वे
तानविकिंतु परे सामहि बतेष्मा लप्पा नं चवसिद्धान्ते विशार सांघारि सत्रानिर्दिश्य
स्वनेष्ठ हराणु हि वर्पी हल पकार वकार यो रिति सं हस्स्या देव ॥ एवं एवं इ

शा. कौ.

।घञ्चो हैसे इति सूत्रे इशासेन प्रतिपत्तिः। सा घवर्णं वनरूपे इ ग्रहणमपीहालं गमइ
३० त्यग्रहणे हि अपथा संक्रम प्राप्ति रंग ने त्रिवतस्य रिहारापवादित अमिति हिंकु। एवं च
कारः। नश्छ ल्पश्रशानिति। एचोऽयवायाव इति सूत्रे यव इति न प्रत्याहारः अपादि
साहचर्यात्। वृद्धकारेण कस्मादेव। अदेङ्गुणा इति। इञ्चांश्चः। एकारेशोभय
मुच्चतस्य सखोरिति। यथार्थकारश्चित्वपः श्रुवस्सव सर्वे इकापरार इवसुवत्काना
त्के इति यथा सरीसामत्र सोगुणकारः त्रिभ्यस्तु इत्सवर्णेसमेरूपं वाता। इतः बोधनीय
त्वा इव। सर्वे इणः इकापराद्वीसासे परावा। तत्र वर्णालावत्पूर्वे तान संभवेयेव इराईतु
सम्भवन्तीति ज्ञापकात्वर्णः। अतस्तु उभयग्रहणोत्सिते कपूर्वे राकवापरे तो लिविव
दतापांगहणकशास्त्रेपरे तोय अवन्यपूर्वे सोवे सिसिद्धान्तः। १८ सं हि। व्याख्यानतो ३०
विशेषप्रतिपत्तिरिति न हि परे रव घांकको रिसा हे व्याख्यानादेव हित्वा पाठ के
च स्ति कि वश्चरणग्रहणानितावत्तं वा। ऐर ताम नरपरः अतएवसवर्णा सप इत्यापे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्री २
श्रीरामा

२

पूर्वस्य हीर्घोऽस्तीः केऽत्रतः अत्रोऽप्रगृह्यस्येति तत्र उदात्तस्वरः इति सावस्य ऐतो स्तु तु इत्य
तोरिति धातुग्रहणात् स्नावकात् तद्धि मास्तु तान्निसारि आदेश स्वर्पं क्रियते॥ परेता अत
तो नाम्नीति दीर्घस्य परत्वात् वसा आदेशर्ण प्रसिद्धिः॥ नर्नु चिकीर्षत्यत्रापि अकृत नामामिति
दीर्घे स्वरत्ये वसति उपधायाश्चेति ईत्वमेवित व्यम॥ तदन्मात् इराम्निं यत्रा
पि प्रसंगेत चायत्तं कृतपाऽत राधं धातुग्रहणं अपि व्यतीति चेन्न॥ एवं हि स
ति ऽस्त्त्रैयकुर्व्वीत॥ इहकाराणां सावकाशेय तथा चवन्स्पति॥ नञ्चा चाऽत्र त
र्थं तु इह किं चिन्त्रा वोइतीति॥ किञ्च अरण्यग्रहणं सामर्थ्यात् अपि पूर्वे तीघ प
रिहि परेता स्यात ऽरजिति अग्र्यग्रहणमेव कुर्व्वीत स्कृतिः स्कृतं प्रस्कृतम र्नंद्रः पा
हि मास्वराम्नि ता हे अघ दाता न दातस्य रीतानुनासिक दीर्घाणां परता
वाः परे तोऽग्रहणानां पाद् दित स्याप्य स्तु य ताषिस्ताभात कर्तकारकं इत्याहो इत्या

ॐरात्रम

श्रीकौ.

उक्तिप्रसंगे एवामवर्णास्य धातुरेकादेशप्रस्वाद्विकस्येन प्रसंगाद्दुरपि प्रगृह्यतो
न सिध्यत्येव ॥ अस्मात्तात्पर्यार्थं मिमत्रदूकोऽपतिः परत्वे एकदेशप्रभृतीनां प्रागर्थे
मरार्यप्रगृह्यास्यात न चेतरप्रगृह्यो न सिध्यति ॥ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इति सोपपत्तुं वैक
ल्पिकः ॥ ईदूतौ देवान्यतरस्यामिति तदन्यतरस्यां प्रगृह्याणां कृतिः [illegible] स्तावके
प्रगृह्यो कथा [illegible] प्रगृह्याणाम ॥ तद्विसर्पं तासंवत्सरः पंचलोकभिन्नाद्दीपरस
वर्णानां सानुनासिकस्य पर प्रगृह्यो न प्रगृह्याणां दन्त्यचेति दिसे [illegible] तेपन्ते ३१
पवस्तानां त्रिकस्य प्रभृतीनार्थाक्रियते ॥ ईदूतौ च सप्तमीति नियमे [illegible] तु प्रपर्श
नेत्तस्यात ॥ यद्यपि गुणानाम [illegible] एकत्वेनैव सात धातुविगुणाना [illegible] एकादेस
विपर्ययं स्तापपितृ [illegible] प्रगृह्याणाम [illegible] एकामे एकपदे पोश्च जातिप्रवृत्तिप
न्यायो रिं [illegible] स्यान तेधा [illegible] प्रगृह्य एव वत सप्तमी [illegible] हाल निपातन

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

त्वादित्संगच्छते ॥ अत एवाच्छ इत्याद्विभक्तिविसर्गलोपादेः स्मः स्वरघटितत्वादनुनासिको नेति
ध न्यायः वस्तुतस्तु विकल्पानुवृत्तो रापफान्तरस्यतीनमे अनुवर्तते विभाषा शतेऽचि पद
रेवं सवर्णे द्वित्वं निषेधे हि तस्य रोते निषेधापत्तौ न कश्चित्स्यादिति तत्तु भाष्यदूषितम् ॥ त
ति सोद्वयानि सते ऽ वोरताभ्यां द्वित्वं द्वित्वे अन्यारंभसामर्थ्यात् बाधः द्विविधा एव हि पर
पयो भः स्वेति ॥ सत्रह सोऽपमापमितिभक्तोऽभक्तीति सोऽपेक्षते द्वित्वं कथापस्यात ॥ किं तर्हि
नयो वेति विकोद्व्याहरत्ताम्यति वेत प्रत्यन्तरे तद्वित्वं प्रजागनत्रवं स्यात यथा आदित्यो दे
ता ऽस्य आदि द्वित्वप्रत्तमयन्तमिति ॥ एवं स्थिते चतुर्थ्यङ्इस्पत्राधिपदद्वित्वं स्यात तर्हि
सो वो नस्यादेव ॥ ततश्च सार्थकः सो वीति निषेधः कथं विभाषानुवृत्तिः राप वे दि
ति ॥ आस्तां तावत्सर्वथापि विकल्पानुवृत्तेः स्थितस्यात वान्निकरेक द्वपभ्रवतो
पूर्वमस्यग्रहणामस्त्विति ॥ अचो वा ते । कर्त्वर्थ मिसाहो ससपिरवरत्ये रेफ द्वपभ्रवत

श्रीराम
जयतुः

श० को०

३२

रोरीतिसोपात नचतत्रपदांतसौत्रि आरभ्यानुमुचितं न दधे दाइ-अज चीः पास्य ईर्से
इ-अपास्याः इत्यादेरसिद्धिप्रसंगात् तत्रतस्यग्रहणसामर्थ्यात्तल्लोपाभावः पूर्वेणतादृशग्रहणो
अयाथैत्येवोपपत्ते रितिवाच्यं तस्माद्धातुग्रहणसामर्थ्यादेव ग्रहणसामर्थ्याद्धि परत्वात्
इतिपूर्वेणतद्ग्रहणमितिचिन्त्यमेतत् न तु धातुग्रहणमेव णावकम अणग्रहणात्
स्याकृतिरितिवाहेस्य पातनकृत्ममित्यपि न कुशक्यसातेभ्यत्र रेलवर्त्तिस्यवाप्रत्यनइ
तिर्तृपरेतोयाऽइत्यर्वे रिति सिद्धान्ते भ्वादि कृतसंशयं मेइत्यस्मादुत्तरत्र ताङ् इति
यडिः अवीकृत इति तत्र अपकारस्य हीर्घस्यापि स्यान्नेह तत्र पपप वथा स्यादिति ये च मर्थ
पाकर्तृतां कृतामग्रहकेशान्तेपूर्वेतान्यहतो इत्री घस्य सकारस्य न स्यात् निवर्त्यंन
वादेश लंघ्रुशातामिति अर्थत पाकं । तस्यान्तन कृतस्त्वापिपरेतान्यहतोऽअर्वे इति ष ३२
चेत्परत्वं च चेत्भावमानेनसर्वतान्नग्रहणाप्रशक्तेरिति चेन्न वक्ष्यतिहितत्रेष्ट

त्रिकारः नचायं भाव्यमानोऽण् किं तु आदेशान्तरमिति सवर्णस्य ग्रहणे नाभ्यनुज्ञायते इति॥
कृतेऽनुनासिकत्वे एतद्व्यादेश दीर्घस्यापि भाव्यमानत्वात् भवते इत्यन्वदेतत॥ तस्माद्ग्रहणाक
ऽस्ताववे तोत्तिष्ठितम॥ तस्य नं तु ऽरणर रपर इत्यत्र उरिति अनेन ऋकारस्य ग्रहणात्
स्थाने इति तो रहितोऽप्यपूर्वस्य वेसा हो रपरत्वसिद्धिः। दूरोवे पूर्वस्य दीर्घो लाइ स्याद्
भ पृ हस्वाममाता नसं ऐवान्तु विशेषाभावात् अगार्थमेवारार ग्रहणं स्यात तत
श्री श्वे सेज सिद्धमताग्रहतासामर्थ्यात पूर्वत्त नु सहद्य ममे अस्मात् चिकीर्
स्यादि ऽभावे गतो ढलथसत्सुलक्लोपे कृते पूर्वस्य दीर्घस्यानसामाढका दे
शेप स्पासिद्धत्वाद् पधापाश्चेति इत्यं पूर्वेत्ताग्रुतोचेठेतिप भास्यादिति परेता
ग्रहतां स्यात॥ एवं च तर्हि दसीप्ति लि निर्देशाद्विरमन्तपूर्जे तोज॥ परेताहिग्र दे
हलोपे इत्य अप्यपस्थे वा ताग्रहणा स्यानेथ ततः ऋस्सं प्रसारतो कृते दीर्घस्या

तथा च द्वादिषु त्यदादिशब्द पाठे ऽपि यत्कोवा घ्यः त्यदाद्युत्पन्ने ऽत्र स्मान्नित्यत्वं
तथा यत्तदेतद् ओपेक्ष सच्च स्यमं ॥ इनोऽभ्यासि श्यायम् उ द्वितदः समूल मिंद्र
इति दशीनात ॥ मूलमस्याच हीतिस त्यतदत्तादि ग्रंथे स्पष्टमेतत् तत्रासे एत
द्याहत त्येन पद्यमानयोः त्वतूसं तूहेसायामिति धातोरपि निष्ठयां तत्वं त्वः स्त
त्व इति हृपंजो भ्रम ॥ इदं स्मृत्वा जेवोक्तिइ ऽभावेन कारहकारपो लो पो निक्त
तकारस्य तत्वं च निपात्यते ॥ न तु भाविककाया स्वतल स्येह प्रवृत्ति रिति वन्स्याते
वेतरपरि तत्व पापा रिकाविकल्पे इत्या हेतल पुल मधुन्फोतोत्वपिल पुपूर्धीरि
त्यनेनादेशः छ्यः भावश्च सिध्यतीति दिक् ॥ तेन तूसो प इति स्तू त्रे पर ताताद
यहता पक्षे स्मात्त तत्व स्तत्व छेकातिप्रसंगो न तु तत्वं ऽपातिप्रविवेकः ।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

उपाद्धेत्यनुवृत्त्या॰ अपस्किरगमित्यादावुक्तत्वात्परत्वान्नोदात्तविधायकेऽध्यशावहन्
हृणामपीहलिंगम् उपसर्गादध्वनः स्नवप्रत्ययस्य नित्यत्वे हि चित्वादेव सिद्धत्वं
स्यात् तथा प्रतिरथ्वादध्वलस्वहृषेकुतिमतेऽश्वादिगणे एजनशब्दपाठोऽपीह
लिंगम् अन्यथा एजाहः सविध्यकजितिष्ठचैवसिद्धे किंतेन यत्तु कंकेऽध्वरध्वः प
थामित्यत्र टिलोपस्यैव प्रकृतिवद्भावेन कथमित्यत्र दैवोनापत्यप्रत्ययस्य पिप्राप्तौ जदगणं
ज्ञापकमितिन्नत्व अतिदेशोऽप्यमनित्यत्वेति कालकसत्वेऽप्रपश्चितत्वादिति दिक्॥
कृतमनेपोस्साधनमित्यादि भाष्यमनुयाश्चाभिन्यत्वे अनुकेला४ अनयोः पदयोरि
तिसवर्णान् अ वा आदिन्समवत्तीभेद पक्षपक्षपशब्दो प्रतिपत्तिरितिवार्तिके

शिवः
शा.अ४
३८

भाष्यकारैरेवकृतेः अणात्ऐजिति परछिन्नागप्रदर्शनात् अस्मिंश्च पक्षे अनयोः सत्त्व एवाऐच्योरिति
नेयम् पदान्ताभिप्रायकमेव वर्तते वृद्धिरेव स्थानं तेनावृत्या गोपाजनोपधा द्विर्वचनेऽचि इत्या
दौ संप्रसारणाभिन्नाचोविधिभयमापादयोर्भोगता।। आदिति तपरकरणमैजर्थं।। तेने न मात्राचतुर्मा
त्राणामैचां सवर्णग्रहणं भवति स्यादिति ऐ औ ऐ औ इत्येषां प्रपञ्चितम्।। नैवं तत्कारस्योत्तरस्म
श्रेषणे उक्तिनस्यात्।। पदान्तविरहाज्जास्तेन स्यादिति वाच्यम्।। असंदेहार्थत्वात् अकार
श्रीमत्स्यापि संभवात्।। अणुदित्तिपदम्।। अनुरकृतं पाणिनीयादौ रेफपरत्वमेवाश्रित्य त
परस्ते रेफकारेऽपि प्रश्लिष्य तद्गुणिति स्वरितमिति सूत्रे भाष्यकारैर्व्यक्तमभिलापात्।। दान्त्यस्य
पि न लोपे समाहृतत्वात्।। वस्तुतस्तु दकारप्रश्लेषोऽप्युक्त्वा पमानाम्।। इह तन्तुपदके सर्वस्य एवा
र्थमितिप्रागेवोक्तानविस्मर्तव्यम्।। ननु चोऽके इति कृते मेकं वे प्राप्नोति।। चेन्तुच्छ पीशब्दानाम्
नन्कृत्वे हेतुस्ता ध

शिव
३८

प्रवृत्तिनिमित्तभेदेऽस्य संज्ञा शब्दत्वं पा लौकिकत्वेनानुशासनविषयत्वात्तत्रैवोपपन्नोऽपि जा
तिशब्दसंभावात्॥ वैशेषिकपरिभाषया पा द्रव्यत्वगुणत्वादिजातिस्वीकारे वैयाकरणपरिभाषया
ऽपि तत्स्वीकारस्य दुर्वारत्वात्॥ वस्तुतस्तु सिद्धान्ते व्यक्तिविशेषोपहितसत्ता पा एव जातित्वा
स्वीकारात् तदिहापि साम्य॥ व्यक्तिविशेषाख्य स्वरूपसत्ताभेदेनानुगतीकृताः सत्तोपाधयः का
भात उक्तम्॥ तस्मात् सर्वे शब्दा व्यास्यन्ता इति॥ आचनावयवद्वारा समुदायानुकरणं वा एवं द्रव
४॥ अनुकरणशब्दा अपि जातिशब्दा एव॥ तत्रानुकार्यनिष्ठजातेः प्रवृत्तिनिमित्तत्वात्॥ नन्व
पपन्ने सूत्रवैयर्थ्यं महाभाष्ये ब्राह्मणादेतादे च एवं न्यायाद् इति नियमार्थं सूत्रारंभात्॥ त
दुक्तं कैयटेन अर्थकशब्दो: शब्दस्य लघुवृ दे संज्ञितिनिविति योगान्नित्यत्वाच्च सर्वसंज्ञानां लौ

न

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

धि २

किंचत्वादिति ॥ अनेकेस्मिन्नेकत्र शक्तिरस्तीति विस्मह ॥ अत एव हरकभे
देपि लाघवान्न शक्तिरेकैव ॥ ओमुपादिको भेदस्तु निप्रद्वात्तु उपाधिभिन्न
त्वात्र पर्यवसन्नत्वेति मतेन्ता ॥ ९४ ॥ उपाधिस्थिस्मन्नास्यति को जीव ब्रह्म भेद
रूप धर्मभेदेऽ लीति मतेनाच्छिनत्ति पृ:पन्नः ॥ न कोपधायायुक्ति भावनि शे ९
धस्तु नास्ति ॥ न च्छिन्नं तु सहस्रा कर्तव्यमिति वचन्त माणात्वात् ॥ अत एव हरस्त्वे
को च ॥ स च पर पदपि शक्तेनिहितवचनया न संभवतीति तथापि तादृजरस्मिन्ना
त्पर्यविरहएव शक्तिसंकोचोऽभिमतः ॥ सर्वं सर्वार्थवाचकात्वस्य पेन
मेनात्यर्थेषु विरहे तत्रस्मनिर्विवादत्वात् ॥ शक्तिः परंकाशेनापरपर्यापा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

नं

सर्वत्र दुर्गो ऽतुल्यमानं चैवमन्यायद्रव्यानेकार्थत्वमित्यस्मान्निर्विषयता पोहं शेषं
हं केनचित् पेन्द्र्यस्य प्रसिद्धत्वात् संबंधस्य विनाप्रमाणं वक्तुं न शक्यत्वमिति न दृष्टो
ता गोणां मुख्यविभागो ऽपि प्रसिद्धस्य प्रसिद्धिर्निबंधन एव गाम्यादीनां मध्या मुख सं द्वा
तो ऽपि संकेतविरहे सत्येव॥ अत एव प्रसिद्धो ऽपि पन्थे गोणादीनां गोणां स्या दा:५
द्भूत्वमस्त्येवेत्यस्यम्यत्र विस्तरः॥ उक्तंच॥ अव हारादीनि पदानि संतीनि कुचित्॥ नि
त्यमवतु संबंधो ऽनित्यादि त्वगवादिवत्॥ व्याख्याने तत्र शास्त्रे ऽस्मिन्न शक्तत्व व
ध्दवलत्वेन॥ अकृत्रिमो ऽभिसंबंधो विशेषणविशेष्यवदिति॥ वक्तव्यं तत्र सा
धुत्वं भ्रंशपतितत्वे बाधितत्वं शब्दं तद्विषयता स्येवेति यस्य भाष्यं साधुत्वेनि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्वन्नेप्रसंगे तो ताचाद् गम्ये॥ तस्मात्सर्व पिकत्वं प्राप्नोत्यवेति चेत्सत्यम्॥ अपत्यपादि
निष्पद्यतिभत्वप्रकृत्याकुत्सो य योगिश्रीपदसंज्ञा प्रतिबध्यते॥ न भवति एकवाक्यता॥
पन्नानुपदसंज्ञास्त्येव॥ समुच्चभासक्षत्रनागणेनेत्य नन्तु विपरीतम्॥ कुत्वे पदत्वमस्ति
न भत्वे तु नेति विषयभेदेन समुदायमस्तीत्यं शेषं दृष्टांततावो ध्या॥ तेनो पं॰ ३ जनेना
सिकतृत्या सैकुत्वाभावो ज स्तत्व ज सि ख्याति॥ छन्दसि विहित स्य सूत्रे कर्त्व प्रकृतिरित्या
शंकाछन्दोवत्सूत्राणीति भाष्यम्॥ दृष्टि वीर्य भाष्यकृन्नश्चयदा॥ छन्दसि विहित सूत्र
दृश्यत्वर्यते स्वातिनेनाधिकारः अविकं कार्यगोणस्यापि न हृणमित्यर्थः॥ तेन कुत्वे
गोच्छपिनकार्यप्रवृत्तिर्वोध्या॥ संज्ञाद्वयसमावेशस्तु भपदसंज्ञान्यपीति वक्तव्य भि
तिवार्त्तिकवचनात्॥ वक्ष्यो पुत्र तेनूतिसूत्रे छंदसिवेति विभज्यैकासंज्ञेति नियमस्य कंर

सिविकल्पनात्॥ ये॥ अथयस्मपादीनि वृत्त्येनेनोभयपदस्त्वानिमित्तककार्य्य[illegible]विशेषभाजः सम
[illegible]पानिपात्यन्ते॥ नतुप्रकृतभसंज्ञैवविधीयते॥ अत एवकार्य्यविशेषपुरस्कादसंभवश्रुति
[illegible]॥ यथा॥ तस्मात्कुत्वंनेतिस्थितम्॥ कुमारदस्यात्याद्दित्यनेनसंज्ञात्वेनविनियोगात्तत्रच
प्रकृत्यंतरीत्याभतभेदसत्वाज्जातिविशेषः॥ प्रवृत्तिनिमित्तंव्यक्तिविशेषोपहितास
तैवगाम्यदत्त्वरूपंवानस्यापिश्नात्वत्वंस्नातकत्वंचेति॥ यस्यसोन्तःशीत्याम्यक्तिविशे
षणात्याभावाप्युपगमान्॥ तपोचोक्तविनपाऽयतमममिहत्वप्रत्ययापर्व४॥ प्रकृति
जन्यबोधे[illegible]प्रकारीभूतंप्रयोगोपाधिमात्रत्वमनपाभूतधर्मस्यत्वतलापत्वाप्य ४।
वन्द्यगा[illegible]त्वानाम्॥ प्रका॥ प्रकृतिः[illegible]वस्तुरूपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वेनत्वतलादीनां

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

शक्तिरेवैतेन मन्नादरमपि वन्हेतो।। उभयत्रापि हेतुप्रत्ययेन ताप्त्वा अखण्डककारे
श्रीः ऽन्वयस्तु।। तेन कुत्र नेतस्यकक… नेतिपर्यवसितोऽर्थः ४।। आहत्या स्या
४१ मान्यान्यभिधीयन्ते सत्तागतैर्विशेषितत्वा।। हेतुत्वा शब्दस्वरूपं वा प्रत्ययैस्तान्तला ४१
दिभिरिति।। कृत्स्नं पदविभागः पदसाधुत्वं चोक्तं।। वाक्यार्थ स्तु संसर्गभा
गी।। नया हि।। समानविभक्तिकनामार्थयोरभेदान्वयः पत्वव्युत्पन्नतया।। अका
रादयोऽधिकृत्य भेदेन संसर्गेण विशेष्या।। विहितोपास्थिति तत्र विविशेषणीभूतं
शब्दस्वरूपस्याशपबोधकत्वा।। एतेनन्दोमहत्वात्साधवेत्यादि व्याख्यातम्।। ननु त

त्रापि महत्त्वह्रस्वदीर्घशब्दानां तत्तच्चेतलन्दोषोऽतिगतामम्॥ उक्तरीत्यालक्षणांदिनैवोपपत्ते८॥ अतएव
ऽभिहृदधिकरणे विशिष्टविधिपक्षेसमत्वर्थलक्षणाप्रसंगेनदृष्टपितानामधेयत्वेसिऽर्थेतिनाम
॥ तत्रपानामधेयत्वेलक्षणायास्तुस्यत्तपाधिकरणस्यासंभवदन्तिकतोपत्तेरितिदिक्
॥ स्यादेतत्॥ किमादैज्मात्रे स्यवृद्धिसंज्ञा आहोस्विद्वृद्धिपदमावचौवृद्धिरितिपेणादैवस्ते
दात्रसंज्ञोऽइति व्याख्यानाद्धुक्शब्दस्तु संज्ञावताभ्रवितानामेवेति॥ नाद्यः॥ सर्वभाष्ट८स
वकाकृत्याप्यन्तरपदत्वं सर्वे वेति सूत्रेण पूर्वपदात्तोदात्तत्वप्रसंगात्॥ दृष्यते तु
हमासस्येस्तत्तोदात्तं८॥ नचसर्वस्याष्टुपीति आद्युदात्तत्तासंक्याप्ततिर्वित्थ्वेनसमास
स्वरेणवाधात्॥ सर्वस्तोम इत्यादौ तत्पुरुषबहुव्रीहौ प्रकृत्यापूर्वपदमित्यनेनसमासान्तोदात्त
त्वाधानेपि सर्वस्य सुपीति भवत्येव॥ द्वितीये तु कर्मधारयत्वात्समासान्तोदात्तत्वमेवबोध्यम्॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किञ्चैतावता ... [illegible] ...ाहेतो वस्त्राद्यो न सिध्येत् ॥ वह्निनिमित्तस्य च जल
[illegible] ...प्रतिबन्धप्रसङ्गात् ॥ न द्वितीयः ॥ शालीयो मालीय इत्यादौ वह्नि
४२ लक्षणस्य च स्याभिव्याप्तिप्रसङ्गात् ॥ किञ्चैवं ॥ आम्रमयं [illegible] लमयमित्यादौ नित्य ४२
वह्निमतादिभ्य इति नित्यो मपदं न स्यात् ॥ किञ्च ॥ अग्नावह्निप्राप्तिः शालग्रा
[illegible]ः इत्यादिवह्निदग्धोत्रादिति व [illegible] ऊ लक्षणे कि न स्यात् ॥ ननु प्रावाम
वह्निप्राप्तिरनवकुलाभितिप्रकृताप्यनतिदूरम् ॥ न स्यात् किं निकृतोः स्वरूपेणाभि
शेषोऽस्ति ॥ जित्यादिनिर्मितमित्याद्युदात्तस्योभयत्रापि विशिष्टत्वात् ॥ न वा
मग्गप्राप्तिनिमार्ग इत्यत्र वह्निनिमित्तस्य चाऽजलस्यानन्तोऽविकारः इति चेन्न भ्रा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

द्धनिषेधसिद्धयोः फिजेवकर्त्तव्यम् इति वाच्यम्॥ ज्ञाते द्वेत्स्य ने नापि प्रीति बोधसिद्धेः॥
॥ नचाम्रगुप्तापने छात्रा इति वद्धु चै विशन्ति ते फलके फिजो हन्यतरस्यामिति लुङ्
ज्यिकल्पेन आम्रगुप्ती या आम्रगुप्तापनिया इति द्वे रूपमिष्टं तच्च फिजं विना नासिध्य
तीति वाच्यम्॥ फलके फिजो इत्यत्र पतिरूप्यनुवृत्या तच्छुरा हे न रूप द्वयस्य सिद्धान्ते प्र
समनत्वात्॥ अनरूप वतत्रयन्येबोरा हेतम्॥ यस्कस्यापत्यं शिवादिभ्यो ऽ[illegible] ण्यास्कः
तेस्यापत्यं छगाः ऽण् ह्वयहूति फिजे यास्कायनिः तस्य छात्राः यास्कीयाः यास्का
यनी इति तस्मात् फिर्नापि सिद्धेः किमर्थं फिजे वे मयतु इति चेत्॥ उच्यते॥ उक्ते ए
त्याहुः [illegible] चा नापम्येण स्वसमर्त छ्य जीतिवेतावदोष॥ सिद्धान्तो
ऽस्य रूपं प्रीतिभवत्येव॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

किं त्वनाथं गृह्य प्राप्नोतीति चेत्ः न तु प्रसङ्गात्॥ उक्तो हेत्वानुदात्तो न सिध्येत॥ प्रा
...सिध्येदिति मतं एवं बोधको ऽपि लक्षणमतः प्रयत्नः॥ तथा च प्रतीभारद्वा-
४२ जस्येति सूत्रे जहत्यर्थत्यागो लक्षणा एव कर्त्तेऽनजन्तान्वादेशस्तास्वदितः स्याः प्रा-
प्नोति यमानुपपत्तेः अतो भारद्वाजस्येति विधापकं स्यात्॥ ननु पूर्वे विधि ४३
लोकेऽपि स्यादेवमत्राप्यसूत्रे प्रवृत्तत्वे त्वनित्योऽनित्यं।
भारद्वाजस्य॥ उपदेशोऽनन्तरं भारद्वाजस्येत्येव॥ ननु अतः भारद्वाजस्येति नि-
यतमेव एवं कर्तृव्यस्मिन्नित्यभेदेन समाधायाभ्यकारोऽवश्यं
ति॥ सिद्धान्तेऽवाः॥ प्रत्ययभारद्वाजः स्मर्यतान्तोन्यव्यावृत्तिर्भवति॥ प्रत्युदा
वस्तारित्वदितो उपदेशोऽनन्तरे अन्तर उपदेश...णमपकव्यसिद्धान्ते नापि व्येति

त्तिरिह। किंच फिञ् निसंतस्य भागुरायणे रूपसंकुसितमित्यर्थे सौवीरगोत्रे वे२ वृस्येति वृद्ध
तैन स्यातांत अहिहिजैवगच्छतेन तृत्हिनः· इत्व दिसाधिकारादिति स्थितम्॥ ततश्च
भागुरायणीयः। यामुनायायणीक इति न स्यातां। नव पर्यं इश्व सुषामादिवाह्ल्य
वत्यादिकः स्मृताः इति सौत्रपातामेव परिगतानाह नैष्म२ वृद्धकौ न भवतीव
वेदे वाच्यम्॥ भाष्यकृता परिगतान स्यानां अपप्रपातात॥ अथवा यथा वैव सूत्रे सौवी
राबृतिकिम्॥ तैकायनिरिति प्रत्युदाहृतं न संगच्छते। तैकायनिशब्दस्य तत्रा
पांशात्· अतएव पूर्वलिखितप्रश्रोदाहृतिं पते॥ तिकस्यापत्यं तिकादिभ्यः फिञ्। तैका
यनिः तस्यापत्यं युवा के२वृ तैकायनीयः। तस्य छात्राः। युवप्रत्ययस्य लुकि
कृते सति वृ छः तैकायनीया इति। नहि सति परिगताने तैकायनेः छः संभवति
सनचातत्तोद्येः। अतएव पूर्वलिखितसूत्रास्थितत्वापरिगतान मर्यादीननिम

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मनुः॥ अपि वा॥
कि उदोतो हूमिदं॥ द्विजिसस्मान्नग्रहणापनेरपसंपुवाभा॰ रिव्यतोऽस्य नस्य रापन्तत्रि
॰ गुसातितन्नस्यात गातिता ओ तिति कुध्यान्नग्रहणापनिरी स्वेहूवं पितातृभि त्रैवेद्यास्ते॥ कि
प संरव्यान क्षितितन्न स्यात अतः परत्वाभावात् नचाधाह्लरा गोऽब्रमा-त्रातपुथप्रसपसो
हीना वैसनारेभ रीतिपं स्यात॥ प्रसंगोक्त्व तस्य पतेः। किं वतम्भाविल यहपन्देमाता
तत्सिद्धिः॥ अपि च-पद्विशद्देतं त्रायं सागाथपता गेरवम॥ दजे द्विति स्यादि रुद्वि
प्रदेशेद्धितरेतराश्रयपाणापरि तातापसत्वश्रोत्रकथमेताविसं स्यात्रिशेषा स्यादिति वाप्यं
तोऽपि स्यादिति॥ अथो च्यते-भ्रा हैमान्त्रसाधद्विसंरा-न चैवंसर्वभाव्या गहुनक्रतेपः
स्यादिति गाचाम॥ उतारपरस्वेतस्यैचेतत्रसुलस्पर यह तांसर्वतो स्यादिति ना ९८
धिकातेति स्याच्यते तेनोत्तरपदस्य संधिलक्षणपाद द्विर्धेहिता सैव नप्यते पथा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

र्थाभावास्य ॥ सुखादिज्ञानपदस्योत्तिष्ठति ॥ इदन्त्वत्र भाति तत्र ग्रहणे योग्यत्वं विशेषणं न तु व्यर्थमेव ॥
अनवकाशत्वं कारकैः सर्वकारकेष्वव्याप्त्यतिप्रसक्तेः ॥ एवं तावदभावे विशेषणम् ॥ तत्रा
भावप्रयोजनस्य विशेषणेन विशिष्टत्वापादकत्वे निमित्तं तत्रैव प्रत्यक्षाभावप्रतिबन्धात् ॥ द्विती
ये न विधेयत्वं तस्माद्विशेषणं प्रतीयते इत्याशयेनेयं नञ्भावश्च । यः स्वप्रयोजकतया विशिष्ट
त्वेऽपि न चैवं पाकरक्ताभावेऽतिप्रसङ्गः स्वाभावेऽतिप्रसङ्गः फलोपहितस्वेच्छानिमित्त
त्वेन विवक्षितत्वात् ॥ ननु प्रतिफलोपधानमप्यस्तीति चेन्न । तयोर्विशेषणेनाति
हितत्वाभावात् ॥ ननु चिरत्नपाकस्थले जनकत्वोपयोगसत्त्वे किं विफलोपहितः तद्भिन्न
विशिष्टत्वेनोपयातव्यैव पाकरक्तोत्पत्तिप्रतिबन्धितो न निमित्तं निबन्धसन्निधा
नत्वेनातिप्रसङ्गभङ्गात् ॥ तेनैव पाकरक्ताभावेऽपि नातिप्रसङ्गः ॥
तेन च यत्र यः पाकजघटाभावादिस्वाधिकारमात्रोपहितत्वेऽपि स्वरूपयोग्यता

सक ... डिभूस्यस्तीत्याह ॰ तस्माद्व्यत्तोगोरवापत्ते ॰ मालीपादेरसिद्धत ॰
शिव ... नावेतिलिंगागाप्रिन्यापातेषैवव भाविसंज्ञात्वविज्ञाने गौरवाच्चेहनि
९५ मित्तम्॥ प्रादेशमात्रस्याविशेषाद्धृत्रिमसंज्ञाविधियत्नो॥ अनर्थकेसाधनुशा
सनंप्रयोगनियमार्थमादेशागमार्थविशेषणाविशेषाभावात्पर्थेचेदंसूत्रमि ४५
तिसत्सम न्तीभाष्यएवनिराकृतत्वादसंभवदुक्तिकत्वाच्चनेहतत्सत्ते॥ संज्ञासंज्ञि
भावेसत्यपिकस्संज्ञाकः संज्ञीतत्रतात्पर्यग्राहकेत्सुवहुव्रीत्यापा॥ तथाहि
पच्छयोगः प्रायम्भसित्वाधुन्द्रिपलेनत्रेणमा॥ तद्धदएवकारस्त्वस्मादुपा
देपलांन्तरामित्याभिधन्तोन्केत्सपेवानुभवाच्च॥ प्रायम्भंताबत्संज्ञित्वे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

लिंगं तच्चाहेतुगुणा इत्यादौ स्यष्टमेव वृद्धिसंज्ञास्वेनुसंगत्यार्थं वृद्धिशब्दस्या
देः प्रयोगो पिवेत्स्वभावोत्र्यो यान्नरेण देवासंज्ञित्वे नितर्जितेनास्त्यादौ च वृद्धि
त्वाकारैकपदाद्युपकर्षी ज्ञानानान्तरमेव वाक्यार्थबोधात्नुपगमात्तज्ञौका
भूता अनुपकर्षी ज्ञानेष्वाद्यैबोधमेव प्राप्याप्यन्तव्यभिचारे ।। परन्तु वर्णज्ञानमेव
वासत्तिज्ञाननिमित्तमुच्यते ।। इदं वशात्वबोधे हेतुरिति येनिर्मतं तेषामासन्नाना
सन्नकयोश्च्छेदः स्यात् ।। पदसमूहात्मकत्वेन सकलपदानां पदार्थस्मरणेन सकल
पदार्थानां विषयत्वाविशेषात् ।। आवृत्तिश्च संज्ञात्वे लिंगम् व्यवहारार्थमेव सं
ज्ञाकरणात् । भेदाभेदाभ्यामपि संज्ञित्वसंज्ञात्वे कचिन्निर्णीयते ।। बहूनां हि एका
संज्ञा चिन्तातलोपवान् ।। नत्वेकस्य बह्व्यः संज्ञाः गौरवात् तन्नाधिकव्यक्तिकेसेव

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

कोसंज्ञा दृष्टान्तस्व॥ ततस्तद्युक्तकार्य्यवेलान्तस्यापातः॥ क्तक्तवत्वप्रत्ययप्रत्यय
संज्ञावत्॥ तद्धितत्वप्रत्ययसंज्ञावच्च तत्कन्दार्मयिपि भावसंज्ञालिङ्गं
व यौप व्यं यो ध्यम॥ इहत्याद्यत्याभेदे नवद्धद्विशब्दस्य संज्ञेति स्थितेत द्वलेन श्रु ना
नुपूर्वीभंगाद्यदे चोपपाद्यमथापि योजनीयम्॥ यद्वा॥ स्वेच्छया संज्ञा क्रियत इति पक्षे ४८
विहाय वैचित्र्य हारपतिवस इति पक्षे योज्यम्॥ अधोपि कार्य्यकालपक्षाश्रयणे
न वा समाधेयमिति दिक्॥ एतेनाद्वैधांतके शोधः कृदति ङः अपवन्नोप कालप्रस
यस्वं हृयं शब्दस्य अप्रदितत पराः प्रादि रत्येन येन विधिस्तदन्तादन्तस्येत्याद्य
व पि व्यभिचार उक्तः न चापि विषयतानुपूर्वीकल्पनात्॥ केस्यकस्य च प्रागे
यो क्तत्वात्तदपन्नानौरपि समाधाना चा॥ पुनरस्य वस्यानिवृत्तो चेतत्कैरं॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

किमर्थमिदमस्याङ्गस्थानिनोऽङ्गादेशस्य स्थानिवत्त्वापत्तौ पीतिमोष्ठमनुपपन्नम्॥ यत्त्व
पदान्त एकालिति परिभाषा न तत्संज्ञेत्युक्तेऽत्र कुलादावपि स्यादेव च मन॥ अपदान्ते संज्ञाया
हलन्तत्वं हलं स्वादिलोपे हलोऽन्त्य हलग्रहणार्थमिति वार्तिकस्यानर्थक्यं च स्यात् प्रतिकूलं तस्मादु
क्तैव गतिः॥ समीचीनेति दिक्॥ ननु मृजेर्वृद्धिरित्यादावन्योन्याश्रयः॥ संज्ञया हि
विधिर्विहितानां च संज्ञेति॥ न च मालादौ संज्ञाप्रवृत्तिसंभवे सतीह भाविसंज्ञासंभवति
तस्माद्वृद्धिशब्द एवादेशः स्यात्॥ अन्यत्र वृद्धिसंज्ञाप्रवृत्तावपि मोल्यादिशब्दानां गत
[illegible]कार स्यतन्नेत्यपेक्षितविधानमेवमाश्रयत्वात् वृत्ति॥ अपवाद॥ माधौ त्यादौ सिद्धसेवाको
स्वमप्युपद पदसाधुत्वे प्राप्ते साधुत्वं मृजेर्वृद्धिरित्यादिनैव बोध्यते॥ नन्वेवमपका
[illegible] नित्यो न्यायः स्यात्॥ उक्तं च वार्तिककृता॥ सतो वृद्ध्यादिषु निमित्तभावात् तो

दा अथ तेन रोन एव स्मयत्वाद् प्रसिद्धिः सिद्धं तु नित्य शब्दत्वादिति ॥ ७ प्रथलन्त ऐ ौ कवन्ध
छकः केचिद्व्याकरणवलेनैव ॥ प्र जेदृ रस्यादेमार्क्षीत्यादि प्रयोगे तु श्रुति रसेनत था
४८ विनन्त्विति ॥ ४ ॥ पूनालोदेश्याकारे श्रुते आत्त समान्यलन्धण प्रेत्यास्त्यां मार्क्षीत्यादि प्र ४८
योग समवायिनो सर्वे का माकारणां वृद्धिशब्द वाच्यत्वमन्तात ॥ सामान्यलन्धणानंभ्यु
पगमपन्ते त्वात्तज्ञाने शक्तिमन्तात ॥ शान्तायनं भगवस्तार्थस्मरणाका व्यार्थ वोधानास
मानप्रकारकत्वेनैवाति प्रसंगानभ्युपगमाद्भ्रमप्याग्रेहे यतो ५ स्तीति वाक्या
द्यथर्वे शक्तिलिंगस्तेति दिक् ॥ अत एव नवेति सूत्रे भाष्ये कारोयत्र तु पत्तौ सा
धुत्वस्य विधेयत्ये विभाषाशब्देरिसादिनोंत स्येव वैकल्पापत्तिः । तस्मात्संप्रसार
णादेव विकल्पात इति एवैवमध्यादिविधेो गतिः ॥ नस्वेवं साधुत्वं स न त्व भावः
साधुत्व विशिष्टो स्येव सर्वत्र सत्र सापा विधानमिति रुन्मेजनाइति

११२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवरणकारोऽभिहलन्त्यात्॥ केवलविधानेऽपि यदि हल्ग्रहे इति निष्ठितं तत्साध्विति स्फुतार्थोपपत्तिः
कल्प्यवाक्यात्साधुसिद्धेः॥ दूहस्वपमेकं वाक्यपरिसमाप्तिः ४॥ मालादिनां त्वेति लिङ्गान्यथ
ब्राह्मणाभोज्यतामित्यादौ तथादर्शनाच्च॥ यद्यपि गार्ग्यश्चतन्ते एवन्तामित्यादौ समुदायेनि
काक्यपरिसमाप्तिर्दृष्टेः॥ कृणकर्मान्ततानामपादानस्थानापत्तानां गार्ग्याणमनुल्ये
क्षिप्तकर्मत्वात्प्रधानभूतस्य ऋतस्मात्वस्य पोगानाग्गतथापीह मात्रेयत्वेऽगिनासमुदाये काश्व
नसमाप्यते॥ अतएवकुर्भेऽरम्यत्सं दृहे इति समन्हणे वार्त्तिककृच्छन्त्वत्ति॥ भाष्यकारस्तु भेदहलाभे
वैतदर्थमिति वत्स्यति॥ अतप्याह कोबोद्धेदुत्यस्मात्तु वाक्यासिद्धेः किमु भोरहणो नामेषोन
सन्ता याप्समासस्तत्रा यान्ये मतास्तत्रोक्तेरणमेवान्वर्थनाविज्ञानार्थमितिप्रत्न अतएव गहस
हेसुपोतिसहस्रणोयोगविभागेन तिङ्नादिसमासविधानार्थमितिस्यो —

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

४८ दा अथ तुन रेन एकस्य त्वाद प्रसिद्धिः सिद्धं तु नित्य शब्दत्वादिति ॥ ग प्रथलन्तरौ कवन्द
छकः केचिद्याकरणवत्ले नैव ॥ घ जेदं रस्मादे मा छौन्यादि प्रयोगे तु श्रुतिस्तेनत था
पिन त्वोति ८ ॥ पूर्णाल्लो दोऽश्वाकारे श्रुते आतसमास्यलन्त्वणप्रत्यासत्त्या मा छौन्यादि प्र ४८
योग से म वापि नाम वैका मा का एणा व ठ्ठि प्र द वा बन्ना म ताते ॥ सामान्य लं न्तगान्तु अ
गुणा मयन्त्व त्वात्व जातो शक्लि न तात ॥ शन्लोय नु भ ग पदार्थ स्मारणवा काये बोधानास
मान प्रकार क त्वे नैवाति प्रसंग [illegible] पदा मा शाख्य या गेहे पटो ऽस्तीति वाक्या
द प्रमर्वं यन्ति निगर्हते तिदिक ॥ अत एव न वे तिसत्त्वे भाणकारो य न्य तिः सा
धुत्व स्य विधेय त्वे विभाषा श्वेरि त्यादि नांतस्येव विकल्पापत्तिः । तस्मात् संप्रसार
णादेव विकल्पः स्यात् इति एवैवं [illegible] विधोग तिः ॥ न्वैवं साधुत्व सन्न य भेदः
साधुत्व विशिष्टे स्यैव सर्वत्र [illegible] विधान मिति [illegible] इति [illegible]

२१२

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवरणकाराभिमतत्वात्॥ केवलविधानेपि यदि हपूरिति छिन्नं तत्साधितिष्ठतापूर्वपति
कस्यवाक्यास्याध्यसिद्धेश्च॥ नूहस्वपमेकं वाक्यपरिसमाप्तिः॥ मालादिना त्रेति लिङ्गास्य
श्रालक्षणाभोज्यतामित्यादौ तत्पादर्शनाच्च॥ यद्यपि गार्गीपुत्रान्तं। एतन्नामित्यादौ समुदायेनि
काक्यपरिसमाप्तिर्दृश्यते॥ कृणकर्मणि तत्तानामपादानस्यानायलानां गार्गीणामनुराधे
ष्ठितकर्मत्वाप्रधानभूतस्य सतस्याच्च स्यपोगानुगतथापीह प्राप्ते यत्वं विनासमुदायेनास्वं
न समाप्यते॥ अत एव तु उभेऽभ्यस्तमिह हेति समहणेवार्तिक कृद्भन्त्वेति॥ भाष्यकारस्तु भेदेन हलाभे
वेतदर्थमिति वक्ष्यति॥ अनयापादकावो हेतुत्वस्यानुक्तस्यासिद्धे किमुभेऽत्रहणेनाहेयोण
तथा समासस्यां ज्ञा पाश्रयमतासंज्ञाकरणमेवान्यतरार्थमिति ज्ञापकमितियत्नः अत एव तत्र
हेतुपोतिस्तु हमेः णो योगविभागेन तिङन्तादिसमासविधानार्थमिति स्याः —

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

विवक्षा वेलादिभिः हत्वात्तरा केवले विधेने विशेष्य पापि स्यात्॥ इत्त प्रकरणसंज्ञार्थमा॥ इदं हि
त्रिवदुच्चारणार्थमपि इहार्थं ज्ञेयति॥ प्रपञ्चितमे ओ‌ऽ‌ऽ ओ जिति सूत्रयो ४॥ यत्विहाको वार्त्तिककोनाः
आकारस्य तपरकरणं सवर्णार्थमिति॥ तत्र भेदकागुणास्तपरसूत्रे चानशाविधपर्यायस्त्वमि प्रेत्ये
भाष्येतु अभेदका गुणा इति स्थितम्॥ गुणा उदात्तानुदात्तस्वरिताः अनुनासिकानानि पकन
पोर्थ्या पर्याणा चापि पत्नं विनानविवक्षान्ते द्रुमर्थः॥ अनुदात्ते ऽ अनुदात्त इत्यादावुदात्तग
हणं चेह ज्ञापकम्॥ अन्यथा हि उदात्तमेवो चारयेत लाघवात् ननु पर्थभेदका गुणा न हि यह
५८ हेयति भाष्यकार ४॥ हन्यादि शोस्वधे ऽ स्यानिवद्भावादनुदात्तत्वादिदप्रतिषेधे प्राप्ते हे
रणापवादा देशो उदात्तो निपात्यते न करिष्यते॥ तथा वैकाचे उपदेशसूत्रस्त्रेएकाचो हणनं
ले ग्रमितिकिन देशे द्विह स्यते॥ अपि वन्ताप्रमकृतं॥ अपये वैतां॥ तत्रापि स्यान्ते ऽ त्तदत्तमकृतिवचना
तैं ग्रसितिविन देवद्विहस्यते॥ अपि वन्ताप्रमकृता॥ उदात्तोच्चारोपत्नेनविवन्हार्थविज्ञायसृति
रादेशस्य यः ऽ प्रा॰ आप्रत्तासिन्तु चारयितव्ये उदात्तोच्चारोपत्ने

एवं भयियपहन्तो तो॥ सक्के च तत्थ पव्वा भदत्तनिवात न कीरिसो॥ सति पातं न सव्वऽवतु
रः शशी न्ससंयोधकौवि ध्रतोति नहि हुप्पेत्तं॥ चत्तुरसदोहि अव्युसत्ति पन्तो॥ व्र
स्सन्न इव्याया इति फिऊ सवेणा धुदात्तः॥ चत्ते हरन्निति वुत्या दनेपिनि सवेणा घुस्र
त्त एवं॥ तस्मानि कस्म चत सऽ शादस्यापि स्या निहवेणा धुदात्तस्सो ज्ञारणपत्तो चंउ
रः शशीत्येन हाध कत्तो वोगातः॥ अपि च॥ स्या हीनाम भ्या धुदात्तत्वौदन्ता देसा॥ स्या
नेऽोपि स्या न्यनेऽहपे उनुदात्तए वोच्चारणी घेउदात्तो च्चारणं विवन्तार्थं भविस्सतो त्तुदा
त्तमहणं निछक्सेमेव॥ पत्तुत्ता क्रिपमाणं न पत्ताधिकेप्पाविन्ता त्ता पंपेत॥ पद
घ्येक ऽनुन्या सवपाटात्के चिउदात्तो च्चारणं विवन्तार्थमिति तद पि चिन्त्यं॥ एवमन्ये
नऽे धुदात्तो च्चारणे नेव सिऊ भुदात्तमहणा वैपर्थ्यीपत्तेः उन्तेत्रा पनासंभा वा च॥

तथाहि किं त्वा एवं शब्देनानुपात्तो गुणो न विवक्ष्यत इति ॥ आहोस्वेदसत्तिपत्तु
विशेषे न विवक्ष्यत इति ॥ आधेनिपातेन नस्वरेण विवक्ष्येत ॥ अन्नेतरात्तो चाराणादे
५० न विवक्ष्येता ॥ अन्नेतरस्तातो चाराणा विवक्ष्यतो ऽवविवक्षितो ऽहितो पत्त विशेषो स्यितते के ५०
थं त्वा पको स्यान ममा ॥ मलशोषि स्यात ॥ तस्मात् गुणो नाम भेदकत्वप्रतिपादकम
त्र त्वभाष्यमुत्तरत्र नेयं विरुद्धमेवेति चेत्तो ऽउच्यते ॥ विभाषा छन्दसीति वे कोऽपि [illegible] कमेक
श्रुत्यसंगी कृत्यपन्ताल्लरेपिपपी हा एभवतीति न्यायेन तद्वत ग्रहणात्तनिपातनं को
रि व्यत्तद्वत्तु त्तोम ॥ गृह्यते तैस्त्वं एा स्वत्रा एा पाठमाभि त्यस्तत्पे एो पात्तस्य
एास्वतांतरीपकत्वेना विवक्षितेति संभवादुदात्तग्रहणं त्वापकमित्यु त्तोमत्तोन
विहितः ॥ पक्षा ॥ अगुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ तैर्वसिद्धगुणा भिन्नानानां य

मुला ८

वलानां संख्या पक्षिपमालम्भनहणं ग्रहणंना भेद का कता मपिज्ञाप पति॥ भे
दकाभेदकत्वपन्न्हपोन्नजाति व्यक्ति पन्नपोरि वल न्त्याठरो धाघ्यवस्वे त्य
न्तो ह त्यसचेनेनभेदकत्वपन्हा व्ययलेना भुपालनिपातवं करिष्यन्तद्वन्दि
मा छं गो ध्यम॥ ग्रतेएवचेदमस्यहा घत्वेग्न ८ न॰माविभन्का चित्का देवानु
नामिकोनप्रवर्त्तते॥ ननु॰प्रलागहणं हलोपमामिति लोपे॰ऽन्मन ल्यागन ह
णानुवत्तित्रा पनार्थमितु न्को मिति चेन्न॥ उभ पत्ता पक त्वेपदे षात॥
नत्वे के नैकमेव स्त्राप्यमितिनियम ४॥ पावत्ताविनानु पपत्ति लस्य सर्वस्य
त्राप्यत्वात॥ अतए व॰प्रात्वधिक त्य ९ कृतानत्सम्बद्धसंज्ञा चेत्रुभ यमेष

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

५१ नोदोर्व्वोदितिदोषप्रसङ्गेन त्वोपपद्यते॥ अत एव च संहितायामित्या
दिकारेण संहितायाः प्रतिनियतकालेव वाच्यानडादि प्रवर्त्तितं एवैतु
मपंक्तौ प्याँतद्भातीदिकृ॥ एवं च ग्राकास्यनपरकरणं सवर्णा प्यभिनोह त्वंका
त्तिकमपि भेदकत्वपन्नोणसाध्वेव॥ भाष्ये तु पन्तांतएभिप्रायेणै जेर्थमु
क्तम्॥ तदपि यथोदेशपन्नवोधम॥ आदैवांसंज्ञाविधावनुगुणते न
सवर्णो चो भाव्यमानेन तस्माद्धकेतेप्रसक्तौ॥ कार्यकालपक्षे तु विधिवा ५१
क्ये नैव [illegible] वृद्धिसंज्ञाविधिवाक्यानामाचैवां भाव्यमानत्व पासवर्णग्रह
णं न प्राप्नुयेव॥ यथा च ज्योतिष्टोमे जैमनु पादिशदानां पागविधा
वैवसमानाधिकरणापन्नत्वमपेयत्वावगा॥ तैतवा क्वा नौरेणतथा अ

सिद्धान्तेषु औदीनामधिकद्वित्वे त्रिति सूत्रं तु कौ ग्राणा कद्वौ इति वसदोप
स्यापकम् आक्रम्यस्य संज्ञितेषां पर्संज्ञासूत्र व्यवहारः ॥ आघपन्दे पन्नकुदे
सा हैसिद्धः स्वर्गी शब्दार्थिवि गोमय दिहेव कृष्णा दिशब्दार्थी वज्रम इति शेषः ॥ तद्
पंक्तिगिरिततस्त्रार्थः कृतानाम कृतानां नाव्या दैवां प्रत्येकं सृद्धिस रस्ता स्यात्
आश्वस्यापनः देति कोपनः श्वथसे ति कशाब्दाभावे न प्राहित्वा त्वकि आदि च द्विः प
गौरप समीपगवः ॥ अरेङ्गागा ॥ अरेङ्गागासं स स्यात् ॥ तपरके ता अपि इह सर्वार्थ
मातेनतत्ती एवाकार एव ननु कहाचि हाकारः ॥ नचप्रमातात आनर्थ्येति प्रिय म
सिद्धिः एपरत्वे कृते एकस्याधार्द्धमात्रत्वादपरस्यार्द्ध स्तीपमात्रत्वात् ॥ वचंतिवे
तात्स्तेन तास्फोगराकदौ । पचपूर्व गौ भवति द्वि भवति तत्त्वेक इति वचनं
पदमपास्ति तंधो धाम ॥ चेतास्तो ता अहाचार्ये हि स्यादि ॥ इकेइ सुन्के ने है पासा वा तारा
पतिग्राण इमि तेति ॥ तथा च वार्तिकम् । इग्यणः आसन्नप्रत्यानिवृ स्वर्ण

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मिति॥ ननु नैतानि संति प्रयोजनानि॥ ज्ञायकेनानिकां व्याकृतानि सिद्धं॥ तथा
हि॥ अकारस्य पदे॥ तोत्यादौ गुणः पंतु पञ्चाभिः पचपाकपु गतेति सार्वधा
तुकार्द्धधातुकयोरिति चस्य ऐणसत्यपि गुणे रूपे विशेषो नास्ति॥ अविकोषौ
५२ दित्यादाव द्दोपेन वृद्धिर्भवते॥ एषलोवावितिप्रतिषेधस्य वक्तव्यमा
णत्वानता॥ सज्ञाऽभवन्ते पि सर्वे वविकीर्षक इत्यादौ गतिः॥ अचो ञ्णितीम
सत्रुतिद्दिछस्योतिकलेनेकपरिभाषाया अप्रवृत्तेः॥ अपास्थिरित्यादो न ५२
सिविवृद्धो सत्यामपि नन्ते तिः॥ वलस्तनस्तु सर्वि उभ्याम परत्वा द्दृश्यते॥ पञ्च
नाम्नाप्तिन्याये नापवादत्वा द्दाध्यत इति हृनिष्कर्षः॥ नवपाताबाते त्यादाव
पि गुणप्रसङ्गः णावोषक गितिकः कितेनाकारस्य गुणो न भवतीति ज्ञापित
त्वात्॥ नद्धिकितः सामान्यात्यावा द्दोपार्थ क्रियते॥ पदित्याकारस्य गुण

स्मात् लहि हृपोह् कार्यो ऽयरहूयेणास्मात् गगृह्या रिसि के कि किन्वेतान वेह वि
कार्षक हृत्सादो विवयर त्वाप्येग त्वाचातो लोप एवोरो हलृ मुविनो न लपर
हूपमिति वा च्यनावतापिज्ञायकत्वे बाधकाभावात्॥ वस्तुतस्तु नेहलोपेन भा
व्यम्॥ तत्रत्वेनु दातोपादेशोत्यत्तानुवृत्ते नोपदेशे न हलो नोडु धातुकस्या
विशेषणत्वाद्रु धातुकोपदेशे पदका एतत्तस्या लोपो विधीयते॥ अन्यथा
गतोगते वानित्या सावति प्रसंगात्॥ न चासि डुवत्स ने एतनि वीहः॥ तस्यभा
व्यकेता प्रत्याख्यास्यमानत्वात्॥ किंचायमयगतो ऽप्राप्तां कियताः पोपिति
हृपेसाधवादिभि हृसाहृत नदपि पणा श्रुते नसि. अत॥ तस्मादुपदेशा
कृतिरेव प्रारामस्त॥ कथं तर्हि धिनुतः कृणुतः हृत्यायावतो लोपइतिवेन्न
नोनूयोगणिष्ठ तयो प्रत्यये पदे शावेत्यापमेवाकारस्य वुष्याऐहादिति केचि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

मा॰२

ता॥ऽस्य मनेनुर्षि स्थकृणियारवृत्ति सो वक्रमानुगे धात्व थममका ग्दे शः नद्द तं तरि
वशा क्वा तु लक्षःऽ प्रत्य पवृत्ति नो कृ दो षड्डत्याहुः॥ न न्वे वे सामगाये द्वत्वा दुवे कादे
शस्य वर्ण त्ते तेन स्वह ल्लाग्दा नो धातो रित्या लो पस्या द्विति वेन्न॥ अत्रैक पदः॥
५२ प्रकारमाश्रित्य नते पशाद्रः सान्निपातन परिभाषया लोपनप्रवर्त्तेपति॥ द्वीव
नुरु को ऽका यीति निपातनात्भवति इत्यनतृ ऽच्या ऽ सूत्रे स्थितानाम हित वार
णात स्याप माश्रयः॥ पादृ शोहि हृस्व नविधि सिद्ध मत्वे प्रयोजकम्॥ नहि धीत्यो
न द्वत्वनुर तेऽ तत्वप घोपिदि र्धो [illegible] नुत्वतां शोनि वर्त्तिन लक्षणा पूर्व मा
श्रित्यानुवर्तते॥ नन्वेवमङ्गल्लते नदृ पिवे द्वोपे नविव न्तैतर हि परि भाषा
विरोधः॥ हि [illegible] ग्रोप रं तत्राप्य कात्व हि भाषावा धवता न्नैवम पातरे पितं
हाधोऽस्तीति वाच्यम् [illegible] त छा धेभु प पतेः प्रकृ तस्त्रे प श्रोऽ सत्रेच गा पाद

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

कर्त्तव्ये ऽसिद्धत्वादिति ॥ नैष दोषः ॥ सकृद्गतौ जनेर्डः इति ड प्रत्यय परत्वाऽ ऽकरस्तं स्वा
व कसनं न [illegible] ने [illegible] गुणो भवतीति ॥ यदि [illegible] हि न कारस्यार्द्धमात्रिकस्य
मात्रिकेऽकारे गुणे कृते [illegible] यथागुणमन्तो गुण इति पररूपे च सिद्धं रूपम् ॥ ऽवप
हर्ते जो मन्दुर जइति नेत्किचिल्लोपार्थे नडित्कारणेन [illegible] गावी पुंपुंगवानां [illegible] धा
ना च प्रथममुपसर्गलम्बसर्गः ॥ जायते ऽस्मिन्निति प्रजनः पशूनां गर्भस्य ग्रहणकालः इ
ति न्ती र स्वामी ॥ ऽ उपसरेजात उपसर्ज्जः ॥ मन्दुराय जातो मन्दुरजः प्रायो स्व जाघर
सो वेदुला मितिह ॥ वाजिशालायां मन्दुरेत्यमरः ॥ नवडकारः प्रवणार्थो ऽविति काय
म ॥ प्रावित्पूर्वकाल दिगज इति कृत्ते ऽनो पतिद्धं मा हि ज्ञाता ॥ ननु ने इंलिंगं जैन्द्र पे
त्यस्य कथं त्यपान्तस्य जइति निर्द्देशो पपतेः कथं तर्हि कर्मण्युपपदे वि हितः प्रान
कः प्राक्षिजतुत्वात्सो स्यादिति चेन्न हिथः पादपद्मत्वादिसिद्धवेस्तु पिस्य [illegible] ज हा
धाति योगाद्भागामेवगमात ॥ सत्यम् ॥ ऽकारस्य प्रवणार्थत्वे तु संज्ञाणत्वंगाबाधेः ॥

वि १

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

न च प्रयोजनाभावः टिलोपार्थत्वात्॥ न च गुणेनान्यथासिद्धिः तदभावस्यापि व्या
पात्वात्॥ निषादस्थपत्यधिकरणन्यायेन कर्मसु रथकारवत्सत्वात्॥ डकारस्य
अवणार्थताभ्युपगमे तु सिद्धं तु नित्यशब्दत्वात्॥ किमर्थं शास्त्रमिति चेन्निवर्तकत्वा
५६ त्सिद्धमिति वक्तुं सूत्रस्य गालिके विरोधात्॥ नन्वभिमितिडित्वेरूपं न सिध्यति नकारस्या ५६
नेगुणस्यापि स्यात् नासिकस्य प्रसंगात्॥ न च तिङन्तनासिके न प्रत्ययाकारेण स
ह पररूपाच्छ्रुडो भविष्यतीति वाच्यम्॥ पररूपविधाने गुणानामभेदकत्वा
पौयेशात् स्यात् नासिकप्रसक्तेर्दुर्वारत्वात् इति चेन्नैवम्॥ डिपररूपेति यत्नासिद्धु
रूपग्रहणाद् धिकपत्नानुगणविगन्तोपपत्तेः॥ नह्यवं त्येनन्देवकृत्स्नपाद
परसवर्णानिरनुनासिकत्वापत्तेस्तदेवपर्यायादिति नस्माज्ज्ञाने डुवववंशा
पकनवज्ञानस्यगुणो भवतीति॥ एवञ्चेगणहराम्मात्सध्यद्रव्यज्ञानेनि

इत्यर्थमिति वार्त्तिकमसंगतमिति प्राञ्चो भागवता भाष्यकार इत्यांशि कुलमाह॥
ऽक्रीत्याद्युपकेनेवाप्तसं प्पन्तरणामिप्तासे पिपठ्जनेति इत्यर्थमसंकर्तव्यमे
व॥ यत्तत्क्रमा॥ ङनेड्वचेतत्त्वापकमिति तन्न॥ गमेरपि सर्वं गोवक्तव्यत्वेव्यः॥
मश्चगुणोकिपकाणं श्चान्न प्यंतमोकारस्यातु॥ तत भश्च नगः॥ अभुरः ममु
रहुत्यादि नसिध्येत॥ तवेग्रहिता पंडितेकपूव्यजोस्यगुणाभावज्ञायपदिति
॥ ननु जनेड इत्येष डप्रत्ययो गमेन्न विधीयते किंतु गमश्च॥ अस्मतो धद्रव्या
प्तिप्रकरणे पठितेनान्यत्रापि इष्यत इति वार्त्तिकेन ऽप्रत्ययान्तरमेव॥ तथा वा
क्यं भाष्यकृतोक्तो गमेरप्यपंड इति सत्यम्॥ सप्तम्यां जनेर्ड इति प्रकरणे तावद
न्यत्रापि इष्यत इति सर्वेणाडे विधीयते इति ता गत्ति विंगादमा॥ तेन चान्यत्र॥
पि इष्यत इति सर्वेणाडे विधीयते इति तागन्नि गिंगादमो॥ तेन चान्यत्रापुव
पवपु जनेर्डे इष्यते इत्यन्तारए पंः॥ तेना जोहि जोऽनुज इत्यादि सिद्धम्॥ एव मा

गुणं त्तो एपगतो भाष्यप्रदर्शितत्वेऽपि ख्याद्वि-पि भाष्येऽनुनुक्तोरेवसिद्धान्तत
पाभाष्या शत्रुस्थे स्यमेववर्णानिययत्नादितुर्दिक॥ किञ्च॥ यथा स्याद्वेऽन्तवर
प्र० भ० न मयपडिभाषास्फुतावनुनासिकयरसवर्णाविधि स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरतमे
पू एतन्मुरारिः त्वष्टरोवी त्यादिकं विषयेले ध्वाचरितार्थचनम्मुखः कुरत्वेने
न्याहेन प्रवर्तेते इति हयवरट् सूत्रेसि ज्ञापितं तन्नप्येन्तपि सार्वधातुकजुसिगुण
सिद्धिर्द्धुनाद्यः नैताञ्चाविभपुः॥ अनैषीदित्यादेश्चरितार्थीः उभिता अ ५८
नेनजः अमेस्रीदित्यादिकनभविष्यन्ति॥ नचैवं नेताञ्चनैषीदित्यादः
वेवस्थानगुणप्रमाणे त्रिभिरनर्थलो भाष्ये नाञ्चैषीदित्यादेः प्रमाणान्
र्थविरहे ...ङ्गो न स्यातामिति वाच्यम्॥ एचपस्य हः कसरवड इति कसरवः
कितको रोनार्थमाणानञ्चानर्थस्य विधन्ता ज्ञापनात्॥ नचैवमपोहितानुष्ठिते

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

यत्वकं ध्वंतारं म पौर्वि वतपो श्व हकारप्राकार यो स्रा इत्यावेव-म्रू देतो स्या ता मि तिवाव्य म॥ न्दं
न्मकाव्हा विति मू त्वस्य प्रस्याद्यानावस्य रेउ मव्यानीव छि वततता याः सिद्धा न्नयि ध्य सा त्तत्ता त्र॥ ने।
चे तं वि वतक रोौ: स्वाएस्लेष्य-म्रो वो वत नए वि त्वादि त्रि न्यानुऐ पाचे त नो ते स्या रा व यि गुभ
ग्राप्र वत्ति स्स्या द्वि व त्तवि वततत्तरत्वकोना वै लन्व एए सत्वादि ति वाच्य म॥ न प्पा सति वि धौ र्ने वि ष
जन पा यंत्ते ॥ जपड्कार स्य मित्यादि ति ई शेः कु सन कसव व ग्रव तीनां कि ते मचे कारा दि कुर्
पूर्वं स्वनु मानाच्चा॥ स्रात स न्य त्वर्ष ज्ञाने बुनु गु ए घ प्रकुमी र वो चित्ता॥ न पा व ति ई स्य:या
ग्र वा तिज्ञाति स्स्राति ध्या पते स्स सा सार न्य व हति वि नो स्रिति रे ङि ध बुचे त्यादि॥ ग्र पत्रो: दि
ो न व पि गु णव दि विषा न ज्ञ रते म पदि भा वा नु प स्थिति र वे ज्ञा पता इति चे न्न य॥ सम्या मधीव
प रि भा षा या मी कार स्या को ए दि ति वता ये - ग्र न्त रत म पदि भा ष या - ग्रो व श्य कता दि ति॥
नदे वं रु ग्रो ङिता हू ल्ल ध्यो न्नि ई श्या च्चा नि ए हतं व्य ज्ञानं भा ध्य ह वै च ग्रा कार श्च नि ए हतम
न स्या छ घ मि दं स्स्ने [illegible] प्रेष पं युक्ता ए थे ता॥ वि भ ज्य यो गं कि सि ति प रि भा षा त मि छ ते॥

दि५

म्रियते॥ किंतिचैतन्निमूलेवेरकारणस्येतिप्रादुःपर्यापातमाभिन्नत्वकइतियेगुणावद्भात
ग्रा.भं. योनिषेधशु तिनावरुन्ध्यते॥ अवच्यात्नेगार्वानइत्यत्रश्रोगुणोपितिधिध्येत॥
५२ श्रोपगमादिस्तुतस्यावकाशः॥ नयाकोऽपिहित्यमित्यञ्चादिवङ्क्षिपक्षेनस्यात॥ ए
वं स्मिन्नेव देवेपरिभाषाप्रत्याख्यायते॥ न ह्येकपंचिनत्रतत्वगुणवद्विविधक्रिमे ग्रा.१
वस्मानिवन्वपर्य्येवसौनेपीकइतिपदान्द्वाराणोनेगरेन्लणनविरहान्निषेधोनप्रा ५२
वर्तेत॥ ततपूर्वहेतुः कृतवानकुंहृतः छिन्नः छिन्नकानित्यादिसिध्येत॥ निषेधस्
वेवविषयंस्यात॥ परिभाषापरित्यागपञ्चेहङ्ग्रलन्तलणयोगुंशणवद्भोरप्रसिद्धा
त्वात्॥ नदेतत्सूस्थेकृतेभाष्यकृता॥ उत्तरणभेव [illegible] तर्हिसिद्धंवद्भिमलणामि
ति॥ तस्यलयमार्गपशा यद्यपिसिविद्धि ईतिविधोवन्तमाणत्यापरिशेषादिकासे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

वस्थानितं च भ्यतिन थापि हलन्तेण तेवि नानिषेधोऽनपवर्त्तेत॥ तस्मादुत्तरएव निषेध
प्रवृत्त्यर्थं ङिन्निमास्त्रामिति॥ एवं च हलन्तात्परस्याग्गुणस्य हलन्तस्याप्येतदेव प्रयोजनं
स्वचितं॥ कथं पुनर्गुणवृद्धिविधौ सर्वत्र परिभाषाव्यतिरेकेण कः स्थानिगते वर्थ्य च सात्वं
येननिषे भार्थनाशएर्थेनद्भूतिचेति॥ भूतसु॥ सार्वधातुकार्धधातुकयोः सिचेति गुणो
लावद्लौं मपरिभाषयागास्येश्रुलिप्राप्तौ प्रागुन्तोज्ञापकादिभिएसंधान्तेरमके
ने श्रोम्यागर्तिं ताविन्द्होवविज्ञास्यतः॥ मिदि पुगन्तलघूपधादि गुणे वृत्तु स्थानिलो
मर्दि ष्टाएव॥ नवाहि॥ मिदेर्गुणात्रूत्यत्रमिदद्ः मिदि ४॥ तस्यमिदेरित्यर्थः॥ पुकित्य
न्तः पुगन्तः लघि उपधा गुणं न स्यल्लेके पधाचेति समाहारद्वन्द्वात्स्यर्थः॥ नचैवं पा
वेयतीत्यादावतीप्रसंगः॥ सन्निपातपरिभाषयाश्रादं तलन्तस्य पुको गुणप्रवर्त्तक
त्वात्॥ ऋच्छत्यृतामिति ऋत्तापि हृपोस्तेतो र्दीर्घस्यचेति त्रयाणां पर्णां लिपत्निर्देशः॥ तप

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

था॥ आवश्यतच्छ्च अतः॥ अच्छनेरा अच्छत्या॥ स च क्षन श्चेतिन्ते भामिनि षष्ठी
प्र·स नत्य हूष छन्दो भ पाभों दन्द४॥ स छत्या च आच अन श्चेति विन पद्धक्रो ग॥ ते
६० नंश्रू छन्त्य कारस्य स्या निवेत लभते॥ वल्लुत लुचनुर्ला मिह प्र श्लेषो गे ध्यः॥ नेना
ति गानस्य वो भूगडा न्याहू भी त्या हावजैः क्षे सो गुणः सिद्धः पुनर्वै धा नसाम व्यांत॥ ६०
अन्य था के स्रोः किन्तु रगासाम व्यीतिति वीनिस द्वे वगु णो नि षिध्ये त॥ एनच
कसु श्वे नि सूत्रे स्कुटि क रिष्या मः॥ त पा स्र ह सो ञि त्यत्रा प्यु ण्डि·गु ण इ तिवो
गो वि भ स्य ने न लो ह शः॥ उ दि स्य न्द्र व ने नेः॥ स्या त्त द्रे नि स्र च योगा वि भा गाः क
त्ते ष्वः॥ स्य त्त द्रुड व हस्वा नो य णा दि पर मित्ये को यो गः॥ ञ्चि प्र न्दु इ पोः पूर्वे
स्य च गु ण इति यो गान्तर मन्न वस्य वी पा नि त्या हा वो गु णो न सि द्ध मः। आ मि

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

[illegible]भावहा १६८ चैत्रे वागमे शुक्लपक्षे शुभा दीक्षा क्षेमसौख्यफलप्रदा पंचम्यां ५ द्वादशी १ शुक्ला सप्त-
मी ७ त्रयोदशी १३।५ दशमी १० शुक्लपक्षस्य द्वादशीतु १२ विशेषतः तृतीया ३ विहिता नित्यं सर्वतन्त्रनि-
न्दिताः १६९ एतदर्थेन चन्द्रिकायाम्० रवौ गुरौ शनौ सोमे कर्तव्या बुधशुक्रयोः अश्विनी रोहिणी स्वाती विशाखा
हस्तभे पुन ज्येष्ठोत्तरात्रये चैवं कुर्यान्मन्त्राभिषेचनम् १७० तथा च० चित्रार्द्रा रेवती पुष्य मृगाश्लेषा शततारका
धनिष्ठा मित्र मघा मूल श्रवणे सर्वदीक्षणम् १७१ शुभोदये शुभैः केन्द्र धर्मात्मजः १।४।७।१०।५।९ गृहस्थि-
तैः सर्वदीक्षा पराक्ला स्यात्पापैस्त्रिषडायगैः ३।६।११॥१७२ अथ मोक्षदीक्षा० श्रीपतिः देवाचार्ये कर्म १०
भावमपन्ने पापे धर्मे ९ स्थानगे वीर्यहीनैः योगे प्रवज्या द्युगे सुस्थिरे च कार्या तद्वैस्तत्र दीक्षा मुमुक्षोः १७३
सिद्धिभिः शोभरे निन्दिते च विकालेषु दीक्षा सा कायग्रहणेष्वशुभा रविग्रहे सिद्धिदा शशी ग्रंदोषकाले शशिग्रहे १७४ अ-
थ विवाहः तत्र रामः गुरुशुद्धिवशेन कन्यकानां समवर्षेषु षडब्दकोपरिष्टात् रविशुद्धिवशाच्छुभो वराणामुभ-
योश्चन्द्रविशुद्धितो विवाहः शुभः मासाः फाल्गुन माघ मार्गशुचयो ज्येष्ठस्तथा माधवः प्रत्यासौम्यदिनतो रवेवति
थपो रिक्ता कुहूवर्जिता १७६ अथ वरकन्ययोः प्रीतिः वर्णो योनिश्च मैत्री च ग्रहा योगणसंज्ञक
[illegible]मेषियत्र ... रोहिणी मृगमघामूलानुराधाकरस्वाती ... लग्ने विवाहः १७८ ...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

स.सं. मू. वर्णंचराशिकूटंचनाडीचैतेगुणाधिकाः १७७ तत्रवर्णाः ककाजिजोव ४।८।५२ विप्रेश्वोमेवंसिंहौ १धनुं
५२ ८नृपःवृष २ कन्या ६ मृगो १०वैश्यःस्त्रीयुग्म ३ तुलाघटः ७।११।१७८॥ वर्णश्रेष्ठातुयानारीन स्याभर्ताकुंतोव
ति यदिजीवतिचैश्वानीविदेशानिरतःसदा १७९ अथयोनिः अश्वः श्वविभिपाक्षिन्यौरेवतीभरणीगजः स्वा
गोश्वबतिकापुष्यौनागौचमृगरोहिणी १८० आर्द्रामूलमपिश्वानौमूषकौभगपेत्तकौ आदित्याहिश्रमा
र्जारौआपोविष्णुश्वमर्कटो १८१ अहिर्बुध्न्याप्यमेगावौमित्रज्येष्ठामृगोतथा वसुपौष्टपदेसिंहोहस्तस्वा
तीचमोहिषौ १८२ चित्राविशाखेव्याघ्रमन्योन्याभिमितिद्विषेचववमुकेधानयःकथितामानांवैरंमैत्रीविचारयेत
१८३ श्वापतिगोव्याघ्रगजसिंहमश्वमहिषश्वानंचवभ्रूरगौवैरंवानर
मेषयोश्चसुमहतहूविडालेन्दुरम लोकानांव्यवहारतोन्यदपिचज्ञात्वा
प्रयत्नादिदंदंपत्योर्नृपभृत्ययोरपिसदावर्ज्यःशुभस्यार्थिभिः १८४।
राशाधिपे॰ लघुजातके॰ कुज १ शुक्र २ ज्ञो ३ न्दु ४ र्को ५ ज्ञ ६ कुज ८
शुक्र ९ सौरि १० यम ११ गुरवः १२ भेशाः १८५ शुक्रमन्द।

अथमैत्रीचक्रं लिख्यते॰॥							
सू.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
चं.बृ.मं.	र.बु.	र.बु.	शु.र.	मं.च.र.	श.बु.	बु.शु.	मित्र
बु.	बृ.म.शु.श.	शुश	मं.च.श.	श.	मं.बृ.	बृ.	समा
शु.श.	०	बु.	चं.	बु.शु	र.चं.	र.चं.मं.	शत्रुः

सं म वर्णश्च राशि कूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः १७७ तत्र वर्णाः कर्कालिमीनाः विप्रास्तु मेषसिंहौ १ धनुं
नृपः वृष २ कन्या ६ मृगो १० वैश्यः शूद्रो युग्म ३ तुला घटः ७।११।११८॥ वर्णश्रेष्ठा तु या नारी तस्या भर्ता न जीव
ति यदि जीवति चेद्भर्ता विदेशनिरतः सदा १७९ अथ योनिः अश्वः श्वा वसि पाश्विन्यौ रेवती भरणी गजः
गोश्च कृत्तिका पुष्यौ नागौ च मृगरोहिणी १८० आर्द्रामूलमपि श्वानो मूषको भगपैतृकौ आदित्याहि श्मा
र्जारो अश्लेषापि विस्मृष्ट मर्कटौ १८१ अहिर्बुध्न्यार्यमे गावौ मित्रज्येष्ठा मृगौ तथा वसुपूर्वभाद्रपदे सिंहो हस्तस्वा
ती च महिषौ १८२ चित्राविशाखे व्याघ्रा स्त्योन्त्र भिजिद्धिष्ण्ये च बभ्रुकैधानयः कथिता भानां वैरं मैत्रीं विचारयेत्
१८३ श्वापदि गौ व्याघ्र गज सिंह मश्व महिष श्वानं च बभ्रूरगौ वैरं वानर
मेषयोश्च सुमहत्तद्विडालेन्दुरम लोकानां व्यवहारतोन्यदपि च ज्ञात्वा
प्रयत्नादिदं दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यं शुभस्यार्थिभिः १८४।
राशिस्वामिनो [illegible] अस्तु जातके० कुज १ शुक्र २ ज्ञो ३ चन्द्र ४ र्को ५ ज्ञ ६ कुज ८
[illegible] ९ सौरि १० यम ११ गुरवः १२ मेषाः १८५ शुक्रमन्द।

अथ मैत्रीचक्रं लिख्यते॥

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.	ग्रह
चं.मं.बृ.	र.बु.	र.चं.बृ.	शु.र.	मं.चं.र.	श.बु.	बु.शु.	मित्राः
बु.	बृ.मं. शु.श.	शु.श.	मं.बृ. श.	श.	मं.बृ.	बृ.	समाः
शु.श.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं. मं.	शत्रवः

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

...of taking over charge and the entire electi... held
petitioner and holding on the corrected roll ... the

राम

Published in North E...

...zar

...ltaneously From Allahabad

...8th Year Of Publication

...OR — TUSHAR KANTI GHOS...

...ver Suez

India Not T...
Impede
Negotiatio...

LONDON...

Mr. V. K. Krishn... leader of the Indian de... the 22-Nation Londo... ence on Suez, said h... that India had no ... ests in the proposals ... before the Conference.

His country would ... see Egypt negotiatin... plan which Egypt's ... a basis for negotiation...

Mr. Menon ... old pr... morning that "if the ... think that they cou... on the 17-Nation pr... shall be happy.

"Nothing will be ... there or in Cairo ... Delhi or anywhere ... impede negotiation... 17-Nation proposals. ... desire to see any ... being put in the wa... negotiations."

The Indian leader ... the only reason why ... sented her plan befo... ference was that she ... ous to have a solution ... fore she put forward ... what she thought wou... negotiations.

"We have done wha... done at the conference ... sole intention that it ... to negotiations".

Mr. Menon is likely ... in London during the ... No plans have yet b... as to his departure for ... it is likely that he may ... halt at Cairo on his wa... (Reuter)

...g Invite...
...States

...ELS
...MER...

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.